

•
ANALELE ȘTIINȚIFICE
ALE
UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA”
DIN IAȘI
(SERIE NOUĂ)

ISTORIE

TOM LXXI
2025

Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Nelu Zugravu (Iași), Neculai Bolohan (Iași), Alexandru-Florin Platon (Iași), Petronel Zahariuc (Iași), Ștefan S. Gorovei (Iași), Maria Magdalena Székely (Iași), Cristian Ploscaru (Iași), Claudiu Topor (Iași), Gabriel Leanca (Iași), Gheorghe Iacob (Iași), Ovidiu Buruiană (Iași), Victor Spinei, membru al Academiei Române (Iași), Ioan Aurel Pop, președintele Academiei Române (Cluj-Napoca), Ovidiu Cristea (București), Rudolf Dinu (București), Antal Lukács (București), Ion Eremia (Chișinău), Ion Varta (Chișinău), Dennis Deletant (Londra), Carol Iancu (Montpellier), Hans-Christian Maner (Mainz).

COMITETUL DE REDACȚIE:

Laurențiu Rădvan (redactor șef),
Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba, Ionuț Nistor, Adrian-Bogdan Ceobanu,
Adrian Vițalari (secretar de redacție),
Mihai-Bogdan Atanasiu (secretar de redacție).

Responsabilitatea pentru opiniile exprimate în textele publicate revine în exclusivitate autorilor.

Manuscrisele, cărțile și revistele propuse pentru schimb,
ca și orice corespondență se vor trimite redacției:

Laurențiu Rădvan

Facultatea de Istorie
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
B-dul Carol I 11,
700506, Iași, România
Tel.: 40-(0)232-20.12.74
e-mail: radvan@uaic.ro

ISSN 1221-843X
eISSN 2821-4617
Printed in Romania

CUPRINS

Andi Mihalache, <i>Seninul întortocheat al cerului: cromatică, istorie și cultură (I)</i>	7
Daniel Mirea, <i>Datarea a patru documente din timpul lui Sigismund de Luxemburg și al lui Vlad Dracul</i>	47
Alexandru Simon, Petru Aron, Iancu de Hunedoara și Mehmed al II-lea în ajunul bătăliei de la Belgrad: informații dintr-un „raport venețian de sinteză” de la sfârșitul lunii aprilie 1456	73
Livia-Ioana Potop, <i>Instrumente notariale din Transilvania medievală: considerații privind păstrarea și transmiterea unor surse arhivistice mai puțin obișnuite</i>	91
Mihai Covaliu, <i>Între diplomație și primejdie. O misiune moldovenească la Veneția (1505-1506)</i>	101
Andrei Constantin Sălăvăstru, <i>Rebels for the faith: The Sorbonne’s seditious propaganda during the French Wars of Religion</i>	113
Gheorghe Lazăr, <i>Despre logofeții de taină ai Cancelariei Țării Românești. Studiu de caz: Iane Dâmboviceanu</i>	129
Elena Bedreag, <i>Înrudiri, cheltuieli și alte „mărunțușuri” în câteva documente patrimoniale din veacul al XVIII-lea</i>	157
Iulian Moga, <i>Saint Xenia’s Feigned Foolishness</i>	179
Alexandru Gorea, <i>Focul din 1784 și reconfigurarea centrului puterii domnești la Iași</i>	191

Laurențiu Rădvan, <i>Considerații cu privire la un plan rusesc al Focșanilor (1828)</i>	211
Simion-Alexandru Gavriș, <i>Centralism și autonomie locală în legislația administrativă a guvernării Lascăr Catargiu (1871-1876)</i>	225
Simion Câlția, <i>Reglementarea prețului pâinii în București (sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea)</i>	237
Tamara Botez, <i>„Monarhia de rol” și portul popular ca formă de legitimare în România (sfârșitul sec. XIX – începutul sec. XX)</i>	259
Ciprian-Lucrețius Suciu, Florin Marinescu, <i>Duhovnici români la Sfântul Munte Athos: superiorul Antipa Dinescu</i>	275
Claudiu-Lucian Topor, <i>România în vecinătatea războiului: chestiunea înarmărilor între 1914 și 1916</i>	287
Ana-Maria-Ioana Lupășteanu, <i>Război și propagandă în Bucovina austriacă. Misiunea lui Nathan Eidinger la București (1915)</i>	309

Bianca Șendrea, <i>Structura mării proprietăți și agricultura din Transilvania după reforma agrară din 1921</i>	319
Ionel Doctoru, <i>Sediul Legației române de la Paris (1922-1930). Între aspirații și realitate</i>	333
Bogdan-Alexandru Schipor, <i>Dragoș Cotlarciuc, an (almost) unknown expert on Baltic Region at the Romanian Ministry of Foreign Affairs, 1938-1939</i>	343
Árpád Hornyák, <i>Depiction of Hungarians in 20th century Serbian history textbooks</i>	353
Geanina-Ancuța Costăș, <i>Relații culturale româno-britanice: o analiză a programului de schimburi culturale (1963-1965)</i>	369
Iana Balan, <i>Imperative politice, schimburi culturale și strategii universitare. Lectori ieșeni de limba română la Universitățile din Polonia în anii 1967-1989</i>	381
Lucica Iorga, Lucian Leuștean, <i>Tribulații în cadrul lagărului socialist: întâlnirea de la Ialta (2 august 1971), cu România personaj principal în absența (un document și câteva considerații)</i>	409
Victor Rizescu, <i>Marxism și naționalism, continuitate și ruptură. Două teme de sociologie istorică în patru etape ale istoriei românești</i>	437

<i>Recenzii și note bibliografice</i>	449
Duane W. Roller, <i>Imperiul Mării Negre. Gloria și decăderea lumii lui Mitridate cel Mare</i>, trad. Sergiu-Adrian Adam, București, Editura Humanitas, 2025, 372 p. (Alex-Marian Cornea); Martyn Rady, <i>Habsburgii. Ambiția de a stăpâni lumea</i>, traducere din limba engleză de Lia Decei, prefată de Matei Cazacu, București, Editura Corint, 2023, 585 p. (Ana-Maria-Ioana Lupășteanu); Avram Iancu – un om între oameni. <i>Lucrările Conferinței Internaționale: Avram Iancu – 200 de ani de la naștere: omul, contemporanii, epoca</i>, Deva, 9-10 mai 2024, coord. Ioan Bolovan, Ioan Sebastian Bara, Cluj-Napoca, Editura Academiei Române, Centrul de Studii Transilvane, 2024, 713 p. (Constantin Ciobanu); Pierre-Antoine Dessaux: <i>Vermicelles et coquillettes. Histoire d'une industrie alimentaire française</i>, Tours, Presses Universitaires François-Rabelais, 2023, 308 p. (Simion Călția); Carmen-Sorina Rîjnoveanu (coord.), <i>The wars of independence, diplomacy and society. New perspectives and approaches on the Great Eastern Crisis 1875-1878. Războaiele de independență, diplomație și societate. Noi perspective și abordări privind Marea Criză Orientală 1875-1878</i>, București, Editura Militară, 2023, 284 p. (Maria Cerniș); <i>Relații politice și militare româno-otomane-turce 1878-1989: documente</i>, volumul I, 1878-1938 = <i>Romanian-Ottoman-Turkish Political and Military Relations 1878-1989: documents</i>, volume I, 1878-1938, coord. Carmen-Sorina Rîjnoveanu, responsabil de vol. Manuel Stănescu, București, Editura Militară, 2023, 559 p. (Andrei Grigoraș); Eduard Andrei, Laurențiu Vlad, <i>Două istorii ale participării României la Expoziția Universală de la New York (1939-1940)</i>, Târgoviște, Cetatea de scaun, 2024, 281 p. (Mădălin Anghel); Constantin Hlihor, <i>Cu mâinile altora: România și războaiele prin intermediari în Africa (1970-1985)</i>, București, Corint, 2025, 364 p. (Teodor-Petru Bărgăoanu).	
<i>Abrevieri</i>	473

Seninul întortocheat al cerului: cromatică, istorie și cultură (I)

Abstract: Travel is that somewhere into which you have recently stumbled, and which gives you further reasons to stay, though you are the one who would rather not linger there. The Earth beneath your feet is your best friend: it carries you across its entire length. It takes you everywhere with it, towards all its widths. Otherwise, you could never find yourself again: flying with your knees up to your chest is less than ideal. The Earth has guided your steps since you can remember, to keep you daily in the sunlight, may it be always visible or, at times, barely there. So do not rush. The world is left speechless if your eyes are too inquisitive. What matters is not to lose sight of humankind's oldest aspirations: overcoming oneself; the desire to reclaim a place in heaven – a place that was once ours, yet we took it for granted. Whatever we may claim, the journey always has a will of its own. It follows its own non-negotiable path. It directs us towards that which we did not know we desired. And a traveller, even if willing, does not become one with the journey. He accompanies it and adapts to it, hoping that, at least sometimes, the journey might ask his opinion. It is not the case. Therefore, people are compelled to do what they hate the most: hesitate, deliberate, choose, and decide. Is the sky capable of having a history? Perhaps only the history of how human beings have struggled in so many ways to glimpse its mysteries century after century. This study aims to address, in part, these uncertainties.

Keywords: travel; imaginary; ascension; blue; sky; center.

Călătoria este acel undeva în care ai nimerit de curând și îți dai motive să mai stai; deși tot tu ești acela care n-ar vrea să mai zăbovească acolo. Iar Pământul de sub tălpile tale îți este cel mai bun prieten: ne călătorește pe toată întinderea lui. Te ia pretutindeni cu dânsul, înspre toate largimile sale. Altminteri, n-ai putea să te mai afli niciodată: nu e prea grozav să zbori cu genunchii la gură. Pământul îți duce pașii de când te știi, ca să te țină în lumina soarelui zilnic, fie el văzut întruna, fie, uneori, scump la vedere. Așa că nu te pripi. Lumea rămâne fără grai dacă ochii tăi întreabă prea mult. Important este să nu te pierzi de aspirația cea mai veche a omului, înălțarea; dorința de a reocupa un loc în cer; pe care, cândva, îl deținuse, însă nu-l prețuise cum se cuvine.

* CS I dr., Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Academia Română, Filiala Iași; România; mihalache_emanuelandi@yahoo.com.

Deși nu-i foarte accesibil, Dumnezeu e totdeauna pe-aproape. E o tresărire a zborului. Iar cerul Lui se naște întruna, ori de câte ori Demiurgul e ispitit să-și dea o vârstă. Platon cel puțin așa zice: „[...] înainte de nașterea cerului nu existau zile și nopți, luni și ani; Demiurgul însă a făcut astfel încât ele să apară odată cu alcătuirea Universului. [...] Așadar timpul s-a născut odată cu cerul, pentru ca, născute fiind împreună, împreună să piară, dacă va fi vreodată să piară; și cerul a fost făcut după modelul naturii eterne, pentru a fi cât mai asemănător cu aceasta. Căci modelul este o existență veșnică, pe când cerul a fost, este și va fi de-a lungul întregului timp, până la capătul lui Acesta a fost raționamentul și intenția zeului cu privire la nașterea timpului. Dar, ca să existe timp, s-au născut Soarele, Luna și celelalte cinci astre, cele numite rătăcitoare...”¹. Dacă în gândirea lui Platon omul își găsea și el un locșor în gigantica biografie a Universului, dându-i-se iluzia că-i un capitol, cât de mic, din această milenară istorie, în accepția lui Aristotel, omul nu-i decât spectator neputincios al perfecțiunii atemporale a Cerului: finit, unic, etern, uniform, increat; n-ai cum să cazi la învoială cu El; ceea ce l-a impus, Evul Mediu, ca versiune intens canonizată a Dumnezeului creștin; ceea ce complica atât perceperea divinității, cât și strădaniile ajungerii la Ea: „[...] este evident că nu există nici loc, nici vid, nici timp în afara cerului. În fiecare loc, într-adevăr, poate să existe un corp. Se numește vid locul în care nu există corp, dar poate să existe. Timpul este numărul mișcării, iar fără corp natural nu există mișcare. Dar s-a demonstrat că nici nu există, nici nu e posibil să existe vreun corp în afara cerului. Prin urmare, este evident că nu există nici loc, nici vid, nici timp în afara cerului. [...] Într-adevăr, sunt unii care cred că e posibil ca un lucru negenerat să fie distrus și ca un lucru generat să continue a fi indestructibil, precum se spune în *Timaios*: căci acolo se afirmă că cerul, deși generat, va exista totuși cu siguranță cât timpul etern rămas. [...] Fără îndoială, nu e posibil ca ceva să existe totdeauna și, de asemenea, să fie destructibil. Deopotrivă, nu poate fi nici generat, căci, dacă din doi termeni cel posterior nu poate să existe fără cel anterior, iar acela este imposibil să existe, nici termenul posterior nu există. De aceea, dacă ceea ce există totdeauna nu e posibil, cândva, să nu existe, este imposibil și să fie generat”². Era, așadar, de ales între un Univers în continuă devenire și un altul imuabil. Modernitatea a complicat dezbaterea, imaginând Cosmosul sub forma unei cărți scrise la două mâini: contribuția Demiurgului se bucură de asistența naturii. Trebuie totuși să te numești Immanuel Kant ca să ți se ia în seamă prezumția Creației continue: „Creația nu este opera unei clipe. După ce s-a făcut începutul, prin producerea unei înfinități de substanță și de materie, ea este activă în grade de fecunditate mereu sporite, de-a lungul întregii serii a eternității. Se vor scurge milioane, și munți întregi de milioane de secole, timp în care lumile și ordinele de lumi tot mereu noi se vor forma unele după altele în întinderile îndepărtate de punctul central al naturii și vor

¹ Vezi pe larg *Timaios*, în *Platon, Opere*, vol. IV, ediție îngrijită de Petru Creția, Constantin Noica & Cătălin Partenie, București, Editura Humanitas, 2004, p. 297-298.

² Aristotel, *Despre cer*, traducere de Șerban Nicolae, București, Editura Paideia, 2005, p. 205, 209, 214.

atinge perfecțiunea. [...] Infinitatea suitei temporale viitoare, care nu poate epuiza eternitatea, va anima din loc în loc toate spațiile prezenței lui Dumnezeu, și le va aduce treptat regularitatea conformă excelenței proiectului său. [...] Căci Creația nu este niciodată încheiată. Ea a început o dată, dar nu se va sfârși niciodată. Ea este întotdeauna înclinată să aducă natura în stare de a face noi pași, de a genera noi lucruri și lumi noi. Trăvialiul pe care ea îl realizează este proporțional cu timpul pe care îl întrebuințează pentru aceasta. Creația nu are nevoie de nimic altceva decât de o eternitate, ca să anime întreaga întindere fără limite a spațiului infinit al lumilor fără număr și fără sfârșit. [...] Poate că Pământul nostru a existat mii de ani sau mai mult, înainte de a se afla într-o constituție care să poată întreține oameni, animale și plante. Faptul că acum câteva mii de ani o planetă ajungea mai târziu la această perfecțiune, nu aduce nici un prejudiciu scopului existenței sale. Pentru aceeași rațiune, ea va rămâne în viitor încă lung timp în această perfectare a constituirii sale, pe care o va atinge o dată; căci aici este o certă lege a naturii, anume: tot ceea ce are un început se apropie în mod *constant* de declinul său, acesta fiind cu atât mai aproape cu cât el este mai îndepărtat de punctul începutului său”³.

Ce repercusiuni vor fi asupra imaginarului de călătorie vom vedea pe parcurs. Dar să nu uităm un detaliu decisiv: marile dezbateri ce reflectă o cultură cromatică ori alta nu vin numai din zona umanioarelor. Științele exacte știu și ele cum să ne provoace: „Când tu vezi că ceva e albastru, iar eu văd că e albastru, vedem oare aceeași culoare? Nu cumva atunci când tu vezi albastru, vezi de fapt ceea ce eu văd atunci când văd roșu? Întrebarea asta mă frământa în clasa a cincea. Profesoara nu m-a ajutat. «Desigur, vedem cu toții la fel», mi-a spus. Nu m-am dat bătut. În clasa a noua, profesorul de științe părea să știe multe, așa că l-am întrebat după ore. Mi-a spus că la toți oamenii semnalul ajunge în aceeași parte a creierului, așa încât, desigur, îl vedem cu toții la fel. Nu credeam că mi s-a răspuns la întrebare. În plus, am învățat să mă feresc de cuvântul «desigur». Cum puteam formula mai convingător întrebarea? S-a dovedit a fi complicat. Unii păreau să înțeleagă la ce mă refeream; altora li se părea o întrebare absurdă. Acum știu că mulți dintre marii filosofi ai lumii au fost intrigati de subiectul ăsta. Problema putea fi pusă în termenii distincției între creier (obiectul fizic care efectuează gândirea) și minte (noțiune mai abstractă a unui spirit care folosește creierul ca pe un instrument). Distincția creier-minte făcea parte dintr-o clasă de probleme numită *dualism*, datând cel puțin din Antichitatea greacă. [...] Ce aduce cu sine faptul de a vedea? Dacă există liber-arbitru, ce anume îl exercită? Ce îl percepe pe *acum* și îl deosebește de *atunci*? E ceva ascuns în adâncul creierului, sau e dincolo de creier?”⁴. Sunt dileme pe care le vom traduce în limbajul unui istoric al culturii.

³ Immanuel Kant, *Istoria generală a naturii și teoria cerului*, traducere de Alexandru Boboc, Cluj-Napoca, Editura Grinta, 2018, p. 94-95, 128-129.

⁴ *Cum arată albastrul?* este o întrebare a lui Richard Muller, *Acum: fizica timpului*, traducere de Adam Jinaru, București, Editura Humanitas, 2019, p. 281, 284.

Poate cerul să aibă o istorie? Poate doar aceea a modalităților prin care oamenii s-au chinuit, secol după secol, să-i întrezărească misterele. Scriind despre ceea ce ne este dintotdeauna deasupra, ne oprim, aproape involuntar, la apropierea lui Dumnezeu⁵ față de îndepărtările lui Adam. Să vedem ce-l frământă pe cel din urmă și ce-l resemnează pe cel dintâi. *Adam*: albastrul se măsoară în cuvinte?; mănâncă soarele prea multă lună?; care-i înălțimea unei picături de ploaie?; și cum să prindem stele când ceru-i pe niciunde?; *Dumnezeu*: sunt prea puțin în ele ca să mai pot răspunde; și prea retras din toate ca să mai știu ceva. Asta simte omul recent: „În sus, omul recent a încetat să mai aibă probleme metafizice – căci el nu mai are, propriu-zis, un Cer. Nici în jos, înspre rădăcini, nu pare a mai avea probleme, căci toate naționalizatele înrădăcinări ale omului modern au fost, în lumea recentă, privatizate – el și-a smuls de sub picioare și Pământul, transformându-l în drum la purtător, în «șenilă». Pentru percepția comună însă, omul recent este omul cel mai «eliberat», cel mai disponibil, cel mai volatil dintre toate tipurile umane câte au funcționat până azi într-o lume a omului. Omul recent reprezintă acel tip de om care, pierzând simultan atât Cerul cât și Pământul, a reușit să-și privatizeze integral nu doar strămoșii utili, ci și virtuțile convenabile – tipul de om care nu poate concepe cu adevărat decât idealul interesului propriu”⁶. Și, într-adevăr, istoricii culturii au observat o anumită superficialitate a reprezentărilor pe care le avem despre *albastru*, deși el ne înconjoară de peste tot atunci când nu descinde din Cer: „Absent din lume: iată o modalitate reușită de a gândi despre albastru. Spre deosebire de majoritatea celorlalte culori, albastrul prosperă doar pe tărmurile nepământeste ale cerului, ale mării și ale orizontului. Dar până și acele arii de culori sunt *iluzii*. [...] Marea este albastră pentru că reflectă cerul și pentru că apa are tendința să reflecte unde scurte ale luminii, transformând alte unde în căldură. [...] Pe măsură ce obiectele se depărtează, sunt învăluite de tot mai multă lumină dispersată, luând un aspect tot mai albastru, înainte de a se topi într-un orizont albastru ceșos. Toate aceste versiuni de albastru nu rezidă în suprafețe, ci în profunzimi, nu în obiecte, ci în spațiile dintre ele. [...] Pe scurt, albastrul este cea mai iluzorie culoare. Ne alunecă printre degete și se retrage cu viteza cu care ne apropiem de el. [...] Contemplarea albastrului înseamnă să te lași atras într-o călătorie optică de aici acolo, dintr-o lume într-alta. [...] Când și-au ridicat oamenii pentru prima oară privirea spre orizont și au hotărât să călătorească într-acolo? Pornirea de a explora și de a descoperi i-a inspirat pe asiaticii din paleolitic să traverseze pe un pod de gheață din Siberia în Alaska, pe navigatorii polinezieni să

⁵ „*Lucio*: [...] Și ce poți ști tu despre moarte, dacă în Dumnezeu nu mori, iar El este acum iar în tine, așa cum este în noi toți, aici, veșnic, în clipa noastră care numai în El nu are sfârșit? [...] Acesta este Dumnezeu, Dumnezeu care te vede prin ochii tăi și vede ce faci, ce-ai făcut și ce trebuie să faci acum. *Diego*: Ce trebuie să fac? Ce trebuie să fac? *Lucio*: Să trăiești, tată: în Dumnezeu, în lucrările pe care le vei face. Ridică-te și umblă prin viață.” Am reprodus un fragment din piesa *Lazăr: mit în trei acte* (1929), aflată în volumul Luigi Pirandello, *Teatru*, traducere de Marian Stan, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2023, p. 222.

⁶ Horia-Roman Patapievici, *Omul recent. O critică a modernității din perspectiva întrebării „ce se pierde atunci când ceva se câștigă?”*, București, Editura Humanitas, 2001, p. 324.

străbată distanțe vaste peste Pacific în ambarcațiuni doar cu puțin mai evaluate decât o canoe, pe exploratorii Renașterii să călătorească atât de departe în jurul globului, încât să se întoarcă de unde plecaseră, și pe astronauti să părăsească Pământul cu totul. Explorarea era de obicei motivată de supraviețuire, de câștig sau de politică, dar și de curiozitatea pătimasă față de lumea din jur și de dorința irezistibilă de a-i pune la încercare hotarele. Acele hotare erau de multe ori albastre”⁷. Albastrul colorează într-un mod aparte cuvântul *călătorie*, în ultramarin. De aceea, David Scott Kastan și Stephen Farthing recunosc că albastrul nu simbolizează numai depresia omului curent, ci și privirea aceea de odinioară, mângâiată de făgăduiala seninului de după orizont: „Totuși albastrul nu are legătură doar cu tristețea. Există și nuanțe de albastru care ne risipesc sentimentul dezolării sau care, cel puțin, ne permit să uităm puțin de el. [...] Albastrul e ambiguu; toate culorile sunt așa. [...] Însă albastrul poate să fie chiar mai mult, mai mult decât o încântare sau decât un vis: el poate să fie însăși culoarea transcendenței. [...] Pielea albastră a lui Vișnu, puterea vindecătoare a lui Buddha cel Albastru, turbanele albastre purtate de mulți discipoli sikh, dungile albastre ale șalului de rugăciune evreiesc și glorioasa Moschee Albastră din Istanbul, toate acestea arată că legătura cu transcendența este aproape universală. [...] Efectul acesta este demonstrat de nuanțele somptuoase de albastru din frescele lui Giotto, cele din Capela Scrovegni din Padova, și, la o scară mult mai mică, cele din panelul din dreapta al Dipticului Wilton (circa 1395-1399), în care ne sunt înfățișați Fecioara Maria, înveșmântată în albastru, și Pruncul Iisus, cei doi fiind înconjurați de unsprezece îngeri îmbrăcați tot în albastru. [...] Albastrul din ambele este un pigment produs din lapislazuli pisat – o piatră semiprețioasă, descoperită într-o zonă aflată azi în Afganistan. Pigmentul acesta intens a devenit cunoscut sub denumirea de «ultramarin», întrucât el venea «de dincolo de mare» [...]. Ultramarinul nu era doar o culoare sofisticată; era și cel mai scump pigment pe care pictorii îl folosiseră vreodată, mai scump chiar decât aurul [...]. Totuși, pigmentul acesta scump alinaia materialul și spiritualul. El este semnul lumescului pe care creștinismul îl va contesta și îl va înlocui. Dar, în același timp, albastrul acesta intens farmecă ochiul, îndepărtându-ne de lume. El ne atrage spre infinit”⁸. Culoarea stărilor de spirit ne e dată de ochiul cu care inima ni se uită în suflet. Ce ne spune Kassia St. Clair? Dacă în Antichitate se credea că albastrul e un semn al barbariei, pentru că celții o foloseau la război, odată cu Evul Mediu, albastrul căpăta veleități nebănuite. Devenea o culoare pe picioarele ei, precizează St. Clair: „Un studiu din secolul al XIX-lea asupra termenilor coloristici folosiți de autorii creștini înaintea secolului al XIII-lea arată că albastrul era cel mai puțin folosit, doar 1% din totalul culorilor. În secolul al XII-lea s-a petrecut o schimbare profundă. Abatele Suger, personaj de vază la curtea regală franceză și susținător

⁷ *Albastru. Dincolo de orizont*, capitol din volumul lui James Fox, *Istoria culturală a lumii povestită de culori*, traducere de Mihai Moroșiu, București, Baroque Books & Arts, 2022, p. 185-187.

⁸ Am citat din capitolul *Tristețea în albastru*, din David Scott Kastan & Stephen Farthing, *Culorile: pasiunea și mister*, traducere de Ines Hristea, București, Editura Baroque Books & Arts, 2020, p. 142-147.

timpuriu al arhitecturii gotice, era convins până la fervoare că toate culorile – și în special albastrul – erau divine. A supravegheat reconstruirea Abației Saint-Denis de la Paris în anii 1130 și 1140. Este locul unde meșterii și-au perfecționat tehnica de colorare a sticlei cu cobalt pentru a crea faimoasele vitralii albastru-cerneală pe care le-au repetat apoi la catedralele de la Chartres și Le Mans. Aproximativ în aceeași perioadă, Sfânta Fecioară era tot mai adesea reprezentată purtând veșminte de un albastru strălucitor – până atunci erau de obicei în culori închise, sugerând durerea pentru moartea Fiului. Cum cultul Sfintei Fecioare Maria a căpătat tot mai mult importanță în Evul Mediu, culoarea adoptată pentru reprezentarea ei a avut și ea de profitat. Pigmentul prețios de ultramarin a fost asociat cu Sfânta Maria începând din Evul Mediu și, vreme de mai multe secole, a rămas de departe cel mai râvnit dintre toate. [...] La sfârșitul secolului al XII-lea, familia regală franceză a adoptat un nou blazon – crin de aur pe fond azuriu – ca omagiu adus Sfintei Fecioare, iar nobilimea europeană s-a dat peste cap să îi urmeze exemplul. În anul 1200, doar 5% dintre blazoanele europene conțineau azuriu; în 1250 erau 15%; în 1300, un sfert, iar în 1400, cu puțin sub o treime. Un studiu recent făcut în zece țări din patru continente a ajuns la concluzia că albastrul era de departe în fruntea preferințelor cetățenilor lor. Mai multe cercetări făcute începând cu Primul Război Mondial au ajuns la aceeași concluzie. S-ar părea că albastrul, considerat odată culoarea degeneraților și barbarilor, a cucerit lumea”⁹. Albastrul nu a fost acceptat prea ușor ca sinonim vizual al dumnezeirii, nici în Evul Mediu, nici mai târziu: „Întrebarea dacă culoarea trebuie să fie prezentă sau nu în templul creștin este foarte veche. S-a vorbit despre ea, în cazul epocii carolingiene și, mai cu seamă, al celei romanice, în perioada conflictului violent – dogmatic, dar și etic și estetic – care, în mediul monastic, îi opune pe clunisieni cistercienilor. Mai mulți prelați (printre care toți marii abați ai Ordinului Cluny) și un mare număr de teologi consideră culoarea ca fiind lumină, singura parte a lumii sensibile care este în același timp vizibilă și nematerială. Or, Dumnezeu este lumină. Așadar, este licit și chiar de dorit să extindem în biserică locul rezervat culorii, nu doar pentru a împrăști tenebrele, ci și pentru a face loc divinului, un loc cât mai mare. Este felul de acțiune al lui Suger, după cum am văzut-o, atunci când începând cu 1129-1130 acesta întreprinde reconstrucția bisericii abațiale din Saint-Denis. Dar alți prelați se arată ostili față de culoare, în care văd expresia materiei, și nu a luminii. Celălalt punct de vedere prevalează în bisericile cisterciene pe durata unei părți însemnate a secolului al XII-lea și chiar mai târziu, până în secolul al XIII-lea”¹⁰. Soarta albastrului va fi periclitată și în epocile care vor urma medievalității. Conotațiile ei celeste n-au fost prea mult contestate, dar i s-au atribuit altele, mai conforme sobrietății ce cuprindea Europa veacului XVI: „Culoare promovată, culoarea Fecioarei, culoare regală, albastrul este, de-acum înainte, nu doar rivalul roșului,

⁹ Kassia St. Clair, *Culorile și viața lor secretă*, traducere de Mihai Moroiu, București, Editura Baroque Books & Arts, 2017, p. 180-181.

¹⁰ Michel Pastoureau, *Albastru: istoria unei culori*, traducere de Em. Galaicu-Păun, Chișinău, Editura Cartier, 2006, p. 86-87.

dar și al negrului, a cărui vogă în vestimentație, la sfârșitul Evului Mediu și la începutul epocii modern, devine considerabilă. Totuși, departe de a-l afecta, această nouă concurență îi convine din plin albastrului. Din regal și culoarea Fecioarei el devine totodată, asemeni negrului, moral. Două fapte ce țin de etica și de sensibilitatea medievală sunt la originea acestei noi dimensiuni date culorii albastre în societățile europene: vastul curent moralizator care traversează întreg Evul Mediu târziu și, mai cu seamă, atitudinea marilor reformatori protestanți ai secolului al XVI-lea față de practicile sociale, artistice și religioase ale culorii¹¹.

O altă nedumerire școlărească: pe unde să fie cerul în cultura noastră? La 1907, Ion Otescu nota că, „pentru țărani, cerul e material și mărginit acolo unde se îmbină cu pământul. El e așternutul picioarelor lui Dumnezeu. Cei mai înaintați însă în gândire recunosc că noi nu vedem chiar cerul, ci numai albastrimea lui, căci el e foarte departe și desigur că e albastru”¹². În acord cu Otescu, Tudor Pamfile vorbește de încrederea țăranului că la sărbătorile cum ar fi Paștele, Sfântul Gheorghe ori Sfântul Vasile cerul se deschide, dar nu oricum, ci ca un îndemn la punere pe cale: „Pe alocuri se crede că la deschiderea cerului se vede prin mijlocul lui o cărare”¹³. În cu totul alt registru, adică în dramaturgia lui Mihail Sebastian, oamenii merg cu trenul și stelele se iau după dâșii: „*Profesorul*: Într-un târg de provincie ca al nostru... gara este marea. Este portul, necunoscutul, depărtarea. *Domnișoara Cucu (plat)*: Ce depărtare? *Profesorul*: Este dorul de a pleca, de a fugi. *Domnișoara Cucu*: De a pleca? De ce să pleci? Unde să pleci? *Profesorul*: În altă parte. În altă lume”¹⁴. Majuscula este îndeobște patetică. Ne imaginăm Cerul după neasemănarea cu Pământul. Fără a înceta să credem într-un Dumnezeu al

¹¹ *Ibidem*, p. 73. Spre a pune mai bine în lumină diferențele de concepție apărute de la un secol la altul, adăugăm un alt comentariu al lui Pastoureaux: „Reforma protestantă vede în acest negru culoarea cea mai demnă, cea mai virtuoasă, cea mai creștină; ea tinde treptat să-l asimileze pe albastru, culoare onestă, culoare sobră, culoarea cerului și a spiritului” (*ibidem*, p. 86). Chiar și în secolul al XVII-lea, cei care nu vedeau cu ochi buni „materialitatea” culorilor (roșu, verde, galben) obținute din pigmenți și considerau că numai desenul e un produs al spiritului, au o anumită clemență față de albastru, perceput, totuși, „drept o culoare «îndepărtată»” (*ibidem*, p. 103).

¹² Ion Otescu, *Credințele țăranului român despre cer și stele*, Buzău, Editura Alpha MDN, 2005, p. 68. Ion Otescu mai preciza că „țăranii nu au deloc ideea sfericității Pământului și izolării lui în spațiu. Ci au asupra lui credințe care reamintesc pe ale celor vechi. Astfel, pentru ei Pământul e plan, sau cum zic ei «întins ca fața unei mese»; și la marginile lui Pământul se îmbină cu cerul. Dedesubt Pământul stă rezemat pe ceva: unii cred că stă rezemat pe stâlpi, care sunt mai de regulă în număr de trei, fiind după unii de fier, iar după alții de lemn, sau de ceară” (*ibidem*, p. 64-65). Prezentând felurite versiuni ale imaginarului popular, Otescu mai menționează că „Stelei Polare îi zic unii și *Împărat*, iar alții și *Candela Cerului*, desigur din cauză că această stea e fixă față de mișcarea diurnă, și e singura stea mai luminoasă în acea parte a cerului. Însă stelei polare i se mai zice în general *Stâlpul* sau *Steajărul* de la arie, numire din care ră sare învederat că țăranii au conștiința, cel puțin nedeslușită, nelămurită, a fixității stelei polare; și că cerul se învârtăște împrejurul acestei stele, ca și caii în arie în jurul steajărului” (*ibidem*, p. 5).

¹³ Tudor Pamfile, *Cerul și podoabele lui după credințele poporului român*, București, Editura Paideia, 2001, p. 15.

¹⁴ Am citat din piesa *Steaua fără nume*, din Mihail Sebastian, *Teatru*, București, Editura Cartex, 2020, p. 138.

fiecărei zile, unul cu tresăriri matinale. Fiecare dimineată îl prinde la zenituri nescontate. Chit că foiletează noaptea întreg cadastrul lumii: țări, continente, emisfere, galaxii. Nu are o latitudine a preferințelor. În zori, își sporește albastrul deasupra unui bordei. Acolo își dezgheață mai toate înălțările: cu un miros de simplu, de zâmbet, de rufe pe sârmă. Da, ne rugăm Cerului să deschidă un zâmbet peste viețile noastre. Și nici nouă nu ne strică. Zâmbind, băgăm de seamă. A zâmbi e o formă de-a privi în zare. Astfel, de la indienii nord-americani din tribul Zuñi ne-a rămas *Povestea Facerii*: „Înainte de începutul tuturor începuturilor, Awonawilona, Plămăditorul a toate câte sunt, Cel care pe toate le cuprinde în făptura lui, Tată al tuturor părinților, era singur în ființă. Nimic nu se mai afla în nemărginitele întinderi ale vecinilor, ci numai pretutindeni întunericul cel negru și pustietatea. La începutul facerii, Awonawilona s-a plămădit pe sine înăuntrul însuși al ființei sale; și și-a zvârlit gândul în întinderile cele fără de margini. Și iată că neguri ale creșterii tuturor celor câte au viață, aburi plini de putere au început să se adune pretutindeni și să se ridice. Și astfel, numai cu atotpătrunzătoarea lui știință pe care o avusese dintotdeauna, Atotcuprinzătorul s-a plămădit pe sine cu chipul Soarelui slăvit de noi ca părinte al nostru și care atunci s-a ivit și a căpătat ființă. Când s-a ivit, nemărginirea s-a umplut de strălucirea luminii lui, și când lumina i s-a răspândit pretutindeni, negurile s-au strâns laolaltă și au căzut prefăcându-se în apă. Și așa s-a născut marea care întreaga lume o cuprinde”¹⁵. Are și necuprinderea unui act de naștere, derivând dintr-un gând divin. Însă Cerul ne imaginează infinitul, nu ni-l închiriază pe Dumnezeu. Divinitatea nu e ostilă geografiei, dar atuul ei este ubicuitatea. Neajungerea. Dumnezeu nefiind totuna cu Universul, cerul nu poate fi garsoniera Lui. În contrapartidă, glumeții văd Creatorul un pic mai sus de nori. Mai ales că atmosfera și vremea sunt siameze semantice, cu rating mare la știri. Ce-o fi, o fi. N-avem niciun antidot la întrebarea: *încotro?* Cochetăm întruna cu ideea că altcineva o să salveze seninul în locul nostru. Pe aripa oricărei păsări o idee de Pământ o să nimerească ea vreun semnificat în cer.

N-o să ne despărțim prea repede de pieile roșii. Poveștile lor pot să semene izbitor cu aceea din *Luceafărul* lui Mihai Eminescu. Luăm, așadar, aminte la acele timpuri dintâi, când cerul juca șotronul pe pământ¹⁶, iar stelele – de-a v-ați ascunselea printre oameni. Într-o legendă a indienilor din tribul Hopi, numită *Duhul stelei*, citim: „Era pe vremea când cerul nesfârșit se afla mai aproape de pământ și stelele coborau adesea printre muritori, bucurându-se împreună cu ei de umbra pădurii și de susurul apei limpezi ce se întindeau pe atunci, în aceste locuri, până dincolo de zare. Trăia în zilele acelea de demult o fată tare frumoasă, fiica unui păstor bogat [...]. O chema Lalluella [...]. Și s-a întâmplat de a zărit-o duhul

¹⁵ *Piatra bizonului: legende și povești ale pieilor roșii*, antologie și traducere de Dan Grigorescu, București, Editura Universal Dalsi, 1995, p. 10.

¹⁶ Memoria acelor timpuri persistă în nostalgiile contemporane: „[...] poate că noi vedem lucrurile răsturnate, iar pământul e ca un cer, iar când vom muri, când vom muri, vom cădea poate și ne vom afunda în cer” (José Luís Peixoto, *Nici o privire*, traducere de Clarisa Lima, Iași, Editura Polirom, 2009, p. 65).

unei stele din înalțuri care se chema Katara. Și a prins de îndată drag de ea și voia să o aducă la el, în palatul cu ferestre mari al Cerului. Dar știa că așa ceva nu se poate, pentru că ea era muritoare și locul ei nu era în Palatul Cerului, laolaltă cu toți cei fără de moarte. Așa că s-a dus în zbor la Tirawa, Stăpânul a toate câte sunt pe lume. Și l-a rugat să-i ia nemurirea ca să poată coborî printre muritori, lângă Lalluella cea frumoasă pe care o îndrăgea. Dar i-a zis lui Tirawa, Cel căruia nimic nu-i rămânea neștiut. – Ia seama, Duh al stelei Katara, că mie îmi e lesne să-ți iau nemurirea. Dar îți va părea rău, fiindcă tu în nici un fel nu le ești asemenea muritorilor și nu te vei înțelege cu ei și vei îndura chinuri grele alături de ei. [...] Și, bucuros până peste poate, Duhul a purces spre pământul muritorilor, dar, când a ajuns, a aflat-o pe frumoasa Lalluella înveșmântată în mireasă [...]. Pentru că hotărâse să ia de soț un cioban tânăr și frumos [...]. Doborât de durere, s-a întors la Tirawa și l-a rugat să-l primească înapoi în cer [...]. – Fie cum ți-e voia! Dar, de atunci, a hotărât să ducă mai departe cerul, așa încât duhurile stelelor să nu mai poată coborî oricând printre muritori și să se afle în primejdia de a fi ispitiți de ei. Dar lui Katara i-a hărăzit un loc departe de tot, tocmai lângă hotarul cerului, unde nimeni nu-i mai vedea steaua, decât în nopțile marilor sărbători ale Primăverii”¹⁷. Vreo trimitere către zilele noastre? Cerul poartă un albastru vechi, nu-l mai îmbrăcăm demult. E un albastru neașezat. Nu se mai depune pe nimic. E spectatorul celorlalte culori. Nimic de făcut. Ne isterizăm de pomană, dar măcar ne plângem cu tâlc. Că avem prea mult soare și prea puțină lumină. Cum așa? Clădiri înalte ne iau ochiul din scurt. Cerul ne înconjoară tot mai strâns, ca un abajur. Iar soarele abia pășește dintr-un balcon într-altul. Oricum, el totdeauna iese vinovat. În închipuirea noastră, își stinge becul mai devreme decât o face în realitate: „[...] credeți că există o realitate «dată» și vi se pare o înșelătorie dacă alții descoperă că a fost o iluzie. Proștilor! Aici învățăm că fiecare trebuie să-și construiască pământul de sub picioare pentru sine, puțin câte puțin, pentru fiecare pas pe care vrem să-l facem, făcându-vă să dărmăți ceea ce nu vă aparține, pentru că nu voi l-ați construit și ați mers pe el ca niște paraziți, ca niște paraziți, regretând antica poezie pierdută!”¹⁸. Și ne e tot mai teamă că cerul nu e mai cu noi: „[...] visul de a călători spre alte stele i se părea seducător. Ce fericire, să evadezi departe în univers, undeva unde viața ființează altcum decât aici și n-are nevoie de trup! Dar niciodată, cu toate rachetele sale prodigioase, omul nu va ajunge prea departe în univers. Scurtimea vieții lui transformă cerul într-un capac negru de care se va lovi mereu cu capul, ca să recadă pe pământul unde tot ce trăiește mănâncă și poate fi mâncat”¹⁹. Ziua-i doar conturul nopții; cea din urmă lipsește, dar numai momentan. Umbrele, de două mai înalte decât corpul nostru, îi țin locul.

Îndemânarea dintâi a călătoriei nu este să distrugă enigmele, ci să ne păstreze în anticamera lor: „Eu construiesc misterul/ nu îl admir./ [...] Cel care

¹⁷ *Piatra bizonului: legende și povești al pieilor roșii*, p. 168-169.

¹⁸ Am redat un fragment din piesa *Fiecare în felul său* (1924), cuprinsă în volumul Luigi Pirandello, *Teatru*, p. 106.

¹⁹ Milan Kundera, *Ignoranța*, traducere de Emanoil Marcu, București, Editura Humanitas, 2013, p. 166.

înțelege/ este un străin./ Cel care vede/ n-are stele/ [...] A fi înăuntrul fenomenelor, mereu/ înlăuntrul fenomenelor,/ a fi sămânță și a te sprijini/ de propriul tău pământ/ [...] E o renaștere și e un înțeles/ în ochiul care azi numește/ [...] A fi frumos înseamnă a fi departe/ Atât de departe încât nu-ți trebuie decât un/ singur cuvânt/ Ca să numești cu el/ Primul lucru fără nume/ Care ți se arată/ Și care se îmbogățește cu orice depărtare a ta/ Mult mai aproape de frumusețe/ Decât tine”²⁰. Nu știm pe unde s-o luăm. Orice cale este, în ultima vreme, numai un început de cale: pentru că, la orice întrebare am formula, toate răspunsurile sunt valabile. Iar epoca în care trăim nu ne lămurește prea mult, preferând să ne amenințe: „retragerea ființei devine acum o trăsătură a ființei înseși”²¹. Cum să ne sondăm misterele fără a le distruge vraja²²? Luăm în calcul perspectiva ambivalentă a lui George Bondor: „[...] fenomenologia este necesară deoarece fenomenele se află în primă instanță într-o stare de ascundere. Ele devin neascunse doar în urma scoaterii, prin luptă, din starea lor inițială. Pe de o parte, unicul fenomen veritabil al fenomenologiei este ființa, căci doar aceasta s-ar putea arăta pornind de la sine însăși, fără ca «în spatele ei» să se mai afle ceva [...]. Pe de altă parte, ființa este desemnată de la bun început ca unicul fenomen tocmai în baza experienței primordiale a ascunderii (a uitării) ființei [...]”²³. Viața ciulește privirea stârnind în noi un mare neastâmpăr. De ce desenează omul cercuri? Doar ca să se simtă înăuntrul și, simultan, în afara lor? Nu ne rămâne decât să cerem cercului iertare că îl trasăm prea corect. E mult mai complex, prin originea lui, decât am putea noi accepta²⁴.

²⁰ Am reprodus aici frânturi din poeziile *Defăimarea răului*, *Fulgurație*, *Intrarea-n muncile de primăvară*, *E-n firea lucrurilor un surâs* și *A fi frumos* din Nichita Stănescu, *Integrala poeziei*, Iași, Editura Vasiliana '98, 2013, p. 346, 456, 551, 662, 722.

²¹ George Bondor, *Adevăr hermeneutic și metodă fenomenologică în Ființă și timp*, în George Bondor & Cornel Bilbă (coord.), *Adevăr hermeneutic și locuri obscure*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2008, p. 74.

²² Există o fascinație a decompunerii lumii până la ultima ei particulă; spre a călători către origini pe cât de intangibile pe atât de atrăgătoare. În poezia *Mojar*, Ana Blandiana transpune această atracție, dar găsind deconstrucționismului o motivație magică: „Așa cum materia/ în imaginația savanților se sfarmă/ în particule tot mai mici,/ tot mai imposibil de văzut,/ nu doar invizibile,/ ci poate chiar inexistente –/ înțelesurile construite din propoziții și fraze/ se rup în cuvinte, apoi în silabe,/ apoi în fragmente tot mai mici de sens,/ mărunțite, măcinate,/ pisate-n mojarul esenței/ până când nu mai rămâne/ nici o bănuială de noimă,/ doar taina” (Ana Blandiana, *Se face liniște în mine*, București, Editura Humanitas, 2024, p. 153).

²³ George Bondor, *op. cit.*, p. 66.

²⁴ „Rotunjimile Soarelui și ale Lunii conferă cercului o dimensiune cosmică. Discul Soarelui este, bineînțeles, o glifă arhaică, observată direct. Apare în arta antică egipteană ca imagine pe capul multor divinități și a fost transferat de acolo în arta creștină în aura ființelor divine și venerate. Cercul poate simboliza eternitatea – continuă, fără început și sfârșit – și, ca toate formele nonverbale, este mereu deschis spre redescoperire. În geometrie, pornind de la cerc și folosind doar o riglă și un compas, toate figurile geometrice majore pot fi desenate fără măsurători. Fiind derivate din cerc, *vesica piscis*, triunghiul echilateral, pătratul, hexagonul, pentagonul și alte poligoane au toate relații directe și fixe între ele, astfel încât cercul poate fi privit ca fiind Figura primordială a întregii geometrii” (Nigel Pennick, *Cartea simbolurilor sacre: semnificația magică a simbolurilor*, traducere de Iuliana Leonti, București, Editura For you, 2023, p. 51-52).

Să urmăim, deci, drumul arhetipologiei culturale care „nu mai caută fundamentul arhetipurilor în afara domeniului lor specific de existență – cultura. Culturile nu mai sunt înțelese ca expresii ale unui fond psihologic abisal, ci ca manifestări de sine stătătoare, ireductibile ale spiritului uman. Arhetipul nu mai desemnează funcția psihică responsabilă de generarea imaginilor, ci imaginea în sine, ca figură recurentă a unui anumit *Weltanschauung*. Accentul se deplasează de pe planul potențialității subiective pe planul actualizărilor concrete, manifestate prin opere. [...] Demersurile interesate doar de autonomia arhetipului cultural așază invarianții într-o perspectivă fenomenologică, punând între paranteze trimerurile la realitatea exterioară, dar continuă să îi privească drept niște constante general-umane. Demersurile care țin cont și de reproșul de generalizare ilegală își propun să preserve specificitate arhetipurilor, introducându-le în contexte istorice și culturale determinate, fără să le proiecteze asupra întregii culturi umane”²⁵. Traducând aceste precauții într-un limbaj mai accesibil, ce-am putea spune? Că cerul cade pe pământ dintr-un surâs divin. Căci pentru fiecare rază de lumină există o ființă dornică să scape din beznă. Din fericire, una mereu tânără: „acest întuneric e un albastru vechi de un an”²⁶. Da, fiecare noapte reia materia la frământat. Și se lăcomește să înghită toată lumina, nouă cedându-ne amintirea acesteia. Noaptea pământeană e o particulă de întuneric între multe asemenea pilule de beznă; altfel spus, e un episod din istoria unui întuneric cosmic: „[...] nopțile noastre se văd/ de pe celelalte planete”²⁷. Numai că omul nu depune armele, luptându-se întruna pentru un alt răsărit. În caz contrar, dacă pesimismul²⁸ ne biruie, speranța devine o meteahnă. Or, noi mai știm că fiecare noapte izvodește o nouă generație de vise. Astfel, călătoria inițiată dezvoltă adevăruri etajate, fiecare dintre ele întreținând în jurul său o suită de realități riverane. De exemplu, *Povestea Regelui Străveziu* derulează peripețiile Leolei, o fată care, îmbrăcată în armură de cavaler, onirizează lumea secolului XII. În acele vremuri trăiau „oamenii pentru care visul durează mai mult decât viața”²⁹. În asemenea aventuri, ni se dă impresia că altcineva, de demult, visează în locul nostru; pentru ca adevărul și ficțiunea să colaboreze, promovând universurile alternative drept premise ale mersului înainte. Astfel, într-un poem epic francez scris în veacul XII ni se sugerează că neînchipuitul poate fi doar un avatar al îndrăzelii: „Nobili cavaleri, pentru Dumnezeu, ascultați-mă! La ce bun să muriți în paturile voastre? Priviți în jur, uitați-vă la toți francezii căsăpiți: cât au fost sănătoși, întregi și puternici, alături ne-au stat dârji în bătălie. Știți bine ce le-am promis. Nu-i putem minți pe cei morți.

²⁵ Corin Braga, *10 studii de arhetipologie*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2007, p. 15-16.

²⁶ Ion Mircea, *Saga păpădiilor*, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2018, p. 255.

²⁷ *Ibidem*, p. 420.

²⁸ „Pustiul din oameni/ Nu-ncape în nici un pustiu. [...] Ce umbre cad în drumul meu,/ Le-adun și-ncerc să le-ncălzesc,/ Și ce lumini sub cerul greu,/ Ca îngropate putrezesc. [...] Am mai putea să credem în povești,/ Dar nici un duh n-a dovedit că este./ Dorind să fii, abia că nu mai ești.” Am citat din poeziile *Și teii*, *Ce ne rămâne* și *Cocoși de munte*, cuprinse în volumul Constanței Buzea, *Poeme*, București, Editura Albatros, 1977, p. 81, 104, 117.

²⁹ Ion Mircea, *op. cit.*, p. 177.

[...] Toate armele le-a lăsat viteazul cavaler, doar sabia cea bună a păstrat-o, cu tăișul de oțel; toată-i neagră de sânge, de la plăsele la vârful ascuțit, așijderea și teaca, neagră-i de sânge și ficați. Girard o scoate din teacă, de ea se sprijină în mers, înfigând vârful în pământ. [...] În bătlie mai are douăzeci de-ai săi, în fruntea lor s-a pus, și sarazini ucide-o mie. [...] Gui scoase sabia și mai mult se-ndârjește; îi ridică vârful spre cer și prăvale tăișul pe-un coif păgân. [...] Mare minune făcu Domnul Dumnezeu în acea zi, când unul singur puse pe fugă douăzeci de mii. Drept către mare fug sarazinii³⁰. Vechii eroi inspiră și literatura actuală. Faptul că ceea ce ni se întâmplă într-o călătorie inițiată ni se întâmplă de fapt dintotdeauna, e reflectat de dialogurile Leolei cu prietena ei, vrăjitoarea Nyneve: „[...] în realitate nu plec prea departe. Lumea Avalonului e aici, foarte aproape, chiar în noi. Nu te-ai înfiorat niciodată într-o seară toridă de vară, ca și cum cine ți-ar sufla delicat peste gâtul asudat? E suflarea celorlalți, a celor din Avalon. Și n-ai simțit niciodată că ți se mișca ceva în colțul ochiului, ca și cum era o prezență pe care, mai târziu, întorcând capul, n-ai putut-o întâlni? E trecerea jucăușă și fugară a celorlalți, preafericirii din Avalon. Ascultă atent ce-ai în cap, tăcerea urechilor tale din interior, din adâncul tău: ai să auzi un bâzâit. E pulsul lumii celeilalte, șoapta paralelă a convorbirilor din Avalon, a tuturor vorbelor libere spuse acolo. Lacrimile îmi curg pe obraji. – Nu pleca Nyneve! – Nu plânge, Leola... Cabala, care-i o știință profundă și veche, spune că lumea e o insula de nefericire pe o mare de bucurie. Doar fug de pe insula de nefericire pe care suntem prinși acum. Dar bucuria există, și-i mult mai puternică și mai mare. Ne vom întoarce și vom fi milioane. [...] Graba timpului ce se sfârșește face clipele atât de intense, că am ameteți, parcă-s beată, îmbătută de conștiința acută că-s vie. [...] Zilele mi s-au prefirat printre degete ca fulgii de zăpadă. Ce puțin durează visul vieții...! În clarviziunea dimineții, mi se pare că simt cum se adună suflarea agitată a tuturor celor care au venit înainte și a celor de care nimeni nu-și mai aduce aminte. Vuietul vechilor imperii când s-au prăbușit nu pare azi mai mare decât scârțâitul pergamentului pe care scriu [...]. Mă uit la fabulosul castel din Avalon desenat de prietena mea pe perete. Oriunde-ai fi, palat al fericirii, mă îndrept spre tine. [...] Nu ne vom duce foarte departe. Vom sta în umbrele ce se risipesc când le privești din față; în neașteptatul zefir răcoros care vara ne mângâie spatele asudat; în zumzetul puternic al vieții, care se aude în tăcerea minților noastre, în cele mai profunde adâncuri a ceea ce suntem. Ne vom întoarce, și vom fi milioane”³¹. Călătoria uneia devine și a celeilalte, relatarea acesteia trăind din iluzia reîntoarcerii. Deși ambele se îndreaptă, la vremea ei, către Avalon, distanța care le desparte de magicul tărâm e diferită: deosebirea decurge din momentul când fiecare decide să treacă în acel dincolo-de-tine-însuși. Aici, îndoiala e o bună călăuză. Întâmpinăm lumea cu toate șovăielile noastre și-i cerem să ne facă părtași la echilibrul ei. În veacul XII,

³⁰ *Cântarea despre Guillaume: poem epic francez din secolul al XII-lea*, traducere de Cristiana Papahagi, Iași, Editura Polirom, 2019, p. 99, 111, 187.

³¹ Rosa Montero, *Povestea Regelui Străveziu*, traducere de Ileana Scipione, București, Editura RAO, 2007, p. 417, 422, 424.

Cosmosul are o busolă a lui, dar numai pentru registrele de existență deja știute. Oricum, e greu să-l înveți pe de rost, atât de multe etajări îl compun. Fiecare lucru sau ființă este răsfrângerea unor prototipuri care se dezvăluie anevoie, doar în trepte. Pe de o parte, călătorul medieval vrea să reconfirme, prin drumurile sale, acea amprentă cerească aplicată pretutindeni țărâmului pământean. Pe de altă parte, periplurile sale îl copleșesc cu multe mirări; căci pe la marginile ei, Creația nu mai e atât de sigură pe contururile sale. De aceea, închipuirea personifică unele teritorii, cum ar fi India; și le populează cu arătări de necuprins prin posibilitățile restrânse ale logicii: „Între ele trăiesc Gog și Magog, neamuri înfricoșătoare, pe care le-a închis aici, după cum se spune, Alexandru cel Mare. Ele sunt canibale. India are 44 de ținuturi și multe seminții. În munți stau pigmeii, care sunt înalți de doi coți, se războiesc cu cocorii, fac copii la trei ani și ajung bătrâni la opt. Piperul la ei crește. De felul lui, piperul este alb, dar se înnegrește fiindcă pigmeii trebuie să aprindă focuri mari ca să gonească șerpilor. Ce de seminții ciudate pe aceste meleaguri! Macrobie, înalți de doisprezece coți, se luptă cu grifonii, care au trup de leu și aripi de vultur. Mai sunt și brahmanii, care se aruncă în foc de dragul vieții de apoi; alții își omoară părinții bătrâni, îi frig ca să-i mănânce și îi socotesc nelegiuți pe cei care refuză să facă la fel; iar alții mănâncă pești cruzi și beau apă de mare. De fapt, India este țara monștrilor umani și a altora. Dintre monștrii umani, să-i amintim pe sciopozii, care aleargă cu un singur picior mai repede ca vântul și tot cu el își adăpostesc capul de căldura soarelui; pe oamenii fără cap, cu ochii pe umeri, cu nasul și gura pe piept; și pe alții, nu departe de izvorul Gangelui, care trăiesc numai cu mireasma unui anume fruct: când pleacă la drum, iau acest fruct cu ei, căci o miasmă ar fi de ajuns ca să-i omoare. Să trecem, nu fără părere de rău, peste animalele monstruoase care trăiesc în această țară – șerpi de 300 de picioare lungime, viermi de șase picioare și înarmați cu clești – și să amintim de piatra numită magnet, care atrage fierul și pe care nu o poți sfârâma decât cu sânge de țap”³². În Evul Mediu, Universul ne aștepta în spatele fiecărei priviri. Văzându-ne, Celălalt ne propunea o altă versiune despre lume, adesea greu de acceptat fără ajutorul imaginației. Ne închipuiam ceea ce nu puteam explica: la hotarele stăpânirii lui Hristos începeau periferii de neînțeles, pline de vietăți absurde, neluminate de ordinea Facerii.

În fond, călătoria e unul dintre modurile în care ne purtăm inima ascultând pulsul altcuiva, cel care ne ghidează; ceea ce rar se mai întâmplă acum: „Nimeni nu dă nimic înapoi./ Inima nu poate fi întoarsă ca un ceas./ Singura direcție este înainte./ Singurul cuvânt care amintește de trecut/ este cuvântul «urmați-mă»”³³. Să depănăm, așadar, la un foc de vreascuri muced, povestea lucrurilor de demult. Căci, după cum se vede încă din *Odyseia*, a istorisi e o formă de a sta de veghe: „Hai dar, și spune-mi și asta, cuvântă-ne tu fără preget/ Dac-ai văzut și pe unii din soții măriți, ce cu tine/ Duși au veni pân’ la Troia, și-acolo ajunsu-i-a soarta!/

³² Étienne Gilson, *Filozofia în Evul Mediu: de la începuturile patristice până la sfârșitul secolului al XIV-lea*, traducere de Ileana Stănescu, București, Editura Humanitas, 1995, p. 297.

³³ Am citat din *Oase de oameni*, în Nichita Stănescu, *Integrala poeziei...*, p. 230.

Noaptea aceasta e lungă și sfântă, și nu-i încă ceasul/ Pentru culcare prin sală – ci spune-ne fapte mărețe!/ Căci până-zori de ziuă aş sta, de-ai avea tu răbdare/ Încă aici a şedea, povestindu-ne-a tale necazuri”³⁴. După cum se vede, călătorul și noaptea formează un cuplu inseparabil. Oriunde întâlnim un pelerin avem cel puțin o beznă pe urmele lui³⁵. Fie că noaptea îi este prielnică ori potrivnică, ea trezește, oricum, Cerul la viață. Noaptea e și stavilă, și adăpost și ursită: „Noaptea, spre partea a treia, când stelele-n cer se lasară,/ Zeus, de nori Strângătorul, vârtejuri vuinde de vânturi,/ Grea vijelie trimise, iar cerul în nouri l-ascunse,/ Marea la fel cu pământul din cer pogora, parcă, noaptea!”³⁶. Cele mai grele încercări, acelea care duc povestea mai departe, din noapte sunt zămislite; în special dintr-o noapte înțepită, care pune capăt lumii la doi pași de tine: „Mai fioros eu nimic n-am privit, dintre toate, vreodată,/ câte-am văzut chiar cu ochii-mi, pe căile mării și-a trudei [...]”. Călătoria e un naufragiu util, prin care încercăm să ieșim de sub umbrela sensului³⁷. Chiar dacă, pentru aventurierul premodern, universul coboară din ochiul înalt al divinității. Drumul eroului se îndreaptă, întruna, spre un răsărit al speranțelor sale, dar atingând, mai întâi, un apus al răbdărilor de pe urmă. Privirea e fidelă numai parcursului ce-l așteaptă-n față. Și nesimțindu-se cu nimic dator trupului nostru ostenit, vederea (și vedenia) se deșteaptă totdeauna după un alt fus orar: acela al bățăilor repezite de inimă, nu al respirărilor ticăit-întretăiate. Apoi, călătoria nu se isprăvește acolo unde narațiunea intră în impas: reveria e o cenușă de sunete neadunate în cuvânt³⁸. Deocamdată.

Orice am pretinde, călătoria e totdeauna de capul ei. Are propriul său parcurs și nu-l negociază cu nimeni. Ea ne îndreaptă către ceea nu știam că ne dorim. Iar călătorul, chiar dacă ar vrea, nu se confundă cu ea. O însoțește doar și îi intră în voie. Sperând ca, măcar din când în când, călătoria să-i ceară părerea. Nu e

³⁴ Homer, *Odyseia*, traducere de Dan Slușanschi, București, Editura Humanitas, 2012, p. 180.

³⁵ Noptile nu ne apasă, îngropându-ne imaginația până la genunchii privirii. Ostile ori ba, ele trezesc în noi nevoia de mai înalt: „[...] retrasul nostru suflet pisc va avea./ [...] oriunde o poveste mângâie pașii,/ [...] peste noapte în somn, dovedim cu semn,/ a crescut, sfioasă totuși ființa./ [...] Cu mersul meu din copilărie trece întunecimea”. Am citat din poemul *Centura de rouă*, cuprins în volumul lui Ion Mircea, *op. cit.*, p. 35-37.

³⁶ Homer, *op. cit.*, p. 198-199.

³⁷ Sensul nu e neapărat o direcție, poate fi o întâlnire sau, cine știe, o absență: „Stricăciunea din/ noi, afundând atâtea știiri pierdute din lumi îndepărtate”. Versurile aceste sunt extrase din volumul lui Liviu Ioan Stoiciu, *Opera poetică*, vol. III, Pitești, Editura Paralela 45, 2016, p. 81. Ne oprim apoi asupra aceluiași poet, semnalând alte contribuții consonante cu demersul nostru: „[...] cuiburi de ciori în salcâmi căii/ ferate, acum,/ folosite ca aparate de măsurare a umbrei/ soarelui. Atât de sensibil e/ totul. Timpul, veștejit, imită zgomotul unor/ frunze târate pe/ pământ... Toamna, târziu: un gând primitiv, lipicios. Un/ gând care încearcă să găsească urma/ celui pierdut... Toamna. Din/ nou simt atingerea/ mâinii/ celui pierdut. Glasul/ lui ajunge până la mine înăbușit, cine naiba/ o fi?/ El, modelat de impulsuri/ din univers? A/ pierdut interesul pentru lumea înconjurătoare, nu/ se poate orienta [...]”. Am citat o poezie cu titlu foarte sugestiv, *Incapacitatea de a trăi o durere, o bucurie, o mânie*. Este și ea cuprinsă în volumul lui Liviu Ioan Stoiciu, *Opera poetică*, vol. III, p. 89-90.

³⁸ „Oriunde mă găsesc,/ cerul îmi aparține./ [...] să plasăm cerul/ între două silabe ale existenței [...]” (Sohrāb Sepehri, *Mehrāb: cele mai frumoase poezii*, traducere de Gheorghe Iorga, București, Editura Tracus Arte, 2017, p. 19, 23).

cazul. Așa că oamenii trebuie să facă ceea ce urăsc mai mult: să ezite, să delibereze, să aleagă, să opteze: „Dar problema problemelor, *prima questia* [...] rămâne problema generală: «ce este tot ce există», împreună cu mine care observ lumea și o cuget? Și eu, individ uman, sunt tot un element al realității, al existenței, nu numai ce văd, aud și simt direct sau cu instrumentele care prelungesc simțurile mele; ce este deci în complexitatea ei această lume din care și eu fac parte? Întrebarea pare simplă, dar, dacă ne gândim mai atent, ea poate deveni foarte dificilă: cum este lumea fără subiectul cunoscător, cum este lumea în sine, fără un ochi care să o vadă și o minte care să o cugete? Aceasta înseamnă: cum este obiectul fără subiect sau cum este realitatea în sine cu subiect cu tot? Problema s-a lărgit așa de mult, fiindcă ea cuprinde și subiectul în această întrebare. Așa, de exemplu, socotim că una dintre obiecțiile cele mai consistente care se pot aduce lui Kant este aceea că argumentarea lui, prin care găsește că «lucrul în sine» nu poate fi cunoscut, este în fond tot produsul minții lui, deci ne aflăm în cerc vicios. De aceea o «obiectivitate totală», care să redea lucrurile valabile în afara certitudinilor mele subiective – cum au încercat unii filosofi, Husserl în particular –, nu poate forma obiectul prime *questio*. Aceasta este problema – ce este ceea ce există? – în universalitatea ei, dincolo de despărțirea obiect-subiect; este tema fundamentală a filosofiei perene, aceea de a lua contact direct cu ceea ce cunoscătorul este în realitate și care, până la urmă, este însăși realitatea cunoscută. Depășirea eului înseamnă a intra într-o nouă zonă unde nu mai există nici *non-eu*; în cazul acesta nu mai pot fi formulate propoziții de către un subiect cunoscător asupra unui obiect de cunoscut. Totuși cunoașterea există, ea ne-a adus și ne aduce marile sale roade mereu, dar, la limită, ea ia o formă în care, după cum am văzut, cunoscătorul se identifică cu cunoscutul. Întreaga problemă, care este prima în toate tradițiile și în toate legende, chiar când a fost înfățișată în simboluri ale unor timpuri trecute, este drama cunoașterii, a despărțirii eului de esența lui și de reintegrarea lui în această esență”³⁹. Ce cuvinte-cheie am extrage noi, călătorii, dintr-un asemenea expozeu? Rezultă mai mult substantive care dau bine în cărțile de povești: aventură, încercare, peripeție, ceasul rău, ghinion curat etc. Și de aici decurg marile întrebări. Ori marile nelămuriri: „niciodată nu suntem unde ne aflăm...”⁴⁰.

Călătoria trăiește în teritorii nesituate încă mental. Restul e zonă de confort. O învingem însă și pe acesta dacă stăruim în explorări, până se rup încălțările; pentru ca tălpile goale să mărturisească pământului, sincer și fără trucuri, cât de mari sunt distanțele aduse pe calea cea bună: „Facem tot felul de chestii, dar de povestit e mai greu, pentru că lipsește esențialul, zbuciumul și tensiunea în expectativa a ceea ce vom face, surprizele cu mult mai importante decât rezultatele. [...] Când te strâng pantofii e semn bun. E o schimbare, o dovadă că exiști, ceva nedefinit care ne arată, ne desemnează. De aceea monștrii sunt atât de populari și

³⁹ Anton Dumitriu, *Homo universalis. Încercare asupra naturii realității umane*, București, Editura Eminescu, 1990, p. 137-138.

⁴⁰ António Lobo Antunes, *Sărutul lui Iuda*, traducere de Odette Mărgăritescu, București, Editura Univers, 1994, p. 101.

ziarele se extaziază de vițee bicefali. Ce ocazii, ce prefigurare a marelui salt spre acel altceva!”⁴¹. Suntem prea uimiți pentru că suntem prea telurici. Cerul nostru de acum are prea mult pământ sub unghii. Așa că dubitațiile celui plecat la drum nu sunt ușor de surmontat: „[...] existența lui se desfășoară de-a lungul unui drum care îi întoarce spatele”⁴². Ne înălțăm noi spre cer sau cerul coboară mai aproape de om? Ambele variante sunt puse în pagină de Charles Ferdinand Ramuz. Mai întâi, scriitorul ia în calcul posibilitatea ca un călător să poarte în valiză cerul lui de acasă; eventual „un întuneric risipit doar atunci când vrea omul și vine cu lumina lui, cu soarele lui, cu luna lui”⁴³. Mai apoi, trebuie să luăm în calcul „spiritul, care este în înalt și ne ridică la el, dar numai dacă vrea. Dacă vrea spiritul, nu dacă vrem noi. În afara nopții, în afara noastră înșine. Până la mulțumirea desăvârșită, dincolo de tristeți, dincolo de griji. Până la uniune, dincolo de dezbinare, până la comuniunea oamenilor, dincolo de despărțirea oamenilor. Până la viață, dincolo de moarte”⁴⁴. Același scriitor propune cititorului-călător și un compromis/remediu, mai aproape de slăbiciunile călătorului, oricât de indecis ar fi: „Abia când el a ajuns pe drumul pavat dintre două ziduri, două ziduri de vie cu porțile lor de fier vopsite cu gri, vopsite cu verde. Sub stele, deasupra stelelor, după cum am văzut când s-a întors, și ele sunt sus și sunt jos, sunt de jur împrejur, de parcă ai fi deja în cer, și-a spus el, sprijinindu-se cu spatele, din precauție, de unul dintre ziduri, iar când vrea să pornească iarăși la drum dă de alt zid. A fost însoțit de ele cu blândețe și amabilitate. A fost sfătuit, înconjurat, susținut”⁴⁵. Să nu disperăm, așadar. La buza orizontului, pământul e așa de albăstrui de parcă și-ar cita cerul. Și în funcție de cum îl pășești, pământul acesta este mai de adâncime sau, din contra, mai de suprafață. Modul în care îl calci îl face de încredere sau de bănuială: în primul caz, ți-s alungite căutările; în cel de-al doilea, ți-s îngropate nădejtile.

Data fiind dificultatea actuală de a opta pentru un drumeag ori altul, călătoria este o colecție de stranieți/înstrăinări care își tot văd de drum, părăsind, neîncetat, locurile unde ele nu mai surprind pe nimeni: „Și înțelegea că nu fuseseră alungați din Rai, ci ei alungaseră Raiul din ei înșiși, fără cale de întoarcere. Prea târziu își dădea seama că Raiul fusese mereu aici, la îndemâna ei. Dar mergea înainte, clătînându-se, mișcarea ei măsurată în anotimpuri secole eoni, ca iarba alpină, ca lichenii vechi de o mie de ani, ca un microb, ca un spirit care se putea întoarce ca avertisment peste un milion de ani”⁴⁶. Într-adevăr, călătoria este o continuă desprindere și, totodată, revenire la ceea ce am părăsit. Nu călătorești dacă nu ai ceva de care să te desprinzi. Așadar, una dintre legile de căpătâi ale călătoriei

⁴¹ Julio Cortázar, *Axolotul. Povestiri cu cronopi și glorii*, traducere de Mona & Dumitru Țepeneag, București, Editura Art, 2015, p. 47, 111.

⁴² *Există un mutilat...*, în volumul César Vallejo, *A murit eternitatea mea: opera poetică*, traducere de Dinu Flămând, București, Editura Pandora M, 2022, p. 339.

⁴³ Charles Ferdinand Ramuz, *Trecerea poetului. Dragostea de lume*, traducere de Irinel Antoniu, București, Editura Univers, 2019, p. 17.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 82-83.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 58.

⁴⁶ Richard Flanagan, *Oceanul viselor*, traducere de Petru Iamandi, București, Editura Litera, 2022, p. 278.

este diferențierea: „Era un cer senin, pe care se sprijinea doar scara unei ploii dese [...]. Nu știi niciodată cum va fi vremea. Căci vremea se face fără ei și foarte adesea chiar împotriva lor, iar ei nu pot schimba nimic, astfel încât au învățat să se supună, dar au învățat totodată să fie atenți și să citească semnele scrise pe această pagină întoarsă repede, pe acest cer ca o carte care ar avea atât de multe pagini încât niciodată vreuna nu s-ar repeta”⁴⁷. Marea miză a călătoriei este nefamiliarul, iar efectul acestuia, unul ideal, ar fi un fel contorsiune, dar interioară, potrivit filosofiei pe care Platon o transmitea prin mitul peșterii. Ne întoarcem de la ceea ce vedem la originea celor văzute: „Călătoresc; nu e pentru a cunoaște mersul lucrurilor sau pentru a mă instrui, ci pentru a mă înstrăina. Nu înțeleg foarte bine semnificația expresiei: călătoriile cizelează tinerețea. Pentru mine, călătoriile reconstituie tinerețea, mă reconstituie. Ele reconstituie tinerețea lumii. Călătoresc tocmai pentru a regăsi starea primordială, pentru a nu mă mai recunoaște în ea. Primele ore petrecute într-un oraș necunoscut nu vor mai reapărea niciodată. Orașul nu va mai fi deloc același a doua zi sau vreodată. Acea imensă vale din Mexic, în lumina primei percepții vizuale, nu mai era deloc aceeași a doua zi, la întoarcere, și nici lumina, chiar la aceeași oră, chiar în același anotimp. A traversa spații cosmice este, după toate aparențele, o experiență nemaipomenită, însă putem avea această bucurie triumfătoare, această experiență amănunțită la cinci sute de metri deasupra norilor, la cinci sute de metri, într-un avion mic, survolând livezile, la câteva sute de kilometri, într-o altă capitală, unde sunt alte ziduri și o altă catedrală. Însă pot avea această uimire și din camera mea, privind norii care fac în așa fel încât cerul să se schimbe din clipă în clipă. Cerul poate să nu se schimbe. Pot să nu-l privesc. Îmi e suficient să îmi fixez atent privirea pe această lampă pe care o văd zilnic, sau pe acest scaun, sau pe această pagină de caiet, și dacă mă uit destul de mult și cu atenție la acest scaun, la această lampă, călătoria poate începe fără călătorie și lumea se reînnoiește. E ca și cum aș lua cu mine camera într-o altă camera, cerul și universul într-un alt cer și într-un alt univers. Tocmai în momentul în care am impresia că mă detașez de lume, sunt cel mai mult atașat de ea. Tocmai în momentul în care am impresia că mă aflu în afara lumii, mă regăsesc în inima ei. Așa e pentru mine experiența literaturii; să uiți lumea pentru a o regăsi sau, mai degrabă, pentru a o găsi. Să ai impresia că este atât de nouă, atât de neobișnuită, încât trebuie inventate cuvinte pentru a o povesti, cuvinte care nu au existat niciodată. Totul e de reinventat, cuvânt după cuvânt. Nimic nu e de refăcut. Totul e de făcut, de vreme ce nu a fost făcut niciodată”⁴⁸. Ce învățăm de aici? Călătoria începe realmente odată ce perindările iau sfârșit în spațiu spre a continua în timp: printr-o multitudine de epiloguri. La limită, călătoria e ceea ce revedem, iar și iar, cu ochii închiși, de fiecare dată altcumva. Nu călătorim deplasându-ne, călătorim amintindu-ne deplasarea: „Îl întrebă pe orb dacă putea plânge. Orbul îi răspunse că orice bărbat putea plânge, însă el dorea să știe cum putea să le curgă orbilor lacrimi

⁴⁷ Charles Ferdinand Ramuz, *Trecerea poetului. Dragostea de lume...*, p. 19.

⁴⁸ Eugène Ionesco, *Descoperiri*, traducere de Bogdan Ghiță, București, Editura Nemira, 2022, p. 104-105.

din locul în care fuseseră ochii, cum de puteau face așa ceva? Nu știa. Mai trase un fum din țigară și o lăsă să cadă în apa râului. Mai spuse o dată că lumea prin care călătorea el era foarte diferită de ceea ce credeau oamenii și că, oricum, cu greu putea fi numită lume. Mai spuse că nu însemna nimic dacă cineva închidea ochii. La fel cum somnul nu avea legătură cu moartea. Spuse că nu era vorba de iluzie sau de absența iluziei. Îi povesti despre întinderile aride și argiloase, despre râu, despre șosea și despre munții din depărtare, despre cerul albastru de deasupra lor, ca despre niște lucruri frumoase, care țineau lumea în suspans, lumea adevărată și fără vârstă. *Spuse că lumina lumii era numai în ochii oamenilor, căci lumea se mișcă într-o nesfârșită beznă, și că această beznă constituia adevărata sa natură și adevărata sa condiție și că în această beznă se învârtteau toate părțile sale, într-o perfectă coeziune, însă că nu lăsa să se vadă nimic din toate acestea. Spuse că lumea era conștientă în adâncul său, și misterioasă, și mai întunecată decât își puteau oamenii imagina, și că natura sa nu consta în ce putea fi văzut sau nu.* Spuse că se putea holba la soare, dar ce rost avea? [s.n., A.M.]⁴⁹. Cerul e o busolă a inimii. Dacă el este înnorat, călătorul nu prea are spor. Iar călătoria trece din zodia misterului în aceea a evazivului: „Norul este partea vizibilă a cerului. El este de asemenea obiectul figurativ în care se întrupează cel mai bine poetica (și retorica) aproximativului [...]”. Caracterul dinamic al norului, neîncetatele sale metamorfoze amplifică fundamentala lor nedeterminare, transformând contemplarea lor într-un exercițiu care nu se finalizează într-o certitudine⁵⁰. Sunt poziționări greu de pus într-o istorie din cauză că ele dezvoltă, mai devreme sau mai târziu, contrariul lor: „Pentru Tereza din Ávila, dimpotrivă, norul dezvăluie mai mult decât ascunde. [...] Norul devine în mod explicit instrumentul de vizualizare a sacrului [...]”⁵¹. Lucrurile prea la vedere nu-s la mare preț nici în gândirea bizantină, ele fiind la îndemâna tuturor. Cele tănuite contează însă, căci călătorul trebuie să se întreacă pe sine pentru a le atinge: „A ascunde adevărul înseamnă a îngropa o comoară. [...] Ochii tăi să privească ceea ce este corect și pleoapele tale să încuviințeze ceea ce este drept. [...] Nu să cazi e grav, ci, odată căzut, să rămâi zăcând și să nu te ridici. [...] O viață lipsită de sărbătoare este un drum lung fără popas”⁵².

Scrise după anul 873, butadele lui Photios, patriarhul Constantinopolului, asta ne transmit. Altfel spus, călătoriei nu-i priesc nici marile întreruperi, dar nici deplina lor absență. Popasul nu suspendă călătoria. Dimpotrivă, o intensifică. Sau poate fi chiar chintesența acesteia. Atunci, când eșuează o călătorie⁵³? Când omul

⁴⁹ Cormac McCarthy, *Marea trecere*, traducere de Cristina Lateș, Iași, Editura Polirom, 2025, p. 358-359.

⁵⁰ Victor Ieronim Stoichiță, *Experiența vizionară în arta spaniolă a Secolului de Aur*, traducere de Ruxandra Demetrescu & Anca Oroveanu, București, Editura Humanitas, 2011, p. 94.

⁵¹ *Ibidem*, p. 95.

⁵² Photios al Constantinopolului, *Sentințe morale*, traducere de Cristian Ioan Dumitru, Iași, Editura Polirom, 2022, p. 93, 105, 113, 119.

⁵³ În zilele noastre ne dăm rapid seama că am greșit calea: „O angoasă, asta e cuvântul. Trecerea nefirească prin lume, drumul ăsta al meu dificil și lipsit de orice sens, orice motivație. Nici o urmă a

nu mai are idee de ce călătorește. Când călătoria lui este însăși viața, dar rătăcită pe aici pe undeva⁵⁴. Și când călătorul se aseamănă cu un actor sătul de scenă: depășește cu mult vârsta personajului pe care-l joacă. Dacă nu-i un basm, viața nu izbutește să fie decât o farsă. Colecționăm prea multă realitate față de câtă ficțiune avem nevoie: „Este condiția de totdeauna a Povestitorului obsedat de una și aceeași temă, viața pur și simplu, și care întrebă încoace și-ncolo trecătorii, culegând în auz polenul întâmplărilor și dulce, și otrăvit. O stare fixă, mereu luată în răspăr, a unui cronicar forțat să rămână în repaus și care, în lipsa mișcării și existenței directe, se străduiește pe cât îi stă în putință să lege ceea ce poate că nici nu e prea legat. [...] El se putea spune că încerca să fie, și era, câteodată, cel de-al doilea chip al Naratorului, trimis în lume să afle, să cunoască și, eventual, să judece. Un personaj având de astă dată minunata însușire a vieții, mersul. [...] Ziua se umplea atunci de înțelesuri, de umbre și de caractere fantastice. Cunoaștem de la doua, a treia, uneori de la a patra ori a cincea mână, evenimentele. Sigur, totdeauna, era faptul că eu le aflam ultimul. Regulă acceptată. Fel de fel de întâmplări se înghesuiau spre ținerea mea de minte, ca spre o arhivă unde deocamdată totul se aruncă de-a valma, în nădejdea unei viitoare clasificări inteligibile, fiecă amănunt urmând a-și găsi, cu scurgerea vremii, locul său firesc, senin, altul cel mai ades față de modul încâlcit în care fusese transmis în febra trăirii. Multă luare-aminte se cuvenea... Mult tact... Mult calm... Dar, mai ales, multă putere de a desluși adevărul, în înfriguratele mărturii. Ce era important și ce nu. Ce era bine și ce nu. Ce ar fi trecut și ce ar fi rămas durabil... Pentru tot ce ți se pare la un moment dat uriaș, care, cu timpul, s-ar micșora până la dispariție – asemeni unui drumeț înghițit de orizont –, tot îndoiala, rece, lucidă, ar fi fost nimerită spre a păstra măsura justă a fiecărui lucru. Fiindcă prin ea se înlătură mai multe falsuri decât adevăruri, acestea fiind mai rare și întâmpinând astfel un risc mai mic. Fie și din acest punct de vedere, statistic, să te fi îndoit era mai înțelept. Pe când încrederea ușuratică... Ea ar fi lăsat larg deschisă calea himerelor, mai violente în dreptul lor efemer la existență, tocmai pentru că știu că viața lor va fi foarte scurtă. Apoi un lucru real mai e și răbdător, având înainte tot timpul. El știe că, mai curând mai târziu, oamenii vor zice: uite-l, și noi nu-l vedem... Dar, ca să fii aliatul realității, al cărei înțeles fericit ori nu depindea de noi, un efort se cuvenea de făcut. O vrajă trebuia rostită în gând, pentru ca ceva atât de scump plătit, ca viața, să se decidă să apară înaintea noastră, cum e, întreg și neprefăcut”⁵⁵. Mai pe scurt, înainte de a călători, trebuie să accepți nevoia de a face acest lucru. De ce? Călătoria te provoacă: în așa fel încât să nu te mai ignori, trăind într-un înșelător armistițiu cu tine însuși. Iar din

trecutului nu e bună, nici un pas nu pare a se fi așezat bine, astfel încât să merite continuat” (Cristian Fulaș, *După plâns*, Iași, Editura Polirom, 2019, p. 55).

⁵⁴ Călătoria se subsumează, printre altele, și unui imaginar nocturn, al rătăcirii de tine însuși din cauza pierderii de celălalt: „Noaptea a nins peste câmp cu pământ,/ tu unde ești, în ce gând?/ [...] Departe-n târziul nopților vechi/ și fereastra ta se va stinge”. Am citat din poeziile *Requiem* și *Și roțile reci*, cuprinse în volumul Nichita Stănescu, *op. cit.*, p. 609, 748.

⁵⁵ Constantin Țoiu, *Galeria cu viță sălbatică*, București, Editura Art, 2011, p. 213-214.

slalomul printre închipuiri și certitudini nu ne alegem cu vreun adevăr definitiv. Dar ne deprindem să intuim, ori de câte ori ezităm, drumul către dânsul: „sensul ascezei era către albastru”, spune unul dintre personajele lui Ioan Petru Culianu⁵⁶.

Călătoria e o divinație. Ne pierdem de ceea ce suntem și ne redescoperim altcumva. Nimic nu ne este la îndemână, adevărul e subînțeles: „Totul este semn. E nevoie însă de o lumină sau de un strigăt pătrunzător care să ne străpungă miopia ori surzenia. Încă din anii de inițiere de la colegiul Saint-Christophe n-am încetat o clipă să observ hieroglifele înscrise pe drumul meu și să aud cuvintele confuze ce-mi erau murmurate la ureche, care nu făceau însă decât să arunce încă o umbră de îndoială asupra sensului vieții mele, dar și să-mi dea, e drept, încă o dovadă că cerul nu e gol. Or, datorită celor mai neînsemnate împrejurări, această lumină a tășnit ieri și de-atunci n-a încetat să-mi lumineze drumul”⁵⁷. Întrevedem, zărim, prindem ceva din coada ochiului⁵⁸. Căci ne e teamă de ceea ce am putea afla. Însă dorința de a provoca realitatea este mai mare decât frica de ea: „Ne-am cules/ viața din realitate cum ai culege folclor./ [...] Ochiul meu e un creier care gândește vederea”⁵⁹. Totul ne este la distanță și nu știm ce ne coace ea; căci îndepărtarea totdeauna pândește ceva: „Mi-am dorit mult un binoclu/ care să citească gândurile/ Dar nu-mi pot permite, și am/ unul mai chior, care citește doar intențiile...”⁶⁰.

Călătoria are prea multe întrebări față de câte răspunsuri am putea noi să-i dăm. „Știi tu, frate, unde este cerul?”. Este o enigmă preluată dintr-un vers al lui Rabindranath Tagore⁶¹. Iar rândurile de mai jos vor încerca o mică limpezire a neliniștii⁶² pe care poetul o formulează astfel. O motivație⁶³? Astăzi călătorim ca să

⁵⁶ Am citat din *Canon I. Copilăria culorilor*, în Ioan Petru Culianu, *Arta fugii: povestiri*, Iași, Editura Polirom, 2022, p. 101.

⁵⁷ Michel Tournier, *Regele arinilor*, traducere de Bogdana Savu-Neuville, București, Editura RAO, 2011, p. 7.

⁵⁸ „Eliberat de-orbită, Ochiul, singurul vizionar/ Peste zidurile întinderilor/ Despărțite de macrocosmice lumini/ Meditând se înalță/ Și, prin scoica nepătrunsă a cerului lăuntric/ Adesea poate întrezări: [...] Cărări în zig-zag care îndrumă spiritul...”. Am citat din poezia *Fortăreața*, a lui David Gascoyne, prinsă în volumul *Eternă bucurie-i frumusețea*, antologie de Margareta Sterian, Cluj-Napoca, 1977, p. 111.

⁵⁹ Ioan Stratan, *Criminalii și crinii*, București, Editura Tracus Arte, 2018, p. 115, 242.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 155.

⁶¹ Rabindranath Tagore, *Antologie lirică*, traducere de George Popa, Iași, Editura Polirom, 1998, p. 64. Mai reproducem aici niște versuri convergente cu sensul expunerii noastre: „Cărările mele stau deschise înaintea mea. Aripile mele sunt dornice de ceruri”; „Ai fost în mijlocul inimii mele, de aceea niciodată inima mea nu te-a găsit în călătoriile sale”; „Ai făcut pământul tău și ai umplut umbrele lui cu lumini. Apoi te-ai oprit; m-ai lăsat pe mine, în țărână, cu mâinile goale, ca să fac cerul tău” (Rabindranath Tagore, *Culesul roadelor*, traducere de Vasile G. Luță, Timișoara, Editura Helicon, 1995, p. 14, 89, 98).

⁶² Multe dintre neliniștile exprimate de poeți sunt, de fapt, neliniști colective. Ca antidot la neașezările noastre existențiale, ei ne propun, uneori, un Paradis somnolent; care-i, de fapt, un paradis familiar, format din mai multe realități la alegere: „Ce mai vor și ciudații ăia din Caraibe?/ Nu le ajunge că au ce să mănânce, că stau/ Toată ziua cu burta la soare? Și cântă și dansează./ Două-trei uragane pe an, în rest Paradis.../ Vor mașini și ventilatoare, fracuri și cuburi de gheață?/ Vor iahturi și diamante? Vor să călătorească? Și să țină discursuri în săli înalte și luminoase?/ Vor supermarketuri, parcuri betonate și metrou./ Vor autostrăzi și zgârie-nori?/ Nu le ajunge/ Că noi visăm să trăim în locul lor?”. Am citat

ne vindecăm, ca să tergiversăm sau ca să nu recunoaștem unele evidențe. Se produce, în consecință, o de-spațializare a hărților, jupuite de acele suprafețe pe care erau foarte sigure: „Spațiile emigrează/ prezentul e perpetuu/ [...] Spațiul se rotește/ își smulge rădăcinile din lume”⁶⁴. Perimetrele se estompează, lăsând de izbeliște teritorii fără busolă. Ieșim din casă atunci când lumea pare că nu ne mai conține în vreun fel; și că ea n-o să ducă mai departe nimic din ceea ce am fost vreodată⁶⁵. Poate că nedumerirea lui Tagore ar fi fost mai aplicată dacă era pusă în cuvinte altfel: mai știi pe unde îți este albastrul⁶⁶? Sau, după exprimarea unui romancier în vogă acum, dacă ne-am îngrijora: „Se uită cineva la noi din ceruri? Le pasă stelelor de noi?”⁶⁷. Fie că-i dimineată ori amiază, fie că-i amurg⁶⁸ sau noapte plină, cerul nu-și schimbă regia: albastru în patru acte⁶⁹. Cam degeaba. Convinși că

din poezia *Elegie*, cuprinsă în volumul lui Alexandru Mușina, *Opera poetică*, vol. II, București, Editura Tracus Arte, 2015, p. 243.

⁶³ O motivație ne-o dă același António Lobo Antunes: „[...] nici nu-ți închipui cât e de dificil să convingi un înger să-și smulgă o pană, dacă cineva nu știe s-o folosească așa cum se cuvine se destramă în văzduh, o risipă [...]” (António Lobo Antunes, *Cuvânt către crocodili*, traducere de Micaela Ghișescu, București, Editura Humanitas, 2004, p. 260).

⁶⁴ Am citat din poemul *Întregul vânt*, cuprins în volumul Octavio Paz, *Piatra soarelui*, traducere de Darie Novăceanu, București, Editura Univers, 1983, p. 142-143.

⁶⁵ Complexul sentiment de *acasă* pe care îl încearcă un călător răzbate din literatura dramatică a lui Fernando Pessoa: „*Salomeea* – E atât de pur și de liniștit cerul, încât nici nu există o altă tristețe în afara celei din mine. O neliniște mă apasă ca o mână. O neliniște fără de speranță se insinuează în toate emoțiile mele. În această tristă și întunecată oră, eu aș dori să fiu ceva ce nimeni nu și-ar dori să fie. Ce se visează în țara ta? *A* – Se visează frumusețea vieții în alte țări, mai cu seamă în acelea despre care niciodată n-am auzit vorbindu-se”. Am citat din „drama statică” intitulată *Salomeea*, inclusă în volumul lui Fernando Pessoa, *Marinarul și alte ficțiuni*, traducere de Dinu Flămând, București, Editura Humanitas, 2022, p. 151.

⁶⁶ „Da, spun, trebuie întotdeauna să ne re-creăm/ lumea, pentru că haosul pe care îl întruhipăm trebuie să fie/ îndreptat cu delicatețe. Iubesc ceea ce nu a fost încă creat [...] / M-aș putea înălța? Dar fusesem cândva acolo. Îmi amintesc/ vigilența cu care așteptam zorii, ca să fiu din nou [...] / Și albastrul din vocea mea nu poate să nu te vadă” (Alice Notley, *Câteva numere de magie*, traducere de Alexandru Văsieș, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2017, p. 20, 21, 64).

⁶⁷ Manuel Vilas, *Bucurie*, traducere de Marin Mălaicu-Hondrari, București, Editura Pandora M, 2023, p. 193.

⁶⁸ În poezia *Prinderea lui Antonio Camborio pe drumul Sevillei*, García Lorca scrie: „Se călătorește ziua/ cu seara pusă pe umăr/ mantie largă ea așterne/ peste mare, peste ape” (García Lorca, *Poeme*, traducere de Gabriela Banu, București, Editura Mondero, 2008, p. 30).

⁶⁹ Cu toate că semnificațiile date cerului, în felurile culturi, diferă, există multe elemente comune, care denotă o anumită monotonie cosmogonică. Într-o cercetare dedicată imaginarului de călătorie vom privilegia însă analogiile (medievale) dintre pământ și cer, adică închipuirea celui din urmă prin intermediul celui dintâi: „În Apus cerul este adesea înzestrat cu atribute pământești, pentru ca oamenii să și-l poată imagina; ridicat deasupra tuturor frumuseților pământului, până la marginea acestuia, el este însă mai degrabă destinația finală din Lumea de Dincolo pentru cei ce pribegesc pe pământ. Doar în cazuri excepționale apare o reprezentare a cerului situată la un nivel mai degrabă spiritual, fără atributele bolții cerești cu nori și stele și cu presupusele bucurii pământești ale Lumii de Dincolo” (vezi *Cer*, în dicționarul lui Hans Biedermann, *Dicționar de simboluri*, vol. I, traducere de Dana Petrache, București, Editura Saeculum I.O., 2002, p. 84-85). Identificat cu Raiul, Cerul este văzut ca o grădină cu ierburi, flori, copaci, fructe și izvoare răcoritoare, toate corespunzând, am adăuga noi, unui popas ideal pentru un călător ostenit (*ibidem*, p. 85).

azuriul ni se cuvine, îl pierdem la prima încetoșare. Clipitul ni se albăstrește tot mai puțin. Cerul și-a istovit optimismul. Atunci, de unde mai izbucnește seninul? Să vedem ce mai cred oamenii de știință și ce părere au literații. Prima categorie nu mai stă prea mult pe gânduri: „[...] culoarea singură, fără nici o variație a luminozității, este un detector surprinzător de slab al detaliilor spațiale. [...] Percepem culorile ca având caracteristici emoționale diferite, iar reacția noastră la aceste caracteristici variază în funcție de starea de spirit pe care o avem”⁷⁰. Aceiași savanți surprind chintesența călătoriei: „[...] și observarea este tot o formă de invenție: creierul ca mașinărie a creativității”⁷¹.

Cu literații e însă mai complicat. După ei, lumea începe din orice rememorare a albastrului. Oricând. Bunăoară acum, când la stîngia orizontului, o mică fâșie de umbră scurtează cuvertura de lumină a zilei. Rezistând până la cea mai închisă nuanță a lui, albastrul e un pseudonim al perenului; sau, poate mai consolator, al străduinței întru ceva: „Doamne, ai milă de oamenii care își trăiesc viața din imaginație”⁷². Ca să dăm o cât mai bună ilustrare spuselor noastre, să citim, cu luare aminte, un fragment unde îngroșarea unei culori alternează cu grade felurite de luminozitate; datorită ei, în loc să ascundă, întunericul pune lumea în scenă: „Doream să urmăresc Piatra Sfântului, împrejurimile și, mai ales, cerul, cu stelele lui atât de mari și de neliniștite, cu roiurile de meteori ce tulburau când și când albastrul întunecat în care, treptat, am simțit că mă pierd, cuprins de o stranie beție a cerului. Trăiam, iată, cu intensitate o rătăcire plăcută, senină în necuprinsul ce mi se oferea cu generozitate. În jur, păsările de noapte își anunțau prezența, dar țipetele lor scurte, puternice nu-mi tulburau adâncirea în întunecatul albastru, nici zgomotele produse de uriașele și neînțelesele avalanșe ce veneau dinspre Piatra ce mă obsedase; eram, în sfârșit, ușor, imaterial aproape și, fără să-mi propun neapărat, vedeam urmele albe, lăptoase, luminile pierdute în necuprinsul unor galaxii și universuri de mult dispărute sau care se zbuciumau să se nască. Eram convins că ceea ce vedeam prin sita aceea de albastru întunecat e veșnicia, pe care, pentru câteva clipe, am avut privilegiul să o întâlnesc. [...] Mă aflu, nu mă

⁷⁰ Eric R. Kandel, *Epoca inconștientului. Explorarea inconștientului în artă, minte și creier, din Viena anului 1900 până în zilele noastre*, Iași, Editura Polirom, 2023, p. 201.

⁷¹ *Ibidem*, p. 169. Să urmărim câteva frânturi din expozeul acestui autor doar pentru a selecta idei folosite care pasionați de imaginarul călătoriei. Insistența asupra mutațiilor epistemice aduse de secolul XX este de la sine înțeleasă: „Perspectiva asupra creierului ca mașinărie a creativității care utilizează în permanență deducții și conjecturi pentru a reconstrui lumea exterioară – perspectiva susținută de Ernst Kris și de Erich Gombrich – a reprezentat o schimbare radicală față de realismul filozofic naiv al filozofului britanic John Locke din secolul al XVII-lea care domina la vremea aceea gândirea cu privire la minte. Potrivit lui Locke, mintea primește toate informațiile pe care le pot culege simțurile, perspectivă în care mintea nu face decât să reflecte realitatea lumii exterioare. Perspectiva lui Kris și Gombrich asupra creierului reprezenta o versiune modernă a teoriei lui Kant conform căreia informațiile senzoriale permit ca realitatea să fie inventată în minte. Imaginile din artă, ca toate imaginile, reprezintă nu atât realitatea, cât percepțiile, imaginația, așteptările privitorului și cunoașterea de către el a altor imagini – imagini rememorate” (*ibidem*).

⁷² José Saramago, *Istoria asediului Lisabonei*, traducere de Mioara Caragea, București, Editura Univers, 1997, p. 136.

îndoiam, în fața unei situații neobișnuite: revedeam cerul, cerul acela al meu, cu bucuria, dar și cu nostalgia secretă ce te cuprinde atunci când, după mult timp, te întorci în spațiul natal. Și astfel, dincolo de acel amestec neînțeles de sentimente, îmi dădeam seama că mă aflam înaintea unui alt pas, spre *altceva*, spre un stadiu ce se refuză cuvintelor, mă simțeam o trăire ce vine de undeva din necuprinsul lumilor ce ne înconjoară: eram și noapte, și zi, stele și galaxii, tot ce mă ajuta imaginația și nevoia mea bizară de veșnicie⁷³. Acest citat conține formularea „albastru întunecat”, care ne trimite la opera lui Wassily Kandinsky: „Înrudirea profundă, în sens fizic, dintre galben și alb este reală, ca și înruderirea dintre albastru și negru, deoarece albastrul poate dobândi o adâncime în stare să atingă limitele negrului”⁷⁴. De unde și o anumită circularitate a albastrului: ni se pare că el ar fi a-toate-încăpător, dând ocol privirilor noastre. Albastrul e o marcă a cuprinderii, a înfășurării, a *acceptării în*. Este agentul unei circularități difuze, involuntare, permissive; pare că e semnul unei interiorități ospitaliere, întredeschise; dar și ambasadorul unei distanțe pe care o acceptăm doar micșorând-o.

Ideea de finitudine este ambivalentă: ne angosează și, totodată, ne stimulează. Călătoria către un deznodământ știut și nu prea are un caracter exploratoriu. Imaginarul de călătorie prinde viață la granița cu acel dincolo realmente nesituabil; or, situarea este impulsul oricărei căutări și justificarea oricărei călătorii. În viziunea unor scriitori de talia lui Buzura, până și moartea ține de domeniul mobilității. Mai mult, călătoria din urmă are o alură de cățărare tragică. Și nu-i aici o analogie cu Golgota. Este, poate, iluzia unei clarificări împăciuitoare cu sinele; poate, promisiunea unei limpeziri răcoritoare cu trecutul; sau, poate, certitudinea unei resemnări calme în fața zilei de mâine: „Depart, peste copaci, ieșind dintr-o pâclă albăstrie, muntele *acela*. Marginea Vieții. Un fel de țeastă țesită pe care urcă și coboară sfinții sau extratereștrii din toate legendele. *Atunci* vârful muntelui are o coroană de nori plumburii asemenea aurei apostolilor, dar o aură întunecată, în spatele căreia sau în interiorul ei se ghicesc lumina, tensiunea, ceva ce nu trebuie să se vadă și să se știe. Am izbutit să bănuiesc drumul spre vârf și să mă conving că trebuie să încerc. Sunt la vârsta la care mi-e permis numai imposibilul. Nu mi-a mai rămas timp decât pentru lucruri și încercări imposibile”⁷⁵. Or, lumina care nu pierde din ochi nici călătoriile de zi și nici pe acelea de noapte ni se arată aici ca un exercițiu de conștientizare⁷⁶. E vorba, de

⁷³ Augustin Buzura, *Raport asupra singurătății*, Iași, Editura Polirom, 2009, p. 54-55.

⁷⁴ Wassily Kandinsky, *Spiritualul în artă*, traducere de Amelia Pavel, București, Editura Meridiane, 1994, p. 74. Kandinsky credea în „reciprocitatea de efecte între formă și culoare. [...] Valoarea unei culori este subliniată prin unele forme și atenuată prin altele. [...] Culorile care tind spre tonurile adânci sunt accentuate în această tendință de formele rotunde (de exemplu, albastrul în cerc)” (*ibidem*, p. 57).

⁷⁵ Augustin Buzura, *Raport asupra singurătății...*, p. 118.

⁷⁶ „Cine și-a ținut vreodată un jurnal știe că uneori, noaptea, pare cu neputință să storci fie și o singură propoziție, alteori cuvintele se revarsă de-a dreptul pe hârtie ore de-a rândul, de te simți golit și după aceea capeți senzația că nu tu ai scris, ci ai *fost* scris” (Patrick McGrath, *Păienjenel*, traducere de Mihnea Gafița, București, Editura Art, 2008, p. 129).

fapt, de un demers complicat, pe durata căruia felurite epoci se amestecă isteț, combinând toate modalitățile de a te afla pe drumuri, astăzi sau odinioară. *Din acest motiv nu ne organizăm expunerea în funcție de succesiunea evurilor, ci de înlănțuirea ideilor.* Drept exemplu, aducem în discuție un tratat din 1626, apărut după moartea autorului său, Francis Bacon. Din paginile acestei cărți vedem că imaginația nu falsifică lumea: îi propune, prin intermediul corpului, un adaos de real; supliment care așază adevărul la intersecțiunea mai multor opțiuni, dintre care nici vrăjitoria și nici scepticismul nu lipsesc; fascinantă este, deopotrivă, și doza de naivitate a autorului care căuta metode sigure de a despărți raționalul de irațional: „Oamenii trebuie atenționați să nu se îndoiască de operațiile de transmitere a spiritelor și de forța imaginației, doar pentru că, uneori, acestea nu funcționează. [...] În transmiterea impresiilor de la o minte la alta, sau de la un spirit la altul, impresia este primită, însă mintea și spiritul pasivului se opun, doborând-o, înainte ca ea să producă vreun efect vizibil. [...] Pe de altă parte, oamenii trebuie sfătuiți nici să nu se încreadă prea ușor în aceste operații, doar pentru că ele reușesc de multe ori. Cauza succesului trebuie atribuită, de multe ori, forței afectelor și imaginației operatorului asupra propriului său corp; și apoi, într-o manieră secundară, asupra unui alt corp. [...] Ar fi o greșeală să atribuim succesul acestor forței imaginației asupra unui alt corp, când, de fapt, e vorba doar despre forța imaginației asupra propriului corp. Căci nu există nici o îndoială că imaginația și afectele vehemente lucrează puternic asupra corpului celui care își imaginează [...]. Oamenii mai trebuie avertizați că, așa cum trebuie să se ferească de eroare în privința cauzelor acestor operații, cu atât mai mult trebuie să nu greșescă când este vorba despre rezultat, sau despre efect, grăbindu-se să ia drept bun ceea ce nu există. De pildă, așa cum ne-au atras adesea atenția mulți judecători înțelepți, nu trebuie să ne precipităm să credem în confesiunile vrăjitoarelor, dar nici în mărturiile împotriva acestora. Pentru că vrăjitoarele au o imaginație bogată și de multe ori cred că fac ceea ce de fapt nu fac. Iar oamenii sunt creduli în această privință și sunt gata să atribuie vrăjitoriei accidente și operații naturale. Merită observat că, atât în vremuri antice cât și în cele mai aproape de noi (cum ar fi la vrăjitoarele din Tesalia, dar și sabaturile vrăjitorești documentate din atâtea mături recente), marile minuni pe care acestea spun că le-ar săvârși, de la capacitatea de a zbura la transformarea într-o altă făptură, sunt atribuite nu unor incantații sau ritualuri, ci alifiilor cu care vrăjitoarele își acoperă tot corpul. Prin urmare, am putea fi îndreptățiți să credem că toate aceste povești sunt doar rodul imaginației, deoarece e limpede că alifiile sunt principala cauză. Acestea, întinse în strat gros, produc astuparea porilor, închizând vaporii în interior și trimițându-i cu precădere către creier. [...] Efectul lor este foarte puternic și se manifestă din afară înspre înăuntru. [...] Toate operațiile de transmitere a spiritelor și imaginației se caracterizează prin faptul că lucrează la distanță și nu prin contact [...]”⁷⁷. Omul

⁷⁷ Francis Bacon, *Sylva Sylvarum sau o Istorie naturală în zece centurii*, traducere de Dana Jalobeanu et al., București, Editura Humanitas, 2017, p. 624-629.

nu-și recunoaște o nevoie acută de a fi când și când naiv; o plăcere de a se lăsa dus cu preșul sau chiar de a zbura cu acesta. Așa că trecem și azi dintr-o dimensiune într-alta, dar pe mături mai sofisticate; iar locul bătrânelor cu nasul coroiat e luat de simpatici ochelariști de tip Harry Potter. Ca să nu mai spunem că urât mirositoarele alifii nu mai sunt demult la modă, acidul hialuronic garantând veșnica tinerețe a magicienilor. Cu puțină vrăjeală, Universul apare întotdeauna la vreme, însă ne ia mereu pe nepusă masă. Totul e să credem că imposibilul e numai un mit.

Citind o frumoasă carte a Oanei Maria Nae, vom rezuma niște vechi stări de lucruri foarte actuale: lumina de acum nu mai ține în viață realitatea divină, o însoțește doar pe aceea fizică; lumina medievală, reprezentată sub formă de aureolă, face loc luminii mai realiste, sub forma razelor de soare⁷⁸. Cândva, lumina nu era ingredientul lumii palpabile, era vocabularul înălțimilor cerești. În arta medievală, lumina decora lumea cu miracole; pentru ca, în epocile următoare, să o sărăcească progresiv: universul era scos de sub competența vizionarilor spre a fi încredințat fizicienilor. Mediul înconjurător era astfel golit de transfigurări și umplut cu observații. Atenție, sunt schimbări care nu s-au succedat rapid. Felurilele sensibilități față de lumină au coabitat, nu s-au confruntat. Însă un lucru e cert: mulți dintre călători fiind oameni culti, marile mutații din cultura vizuală au influențat îndeajuns modul lor de a privi⁷⁹. Căci, după cum arată Oana Maria Nae – și acest lucru contează în modelarea imaginarului de călătorie –, oamenii evului premodern au ezitat destul între ideea că lumina este o emanație autoritară, cu aspirații la o materialitate cât mai corporală (teologia), pe de o parte, sau ideea că Universul este o asociere diafană de atomi subversivi (știința), pe de alta⁸⁰. S-ar impune, așadar, o istorie a celestului sau măcar o scurtă recapitulare a modalităților de relaționare cu ceea ce-i deasupra omului: „Teoria cosmologică a astronomului grec Ptolemeu (100-178), sistemul ptolemeic, acceptată secole de-a rândul, concepea universul ca fiind geocentric. Potrivit concepției sale, Pământul trona în centrul sistemului solar, iar celelalte planete și Soarele se roteau în jurul său.

⁷⁸ „Lumina transfigurării cedează loc luminii naturale și astfel imaginea devine o iluzie a realității imediate, o falsă realitate, o ficțiune care își pierde caracterul spiritual, tocmai prin această mutație a rolului luminii. [...] De la lumina ca imagine trecem treptat către o imagine a luminii [...]. Convingerea că ochiul are puterea de a emana și absorbi simultan lumina era încă prezentă în poetica științei în perioada barocă” (Oana Maria Nae, *Lux magna. O istorie culturală a utilizării luminii în artele vizuale din Antichitate până în zorii modernității*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2023, p. 247-248, 267).

⁷⁹ Propunând un sinonim extins pentru verbul *a privi*, Alexandru Dragomir scrie: „E vorba mai degrabă aici despre «a simți», a dobândi ceea ce se numește în chip vag «experiență». [...] Așa fiind, ceea ce trebuie să câștigăm prin «experiență» este să *ajungem la realitate*, la realități, conștienți că ne trebuie un efort, că nu e de-la-sine-înțeles. Firește că, judecând astfel, «experiența» este nu numai subiectivă, ci și circumstanțială și mai ales *personală*. Dar, pe de o parte, nici nu putem pretinde altceva, iar pe de altă parte, procedând astfel, nu facem decât să dobândim o proaspătă, mereu proaspătă bogăție a realului, adică tocmai fundamentul de referință pentru ceea ce gândim, imaginăm, metaforizăm, simbolizăm și... spunem” (Alexandru Dragomir, *Cinci plecări din prezent: exerciții fenomenologice*, București, Editura Humanitas, 2005, p. 123-126).

⁸⁰ Oana Maria Nae, *Lux magna. O istorie culturală a utilizării luminii...*, p. 262.

Această viziune asupra universului va rezista până în anul 1543 când canonicul polonez Nicolaus Copernic va publica cartea *Despre revoluția sferelor cerești*. Aici el va relua o mai veche ipoteză heliocentrică, susținută deja de filosofii pitagoreici, descriind modul în care Pământul se rotește o dată în jurul axei proprii și apoi în jurul Soarelui, dar menținând teza ptolemeică asupra universului finit delimitat pe cer de stele fixe⁸¹. În acest citat, esențială este formula „dar menținând...”, semn al unei grele tranziții epistemice: căci imobilitatea astrelor era încă indispensabilă pentru supraviețuirea noțiunilor de soartă, destin, ursită și mai ales zodiac, în pericol să dea faliment: „Dacă oamenii ar ști povestea vieții lor, câți dintre ei ar alege apoi să și-o trăiască? Oamenii vorbesc mereu despre ce le rezervă viitorul. Dar nimic nu le este rezervat. Fiecare zi e făcută din ce s-a întâmplat. Lumea însăși trebuie surprinsă în forma în care se prezintă. Poate chiar și Dumnezeu”⁸².

Viața e o continuă tragere la sorți, spun unele personaje ale lui Cormac McCarthy. Sau este o ordalie, cred alți eroi ai aceluiași scriitor; adică o opțiune, extrem de presantă, într-o două posibilități, dintre care niciuna nu ne încântă; de aceea, le facem curte amândurora, punându-le într-o baladă din folclorul mexican: „Un *corrido* spune totul fără să spună nimic. [...] Povestește ce vrea să povestească. Povestește numai ceea ce duce mai departe. *El corrido* e istoria omului sărac. Nu ține cont de adevărul istoric, ci numai de realitățile oamenilor. Spune povestea celui om singuratic care întruchipează toți oamenii. E credința faptului că atunci când se întâlnesc doi oameni, numai una din două se poate întâmpla și nimic altceva. În primul caz se naște o minciună, iar în cel de-al doilea apare moartea”⁸³. Dumnezeu personajelor lui McCarthy este un mare dător de interdependențe, pe care le numim, de obicei, scopuri. Toate cele întâmplate, ieri sau mâine, se oglindesc reciproc. Nimic nu are loc fără aprobarea unor fapte înrudite. Când ceva se petrece, se declanșează un lanț causal dominat de o sumedenie de reciprocități. Numai că orice ocurență este dinainte înregistrată în conștiința atotcuprinzătoare a Creatorului: „Evenimentele acestei lumi nu pot trăi separate de lume. Cu toate acestea, lumea însăși nu poate percepe temporalitatea lucrurilor. Nu există nici un motiv pentru care unele întreprinderi să fie mai avantajoase în defavoarea altora. Trecerea armatelor și trecerea nisipului prin desert sunt una și aceeași. Nu există favoruri, pricepi? Cum ar putea fi? În interesul cui? Omul acesta nu a încetat să creadă în Dumnezeu. [...] În fiecare om e adânc înrădăcinată senzația că cineva știe de existența sa. Cineva sau ceva care știe, de care nu se poate ascunde și nici fugi. A-ți imagina lucrurile altfel înseamnă să-și imaginezi imposibilul. [...] Se uită la trecători. Este convins că telurile și scopurile cu care-și imaginează ei că sunt investite mișcările lor sunt de fapt numai un fel de a le descrie. Crede că mișcările lor fac parte din alte mișcări, mai ample, după anumite tipare necunoscute lor, și acestea, la rândul lor, fac parte din altele. [...] Cine poate avea vise despre Dumnezeu? Acest om a avut. În visele sale, Dumnezeu

⁸¹ *Ibidem*, p. 259-260.

⁸² Cormac McCarthy, *Marea trecere*..., p. 498.

⁸³ *Ibidem*, p. 497.

era foarte ocupat. Când i se vorbea, nu răspundea. Când era strigat, nu auzea. Bărbatul îl vedea aplecat asupra lucrului său. De parcă l-ar fi văzut printr-un geam. Stătea de unul singur, în lumina propriei prezențe. Țesând lumea. Curgea din nimic în mâinile sale și tot în mâinile sale se făcea nimic, la loc. Fără încetare. Fără încetare. Așa deci. Avea un Dumnezeu de studiat. Un Dumnezeu care părea sclavul îndatoririlor trasate sie însuși. Un Dumnezeu cu o capacitate nesfârșită de a supune toate lucrurile unui scop nebănuat. Nici haosul însuși nu se sustrăgea acestui tipar. Și undeva, prin acea urzeală care era lumea ce se făcea și se desfăcea, exista un fir care îl reprezenta pe el, și se trezea din somn plângând”⁸⁴.

Imaginarul ascensional nu conține numai priviri de jos în sus, de la pământ către cer⁸⁵. Sunt și alte modalități de a ne reprezenta „mai înaltul”, unele cât se poate de telurice. E vorba de progres, nu vreo formă anume de desăvârșire: „Perfecțiunea-i cumplită, nu poate-avea copii”⁸⁶. Mai apropiată, oarecum, de preocupările noastre, literatura permite o familiarizare mai rapidă cu marile polemici existențiale dintotdeauna. Călătorind, ne abandonăm aventurii sau relatărilor tardive despre ea? Ambele ipoteze sunt valabile în opera lui Richard Flanagan, unde confesiunea ascunde ceva nocturnal printre rândurile sale: „Pe măsură ce povârnișul devenea tot mai abrupt, mi-aduc aminte cum a spus că niciodată nu încercase să controleze ceva. Întotdeauna pornea de la ideea de a lăsa ca totul să scape de sub control pentru a vedea ce se întâmplă. Și ce se întâmplase?, am întrebat eu. Haos, dar mai puțin decât te-ai aștepta. Oamenii se repetau, reinventau toate ordinele și ierarhiile vechi. Eu speram în mai mult, dar, după un timp, am rămas impresionat că oamenii tind să dea cât mai puțin din ei. [...] Lucrurile curgeau de la sine. Crezusem că a scrie înseamnă a da cuvintelor sensul lor exact când, de fapt, ideea, și plăcerea, era să le dai frâu liber ca să bulverseze, să

⁸⁴ *Ibidem*, p. 190-192.

⁸⁵ „[...] să încercăm a înțelege semnificația religioasă a Cerului. Chiar fără procesele de afabulație mitică, cerul își revelează direct *transcendența, forța și sacralitatea*. Simpla contemplare a bolții cerești provoacă, în conștiința «primitivă», o experiență religioasă. [...] Bolta cerească este prin excelență cu «totul altceva» decât puținătatea pe care o reprezintă omul și spațiul său vital. Simbolismul transcendenței sale rezultă, am spune, din simpla luare la cunoștință a înălțimii sale infinite. «Înaltul» devine, în chip firesc, un atribut al divinității. Regiunile superioare, inaccesibile omului, zonele siderale, dobândesc prestigiile divine ale transcendentului, ale realității absolute, ale perenității. [...] «Înaltul» este o dimensiune inaccesibilă omului ca atare; ea aparține de drept forțelor și ființelor supraumane; cel care «se înalță», urcând ceremonios treptele unui sanctuar sau scara rituală care îl duce la Cer încetează de a mai fi om; sufletele defuncțiilor privilegiați, în ascensiunea lor siderală, au abandonat condiția umană. [...] Muntele e mai aproape de cer și aceasta îl investește cu o dublă sacralitate: pe de o parte, participă la simbolismul spațial al transcendenței («înalt», «vertical», «suprem» etc.), iar pe de altă parte, e locul prin excelență al hierofaniilor atmosferice și, ca atare, locuința zeilor. Toate mitologiile au câte un munte sacru, variantă, mai mult sau mai puțin ilustră, a Olimpului grec. [...] Muntele este adesea considerat punctul de întâlnire al cerului cu pământul; deci un «centru», punctul prin care trece Axa lumii, regiune saturată de sacralitate, loc în care se pot realiza trecerile dintre diferitele zone cosmice” (Mircea Eliade, *Tratat de istorie a religiilor*, traducere de Mariana Noica, București, Editura Humanitas, 1992, p. 55-56, 106).

⁸⁶ Am citat din poezia *Manechinele müncheneze*, din volumul Sylviei Plath, *Ariel și alte poeme*, traducere de Vasile Nicolescu, București, Editura Univers, 1980, p. 123.

producă miracole, să scandalizeze și să surprindă prin momentele lor neașteptate de grație și revelație. Cuvintele, cel puțin așa cum mi se spusese, erau o oglindă, dar cum le vedeam ca pe o lună care, cu lumina ei de argint viu, transforma totul în ceva ce plutea la hotarul misterului. Nimic nu le reținea. Alunecam tot mai mult împreună cu ele”⁸⁷. Astea sunt circumspecțiile moderne. Dar și celelalte epoci au oferta lor. Astfel, prin intermediul lui Umberto Eco, vizualizăm atât drumeți pentru care substratul metafizic al călătoriei era mișcarea perpetuă a atomilor, ei doar continuând-o, cât și pelerini pentru care ficțiunea materiei compacte le dădea curajul de a străbate mapamondul; după cei din urmă, ideea că lumea ar fi o zbatere de atomi într-un spațiu vid ar fi presupus un fel de inconsecvență a Creatorului, suspectat, pe nedrept, că ar fi făcut o treabă de mântuială: „«Vidul», zicea Boron, cu gura acum încleiată, «nu există pentru că natura are oroare de el. Căci nu există e evident, din motive filosofice, pentru că, dacă ar exista, ar fi ori substanță, ori accident. Substanță materială nu e, pentru că altfel ar fi corp și ar ocupa spațiu, și nu e nici substanță necorporală, pentru că altfel, ca și îngerii, ar fi inteligentă. Nu-i accident, pentru că accidentele există din rațiuni fizice: iei un vas cilindric...». «Dar de ce?», îl întrerupea Baudolino, «te interesează atâta să demonstrezi că vidul nu există? Ce-ți pasă ție de vid?». «Pasă, pasă. Pentru că vidul poate să fie ori interstițial – adică între corp și corp, în lumea noastră sublunară –, ori extins, dincolo de universul pe care-l vedem, închis în marea sferă a corpurilor cerești. Dacă ar fi așa, ar putea să existe, în golul acela, alte lumi. Dar, dacă se demonstrează că nu există vidul interstițial, cu și mai mare îndreptățire nu va putea să existe nici cel extins». «Dar ce ne pasă nouă dacă există alte lumi?». «Pasă, pasă. Pentru că, dacă ar exista, Domnul nostru Isus Hristos ar trebuie să se jertfească în fiecare dintre ele și în fiecare să sfințească pâine și vinul. Și, prin urmare, obiectul suprem, care-i mărturie și vestigiu al minunii aceleia, n-ar fi unic, ci ar mai exista multe copii ale lui. Și ce valoare ar mai avea viața mea dacă n-aș ști că undeva se află un obiect suprem ce trebuie găsit?». «Și care ar fi acest obiect suprem?». Aici Boron ținea s-o taie scurt: «Treaba mea», zicea el. «Sunt lucruri care nu sunt bune pentru urechile profanilor. Dar să vorbim de altceva. Dacă ar fi existat atâtea lumi, ar fi existat și destui primi oameni, o mulțime de Adami și de Eve care au săvârșit de infinite ori păcatul original. Și deci ar exista tot atâtea Raiuri Pământești din care au fost izgoniți. Puteți crede că aceste lucruri atât de subtile cum e Raiul Terestru pot să existe în număr multiplu, cum există atâtea orașe cu un fluviu și o colină cum e cea de la Mont Sainte-Geneviève? Paradisul Terestru e unul singur, într-o singură țară depărtată, dincolo de împărăția mezilor și perșilor»”⁸⁸. Cerul medievalilor e sus de tot și nu prea, e unul de încredere, cumva mai neted la pipăit. Pare cam inaccesibil, dar nu ne interzice să aspirăm la proximitatea lui. Știi de unde să-l iei, oricât ar fi de transhumant. E un cer bine întocmit, cu o poveste a sa. Nu-i atemporal cu înverșunare. Îi place să aibă o

⁸⁷ Richard Flanagan, *Persoana întâi*, traducere de Petru Iamandi, București, Editura Litera, 2018, p. 347-348, 386.

⁸⁸ Umberto Eco, *Baudolino*, traducere de Ștefania Mincu, Iași, Editura Polirom, 2013, p. 108-109.

istorie. Și de aceea continuă Facerea cum poate și el. Nu stă locului, călătorește cu noi: ne stimulează și ne mută de pe un orizont pe altul. Cel puțin așa ne spune, în tratatul său, *Ars brevis*, Raimundus Lullus (1232/1233-1315/1316): „Cerul are bunătate, mărimă, durată etc. naturale. Și se definește astfel. Cerul este prima substanță mobilă. Iar în el nu există contrarietate, căci nu este alcătuit din principii contrare. În el există un impuls și un apetit natural și, în consecință, mișcare, fără de care nu ar putea avea impuls natural și apetit. Însă în el există început. Și el acționează asupra lucrurilor inferioare lui și, de asemenea, este constituit din forma și materia sa specifică, ca să poată acționa conform speciei sale. Mișcarea îi este finalitate și repaus. Cerul se află în locul său ca un corp în suprafața lui. De asemenea, se află în timp, căci a fost creat, și se află în timp ca o cauză eficientă în acțiunea ei. Și la fel despre celelalte accidente ale sale, fiecare în felul său”⁸⁹.

Călătoria medievală este o colecție de gesturi reglementate care corespund unor noțiuni ce coagulează în jurul lor întreaga realitate întrezărită atunci. Nicio înfăptuire nu contează dacă nu stă în umbra unei Idei. Vom înțelege mai bine personajele lui Umberto Eco dacă le „citim” prin prisma aprecierilor metodologice formulate de Johan Huizinga: „Este un proces de permanentă reducere a infinitului în cantități finite, o dezagregare a minunii în atomi. [...] Pentru a înțelege spiritul medieval ca o unitate și un tot, trebuie să studiem formele de bază ale gândirii sale, cercetând nu numai manifestările credinței și ale meditației superioare, ci în egală măsură și pe cele ale înțelepciunii vieții de toate zilele și ale practicii pure. Căci aceleași orientări mari ale gândirii domină și în exteriorizările sale superioare, și în cele inferioare. În timp ce în domeniul credinței și meditației rămâne mereu actuală întrebarea în ce măsură formele de gândire sunt rezultatul și ecoul unei îndelungate tradiții scrise, care ajunge până la originile grecești și iudaice, ba chiar egiptene și babiloniene, vedem că în viața obișnuită acele forme acționează naiv și spontan, neîmpovărate de lestul neoplatonismului sau altor curente. În viața de toate zilele, omul medieval gândește în aceleași forme ca și în teologia lui. Baza este, în amândouă, același idealism architectural, pe care scolastica l-a numit realism: nevoia de a separa fiecare noțiune și de a-i da o formă ca unei entități, de a o grupa în sisteme ierarhice, de a clădi din ea temple și catedrale, cum se joacă un copil de-a clăditul din cuburi. Tot ceea ce își cucerește în viață un loc fix, tot ceea ce devine formă de viață contează ca ordonat: atât cele mai banale obiceiuri și datini, cât și lucrurile cele mai elevate pe planul divin [s.n., A.M.]”⁹⁰. În jurul fiecărui ochi gravitează un alt Univers. Dar potrivit unor experți ai domeniului, ar fi numai trei perspective: cum ne vede cerul pe noi, cum îl percepem noi pe el și cum ne privim noi pe noi, imaginându-ne că am fi acolo sus. La toate aceste trei poziționări ne răspunde Rémi Brague:

⁸⁹ Raimundus Lullus, *Ars brevis*, traducere de Jana Balacciu Matei, Iași, Editura Polirom, 2015, p. 135-137.

⁹⁰ Johan Huizinga, *Amurgul Evului Mediu*, traducere de H. R. Radian, București, Editura Meridiane, 1993, p. 247, 372.

„Cosmologia antică și medievală propunea ca model al conduitei umane, sau măcar drept garanție a acesteia, cerul: acea parte a naturii care pare să se comporte cu o regularitate desăvârșită și care constituie, prin urmare, tot ce există mai «cosmic» în lume. Trecerea la viziunea modernă a universului privează acest model de orice relevanță. Imitarea cerului nu mai are niciun sens. O consecință fundamentală a acestei situații este o anumită schimbare de paradigmă. Pentru omul antic și medieval, natura se arăta ea însăși înainte de toate sub speciile lumii celeste. Pentru omul modern, domeniul ființei vii reprezintă noua paradigmă. În continuare, pentru noi, «natură» desemnează în primul rând lumea vegetală. Astronomia i-a cedat biologiei locul de știință exemplară. Totuși, această funcție normatoare nu se mai exercită în același mod. Imitarea cerului devine imposibilă; ar fi ridicol să încerce cineva să o facă. Dacă cineva s-ar apuca să imite restul naturii, ar fi un lucru și mai scandalos pentru moderni decât ar fi fost pentru antici. Dar, în același timp, imitarea aceasta devine cumva necesară. [...] Cosmologia modernă neutralizează lumea. Cu toate acestea, diferența dintre bine și rău rămâne. Natura antico-medievală, așa cum se oferea ea contemplației în fenomenele cerești, era ținutul binelui; natura modernă, prezentă înainte de toate în faptele biologice, apare ca împărăția răului. Însă binele se întoarce în natură: întrucât nu există în natură, rezultă că va trebui introdus. Și încă introdus cu forța, luând natura în răspăr. Acest lucru nu se poate face, bineînțeles, decât în interiorul singurului domeniu al naturii asupra căruia poate interveni acțiunea omenească – într-un prim moment, pământul. [...] Grijă alinării suferinței umane nu se datorează numai căutării trândave a confortului. Ea are o influență etică ce o supradetermină și îi dă o putere sporită. Anticii și medievalii nu ignorau nicidecum tehnica; Evul Mediu occidental a inventat ori generalizat procedee agricole care au permis o ameliorare a condiției umane, începând cu o creștere demografică. Însă aceste rezultate nu erau considerate ca aducătoare ale unui bine ce ar fi depășit nivelul utilului sau comodului. Pentru moderni, în schimb, combaterea naturii înseamnă combaterea răului și răspândirea binelui. În felul acesta, producția tehnică vede pusă pe seama ei forța practicii morale. [...] Invers, transformarea tehnică a naturii permite, prin compensație, o nouă neutralizare a acesteia. Modelul antico-medieval își stabilise deja ca proiect să facă din pământ un cer, să facă să coboare pe pământ ordinea și binele ce domnesc în cer. La fel, timpurile moderne fac să treacă asupra pământului neutralitatea axiologică a cerului. Pentru realitățile pământești, această neutralitate înseamnă pierderea caracterului lor amenințător. Natura nu devine un bine prin simplul fapt că a încetat să mai fie un rău. Singura manieră pe care o păstrează de a fi un bine este aceea de a fi contrarul răului: natura este un non-rău. Ea intră în domeniul frumosului. Al unui frumos care nu mai poate fi echivalat cu un Bine considerat ca unul dintre Transcendentalii, ci poate fi identificat doar cu versiunea «slabă» a acestuia, agrementul. Frumosul care nu mai poate fi identificat decât cu un bine diminuat în felul acesta este estetica. Natura modernilor nu este atât frumoasă, cât «estetică». Până într-o anumită perioadă, anticii și medievalii nu considerau natura altfel decât un decor ce nu fusese tematizat niciodată, un fundal

ce nu devenea niciodată prim-plan. [...] Peisajul, în schimb, este natura ca atare, care merită privită pentru ea însăși. Apariția lui, excepțională în Antichitate, este clară în zorii modernității. [...] Peisajul este pământescul devenit obiect posibil al contemplației, făcut capabil să suporte acea privire pe care omul antic și medieval o rezerva cerului. Estetizarea naturii o face să devină peisaj. Însă această trecere la estetică este ea însăși făcută posibilă de cucerirea tehnică și de obiectivarea pe care o permite ea. Numai o natură pe care nu o putem atinge decât «ieșind», pentru a merge «la plimbare», în afara spațiului stăpânit al culturii, poate apărea de o frumusețe care nu trimite la nimic altceva decât la ea însăși»⁹¹.

Să ne temem deci nu ceea ce zărim ori nu, ci de faptul de a uita cele văzute; sau să facem în așa fel încât să nu ne atașăm de rezezițiunea cu care împingem în trecut reprezentări abia sosite în prezent: „Orice viață se structurează în spațiu – timp. De exemplu, dacă sosești într-o localitate nouă și stai câteva zile, localitatea devine un aici cu repere și timpul său devine program și rutină. Adică tot trecutul transformă repede în știut ce ți s-a întâmplat și știutul estompează noul, făcându-l nou numai față de ce știi deja, adică înscriindu-l într-un cadru deja dat. Localitatea nu mai *există*, ea este *așa cum este pentru tine deja*. Prezentul inițial care era existența, să zicem pură, a localității devine timpul ce-l petreci acolo, delimitat de sosire și plecare, între care «timpul» tău se scurge, cu sau fără program, dar și el înscris. În viața noastră «acasă» trăim numai după formula structurată»⁹². Așadar, marile pericole pentru om vin nu din aventurile, ci din anchilozele sale; și mai ales din cel puțin trei feluri de amnezic: „[...] uitarea acțiunii, ca formă de a fugi de vulnerabilitatea în care ne aruncă o activitate pe care nu o putem controla întru totul”; „uitarea nu ia forma unei căderi în ascundere, ci a unei *rămăneri* în ascundere, printr-o doar aparentă dezvăluire”; „uitarea ca ignorare mai apare și în cazul refuzării în inconștient a ceva neplăcut sau tulburător»⁹³. Cum ne descurcăm cu aceste noi variante ale neaflării de sine? La o primă vedere am avea, dacă nu

⁹¹ Rémi Brague, *Întelepciunea lumii. Istoria experienței umane a universului*, traducere de Cornelia Dumitru, Cluj-Napoca, Editura TACT, 2012, p. 304, 316, 317-318. Referitor la cosmologia secolelor XIX-XX, Constantin Noica scria: „Bolțile cerului – și până la urmă chiar bolta încetase a fi materială. Se adâncise, crescuse și dispăruse. Dar iluzia optică era pricinuită de ceva, tocmai ca să dea iluzia – își spunea mintea. Iar acel ceva care dă azurul e, de pildă, măcar aerul. Nu există cer, cu atât mai puțin ceruri, spune omul de știință al veacului nouăsprezece. Dar există *ceva* care îi ține locul și îi face posibilă iluzia. Și atunci vine omul de știință al veacului douăzeci, care spune: nu există nici măcar atât. Azurul, culoarea albastră a cerului, nu se explică prin vreo materie oarecare, ci prin fenomene de radiație. [...] Nu s-a întâmplat, în istoria cerului, ceva cu desăvârșire nou? De astă dată da. Toate substanțele ce erau sau păreau adevărate în natură au încetat să existe: cel puțin au încetat să fie pentru gândirea științifică. Natura s-a dez-substanțializat, s-ar putea zice. Și-a păstrat proporțiile, constituenții fizico-matematici, relațiile lucrurilor între ele, dar nu mai este altceva, sau și altceva, în afară de acestea. Albastrul cerului capătă o interpretare matematică [...] și el nu e nimic în afară de interpretarea aceasta matematică” (Constantin Noica, *De caelo: încercare în jurul cunoașterii și individului*, București, Editura Humanitas, 1993, p. 18-19).

⁹² Alexandru Dragomir, *Caietele timpului*, București, Editura Humanitas, 2006, p. 154.

⁹³ Ileana Borțun, *Iertarea ca promisiune de a uita*, în Paul Marinescu & Christian Ferencz-Flatz (editori), *Figuri ale vulnerabilității existențiale. De la uitarea de sine la uitarea ființei*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2013, p. 218-219.

niște soluții, măcar unele ipoteze: „imaginația creatoare nu produce rest, probabil pentru că este cea mai apropiată facultate de ceea ce am putea crede că ar fi creația divină. Este adevărat că noi exersăm și un alt tip de imaginație, de obicei analogică, prin care facem eforturi de a ne reprezenta obiecte care ne sunt propuse în absența lor. Restul pe care acest tip de imaginație îl produce este semnificat, de obicei, de expresia «nici nu-mi pot imagina», care poate fi rostită fie ca o recunoaștere a limitelor excedate ale capacității noastre de reprezentare, datorate absenței unui model de analogie, fie ca o expresie sinceră sau retorică a constatării și a uimirii asupra faptului că obiectul «de imaginat» depășește prin natura sa facultatea imaginației»⁹⁴.

În consecință, imaginarul de călătorie este, teoretic, incluziv⁹⁵. La nivelul narativizării are o evidentă funcție ordonatoare, clasificantă și lămuritoare, nelăsând vreo necunoscută în voia ei; aproape toate enigmele primesc o explicație, fie că-i mulțumitoare, digresivă ori provocatoare. Mai nimic nu rămâne nesubordonat ideii de *sens*; chiar și în situațiile mirobolante în care logica nu ne e de prea mare folos; căci imaginația se dovedește, în principiu, atotcuprinzătoare, nepermițând ca ceva să scape nesemnificat: fie în răspăr, fie în conivență cu realitatea. Într-o convorbire a lui André Comte-Sponville cu Alice Germain, filozoful remarcă: „Sensul unui act nu este acel act. De exemplu, dacă mă deplasez pe autostradă în sensul Paris – Marsilia, Marsilia este sensul deplasării mele timp de mai multe ore. Și ar fi la fel dacă aș veni cu avionul de la New York sau de la Pekin: Marsilia poate deveni un sens în orice colț al lumii. În afară de unul. Există un singur loc unde Marsilia nu are un sens: la Marsilia. Când suntem acolo, nu putem să mergem acolo. *Sensul este întotdeauna în altă parte față de locul în care ne aflăm. Sensul aparține întotdeauna alterității, iar realitatea identității* [s.n., A.M.]”⁹⁶. Cel puțin acestea ar fi prezumțiile. În fapt, imaginarul de călătorie își extrage substanța perenă tocmai din restul de aspecte neelucidate, oricât de puține ar fi: „Restul nu este, așadar, produsul gândirii, ci ceea ce rămâne încă de gândit ori de câte ori ai făcut-o deja și pe care mintea nu îl poate niciodată dizolva. El se arată

⁹⁴ Alexander Baumgarten, *Restul ca problemă a filosofiei*, Iași, Editura Polirom, 2021, p. 76.

⁹⁵ Olivers Sacks mărturisea că nu putea evoca în mod voluntar nicio imagine vizuală. El se înscria astfel în categoria unor oameni aparte: „avem imagini, modele și reprezentări vizuale în creier, imagini care permit percepția și recunoașterea vizuală, dar că acestea se află sub pragul conștiinței” (Olivers Sacks, *Ochiul minții. Cum se vede lumea când vederea dă greș*, traducere de Ioana Ilie, București, Editura Humanitas, 2014, p. 219). Sacks îmbrățișează teoriile altor colegi, potrivit cărora „imageria mentală ar putea fi esențială chiar și pentru gândire – pentru rezolvarea problemelor, pentru planificare, proiectare și teoretizare” (*ibidem*, p. 218). Raportându-ne mereu la imaginarul de călătorie, nu uităm însă că Olivers Sacks crede, aidoma altor savanți, într-un „mod dublu în care gândesc oamenii, opunând reprezentările «evocatoare», care sunt directe și nemediate, reprezentărilor «descriptive», care sunt analitice și mediate prin simboluri verbale sau de alt fel. [...] Amândouă modurile vor acționa în tandem (deși, probabil, evocarea are nevoie de mai puțin timp decât descrierea), dar pot exista și situații în care se începe prin evocare (imagini) și se continuă prin reprezentări pur verbale sau matematice” (*ibidem*, p. 218-219).

⁹⁶ André Comte-Sponville, Jean Delumeau, Arlette Farge, *Cea mai frumoasă istorie a fericirii*, traducere de Marina Mureșanu Ionescu, București, Editura Art, 2008, p. 58.

mereu pe sine ca pe o evidență, dar eu nu îl pot arăta niciodată prin propria mea putere, pentru că pur și simplu el este, în sens absolut, ceea ce rămâne după ce mi-am exercitat toate puterile de cunoaștere”⁹⁷. Or, atunci când ne deplasăm prin spațiu, ne simțim cel mai vulnerabili față de timp. Călătorim ca să pactizăm cu ireversibilul, cu neajungerea⁹⁸, cu precaritatea, cu inconsistența felluui tău de a fi: „Vine o zi când înțelegi că niciodată nu ai fost cu nimeni pe deplin, nici măcar cu tine însuși. Ziua aia este o zi mare. Viața unui om care îmbătrânește constă din acceptarea că niciodată nu a fost cu nimeni și nici nu va fi vreodată, niciodată nu-și va putea da sufletul celui alt, iar celălalt să înțeleagă ce i se dă, să-l protejeze, să-l îngrijească și să-l păstreze. Pentru a iubi pe cineva trebuie să renunți la tine însuși. Orice om, când ajunge la bătrânețea adâncă, acceptă singurătatea, la asta mă gândesc în timp ce merg cu trenul spre Madrid [...] Viața poate să moară, dar misterul nu, iar acum misterul este în copiii mei. Oamenii uită misterul. De aceea viețile lor decad, se prăbușesc, se umplu de amărăciune, se viciază. Ca scriitor, responsabilitatea mea morală este de a reaminti existența misterului [s.n., A.M.]”⁹⁹.

Într-adevăr, numai mirabilul¹⁰⁰ ne mai ține la suprafața nădăjduirii, căci numai el dă semne că nu ar fi determinat de nimic. Lumea a devenit foarte săracă în explicitări și totul e mai mult decât vizibil. În aceste condiții, de accesibilitate maximă a tuturor lucrurilor, viețile noastre par jucate dinainte: „Într-un oraș străin găsindu-mă, nu-mi fac un itinerariu, nu-mi propun «obiective». Umblu pe unde mă duc picioarele și sunt fericit. E fericirea de a trăi la întâmplare, mânat de românescul *fie cum o fi*. E o bucurie contrabalansată, stricată chiar, de bănățeneasca prudență. Nu mă aventurez. Trăiesc la foc mărunț. Numai când scriu

⁹⁷ Alexander Baumgarten, *Restul ca problemă a filosofiei...*, p. 10.

⁹⁸ „Câteodată aveau impresia că se apropiau de sfârșitul călătoriei și se bucurau atunci ca niște copii, bucurie zadarnică însă, repede spulberată. Îi dureau cumplit picioarele și cizmele îi strângeau îngrozitor. Cerul atârna atât de jos deasupra lor, încât aveau impresia că-i apasă pe umeri, îi simțeau greutatea copleșitoare”. Vezi Sorin Titel, *Lunga călătorie a prizonierului*, Caracal, Editura Hoffman, 2019, p. 58. Dacă deschidem o altă ediție, citatul figurează în Sorin Titel, *Opere*, vol. I, *Schițe și povestiri. Nuvele. Romane*, București, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă & Univers Enciclopedic, 2005, p. 590.

⁹⁹ Manuel Vilas, *Bucurie...*, p. 18, 299.

¹⁰⁰ „O primă remarcă ar fi evident funcția compensatorie a mirabilului. Mirabilul este o contracarare a banalității și a repetabilității cotidiene. Contracarare ce se ordonează însă și funcționează în mod diferit, în conformitate cu societatea și epoca. În Occidentul medieval acest *mirabilia* a avut tendința să se organizeze într-un fel de lume pe dos. [...] În raport cu unele sloganuri și cu marile forțe spirituale din lumea aceea, nu este întâmplător că anume în domeniul folclorului și al mirabilului una dintre puținele creații ale Occidentului medieval a fost tema țării unde curge lapte și miere, care apare în secolul al XIII-lea, fără să fi existat înainte. I s-ar putea găsi surse mai timpurii, un fel de echivalente mai îndepărtate, dar tema ca atare a țării unde curge laptele și mierea este o creație medievală. O lume pe dos și, aş adăuga, o lume răsturnată; tocmai de aceea Geneva, dar o Geneză în care, în general, se regăsesc mai degrabă elemente precreștine decât propriu-zis creștine, se bucură de prestigiu în ochii oamenilor din evul mediu. În ideea că raiul pe pământ și «epoca de aur» nu urmează să vină, ci au fost, iar dacă am încerca să le situăm într-un *millenium* utopic, acesta nu va fi un orizont al viitorului, ci un fel de întoarcere la începuturi” (Jacques Le Goff, *Imaginarul medieval*, traducere de Marina Rădulescu, București, Editura Meridiane, 1991, p. 55-56).

mă aprind și nu mai știu pe unde calc. Sunt toate acestea la un loc. Vreo coerență nu rezultă, n-are cum. Nu număr câte zile am trăit. Nu țin să ies din viață cu pas ușor. M-aș mulțumi să ies pe furie”¹⁰¹. Poți să părăsești domiciliul fără ca acest lucru să presupună vreun pariu, cât de mic. Ne reconfortează călătoriile-șnur; și ne sperie orice zig-zag, ne deconcertează orice formă de impas. Trăim în prea mare viteză, timpul o ia la goană din orice spațiu. Până și prognoza vremii pe ziua în curs vizează, credem noi, un viitor prea îndepărtat. Pentru marii specialiști în deplângerea vremurilor ce vor veni, intuiția nu poate decât să confirme relele presimțiri: „[...] existența noastră în lume este excepțional de improbabilă, iar identitatea viitorilor oameni este excepțional de fragilă și acest lucru are implicații etice majore. [...] În poveștile cu călători în timp, acțiunile mici din trecut provoacă adesea schimbări radicale în prezent. Dar rareori ne gândim la faptul că acțiunile mărunte de astăzi pot avea efecte impresionante asupra viitorului. Consecințele pe termen lung ale acțiunilor noastre se estompează în timp precum undele apei unui lac? Nu. Dimpotrivă, în fiecare an, schimbăm radical cursul istoriei, ca niște zei neîndemânatici”¹⁰². Dacă imaginația nu mai e un soi aparte de pronostic, ce să mai cerem de la călătoriile noastre¹⁰³? O conciliere cu ideea de imagine, de la care să nu pretindem mai mult decât poate oferi: „Ești parte a lumii imaginii și ești în ea peste tot, fără dorința de a pleca. Fiind în lumea imaginii, ești peste tot și totodată aici, în acest loc. E mereu un *eveniment* că ești aici, chiar dacă ai putea fi oriunde altundeva, în altă parte a lumii imaginii. E un rămas bun de la orice existență și totodată o naștere întru existență. Ești legat și totuși eliberat, ocrotit și totodată ocrotitor. [...] Imaginea ține. Tot ce vine de la om e obligat să fie produs în continuu; omul nu poate renunța la aceasta. Imaginea însă dăinuie. Îndrăzneala e posibilă doar datorită imaginii. Fără imagine totul ar merge mereu drept, pas cu pas, înainte. Numai datorită imaginii omul poate, prin îndrăzneală, să se lase la urmă și pe sine; și, cu toate acestea, totul rămâne așa cum e, laolaltă. El se poate abandona, așa cum cineva iese dintr-o casă și se duce departe și totuși acasă rămâne în ordine. [...] Omul se îndepărtează de imagine și năzuiește iarăși spre ea. Se îndepărtează de imagine pentru că, rămânând la imagine, ar fi imagine el însuși, dar imagine împietrită, și năzuiește spre imagine pentru că ea e o urmă de paradis, acolo unde era el însuși om și imagine”¹⁰⁴.

Și cum construim aceste imagini? În relatările de mai târziu, călătoriile își împutășează faptele, contopindu-le; și încetinesc ritmul narațiunii pentru ca povestitorul să nu se retragă încet din ea; și pentru ca fostul voiajor să-și vizualizeze absența, mereu înnoită, de pe traseele rememorate; panoramând astfel

¹⁰¹ Livius Ciocârlie, *Bătrânețe și moarte în mileniul trei*, București, Editura Humanitas, 2005, p. 189.

¹⁰² William MacAskill, *Ce datorăm viitorului: o viziune pentru un milion de ani*, traducere de Bogdan Ghiurco, București, Editura Trei, 2024, p. 266, 268-269.

¹⁰³ Are cerul un viitor și-l mai generează încă și pe al nostru? Poeții nu se grăbesc să dea verdicte: „Răsăritul unei zile noi/ e ca pagină albă/ asfințitul/ e o pagină deja semnată./ Cine știe dacă mâine/ ochiul va ști s-o citească!”. Am citat poezia *Decodificare* din volumul semnat Anna Santoliquido, *Casa de piatră*, traducere de Răzvan Voncu, București, Editura Tracus Arte, 2014, p. 34.

¹⁰⁴ Max Picard, *Despre imagine*, traducerea de Ioan Milea, Cluj-Napoca, Editura Limes, 2020, p. 63-65.

nu succesiunea întâmplărilor, ci cheia prin care acestea pot fi interpretate: „Drumurile prin care tu pleci din viață/ iar apoi tot pe ele te întorci, nu o dată/ ci de nenumărate ori, pașii care te duc departe/ și cei care urcă versantele.../oare ce-mi vine acum de-acolo? [...] Drumul trece prin locuri bine cunoscute/ care însă devenite ireale/prefigurează exilul și moartea./ Tu care ești, eu care am devenit/ și băntui printr-un atât de vijelios spațiu,/ om urmând o dâră ușoară și aproape imperceptibilă/ Pare de necrezut că te cauți pe-aici/ și prin alte locuri de pe pământ unde/ e mult dacă putem să ne recunoaștem./ Dar aceasta e vârsta, vârsta mea,/ când de la alții așteptăm ceea ce se află/ în noi sau ceea ce nu există”¹⁰⁵. Drept urmare, călătoria nu învinge distanța, ci ispita de a uita¹⁰⁶. Ea ar pretinde nu descoperiri, ci reamintiri, readuceri în prezent. Omul își recucerește scopurile ieșind în calea lucrurilor nemaîntâlnite de multă vreme; și care-i țin privirea¹⁰⁷ pe verticală. În fond, a călători e totuna cu a ne pune la păstrare mai înaltul¹⁰⁸. Câteva reticențe nu ne strică totuși: „Putem desigur să vorbim despre «retrăirea unei situații», dar prin aceasta avem în vedere mereu doar una dintre următoarele variante: fie simpla sa reamintire, mai mult sau mai puțin vie, fie rejucarea sa propriu-zisă și active în fantezie, fie reiterarea sa propriu-zisă în realitate (așadar, faptul de a face pentru a doua oară totul la fel, de a repeta totul aidoma, bunăoară în intenția unei reconstrucții sau comemorări a situației inițiale) – cu toate modificările, derivările și patologiile pe care ele le implică sau le permit. În toate aceste cazuri, însă, repetiția are în mod fundamental un caracter *secund*, ea este ca situație o «a doua oară», ce se distinge în chip principal de cea primă oară a

¹⁰⁵ Mario Luzi, *Poezii. În corpul obscur al metamorfozei*, traducere de Dinu Flămând, București, Editura Humanitas, 2019, p. 203-205.

¹⁰⁶ Cărțile lui António Lobo Antunes cultivă mai mult un imaginar al țărmlui decât unul al navigării. Iar aici, la o margine de apă sărată, uitarea este unul din personajele favorite ale marelui scriitor portughez: „Au dus borna comemorativă, curățată de frunze, în subsolul unui muzeu, la umbra busturilor de ceră ale unor exploratori memorabili” (António Lobo Antunes, *Întoarcerea caravelor*, traducere de Micaela Ghițescu, București, Editura Humanitas, 2003, p. 78). Substitue ale negăsirii de tine însuși, rătăcirea, tăcerea și amnezia sunt cuvintele-cheie în imaginarul călătoriei ficționale: „[...] și a rătăcit fără țintă prin orașul incolor cufundat în borcanul de sticlă al zilelor fără soare când evenimentele se succed cu mușenia acvatică a coralilor” (*ibidem*, p. 162).

¹⁰⁷ Înțelegem termenul *privire* nu numai ca o consecință directă a văzului. Ne apropiem noțiunea heideggeriană de *privire*, în sensul că aceasta ar fi mai mult decât un fenomen vizual, apărându-ne mai curând ca un amestec de preocupare și de grijă. Potrivit lui Heidegger, privirea este „o posibilitate privilegiată a vederii” (Martin Heidegger, *Prolegomene la istoria conceptului de timp*, traducere de Cătălin Cioabă, București, Editura Humanitas, 2005, p. 455).

¹⁰⁸ „Oricine a fost odată Dumnezeu în adâncul gândurilor sale. Lumea din jurul nostru există doar în măsura în care noi o percepem, îi dăm sens și o inventăm. Fără ochii și gândurile noastre, nu ar exista nici o lume sau ar exista frumusețea undeva, fără sens, de una singură, așa cum o planetă dintr-o galaxie îndepărtată tot mai așteaptă s-o descoperim, s-o vedem, să-i dăm un nume. Tot ceea ce există – există doar în mintea noastră sau nu există. Și cine spune că suntem mulți? Cine îmi spune că eu nu sunt singurul? Cine îmi spune că tu ești prieten? E mult mai probabil ca eu să te fi născocit. La fel cum și numele străzilor, pavajul și oamenii care trec sunt născociți de mine. Și nu doar pentru că sunt scriitor. Nu văd decât ceea ce vreau să văd, așa cum toți oamenii nu văd decât ceea ce cred că știu sau așteaptă [s.n., A.M.]” (Ilja Leonard Pfeiffer, *La Superba*, traducere de Irina Anton, Cluj-Napoca, Casa Cărții de Știință, 2019, p. 110).

situației originare: situația secundă nu e câtuși de puțin identică aceeași cu prima, ci ea se deosebește în chip funciar de ea măcar și numai prin acest raport al ei cu originalul. Cu totul altfel stau lucrurile în cazul déjà-vu-ului, căci cele două situații aflate aici în discuție au *ambele* pretenția de a fi «prima oară», de a fi situația originală. Situația de acum nu e simpla replică, simpla comemorare sau reconstrucție, simpla tentativă de reiterare sau rejucare a unei situații trecute și reamintite, ci ea *este* dimpotrivă tocmai acea primă situație, survenind acum *din nou pentru întâia oară*. [...] E cu neputință să avem, pe de o parte, amintirea unei anumite situații și, pe de altă parte, trăirea sa vie, și să le privim pe cele două, nu ca fiind similare sau asimilabile aceluiași tipic, ori chiar (ceea ce ar fi deja neverosimil) ca fiind propriu-zis la fel, ci ca fiind propriu-zis una și aceeași situație și totuși nouă. Acum, e drept că déjà-vu-ul nu realizează nici el propriu-zis această imposibilitate, ci doar o prezumează sau o schițează, pentru a spune așa, în sensul în care «amintirea» pe care o implică este în fapt indisponibilă ca atare – dar aceasta este propriu-zis structura de experiență cu care ne confruntăm aici, și ea este într-adevăr ireductibilă la modelul cuminte al unei simple «percepții rememorative»¹⁰⁹. Așa ne amintim de cartea lui Andrei Makine, *Arhipelagul altei vieți*. Acțiunea în sine nu ne interesează prea mult (începutul anilor 50, hăituirea unui deținut evadat din lagăr), însă atractiv pentru noi este cadrul geografic/mental în care se desfășoară evenimentele: „Părăsind linia de coastă, atât de folosite pe aceste meleaguri lipsite de drumuri, s-a dus spre pădure, încercând să se facă nevăzut cât mai repede. I-am iscodit înaintarea – trosnetul câte unei ramuri, vreo tulpină culcată. Lăsa urme puține. [...] Cea dintâi explorare m-a dus spre Capul Întorsurii, de unde speram să pot în sfârșit admira oceanul cel adevărat. Odată ajunsă însă, am zărit următorul promontoriu – și din nou marea încopciată în golfuri, punctată de insulițe... Finitul ascunzând infinitul. [...] Ciudățenia lui te ducea cu gândul la un alt fel de curgere a timpului, părea că șterge numele obișnuite ale ființelor și lucrurilor. [...] Osteneala ritma domoalele înșiruiți de ceruri și frunzișuri care se desfășurau în fața mea. [...] De fapt, nu-mi doream decât asta: [...] să trăiesc această liniște, să înțeleg, fără cuvinte, sensul așteptării mele de-aici și de-acum. [...] Stăteam nemișcat, cu privirea vrăjită de neverosimila straniețate a vizibilului. [...] Vesela buimăceală a călătoriei mi-a încurcat datele în minte. S-au scurs două ori poate trei zile de nepăsare uitucă. [...] Seara, ne-am doftoricit cu povești. [...] Strădania de a pricepe logica traseului m-a ținut în picioare de-a lungul întregii dimineți înzăpezite. [...] Nu prea deslușeam conturul insulelor, ci doar niște linii imprecise care se legănau deasupra mării și pe care le-ai fi luat drept niște prelungiri ale norilor. Garțev a scos din buzunar o busolă și mi-a întins-o. Am încercat să găsesc nordul, dar acul tremura, înțepenea, își reluat dansul, fără să țină seamă de vreo constrângere magnetică”¹¹⁰. În Extremul Orient

¹⁰⁹ Christian Ferencz-Flatz, *Déjà-vu. O interpretare fenomenologică*, în Paul Marinescu & Christian Ferencz-Flatz (editori), *Figuri ale vulnerabilității existențiale...*, p. 171-173.

¹¹⁰ Andrei Makine, *Arhipelagul altei vieți*, traducere de Daniel Nicolescu, Iași, Editura Polirom, 2017, p. 10, 18-19, 21, 60, 124, 132, 185, 221.

siberian, un arhipelag pe nume Șantar nu se supune punctelor cardinale; busola nu arată nicio direcție, acul ei se învâрте neconținut; astfel încât cel ajuns acolo, în taiga, trebuie să se ghideze nu după indiciile aceluia spațiu, evident necunoscut, ci după analogii cu amintirea altor teritorii parcurse cândva. Vânătoarea devine călătorie, labirint, testare. Și aici, călătorul nu află nimic, intuiește câte ceva comparând. Iar dacă drumul său e grevat de provocările unei păduri, noaptea îi hașurează gândurile cu alternări între provizorat și perenitate. Bezna e o șoaptă a pădurii: ea îi pune în cârcă un somn foșnit de toate fantezmele care nu părăsesc defel călătorul. Așa se conturează, în proza lui Dino Buzzati, în *Secretul Pădurii Bătrâne*: „Sebastiano Procolo plecă obosit capul. Venerabila pădure începea să trăiască o nouă noapte și se trezea iar din toropeala zilnică. Poate că în întuneric duhurile ieșeau din trunchiuri și colindau cu felurite treburi necunoscute. Poate erau adunate ca o mulțime chiar în jurul lui, a lui Procolo, nevăzute în noaptea întunecoasă. Poate se-nălțase, după bolta norilor, luna. Poate tenebrele nu se vor mai sfârși. Poate soarele nu se va mai ivi. Întunericul era pentru totdeauna, se putea să se-ntâmpale și asta”¹¹¹.

Călătoritul din zilele noastre pune noi probleme: „Să exiști, să percepi./ Să fii un soi de deșeu perceptiv [...]/ Eram deopotrivă altunde, dar și în eter./ Cunoșteam Sudul și cele trei zări din slavă/ Se desenau urme pe un cer pauper./ Îmi închipuiam personalul din aeronavă. [...] Nu există mister esențial/ Știu locul și clipa exactă/ Treapta centrală, perfectă,/ Din acel adevăr parțial. [...] Vrem să ne-întoarcem în vechiul sălaș/ În care străbunii trăiau sub a unui înger aripă,/ Am vrea să regăsim ciudatul curaj/ Care sanctifică viața până-n ultima clipă. [...] Ne dorim o nouă formă de fidelitate,/ Ca un altoi în care să ne-adunăm dependența,/ Ceva care să depășească și să conțină existența,/ Nu putem trăi departe de eternitate. [...] Există o țară, sau un loc cu hotare,/ Unde lumina e blândă, cu aspectul solid,/ Oamenii fac comerț cu fărâme de soare/ Și nu se tem deloc de ce înseamnă vid”¹¹². Într-adevăr, ezitarea e sora mai mică a dibuirii sensului. Căci omul nu se mai vrea o parte a Cosmosului, se percepe, mai degrabă, exterior, drept impresarul acestuia. Și nu mai cercetează natura, ci reprezentările lui filtrate prin reprezentările despre ea. Iar această natură, așa cum o vedem din secolul XX înapoi, nu ne mai este exterioară; și nici ahtiată să ne înglobeze nu mai e. Este doar un prilej ca ființa umană să se confunde cu diversele atribute ale devenirii universale, ca și cum și le-ar fi însușit de la începutul istoriei sale, dar abia în veacul trecut ar fi realizat chestia asta. Secolul XX anula distanța dintre subiectul cunoscător și obiectul curiozității sale. Percepțiile nu sunt însă niște consecințe directe ale privirii. Sunt mai curând avataruri ale contemplării favorizate atât de intrarea în repaos, cât și de ieșirea din această stare. În orice caz, reprezentările care ne hrănesc dorința de a ști nu sunt îndatorate contextului imediat al vieții de zi cu

¹¹¹ Dino Buzzati, *Bărnabo, omul munților. Secretul Pădurii Bătrâne*, traducere de Ana Giurescu, Iași, Editura Polirom, 2003, p. 186.

¹¹² Michel Houellebecq, *Neîmpăcat: antologie personală, 1991-1993*, traducere de Daniel Nicolescu, București, Editura Humanitas, 2016, p. 69, 89, 102, 132, 159.

zi: „Lumea nu o mai întâlnim acum prin privirea-ambientală, ci o întâlnim prin faptul că zăbovim în-preajma a ceva, odihnindu-ne. Zăbovind astfel, privirea-ambientală este eliberată de sarcina de a vedea, este lăsată liberă, adică nu mai e legată de relațiile de trimitere specifice, cele care sunt definitorii atunci când este întâlnită lumea lucrării. Această vedere devenită liberă, în sensul că s-a eliberat de privirea-ambientală, este o modificare o preocupării și ca atare ea rămâne mereu grijă, ceea ce înseamnă că grija ia de astă dată forma unei simple vederi și perceperii detașate a lumii. Vederea este însă o percepere a depărtării. Grija care caracterizează o astfel de vedere devenită liberă este o preocupare ce are ca obiect depărtarea, iar acest lucru înseamnă că vederea despre care discutăm aici reprezintă o depășire, o despărțire de lumea lucrării, de acea lume de care ne preocupăm în chip nemijlocit la nivel cotidian. Zăbovirea și odihna, aducând cu ele o privire desprinsă de orice – și fiind astfel o percepere a depărtării – devin *eo ipso* o nemaizăbovire în-preajma a ceea ce ne este nemijlocit, iar această nemaizăbovire este tocmai grija de a descoperi și de a ne aduce în apropiere ceea ce nu a fost încă experimentat, în speță ceea ce nu experimentăm la nivel cotidian, este grija de a trece «dincolo» de ființarea-la-îndemână cu care avem de-a face în mod permanent și în primă instanță. Odihna dă frâu liber acelei griji care este *curiozitatea*; faptul că grija aceasta devine liberă nu înseamnă decât că ea a fost de la bun început prezentă, numai că s-a aflat, ca să spunem așa, legată; ea vedea și percepea doar lumea pe care îi era dat să o întâlnească. Cea dintâi structură caracteristică a acestei vederi devenite libere, a acestei vederi îndreptate exclusiv către *aspectul* lumii, este *nezăbovirea*. Nezăbovirea înseamnă: a nu te menține în-preajma a ceva pe care l-ai surprins în-chip tematic ci, dimpotrivă, a te despărți cu ușurință de ceva pentru a trece la altceva, lucru care este constitutiv pentru curiozitate [s.a.]”¹¹³.

Nu departe de filosofie se află astăzi anumite predispoziții cognitive ale fizicienilor. Cel puțin așa susține Sabine Hossenfelder, care denunță faptul că oamenii de știință nu sunt atât de „reci” precum par, lăsându-se seduși de căutarea frumuseții și nu a adevărului¹¹⁴. Bunăoară, arată ea, cuantismul se descurcă bine în

¹¹³ Martin Heidegger, *Prolegomene la istoria conceptului de timp...*, p. 458-459.

¹¹⁴ Cu ce anume contribuie știința la imaginarul de călătorie ne spune Sabine Hossenfelder: „Prețuirea frumuseții și dorința de a cădea de acord sunt trăsături umane. Dar ele distorsionează obiectivitatea noastră. Sunt predispoziții cognitive care împiedică știința să funcționeze optim și de care în prezent nu se ține seama. Dar nu sunt sigurele prejudecăți pe care le veți găsi la teoreticieni. Acolo unde experimentatorii fac imposibilul pentru a lua în calcul influența statistică a predispozițiilor, teoreticienii merg mai departe netulburăți, bucuroși să creadă că e posibil să intuim legile corecte ale naturii. [...] Există și efectul falsului consens: tindem să supraestimăm numărul celor care sunt de acord cu noi și măsura în care ei sunt de acord. Iar una dintre cele mai problematice distorsiuni din știință se leagă de faptul că tindem să considerăm un fapt cu atât mai verosimil cu cât am auzit mai des de el; se numește predispoziție atențională sau pur și simplu efect de expunere. Acordăm mai multă atenție unei informații în special când e repetată de alții din comunitatea noastră. Această confirmare poate transforma comunitățile științifice în camere de ecou unde cercetătorii își repetă argumentele unii altora la nesfârșit, asigurându-se mereu pe ei înșiși că fac ce trebuie să facă. Apoi, există mama tuturor predispozițiilor, predispoziția «petei oarbe» – convingerea neștrămutată că nu avem predispoziții. Este motivul pentru care colegii mei râd când le spun că predispozițiile și

explicațiile la nivel de atom, dar nu mai are același succes atunci când trece la lucruri palpabile, din lumea macroscopică, din concretul înconjurător; mai mult, „o teorie fundamentală trebuie să explice apariția lumii macroscopice, nu să-i presupună prezența în axiomele ei”¹¹⁵. Există o tentație a fizicianului de a folosi matematica pentru a face ca universul să pară o splendoare multicoloră și spectaculoasă, compatibilă cu estetismul noilor teorii: „Multiversul nu e considerat de toată lumea o teorie frumoasă, iar asta demonstrează că percepțiile asupra frumosului se pot schimba, și chiar se schimbă; popularitatea lor nu poate fi explicată doar prin frumusețe”¹¹⁶. Hossenfelder este deci contrariată de ideea că oamenii științelor exacte vor să valideze, prin calcule complicate, o anumită „privești” a Cosmosului. Mai pe scurt, fizicienii nu se pot abține să devină uneori peisagiști. Realitatea e abordată pictural (o lume plăcută vederii pentru că-i mai ușor de înțeles) și nu procentual (ca mostră de laborator). În consecință, ea este măsluită în sens artistic, ideea de frumos pe care lumea o trezește unor fizicieni inculcând acestora o anume echivalare cu ideea de adevăr. E o propensiune ușor de criticat – cum procedează și Sabine Hossenfelder – până când citim ceea ce Martin Heidegger scrie despre situarea afectivă. Dacă facem asta, vom fi mai puțin aspri cu bieții fizicieni: „O piatră nu este nicicând situată afectiv, ci ea este doar simplu-prezentă; în schimb, o formă de viață cu totul primitivă, un organism unicelular se va afla situat afectiv, însă situarea afectivă nu va putea fi decât o letargie cât se poate de adâncă și de întunecată; și, cu toate acestea, potrivit structurii ei de ființă, ea este în chip esențial diferită de simpla-prezență a unui lucru. A-te-afla-situat-afectiv în cuprinsul faptului-de-a-fi-în-lume înseamnă, pe scurt spus: situarea afectivă aparține faptului-de-a-fi-în-lume ca atare. Alegem acest termen, situare afectivă, pentru ca nu cumva, spunând că «ne aflăm» [situați afectiv] să se înțeleagă că ar fi vorba de cine știe ce reflecții pe care le facem cu privire la sine [s.n., A.M.]”¹¹⁷. Să nu pedepsim, așadar, cunoașterea intuitivă. Este un reflex al călătorului care vrea să ajungă nici el nu știe, dar și al omului de știință aflat pe drumul marilor aflări ale microscopului. Nici unul, nici celălalt nu poate evita o anumită contopire între subiectul căutărilor și felul de a fi al călătorului; mai ales în secolul XIX, unul al marilor exaltări: „[...] întreaga putere a spiritului nostru se abandonează intuiției, cufundându-se total în ea și lăsând-o să ne umplem întreaga conștiință prin contemplarea calmă a obiectului natural tocmai prezent, indiferent dacă el este un peisaj, un copac, o stâncă, o clădire sau orice altceva, câtă vreme, potrivit unei expresii germane pline de tâlc, ne *pierdem* total în obiectul respectiv,

prejudecățile sunt o problemă, și pentru care resping argumentele mele «sociale», crezând că nu sunt relevante pentru discursul științific” (Sabine Hossenfelder, *Rătăciți printre formule. Cum îi derutează frumusețea pe fizicieni*, traducere de Radu Slobodeanu, București, Editura Humanitas, 2020, p. 263). Orice spirit critic trebuie salutat, însă autoarea doar își etalează scepticismul, fără a veni cu niște contra-soluții care să elimine dilemele. Lucrarea de față merită totuși luată în considerare, pentru că ea conține niște reticențe ce reflectă, involuntar, o anumită cultură a situației noastre în spațiu și timp.

¹¹⁵ *Ibidem*, p. 145.

¹¹⁶ *Ibidem*, p. 141.

¹¹⁷ Martin Heidegger, *op. cit.*, p. 420.

adică uităm chiar de individualitatea și voința proprie și continuăm să existăm numai ca subiect pur, ca o oglindă clară a obiectului, de parcă ar exista doar obiectul, nu și cineva care să-l perceapă, iar atunci nu mai putem face distincția între cel ce intuiește și intuiție, căci ambele au devenit una prin faptul că întreaga conștiință este complet acaparată și preocupată de o singură imagine intuitivă – prin urmare, dacă obiectul părăsește într-o asemenea măsură orice relație cu voința, atunci ceea ce este cunoscut astfel nu mai este lucrul particular ca atare, ci *ideea*, forma eternă, obiectivitatea imediată a voinței situate pe treapta respectivă; și tocmai datorită acestui fapt, cel absorbit de o atare intuiție nici nu mai este un individ, fiindcă individul s-a pierdut de-a dreptul în ea, ci este un *subiect cunoscător* pur, atemporal, eliberat de voință și dureri”¹¹⁸.

¹¹⁸ Arthur Schopenhauer, *Lumea ca voință și reprezentare*, vol. I, traducere de Radu Gabriel Pârnu, București, Editura Humanitas, 2019, p. 217.

ABREVIERI

<i>AARMSI</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice
<i>AARMSL</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Literare
<i>AARPAD</i>	= „Analele Academiei Române”, seria II, București, 1879-1916
<i>AA.SS.</i>	= <i>Acta Sanctorum</i> , ed. Bollandisti, III ^a ediție, Parigi 1863-1870
<i>AB</i>	= Arhivele Basarabiei
<i>ACNSAS</i>	= Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității
<i>AE</i>	= L'Année Epigraphique, Paris
<i>AIR</i>	= Arhiva Istorică a României
<i>AIAC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj
<i>AIIAI</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>AIIC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Cluj
<i>AIINC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Națională, Cluj
<i>AIIX</i>	= Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>ALIL</i>	= Anuarul de Lingvistică și Istorie Literară, Iași
<i>ALMA</i>	= <i>Archivum Latinitatis Medii Aevi</i> . Genève.
<i>AM</i>	= Arheologia Moldovei, Iași
<i>AMAE</i>	= Arhiva Ministerului Afacerilor Externe
<i>AmAnthr</i>	= American Anthropologist, New Series, Published by Wiley on behalf of the American Anthropological Association
<i>AMM</i>	= Acta Moldaviae Meridionalis, Vaslui
<i>AMMB</i>	= Arhiva Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași
<i>AMN</i>	= Acta Musei Napocensis
<i>AMR</i>	= Arhivele Militare Române
<i>AMS</i>	= Anuarul Muzeului din Suceava
<i>ANB</i>	= Arhivele Naționale, București
<i>ANC</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Cluj
<i>ANSMB</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Municipiului București
<i>ANG</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Galați
<i>ANI</i>	= Arhivele Naționale, Iași
<i>ANIC</i>	= Arhivele Naționale Istorice Centrale
<i>ANR-Cluj</i>	= Arhivele Naționale, Cluj-Napoca
<i>ANR-Sibiu</i>	= Arhivele Naționale, Sibiu
<i>ANRM</i>	= Arhivele Naționale ale Republicii Moldova, Chișinău
<i>ANRW</i>	= Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, Berlin-New York
<i>ANSMB</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Municipiului București
<i>ANV</i>	= Arhivele Naționale, Vaslui
<i>AO</i>	= Arhivele Olteniei
<i>AP</i>	= Analele Putnei
<i>APH</i>	= Acta Poloniae Historica, Varșovia
<i>AqLeg</i>	= <i>Aquila Legionis. Cuadernos de Estudios sobre el Ejército Romano</i> , Salamanca
<i>AR</i>	= Arhiva Românească
<i>ArchM</i>	= Archiva Moldaviae, Iași
<i>ArhGen</i>	= Arhiva Genealogică
„Arhiva”	= „Arhiva”. Organul Societății Științifice și Literare, Iași
<i>ArhMold</i>	= Arheologia Moldovei

ASRR	= Arhiva Societății Române de Radiodifuziune
AȘUI	= Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași
ATS	= Ancient Textile Series, Oxbow Books, Oxford și Oakville
AUAIC	= Arhiva Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
AUB	= Analele Universității „București”
BA	= <i>Biblioteca Ambrosiana</i> , Roma, Città Nuova Editrice
BAR	= Biblioteca Academiei Române
BArchB	= Bundesarchiv Berlin
BAR int. ser.	= British Archaeological Reports, International Series
BBRF	= Buletinul Bibliotecii Române din Freiburg
BCIR	= Buletinul Comisiei Istorice a României
BCMI	= Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice
BCU-Iași	= Biblioteca Centrală Universitară, Iași
BE	= Bulletin Epigraphique
BF	= Byzantinische Forschungen, Amsterdam
BJ	= Bonner Jahrbücher, Bonn
BMI	= Buletinul Monumentelor Istorice
BMIM	= București. Materiale de istorie și muzeografie
BNB	= Biblioteca Națională București
BNJ	= Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher
BOR	= Biserica Ortodoxă Română
BS	= Balkan Studies
BSNR	= Buletinul Societății Numismatice Române
ByzSlav	= Byzantinoslavica
CA	= Cercetări arheologice
CAI	= Caiete de Antropologie Istorică
CartNova	= <i>La ciudad de Carthago Nova 3: La documentación epigráfica</i> , Murcia
CB	= Cahiers balkaniques
CBI	= <i>Der römische Weihebezirk von Osterburken. Corpus des griechischen und lateinischer Beneficiärer – Inschriften des Römischen Reiches</i> , Stuttgart
CC	= Codrul Cosminului, Suceava (ambele serii)
CCAR	= Cronica cercetărilor arheologice din România, CIMEC, București
CCh	= <i>Corpus Christianorum</i> , Turnhout
CChSG	= <i>Corpus Christianorum. Series Graeca</i>
CCSL	= <i>Corpus Christianorum Series Latina</i> , Turnhout, Brepols
CDM	= <i>Catalogul documentelor moldovenești din Arhivele Centrale de Stat</i> , București, vol. I-V; supl. I.
CDȚR	= <i>Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului</i> , București, vol. II-VIII, 1974-2006
Chiron	= Chiron: Mitteilungen der Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts, 1971
CI	= Cercetări istorice (ambele serii)
CIL	= <i>Corpus Inscriptionum Latinarum</i> , Berlin
CL	= Cercetări literare
CLRE	= <i>Consuls of the Later Roman Empire</i> , eds. R. S. Bagnall, A. Cameron, S. R. Schwartz, K. A. Worp, Atlanta, 1987
CN	= Cercetări Numismatice
CNA	= Cronica Numismatică și Arheologică, București
CSCO	= <i>Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium</i> , Louvain
CSEA	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiae Aquileiensis</i> , Roma, Città Nuova Editrice
CSEL	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum</i> , Wien, De Gruyter
CSPAMI	= Centrul de Studii și Păstrare a Arhivelor Militare Centrale, Pitești
CT	= Columna lui Traian, București

<i>CTh</i>	= <i>Codex Theodosianus</i> . Theodosiani, Libri XVI cum constitutionibus Sirmondianis, I, edidit adsumpto apparatu P. Kruegeri, Th. Mommsen, Hildesheim, 1970-1971
<i>Cv.L</i>	= Convorbiri literare (ambele serii)
„ <i>Dacia</i> ”, <i>N.S.</i>	= Dacia. Nouvelle Série, Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București
<i>DGAS</i>	= Direcția Generală a Arhivelor Statului
<i>DI</i>	= Diplomatarium Italicum
<i>DIR</i>	= <i>Documente privind istoria României</i>
<i>DIRRI</i>	= <i>Documente privind Istoria României. Războiul pentru Independență</i>
<i>DOP</i>	= Dumbarton Oaks Papers
<i>DTN</i>	= <i>Din trecutul nostru</i> , Chișinău
<i>DRH</i>	= <i>Documenta Romaniae Historica</i>
<i>EB</i>	= Études Balkaniques
<i>EBPB</i>	= Études byzantines et post-byzantines
<i>EDCS</i>	= <i>Epigraphik-Datenbank Clauss-Slaby</i> (http://www.manfredclauss.de/)
<i>EDR</i>	= <i>Epigraphic Database Roma</i> (http://www.edr-edr.it/default/index.php)
<i>EpigrAnat</i>	= Epigraphica Anatolica, Münster
<i>ERAsturias</i>	= F. Diego Santos, <i>Epigrafia Romana de Asturias</i> , Oviedo, 1959.
<i>EuGeSta</i>	= <i>Journal of Gender Studies in Antiquity</i>
<i>Gerión</i>	= Gerión. Revista de Historia Antigua, Madrid
<i>GB</i>	= Glasul Bisericii
<i>GCS</i>	= <i>Die Griechischen Christlichen Schriftsteller</i> , Leipzig, Hinrichs, 1897-1969
<i>GLK</i>	= <i>Grammatici Latini Keil</i>
<i>HEp</i>	= <i>Hispania Epigraphica</i> , Madrid
„ <i>Hierasus</i> ”	= <i>Hierasus</i> . Anuarul Muzeului Județean Botoșani, Botoșani
<i>HM</i>	= Heraldica Moldaviae, Chișinău
<i>HU</i>	= Historia Urbana, Sibiu
<i>HUI</i>	= Historia Universitatis Iassiensis, Iași
<i>IDR</i>	= <i>Inscripțiile din Dacia romană</i> , Bucurști-Paris
<i>IDRE</i>	= <i>Inscriptions de la Dacie romaine. Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie</i> , I-II, Bucarest, 1996, 2000
<i>IGLN</i>	= <i>Inscriptions grecques et latines de Novae</i> , Bordeaux
<i>IGLR</i>	= <i>Inscripțiile grecești și latine din secolele IV-XIII descoperite în România</i> , București, 1976
<i>IILPecs</i>	= <i>Instrumenta Inscripta Latina. Das römische Leben im Spiegel der Kleininschriften</i> , Pecs, 1991
<i>ILAlg</i>	= <i>Inscriptions latines d'Algérie</i> , Paris
<i>ILB</i>	= <i>Inscriptiones Latinae in Bulgaria repertae. Inscriptiones inter Oescum et Iatrum repertae</i> , Sofia, 1989
<i>ILD</i>	= <i>Inscripții latine din Dacia</i> , București
<i>ILN</i>	= <i>Inscriptiones latines de Novae</i> , Poznan
<i>ILLPRON</i>	= <i>Inscriptionum Lapidarium Latinarum Provinciae Norici usque ad annum MCMLXXXIV repertarum indices</i> , Berlin, 1986
<i>ILS</i>	= <i>Inscriptiones Latinae Selectae</i> , 1892
<i>IMS</i>	= <i>Inscriptiones Moesiae Superioris</i> , Belgrad
<i>IN</i>	= „Ioan Neculce”. Buletinul Muzeului Municipal Iași
<i>ISM</i>	= <i>Inscripțiile din Scythia Minor grecești și latine</i> , București, vol. I-III, 1983-1999
<i>JGO</i>	= <i>Jahrbücher für Geschichte Osteuropas</i>
<i>JL</i>	= Junimea literară
<i>JRS</i>	= The Journal of Roman studies, London
<i>LR</i>	= Limba română
<i>Lupa</i>	= <i>Ubi Erat Lupa</i> (http://lupa.at/)
<i>MA</i>	= Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț

<i>MCA</i>	= Materiale și cercetări arheologice
<i>MEF</i>	= <i>Moldova în epoca feudalismului</i> , vol. I-XII, 1961-2012, Chișinău
<i>MEFRA</i>	= <i>Mélanges de l'École française de Rome: Antiquité</i> , Roma
<i>MGH</i>	= <i>Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum auspiciis societatis aperiendis fontibus rerum Germanicarum medii aevi</i> , Berlin 1877-
<i>MI</i>	= Magazin istoric, București
<i>MIM</i>	= Materiale de istorie și muzeografie
<i>MM</i>	= Mitropolia Moldovei
<i>MMS</i>	= Mitropolia Moldovei și Sucevei
<i>MN</i>	= Muzeul Național, București
<i>MO</i>	= Mitropolia Olteniei
<i>MOF</i>	= Monitorul Oficial al României
<i>Navarro</i>	= M. Navarro Caballero, <i>Perfectissima femina. Femmes de l'élite dans l'Hispanie romaine</i> , Bordeaux, 2017.
<i>NBA</i>	= <i>Nuova Biblioteca Agostiniana</i> , Roma, Institutum Patristicum Augustinianum
<i>NDPAC</i>	= <i>Nuovo Dizionario Patristico e di Antichità Cristiane</i> , I, A-E, 2e edizione, Marietti, 2006; III, P-Z, 2e edizione, Marietti, 2008
<i>NEH</i>	= Nouvelles études d'histoire
<i>OI</i>	= Opțiuni istoriografice, Iași
<i>OPEL</i>	= <i>Onomasticon provinciarum Europae latinarum</i> , vol. I-IV, Budapesta-Viena, 1994-2002
<i>PG</i>	= <i>Patrologiae cursus completus, Series Graeca</i> , ed. J.-P. Migne, Paris, 1886-1912
<i>PIR</i>	= <i>Prosopographia Imperii Romani. Saec. I.II.III</i> , editio altera, Berlin.
<i>PLRE</i>	= <i>Prosopography of the Later Roman Empire</i> , 3 vol., eds. A. H. M. Jones, J. R. Martindale, and J. Morris, Cambridge, 1971-1992
<i>RA</i>	= Revista arhivelor
<i>RBAR</i>	= Revista Bibliotecii Academiei Române, București
<i>RC</i>	= Revista catolică
<i>RdI</i>	= Revista de istorie
<i>REByz</i>	= Revue des Études Byzantines
<i>RER</i>	= Revue des études roumaines
<i>RESEE</i>	= Revue des études Sud-Est européennes
<i>RGI</i>	= Revista Generală a Învățământului
<i>RHP</i>	= <i>Die römischen Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit. I: Die Inschriften</i> , Viena
<i>RHSEE</i>	= Revue historique de Sud-Est européen
<i>RI</i>	= Revista istorică (ambele serii)
<i>RIAF</i>	= Revista pentru istorie, arheologie și filologie
<i>RIB</i>	= <i>Roman Inscriptions of Britain</i> , Londra
<i>RIM</i>	= Revista de Istorie a Moldovei, Chișinău
<i>RIR</i>	= Revista istorică română, București
<i>RIS</i>	= Revista de istorie socială, Iași
<i>RITL</i>	= Revista de istorie și teorie literară
<i>RIU</i>	= <i>Die römischen Inschriften Ungarns</i> , Budapesta
<i>RJMH</i>	= The Romanian Journal of Modern History, Iași
<i>RM</i>	= Revista muzeelor
<i>RMD</i>	= <i>Roman Military Diplomas</i> , Londra
<i>RMM</i>	= <i>Römische Militärdiplome und Entlassungsurkunden in der Sammlung des Römisch-Germanischen Zentralmuseums</i> , Mainz
<i>RMM-MIA</i>	= Revista muzeelor și monumentelor, seria Monumente istorice și de artă
<i>RMR</i>	= Revista Medicală Română
<i>RRH</i>	= Revue roumaine d'histoire

<i>RRHA</i>	= Revue roumaine de l'histoire de l'art
<i>RRHA-BA</i>	= Revue Roumaine d'Histoire de l'Art. Série Beaux Arts
<i>RSIAB</i>	= Revista Societății istorice și arheologice bisericești, Chișinău
<i>Rsl</i>	= Romanoslavica
<i>SAHIR</i>	= Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae, București
<i>SAI</i>	= Studii și Articole de Istorie
<i>SANIC</i>	= Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale
<i>SCB</i>	= Studii și cercetări de bibliologie
<i>SCh</i>	= <i>Sources Chrétiennes</i> , Paris
<i>SCIA</i>	= Studii și cercetări de istoria artei
<i>SCIM</i>	= Studii și cercetări de istorie medie
<i>SCIV/SCIVA</i>	= Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie)
<i>SCN</i>	= Studii și Cercetări Numismatice, București
<i>SCȘI</i>	= Studii și cercetări științifice, Istorie
<i>SEER</i>	= The Slavonic and East European Review
<i>SHA</i>	= <i>Scriptores Historiae Augustae</i>
<i>SJAN</i>	= Serviciul Județean al Arhivelor Naționale
<i>SMIC</i>	= Studii și materiale de istorie contemporană, București
<i>SMIM</i>	= Studii și materiale de istorie medie, București
<i>SMIMod</i>	= Studii și materiale de istorie modernă, București
<i>SOF</i>	= Südost-Forschungen, München
<i>ST</i>	= Studii Teologice, București
<i>StAntArh</i>	= <i>Studia Antiqua et Archaeologica</i> , Iași
<i>T&MBYZ</i>	= <i>Travaux et Mémoires du Centre de recherches d'histoire et de civilisation byzantines</i>
<i>ThD</i>	= Thraco-Dacica, București
<i>TR</i>	= Transylvanian Review, Cluj-Napoca
<i>TV</i>	= Teologie și viața, Iași
<i>ZPE</i>	= Zeitschrift für Papyralogie und Epigraphik
<i>ZSL</i>	= Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde

•
ANALELE ȘTIINȚIFICE
ALE
UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA”
DIN IAȘI
(SERIE NOUĂ)

ISTORIE

TOM LXXI
2025

Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Nelu Zugravu (Iași), Neculai Bolohan (Iași), Alexandru-Florin Platon (Iași), Petronel Zahariuc (Iași), Ștefan S. Gorovei (Iași), Maria Magdalena Székely (Iași), Cristian Ploscaru (Iași), Claudiu Topor (Iași), Gabriel Leanca (Iași), Gheorghe Iacob (Iași), Ovidiu Buruiană (Iași), Victor Spinei, membru al Academiei Române (Iași), Ioan Aurel Pop, președintele Academiei Române (Cluj-Napoca), Ovidiu Cristea (București), Rudolf Dinu (București), Antal Lukács (București), Ion Eremia (Chișinău), Ion Varta (Chișinău), Dennis Deletant (Londra), Carol Iancu (Montpellier), Hans-Christian Maner (Mainz).

COMITETUL DE REDACȚIE:

Laurențiu Rădvan (redactor șef),
Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba, Ionuț Nistor, Adrian-Bogdan Ceobanu,
Adrian Vițalari (secretar de redacție),
Mihai-Bogdan Atanasiu (secretar de redacție).

Responsabilitatea pentru opiniile exprimate în textele publicate revine în exclusivitate autorilor.

Manuscrisele, cărțile și revistele propuse pentru schimb,
ca și orice corespondență se vor trimite redacției:

Laurențiu Rădvan

Facultatea de Istorie
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
B-dul Carol I 11,
700506, Iași, România
Tel.: 40-(0)232-20.12.74
e-mail: radvan@uaic.ro

ISSN 1221-843X
eISSN 2821-4617
Printed in Romania

CUPRINS

Andi Mihalache, <i>Seninul întortocheat al cerului: cromatică, istorie și cultură (I)</i>	7
Daniel Mirea, <i>Datarea a patru documente din timpul lui Sigismund de Luxemburg și al lui Vlad Dracul</i>	47
Alexandru Simon, Petru Aron, Iancu de Hunedoara și Mehmed al II-lea în ajunul bătăliei de la Belgrad: informații dintr-un „raport venețian de sinteză” de la sfârșitul lunii aprilie 1456	73
Livia-Ioana Potop, <i>Instrumente notariale din Transilvania medievală: considerații privind păstrarea și transmiterea unor surse arhivistice mai puțin obișnuite</i>	91
Mihai Covaliu, <i>Între diplomație și primejdie. O misiune moldovenească la Veneția (1505-1506)</i>	101
Andrei Constantin Sălăvăstru, <i>Rebels for the faith: The Sorbonne's seditious propaganda during the French Wars of Religion</i>	113
Gheorghe Lazăr, <i>Despre logofeții de taină ai Cancelariei Țării Românești. Studiu de caz: Iane Dâmboviceanu</i>	129
Elena Bedreag, <i>Înrudiri, cheltuieli și alte „mărunțușuri” în câteva documente patrimoniale din veacul al XVIII-lea</i>	157
Iulian Moga, <i>Saint Xenia's Feigned Foolishness</i>	179
Alexandru Gorea, <i>Focul din 1784 și reconfigurarea centrului puterii domnești la Iași</i>	191

Laurențiu Rădvan, <i>Considerații cu privire la un plan rusesc al Focșanilor (1828)</i>	211
Simion-Alexandru Gavriș, <i>Centralism și autonomie locală în legislația administrativă a guvernării Lascăr Catargiu (1871-1876)</i>	225
Simion Câlția, <i>Reglementarea prețului pâinii în București (sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea)</i>	237
Tamara Botez, <i>„Monarhia de rol” și portul popular ca formă de legitimare în România (sfârșitul sec. XIX – începutul sec. XX)</i>	259
Ciprian-Lucrețius Suciu, Florin Marinescu, <i>Duhovnici români la Sfântul Munte Athos: superiorul Antipa Dinescu</i>	275
Claudiu-Lucian Topor, <i>România în vecinătatea războiului: chestiunea înarmărilor între 1914 și 1916</i>	287
Ana-Maria-Ioana Lupășteanu, <i>Război și propagandă în Bucovina austriacă. Misiunea lui Nathan Eidinger la București (1915)</i>	309

Bianca Șendrea, <i>Structura mării proprietăți și agricultura din Transilvania după reforma agrară din 1921</i>	319
Ionel Doctoru, <i>Sediul Legației române de la Paris (1922-1930). Între aspirații și realitate</i>	333
Bogdan-Alexandru Schipor, <i>Dragoș Cotlarciuc, an (almost) unknown expert on Baltic Region at the Romanian Ministry of Foreign Affairs, 1938-1939</i>	343
Árpád Hornyák, <i>Depiction of Hungarians in 20th century Serbian history textbooks</i>	353
Geanina-Ancuța Costăș, <i>Relații culturale româno-britanice: o analiză a programului de schimburi culturale (1963-1965)</i>	369
Iana Balan, <i>Imperative politice, schimburi culturale și strategii universitare. Lectori ieșeni de limba română la Universitățile din Polonia în anii 1967-1989</i>	381
Lucica Iorga, Lucian Leuștean, <i>Tribulații în cadrul lagărului socialist: întâlnirea de la Ialta (2 august 1971), cu România personaj principal în absența (un document și câteva considerații)</i>	409
Victor Rizescu, <i>Marxism și naționalism, continuitate și ruptură. Două teme de sociologie istorică în patru etape ale istoriei românești</i>	437

<i>Recenzii și note bibliografice</i>	449
Duane W. Roller, <i>Imperiul Mării Negre. Gloria și decăderea lumii lui Mitridate cel Mare</i>, trad. Sergiu-Adrian Adam, București, Editura Humanitas, 2025, 372 p. (Alex-Marian Cornea); Martyn Rady, <i>Habsburgii. Ambiția de a stăpâni lumea</i>, traducere din limba engleză de Lia Decei, prefată de Matei Cazacu, București, Editura Corint, 2023, 585 p. (Ana-Maria-Ioana Lupășteanu); Avram Iancu – un om între oameni. <i>Lucrările Conferinței Internaționale: Avram Iancu – 200 de ani de la naștere: omul, contemporanii, epoca</i>, Deva, 9-10 mai 2024, coord. Ioan Bolovan, Ioan Sebastian Bara, Cluj-Napoca, Editura Academiei Române, Centrul de Studii Transilvane, 2024, 713 p. (Constantin Ciobanu); Pierre-Antoine Dessaux: <i>Vermicelles et coquillettes. Histoire d'une industrie alimentaire française</i>, Tours, Presses Universitaires François-Rabelais, 2023, 308 p. (Simion Călția); Carmen-Sorina Rîjnoveanu (coord.), <i>The wars of independence, diplomacy and society. New perspectives and approaches on the Great Eastern Crisis 1875-1878. Războaiele de independență, diplomație și societate. Noi perspective și abordări privind Marea Criză Orientală 1875-1878</i>, București, Editura Militară, 2023, 284 p. (Maria Cerniș); <i>Relații politice și militare româno-otomane-turce 1878-1989: documente</i>, volumul I, 1878-1938 = <i>Romanian-Ottoman-Turkish Political and Military Relations 1878-1989: documents</i>, volume I, 1878-1938, coord. Carmen-Sorina Rîjnoveanu, responsabil de vol. Manuel Stănescu, București, Editura Militară, 2023, 559 p. (Andrei Grigoraș); Eduard Andrei, Laurențiu Vlad, <i>Două istorii ale participării României la Expoziția Universală de la New York (1939-1940)</i>, Târgoviște, Cetatea de scaun, 2024, 281 p. (Mădălin Anghel); Constantin Hlihor, <i>Cu mâinile altora: România și războaiele prin intermediari în Africa (1970-1985)</i>, București, Corint, 2025, 364 p. (Teodor-Petru Bărgăoanu).	
<i>Abrevieri</i>	473

Datarea a patru documente din timpul lui Sigismund de Luxemburg și al lui Vlad Dracul

Abstract: This article examines the dating of documents issued between 1428 and 1442. The *first* one, a charter preserved in a later copy, is dated during the reign of King Sigismund and was issued at Pojon (Pressburg/Bratislava) on 28th October 1429 for the monks of the Tismana Monastery in Wallachia. The editors of the *Documenta Romaniae Historica* (DRH) series have revised this date and reassigned the charter to the year [1428]. The royal itinerary indicates that 1429 is the correct year.

The *second* document, an original letter without a year, was also issued at Pojon and dated therein “five days after the birth of the Lord our God and Saviour Jesus Christ.” The DRH editors assigned it the date 29th December [1437]. This year is unfounded, as Emperor Sigismund is described in the text as “cheerful and benevolent”, although he had already died weeks before, on 9th December 1437. Based on the itinerary and the content of the letter, the correct year should be identified as [1434]. The dating 29th December [1434] was already proposed in studies of the 1920s, in “Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen” (*Ub Siebenbürgen*, volume IV, 1937) as well.

The *third* document, an original letter written by two boyars of Prince Vlad Dracul to the citizens of Kronstadt, is dated “on the Monday before St George’s Day”, again without indicating the year. In 1905 historian Ioan Bogdan dated the letter to 23rd April [1442], assuming that St George’s Day in Hungary fell on 24th April. Unlike the Magyars and other populations of medieval Hungary, Wallachians and Transylvanian Saxons celebrate St George’s Day on 23rd April. This practice must therefore also be presumed in the present case. During the reign of Vlad Dracul, the letter can be dated to the Monday preceding 23rd April in the years [1438-1440].

The *final* letter, dated in the original as “die visitationis dive marie anno 1531”, has been published by several editors (N. Iorga, *Ub Siebenbürgen*, DRH) as a document from 1431. However, the year 1531 is clearly legible in the original manuscript (see Annex). Internal diplomatic analysis unequivocally confirms the issuer (Ladislaus Apor), the recipient (Lukas Hirscher, *judex regius* / mayor of Kronstadt), and the year 1531.

Keywords: Braşov (Kronstadt); chronology; Wallachia; Moldavia; Sigismund of Luxembourg; Transylvania; Vlad Dracul.

* Cercetător independent, Berlin, Germania; walachei@t-online.de.

Preocupările pentru datări și discuțiile despre ele sunt considerate azi o îndeletnicire specifică mai degrabă vremurilor trecute sau strict legată de o etapă necesară în munca de editare a documentelor. Pentru cei interesați de abordări mai ample, rezultatele rămân adesea de o importanță secundară. Atunci când tratezi o temă ce se întinde pe o durată mai îndelungată, ce importanță mai are o redatăre, un an în loc de altul, nemaivorbind de lună sau zi. Însă, în abordarea unor probleme de cronologie, de genealogie, în stabilirea unui itinerar, în discuția legată de autenticitatea unui act, de evaluare a împrejurărilor în care a fost dat, redatările pot schimba semnificativ perspectiva și discuția¹. Cercetarea datei din documentele păstrate din secolele de început ale Țării Rumânești poate deschide orizonturi noi și arăta spre căi încă neumblate. Domeniul de cercetat fiind vast și drumul pe alocuri dificil, o cale viabilă în precizarea datărilor este cea cu etape mai scurte, care aduc clarificări pentru câteva acte, pentru câțiva ani² ori pentru o domnie³. Cu bună exegeză, se poate încerca o abordare și pentru o perioadă mai îndelungată⁴.

Ca un pas pe acest drum, am considerat oportun și nu cu totul de prisos să revin acum asupra datărilor a *patru* documente considerate a fi din prima jumătate a secolului al XV-lea, din intervalul 1428-1442. Documentele sunt cunoscute istoriografiei de un secol și mai bine, au fost editate în mai multe rânduri, și-au găsit între timp locul în multe studii și lucrări și fac azi parte din corpusul colecției *Documenta Romaniae Historica (DRH)*. Ele sunt legate de istoria Țării Rumânești, dar oglindesc în chip vădit și relațiile cu țările medievale vecine: Țara Ungurească și Țara Moldovei. Editorii au propus, acolo unde se impunea, datări consacrate între timp. Astfel, datările lor nu mai sunt percepute azi ca problematice și discuțiile legate de ele, dacă și câte au existat cândva, au încetat. Motivele care m-au îndemnat la reluarea discuției le voi prezenta la locul respectiv, pentru fiecare document în parte.

1. Documentul cu care încep este „cartea” dată de Si(e)g(is)mund, „împăratul romanilor și rege al Ungariei”, prin care întărește lui „popa Agathon” și „mănăstirilor Vodița și Tismana toate daniile și privilegiile lor anterioare”. Ea nu s-a păstrat în original, ci a ajuns până la noi sub forma unor copii și traduceri din

¹ Vezi D. Mirea, *Domnul Țării Rumânești în anul 1525 (I)*, în *AIIX*, XLV (2008), p. 29-46, și *Domnul Țării Rumânești în anul 1525 (II)*, în *AIIX*, XLVI (2009), p. 151-167. Rezultatul redatării a 23 de documente este eliminarea domniilor zise „simultane” ale lui Radul vv. de la Afumați și Vladislav vv. din anul 1525.

² Spre ex., A. Mirea, *The Slavonic Epistles of Basarab the Elder to the Transylvanian Saxons (1474-1476)*, în *RÉSEE*, LXII (2024), p. 167-204; autorul datează nou 16 documente.

³ D. Mirea, *Cronologia documentelor lui Vlad vv. Înecatul*, în *AIIX*, XLVIII (2011), p. 13-33, cu redatarea a 12 documente; *Datarea unor documente din vremea domniei lui Radu Paisie*, în *RI*, s.n., XXXII (2021), nr. 4-6, p. 299-351, cu redatarea a 20 documente; *Datarea unor documente din prima domnie a lui Mircea voievod Ciobanul (martie 1545 – noiembrie 1552)*, în *RI*, s.n., XXXV (2024), nr. 4-6, p. 483-533, cu redatarea a 21 documente.

⁴ Spre ex., A. Pippidi, *Despre „Dan voievod”. Rectificări cronologice și genealogice*, în *SMIM*, XXXI (2013), p. 47-96.

diferite vremuri. Unele dintre ele au trezit suspiciuni și, astfel, avem azi aprecieri legate de autenticitatea lor. Dincolo de necesara dezbatere legată de autenticitate, ceea ce m-a interesat îndeosebi, ca la toate documentele incluse în analiza de față, a fost data scrisă (câtă a fost) și cea stabilită de diferiții editori (datarea).

Actul a fost publicat întâi în anul 1840, în lucrarea apărută postum a lui Юрій Іванович Венелін (Jurij I. Venelin, *1802 – †1839)⁵ și a fost reeditat un secol mai târziu, în anul 1938, de către Petre P. Panaitescu⁶. Tot P. P. Panaitescu îl publică împreună cu Damaschin Mioc, în 1966, în colecția *DRH*, seria B⁷. Ultima ediție a actului este, după știința mea, cea din anul 1977, în volumul din seria D a colecției *DRH*. Din el aflăm că: „S-a dat această carte popii Agathon la Pojun, luna octombrie 28 zile, după nașterea lui Hristos anul 1429, iar de cînd sînt rege al Țării Ungurești ani 43, iar de cînd sînt împărat al romanilor, anul al nouăsprezecelea, al cehilor, al zecelea”⁸. Modul în care a fost datat, cu anii curgători ai regențelor, îl întâlnim la multe dintre documentele lui Sigismund. Este cunoscut faptul că el s-a născut în februarie 1368, copilăria și adolescența le-a petrecut în Boemia, în Brandenburg și în Regatul Ungariei. În anul 1387 este ales și încoronat rege al Ungariei, în 1411 încoronat „rex Romanorum”, în 1420, rege al Boemiei, iar la 31 mai 1433, la Roma, împărat al Sf. Imperiu⁹. Reiese astfel că pentru ziua, luna și anul 1429 anii regențelor sunt bine scriși¹⁰.

La începutul secolului trecut, istoricul Dimitre Onciul cercetează două documente date mănăstirii Tismana de Sigismund în anul 1420¹¹ și constată că anul pus în ele nu se potrivește, pentru că „în octombrie 1420 Sigismund era în

⁵ Ю. І. Венелін, *Влахо-болгарския или дако-славянския грамоты (Vlacho-bolgarskia ili dako-slavjanskia gramoty)*, Санкт-Петербург, 1840, doc. nr. 9, p. 55-59. Documentele au fost culese de autor în anii 1830-1831, în timpul ocupației ruse din acea vreme; lucrarea are o „Slovă înainte” scrisă la Moscova, la 10 dec. 1832.

⁶ P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești, I. Documente interne (1369-1490)*, București, 1938, doc. 55, p. 154-159.

⁷ *DRH*, B. Țara Românească, vol. I (1247-1500), vol. întocmit de P. P. Panaitescu și D. Mioc, București, 1966, nr. 62, p. 118-122. În *DIR*, B. Țara Românească, veacul XIII, XIV, XV (1247-1500), comitetul de redacție I. Ionașcu et al., București, 1953, p. 88-90, document publicat în trad., cu specificarea că ea s-a făcut după „o copie slavă veche”.

⁸ *DRH*, D. Relații între Țările Române, vol. I (1222-1456), întocmit de Șt. Pascu, C. Chihodaru, K. G. Gündisch, D. Mioc și V. Pervain, București, 1977, nr. 169, p. 266-268.

⁹ Pentru încoronarea sa, vezi P. E. Kovács, *Die Krönung Kaiser Sigismunds in Rom*, aus dem Ung. von E. Zador, Debrecen, 2022; o prezentare generală la J. K. Hoensch, *Kaiser Sigismund Herrscher an der Schwelle zur Neuzeit 1368-1437*, München, 1996.

¹⁰ Spre comparație, vezi datarea din documentul publicat de C. Feneșan, *Cavalerii teutoni în Banatul Severinului și la Dunărea de Jos în prima jumătate a secolului al XV-lea: Documente și extrase / Der Deutsche Orden im Severiner Banat und an der Niederen Donau in der ersten Hälfte des XV. Jahrhunderts. Urkunden und Auszüge*, Timișoara, 2015, doc. 22, p. 184-186 (9 sept. 1429).

¹¹ *DRH*, D, vol. I, nr. 128, p. 210, cu datarea: „Oradea Mare, luna septembrie 28 zile, de la nașterea lui Hristos anul 1420, iar de cînd sînt rege al Ungariei ani 32, iar de cînd sînt împărat al romanilor, ani 10”, și nr. 129, p. 210-212, cu datarea: „Vodița, luna octombrie 28 de zile și de la nașterea lui Cristos, anul 1420 și de cînd sînt rege al Țării Ungurești, ani 34 și de cînd sînt împărat al romanilor, anul al zecelea”.

Boemia”, și „la Vodița el nu putea fi decât în 1419, când cu două zile mai înainte se afla la Porțile de Fier. Data 1420, în loc de 1419, este socotită începându-se anul de la 1 septembrie. Același mod de datare și în documentul dat la Oradea-Mare, la 29 septembrie 1420 (= 1419), lui popa Agathon de la Vodița și Tismana”¹². În consecință, D. Onciul le redatează din <1419>, sprijinându-se pe argumentele: 1. „socoteala” cu începutul de an la 1 septembrie și 2. itinerarul regelui Sigismund.

Redatările sale au fost bine primite. Istoricul Alexandru A. Vasilescu, într-un studiu din 1914/1915¹³, nu doar preia presupunerile și redatările făcute de D. Onciul, ci, extinzând modul de datare și la actul de față, afirmă că: „în documentele date de Sigismund mănăstirilor din Țara-Românească, anul este socotit că începe la 1 Septemvrie”¹⁴. În baza acestei constatări, îl datează din anul anterior, de la „28 octombrie <1428>”. Noua datare a fost acceptată și preluată de P. P. Panaitescu¹⁵, de Ion Radu Mircea¹⁶ și de editorii volumelor amintite din colecția *DRH*, seriile B¹⁷ și D¹⁸. Astfel, datarea propusă de Al. A. Vasilescu s-a impus și, supervizată fiind de diferiți editori, este folosită azi ca atare în istoriografie.

Al. A. Vasilescu revine însă, în anul 1943, asupra actelor date mănăstirii Tismana de Sigismund (patru) și de Ioan/Iancu de Hunedoara (unul) și publică în legătură cu acestea un întins studiu¹⁹. După ce analizează diferite aspecte, ajunge la concluzia că cele cinci acte sunt *toate false*. Fostul prefect și senator face în studiul său din 1943/1944 o piruetă sprintenă în jurul datărilor acceptate în 1914/1915,

¹² D. Onciul, *Titlul lui Mircea cel Bătrân și posesiunile lui*, în *CvL*, XXXVII, no. 3, martie 1903, p. 224-225, nota 5; studiul a fost reeditat în *Dimitre Onciul (1856-1923). Scrieri alese*, ed. îngrijită de Șt. Ștefănescu, D. N. Rusu, B.-Al. Halic, București, 2006, p. 508, nota 252.

¹³ Al. A. Vasilescu, *Urmașii lui Mircea cel Bătrân până la Vlad Țepeș 1418-1456*, în *RLAF*, XV (1914) (publicat în 1915), p. 120-170, vezi la p. 129, nota 3.

¹⁴ *Ibidem*, p. 152, nota 4, cu presupuneri și afirmații lipsite de temei.

¹⁵ P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești...*, nr. 55, p. 159: „după două copii vechi, identice, pe hârtie [...] ambele cu traduceri de Dionisie Eclesiarhul. A treia copie mai nouă [...] are scriere cursivă, are unele prefaceri și adausuri [...]. Nu am ținut seamă de această copie, ce poate fi socotită un falsificat [...]. Data 1428, după itinerarul împăratului Sigismund. Diacul a scris 1429, crezând că și anul dela Hristos începe tot la 1 Septemvrie, ca și era bizantină. Cf. Al. A. Vasilescu, *Urmașii lui Mircea*, p. 152 și nota 4”.

¹⁶ *CDȚR*, vol. I (1369-1600), întocmit de Ion-Radu Mircea, București, 1947, nr. 30, p. 7, cu nota: „Trei copii slave: 1) contemporană pe hârtie (37,5 x 53,5); 2) probabil contemporană pe hârtie (30,5 x 44); 3) din sec. XVII pe perg. (37,5 x 48,5) cu pecete atârnată căzută, prezentând deosebiri de celelalte în text (probabil un fals). Data în original este 1429; corectată după Panaitescu”; sublinierea îmi aparține.

¹⁷ *DRH*, B, vol. I, nr. 62, p. 122: „după trei copii; două contemporane, pe hârtie și una din sec. XVII, probabil falsă, pe pergament (48 x 36,5). Cu patru traduceri din 1729, de la sf. sec. XVIII și din 1844 [...]. Datat după itinerarul lui Sigismund. Diacul a socotit anul de la septembrie, ca pentru era bizantină”.

¹⁸ *DRH*, D, vol. I, nr. 169, p. 268: „după trei copii, două contemporane, pe hârtie, și una din secolul al XVII-lea, pe pergament (48 x 36,5). Cu patru traduceri, din 1729, două de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și una din 1844 [...]. Datat după itinerarul lui Sigismund. Diacul a socotit anul după era bizantină”.

¹⁹ Al. A. Vasilescu, *Diplomele lui Sigismund I, Regele Ungariei, și Ioan Huniade, Voivodul Transilvaniei, dela mănăstirea Tismana, sunt false*, în *RIR*, XIII (1943), fasc. IV, p. 1-115; publicat și în extras sub egida „Institutului pentru Istorie Națională”, București, 1944.

afirmă că „datele din diplomele lui Sigismund I din 29 Septemvrie și 28 Octomvrie 1420 sunt greșite” și că: „acest procedeu, de a socoti anul [...] dela 1 Septemvrie nu-l mai găsim în niciun alt document și nici chiar în diploma lui Sigismund I dela 28 Octomvrie 1429”²⁰. Al. A. Vasilescu se leapădă acum de datări; nu mai știe de cele ale lui D. Onciul și nici de cea proprie, de la „28 Octomvrie <1428>”. Pentru noua argumentație i se potrivește mai bine a le considera pe toate drept „greșite”. Un istoric mai uită din lucrurile scrise odinioară chiar de el, dar rareori trece cu vederea un merit personal, acela de a fi arătat sau descoperit el, cel dintâi, ceva nou. Din nevoia de a prezenta cât mai multe și mai fondate argumente, Al. A. Vasilescu critică și datările stabilite întâi de D. Onciul și preluate apoi de P. P. Panaitescu. Schimbarea sa de opinie, unele argumente aduse în sprijinul demonstrației, cât și lipsa altora, precum și critica ce viza acte din propria ediție de documente din 1938, îl aduc în prim-plan pe P. P. Panaitescu. Și iată cum, „cartea” de la 28 octombrie 1429, redată din anul <1428>, devine captivă în vârtejul discuției Al. A. Vasilescu versus P. P. Panaitescu. Argumentele pro/contra aduse în legătură cu autenticitatea/falsul celor cinci acte se cuvin a fi abordate într-un studiu separat. Mă opresc pe scurt asupra lor, deoarece ele influențează și discuția legată de datare.

Al. A. Vasilescu abordează documentele împreună, încercând să le arate false pe toate cinci laolaltă. Procedează astfel din convingerea că a intuit motivul pentru care ar fi fost falsificate. După o lungă demonstrație, dovadă a unui travaliu remarcabil, aduce și dezlegarea problemei. P. P. Panaitescu privește cu iritare „iepurășul din joben” scos de Al. A. Vasilescu și la sfârșitul monografiei sale, proaspăt publicate atunci, își exprimă dezacordul cu cele afirmate de acesta²¹. Analiza demonstrației și a concluziilor la care ajunsese Al. A. Vasilescu o face mai pe larg în recenzie publicată în anul 1945, în *Revue historique du Sud-Est européen (RHSEE)*²². P. P. Panaitescu discreditează chiar din prima frază bunele intenții de cercetător ale lui Al. A. Vasilescu. Cititorul află că autorul face parte dintr-un curent al vremii la modă atunci printre unii istorici români care încearcă să dezlege probleme prin metoda numită de recenzent a „nodului gordian” și prin teze neștiințifice, etichetate drept „pseudo-patriotice”²³. Al. A. Vasilescu încercase într-un alt studiu, publicat în 1943, să arate fals un privilegiu dat de Mircea cel Bătrân

²⁰ Al. A. Vasilescu, *Urmașii lui Mircea cel Bătrân...*, p. 98 și nota 13.

²¹ P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, București, 1944, p. 355-357: „Faptul că la 14 Iulie 1418 Sigismund se afla în realitate la Hagenau în Alsacia, de unde e datată diploma, iar la 28 Septembrie 1419 la Oradea Mare, la 28 Octombrie 1419 la Vodița, la 28 Octombrie 1428 la Pojun (Bratislava), de unde sunt datate celelalte diplome, constituie o dovadă irecuzabilă de autenticitate, căci călugării din veacul al XVIII-lea nu aveau nici un mijloc pe atunci, oricât de erudiți istorici i-am presupune, de a ști așa ceva.”; sublinierea îmi aparține.

²² *RHSEE*, XXII (1945), p. 327-337, îndeosebi p. 330-337.

²³ P. P. Panaitescu se considera îndreptățit a face afirmații în legătură nu doar cu știința, ci și cu patriotismul altora. Pe sine se vede de partea celor „ce slujesc adevărul cu bună-credință”, „metodic și științific”. În această lumină pot fi privite titlul cărții sale „Interpretări românești. Studii de istorie economică și socială”, București, 1947, și unele idei expuse acolo în „Introducere”. Valoroasa lucrare s-a bucurat de o binevenită a II-a ediție, cu postfață, note și comentarii de Șt. S. Gorovei și M. M. Székely, București, 1994.

brașovenilor și primise un răspuns caustic din partea lui P. P. Panaitescu²⁴. Acum se regăsește și mutat din ogorul său valah într-unul arid și vast, cel al rătăciților în metodă și în știință, acolo pe unde, în opinia lui Nicolae Iorga, poposise cândva și Stoica Nicolaescu. El este privit ca unul dintre acei istorici „amatori” ce pot fi sfătuiți, spre binele lor și-al tuturor, spre folosul științei, să nu se mai aventureze în chestiuni atât de elevate, cum sunt cele legate de autenticitatea actelor. Din Olimpul său, spre a-l consola pe drumul singuratic, specific celor neinițiați, P. P. Panaitescu i-l trimite ca demn însoțitor pe Iosif Șchiopul, istoric care pusese sub semnul îndoielii autenticitatea unor diplome date de regii Ungariei²⁵.

P. P. Panaitescu identifică punctele vulnerabile ale studiului și atacă mai întâi concluzia generală, anume că „cele cinci diplome concesate Tismanei între 1418 și 1444 de regele Sigismund și de Ioan Huniade ar fi false și anume redactate de un călugăr oltean după 1731, când stăpânirea austriacă în Oltenia amenința autonomia bisericii ortodoxe din acea provincie”²⁶. Aduce ca argument faptul că, măcar pentru unele dintre acte, avem copii care sunt cu certitudine anterioare anului 1731²⁷. Or, numai pentru actul de față, după cum reiese și din notele de mai sus, s-au păstrat „traduceri din 1729”. Aduce și știrea că, în anul 1657, călugării îi arătasera lui Paul din Alep un act de la „cneazul Lazăr, adică împăratul Țării Sârbești”, și un altul de la craiul ungarilor, care a „făcut daruri minunate, între care treizeci de sate”²⁸. În opinia lui P. P. Panaitescu, pe care o împărtășesc și eu, referirile sunt o „aluzie vădită” la actele implicate în discuția de față. Confruntate cu argumentele aduse de un istoric și slavist de talia lui P. P. Panaitescu, dovezile și argumentele lui Al. A. Vasilescu, unele calificate de recenzent drept „temerare”, cad rând pe rând, se tocesc și se sting.

În sprijinul celor zise de P. P. Panaitescu mai pot fi aduse câteva argumente noi. Important pentru discuție mi se pare a fi un act dat de Matei Basarab voievod, păstrat în copie. El conține o înșiruire a daniilor făcute mănăstirii Tismana încă de la începuturi și până la valeat 7151 (1 septembrie 1642 – 31 august 1643). Sunt menționate – la sfârșit – acte date călugărilor de „craiul Jigmont” în 1418, cel de față și cel dat de „Ștefan despot, fiul cneazului Lazăr”. Editorii l-au datat de la <1648 iulie>, „după vizita patriarhului Paisie în Țara Românească”²⁹. Datarea

²⁴ Al. A. Vasilescu, *Privilegiul comercial latinesc al lui Mircea I cel Bătrân din 25 August 1413, acordat Brașovenilor, este fals*, în *RIR*, XIII (1943), fasc. I, p. 78-96. Pentru critica la acest studiu și argumentația *pro* autenticitate a privilegiului, vezi atât P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân...*, p. 97-99 și nota 88, cât și recenzia sa din *RHSEE*, XXII, p. 327-330.

²⁵ Vezi I. Șchiopul, *Contribuțiuni la istoria Transilvaniei în secolele XII și XIII*, Cluj, 1932, p. 1-129; idem, *Diploma Andreiană din 1224 și alte documente false sau fals interpretate*, Cluj, 1934, p. 1-123.

²⁶ P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân...*, p. 355.

²⁷ *Ibidem*, p. 356: „Unul din documentele înscrinate, cel din 28 Octombrie 1419 [...] este însoțit de o traducere veche românească verificată de Damaschin episcop de Râmnic (1708-1725), deci înainte de împrejurările ce ar fi provocat falsul”.

²⁸ Vezi *Paul din Alep. Jurnal de călătorie în Moldova și Valahia*, studiu introductiv, ed. manuscrisului arab, trad. în lb. română, note și indici de I. Feodorov, București/Brăila, 2014, p. 358.

²⁹ *DRH*, B, vol. XXXIII (1648), întocmit de Gh. Lazăr, C. Vintilă-Ghițulescu, A. Iancu, București, 2006, nr. 166, p. 170-197.

exactă este fără mare relevanță pentru discuția de față. Ceea ce contează aici, este faptul că acte de la regele Sigismund au fost arătate în cancelaria lui Matei vodă și apoi lui Paul din Alep, deci ele existau. Un document de la Sigismund fusese arătat încă din anul 1626, fapt aflat de P. P. Panaitescu de la părintele mitropolit Tit Simedrea³⁰. Îl arătase „părintele arhiereu Serghie”, fostul egumen al mănăstirii Tismana, ajuns în domnia lui Mihail voievod Viteazul episcop „la Muncaci și la Maramureș”. Înainte de acest an nu l-am mai aflat pe altundeva. La reîntoarcerea în țară, dânsul este reales/repus egumen „cu toată voia dregătorilor” și a domnului de atunci, Alexandru voievod Coconul. În contextul acelor vremi, la 15 aprilie 1626, părintele Serghie simte nevoia de a scoate un act care dovedea drepturile și obiceiurile mănăstirii Tismana, cu scopul de a le păstra neatînse³¹. Astfel, afirmațiile lui Al. A. Vasilescu, cum că „falsurile” s-ar fi făcut sub „stăpânirea austriacă”, sunt arătate – o dată mai mult – ca fiind fără temei.

P. P. Panaitescu aduce când pentru un act, când pentru altul, argumente pentru a dezamorsa demonstrația lui Al. A. Vasilescu. Critica internă, cu accentul pus pe aspecte filologice, constituie partea mai consistentă a argumentației sale *pro* autenticitate. Alte aspecte rămân neadresate. P. P. Panaitescu nu se poziționează în legătură cu „caracterele externe” ale actelor: pergament, hârtie, cerneală. Spune puțin despre forma și arătarea lor, mai nimic despre sigilii, ce și cât s-a mai păstrat din ele. Neadresat rămâne și un aspect de un interes mai general. Dacă în cancelaria lui Sigismund se puteau scrie în slavonă acte ce dădeau călugărilor libertate de mișcare „pe uscat și pe apă [...] și pe oriunde umblă cu marfa lor”, care este explicația faptului că nu s-a păstrat, ca pandant, niciunul scris în limba latină, necesar pentru a fi citit și înțeles de cei care în regat controlau drumurile, vadurile, luau vămi? Căci acte latinești pentru nevoile și osteneala călugărilor trebuie să fi existat neapărat și cu atât mai mult. Asemenea „vlastelini, șpani, pârcălabi, nobili și slugi” și „oricare om” dintre cei ai regelui, care știau să scrie și să citească în limba latină și mai puțin sau deloc în slav(on)ă, erau majoritari în Regatul Ungariei, nemaivorbind de alte regiuni pe unde au umblat călugării Tismanei. Aceștia ajungeau acolo unde îi duceau gândul și drumul, dar arătând mai degrabă acte latinești. Și dacă ajunseseră dincolo de izvoarele Dunării, în Alsacia, puteau ajunge oriunde. Întrebări ar mai fi multe, dar ele vor putea primi un răspuns adecvat după o critică diplomatică mai detaliată, după analize de laborator asupra materialelor folosite și comparându-le cu acte ieșite în acei ani din cancelaria lui Sigismund.

P. P. Panaitescu și-a axat argumentația pe critica internă și din acest motiv, abordând actele „metodic și științific”, oricât de pertinentă ar fi analiza sa, ea rămâne incompletă. Dacă Al. A. Vasilescu voise să arate că cele „cinci diplome ale lui Sigismund I și Ioan Huniade” sunt *toate false*, P. P. Panaitescu se vede chemat

³⁰ RHSEE, XXII, p. 330, nota 1.

³¹ DRH, B, vol. XXI (1626-1627), întocmit de D. Mioc, București, 1965, nr. 50, p. 88-91: „am citit [...] și am văzut [...] cartea bătrînului Sigismund craiul de la Buda și cartea lui Iancul vv. al Sibiului din Țara Ardealului și cartea lui Ștefan despotul, fiul cneazului Lazăr, din Țara Sîrbească și cartea marelui, răposatului Mircea vv., care a fost în Turnul Severin [...]”.

la a arăta contrariul și a le scoate pe *toate autentice*, cum le considerase și inițial. Afirmția „il est donc évident que les cinq documents sont authentiques” este reiterată pe parcursul recenziei, dar rămâne fără o acoperire argumentativă mai consistentă într-unul din compartimente, cel al criticii diplomatice. Din punct de vedere logic, concluzia sa este falsă. Argumentația împotriva celor spuse de Al. A. Vasilescu nu face actele mai autentice sau mai puțin false decât erau anterior, ci arată că analiza acestuia este în parte fără temei și că nu se susține în concluzii. Atât. Dacă arăți slăbiciunile demonstrației care a pus la îndoială afirmațiile tale inițiale, nu înseamnă că dovedești o dată mai mult adevărul lor. Afirmatiile de început pot fi pe mai departe eronate, doar încercarea argumentativă a acelei persoane de a le arăta astfel este dovedită improprie și eșuată. Aici, pentru a arăta cu adevărat autenticitatea actelor, pe lângă critica internă ar fi trebuit să o facă și pe cea diplomatică, ceea ce n-a făcut. Inițial, nu avusese nici intenția, nici motive să o facă³². Doar că la vremea reeditării lor împreună cu D. Mioc, înainte de anul 1966, avea câteva. În lipsa ei, critica diplomatică a lui Al. A. Vasilescu, câtă a fost, a rămas fără un răspuns pe măsură; ea mai aruncă și azi o umbră de îndoială asupra unuia sau altuia dintre acte. Ca o excepție poate fi dovedită autenticitatea sau falsitatea unui act bazându-ne doar pe critica internă, dar nu pentru cinci laolaltă, unele considerate „originale”, altele „contemporane” și date la intervale de decenii, de doi emitenți. Și se impune a diferenția între autenticitatea informației istorice și autenticitatea diplomatică. Avem falsuri care conțin informații istorice (parțial) veridice, dar și acte autentice după critica diplomatică care conțin informații voit deformate ori chiar false, motiv pentru care mai și erau rupte în divanul domnilor ce urmau. Pentru cele de la Sigismund, P. P. Panaitescu afirmă: „ceia ce dovedește în chip sigur autenticitatea actelor este coincidența cu itinerariul [...]. Faptul că [...] s-a socotit anul dela Christos dela 1 Septembrie [...] nu infirmă metoda itinerariilor. Dacă n-am admite acest fel de datare, ar fi o coincidență stranie și extraordinară ca toate patru actele să se potrivească exact cu diversele reședințe ale regelui la aceleași date în anii imediat precedenți”³³.

Legat de „metoda itinerariilor”, în cazul lui Sigismund trebuie mereu stabilit dacă actele interogate au fost date din porunca sa („ad mandatum domini regis; commissio propria domini regis/imperatoris”) sau dacă au fost date în numele său, de cei împuterniciți să o facă („de commissione baronum”). Astfel, spre a da câteva exemple, avem documente date din Buda la 8 aprilie 1433³⁴, pe când Sigismund se afla în Siena, la 4 și 8 iunie 1433, pe când se afla la Roma, proaspăt ridicat împărat, ori la 9 octombrie 1437, când știm că era la Praga³⁵. Acest

³² P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești...*, p. 10: „Nu am făcut descrieri paleografice diplomatice amănunțite, lăsând aceasta în grija unor studii speciale.”

³³ Idem, *Mircea cel Bătrân...*, p. 356; sublinierile îmi aparțin.

³⁴ Vezi *Diplome privind istoria comitatului Timiș și orașului Timișoara. Oklevelek Temesvármegye és Temesvár város történetéhez, II: 1430-1470*, culese de / anyagát gyűjtötte Pesty Frigyes, ediție, note și comentarii de / magyarázó jegyzetekkel kiadta L. Magina și A. Magina, Cluj-Napoca, 2014, doc. 9, p. 33-34.

³⁵ Vezi C. Feneșan, *Diplomatarium Banaticum*, vol. I, Cluj-Napoca, 2016, doc. 25-27, p. 88-94.

aspect este pentru cazul de față irelevant. Chiar din primul rând al actului aflăm că „† Eu, împăratul romanilor, am pus cu limba mea să se dea această carte”.

Referitor la datare, iată-mă ajuns la finalul discuției. Locurile puse (datările topice) *nu se potrivesc exact* „cu diversele reședințe ale regelui la aceleași date în anii imediat precedenți”, cum crezuse P. P. Panaitescu. În legătură cu itinerarul lui Sigismund, ne stau azi la dispoziție două lucrări. Din ele reiese că Sigismund s-a aflat între 26 octombrie și 23 noiembrie 1428 în Mehadia³⁶. Astfel, presupunerea că diacul ar fi considerat anul ca începând la 1 septembrie și că Sigismund s-ar fi aflat la 28 octombrie <1428> în Pojon nu se confirmă. El s-a aflat acolo un an mai târziu, la 28 octombrie 1429³⁷, chiar la data scrisă în act. „Dovada irecuzabilă de autenticitate”, datarea din „anii imediat precedenți”, nu se adevărește pentru „toate patru actele”. Iese acum la iveală și un răspuns plauzibil la întrebarea de ce Al. A. Vasilescu „uitase” în 1943/1944 datarea sa din 1914/1915. Preluând necritic presupunerile lui D. Onciul, stabilise pripit data din anul <1428>. Realizând apoi acest lucru, afirmă senin, fără să fie, că „acest procedeu, de a socoti anul dela nașterea lui Isus Christos dela 1 Septemvrie nu-l mai găsim [...] nici chiar în diploma lui Sigismund I dela 28 Octomvrie 1429”.

În concluzie, data din act, 28 octombrie 1429, se confirmă după anii regențelor și după itinerar, considerând începutul de an de la 1 ianuarie. Indiferent cum va fi arătată „diploma lui Sigismund”, autentică ori falsă, datarea ei din colecția DRH, de la 28 octombrie <1428>, este fără temei.

2. În arhiva orașului Brașov s-a păstrat din vremea împăratului Sigismund o „carte” adresată „cinstiților și credincioșilor pîrgari” de către Uroș Petru, „sluga mai mică” a brașovenilor. Ea a fost scrisă de Ștefan logofăt „în Pojon, 5 zile după Nașterea domnului Dumnezeu și mîntuitorului nostru Iisus Cristos”³⁸. Uroș Petru le aduce la cunoștință despre „cartea care mi-ați trimis-o prin logofătul lui Vlad voievod, prin Ștefan”, că „am dat șpanului secuilor cartea voastră, cartea către chesarul. Și chesarul a citit-o singur, cu gura lui, și s-a bucurat mult și vi se închină”. Motivul pentru care Uroș Petru trimite știri prin Ștefan logofăt a fost convingerea la care ajunsese, anume că „într-o vreme ca aceasta, nu m-am încrezut într-alt om, ca să-mi scrie cartea aceasta, ci numai în logofătul Ștefan și prin el am scris această carte”. Pe Ștefan îl întâlnim ca logofăt la 16 iulie 1436³⁹, apoi în sfatul

³⁶ J. K. Hoensch (hrsg.), *Itinerar König und Kaiser Sigismunds von Luxemburg 1368-1437* (= Studien zu den Luxemburgern und ihrer Zeit, Bd. 6), unter Mitarbeit von Th. Kees, U. Nieß, P. Roscheck, Warendorf 1995, p. 114; P. Engel, N. C. Tóth, *Itineraria regum et reginarum (1382-1438)*. (= Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam, I.), Budapest, 2005, p. 123.

³⁷ P. Engel, N. C. Tóth, *Itineraria regum et reginarum...*, p. 124; J. K. Hoensch et al., *Itinerar König und Kaiser Sigismunds...*, p. 115.

³⁸ DRH, D, vol. I, nr. 249, p. 345-346.

³⁹ I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în sec. XV și XVI, 1413-1508*, vol. I, București, 1905, doc. CCLII, p. 312.

domnesc al lui Vlad Dracul în intervalul ianuarie-august 1437⁴⁰ și august 1439 – iunie 1441⁴¹. El apare și în două acte cu datări ce necesită o privire mai atentă, cel de la 23 aprilie <1442> (vezi mai jos, sub 3.) și un altul păstrat într-o copie datată „6955/1447 august 8”⁴².

Ioan Bogdan luase cunoștință de scrisoare în deceniul anterior, în anii când cercetase documentele din arhiva orașului⁴³. O editează întregă la 1905 cu data <c. 1432-1437>, aducând lămurirea că ea „nu este mai nouă, deoarece «chesarul» de care e vorba într-însa nu poate fi altul decât împăratul Sigismund”⁴⁴. Grigore C. Tocilescu a editat-o și el, dar o lasă, după obiceiul său, precum în original, fără a propune un an⁴⁵. În volumul colecției *DRH*, seria D, „cartea” a fost datată de la „<1437> decembrie 29” cu argumentul: „după conținut”. Editorii au considerat că Ștefan logofăt se afla la Pojon/Bratislava ca sol al domnului Țării Rumânești. Cu această ocazie, fiind considerat un om de încredere, le-a făcut și brașovenilor un serviciu de curierat. În anul 1986 (înainte de anul 1984, când s-a încheiat munca de inventariere a documentelor), arhivarii de atunci ai orașului Brașov au cercetat scrisoarea, au publicat-o în rezumat și, fără a aduce vreun argument, o datează de la „<1434> decembrie 29”⁴⁶.

„Chesarul” este arătat aici ca fiind „vesel și cu bunăvoință”, ceea ce, pentru perioada imediat anterioară zilei de 29 decembrie <1437>, poate fi cu certitudine exclus. Motivul este că la 9 decembrie 1437, în Znaim/Znojmo, în Moravia, „obiit serenissimus imperator Sigismundus”, de unde a fost adus și înmormântat la

⁴⁰ *DRH*, B, vol. I, nr. 80-88, p. 142-153; D. P. Bogdan, *Un hrisov de la Vlad Dracul*, în *RA*, anul XLVIII, vol. XXXIII, 1971, nr. 3, p. 475-478, și *DRH*, D, vol. I, Addenda, doc. A, p. 463-464; P. Zahariuc, *Patru documente inedite din secolul al XV-lea privitoare la istoria Țării Românești*, în *SMIM*, XXVI (2008), doc. I, p. 163-176.

⁴¹ *DRH*, B, vol. I, nr. 89-95, p. 154-164; E. Kałużniacki, *Dokumenty moldawskie i multañskie z archiwum miasta Lwowa*, în *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie w skutek fundacyi śp. Aleksandra hr. Stadnickiego*, Tom VII [Dyplomatoryusz], Lwów, 1878, doc. V, p. 220-226.

⁴² Vezi *Corpus Draculianum. Documentele și cronicile relative la viața și domnia voievodului Vlad Țepeș (1437-1650) Scrisori și documente de cancelarie. Tomul 1: Cancelarii valahe*, versiune rev. și adăugită a ed. germane coord. de Th. M. Bohn et al., ed. A. Gheorghe et al., vol. 1, Brăila, 2019, nr. 60, p. 191-193; *DRH*, B, vol. I, nr. 84, p. 148, unde s-a datat din anii <1437-1438>. Discuția despre datarea acestui document nu își are locul aici, precizez doar că anul 1438 poate fi exclus, domnul fiind la 8 august în campania din Ardeal, alături de turci.

⁴³ Vezi I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești...*, vol. I, p. 12: „regește făcute de mine la 1895-1896”, și idem, *Documente și regește privitoare la relațiile Țării Rumânești cu Brașovul și Ungaria în secolul XV și XVI*, București, 1902, p. 330: „Dela Ștefan, logofătul lui Vlad Dracul, există o scrisoare în arh. Brașovului (No. 564), înainte de 1437, trimisă din Pojon în numele lui Uroș Petru”. Conform „Registrului de folosire” a arhivei, anii au fost 1894-1896, vezi B.-F. Popovici, *Scrisoarea lui Neacșu din Câmpulung. O istorie agitată*, p. 79, în *Pe urmele lui Neacșu din Câmpulung*, ed. C.-I. Neagoe, C. A. Bărbulescu, O. V. Udrescu, Cluj-Napoca, 2021.

⁴⁴ I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești...*, vol. I, doc. CCXII, p. 252-254.

⁴⁵ Gr. G. Tocilescu, *534 Documente istorice slavo-române din Țara-Românească și Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul 1346-1603*, București, 1931, doc. 382, p. 380.

⁴⁶ Șt. Suci, G. Nussbächer, M. Cincu, *Relațiile Țării Românești și Moldovei cu Brașovul 1369-1803* (în continuare: *Inventar arhivistice* 12), București, 1986, nr. 49, p. 29.

Oradea⁴⁷. Dincolo de scăpări normale, inerente oricărei munci de anvergură, datarea editorilor rămâne inexplicabilă. Din intervalul propus de I. Bogdan mai rămân în discuție anii <1433-1436>. Din itinerarul împăratului Sigismund reiese că la 29 decembrie el s-a aflat în anul 1433 în Basel, în 1434 în Pojon, în 1435 în Alba Regală / Székesfehérvár și iarna 1436-1437 a petrecut-o la Praga⁴⁸. În anul 1937 Gustav Gündisch datase scrisoarea din <1434>, după itinerar, atrăgând atenția că ea trebuie datată „unbedingt” [„neapărat”] din acest an, cu argumentul: „da sich König Sigmund nur in diesem Jahr um den 29. Dezember in Pressburg aufhielt”⁴⁹ [„deoarece regele Sigmund a zăbovit numai în acest an la Pojon în jurul zilei de 29 decembrie”]. Din anul 1434 datase deja, fără a aduce dovezi, și I. Minea⁵⁰.

Sigismund este atestat în Ulm în perioada 31 mai – 13 august 1434, unde rezolvă din afacerile și lucrurile rămase de o parte pe când fusese plecat din țările sale. Apoi „merge” la Augsburg și, trecând prin München și Freising, ajunge la 20 august în Regensburg⁵¹, unde rămâne până la 1 octombrie. De aici, cu ajutorul a 20 de vase construite ad-hoc, pleacă pe Dunăre în jos, la Pojon, unde îl aflăm la 16 octombrie 1434 și unde stă până după 9 ianuarie 1435. Pleacă apoi la Viena, trecând la 15 ianuarie prin Hainburg an der Donau⁵², locul unde mai stă și azi cetatea ce străjuia regatul, fluviul și trecerea. Așadar, datarea de la 29 decembrie <1434>, publicată în colecția *Ub Siebenbürgen* și preluată în *Inventar arhivistice 12*, este cea corectă. Și chiar mai mult decât atât, ea este definitivă.

3. Trec la un act scris tot Ștefan logofăt, cel care „a așezat” și scrisoarea de mai sus. Din conținut aflăm: „iată au venit *la noi* în Sibiu Bertolomei și Utuș Gaspar și ne-au întrebat: cât am fost noi pe lângă voievod, a venit oare cineva dintre brașoveni în solie la voievodul sau n-a venit?”. Lângă Ștefan logofăt se afla acum un alt boier al lui Vlad Dracul, jupan Nanul. Răspunsul boierilor la întrebarea celor doi este clar: „pînă cînd am fost lîngă domnul nostru, noi solia voastră nici cu ochii n-am văzut-o, nici cu urechile n-am auzit-o. Dacă va fi umblat cineva după

⁴⁷ Vezi M. Georgiță, *Legăturile lui Sigismund de Luxemburg cu Oradea și mărturii privind mormântul său din cetate*, în „Crisia”, nr. XLIII (2013), p. 57-65.

⁴⁸ P. Engel, N. C. Tóth, *Itineraria regum et reginarum...*, p. 128-131; J. K. Hoensch (hrsg.) et al., *Itinerar König und Kaiser Sigismunds...*, p. 119-121.

⁴⁹ *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* (în continuare: *Ub Siebenbürgen*), Bd. IV, bearbeitet von G. Gündisch, Hermannstadt 1937, nr. 2209, p. 538-539.

⁵⁰ I. Minea, *Vlad Dracul și vremea sa*, în *CI*, IV (1928), nr. 1, p. 137.

⁵¹ *Chronik der Stadt und Hochstift Regensburg vom Jahr 1430 bis zum Jahr 1496. Aus unbenützten Urquellen, den hochstiftischen und städtischen Urkunden und Akten bearbeitet*, gedruckt bei Heinrich Augustin, Regensburg 1816, p. 54.

⁵² W. Altmann, *Die Urkunden Kaiser Sigismunds (1410-1437)*, Bd. II (1424-1437) (= Regesta Imperii, XI), Innsbrück 1897-1900, p. 339-344; J. F. Böhmer, *Regesten Kaiser Sigismunds (1410-1437) nach Archiven und Bibliotheken geordnet*, hrsg. von K. Hruza (= RI, XI), Band 2: *Die Urkunden und Briefe aus den Archiven und Bibliotheken West-, Nord- und Ostböhmens nach Wilhelm Altmann*, Neubearbeitung von P. Elbel et al., Wien/Köln/Weimar 2015, nr. 129, p. 188-189, și Band 3: *Die Urkunden aus den Archiven und Bibliotheken Südböhmens*, Wien/Köln/Weimar 2016, nr. 136, p. 236-237).

treburile sale, aceasta Dumnezeu știe”. Data pusă este „luni, înainte de Sfântul Gheorghe” și editorii au datat „<1442> aprilie 23” cu argumentul: „motivarea datării la I. Bogdan”⁵³. „Motivarea” sa a fost aceea că ziua de luni „cade, fără îndoială, în 23 Aprilie 1442”⁵⁴ și că „Sf. Gheorghe cade în an. 1442 într-o Marți, dacă îl punem la 24 Aprilie, cum se serba de obicei în Ungaria (diecesa Granului)”. I. Bogdan aduce și explicații referitoare la prezența boierilor în cetate: „Ei se aflau la Sibiu în timpul campaniei turcești dela 1442; Brașovenii voeau să afle dela dînșii intențiile Turcilor cari, după lupta dela Szent-Imre (18 Martie), asediaseră Sibiul. Asediul acestui oraș și luptele lui Hunyadi cu Turcii în fața lui se petreceau tocmai pe vremea când e datată scrisoarea boierilor lui Vlad Dracul”⁵⁵.

În legătură cu datarea au fost formulate și rețineri⁵⁶. Da, ea ridică unele întrebări. Spre exemplu, dacă „asediul și luptele cu turcii”, aliații de atunci ai lui Vlad Dracul, „tocmai se petreceau”, de ce se aflau boierii înlăuntrul zidurilor? Ei se aflau acolo de o vreme și au mai zăbovit. Apoi, cum și când au ajuns solii brașovenilor în cetate? Ajutor în înlăturarea unora dintre nedumeriri a venit din altă parte. Liviu Cîmpeanu a agregat suficiente dovezi pentru a proba că *locul* luptei de la 22 martie 1442, dintre oștile lui Ioan de Hunedoara și Mezid-beg, Sibiul, este o ficțiune istoriografică. „Bătălia” s-a dat în realitate „prope locum Waskapu”, adică la „Poarta de Fier a Transilvaniei, situată [...] între Sarmizegetusa și Caransebeș”⁵⁷. Articolul său confirmă opinii deja cunoscute, exprimate din ce în ce mai consistent în deceniile din urmă, dar aduse sporadic, vreme de un secol și mai bine, de istorici maghiari și germani⁵⁸. Faptele și împrejurările prezentate de I. Bogdan pentru a-și fundamenta datarea din <1442> nu s-au întâmplat aievea⁵⁹, ci sunt oglinda cunoștințelor ce-i stăteau la dispoziție înainte de 1905. Prin mutarea luptei la cca

⁵³ DRH, D, vol. I, nr. 267, p. 368-369 (în orig. „K HAM”, în trad. apare „la mine”).

⁵⁴ I. Bogdan, *Documente și regeste privitoare la relațiile Țării Rumânești...*, p. XLVIII; aceeași opinie și la I. Minea, *Vlad Dracul și vremea sa...*, p. 179, nota 1.

⁵⁵ I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești...*, vol. I, doc. CCXVI, p. 261-262.

⁵⁶ Vezi *Ub Siebenbürgen*, V-er Band, bearbeitet von G. Gündisch, Bukarest 1975, nr. 2434, p. 96-97: „I. Bogdan [...] datiert die Urkunde in das Jahr 1442 [...], doch erscheint diese Zeitstellung keineswegs zwingend” [„I. Bogdan [...] datează documentul din anul 1442 [...], însă această plasare în timp nu pare nicidecum stringentă”].

⁵⁷ Vezi L. Cîmpeanu, *Bătălia inexistentă: Sibiu, 22 martie 1442. O analiză critică a izvoarelor privind bătălia decisivă dintre Iancu de Hunedoara și Mezid Beg*, în *Evul mediu neterminat / A befejezetlen középkor / The unfinished middle ages. Omagiu adus profesorului Adrian Andrei Rusu cu ocazia împlinirii vârstei de 70 de ani / Tanulmányok Adrian Andrei Rusu professzor köszöntésére 70. születésnapja alkalmából / Studies in honour of professor Adrian Andrei Rusu on his 70th birthday*, editori G.-D. Iegar, P. L. Szöcs, G. Rusu, F. Vasilescu, Cluj-Napoca, 2022, p. 143-156, citatul la p. 148.

⁵⁸ Alătur ex. aduse de L. Cîmpeanu și opinia lui E. Joachim, *König Sigmund und der Deutsche Ritterorden in Ungarn 1429-1432. Mitteilungen aus dem Staatsarchiv zu Königsberg*, în *MIÖG*, Bd. XXXIII, 1912, 1. Heft, p. 87-119 (vezi p. 108, nota 3): „Vaskapu [...], den Schauplatz des glorreichen Sieges des Joh. Hunyady über die Türken (1442)” [„Poarta de Fier [...], scena glorioasei victorii a lui Ioan de Hunedoara asupra turcilor (1442)”].

⁵⁹ L. Cîmpeanu, *Bătălia inexistentă: Sibiu, 22 martie 1442...*, p. 152: „niciunul dintre izvoarele analizate nu cuprinde vreo informație [...] în legătură cu un asediu otoman al Sibiului în primăvara anului 1442”.

150 de km mai spre vest, contextul scrisorii este detensionat. Unele dintre întrebări își găsesc acum un răspuns plauzibil. Scena de diplomație din scrisoare necesită în continuare o dezlegare, dar, pentru a o înțelege, trebuie aduse alte explicații. În lumina acestui fapt, în noul context, se impune a privi mai de aproape și data.

Ne aflăm pe Pământ Crăiesc (*fundus regius*, Königsboden), în cetatea Sibiului, expeditorii scrisorii sunt boieri valahi, solii și destinatarii sunt brașoveni. Pe toți cei implicați nu-i interesa deosebit „cum se serba Sf. Gheorghe de obicei în Ungaria (diecesa Granului)”. Românii (ortodocși) și sașii, atunci ca și acum, sărbătoresc ziua la 23 aprilie în an⁶⁰. Boierii au datat astfel, având certitudinea că brașovenii vor înțelege bine ziua sărbătorii și datarea lor. La Sibiu se întruneau peste an, la 23 aprilie (de Sf. Gheorghe) și la 25 noiembrie (de Sf. Ecaterina), reprezentanții scaunelor săsești. Poate de aceea se aflau cei de față acolo, vor fi fost chemați la negocieri și înțelegeri. Este adevărat că prepozitura Sibiului și decanatul Țării Bârsei au depins (cu discontinuități) de arhiepiscopul de Gran/Strigoni⁶¹ și că „Sf. Gheorghe cade în anul 1442 într-o marți, dacă îl punem la 24 Aprilie”. Doar că de ce să-l punem? Dacă nu o facem și punem sărbătoarea la 23 aprilie în an, unde stă (nestrămutată) de veacuri, variantele de datare sunt altele. Iar o datare din anul 1442 poate fi cu temei exclusă. S-ar fi datat luni (pe 16 aprilie), înainte de luni (23 aprilie, Sf. Gheorghe), neglijându-se duminica abia trecută (15 aprilie) și cea care stătea să vină (22 aprilie). Cine are o bună înțelegere a mersului vieții de atunci știe că această posibilitate de a data există, dar și că este puțin obișnuit să neglijezi în datare de două ori ziua Domnului. Pe parcursul desfășurării invaziei, înainte de luptele de la 18 martie (Sântimbru, Marosszentimre) și 22 martie (în „a cincea zi”, la Poarta de Fier, Vaskapu), dar și ulterior lor, brașovenii au evitat să trimită o solie la domnul aflat, probabil, cu turcii în campanie și apoi încă una, trimisă ca să întrebe unde-a rămas prima. Dacă Vlad Dracul i-a însoțit pe turci, atunci s-a retras precipitat în țară, iar dacă nu i-a însoțit, atunci se afla deja dincoace de munți. Astfel, după 22 martie, este greu de spus pe unde îl mai putea afla o solie a brașovenilor. Boierii l-au părăsit, au mers în cetatea Sibiului și brașovenii i-au aflat acolo. Numai într-un asemenea caz puteau fi întrebați și răspunde: „cînd am fost lîngă domnul nostru, noi solia voastră nici cu ochii n-am văzut-o, nici cu urechile n-am auzit-o”.

⁶⁰ Vezi explicațiile lui F. Pall, *Cronologia documentelor privind Transilvania (sec. XI-XV)*, în *DIR. Introducere*, vol. I, București, 1956, p. 474: „Sf. Gheorghe se sărbătorea în Ungaria, ca și în Italia nordică, la 24 aprilie, iar în restul Europei apusene, deși cu unele mici excepții – precum și în ținuturile locuite de germani în Ungaria – la 23 a aceleiași luni, ca de altfel și în calendarul răsăritean. Tot așa, adică în felul din urmă, se socotea această dată și în cancelaria regelui Sigismund”; H. Grotefend, *Taschenbuch der Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit*, Hannover ¹³1991, p. 60: „Georgii martiris [...] April 23; nur Aquil(ea), Augsburg, Salzburg, Gnesen, Prag (aber Krakau, Breslau, Olm(ütz) meist April 23), Oberitalien, Ungarn April 24; Chur April 25”.

⁶¹ Vezi Ș. Turcuș, *Fondarea Prepoziturii sașilor ca proiect transilvan al Sfântului Scaun*, în *AIINC*, series historica, XLIX (2010), p. 21-37, și idem, *Arhiepiscopul de Strigoni^u legatus natus al Sfântului Scaun și nu diocezan asupra părților meridionale ale Transilvaniei*, în *AIINC*, series historica, LXII (2023), p. 367-390.

Coroborând toate acestea, ținând cont de situația tensionată și de scurtimea intervalului, p. 22 martie – a. 16 aprilie, o datare din anul <1442> se susține la fel de puțin ca și mai înainte. Mutarea locului luptei elimină unele incertitudini legate de context, dar ea nu sprijină o datare din <1442>. Miza excluderii anului este mare, anume că ne lipsește de o atestare a lui Vlad Dracul în domnie după expediția lui Mezid-beg. Celălalt act susceptibil de a fi din acest an, dat la 3 iulie, a fost datat de-a lungul vremii de la <c. 1441-1442>⁶², <1441-1442>⁶³, <1442>⁶⁴ și <1443>⁶⁵. Doar că actul nu stă în legătură cu acești ani. Sper să pot arăta aceasta într-un studiu viitor, o altă etapă pe drumul amintit la început. În lumina (datărilor) documentelor păstrate azi, la scurt timp după înfrângerea și moartea lui Mezid-beg, în primăvara anului 1442, sultanul încheie prima domnie a lui Vlad Dracul⁶⁶. Consider, deci, că scrisoarea nu își are locul în acest an și că este necesar a continua discuția în legătură cu datarea ei. Pentru stabilirea intervalului de timp ce poate fi luat în considerare, voi aborda în continuare următoarele aspecte: A. Informații legate de Bertolomei și Utuș Gaspar; B. Intervalul în care cei doi boieri sunt atestați documentar; C. Intervalul în care Vlad Dracul a fost prezent în regiune; D. Elemente de cronologie relevante pentru datare.

I. Bogdan ajunsese la concluzia că scrisoarea este din timpul domniei lui Vlad Dracul și plec în analiza ei de la rezultatul său. Despre un Gaspar Utuș („vielleicht Ötvös = Aurifaber”) avem puține informații. „Bartholomeus Erasmi” este atestat drept „cives civitatis Brassouiensis”⁶⁷ la 29 ianuarie 1447, la Turda, tot

⁶² I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești...*, vol. I, doc. LII, p. 75-77; DGAS, *Industria textilă din Brașov și Țara Bîrsei. Catalog de documente*, vol. I, 1413-1820, întocmit de E. Moisuc, București, 1960, nr. 14, p. 44.

⁶³ DRH, D, vol. I, nr. 265, p. 365-366.

⁶⁴ M. Andronescu, *Repertoriul documentelor Țării-Românești publicate până azi, I. 1290-1508*, București, 1937, nr. 230, p. 73; *Inventar arhivistice* 12, p. 37.

⁶⁵ F. Mîrtzu, *Basarab al II-lea, domn al Țării Românești – prezență activă în lupta pentru independență*, în MN, vol. IV, 1978, p. 96.

⁶⁶ Mă alătur opiniei lui L. Cîmpeanu, *Relațiile lui Iancu de Hunedoara cu Țara Românească și Moldova, 1442-1456. O reevaluare (I)*, în AP, XV (2019), nr. 2, p. 10-11. Consider însă improprie o analogie între evenimentele din primăvara anului 1442 și cele din primăvara anului 1522. Evenimentele din prima jumătate a anului 1522 s-au desfășurat într-un alt mod decât cel prezentat de C. Rezachevici, *Cronologia critică a domnilor din Țara Românească și Moldova ante 1324-1881*, vol. I, sec. XIV-XVI, București, 2001, p. 150-156, și augmentat de C. Luca, *Radu de la Afumați și Țara Românească în informări inedite întocmite pentru autoritățile centrale venețiene (1522-1526)*, în „Multum laboravisti propter nos et propter bonum pacis et unionis: episoade și reverberații ale Evului Mediu. Profesorului Ioan-Aurel Pop, în al șaptezecilea an al vieții”, vol. I, coord. A. C. Dincă, Al. Simon, Cluj-Napoca, 2025, p. 317-328. Pentru ele, vezi D. Mirea, *Theodosie voievod, Dragomir Călugărul și un document îndoielnic „din vremea lui Vlad cel Tânăr”*, în AȘUI, istorie, s.n., LX (2014), p. 151-180, și C. Feneșan și Cr. Feneșan, *Transilvania între habsburgi și Poarta Otomană la mijlocul secolului al XVI-lea (documente din arhiva Cancelariei de Stat de la Viena) / Siebenbürgen zwischen Habsburg und der Pforte um die Mitte des 16. Jahrhunderts (Dokumente aus dem Archiv der Wiener Staatskanzlei)*, Timișoara, 2013, doc. 1, p. 89.

⁶⁷ Vezi M. Philippi, «Cives civitatis Brassoviensis». *Untersuchungen über die sozialen Struktur des Bürgertums von Brașov im 14. Und 15. Jahrhundert*, în RRH, XV (1976), nr. 1, p. 11-28, cu

împreună cu Gaspar, în legătură cu evenimente întâmplare în expediția lui Ioan (Iancu) de Hunedoara la Nicopole⁶⁸. Iar „Gaspar parvus Aurifaber” este atestat „juratus brasoviensis” la 27 iunie 1452⁶⁹. Pentru jupan Nan/Nanul, poate fi același cu Nan Sculotă (a nu fi confundat cu Nan Pascal), avem atestări începând cu anul 1421 și o ultimă atestare la 7 august 1445⁷⁰. Atestările lui Ștefan logofăt le-am arătat mai sus, ultima este din anul 1441. El se afla în anturajul lui Vlad Dracul încă din anii pretendenței acestuia la domnie, înainte de decembrie <1434>.

Avem indicii despre începutul pretendenței active a lui Vlad Dracul, dar nu știm mai exact când s-a stabilit cu anturajul său în Ardeal⁷¹. După armistițiul de la Golubăț („Columbach in der Sirfey”, „castrum Taubenstein”, începutul lunii iunie 1428⁷²), pe timpul păcii de trei ani cu sultanul (încheiată înainte de 18 februarie⁷³ și ratificată după 18 aprilie 1429⁷⁴), răspunsul lui Sigismund la presiunea otomană de la Dunăre a fost aducerea (1429-1435) la granița regatului a cavalerilor Ordinului Teuton și instalarea unui domn antiotoman în locul răposatului Dan voievod. Această soluție s-a dovedit fragilă și a eșuat prin trecerea lui Alexandru Aldea de partea turcilor și prin devastările produse în campania începută de otomani după 21 mai 1432 (sărbătoarea „Eid-al-Fitr, ‘Îd al-Fiṭr”, prima zi a lunii *Schawwāl*, după *Ramaḍān*). După campanie se impunea găsirea unei soluții mai robuste, care nu putea fi decât de natură defensivă, căci, intimidați și speriați de cruzimile și puterea turcilor, niciunul dintre actorii politici din regiune nu posedea forța și autoritatea de a prelua inițiativa și a-l scoate pe Alexandru Aldea din domnie. Dimpotrivă, la 16 mai 1433 ardelenii erau din nou în defensivă și comitele secuilor le promite brașovenilor că va veni cu „toți oamenii noștri” în ajutor împotriva turcilor și

precizarea terminologică necesară (p. 13): „daß unter den «cives» [...], nur die ratsfähige Oberschicht, die sogenannten «fürnehmen Geschlechter» [...] verstanden wird”.

⁶⁸ *Ub Siebenbürgen*, vol. V (1438-1457), hrsg. v. G. Gündisch, București, 1975, nr. 2564, p. 185-186.

⁶⁹ *Ibidem*, nr. 2778-2780, p. 348.

⁷⁰ *DRH*, B, vol. I, nr. 48, p. 95-98, și nr. 99, p. 173-175.

⁷¹ Vezi opinia lui N. Iorga, *Îndreptări și întregiri la istoria românilor după acte descoperite în Arhivele Săsești. Brașovul*, în *AARMSI*, s. II, XXVII (1905), p. 107: „Trei ani de zile Vlad stătu în Ardeal”; pentru opinia general acceptată azi în istoriografia românească, vezi Al. Simon, *Eugeniu al IV-lea, Sigismund de Luxemburg și ierarhul pentru toți valahii în primăvara anului 1436*, în *AARMSȘIA*, seria A V-a, XXXIX (2024), p. 121-122: „De cinci ani, Vlad al II-lea Dracul se pregătea și era pregătit de Sigismund (care-l făcuse și cavaler al Ordinului Dragonului) pentru tronul transalpin.”; sublinierile îmi aparțin.

⁷² Vezi L. Veszprémy, *King Sigismund of Luxemburg at Golubac (Galamboc) 1428*, în *TR*, XVIII (2009), Suppl. 2, p. 291-307.

⁷³ *Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae 1370-1430* (= Monumenta Medii Aevii Historica Res Gestas Poloniae Illustrantia, tomus VI), collectus opera A. Prochaska, Cracoviae, 1882, no. MCCCLXVI, p. 818-819: „einen frede gemachet und beslossen uff drie jor werende” [„o pace făcută și încheiată pe o durată de trei ani”]; vezi și *RI*, XI, II. Band, verzeichnet von W. Altmann, Innsbruck 1897-1900, nr. 7171, p. 81.

⁷⁴ *Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Sigmund*, Bd. IX, 3. Abteilung (1427-1431), hrsg. von D. Kerler, Gotha 1898, no. 218, p. 296: „di Turkin zum kunge iczunt kommen werdin ken Presburg. do sal der frede bestetegt werdin mit den Turkin” [„turcii acum vor veni la rege, la Pojon/Pressburg; că trebuie să fie confirmată pacea cu turcii”].

valahilor ce asediau cetățile⁷⁵. La sfârșitul lunii iunie 1430, cu trei coroane pe cap, cu mari proiecte în față și cu așteptări de tot felul din partea supușilor săi, Sigismund părăsi Regatul Ungariei, merse în Sf. Imperiu și în Italia⁷⁶ și reveni aici – ca împărat – în octombrie 1434. În legătură cu revenirea sa în regat stă scrisoarea trimisă de Vlad Dracul din Merghindeal la 7 octombrie <1434>, prin care le transmite brașovenilor știrea că a venit un om de la „chesarul” (din Regensburg) și i-a adus „veste bună”⁷⁷. Vestea era, cum am văzut (sub 2.), chemarea la reședința regală din Pojon în decembrie. După căderea forțată a „valahilor transalpini” din alianța anti-otomană, soluția a fost instalarea la granița de sud a Ardealului a unui pretendent energic și ambițios, dotat cu resursele necesare, cerute de natura situației conflictuale. Pretendentul este Vlad Dracul și resursa sa este „haraghia”, dreptul concedat de a bate monetă. Ideea a fost simplă și eficace: un pretendent cu bancă proprie. Din necesități și nevoi militare imediate, venită cu autoritate regală, soluția a fost acceptată în regiune. Dar, datorită veleităților lui Vlad Dracul, a setei lui nestinse de metale, aflată în conflict immanent cu interese locale și mai largi, poziția sa a fost, după puteri, (contra)balansată și, uneori, chiar subminată.

Intervalul ce poate fi luat în considerare începe cu primăvara anului 1434. Limita sa superioară este anul 1447, în ultima domnie a lui Vlad Dracul. În timp ce pentru jupan Nanul avem o atestare documentară din anul 1445, pentru Ștefan logofăt, în opinia mea, nu avem azi din această domnie niciuna. Faptul nu exclude o datare din anii 1445-1447, dar limita probabilă a intervalului coboară la 1441. Acest an poate fi însă exclus. S-a păstrat un document dat „Nede u po Paștea” din Târgoviște la 23 aprilie 6945/1437, redatat la 23 aprilie <1441>⁷⁸. În el apare printre martori jupan Nanul. Dacă Nanul a fost în acea zi în Târgoviște, atunci nu putea fi cu doar puține zile înainte în Sibiu. Sf. Paști a căzut în anul 1441 pe 16 aprilie și Coica logofăt a datat 23 aprilie drept „duminica de după Paști”. Atât de importantă era Ziua Învierii, încât nici nu amintește de Sf. Gheorghe. Pe același considerent pot fi eliminați din datare anii 1435 și 1446 (Sf. Paști cade pe 17 aprilie). S-ar fi datat și aici „luni, după Sf. Paști”, luând ca referință Ziua Învierii, și nu „luni, înainte de Sf. Gheorghe”. În anul căutat, presupun că Sf. Paști trecuse de ceva timp și nu a mai fost folosit ca reper în datare.

Favorit în datare, cu un avans considerabil, era anul 1437, an în care Sf. Paști trecuse (31 martie) și în care luni cade chiar în ziua dinainte de Sf. Gheorghe, pe 22 aprilie. De(a)k Hanes („decănașul”!?), Mich(a)el („Mehel”) și

⁷⁵ *Ub Siebenbürgen*, Bd. IV, nr. 2174, p. 500; *DRH*, D, vol. I, nr. 208, p. 306.

⁷⁶ Vezi *Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Sigismund*, Bd. X, 4. Abteilung (1431-1433), hrsg. von H. Herre, Gotha 1906; P. E. Kovács, *Ceremonia és politika. Zsigmond bevonulása Itáliában 1431-1433*, în „Történelmi Szemle”, LV évf. (2013), 3. szám, p. 351-379, cu bibliografia; V. Proske, *Der Romzug Kaiser Sigismunds (1431-1433). Politische Kommunikation, Herrschaftsrepräsentation und -rezeption* (= Beihefte zu J. F. Böhm, RI, vol. 44), Wien/Köln/Weimar 2018; P. E. Kovács, *Das Itinerar König Sigismund von Luxemburg in Italien (1412-1414 und 1431-1433)*, în idem, *Studien über die Zeit von Sigismund von Luxemburg*, Toruń 2021, p. 141-166.

⁷⁷ *DRH*, D, vol. I, nr. 213, p. 311-312.

⁷⁸ *DRH*, B, vol. I, nr. 93, p. 160-162.

Andreas („județul Andreiaș”) vin la Târgoviște și primesc la 8 aprilie 1437 de la domn cunoscutul privilegiu⁷⁹. De aici se duc la domnii Țării Moldovei, Ștefan și Ilia(ș) voievozi, și primesc la 23 aprilie, la Vaslui⁸⁰, și la 29 aprilie, la Dorohoi⁸¹ privilegii de aceeași natură. Aceasta putea fi solia despre care au întrebat brașovenii. Dar, la nivelul actual al documentării, anul 1437 nu este cel căutat. Motivul este acela că jupan Nanul apare ca martor și în documentul dat la 8 aprilie în Târgoviște. Dacă luăm în considerare că este vorba de *același Nanul*, că el se afla la Târgoviște, lângă domn, și apoi la Sibiu înainte de 23 aprilie, atunci răspunsul său nu putea fi acela că nu avea cunoștință de solia brașovenilor. Ba, va fi avut. În baza acestei constatări (ce va putea fi invalidată) și a tuturor presupunerilor de mai sus, anii *possibili* rămași în discuție sunt: 1434, 1436, 1438-1440, 1445 și 1447.

Înainte de a prezenta anii *probabili* de datare, este necesară clarificarea altui aspect, dacă scrisoarea este din vremea pretendenței din Ardeal a lui Vlad Dracul, dinainte de anul 1437, sau dacă a fost dată ulterior, din timpul domniei lui în țară. Întrebarea nu s-a pus și nici nu se putea pune, deoarece datarea din anul <1442> a ținut discuția închisă timp de 120 de ani. Ca ipoteză, pot afirma că o datare dinainte de domnie pare de aceea improbabilă, deoarece în Ardeal brașovenii ar fi avut ușor posibilitatea să-și caute solia și să-l întrebe de aceasta chiar pe voievod. Este firească prezumția că solia dintâi fusese trimisă nu la pretendentul Vlad Dracul, aflat undeva, prin Ardeal, ci la domnul Țării Rumânești, aflat în țara sa transalpină. Ținând cont și de această presupunere, *probabili* sunt anii de domnie 1438-1440, 1445 și 1447. În lipsa unei atestări a lui jupan Nanul după 1445, a lui Ștefan logofăt după 1441 și prin excluderea anului 1441, rămân anii 1438-1440. Propunerea actuală de datare este: luni, <21 aprilie 1438> sau <20 aprilie 1439> sau <18 aprilie 1440>.

Se ridică acum întrebarea, la ce folosește o asemenea datare? Beneficiul ei constă în apropierea de „așa cum a și fost”, în chiar mersul argumentativ spre o datare mai întemeiată. Etapele de parcurs în stabilirea datei merg de la posibil și plauzibil/verosimil spre probabil, către cert și definitiv. În acest caz, spre deosebire de actul discutat sub 2., cu o datare definitivă, discuția se află la început. Cei interesați, legând faptele în baza altor ipoteze și dovezi, se pot lepăda de cele zise mai sus, elimina un an sau altul, găsi alți ani și merge mai departe o bucată de drum. Iar din mijlocul celor cuprinși de nostalgia lucrului odinioară cert și clar, oricine consideră că Ștefan logofăt a avut în gând 24 aprilie atunci când a scris „Sf. Gheorghe”, acela este liber în cugetul său de a folosi pe mai departe datarea marelui istoric și slavist I. Bogdan.

⁷⁹ *Ub Siebenbürgen*, Bd. IV, nr. 2282, p. 626-628; *DRH*, D, vol. I, nr. 243, p. 340-341.

⁸⁰ *Ub Siebenbürgen*, Bd. IV, nr. 2284, p. 630-631; *DRH*, D, vol. I, nr. 245, p. 342.

⁸¹ *Ub Siebenbürgen*, Bd. IV, nr. 2285, p. 631-632; *DRH*, D, vol. I, nr. 246, p. 342-343.

4. Ultimul act de care mă ocup este unul original, păstrat tot în arhiva orașului Brașov. El era cunoscut încă de la începutul secolului trecut⁸² și a fost editat în anii 1911⁸³ și 1937⁸⁴. La reeditarea sa în colecția *DRH*, în 1977, data a fost citită: „datum in Althorya, die Visitationis dive Marie, anno 1431”. Întâmplată după 25 martie și înainte de 24 iunie, „Visitatio Mariae” este o sărbătoare fixă în an și cădea atunci pe... 2 iulie⁸⁵. Astfel, editorii au datat unanim de la „2 iulie 1431”. Ladislaus Apor îl înștiințează pe Luca Kys, judele Brașovului, despre faptul că „oameni ai noștri [...] au venit din Moldova, deși numai cu mare iscusință au putut ieși din ea, din pricină că drumurile erau prinse. Și [...] au ieșit pe drumul Vrancei⁸⁶ („per viam Varancha”) și povestesc că voievodul Moldovei a pornit cu mare mulțime de oameni și însuși marele vornic a venit spre Putna („versus Putnam”) cu mulți oameni de-ai săi. Totuși merge cu stăruință vestea că el își îndreaptă ostirile spre Țara Românească; unii spun chiar că el vine împotriva a lor noștri”⁸⁷.

Cunoscut fiind de un secol și mai bine, actul a fost folosit pentru a arăta vechimea locurilor atestate în el⁸⁸ ori drept dovadă a sprijinului oferit de către „voievodul Moldovei” domnului aflat atunci în scaun în Țara Rumânească. Legat de act, redau în notă trei dintre opiniile mai noi⁸⁹. Pe toate se cuvine a le întâmpina cu reținere.

⁸² Vezi Gr. C. Conduratu, *Michael Beheims Gedicht über den Woiwoden Wlad II. Drakul. Mit historischen und kritischen Erläuterungen*, Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde bei der Hohen Philosophischen Fakultät der Universität Leipzig, Bukarest 1903, p. 60, nota 11.

⁸³ E. de Hurmuzaki, *Documente privitoare la Istoria Românilor*, vol. XV/ partea I (1358-1600), *Acte și scrisori din arhivele orașelor ardeleni*, publicate de N. Iorga, București, 1911, nr. XX, p. 15-16.

⁸⁴ *Ub Siebenbürgen*, Bd. IV, nr. 2134, p. 448-449.

⁸⁵ Este vizita Sf. Maria din Nazaret (Maica Domnului) la ruda sa, Sf. Elisabeta (Maica Sf. Proroc Ioan Botezătorul), care locuia lângă Ierusalim, ambele fiind gravide, vezi Sf. Evanghelie după Luca, 1:36 și 1:39-41. Ziua a fost traslatată și se sărbătorește azi la romano-catolici pe 31 mai, la protestanți, pe alocuri, tot la 2 iulie.

⁸⁶ Pentru „Vrancea”, vezi, cu bogată bibliografie, *Tezaurul toponimic al României Moldova. II. Mic dicționar toponimic al Moldovei (structural și etimologic). Partea 1. Toponime personale*, sub redacția D. Moldovanu, Iași, 2014, p. 450-451. Pentru „Calea Vrancei”, vezi tot acolo, p. XII: „era drumul de la Movila Vrancei la satul Ojdula din Transilvania”, care „s-a extins mai apoi asupra porțiunii de drum din continuarea sa, de la Movila Vrancei la orașul Focșani”. Preluarea controlului asupra acestei căi de acces în Ardeal și asupra comerțului legat de ea a fost un proces mai îndelungat. Moldovenii s-au impus, având în zonă interese strategice pregnante. Faptul a dus la stabilirea zonei de graniță a Țării Moldovei cu Țara Rumânească dincolo de capul acestui drum, pe râul Milcov.

⁸⁷ *DRH*, D, vol. I, nr. 181, p. 282-283.

⁸⁸ Vezi C. C. Giurescu, *Despre Vrancea*, în *RIR*, IV (1934), p. 280-283: „Așa dar prima mențiune istorică despre Vrancea e din 1431, de pe timpul lui Alexandru cel Bun; ea amintește și drumul care, prin acest ținut, ducea în Ardeal”; Idem, *Istoria Românilor I. Din cele mai vechi timpuri și până la moartea lui Alexandru cel Bun (1432)*, ed. revăzută și adăugită, București, ⁵1946, p. 396: „Numele însuși de Vrancea apare pentru întâia oară dintr'un document latin din 2 Iulie 1431”; S. Iosipescu, *Vrancea, Putna și Basarabia – contribuții la evoluția frontierei sudice a Moldovei*, în *Închinare lui Petre Șt. Năsturel la 80 de ani*, Brăila, 2003, p. 207: „cea dintâi pomenire a Putnei într-un act intern datează de la 12 martie 1423 [...]. A doua [...] la 26 august 1424 [...]. Următoarea mențiune a Putnei, acum asociată cu Vrancea, ne întâmpină în binecunoscuta scrisoare [...] de la 2 iulie 1431”.

⁸⁹ A se vedea: 1. C. Rezachevici, *Cronologia critică a domnilor...*, vol. I, p. 91: „pentru a-și ajuta protejatul, înainte de 2 iulie 1431 Alexandru cel Bun a mobilizat o oaste însemnată și marele său

Cel dintâi motiv al reținerii este unul general, acela că nu știm azi mai exact când și în ce împrejurări a început (în anul 1431) domnia lui Alexandru Aldea și nici când s-a încheiat ea (dacă și când în anul 1436). Din timpul domniei lui s-au păstrat puține documente, unele dateate incomplet. Ele au dus, pe ansamblu, la un construct cronologic încă șubred⁹⁰. Reținere se impune și dintr-un alt motiv, cu totul particular și specific scrisorii. Imediat după editarea ei în *Ub Siebenbürgen*, în 1937, arhivarul Fritz Schuster a exprimat îndoieli în legătură cu anul citit și îndeamnă la recitirea și verificarea lui⁹¹. Volumul din colecția *DRH*, seria D, a

vornic a fost trimis cu trupe spre ținutul Putna, gata să intre în Țara Românească.”; 2. S. Iosipescu, *Vrancea, Putna și Basarabia...*, p. 207 (sublinierile aparțin autorului): „Restituirea împrejurărilor politico-militare ale campaniei cu *închiderea trecătorilor spre Transilvania* [...] și trecerea peste munți *ale căror trecători nu fuseseră închise*, semnifică, în fapt, neapartenența Vrancei la principatul Moldovei. Mai mult, acest marș spre Putna trebuie conexasat împrejurărilor ofensivei otomane și morții principelui Dan al II-lea (1 iunie 1431). Socotită a fi prima atestare a ținutului moldav al Putnei, mențiunea nu reprezintă decât o direcție de deplasare a trupelor, eventual un hidronim.”; 3. V. Mărculeț, *Considerații asupra politicii antiotomane promovate de domnul Țării Românești Alexandru Aldea între 1431-1432*, în *MN*, XXV (2013), p. 37-39: „Foarte probabil, în legătură cu acest atac otoman trebuie pusă deplasarea de către Alexandru cel Bun a unor importante forțe moldovenești la hotarul cu Țara Românească, acțiune la care face referire o scrisoare din 2 iulie 1431 a voievodului Transilvaniei, Ladislau Apor” și, deci, „debutul propriu-zis al intervenției otomane în Țara Românească poate fi datat post 2 iulie 1431”.

⁹⁰ A. Pippidi, *Despre „Dan voievod”...*, p. 95, consideră că domnia lui Alexandru Aldea se încheie în vara anului 1435, când circula știrea că ar fi murit. Această ipoteză nu poate fi azi pe deplin confirmată, dar nici exclusă. Domnia lui până în anul 1436 se întemeiază pe documentul dat la „25 iunie 6944, indiction 12” (*DRH*, B, vol. I, nr. 77, p. 138-140). Editorii au considerat văleatul corect și „indictionul greșit” scris. P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești...*, p. 172, accentuase faptul că văleatul este 6944 și afirmă că „ultima cifră Δ (4)” din văleat „este foarte lizibilă” iar „indictionul [...] este greșit (trebuia 14)”. G. D. Florescu, *Divanele domnești din Țara Românească*, vol. I (1389-1495), București, 1943, p. 90, afirmase că „actul fiind controlat și de noi, cifrele leatului sunt foarte citețe și chiar cifra unităților este Δ, adică 4, prin urmare leatul este 6944 și corespunde lui 1436, deci anul morții Domnului”. D. P. Bogdan, *Diplomatica slavo-română din secolele XIV și XV*, București, 1938, p. 135, nota 4, considerase și el indictionul pus greșit, „12 în loc de 14”. Dacă avem certitudinea că văleatul scris este 6944, nu o avem și pe aceea că a fost scris în conformitate cu realitatea. O prezumție cu valoare de adevăr este și aceea că indictionul este calculat corect, iar văleatul (6944) este pus greșit, precum greșit este pus și în multe alte locuri. Astfel, D. P. Bogdan, *Diplomatica slavo-română*, în *DIR. Introducere*, vol. II, București, 1956, p. 121, revine asupra părerii dintâi, consideră indictionul bine scris și rectifică văleatul: „indictionul 12 al actului din 25 iunie 6944 ne arată că data exactă este 6942, respectiv 1434”.

⁹¹ Vezi F. Schuster, *Bemerkungen zum 4. Bd. des Urkundenbuchs zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, în „Siebenbürgische Vierteljahrsschrift”, 61. Jahrgang (Iași, 1938), Heft 1-2 (Jan.-Juni), la rubrica „Kleine Wissenschaftliche Mitteilungen”, p. 107-108. Revista fiind azi mai greu accesibilă, redau în întregime „remarca” lui F. Schuster: „Das Regest zu Ub. IV, Nr. 2134, S. 448, nennt als Kronstädter Richter des Jahres 1431 (Juli 2) den Lukas K i s c h, da die Adresse auf der Rückseite des Schreibens lautet: Egregio domino Lucae Kis, iudici Brassouiensi. Im „Beamten Verzeichniss der Stadt Kronstadt” von Friedrich S t e n n e r (Kronstadt 1916), S. 104, Z. 11, heisst der Kronstädter Richter dieses Jahres Petrus C o m e s (Graef), filius quondam Antonii S a n d e r. Da nun S. 69 dieses Verzeichnisses der vierte der Lukas H i r s c h e r heissenden Kronstädter Richter in den Geschichtsquellen öfters parvus (der Kleine), ung. Kis Lucás (-cs) genannt wird und in den Jahren 1527-1541 Richter war (1531 iudex regius), sollte es sich in unserem Schreiben nicht vielleicht um diesen Mann handeln und die falsche Jahreszahl gelesen sein, 1531 und nicht 1431

beneficiat, în 1979, de o binevenită recenzie. Dintre cele făcute lui și cunoscute mie azi, o consider a fi cea mai pertinentă. Ea îi aparține regretatului istoric și arhivar (brașovean) Gernot Nussbächer (*1939 – †2018). Întocmirea ei a fost motivată și de faptul că „aproape jumătate (152) din originalele documentelor publicate în volum se păstrează la filiala Arhivelor Statului – Județul Brașov”. G. Nussbächer face aici o „observație de amănunt”, anume că „documentul nr. 181, datat în volum 1431 iulie 2, este [dat] de fapt un secol mai târziu, anume din 1531 iulie 2, fiind editat cu data greșită de către editorii de documente mai vechi. Judele brașovean Lucas Kis este Lucas Hirscher zis „cel Mic”, care a funcționat între 1527-1539 și 1541. Pe lângă emitent și destinatar, și aspectul paleografic indica datarea pentru secolul al XVI-lea”⁹². Și fără a mai călca pragul arhivei, pot fi azi verificate observațiile aduse de G. Nussbächer. Și am constatat că ele se verifică toate într-un adevăr, după cum bine se verifică în original și data de an, 1531 (vezi Anexa). În versiunea digitală a *Ub Siebenbürgen* s-a introdus o notă sumară în care se explică rectificarea anului din versiunea tipărită, 1531 în loc de 1431⁹³.

Scrisoarea de față nu a fost introdusă în *Inventar arhivistice 12*, nici în rândul actelor de la anul 1431, nici al celor de la 1531. Emitentul, Ladislaus Apor, nu apare listat în „Indice onomastic”⁹⁴. Se vede că pentru unele dintre acte autorii *Inventar arhivistice 12* au ajuns la datări proprii. Redatările lor se verifică uneori, alteori nu, ceea ce constituie un bun motiv de a relua discuția. După cum reiese din cele zise mai sus, dar se poate constata și independent de acestea, pentru altele ei au preluat datări propuse de I. Bogdan ori în colecțiile *Ub Siebenbürgen* sau *DRH*, seria D (până la 1457). Este evident și faptul că uneori au evitat să preia datări din volumul recenzat. Și, astfel procedând, au decis rațional. Cunoscând acribia celor

lauten? Da im Urkundenbuch und in den übrigen siebenbürgischen Geschichtsquellen deutsche Orts- und Personennamen oft in ungarischer Übersetzung erscheinen, so hat die Deutung des Namens in der Adresse *Kis* = *der Kleine und nicht Kisch* viel für sich. Jedenfalls muss die Angabe bei *Stenner*, aber auch die Jahreszahl des Schreibens überprüft werden. Vielleicht bieten der Name des Ausstellers des Briefes *Ladislaus Apor* und der Inhalt des Schreibens Anhaltspunkte zur richtigen Datierung. Schäßburg, November 1937” [în trad.: „Regestul la *Ub*. IV, nr. 2134, p. 448, îl menționează pe *Lukas Kisch* ca judecător al orașului Brașov în anul 1431 (2 iulie), deoarece adresa de pe spatele scrisorii este: „Egregio domino *Lucae Kis*, iudici *Brassouiensi*”. În „Registrul funcționarilor orașului Kronstadt” întocmit de *Friedrich Stenner* (Brașov 1916), p. 104, rândul 11, judecătorul brașovean din acel an se numea *Petrus Comes* (Graef), „filius quondam *Antonii Sander*”. Deoarece la p. 69 din această listă, al patrulea judecător numit *Lukas Hirscher* este menționat deseori în sursele istorice ca „*parvus*” (cel mic), în lb. maghiară *Kis Lucás* (-cs), și a fost judecător în perioada 1527-1541 (în 1531 „*iudex regius*”), nu ar trebui să fie vorba în scrisoarea noastră despre acesta și nu s-a citit greșit anul, ar fi 1531 în loc de 1431? Deoarece în *Ub*. și în celelalte surse istorice transilvane numele de localități și de familie germane apar adesea în trad. maghiară, are multă greutate interpretarea numelui din adresă *Kis* = *cel Mic* și nu *Kisch*. În orice caz, menționarea furnizată de *Stenner*, dar și data scrisorii trebuie verificate. Poate că numele emitentului scrisorii, *Ladislaus Apor*, și conținutul ei oferă indicii pentru datarea corectă. Sighișoara, nov. 1937”; sublinierile îi aparțin lui *F. Schuster*].

⁹² *RA*, LVI (1979), nr. 1, rubrica „Recenzii și prezentări”, p. 102-104, citatul la p. 103; sublinierile îi aparțin lui G. Nussbächer.

⁹³ Vezi <https://siebenbuergenurkundenbuch.ub.rptu.de/catalog/4639> [10.06.2025].

⁹⁴ *Inventar arhivistice 12*, p. 235 și p. 241.

ce au alcătuit inventarul și nota pusă în recenzie cu câțiva ani înainte de G. Nussbächer, excluderea scrisorii din inventar rămâne inexplicabilă. Nu mai pierd timpul vorbind acum despre aceasta, cât se vede bine cum, vreme de decenii, s-a pierdut destul timp, folosindu-se actul pentru a explica situații cu care el nu putea avea vreo legătură. Mai de folos este verificarea anului în original și după informațiile vremii, pentru ca, odată ajuns unde-i este locul, actul să poată sta și odihni acolo în drepturile sale. Pentru a verifica plauzibilitatea datării din anul 1531, voi pune laolaltă informațiile păstrate în legătură cu emitentul Ladislaus Apor, destinatarul Luca Kys și cu împrejurările în care a fost scris.

Emitentul Ladislaus Apor face parte din vechea seminție Apor, atestată încă din secolul al XIV-lea⁹⁵. Nu am găsit în Ardeal, în izvoarele (edite) din anii 1420-1440 un nobil cu acest nume. Un Ladislau(s) Ap(p)or de Althorya (Turia, Torja, sat situat în fostul județ Trei Scaune, azi în Covasna) este atestat însă în anii 1521-1540. La 26 martie 1521 el și alții primesc o donație de la Ioan Zápolya⁹⁶. Îl aflăm în Brașov în anii 1528-1540⁹⁷, iar la 25 aprilie 1536 vinde părți din moștenirea sa în Belaffalwa/Belani⁹⁸. El poate fi fără dificultate considerat emitentul scrisorii.

Numele Lukas (Hirscher) apare scris în diferite moduri, când Luca(s), când Lux (similar, Marcus = Marx). Aici apare scris alături de „Kys”, considerat drept nume de familie – Kisch/Kiș. Cum afirmase F. Schuster, aceasta este însă porecla cu care era cunoscut și printre secui și maghiari. Explicația poreclei sale o găsim la Hieronymus Ostermeyer⁹⁹. G. Nussbächer a cercetat izvoarele în legătură cu viața și activitatea lui Lukas Hirscher¹⁰⁰. În anii 1528-1539 și în 1541 este ales „judex,

⁹⁵ Vezi Ș. Turcuș (coord.), A. Dincă, M.-Fl. Hasan, V. V. Vizauer, *Antroponimia în Transilvania medievală (sec. XI-XIV). Evaluare statistică, evoluție, semnificații*, vol. II, Cluj-Napoca, 2011, p. 86.

⁹⁶ *Székegy oklevéltár. II. kötet. 1520-1571*, ed. S. Károly, Kolossvárt, 1876, doc. CCXLIX, p. 7-8 și p. 233.

⁹⁷ Spre ex., la 13 sept. 1528, în febr. 1530, când brașovenii trimit un curier „ad egregium dominum Ladislaum Apor versus Wazzarhey!”, la 6 ian. 1532, 3 ian. și 18 oct. 1533, 5 febr. 1534, 21 oct. 1535, 28 ian. și 1 oct. 1536, 30 aprilie 1539, la 20 febr., 1 aprilie, 20-21 aprilie și 8 iulie 1540, vezi *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen*, II. Band, Kronstadt 1889, p. 107, p. 189, p. 250, p. 270, p. 298, p. 321, p. 342, p. 424, p. 447, p. 459, p. 617 și p. 672-674.

⁹⁸ Vezi ANR-Cluj, Fond familial Bălintitt, Seria 1 – Documente medievale, nr. 12 și nr. 13, [10.06.2025]: http://cautare.arhivamedievala.ro/MedievaliaDetails/faces/index?_adf.ctrl-st=&docid=CJ-F-00318-1-12&_afWindowMode=0&_afLoop=352021487171404&_adf.ctrl-state=16r7wtscgt_4 și http://cautare.arhivamedievala.ro/MedievaliaDetails/faces/index?docid=CJ-F-00318-1-13&_afWindowMode=0&_afLoop=352121163803718&_adf.ctrl-state=16r7wtscgt_13.

⁹⁹ *Historien von Hieronymus Ostermayer (1520-1570)*, în *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, IV. Band, *Chroniken und Tagebücher*, Brassó 1903, p. 497: „Lucas Hirscher alias Klein Lux: ein klein Mann an der Person, groß aber am Verstand” [„Lukas Hirscher alias Micul Lux: un bărbat mic la trup, dar mare la intelect”]. Lux este numit în lb. germană răsul (lynx lynx), animal suplu, agil și tăcut. În legătură cu uzul poreclelor în regiune, vezi V. V. Vizauer, *Porecla în Transilvania și comitatele învecinate pe parcursul primei jumătăți a secolului al XIV-lea*, în *AIINC*, LVI (2017), p. 165-180.

¹⁰⁰ Vezi G. Nussbächer, *Lukas Hirscher (Der „Kleine”) 1482-1541*, în *Taten und Gestalten. Bilder aus der Vergangenheit der Rumänien-Deutschen*, I. Band, besorgt und eingeleitet von D. Drotleff, Cluj-Napoca, 1983, p. 52-56; idem, *Das Bildnis des Stadtrichters Lukas Hirscher. Zum Werk des*

Richter”¹⁰¹, exercitând funcția „pentru un deceniu și jumătate ca un domn, fără îngrădiri”¹⁰². În anii 1529-1534 a ținut orașul întreg în fața asediilor lui Petru voievod Rareș, lui Mehmet-beg împreună cu Vlad voievod Înecatul și al lui Gritti jr. (un fiu al lui Aloisio). După vizita la regele Ferdinand și după ce a realizat lipsa de substanță a promisiunilor primite acolo, trece de partea regelui Ioan Zápolya, devenind un adversar al compatrioților săi sibieni, rămași ferdinandiști fermi [„stark ferdinandisch geblieben”] sub conducerea lui Markus Pemfflinger. S-a mutat la veșnicele meleaguri în aprilie 1541, la 19¹⁰³ sau 26¹⁰⁴. Se adeverește în cazul său faptul că o persoană aleasă în funcții publice de răspundere pentru o perioadă mai îndelungată de timp are ca bun sprijin nevoie de un partener cu un caracter puternic, cu aptitudini și calități, dotat cu inteligență emoțională, în măsură să-i asigure stabilitate în viața privată. Soția sa este virtuoasă [„die Thugentsame”] Appolonia Hirscher. Rămasă văduvă și fără urmași direcți, își face testamentul și depune la primărie, la 22 septembrie 1545¹⁰⁵, 200 florini „im Parm gelt”, adică în „bani gata” bătuți, în contul lăzii pentru orășenii nevoiași/săraci [„Armen-Kasten”]. Suma a fost investită și din câștig s-a dat an de an, spre cinstire, cum a lăsat dânsa, vin la săraci. În anii 1541-1547 a sprijinit construirea clădirii „Kaufhaus” [Casa de cumpărături / de comerț], zisă „Neu Gebäu” [Clădirea nouă], care mai stă în parte și azi și este numită „Casa Negustorilor”. A închis ochii la 31 decembrie 1547¹⁰⁶.

Data de 2 iulie 1531 cade într-o duminică. Marele vornic le comunicase secuilor că un boier va sosi în mijlocul lor „ad feriam secundam iam proximam”.

Kronstädter Renaissance-Malers Gregorius Pictor, în *Aus Urkunden und Chroniken. Beiträge zur siebenbürgischen Heimatkunde*, 3-er Band, Bukarest 1990, p. 27-33 și p. 149-152).

¹⁰¹ *Historien von Hieronymus Ostermayer...*, p. 504; *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen*, VII. Band (Beiheft I, *Die Beamten der Stadt Brassó von Anfang der städtischen Verwaltung bis auf die Gegenwart*), zusammengestellt v. Fr. Stenner, Brassó (Kronstadt) 1916, p. 69.

¹⁰² Este opinia lui K. K. Klein, *Der Humanist und Reformator Johannes Honter. Untersuchungen zur Siebenbürgischen Geistes- und Reformationsgeschichte*, Hermannstadt/München 1935, p. 99: „der anderthalb Jahrzehnte lang als unumschränkter Herr in Kronstadt waltende Lukas Hirscher”.

¹⁰³ *Vezi Archivführer zur Geschichte der Deutschen in Kronstadt und dem Burzenland. Wegweiser durch die Bestände des Staatsarchivs Kronstadt/Braşov und des Archivs der Honterusgemeinde unter besonderer Berücksichtigung der Handschriften. Dem Kronstädter Archivar und Historiker Gernot Nussbächer zum 75. Geburtstag*, bearbeitet von B. Heigl, P. Rezac, Th. Şindilariu, Oldenbourg 2016, p. 64, precum și inventarul (pdf.) *Gesamtübersicht digital fotografierter Institutionsbücher aus staatlichen Archiven in Rumänien, Stand Oktober 2009*, angefertigt von B. Heigl und Th. Şindilariu, Staatsarchiv Kronstadt (STAK), Allodialrechnungen Inv. 5 (I/13), Signatur 8 (Alte Signatur III.B.9), p. 34: „Registrum impraesentationes pecuniae in consistorium huius civitatis Brassoviensis ac etiam extraditionis in officio iudicatus prudentii domini Lucae Hyrser 19. die Aprilis mortui in iudicem electi”.

¹⁰⁴ *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen*, III. Band, Rechnungen 1541-1550, Kronstadt 1896, p. 63.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 306: „am Mitwoch vor Michaelis”, adică miercuri, la exact o săptămână înainte de Sf. Arhangel Mihail (29 sept.); ziua de 23 sept., cum s-a datat în lucrare, cade într-o joi.

¹⁰⁶ *Vezi Kalender-Aufzeichnungen von Michael Forgats, mit Zusatz von Valentin Forgats, Christoph Greissing, Valentin Greissing, Asarela Mederns, Marcus Drandt. [1203-1694.]*, în *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, IV. Band, p. 41; *Historien von Hieronymus Ostermayer...*, p. 508.

Știrea nu se referea la luna imediat următoare, adică 3 iulie, cum s-a stabilit¹⁰⁷, zi preluată și în versiunea digitală a colecției *Ub Siebenbürgen*. Prin „luna viitoare” se înțelege o zi aflată la câteva zile distanță de ziua în care s-a scris. Pentru anul 1531, luna despre care este vorba aici, este 10 iulie. Omul marelui vornic, aflat acum în fața Putnei, la o distanță de cca 100 km drum de munte, era așteptat să vină „la adunare” într-o zi necunoscută mai exact, dar într-un interval bine definit, „până în luna viitoare”. Ea nu putea fi ziua de mâine, venirea sa nu era iminentă, așteptată de azi (duminică) pe mâine (luni), de la 2 la 3 iulie. Într-un asemenea caz, Ladislaus Apor ar fi scris clar că trimisul va sosi azi sau mâine. El era așteptat să vină în cursul săptămânii, cel mai târziu până la 10 iulie 1531. Nu știm în care moment al zilei a fost scrisă, dar este posibil ca scrisoarea să fi ajuns la destinatar pe seară sau în ziua următoare, după ce curierul a parcurs drumul Turia-Brașov (cca 65 km). Posibil, deci, să-i fi fost înmănată lui Lukas Hirscher chiar pe 3 iulie și acesta a înțeles adecvat expresia „până în luna viitoare”.

Scrisoarea aduce informații din perioada premergătoare campaniei din Pocuția, din vara anului 1531. Aflăm că Petru vodă Rareș făcuse pregătiri din timp, își strânsese deja bună parte din oaste, o parte pornise spre nord, iar o alta mai întâi spre sud. Nu pot spune mai exact din care reședință ieșise înainte de 2 iulie¹⁰⁸, nici dacă itinerarul său a fost completat între timp pentru lunile iunie-iulie 1531¹⁰⁹. Privindu-l însă, reiese că domnul s-a aflat apoi, la 15/18 iulie 1531¹¹⁰, în Hârlău¹¹¹. Ieșirea sa se petrecuse de curând, refugierile în secuime au fost precipitate și au dus la răspândirea rapidă a știrilor. Ladislaus Apor afirmă că veștile erau „noutăți”.

Efrim Huru mare vornic a căzut peste câteva săptămâni prizonier în lupta de la Obertyn¹¹². Deplasarea sa acum spre hotarul Țării Rumânești a fost o demonstrație de forță în regiune și va fi avut o bună motivație, dar ea nu a fost aceea de a veni în ajutorul valahilor. Ei nu aveau nevoie de ajutor. Posibil să fi fost invers, valahii i-au ajutat pe moldoveni. Un contingent din oastea Țării Rumânești putea fi așteptat la graniță pentru a face joncțiunea și a-l însoți pe marele vornic spre Pocuția. În sprijinul acestei presupuneri vine relația de rudenie pe care Vlad Înecatul o avea prin căsătoria cu una dintre fiicele lui Petru Rareș; iar în cazul că nu o avea încă, s-a ivit acum ocazia de a-și oferi ajutorul și de a-și face cunoscute

¹⁰⁷ *Ub Siebenbürgen*, Bd. IV, p. 448, nota 3; tot de la 3 iulie datase și N. Iorga, în E. de Hurmuzaki, *Documente privitoare la Istoria Românilor...*, vol. XV/ partea I, p. 15.

¹⁰⁸ Posibil să fi fost Huși, unde este atestat la 18 mai 7039, vezi Th. Codrescu, *Uricariul (Uricarul sau colecțiune de diferite acte care pot servi la Istoria Românilor)*, vol. XIV, Iassi, 1889, p. 81-83.

¹⁰⁹ Vezi M. M. Székely, *Itinerarii domnești: Petru Rareș*, în *ALIL*, XXVIII (1991), p. 285-300.

¹¹⁰ A. Veress, *Acta et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia, vol. primum 1468-1540*, Kolozsvár/Budapest 1914, doc. 190, p. 228, citise: „datum Balhovie, 15 die m. Julii”; C. Giurescu, *O carte despre politica externă a lui Petru Rareș*, extras din *CvL*, XLIV (1910), p. 10, nota (3) citise: „datum Balhouie, 18ª die Mensis Julij”.

¹¹¹ Pentru denumirile localității Hârlău, Târgul Bahluiului / Târgul de pe Bahlui, vezi D. Moldovanu, *Hidronime de origine veche turcică*, în *ALIL*, XLVII-XLVIII (2007-2008), p. 10, și D. Butnaru, *Câmpul toponimic al hidronimului Bahlui*, în *ALIL*, LIV (2014), p. 139.

¹¹² I. Ursu, *Bătăliile de la Gwozdziec și Obertyn (1531)*, în *AARMSI*, s.II, XXXV (1913), p. 459; M. M. Székely, *Sfetcicii lui Petru Rareș. Studiu prosopografic*, Iași, 2002, p. 65 și p. 191.

intențiile. Împotriva unei asemenea susțineri poate fi adus ca argument faptul că Petru Rareș se afla în campanie din motive îndreptățite, dar permisiunea de a-și recupera astfel „moșia părintească” îi fusese refuzată de puterea suzerană¹¹³. Vlad Înecatul și boierii săi filoturci vor fi aflat aceasta și au acționat cu reținere. În lumina noii cronologii a actelor sale interne, nu avem azi documente cu sfat domnesc din intervalul 14 iulie – 24 octombrie 1531¹¹⁴. Faptul că ele lipsesc poate fi văzut ca o coincidență, un rezultat întâmplător al modului în care au ajuns până la noi. Lipsa lor nu are greutatea unei dovezi probatorii; dar ea poate avea drept cauză tocmai ajutorul dat, adică plecarea de la curte a unora dintre dregători și faptul că domnul nu a dat în acest interval documente cu sfat domnesc.

În concluzie, redatarea din 1531 iulie 2 se susține după recitirea anului scris și prin atestarea în izvoare contemporane a emitentului și a destinatarului. Observațiile lui F. Schuster din 1937 și G. Nussbächer din 1979 se verifică atât în actul însuși, cât și în raport cu alte informații ale vremii. Pe toate le-am găsit în bună rezonanță; ele sprijină și confirmă datarea scrisorii din anul 1531, modificare operată în versiunea digitală a colecției *Ub Siebenbürgen*. Liber accesibilă și strict administrată de instituții responsabile, versiunea digitală oferă mai multe avantaje, între altele și pe acela fundamental de a rectifica scăpări din versiunea tipărită ori de a actualiza și întregi o versiune digitală anterioară.

Exemplele de mai sus, cele aduse în alte locuri și încă altele ce vor veni poartă gândul spre ideea că o versiune digitală va fi benefică și colecției *DRH*. Apariția ei poate fi privită ca o viitoare certitudine, versiunea digitală izvorând necesar din multe și întemeiate motive, din însăși nevoia de devenire a istoriografiei românești¹¹⁵. La efortul ce va fi depus pentru a continua editarea documentelor se va adăuga și acela de a muta în sfera digitală materialul deja editat. Trecerea va fi însoțită de un salt calitativ. Din fericire, se mai întâmplă să iasă la lumină originalele actelor deja editate sau copii ori traduceri mai bune. Astfel, se ivește un rând uitat întâi, apare numele unui boier ori al unui petec de loc scăpat printre rânduri sau, se întâmplă și aceasta, vine cineva cu ochiul mai ager și citește la urmă mai bine. Iar drumul parcurs pentru a clarifica datarea unui document sau altuia duce către acela mai lung și mai larg, străbătut de colecția ce le găzduiește.

¹¹³ Vezi E. de Hurmuzaki, *Documente privitoare la Istoria Românilor*, vol. XI (1517-1612), documente adunate, adnotate și publicate de N. Iorga, București, 1900, nr. XXV, p. 20-21, scrisoarea sultanului Süleyman către regele Sigismund (15 mai 1531).

¹¹⁴ Vezi D. Mirea, *Drăghici postelnic*, „domn la Țarigrad”, în *AȘUI*, s.n., Istorie, LXVI (2020), p. 98-99.

¹¹⁵ În legătură cu „problema viitorului seriei *DRH*” și „transformarea seriei *DRH* pentru noile generații de istorici”, vezi notele și gândurile publicate de M. Coman în recenzia făcută volumului XLII din *DRH*, seria B, în *SMIM*, XLII (2024), p. 403-404. Pentru digitalizarea bazei documentare din țară în primele două decenii de mileniu, vezi A. C. Dincă, *Historische Grundlagenforschung in Rumänien und «Digital Humanities»*, în „Reti Medievali Rivista”, 20 (2019), nr. 1, p. 41-52.

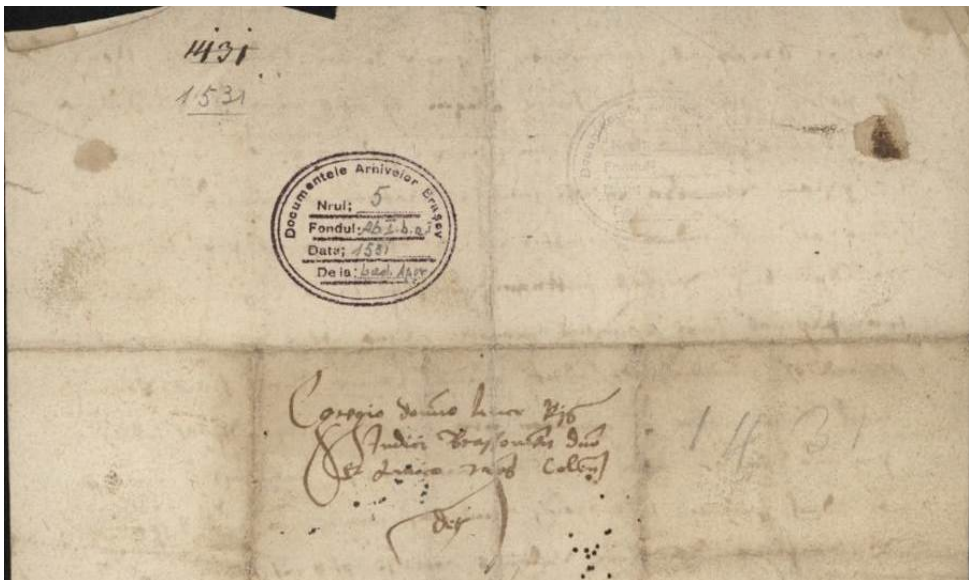
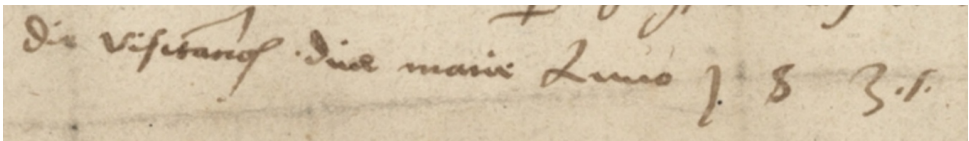
Anexa:

Arhivele Naționale ale României (ANR) – Secția Județeană Brașov, Fond Primăria orașului Brașov, colecția Stenner, Seria II, Nr. 5 / Rumänisches Nationalarchiv – Kreissektion Kronstadt, Archiv der Stadt Kronstadt, Sammlung Stenner, Serie II, Nr. 5.

Data / Datum: „Althorya, die visitationis dive marie Anno 1531” (accesare la 10.06.2025): http://cautare.arhivamedievala.ro/MedievaliaDetails/faces/index?docid=BV-F-00001-4-1-183&_afWindowMode=0&_afLoop=357734450434681&_adf.ctrl-state=6f3qqp5t1_4.

Datare „1431 iulie 2” / Datierung „1431 Juli 2”: *Ub Siebenbürgen*, vol. IV, nr. 2134, p. 448-449; *DRH*, D, vol. I, nr. 181, p. 282-283.

Redatarea „1531 iulie 2” / Redatierung „1531 Juli 2”: *Ub Siebenbürgen* (Digitalversion, accesare la 10.06.2025): <https://siebenbuergenurkundenbuch.ub.rptu.de/catalog/4639#m3>.

ABREVIERI

<i>AARMSI</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice
<i>AARMSL</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Literare
<i>AARPAD</i>	= „Analele Academiei Române”, seria II, București, 1879-1916
<i>AA.SS.</i>	= <i>Acta Sanctorum</i> , ed. Bollandisti, III ^a ediție, Parigi 1863-1870
<i>AB</i>	= Arhivele Basarabiei
<i>ACNSAS</i>	= Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității
<i>AE</i>	= L'Année Epigraphique, Paris
<i>AIR</i>	= Arhiva Istorică a României
<i>AIAC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj
<i>AIIAI</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>AIIC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Cluj
<i>AIINC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Națională, Cluj
<i>AIIX</i>	= Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>ALIL</i>	= Anuarul de Lingvistică și Istorie Literară, Iași
<i>ALMA</i>	= <i>Archivum Latinitatis Medii Aevi</i> . Genève.
<i>AM</i>	= Arheologia Moldovei, Iași
<i>AMAE</i>	= Arhiva Ministerului Afacerilor Externe
<i>AmAnthr</i>	= American Anthropologist, New Series, Published by Wiley on behalf of the American Anthropological Association
<i>AMM</i>	= Acta Moldaviae Meridionalis, Vaslui
<i>AMMB</i>	= Arhiva Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași
<i>AMN</i>	= Acta Musei Napocensis
<i>AMR</i>	= Arhivele Militare Române
<i>AMS</i>	= Anuarul Muzeului din Suceava
<i>ANB</i>	= Arhivele Naționale, București
<i>ANC</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Cluj
<i>ANSMB</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Municipiului București
<i>ANG</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Galați
<i>ANI</i>	= Arhivele Naționale, Iași
<i>ANIC</i>	= Arhivele Naționale Istorice Centrale
<i>ANR-Cluj</i>	= Arhivele Naționale, Cluj-Napoca
<i>ANR-Sibiu</i>	= Arhivele Naționale, Sibiu
<i>ANRM</i>	= Arhivele Naționale ale Republicii Moldova, Chișinău
<i>ANRW</i>	= Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, Berlin-New York
<i>ANSMB</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Municipiului București
<i>ANV</i>	= Arhivele Naționale, Vaslui
<i>AO</i>	= Arhivele Olteniei
<i>AP</i>	= Analele Putnei
<i>APH</i>	= Acta Poloniae Historica, Varșovia
<i>AqLeg</i>	= <i>Aquila Legionis. Cuadernos de Estudios sobre el Ejército Romano</i> , Salamanca
<i>AR</i>	= Arhiva Românească
<i>ArchM</i>	= Archiva Moldaviae, Iași
<i>ArhGen</i>	= Arhiva Genealogică
„Arhiva”	= „Arhiva”. Organul Societății Științifice și Literare, Iași
<i>ArhMold</i>	= Arheologia Moldovei

ASRR	= Arhiva Societății Române de Radiodifuziune
AȘUI	= Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași
ATS	= Ancient Textile Series, Oxbow Books, Oxford și Oakville
AUAIC	= Arhiva Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
AUB	= Analele Universității „București”
BA	= <i>Biblioteca Ambrosiana</i> , Roma, Città Nuova Editrice
BAR	= Biblioteca Academiei Române
BArchB	= Bundesarchiv Berlin
BAR int. ser.	= British Archaeological Reports, International Series
BBRF	= Buletinul Bibliotecii Române din Freiburg
BCIR	= Buletinul Comisiei Istorice a României
BCMI	= Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice
BCU-Iași	= Biblioteca Centrală Universitară, Iași
BE	= Bulletin Epigraphique
BF	= Byzantinische Forschungen, Amsterdam
BJ	= Bonner Jahrbücher, Bonn
BMI	= Buletinul Monumentelor Istorice
BMIM	= București. Materiale de istorie și muzeografie
BNB	= Biblioteca Națională București
BNJ	= Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher
BOR	= Biserica Ortodoxă Română
BS	= Balkan Studies
BSNR	= Buletinul Societății Numismatice Române
ByzSlav	= Byzantinoslavica
CA	= Cercetări arheologice
CAI	= Caiete de Antropologie Istorică
CartNova	= <i>La ciudad de Carthago Nova 3: La documentación epigráfica</i> , Murcia
CB	= Cahiers balkaniques
CBI	= <i>Der römische Weihebezirk von Osterburken. Corpus des griechischen und lateinischer Beneficiärer – Inschriften des Römischen Reiches</i> , Stuttgart
CC	= Codrul Cosminului, Suceava (ambele serii)
CCAR	= Cronica cercetărilor arheologice din România, CIMEC, București
CCh	= <i>Corpus Christianorum</i> , Turnhout
CChSG	= <i>Corpus Christianorum. Series Graeca</i>
CCSL	= <i>Corpus Christianorum Series Latina</i> , Turnhout, Brepols
CDM	= <i>Catalogul documentelor moldovenești din Arhivele Centrale de Stat</i> , București, vol. I-V; supl. I.
CDȚR	= <i>Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului</i> , București, vol. II-VIII, 1974-2006
Chiron	= Chiron: Mitteilungen der Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts, 1971
CI	= Cercetări istorice (ambele serii)
CIL	= <i>Corpus Inscriptionum Latinarum</i> , Berlin
CL	= Cercetări literare
CLRE	= <i>Consuls of the Later Roman Empire</i> , eds. R. S. Bagnall, A. Cameron, S. R. Schwartz, K. A. Worp, Atlanta, 1987
CN	= Cercetări Numismatice
CNA	= Cronica Numismatică și Arheologică, București
CSCO	= <i>Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium</i> , Louvain
CSEA	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiae Aquileiensis</i> , Roma, Città Nuova Editrice
CSEL	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum</i> , Wien, De Gruyter
CSPAMI	= Centrul de Studii și Păstrare a Arhivelor Militare Centrale, Pitești
CT	= Columna lui Traian, București

<i>CTh</i>	= <i>Codex Theodosianus</i> . Theodosiani, Libri XVI cum constitutionibus Sirmondianis, I, edidit adsumpto apparatu P. Kruegeri, Th. Mommsen, Hildesheim, 1970-1971
<i>Cv.L</i>	= Convorbiri literare (ambele serii)
„ <i>Dacia</i> ”, <i>N.S.</i>	= Dacia. Nouvelle Série, Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București
<i>DGAS</i>	= Direcția Generală a Arhivelor Statului
<i>DI</i>	= Diplomatarium Italicum
<i>DIR</i>	= <i>Documente privind istoria României</i>
<i>DIRRI</i>	= <i>Documente privind Istoria României. Războiul pentru Independență</i>
<i>DOP</i>	= Dumbarton Oaks Papers
<i>DTN</i>	= <i>Din trecutul nostru</i> , Chișinău
<i>DRH</i>	= <i>Documenta Romaniae Historica</i>
<i>EB</i>	= Études Balkaniques
<i>EBPB</i>	= Études byzantines et post-byzantines
<i>EDCS</i>	= <i>Epigraphik-Datenbank Clauss-Slaby</i> (http://www.manfredclauss.de/)
<i>EDR</i>	= <i>Epigraphic Database Roma</i> (http://www.edr-edr.it/default/index.php)
<i>EpigrAnat</i>	= Epigraphica Anatolica, Münster
<i>ERAsturias</i>	= F. Diego Santos, <i>Epigrafia Romana de Asturias</i> , Oviedo, 1959.
<i>EuGeSta</i>	= <i>Journal of Gender Studies in Antiquity</i>
<i>Gerión</i>	= Gerión. Revista de Historia Antigua, Madrid
<i>GB</i>	= Glasul Bisericii
<i>GCS</i>	= <i>Die Griechischen Christlichen Schriftsteller</i> , Leipzig, Hinrichs, 1897-1969
<i>GLK</i>	= <i>Grammatici Latini Keil</i>
<i>HEp</i>	= <i>Hispania Epigraphica</i> , Madrid
„ <i>Hierasus</i> ”	= <i>Hierasus</i> . Anuarul Muzeului Județean Botoșani, Botoșani
<i>HM</i>	= Heraldica Moldaviae, Chișinău
<i>HU</i>	= Historia Urbana, Sibiu
<i>HUI</i>	= Historia Universitatis Iassiensis, Iași
<i>IDR</i>	= <i>Inscripțiile din Dacia romană</i> , Bucurști-Paris
<i>IDRE</i>	= <i>Inscriptions de la Dacie romaine. Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie</i> , I-II, Bucarest, 1996, 2000
<i>IGLN</i>	= <i>Inscriptions grecques et latines de Novae</i> , Bordeaux
<i>IGLR</i>	= <i>Inscripțiile grecești și latine din secolele IV-XIII descoperite în România</i> , București, 1976
<i>IILPecs</i>	= <i>Instrumenta Inscripta Latina. Das römische Leben im Spiegel der Kleininschriften</i> , Pecs, 1991
<i>ILAlg</i>	= <i>Inscriptions latines d'Algérie</i> , Paris
<i>ILB</i>	= <i>Inscriptiones Latinae in Bulgaria repertae. Inscriptiones inter Oescum et Iatrum repertae</i> , Sofia, 1989
<i>ILD</i>	= <i>Inscripții latine din Dacia</i> , București
<i>ILN</i>	= <i>Inscriptiones latines de Novae</i> , Poznan
<i>ILLPRON</i>	= <i>Inscriptionum Lapidarium Latinarum Provinciae Norici usque ad annum MCMLXXXIV repertarum indices</i> , Berlin, 1986
<i>ILS</i>	= <i>Inscriptiones Latinae Selectae</i> , 1892
<i>IMS</i>	= <i>Inscriptiones Moesiae Superioris</i> , Belgrad
<i>IN</i>	= „Ioan Neculce”. Buletinul Muzeului Municipal Iași
<i>ISM</i>	= <i>Inscripțiile din Scythia Minor grecești și latine</i> , București, vol. I-III, 1983-1999
<i>JGO</i>	= <i>Jahrbücher für Geschichte Osteuropas</i>
<i>JL</i>	= Junimea literară
<i>JRS</i>	= The Journal of Roman studies, London
<i>LR</i>	= Limba română
<i>Lupa</i>	= <i>Ubi Erat Lupa</i> (http://lupa.at/)
<i>MA</i>	= Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț

<i>MCA</i>	= Materiale și cercetări arheologice
<i>MEF</i>	= <i>Moldova în epoca feudalismului</i> , vol. I-XII, 1961-2012, Chișinău
<i>MEFRA</i>	= <i>Mélanges de l'École française de Rome: Antiquité</i> , Roma
<i>MGH</i>	= <i>Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum auspiciis societatis aperiendis fontibus rerum Germanicarum medii aevi</i> , Berlin 1877-
<i>MI</i>	= Magazin istoric, București
<i>MIM</i>	= Materiale de istorie și muzeografie
<i>MM</i>	= Mitropolia Moldovei
<i>MMS</i>	= Mitropolia Moldovei și Sucevei
<i>MN</i>	= Muzeul Național, București
<i>MO</i>	= Mitropolia Olteniei
<i>MOF</i>	= Monitorul Oficial al României
<i>Navarro</i>	= M. Navarro Caballero, <i>Perfectissima femina. Femmes de l'élite dans l'Hispanie romaine</i> , Bordeaux, 2017.
<i>NBA</i>	= <i>Nuova Biblioteca Agostiniana</i> , Roma, Institutum Patristicum Augustinianum
<i>NDPAC</i>	= <i>Nuovo Dizionario Patristico e di Antichità Cristiane</i> , I, A-E, 2e edizione, Marietti, 2006; III, P-Z, 2e edizione, Marietti, 2008
<i>NEH</i>	= <i>Nouvelles études d'histoire</i>
<i>OI</i>	= Opțiuni istoriografice, Iași
<i>OPEL</i>	= <i>Onomasticon provinciarum Europae latinarum</i> , vol. I-IV, Budapesta-Viena, 1994-2002
<i>PG</i>	= <i>Patrologiae cursus completus, Series Graeca</i> , ed. J.-P. Migne, Paris, 1886-1912
<i>PIR</i>	= <i>Prosopographia Imperii Romani. Saec. I.II.III</i> , editio altera, Berlin.
<i>PLRE</i>	= <i>Prosopography of the Later Roman Empire</i> , 3 vol., eds. A. H. M. Jones, J. R. Martindale, and J. Morris, Cambridge, 1971-1992
<i>RA</i>	= Revista arhivelor
<i>RBAR</i>	= Revista Bibliotecii Academiei Române, București
<i>RC</i>	= Revista catolică
<i>RdI</i>	= Revista de istorie
<i>REByz</i>	= <i>Revue des Études Byzantines</i>
<i>RER</i>	= <i>Revue des études roumaines</i>
<i>RESEE</i>	= <i>Revue des études Sud-Est européennes</i>
<i>RGI</i>	= Revista Generală a Învățământului
<i>RHP</i>	= <i>Die römischen Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit. I: Die Inschriften</i> , Viena
<i>RHSEE</i>	= <i>Revue historique de Sud-Est européen</i>
<i>RI</i>	= Revista istorică (ambele serii)
<i>RIAF</i>	= Revista pentru istorie, arheologie și filologie
<i>RIB</i>	= <i>Roman Inscriptions of Britain</i> , Londra
<i>RIM</i>	= Revista de Istorie a Moldovei, Chișinău
<i>RIR</i>	= Revista istorică română, București
<i>RIS</i>	= Revista de istorie socială, Iași
<i>RITL</i>	= Revista de istorie și teorie literară
<i>RIU</i>	= <i>Die römischen Inschriften Ungarns</i> , Budapesta
<i>RJMH</i>	= <i>The Romanian Journal of Modern History</i> , Iași
<i>RM</i>	= Revista muzeelor
<i>RMD</i>	= <i>Roman Military Diplomas</i> , Londra
<i>RMM</i>	= <i>Römische Militärdiplome und Entlassungsurkunden in der Sammlung des Römisch-Germanischen Zentralmuseums</i> , Mainz
<i>RMM-MIA</i>	= Revista muzeelor și monumentelor, seria Monumente istorice și de artă
<i>RMR</i>	= Revista Medicală Română
<i>RRH</i>	= <i>Revue roumaine d'histoire</i>

<i>RRHA</i>	= Revue roumaine de l'histoire de l'art
<i>RRHA-BA</i>	= Revue Roumaine d'Histoire de l'Art. Série Beaux Arts
<i>RSIAB</i>	= Revista Societății istorice și arheologice bisericești, Chișinău
<i>Rsl</i>	= Romanoslavica
<i>SAHIR</i>	= Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae, București
<i>SAI</i>	= Studii și Articole de Istorie
<i>SANIC</i>	= Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale
<i>SCB</i>	= Studii și cercetări de bibliologie
<i>SCh</i>	= <i>Sources Chrétiennes</i> , Paris
<i>SCIA</i>	= Studii și cercetări de istoria artei
<i>SCIM</i>	= Studii și cercetări de istorie medie
<i>SCIV/SCIVA</i>	= Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie)
<i>SCN</i>	= Studii și Cercetări Numismatice, București
<i>SCȘI</i>	= Studii și cercetări științifice, Istorie
<i>SEER</i>	= The Slavonic and East European Review
<i>SHA</i>	= <i>Scriptores Historiae Augustae</i>
<i>SJAN</i>	= Serviciul Județean al Arhivelor Naționale
<i>SMIC</i>	= Studii și materiale de istorie contemporană, București
<i>SMIM</i>	= Studii și materiale de istorie medie, București
<i>SMIMod</i>	= Studii și materiale de istorie modernă, București
<i>SOF</i>	= Südost-Forschungen, München
<i>ST</i>	= Studii Teologice, București
<i>StAntArh</i>	= <i>Studia Antiqua et Archaeologica</i> , Iași
<i>T&MBYZ</i>	= <i>Travaux et Mémoires du Centre de recherches d'histoire et de civilisation byzantines</i>
<i>ThD</i>	= Thraco-Dacica, București
<i>TR</i>	= Transylvanian Review, Cluj-Napoca
<i>TV</i>	= Teologie și viața, Iași
<i>ZPE</i>	= Zeitschrift für Papyralogie und Epigraphik
<i>ZSL</i>	= Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde

•
ANALELE ȘTIINȚIFICE
ALE
UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA”
DIN IAȘI
(SERIE NOUĂ)

ISTORIE

TOM LXXI
2025

Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Nelu Zugravu (Iași), Neculai Bolohan (Iași), Alexandru-Florin Platon (Iași), Petronel Zahariuc (Iași), Ștefan S. Gorovei (Iași), Maria Magdalena Székely (Iași), Cristian Ploscaru (Iași), Claudiu Topor (Iași), Gabriel Leanca (Iași), Gheorghe Iacob (Iași), Ovidiu Buruiană (Iași), Victor Spinei, membru al Academiei Române (Iași), Ioan Aurel Pop, președintele Academiei Române (Cluj-Napoca), Ovidiu Cristea (București), Rudolf Dinu (București), Antal Lukács (București), Ion Eremia (Chișinău), Ion Varta (Chișinău), Dennis Deletant (Londra), Carol Iancu (Montpellier), Hans-Christian Maner (Mainz).

COMITETUL DE REDACȚIE:

Laurențiu Rădvan (redactor șef),
Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba, Ionuț Nistor, Adrian-Bogdan Ceobanu,
Adrian Vițalaru (secretar de redacție),
Mihai-Bogdan Atanasiu (secretar de redacție).

Responsabilitatea pentru opiniile exprimate în textele publicate revine în exclusivitate autorilor.

Manuscrisele, cărțile și revistele propuse pentru schimb,
ca și orice corespondență se vor trimite redacției:

Laurențiu Rădvan

Facultatea de Istorie
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
B-dul Carol I 11,
700506, Iași, România
Tel.: 40-(0)232-20.12.74
e-mail: radvan@uaic.ro

ISSN 1221-843X
eISSN 2821-4617
Printed in Romania

CUPRINS

Andi Mihalache, <i>Seninul întortocheat al cerului: cromatică, istorie și cultură (I)</i>	7
Daniel Mirea, <i>Datarea a patru documente din timpul lui Sigismund de Luxemburg și al lui Vlad Dracul</i>	47
Alexandru Simon, <i>Petru Aron, Iancu de Hunedoara și Mehmed al II-lea în ajunul bătăliei de la Belgrad: informații dintr-un „raport venețian de sinteză” de la sfârșitul lunii aprilie 1456</i>	73
Livia-Ioana Potop, <i>Instrumente notariale din Transilvania medievală: considerații privind păstrarea și transmiterea unor surse arhivistice mai puțin obișnuite</i>	91
Mihai Covaliu, <i>Între diplomație și primejdie. O misiune moldovenească la Veneția (1505-1506)</i>	101
Andrei Constantin Sălăvăstru, <i>Rebels for the faith: The Sorbonne’s seditious propaganda during the French Wars of Religion</i>	113
Gheorghe Lazăr, <i>Despre logofeții de taină ai Cancelariei Țării Românești. Studiu de caz: Iane Dâmboviceanu</i>	129
Elena Bedreag, <i>Înrudiri, cheltuieli și alte „mărunțușuri” în câteva documente patrimoniale din veacul al XVIII-lea</i>	157
Iulian Moga, <i>Saint Xenia’s Feigned Foolishness</i>	179
Alexandru Gorea, <i>Focul din 1784 și reconfigurarea centrului puterii domnești la Iași</i>	191

Laurențiu Rădvan, <i>Considerații cu privire la un plan rusesc al Focșanilor (1828)</i>	211
Simion-Alexandru Gavriș, <i>Centralism și autonomie locală în legislația administrativă a guvernării Lascăr Catargiu (1871-1876)</i>	225
Simion Câlția, <i>Reglementarea prețului pâinii în București (sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea)</i>	237
Tamara Botez, <i>„Monarhia de rol” și portul popular ca formă de legitimare în România (sfârșitul sec. XIX – începutul sec. XX)</i>	259
Ciprian-Lucrețius Suciu, Florin Marinescu, <i>Duhovnici români la Sfântul Munte Athos: superiorul Antipa Dinescu</i>	275
Claudiu-Lucian Topor, <i>România în vecinătatea războiului: chestiunea înarmărilor între 1914 și 1916</i>	287
Ana-Maria-Ioana Lupășteanu, <i>Război și propagandă în Bucovina austriacă. Misiunea lui Nathan Eidinger la București (1915)</i>	309

Bianca Șendrea, <i>Structura mării proprietăți și agricultura din Transilvania după reforma agrară din 1921</i>	319
Ionel Doctoru, <i>Sediul Legației române de la Paris (1922-1930). Între aspirații și realitate</i>	333
Bogdan-Alexandru Schipor, <i>Dragoș Cotlarciuc, an (almost) unknown expert on Baltic Region at the Romanian Ministry of Foreign Affairs, 1938-1939</i>	343
Árpád Hornyák, <i>Depiction of Hungarians in 20th century Serbian history textbooks</i>	353
Geanina-Ancuța Costăș, <i>Relații culturale româno-britanice: o analiză a programului de schimburi culturale (1963-1965)</i>	369
Iana Balan, <i>Imperative politice, schimburi culturale și strategii universitare. Lectori ieșeni de limba română la Universitățile din Polonia în anii 1967-1989</i>	381
Lucica Iorga, Lucian Leuștean, <i>Tribulații în cadrul lagărului socialist: întâlnirea de la Ialta (2 august 1971), cu România personaj principal în absența (un document și câteva considerații)</i>	409
Victor Rizescu, <i>Marxism și naționalism, continuitate și ruptură. Două teme de sociologie istorică în patru etape ale istoriei românești</i>	437

<i>Recenzii și note bibliografice</i>	449
Duane W. Roller, <i>Imperiul Mării Negre. Gloria și decăderea lumii lui Mitridate cel Mare</i>, trad. Sergiu-Adrian Adam, București, Editura Humanitas, 2025, 372 p. (Alex-Marian Cornea); Martyn Rady, <i>Habsburgii. Ambiția de a stăpâni lumea</i>, traducere din limba engleză de Lia Decei, prefată de Matei Cazacu, București, Editura Corint, 2023, 585 p. (Ana-Maria-Ioana Lupășteanu); Avram Iancu – un om între oameni. <i>Lucrările Conferinței Internaționale: Avram Iancu – 200 de ani de la naștere: omul, contemporanii, epoca</i>, Deva, 9-10 mai 2024, coord. Ioan Bolovan, Ioan Sebastian Bara, Cluj-Napoca, Editura Academiei Române, Centrul de Studii Transilvane, 2024, 713 p. (Constantin Ciobanu); Pierre-Antoine Dessaux: <i>Vermicelles et coquillettes. Histoire d'une industrie alimentaire française</i>, Tours, Presses Universitaires François-Rabelais, 2023, 308 p. (Simion Călția); Carmen-Sorina Rîjnoveanu (coord.), <i>The wars of independence, diplomacy and society. New perspectives and approaches on the Great Eastern Crisis 1875-1878. Războaiele de independență, diplomație și societate. Noi perspective și abordări privind Marea Criză Orientală 1875-1878</i>, București, Editura Militară, 2023, 284 p. (Maria Cerniș); <i>Relații politice și militare româno-otomane-turce 1878-1989: documente</i>, volumul I, 1878-1938 = <i>Romanian-Ottoman-Turkish Political and Military Relations 1878-1989: documents</i>, volume I, 1878-1938, coord. Carmen-Sorina Rîjnoveanu, responsabil de vol. Manuel Stănescu, București, Editura Militară, 2023, 559 p. (Andrei Grigoraș); Eduard Andrei, Laurențiu Vlad, <i>Două istorii ale participării României la Expoziția Universală de la New York (1939-1940)</i>, Târgoviște, Cetatea de scaun, 2024, 281 p. (Mădălin Anghel); Constantin Hlihor, <i>Cu mâinile altora: România și războaiele prin intermediari în Africa (1970-1985)</i>, București, Corint, 2025, 364 p. (Teodor-Petru Bărgăoanu).	
<i>Abrevieri</i>	473

Petru Aron, Iancu de Hunedoara și Mehmed al II-lea în ajunul bătăliei de la Belgrad: informații dintr-un „raport venețian de sinteză” de la sfârșitul lunii aprilie 1456

Abstract: On 28 April 1456, an unknown Venetian scribe authored a “synthesis” of the main reports that had reached the Republic of Saint Mark and of the main events that had occurred in the Laguna over the past couple of days. The report was sent to Zuan Canal, the son of commander and diplomat, including at Murad II’s court, Niccolò, and the castellan of the Garzetta at the gates of Venetian Brescia, at the border with the Duchy of Milan (the report was intercepted and copied by the former mortal enemies of the Serenissima, thus surviving in the State Archives of Milan). Redacted under the impact of the recent arrest of the Venetian bailo in Constantinople, Bartolomeo Marcello, accused of secret dealings with Sultan Mehmed II, the “synthesis” featured prominently a – verified/ “vetted” – information regarding Moldavia. Following an Ottoman raid on Mytilene, the centre of Lesbos, the sultan had sent a Gattilusio lady (either the daughter of the recently deceased Dorino I or the offspring of his son and successor Domenico) to Peter Aaron, the contested lord of Moldavia, who had recently agreed to pay tribute to Mehmed. The “matrimonial gift” was intended to strengthen Mehmed’s influence over Moldavia, for the sultan made ready to attack the Kingdom of Hungary at Belgrade, as John Hunyadi had already been informed – via Ragusa (on 15 April 1456) – by the said Bartolomeo Marcello. The complexities encompassed by this bundle of information are rather self-evident and speak of the highly volatile nature of the years that followed the fall of Byzantium. The present paper attempts to survey the implications of the edited and unedited coeval records.

Keywords: John Hunyadi; Peter Aaron; Mehmed II; Bartolomeo Marcello; Gattilusio family; Ottoman Empire; Moldavia; Hungary; Venice; crusade; diplomacy; matrimony.

Alături de Bergamo¹, Brescia² rămăsese un mare ghimpe venețian în coasta ducatului milanez după încheierea Păcii de la Lodi (aprilie 1454)³, pecetluită și sub

* CS I, dr. habil., Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, România; alexandru.simon@acad.ro.

¹ Luca Zenobi, *Venice’s Terraferma Expansion and the Negotiation of Territories in Late Medieval Italy*, în „Ateneo Veneto”, seria a III-a, XVIII (2019), 2, p. 187-214, la p. 189-190.

² Cf. deja Stefano Romanin, *Storia documentata di Venezia*, vol. IV, Venezia, Giusto Fuga Editore, 1913², p. 115 (*ad annum* 1426).

impactul cuceririi otomane a Bizanțului (mai 1453)⁴. Prin acest acord, se institua un „sistem al echilibrului” italian⁵, iar Venetia îl accepta pe Francesco Sforza drept duce al Milanului⁶. Cel din urmă, „colegul” lui Iancu de Hunedoara în slujba ducelui Filippo Maria Visconti la începutul anilor 1430⁷, și-a păstrat infomatorii⁸ la hotarul venet al ducatului său lombard, la Brescia de pildă⁹. Pe această cale¹⁰, a ajuns la Francesco Sforza „raportul de sinteză” trimis din Venetia (28 aprilie 1456)¹¹ nobilului Zuan (Giovanni)¹² da Canal(e)¹³, castelanul Garzettei, de la porțile Bresciei¹⁴. Din multitudinea de informații conținute în raport¹⁵, ne atrag

³ Paolo Margaroli, *Diplomazia e stati rinascimentali: le ambascerie sforzesche fino alla conclusione della Lega italica (1450-1455)*, Firenze, La Nuova Italia Editrice, 1992, p. 51-66.

⁴ Isabella Lazzarini, *A Spider's Web. Agreements, Pacts and Alliances before, around and after the Peace of Lodi (Northern Italy, 1454-1455)*, în *Avant l'État. Droit international et pluralism politico-juridique en Europe, XIIIe-XVIIe siècle (=Collana di Studi di Storia del Diritto Medievale e Moderno, XIII)*, ed. Dante Fedeles, Randall Lesaffer, Pierre Savy, Roma, Historia et Ius, 2024, p. 477-498

⁵ Vezi și *Theory and Practice of the Balance of Power, 1486-1914: Selected European Writings*, ed. Moorhead Wright, London, Dent, 1975, p. 1-4 (Lorenzo de' Medici către Iacopo Guicciardini în vara anului 1486).

⁶ Riccardo Fubini, *The Italian League and the Policy of the Balance of Power at the Accession of Lorenzo de' Medici*, în „Journal of Modern History”, LXVII (1995), p. 166-199.

⁷ Pál Engel, *Hunyadi pályakezdése*, în *Nobilemea românească din Transilvania*, ed. Ioan Drăgan, Marius Diaconescu, Satu-Mare, Editura Muzeului Sătmărean, 1997, p. 91-109, la p. 101-105.

⁸ Același lucru este valabil, desigur, și pentru Serenissima, în cazul căreia însă, din păcate, marea majoritate a rapoartelor ajunse în Lagună a dispărut în urma incendiilor prin care a trecut arhiva republicii, mai ales în anii 1570 (Armand Baschet *Les archives de Venise. Histoire de la chancellerie secrète*, Paris, Henri Plon, 1870, p. 161-166).

⁹ Vezi, de exemplu, comunicările venețiene interceptate de oamenii lui Francesco Sforza, după căderea Constantinopolului, din Ioan-Aurel Pop, Al. Simon, *Între două asedii: note asupra politicii lui Iancu de Hunedoara în prima jumătate a anilor 1450*, în *RI*, s.n., XXXII (2021), 4-6 [2023], p. 253-265.

¹⁰ Datorită invocării Domnului Iisus din debutul copiei, se poate presupune că informațiile au fost procurate de un călugăr.

¹¹ A ajuns probabil în doar câteva zile la destinatar (pentru vitezele curierilor: Ronald Schäffer, *Zur Geschwindigkeit des «staatlichen» Nachrichtenverkehrs im Spätmittelalter*, în „Zeitschrift des Historischen Vereins für Steiermark”, LXXVI (1985), p. 101-119, la p. 104-105).

¹² Marino Sanudo II Giovane, *Le vite dei dogi (1423-1494)*, ediție Angela Caracciolo Aricò, Chiara Frison II. 1457-1494, Venezia, La Malcontenta, 2004, p. 99. A nu se confunda cu vărul său, tot tânărul Giovanni, fiul lui Girolamo da Canal, căsătorit, trei ani mai târziu, cu sora, nenumită, a lui Maffeo Vallaresso, arhiepiscop de Zadar (vezi Maffeo Vallaresso, *Epistolario (1450-1471) e gli altri documenti trasmessi dal codice Vaticano Barberiniano Latino 1809*, ed. Matteo Melchiorre, Matteo Venier, Ljubljana, Casa editrice della Facoltà di Lettere, Università di Lubiana, 2024², nr. 330-331, p. 452-453).

¹³ Pentru familie, vezi și Șerban Marin, *A Chanson de Geste in the 13th Century Venice: The Chronicle Written by Martino da Canal*, în „Medieval and Early Modern Studies for Central and Eastern Europe”, II (2010), p. 71-121, la p. 82-95.

¹⁴ Piefabio Panazza, *Il forte della Garzetta*, în *Intorno alle mura. Brescia medievale*, ed. Ilaria Maddalena Volta, Roma, Studium, 2014, p. 96-99.

¹⁵ Le amintim numai pe cele privind (1) revenirea la Venetia a lui Bartolomeo Marcello (vezi Giuseppe Gulino, *Bartolomeo Marcello*, în *Dizionario Biografico degli Italiani*, vol. LXIX (2007), *sub voce*), împreună cu un sol al sultanului (vezi și Sanudo, *Le vite*, I. 1423-1457, Venezia, Malcontenta, 1999, p. 489, 498-499, 506, 520-521), și (2) știrile asupra pregătirilor lui Mehmed al II-lea de a ataca nu

atenția în special rândurile din primelor paragrafe, care-l privesc pe Iancu de Hunedoara¹⁶ și pe Petru Aron¹⁷.

Vești, speranțe și temeri la Veneția

Mănunchiul („buletinul”) de informări¹⁸ trimis lui Zuan da Canal, fiul lui Nicolò¹⁹, căpitanul venet de Bergamo (1455-1457)²⁰, anterior căpitan al Bresciei (1451-1453)²¹, precum și (mai ales) sol la basileul Constantin al XI-lea Paleologul (1450)²², la sultanul Murad al II-lea (1450)²³ sau la împăratul Frederic al III-lea de Habsburg (1454)²⁴, a fost scris cu evidentă simpatie pentru cauza Crucii, dar și cu ceva ironie față de opțiunile creștinilor (și nu numai)²⁵, poate tocmai fiindcă Republica Sfântului Marcu avea pace cu sultanul Mehmed al II-lea²⁶, neangajându-se în cruciada antiotomană din anul 1456²⁷. Datele înfățișate mai jos sunt de privit și de reprivit²⁸

doar Belgradul, ci și Caffa genezeză din Marea Neagră (vezi și Al. Simon, *Ways to Liberate Constantinople after 1453: Notes on a Document in the State Archives of Milan*, în „Bizantinistica”, NS, XII (2010), p. 239-248).

¹⁶ Rămâne util Joseph Held, *Hunyadi. Legend and Reality* (=East European Monographs, CLXXVIII), Boulder, CO – New York, University of Columbia Press, 1985.

¹⁷ Constantin Rezachevici, *Cronologia critică a domnilor din Țara Românească și Moldova, c. 1324-1881*, I. Secolele XIV-XVI, București, Editura Enciclopedică, 2001, p. 522-525.

¹⁸ Pentru asemenea „sinteze” (*sommari di lettere*): I. Lazzarini, *Lettere, minute, registri: pratiche della scrittura diplomatica nell'Italia tardomedievale fra storia e paleografia*, în „Quaderni Storic”, NS, LI (2016), p. 449-470, la p. 455, 460-461.

¹⁹ Angelo Ventura, *Nicolò da Canal*, în *Dizionario Biografico degli Italiani*, vol. XVII (1974), *sub voce*. Ajuns căpitan-general al flotei venețiene, Nicolò a fost socotit responsabil pentru cucerirea otomană a Negroponte-ului (1470).

²⁰ Bortolo Belotti, *Vita di Bartolomeo Colleoni, Bergamo [1923¹]*, Istituto Italiano d'Arti Grafiche, p. 210-211, 284.

²¹ Vezi și Scott Lee Jones, *Servants of the Republic: Patrician Lawyers in Quattrocento Venice* [teză de doctorat (University of Wales)], Swansea, 2010, p. 141-142.

²² A fost astfel și prietenul lui Francesco Filelfo, care l-a invocat și pe Iancu de Hunedoara în apărarea lui Nicolò după dezastrul de la Negroponte (*Collected Letters* (=Hellenica, LIV), ediție Jeroen De Keyser, vol. III, Alessandria, Edizioni dell'Orso, 2018², Ep. XXXIV-23, p. 1473-1479).

²³ Vezi astfel, *ad annum* 1467, și Sébastien Mazou, *Hic sunt leones: défendre l'empire vénitien, 1453-1503* [teză de doctorat (Université Toulouse le Mirail-Toulouse II; Università degli studi di Padova)], Toulouse – Padova, 2018, p. 64, 67.

²⁴ Vezi și Tessa Beverly, *Venetian Ambassadors, 1459-94: An Italian Elite* [teză de doctorat (University of Warwick)], Warwick, 1999, p. 66, 169.

²⁵ Ne referim aici în primul rând la subiectul de mai jos al „fetei din Lesbos”, al „turcului darnic” și al „seniorului Moldovei”.

²⁶ Nu era singura (Nicolae Iorga, *Privilegiul lui Mohammed al II-lea pentru Pera (1^{-ia} iunie 1453)*, în *AARMSI*, seria a II-a, XXXVI (1912-1913), p. 69-91).

²⁷ De pildă: Kenneth M. Setton, *The Papacy and Levant (1204-1571)* (=Memoirs of the American Philosophical Society, CXIV, CXXVII, CLXI, CLXII), II. *The Fifteenth Century*, Philadelphia, PA, The American Philosophical Society, 1978, p. 163-169.

²⁸ Gândul de a reveni asupra acestei surse, pe care am înfățișat-o pentru întâia oară în „*Porturile Moldovei. Ștefan II, Iancu de Hunedoara și Murad II în documente italiene (1444-1446)*”, în *AȘUI*, LII-LIII (2006-2007) [~2008], p. 7-25, ne-a apărut la finalul anului trecut, când pregăteam spre publicare o culegere de studii (*Multum laboravistis propter nos et propter bonum pacis et unionis*:

prin prisma perspectivelor configurate de opțiunile obiective și subiective ale autorului venit al „sintezei” (un slujbaş, rămas anonim, din cancelaria republicii) și de originea destinatarului de la hotarul dintre *terre-le Veneției* și Milanului²⁹.

Jesus

Copia duna lettera de di XXVIII° aprile, data in Venexia 1456, ven scritta/ a Zuanni da Canale, castelano de la Garzeta.

episoade și reverberații ale Evului Mediu. Profesorului Ioan-Aurel Pop, în al șaptezecilea an al vieții, ed. Adinel C. Dincă, Al. Simon, I-II, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2025). Cu această ocazie, am descoperit o identificare voit eronată a unui voievod din Herțegovina (Petru al II-lea Pavlović Radinović) cu Petru Aron al Moldovei (Iulian Mihai Damian, *Iancu de Hunedoara și Ioan de Capestrano. Noi documente și interpretări cu privire la surprinzătoarea lor alianță (1455-1456)*, în *Multum laboravistis propter nos et propter bonum pacis et unionis*, II, p. 437-466, la p. 454-455). „Eroarea” fusese binecuvântată (fără ghilimele) de istoriografia maghiară „pro-europeană” (foarte atentă în rest la informațiile medievale legate de Bosnia și Herțegovina) ca parte a celebrării carierei lui Ioan de Capestrano (*The Correspondence of John of Capestrano. Letters Exchanged during His Stay in the Kingdom of Hungary (1455-1456) and with Hungarian Recipients Beforehand (1451-1455)*, ed. György Galamb, I. M. Damian, Ottó Gecser, Balázs Kertész, Carmen Florea, Péter Kasza, Ferenc Sebők, Budapest – Szeged, Research Institute for Humanities – University of Szeged, 2023, nr. 152, p. 336). Nu am intervenit asupra textului, corectând „identitatea” doar la indicii culegerii (*Multum laboravistis propter nos et propter bonum pacis et unionis*, II, p. 797). Forțarea interpretativă, pentru a fi blânzi în cuvinte, ne-a îndreptat atenția spre (1) fundamentele transformării lui Petru Aron într-un campion al unionismului florentin (de exemplu: Dan Ioan Mureșan, *De l'intronisation du métropolitain Théoctiste Ier au sacre d'Etienne le Grand, în Ștefan cel Mare și Sfânt. Atlet al credinței creștine* [ed. Maria-Magdalena Székely, Ștefan S. Gorovei], Putna, Sfânta Mănăstire Putna, 2004, p. 337-374, la p. 351-352) și (2) spre îndoielile avute asupra datei raportului venit în discuție (mai precis: asupra copiei păstrate la Milano) din cauza titulaturii imperiale folosite pentru Frederic al III-lea de Habsburg (împărat abia din 1452) și a acordului dintre acesta, tutorele lui Ladislau al V-lea (la 1446, când fiul postum al lui Albert al II-lea de Habsburg avea doar șase ani) și Iancu de Hunedoara (Simon, „Porturile Moldovei”, p. 15, nota 11; cu completările din Idem, *Pământurile crucii: românii și cruciada târzie*, Cluj-Napoca, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, 2012, p. 28, 48-49). Recenta verificare a originalului (din Archivio di Stato di Milano (ASM), Archivio Ducale Sforzesco (A.D.S.), Potenze Estere, *Ungheria*, cart. 650 [1452-1489], documentul nu are număr) ne-a confirmat îndoielile. Cifra zecilor din anul înscris pe copie poate fi citită în continuare și drept 4, în loc de 5 (adică, 1446 și nu 1456). Revenirea la Veneția a lui Bartolomeo (Bortolamio) Marcello, primul bailo venețian de la Constantinopol, amintită în raport ([...] *El zonse a XXIII del messe, zoe del instante, Signor Bortolamio Marcello, cum uno ambador dal Turcho, el qual nome/ Ragusio, cum una fusta de Candia* [...]), poate fi datată însă doar la 1456, când a și fost înregistrată de republică, pe 29 aprilie (Giuseppe Valentini, *Acta Albaniae Veneta saeculorum XIV et XV*, vol. XXIII. 1455-1458, München, Rudolf Trofenik, 1976, nr. 6412, p. 124). În legătură cu Ștefan al II-lea, identificat anterior drept beneficiarul gestului sultanului din „sinteza” în discuție, vezi acum I.-A. Pop, Al. Simon, *La originile politicii pontice a lui Iancu de Hunedoara: Alfonso al V-lea de Aragon, Vladislav I (al III-lea) Jagiello și Paleologii*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secției de Științe Istorice și Arheologie”, seria a V-a, XL (2025), sub tipar. Prin raportarea la Demetrios Paleologul, „despotul Mării Negre”, socotit (prea adesea) un simbol al anti-unionismului, figura lui Ștefan al II-lea își arată complexitatea.

²⁹ Distanțele pot fi elocvente. Între Milano și Brescia sunt/erau circa 90 km. Între capitala ducatului lombard și Bergamo erau/sunt vreo 50 km. În comparație, între Belgrad și Smederevo sunt/erau aproximativ 60 km (~ o zi și jumătate de marș).

De novo abiamo asay et bone et optime nove, per che par certo essere tuti isti reali, zoe imperador³⁰, e re/ de Ungaria³¹, el Bianco³². tuti unidi proposti de andar contra isto Inimicho de Dio, del Turcho³³, e cusi/ el Bianco haveva za principiado ala caxon, arccordandone unanimiter che se torbello non vene fra isti reali,/ presto meterra a isto neamigo de Dio. E de questo sene certo el Santo Padre³⁴ na havuto lettere/ dal cardinale³⁵ che se trovava li in Ungaria. Etiam anchora da lo imperador et da re, e da Janus³⁶. Et per el silera ne venuto messo cum lettere de qui a la nostra Illustrissima Signoria, de che sa fato de solompnemente feste per questi acordi sequiti sopraditi.

Come per altre³⁷ ve disse, el Turcho ha impersona³⁸ el Signor de Heno³⁹, messo el suo palazzo a fatholl/ e levate tute le famiglie del tuto luogo.

Et anchor la fato quel medemo del ysola de Metelin⁴⁰, che la levato tute la famiglie, e despogliato/ tuto che roman deshabetato quel luogo, che era grassissimo et utile. La figlia del signor de Metelin⁴¹ ha/ mandata a un Signor de Mondavia⁴², che e de soto de la Valachia⁴³. In questo ato, el dito Turcho ha fato/ coxa contro suo natural haver fato tanto ben che la mariedata quella garzona. E parame da novo, el non la/ metesse in el suo seraglio, dove el ten tute le altre sue femene concubine.

Et non se sa miga anchor de fermo, che labia spogliado tuta lisola de Metelin, ma dice aparechiava/ la sua/ hoste per andar a far sachomanno de tuta quella ysola. E metela in precipitio et in preda [...]⁴⁴.

Mesajul debuta cu pregătirile, considerate de bun augur, făcute împotriva lui Mehmed al II-lea de împăratul romano-german Frederic al III-lea de Habsburg, Ladislau al V-lea Postumul de Habsburg, rege al Ungariei și Boemiei, și, cu

³⁰ Frederic al III-lea de Habsburg.

³¹ Ladislau al V-lea (Postumul) de Habsburg.

³² Iancu de Hunedoara. Datorită lipsei punctului de pe i, poate fi citit și drept *Brancho* (scris cu minusculă), la fel ca mai jos.

³³ Mehmed al II-lea.

³⁴ Calixt al III-lea.

³⁵ Juan de Carvajal.

³⁶ Iancu de Hunedoara.

³⁷ Adică, prin alte mesaje trimise anterior de republică căpitanului ei.

³⁸ După 24 ianuarie 1456 ([Mihail?] Ducas, *Istoria turco-bizantină (1341-1462)* (=Scriptores Byzantini, I), ed. Vasile Grecu, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1958 (Ducas-ed. Grecu), p. 417-418; Dukas, *Chronographia. Byzantiner und die Osmanen im Kampf um die Macht und das Überleben (1341-1462)* (=Tvscvlvum [XXXVI], ed. Diether Roderich Reinsch, Ljuba H. Reinsch-Werner, Berlin -Boston, De Gruyter, 2020 (Ducas-ed. Reinsch), p. 580-581).

³⁹ Dorino al II-lea Gattilusio, domn (senior) de Ainos (Enez). El ar fi venit în acea primăvară la Adrianopole (vezi mai jos).

⁴⁰ Mytilene/Lesbos.

⁴¹ Domenico Gattilusio, domn (senior) de Lesbos, sau tatăl său, de curând răposatul Dorino I (vezi mai jos).

⁴² Petru al III-lea Aron, domn al Moldovei.

⁴³ Țara Românească.

⁴⁴ ASM, A.D.S, Potenze Estere, *Ungheria*, cart. 650, nn. A se vedea anexa foto.

precădere, de Iancu de Hunedoara, fost guvernator al Ungariei⁴⁵. Legatul Juan de Carvajal îl informase pe papa Calixt al III-lea asupra preparativelor⁴⁶. Continuarea informării trimise din Veneția lui Zuan da Canal nu era însă deloc pozitivă⁴⁷. I se reamintea castelanului venet că sultanul îl avea în puterea sa pe Dorino al II-lea Gattilusio, căruia îi arsesse palatul din Ainos (Enoz), de lângă estuarul nord-egean al Mariței⁴⁸. I se aducea, acum, la cunoștință că Mehmed lovise și Mytilene, principalul centru al insulei Lesbos, din vecinătatea coastei troiene a Asiei Mici, și că fiica stăpânului locului, Domenico Gattilusio la acel moment, fusese trimisă de sultan domnului Moldovei, Petru (al III-lea) Aron, un gest scotocit – mult – împotriva firii cuceritorului Constantinopolului⁴⁹.

Înțelegerea antiotomană dintre Frederic, Ladislau și Iancu era (foarte) departe de a fi perfectă, cel din urmă fiind lăsat singur (apoi) pentru a-l înfrunta pe Mehmed la Belgrad⁵⁰. Din „sinteză” ar fi, de fapt, de reținut doar (1) așezarea lui Iancu între „regali”/monarhi⁵¹, și (2) că autorul utiliza alternativ pentru acesta *Biancho* („albul”, din *Iancho*), de două ori, și *Janus* (din maghiarul *János*), o dată⁵². Cât privește evenimentele de la Ainos și Mytilene, ele erau anterior (parțial) cunoscute numai prin (1) scrierile secretarului familiei Gattilusio, (Mihail?) Ducas⁵³, și prin (2) cele ale secretarului, de limbă greacă, a lui Mehmed al II-lea,

⁴⁵ Pentru context: Tamás Pálosfalvi, *From Nicopolis to Mohács: A History of Ottoman-Hungarian Warfare, 1389-1526* (=The Ottoman Empire and Its Heritage, LXIII), Leiden – Boston, Brill, 2018, p. 174-175.

⁴⁶ Vezi și James D. Mixson, *The Crusade of 1456. Texts and Documentation in Translation*, Toronto – Buffalo, NY – London, University of Toronto Press, 2022, nr. 3.6-7, p. 62-65.

⁴⁷ Ordinea știrilor din „sinteză”/ din „buletin” nu pare să fi fost întâmplătoare, fiind, măcar aparent, cronologică. Vom reveni asupra ei în a doua parte a materialului de față.

⁴⁸ Vezi și Hasan Sercan Sağlam, *Fortifications of Enez (Ainos) and Urban Morphology: Architectural, Historical and Epigraphic Evidence Revisited*, în „Journal of Urban Research and Development”, IV (2023), 1, p. 29-36.

⁴⁹ Vezi aici Colin Heywood, *Contesting the Frontiers of Late Medieval Political Culture: Mehmed the Conqueror (1432-1481) and Charles the Bold (1433-1477)*, în *Bordering Modern Europe*, ed. Maria Baramova, Grigor Boykov, Ivan Parev, Wiesbaden, Harrassowitz Verlag, 2015, p. 45-61, la p. 55-58, pe urmele lui Zevedei Barbu, *Problems of Historical Psychology*, London, Routledge & Kegan Paul, 1960, p. 14-17, 67-68.

⁵⁰ Norman Housley, *Giovanni da Capistrano and the Crusade of 1456*, în *Crusading in the Fifteenth Century: Message and Impact*, ed. N. Housley, New York, Palgrave, 2004, p. 94-115.

⁵¹ Vezi astfel și Ljubomir Stojanović, *Каталог рукописа и старих штампаних књига: Збирка Српске краљевске академије*, Beograd, Српска краљевска државна штампарија, 1901, nr. 18 (275), p. 11 (1450).

⁵² Pentru numele tatălui regelui Matia Corvin, vezi ultima oară I.-A. Pop, *John Hunyadi and the Genesis of the «White Knight» of the West*, în *TR*, XXXIV (2025), suppl. 1, p. 13-24.

⁵³ Câteva perspective: Sofia Kotzabassi, *The Narrative Techniques of Doukas' History: Anachrony and Synchronicity*, în *Anekdotia Byzantina: Studien zur byzantinischen Geschichte und Kultur. Festschrift für Albrecht Berger anlässlich seines 65. Geburtstags* (=Byzantinisches Archiv, XLI), ed. Isabel Grimm-Stadelmann, Alexander Riehle, Raimondo Tocci, Martin Marko Vučetić, Berlin – Boston, De Gruyter, 2023, p. 335-344.

Critobul(os) din Imbros (insulă la nord de Lesbos)⁵⁴, nici unul dintre ei nepomenind capturarea lui Dorino al II-lea Gattilusio sau darul (matrimonial) făcut lui Petru Aron⁵⁵. Este vechea confruntare dintre documente și rapoarte de epocă (cu „zvonuri”)⁵⁶ și redări cronistice de (ceva) mai târziu („pritocite”)⁵⁷, care, ca de atâtea alte ori, cere din capul locului multă prudență⁵⁸.

Autori venețieni, cronicari (post-) bizantini și un *bailo* pus sub acuzare

Autorul „sintezei” nu era lipsit de spirit critic⁵⁹. Confirma evenimentele de la Ainos și afirma că nu este (încă) sigur că Turcul a jefuit și întreaga „insula Mytilene” (adică, Lesbos), nemulțumindu-se doar cu fiica domnului Gattilusio și devastările deja făcute (acțiuni ale Turcului de care autorul nu se îndoia în schimb)⁶⁰. Preciza apoi, și accentua, că se spunea că sultanul se pregătea să atace și să prade toată insula⁶¹. Aceasta ne duce la o „fractură logică” din cronica lui Ducas, anume, deși campania împotriva Lesbos-ului era socotită iminentă, Mehmed a ales să atace Belgradul, unde a fost înfrânt de *Ἰάγγος* (victoria creștină a fost expediată de Ducas în puține cuvinte)⁶². O analiză a redării sorții otomane a membrilor familiei Gattilusio (1455-1456)⁶³ de către Ducas, și, desigur Critobul se impune astfel⁶⁴.

⁵⁴ În general: D. R. Reinsch, *Kritobulos of Imbros: Learned Historian, Ottoman Raya and Byzantine Patriot*, în „Zbornik Radova Vizantološkog Instituta”, XL (2003), p. 297-311.

⁵⁵ Este unul dintre motivele pentru care inițial datarea documentului *ad annum* 1446 ni s-a părut potrivită.

⁵⁶ Cu aplicare la cazul Țărilor Române: Ovidiu Cristea, *Puterea cuvintelor: știri și război în sec. XV-XVI*, Târgoviște, Cetatea de Scaun, 2014.

⁵⁷ Vezi un „caz de manual” la Péter Kulcsár, *I manoscritti di Antonio Bonfini*, în „Camoenae Hungaricae”, I (2004), p. 71-92.

⁵⁸ Iar anul 1456 a fost plin de zvonuri, inclusiv, mai apoi, legate de condițiile morții lui Iancu și chiar a „celeii” lui Mehmed (Al. Simon, *Discordant German Views on John Hunyadi*, în *Studia archaeologica et historiae medii aevi dedicata professor Zeno Karl Pinter*, ed. Ioan-Marian Țiplic, Maria Crîngaci Țiplic, Claudia Urdusia, Cluj-Napoca, Mega, 2024, p. 315-322).

⁵⁹ Era „o cerință” tot mai importantă la acea vreme (Margaroli, *Diplomazia e stati rinascimentali*, p. 122-129, 266-270).

⁶⁰ Îndoilele autorului par să fi fost determinate tocmai de necontinuarea/nedesăvârșirea intervenției otomane pe Lesbos.

⁶¹ Aceasta s-a produs însă abia la 1462, după campania lui Mehmed al II-lea împotriva lui Vlad al III-lea Țepeș (Al. Simon, *In the World of Vlad: The Lives and Times of a Warlord* (=Forum: Rumänien, XLIII), Berlin, Frank & Timme, 2021, p. 150, 268).

⁶² Spre deosebire, să precizăm, de Critobul (*Din domnia lui Mehmed al II-lea. Anii 1451-1462* (=Scriptores Byzantini, IV), ed. V. Grecu, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1963 (Critobul-ed. Grecu), p. 198-205; *Critobuli Imbriotae Historiae* (=Corpus Fontium Historiae Byzantinae, XXII), ed. D. R. Reinsch, Berlin, De Gruyter, 1983 (Critobul-ed. Reinsch), p. 108-113).

⁶³ Principalele redări istoriografice ale acestor evenimente (de exemplu: William Miller, *The Gattilusj of Lesbos (1355-1462)*, în idem, *Essays on the Latin Orient*, Cambridge, Cambridge University Press, 1921, p. 313-353, la p. 334-340; Franz Babinger, *Mehmed the Conqueror and his Time*, ed. William C. Hickmann, Princeton, NJ, Princeton University Press, 1978, p. 134-136, 209-212; Christopher Wright, *The Gattilusio Lordships and the Aegean World, 1355-1462* (=The Medieval Mediterranean,

Atât Laonic Chalcocondil⁶⁵, cât și Georgios Sphrantzes⁶⁶, ambii măcar la fel de cunoscuți precum Ducas și Critobul (dacă nu și la fel de informați, cel puțin Chalcocondil)⁶⁷, au tratat foarte expeditiv soarta stăpânirilor familiei Gattilusio, doar cucerirea Lesbos-ului (1462) primind cu adevărat atenție⁶⁸. În ceea ce-l privește pe venețianul Stefano Magno⁶⁹, foarte atent cu izvoarele care încă se păstrau în veacul al XVI-lea în arhiva Serenissimei⁷⁰, el a trecut repede peste soarta familiei Gattilusio din anii 1455-1456⁷¹, evenimentele din Egeea orientală premergând de puțin retragerea și apoi exilarea venetă a primului *bailo* al republicii pe Bosfor, controversatul Bartolomeo Marcello (aprilie-mai 1456)⁷².

La revenirea sa în Lagună se referea și autorul anonim al „sintezei” din 28 aprilie 1456 în paragraful imediat următor descrierii pierderilor suferite de

C), Leiden – Boston, Brill, 2014, p. 67-71, 388-395) sunt întemeiate pe cronicile lui Ducas și Critobul, în funcție și de simpatiile lor, pro- sau antiotomane.

⁶⁴ Deoarece ambele ediții românești (dar și cele germane) ale cronicilor lui Ducas și Critobul sunt disponibile online, nu vom reda pasaje *in extenso* din acestea.

⁶⁵ *Expuneri istorice* (=Scriptores Byzantini, II), ed. V. Grecu, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1958 (*Chalcocondil*-ed. Grecu), p. 268. Ca în cazul lui Sphrantzes de mai jos, nu ne referim și la alte ediții, deoarece lipsesc informații reale privitoare la subiectul nostru.

⁶⁶ *Memorii, 1401-1477. Cronica, 1281-1481* (=Scriptores Byzantini, V), ed. V. Grecu, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1966 (*Sphrantzes*-ed. Grecu), p. 232-233 (în așa-numitul *Pseudo-Phrantzes*). Se poate afirma chiar că Sphrantzes nu a spus vreun cuvânt despre evenimentele de la 1455-1456, deși, așa după cum și el însuși afirma, el negociase, la 1440, logodna dintre Constantin (al XI-lea) Paleologul și Caterina Gattilusio (*Sphrantzes*-ed. Grecu, p. 62-63, din *Memorii*/ p. 334-335, din *Cronica*).

⁶⁷ Vezi și Matei Cazacu, *Les parentés byzantines et ottomanes de l'historien Laonikos Chalkokondyle (c. 1423-c. 1470)*, în „Turcica”, XVI (1984), p. 95-114.

⁶⁸ *Chalcocondil*-ed. Grecu, p. 293-298. *Sphrantzes* (ed. Grecu, p. 128-129, din *Memorii*/ p. 554-555, din *Cronica*) a tratat foarte pe scurt atât campania din Țara Românească cât și cea de pe Lesbos, din același an 1462.

⁶⁹ Oliver Jens Schmitt, *Die venezianischen Jahrbücher des Stefano Magno (ÖNB Codd. 6215-6217) als Quelle zur albanischen und epirotischen Geschichte im späten Mittelalter (1433-1477)*, în *Südosteuropa von vormoderner Vielfalt und nationalstaatlicher Vereinheitlichung. Festschrift für Edgar Hösch* (=Südosteuropäische Arbeiten, CXXXVII), ed. Konrad Clewing, O. J. Schmitt, München, R. Oldenbourg Verlag, 2005, p. 133-183, la p. 136-141.

⁷⁰ În raport cu Țările Române: Al. Simon, *Habsburgs, Jagiellonians and Crusading: The Wallachian Case in the 1470s*, în *The Jagiellonians in Europe: Dynastic Diplomacy and Foreign Relations* (=Memoria Hungariae, II), ed. Attila Bárány, Debrecen, Debrecen University Press, 2016, p. 91-106, la p. 102-103.

⁷¹ *Estratti degli Annali Veneti di Stefano Magno*, în *Chroniques gréco-romanes inédites ou peu connues*, ed. Karl Hopf, Berlin, Librairie de Weidmann, 1873, p. 179-209, la p. 199 (textul original al *Analelor* merită însă reluat). Magno preciza că, la originea conflictului cu Mehmed, stătuse înstăpânirea familiei Gattilusio asupra Lemnos-ului după cucerirea Constantinopolului. Lemnos îi aparținea de drept basileului Constantin al XI-lea, al cărui urmaș era sultanul. Cert este că Lemnos-ul fusese solicitat de Alfonso al V-lea de Aragon, regele Neapolelui, în schimbul ajutorării Bizanțului (vezi și Donald M. Nicol, *The Immortal Emperor: The Life and Legend of Constantine Palaiologos, last Emperor of the Romans*, Cambridge, Cambridge University Press, 1992, p. 62, 64).

⁷² Vezi și Pauline Guéna, *Qui a lu les capitulations? Note à partir d'une copie crétioise de 1454*, în „Turcica”, LIII (2022), p. 115-135, la p. 120-121.

familia Gattilusio⁷³, pentru a-și încheia „sinteza” cu punerea sub acuzare și reținerea lui Marcello (cu o zi mai devreme, pe 27 aprilie) pentru pactizare cu Turcul⁷⁴. Același Marcello, deși revenit, pe 23 aprilie, la Veneția, însoțit de solul lui Mehmed, numit un raguzan în „sinteza” din 28 aprilie, îl avertizase anterior (ante 15 aprilie) via Ragusa⁷⁵, unde se oprișe în drumul său de la Constantinopol⁷⁶, pe Iancu de Hunedoara că urma să fie atacat de sultan.⁷⁷ „Ceva” deranja în mod evident destule părți înșirate pe căile egeene și adriatice dintre Bosfor și Lagună⁷⁸. Este încă un motiv pentru care merită să urmărim istorisirea lui Ducas și „notele” și „golurile” lui Critobul.

Mize egeene în cronici și în documente

La moartea lui Dorino I Gattilusio (30 iunie 1455), Ducas a fost trimis de fiul și urmașul acestuia, Domenico⁷⁹, la Mehmed cu tributurile datorate pentru insulele Lesbos și Lemnos (tot așa cum Dorino, fiul tot de curând răposatului Palamede

⁷³ Reamintim: [...] *El zonse a XXIII del messe, zoe del instante, Signor Bortolamio Marcello, cum uno ambador dal Turcho, el qual nome/ Ragusio, cum una fusta de Candia [...]* (ASM, A.D.S., Potenze Estere, *Ungheria*, cart. 650, nn).

⁷⁴ [...] *Anchoy che sono XXVII del mexe le <que>Ste chiama Signor Bortolamio Marcello su le scale de Rialto e per el pieder di avocadori de communi in el conseyo de pregadi vien opoxo a quel Signor Bortolomaio havere intelligentia/ secreta cum quel Signor Turcho. Etiam havere parlato coxa contra el stato de Illustrissima Signoria. Estado da timore/ zorni otto debi comparare. Et e sta presso per parti de darli collegio e tortura. El qual Signor Bortolamio/ non comparando procedeva contra de luy aspressamente per quello si divulgado [...]* (ASM, A.D.S., Potenze Estere, *Ungheria*, cart. 650, nn).

⁷⁵ Reamintim că Ragusa era tributară sultanului și vasală regelui Ungariei, și, totodată, altminteri principala rivală adriatică a Veneției (Jesse C. Howell, *The Ragusa Road: Mobility and Encounter in the Ottoman Balkans (1430-1700)* [teză de doctorat (Harvard University)], Cambridge, MA, 2017, p. 44-48). Cu referire la tributurile pomenite mai jos, să notăm și suma plătită anual de Ragusa: 1000 ducăți (Vesna Miović, *Dubrovačka Diplomacija u Istanbulu*, Zagreb – Dubrovnik, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za povijesne znanosti, 2003, p. 9-12).

⁷⁶ Interesant este că, în „sinteza” această oprire, nu era pomenită, deși se amintea originea raguzană a solului otoman.

⁷⁷ Cităm din mesajul trimis, pe 15 aprilie 1456, de Republica Sfântului Blasius lui Iancu, numit în continuare guvernator, deși nu mai era de peste trei ani: [...] *De novis hec habemus: Quidam patricius Venetus baiulus Constantinopolis, nomine Bartholomeus Marcellus, his diebus Venecias navigans, ad nos appulit, qui magnos per Turcos belli paratus instrui predicabat et eorum mentes ad expugnanda Danubii loca diriguntur; ipsorum tamen Turchorum audaciam aliquanto repressam esse, cum eis de compertum fuit dominacionem vestram et reliquos heroes in concordia cum maiestate regia consenisse. Nomen precipue excellencie vestre ipsis Turcis summo esse terrore [...]* (József Gelich, Lajos Thallóczy *Diplomatarium relationum reipublicae ragusanae cum regno Hungariae*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1887 (*Ragusa*), nr. 342, p. 592).

⁷⁸ Completăm ca urmare mai jos „cursul narativ” al lui Ducas (și Critobul) cu câteva date documentare de context.

⁷⁹ Pentru „sângele” lor bizantin, vezi Thierry Ganchou, *Valentina Doria, épouse de Francesco II Gattilusio, seigneur de l'île de Mytilène (1384-1403), et sa parenté. Le Lesbian puzzle résolu*, în „Nuova Rivista Storica”, LXXXVIII (2004), p. 619-686. Pentru cel genovez: Enrico Basso, *Domenico Gattilusio*, în *Dizionario Biografico degli Italiani*, vol. LII (1999), *sub voce*.

Gattilusio⁸⁰, stăpânul Ainos-ului, trebuia să plătească pentru insula Imbros⁸¹. Membrii administrației otomane, în primă fază⁸², și apoi însuși sultanul au profitat de succesiune, care trebuia confirmată de Poartă. Au fost pretinse și primite insula Thasos și creșterea tributului pentru Lesbos (de la 3000 la, în final, doar 4000 de ducați)⁸³. În paralel, Mehmed pregătea un atac asupra Chios-ului genovez⁸⁴. Furtuna i-a năruit planurile, iar navele, care i-au rezistat, au ajuns în portul Mytilenei⁸⁵. Cu titlu de „compensație”, amiralul Yunus a solicitat-o pe soacra lui Domenico Gattilusio, soția lui Paride Giustiniani („stăpânitorul” Chios-ului și „regent” al Lesbos-ului)⁸⁶, care se refugiase în port înaintea sa. Aceasta a dus la o nouă misiune a lui Ducas la sultan (după 15 noiembrie⁸⁷ și supunerea de către turci a Phoceii Noi, colonie a Chios-ului⁸⁸). Problema a fost stinsă, „din senin”, de Mehmed (acesta pretinsese 10000 de ducați în schimbul soacrei), după ce oștenii săi au cucerit și Phocea Veche, posesiunea lui Domenico Gattilusio (24 decembrie)⁸⁹. Critobul a pomenit furtuna care a lovit flota otomană care se îndrepta spre Chios, dar nu a spus nimic despre incidentele de pe Lesbos⁹⁰. Nu a dorit să le asocieze cu ceea ce a urmat, motiv pentru care el a și introdus, între furtună și atacul otoman asupra Ainos-ului de la începutul anului 1456, o mare campanie otomană împotriva Serbiei⁹¹.

Pe 24 ianuarie 1456, sultanul a pornit din Constantinopol împotriva Ainos-ului, unde Bartolomeo Marcello petrecuse destul timp la curtea lui Palamede Gattilusio în timpul primelor sale negocieri cu Mehmed al II-lea de după cucerirea

⁸⁰ Vezi și Geo Pistarino, *I Gattilusio di Lesbo e d'Enos signori nell'Egeo*, în idem, *Genovesi d'Oriente* (=Civico Istituto Colombiano. Studi e Testi, XIV), Genova, Civico Istituto Colombiano, 1990, p. 383-420, la p. 403-407; T. Ganchou, *Hélène Notara Gatelioussaina d'Ainos et le Sankt Peterburg Bibl.Publ.gr. 243*, în *REByz*, LVI (1998), p. 141-168, la p. 143, 153-154.

⁸¹ Ducas-ed. Grecu, p. 410-411/ ed. Reinsch, p. 570-571.

⁸² Cazul poate fi relevant și pentru Țara Românească de dinainte de mutațiile din secolul al XVI-lea.

⁸³ Ducas-ed. Grecu, p. 412-415/ ed. Reinsch, p. 572-575.

⁸⁴ Vezi în continuare Philip P. Argenti, *The Occupation of Chios by the Genoese and Their Administration of the Island, 1346-1566*, I. Text, Cambridge, Cambridge University Press, 1958, p. 201-210.

⁸⁵ Ducas-ed. Grecu, p. 414-417/ ed. Reinsch, p. 574-577.

⁸⁶ În general se evită a se da un nume acestei doamne, cu toate că se insistă pe rolul fiicei ei și a lui Paride, Maria, ca soție a lui Domenico și, poate mai ales, ca discipolă a cunoscutului arhiepiscop de Mytilene, Leonardo din Chios (E. Basso, *Tra fede, politica e diplomazia: Leonardo da Chio e i Gattilusio*, în Idem, *Il mare di San Giorgio. Studi su Genova e l'Egeo nel Basso Medioevo* (=Quaderni della Società Ligure di Storia Patria, X), Genova, Società Ligure di Storia Patria, 2021, p. 129-152, la p. 131, 137).

⁸⁷ Ducas-ed. Grecu, p. 416-419/ ed. Reinsch, p. 578-581.

⁸⁸ Michel Balard, *The Genoese in the Aegean (1204-1566)*, în „Mediterranean Historical Review”, IV (1989), 1, p. 158-174, la p. 165.

⁸⁹ Ducas-ed. Grecu, p. 418-419/ ed. Reinsch, p. 580-581.

⁹⁰ Critobul-ed. Grecu, p. 176-179/ ed. Reinsch, p. 92-94.

⁹¹ Pentru evenimente (marile lupte din Serbia avuseseră loc în 1454): Pálosfalvi, *From Nicopolis to Mohács*, p. 171, 174.

Constantinopolului⁹². Mehmed a cucerit Ainos-ul, în timp ce stăpânul orașului ierna pe Samotraki⁹³ (conform lui Critobul, Mehmed nu a făcut decât să intervină într-o dispută de familie apărută la moartea lui Palamede, fiul acestuia, Dorino, încercând să ia toată moștenirea⁹⁴, deși lui i se cuveneau numai „[...] posesiunile din Mitilene [...]”⁹⁵). Ulterior, la începutul primăverii (când, după Critobul, mult mai atent la soarta Ainos-ului decât la cea a Lesbos-ului, Dorino, venit la Adrianopole⁹⁶, i se închinase sultanului⁹⁷), Mehmed și-a reîndreptat atenția asupra Chios-ului, care a scăpat de pericolul otoman, cumpărându-și pacea cu 30000 de ducăți și cu un tribut anual de 10000 de ducăți⁹⁸. În înțelegere cu contestatarii lui Niccolò, fratele lui Domenico, turcii au încercat tot atunci să preia stăpânirea insulei Lemnos⁹⁹, dar o navă trimisă de Domenico a izbutit să-l salveze pe Niccolò, spre marea nemulțumire a sultanului (aprilie-mai 1456)¹⁰⁰. „[...] Făcându-i cunoscut tiranului [lui Mehmed al II-lea¹⁰¹] ce s-a petrecut la Lemnos, deși plin de mânie asupra Lesbosului și a domnului de acolo, însuși pleacă asupra Belgradului cu putere grea și cu tunuri foarte multe [...]”¹⁰² (nimic despre toate acestea nu se găsește în cronica lui Critobul, și din cauză că fusese numit, după cum el însuși preciza, guvernator al Imbros-ului, luat, alături de Samotraki, de Mehmed de la Dorino „de Ainos”)¹⁰³.

După înfrângerea sultanului de la Belgrad (23 iulie 1456)¹⁰⁴ și, poate la fel de important, după ce venețienii se înstăpâniseră asupra Sporadelor de Nord (ante

⁹² *Acta Albaniae Veneta*, XXII. 1453-1454, München, Rudolf Trofenik, 1975, nr. 5997, p. 62; nr. 6114, p. 174; nr. 6119, p. 182; T. Ganchou, *Le rachat des Notaras après la chute de Constantinople ou les relations «étrangères» de l'élite byzantine au XVe siècle*, în *Migrations et diasporas méditerranéennes (X^e-XVIe siècles)* (=Byzantina Sorbonensia, XIX), ed. M. Balard, Alain Ducellier, Paris, Publications de la Sorbonne, 2002, p. 149-229, la p. 184.

⁹³ *Ducas*-ed. Grecu, p. 418-419/ ed. Reinsch, p. 580-581.

⁹⁴ Vezi aici și Catherine Asdracha, *Les prétentions politiques de Palamede Gattilusio (1409-1455), seigneur d'Ainos, d'Imbros et de Samothrace*, în *Oriente e Occidente tra Medioevo ed Età Moderna. Studi in onore di Geo Pistarino*, ed. Laura Baletto, Genova, Glauco Brigati, 1997, p. 41-45.

⁹⁵ *Critobul*-ed. Grecu, p. 189-190/ ed. Reinsch, p. 101-102.

⁹⁶ Relația sultanală Adrianopole-Constantinopole în primii ani de după căderea Bizanțului poate fi utilă și în plan românesc.

⁹⁷ *Critobul*-ed. Grecu, p. 197-198/ ed. Reinsch, p. 107.

⁹⁸ *Ducas*-ed. Grecu, p. 418-419/ ed. Reinsch, p. 582-583.

⁹⁹ Vezi aici și observația venețiană (*ad annum* 1464) a lui Anthony Kaldellis, *The Interpolations in the Histories of Laonikos Chalkokondyles*, în „Greek, Roman, and Byzantine Studies”, LII (2012), p. 259-283, la p. 260.

¹⁰⁰ *Ducas*-ed. Grecu, p. 420-421/ ed. Reinsch, p. 582-585.

¹⁰¹ Pentru cuvintele lui Ducas, vezi și Maja Nikolić, *The Greatest Misfortune in the Oikoumene: Byzantine Historiography on the Fall of Constantinople in 1453*, în „Balcanica”, XLVII (2016), p. 119-133, la p. 126-128. Este poate locul să amintim un fapt care ar trebui să fie destul de bine cunoscut: Ducas a fost și a rămas un susținător al unirii Bisericii de la Florența.

¹⁰² *Ducas*-ed. Grecu, p. 420-421/ ed. Reinsch, p. 584-585.

¹⁰³ *Critobul*-ed. Grecu, p. 196-199/ ed. Reinsch, p. 105-106.

¹⁰⁴ Care, după cum precizam anterior, a reținut atenția lui Critobul, dar nu și pe cea a lui Ducas, ceea ce este destul de ciudat, date fiind simpatiile sale unioniste și, implicit, cruciate.

18 august 1456)¹⁰⁵, cu acordul lui Mehmed (după căderea Bizanțului, sultanul le dăduse Gattilusi-lor de pe Lesbos¹⁰⁶), Ducas a mers cu tributul la acesta în luna august¹⁰⁷. Apoi au ajuns la Lesbos „[...] în anul 6965 [post 1 septembrie 1456]¹⁰⁸ [...] unsprezece trireme, trimise de papa Calist [...]”¹⁰⁹, ceea ce a dus la un atac, neizbutit însă, din partea Porții¹¹⁰. Împotriva ei, Domenico Gattilusio ceruse deja, pe 28 decembrie 1455, ajutorul Genovei (dar republica ligură¹¹¹, tradiționala adversară a Venetiei, luase în discuție cazul abia pe 10 martie 1456)¹¹². Totuși acum, Domenico îi putea îndeplini dorința răposatului său tată, Dorino, căsătorindu-și sora mică, Agnesia, cu întâiul născut al răposatului duce de Faenza¹¹³ (se pare însă că mariajul nu s-a realizat)¹¹⁴.

Mehmed al II-lea între Mytilene și Moldova

Între atâtea redări ajustate și tăceri informate, informația moldavă din „sinteza” venetă trimisă lui Zuan da Canal, pe 28 aprilie 1456, are cel puțin greutatea unui rând scris de Ducas, dacă nu chiar mai mare, deoarece, pentru a nu o compromite „prin asociere”, autorul „sintezei” o separase de cele nu mai puțin de șapte paragrafe dedicate de el *bailo*-ului căzut în dizgrație, Bartolomeo Marcello, cel

¹⁰⁵ Giustina Olgiati, *Le colonie genovesi di fronte all'avanzata ottomana*, în „Erdem”, VII (1991), 2, p. 689-696, la p. 694.

¹⁰⁶ Vezi și Andrea Mazarakis, *Il contesto istituzionale della dominazione e l'amministrazione dei Gattilusio a Mitilene (1355-1462)*, în „Cercetări Numismatice”, XII-XIII (2006-2007) [~2008], p. 249-269, la p. 256 (și nota 40).

¹⁰⁷ Ducas-ed. Grecu, p. 422-423/ ed. Reinsch, p. 584-587.

¹⁰⁸ Remarcăm datarea doar după anul bizantin, 6965 (1 septembrie 1456-31 august 1457), nu și după lună, aleasă de Ducas.

¹⁰⁹ Ducas-ed. Grecu, p. 422-423/ ed. Reinsch, p. 586-587.

¹¹⁰ Pentru acțiunile flotei papei Calixt al III-lea, comandate de patriarhul de Aquileia, cardinalul venețian Ludovico Trevisan, vezi Pio Paschini, *La flotta di Callisto III, 1455-1458*, în „Archivio della Società Romana di Storia Patria”, LIII-LV (1930-1932), p. 177-254, la p. 185-186, 232-238.

¹¹¹ Pe 10 august 1456, Alfonso al V-lea de Aragon i-a numit pe genovezi *itali Teucri* (E. Basso, *Genova e gli Ottomani nel XV secolo: gli itali Teucri e il Gran Sultano*, în *L'Europa dopo la Caduta di Costantinopoli: 29 maggio 1453, Atti del Convegno Storico Internazionale, Todi, 7-9 ottobre 2007*, Spoleto, Fondazione Centro italiano di studi sull'alto medioevo 2008, p. 375-409, la p. 375, nota 1).

¹¹² Alfonso Assini, *La compera Metilini e la difesa genovese dei Gattilusio dopo la caduta di Costantinopoli*, în *Πρακτικά Συνεδρίου «Οι Γατελοδίοι της Λέσβου» (=Μεσαιωνικά Τετράδια, I)*, ed. A. Mazarakis, Athena, Φοινίκη, 1996, p. 223-280, în Anexă, nr. 1, p. 254-256; Pistarino, *I Gattilusio di Lesbo*, p. 404-406; Basso, *Tra fede, politica e diplomazia*, p. 142.

¹¹³ Ausilia Roccatagliata, *Notai genovesi in Oltremare. Atti rogati a Pera e Mitilene (=Collana Storica di Fonti e Studi, XXXIV, 1-2), II. Mitilene, 1454-1460*, Genova, Università di Genova, Istituto di Paleografia e Storia medievale, 1982, nr. 18, p. 52-53 (22 octombrie 1456). În procura dată de Domenico Gattilusio fraților Simeone și Giovanni Giustiniani, care urmau să perfecteze căsătoria, mireasa venind cu o dotă de 10000 de ducăți, nu se preciza nici numele viitorului mire, nici cel al tatălui acestuia. Era însă cel mai probabil vorba de Guidantonio Manfredi († 1443) și de fiul său Taddeo, aflat în serviciul ducelui Milanului, Francesco Sforza (vezi I. Lazzarini, *Taddeo Manfredi*, în *Dizionario Biografico degli Italiani*, vol. LXVIII (2007), *sub voce*).

¹¹⁴ Wright, *The Gattilusio Lordships*, p. XVII, 259. Ducas nu a scris nimic despre acest proiect matrimonial.

care trebuie măcar să fi confirmat trimiterea de către Mehmed al II-lea a unei fete din neamul Gattilusio de pe insula Lebsos lui Petru al III-lea Aron al Moldovei¹¹⁵. Iar informația, verificată la Veneția, se potrivește în plus raporturilor cunoscute¹¹⁶ dintre sultan și contestatul domn al „Valahiei de Jos”, *Valachia Bassa*, numele folosit de Veneția¹¹⁷ pentru statul care preluase fosta mare colonie genoveză de la Cetatea Albă¹¹⁸.

De dinainte de octombrie 1455, urmând probabil exemplul Caffei genoveze din Crimeea¹¹⁹, Petru al III-lea Aron acceptase, după ce rezistase încercării cafeze de recucerire a castelului Ilice (de la Gurile Niprului)¹²⁰, să-i plătească lui Mehmed al II-lea un tribut anual de 2000 de ducăți¹²¹. Cu toate că nu era primul acord dintre un domn al Moldovei și un sultan¹²², tributul a fost plătit abia peste opt luni (la vreo trei luni după „raportul venețian de sinteză” de la sfârșitul lui aprilie 1456), în

¹¹⁵ În ordinea/ „numărătoarea” paragrafelor, structura „sintezei” era: [1.] pregătirile antiotomane ale lui Frederic al III-lea, Ladislau al V-lea și Iancu de Hunedoara, [2.] atacul otoman de la Ainos, [3-4.] raidul otoman de la Mytilene, [5-11.] venirea lui Bartolomeo Marcello, împreună cu solul lui Mehmed al II-lea, la Veneția (23 aprilie 1456), și „*debriefing-ul*” venețian al *bailo*-ului, [12.] reținerea și punerea sub acuzare a lui Marcello (27 aprilie 1456). Data celui din urmă eveniment pune mult sub semnul întrebării citata înregistrare „neutră” venețiană, din 29 aprilie 1456, a sosirii lui Marcello, alături de trimisul sultanului (*Acta Albaniae Veneta*, vol. XXIII, nr. 6412, p. 124).

¹¹⁶ Liviu Pilat, O. Cristea, *The Ottoman Threat and Crusading on the Eastern Border of Christendom during the 15th Century* (=East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450-1450, XLVIII), Leiden – Boston, Brill, 2018, p. 126-128.

¹¹⁷ La 1459 și la 1462 de exemplu (Simon, *Pământurile crucii*, p. 132, 159). De aici și localizarea domnului Moldovei din „sinteză”: [...] *de soto da la Valachia* [...] („... de sub Valahia/Țara Românească...”).

¹¹⁸ Vezi aici recent și Al. Simon, *Catedralele Cetății Albe, Armenopolis-ul Moldovei*, în *Spațiul sacru în orașul medieval: perspective arheologice și istorice*, ed. Maria Crîngaci Țiplic, Cluj-Napoca, Mega, 2024, p. 35-57.

¹¹⁹ Vezi și E. Basso, *Caffa 1453: tensioni interne e difficoltà economiche alla vigilia della caduta di Costantinopoli*, în „Romania Orientale”, XII (1999), p. 59-86. 3000 de ducăți era tributul anual al Caffei.

¹²⁰ Ștefan Andreescu, *Politica pontică a Moldovei. Ștefan cel Mare și castelul Ilice*, în *RI*, s.n., VII (1996), 7-8, p. 511-520, la p. 512-513; Laurențiu Rădvan, *Between Byzantium, the Mongol Empire, Genoa and Moldavia: Trade Centers in the North-Western Black Sea Area*, în *From Pax Mongolica to Pax Ottomana: War, Religion and Trade in the Northwestern Black Sea Area (14th-16th Century)* (=East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450-1450, LVIII), ed. O. Cristea, L. Pilat, Leiden, Brill, 2020, p. 66-80, la p. 73.

¹²¹ *Documente turcești privind istoria României* (=Izvoare Orientale privind Istoria României, III), I. 1455-1774, ed. Mustafa A. Mehmet, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1976, nr. 1, p. 1 (5 octombrie <1455>). Suma, onorantă pentru Moldova în comparație cu, de exemplu, cazurile amintite ale Lesbos-ului, Ainos-ului sau al Raguzei, s-a putea să fi fost calculată în funcție de pretențiile Cracoviei din vara anului 1451 pentru recunoașterea viageră a stăpânirii lui Bogdan al II-lea, executat mai apoi de Petru Aron (Al. Simon, *John Hunyadi between Belgrade and Cetatea Albă in the 1450s*, în „Banatica”, XIX (2009), p. 41-58, la p. 50).

¹²² M.-M. Székely, Șt. S. Gorovei, *Old Questions, Old Clichés. New Approaches, New Results? The Case of Moldavia*, în *The Ottoman Conquest of the Balkans: Interpretations and Research Debates*, ed. O. J. Schmitt, Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2016, p. 209-242, la p. 218, nota 43.

timp ce Mehmed al II-lea se pregătea pentru asediul Belgradului¹²³. Din cauza conflictelor dintre Petru Aron și genezii din Marea Neagră¹²⁴ și datorită legitimității îndoielnice a domnului Moldovei¹²⁵, o soție Gattilusio, de sânge nobil genezez și imperial bizantin era foarte binevenită¹²⁶. Aceasta ar explica „mărinimia” lui Mehmed, care-l intrigase pe autorul „sintezei” venețiene discutate¹²⁷. Totuși, în pofida gestului Turcului și în ciuda angajamentului luat, la sfârșitul lui iunie 1456¹²⁸, de Petru Aron față de suzeranul său creștin, pro-otomanul Cazimir al IV-lea Jagiello, regele Poloniei¹²⁹, de a recupera Chilia la Gurile Dunării, stăpânită de la 1448 de Iancu de Hunedoara¹³⁰, domnul Moldovei nu a intervenit în marele conflict din vara anului 1456, când flota otomană a și forțat intrarea pe apa Dunării dinspre Marea Neagră¹³¹.

Cam aici se opresc ceea ce am putea numi „certitudini”. Nu se știe ca Petru Aron să fi fost căsătorit, deși i se cunosc doi băieți, Alexandru și Ilie¹³², cel dintâi însoțindu-l pe Mehmed în campania sa din Moldova de la 1476¹³³. Nu se știe nici ca Domenico Gattilusio și Maria Giustiniani să fi avut copii¹³⁴, nefiind în schimb

¹²³ *Documente turcești*, I, nr. 2, p. 2 (9 iunie 1456); Leon Șimanschi, *Închinarea de la Vaslui (5 <iunie> 1456)*, în *AIPI*, XVIII (1981), p. 613-637.

¹²⁴ Aici trebuie avut în vedere și „statutul special” al Cetății Albe (Andrei Pippidi, *Din nou despre inscripțiile de la Cetatea Albă*, în *In honorem Paul Cernovodeanu*, ed. Violeta Barbu, București, Kriterion, 1997, p. 75-85).

¹²⁵ C. Rezachevici, *Cronologia critică*, I, p. 522. Nu este deloc sigur că Petru Aron era fiul nelegitim al lui Alexandru cel Bun.

¹²⁶ Vezi Anthony Luttrell, *John V's Daughters: A Palaiologan Puzzle*, în „Dumbarton Oaks Papers”, XL (1986), p. 103-112. Fondatorul „dinastiei” Gattilusio, Francesco I fusese căsătorit cu Irina (Maria), fiica lui Ioan al V-lea Paleologul. A fost un mare argument pentru deja amintita căsătorie a surorii lui Domenico, Caterina († 1442), cu Constantin (al XI-lea) la 1441.

¹²⁷ După toate probabilitățile, Moldova nu îi era familiară autorului „sintezei” (o arată modul în care el a definit-o în raport cu Țara Românească). Ca urmare, acesta nu putea înțelege de Mehmed o dăruire pe fată și nu o păstrase pentru el, în harem.

¹²⁸ Mihai Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II [1438-1456; 1387-1456], Iași, Institutul de Arte Grafice „Brawo”, 1932, nr. 230, p. 779-787. Merită subliniat și că Petru Aron se arăta dispus să accepte și un arbitraj al lui Cazimir între domn și mătușa maternă a regelui, Maria, văduva lui Iliș I și mama răposatului Alexandru al II-lea (Alexăndrel), în privința Cetății Albe.

¹²⁹ Vezi, pe larg, subiectul la Șerban Papacostea, *La Moldavie état tributaire de l'empire ottoman au XVe siècle: le cadre international des rapports établis en 1455-1456*, în *RRH*, XIII (1974), 3, p. 445-461.

¹³⁰ Francisc Pall, *Stăpânirea lui Iancu de Hunedoara asupra Chiliei și problema ajutorării Bizanțului*, în *SRdI*, XVIII (1965), 3, p. 619-638.

¹³¹ *Ragusa*, nr. 342, p. 592. Mișcarea fusese încercată deja, tot fără succes, de flota lui Mehmed în toamna anului precedent.

¹³² Șt. S. Gorovei, M.-M. Székely, Princeps omni laude maior. *O istorie a lui Ștefan cel Mare*, Putna, Sfânta Mănăstire Putna, 2005, p. 148, 380.

¹³³ Krzysztof Baczkowski, *Nieznane listy Baltazara z Piscii do papieża Sykstusa IV z lat 1476-1478 ze zbiorów weneckich*, în „Prace Historyczne”, LXXXIX (1989), p. 239-251, în Anexă, nr. 1, p. 244.

¹³⁴ Wright, *The Gattilusio Lordships*, p. XVII. În plus, în istoriografie s-au avansat două date pentru căsătoria dintre Domenico și Maria: ante 1444 și post 1449 (Raymond J. Loenertz, *La Société des frères Pèrigrinants. Étude sur l'Orient dominicain (=Disserationes Historicae, VII)*, I, Rome, S. Sabina, 1937, p. 67, și nota 54; Luciano L. Calzamiglia, *Un maonese di Chio: Leonardo*

exclus ca „fata de pe Lesbos” trimisă de sultan domnului Moldovei să fi fost o fiică a de curând răposatului Dorino I, o soră de a lui Domenico, care, în toamna anului 1456, sigur avea o soră, pomenita Agnesia, de măritat¹³⁵. În cele din urmă, nu credem că am greși dacă am afirma că îndoielile pot fi mult mai numeroase, depășind sensibil numărul „certitudinilor” moldave și otomane¹³⁶.

Rămân în schimb motivația și miza politică a gestului lui Mehmed al II-lea. Evidente (legitimarea dinastică a uzurpatorului Petru al III-lea Aron și stabilizarea sa în rândul vasalilor sultanului în ajunul ofensivei acestuia împotriva Regatului Ungariei), ele deschid două subiecte foarte delicate (socotite însă anterior a fi, în mare măsură, lămurite): (1) acceptarea – înainte de detronarea sa de către Ștefan al III-lea cel Mare în aprilie 1457 – de către Petru Aron a Unirii de la Florența¹³⁷, și (2) implicațiile otomane (pro-/anti-) ale intrării lui Ștefan în Moldova, cu sprijinul lui Vlad al III-lea Țepeș, la nici un an de la „sinteza” venețiană din 28 aprilie 1456¹³⁸. În aceste contexte, membra familiei Gattilusio poate să nu fi îndeplinit așteptările sultanului, poate chiar dimpotrivă. Fie ca fiică, fie drept cumnată a influentei Maria Giustiniani, educată în spiritul „catolicizant” dat unirii florentine de către mentorul ei, Leonardo di Chios, arhiepiscop de Mytilene¹³⁹, fata destinată domnului Moldovei era mai curând de/prin natură să-l îndrepte pe acesta înspre Roma și nu înspre Constantinopol¹⁴⁰. Ar fi o ironie pe măsura vremurilor.

Giustiniani Garibaldo, O.P., arcivescovo di Mitilene (1395-1459), în La storia dei Genovesi, vol. XII (1991), 1, p. 61-81, la p. 64, 66, 75, nota 31; Basso, Tra fede, politica e diplomazia, p. 131, 135). În cele de al doilea caz, preferat de majoritatea istoricilor, fata ar fi avut cel mult șase ani în 1456.

¹³⁵ Roccatagliata, *Notai genovesi*, II, nr. 18, p. 52. Pe moment, pare mai plauzibil ca ea să fi fost sora, nu fiica lui Domenico.

¹³⁶ Două îndoieli ne vin în minte în acest context: (1) dacă domnul Moldovei la care fusese trimisă fata nu era Petru Aron, ci un pretendent la tronul de la Suceava?; (2) dacă domnița Gattilusio nu a mai ajuns la destinația ei moldavă?

¹³⁷ Cu accent pe cazul huișilor din Moldova: Pilat-Cristea, *The Ottoman Threat*, p. 128-129. Evităm deliberat referirile la scrierile „misionare” care au denaturat voit cercetarea, după cum am avut recent ocazia să ne (re)convingem (Al. Simon, *Eugeniu al IV-lea, Sigismund de Luxemburg și ierarhul pentru toți valahii în primăvara anului 1436*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secției de Științe Istorice și Arheologie”, seria a V-a, XXXIX (2024), p. 107-146, la p. 131, nota 203).

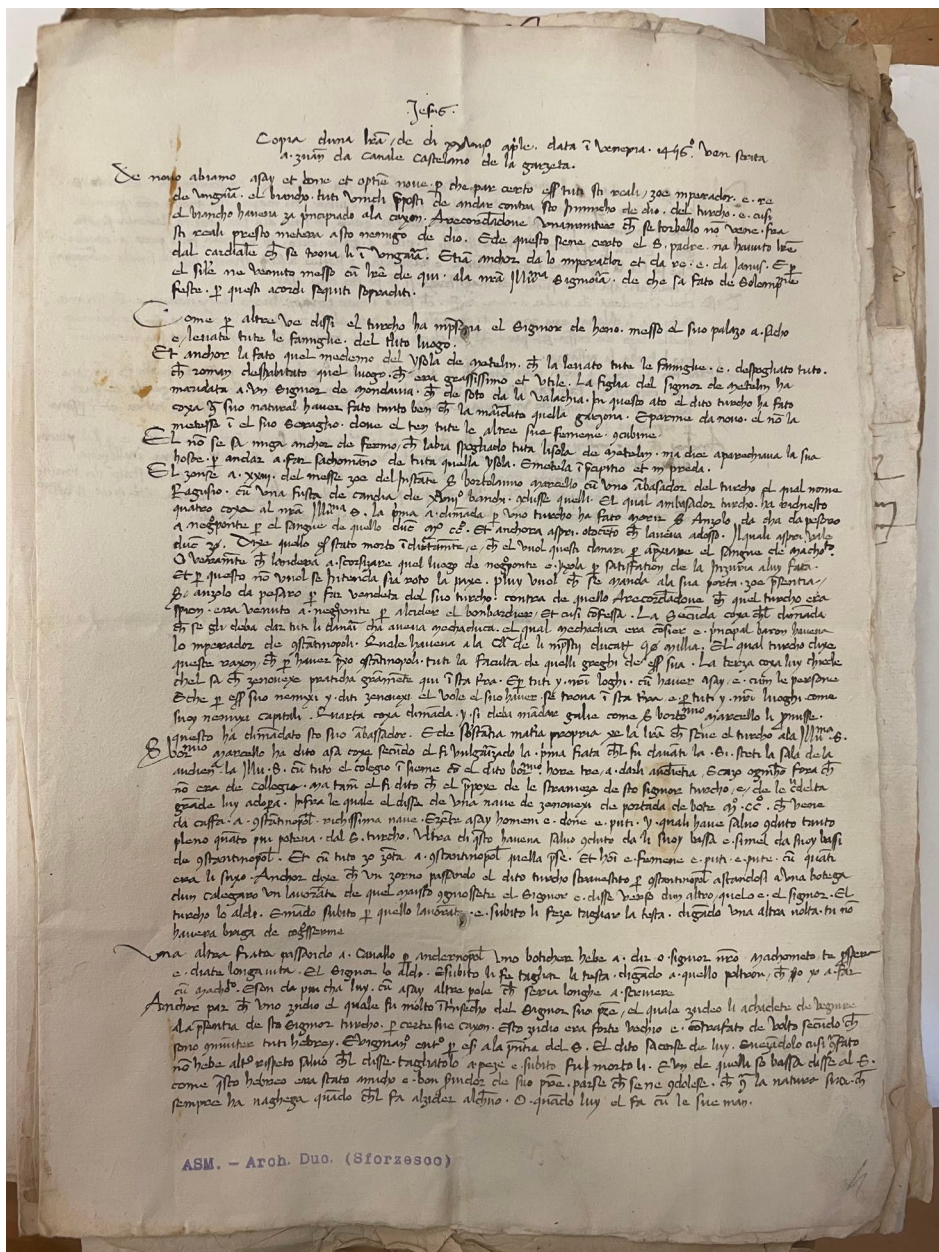
¹³⁸ Pentru discuții: Marian Coman, O. Cristea, *Istории paralele istorii convergente. Moldova și Țara Românească în 1457 și 1476*, în *AP*, XI (2015), 1, p. 99-120, la p. 102-107. În opinia noastră, principala problemă a primăverii anului 1457 este dată de executarea lui Ladislau de Hunedoara de către Ladislau al V-lea de Habsburg cu o lună înaintea intrării lui Ștefan în Moldova (T. Pálosfalvi, *Tettes vagy áldozat? Hunyadi László halála*, în „Századok”, CXLIX (2015), 3, p. 383-441).

¹³⁹ Aspectul a fost bine surprins de către Enrico Basso (în *Tra fede, politica e diplomazia*, p. 130). Scaunul arhiepiscopal de Mytilene era de rit grec. La moartea lui Dorotheos, el ar fi trebuit să-i revină unui ierarh, de rit grec, și nu unui prelat, de rit latin, conform prevederilor unirii florentine, susținute și semnate de Dorotheos la 1439. La intervenția Mariei Giustiniani și a lui Dorino I Gattilusio, s-a spus, papa Eugeniu al IV-lea l-a numit arhiepiscop pe dominicanul Leonardo din Chios în vara anului 1444. În rest, familia Gattilusio a avut o politică foarte tolerantă față de supușii ei de rit grec, majoritari, înainte și după Unirea de la Florența (Wright, *The Gattilusio Lordships*, p. 291-293, 345-348).

¹⁴⁰ Reamintim că, pe 12 august 1456 (bătălia de la Belgrad se încheiase pe 23 iulie), Petru Aron i-a reinvitat pe brașoveni, [...] *sub nostre katholice fidei honore* [...], pentru a face comerț în Moldova (*Documenta Romaniae Historica, D. Relațiile între Țările Române*, vol. I. 1222-1456, ed. Ștefan

În loc de concluzii

Trăgând linie, una departe de a fi definitivă, surprinzătoarea informație moldavă din raportul venet „de sinteză” din 28 aprilie 1456, trimis castelanului Garzettei bresciene, Zuan da Canal, fiul influentului Nicolò, căpitan și diplomat, inclusiv la curtea sultanului Murad al II-lea, și redactat sub influența recente rețineri a lui Bartolomeo Marcello, *bailo*-ul venețian de la Constantinopol, acuzat de pactizare secretă cu Mehmed al II-lea, ne arată deopotrivă limitele și perspectivele cercetării anilor de cumpănă de după cucerirea otomană a Constantinopolului. Pentru a-și întări susținerea lui Petru Aron, contestatul domn al Moldovei, Mehmed al II-lea a decis să-i trimită în dar (matrimonial) o domniță din familia Gattilusio (fie fiica lui Dorino I, fie fata fiului și urmașului acestuia, Domenico), răpită în urma unui raid otoman al centrului insulei Lesbos, Mytilene. Sultanul se pregătea să atace Regatul Ungariei la Belgrad, după cum, prin Ragusa, Bartolomeo Marcello îl informase deja pe Iancu de Hunedoara, cu aproximativ două săptămâni înainte de arestarea diplomatului venețian și de raportul „de sinteză” de la sfârșitul lui aprilie. Aceasta ne arată că lucrurile erau în egală măsură alunecoase și neclare de la vremea petrecerii lor, când Moldova se pregătea, de luni bune, să plătească primul ei tribut otoman cunoscut. Multe, dar nu toate, s-au schimbat însă în termen de nici un an prin victoria lui Ștefan cel Mare asupra lui Petru Aron.

ASM. - Arch. Duo. (Sforzesco)

ABREVIERI

<i>AARMSI</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice
<i>AARMSL</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Literare
<i>AARPAD</i>	= „Analele Academiei Române”, seria II, București, 1879-1916
<i>AA.SS.</i>	= <i>Acta Sanctorum</i> , ed. Bollandisti, III ^a ediție, Parigi 1863-1870
<i>AB</i>	= Arhivele Basarabiei
<i>ACNSAS</i>	= Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității
<i>AE</i>	= L'Année Epigraphique, Paris
<i>AIR</i>	= Arhiva Istorică a României
<i>AIAC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj
<i>AIIAI</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>AIIC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Cluj
<i>AIINC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Națională, Cluj
<i>AIIX</i>	= Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>ALIL</i>	= Anuarul de Lingvistică și Istorie Literară, Iași
<i>ALMA</i>	= <i>Archivum Latinitatis Medii Aevi</i> . Genève.
<i>AM</i>	= Arheologia Moldovei, Iași
<i>AMAE</i>	= Arhiva Ministerului Afacerilor Externe
<i>AmAnthr</i>	= American Anthropologist, New Series, Published by Wiley on behalf of the American Anthropological Association
<i>AMM</i>	= Acta Moldaviae Meridionalis, Vaslui
<i>AMMB</i>	= Arhiva Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași
<i>AMN</i>	= Acta Musei Napocensis
<i>AMR</i>	= Arhivele Militare Române
<i>AMS</i>	= Anuarul Muzeului din Suceava
<i>ANB</i>	= Arhivele Naționale, București
<i>ANC</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Cluj
<i>ANSMB</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Municipiului București
<i>ANG</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Galați
<i>ANI</i>	= Arhivele Naționale, Iași
<i>ANIC</i>	= Arhivele Naționale Istorice Centrale
<i>ANR-Cluj</i>	= Arhivele Naționale, Cluj-Napoca
<i>ANR-Sibiu</i>	= Arhivele Naționale, Sibiu
<i>ANRM</i>	= Arhivele Naționale ale Republicii Moldova, Chișinău
<i>ANRW</i>	= Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, Berlin-New York
<i>ANSMB</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Municipiului București
<i>ANV</i>	= Arhivele Naționale, Vaslui
<i>AO</i>	= Arhivele Olteniei
<i>AP</i>	= Analele Putnei
<i>APH</i>	= Acta Poloniae Historica, Varșovia
<i>AqLeg</i>	= <i>Aquila Legionis. Cuadernos de Estudios sobre el Ejército Romano</i> , Salamanca
<i>AR</i>	= Arhiva Românească
<i>ArchM</i>	= Archiva Moldaviae, Iași
<i>ArhGen</i>	= Arhiva Genealogică
„Arhiva”	= „Arhiva”. Organul Societății Științifice și Literare, Iași
<i>ArhMold</i>	= Arheologia Moldovei

ASRR	= Arhiva Societății Române de Radiodifuziune
AȘUI	= Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași
ATS	= Ancient Textile Series, Oxbow Books, Oxford și Oakville
AUAIC	= Arhiva Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
AUB	= Analele Universității „București”
BA	= <i>Biblioteca Ambrosiana</i> , Roma, Città Nuova Editrice
BAR	= Biblioteca Academiei Române
BArchB	= Bundesarchiv Berlin
BAR int. ser.	= British Archaeological Reports, International Series
BBRF	= Buletinul Bibliotecii Române din Freiburg
BCIR	= Buletinul Comisiei Istorice a României
BCMI	= Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice
BCU-Iași	= Biblioteca Centrală Universitară, Iași
BE	= Bulletin Epigraphique
BF	= Byzantinische Forschungen, Amsterdam
BJ	= Bonner Jahrbücher, Bonn
BMI	= Buletinul Monumentelor Istorice
BMIM	= București. Materiale de istorie și muzeografie
BNB	= Biblioteca Națională București
BNJ	= Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher
BOR	= Biserica Ortodoxă Română
BS	= Balkan Studies
BSNR	= Buletinul Societății Numismatice Române
ByzSlav	= Byzantinoslavica
CA	= Cercetări arheologice
CAI	= Caiete de Antropologie Istorică
CartNova	= <i>La ciudad de Carthago Nova 3: La documentación epigráfica</i> , Murcia
CB	= Cahiers balkaniques
CBI	= <i>Der römische Weihebezirk von Osterburken. Corpus des griechischen und lateinischer Beneficiärer – Inschriften des Römischen Reiches</i> , Stuttgart
CC	= Codrul Cosminului, Suceava (ambele serii)
CCAR	= Cronica cercetărilor arheologice din România, CIMEC, București
CCh	= <i>Corpus Christianorum</i> , Turnhout
CChSG	= <i>Corpus Christianorum. Series Graeca</i>
CCSL	= <i>Corpus Christianorum Series Latina</i> , Turnhout, Brepols
CDM	= <i>Catalogul documentelor moldovenești din Arhivele Centrale de Stat</i> , București, vol. I-V; supl. I.
CDȚR	= <i>Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului</i> , București, vol. II-VIII, 1974-2006
Chiron	= Chiron: Mitteilungen der Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts, 1971
CI	= Cercetări istorice (ambele serii)
CIL	= <i>Corpus Inscriptionum Latinarum</i> , Berlin
CL	= Cercetări literare
CLRE	= <i>Consuls of the Later Roman Empire</i> , eds. R. S. Bagnall, A. Cameron, S. R. Schwartz, K. A. Worp, Atlanta, 1987
CN	= Cercetări Numismatice
CNA	= Cronica Numismatică și Arheologică, București
CSCO	= <i>Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium</i> , Louvain
CSEA	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiae Aquileiensis</i> , Roma, Città Nuova Editrice
CSEL	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum</i> , Wien, De Gruyter
CSPAMI	= Centrul de Studii și Păstrare a Arhivelor Militare Centrale, Pitești
CT	= Columna lui Traian, București

<i>CTh</i>	= <i>Codex Theodosianus</i> . Theodosiani, Libri XVI cum constitutionibus Sirmondianis, I, edidit adsumpto apparatu P. Kruegeri, Th. Mommsen, Hildesheim, 1970-1971
<i>Cv.L</i>	= Convorbiri literare (ambele serii)
„ <i>Dacia</i> ”, <i>N.S.</i>	= Dacia. Nouvelle Série, Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București
<i>DGAS</i>	= Direcția Generală a Arhivelor Statului
<i>DI</i>	= Diplomatarium Italicum
<i>DIR</i>	= <i>Documente privind istoria României</i>
<i>DIRRI</i>	= <i>Documente privind Istoria României. Războiul pentru Independență</i>
<i>DOP</i>	= Dumbarton Oaks Papers
<i>DTN</i>	= <i>Din trecutul nostru</i> , Chișinău
<i>DRH</i>	= <i>Documenta Romaniae Historica</i>
<i>EB</i>	= Études Balkaniques
<i>EBPB</i>	= Études byzantines et post-byzantines
<i>EDCS</i>	= <i>Epigraphik-Datenbank Clauss-Slaby</i> (http://www.manfredclauss.de/)
<i>EDR</i>	= <i>Epigraphic Database Roma</i> (http://www.edr-edr.it/default/index.php)
<i>EpigrAnat</i>	= Epigraphica Anatolica, Münster
<i>ERAsturias</i>	= F. Diego Santos, <i>Epigrafia Romana de Asturias</i> , Oviedo, 1959.
<i>EuGeSta</i>	= <i>Journal of Gender Studies in Antiquity</i>
<i>Gerión</i>	= Gerión. Revista de Historia Antigua, Madrid
<i>GB</i>	= Glasul Bisericii
<i>GCS</i>	= <i>Die Griechischen Christlichen Schriftsteller</i> , Leipzig, Hinrichs, 1897-1969
<i>GLK</i>	= <i>Grammatici Latini Keil</i>
<i>HEp</i>	= <i>Hispania Epigraphica</i> , Madrid
„ <i>Hierasus</i> ”	= <i>Hierasus</i> . Anuarul Muzeului Județean Botoșani, Botoșani
<i>HM</i>	= Heraldica Moldaviae, Chișinău
<i>HU</i>	= Historia Urbana, Sibiu
<i>HUI</i>	= Historia Universitatis Iassiensis, Iași
<i>IDR</i>	= <i>Inscripțiile din Dacia romană</i> , Bucurști-Paris
<i>IDRE</i>	= <i>Inscriptions de la Dacie romaine. Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie</i> , I-II, Bucarest, 1996, 2000
<i>IGLN</i>	= <i>Inscriptions grecques et latines de Novae</i> , Bordeaux
<i>IGLR</i>	= <i>Inscripțiile grecești și latine din secolele IV-XIII descoperite în România</i> , București, 1976
<i>IILPecs</i>	= <i>Instrumenta Inscripta Latina. Das römische Leben im Spiegel der Kleininschriften</i> , Pecs, 1991
<i>ILAlg</i>	= <i>Inscriptions latines d'Algérie</i> , Paris
<i>ILB</i>	= <i>Inscriptiones Latinae in Bulgaria repertae. Inscriptiones inter Oescum et Iatrum repertae</i> , Sofia, 1989
<i>ILD</i>	= <i>Inscripții latine din Dacia</i> , București
<i>ILN</i>	= <i>Inscriptiones latines de Novae</i> , Poznan
<i>ILLPRON</i>	= <i>Inscriptionum Lapidarium Latinarum Provinciae Norici usque ad annum MCMLXXXIV repertarum indices</i> , Berlin, 1986
<i>ILS</i>	= <i>Inscriptiones Latinae Selectae</i> , 1892
<i>IMS</i>	= <i>Inscriptiones Moesiae Superioris</i> , Belgrad
<i>IN</i>	= „Ioan Neculce”. Buletinul Muzeului Municipal Iași
<i>ISM</i>	= <i>Inscripțiile din Scythia Minor grecești și latine</i> , București, vol. I-III, 1983-1999
<i>JGO</i>	= <i>Jahrbücher für Geschichte Osteuropas</i>
<i>JL</i>	= Junimea literară
<i>JRS</i>	= The Journal of Roman studies, London
<i>LR</i>	= Limba română
<i>Lupa</i>	= <i>Ubi Erat Lupa</i> (http://lupa.at/)
<i>MA</i>	= Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț

<i>MCA</i>	= Materiale și cercetări arheologice
<i>MEF</i>	= <i>Moldova în epoca feudalismului</i> , vol. I-XII, 1961-2012, Chișinău
<i>MEFRA</i>	= <i>Mélanges de l'École française de Rome: Antiquité</i> , Roma
<i>MGH</i>	= <i>Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum auspiciis societatis aperiendis fontibus rerum Germanicarum medii aevi</i> , Berlin 1877-
<i>MI</i>	= Magazin istoric, București
<i>MIM</i>	= Materiale de istorie și muzeografie
<i>MM</i>	= Mitropolia Moldovei
<i>MMS</i>	= Mitropolia Moldovei și Sucevei
<i>MN</i>	= Muzeul Național, București
<i>MO</i>	= Mitropolia Olteniei
<i>MOF</i>	= Monitorul Oficial al României
<i>Navarro</i>	= M. Navarro Caballero, <i>Perfectissima femina. Femmes de l'élite dans l'Hispanie romaine</i> , Bordeaux, 2017.
<i>NBA</i>	= <i>Nuova Biblioteca Agostiniana</i> , Roma, Institutum Patristicum Augustinianum
<i>NDPAC</i>	= <i>Nuovo Dizionario Patristico e di Antichità Cristiane</i> , I, A-E, 2e edizione, Marietti, 2006; III, P-Z, 2e edizione, Marietti, 2008
<i>NEH</i>	= Nouvelles études d'histoire
<i>OI</i>	= Opțiuni istoriografice, Iași
<i>OPEL</i>	= <i>Onomasticon provinciarum Europae latinarum</i> , vol. I-IV, Budapesta-Viena, 1994-2002
<i>PG</i>	= <i>Patrologiae cursus completus, Series Graeca</i> , ed. J.-P. Migne, Paris, 1886-1912
<i>PIR</i>	= <i>Prosopographia Imperii Romani. Saec. I.II.III</i> , editio altera, Berlin.
<i>PLRE</i>	= <i>Prosopography of the Later Roman Empire</i> , 3 vol., eds. A. H. M. Jones, J. R. Martindale, and J. Morris, Cambridge, 1971-1992
<i>RA</i>	= Revista arhivelor
<i>RBAR</i>	= Revista Bibliotecii Academiei Române, București
<i>RC</i>	= Revista catolică
<i>RdI</i>	= Revista de istorie
<i>REByz</i>	= Revue des Études Byzantines
<i>RER</i>	= Revue des études roumaines
<i>RESEE</i>	= Revue des études Sud-Est européennes
<i>RGI</i>	= Revista Generală a Învățământului
<i>RHP</i>	= <i>Die römischen Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit. I: Die Inschriften</i> , Viena
<i>RHSEE</i>	= Revue historique de Sud-Est européen
<i>RI</i>	= Revista istorică (ambele serii)
<i>RIAF</i>	= Revista pentru istorie, arheologie și filologie
<i>RIB</i>	= <i>Roman Inscriptions of Britain</i> , Londra
<i>RIM</i>	= Revista de Istorie a Moldovei, Chișinău
<i>RIR</i>	= Revista istorică română, București
<i>RIS</i>	= Revista de istorie socială, Iași
<i>RITL</i>	= Revista de istorie și teorie literară
<i>RIU</i>	= <i>Die römischen Inschriften Ungarns</i> , Budapesta
<i>RJMH</i>	= The Romanian Journal of Modern History, Iași
<i>RM</i>	= Revista muzeelor
<i>RMD</i>	= <i>Roman Military Diplomas</i> , Londra
<i>RMM</i>	= <i>Römische Militärdiplome und Entlassungsurkunden in der Sammlung des Römisch-Germanischen Zentralmuseums</i> , Mainz
<i>RMM-MIA</i>	= Revista muzeelor și monumentelor, seria Monumente istorice și de artă
<i>RMR</i>	= Revista Medicală Română
<i>RRH</i>	= Revue roumaine d'histoire

<i>RRHA</i>	= Revue roumaine de l'histoire de l'art
<i>RRHA-BA</i>	= Revue Roumaine d'Histoire de l'Art. Série Beaux Arts
<i>RSIAB</i>	= Revista Societății istorice și arheologice bisericești, Chișinău
<i>Rsl</i>	= Romanoslavica
<i>SAHIR</i>	= Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae, București
<i>SAI</i>	= Studii și Articole de Istorie
<i>SANIC</i>	= Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale
<i>SCB</i>	= Studii și cercetări de bibliologie
<i>SCh</i>	= <i>Sources Chrétiennes</i> , Paris
<i>SCIA</i>	= Studii și cercetări de istoria artei
<i>SCIM</i>	= Studii și cercetări de istorie medie
<i>SCIV/SCIVA</i>	= Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie)
<i>SCN</i>	= Studii și Cercetări Numismatice, București
<i>SCȘI</i>	= Studii și cercetări științifice, Istorie
<i>SEER</i>	= The Slavonic and East European Review
<i>SHA</i>	= <i>Scriptores Historiae Augustae</i>
<i>SJAN</i>	= Serviciul Județean al Arhivelor Naționale
<i>SMIC</i>	= Studii și materiale de istorie contemporană, București
<i>SMIM</i>	= Studii și materiale de istorie medie, București
<i>SMIMod</i>	= Studii și materiale de istorie modernă, București
<i>SOF</i>	= Südost-Forschungen, München
<i>ST</i>	= Studii Teologice, București
<i>StAntArh</i>	= <i>Studia Antiqua et Archaeologica</i> , Iași
<i>T&MBYZ</i>	= <i>Travaux et Mémoires du Centre de recherches d'histoire et de civilisation byzantines</i>
<i>ThD</i>	= Thraco-Dacica, București
<i>TR</i>	= Transylvanian Review, Cluj-Napoca
<i>TV</i>	= Teologie și viața, Iași
<i>ZPE</i>	= Zeitschrift für Papyralogie und Epigraphik
<i>ZSL</i>	= Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde

•
ANALELE ȘTIINȚIFICE
ALE
UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA”
DIN IAȘI
(SERIE NOUĂ)

ISTORIE

TOM LXXI
2025

Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Nelu Zugravu (Iași), Neculai Bolohan (Iași), Alexandru-Florin Platon (Iași), Petronel Zahariuc (Iași), Ștefan S. Gorovei (Iași), Maria Magdalena Székely (Iași), Cristian Ploscaru (Iași), Claudiu Topor (Iași), Gabriel Leanca (Iași), Gheorghe Iacob (Iași), Ovidiu Buruiană (Iași), Victor Spinei, membru al Academiei Române (Iași), Ioan Aurel Pop, președintele Academiei Române (Cluj-Napoca), Ovidiu Cristea (București), Rudolf Dinu (București), Antal Lukács (București), Ion Eremia (Chișinău), Ion Varta (Chișinău), Dennis Deletant (Londra), Carol Iancu (Montpellier), Hans-Christian Maner (Mainz).

COMITETUL DE REDACȚIE:

Laurențiu Rădvan (redactor șef),
Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba, Ionuț Nistor, Adrian-Bogdan Ceobanu,
Adrian Vițalaru (secretar de redacție),
Mihai-Bogdan Atanasiu (secretar de redacție).

Responsabilitatea pentru opiniile exprimate în textele publicate revine în exclusivitate autorilor.

Manuscrisele, cărțile și revistele propuse pentru schimb,
ca și orice corespondență se vor trimite redacției:

Laurențiu Rădvan

Facultatea de Istorie
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
B-dul Carol I 11,
700506, Iași, România
Tel.: 40-(0)232-20.12.74
e-mail: radvan@uaic.ro

ISSN 1221-843X
eISSN 2821-4617
Printed in Romania

CUPRINS

Andi Mihalache, <i>Seninul întortocheat al cerului: cromatică, istorie și cultură (I)</i>	7
Daniel Mirea, <i>Datarea a patru documente din timpul lui Sigismund de Luxemburg și al lui Vlad Dracul</i>	47
Alexandru Simon, <i>Petru Aron, Iancu de Hunedoara și Mehmed al II-lea în ajunul bătăliei de la Belgrad: informații dintr-un „raport venețian de sinteză” de la sfârșitul lunii aprilie 1456</i>	73
Livia-Ioana Potop, <i>Instrumente notariale din Transilvania medievală: considerații privind păstrarea și transmiterea unor surse arhivistice mai puțin obișnuite</i>	91
Mihai Covaliu, <i>Între diplomație și primejdie. O misiune moldovenească la Veneția (1505-1506)</i>	101
Andrei Constantin Sălăvăstru, <i>Rebels for the faith: The Sorbonne’s seditious propaganda during the French Wars of Religion</i>	113
Gheorghe Lazăr, <i>Despre logofeții de taină ai Cancelariei Țării Românești. Studiu de caz: Iane Dâmboviceanu</i>	129
Elena Bedreag, <i>Înrudiri, cheltuieli și alte „mărunțușuri” în câteva documente patrimoniale din veacul al XVIII-lea</i>	157
Iulian Moga, <i>Saint Xenia’s Feigned Foolishness</i>	179
Alexandru Gorea, <i>Focul din 1784 și reconfigurarea centrului puterii domnești la Iași</i>	191

Laurențiu Rădvan, <i>Considerații cu privire la un plan rusesc al Focșanilor (1828)</i>	211
Simion-Alexandru Gavriș, <i>Centralism și autonomie locală în legislația administrativă a guvernării Lascăr Catargiu (1871-1876)</i>	225
Simion Câlția, <i>Reglementarea prețului pâinii în București (sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea)</i>	237
Tamara Botez, <i>„Monarhia de rol” și portul popular ca formă de legitimare în România (sfârșitul sec. XIX – începutul sec. XX)</i>	259
Ciprian-Lucrețius Suciu, Florin Marinescu, <i>Duhovnici români la Sfântul Munte Athos: superiorul Antipa Dinescu</i>	275
Claudiu-Lucian Topor, <i>România în vecinătatea războiului: chestiunea înarmărilor între 1914 și 1916</i>	287
Ana-Maria-Ioana Lupășteanu, <i>Război și propagandă în Bucovina austriacă. Misiunea lui Nathan Eidinger la București (1915)</i>	309

Bianca Șendrea, <i>Structura mării proprietăți și agricultura din Transilvania după reforma agrară din 1921</i>	319
Ionel Doctoru, <i>Sediul Legației române de la Paris (1922-1930). Între aspirații și realitate</i>	333
Bogdan-Alexandru Schipor, <i>Dragoș Cotlarciuc, an (almost) unknown expert on Baltic Region at the Romanian Ministry of Foreign Affairs, 1938-1939</i>	343
Árpád Hornyák, <i>Depiction of Hungarians in 20th century Serbian history textbooks</i>	353
Geanina-Ancuța Costăș, <i>Relații culturale româno-britanice: o analiză a programului de schimburi culturale (1963-1965)</i>	369
Iana Balan, <i>Imperative politice, schimburi culturale și strategii universitare. Lectori ieșeni de limba română la Universitățile din Polonia în anii 1967-1989</i>	381
Lucica Iorga, Lucian Leuștean, <i>Tribulații în cadrul lagărului socialist: întâlnirea de la Ialta (2 august 1971), cu România personaj principal în absența (un document și câteva considerații)</i>	409
Victor Rizescu, <i>Marxism și naționalism, continuitate și ruptură. Două teme de sociologie istorică în patru etape ale istoriei românești</i>	437

<i>Recenzii și note bibliografice</i>	449
Duane W. Roller, <i>Imperiul Mării Negre. Gloria și decăderea lumii lui Mitridate cel Mare</i>, trad. Sergiu-Adrian Adam, București, Editura Humanitas, 2025, 372 p. (Alex-Marian Cornea); Martyn Rady, <i>Habsburgii. Ambiția de a stăpâni lumea</i>, traducere din limba engleză de Lia Decei, prefată de Matei Cazacu, București, Editura Corint, 2023, 585 p. (Ana-Maria-Ioana Lupășteanu); Avram Iancu – un om între oameni. <i>Lucrările Conferinței Internaționale: Avram Iancu – 200 de ani de la naștere: omul, contemporanii, epoca</i>, Deva, 9-10 mai 2024, coord. Ioan Bolovan, Ioan Sebastian Bara, Cluj-Napoca, Editura Academiei Române, Centrul de Studii Transilvane, 2024, 713 p. (Constantin Ciobanu); Pierre-Antoine Dessaux: <i>Vermicelles et coquillettes. Histoire d'une industrie alimentaire française</i>, Tours, Presses Universitaires François-Rabelais, 2023, 308 p. (Simion Călția); Carmen-Sorina Rîjnoveanu (coord.), <i>The wars of independence, diplomacy and society. New perspectives and approaches on the Great Eastern Crisis 1875-1878. Războaiele de independență, diplomație și societate. Noi perspective și abordări privind Marea Criză Orientală 1875-1878</i>, București, Editura Militară, 2023, 284 p. (Maria Cerniș); <i>Relații politice și militare româno-otomane-turce 1878-1989: documente</i>, volumul I, 1878-1938 = <i>Romanian-Ottoman-Turkish Political and Military Relations 1878-1989: documents</i>, volume I, 1878-1938, coord. Carmen-Sorina Rîjnoveanu, responsabil de vol. Manuel Stănescu, București, Editura Militară, 2023, 559 p. (Andrei Grigoraș); Eduard Andrei, Laurențiu Vlad, <i>Două istorii ale participării României la Expoziția Universală de la New York (1939-1940)</i>, Târgoviște, Cetatea de scaun, 2024, 281 p. (Mădălin Anghel); Constantin Hlihor, <i>Cu mâinile altora: România și războaiele prin intermediari în Africa (1970-1985)</i>, București, Corint, 2025, 364 p. (Teodor-Petru Bărgăoanu).	
<i>Abrevieri</i>	473

Instrumente notariale din Transilvania medievală: considerații privind păstrarea și transmiterea unor surse arhivistice mai puțin obișnuite

Abstract: The institution of the public notary played an important role in authenticating and formalizing medieval legal practices throughout Europe, with notarial instruments operating within the framework of voluntary jurisdiction and incorporating elements of public law. As such, the products of this institution functioned as public legal documents, defined by formal validity and probative force in judicial contexts. At the same time, notarial acts were produced at the request of private individuals and served specific private needs. Issued by a public officer and validated through formal procedures, these documents acquired public recognition and legal authority. This dual character places notarial instruments at the intersection of private interest and public authority: while their content responds to private concerns, their form and probative force derive from an institutional framework. This tension raises an essential question: why and under what conditions were notarial texts preserved within institutional archives? The present study addresses this issue by examining the transmission and preservation of notarial instruments in medieval Transylvania, focusing on different documentary forms, including drafts, authenticated instruments, and copies. Diplomatic criteria are employed not as rigid classificatory tools, but rather as analytical means for distinguishing between different levels of authenticity, thereby clarifying the relationship between juridical, documentary, and historical validity.

This methodological approach allows notarial instruments to be reconsidered not merely as a category of public records, but as part of a broader documentary landscape shaped by pragmatic choices, material conditions, and evolving institutional contexts. In doing so, the study contributes to a more flexible and nuanced understanding of notarial sources and their preservation within institutional archival practices.

Keywords: Transylvania; public notary; preservation; legal documents; draft; copies; authenticated documents.

* Doctorandă, Școala Doctorală „Istorie. Civilizație. Cultură”, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca, România; livia.potop@ubbcluj.ro.

Cadrul general al instituției notariatului public

Odată cu renașterea dreptului la Universitatea din Bologna, practica notarială s-a răspândit inegal de-a lungul continentului, fiind influențată de nivelul de educație al societății, de gradul de dezvoltare al instituțiilor birocratice și de necesitatea garanțiilor scrise. În timp ce Italia era deja un centru activ al notarilor, în Transilvania instituționalizarea oficiului a fost mai lentă, la acest fapt contribuind existența locurilor de adevărire care emiteau deja documente cu valoare juridică recunoscute pe plan local. Cu toate că cele două instituții s-au dezvoltat în paralel în spațiul intracarpatic, avantajul emiterii de acte notariale a constat în valoarea probatorie a acestora în tribunalele supra-transilvănene, instrumentele facilitând contactul cu papalitatea¹. Din punct de vedere funcțional, aceste documente reflectă jurisdicția necontencioasă, urmând liniile directe ale jurisdicției voluntare (acte *inter vivos* – suplici, acorduri privind bunuri mobile/imobile, numiri de reprezentanți legali, mărturii, acte *per mortis causa* – testamente) și ale dreptului public (transcrierea statutelor, proceselor bisericești, sentințe, copii ale documentelor pontificale, privilegii regale)².

Pentru ca acestea să dobândească putere juridică, documentele urmăreau un set de norme privind relevanța juridică, forma scrierii și formalitatea documentului³. În acest sens, notarii au urmat practica italiană, organizând textul în cinci părți: protocol inițial – *protocollum*, contextul – *contextus*, protocolul final – *eschatocollum*, subscriptia și signetul. Protocolul inițial se deschide cu o invocare a divinității (*In nomine domini Amen*), redactată într-un stil ornamentat. După *invocatio* urmează formula de datare, care conține anul emiterii, indictionul, ziua, luna, ora, locul întocmirii actului, localitatea și anul pontificatului. Ulterior, este introdus conținutul juridic al actului. Acesta se deschide cu atestarea prezenței notarului și consemnarea celui/celor care i-a/i-au solicitat redactarea instrumentului, menționându-le numele și funcțiile. Secțiunea dedicată descrierii cauzei se încheie, în mod constant, cu o mențiune prin care notarul adevărește că

¹ Mai multe despre oficiul notarilor publici în Sándor Tonk, *A középkori közjegyzőség Erdélyben – Instituția notariatului public în Transilvania Medievală*, în „Studia Notarialia Hungarica”, XXVI (2018), Budapesta, Közjegyzői Akadémiai Kiadó; Adinel C. Dincă, *Notarii publici în Transilvania Evului Mediu Târziu: premise ale receptării unei instituții juridice, în Exercițiul scrierii în Transilvania medievală și premodernă*, ed. de Susana Andea, Adinel-Ciprian Dincă, Cluj-Napoca – Gatineau, Argonaut – Symphologic Publishing, 2017; idem, *Das öffentliche Notariat bei den Siebenbürger Sachsen im Mittelalter. Ein aktualisierter Überblick*, în „Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde: Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde”, 43 (2020); idem, *Mentalità e pratica legale ai confini dell'Europa latina medievale: notai pubblici in Transilvania (XIV-XVI secoli)*, în „RiMe. Rivista dell'Istituto di Storia dell'Europa Mediterranea”, 9/1 (2021), accesibil la adresa: <https://rime.cnr.it/index.php/rime/issue/view/42/44> [3.10.2025].

² Adinel C. Dincă, *A Biographical Sketch of an Itinerant Notary Public: Valentinus Demetrios de Tirnavia (active 1425-1465)*, în „Studia historica Tyrnaviensia”, XXII (2022), p. 108.

³ Dušan Zupka, *Communication in a Town: Urban Rituals and Literacy in the Medieval Kingdom of Hungary*, în *Uses of the Written Word in Medieval Towns: Medieval Urban Literacy II*, ed. de Anna Adamska, Marco Mostert, Turnhout, Brepols Publishers, 2014, p. 343.

instrumentul a fost întocmit la cererea solicitantului/solicitanților, la data și locul menționate în protocolul de început și în prezența martorilor legitimi chemați să asiste la operațiunea juridică. În mod frecvent, această secțiune se deschide printr-o formulă de tipul *Acta sunt haec et facta*, folosită în diferite variante. Pentru ca instrumentul să aibă valoare probatorie în contexte legale, notarul trebuia să aplice în partea inferioară a documentului formele de autentificare: subscripția și signetul. Subscripția conține date despre notarul care a redactat instrumentul, o scurtă referire la operațiunea juridică, la prezența notarului, precum și la condițiile de redactare. Ultima secțiune a textului este formată din însemnul personal al juristului, amplasat în stânga subscripției, compus din trei elemente – bază, cap, fus⁴. În ceea ce privește aspectul exterior al instrumentului, textul trebuia ordonat după modelul de *charta transversa* și era redactat pe o coală de pergament liniată.

Aceste exigențe formale care condiționau emiterea și validitatea actelor au avut efecte și asupra existenței ulterioare a documentelor. Forma instrumentului a influențat atât modurile de transmitere, cât și practicile de păstrare, întrucât recunoașterea valorii juridice a actului era strâns legată de respectarea convențiilor diplomatice. Se observă însă cum, în arhivele instituționale, instrumentele notariale au fost păstrate nu doar în forma lor autentificată, ci și sub forma unor proiecte preliminare – ex. ciorne.

Această practică este cu atât mai interesantă cu cât documentele notariale, fiind produse ale interesului privat, ar fi mai puțin susceptibile de a fi conservate în colecții arhivistice asociate cu forurile publice. Cu toate acestea, în practică se poate observa cum marea majoritate a instrumentelor emise de notarii publici au fost păstrate în astfel de cadre instituționale. O posibilă explicație în acest sens constă în valoarea juridică pe care aceste documente și-au păstrat-o de-a lungul Evului Mediu, prezența lor în arhive fiind o nevoie firească de a proteja și organiza în mod intenționat materialul, astfel încât să poată fi consultat în scopuri administrative, juridice și istorice. Totodată, păstrarea ciornelor în arhive instituționale reprezintă rezultatul unei logici pragmatice de conservare, în acest caz formele preliminare ale documentelor fiind percepute, probabil, ca parte a procesului de redactare, utile în reconstituirea unui act juridic.

În baza surselor selectate și analizate, propun o inventariere a trei forme de transmitere a documentelor, pornind de la exemple de transmitere preliminară a textului, la acte emise și copii de documente. Totodată, analiza de față își propune avansarea unor ipoteze de lucru privind motivațiile păstrării documentelor notariale în colecțiile instituționale. Aceste considerații sunt formulate pe baza studiilor de caz analizate, cât și pe observațiile de ansamblu asupra surselor notariale aflate în arhive, cu precădere pentru perioada secolelor XV-XVI. Această etapă, considerată a fi una de maturitate a oficiului notarilor din Transilvania, s-a caracterizat printr-o prezență sporită a juriștilor și o intensificare a activității de emitere a documentelor⁵. În acest

⁴ Sándor Tonk, *op. cit.*, p. 90-93; Adinel C. Dincă, *Mentalità e pratica*, p. 265.

⁵ Adinel C. Dincă, *Das öffentliche Notariat*, p. 82.

sens, demersul nu urmărește formularea unor concluzii definitive, ci conturarea unor direcții interpretative, menite să clarifice practicile de păstrare a unor surse arhivistice mai puțin obișnuite. În vederea atingerii acestui scop, propun o clarificare conceptuală privind noțiunea de document și statutul instrumentului notarial între sfera privată și cea publică. Totodată, cercetarea de față se sprijină pe concepte și metode împrumutate din diplomatică, care permit evaluarea documentului din perspectiva formei, a funcției juridice și a criteriilor de autenticitate.

Instrumentul notarial: document privat sau public?

În accepțiune largă, un document reprezintă orice element care servește ca dovadă a unui fapt. În sens restrâns, acesta constituie o mărturie scrisă prin care se creează sau se confirmă o situație juridică, reflectând aplicarea concretă a normelor juridice într-un context particular. Actul poate exprima, în acest sens, declarația de intenție a unei persoane sau a unui grup, stabilind astfel cadrul legal al unei acțiuni, oferind proprietarului claritate asupra drepturilor sale⁶. În ceea ce privește documentele notariale, se conturează o situație deosebit de interesantă: documentele emise de notarii publici sunt mai puțin rezultatul unei practici administrativ-instituționale de scriere în Transilvania și mai mult produsul unui interes privat pentru jurisprudența non-contencioasă. Prin urmare, dacă interesul este privat, de ce forma surselor este publică?

Noțiunea de „document privat” cuprinde cea mai mare parte a tradiției documentare medievale, iar utilizarea acesteia în discuțiile referitoare la instituția notarului public medieval nu înseamnă o excludere din public: acțiunea se desfășoară întotdeauna public, în fața martorilor, conținutul este făcut public și este orientat către un viitor public. Din punctul de vedere al emitentului, un document privat reprezintă orice instrument care a fost emis de o persoană fizică/juridică privată, care nu deține *fides publica*⁷. Instrumentele notariale medievale reprezintă în mod tradițional subiectul teoriei documentelor private, fiind acte care privesc atât persoane fizice, cât și chestiuni de drept privat. Cu toate că notarii erau persoane private care întocmeau documentele în nume propriu, aceștia au fost investiți în funcție de către autoritatea papală și/sau imperială, dobândind astfel calitatea de garanți ai încrederii. Prin această acreditare, instrumentele notariale au devenit documente de credință publică și de încredere pentru comunitate, garantând validitatea și veridicitatea declarațiilor, necesare în contexte de judecată⁸.

⁶ Formele documentare formează o grilă în care părți ale realității vieții umane pot fi surprinse și înregistrate. Mai multe în Reinhard Härtel, *Notarielle und kirchliche Urkunden im frühen und hohen Mittelalter*, Wien, Böhlau Verlag, 2011, p. 13-14.

⁷ În Evul Mediu timpuriu documentele considerate absolut credibile erau cele emise de papă sau împărat. Spre deosebire de aceste două autorități, notarul public, în calitate de persoană privată, nu putea emite o declarație prin care să creeze obligații pentru o terță parte, aceasta fiind dincolo de competențele sale legale. Detalii în *ibidem*, p. 17-18.

⁸ *Ibidem*, p. 18-20.

Diplomatica și autenticitatea documentelor

În contextul analizei de față, utilizarea diplomaticii ca știință conexă oferă date relevante în ceea ce privește forma, structura, transmiterea și autenticitatea documentelor, evaluând documentul ca produs al unei practici. Diplomatica nu explorează în mod direct dimensiunea factuală a actelor (care este obiectul de analiză al istoricilor și juriștilor)⁹, ci urmărește stabilirea autenticității surselor¹⁰.

În acest sens, Luciana Duranti definește autenticitatea documentului prin trei tipuri distincte de evaluare a validității textelor: autenticitatea diplomatică, juridică și istorică. Din punct de vedere diplomatic, autenticitatea documentului se referă la respectarea formei și structurii specifice instrumentelor – aspecte formale, limbaj, formular, redactarea conform practicii. În cazul surselor lipsite de elemente de validare (signet, subscripție notarială), un document poate fi considerat un autentic medieval în sens diplomatic în măsura în care acesta respectă structura, formularul și limbajul specific practicii. O astfel de situație este prezentă în cazul ciornelor redactate de notari. Astfel de texte nu au fost concepute pentru utilizarea publică sau juridică, funcționând ca texte temporare, redactate în etapa preliminară elaborării actului. În acest sens, absența elementelor legale afectează funcționalitatea juridică a textului, nu autenticitatea sa diplomatică sau istorică. Spre deosebire de autenticitatea diplomatică, cea juridică implica recunoașterea oficială a actului și capacitatea acestuia de a produce efecte juridice, respectiv de a avea forță probatorie în contexte legale. Acest tip de autenticitate este garantată prin prezența însemnelor de autentificare, precum signetul și subscripția notarială, care certificau atât prezența notarului, cât și asumarea responsabilității acestuia privind conținutul actului. Prin intermediul acestor elemente de validare, instrumentul era transformat dintr-un produs al practicii notariale într-un instrument integrat unui cadru normativ cunoscut, utilizabil în proceduri legale. În acest sens, autenticitatea juridică evaluează capacitatea documentului de a produce efecte legale și nu intră în contradicție cu autenticitatea diplomatică, care se raportează la conformitatea cu normele formale și uzanțele de redactare ale epocii. Dincolo de aceste două criterii, documentele pot fi evaluate și din perspectiva autenticității lor istorice. Aceasta se referă la relevanța documentului ca sursă, respectiv a capacității sale de a reflecta în mod credibil date despre evenimente sau practici concrete și reale. În acest sens, absența recunoașterii oficiale sau a mecanismelor de autentificare juridică nu compromite valoarea documentului ca

⁹ Luciana Duranti, *Diplomatics: New Uses for an Old Science*, Lanham, Maryland, Scarecrow Press, 1998; Reinhard Härtel, *op. cit.*, p. 13-16.

¹⁰ Un document autentic este diferit de un document original. Terminologia juridică favorizează o astfel de confuzie, deoarece *authenticum* este definit ca „un instrument sau o scriere originală”. Din punct de vedere diplomatic, un document autentic este cel care a fost emis de o autoritate legitimă și întocmit conform formularului specific; în acest context, autenticitatea nu are de-a face cu veridicitatea informațiilor înregistrate. Din punct de vedere istoric, un document este considerat a fi un original dacă înregistrează date credibile și nu există suspiciunea de falsitate. Mai multe în Luciana Duranti, *op. cit.*, p. 18-19.

sursă istorică¹¹. În cadrul exemplului oferit anterior – ciornele notariale, deși lipsite de funcționalitate juridică, acestea păstrează date despre practica scrierii, contribuind la înțelegerea procedurii notariale.

Astfel, cele trei dimensiuni ale autenticității nu se exclud, ci operează la niveluri diferite ale evaluării documentelor, reflectând funcțiile distincte ale surselor. În timp ce autenticitatea diplomatică privește conformitatea formală a actului, cea juridică eficacitatea normativă, iar cea istorică valoarea ca sursă, toate trei oferă un cadru de interpretare a surselor notariale. Aceste distincții teoretice pot fi observate în mod concret în următoarele studii de caz.

Ciorna

Conform tradiției italiene, notarii întocmeau pentru început o versiune preparativă, numită *conceptus*, ca variantă care preceda emiterea instrumentului notarial definitiv. Rolul conceptelor era unul funcțional, de a descrie operațiunea juridică în vederea redactării unei forme finale a documentului. Acestea se caracterizează, de regulă, prin dimensiuni limitate, necertificate, pregătite cu scopul de a fi revizuite și corectate¹². În unele cazuri, ciornele păstrează corecturi, note, adăugiri, care indică ajustări ale conținutului ce urma să fie emis, subliniindu-se caracterul intermediar al acestor surse. Mai mult, astfel de proiecte nu au valabilitate juridică proprie, rolul lor fiind auxiliar și destinat unui uz temporar, în vederea realizării unui document complet. Cu toate că prezența acestor forme de transmitere nu este la fel de frecventă precum în cazul formelor definitive de documente sau al copiilor, ipoteza potrivit căreia în epocă ar fi existat mai multe ciorne decât au supraviețuit este foarte probabilă. Pierderea sau distrugerea acestora este explicabilă prin lipsa valorii lor legale, având astfel un statut secundar în practica documentară, acestea fiind probabil înlocuite sau eliminate odată cu redactarea și emiterea actelor definitive¹³.

Un exemplu de ciornă este cel al notarului public Urbanus Petri de Stynawia¹⁴, din decembrie, 1445¹⁵. Documentul a fost redactat pe suport de hârtie

¹¹ *Ibidem*, p. 17.

¹² Sándor Tonk, *op. cit.*, p. 96; Reinhard Härtel, *op. cit.*, p. 26, 30.

¹³ Reinhard Härtel, *op. cit.*, p. 30.

¹⁴ Originar din Silezia, Urbanus Petri de Stynawia a fost cleric al diecezei de Wrocław/Breslau [în prezent în Polonia] și împuternicit ca notar de către papă și împărat. La începutul secolului al XV-lea, s-a stabilit în Sibiu, unde a fost profesor la Cisnădie, desfășurându-și activitatea ca notar public, notar al orașului și scribe al capitlului aceluiași oraș între 1429-1471. Acesta a fost unul dintre cei mai prolifici notari din Transilvania, producția sa documentară înregistrând, conform cercetărilor cantitative, aproximativ 27 de acte, emise de-a lungul a peste 20 de ani de activitate. Mai multe în Sándor Tonk, *op. cit.*, p. 99, 128; Adinel C. Dincă, *Das öffentliche Notariat*, p. 102-103; Adinel C. Dincă, *Il ritratto di un notaio pubblico della Transilvania tardomedievale: Urbanus Petri de Stynawia († ca. 1471). Aspetti sociali, legali e paleografici*, în *Giustizia, istituzioni e notai tra i secoli XII e XVII in una prospettiva europea. In ricordo di Dino Puncuh*, ed. de Denise Dezzina, Genova, Società Ligure di Storia Patria, 2022.

și se păstrează în original la Arhivele Naționale ale României din Sibiu. În acest caz, ciorna înregistrează conținutul unui memoriu preliminar, redactat de către magistratul orașului Sibiu și adresat Sfântului Scaun, în care notarul descrie intenția autorităților din Sibiu de a construi, în interiorul orașului, un nou convent dominican, în contextul în care conventul anterior fusese distrus cu ani în urmă. Fiind lipsit de formele de autentificare și validare pentru a fi emis, utilizarea acestui proiect în instanțele de judecată era puțin probabilă. În stadiul actual al cercetării, nu se poate stabili cu certitudine elaborarea și/sau păstrarea unei forme autentificate care să fi succedat ciornei. Această lipsă a informației nu diminuează însă relevanța documentului, ci deschide problema motivațiilor care au stat la baza supraviețuirii și includerii unui proiect de document, lipsit de validitate juridică, într-un cadru instituțional. Conservarea acesteia poate fi explicată, pe de o parte, prin utilitatea sa informațională, de consemnare a intențiilor magistratului orașului Sibiu, aceasta putând servi drept instrument de evidență internă sau ca referință pentru deciziile ulterioare. Pe de altă parte, păstrarea proiectului poate fi rezultatul unor practici arhivistice neintenționate, ciorna supraviețuind ca efect al acumulărilor documentare. Cu toate, acestea chiar și în absența unei forme autentificabile, ciorna poate oferi indicii asupra funcționalității oficiului notarial și asupra logicii de transmitere și conservare.

Documente autentificate

Spre deosebire de formele preliminare de transmitere amintite anterior, documentele notariale emise permit analiza actului în forma sa completă, în care exigențele diplomatice sunt dublate de mecanismele de validare juridică, conferind instrumentului un rol executoriu. Un act în forma sa definitivă este capabil să producă consecințele dorite atât de către solicitant, cât și de emitent. Astfel, aceste instrumente își îndeplinesc rolul principal pentru care au fost redactate, acela de acte juridice active, capabile să certifice un fapt și să producă efecte legale¹⁶. Din punct de vedere tehnic, un document original utilizează pentru descrierea problemei juridice o singură filă, textul fiind dispus pe *recto*, în timp ce pe *verso* sunt consemnate notele de spate¹⁷.

Un exemplu al unui instrument original este cel al lui Lucas Duerner Haynburgensis¹⁸, din aprilie 1505¹⁹, în cadrul căruia notarul public, la cererea

¹⁵ ANR-Sibiu, fondul Magistratul Orașului și Scaunului Sibiu, Colecția de documente medievale, Seria U III, Nr. 251 [1445.12.31]. Document editat în *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol. V, 1438-1457, ed. de Konrad Gustav Gündisch, București, Akademie Verlag, 1975, nr. 2523.

¹⁶ Luciana Duranti, *op. cit.*, p. 19.

¹⁷ Reinhard Härtel, *op. cit.*, p. 28-29.

¹⁸ Lucas Duerner Haynburgensis a fost cleric al diecezei de Passau, fiind înputernicit ca notar public de autoritatea papală. De-a lungul carierei de itinerant a activat ca notar public la Sibiu, Sighișoara, Mediaș, Brașov, Valchid, Păucea și Moșna, unde a deținut și funcții administrative importante; a fost notar al orașelor Sibiu și Brașov, iar spre finalul carierei a fost membru al consiliului orașenesc din

preotului paroh din Cislădie, transcrie în formă autentică mai multe scrisori, precizând în mod explicit, în cuprinsul documentului, atât contextul, cât și rațiunile care au determinat solicitarea intervenției notarului. În acest sens, beneficiarul precizează că respectivele scrisori urmau să fie prezentate în mai multe locuri, iar pentru a preveni pierderea, înstrăinarea sau deteriorarea lor, apelează la serviciile notarului. În acest context, notarul devine un mijloc în vederea protejării textului. Prin transcrierea în formă publică, informația a fost transferată într-un cadru juridic, textul autenticat dobândind forță juridică și valoare probatorie. În contextul de față, se observă nu doar respectarea formularului de redactare dispus în cinci părți, cât și ale normelor privind aspectul exterior al instrumentului. În acest caz, păstrarea originalului într-un cadru instituțional a avut motivații atât practice, cât și juridice, importante pentru preotul paroh și comunitatea din Cislădie. Relevanța acestui caz constă în faptul că oferă un exemplu de transformare a unei surse private (scrisorile), într-un instrument public. Odată validat, documentul a funcționat ca substitut autentic al scrisorilor.

Cu toate că actele autentificate au fost concepute pentru a funcționa ca instrumente juridice active, capabile să producă efecte legale și certificări, analiza materialului arată că această funcționalitate nu a fost întotdeauna permanentă. Sunt documentate astfel de situații de instrumente notariale autentificate care, din diferite motive, și-au pierdut valoarea de probă juridică. În astfel de contexte, documentele au fost reclasificate din acte cu funcție legală, în obiecte materiale, apreciate în special pentru materialul de scriere. Așadar, calitățile pergamentului au favorizat reutilizarea acestuia ca material de întărire sau legătură, reflectând raționalitate economică și preocupări privind durabilitatea volumelor. O astfel de situație este semnalată în cazul documentului din iulie 1388²⁰, emis la Brașov de notarul Stephanus Heynczimanni, astăzi păstrat pe coperta din spate a unui codex²¹. Cu toate că momentul și circumstanțele în care documentul și-a pierdut valoarea nu pot fi stabilite, cazul ilustrează o formă de transmitere indirectă a sursei, realizată prin practica reciclării materialului. Reutilizarea nu a presupus în acest caz

Brașov. În cei cca. 20 de ani de activitate, a autentificat peste 40 de documente notariale, o situație excepțională care oferă posibilitatea de a examina practica sa notarială. Alături de Urbanus Petri de Stynawia, a fost printre cei mai prolifici notari publici din Transilvania. În bibliografia de specialitate, nu există cercetări dedicate integral notarului Lucas Duerner, numele acestuia fiind semnalat sporadic în studiile despre oficiul notarilor din Transilvania medievală. Mai multe în Adinel C. Dincă, *Das öffentliche Notariat*, p. 82, 93; Franz Zimmermann, *Chronologische Tafel der Hermannstädter Plebane, Oberbeamte und Notare in den Jahren 1500 bis 1884*, în „VerArch”, 19 (1885), p. 529-578 [în special p. 532, 565, nota 25]; Adinel C. Dincă, *Scrieri autografe în Transilvania medievală: de la cele mai timpurii mărturii, până în secolul al XVI-lea*, în *Autographa et signaturae Transilvaniae*, ed. de Susana Andea, Avram Andea, Adinel C. Dincă, Cluj-Napoca, Gatineau – Argonaut Symphologic Publishing, 2015, p. 61-63.

¹⁹ ANR-Sibiu, Colecția de documente ale parohiilor evanghelice C. A. Sătești, Preluarea 1, Seria 1 – Acte, Parohia Cislădie, Nr. 20 [1505.04.26].

²⁰ Document editat în *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol. II, 1342-1390, ed. de Franz Zimmermann, Carl Werner, Georg Müller, Hermannstadt, 1897, nr. 1230 [1388.VII.26].

²¹ Adinel C. Dincă, *Das öffentliche Notariat*, p. 101 [nota 295].

disparația completă a instrumentului din circuitul conservării. Această practică se înscrie într-un fenomen mai larg, documentat și la nivel european, unde actele ieșite din uzul juridic sau fragmente din acte au fost reutilizate, confirmând caracterul transregional al practicii.

Copia autenticată. Copia modernă

Analiza formelor de transmitere a instrumentelor notariale nu s-a limitat doar la proiecte preliminare și documente autentificate. O ultimă categorie relevantă este reprezentată de copierea actelor, atât sub forma copiilor autentificate, cât și a copiilor moderne, reflectând modalități distincte de conservare și utilizare a conținutului actelor. O copie reprezintă un document în care copistul a reprodus conținutul de mână²². În contextul juridic medieval, copiile erau folosite în locul originalelor pentru a evita deteriorarea acestora și pentru a permite un acces mult mai larg la conținutul textelor originale. În funcție de validitatea lor legală, copiile pot fi clasificate în copii autentice sau simple²³.

Copia autenticată presupune o transcriere certificată de funcționari împuterniciți cu autoritatea de a o face admisibilă din punct de vedere legal. Un exemplu relevant în acest sens îl constituie actul emis în aprilie 1502²⁴ de notarul Lucas Duerner, prin care acesta transcrie și adevărește documentul emis în 1415 de papa Ioan al XXIII-lea, privind plata decimeii. În acest caz, eliberarea unei copii autentificate ar putea fi explicată prin starea de conservare a originalului și prin necesitatea preservării acestuia. Astfel, copia autenticată permitea utilizarea conținutului originalului în contexte legale, fără a compromite actul inițial.

Față de actele autentice realizate în epocă și care și-au păstrat valoarea istorică și juridică, din secolul al XIX-lea se observă o practică arhivistică orientată spre realizarea de copii cu scop predominant istoric. În astfel de cazuri, aceste reproduceri nu mai urmăresc utilizarea juridică a documentelor, ci conservarea și valorificarea acestora ca surse pentru studiul trecutului. Această practică este una conștientă, venită ca răspuns la degradarea naturală a instrumentelor. În arhivele instituționale din țară sunt păstrate astfel de copii simple, moderne, un exemplu în acest sens fiind o transcriere după un document original, emis în ianuarie 1510 de notarul public Lucas Duerner, în care se adevărește, la cererea preotului paroh, judei și juraților din Cîsnădie, o reambulare a hotarelor teritoriului lor. Copia modernă se află într-un copier de acte tematice privind parohiile din Cîsnădie și Cîsnădioara, păstrat la Arhivele Naționale ale României din Sibiu²⁵. În acest caz, se

²² Reinhard Härtel, *op. cit.*, p. 29.

²³ Federico Gallo, *Diplomatics: the science of reading medieval documents: a handbook*, Milano University Press, 2024, p. 72.

²⁴ ANR-Sibiu, Fondul Episcopia Bisericii Evanghelice C. A. din Transilvania, Colecția de documente episcopale, Nr. 43 [1502.IV.26].

²⁵ ANR-Sibiu, Colecția de documente ale parohiilor evanghelice C.A. Sătești, Preluarea 1, Seria 1 – Acte, Parohia Cîsnădie, Nr. 106 [1510.01.08].

poate observa cum copistul modern a încercat să reproducă nu doar textul, ci și structura sa vizuală, urmărind dispunerea elementelor în pagină, mai ales în partea de final. Faptul că acesta a desenat o variantă a signetului notarului din secolul al XVI-lea, sugerează o intenție deliberată de a reda nu doar conținutul textului, dar și autoritatea simbolică a originalului din epocă.

Concluzii

Elaborarea acestei grile de analiză, centrată pe modul de transmitere și păstrare a documentelor, oferă nu doar un instrument de lucru aplicabil materialului studiat, ci și un cadru metodologic deschis pentru cercetări viitoare asupra instrumentelor notariale. Astfel, analiza de față a urmărit surprinderea diversității formelor de transmitere a actelor notarilor publici activi în Transilvania, corelate cu investigarea posibilelor rațiuni care au determinat conservarea acestora în arhive instituționale. Rezultatele de până la acest moment indică faptul că păstrarea documentelor în cadre asociate forurilor publice poate fi explicată prin valoarea juridică și probatorie a actelor, acestea fiind destinate unor scopuri legale. Pe de altă parte, păstrarea ciornelor și a copiilor realizate în epoca modernă, răspunde unor motivații diferite, determinate de situații particulare, de nevoi practice și de logici de documentare care nu par a fi strict legate de exercitarea autorității juridice. În astfel de cazuri, actele nu au fost păstrate pentru capacitatea lor de a produce efecte legale, ci mai probabil pentru funcția lor informativă sau documentară. Dacă această ipoteză este corectă, înseamnă că arhivele nu au funcționat exclusiv ca depozite ale actelor publice/documentelor cu valoarea juridică activă, ci și ca spații în care s-au acumulat diferite surse. Din această perspectivă, păstrarea documentelor notariale trebuie înțeleasă ca rezultat al unor procese dinamice, în care valoarea juridică, utilitatea informațională și materialitatea documentului interacționează.

În ansamblu, studiul de față a propus o introducere în cercetarea instrumentelor notariale ca surse rezultate din interesul privat, dar păstrate în contexte publice. Prin integrarea analizei diplomatice, a observațiilor asupra materialității și transmiterii documentelor, cercetarea oferă o înțelegere mai flexibilă asupra practicilor de păstrare și utilizare a documentelor notariale, propunând totodată noi direcții de cercetare asupra unor surse documentare mai puțin obișnuite. Instrumentele păstrate de la notarii publici îndeplinesc roluri și motivații variate, iar oficiul emitent se prezintă ca o structură complexă, care merită analizată și din această perspectivă, a formelor de păstrare ale documentelor.

ABREVIERI

<i>AARMSI</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice
<i>AARMSL</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Literare
<i>AARPAD</i>	= „Analele Academiei Române”, seria II, București, 1879-1916
<i>AA.SS.</i>	= <i>Acta Sanctorum</i> , ed. Bollandisti, III ^a ediție, Parigi 1863-1870
<i>AB</i>	= Arhivele Basarabiei
<i>ACNSAS</i>	= Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității
<i>AE</i>	= L'Année Epigraphique, Paris
<i>AIR</i>	= Arhiva Istorică a României
<i>AIAC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj
<i>AIIAI</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>AIIC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Cluj
<i>AIINC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Națională, Cluj
<i>AIIX</i>	= Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>ALIL</i>	= Anuarul de Lingvistică și Istorie Literară, Iași
<i>ALMA</i>	= <i>Archivum Latinitatis Medii Aevi</i> . Genève.
<i>AM</i>	= Arheologia Moldovei, Iași
<i>AMAE</i>	= Arhiva Ministerului Afacerilor Externe
<i>AmAnthr</i>	= American Anthropologist, New Series, Published by Wiley on behalf of the American Anthropological Association
<i>AMM</i>	= Acta Moldaviae Meridionalis, Vaslui
<i>AMMB</i>	= Arhiva Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași
<i>AMN</i>	= Acta Musei Napocensis
<i>AMR</i>	= Arhivele Militare Române
<i>AMS</i>	= Anuarul Muzeului din Suceava
<i>ANB</i>	= Arhivele Naționale, București
<i>ANC</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Cluj
<i>ANSMB</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Municipiului București
<i>ANG</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Galați
<i>ANI</i>	= Arhivele Naționale, Iași
<i>ANIC</i>	= Arhivele Naționale Istorice Centrale
<i>ANR-Cluj</i>	= Arhivele Naționale, Cluj-Napoca
<i>ANR-Sibiu</i>	= Arhivele Naționale, Sibiu
<i>ANRM</i>	= Arhivele Naționale ale Republicii Moldova, Chișinău
<i>ANRW</i>	= Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, Berlin-New York
<i>ANSMB</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Municipiului București
<i>ANV</i>	= Arhivele Naționale, Vaslui
<i>AO</i>	= Arhivele Olteniei
<i>AP</i>	= Analele Putnei
<i>APH</i>	= Acta Poloniae Historica, Varșovia
<i>AqLeg</i>	= <i>Aquila Legionis. Cuadernos de Estudios sobre el Ejército Romano</i> , Salamanca
<i>AR</i>	= Arhiva Românească
<i>ArchM</i>	= Archiva Moldaviae, Iași
<i>ArhGen</i>	= Arhiva Genealogică
<i>„Arhiva”</i>	= „Arhiva”. Organul Societății Științifice și Literare, Iași
<i>ArhMold</i>	= Arheologia Moldovei

ASRR	= Arhiva Societății Române de Radiodifuziune
AȘUI	= Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași
ATS	= Ancient Textile Series, Oxbow Books, Oxford și Oakville
AUAIC	= Arhiva Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
AUB	= Analele Universității „București”
BA	= <i>Biblioteca Ambrosiana</i> , Roma, Città Nuova Editrice
BAR	= Biblioteca Academiei Române
BArchB	= Bundesarchiv Berlin
BAR int. ser.	= British Archaeological Reports, International Series
BBRF	= Buletinul Bibliotecii Române din Freiburg
BCIR	= Buletinul Comisiei Istorice a României
BCMI	= Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice
BCU-Iași	= Biblioteca Centrală Universitară, Iași
BE	= Bulletin Epigraphique
BF	= Byzantinische Forschungen, Amsterdam
BJ	= Bonner Jahrbücher, Bonn
BMI	= Buletinul Monumentelor Istorice
BMIM	= București. Materiale de istorie și muzeografie
BNB	= Biblioteca Națională București
BNJ	= Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher
BOR	= Biserica Ortodoxă Română
BS	= Balkan Studies
BSNR	= Buletinul Societății Numismatice Române
ByzSlav	= Byzantinoslavica
CA	= Cercetări arheologice
CAI	= Caiete de Antropologie Istorică
CartNova	= <i>La ciudad de Carthago Nova 3: La documentación epigráfica</i> , Murcia
CB	= Cahiers balkaniques
CBI	= <i>Der römische Weihebezirk von Osterburken. Corpus des griechischen und lateinischer Beneficiärer – Inschriften des Römischen Reiches</i> , Stuttgart
CC	= Codrul Cosminului, Suceava (ambele serii)
CCAR	= Cronica cercetărilor arheologice din România, CIMEC, București
CCh	= <i>Corpus Christianorum</i> , Turnhout
CChSG	= <i>Corpus Christianorum. Series Graeca</i>
CCSL	= <i>Corpus Christianorum Series Latina</i> , Turnhout, Brepols
CDM	= <i>Catalogul documentelor moldovenești din Arhivele Centrale de Stat</i> , București, vol. I-V; supl. I.
CDȚR	= <i>Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului</i> , București, vol. II-VIII, 1974-2006
Chiron	= Chiron: Mitteilungen der Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts, 1971
CI	= Cercetări istorice (ambele serii)
CIL	= <i>Corpus Inscriptionum Latinarum</i> , Berlin
CL	= Cercetări literare
CLRE	= <i>Consuls of the Later Roman Empire</i> , eds. R. S. Bagnall, A. Cameron, S. R. Schwartz, K. A. Worp, Atlanta, 1987
CN	= Cercetări Numismatice
CNA	= Cronica Numismatică și Arheologică, București
CSCO	= <i>Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium</i> , Louvain
CSEA	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiae Aquileiensis</i> , Roma, Città Nuova Editrice
CSEL	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum</i> , Wien, De Gruyter
CSPAMI	= Centrul de Studii și Păstrare a Arhivelor Militare Centrale, Pitești
CT	= Columna lui Traian, București

<i>CTh</i>	= <i>Codex Theodosianus</i> . Theodosiani, Libri XVI cum constitutionibus Sirmondianis, I, edidit adsumpto apparatu P. Kruegeri, Th. Mommsen, Hildesheim, 1970-1971
<i>Cv.L</i>	= Convorbiri literare (ambele serii)
„ <i>Dacia</i> ”, <i>N.S.</i>	= Dacia. Nouvelle Série, Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București
<i>DGAS</i>	= Direcția Generală a Arhivelor Statului
<i>DI</i>	= Diplomatarium Italicum
<i>DIR</i>	= <i>Documente privind istoria României</i>
<i>DIRRI</i>	= <i>Documente privind Istoria României. Războiul pentru Independență</i>
<i>DOP</i>	= Dumbarton Oaks Papers
<i>DTN</i>	= <i>Din trecutul nostru</i> , Chișinău
<i>DRH</i>	= <i>Documenta Romaniae Historica</i>
<i>EB</i>	= Études Balkaniques
<i>EBPB</i>	= Études byzantines et post-byzantines
<i>EDCS</i>	= <i>Epigraphik-Datenbank Clauss-Slaby</i> (http://www.manfredclauss.de/)
<i>EDR</i>	= <i>Epigraphic Database Roma</i> (http://www.edr-edr.it/default/index.php)
<i>EpigrAnat</i>	= Epigraphica Anatolica, Münster
<i>ERAsturias</i>	= F. Diego Santos, <i>Epigrafia Romana de Asturias</i> , Oviedo, 1959.
<i>EuGeSta</i>	= <i>Journal of Gender Studies in Antiquity</i>
<i>Gerión</i>	= Gerión. Revista de Historia Antigua, Madrid
<i>GB</i>	= Glasul Bisericii
<i>GCS</i>	= <i>Die Griechischen Christlichen Schriftsteller</i> , Leipzig, Hinrichs, 1897-1969
<i>GLK</i>	= <i>Grammatici Latini Keil</i>
<i>HEp</i>	= <i>Hispania Epigraphica</i> , Madrid
„ <i>Hierasus</i> ”	= <i>Hierasus</i> . Anuarul Muzeului Județean Botoșani, Botoșani
<i>HM</i>	= Heraldica Moldaviae, Chișinău
<i>HU</i>	= Historia Urbana, Sibiu
<i>HUI</i>	= Historia Universitatis Iassiensis, Iași
<i>IDR</i>	= <i>Inscripțiile din Dacia romană</i> , Bucurști-Paris
<i>IDRE</i>	= <i>Inscriptions de la Dacie romaine. Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie</i> , I-II, Bucarest, 1996, 2000
<i>IGLN</i>	= <i>Inscriptions grecques et latines de Novae</i> , Bordeaux
<i>IGLR</i>	= <i>Inscripțiile grecești și latine din secolele IV-XIII descoperite în România</i> , București, 1976
<i>IILPecs</i>	= <i>Instrumenta Inscripta Latina. Das römische Leben im Spiegel der Kleininschriften</i> , Pecs, 1991
<i>ILAlg</i>	= <i>Inscriptions latines d'Algérie</i> , Paris
<i>ILB</i>	= <i>Inscriptiones Latinae in Bulgaria repertae. Inscriptiones inter Oescum et Iatrum repertae</i> , Sofia, 1989
<i>ILD</i>	= <i>Inscripții latine din Dacia</i> , București
<i>ILN</i>	= <i>Inscriptiones latines de Novae</i> , Poznan
<i>ILLPRON</i>	= <i>Inscriptionum Lapidarium Latinarum Provinciae Norici usque ad annum MCMLXXXIV repertarum indices</i> , Berlin, 1986
<i>ILS</i>	= <i>Inscriptiones Latinae Selectae</i> , 1892
<i>IMS</i>	= <i>Inscriptiones Moesiae Superioris</i> , Belgrad
<i>IN</i>	= „Ioan Neculce”. Buletinul Muzeului Municipal Iași
<i>ISM</i>	= <i>Inscripțiile din Scythia Minor grecești și latine</i> , București, vol. I-III, 1983-1999
<i>JGO</i>	= <i>Jahrbücher für Geschichte Osteuropas</i>
<i>JL</i>	= Junimea literară
<i>JRS</i>	= The Journal of Roman studies, London
<i>LR</i>	= Limba română
<i>Lupa</i>	= <i>Ubi Erat Lupa</i> (http://lupa.at/)
<i>MA</i>	= Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț

<i>MCA</i>	= Materiale și cercetări arheologice
<i>MEF</i>	= <i>Moldova în epoca feudalismului</i> , vol. I-XII, 1961-2012, Chișinău
<i>MEFRA</i>	= <i>Mélanges de l'École française de Rome: Antiquité</i> , Roma
<i>MGH</i>	= <i>Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum auspiciis societatis aperiendis fontibus rerum Germanicarum medii aevi</i> , Berlin 1877-
<i>MI</i>	= Magazin istoric, București
<i>MIM</i>	= Materiale de istorie și muzeografie
<i>MM</i>	= Mitropolia Moldovei
<i>MMS</i>	= Mitropolia Moldovei și Sucevei
<i>MN</i>	= Muzeul Național, București
<i>MO</i>	= Mitropolia Olteniei
<i>MOF</i>	= Monitorul Oficial al României
<i>Navarro</i>	= M. Navarro Caballero, <i>Perfectissima femina. Femmes de l'élite dans l'Hispanie romaine</i> , Bordeaux, 2017.
<i>NBA</i>	= <i>Nuova Biblioteca Agostiniana</i> , Roma, Institutum Patristicum Augustinianum
<i>NDPAC</i>	= <i>Nuovo Dizionario Patristico e di Antichità Cristiane</i> , I, A-E, 2e edizione, Marietti, 2006; III, P-Z, 2e edizione, Marietti, 2008
<i>NEH</i>	= <i>Nouvelles études d'histoire</i>
<i>OI</i>	= Opțiuni istoriografice, Iași
<i>OPEL</i>	= <i>Onomasticon provinciarum Europae latinarum</i> , vol. I-IV, Budapesta-Viena, 1994-2002
<i>PG</i>	= <i>Patrologiae cursus completus, Series Graeca</i> , ed. J.-P. Migne, Paris, 1886-1912
<i>PIR</i>	= <i>Prosopographia Imperii Romani. Saec. I.II.III</i> , editio altera, Berlin.
<i>PLRE</i>	= <i>Prosopography of the Later Roman Empire</i> , 3 vol., eds. A. H. M. Jones, J. R. Martindale, and J. Morris, Cambridge, 1971-1992
<i>RA</i>	= Revista arhivelor
<i>RBAR</i>	= Revista Bibliotecii Academiei Române, București
<i>RC</i>	= Revista catolică
<i>RdI</i>	= Revista de istorie
<i>REByz</i>	= <i>Revue des Études Byzantines</i>
<i>RER</i>	= <i>Revue des études roumaines</i>
<i>RESEE</i>	= <i>Revue des études Sud-Est européennes</i>
<i>RGI</i>	= Revista Generală a Învățământului
<i>RHP</i>	= <i>Die römischen Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit. I: Die Inschriften</i> , Viena
<i>RHSEE</i>	= <i>Revue historique de Sud-Est européen</i>
<i>RI</i>	= Revista istorică (ambele serii)
<i>RIAF</i>	= Revista pentru istorie, arheologie și filologie
<i>RIB</i>	= <i>Roman Inscriptions of Britain</i> , Londra
<i>RIM</i>	= Revista de Istorie a Moldovei, Chișinău
<i>RIR</i>	= Revista istorică română, București
<i>RIS</i>	= Revista de istorie socială, Iași
<i>RITL</i>	= Revista de istorie și teorie literară
<i>RIU</i>	= <i>Die römischen Inschriften Ungarns</i> , Budapesta
<i>RJMH</i>	= <i>The Romanian Journal of Modern History</i> , Iași
<i>RM</i>	= Revista muzeelor
<i>RMD</i>	= <i>Roman Military Diplomas</i> , Londra
<i>RMM</i>	= <i>Römische Militärdiplome und Entlassungsurkunden in der Sammlung des Römisch-Germanischen Zentralmuseums</i> , Mainz
<i>RMM-MIA</i>	= Revista muzeelor și monumentelor, seria Monumente istorice și de artă
<i>RMR</i>	= Revista Medicală Română
<i>RRH</i>	= <i>Revue roumaine d'histoire</i>

<i>RRHA</i>	= Revue roumaine de l'histoire de l'art
<i>RRHA-BA</i>	= Revue Roumaine d'Histoire de l'Art. Série Beaux Arts
<i>RSIAB</i>	= Revista Societății istorice și arheologice bisericești, Chișinău
<i>Rsl</i>	= Romanoslavica
<i>SAHIR</i>	= Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae, București
<i>SAI</i>	= Studii și Articole de Istorie
<i>SANIC</i>	= Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale
<i>SCB</i>	= Studii și cercetări de bibliologie
<i>SCh</i>	= <i>Sources Chrétiennes</i> , Paris
<i>SCIA</i>	= Studii și cercetări de istoria artei
<i>SCIM</i>	= Studii și cercetări de istorie medie
<i>SCIV/SCIVA</i>	= Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie)
<i>SCN</i>	= Studii și Cercetări Numismatice, București
<i>SCȘI</i>	= Studii și cercetări științifice, Istorie
<i>SEER</i>	= The Slavonic and East European Review
<i>SHA</i>	= <i>Scriptores Historiae Augustae</i>
<i>SJAN</i>	= Serviciul Județean al Arhivelor Naționale
<i>SMIC</i>	= Studii și materiale de istorie contemporană, București
<i>SMIM</i>	= Studii și materiale de istorie medie, București
<i>SMIMod</i>	= Studii și materiale de istorie modernă, București
<i>SOF</i>	= Südost-Forschungen, München
<i>ST</i>	= Studii Teologice, București
<i>StAntArh</i>	= <i>Studia Antiqua et Archaeologica</i> , Iași
<i>T&MBYZ</i>	= <i>Travaux et Mémoires du Centre de recherches d'histoire et de civilisation byzantines</i>
<i>ThD</i>	= Thraco-Dacica, București
<i>TR</i>	= Transylvanian Review, Cluj-Napoca
<i>TV</i>	= Teologie și viața, Iași
<i>ZPE</i>	= Zeitschrift für Papyralogie und Epigraphik
<i>ZSL</i>	= Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde

•
ANALELE ȘTIINȚIFICE
ALE
UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA”
DIN IAȘI
(SERIE NOUĂ)

ISTORIE

TOM LXXI
2025

Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Nelu Zugravu (Iași), Neculai Bolohan (Iași), Alexandru-Florin Platon (Iași), Petronel Zahariuc (Iași), Ștefan S. Gorovei (Iași), Maria Magdalena Székely (Iași), Cristian Ploscaru (Iași), Claudiu Topor (Iași), Gabriel Leanca (Iași), Gheorghe Iacob (Iași), Ovidiu Buruiană (Iași), Victor Spinei, membru al Academiei Române (Iași), Ioan Aurel Pop, președintele Academiei Române (Cluj-Napoca), Ovidiu Cristea (București), Rudolf Dinu (București), Antal Lukács (București), Ion Eremia (Chișinău), Ion Varta (Chișinău), Dennis Deletant (Londra), Carol Iancu (Montpellier), Hans-Christian Maner (Mainz).

COMITETUL DE REDACȚIE:

Laurențiu Rădvan (redactor șef),
Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba, Ionuț Nistor, Adrian-Bogdan Ceobanu,
Adrian Vițalaru (secretar de redacție),
Mihai-Bogdan Atanasiu (secretar de redacție).

Responsabilitatea pentru opiniile exprimate în textele publicate revine în exclusivitate autorilor.

Manuscrisele, cărțile și revistele propuse pentru schimb,
ca și orice corespondență se vor trimite redacției:

Laurențiu Rădvan

Facultatea de Istorie
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
B-dul Carol I 11,
700506, Iași, România
Tel.: 40-(0)232-20.12.74
e-mail: radvan@uaic.ro

ISSN 1221-843X
eISSN 2821-4617
Printed in Romania

CUPRINS

Andi Mihalache, <i>Seninul întortocheat al cerului: cromatică, istorie și cultură (I)</i>	7
Daniel Mirea, <i>Datarea a patru documente din timpul lui Sigismund de Luxemburg și al lui Vlad Dracul</i>	47
Alexandru Simon, Petru Aron, Iancu de Hunedoara și Mehmed al II-lea în ajunul bătăliei de la Belgrad: informații dintr-un „raport venețian de sinteză” de la sfârșitul lunii aprilie 1456	73
Livia-Ioana Potop, <i>Instrumente notariale din Transilvania medievală: considerații privind păstrarea și transmiterea unor surse arhivistice mai puțin obișnuite</i>	91
Mihai Covaliu, <i>Între diplomație și primejdie. O misiune moldovenească la Veneția (1505-1506)</i>	101
Andrei Constantin Sălăvăstru, <i>Rebels for the faith: The Sorbonne's seditious propaganda during the French Wars of Religion</i>	113
Gheorghe Lazăr, <i>Despre logofeții de taină ai Cancelariei Țării Românești. Studiu de caz: Iane Dâmboviceanu</i>	129
Elena Bedreag, <i>Înrudiri, cheltuieli și alte „mărunțșuri” în câteva documente patrimoniale din veacul al XVIII-lea</i>	157
Iulian Moga, <i>Saint Xenia's Feigned Foolishness</i>	179
Alexandru Gorea, <i>Focul din 1784 și reconfigurarea centrului puterii domnești la Iași</i>	191

Laurențiu Rădvan, <i>Considerații cu privire la un plan rusesc al Focșanilor (1828)</i>	211
Simion-Alexandru Gavriș, <i>Centralism și autonomie locală în legislația administrativă a guvernării Lascăr Catargiu (1871-1876)</i>	225
Simion Câlția, <i>Reglementarea prețului pâinii în București (sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea)</i>	237
Tamara Botez, <i>„Monarhia de rol” și portul popular ca formă de legitimare în România (sfârșitul sec. XIX – începutul sec. XX)</i>	259
Ciprian-Lucrețius Suciu, Florin Marinescu, <i>Duhovnici români la Sfântul Munte Athos: superiorul Antipa Dinescu</i>	275
Claudiu-Lucian Topor, <i>România în vecinătatea războiului: chestiunea înarmărilor între 1914 și 1916</i>	287
Ana-Maria-Ioana Lupășteanu, <i>Război și propagandă în Bucovina austriacă. Misiunea lui Nathan Eidinger la București (1915)</i>	309

Bianca Șendrea, <i>Structura mării proprietăți și agricultura din Transilvania după reforma agrară din 1921</i>	319
Ionel Doctoru, <i>Sediul Legației române de la Paris (1922-1930). Între aspirații și realitate</i>	333
Bogdan-Alexandru Schipor, <i>Dragoș Cotlarciuc, an (almost) unknown expert on Baltic Region at the Romanian Ministry of Foreign Affairs, 1938-1939</i>	343
Árpád Hornyák, <i>Depiction of Hungarians in 20th century Serbian history textbooks</i>	353
Geanina-Ancuța Costăș, <i>Relații culturale româno-britanice: o analiză a programului de schimburi culturale (1963-1965)</i>	369
Iana Balan, <i>Imperative politice, schimburi culturale și strategii universitare. Lectori ieșeni de limba română la Universitățile din Polonia în anii 1967-1989</i>	381
Lucica Iorga, Lucian Leuștean, <i>Tribulații în cadrul lagărului socialist: întâlnirea de la Ialta (2 august 1971), cu România personaj principal în absența (un document și câteva considerații)</i>	409
Victor Rizescu, <i>Marxism și naționalism, continuitate și ruptură. Două teme de sociologie istorică în patru etape ale istoriei românești</i>	437

<i>Recenzii și note bibliografice</i>	449
Duane W. Roller, <i>Imperiul Mării Negre. Gloria și decăderea lumii lui Mitridate cel Mare</i>, trad. Sergiu-Adrian Adam, București, Editura Humanitas, 2025, 372 p. (Alex-Marian Cornea); Martyn Rady, <i>Habsburgii. Ambiția de a stăpâni lumea</i>, traducere din limba engleză de Lia Decei, prefată de Matei Cazacu, București, Editura Corint, 2023, 585 p. (Ana-Maria-Ioana Lupășteanu); Avram Iancu – un om între oameni. <i>Lucrările Conferinței Internaționale: Avram Iancu – 200 de ani de la naștere: omul, contemporanii, epoca</i>, Deva, 9-10 mai 2024, coord. Ioan Bolovan, Ioan Sebastian Bara, Cluj-Napoca, Editura Academiei Române, Centrul de Studii Transilvane, 2024, 713 p. (Constantin Ciobanu); Pierre-Antoine Dessaux: <i>Vermicelles et coquillettes. Histoire d'une industrie alimentaire française</i>, Tours, Presses Universitaires François-Rabelais, 2023, 308 p. (Simion Călția); Carmen-Sorina Rîjnoveanu (coord.), <i>The wars of independence, diplomacy and society. New perspectives and approaches on the Great Eastern Crisis 1875-1878. Războaiele de independență, diplomație și societate. Noi perspective și abordări privind Marea Criză Orientală 1875-1878</i>, București, Editura Militară, 2023, 284 p. (Maria Cerniș); <i>Relații politice și militare româno-otomane-turce 1878-1989: documente</i>, volumul I, 1878-1938 = <i>Romanian-Ottoman-Turkish Political and Military Relations 1878-1989: documents</i>, volume I, 1878-1938, coord. Carmen-Sorina Rîjnoveanu, responsabil de vol. Manuel Stănescu, București, Editura Militară, 2023, 559 p. (Andrei Grigoraș); Eduard Andrei, Laurențiu Vlad, <i>Două istorii ale participării României la Expoziția Universală de la New York (1939-1940)</i>, Târgoviște, Cetatea de scaun, 2024, 281 p. (Mădălin Anghel); Constantin Hlihor, <i>Cu mâinile altora: România și războaiele prin intermediari în Africa (1970-1985)</i>, București, Corint, 2025, 364 p. (Teodor-Petru Bărgăoanu).	
<i>Abrevieri</i>	473

Între diplomație și primejdie. O misiune moldovenească la Veneția (1505-1506)

Abstract: The study analyzes the Moldavian diplomatic mission carried out between 1505-1506 to Venice, one of the few non-political missions from the early period of Bogdan III's reign. Sent in the context of preparations for the marriage with Elizabeth, daughter of the King of Poland, the mission reflects the prince's personal concerns rather than strategic objectives. The delegation included Ieremia the treasurer, Gheorghe the cupbearer and Bernardus the castellan, the latter dying on the route between Buda and Venice. Venetian sources, especially Marino Sanudo's accounts, provide details about the audience of the envoys at the Venetian Senate, about the gifts brought to the doge and about their participation in official ceremonies and carnival festivities. The prolonged presence of the Moldavian envoys in the lagoon indicates their integration into the Venetian diplomatic protocol and contact with representatives of other European powers. The mission, although personally motivated, illustrates the complexity of the Moldovan diplomatic apparatus, the professionalism of the boyar elite and the major risks of diplomatic activity at the beginning of the 16th century, transforming into a significant episode in the history of Moldova's international relations.

Keywords: Moldavia; diplomacy; Venice; Bogdan III; Poland.

Istoriografia românească consacrată istoriei relațiilor internaționale nu a acordat până în prezent o atenție sistematică și o valorificare științifică adecvată rolului și activității solilor moldoveni. Cercetările existente au abordat, desigur, traiectoria istorică a unei părți considerabile a acestor reprezentanți diplomatici, personaje provenite aproape în unanimitate din rândurile elitei boierești a principatului, însă analiza lor s-a concentrat preponderent asupra dimensiunii interne a puterii domnești și asupra relațiilor familiale din cadrul structurilor locale și administrative¹. Această abordare, deși relevantă pentru înțelegerea relațiilor sociale interne, oferă o perspectivă incompletă asupra funcționării soliilor trimise de domnul Moldovei. În contrast cu această tendință istoriografică autohtonă, cercetarea istorică occidentală a încercat să realizeze o descriere mai

* Doctorand, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, România; covaliuc.mihai@hotmail.com.

¹ Lucian Valeriu Lefter, *Boieri ai Moldovei înainte și în vremea lui Ștefan cel Mare*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2022.

comprehensivă a acestor actori diplomatici, plasându-i în contextul mai larg al relațiilor internaționale medievale și al evoluției sistemelor diplomatice europene.

Relațiile diplomatice ale Moldovei cu Republica Veneția, în special cele desfășurate în a doua jumătate a secolului al XV-lea, perioadă ce corespunde cu domnia lui Ștefan cel Mare, au fost caracterizate în istoriografia contemporană ca fiind predominant de natură politică și dictate de interesele personale ale domnului. Documentele și informațiile păstrate până la noi relevă că majoritatea misiunilor diplomatice expediate de curtea de la Suceava către Serenissima aveau ca finalitate satisfacerea unor necesități concrete ale suveranului, fie ele de ordin politic sau personale².

Primele demersuri diplomatice serioase cu destinația Veneția s-au desfășurat în intervalul cronologic 1475-1477³ și au urmărit comunicarea către conducerea republicii venețiene a eforturilor militare și diplomatice depuse de domnul moldovean în apărarea frontierelor creștinătății europene împotriva expansiunii otomane. În acest context geopolitic complex, trebuie menționat că – deși Republica Veneția se afla în conflict cu Imperiul Otoman, conflict început încă din 1463⁴, perioadă în care solul Ioannes Tzamlakon⁵ a formulat cereri explicite de asistență militară din partea lui Ștefan cel Mare⁶, prioritățile strategice ale Serenissimei nu convergeau în mod substanțial către zona dunăreană. Situația precară a posesiunilor venețiene din bazinul mediteraneean reprezenta o preocupare mai presantă pentru conducerea republicii, impunând o redistribuire a resurselor militare și diplomatice către aceste teatre de operațiuni, mai ales că ofensiva otomană din 1477 vizase nordul Italiei și Lepanto⁷.

Deși Veneția susținea eforturile lui Ștefan cel Mare⁸, principele moldovean s-a ales în mare parte doar cu recunoașterea acestor eforturi și cu un modest ajutor bănesc din partea papalității⁹, Veneția fiind atentă să nu supere interesele regilor creștini care susțineau interesele venețiene în Mediterana¹⁰. Misiunile către Veneția

² Șerban V. Marin, *Însemnări din jurnalul venețianului Marino Sanudo referitoare la ultimii ani de domnie ai lui Ștefan cel Mare. Ambasadele Moldoveni la Veneția*, în ArchM, I (2009), p. 79-91.

³ Ne referim la informațiile transmise prin misiunea lui Paolo Ognibene din 1475 și cea a lui Ioannes Tzamlakon din 1477.

⁴ Anna Calia, *The Venetian-Ottoman Peace of 1479 in the Light of Documents from the Venice State Archive*, în I. M. Damian-I. A. Pop-M. Popovic- A. Simon (edit.), *Italy and Europe's Eastern Border. 1204-1669, Proceedings of the Congress, Rome 25-27 November 2010*, Wien/NY, Peter Lang 2012, p. 46.

⁵ Maria Magdalena Székely, Ștefan S. Gorovei, *Maria Asanina Paleologhina. O prințesă bizantină pe tronul Moldovei*, Sfânta Mănăstire Putna, 2006, p. 111, nota 196; Liviu Pilat, Ovidiu Cristea, *The Ottoman Threat and Crusading on the Eastern Border of Christendom during the 15th Century*, Leiden, Brill, 2018, p. 181; Ștefan S. Gorovei, Maria Magdalena Székely, *Princeps omni laude maior. O istorie a lui Ștefan cel Mare*, Sfânta Mănăstire Putna, 2005, p. 180-181.

⁶ Andreas Veress, *Acta et epistolae*, I, p. 29, nr. 26;

⁷ Liviu Pilat, Ovidiu Cristea, *op. cit.*, p. 184.

⁸ *Războieni. Cinci sute de ani de la campania din 1476; Monografie și culegere de texte*, 1977, București, nr. 44, p. 213-215.

⁹ Liviu Pilat, *Între Roma și Bizanț. Societate și putere în Moldova (sec. XIV-XVI)*, Iași, 2008, p. 197.

¹⁰ *Războieni*, nr. 47, p. 222-226.

care au urmat nu au avut un rol politic, ci solii se aflau acolo în special pentru a răspunde cererii personale a domnului, atât pentru găsirea unui doctor pentru suferința lui Ștefan cel Mare, cât și pentru cumpărături necesare nunții lui Bogdan al III-lea. Acest ultim aspect definește misiunea despre care am decis să discutăm aici, care este amintită în multe lucrări pe tema politicii moldovenești din secolul al XVI-lea; totuși desfășurarea acesteia pe larg este aproape inexistent prezentată în istoriografie. Solia, prin natura sa non-politică, cuprinde câteva aspecte privitoare la greutatea îndeplinirii unei misiuni îndelungate și pe un traseu destul de lung, prin spațiul european.

Activitatea unui sol sau a unui simplu trimis, cu o anumită importanță în spectrul politic extern, reprezenta un element esențial atât pentru individul în cauză, în măsura în care acesta aspira la o carieră în domeniu, cât și pentru statul sau conducătorul care l-a numit și l-a trimis într-o misiune. În primul rând, acești agenți exercitau un rol diplomatic și informațional. Transferul de informații se realiza prin intermediul acestor trimiși, care nu erau doar purtători pasivi ai știrilor, ci și colecționari activi ai datelor relevante pentru politica externă a puterilor europene.

În contextul Europei secolului al XVI-lea, când libertatea de circulație a informațiilor era sever restricționată, rolul acestor actori politici căpăta o importanță deosebită. Până în perioada modernă, transmiterea fizică a informațiilor se dovedea a fi un proces laborios, afectat în mod semnificativ de distanțele mari, de dificultăți logistice legate de rutele de transport și, nu în ultimul rând, de absența unor specialiști dedicați colectării informațiilor. Prin urmare, în această perioadă caracterizată printr-o constrângere informațională accentuată, rapoartele elaborate de ambasadori și de soli reprezentau surse de valoare incommensurabilă pentru suveranii europeni, furnizând date cruciale pentru elaborarea politicii interne și externe a statelor.

Un exemplu emblematic îl constituie rapoartele venețiene, cunoscute sub denumirea de *relazione*, care au devenit un model de referință în renaștere¹¹. Aceste documente conțineau descrieri detaliate ale statelor vizitate, incluzând aspecte geografice, economice, resurse militare, situația financiară și obiceiurile populației locale. Prin intermediul lor, venețienii evaluau stabilitatea conducerii și orientarea politică externă a statelor, identificau potențiale conflicte latente ce puteau fi exploatare în strategia diplomatică, precum și informații privind armatele, fortificațiile și capacitățile navale și terestre ale rivalilor. Astfel, interesele statului venețian erau susținute de o bază informațională solidă și sistematică¹².

Ambasadorii altor state europene, de regulă, aveau atribuții similare, deși cu un volum informațional mai restrâns comparativ cu cel al venețienilor. Aceștia erau în mod formal împuterniciți să îndeplinească anumite sarcini specifice, însă beneficiau de libertatea de a strânge informații suplimentare ori de câte ori acestea

¹¹ Donald E. Queller, *The Development of Ambassadorial Relazioni*, în „Renaissance Venice”, edit. J. R. Hale, Londra, Faber and Faber, p. 174-175.

¹² Ioanna Iordanou, *Venice's Secret Service*, Oxford University Press, 2019, p. 187-188.

contribuiau la realizarea obiectivelor misiunii lor. Unii diplomați se străduiau să se integreze profund în spațiul politic și cultural al regiunilor în care erau trimiși, cultivând legături personale și participând la activitățile curților locale, în vederea obținerii unor perspective mai nuanțate și a unor informații de calitate superioară¹³.

Viața unui sol sau ambasador nu constituia, în niciun sens, o existență lipsită de dificultăți, situație observabilă și de primele ambasade ale Renașterii¹⁴. În primul rând, deplasarea sa către destinația stabilită implica traversarea unor rețele de comunicații fragilitate, caracterizate printr-o serie de obstacole logistice și juridice. Astfel, drumul terestru se desfășura adesea pe căi nesigure, uneori neîntrebuințabile în condițiile meteorologice nefavorabile, iar călătoria maritimă depindea strict de calendarul sezonier, necesitând sincronizarea cu perioadele de navigație sigură. Pe lângă aceste constrângeri, era obligatorie obținerea de permise de trecere liberă prin teritoriile țărilor intermediare, precum și evitarea deliberată a zonelor aflate în stare de conflict sau utilizarea rutelor ocolitoare, pentru a garanta securitatea informațiilor sau a persoanelor și bunurilor ce însoțeau delegația.

Pentru regiunile din Europa Centrală și de Vest, existau axe principale de circulație și coridoare comerciale, unele dintre acestea fiind pavate în proximitatea marilor orașe, facilitând astfel fluxul de oameni și bunuri. Un diplomat, în virtutea funcțiilor sale, era obligat la călătorii de lungă durată, audiențe consecutive, negocieri atât publice, cât și private, și confruntarea constantă cu intrigi și sfere de influență ale politicii interne ale statelor gazdă. Misiunile diplomatice necesitau, de la început, o planificare logistică riguroasă, ce includea scrisori de recomandare, desemnarea de interpreți sau traducători, precum și previziunea unor eventuale modificări ale itinerarului în funcție de evoluția conjuncturii politice și de securitate.

Această structură, deși bine pusă la punct, putea fi rapid destabilizată în prezența amenințărilor de securitate. Rețelele de transport ale Europei erau, în anumite sectoare, ținte frecvente ale tâlharilor, soldaților demobilizați sau dezertorilor, aceștia atacând caravanele comercianților și, în unele cazuri, suitele diplomatice. Totuși, pericolul cel mai grav și imprevizibil al acestor lungi expediții era reprezentat de epidemii. Un exemplu elocvent îl constituie moartea solului moldovean Bernarldinus, care a decedat, cel mai posibil, în urma unei îmbolnăviri acute în timpul misiunii sale. Deși ciuma a atins apogeul în secolul al XIV-lea, focarele de tifos, febră și alte afecțiuni infecțioase au continuat să persiste în Europa pe parcursul secolelor XV-XVI. În consecință, în drumul spre Veneția, suita putea intra în contact cu zone sau indivizi infectați, expunându-se astfel riscului de contaminare și, implicit, de compromitere a întregii misiuni.

¹³ Attila Bărâny, *A Humanist Diplomat in Early 16th Century Hungary: Hieronymus Balbus*, în „Acta Neerlandica”, nr. 15 (2019), p. 30-31.

¹⁴ Michael Mallett, *Ambassadors and their audiences in Renaissance Italy*, în „Renaissance Studies”, 8 (1994), nr. 3, p. 232-233; Garrett Mattingly, *Renaissance Diplomacy*, Dover Publications, 1988, p. 207-219.

Așa cum s-a observat recent, scopul misiunilor la Veneția din timpul lui Ștefan cel Mare nu au avut în vedere „organizarea vreunei acțiuni antiotomane, ci este orientat strict către un motiv personal al domnitorului, anume căutarea unei soluții pentru rezolvarea gravelor sale probleme de sănătate”¹⁵. De altfel misiunile lui Paul Ognobene, care a oferit o scrisoare a domnului către Senat, cea compusă de Petru canonistul și Dorino Cattaneo în 1476, precum și Ioannes Tzamlakon, au reprezentat câteva dintre misiunile cu caracter politic, dar care nu au putut oferi ajutorul scontat și așteptat de domnul Moldovei. Astfel, Veneția nu reprezenta un punct de ajutor „adevărat” pentru Moldova, situația politică a Europei de est și interesele lagunei pentru spațiul carpatic nu se mai aflau într-o poziție favorabilă.

În aceeași categorie de rezolvare a unor probleme personale se încadrează și misiunea din 1505-1506, trimisă de Bogdan al III-lea. Totuși, pentru a înțelege mai bine situația politică în care a avut loc trimisă misiunea, vom prezenta pe scurt contextul de la începutul secolului al XVI-lea, marcat de relația dintre Polonia și Moldova.

După cucerirea Pocuției, Ștefan cel Mare a pus o presiune mare pe poloni, pentru ca aceștia să-și trimită delegații în vederea rezolvării problemei ținutului. La 2 noiembrie 1503, s-a stabilit o nouă întâlnire pentru rezolvarea problemei. Această acceptare a dorințelor bătrânului domn moldovean venea ca urmare a incursiunii moldovenilor în Pocuția, punându-și proprii oameni la conducerea cetăților Colomeea, Halici și a altelor¹⁶. Nici de această dată comisia ce avea să decidă situația teritoriului nu s-a prezentat, mai exact reprezentanții poloni. Venirea lui Bogdan la domnie nu a schimbat situația dintre cele două state, raporturile rămânând în continuare încordate. Desigur, polonii erau de părere că moldovenii căutau mereu ceartă, părere exprimată de Erasme Viteliu, episcopul de Pose, care în orația sa papei exprima că domnul Moldovei tulbură regatul Poloniei prin „războaie continue [...] așa că niciodată nu poate fi liniște”¹⁷.

Cum în 1503 polonii recuceresc Pocuția, Ștefan fiind bolnav nu a putut interveni, dar după ce Bogdan ajunge pe tron, noul domn se decide să recucerească teritoriul pe care tatăl său s-a zbatut să îl adauge țării. Astfel, în noiembrie 1503, avem menționate pregătiri de război din partea moldovenilor¹⁸. După moartea lui Ștefan, Bogdan pornește spre reocuparea Pocuției și începe cu cetățile Colomeea, Cessibic și Tesmenicz, unde așează trupe moldovenești, dar păstrarea acestor cetăți în mâna moldovenilor nu ține mult. Domnul pare că nu dorea să țină prea mult timp teritoriul recuperat, deoarece dorea ca acesta să fie dat la schimb pentru mâna surorii regelui. În acest scop, au fost trimiși soli la Cracovia în 1505. Este

¹⁵ Șerban V. Marin, *Însemnări din jurnalul venețianului Marino Sanudo referitoare la ultimii ani de domnie ai lui Ștefan cel Mare. Ambasadele Moldoveni la Veneția*, în *ArchM*, I (2009), p. 91.

¹⁶ Ștefan cel Mare și Sfânt – *Portret în cronică*, Sfânta Mănăstire Putna, 2004, p. 190; Cromer, *De origine et rebus gestis Polonorum*, 1589, p. 451.

¹⁷ Iulian Marinescu, *Bogdan III cel Orb, 1504-1517*, București, 1910, p. 25; Hurmuzaki, II/2, p. 537, nr. CCCXXXII.

¹⁸ Marino Sanudo, *I Diarii di Marino Sanuto*, vol. VI, ed. G. Berchet, Venezia, 1881, p. 98.

înregistrată trecerea lor prin Lemberg¹⁹ înainte de 5 iunie, dată la care aceștia au ajuns la Cracovia, la regele polon, care era de această dată bolnav.

Cererea domnului moldovean nu a fost pe placul prințesei cerute de către Bogdan, redând bine-cunoscutele cuvinte: *alterius ritus et monoculus*²⁰. Pus într-o situație grea, cea de a nu-și supăra sora, dar nici pe Bogdan, pentru a nu deteriora situația cu domnul moldav, regele trimite un răspuns șovăielnic, situația rămânând fără vreo hotărâre clară. Regina mamă a Poloniei era împotriva nunții și a cererii domnului, așa că Bogdan avea o singură opțiune, cea de a aștepta un timp mai propice pentru a acționa. Se pare că momentul așteptat de domn a fost 5 august 1505, când regina Elisabeta moare. La scurt timp se trimite o nouă solie din partea lui Bogdan, iar înțelegerea are loc la 17 februarie 1506, când se încheia și tratatul de căsătorie între reprezentanții moldoveni: Tăutu, Isac vistierul și Ivanco pisarul, și regele Alexandru.

Tratatul consemna că Elisabeta va „lua în căsătorie pe Bogdan și va fi „doamnă a Moldovei”²¹, regele va trimite soli în ziua de Sf. Petru pentru a hotărî împreună cu domnul data căsătoriei, pentru a putea asista și regele, iar dacă acesta nu va putea fi prezent va trimite reprezentanți ai săi care „vor face un alt contract cu domnul moldovean, prin care el să declare că sora regelui va fi în mare considerațiune, că va avea în țara sa un episcop catolic, va clădi o biserică catolică și va susține pe preoții catolici”²². Dar solii regelui polon nu au mai ajuns, iar la 19 august 1506 acesta a murit, astfel că voievodul Bogdan al III-lea se vedea și fără Pocuția și fără căsătoria promisă. Domnul decide să-și recupereze teritoriul, deși după moartea regelui consilierii poloni au trimis la Bogdan o scrisoare prin care cereau domnului să țină pacea dintre cele două țări²³. Înainte de evenimentele care au condus la anularea căsătoriei, Bogdan al III-lea a început pregătirile în vederea ceremoniei, urmărind, cel mai probabil, să asigure și câteva daruri pentru viitoarea sa soție. În acest context, domnul Moldovei a dispus trimiterea unei misiuni la Veneția, desfășurată între sfârșitul anului 1505 și primăvara lui 1506.

Deși misiunea este de mult cunoscută²⁴, iar informațiile transmise de Marino Sanudo constituie și astăzi surse documentare de mare valoare, expediția diplomatică din anii 1505–1506 și raportarea la membrii săi au beneficiat până în prezent de o atenție limitată în istoriografie, relațiile lui Ștefan cel Mare cu Veneția fiind acoperite cu doar câteva detalii²⁵. Istoricul Andrei Pippidi a avansat ipoteza conform căreia misiunea din 1506 ar putea fi ilustrată într-un tablou anonim expus

¹⁹ Iorga, *Relațiile comerciale ale Țărilor noastre cu Lembergul*, p. 17.

²⁰ Ștefan S. Gorovei, *Contribuții pentru Istoria domniei lui Bogdan al III-lea*, în *AP*, IV (2008), p. 279.

²¹ Iulian Marinescu, *op. cit.*, p. 25.

²² *Acta Tomiciana*, I, Apend. 19-20; Hașdeu, *Arh. Ist.*, II, 58.

²³ Hurmuzaki, *Documente*, II/2, p. 548.

²⁴ Andrei Pippidi, *O solie din Moldova la Veneția*, în *Ștefan cel Mare și Sfânt. Atlet al credinței creștine*, Sfânta Mănăstire Putna, 2004, p. 502.

²⁵ Eugen Denize, *Ștefan cel Mare în I Diarii lui Marino Sanudo*, în *SMIM*, XXII (2004), p. 137-151; Ovidiu Cristea, *Ștefan cel Mare în sursele venețiene: câteva considerații*, în *AP*, I (2005), p. 101-114; idem, *Acest domn de la miazănoapte*, Târgoviște, Cetatea de Scaun, 2018.

permanent în muzeul de la Topkapi, sub titlul *Natale di Venezia*²⁶, sau, alternativ, că acesta ar reprezenta reminiscențe ale mai multor solii trimise din partea lui Ștefan cel Mare²⁷.

În octombrie 1505, din Moldova plecau trei soli spre Veneția. Aflăm din descrierea lui Marino Sanudo că trimișii au fost Ieremia vistiernicul, „Bernardus castelanus”, care a murit pe drum, și Gheorghe „Thavernicus”²⁸. Se poate observa încă de la început că această misiune avea o semnificație personală pentru domn. În cadrul delegației se aflau Ieremia, dregător al visteriei, și Gheorghe paharnicul, cel mai probabil desemnați să se asigure de procurarea celor necesare pentru nunta planificată între Bogdan al III-lea și Elisabeta, fiica regelui Poloniei. Bernard era trimis, după cum se va vedea, cu scopul de a media și de a facilita buna desfășurare a misiunii pe teritoriul Ungariei, beneficiind de relațiile sale la curtea de la Buda.

Bogdan al III-lea a trimis venețienilor o scrisoare datată la 8 octombrie 1505 și, cel mai probabil după această dată, solii moldoveni au părăsit Suceava, luând direcția spre spațiul italian, dar cu un popas important până la destinație. La 21 noiembrie, domnul Moldovei îi înștiința pe sibieni că „familiaris noster Bernardus castellanus” nu va mai ajunge la ei în acel an, așa cum fusese stabilit inițial, amânând astfel solia pentru anul următor. Totodată, amintea că pârcălabul fusese trimis într-o misiune diplomatică la regele Ungariei²⁹. Potrivit unei scrisori anterioare de la Ștefan cel Mare, Bernaldinus ar fi trebuit să ajungă la Sibiu la 25 noiembrie 1505.

Cel mai probabil, întreaga solie a plecat, înainte de această dată, spre Ungaria, unde Bernard urma să obțină la Buda o scrisoare de acreditare ce trebuia prezentată – împreună cu cea emisă la 8 octombrie 1505 la Suceava – de către Ieremia vistiernicul și George paharnicul în fața consiliului și a dogelui venețian. Din nefericire, „domnul Bernardo”³⁰ a decedat pe drum. Mai plauzibilă este ipoteza că Bernard și-a găsit sfârșitul pe traseul dintre Buda și Veneția, având în vedere că scrisoarea de acreditare pentru care fusese trimis a fost obținută și, ulterior, prezentată dogelui de către ceilalți doi boieri.

Marino Sanudo pune audiența acestora în data de 3 februarie 1506:

A di 3. La matina veneno in collegio do oratori dil vayvoda di Moldavia, sotto et vicino al re di Hongaria, ce'è gran signor in quelli paexi, et e morto il padre, vechio, nominato Stephano, successe il fiol Bogdam, el qual a tolto per moglie la sorela dil re di Hungaria, et ha mandato questi oratori, et uno altro, qual mori in camino, nominato domino Bernardo, per comprar zoje e panni d'oro e di seda. I qual, mandati a levar di la caxa dove alozavano, a San Lio, da uno Gregorio, pe li

²⁶ Andrei Pippidi, *op. cit.*, p. 500; Yuzyillar Boyunca Venedik ve Istanbul Gorunumleri, Istanbul, 1995, p. 223-224, nr. 75.

²⁷ *Ibidem*, p. 503, p. 509 (detaliu).

²⁸ Se poate traduce ca paharnic.

²⁹ Hurmuzaki, XV/1, p. 174, nr. CCCXIX.

³⁰ Șerban Marin, *Țările Române monitorizate de Marino Sanudo*, I, în „Litere-Arte-Idei”, supliment cultural al ziarului „Cotidianul”, serie nouă, 8/9 (3 martie 2003), p. 5.

cai di 40 et savij ai ordeni, venuti in colegio, sentati a presso el principe, presentono do lettere di credenza, una dil suo signor, l'altra dil re di Hongaria, in sua raccomandatione; et presentono poi do nazi di pelle di zebellini, et do mazi di armelini, e do lovi zivrieri al doxe. Et il titolo di la lettera di credenza è questo:

Bogdanus, Dei gratia haeres perpetuus dominusque ac vayvoda regni moldavensis, data in arce nostra Zuchaniensi, 8 octobrio 1505. Et nomina oratorum sunt: dominus Hieremias, thesaurarius, Bernardus, castelanus, qui obiit, et Georgius Thavernicus.

El principe li charezò, oferendossi in ogui lhorò bosogno; et cussi starano in questa terra alcuni zorni per far ditti servicij. Da poi disnar fo colegio di savij. E fato festa a caxa di sier Zacharia Contarini, el cavalier, per il sposar di sua fiola³¹.

Solii anunțau moartea lui Ștefan cel Mare, „mare domn în acele părți”, fiind urmat de fiul său, Bogdan, la conducerea țării. Sanudo menționează căsătoria lui Bogdan, deși afirma că domnul a luat de soție pe sora regelui ungar, ceea ce era greșit. Solii au avut și alte treburile, printre care cumpărarea de stofă de aur și mătase. Au fost primiți în consiliu prezentând o scrisoare din partea lui Bogdan și o alta, de acreditare, din partea regelui ungar³². Mai aflăm și că doar doi trimiși au ajuns la Veneția, unul dintre ei nu a mai răzbit până la destinație, murind pe drum. Aveau, după spusele lui Sanudo, să rămână câteva zile pentru a-și termina treburile, fiind găzduiți la San Lio, participând apoi și la nunta fiicei lui Zacharia Contarini, cunoscut ambasador venețian la împăratul Maximilian, care raportase Senatului venețian în 1502 despre relațiile lui Ștefan cel Mare cu turcii³³.

La 19 Februarie 1506, solii moldoveni erau încă la Veneția. Nu sunt pomeniți pe nume, dar putem deduce că sunt aceiași soli sosiți în ianuarie 1506, nemaifiind o altă misiune moldovenească în aceea perioadă la Veneția. Dacă data oferită de Sanudo, ca sosire a acestora este corectă, aceștia se aflau deja de 11 zile la Veneția. De această dată aveau să se bucure de artificiile din timpul carnavalului, care a avut loc în timp ce aceștia se aflau în oraș:

A di 19 fevrer, fo il zuoba di la caza. Fo fato im piazza uno castelo, videlicet quello era a San Stephano, et assa' soleri. Fo grandissima zente, et una belisima festa, con una mumaria di 12 cari, portadi a torno; et fata una fabulla bellissima; et poi fuogi, che vene zoso dil campaniel per una corda a la torre di le horre, demun di la torre preditta a quel castello, in forma di uno serpente, e bruso con fuoghi artificiadi il castelo, senza perho inlesion. Vi fu col principe l'orator din Franza et li do di Moldavia, et il cuxin dil marchexe di Mantoa. Poi la sera il principe in caxa soa, zoe im palazzo, fe una festa di balar done e maschare, con una bella colatiom³⁴.

³¹ Marino Sanudo, *Diarii*, VI, p. 290-291; Șerban Marin a oferit o traducere a pasajelor din Marino Sanudo în care sunt prezentate Țările Române, printre care se află și această misiune: Șerban Marin, *Țările Române monitorizate de Marino Sanudo* (pentru anii 1496-1513), p. 5.

³² Având în vedere greșeala anterioară a autorului, poate că și de această dată vorbește despre Polonia.

³³ Hurmuzaki, VIII, p. 33-34, nr. XLI.

³⁴ Marino Sanudo, *Diarii*, VI, p. 297.

La 21 februarie, oratorii „valahului” erau prezenți la obiceiul venețian prin care noul doge „se căsătorea” cu marea (*Sposalizio del Mare*):

A di 21. La mattina il doxe andò in bucintoro a sposar il mar. Eri portò la spada sier Zuan Marzello, va podestà di chiozna, et suo compagno sier Francesco da Leze, quondam sier Lorenzo; et ozi portò sier Michiel Memo, va a Napoli di Romania; fo suo compagno, sier Antonio Morexini, quondam sier Michiel. Etiam fono a disnar col principe, videlicet drio gli oratori di Franza e Spagna, l' orator dil re di Tunis, moro, et li do oratori dil valacho etc³⁵.

Ultima menționare a solilor moldoveni din 1506 este abia pe 11 iunie, când îi aflăm prezenți din nou la procesiunile de la Veneția³⁶. După această dată misiunea nu mai apare în descrierile lui Sanudo, ceea ce poate însemna doar întoarcerea lor acasă. Dar prezența acestora pentru o perioadă atât de lungă în laguna venețiană arată faptul că ei fie așteptau finalizarea unei comenzi, fie așteptau răspunsul domnului. Dar cum aveau să plece până la finalul lunii iunie, cu aproximativ o lună de zile înainte de moartea regelui Alexandru Jagiello, nu putem lega plecarea lor de eșecul planurilor de mariaj ale principelui moldovean.

Prezența prelungită a solilor moldoveni la Veneția, documentată între 3 februarie și 11 iunie 1506, transcende simpla tranzacție comercială. Participarea lor la evenimente și ceremonii majore, precum nunta din familia Contarini, carnavalul venețian și ritualul căsătoriei dogelui cu marea reflectă integrarea deplină a reprezentanților moldoveni în protocolul diplomatic al Serenissimei. Aceste interacțiuni au facilitat contacte valoroase cu alți trimiși din state europene prezenți la Veneția, după cum descrie Sanudo alăturarea trimișilor moldoveni alături de cei ai principilor europeni.

Revenind la tratatul matrimonial, acesta stipula că Elisabeta urma să devină „doamnă a Moldovei”³⁷, iar regele polon se angaja să trimită emisari în ziua Sfântului Petru pentru stabilirea datei nunții. În cazul imposibilității participării sale, reprezentanții regali trebuiau să încheie un acord suplimentar prin care principele moldovean se angaja să acorde surorii regelui statut privilegiat, să permită prezența unui episcop catolic în Moldova, să edifice o biserică catolică și să susțină clerul catolic³⁸. Decesul regelui Alexandru la 19 august 1506 a anulat atât alianța matrimonială, cât și perspectiva recuperării Pocuției. Deși consilierii poloni solicitaseră menținerea păcii³⁹, Bogdan al III-lea a lansat operațiuni militare cu scopul readucerii Pocuției în stăpânirea Moldovei. Consilierii poloni au cerut intervenția regelui maghiar Vladislav⁴⁰, însă acesta nu a acționat împotriva principelui de la Suceava. Totuși, ofensiva moldovenească nu a reușit să asigure

³⁵ *Ibidem*, VI, p. 341.

³⁶ *Ibidem*, p. 350.

³⁷ Iulian Marinescu, *op. cit.*, p. 25.

³⁸ *Acta Tomiciana*, I, Apend. 19-20; Hașdeu, *Arh. Ist.*, II, 58.

³⁹ Hurmuzaki, II/2, p. 548.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 550.

controlul durabil asupra teritoriilor ocupate, Pocuția rămânând sub administrație polonă.

Misiunea moldovenească desfășurată la Veneția în intervalul 1505-1506 constituie un exemplu elocvent al complexității și pericolelor inerente activității diplomatice în Europa de la începutul secolului al XVI-lea. Dincolo de dimensiunea strict personală a misiunii, descrierea într-o perspectivă mai largă a acesteia relevă multiple straturi ale legăturilor externe ale domnilor Moldovei și provocările cu care se confruntau trimișii acestora în misiunile lor.

Caracterul non-politic al acestei solii, orientată preponderent către satisfacerea unor necesități personale ale lui Bogdan al III-lea în contextul pregătirilor pentru căsătoria planificată cu prințesa Elisabeta a Poloniei, nu diminuează cu nimic importanța sa pentru înțelegerea mecanismelor diplomatice moldovenești. Dimpotrivă, această misiune demonstrează că, indiferent de natura obiectivelor, fie ele politice sau personale, solii moldoveni erau supuși aceluiași riscuri considerabile și unor situații logistice problematice. Selecția membrilor delegației, care includea pe amintii Ieremia vistiernicul, Gheorghe paharnicul și Bernard pârcălabul, reflectă o planificare atentă din partea cancelariei domnești, fiecare participant având atribuții specifice în cadrul misiunii. Unul dintre membrii acestei solii, Ieremia vistiernicul era căsătorit cu Anușca, fiica lui Dragoș, la rândul său fiul pârcălabului de Cetatea Albă, Vlaicu, care era unchi al lui Ștefan cel Mare. Dragoș era căsătorit cu Marina, fiica lui Limbădulce⁴¹. Una dintre fiicele lui Ieremia, Ana, devenită călugăriță sub numele de Evloghia, a fost soția vistiernicului Toma, menționând în 1569 originea sa nobilă: „răstrănepoata lui Vlaicul pârcălab de Cetatea Albă, a lui Clanău spătar, a lui Ion Limbă-Dulce și a lui Galeș comis”. Avem astfel de-a face cu unul dintre membrii elitei Moldovei, cu legături strânse cu familia domnitoare, a cărui prezență demonstra încrederea pe care domnul o avea față de el. Bernardus se bucura de aceeași încredere, deși era unul dintre străinii aflați în slujbă față de domnii moldoveni⁴². Prin poziția sa de pârcălab al Cetății de Baltă, a facilitat obținerea scrisorii de acreditare emisă la Buda, indispensabilă pentru primirea soliei în fața Senatului venețian.

Decesul lui Bernard pe parcursul călătoriei, cel mai probabil pe traseul dintre Buda și Veneția, constituie o ilustrare tragică a vulnerabilității la care erau expuși emisarii moldoveni. Moartea pârcălabului evidențiază multiple aspecte ale realității acelor vremuri, printre care putem enumera: fragilitatea drumurilor și a mijloacelor de transport, omniprezența bolilor contagioase în absența unor măsuri sanitare adecvate, precum și imposibilitatea anticipării unor variabile oferite de o călătorie de lungă durată. Acest eveniment tragic transformă misiunea din

⁴¹ Maria Magdalena Székely, *Sfetnicii lui Petru Rareș*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2002, p. 345-346; Constantin Rezachevici, *Un tetraevanghel necunoscut aparținând familiei dinspre mamă a lui Ștefan cel Mare*, în *SMIM*, VIII (1975), p. 173; Maria Magdalena Székely, Ștefan S. Gorovei, *Nepoții lui Ștefan cel Mare*, în *ArchGen*, V(X) (1998), 1-2, p. 110.

⁴² Mihai Covaliu, *Moldoveni și străini în slujbe diplomatice în prima jumătate a secolului al XVI-lea. Note prosopografice*, în *AILX*, LXI (2024), p. 105-118.

1505-1506 într-un memento al prețului extraordinar pe care membrii elitei boierești moldovenești trebuiau să-l plătească în serviciul domnului.

Informațiile oferite de Marino Sanudo privind această misiune, deși lacunare în anumite aspecte, permit reconstrucția parțială a experienței moldovenești la Veneția. Audiența din 3 februarie 1506, participarea la festivitățile carnavalului venețian și prezența la ceremonia simbolică a căsătoriei dogelui cu marea demonstrează că, în ciuda pierderii unui membru al delegației, misiunea a continuat și și-a îndeplinit obiectivele. Ieremia vistiernicul, alături de Gheorghe paharnicul, au reușit să-și prezinte scrisorile de acreditare, să ofere darurile specifice protocolului diplomatic și să rămână la Veneția suficient timp pentru a finaliza achizițiile necesare.

În concluzie, misiunea din 1505-1506 transcende simpla relatare a unei expediții cu rosturi diplomatice, oferind perspective valoroase asupra funcționării soliilor trimise de domnul moldovean, asupra riscurilor și dificultăților cu care se confruntau solii și asupra modului în care elita Moldovei participa activ la viața diplomatică europeană, asumându-și riscuri considerabile în numele intereselor domnului și ale principatului.

ABREVIERI

<i>AARMSI</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice
<i>AARMSL</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Literare
<i>AARPAD</i>	= „Analele Academiei Române”, seria II, București, 1879-1916
<i>AA.SS.</i>	= <i>Acta Sanctorum</i> , ed. Bollandisti, III ^a ediție, Parigi 1863-1870
<i>AB</i>	= Arhivele Basarabiei
<i>ACNSAS</i>	= Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității
<i>AE</i>	= L'Année Epigraphique, Paris
<i>AIR</i>	= Arhiva Istorică a României
<i>AIAC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj
<i>AIIAI</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>AIIC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Cluj
<i>AIINC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Națională, Cluj
<i>AIIX</i>	= Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>ALIL</i>	= Anuarul de Lingvistică și Istorie Literară, Iași
<i>ALMA</i>	= <i>Archivum Latinitatis Medii Aevi</i> . Genève.
<i>AM</i>	= Arheologia Moldovei, Iași
<i>AMAE</i>	= Arhiva Ministerului Afacerilor Externe
<i>AmAnthr</i>	= American Anthropologist, New Series, Published by Wiley on behalf of the American Anthropological Association
<i>AMM</i>	= Acta Moldaviae Meridionalis, Vaslui
<i>AMMB</i>	= Arhiva Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași
<i>AMN</i>	= Acta Musei Napocensis
<i>AMR</i>	= Arhivele Militare Române
<i>AMS</i>	= Anuarul Muzeului din Suceava
<i>ANB</i>	= Arhivele Naționale, București
<i>ANC</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Cluj
<i>ANSMB</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Municipiului București
<i>ANG</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Galați
<i>ANI</i>	= Arhivele Naționale, Iași
<i>ANIC</i>	= Arhivele Naționale Istorice Centrale
<i>ANR-Cluj</i>	= Arhivele Naționale, Cluj-Napoca
<i>ANR-Sibiu</i>	= Arhivele Naționale, Sibiu
<i>ANRM</i>	= Arhivele Naționale ale Republicii Moldova, Chișinău
<i>ANRW</i>	= Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, Berlin-New York
<i>ANSMB</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Municipiului București
<i>ANV</i>	= Arhivele Naționale, Vaslui
<i>AO</i>	= Arhivele Olteniei
<i>AP</i>	= Analele Putnei
<i>APH</i>	= Acta Poloniae Historica, Varșovia
<i>AqLeg</i>	= <i>Aquila Legionis. Cuadernos de Estudios sobre el Ejército Romano</i> , Salamanca
<i>AR</i>	= Arhiva Românească
<i>ArchM</i>	= Archiva Moldaviae, Iași
<i>ArhGen</i>	= Arhiva Genealogică
<i>„Arhiva”</i>	= „Arhiva”. Organul Societății Științifice și Literare, Iași
<i>ArhMold</i>	= Arheologia Moldovei

ASRR	= Arhiva Societății Române de Radiodifuziune
AȘUI	= Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași
ATS	= Ancient Textile Series, Oxbow Books, Oxford și Oakville
AUAIC	= Arhiva Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
AUB	= Analele Universității „București”
BA	= <i>Biblioteca Ambrosiana</i> , Roma, Città Nuova Editrice
BAR	= Biblioteca Academiei Române
BArchB	= Bundesarchiv Berlin
BAR int. ser.	= British Archaeological Reports, International Series
BBRF	= Buletinul Bibliotecii Române din Freiburg
BCIR	= Buletinul Comisiei Istorice a României
BCMI	= Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice
BCU-Iași	= Biblioteca Centrală Universitară, Iași
BE	= Bulletin Epigraphique
BF	= Byzantinische Forschungen, Amsterdam
BJ	= Bonner Jahrbücher, Bonn
BMI	= Buletinul Monumentelor Istorice
BMIM	= București. Materiale de istorie și muzeografie
BNB	= Biblioteca Națională București
BNJ	= Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher
BOR	= Biserica Ortodoxă Română
BS	= Balkan Studies
BSNR	= Buletinul Societății Numismatice Române
ByzSlav	= Byzantinoslavica
CA	= Cercetări arheologice
CAI	= Caiete de Antropologie Istorică
CartNova	= <i>La ciudad de Carthago Nova 3: La documentación epigráfica</i> , Murcia
CB	= Cahiers balkaniques
CBI	= <i>Der römische Weihebezirk von Osterburken. Corpus des griechischen und lateinischer Beneficiärer – Inschriften des Römischen Reiches</i> , Stuttgart
CC	= Codrul Cosminului, Suceava (ambele serii)
CCAR	= Cronica cercetărilor arheologice din România, CIMEC, București
CCh	= <i>Corpus Christianorum</i> , Turnhout
CChSG	= <i>Corpus Christianorum. Series Graeca</i>
CCSL	= <i>Corpus Christianorum Series Latina</i> , Turnhout, Brepols
CDM	= <i>Catalogul documentelor moldovenești din Arhivele Centrale de Stat</i> , București, vol. I-V; supl. I.
CDȚR	= <i>Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului</i> , București, vol. II-VIII, 1974-2006
Chiron	= Chiron: Mitteilungen der Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts, 1971
CI	= Cercetări istorice (ambele serii)
CIL	= <i>Corpus Inscriptionum Latinarum</i> , Berlin
CL	= Cercetări literare
CLRE	= <i>Consuls of the Later Roman Empire</i> , eds. R. S. Bagnall, A. Cameron, S. R. Schwartz, K. A. Worp, Atlanta, 1987
CN	= Cercetări Numismatice
CNA	= Cronica Numismatică și Arheologică, București
CSCO	= <i>Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium</i> , Louvain
CSEA	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiae Aquileiensis</i> , Roma, Città Nuova Editrice
CSEL	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum</i> , Wien, De Gruyter
CSPAMI	= Centrul de Studii și Păstrare a Arhivelor Militare Centrale, Pitești
CT	= Columna lui Traian, București

<i>CTh</i>	= <i>Codex Theodosianus</i> . Theodosiani, Libri XVI cum constitutionibus Sirmondianis, I, edidit adsumpto apparatu P. Kruegeri, Th. Mommsen, Hildesheim, 1970-1971
<i>Cv.L</i>	= Convorbiri literare (ambele serii)
„ <i>Dacia</i> ”, <i>N.S.</i>	= Dacia. Nouvelle Série, Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București
<i>DGAS</i>	= Direcția Generală a Arhivelor Statului
<i>DI</i>	= Diplomatarium Italicum
<i>DIR</i>	= <i>Documente privind istoria României</i>
<i>DIRRI</i>	= <i>Documente privind Istoria României. Războiul pentru Independență</i>
<i>DOP</i>	= Dumbarton Oaks Papers
<i>DTN</i>	= <i>Din trecutul nostru</i> , Chișinău
<i>DRH</i>	= <i>Documenta Romaniae Historica</i>
<i>EB</i>	= Études Balkaniques
<i>EBPB</i>	= Études byzantines et post-byzantines
<i>EDCS</i>	= <i>Epigraphik-Datenbank Clauss-Slaby</i> (http://www.manfredclauss.de/)
<i>EDR</i>	= <i>Epigraphic Database Roma</i> (http://www.edr-edr.it/default/index.php)
<i>EpigrAnat</i>	= Epigraphica Anatolica, Münster
<i>ERAsturias</i>	= F. Diego Santos, <i>Epigrafia Romana de Asturias</i> , Oviedo, 1959.
<i>EuGeSta</i>	= <i>Journal of Gender Studies in Antiquity</i>
<i>Gerión</i>	= Gerión. Revista de Historia Antigua, Madrid
<i>GB</i>	= Glasul Bisericii
<i>GCS</i>	= <i>Die Griechischen Christlichen Schriftsteller</i> , Leipzig, Hinrichs, 1897-1969
<i>GLK</i>	= <i>Grammatici Latini Keil</i>
<i>HEp</i>	= <i>Hispania Epigraphica</i> , Madrid
„ <i>Hierasus</i> ”	= <i>Hierasus</i> . Anuarul Muzeului Județean Botoșani, Botoșani
<i>HM</i>	= Heraldica Moldaviae, Chișinău
<i>HU</i>	= Historia Urbana, Sibiu
<i>HUI</i>	= Historia Universitatis Iassiensis, Iași
<i>IDR</i>	= <i>Inscripțiile din Dacia romană</i> , Bucurști-Paris
<i>IDRE</i>	= <i>Inscriptions de la Dacie romaine. Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie</i> , I-II, Bucarest, 1996, 2000
<i>IGLN</i>	= <i>Inscriptions grecques et latines de Novae</i> , Bordeaux
<i>IGLR</i>	= <i>Inscripțiile grecești și latine din secolele IV-XIII descoperite în România</i> , București, 1976
<i>IILPecs</i>	= <i>Instrumenta Inscripta Latina. Das römische Leben im Spiegel der Kleininschriften</i> , Pecs, 1991
<i>ILAlg</i>	= <i>Inscriptions latines d'Algérie</i> , Paris
<i>ILB</i>	= <i>Inscriptiones Latinae in Bulgaria repertae. Inscriptiones inter Oescum et Iatrum repertae</i> , Sofia, 1989
<i>ILD</i>	= <i>Inscripții latine din Dacia</i> , București
<i>ILN</i>	= <i>Inscriptiones latines de Novae</i> , Poznan
<i>ILLPRON</i>	= <i>Inscriptionum Lapidarium Latinarum Provinciae Norici usque ad annum MCMLXXXIV repertarum indices</i> , Berlin, 1986
<i>ILS</i>	= <i>Inscriptiones Latinae Selectae</i> , 1892
<i>IMS</i>	= <i>Inscriptiones Moesiae Superioris</i> , Belgrad
<i>IN</i>	= „Ioan Neculce”. Buletinul Muzeului Municipal Iași
<i>ISM</i>	= <i>Inscripțiile din Scythia Minor grecești și latine</i> , București, vol. I-III, 1983-1999
<i>JGO</i>	= <i>Jahrbücher für Geschichte Osteuropas</i>
<i>JL</i>	= Junimea literară
<i>JRS</i>	= The Journal of Roman studies, London
<i>LR</i>	= Limba română
<i>Lupa</i>	= <i>Ubi Erat Lupa</i> (http://lupa.at/)
<i>MA</i>	= Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț

<i>MCA</i>	= Materiale și cercetări arheologice
<i>MEF</i>	= <i>Moldova în epoca feudalismului</i> , vol. I-XII, 1961-2012, Chișinău
<i>MEFRA</i>	= <i>Mélanges de l'École française de Rome: Antiquité</i> , Roma
<i>MGH</i>	= <i>Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum auspiciis societatis aperiendis fontibus rerum Germanicarum medii aevi</i> , Berlin 1877-
<i>MI</i>	= Magazin istoric, București
<i>MIM</i>	= Materiale de istorie și muzeografie
<i>MM</i>	= Mitropolia Moldovei
<i>MMS</i>	= Mitropolia Moldovei și Sucevei
<i>MN</i>	= Muzeul Național, București
<i>MO</i>	= Mitropolia Olteniei
<i>MOF</i>	= Monitorul Oficial al României
<i>Navarro</i>	= M. Navarro Caballero, <i>Perfectissima femina. Femmes de l'élite dans l'Hispanie romaine</i> , Bordeaux, 2017.
<i>NBA</i>	= <i>Nuova Biblioteca Agostiniana</i> , Roma, Institutum Patristicum Augustinianum
<i>NDPAC</i>	= <i>Nuovo Dizionario Patristico e di Antichità Cristiane</i> , I, A-E, 2e edizione, Marietti, 2006; III, P-Z, 2e edizione, Marietti, 2008
<i>NEH</i>	= Nouvelles études d'histoire
<i>OI</i>	= Opțiuni istoriografice, Iași
<i>OPEL</i>	= <i>Onomasticon provinciarum Europae latinarum</i> , vol. I-IV, Budapesta-Viena, 1994-2002
<i>PG</i>	= <i>Patrologiae cursus completus, Series Graeca</i> , ed. J.-P. Migne, Paris, 1886-1912
<i>PIR</i>	= <i>Prosopographia Imperii Romani. Saec. I.II.III</i> , editio altera, Berlin.
<i>PLRE</i>	= <i>Prosopography of the Later Roman Empire</i> , 3 vol., eds. A. H. M. Jones, J. R. Martindale, and J. Morris, Cambridge, 1971-1992
<i>RA</i>	= Revista arhivelor
<i>RBAR</i>	= Revista Bibliotecii Academiei Române, București
<i>RC</i>	= Revista catolică
<i>RdI</i>	= Revista de istorie
<i>REByz</i>	= Revue des Études Byzantines
<i>RER</i>	= Revue des études roumaines
<i>RESEE</i>	= Revue des études Sud-Est européennes
<i>RGI</i>	= Revista Generală a Învățământului
<i>RHP</i>	= <i>Die römischen Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit. I: Die Inschriften</i> , Viena
<i>RHSEE</i>	= Revue historique de Sud-Est européen
<i>RI</i>	= Revista istorică (ambele serii)
<i>RIAF</i>	= Revista pentru istorie, arheologie și filologie
<i>RIB</i>	= <i>Roman Inscriptions of Britain</i> , Londra
<i>RIM</i>	= Revista de Istorie a Moldovei, Chișinău
<i>RIR</i>	= Revista istorică română, București
<i>RIS</i>	= Revista de istorie socială, Iași
<i>RITL</i>	= Revista de istorie și teorie literară
<i>RIU</i>	= <i>Die römischen Inschriften Ungarns</i> , Budapesta
<i>RJMH</i>	= The Romanian Journal of Modern History, Iași
<i>RM</i>	= Revista muzeelor
<i>RMD</i>	= <i>Roman Military Diplomas</i> , Londra
<i>RMM</i>	= <i>Römische Militärdiplome und Entlassungsurkunden in der Sammlung des Römisch-Germanischen Zentralmuseums</i> , Mainz
<i>RMM-MIA</i>	= Revista muzeelor și monumentelor, seria Monumente istorice și de artă
<i>RMR</i>	= Revista Medicală Română
<i>RRH</i>	= Revue roumaine d'histoire

<i>RRHA</i>	= Revue roumaine de l'histoire de l'art
<i>RRHA-BA</i>	= Revue Roumaine d'Histoire de l'Art. Série Beaux Arts
<i>RSIAB</i>	= Revista Societății istorice și arheologice bisericești, Chișinău
<i>Rsl</i>	= Romanoslavica
<i>SAHIR</i>	= Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae, București
<i>SAI</i>	= Studii și Articole de Istorie
<i>SANIC</i>	= Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale
<i>SCB</i>	= Studii și cercetări de bibliologie
<i>SCh</i>	= <i>Sources Chrétiennes</i> , Paris
<i>SCIA</i>	= Studii și cercetări de istoria artei
<i>SCIM</i>	= Studii și cercetări de istorie medie
<i>SCIV/SCIVA</i>	= Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie)
<i>SCN</i>	= Studii și Cercetări Numismatice, București
<i>SCȘI</i>	= Studii și cercetări științifice, Istorie
<i>SEER</i>	= The Slavonic and East European Review
<i>SHA</i>	= <i>Scriptores Historiae Augustae</i>
<i>SJAN</i>	= Serviciul Județean al Arhivelor Naționale
<i>SMIC</i>	= Studii și materiale de istorie contemporană, București
<i>SMIM</i>	= Studii și materiale de istorie medie, București
<i>SMIMod</i>	= Studii și materiale de istorie modernă, București
<i>SOF</i>	= Südost-Forschungen, München
<i>ST</i>	= Studii Teologice, București
<i>StAntArh</i>	= <i>Studia Antiqua et Archaeologica</i> , Iași
<i>T&MBYZ</i>	= <i>Travaux et Mémoires du Centre de recherches d'histoire et de civilisation byzantines</i>
<i>ThD</i>	= Thraco-Dacica, București
<i>TR</i>	= Transylvanian Review, Cluj-Napoca
<i>TV</i>	= Teologie și viața, Iași
<i>ZPE</i>	= Zeitschrift für Papyralogie und Epigraphik
<i>ZSL</i>	= Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde

•
ANALELE ȘTIINȚIFICE
ALE
UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA”
DIN IAȘI
(SERIE NOUĂ)

ISTORIE

TOM LXXI
2025

Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Nelu Zugravu (Iași), Neculai Bolohan (Iași), Alexandru-Florin Platon (Iași), Petronel Zahariuc (Iași), Ștefan S. Gorovei (Iași), Maria Magdalena Székely (Iași), Cristian Ploscaru (Iași), Claudiu Topor (Iași), Gabriel Leanca (Iași), Gheorghe Iacob (Iași), Ovidiu Buruiană (Iași), Victor Spinei, membru al Academiei Române (Iași), Ioan Aurel Pop, președintele Academiei Române (Cluj-Napoca), Ovidiu Cristea (București), Rudolf Dinu (București), Antal Lukács (București), Ion Eremia (Chișinău), Ion Varta (Chișinău), Dennis Deletant (Londra), Carol Iancu (Montpellier), Hans-Christian Maner (Mainz).

COMITETUL DE REDACȚIE:

Laurențiu Rădvan (redactor șef),
Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba, Ionuț Nistor, Adrian-Bogdan Ceobanu,
Adrian Vițalari (secretar de redacție),
Mihai-Bogdan Atanasiu (secretar de redacție).

Responsabilitatea pentru opiniile exprimate în textele publicate revine în exclusivitate autorilor.

Manuscrisele, cărțile și revistele propuse pentru schimb,
ca și orice corespondență se vor trimite redacției:

Laurențiu Rădvan

Facultatea de Istorie
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
B-dul Carol I 11,
700506, Iași, România
Tel.: 40-(0)232-20.12.74
e-mail: radvan@uaic.ro

ISSN 1221-843X
eISSN 2821-4617
Printed in Romania

CUPRINS

Andi Mihalache, <i>Seninul întortocheat al cerului: cromatică, istorie și cultură (I)</i>	7
Daniel Mirea, <i>Datarea a patru documente din timpul lui Sigismund de Luxemburg și al lui Vlad Dracul</i>	47
Alexandru Simon, Petru Aron, Iancu de Hunedoara și Mehmed al II-lea în ajunul bătăliei de la Belgrad: informații dintr-un „raport venețian de sinteză” de la sfârșitul lunii aprilie 1456	73
Livia-Ioana Potop, <i>Instrumente notariale din Transilvania medievală: considerații privind păstrarea și transmiterea unor surse arhivistice mai puțin obișnuite</i>	91
Mihai Covaliu, <i>Între diplomație și primejdie. O misiune moldovenească la Veneția (1505-1506)</i>	101
Andrei Constantin Sălăvăstru, <i>Rebels for the faith: The Sorbonne's seditious propaganda during the French Wars of Religion</i>	113
Gheorghe Lazăr, <i>Despre logofeții de taină ai Cancelariei Țării Românești. Studiu de caz: Iane Dâmboviceanu</i>	129
Elena Bedreag, <i>Înrudiri, cheltuieli și alte „mărunțușuri” în câteva documente patrimoniale din veacul al XVIII-lea</i>	157
Iulian Moga, <i>Saint Xenia's Feigned Foolishness</i>	179
Alexandru Gorea, <i>Focul din 1784 și reconfigurarea centrului puterii domnești la Iași</i>	191

Laurențiu Rădvan, <i>Considerații cu privire la un plan rusesc al Focșanilor (1828)</i>	211
Simion-Alexandru Gavriș, <i>Centralism și autonomie locală în legislația administrativă a guvernării Lascăr Catargiu (1871-1876)</i>	225
Simion Câlția, <i>Reglementarea prețului pâinii în București (sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea)</i>	237
Tamara Botez, <i>„Monarhia de rol” și portul popular ca formă de legitimare în România (sfârșitul sec. XIX – începutul sec. XX)</i>	259
Ciprian-Lucrețius Suciu, Florin Marinescu, <i>Duhovnici români la Sfântul Munte Athos: superiorul Antipa Dinescu</i>	275
Claudiu-Lucian Topor, <i>România în vecinătatea războiului: chestiunea înarmărilor între 1914 și 1916</i>	287
Ana-Maria-Ioana Lupășteanu, <i>Război și propagandă în Bucovina austriacă. Misiunea lui Nathan Eidinger la București (1915)</i>	309

Bianca Șendrea, <i>Structura mării proprietăți și agricultura din Transilvania după reforma agrară din 1921</i>	319
Ionel Doctoru, <i>Sediul Legației române de la Paris (1922-1930). Între aspirații și realitate</i>	333
Bogdan-Alexandru Schipor, <i>Dragoș Cotlarciuc, an (almost) unknown expert on Baltic Region at the Romanian Ministry of Foreign Affairs, 1938-1939</i>	343
Árpád Hornyák, <i>Depiction of Hungarians in 20th century Serbian history textbooks</i>	353
Geanina-Ancuța Costăș, <i>Relații culturale româno-britanice: o analiză a programului de schimburi culturale (1963-1965)</i>	369
Iana Balan, <i>Imperative politice, schimburi culturale și strategii universitare. Lectori ieșeni de limba română la Universitățile din Polonia în anii 1967-1989</i>	381
Lucica Iorga, Lucian Leuștean, <i>Tribulații în cadrul lagărului socialist: întâlnirea de la Ialta (2 august 1971), cu România personaj principal în absența (un document și câteva considerații)</i>	409
Victor Rizescu, <i>Marxism și naționalism, continuitate și ruptură. Două teme de sociologie istorică în patru etape ale istoriei românești</i>	437

<i>Recenzii și note bibliografice</i>	449
Duane W. Roller, <i>Imperiul Mării Negre. Gloria și decăderea lumii lui Mitridate cel Mare</i>, trad. Sergiu-Adrian Adam, București, Editura Humanitas, 2025, 372 p. (Alex-Marian Cornea); Martyn Rady, <i>Habsburgii. Ambiția de a stăpâni lumea</i>, traducere din limba engleză de Lia Decei, prefată de Matei Cazacu, București, Editura Corint, 2023, 585 p. (Ana-Maria-Ioana Lupășteanu); Avram Iancu – un om între oameni. <i>Lucrările Conferinței Internaționale: Avram Iancu – 200 de ani de la naștere: omul, contemporanii, epoca</i>, Deva, 9-10 mai 2024, coord. Ioan Bolovan, Ioan Sebastian Bara, Cluj-Napoca, Editura Academiei Române, Centrul de Studii Transilvane, 2024, 713 p. (Constantin Ciobanu); Pierre-Antoine Dessaux: <i>Vermicelles et coquillettes. Histoire d'une industrie alimentaire française</i>, Tours, Presses Universitaires François-Rabelais, 2023, 308 p. (Simion Călția); Carmen-Sorina Rîjnoveanu (coord.), <i>The wars of independence, diplomacy and society. New perspectives and approaches on the Great Eastern Crisis 1875-1878. Războaiele de independență, diplomație și societate. Noi perspective și abordări privind Marea Criză Orientală 1875-1878</i>, București, Editura Militară, 2023, 284 p. (Maria Cerniș); <i>Relații politice și militare româno-otomane-turce 1878-1989: documente</i>, volumul I, 1878-1938 = <i>Romanian-Ottoman-Turkish Political and Military Relations 1878-1989: documents</i>, volume I, 1878-1938, coord. Carmen-Sorina Rîjnoveanu, responsabil de vol. Manuel Stănescu, București, Editura Militară, 2023, 559 p. (Andrei Grigoraș); Eduard Andrei, Laurențiu Vlad, <i>Două istorii ale participării României la Expoziția Universală de la New York (1939-1940)</i>, Târgoviște, Cetatea de scaun, 2024, 281 p. (Mădălin Anghel); Constantin Hlihor, <i>Cu mâinile altora: România și războaiele prin intermediari în Africa (1970-1985)</i>, București, Corint, 2025, 364 p. (Teodor-Petru Bărgăoanu).	
<i>Abrevieri</i>	473

Rebels for the faith: The Sorbonne's seditious propaganda during the French Wars of Religion

Abstract: The French Wars of Religion (1562-1598) were not fought just with arms, but also with words: at a time when the printing press came of age and the public opinion began to play a greater and greater role, winning the propaganda battle was essential for the final success in a civil conflict where the complete destruction of the opponent was impossible. All sides involved in the French Wars of Religion – the Huguenots, the radical Catholics and the royalists – understood this and, therefore, tried their hardest to persuade their own supporters to stand firm and those of the adversary to defect. For this purpose, they made use of all institutions that could sway public opinion one way or the other – and, for the Catholic side, one of the most important was the University of Paris and its famous Faculty of Theology, the Sorbonne. It regarded itself as a guardian of the Catholic faith, but it was also devoted to the French monarchy, which had nurtured and protected it from its inception in the twelfth century. When the Wars of Religion broke out, the Sorbonne was confronted with a painful dilemma: stand with a Valois monarchy that seemed to fail in its duty to defend the Catholic faith or speak in favour of rebellion and deposition of an unworthy king. This paper seeks to analyse how and in what circumstances did the Sorbonne start to criticize, and then attack – to the point of justifying the deposition of the king – the Valois monarchy.

Keywords: Sorbonne; Wars of Religion; France; Catholic Propaganda.

The Sorbonne and the Politics of France before the Wars of Religion

Gradually taking shape during the late twelfth century and at the beginning of the thirteenth, the University of Paris rapidly became one of the most influential institutions in Western Europe: a large part of its prestige was due to its Faculty of Theology, the Sorbonne, whose pronouncements on matters of faith were seen as having an authority close to that of the papacy, which regarded the University as one of its most useful tools for protecting Catholic dogma. Thus, it is no wonder that both the Holy See and the French monarchy had shown special favour to the University, with the latter being often referred to as “the favourite daughter of the kings of France”. In fact, its prestige led even to a presumption on infallibility, on

* CS II dr., Institute of Interdisciplinary Research, Department of Social Sciences and Humanities, “Alexandru Ioan Cuza” University of Iasi, Romania; andrei_salavastru@yahoo.com.

matters of both faith and morals¹, at the peak of its influence, and this translated into a political influence which was not at all irrelevant. After all, as many medieval historians remarked, theology and politics, in the Middle Ages, were closely linked. The French took great pride in the prestige of the University and it was a common remark that “the Italians had the papacy, the Germans the Empire and the French, the University”. The persistent myth that France knew no heresies, which the French kept repeating until confronted with the shock of the Reformation, was also linked to the influence of the University, which was credited with the intellectual suppression of heterodox ideas and with preserving the dogmatic purity of the faith. However, it’s the involvement in the politics of the kingdom of France and those of the Church had its drawbacks and it also resulted in several blows for the University in the first half of the fifteenth century.

First, during the Great Schism (1378-1417), the University became a staunch supporter of conciliarism through the voice of two prominent theologians and churchmen, Jean Gerson and Pierre d’Ailly, and it played a significant role at the council of Konstanz (1414-1418), which ended by electing Martin V as pope. However, conciliarism would slowly lose ground during the next decades in favour of the papacy: with the schism ended, there was no longer a great need to proclaim the councils of the Church as being superior to the pope – and, with the papacy, unlike the councils, being a permanent institution, the popes managed to reassert their power and reduce the councils to their previous subordinate status. Second, the University became entangled in the Lancasterian phase of the Hundred Years War – and in a way which was not likely to endear it to the Valois dynasty. After the capture of Paris by the Burgundian forces in 1418 and the subsequent alliance of Burgundy with England one year later, the University threw its lot with the occupiers and supported the new Anglo-French monarchy that Henry V of England was attempting to create. When Charles VII recovered Paris, the University was in the position of the penitent who had to repent for its sins and this experience caused the French kings to take a dim view of its influence in politics – especially since, despite its professions of loyalty, the University was not always accommodating to the royal desires and could act with a mind of its own, as it did at the beginning of the reign of Francis I, when it objected to the Concordat of Bologna. Even so, although its political influence diminished, its theological influence endured: it was no accident that Henry VIII asked for the opinion of the University of Paris, obviously hoping for a favourable answer, when he wanted to divorce Catherine of Aragon in defiance of the papal will.

During the sixteenth century, when the Reformation started to make inroads into France, the University of Paris, through the same Faculty of Theology, continued to play a key role: as it saw itself as the bastion of Catholic orthodoxy, whose pronouncements were authoritative for the whole Catholic world, the

¹ G.H.M. Posthumus Meyjes, *Jean Gerson, Apostle of Unity: His Church Politics and Ecclesiology*, translated by J. C. Grayson, Leiden and Boston, Brill, 1999, p. 12-13.

University could not avoid taking a stand in the new religious controversies – and it had no wish to avoid such a thing. In April 1521, shortly after Luther's excommunication by the pope, the Faculty of Theology formally condemned the theses of Luther, while the Parlement of Paris decided on 18 March that all books to be published in France had to be approved first by the University. Quickly, while the king was basically ignoring the advance of Protestantism, which, at this moment, he regarded as merely another harmless movement for moral reform within the framework of the Catholic Church, the Faculty of Theology took the lead in the fight against the new heresy – even in defiance of the royal will. One of the main targets during this initial period was the so-called “circle of Meaux” – a group of humanist theologians sympathetic towards the Reformation, gathered by the Bishop of Meaux, Guillaume Briçonnet, in order to carry out spiritual work in his diocese, and under the protection of the king's own sister, Marguerite d'Alençon. The most well-known clash between the Sorbonne's intransigence and the king's leniency was the affair of Louis de Berquin, an official of the royal court, who was caught in possession of forbidden Lutheran books. After Berquin was arrested and released several times, the Sorbonne managed to induce the Parlement of Paris to send him to the stake before the king could intervene². The “circle of Meaux” ended up dismantled – Berquin dead, many others driven into exile or forced into silence –, but the Sorbonne continued its campaign of attacks against heretic preachers and theologians, finding targets even within the entourage of the king's sister, like Gérard Roussel, her personal preacher, whose sermons were regarded as suspicious. Although the Faculty itself was bound to obey the king's order to desist and asked its members not to directly attack individuals associated with the royal family, not all of them could be so easily dissuaded, and there were instances of preachers who incited violence against people like Roussel, urged rebellion in order to defend the faith and even denounced the king, his sister and bishop Jean du Bellay³.

Since the Sorbonne could not actually prosecute heretics itself – a task which fell upon the Parlement of Paris (and, outside of its jurisdiction, on the other provincial parlements) –, the Faculty focused on the ideological front, becoming the main instrument of censorship in France. It was the task of the Sorbonne to examine all books printed in France for their religious orthodoxy and determine which were acceptable and, just like the papal index in Italy, it would regularly drew up lists of prohibited works⁴. Censorship led to book burnings, like in 1542, when the Sorbonne decided to publicly burn a copy of Calvin's *Institutes of the*

² For a detailed analysis of the clash between the Sorbonne and the “circle of Meaux”, including the prosecution and execution of Louis de Berquin, see Jonathan Reid, *King's Sister – Queen of Dissent: Marguerite of Navarre (1492-1549) and her Evangelical Network*, Leiden and Boston, Brill, 2009, p. 215-367.

³ *Ibidem*, p. 419-426.

⁴ Christopher Elwood, *The Body Broken: The Calvinist Doctrine of the Eucharist and the Symbolization of Power in Sixteenth-Century France*, Oxford and New York, Oxford University Press, 1999, p. 60-61.

*Christian Religion*⁵. In order to make censorship efficient, the Sorbonne had to clearly define the articles of faith: this it did in 1543, and they were ratified by Henry II as well, being thus made “the law of the land, to mark the boundary between Catholic orthodoxy on the one hand and heresy or even just Christian humanism on the other”⁶. But once again, the Sorbonne could not avoid pursuing the king’s own servants, such as it happened in 1552, when it censored some works of the jurist Charles Dumoulin, “as containing the heresies of the Vaudois, Wickliefists, Hussites and Lutherans, and as reviving the doctrines of Marsilius of Padua from the fourteenth century”⁷. Even so, during the reign of Henry II, both the king and the Sorbonne generally acted in concert, driven by their antipathy towards the Reformation. But things were going to change after Henry II’s death on 10 July 1559: his successor was his eldest son, Francis II, who reigned for only a bit more than a year, and was totally dominated by his uncles by marriage, François de Guise and his brother, the cardinal Charles de Lorraine. The new government tried to continue Henry II’s harsh policies against the Protestants, which culminated with the savage repression of the “tumult of Amboise”, a Huguenot conspiracy to kidnap the king in order to remove him from under the influence of the two Guise brothers. However, it was clear that the suppression of Protestantism by force was not working and a new approach was needed.

The First Clouds over the Monarchy’s Faith

When the Crown started to change its policies towards the Protestants in 1560 and tried a more lenient approach, many Catholics reacted with alarm, especially since the failed conspiracy of Amboise seemed to have confirmed their accusations that the Protestants were inherently seditious. The members of the Sorbonne were amongst those who made their voice heard to caution the Crown against taking this course and in favour of a harsh policy towards heresy. Such was Jean de la Vacquerie, a doctor of the Faculty of Theology, who wrote a tract called *Remonstrance adressee au Roy, aux princes catholiques, et a tous magistrats et gouverneurs de Republicques, touchant l'abolition des troubles et emotions qui se font aujourd'huy en France, causez par les heresies qui y regnent et par la chrestienté*, originally published in 1560. Vacquerie could seem deliberately flattering and sycophantic when he claimed that “after God, and for the defence and the teaching of the Christian faith and religion, we could not choose a more competent and better judge than the Most Christian King”, but his words reflected a deep conviction. More so, his words were not just praise, but also reminders for the king of his duties: “because he is Most Christian, he possesses a zeal to guard

⁵ Janine Garrisson, *A History of Sixteenth-Century France, 1483-1598: Renaissance, Reformation and Rebellion*, translated by Richard Rex, Basingstoke, MacMillan, 1995, p. 101.

⁶ *Ibidem*, p. 202-208.

⁷ John Hearsay MacMillan Salmon, *Renaissance and Revolt: Essays in the Intellectual and Social History of Early Modern France*, Cambridge and New York, Cambridge University Press, 2002, p. 160.

the honour of God; because he is a powerful and virtuous king, he will not allow the Catholic Church in his kingdom to be oppressed and harmed; since from the day of his coronation and his assumption of the kingdom, he has sworn and promised God that he will be a loyal protector of the Christian faith"⁸. The qualities of the king are clearly linked by Vacquerie to the fulfilment of his Catholic duty: it is not specified what could happen if those expectations were not met, but the unspoken implication was that the religious legitimacy of a king was placed in doubt in such a case. But Vacquerie's argument is not just moral and theological and he does not limit himself to pointing out that the king undertook an obligation towards God to extirpate heresy: he also insists on the seditious nature of the Huguenots and on the idea that religious unity was the cement keeping a kingdom together. Vacquerie does not hesitate to point out to the king that the Huguenots' doctrines were instigating rebellion⁹ – a premature statement at a time when the Huguenot monarchomach literature did not exist yet and the Huguenots were trying their best to convince the monarchy to join their side. Vacquerie's assertion, if he was not deliberately lying, reflected the impression created by the Amboise conspiracy and maybe the writings of Protestants from outside France, such as the Marian exiles or the magistrates of Magdeburg.

The new-found tolerance of the Crown towards Protestantism quickly led to popular anger, which was not directed only against the Huguenots – although they remained the favourite target –, but against the royal government as well. As usual, the main instigators were popular Catholic preachers, who pretty much urged the populace of Paris to take matter into their own hands and defend the Catholic Church on their own¹⁰. That was most certainly a very bad look for the Crown (and a portent of things to come), because it was the monarchy's duty, as it was expressed through the coronation oath, to defend the Church: if it was no longer considered reliable to do this, that was a major blow to its religious legitimacy. It could have led to comparisons between Charles IX and the useless kings of the Merovingian period – or the Biblical kings who ignored God's will and ended up punished for it. The University, despite being a royal institution, would find itself drawn into these attacks against the Crown when one of its students, Jean Tanquerel, would argue in a debate that "the pope, as sole vicar of Jesus Christ and monarch of the Church, possessed, in both temporal and spiritual matters, a sovereign and absolute power over all faithful and he can deprive of their kingdoms the princes who do not wish to obey his decrees"¹¹. Jacques-Auguste de

⁸ Jean de la Vacquerie, *Remonstrance adressee au Roy, aux princes catholiques, et a tous magistrats et gouverneurs de Republiques, touchant l'abolition des troubles et emotions qui se font aujourd'huy en France, causez par les heresies qui y regnent et par la chrestienté*, Lyon, Benoist Rigaud, 1574, p. 7.

⁹ Mack. P. Holt, *The French Wars of Religion, 1562-1629*, Cambridge and New York, Cambridge University Press, 2005, p. 44-45.

¹⁰ Barbara Diefendorf, *Beneath the Cross: Catholics and Huguenots in Sixteenth-Century Paris*, Oxford and New York, Oxford University Press, 1991, p. 56-62. See also Denis Crouzet, *La sagesse et le malheur: Michel de l'Hôpital, chancelier de France*, Seyssel, Champ Vallon, 1998, p. 521-526.

¹¹ Jacques-Auguste de Thou, *Histoire Universelle*, vol. IV, Londres, 1734, p. 105-106.

Thou, who describes this episode in his universal history, also points out that Tanquerel was believed to have been just a patsy and that the Crown thought there were more influential members of the Sorbonne behind him, who used this opportunity to strike at the government's policies. In his comments on a letter sent by Catherine de Medici to the Parlement of Paris, Hector de la Ferrière is more specific than de Thou and points out that the incriminated claim was about "the right of the pope to depose kings and emperors who favoured heresy"¹² – something that makes more sense, because not even the biggest supporters of papal power would suggest that secular sovereigns owed unconditional obedience to the pope in all matters. Even so, it was an incendiary statement, that was bound to attract the ire of the authorities. The royal government ordered the arrest of Tanquerel, but he fled before he could be apprehended: therefore, the Sorbonne was the one who had to make amends in his name, in an assembly consisting of the Dean, the doctors and all bachelors of the college. The ceremony was presided by the leadership of the Parlement of Paris and the Sorbonne formally abjured Tanquerel's thesis in his name, proclaimed its loyalty towards the Crown and asked for the king's forgiveness¹³.

Many historians of the French Wars of Religion pointed out that, at this stage, the radical Catholics who favoured all-out war against heresy were still largely loyalist and were trying to persuade the king instead of seriously considering replacing him. However, such episodes as the diatribe of Jean Tanquerel showed that the temptation to take things further and actually threaten the monarchy existed already – and the royal government was sufficiently concerned to take matters seriously and impose serious penalties on anyone who might have been suspected of harbouring such thoughts. Henri Morel argues that the Sorbonne had hesitated to "take sides in the interest of the monarchy"¹⁴. Morel does not make it clear what this statement is based on, but he could be referring to the fact that any member of the Sorbonne who was absent from the ceremony condemning the thesis of Tanquerel was threatened with the loss of all rights and privileges granted by the king – a measure that would seem excessive if the suspicions the royal government had about the Sorbonne's involvement are not taken into account. On his part, Denis Crouzet considers this incident part of the "temptation to desacralize the monarchy in case it persevered in the policy of appeasement and refused to carry out the divine justice that the exclusivist imaginary projected in the grand gesture of a bloody crusade that was to come",

¹² Hector de la Ferrière (ed.), *Lettres de Catherine de Médicis*, Vol. I, Paris, Imprimerie Nationale, 1880, p. 251.

¹³ Jean-Louis Brunet (ed.), *Traitez des droits et libertez de l'Eglise gallicane*, Vol. I, 1731, p. 50-54. Sylvie Daubresse, *Conjurer la dissension religieuse: la justice du roi face à la Réforme (1555-1563)*, Seyssel, Champ Vallon, 2019, Chapter 5 (epub). John Hearsay MacMillan Salmon, *Renaissance and Revolt*, p. 160.

¹⁴ Henri Morel, *L'Idée gallicane au temps des guerres de religion*, Aix-en-Provence, Presses Universitaires d'Aix-Marseille, 2003, p. 88.

with a rhetoric oscillating between the invective against the king and the possibility of deposition¹⁵.

After the Tanquerel incident, though, there were no other instances when the Sorbonne would openly express anti-royalist sentiments: this affair had occurred at a moment when many Catholics genuinely thought that the monarchy could actually side with the Protestants and even convert to the new faith – and it would take a similar crisis, more than two decades later, in order to push the Sorbonne again into accepting the possibility of rebellion and of overthrowing a legitimate king. The Edict from January 1562, which granted many freedoms to the Huguenots, was badly received by a large part of the Catholic public opinion – and many radical preachers fulminated against it, and also against other subsequent Edicts of Pacification, while warning the royal family about the perils of incurring God's wrath. The Sorbonne's opposition during this period manifested itself through its reluctance to censor the books, pamphlets or preachers criticizing the royal policy¹⁶ – and, when Saint-Bartholomew occurred, it seemed it had become superfluous, especially since Charles IX died on 30 May 1574 and was replaced by Henry III, the Catholic champion who, as duke of Anjou, had led the royal army in 1569 to two major victories against the Huguenots. However, such hopes proved to be illusory.

Deposition of a "Tyrant": The Sorbonne against Henry III

Immediately after his ascension, Henry III had to confront an extremely menacing coalition of rebels, consisting of the Huguenots and disaffected Catholics, including his own brother, François. Having no adequate means to face them in battle, the king had to yield to their demands and sign the peace of Beaulieu in 1576, which granted unprecedented concessions to the Huguenots. This came as a shock to the radical Catholics and it marked the moment when their opinion of the new king started to go downhill, with constant suspicions that he was working with the heretics to the detriment of the Catholic faith. One first answer was the formation of the Catholic League to defy the clauses of the peace: the fact that the Peace of Beaulieu was cancelled by the subsequent Estates General and remained a dead letter took the wind out of the League's sails for the moment – but the beginning had been made. However, when the king's brother, François, died in 1584 and Henry of Navarre, a Huguenot, became heir presumptive, the concern of the ultra-Catholics reached fever pitch: for them, it was unimaginable that a king would not try to impose his own faith on his subjects and suppress rival religions. The events in England, where Catholics were subjected to significant persecutions by the government of Queen Elizabeth I, reinforced such beliefs. Consequently, the Catholic League of 1576 was revived, this time with Spanish

¹⁵ Denis Crouzet, *op. cit.*, p. 527.

¹⁶ Luc Racaut, *Nicolas Chesneau, Catholic Printer in Paris during the French Wars of Religion*, p. 29, in "The Historical Journal", 52 (2009), 1, p. 23-41.

support, with two distinct wings, one aristocratic and more traditionalist, another bourgeois and more revolutionary. This League immediately started to act against the king, both openly – although, just like the Huguenots two decades before, it avoided declaring itself in rebellion – and covertly. The struggle was also ideological, in order to win the French public opinion over, and the Sorbonne, as one of the key institutions shaping the political ideology of France just as much as it shaped Catholic theology, naturally played an important part in it. The influence of the Sorbonne in this regard was correctly assessed by Henry of Navarre himself, who, in order to make his case and counter the propaganda of the League, sent letters to both the Parlement of Paris and the Sorbonne, where he argued in favour of the legitimate dynastic succession and also alluded that his conversion might be possible, while contrasting his Capetian lineage with the foreign origin of his Guise enemies¹⁷. In his letter for the Sorbonne, Navarre declared himself willing to accept the decisions of a national Church Council, as long it was “free and legitimate” – which, for the Protestants, meant free of papal influence –, “where all the controversies on religion should be debated and decided”, and insisted upon the difference between heresy and error: since, in his opinion, Navarre adhered to the fundamental tenets of the Christian faith, he argued that he could not be considered a heretic¹⁸.

The Sorbonne, though, was clearly on the side of the League and, due to its devotion to an extreme Catholicism, uncompromising towards the Huguenots, was not willing to take into consideration the dynastic arguments: on the contrary, it was starting to support even the potential deposition of Henry III, on account of his inability or unwillingness to solve the heresy problem. Thus, on 16 December 1587, the Sorbonne – acting under the possible influence of the preacher Jean Boucher, as the king himself believed – passed a secret resolution “that government should be removed from princes who do not act correctly”¹⁹. Henry III was not directly named, but the hint was more than clear. However, while the Sorbonne had to cover their actual opinions of Henry III with the veil of secrecy and still profess formal allegiance to the legitimate king of France, it had no reason to show similar restraint with respect to his potential successor, Henry of Navarre, with whom the League was actually engaged in open warfare. Still, events were moving more and more towards an open confrontation between the League and Henry III: when the king tried to bring troops into Paris in May 1588, the League answered with a general uprising which forced Henry III to flee the city. Members of the Sorbonne were directly involved in the revolt, their students taking part in

¹⁷ Janine Garrisson, *op. cit.*, p. 272.

¹⁸ Berger de Xivrey (ed.), *Recueil des lettres missives de Henri IV*, Vol. 2, Paris, Imprimerie Royale, 1843, p. 138-142. See also Jean-Pierre Babelon, *Henri IV*, Paris, Fayard, 2009, p. 338 and Nicole Mary Sutherland, *Henri IV of France and the Politics of Religion 1572-1596*, Bristol and Portland, Elm Bank, 2002, p. 122-123.

¹⁹ Nicole Mary Sutherland, *op. cit.*, p. 174. Also Robert J. Knecht, *Hero or Tyrant? Henry III, King of France 1574-1589*, Farnham, Ashgate, 2014, p. 249 and Stuart Carroll, *Martyrs and Murderers: The Guise Family and the Making of Europe*, Oxford and New York, Oxford University Press, 2009, p. 268.

the erection of barricades through the streets of Paris and their doctors leading groups of armed monks and priests²⁰.

Contrary to what could have been expected, the revolt of Paris did not immediately lead to an open breach between the king and the League, as the latter's leadership still sought to find an accommodation with the former – although one where Henry III basically would have consented to become a League puppet. The explanation for this behaviour is that the League, especially its aristocratic leadership, still felt they needed the legitimacy provided by the person of the king in order to wage a successful war against the Huguenots and Henry of Navarre. Thus, they tried to bully Henry III into accepting their demands and this goal seemed to be achieved when the king signed the Edict of Union in July 1588. The Sorbonne gave its approval to the Edict and asked its members to take on oath expressing their adherence to its clauses, while also publishing a propagandistic text, *Formulaire du serment fait par messieurs de la Faculté de théologie à Paris sur l'édit d'Union du roy tres chrestien Henry troisieme l'an 1588*. Its purpose was to justify their decision, establishing an equivalence between the law of catholicity demanding that the king be a Catholic and the Law of the Old Testament and promoting the image that the Sorbonne doctors had of themselves, that of a kind of sixteenth-century embodiment of the Biblical Levites²¹.

After the Edict of the Union, the League seemed free to pursue both their goals of war against the Huguenots and of reshaping the French monarchy during the Estates General that gathered at Blois in October 1588. During this period, the theological weight of the Sorbonne could be brought to bear especially against the moderate Catholic prelates who were hesitant to support the League and were more inclined to accept the succession of Henry of Navarre, at least under some specific conditions, in particular his possible conversion: one such prelate, for instance, was Claude d'Angennes, bishop of Le Mans, who argued during the Estates General of 1588 in favour of Navarre, with the reasoning that heretics should be brought back into the Catholic Church by "instruction and good example". However, this possibility was anathema to the League, regardless of the status of Navarre's religion, and something for which they were prepared to defy even the will of the pope, as it will be seen in the future. Both the First Estate and the Sorbonne voted to censor d'Angennes for his willingness to seek a compromise with Navarre²². More so, a doctor of the Sorbonne rushed to preach a sermon where he argued the exact opposite, namely that heretics "had to be pursued by all means", while the Estate of the Clergy referred to Angennes' opinions as an "evil doctrine, contrary

²⁰ John Hearsey MacMillan Salmon, *Renaissance and Revolt*, p. 245.

²¹ Thierry Amalou, *Une Sorbonne régicide? Autorité, zèle et doctrine de la Faculté de Théologie de Paris pendant la Ligue (1588-1593)*, p. 85-88, in *Actes du colloque de l'association des historiens modernistes des universités françaises tenu le 23 janvier 2010*, Paris, Presses de l'Université Paris-Sorbonne, 2013, p. 77-116.

²² Frederic J. Baumgartner, *Change and Continuity in the French Episcopate: The Bishops and the Wars of Religion*, Durham, Duke University Press, 1986, p. 163.

to the deliberations about the Huguenots previously accepted by the Estates” and a further attempt at defending the Bishop of Le Mans was rejected²³.

Pressured by the League and slowly stripped of his essential powers, Henry III could see no other way out and ordered the assassination of Henry de Guise and his brother, the cardinal Louis de Guise, on 23-24 December 1588. Just like Charles IX and Catherine de Medici believed when they ordered the massacre from the night of Saint-Bartholomew, Henry III also thought a decapitation strike against the League’s leadership could restore the situation in his favour and render the League impotent. Instead, it was a fatal miscalculation and the final blow for his reputation amongst the ultra-Catholics: the League was no longer willing to even feign loyalty and declared its open defiance of the king, rising up in rebellion and taking control of Paris and large swathes of the kingdom, including many of the most important cities. Being not just the capital of France, but also a hotbed of radical Catholicism, Paris immediately assumed a critical importance – and so did the two major institutions that Paris hosted, the Parlement and the Sorbonne, who were used by the League in order to grant legal and theological justifications to its rebellion. The most significant action carried out by the Sorbonne during this period occurred on 7 January 1589, when it released the French people from its oath of loyalty to Henry III and urged all Frenchmen to take up arms against him. On that day, a memoir was presented to the Sorbonne on the part of League, which basically asked whether “they were released from their allegiance and free to bear arms against a king who had ‘violated public faith’ at the estates of Blois”²⁴ – and, as stated, the League received a positive answer. In its declaration, the Sorbonne took care to emphasize that it was a decision that they reached after “free deliberation”, thus free of any constraint – in order to counter possible accusations from the king and his adherents that the radicals of Paris were terrorizing the Faculty –, that the decision was based on “the Holy Scriptures, canonical sanctions and papal decrees” and it was unanimous, with “nobody contradicting it”. Henry III was accused in the declaration of having prejudiced the Catholic religion, the Edict of Union – which he himself had sworn just 6 months before – and the “natural liberty of the assembly of the three Estates of the kingdom”²⁵. However, despite the claims to the contrary in the text, the decision had not been taken in unanimity and there were significant dissenting voices: the dean itself, Jacques Le Fevre, opposed it and he was joined by several others doctors of the Faculty. The members of the Sorbonne associated with the League still managed to impose their will, with the help of the younger members, who formed a majority – but this pretext will be used later, after the triumph of Henry IV, to claim that the decision had been extorted

²³ Henri de l’Épinois, *La ligue et les papes*, Paris, Société Générale de Librairie Catholique, 1886, p. 254.

²⁴ Nicole Mary Sutherland, *op. cit.*, p. 232.

²⁵ Simon Goulart, *Mémoires de la Ligue, contenant les événements les plus remarquables depuis 1576, jusqu’à la paix accordée entre le roi de France & le roi d’Espagne, en 1598*, Vol. 3, Amsterdam, Arkstée & Merkus, 1758, p. 181-183.

from the Faculty through violence²⁶. However, the decision lacks any elaboration, because, as pointed out by Thierry Amalou, "the published opinions of the Sorbonne are rarely backed up with many authorities; the exchanges and disputes took place in oral debates, but they were not reiterated in print; only the conclusion mattered"²⁷.

The Sorbonne likely knew they were on shaky grounds on the matter of the king's deposition: it was more than questionable whether its decision alone would have sufficed in order to deprive a legitimate king of his throne and it was unlikely to persuade anyone who was not already won over to the League's cause. Therefore, the Sorbonne asked for papal approval²⁸, hoping that the murder of a cardinal – a grievous crime according to the canons of the Catholic Church, which led to the automatic excommunication of the guilty individual – would sway Sixtus V to their side. In the meantime, the Sorbonne's declaration was put to other uses: thus, the League governor of Paris, the duc d'Aumale, together with the municipal council, sent the declaration, on 27 January 1589, to the other towns in France, in order to give greater weight to the League's appeals for rebellion²⁹. The text makes it clear that the League feared the old oaths of loyalty might still prevail over their accusations against the king, urging the receivers to not allow themselves to be retained by "respect for human considerations or by fear or scruples of conscience": the declaration of the Sorbonne was meant to provide a moral justification for the rebellion, but, at the same time, the Parisian leadership of the League also played the self-defence card, by arguing that the Catholics were under attack. In these circumstances, the oath sworn by the members of the League had to take precedence, especially since "the arms that were raised to extirpate heresy" were now "turned against Catholics". For this purpose, the declaration of the Sorbonne had to be given the greatest publicity, the towns associated with the League which received this message being instructed "to give the said resolution of the masters of the Sorbonne to your priests and other superiors, so that it could be read in public during their sermons and nobody could claim ignorance"³⁰.

A new resolution was published by the Sorbonne on 8 February 1589, nominally addressed to the clergy of Rouen, which elaborated on its reasons to declare Henry III deposed from his throne: it claimed that Catholics were bound to unite against heretics, albeit not necessarily because of the oath taken with the occasion of the Edict of Union, because that would have meant, ironically, re-establishing their ties with Henry III himself, who had been part of it, although, as the League suspected now, only as a ruse. Because of the murder of the cardinal

²⁶ Michel Félibien, *Histoire de la Ville de Paris*, Vol. 2, Paris, Guillaume Desprez & Jean Desessartz, 1725, p. 1176

²⁷ Thierry Amalou, *op. cit.*, p. 92.

²⁸ Robert J. Knecht, *The French Wars of Religion, 1559-1598*, Harlow and London: Longman, 2010, p. 72.

²⁹ John Hearsey MacMillan Salmon, *Society in Crisis: France in the Sixteenth Century*, London and Tonbridge, Ernest Benn, 1975, p. 251.

³⁰ François Bonnardot, *Registres de délibérations du Bureau de la Ville de Paris*, Vol. IX, Paris, Imprimerie Nationale, 1902, p. 273.

de Guise, because Henry III had “violated public faith” and because of his “dissimulation and inequity”, which could only lead to “tyranny and the total ruin of the religion and the state”, the Sorbonne admonished anyone who would still grant Henry III, who was to be referred only as “Henry de Valois”, his royal title and argued that no Catholics could still consider themselves his subjects. At this point, just like the League, the Sorbonne was treating Henry III as *de facto* excommunicated and obeying such an individual was forbidden by canon law: more so, in this particular case, having in mind the actions of Henry III, obedience to him meant “exposing religion to an obvious peril”, which was, naturally, a grave sin. Since the king was a perjurer and an oath-breaker, no oaths sworn to him were valid anymore and anyone who had taken them could consider themselves released, in good conscience³¹. On 18 February 1589, when the city of Paris wrote a letter, confirming the adherence to the League of multiple towns, to be circulated through France, it invoked the authority of the Sorbonne in support of its decision³².

On 5 April 1589, the Sorbonne decided to cancel the prayers for the king that were uttered during Mass: according to their reasoning, because Henry III had been automatically excommunicated when he ordered the murder of a cardinal, it was impossible for the Catholic clergy to keep praying for him, and they acted to punish those prelates that still did so³³. Meanwhile, Sixtus V, despite his reluctance to antagonize the king of France and despite his lack of enthusiasm for the League, could not ignore the death of the cardinal de Guise and had to take some kind of action against Henry III, although less drastic than the League would have liked. On 5 May 1589, the pope issued a *monitorium* against Henry III, which asked him to release the prelates that had been arrested in December 1588, at the time of the murders, and called on him to either personally come to Rome or send a representative for what was going to be an ecclesiastical trial. Henry III had tried to defend himself from a possible excommunication in two ways: first, by accusing the Guise brothers of plotting against his life – thus presenting the murders as an act of self-defence –, second by claiming that, as king of France, he enjoyed immunity from papal censure. However, the papal *monitorium* made clear that none of these justifications were taken into account: no absolution granted by anyone else other than the pope was considered valid and no privileges could shield anyone involved in the murders from being held accountable for their deed. Naturally, the League could not have liked such half-hearted measures and the Sorbonne complained that the *monitorium* still referred to Henry III as king of France (thus casting doubt on the validity of the Sorbonne’s declaration of deposition from 7 January 1589) and that it did not provide for his immediate excommunication, which remained for the moment only a threat³⁴.

³¹ *Advis et resolution de la sacrée Faculté en théologie de Paris sur ceste question, a sçavoir s’il est loisible de jurer l’edict d’Union*, Paris, Guillaume Chaudière, 1589, p. 6-13.

³² François Bonnardot, *op. cit.*, p. 297-299.

³³ Simon Goulart, *op. cit.*, p. 540-541. See also Thierry Amalou, *op. cit.*, p. 95-98.

³⁴ Nicole Mary Sutherland, *op. cit.*, p. 258-259.

The authority of the Sorbonne was also invoked in the most important Leaguer tract of political theory written during this period, by Jean Boucher, one of the most significant preachers of the League. Boucher's task was to justify the rebellion and he went much further than his Huguenot counterparts from the 1570s, giving the right to pronounce the deposition of the monarch not just to the Estates General, but also to the Catholic clergy, who could act as moral guides of the French nation, and basically accepting and approving the possibility of regicide. Boucher was having the same difficulty as the League leadership: the much-awaited formal excommunication of Henry III was not coming, with Sixtus V dragging his feet, so Boucher had to fall back upon the authority of the Sorbonne. Although he spoke as if the papal excommunication was inevitable, Boucher argued that the League could not afford to wait and that the Sorbonne's declaration of deposition was sufficient in order to justify the act of collectively taking up arms against the tyrant Henry III and his killing by any private individual³⁵. Thus, because of Sixtus V's hesitations and coolness towards the League, the Sorbonne was basically substituting for the pope.

Denying the Legitimacy of the King: The Sorbonne and Henry IV

While the Sorbonne and the League were waging this propagandistic war against Henry III, their situation in the field worsened: the king joined forces with his potential successor, Henry of Navarre, and, together, they pushed back the forces of the League, managing to reach the outskirts of Paris and put the city under siege. However, an unforeseen event turned the tide: on 1 August 1589, Henry III was stabbed by a Dominican monk, Jacques Clément, dying from his wound the next day. This immediately resulted in a strengthening of the position of the League, because a part of the Catholic troops in the royal army refused to follow Henry IV, who was still a Huguenot, and it led to changes on the propaganda front as well, with the League shifting its rhetoric from fulminating against the "tyrant Henry de Valois" to denying the legitimacy of Henry IV. Both the leader of the League, Charles de Mayenne, and the Parlement of Paris immediately acknowledged the cardinal de Bourbon, the eldest relative of Henry of Navarre, as king under the name of Charles X and urged all their supporters to do the same. The Sorbonne joined this position only on 10 February 1590³⁶, when it launched an attack against Henry IV, condemning the new king, whom they referred to only as "Henry de Bourbon", as a relapsed heretic and debarred from the throne, and urged all its members "that whenever they named the king in the

³⁵ Mack P. Holt, *op. cit.*, p. 134. For an analysis of Jean Boucher and his work, see also Frederic J. Baumgartner, *Radical Reactionaries: The Political Thought of the French Catholic League*, Genève, Librairie Droz, 1975, p. 123-144 and Cornel Zwiernlein, *The Political Thought of the French League and Rome 1585-1589: De justa populi gallici ab Henrico tertio defectione and De justa Henrici tertii abdicatione* (Jean Boucher, 1589), Genève, Librairie Droz, 2015.

³⁶ Thierry Amalou, *op. cit.*, p. 99.

presence of the people, they should make it clear and undoubtable that it is of our natural king and most Christian prince Charles X that they intended to speak of”³⁷. The Faculty’s resolution clearly identified the main dangers for the League, which will bring about its collapse in the future, and tried to forestall them: first, the Catholic supporters of Henry IV, whom the Sorbonne tried to pretend they were automatically hit by the same excommunication which covered Henry IV himself, and second, the possibility for Navarre’s conversion, which is declared to be “invented by the devil in order to sow and entrench heresy in our France”³⁸. This event also undermined the credibility of the papal legate in France, Enrico Caetani, because he specifically condoned the oath requested by the Sorbonne, to “approve all the said articles and determinations of my mother, the Faculty of Paris, and never preach or say anything that will contradict them, nor promote, advance or strengthen the party of the heretic Navarre, relapsed and excommunicate, or of those who favour or support him”³⁹. More so, in order to shore up the authority of its resolution and subsequent oath, the Sorbonne attached to them some letters from the pope of 2 October and 30 December 1589, “addressed to the doctors of the Sorbonne, praising their zeal in maintaining the Catholics in the Union”⁴⁰, something they could not have done without the legate’s knowledge and sanction: that meant a full commitment to the cause of the League, while the pope still wanted to keep his options open and maintain a path for a potential reconciliation with Henry IV.

Ideological pronouncements were often accompanied by more practical actions: thus, the members of the Sorbonne also participated in the armed processions which took place in Paris during this period and claimed that all who died in the war against Henry IV would receive the crown of martyrs. On the other hand, the discontent that the most radical part of the League was feeling towards their aristocratic leader, Charles de Mayenne, was shared by the Sorbonne as well, who joined the pressure on Mayenne to take even more drastic measures against those suspected of insufficient zeal for the Catholic cause. However, there were some lengths that the Sorbonne would not go to: when the radical faction of the League lynched several members of the Parlement of Paris suspected of treason, on 15 November 1591, their action might have been endorsed by radical theologians such as Jean Boucher, but Thierry Amalou points out that “nothing proves they received the sanction of their institution in order to carry out ‘in good conscience’ their seditious enterprise”⁴¹.

In the meantime, the Sorbonne clashed with Sixtus V, because the pope, hesitant to see the power of Spain increasing at the expense of France – which

³⁷ *Acte de ce qui s’est passé au collège de Sorbonne en l’assemblée de la Faculté de théologie le dixiesme de février*, Paris, Guillaume Chaudière, 1590, p. 6-7.

³⁸ *Ibidem*, p. 6-7.

³⁹ *Ibidem*, p. 9.

⁴⁰ Nicole Mary Sutherland, *op. cit.*, p. 301-302.

⁴¹ Thierry Amalou, *op. cit.*, p. 104-105.

would have entailed dangers for the Holy See as well –, was starting to take into consideration the possibility of Henry IV's conversion. On 29 April 1590, the Sorbonne sent a letter to the pope, complaining that the Catholic supporters of Henry IV had not been excommunicated, asking the pope to make his position clear and urging him to send the League more substantial aid⁴². The Sorbonne went even further on 7 May 1590, when, after much internal debate, it issued a decree that Navarre was debarred from the throne even if he was absolved by the pope. That was a direct challenge to the papal power, because its power of absolution was considered to be unlimited, and it clearly emphasizes the theological contradictions in the positions of the Sorbonne and the League: after all, when the same Sixtus V issued his first excommunication against Henry IV, in 1585, accompanied by a decision that declared him incapable to succeed to the throne of France, the ultra-Catholics had welcomed the papal initiative, although both the Huguenots and the gallican Catholics (the ones that the League derisively referred to as “politiques”) were incensed at this open interference in French internal affairs and dynastic succession. Now, however, when Sixtus had changed his mind and was proving himself less accommodating to the desires of the League, the latter, using the Sorbonne as its instrument, was ready to deny him the power that they admitted five years before. Sixtus took immediate action against this provocation and declared his intention to proceed against the Dean of the Sorbonne, while launching reprisals against the partisans of the League from the papal curia, like cardinal Pellevé, who was excluded from the consistory, or Camillo Caetani, brother of the papal legate Enrico Caetani and intermediary between the legate and the pope, who was placed under house arrest⁴³. However, Sixtus V died on 27 August 1590 and his successors changed their position: in particular, Gregory XIV – who reigned for less than a year, from 5 December 1590 to 16 October 1591 – took an extremely pro-League stance and excommunicated again Henry IV on 1 March 1591, while ordering all his Catholic supporters to abandon his cause. Multiple bachelors of the Sorbonne published, under the form of placards, defences of the idea that the power of the pope was superior to that of the kings and of the decisions taken by Gregory XIV⁴⁴.

Conclusions

Despite the fiery anti-Huguenot rhetoric and the apparent success of the radicals in imposing their opinions upon the whole Faculty, the attempts of the Sorbonne to influence public opinion in favour of a relentless war against Henry IV, regardless of the cost, were meeting with failure. Propaganda, even inspired by religious zeal, could not counter forever the setbacks on the field of battle and the vicissitudes of war. The siege of Paris from the summer of 1590, which took a

⁴² *Ibidem*, p. 105.

⁴³ Nicole Mary Sutherland, *op. cit.*, p. 333.

⁴⁴ Thierry Amalou, *op. cit.*, p. 110-115.

terrible toll on the population of the city, pushed into starvation, contributed significantly to cooling the bellicose ardour of even the citadel of Catholicism that was the capital of the kingdom. The radicalism of a part of the League was also starting to frighten its more moderate members and its open consorting with the traditional Spanish enemy caused significant discontent among those who were not willing to sacrifice the independence of France for the sake of religion. All this gradually discredited the most extremist position and a powerful faction arose within the League itself that pushed for an accommodation with Henry IV and the restoration of peace, with him as king, as long as he could be persuaded to return to the Catholic fold. Thierry Amalou also argues that “the recourse to the papal authority in order to push Henry IV away from the throne created a bold ecclesiological system, but one totally contrary to the Gallican liberties”⁴⁵.

After Henry IV converted to Catholicism on 25 July 1593, despite the efforts of Leaguer preachers, Boucher chief amongst them, to cast doubt on the sincerity and the validity of the conversion, the defections to his side would soon start: by far the most important was the surrender of Paris in March 1594. With the capital in the king’s hands, the institutions previously controlled by the League were forced to make amends and the Sorbonne made no exception, having to revoke its previous denunciations of Henry IV⁴⁶. More than that, in a display of loyalty to the new king, the Sorbonne started to take action against the theories of regicide and everyone suspected of harbouring them, like the Jesuits. The latter, due to their commitment to the pope, which made many Gallican Frenchmen doubt their loyalty to France, and due to their unfortunate links with some of the attempts against the king’s life, were regarded with suspicion by royal institutions such as the Parlement and came under attack. In an ironical twist of fate, the Sorbonne, which, five years before, had urged the French people to take up arms and fight against Henry III, now pushed for the banishment of the Jesuits⁴⁷, in order to consolidate the emerging monarchy of Henry IV.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 116.

⁴⁶ John Hearsey MacMillan Salmon, *Society in Crisis*, p. 272.

⁴⁷ Nicole Mary Sutherland, *op. cit.*, p. 533.

ABREVIERI

<i>AARMSI</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice
<i>AARMSL</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Literare
<i>AARPAD</i>	= „Analele Academiei Române”, seria II, București, 1879-1916
<i>AA.SS.</i>	= <i>Acta Sanctorum</i> , ed. Bollandisti, III ^a ediție, Parigi 1863-1870
<i>AB</i>	= Arhivele Basarabiei
<i>ACNSAS</i>	= Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității
<i>AE</i>	= L'Année Epigraphique, Paris
<i>AIR</i>	= Arhiva Istorică a României
<i>AIAC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj
<i>AIIAI</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>AIIC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Cluj
<i>AIINC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Națională, Cluj
<i>AIIX</i>	= Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>ALIL</i>	= Anuarul de Lingvistică și Istorie Literară, Iași
<i>ALMA</i>	= <i>Archivum Latinitatis Medii Aevi</i> . Genève.
<i>AM</i>	= Arheologia Moldovei, Iași
<i>AMAE</i>	= Arhiva Ministerului Afacerilor Externe
<i>AmAnthr</i>	= American Anthropologist, New Series, Published by Wiley on behalf of the American Anthropological Association
<i>AMM</i>	= Acta Moldaviae Meridionalis, Vaslui
<i>AMMB</i>	= Arhiva Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași
<i>AMN</i>	= Acta Musei Napocensis
<i>AMR</i>	= Arhivele Militare Române
<i>AMS</i>	= Anuarul Muzeului din Suceava
<i>ANB</i>	= Arhivele Naționale, București
<i>ANC</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Cluj
<i>ANSMB</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Municipiului București
<i>ANG</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Galați
<i>ANI</i>	= Arhivele Naționale, Iași
<i>ANIC</i>	= Arhivele Naționale Istorice Centrale
<i>ANR-Cluj</i>	= Arhivele Naționale, Cluj-Napoca
<i>ANR-Sibiu</i>	= Arhivele Naționale, Sibiu
<i>ANRM</i>	= Arhivele Naționale ale Republicii Moldova, Chișinău
<i>ANRW</i>	= Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, Berlin-New York
<i>ANSMB</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Municipiului București
<i>ANV</i>	= Arhivele Naționale, Vaslui
<i>AO</i>	= Arhivele Olteniei
<i>AP</i>	= Analele Putnei
<i>APH</i>	= Acta Poloniae Historica, Varșovia
<i>AqLeg</i>	= <i>Aquila Legionis. Cuadernos de Estudios sobre el Ejército Romano</i> , Salamanca
<i>AR</i>	= Arhiva Românească
<i>ArchM</i>	= Archiva Moldaviae, Iași
<i>ArhGen</i>	= Arhiva Genealogică
<i>„Arhiva”</i>	= „Arhiva”. Organul Societății Științifice și Literare, Iași
<i>ArhMold</i>	= Arheologia Moldovei

ASRR	= Arhiva Societății Române de Radiodifuziune
AȘUI	= Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași
ATS	= Ancient Textile Series, Oxbow Books, Oxford și Oakville
AUAIC	= Arhiva Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
AUB	= Analele Universității „București”
BA	= <i>Biblioteca Ambrosiana</i> , Roma, Città Nuova Editrice
BAR	= Biblioteca Academiei Române
BArchB	= Bundesarchiv Berlin
BAR int. ser.	= British Archaeological Reports, International Series
BBRF	= Buletinul Bibliotecii Române din Freiburg
BCIR	= Buletinul Comisiei Istorice a României
BCMI	= Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice
BCU-Iași	= Biblioteca Centrală Universitară, Iași
BE	= Bulletin Epigraphique
BF	= Byzantinische Forschungen, Amsterdam
BJ	= Bonner Jahrbücher, Bonn
BMI	= Buletinul Monumentelor Istorice
BMIM	= București. Materiale de istorie și muzeografie
BNB	= Biblioteca Națională București
BNJ	= Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher
BOR	= Biserica Ortodoxă Română
BS	= Balkan Studies
BSNR	= Buletinul Societății Numismatice Române
ByzSlav	= Byzantinoslavica
CA	= Cercetări arheologice
CAI	= Caiete de Antropologie Istorică
CartNova	= <i>La ciudad de Carthago Nova 3: La documentación epigráfica</i> , Murcia
CB	= Cahiers balkaniques
CBI	= <i>Der römische Weihebezirk von Osterburken. Corpus des griechischen und lateinischer Beneficiärer – Inschriften des Römischen Reiches</i> , Stuttgart
CC	= Codrul Cosminului, Suceava (ambele serii)
CCAR	= Cronica cercetărilor arheologice din România, CIMEC, București
CCh	= <i>Corpus Christianorum</i> , Turnhout
CChSG	= <i>Corpus Christianorum. Series Graeca</i>
CCSL	= <i>Corpus Christianorum Series Latina</i> , Turnhout, Brepols
CDM	= <i>Catalogul documentelor moldovenești din Arhivele Centrale de Stat</i> , București, vol. I-V; supl. I.
CDȚR	= <i>Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului</i> , București, vol. II-VIII, 1974-2006
Chiron	= Chiron: Mitteilungen der Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts, 1971
CI	= Cercetări istorice (ambele serii)
CIL	= <i>Corpus Inscriptionum Latinarum</i> , Berlin
CL	= Cercetări literare
CLRE	= <i>Consuls of the Later Roman Empire</i> , eds. R. S. Bagnall, A. Cameron, S. R. Schwartz, K. A. Worp, Atlanta, 1987
CN	= Cercetări Numismatice
CNA	= Cronica Numismatică și Arheologică, București
CSCO	= <i>Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium</i> , Louvain
CSEA	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiae Aquileiensis</i> , Roma, Città Nuova Editrice
CSEL	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum</i> , Wien, De Gruyter
CSPAMI	= Centrul de Studii și Păstrare a Arhivelor Militare Centrale, Pitești
CT	= Columna lui Traian, București

<i>CTh</i>	= <i>Codex Theodosianus</i> . Theodosiani, Libri XVI cum constitutionibus Sirmondianis, I, edidit adsumpto apparatu P. Kruegeri, Th. Mommsen, Hildesheim, 1970-1971
<i>Cv.L</i>	= Convorbiri literare (ambele serii)
„ <i>Dacia</i> ”, <i>N.S.</i>	= Dacia. Nouvelle Série, Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București
<i>DGAS</i>	= Direcția Generală a Arhivelor Statului
<i>DI</i>	= Diplomatarium Italicum
<i>DIR</i>	= <i>Documente privind istoria României</i>
<i>DIRRI</i>	= <i>Documente privind Istoria României. Războiul pentru Independență</i>
<i>DOP</i>	= Dumbarton Oaks Papers
<i>DTN</i>	= <i>Din trecutul nostru</i> , Chișinău
<i>DRH</i>	= <i>Documenta Romaniae Historica</i>
<i>EB</i>	= Études Balkaniques
<i>EBPB</i>	= Études byzantines et post-byzantines
<i>EDCS</i>	= <i>Epigraphik-Datenbank Clauss-Slaby</i> (http://www.manfredclauss.de/)
<i>EDR</i>	= <i>Epigraphic Database Roma</i> (http://www.edr-edr.it/default/index.php)
<i>EpigrAnat</i>	= Epigraphica Anatolica, Münster
<i>ERAsturias</i>	= F. Diego Santos, <i>Epigrafia Romana de Asturias</i> , Oviedo, 1959.
<i>EuGeSta</i>	= <i>Journal of Gender Studies in Antiquity</i>
<i>Gerión</i>	= Gerión. Revista de Historia Antigua, Madrid
<i>GB</i>	= Glasul Bisericii
<i>GCS</i>	= <i>Die Griechischen Christlichen Schriftsteller</i> , Leipzig, Hinrichs, 1897-1969
<i>GLK</i>	= <i>Grammatici Latini Keil</i>
<i>HEp</i>	= <i>Hispania Epigraphica</i> , Madrid
„ <i>Hierasus</i> ”	= <i>Hierasus</i> . Anuarul Muzeului Județean Botoșani, Botoșani
<i>HM</i>	= Heraldica Moldaviae, Chișinău
<i>HU</i>	= Historia Urbana, Sibiu
<i>HUI</i>	= Historia Universitatis Iassiensis, Iași
<i>IDR</i>	= <i>Inscripțiile din Dacia romană</i> , Bucurști-Paris
<i>IDRE</i>	= <i>Inscriptions de la Dacie romaine. Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie</i> , I-II, Bucarest, 1996, 2000
<i>IGLN</i>	= <i>Inscriptions grecques et latines de Novae</i> , Bordeaux
<i>IGLR</i>	= <i>Inscripțiile grecești și latine din secolele IV-XIII descoperite în România</i> , București, 1976
<i>IILPecs</i>	= <i>Instrumenta Inscripta Latina. Das römische Leben im Spiegel der Kleininschriften</i> , Pecs, 1991
<i>ILAlg</i>	= <i>Inscriptions latines d'Algérie</i> , Paris
<i>ILB</i>	= <i>Inscriptiones Latinae in Bulgaria repertae. Inscriptiones inter Oescum et Iatrum repertae</i> , Sofia, 1989
<i>ILD</i>	= <i>Inscripții latine din Dacia</i> , București
<i>ILN</i>	= <i>Inscriptiones latines de Novae</i> , Poznan
<i>ILLPRON</i>	= <i>Inscriptionum Lapidarium Latinarum Provinciae Norici usque ad annum MCMLXXXIV repertarum indices</i> , Berlin, 1986
<i>ILS</i>	= <i>Inscriptiones Latinae Selectae</i> , 1892
<i>IMS</i>	= <i>Inscriptiones Moesiae Superioris</i> , Belgrad
<i>IN</i>	= „Ioan Neculce”. Buletinul Muzeului Municipal Iași
<i>ISM</i>	= <i>Inscripțiile din Scythia Minor grecești și latine</i> , București, vol. I-III, 1983-1999
<i>JGO</i>	= <i>Jahrbücher für Geschichte Osteuropas</i>
<i>JL</i>	= Junimea literară
<i>JRS</i>	= The Journal of Roman studies, London
<i>LR</i>	= Limba română
<i>Lupa</i>	= <i>Ubi Erat Lupa</i> (http://lupa.at/)
<i>MA</i>	= Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț

<i>MCA</i>	= Materiale și cercetări arheologice
<i>MEF</i>	= <i>Moldova în epoca feudalismului</i> , vol. I-XII, 1961-2012, Chișinău
<i>MEFRA</i>	= <i>Mélanges de l'École française de Rome: Antiquité</i> , Roma
<i>MGH</i>	= <i>Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum auspiciis societatis aperiendis fontibus rerum Germanicarum medii aevi</i> , Berlin 1877-
<i>MI</i>	= Magazin istoric, București
<i>MIM</i>	= Materiale de istorie și muzeografie
<i>MM</i>	= Mitropolia Moldovei
<i>MMS</i>	= Mitropolia Moldovei și Sucevei
<i>MN</i>	= Muzeul Național, București
<i>MO</i>	= Mitropolia Olteniei
<i>MOF</i>	= Monitorul Oficial al României
<i>Navarro</i>	= M. Navarro Caballero, <i>Perfectissima femina. Femmes de l'élite dans l'Hispanie romaine</i> , Bordeaux, 2017.
<i>NBA</i>	= <i>Nuova Biblioteca Agostiniana</i> , Roma, Institutum Patristicum Augustinianum
<i>NDPAC</i>	= <i>Nuovo Dizionario Patristico e di Antichità Cristiane</i> , I, A-E, 2e edizione, Marietti, 2006; III, P-Z, 2e edizione, Marietti, 2008
<i>NEH</i>	= <i>Nouvelles études d'histoire</i>
<i>OI</i>	= Opțiuni istoriografice, Iași
<i>OPEL</i>	= <i>Onomasticon provinciarum Europae latinarum</i> , vol. I-IV, Budapesta-Viena, 1994-2002
<i>PG</i>	= <i>Patrologiae cursus completus, Series Graeca</i> , ed. J.-P. Migne, Paris, 1886-1912
<i>PIR</i>	= <i>Prosopographia Imperii Romani. Saec. I.II.III</i> , editio altera, Berlin.
<i>PLRE</i>	= <i>Prosopography of the Later Roman Empire</i> , 3 vol., eds. A. H. M. Jones, J. R. Martindale, and J. Morris, Cambridge, 1971-1992
<i>RA</i>	= Revista arhivelor
<i>RBAR</i>	= Revista Bibliotecii Academiei Române, București
<i>RC</i>	= Revista catolică
<i>RdI</i>	= Revista de istorie
<i>REByz</i>	= <i>Revue des Études Byzantines</i>
<i>RER</i>	= <i>Revue des études roumaines</i>
<i>RESEE</i>	= <i>Revue des études Sud-Est européennes</i>
<i>RGI</i>	= Revista Generală a Învățământului
<i>RHP</i>	= <i>Die römischen Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit. I: Die Inschriften</i> , Viena
<i>RHSEE</i>	= <i>Revue historique de Sud-Est européen</i>
<i>RI</i>	= Revista istorică (ambele serii)
<i>RIAF</i>	= Revista pentru istorie, arheologie și filologie
<i>RIB</i>	= <i>Roman Inscriptions of Britain</i> , Londra
<i>RIM</i>	= Revista de Istorie a Moldovei, Chișinău
<i>RIR</i>	= Revista istorică română, București
<i>RIS</i>	= Revista de istorie socială, Iași
<i>RITL</i>	= Revista de istorie și teorie literară
<i>RIU</i>	= <i>Die römischen Inschriften Ungarns</i> , Budapesta
<i>RJMH</i>	= <i>The Romanian Journal of Modern History</i> , Iași
<i>RM</i>	= Revista muzeelor
<i>RMD</i>	= <i>Roman Military Diplomas</i> , Londra
<i>RMM</i>	= <i>Römische Militärdiplome und Entlassungsurkunden in der Sammlung des Römisch-Germanischen Zentralmuseums</i> , Mainz
<i>RMM-MIA</i>	= Revista muzeelor și monumentelor, seria Monumente istorice și de artă
<i>RMR</i>	= Revista Medicală Română
<i>RRH</i>	= <i>Revue roumaine d'histoire</i>

<i>RRHA</i>	= Revue roumaine de l'histoire de l'art
<i>RRHA-BA</i>	= Revue Roumaine d'Histoire de l'Art. Série Beaux Arts
<i>RSIAB</i>	= Revista Societății istorice și arheologice bisericești, Chișinău
<i>Rsl</i>	= Romanoslavica
<i>SAHIR</i>	= Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae, București
<i>SAI</i>	= Studii și Articole de Istorie
<i>SANIC</i>	= Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale
<i>SCB</i>	= Studii și cercetări de bibliologie
<i>SCh</i>	= <i>Sources Chrétiennes</i> , Paris
<i>SCIA</i>	= Studii și cercetări de istoria artei
<i>SCIM</i>	= Studii și cercetări de istorie medie
<i>SCIV/SCIVA</i>	= Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie)
<i>SCN</i>	= Studii și Cercetări Numismatice, București
<i>SCȘI</i>	= Studii și cercetări științifice, Istorie
<i>SEER</i>	= The Slavonic and East European Review
<i>SHA</i>	= <i>Scriptores Historiae Augustae</i>
<i>SJAN</i>	= Serviciul Județean al Arhivelor Naționale
<i>SMIC</i>	= Studii și materiale de istorie contemporană, București
<i>SMIM</i>	= Studii și materiale de istorie medie, București
<i>SMIMod</i>	= Studii și materiale de istorie modernă, București
<i>SOF</i>	= Südost-Forschungen, München
<i>ST</i>	= Studii Teologice, București
<i>StAntArh</i>	= <i>Studia Antiqua et Archaeologica</i> , Iași
<i>T&MBYZ</i>	= <i>Travaux et Mémoires du Centre de recherches d'histoire et de civilisation byzantines</i>
<i>ThD</i>	= Thraco-Dacica, București
<i>TR</i>	= Transylvanian Review, Cluj-Napoca
<i>TV</i>	= Teologie și viața, Iași
<i>ZPE</i>	= Zeitschrift für Papyralogie und Epigraphik
<i>ZSL</i>	= Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde

•
ANALELE ȘTIINȚIFICE
ALE
UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA”
DIN IAȘI
(SERIE NOUĂ)

ISTORIE

TOM LXXI
2025

Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Nelu Zugravu (Iași), Neculai Bolohan (Iași), Alexandru-Florin Platon (Iași), Petronel Zahariuc (Iași), Ștefan S. Gorovei (Iași), Maria Magdalena Székely (Iași), Cristian Ploscaru (Iași), Claudiu Topor (Iași), Gabriel Leanca (Iași), Gheorghe Iacob (Iași), Ovidiu Buruiană (Iași), Victor Spinei, membru al Academiei Române (Iași), Ioan Aurel Pop, președintele Academiei Române (Cluj-Napoca), Ovidiu Cristea (București), Rudolf Dinu (București), Antal Lukács (București), Ion Eremia (Chișinău), Ion Varta (Chișinău), Dennis Deletant (Londra), Carol Iancu (Montpellier), Hans-Christian Maner (Mainz).

COMITETUL DE REDACȚIE:

Laurențiu Rădvan (redactor șef),
Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba, Ionuț Nistor, Adrian-Bogdan Ceobanu,
Adrian Vițalari (secretar de redacție),
Mihai-Bogdan Atanasiu (secretar de redacție).

Responsabilitatea pentru opiniile exprimate în textele publicate revine în exclusivitate autorilor.

Manuscrisele, cărțile și revistele propuse pentru schimb,
ca și orice corespondență se vor trimite redacției:

Laurențiu Rădvan

Facultatea de Istorie
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
B-dul Carol I 11,
700506, Iași, România
Tel.: 40-(0)232-20.12.74
e-mail: radvan@uaic.ro

ISSN 1221-843X
eISSN 2821-4617
Printed in Romania

CUPRINS

Andi Mihalache, <i>Seninul întortocheat al cerului: cromatică, istorie și cultură (I)</i>	7
Daniel Mirea, <i>Datarea a patru documente din timpul lui Sigismund de Luxemburg și al lui Vlad Dracul</i>	47
Alexandru Simon, Petru Aron, Iancu de Hunedoara și Mehmed al II-lea în ajunul bătăliei de la Belgrad: informații dintr-un „raport venețian de sinteză” de la sfârșitul lunii aprilie 1456	73
Livia-Ioana Potop, <i>Instrumente notariale din Transilvania medievală: considerații privind păstrarea și transmiterea unor surse arhivistice mai puțin obișnuite</i>	91
Mihai Covaliu, <i>Între diplomație și primejdie. O misiune moldovenească la Veneția (1505-1506)</i>	101
Andrei Constantin Sălăvăstru, <i>Rebels for the faith: The Sorbonne’s seditious propaganda during the French Wars of Religion</i>	113
Gheorghe Lazăr, <i>Despre logofeții de taină ai Cancelariei Țării Românești. Studiu de caz: Iane Dâmboviceanu</i>	129
Elena Bedreag, <i>Înrudiri, cheltuieli și alte „mărunțușuri” în câteva documente patrimoniale din veacul al XVIII-lea</i>	157
Iulian Moga, <i>Saint Xenia’s Feigned Foolishness</i>	179
Alexandru Gorea, <i>Focul din 1784 și reconfigurarea centrului puterii domnești la Iași</i>	191

Laurențiu Rădvan, <i>Considerații cu privire la un plan rusesc al Focșanilor (1828)</i>	211
Simion-Alexandru Gavriș, <i>Centralism și autonomie locală în legislația administrativă a guvernării Lascăr Catargiu (1871-1876)</i>	225
Simion Câlția, <i>Reglementarea prețului pâinii în București (sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea)</i>	237
Tamara Botez, <i>„Monarhia de rol” și portul popular ca formă de legitimare în România (sfârșitul sec. XIX – începutul sec. XX)</i>	259
Ciprian-Lucrețius Suciu, Florin Marinescu, <i>Duhovnici români la Sfântul Munte Athos: superiorul Antipa Dinescu</i>	275
Claudiu-Lucian Topor, <i>România în vecinătatea războiului: chestiunea înarmărilor între 1914 și 1916</i>	287
Ana-Maria-Ioana Lupășteanu, <i>Război și propagandă în Bucovina austriacă. Misiunea lui Nathan Eidinger la București (1915)</i>	309

Bianca Șendrea, <i>Structura marii proprietăți și agricultura din Transilvania după reforma agrară din 1921</i>	319
Ionel Doctoru, <i>Sediul Legației române de la Paris (1922-1930). Între aspirații și realitate</i>	333
Bogdan-Alexandru Schipor, <i>Dragoș Cotlarciuc, an (almost) unknown expert on Baltic Region at the Romanian Ministry of Foreign Affairs, 1938-1939</i>	343
Árpád Hornyák, <i>Depiction of Hungarians in 20th century Serbian history textbooks</i>	353
Geanina-Ancuța Costăș, <i>Relații culturale româno-britanice: o analiză a programului de schimburi culturale (1963-1965)</i>	369
Iana Balan, <i>Imperative politice, schimburi culturale și strategii universitare. Lectori ieșeni de limba română la Universitățile din Polonia în anii 1967-1989</i>	381
Lucica Iorga, Lucian Leuștean, <i>Tribulații în cadrul lagărului socialist: întâlnirea de la Ialta (2 august 1971), cu România personaj principal în absența (un document și câteva considerații)</i>	409
Victor Rizescu, <i>Marxism și naționalism, continuitate și ruptură. Două teme de sociologie istorică în patru etape ale istoriei românești</i>	437

<i>Recenzii și note bibliografice</i>	449
Duane W. Roller, <i>Imperiul Mării Negre. Gloria și decăderea lumii lui Mitridate cel Mare</i>, trad. Sergiu-Adrian Adam, București, Editura Humanitas, 2025, 372 p. (Alex-Marian Cornea); Martyn Rady, <i>Habsburgii. Ambiția de a stăpâni lumea</i>, traducere din limba engleză de Lia Decei, prefată de Matei Cazacu, București, Editura Corint, 2023, 585 p. (Ana-Maria-Ioana Lupășteanu); Avram Iancu – un om între oameni. <i>Lucrările Conferinței Internaționale: Avram Iancu – 200 de ani de la naștere: omul, contemporanii, epoca</i>, Deva, 9-10 mai 2024, coord. Ioan Bolovan, Ioan Sebastian Bara, Cluj-Napoca, Editura Academiei Române, Centrul de Studii Transilvane, 2024, 713 p. (Constantin Ciobanu); Pierre-Antoine Dessaux: <i>Vermicelles et coquillettes. Histoire d'une industrie alimentaire française</i>, Tours, Presses Universitaires François-Rabelais, 2023, 308 p. (Simion Călția); Carmen-Sorina Rîjnoveanu (coord.), <i>The wars of independence, diplomacy and society. New perspectives and approaches on the Great Eastern Crisis 1875-1878. Războaiele de independență, diplomație și societate. Noi perspective și abordări privind Marea Criză Orientală 1875-1878</i>, București, Editura Militară, 2023, 284 p. (Maria Cerniș); <i>Relații politice și militare româno-otomane-turce 1878-1989: documente</i>, volumul I, 1878-1938 = <i>Romanian-Ottoman-Turkish Political and Military Relations 1878-1989: documents</i>, volume I, 1878-1938, coord. Carmen-Sorina Rîjnoveanu, responsabil de vol. Manuel Stănescu, București, Editura Militară, 2023, 559 p. (Andrei Grigoraș); Eduard Andrei, Laurențiu Vlad, <i>Două istorii ale participării României la Expoziția Universală de la New York (1939-1940)</i>, Târgoviște, Cetatea de scaun, 2024, 281 p. (Mădălin Anghel); Constantin Hlihor, <i>Cu mâinile altora: România și războaiele prin intermediari în Africa (1970-1985)</i>, București, Corint, 2025, 364 p. (Teodor-Petru Bărgăoanu).	
<i>Abrevieri</i>	473

Despre *logofeții de taină* ai Cancelariei Țării Românești. Studiu de caz: Iane Dâmboviceanu

Abstract: The knowledge and understanding of how the princely chancellery functioned represents an important objective, one that can offer multiple answers regarding the institutional evolution of the extra-Carpathian Romanian states. However, achieving such an objective requires not only an exhaustive and long-term research of the documents issued by this institution, but also prosopographical research focused on capturing the multiple dimensions of this professional category. Taking these prerequisites into account, the present study will highlight several relevant aspects of the activity and family of one such “servant of the pen”, Iane Dâmboviceanu.

Dâmboviceanu belonged to a professional group that is not only numerically limited, but also insufficiently researched – namely, “the secret logothetes”. Attested in documents beginning with the ascension of Constantin Brâncoveanu (1688-1714) to the Wallachian throne, these logothetes enjoyed a special status within the princely chancellery, being in the direct service of the ruler and entrusted with activities and missions known only to a small circle of political decision-makers. The first part of this study presents the activity carried out by Iane Dâmboviceanu, beginning in 1694 – the year he is first attested in sources as a simple logothete – and traces the various political missions and “services” entrusted to him by Constantin Brâncoveanu and the rulers who followed him until the middle of the 18th century. The loyalty and conscientiousness with which he accomplished the duties entrusted to him throughout this period earned him recognition and fiscal privileges granted by the ruler. However, there were also moments of turning point, if we take into account the fact that he had to accompany the family of prince Brâncoveanu in their exile from the Asian space of the Ottoman Empire (in Kutahya). The second part of the study provides interesting details from this princely logothete’s family life – particularly regarding his marriage to Maria Bălăcescu, his second wife, as well as his land acquisitions and his involvement in the foundation of the church of Dâmbovicioara, in Dâmbovița County. In the annex of this study, a number of six documents are published, unknown to the existing scholarly literature, yet highly relevant to the present research.

Keywords: the princely chancellery; Walachia; the Secret Logothetes; Iane Dâmboviceanu; 18th century.

* CS I dr., Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” din București, România; georgelaz2001@yahoo.fr.

Într-un studiu publicat în urmă cu un deceniu, referitor la problematica logofeților din cancelaria Țării Românești, atrăgeam atenția asupra importanței acestei direcții pentru mai buna înțelegere a evoluției din perspectiva instituțională a statelor românești extracarpătice, deziderat care presupune cu „necesitate” realizarea unor cercetări prosopografice care să aibă în centrul lor această categorie profesională¹. Evident, reușita unui asemenea obiectiv impune cu necesitate nu numai „defrișarea” și (de ce nu ?) publicarea unui număr cât mai mare din documentele ce acoperă perioada secolelor XVII-XVIII, cât și realizarea unor studii punctuale, prin care să se încerce reconstituirea vieții și a evoluției profesionale a unora dintre acești „oameni de condei”², mecanismele de selecție și cooptare în „ciata scriitorilor marelui divan”³, identificarea mediului socio-economic de proveniență a acestora, surprinderea fenomenului „continuității profesionale”, în măsura în care a existat, pe parcursul a mai multor generații în sânul aceleiași familii, diversele strategii „mobilizate” în scopul realizării unei promovări în plan social și politic etc.

Cum publicarea exhaustivă a documentelor ce acoperă perioada cuprinsă între cea de-a doua jumătate a secolului al XVII-lea și primele trei decenii ale secolului al XIX-lea pare a deveni astăzi un obiectiv tot mai greu de atins – ca urmare și a creșterii spectaculoase din perspectivă cantitativă a numărului acestor înscrisuri în contextul „birocratizării” și a importanței juridice pe care actul scris îl ocupă în societatea vremii –, întocmirea de micro-biografii ale unor asemenea „actori” implicați în elaborarea documentelor de cancelarie constituie o soluție acceptabilă, oferindu-ne totodată indicii prețioase pentru mai buna cunoaștere a activității acestei importante instituții a statului nord-dunărean⁴. Dată fiind această situație, în cele ce urmează vom încerca să prezentăm aspecte relevante privind activitatea și familia unui asemenea „slujitor al condeiului”⁵, aparținând însă de această dată unui grup destul de restrâns numeric, insuficient cercetat până acum și deopotrivă beneficiar al unui statut special în cadrul cancelariei domnești: acela al *logofeților de taină*⁶.

¹ Gheorghe Lazăr, *Logofeții cancelariei domnești din Țara Românească (sec. al XVII-lea). Considerații preliminare pentru o cercetare prosopografică*, în „Istros”, XX (2014), p. 585-619; pentru Moldova, cei interesați pot consulta lucrarea lui Silviu Văcaru, *Dieci țării Moldovei în prima jumătate a secolului al XVII-lea*, Iași, Editura Junimea, 2006.

² Nicolae Iorga, *Știri despre Axintie Uricariu*, în *AARMSI*, s. III, t. XVI (1934-1935), p. 25.

³ *Istoria Cotrocenilor în documente (secolele XVII-XX)*, coord. Carmen Păsculescu-Florian, Marian Constantin, București, 2001, p. 34-39, nr. 13.

⁴ A se vedea în acest sens, studiile noastre: *Un logofăt din cancelaria lui Constantin Brâncoveanu: Constantin Conțescu. Contribuții documentare și genealogice*, în *SMIM*, XXXVI (2018), p. 149-180; *Contribuții documentare privind genealogia familiei Târnoveanu (sec. XVII-XVIII)*, în *SMIM*, XXXVII (2019), p. 257-277.

⁵ Constantin Bălan, *Considerații privind activitatea «slujitorilor condeiului» și semnificația prezenței lor în arealul Țării Românești în evul de mijloc și la începutul epocii moderne*, în *RA*, (1991), nr. 3, p. 311-317.

⁶ Ei trebuie delimitați de categoria *secretarilor străini* ai domnilor fanarioți, despre care a se vedea Constanța Vintilă, *Secretarii străini ai domnilor fanarioți. Rețele și patronaj în secolul al XVIII-lea*, în *RI*, XXXIII (2022), nr. 4-6, p. 235-267.

Înainte însă de a prezenta detaliile referitoare la cel ce face obiectul prezentului studiu, considerăm că este necesar să subliniem faptul că existența unor asemenea *logofeți de taină* este atestată începând abia cu urcarea în scaunul de la București a lui Constantin Brâncoveanu⁷, detaliu nu lipsit de semnificații dacă avem în vedere fie și numai impresionanta „zestre” documentară elaborată în timpul domniei acestuia, adeseori asemănat cu Constantin cel Mare și considerat „tată făcător de bine a toatei politiei”⁸. Deopotrivă, nu putem decât presupune că acești *logofeți de taină* se aflau în slujba directă a domnului sau a unora dintre marii dregători, fiind implicați și „folosiți” în derularea unor activități (cel mai probabil „purtarea” unei corespondențe secrete, dar și a altor sarcini, după cum vom vedea ceva mai jos!!) ce trebuiau să fie cunoscute („auzite”) doar de cei aflați în cercul restrâns al decidenților politici din acea vreme (marele logofăt, marele postelnic etc.). De aceea, având în vedere caracterul confidențial al „slujbelor” cu care un asemenea *logofăt de taină* era însărcinat, nu credem că trebuie să ne surprindă în vreun fel nici numărul destul de redus al mărturiilor documentare „conservate” în urma desfășurării activității lor, nici caracterul indirect al acestora.

Revenind la problematica demersului nostru, precizăm că personajul ce face obiectul acestuia este un anume *Iane*, însoțit în documente cu patronimicul **Dâmboviceanu**, ceea ce dovedește că era originar din satul Dâmbovicioara, jud. Dâmbovița. Totodată, considerăm că trebuie să amintim încă din acest moment un alt detaliu care, în fapt, a constituit și imboldul ce ne-a determinat în urmă cu ceva ani să „deschidem” acest dosar. Mai exact, este vorba de un hrisov din luna august a anului 1753 prin care domnul Constantin Racoviță reconfirmă credinciosului său boier Iane Dâmboviceanu biv vel clucer za arie, ajuns „la vârsta bătrâneților și la slăbiciune”, o serie de mai vechi „privileghii” fiscale: scutirea casei lui „de toate dăjtile și orânduialele vericât ar eși de la vistiieria domnească pe ceata boierească”, precum și dreptul de a beneficia de zece oameni de poslușanie „scutiți de dăjdi”, ca să-i fie „pentru hrana și chiverniseala vieții lui”. Recurgând la o retorică flamboiantă, Constantin Racoviță își justifică gestul de munificență, invocând atât exemplul oferit de înaintașii săi, „domnii și oblăduitorii cei de Dumnezeu aleși și înălțați la stepana cea mai înaltă și proslăvită a domniei spre stăpâniri de țări și de noroadă”, cât și „datoria netăgăduită” pe care „un diadoh și namestnicu

⁷ Din informațiile noastre, primul „titular” al statutului de *logofăt de taină* este Mihai, prezent ca martor într-un document din 9 iulie 1690 (Gh. Lazăr, *Documente privitoare la negustorii din Țara Românească*, II (1689-1714), Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014, p. 24-25, nr. 12). La rândul lui, acesta era fiul unui alt logofăt activ în cancelaria domnească încă de la mijlocul secolului al XVII-lea, Stan din Târgoviște, ai cărui descendenți își vor asuma patronimicul de *Târgovișteanu*; sperăm că într-un studiu viitor să putem oferi ceva mai multe informații asupra acestei familii de logofeți de cancelarie.

⁸ *Bibliografia Română Veche*, ed. Ioan Bianu și Nerva Hodoș, I, București, 1903 (prefața lucrării *Pildele filosofești*, tipărită în 1713 cu ajutorul financiar al negustorului Manu Apostol). În același sens, a se vedea și Violeta Barbu, *Locuri ale memoriei: panegiricele dedicate lui Constantin Brâncoveanu*, în Violeta Barbu (editor), *In honorem Paul Cernovodeanu*, București, Editura Kriterion, p. 377-393.

părintescului nostru scaun” trebuia să o manifeste față de „slugile cele bătrâne și drepte și încă și părintești”, a căror „credincioasă și osârdnică slujba” se impunea a fi răsplătită.

Deși cuprinsul actului domnesc este cunoscut de ceva timp, fiind pus în circuitul științific în urmă cu un deceniu⁹, documentul a reținut atenția mai degrabă din perspectiva elementelor de decorație exterioară, fiind inclus într-o serie de asemenea hrisoave în măsură să ne ofere detalii despre *retorica vizuală* din timpul domniilor fanariote¹⁰. În cele ce urmează, vom încerca să suplinim acest „gol de informație” în ceea ce privește beneficiarul actului de milostenie, despre care mai aflăm că încă „din tinerețele lui au slujitu domnilor și țării... cu credință și dreptate”, începând cu domnia „bătrânului domnu Costandinu Basarabu Brancoveanu Vodă” și până în aceea a „prea luminatul părintele domniei mele, Mihai Racoviță voievod”¹¹, afirmație confirmată întru totul de informațiile documentare pe care le vom aminti în cele ce urmează.

Astfel, din datele de care dispunem până la acest moment, putem preciza că prima mențiune documentară a lui Iane, având calitatea de simplu *logofăt*, datează din luna noiembrie a anului 1694, când numele lui îl regăsim menționat printre cei 12 boieri hotarnici luați de marele portar Vergo ca să-i aleagă partea de moșie din Nencești, cumpărată de la Mihail călugărul, fiul lui Mihalcea sluger¹². Într-un context despre care nu putem oferi prea multe detalii, Iane Dâmboviceanu ajunge să se apropie de cercul puterii, devenind unul din oamenii de încredere ai lui Constantin Brâncoveanu. Numai așa se poate explica prezența lui – de această dată având calitatea de *vătaf de aprozi* – alături de marele ban Cornea Brăiloiu, marele spătar Mihai Cantacuzino și Dumitrașco Caramanlău în delegația trimisă de domn la Poartă, în anul 1698, pentru a se plânge sultanului „pentru greul și păsul țării”, cu speranța obținerii unei reduceri a obligațiilor fiscale ale Țării Românești față de împărăție¹³. Putem presupune că Iane s-a dovedit a fi o persoană destoinică și că s-a achitat cu vrednicie de însărcinările primite, căci în luna aprilie a anului următor este trimis într-o nouă misiune diplomatică la Odrii (Adrianopol), de această dată

⁹ Grina-Mihaela Rafailă, *Actele domnilor Racoviță din patrimoniul Muzeului Municipiului București*, București, Editura Muzeului Municipiului București, 2015, p. 94-95, nr. 63.

¹⁰ Ovidiu Olar, *Despre îndatoriri și virtuți. Elemente de retorică vizuală în documente valahe de epocă fanariotă: Milostenia*, în Emanuela Timotin (vol. îngrijit de), *Elemente de ceremonial în literatura din spațiul românesc (secolele al XIV-lea – al XVIII-lea)*, București, Editura Academiei Române, 2019, p. 181-200; despre problematica decorației documentelor de cancelarie, a se vedea recent și Oana-Mădălina Popescu, *Minunat este Dumnezeu între Sfinții Lui. Chipuri sfinte în vechi hrisoave românești*, ed. a II-a, București, Editura Dinasty Books Proeditură și Tipografie, 2021.

¹¹ Grina-Mihalea Rafailă, *op. cit.*, p. 94-95, nr. 63.

¹² Eadem, *Documentele epocii brâncovenești în colecțiile Muzeului Municipiului București*, București, Editura Muzeului Municipiului București, 2008, p. 166-168, nr. 127.

¹³ Radu logofătul Greceanu, *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brâncoveanu voievod (1688-1714)*, studiu introductiv și ediție critică întocmite de Aurora Ilieș, București, Editura Academiei Române, 1970, p. 126; episodul este amintit și de Ion Matei, *Reprezentanții diplomatici (capuchehăi) ai Țării Românești la Poarta Otomană*, București, Editura Academiei Române, 2008, p. 263, care însă consideră că respectiva misiune diplomatică ar fi avut loc în anul 1700.

având calitatea de reprezentant oficial al domnului, *capuchehaia*, primind din partea acestuia suma de 135 taleri, pentru cheltuiala lui și a celor ce l-au însoțit¹⁴; pe lângă sarcinile de natură diplomatică, pe care doar le putem presupune, din cele consemnate în *Foietul Novel* aflăm că prin intermediul reprezentantului său Constantin Brâncoveanu a trimis și „daruri la prieteni”¹⁵.

Nu au fost singurele misiuni diplomatice cu care Iane a fost însărcinat de Constantin Brâncoveanu, căci în ultima parte a lunii decembrie a anului 1702 – urmare a neașteptatei porunci a marelui vizir de a se trimite fără zăbavă „suma haraciului” –, domnul a decis, după ce a făcut „socoteală și... bună chiverniseală” cu boierii țării, să dea curs amintitei cereri, „gătind” în acest sens banii haraciului; și de această dată, cel însărcinat cu ducerea la bun sfârșit a unei asemenea misiuni, nicidecum lipsită de pericole, a fost tot Iane Dâmboviceanu („l-au încărcat și în dichemvrie l-au pornit, trimițând și pă Iane vâtaf za aprozi cu haznaoa să meargă până acolo”)¹⁶. Tot lui îi va reveni sarcina de a-l întâmpina la Giurgiu, în martie-aprilie 1703, imediat după ce „Paștele au trecut”, pe imbrohorul Selim aga. Este știut faptul că respectivul emisar al sultanului fusese trimis la București – în urma intrigilor datorate „neprietenilor de la Poartă” – cu porunca expresă ca domnul să se prezinte de urgență la Adrianopol „ca să sărute poala împărătească”¹⁷. Sunt cunoscute, de asemenea, atât încercările domnului de a întârzia momentul purcederii la drum – nu înainte de a „pregăti” terenul unei asemenea întrevederi cu marele vizir și sultanul –, cât și deznodământul întâlnirii: Constantin Brâncoveanu obținea recunoașterea domniei pe viață, cu prețul însă a unei creșteri substanțiale a valorii haraciului. Merită amintit în acest context un detaliu care nu este lipsit de importanță și care deopotrivă este în măsură să ne ofere indicii despre prețuirea de care Iane Dâmboviceanu se bucura din partea celor aflați în imediata apropiere a puterii centrale. Astfel, din informațiile oferite de Radu Greceanu, aflăm că printre cei „îmbrăcați” cu caftan de marele vizir după obținerea confirmării lui Brâncoveanu de către sultan, alături de mari boieri și apropiați ai domnului, cum ar fi negustorul Iorga Lipănescu¹⁸, se regăsea și personajul nostru, amintit de cronicar ca având la acel moment dregătoria de *mare clucer de arie*¹⁹.

¹⁴ *Condica de venituri și cheltuieli a Vistieriei de la leatu 7202-7212 (1694-1704)*, ed. C. Aricescu, București, 1873, p. 478.

¹⁵ Emil Vîrtosu (ed.), *Foietul novel. Calendarul lui Constantin vodă Brâncoveanu. 1693-1714*, București, 1942, p. 188; I. Matei, *op. cit.*, p. 263.

¹⁶ Radu logofătul Greceanu, *Istoria domniei*, p. 141.

¹⁷ *Ibidem*, p. 143.

¹⁸ Gh. Lazăr, *Un staroste de negustori din Țara Românească și familia lui*, în *RI*, s.n., XXIII (2012), nr. 1-2, p. 5-36;

¹⁹ Radu logofătul Greceanu, *Istoria domniei*, p. 145. Opinia Theodorei Rădulescu potrivit căreia acesta trebuie identificat cu Iane Cocorăscu, fiul marelui logofăt Radu Cocorăscu, nu se mai poate susține (*Sfatul domnesc și alți mari dregători ai Țării Românești din secolul al XVIII-lea. Liste cronologice și cursus honorum*, București, 1972, extras, p. 467), căci din cercetările noastre reiese că acesta este menționat pentru ultima dată în documente la data de 20 noiembrie 1700 (Gh. Lazăr, *Boierii din Cocorăști: începuturi și descendenți*, în *RI*, s.n., XXIV (2013), nr. 1-2, p. 26).

Urmează o perioadă de aproape un deceniu în care nu mai avem nici un fel de informații despre Iane Dâmboviceanu, șirul acestora reluându-se abia în anul 1714. Având în vedere acest hiatus, precum și faptul că este menționat documentar până către 1760, ne întrebăm dacă nu cumva ne aflăm în fața unei omonimii, în fapt fiind vorba de două persoane aparținând unor generații diferite. Rămâne ca cercetări viitoare să clarifice această nedumerire! Mai exact, potrivit cronicii expediției turcilor în Moreea, atribuită lui Constantin Dichiti, se amintește și faptul că la momentul mazălirii sale, Constantin Brâncoveanu avea la Stambul două capuchehăi care, alături de restul membrilor familiei domnului decapitat, au împărțășit lungul exil la Kütahya. Cei doi reprezentanți ai Țării Românești au fost Constantin portar, pe care I. Matei îl identifică în persoana lui Constantin Caramanlău – iar Radu Popescu îl acuza ca fiind omul Cantacuzinilor și al lui Mustafa aga – și *Iane portar*, pe care același autor considera că nu-l poate identifica, întrucât „sub Brâncoveanu apar mai mulți cu acest nume care au servit în funcții legate de capuchehailăcul Porții”²⁰.

Meritul de a fi elucidat această „necunoscută”, stabilind fără echivoc că amintitul Iane portar, fost reprezentat al domnului muntean la Poarta Otomană și mai apoi plecat în exilul forțat, este una și aceeași persoană cu Iane Dâmboviceanu, revine Aurorei Ilieș. În sprijinul acestei identificări, autoarea invoca informațiile oferite de un document, întocmit la mare distanță de momentul când a avut loc nefericitul eveniment, și care, la prima vedere, nu ar fi putut fi „bănuir” că ascunde asemenea detalii mai mult decât interesante²¹. Mai exact, este vorba de un zapis din 8 noiembrie 1746, prin care Iane Dâmboviceanu mărturisea asupra modului în care „rezolvase” de comun acord cu nastavnicul mănăstirii Bistrița, chir Antonie, delicata problemă de natură juridică a unor țigani ai așezământului monahal, „descoperiți” după atâta timp în țigănia semnatarului actului. Astfel, potrivit celor consemnate în act, „în vremea răzmiriții cei dintâi, când eram eu surghiun la Chiutahia, cu răposata doamna Marica a răposatului Costandin vodă Brâncoveanu și cu ginerii mări<i> sale”, niște țigani ai mănăstirii amintite – Stan țigan, cu țiganca și trei feciori ai lor: Miroslav, Oprea și Vlad – se așezaseră în țigănia lui Iane de la Dâmbovicioara, pe care nu numai că îi salvase de la „foamete”, dar îi și căsătorise cu niște țigănci ale lui, iar pe unul îl și îngrijise de o rană căpătată la un picior, fiind în pericol „să-i cadă piciorul”²².

Acest exil forțat alături cu familia lui Brâncoveanu – deși se poate afirma că acești slujbași ai cancelariei erau, în general, „feriți” de consecințele adeseori dramatice pe care le presupuneau schimbările de domnie, cu toate că situațiile

²⁰ I. Matei, *op. cit.*, p. 267-268.

²¹ Aurora Ilieș, *Introducere*, la Radu logofătul Greceanu, *Istoria domniei*, p. 9, nota 24.

²² ANIC, M-rea Bistrița, LXV/85 (vezi anexa I); actul acesta este precedat de un altul, datat 1741 septembrie 22, prin care Iane Dâmboviceanu confirma faptul că respectivii țigani se aflau la el, urmând să-i păstreze până când se va „așeza” cu soborul și cu egumenul mănăstirii, chir Ilarion (ANIC, M-rea Bistrița, LXVI/64).

contrare nu lipsesc întru totul²³ – explică astfel „absența” timp de aproape cinci ani a lui Iane Dâmboviceanu din documentele vremii, mai exact până în octombrie 1719 când, având calitatea de *logofăt*, întocmea un document prin care un anume Leca Pieptănaru cumpăra parte de moșie în Călinești²⁴. Putem presupune pe bună dreptate că în toată această perioadă Iane Dâmboviceanu s-a aflat alături de încercata familie a fostului domn Constantin Brâncoveanu și că, cel mai probabil, a revenit în țară împreună cu membrii acesteia, în alaiul ce l-a însoțit pe Ioan Mavrocordat, numit domn la București²⁵.

Urmează o nouă perioadă de „tăcere”, căci următoarea știre pe care o avem despre el datează abia din luna februarie a anului 1724, când un anume Tudor fustaș, fiul lui Stoican, îi vindea pentru suma de 10 taleri, partea de moșie ce o avea în hotarul satului Dâmbovicioara; vânzătorul amintea în zapis atât faptul că a înstrăinat respectiva parte de moșie având nevoie de bani „la trebile și păsurile mele”, cât și pe acela că Iane era mult mai îndreptățit să cumpere „de vreme ce iaste moștean vechi”. Dincolo de detaliile privind suma achiziției și motivele vânzării, de reținut aici și calitatea pe care cumpărătorul o deținea la acel moment: *logofăt de taină*²⁶, statut cu care îl vom întâlni amintit în documentele următorilor 15 ani, ceea ce constituie un indiciu de necontestat al faptului că s-a bucurat de încrederea și aprecierea domnilor ce s-au perindat în toată această perioadă pe tronul de la București: Nicolae Mavrocordat și fiul său, Constantin Mavrocordat, Mihai Racoviță și Grigore al II-lea Ghica. De altfel, credința și fidelitatea cu care a slujit tuturor acestor domni sunt invocate în actul din august 1753, emis de cancelaria lui Constantin Racoviță, amintit încă din primele rânduri ale studiului nostru.

Este perioada în care Iane Dâmboviceanu a fost implicat în achiziția anumitor bunuri imobile, dovadă clară a faptului că această dregătorie i-a adus și beneficii de natură materială. Astfel, pe lângă deja amintita parte de moșie din Dâmbovicioara obținută în 1724 de la Tudor fustaș, în perioada 1734-1736 el a mai cumpărat de la diverși mai multe pogoane de vie (lucrate sau țelină), aflate pe moșia „dumnealor boierilor Bucoveni” în dealul Orlii (jud. Sac)²⁷. În aceeași perioadă sau în cea imediat următoare, el intră și în stăpânirea moșiei Stupineanca, jud. Dâmbovița, după cum reiese dintr-un zapis pe care, în primele zile ale lunii

²³ Gh. Lazăr, *Logofeții de cancelarie*, p. 592-593.

²⁴ Grina-Mihaela Rafailă, *Actele domnilor Mavrocordați aflate în patrimoniul Muzeului Municipiului București*, București, Editura Muzeului Municipiului București, 2016, p. 81, nr. 32.

²⁵ Despre contextual revenirii în țara a membrilor familiei lui Constantin Brâncoveanu, în frunte cu doamna Marica, în alaiul lui Ioan Mavrocordat, vezi Mariana Lazăr, *Recuperarea patrimoniului brâncovenesc în secolul al XVIII-lea. Opțiunile succesoriale ale doamnei Maria Brâncoveanu*, în *SMIM*, XXXII (2014), p. 116-118.

²⁶ George Potra, *Tezaurul documentar al județului Dâmbovița (1418-1800)*, Muzeul Județean Dâmbovița, 1972, p. 617-618, nr. 789 (în continuare: *Tezaur Dâmbovița*).

²⁷ ANIC, M-rea Cernica, XXIII/1 (de la Șerban și Zota, fiii răposatului Fota pârcălab de curte; 1734 octombrie 1); M-rea Cernica, XXIII/2 (de la popa Stoica din Bătrâni; 1735 martie 25); M-rea Cernica, XXIII/3 (de la Ioan Ruset mare stolnic și soția lui, Ancuța Filipescu; 1736 martie 1).

aprilie a anului 1739, îl dădea la mâna fostului mare ban Manolache Lambrino, obligându-se față de acesta că pe respectiva moșie nu va „băga acoloa” pe nimeni, „nici pe ginere-mieu, nici pe alte rudenii, nici pe alții striini... și să trăimu bine și vecinește”. Respectivul angajament era urmare a faptului că Manolache Lambrino semnase zăpise prin care își dăduse acordul ca Iane să poată realiza amintita achiziție, renunțând astfel la dreptul său de protimis, în condițiile în care moșia Stupineanca se afla „înjugată cu moșia dumealui ce să cheamă Săveștii”²⁸. În fine, dintr-o poruncă a lui Constantin Mavrocordat, datată 7 martie 1741, reiese că el stăpânea părți de moșie și în satul Șușanii, jud. Vâlcea, căci domnul îi interzicea lui Radu Otetelișanu – în calitatea lui de văr primar al lui Ilie Otetelișanu, răposatul soț (primul) al Mariei Bălăcescu, recăsătorită mai apoi și cu Iane – să „ridice” locuitorii din amintitul sat, care era al lui Iane Dâmboviceanu, și să-i mute la Oteteliș²⁹.

În această calitate de *logofăt de taină*, pe lângă diversele *însărcinări de taină* primite din partea amintitorilor domni sau a celor aflați în anturajul acestora, Iane Dâmboviceanu a fost implicat uneori și în activitatea obișnuită a cancelariei domnești, datorându-i-se, printre altele, întocmirea frumosului act prin care Grigore Ghica întărea lui Pantazi fost mare medelnicer dreptul de stăpânire asupra mai multor bunuri (1733 iunie 9)³⁰, cel prin care același domn scutea mănăstirea Mihai Vodă din București de plata tuturor dărilor, întrucât aici construisese case „pentru șăderea domniei de vară și pentru odihna boiarilor” (1735 septembrie 22)³¹, sau cel de milostenie al lui Constantin Mavrocordat acordat mănăstirii Mărgineni (1736 ianuarie 17)³². Ultima mențiune documentară a lui Iane Dâmboviceanu în amintita calitate de *logofăt de taină* este din 4 aprilie 1739, când, după cum aminteam deja, semna zăpise de angajament față de Manolache Lambrino referitor la moșia Stupineanca³³.

Din informațiile extrase din documente, este drept destul de răzlețite, reiese că începând cu anul 1741 Iane Dâmboviceanu revine în mai vechea dregătorie de

²⁸ Grina-Mihaela Rafailă, *op. cit.*, p. 146-147, nr. 118. Moșia Săvești a fostului mare ban Manolache Lambrino va fi aleasă și hotărnicită de 12 boieri la sfârșitul anului 1742, care au întocmit în acest sens și o carte în care erau menționate și hotarele acesteia, amintindu-se astfel și faptul că respectiva moșie se învecina cu aceea a „dumnealui Iane Dâmboviceanu biv vâtaf za aprozi” (*ibidem*, p. 63-64, nr. 32).

²⁹ *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, I, Țara Românească, vol. întocmit de V. Mihordea, Ș. Papacostea, Fl. Constantiniu, [București], Editura Academiei Române, [1961], p. 388, nr. 217.

³⁰ ANIC, A.N., XXXI/11; pentru detalii despre acest personaj mai mult decât interesant, a se vedea Mariana Lazăr, *Dispozițiile testamentare ale marelui medelnicer Pantazi Primichieru și disputa în jurul stăpânii averii sale*, în *SMIM*, XXXIX (2021), p. 71-88.

³¹ Petronel Zahariuc (editor), în colaborare cu Florin Marinescu și Dumitru Nastase, *Documente românești din arhiva mănăstirii Simonopetra de la Muntele Athos*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2016, p. 430-432, n. 490.

³² *Domnitorii și suita domnească în epoca fanariotă. Documente din colecțiile Bibliotecii Academiei Române*, coord. Gabriela Dumitrescu, București, Editura Excelență prin Cultură, 2015, p. 96-97.

³³ Grina-Mihaela Rafailă, *op. cit.*, p. 146-147, nr. 118.

*vătaf de aprozi*³⁴ și de *fost vătaf de aprozi* (1742 decembrie 22)³⁵, ca mai apoi să le ocupe pe cele de *vtori vistier* (4 martie 1745)³⁶, *vtori logofăt* (1746 noiembrie 8)³⁷, *mare vistier* (28 iunie 1747; data pisaniei bisericii de la Dâmbovicioara)³⁸, *mare clucer de arie* și *fost mare clucer de arie* (între anii 1748³⁹-1755⁴⁰), *mare vornic al Târgoviștei*⁴¹ și *mare medelnicer*⁴².

În ciuda acestui *cursus honorum* remarcabil, se poate spune că Iane Dâmboviceanu nu a renunțat niciodată la mai vechea lui „calificare”, aceea de slujitor al condeiiului. Din această perspectivă, amintim aici că el s-a implicat și în scrierea/copierea unor manuscrise, așa cum reiese dintr-o însemnare, datată 28 mai 1730, de pe fila unui manuscris ce cuprinde *Istoria Moreii* – aflat astăzi la BAR, sub cota ms. rom. 1355 –, din care aflăm că „scrisu-se-au cartea aceasta de Iane logofăt de taină Dâmboviceanu, din porunca dumnealui Ianache Scarlat vel cămăraș”⁴³. Mai adăugăm aici și detaliul că, potrivit unei alte însemnări, în primele zile ale anului 1749 el închinase ctitoriei sale din satul Dâmbovicioara un *Triod*⁴⁴. A fost un bun cunoscător nu numai al slovelor în limba română, ci și al celor în limba greacă, informație de asemenea dezvăluită de o însemnare (în limba română) de pe filele unui *Stihirar* în limba greacă, datată 3 iunie 1763 și așternută de fiul său, Ioan postelnicul. Din cuprinsul acesteia reiese că amintitul manuscris a fost copiat în întregime de Iane Dâmboviceanu, „cu mâna sa, toată, desăvârșit”, pe care mai apoi, încă din timpul vieții, l-a dăruit mănăstirii Hurezi „întru a sa pomenire” – „atașament” care, după cum vom vedea nu a fost deloc întâmplător⁴⁵ –, dorință pe

³⁴ *Documente privind relațiile agrare*, p. 388, nr. 217; ANIC, M-reă Bistrița, LXVI/64.

³⁵ Grina-Mihaela Rafailă, *Actele domnilor Racoviță*, p. 63-64, nr. 32.

³⁶ În această calitate figura ca martor în actul prin care Manolache Lambrino împreună cu soția sa, domnița Bălașa, închinau patriarhiei de la Peć („*Pechiu și a toată sârbimea*”) un număr de moșii (*ibidem*, p. 164-165, nr. 140).

³⁷ ANIC, M-reă Bistrița, LXV/85 (vezi anexa I).

³⁸ Mihai Oproiu, *Inscripții și însemnări din județul Dâmbovița*, II, Târgoviște, Editura Transversal, 2003, p. 46, nr. 107.

³⁹ În această din urmă calitate, de exemplu, în 25 iunie 1748, urmare a unei plângeri a patriarhului Silvestru al Antiohiei, domnul Grigore Ghica îi poruncea să „meargă și să vadă acea parte de moșie, cât este și unde este”, fiind vorba de partea din moșia domnească a orașului București pe care Constantin Mavrocordat o închinase bisericii Sf. Spiridon, metoh al amintitului scaun patriarhal (G. Potra, *Documente privitoare la istoria orașului București (1634-1800)*, București, Editura Academiei Române, 1982, p. 189-190, nr. 154).

⁴⁰ Idem, *Tezaur Dâmbovița*, p. 716-718, nr. 876.

⁴¹ ANIC, M-reă Hurezi, V/56 (vezi anexa IV).

⁴² Această calitate a lui Iane Dâmboviceanu este amintită atât într-o însemnare în limba română a fiului său, Ioan postelnic, datată 3 iunie 1763, pe filele unui manuscris în limba greacă (Constantin Litzica, *Catalogul manuscriptelor grecești*, I, București, 1909, p. 218-219, nr. 450), cât și într-un act de vânzare, tot din iunie 1763, a doi dintre fiii lui, Constantin și Ioniță (ANIC, M-reă Cernica, XXIII/4).

⁴³ G. Ștrempel, *Copiști de manuscrise românești până la 1800*, I, București, Editura Academiei Române, 1959, p. 107.

⁴⁴ M. Oproiu, *op. cit.*, p. 47-48, nr. 113.

⁴⁵ Numele lui Iane logofăt de taină este consemnat și pe filele unui manuscris ce cuprindea *Învățăturile Sf. Teodor Studitul*, aflat cândva în biblioteca mănăstirii Hurezi (azi la BAR, ms. rom. 2589; vezi

care amintitul fiu s-a grăbit să o respecte și să o pună în aplicare la scurt timp după trecerea tatălui său în lumea veșniciei⁴⁶.

După această prezentare, mai mult sau mai puțin meșteșugită, a diverselor slujbe și însărcinări primite din partea domnilor ajunși în scaunul de la București, a achizițiilor funciare realizate, este drept nu prea multe, în cele ce urmează vom încerca să oferim și câteva informații despre familia „dumnealui Iane logofăt de taină Dâmboviceanu”, atâtea câte au putut fi adunate de prin documentele vremii, fără a avea în vreun fel certitudinea că cercetarea lor a fost epuizată. Deși a fost un individ despre care putem afirma, fără de nici o reținere, că scrisul nu a avut prea multe secrete, se pare că Iane Dâmboviceanu nu a fost totuși interesat – posibil ca acele documente să nu fi ajuns până la noi sau să nu le fi identificat încă! – să consemneze prea multe informații despre familia lui.

De exemplu, nu știm nici cine i-au fost părinții sau bunicii, fie ei paterni sau materni, nici dacă a avut sau nu frați. Din această perspectivă, a familiei lărgite, până la acest moment putem spune că el a avut doar o soră, *Ilinca*, căsătorită cu un anume Iane Mustață din Băbeni, cu care însă nu a avut urmași direcți sau, dacă cumva i-a avut, nu i-au supraviețuit. *Ilinca* era trecută la cele veșnice înainte de 24 decembrie 1732, moment în care soțul ei, „văzându că vremea mi-au venit să merg după ceastă lume și neavând pe nimenea ca să rămâne clironom”, își testa toate cele agonisite în favoarea mănăstirii Văleni, în schimbul achitării de către aceasta a datoriilor rămase în urma lui și „împlinirii” tuturor celor orânduite pentru pomenirea sufletului⁴⁷. Câteva luni mai târziu, în 30 iulie 1733, dintr-o carte de judecată a mitropolitului Ștefan și a altor mari boieri, referitoare la disputa dintre Marica, fratele ei Barbu (erau copiii lui Preda din Filipești și ai Tudorei, sora lui Iane Mustață) și vărul lor, Ianache, pe de o parte, și egumenul Gherasim al mănăstirii Văleni, pe de altă parte, pentru cele lăsate de unchiul lor în favoarea amintitului lăcaș, aflăm că Iane Dâmboviceanu era îndreptățit să recupereze zestrea surorii *Ilinca* din cele rămase în urma dispariției cumnatului său⁴⁸.

Amintim aici și informația că Iane a fost contemporan cu alți trei indivizi, la rândul lor prezenți în documentele vremii purtând patronimicul *Dâmboviceanu* și având totodată și calitatea de *logofăt*: Mihai⁴⁹, Vasile⁵⁰ și Dumitrașco⁵¹. Pentru

G. Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești. BAR 1901-3100*, II, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983, p. 324-325).

⁴⁶ C. Litzica, *op. cit.*, I, p. 218-219, nr. 450 (379); reproducerea însemnării și la O. Olar, *op. cit.*, p. 199.

⁴⁷ Mariana Lazăr (ed.), *Mănăstirea Cotroceni în documente (secolele XVII-XIX)*, București, Editura Muzeul Național Cotroceni, 2021, p. 213, nr. 97.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 217-219, nr. 100.

⁴⁹ Despre el știm că a avut ca soție pe *Ioana* (recăsătorită, după dispariția lui, cu un Neculai căpitan, iar mai apoi s-a retras în monahism sub numele de Iostina) și o fiică *Sultana*, căsătorită la rândul ei cu un anume Ion Belenschi (G. Potra, *Tezaur Dâmbovița*, p. 564-566, nr. 728; p. 605, nr. 776).

⁵⁰ L-am găsit amintit ca boier hotarnic în anii 1691 și 1699 (Grina-Mihaela Rafailă, *Documentele epocii brâncovenești*, p. 81, nr. 26; p. 84, nr. 30; Melentina Bâzgan (ediție îngrijită de), *Condica Marii Logofeții (1692-1714)*, Pitești, Editura Paralela 15, 2009, p. 234-236, nr. 166), iar în 1692 scria actul prin care membrii familiei Băleanu închinau mănăstirea Panaghia, ctitoria lor, ca metoh în favoarea mănăstirii Nucet (G. Potra, *op. cit.*, p. 465, nr. 645). Mai știm, de asemenea, că a avut un fiu,

moment, nu dispunem de elemente care să ne permită să avansăm, fie și cu titlul de ipoteză, existenței vreunei legături de rudenie între toți aceștia, dar deopotrivă ea nu poate fi nici exclusă, dacă luăm în calcul toate aceste coincidențe, care s-ar putea să nu fie întâmplătoare; rămâne ca viitoare cercetări în arhive să ofere un răspuns și la această dilemă!

Aceeași lipsă de informații ne împiedică să spunem la acest moment și cine a fost cea care i-a devenit prima soție, familia din care ea provenea, precum și data – fie și aproximativă – la care a trecut la cele veșnice; până la acest moment, nu am depistat vreun document, emis fie de Iane Dâmboviceanu, fie de către urmașii săi, în care numele soției și, respectiv, al mamei lor să fie menționat. În schimb, din documente putem deduce în mod indirect că la căsătoria cu Iane aceasta i-a adus ca zestre doar „două bucăți de vie”, aflate pe moșia Mitropoliei din dealul Târgoviștei⁵², ceea ce ar putea constitui un indiciu prețios asupra statutului socio-economic al familiei din care ea descindea și, totodată, ar putea oferi o posibilă explicație asupra „tăcerii” (asumate?) din jurul persoanei ei. Singurele informații certe de care dispunem sunt cele referitoare la faptul că în urma mariajului lor au rezultat mai mulți descendenți masculini, despre care însă vom oferi ceva mai multe detalii spre finalul studiului nostru.

Exceptând momentul însoțirii lor, în mod surprinzător documentele vremii ne oferă ceva mai multe informații despre cea care avea să devină a doua soție a lui Iane Dâmboviceanu, jupâneasa Maria Bălăcescu, fiica căpitanului Fota Bălăcescu și totodată sora bine-cunoscutului Dionisie arhimandritul, egumen al Hurezului⁵³. Cum aceste detalii documentare sunt suficiente pentru întocmirea unei consistente „biografii” a unei femei de altădată⁵⁴ – demers pe care sperăm că îl vom realiza în viitorul nu foarte îndepărtat –, în cele ce urmează ne rezumăm a aminti că, la momentul contractării acestui nou mariaj cu Iane Dâmboviceanu, Maria era văduvă și că la rândul ei mai fusese căsătorită de două ori. Mai întâi cu vornicul Ilie Otetelișanu, nimeni altul decât ctitorul așezământului cu hramul Sf. Ilie din Craiova, cu care a viețuit aproape 22 de ani⁵⁵ și care a trecut în lumea de dincolo undeva în cursul lunii ianuarie a anului 1733⁵⁶. A urmat mai apoi mariajul – care

Ivașco, la rândul lui amintit în documente cu statutul de logofăt (P. V. Năsturel, *Biserica Stavropoleos din București după documente din Arhivele Statului cu planuri și vederi tipografice*, București, 1906, p. 26-27).

⁵¹ Acesta are calitatea de martor în zapisul prin care Iane Dâmboviceanu cumpăra parte de moșie în Dâmbovicioara de la Tudor fustaș (G. Potra, *op. cit.*, p. 617-618).

⁵² *Ibidem*, p. 716-718, nr. 876.

⁵³ Radu Crețeanu, *Mari ctitori de locașuri sfinte. 2. Dionisie Bălăcescu*, în *MO*, XXV (1973), nr. 11-12, p. 917-925.

⁵⁴ Maria Magdalena Székely, *Imposibila biografie. Vieți de femei din Moldova de altădată*, în *AȘUI*, s.n., Istorie, LVI-LVIII (2010-2012), p. 108-113.

⁵⁵ Aceste detalii jupâneasa Maria le amintește într-o jalbă adresată administrației Olteniei în vara anului 1734 (Ion Obretin, *Otetelișu. Satul, boierii și moșia. Studiu introductiv și documente*, I, Craiova, Editura Sitech, 2006, p.184-185, nr. 45).

⁵⁶ Acesta își redacta diata la 11 decembrie 1732, iar câțva zile mai târziu, mai exact 21 decembrie 1732, întocmea, pentru a nu lăsa loc la interpretări, o „foiță” în care consemna cele pe care soția lui

însă nu a fost unul de lungă durată – cu vornicul Vasile Păianu⁵⁷, fără a avea însă norocul de a fi blagoslovită cu urmași din trupul ei în urma celor două căsătorii.

Referitor la mariajul lui Iane Dâmboviceanu cu Maria, având în vedere cele amintite mai sus nu putem spune decât că însoțirea celor doi a avut loc în cursul celui de-al cincilea deceniu al secolului al XVIII-lea; în lipsa informațiilor, orice încercare de restrângere a intervalului de timp este, pentru moment, sortită eșecului. În schimb, știm că zestrea pe care Maria a adus-o în casa celui de-al treilea ei soț a fost una consistentă, ridicându-se la valoarea de 1191 taleri, după cum însuși Iane Dâmboviceanu a consemnat într-un document redactat în primele luni ale anului 1755⁵⁸, asupra căruia vom reveni mai încolo.

Nu avem informații pentru a putea să ne pronunțăm asupra modului în care a decurs conviețuirea celor doi, dar din lectura documentelor – atâtea cât au ajuns până la noi – și din cele ce se pot întrezări printre rândurile lor, nu credem că greșim prea mult dacă considerăm că mariajul lor a fost unul „normal”, indiferent de ce ar fi putut însemna această „normalitate” în acele vremuri. Astfel, presupunem că și-au manifestat afecțiunea unul față de celălalt – nu am depistat nici un document care să „contrazică” această constatare –, și-au gestionat așa cum s-au priceput mai bine averea și destinul odraslelor familiei (cele ale lui Iane rezultate din prima căsătorie, căci Mariei nu i-a fost hărăzit să aibă urmași nici din această căsătorie), gândindu-se adeseori și la apropierea inevitabilului moment al trecerii în lumea umbrelor, căci amândoi se găseau la o vârstă la care asemenea trăiri și angoase sufletești erau de neevitat.

O dovadă a acestei stări de fapt o poate constitui decizia lui Iane Dâmboviceanu, având totodată asentimentul și sprijinul financiar al soției sale – detaliu consemnat în deja amintitul document din 1755, fără însă ca el să se regăsească și în textul pisaniei așezământului –, de a ridica la Dâmbovicioara, moșia sa de baștină, o biserică, închinată „Nașterii Preasfintei curatei prea blagoslovitei stăpâne noastre de Dumnezeu Născătoarei și pururea Fecioarei Maria”. Din cuprinsul acesteia, ce poartă data de 28 iunie 1747, aflăm că așezământul a fost zidit din temelie de „robul lui Dumnezeu Iane Dâmboviceanu vel vistiari” în timpul celei de-a patra prezențe a lui Constantin Mavrocordat în scaunul muntean, lăcaș pe care l-a și înfrumusețat, după cum era obiceiul, cu toate

trebuia „să <le> dea” și să le săvârșească pentru pomenirea sufletului său (I. Obretin, *op. cit.*, p. 172-179, nr. 40; p. 179-180, nr. 41). Merită amintit aici și detaliul, concludent pentru trăirile și angoasele celor aflați înaintea momentului trecerii în lumea de dincolo, consemnat de jupâneasa Maria în catastiful cu cheltuielile pentru pomenirea răposatului ei soț, din care aflăm că acesta s-a călugărit pe patul morții, ocazie cu care s-au cheltuit 18 zloți, reprezentând suma oferită „cliseariului care au călugărit” și cea necesară „pentru hainele călugărești” (*ibidem*, p. 188).

⁵⁷ Acest al doilea mariaj al ei s-a consumat undeva la mijlocul anului 1738 – dacă avem în vedere că în ziua de 2 mai a respectivului an Maria își întocmea o nouă foaie de zestre (ANIC, M-reia Hurezi, V/40), iar la 5 aprilie 1739 Vasile Păianu își redacta diata, lăsând noii sale soții, „pentru chiverniscală”, jumătate din agonisita lui (ANIC, M-reia Hurezi, V/41).

⁵⁸ G. Potra, *op. cit.*, p. 716-718, nr. 876.

cele necesare, atât „pe din lăuntru și pe din afară”, ca să fie „lor și părinților, fiilor și a toate rudeniile veacnica pomenire”⁵⁹.

Întâmplător sau nu, în aceeași perioadă Maria se implică, alături de frații ei, Dionisie arhimandritul și egumen al mănăstirii Hurezi, Constantin, Matei și Fota, în ridicarea (în fapt, în refacerea din zid de piatră!) bisericii din Șomânești (com. Telești, jud. Gorj), cu hramul Sf. Nicolae. Aici vor fi astrucate atât osemintele părinților: căpitanul Fota Bălăcescu (cel care, potrivit unei tradiții păstrată în familie, dar nevalidată de sursele documentare, ar fi participat la asediul Vienei) și jupâneasa lui, Stanca, iar ceva mai târziu și cele ale fratelui lor, Ioan/Ioniță⁶⁰, dispărut se pare la o vârstă nu foarte înaintată. De amintit aici și detaliul că în tabloul votiv al lăcașului sunt redată chipurile tuturor membrilor familiei Bălăcescu, inclusiv cel al Mariei și al soțului ei de la acel moment, Iane Dâmboviceanu⁶¹.

O altă dovadă a preocupării pentru destinul post mortem al sufletului lor, cel puțin în cazul Mariei, o constituie actul din 29 ianuarie 1749 prin care, invocând faptul că „nefăcând Dumnezeu parte de fii ca să mă pomenească și în lume mult am muncit și nici un folos nu am cunoscut”, hărăzea în favoarea mănăstirii Hurezi și „la mâna sfinți<i> sale părintelui și fratelui meu Dionisie arhimandrit” cea mai mare parte a bunurilor ei, printre care amintim: un sălaș de țigani (4 suflete), via la Nemești (?) „cu toate cumpărăturile dimprejurul ei”, moșia de la Șușani, două inele de aur „cu zamfir”, 100 de taleri, un left în valoare tot de 100 de taleri, 12 tipsii de cositor și tot atâtea talere, „o masă mare cu peșchir”, plus alte 30 „măci dă stupi”⁶². Menționând că toate aceste bunuri erau ale ei „dă zestre și dă la boiarul meu cel dintăiu date” – excluzând astfel orice ingerință „dăspre tot neamul meu și dăspre rudele dumnealui soțului meu Ilie Otetelișanu” –, Maria cerea în mod expres, în schimbul acestui gest al ei de munificență, ca trupul ei neînsuflețit, să fie astrucat în incinta mănăstirii Hurezi, în așteptarea momentului Judecării de Apoi. Această dorință trebuia adusă la îndeplinire indiferent de locul

⁵⁹ M. Oproiu, *op. cit.*, p. 46, nr. 107. Așezământul a fost grav afectat de cutremurul din 1802, după cum reiese dintr-o însemnare pe filele unui *Triod* a unuia dintre „nepoții” lui Iane, Ștefan fost al treilea logofăt: „căzut-au și această sfântă biserică, rămâind numai Pantocratorul și Platitera cu oltaru crăpate”. Biserica va fi refăcută între anii 1825-1826 de un strănepot al lui Iane, Răducanu Dâmboviceanu fost mare serdar, și soția acestuia, Sofia (*ibidem*, p. 46, nr. 108, p. 48, nr. 115). Despre așezământ, a se vedea și Nic. Popescu, *Bisericile noastre: biserică din cătunul Dâmbovioara*, com. Titu, în „Amvonul”, XVIII, 1915, nr. 1, p. 25-29.

⁶⁰ Alexandru Ștefulescu, *Gorjul istoric și pitoresc*, Târgu-Jiului, 1904, p. 234-242; Ștefan Grecianu, *Genealogiile documentate ale familiilor boierești*, I, București, 1913, p. 250; R. Crețeanu, *op. cit.*, p. 919-920.

⁶¹ Al. Ștefulescu, *op. cit.*, p. 238. Amintim aici și faptul că portretul Mariei – împreună cu cel al lui Iane Dâmboviceanu – este redat și în tabloul votiv al bisericii din Baia de Fier, ctitoria lui Dionisie arhimandritul și a marelui vornic Constantin Brâncoveanu (*ibidem*, p. LVI, 17; R. Crețeanu, *op. cit.*, p. 921-923) și în cel al „foișorului lui Dionisie” de la mănăstirea Hurezi (R. Crețeanu, *op. cit.*, p. 925).

⁶² Din cele consemnate în pomelnicul mănăstirii Hurezi reiese că toate aceste bunuri au ajuns în stăpânirea locașului (Gherasim Cristea, episcopul Râmnicului, *Mănăstirea Hurezu, candela nestinsă a Ortodoxiei românești*, Râmnicu Vâlcea, Editura Conphys, 2003, p. 255).

unde sfârșitul vieții o va găsi și unde trupul îi va fi îngropat („sau la București sau la Dâmbovicioară”); în această eventualitate, obștea mănăstirii, în fruntea căreia la acel moment se afla fratele ei, egumenul Dionisie, era volnică ca după scurgerea a trei ani să-i aducă osemintele și să i le „așeze după obicei în sfânta biserică, în tindă”, ceea ce s-a și întâmplat, după cum putem deduce dintr-un document ceva mai târziu. După formula tot mai des întâlnită în documentele de acest fel, toți cei care într-un fel sau altul ar fi împiedicat punerea în aplicare a acestei ultime dorințe a ei, erau amenințați cu groaznică afurisenie și blestemul „a toate sfintele săboară și fața lui Dumnezeu să nu vază”⁶³.

După acest gest de dărnicie și de reafirmare a atașamentului față de așezământul de la Hurezi („care cu tot sufletul am iubit sfânta și dumnezeiasca mănăstire Hurezii”) – motivat și de faptul că mănăstirea era „depărtată” și că nu a dorit să aștepte momentul „când mi-aș fi cunoscut slăbiciunea” –, mărturiile documentare despre Iane Dâmboviceanu și, implicit despre soția lui Maria, sunt tot mai puține. Știm, de exemplu, că în ianuarie 1749, având calitatea de *fost mare clucer de arie*, Iane figurează ca martor într-un zapis prin care Dragomir vătaful și cetașii lui restituiau mănăstirii Hurezi niște vii aflate în dealul Târgoviștei, pe care așezământul le avea danie de la Andronache postelnicul⁶⁴. Doi ani mai târziu, având aceeași calitate, i se poruncea de către Grigore Ghica ca, împreună cu un alt dregător, Ianache fost mare serdar, să aleagă partea de moșie din Lipoveți, jud. Ilfov, închinată de jupâneasa Stanca spătăreasa în favoarea mănăstirii Zlătari, metoh al patriarhiei din Alexandria, de aceea a stolnicul Constantin⁶⁵.

Aceeași constatare este valabilă și în cazul Mariei, al cărei nume îl reîntâlnim menționat într-un document din noiembrie 1752, când cumpăra de la Păuna Cornășașca, în schimbul sumei de 17 taleri și jumătate, o țișgancă ce era căsătorită cu un țișgan al ei⁶⁶. Câteva luni mai târziu, mai exact la 20 ianuarie 1753, aflată la o vârstă înaintată și conștientizând că sfârșitul i se apropie, Maria decidea să-și întocmească un nou testament, în care a consemnat toate bunurile primite de la primul ei soț, Ilie Otetelișanu, și pe care nu le inclusese „în diiața ce am fostu dat la mănăstirea Hurezi mai nainte”⁶⁷, lăsând totodată să se întrevadă o anume stare de „încordare” în ceea ce privește relațiile cu soțul ei.

Potrivit actului, fraților Constantin, Matei și Fota – din înșiruirea acestora lipsește numele lui Ioan/Ioniță, ceea ce dovedește că la acea dată el nu mai era în viață – le testa mai multe sălașe de țișgani, mai puțin cel al lui Costandin bucătar, lăsat mănăstirii Hurezi ca să o pomenească, precum și niște inele și o pereche de

⁶³ ANIC, M-rea Hurezi, V/50 (vezi anexa II).

⁶⁴ G. Potra, *op. cit.*, p. 689-690, nr. 854.

⁶⁵ Ioan C. Filitti, *Arhiva Gheorghe Grigore Cantacuzino*, București, 1919, p. 66, nr. 209.

⁶⁶ ANIC, M-rea Hurezi, LII/90.

⁶⁷ Precizăm că, pe lângă deja amintita donație testamentară din 1749 în favoarea mănăstirii Hurezi, Maria mai întocmise încă un testament, datat cel mai probabil între anii 1735-1737 – în orice caz înaintea contractării celui de-al doilea mariaj, cu Vasile Păianu –, despre care însă vom vorbi cu o altă ocazie (I. Obretin, *op. cit.*, p. 212-214, nr. 63, cu precizarea că editorul l-a datat <1750>, fără a oferi vreo explicație a acestei datări).

paftale de argint. Restul sculelor ei – printre care se regăseau mai multe *bijuterii* (inele cu diamanturi, cu „zamfir”, două perechi de cercei, de asemenea împodobite cu pietre prețioase, un left de aur „cu rubin”, un lanț de aur, 12 șiruri de mărgăritar, o pereche de paftale din „argint poleit”), „*carâta*” cu *cei șese telegari* – hotăra să fie vândute cu prețul pe care de altfel nu uita să-l consemneze pentru fiecare dintre aceste bunuri în parte. Bani obținuți, la care se adăugau și cei 150 de taleri împrumutați „la dumnealui Ianea Dâmboviceanu, soțul meu,... cu zapis dumnealui”, urmau să fie încredințați și „administrați” de fratele Dionisie arhimandritul – desemnat de altfel ca epitrop al ei – pentru a-i face pomenirile „pentru sufletul meu”.

În mod special, cerea ca din amintita sumă de bani adunată, 50 de taleri să fie oferiți episcopului de la Râmnic ca să-i „slujască un sărindar cu parastas și să-mi citească molitvă de iertăciune la mormânt”, 120 de taleri trebuiau să fie oferiți la „bisericele noastre” de la Telești, Craiova și Oțeteliș, unde de asemenea dorea să i să slujească câte un parastas, iar alți 30 de taleri erau rezervați pentru confecționarea a „trei părechi de haine”, ce trebuiau să fie oferite la trei fete sărace. Suma de bani ce mai prisosea putea fi folosită tot pentru „pomenirile” sufletului ei, fie la momentul „îngropării”, fie la diferitele soroace stabilite de cutuma și normele credinței creștine până la scurgerea celor trei ani. La împlinirea acestui răgaz, ea cerea cu înfricoșat „blestem” – dorință pe care o regăsim consemnată și în celelalte acte testamentare ale ei – ca oasele să-i fie aduse la mănăstirea Hurezi, „de oriunde voi fi îngropată”.

Și de această dată, Maria considera că este îndreptățită să reafirme faptul că toate bunurile amintite în diată proveneau de la bărbatul „mieu cel dintâi și din agonista mea” și nicidecum de la părinții ei, respingând categoric eventualele pretenții de natură patrimonială dinspre frații ei, care nu aveau nici un drept „a căuta mai mult din ce le-am lăsat”. Aceeași interdicție îl viza și pe „boiaru meu, dumnealui Ianea Dâmboviceanu vel clucer”, care trebuia să încredințeze necondiționat „în mâna frăține-mieu” toate bunurile consemnate de ea, căci nu era îndreptățit să revendice vreun drept asupra acestora, chiar dacă „acum sunt cu dumnealui în casă”.

Mai mult, Maria nu pierde ocazia de a-și manifesta fără de nici o reținere nemulțumirea față de acesta, menționând un aspect mai mult decât relevant atât pentru mentalitatea și modul de înțelegere a ideii de „conviețuire” a oamenilor din acele vremi, cât și pentru confirmarea existenței unei stări de „încordare” dintre cei doi, de care aminteam mai sus: „iar eu de la dumnealui văz că nici o parte nu mi să face, că tot zice să facă diată și până acum n-au mai făcut”. În opinia testatoarei, toate aceste „reproșuri”, dar și așteptări, erau cu atât mai îndreptățite în condițiile în care, la momentul căsătoriei lor, adusesese „în casa dumnealui” sume importante de bani – 200 de galbeni ungurești, la care se mai adăugau și cei 300 de taleri „scoși” de la familia boierilor Băleanu – cheltuite „la datoriile și trebile dumnealui”. Pe lângă această „contribuție financiară” consistentă, Maria nu uita să amintească și faptul că „eu cât am fost în casa dumnealui cu bani<i> miei m-am îmbrăcat”.

Având în vedere toate aceste precizări și în eventualitatea în care Iane nu „va face vreo diată bună să mi să întoarcă din casa dumnealui”, Maria îl volnicea pe fratele ei, Dionisie arhimandritul, „să caute acești bani la casa dumnealui”, pe care avea libertatea să-i folosească mai apoi pentru pomenirea sufletului ei, al „bărbat<ului> mieu” și cele ale părinților ei⁶⁸.

Este greu de spus în ce măsură aceste „reproșuri” ale Mariei la adresa soțului ei au fost cunoscute sau nu de către acesta; cert este faptul că Iane a avut nevoie de o perioadă de doi ani pentru a „afla” despre nemulțumirile soției sale și, totodată, de a reflecta asupra unei soluții de compromis. Astfel, în a doua parte a lunii februarie a anului 1755 Iane Dâmboviceanu hotăra să întocmească „osebită foae” cu bunurile lui, agonisite „cu trudă și cu osteneală”, și pe care Maria, „ce o am soția a doa”, era îndreptățită să le stăpânească. Prin acest act reparatoriu, el dorea astfel și înainte de orice să compenseze contravaloarea celor „ce au adus ia în casa mea”, dar totodată să-și manifeste recunoștința și să-i răsplătească buna conviețuire de când „ne-am luat amândoi întru soțiire”.

Printre bunurile lăsate în beneficiul Mariei se regăseau 373 stânjeni de moșie, cumpărați de la un anume Radu Titeanu și cetașii lui, 4 pogoane de vie aflate în dealul Târgoviștei (printre acestea se aflau și cele două „bucăți de vie” de zestre ale primei lui soții), mai mulți țigani, casele din București, „din mahalaoa Sfintei Ecaterinii”, „carăta cu 6 telegari, cu hamurile” lor, un căruț „mic, ferecat, mocănesc, cu 4 cai”, o bivoliță cu lapte „cu malaca ei și cu doi turmaci”, precum și 4 boi de jug; referitor la numărul acestor din urmă animale, Iane preciza că Maria adusese ca zestre 6 boi, dar 2 dintre aceștia au fost vânduți, banii obținuți fiind mai apoi cheltuiți la „zidirea bisericii de la Dâmbovicioară de s-au făcut cu mine împreună ctitoră”, deși – după cum aminteam – acest statut nu este menționat în textul pisaniei locașului.

Totodată, Iane Dâmboviceanu recunoștea că valoarea tuturor acestor bunuri – fără a se mai lua în calcul valoarea vitelor „căci că acestea s-au dat una pentru alta” – se ridica la suma de 610 taleri, ceea ce reprezenta doar aproximativ jumătate din banii pe care Maria îi adusese în casa lui (1191 taleri și jumătate). Și totuși, din cele consemnate reiese că Maria s-a dovedit a fi o soție mai mult decât înțelegătoare, generoasă și bună „creștină”, renunțând a mai revendica amintita diferență de bani, având în vedere atât „slăbiciunea casii” soțului ei, cât și faptul că acesta avea copiii, „pe care n-au poftit nicidecum ca să-i lase lipsiți și îndatorați”. Mai mult, probabil și din dorința de a elimina viitoare revendicări din partea rudelor ei, cei doi soți stabiliseră de comun acord ca respectiva sumă de bani restantă să fie „socotită” în contul cheltuielilor pentru zidirea bisericii de la Dâmbovicioara, „pentru sufletul iei și al părinților iei, întru pomenire vecinică, ca o ctitoră împreună cu mine”

Din aceeași preocupare pentru a nu lăsa lucrurile neclarificate și care ar fi putut da naștere la îndelungate dispute, Iane Dâmboviceanu nu uita să precizeze că,

⁶⁸ ANIC, M-rea Hurezi, V/54 (vezi anexa III).

în eventualitatea în care copiii săi „nu să vor suferi” și nu vor accepta ca mama lor vitregă să stăpânească amintitele bunuri, contestându-i acest drept, ei aveau obligația de a-i restitui acesteia, în răstimpul de un an de zile, suma respectivă pe „deplin”, „căci că ia poștește banii a și-i lua, decât a stăpâni cele ce i-am lăsat”. Această predispoziție a Mariei pentru bani lichizi, dar și înțelegerea de care a dat dovadă, având în vedere situația de precaritate materială în care se afla familia soțului ei, constituiau tot atâtea motive ce au determinat-o pe acesta – după cum reiese din cele de asemenea menționate în document – să nu revendice vreun drept de stăpânire asupra casei lui Iane („nici parte din casă n-au pofit”) ⁶⁹. Nu putem spune dacă urmașii lui Iane Dâmboviceanu au acceptat sau nu „așezământul” tatălui lor în favoarea mamei lor vitrege; absența oricăror informații în acest sens ne determină să presupunem că aceștia au respectat cele stabilite de tatăl lor în amintitul „așezământ”.

După scurgerea a mai mult de doi ani de la întocmirea acestui act de ultimă dorință, a survenit și sfârșitul Mariei, cum se poate deduce dintr-un catastif în care Iane Dâmboviceanu a consemnat cu acribie toate cheltuielile pe care le-a făcut pentru pomenirea „răposatei soți<i>i> méle” până la scurgerea unui an de la momentul dispariției ei. Astfel, reiese că nefericitul eveniment a avut loc în data de 8 aprilie 1757, într-o zi de marți ⁷⁰, pe când Maria se afla la Dâmbovicioara, trupul fiindu-i astrucat între zidurile locașului ctitorit de soțul ei. Toate aceste detalii le putem deduce dintr-o scrisoare a arhimandritului Dionisie adresată popii Radu din amintitul sat în primele zile ale lunii iunie a anului 1764 ⁷¹.

Astfel, din informațiile înregistrate în primul document menționat, catastiful de cheltuieli, aflăm că pentru momentul pogrebaniei Mariei au fost cumpărate diferite cantități de produse alimentare – orez (12 ocale), stafide (roșii și negre), piper, „păpuși de zmochine”, miere, lămâi, zahăr, „șărbet”, șofran, carne și colaci –, materiale textile („11 pol coți sandal”, „28 coți de cit”, „2 testele cit”) folosite la confecționarea anumitor veșminte și a răspletiei, dar și pentru „decorarea” sicriului răposatei. Sume mai mari sau mai mici de bani au fost cheltuite de asemenea pentru achiziționarea anumitor produse necesare ofierii slujbelor oficiate în acel moment, cum ar fi tămâie și smirnă, pentru cele 250 „de vasă”, oferite celor ce au participat la înmormântare, precum și a unei cantități de ceară (23 de ocale, pentru care a fost folosită suma de 28 de taleri și 93 bani, de departe cea mai consistentă) necesară confecționării făcliilor și a lumânărilor. La toate acestea s-au mai adăugat și banii oferiți pentru recompensarea „ostenelilor” diferitelor fețe bisericești ce au participat la slujba înmormântării Mariei: vlădica („3 galbeni zermacupi”), dascălul Constantin, un anume protopop și „popii ot Ecaterina”, preotul Tecșan (acestuia din urmă i s-a oferit suma de 8 taleri pentru oficierea unui sărindar), dar și „popii ce au mers la Dâmbovicioară” (1 taler și jumătate).

⁶⁹ G. Potra, *op. cit.*, p. 717-718, nr. 876.

⁷⁰ ANIC, M-rea Hurezi, V/56.

⁷¹ ANIC, M-rea Hurezi, V/59.

În linii generale, din cele consemnate în catastif, reiese că aceleași cheltuieli au fost ocazionate și de pomenirile răposatei la împlinirea termenelor prevăzute de cutuma și normele religioase: 40 de zile, o jumătate de an, un an. De exemplu, pentru a aminti doar aceste detalii, pentru serviciile religioase prilejuite de scurgerea celor 40 de zile de la momentul decesului Mariei, Iane Dâmboviceanu a alocat sume importante pentru achiziționarea unei cantități însemnate de grâu (necesară pentru confecționarea a „500 bulzi i 1 200 pite”), a nu mai puțin de 600 de vase, a 20 ocale de ceară, 30 vedre de vin, a unei vaci și a 6 de oi (sacrificate cel mai probabil pentru îndrituitul ospăț funerar), 30 ocale de pește, sărat și proaspăt, a 13 basmale „i șervete” oferite „pă la părinți i poslușnici”, dar și a unui sărindar oficiat la mănăstirea Hurezi (10 taleri).

Ca în multe asemenea situații⁷², reiese că Iane Dâmboviceanu nu a dispus de suma de bani necesară achiziționării tuturor celor menționate mai sus și a răsplătirii celor implicați în buna desfășurare a ritualurilor asociate nefericitului moment al înmormântării și a celor ce i-au urmat, fiind astfel obligat să se împrumute; de această dată creditorul era chiar „sfînția sa părintele arhimandrit Hurezeanu”, fratele răposatei și totodată „cumnatul” său, de la care a obținut suma de 27 de taleri și 5 parale, bani pe care se angaja să-i restituie însă după ce se „ne vom socoti de céle ce am cheltuit”⁷³.

Aminteam mai sus faptul că dispariția Mariei a survenit pe când se afla la Dâmbovicioara, trupul neînsuflețit fiindu-i așezat în locașul ctitorit de soțul ei. Că lucrurile au stat așa și nu altfel reiese dintr-un document datat 9 iunie 1764 – deci după scurgerea a 7 și nu a 3 ani cum Maria cerea prin testament –, Dionisie arhimandritul adresa o scrisoare popii Radu din Dâmbovicioara, înștiințându-l că a trimis acolo „pă popa al meu”, cu ajutorul căruia trebuia să caute „oasăle răposatii de le va fi iertat Dumnezeu”, în scopul strămutării osemintelor acesteia. Astfel, destinatarului scrisorii i se cerea în primul rând să dea dovadă de discreție și să nu facă prea mare „publicitate” în jurul acestei operațiuni („să faci lucru pă taină, să nu știe nimenea”), dar și ca resturile trupesti ale defunctei să le așeze într-o ladă „oricum să vor găsi” și să le păstreze în interiorul bisericii. De asemenea, Dionisie arhimandritul îl înștiința pe menționatul slujitor al altarului că, pentru preluarea osemintelor răposatei lui surori, „oricum vor fi” ele, va veni însoțit de un arhiereu, la rândul lui acompaniat și de „alți părinți”. Dată fiind această situație, îi „recomanda” acestuia să fie prezent la fața locului cu ocazia amintitei descinderi, („să șazi acoale”), să „grijască” casele și să pregătească cele necesare pentru hrana unui asemenea oaspete de seamă, de preferat pe bază de pește („pește de să va

⁷² A se vedea, de exemplu, Gh. Lazăr, *Cheltuielile de înmormântare a unei jupâne de altădată: cazul Mariei Greceanu*, în Mircea Ciubotaru, Lucian-Valeriu Lefter (editori), *Mihai Dim. Sturdza la 80 de ani. Omagiu*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014, p. 781; idem, „*Din bun cuget și râvnă... am făcut o sfântă biserică*”: jupâneasa Ilinca Dobrosloveanca și destinul ctitoriei ei, în Monica Dejan (coord.), *Familii, reședințe și ctitorii boierești din Moldova și Țara Românească (secolele XV-XVIII)*, Suceava, Editura Karl A. Romstorfer, 2023, p. 276.

⁷³ ANIC, M-reă Hurezi, V/56 (vezi anexa IV).

găsi”), asigurându-l că va fi recompensat pe măsura efortului depus („am să-ți plătescu”) ⁷⁴.

Revenind la figura lui Iane Dâmboviceanu, putem spune că, cel mai probabil, catastiful în care a însemnat sumele de bani cheltuite pentru pomenirile soției sale a fost ultimul document care ni s-a păstrat de la el și că la acel moment, dată fiind vârstă înaintată pe care o avea, nu se bucura de o sănătate prea bună. Grafia și ductul destul de nesigur al scrisului, constatare cu atât mai lămuritoare dacă avem în vedere faptul că a fost un „profesionist” al literelor, confirmă pe deplin această opinie a noastră. De altfel, potrivit însemnării de pe filele deja menționatului *Stihirar* a unuia dintre fiii săi, Ioan/Ioniță postelnic, reiese că Iane a trecut la cele veșnice înainte de 3 iunie 1763 și că „a avut moarte de grabă, însă și fără de grai” ⁷⁵; cu o doză destul de mică de incertitudine, putem presupune că și trupul său a fost, de asemenea, așezat în incinta lăcașului pe care l-a ctitorit, biserica din Dâmbovicioara, fără a mai putea oferi și alte detalii în acest sens.

Înainte de a încheia acest studiu al nostru, se cuvine a aminti fie și doar câteva detalii despre urmașii direcți ai logofătului Iane, rezultați din primul său mariaj, cu speranța că în viitorul nu foarte îndepărtat vom avea posibilitatea de a continua această incursiune a noastră în genealogia familiei Dâmboviceanu, al cărei *temei* l-a constituit acest vrednic slujitor domnesc. Astfel, din informațiile extrase din documentele vremii, știm că din amintita căsătorie au rezultat patru descendenți, cu toții băieți: *Mihai*, *Matei*, *Constantin* și *Ioan/Ioniță*. Pe primii doi îi întâlnim amintiți în documente cu statutul de *logofăt* – *Mihai* ca *logofăt de vistierie* ⁷⁶, iar pe *Matei* ca *logofăt* în cancelaria domnească a lui Constantin Mavrocordat ⁷⁷ –, ceea ce înseamnă că această *profesie* s-a bucurat de mare prețuire în rândul urmașilor săi. Despre cel de-al treilea fiu, *Constantin*, la acest moment al cercetării noastre putem spune că îl întâlnim menționat doar într-un singur document, ce poartă data 23 iunie 1763 – deci la scurt timp după dispariția tatălui

⁷⁴ ANIC, M-reia Hurezi, V/59 (vezi anexa VI). Pe verso, o altă scrisoare, datată 7 iunie 1764, adresată aceluiași slujitor al altarului, popa Radu, prin care era anunțat nu numai că va sosi un anume Stan țigan cu cheia, dar totodată i se cerea să „caute” lucrurile „închise în pivniță”, potrivit celor însemnate „într-această foaie mai jos”, iar de la un anume Tudor țigan urmând să fie luate cele „ce vor fi afară” (vezi anexa V). Nu știm dacă într-un final osemintele Mariei au fost depuse în incinta mănăstirii Hurezi, după cum își exprimase dorința, sau în interiorul bisericii din Șomânești (cum considera Al. Ștefulescu, *op. cit.*, p. 234).

⁷⁵ C. Litzica, *op. cit.*, I, p. 218-219.

⁷⁶ Cu acest statut este amintit de tatăl său în foița din februarie 1755, în care a consemnat cele lăsate în favoarea celei de-a doua lui soții, înscris în care se menționează și niște vieți din dealul Orlii vândute unui anume călugăr (G. Potra, *op. cit.*, p. 716-718, nr. 876).

⁷⁷ I. C. Filitti, *op. cit.*, p. 236-237, nr. 732; Grina-Mihaela Rafailă, *Actele documentelor Mavrocordăți*, p. 136-137, nr. 103. Numele lui mai este consemnat atât într-o însemnare aflată pe una din filele unui manuscris, datată 1765, în care sunt cuprinse *Învățăturile Sf. Theodor Studitul* (G. Ștrempel, *op. cit.*, p. 324-325, nr. 2589), cât și într-o carte din 1785, când cu siguranță nu mai era în viață, a marilor boieri referitoare la o dispută privind un loc din mahalaua Olari, pe care Gheorghe Cernovodeanu îl cumpărase de la mănăstirea Sf. Pantelimon (G. Potra, *Documente privitoare la istoria orașului București (1594-1821)*, București, Editura Academiei Române, 1961, p. 518-520, nr. 424).

său –, prin care, împreună cu celălalt frate, Ioan, vindea marelui vistier Badea Știrbei mai multe pogoane de vie în dealul Orlii, cu case de piatră, ridicate pe pivniță de piatră, și cu cramă⁷⁸.

În fine, ceva mai multe informații avem despre cel de-al patrulea fiu, *Ioan/Ioniță*, cel căruia i-a revenit „meritul”, din cele ce cunoaștem până acum, de a fi asigurat continuitatea biologică a neamului. Beneficiase, ca și frații săi, de o inițiere în tainele scrisului, căci lui îi datorăm însemnare din anul 1763 în care era consemnată dispariția tatălui său. Se pare că a trecut la cele veșnice la o vârstă nu foarte înaintată, lăsând în urma lui mai mulți copii nevârstnici. Aceste detalii le putem deduce dintr-o anafora din 12 ianuarie 1779 a boierilor epitropi desemnați de domn să cerceteze și să judece o plângere a copiilor „nevârstnici” ai acestuia, *Năstasie, Ianache și Maria*⁷⁹, urmare a neînțelegerilor pe care le aveau cu datornicii tatălui lor. Făcându-se catagrafie cu bunurile rămase în urma tatălui lor și constatându-se că valoarea acestora nu reprezenta nici jumătate din zestrea mamei lor – despre care aflăm că era fiica lui Iorga șetrar din Câmpulung și că la acea dată era și ea dispărută (copiii erau „fără de mumă”) –, comisia de boieri recomanda domnului ca ceea ce mai rămăsese din averea tatălui lor să fie stăpânită de urmașii acestuia, fără ca pe viitor ei să mai fie „bântuiți” de către datornici⁸⁰.

Ajunși la finalul acestei demers al nostru, credem că prin informațiile de natură biografică referitoare la viața, familia și parcursul profesional – în special în ceea ce privește calitatea de *logofăt de taină* –, reiese cu prisosință faptul că Iane Dâmboviceanu a fost o figură reprezentativă⁸¹ a perioadei primei jumătăți a secolului al XVIII-lea. Și când spunem aceasta, avem în vedere nu numai îndelungata sa activitate ca slujitor domnesc, aproape o jumătate de veac, fidelitatea și atașamentul față atât de domnul Constantin Brâncoveanu (și domnii care i-au urmat în scaun), cât și față de mult încercata familie a acestuia, cunoștințele sale în ceea ce privește *meșteșugul condeifului*, abilitățile sale lingvistice, precum și implicarea într-un act ctitoricesc. Nu ne rămâne decât să sperăm că cercetări viitoare vor scoate din dosarele prăfuite ale arhivelor noi informații referitoare atât la activitatea lui Iane Dâmboviceanu, cât și a urmașilor săi, mai apropiați sau mai îndepărtați, oferindu-ne astfel posibilitatea de a continua și întregi acest demers al nostru.

⁷⁸ ANIC, M-reă Cernica, XXIII/4.

⁷⁹ În afara acestor trei odrasle, știm cu siguranță că Ioniță a mai avut printre urmași cel puțin încă o fată, *Safta*, căsătorită cu Nicolae Voinescu (era fiul lui Cârstea Voinescu și al Saftei, născută Fusea) și dispărută la vârsta de 22 de ani; trupurile ei și ale celor doi copii rezultați din acest mariaj, Ioan și Ștefan, au fost astrucate în incinta bisericii Sf. Vineri din Târgoviște (pentru detalii, vezi Gh. Lazăr, *Un negustor târgoviștean și destinul familiei sale (secolul al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea)*, în *RI*, XXII (2011), nr. 5-6, p. 497-498).

⁸⁰ *Acte judiciare din Țara Românească. 1775-1781*, vol. întocmit de Gheorghe Cronț, Alexandru Constantinescu, Anicuța Popescu, Theodora Rădulescu, Constantin Tegăneanu, București, Editura Academiei Române, 1973, p. 697, nr. 637.

⁸¹ O opinie contrară la O. Olar, *op. cit.*, p. 181, n. 1 („Iane nu a fost o personalitate marcantă a vremii sale”).

ANEXE

I.

1746 (7255) noiembrie 8

† Cu acest al meu încredințat zăpis adeverez la toți cei ce să va cădea a ști că în vremea răzmiriții cei dintâi, când eram eu surghiun la Chiutahiia, cu răposata doamna Marica a răposatului Costandin vodă Brâncoveanu și cu ginerii mări<i>i sale, întâmplându-să de au venit niște ȡigani ai sfintii mănăstiri Bistriții în ȡiganiii miei de la Dâmbovicioară. Și la acea vreme, întâmplându-să aici în țară mare foamete, venit-au un ȡigan, anume Stan (căruia cu câțiva ani mai încoace i s-au întâmplat moarte), cu ȡiganca lui și cu trei feciori, de s-au rugat ca să-i scoatem den foamete și pentru cât vom cheltui cu hrana lor să ne luăm un copil din copiii lui, răspunzând că n-au stăpâni.

Deci, după ce i-am scos din foamete, am luat cu voia tătâne-său un copil, anume Oprea, pre carele, crescându-l în casă și făcându-să de vârstă, l-am și căsătorit și l-am stăpânit până când s-au îmbinat țara Oltului cu țara dincoace, de s-au făcut tot una. Atuncea dar, dându-să de la domnie mănăstirilor de peste Olt toate moșiile, viile și ȡiganiii supt stăpânirea lor, aflatu-se-au și la mine feciorii lui Stan ȡigan, anume: Miroslov, Oprea și Vladul, că sânt ai mănăstirii Bistriții. Și vrând să-i ia, era la mijloc pricină de judecată: una că Miroslov ȡiganul era însurat de ținea o ȡigancă a mea, anume Sofiica, cu care au făcut și o fată, anume Elina. Era și Oprea, frate-său, iar însurat de ține o ȡigancă a mea, anume Tudora, iar Vladul, fratele lor cel mai mic, era neînsurat, pre care și l-au luat părinții mănăstirii. A doao, că pă vremea foameții am cheltuit multe bucate cu dânsii până i-am scos din foamete și n-am stăpânit pe ceialalți, afară din Oprea ȡiganul. ȡigancele dar, fiind cusătoare și învățate în casă la tot lucrul, nu puteam primi schimbu alte ȡigance neînvățate, a să despărți sălașile cu cununie, încă legea nu slobozește. Dar ce am făcut: învoitu-m-am cu sfînția sa părintele arhimandritul și năstavnicul sfintii mănăstiri Bistriții, chir Antonie, și cu tot soborul sfintii mănăstiri de mii-au lăsat pe Oprea ȡiganul cu doi copii al lui, însă pă Oprea mi l-au lăsat cu voia a tot săborul pentru multa cheltuială ce am cheltuit cu ceialalți în vremea foameții, de i-am scos de<n> foamete, și pentru cheltuiala ce am cheltuit cu Oprea ȡiganul, când făcuse o rană la un picior, de era să-i cază piciorul. Iar pentru doi copii ai lui mici, unul de ani trei și altul de 2 ani, i-am dat pe Sofiica ȡiganca, care o ține Miroslov ȡiganul, ce o am cumpărat de la sfînția sa părintele arhimandritul Hurezeanu în taleri 29, precum adeverează zăpisul sfînți<i>i sale. Și am dat și pe fata ei Elina, ce scrie mai sus, în locul acelor doi copii. Și după învoirea și tocmeala noastră mii-au dat sfînția sa mai sus-numitul arhimandrit și năstavnicul de la mănăstirea Bistrița, chir Antonie, carte de stăpânire pe Oprea ȡigan cu doi copii ai lui, întărită cu pecetea mănăstirii și cu iscăliturile a tot săborul.

Drept aceea, am dat și eu aceasta al meu adevărat zăpis la mâna sfînți<i>i sale părintelui Bistriceanu și la tot soborul sfintii mănăstiri, ca de acum înainte să aibă a stăpâni sfânta mănăstire pe Sofiica ȡiganca cu fata ei cu bună pace, întărind zăpisul acesta cu iscălitura și pecetea mea.

Noiemvrie 8 dni, leat 7255 <1746>.

Iane Dâmboviceanu vtori logofăt¹.

ANIC, M-rea Bistrița, LXV/85.

Orig. rom., hârtie (30,5 x 44,5).

¹ Semnătură autografă.

II.

1749 (7257) ianuarie 29

Grigorie episcop Râmnicului¹.

† Adecă eu, Mariia, jupâneasa dumnealui Iane Dâmboviceanu vel clucer, fiica răposatului Fotii căpiténul Bălăcescu, dat-am acest credincios al meu zapis ca să fie dă întărire și dă mare credință la sfânta mănăstire Hurezii, sudstvo Vâlcea, unde să cinstesc Sfinții și Întocma cu Apostolii Împărații Costandin și Elena, și la mâna sfinți<i>i sale părintelui și fratelui meu Dionisie arhimandrit și egumen sfintei mănăstiri Hurezii și la tot săborul. Precum să să știe că, nefăcând Dumnezeu parte dă fii ca să mă pomenească și în lume mult am muncit și nici un folos nu am cunoscut, socotit-am dar și după moartea mea, unde ticăloasăle mele dă oase să vor odihni, care cu tot sufletul am iubit sfânta și dumnezeiască mănăstire Hurezii, pentru aceea am lăsat și eu după moartea mea să mi să aducă oasele la această sfântă mănăstire, oriunde mă vor îngropa și ori la ce biserică, sau la București, sau la Dâmbovicioară, să fie slobozi părinții și frati-mieu și părinții dă la mănăstire Hurezii ca să-mi ia oasele după trei ani și să mă ducă la sfânta și dumnezeiască mănăstire Hurezii, ca să le așaze după obiceiul în sfânta biserică, în tindă.

Iar cine nu mă va duce unde las eu să dea seama dă sufletu meu și să fie supt blestemul a toate sfintele săboară și fața lui Dumnezeu să nu vază. Așijderea și cine va întoarce, au eu, au alții, numai veri unde mi s-ar întâmpla moarte să fie volnici părinții dă la sfânta mănăstire Hurezii să mă ia, adecă oasele să le îngroape la această sfântă mănăstire.

Așijderea și dă să va găsi vreo scrisoare, sau vechie, sau noao, făcută dă mine până acum la altă parte, aceia să nu să crează, căci cu acest zapis al meu în loc dă diiată întăresc și cu mare blestem las ca să ție acest zapis al meu. Și eu, pentru sufletul meu, încă las la sfânta mănăstire danie un sălaș dă țigani cu tot să[lașu]² lui, suflete 4, și viia mea cu tot locu și crama dă la Neméști, cu toate cumpărăturile dâmprejuru ei și moșia dă la Șușani, fără [...] ³ dă pieste tot hotaru danie, fiindcă am⁴ cumpărat acel hotar cu zloți [...] ⁵ și 2 inele dă aur, cu zamfir, taleri 100, și un left dă taleri 100 și 12 tipsii dă cositor i 12 talere, o masă mare cu peșchir, 30 dă măci dă stupi.

Drept aceea, am dat acest zapis al meu în loc dă diiată la sfânta mănăstire Hurezii și la mâna părintelui și fratelui meu, chir Dionisie, și la tot săborul sfintei mănăstiri, să fie dă întărire și să aibă a stăpâni aceste ce să scriu mai sus cu bună pace dăspre tot neamul meu și dăspre rudele dumnealui soțului meu, Ilie Otetelișanu, că sânt ale mele bune și drepte dă zestre și dă la boiarul meu cel dântăiu date. Pentru aceea și eu le las pentru sufletul meu și al dumnealui la sfânta mănăstire, ca să aibă a stăpâni cu bună pace în veci.

Iar în urmă, cine nu va face precum scriu mai sus, sau părinții dă la sfânta mănăstire nu vor purta grija după trei ani să-mi aducă oasele dă unde vor fi îngropate sau cineva dăn rudele bărbatului meu, sau alte obrază dă vor fi ctitori la biserică ce mi să va fi îngropat trupu, unii ca aceia să dea seama dă sufletul meu și să fie supt blestemul a toate săboarăle și fața lui Dumnezeu să nu vază, partea și loc cu Iuda și afurisitu Ariia să aibă.

Și am făcut această diiată dă a mea bunăvoie, fiind cu viață, care fiind sfânta mănăstire dăpărtată nu am așteptat când mi-aș fi cunoscut slăbiciunea atunci să fi făcut, ci am făcut-o dăn vreme și am dat la mănăstirea sfinți<i>i sale părintelui arhimandrit, egumen sfintei mănăstiri Hurezii, ca să o ducă să stea la mănăstire, și care după vreme năstavnici va fi sfintei mănăstiri, dacă Domnul Dumnezeu va chiea pă sfinția <sa> și nu va trăi să-mi aducă oasele păcum scriu mai sus, oricare vor fi năstavnici să aibă a face precum scriu mai sus.

Și pentru mai adăvărată credință am iscălit mai jos și am pus și pecétea mea, ca să să crează.

Ghenarie 29 dni, leat 7257 <1749>.

Maria Dâmboviceanca clucereasa¹.

ANIC, M-rea Hurezi, V/50.

Orig. rom., hârtie (27 x 30), rupt la îndoituri, sigiliu inelar în tuș.

Copie, *ibid.*, ms. 449, f. 562^{r-v}.

¹ Semnătură autografă.

² Loc rupt în orig.

³ Două cuvinte corectate, ilizibile.

⁴ Inițial *iaa*, apoi corectat.

⁵ Loc gol în orig.

III.

1753 (7261) ianuarie 20

Grigorie episcop Râmnic adeverez¹.

† Diiata a doa ce am dat la mâna sfântului părintelui și fratelui meu Dionisie arhimandrit și egumen sfintei mănăstiri Hurezi pentru cele ce am avut de la soțul meu Ilie Otetelișanu și în diiata ce am fostu dat la mănăstirea Hurezi mai nainte nu s-au cuprins, precum va arată în jos, anume: și scule, și țigani, și altele ce am avut, la care fieștecare arată cu prețul lor ce le-am cumpărat și cui ce am lăsat și cu bani<i> ce să vor lua după acestea ce să facă și cui ce să dea, precum va arăta în jos anume.

Ghenarie 20 dni, 7261 <1753>.

Țiganii

- Tudor țiganu cu țigancă lui, Preda, și cu doi copii ai lui, anume Matei și soru-sa Ilinca;
 - Radu țigan cu țigancă lui, Stanca;
 - Costandin bucătar cu țigancă lui, Gherghina, i cu copii lui, Marin, Simioana, Ion, frate-său; acest sălaș l-am dat sfintei mănăstiri Hurezi pentru sufletul meu;
 - Nicola țigan cu țigancă lui, Ioana, și cu copi<i>i lor, anume Stana; acest sălaș l-am dat fraților meu, Costandin, Matei și Fota Bălăceștii, să-i împartă câte trei frații.
- Și mai las dumnealor inele [...] ² și o păreche de paftale de argint.

Sculele ce am lăsat să să vândă, să să dea pentru sufletul meu

- 2 inele cu zamfir, preț taleri 60;
- 1 inel cu diiamant ce l-am luat de schimbu de la dumnealui, preț taleri 70;
- 1 păreche de cercei cu zmaragdu și cu diiamant, preț taleri 80;
- 1 păreche cercei cu zmaragdu i mărgăritar, preț taleri 30;
- leftu de aur cu rubin, cu lanț de aur, preț taleri 50;
- 12 șiruri de mărgăritar, preț taleri 100;
- 1 păreche paftale de argint poleitu, preț taleri 24;
- carâta, preț taleri 150;
- 6 telegari, preț taleri 80;
- 150 taleri ce am la dumnealui Ianea Dâmboviceanu, soțul meu, împrumut cu zapis dumnealui.

Acestea toate las epitrop pă frate-meu Dionisie arhimandrit, egumen sfintei mănăstiri Hurezi, ca să le dea cui ce am rânduit, atâta sfintei mănăstiri, cât și fraților miei, precum scrie mai sus. Iar ce<i>alalt țigani, și scule, și carâta, și cai să să vândă toate aceste

și cu bani<i> ce-i va lua după acestea să-i dea pentru sufletul meu, precum va arăta mai jos:

- 50 taleri să dea la sfântul părinte episcop Râmnicului să-mi slujască un sărindar cu parastas și să-mi cetească molitvă de iertăciune la mormânt;

- 120 taleri să dea la sfintele mănăstiri i la bisericile noastre, la Telești, la Craiova, la Oteteliș, să-mi slujască câte un sărindar;

- 30 taleri să facă trei părechi de haine să dea la trei fete sărace.

Iar ce³ bani mai prisosesc să-mi facă pomenire la îngropare, la patruzăci de zile, la o jumătate de anu și la anul și al doilea anu, iar la al treilea anu las cu blestem, precum și în diiața ce am dat mai înainte la sfânta mănăstire Hurezi, de va fi viu sfinția fratele meu sau de să va întâmpla să moară înaintea mea, pre care va rândui Dumnezeu și Sfinții întocma ca Apostolii Împărați a fi năstavnici aceștii sfinte mănăstiri, îl rog și îl jur cu numele lui Dumnezeu să-mi mute o<a>sele oriunde voi fi îngropată și să le aducă la sfânta mănăstire Hurezii și să stăpânească sfânta mănăstire ce i-am dat în diiața dintâi. Iar acestea ce scriu mai sus să le vândă toate și să-mi facă pomenirile și sărindarele și altele ce am lăsat. Iar de vor mai prisosi bani și aceia să dea pentru sufletul meu, iar frații miei să n-aibă a căuta mai mult din ce le-am lăsat, pentru că eu ce am nu easte de la părinții miei, ci easte de la bărbatul meu cel dintâi și din agonisita⁴ mea.

Așijderea și boiaru meu, dumnealui Ianea Dâmboviceanu vel clucer, încă să n-aibă treabă la acestea că sint bune și drepte ale mele și fiindcă acum sânt cu dumnealui în casă, acestea toate sânt la noi, iar după moartea mea să aibă dumnealui a da toate acestea ce scriu într-această diiață în mâna frăține-meu ca să le dea după cum sânt orânduite, iar eu de la dumnealui văz că nici o parte nu mi să face, că tot zice să facă diiață și până acum n-au mai făcut. Și eu am venit în casa dumnealui cu galbeni ungurești doaă sute și am scos și taleri 300 de la Bălăni și toți aceștea s-au cheltui la datoriile și⁵ trebile dumnealui, încă și eu cât am fost în casa dumnealui cu bani<i> miei m-am îmbrăcat. Ci de va face vreo diiață bună să mi să întoarcă din casa dumnealui bine, iar de nu să fie volnic frate-meu și sfânta mănăstire să caute acești bani la casa dumnealui și iar ce va lua să dea pentru sufletul meu și al părinților miei și al bărbat<ului> meu.

Iar carii nu va urma și nu va face toate câte s-au zis mai sus să va judeca cu sufletul meu înaintea lui Dumnezeu, că eu la vrémea bătrânéților mele mărturisescu cu sufletul meu că toate acestea sânt bune și drepte ale mele.

Și pentru mai adevărata credință am iscălit și am pus și pecétea, fiind și alte mărturii iscăliți, vrednice de crezut.

Ghenarie 20 dni, 7261 <1753>.

Mariia cliucereasa Dâmboviceanca, sin Fota căpitan Bălăcescul

Antonie arhimandrit, igumen Bistriței, martor⁶.

ANIC, M-rea Hurezi, V/54.

Orig. rom., hârtie (16,5 x 43), sigiliu inelar în tuș.

Copie, *ibid.*, ms. 449, f. 562^v-563^v.

¹ Semnătură autografă, cu altă cerneală.

² Loc gol în orig.

³ чеа.

⁴ аконисита.

⁵ Corectat.

⁶ Semnături autografe.

IV.

1757 (7265) aprilie 8

/f. 1^r/ Foaia pentru cheltuiala ce s-au făcut la pomenirile dumneaei răposatei sorori-mea vornicesi Mariei.

Aprilie 8 dni, 7265 <1757>.

/f. 1^v/ *Foița de toată cheltuiala ce s-au cheltuit la moartea dumneaei jupânesei Mariei, aprilie 8 dni, marți.*

- 3 galbeni zermacupi la vlădica;
- 1 galben zermacupi la Mirău;
- taleri 8, bani 90, la 11 pol coți sandal;
- taleri 2, bani 12, pe 28 coți de cit;
- bani 110 pe 2 testele cit;
- bani 90 pe carne;
- taleri 1, bani 30, pentru colaci;
- taleri 28, bani 93, la făclii, ocă 17 și cu pla<ta> iar la ocă 6 ceară; dumnealui vornicu să facă acești bani;
- taleri 3 s-au dat la dascalul Costandin i la protopop i la popii ot <Sfânta> Ecaterina;

- taleri 2 la respetic;
- taleri 1 pol la tâmplari pentru tron;
- bani 72 la [...]¹;
- taleri 1, bani 105, la 250 de vasă;
- bani 60, la 30 păpuși de zmochine;
- bani 30 la miere și la lămâi²;
- taleri 8 la popa Tecșan pentru sărindare;
- taleri 1, bani 96, la 12 ocă orez;
- bani 30, la stafide roșii i negre;
- bani 40 la piperi;
- bani 72 la pol ocă zahar;
- bani 18 la șărbet;
- bani 30 la 12 dramuri șofran;
- bani 45 la 1 litră tămâie;
- bani 36 la 2 dramuri zmirnă;
- 1 pol taleri popii ce au mers la Dâmbovicioară.

Am luat de la sfinția sa părintele arhimandrit Hurezeanu împrumut taleri 27: 5 parale de i-am cheltuit la treaba mea.

La socoteala noastră, când ne vom socoti de cele ce am cheltuit la pomenirile răposatei soți<i>i méle Mariei, de va coprinde acești bani voi fi plătit, /f. 2^r/ iar de vor mai lipsi să-i plătesc. Și am iscălit mai jos, mai 13 dni, leat 1757.

Iane Dâmboviceanu vel vornic al Târgoviștei³.

Cheltuiala ce s-au făcut la 40^a de zile, mai 24 dni

- † 1300 ocă grâu, oca po bani 7, taleri 43, de s-au făcut 500 bulzi i 1200 pite;
- 20 taleri pă ceară ocă 20;
- 5 taleri la orez i piper i bumbac i tămâie;
- 7 taleri, 300 la 600 de vase;

- 15 taleri la 30 vedre vin, vadra bani 60;
- 10 taleri o vacă i 6 oi;
- 4 taleri la ocă 30 pște sărat i proaspăt;
- 13 taleri la parastas i 13 basmale i servete pă la părinți i poslușnici;
- 10 taleri un sărindar la Hurezi⁵.

/f. 2^v/ *Cheltuiala ce s-au făcut la pomenirea de jumătate dă an, octomvrie 8 dni, 7266 <1757>*

- 50 taleri la ocă 50, s-au făcut 800 bulzi i pite de împărțeală;
- 18 taleri la 18 ocă de ceară;
- 4 taleri la 600 vase;
- 20² taleri la 40 vedre dă vin;
- 14 taleri la 2 vaci i 7 oi;
- 7 taleri la 6 ocă pște sărat, po bani 12, i pște proaspăt;
- 3 taleri la 20 ocă orez, po bani 18 oca;
- 16 taleri la parastas cu șervete i basmale, un [...] ¹ cu flori, [...] ¹ și din bani ce s-au dat și la alți pslușnici;
- 10 taleri un sărindar la Hurezi;
- 9 taleri sărindar la Dâmbovicioară.

Aprilie 8 dni 7266 <1758> cheltuiala ce s-au făcut la anul

- 15 taleri la ocă 15 de ceară;
- 23 taleri la vedre de vin 46;
- 44 taleri la grâu ocă 44;
- 6 taleri la 900 de vase;
- 12 taleri la 3 vite dă vaci;
- 6 pol taleri la 6 oi i un miel;
- 3 taleri pște sărat;
- 5 taleri la 20 ocă orez, po bani 30 oca;
- 20 taleri la preoți, la parastas, i altor poslușnici care au ajutat;
- 10 taleri un sărindar la mănăstirea Hurezi.

ANIC, M-rea Hurezi, V/56.
Orig. rom., hârtie (11 x 33,5).

¹ Indescifrabil.

² Corectat.

³ Semnătură autografă.

⁴ Inițial a fost scris жѢМѢТАТЕ, apoi literele ce preced și urmează litera ѡ (= 40) au fost barate în orig.

⁵ Textul italicizat, ad. ulterior, altă cerneală.

V.

1764 iunie 7

Cinstite și cuvioase sfinte părinte chir popo Radule, de la Dumnezeu cel milostivu sănătate îți poftesc. Cu răvaș de altu nu am, fără decât iată că veni sfinția sa părintele arhimandrit pe acii. Ci sosind și Stan țișanu cu cheia să cauți să dai sfinți*<i>*i sale cele ce

am însemnat într-această foaie mai jos, cele ce¹ vor fi închise în pivniță, iar cele ce vor fi afară le voi lua de la Tudor ȝigan și pe cele ce vei da vei lua însemnare de la sfinția <sa>.

Aceasta <ți scriu> și fii sfinția <ta> sănătos.

Iunie 7, 1764.

Al sfinți<i>i <ta> fii sufletesc Ioanu [...]².

† 1 pereche de fiară de plug;

† un lanțu de rădvan;

† 1 clondiriu de cositoriu;

† 1 toc de cuțite în lada cea den biserică.

ANIC, M-rea Hurezi, V/59 a.

Orig. rom., hârtie (11 x 31).

¹ Corectat.

² Indescifrabil.

VI.

1764 iunie 9

Duhovnice popa Radu din Dâmbovicioară sănătate! Iată că trimisăi pă popa al meu, ci să cauți să pui oameni să cauți oasăle răpoosatii¹ de le va fi iertat Dumnezeu, să le pui în ladă, precum îți scrie Ioniță și să stea în biserică, oricum să vor găsi. Să faci lucru pă taină, să nu știe niminea și să vie popa să ne spuie cum s-au găsit, ci oricum vor fi așa să stea în biserică, că venim cu arhiereu să le rădicu oricum vor fi. Și sfinția <ta> să șazi acoalea ca am să-ți plătescu și să mai vorbim și să grijiți casăle că vor să vie arhiereu și cu alți părinți. Și niscăi pște de să va găsi, că vom plăti cu bani. Și altele ce-ți scrie Ioniță să le cauți, când vom veni să fie gata. Aceasta-ți <scriu>, rămăi <sănătos>.

Iunie 9 dni, 1764.

Al sfinți<i>i <ta> frate,

Dionisie arhimandrit, igumen Hurezi².

ANIC, M-rea Hurezi, V/59 b.

Orig. rom., hârtie (11 x 31).

¹ Post *răpoosatii*, loc pătat în orig.

² Semnătură autografă.

ABREVIERI

<i>AARMSI</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice
<i>AARMSL</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Literare
<i>AARPAD</i>	= „Analele Academiei Române”, seria II, București, 1879-1916
<i>AA.SS.</i>	= <i>Acta Sanctorum</i> , ed. Bollandisti, III ^a ediție, Parigi 1863-1870
<i>AB</i>	= Arhivele Basarabiei
<i>ACNSAS</i>	= Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității
<i>AE</i>	= L'Année Epigraphique, Paris
<i>AIR</i>	= Arhiva Istorică a României
<i>AIAC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj
<i>AIIAI</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>AIIC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Cluj
<i>AIINC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Națională, Cluj
<i>AIIX</i>	= Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>ALIL</i>	= Anuarul de Lingvistică și Istorie Literară, Iași
<i>ALMA</i>	= <i>Archivum Latinitatis Medii Aevi</i> . Genève.
<i>AM</i>	= Arheologia Moldovei, Iași
<i>AMAE</i>	= Arhiva Ministerului Afacerilor Externe
<i>AmAnthr</i>	= American Anthropologist, New Series, Published by Wiley on behalf of the American Anthropological Association
<i>AMM</i>	= Acta Moldaviae Meridionalis, Vaslui
<i>AMMB</i>	= Arhiva Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași
<i>AMN</i>	= Acta Musei Napocensis
<i>AMR</i>	= Arhivele Militare Române
<i>AMS</i>	= Anuarul Muzeului din Suceava
<i>ANB</i>	= Arhivele Naționale, București
<i>ANC</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Cluj
<i>ANSMB</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Municipiului București
<i>ANG</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Galați
<i>ANI</i>	= Arhivele Naționale, Iași
<i>ANIC</i>	= Arhivele Naționale Istorice Centrale
<i>ANR-Cluj</i>	= Arhivele Naționale, Cluj-Napoca
<i>ANR-Sibiu</i>	= Arhivele Naționale, Sibiu
<i>ANRM</i>	= Arhivele Naționale ale Republicii Moldova, Chișinău
<i>ANRW</i>	= Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, Berlin-New York
<i>ANSMB</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Municipiului București
<i>ANV</i>	= Arhivele Naționale, Vaslui
<i>AO</i>	= Arhivele Olteniei
<i>AP</i>	= Analele Putnei
<i>APH</i>	= Acta Poloniae Historica, Varșovia
<i>AqLeg</i>	= <i>Aquila Legionis. Cuadernos de Estudios sobre el Ejército Romano</i> , Salamanca
<i>AR</i>	= Arhiva Românească
<i>ArchM</i>	= Archiva Moldaviae, Iași
<i>ArhGen</i>	= Arhiva Genealogică
„Arhiva”	= „Arhiva”. Organul Societății Științifice și Literare, Iași
<i>ArhMold</i>	= Arheologia Moldovei

ASRR	= Arhiva Societății Române de Radiodifuziune
AȘUI	= Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași
ATS	= Ancient Textile Series, Oxbow Books, Oxford și Oakville
AUAIC	= Arhiva Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
AUB	= Analele Universității „București”
BA	= <i>Biblioteca Ambrosiana</i> , Roma, Città Nuova Editrice
BAR	= Biblioteca Academiei Române
BArchB	= Bundesarchiv Berlin
BAR int. ser.	= British Archaeological Reports, International Series
BBRF	= Buletinul Bibliotecii Române din Freiburg
BCIR	= Buletinul Comisiei Istorice a României
BCMI	= Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice
BCU-Iași	= Biblioteca Centrală Universitară, Iași
BE	= Bulletin Epigraphique
BF	= Byzantinische Forschungen, Amsterdam
BJ	= Bonner Jahrbücher, Bonn
BMI	= Buletinul Monumentelor Istorice
BMIM	= București. Materiale de istorie și muzeografie
BNB	= Biblioteca Națională București
BNJ	= Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher
BOR	= Biserica Ortodoxă Română
BS	= Balkan Studies
BSNR	= Buletinul Societății Numismatice Române
ByzSlav	= Byzantinoslavica
CA	= Cercetări arheologice
CAI	= Caiete de Antropologie Istorică
CartNova	= <i>La ciudad de Carthago Nova 3: La documentación epigráfica</i> , Murcia
CB	= Cahiers balkaniques
CBI	= <i>Der römische Weihebezirk von Osterburken. Corpus des griechischen und lateinischer Beneficiärer – Inschriften des Römischen Reiches</i> , Stuttgart
CC	= Codrul Cosminului, Suceava (ambele serii)
CCAR	= Cronica cercetărilor arheologice din România, CIMEC, București
CCh	= <i>Corpus Christianorum</i> , Turnhout
CChSG	= <i>Corpus Christianorum. Series Graeca</i>
CCSL	= <i>Corpus Christianorum Series Latina</i> , Turnhout, Brepols
CDM	= <i>Catalogul documentelor moldovenești din Arhivele Centrale de Stat</i> , București, vol. I-V; supl. I.
CDȚR	= <i>Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului</i> , București, vol. II-VIII, 1974-2006
Chiron	= Chiron: Mitteilungen der Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts, 1971
CI	= Cercetări istorice (ambele serii)
CIL	= <i>Corpus Inscriptionum Latinarum</i> , Berlin
CL	= Cercetări literare
CLRE	= <i>Consuls of the Later Roman Empire</i> , eds. R. S. Bagnall, A. Cameron, S. R. Schwartz, K. A. Worp, Atlanta, 1987
CN	= Cercetări Numismatice
CNA	= Cronica Numismatică și Arheologică, București
CSCO	= <i>Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium</i> , Louvain
CSEA	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiae Aquileiensis</i> , Roma, Città Nuova Editrice
CSEL	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum</i> , Wien, De Gruyter
CSPAMI	= Centrul de Studii și Păstrare a Arhivelor Militare Centrale, Pitești
CT	= Columna lui Traian, București

<i>CTh</i>	= <i>Codex Theodosianus</i> . Theodosiani, Libri XVI cum constitutionibus Sirmondianis, I, edidit adsumpto apparatu P. Kruegeri, Th. Mommsen, Hildesheim, 1970-1971
<i>Cv.L</i>	= Convorbiri literare (ambele serii)
„ <i>Dacia</i> ”, <i>N.S.</i>	= Dacia. Nouvelle Série, Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București
<i>DGAS</i>	= Direcția Generală a Arhivelor Statului
<i>DI</i>	= Diplomatarium Italicum
<i>DIR</i>	= <i>Documente privind istoria României</i>
<i>DIRRI</i>	= <i>Documente privind Istoria României. Războiul pentru Independență</i>
<i>DOP</i>	= Dumbarton Oaks Papers
<i>DTN</i>	= <i>Din trecutul nostru</i> , Chișinău
<i>DRH</i>	= <i>Documenta Romaniae Historica</i>
<i>EB</i>	= Études Balkaniques
<i>EBPB</i>	= Études byzantines et post-byzantines
<i>EDCS</i>	= <i>Epigraphik-Datenbank Clauss-Slaby</i> (http://www.manfredclauss.de/)
<i>EDR</i>	= <i>Epigraphic Database Roma</i> (http://www.edr-edr.it/default/index.php)
<i>EpigrAnat</i>	= Epigraphica Anatolica, Münster
<i>ERAsturias</i>	= F. Diego Santos, <i>Epigrafia Romana de Asturias</i> , Oviedo, 1959.
<i>EuGeSta</i>	= <i>Journal of Gender Studies in Antiquity</i>
<i>Gerión</i>	= Gerión. Revista de Historia Antigua, Madrid
<i>GB</i>	= Glasul Bisericii
<i>GCS</i>	= <i>Die Griechischen Christlichen Schriftsteller</i> , Leipzig, Hinrichs, 1897-1969
<i>GLK</i>	= <i>Grammatici Latini Keil</i>
<i>HEp</i>	= <i>Hispania Epigraphica</i> , Madrid
„ <i>Hierasus</i> ”	= <i>Hierasus</i> . Anuarul Muzeului Județean Botoșani, Botoșani
<i>HM</i>	= Heraldica Moldaviae, Chișinău
<i>HU</i>	= Historia Urbana, Sibiu
<i>HUI</i>	= Historia Universitatis Iassiensis, Iași
<i>IDR</i>	= <i>Inscripțiile din Dacia romană</i> , Bucurști-Paris
<i>IDRE</i>	= <i>Inscriptions de la Dacie romaine. Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie</i> , I-II, Bucarest, 1996, 2000
<i>IGLN</i>	= <i>Inscriptions grecques et latines de Novae</i> , Bordeaux
<i>IGLR</i>	= <i>Inscripțiile grecești și latine din secolele IV-XIII descoperite în România</i> , București, 1976
<i>IILPecs</i>	= <i>Instrumenta Inscripta Latina. Das römische Leben im Spiegel der Kleininschriften</i> , Pecs, 1991
<i>ILAlg</i>	= <i>Inscriptions latines d'Algérie</i> , Paris
<i>ILB</i>	= <i>Inscriptiones Latinae in Bulgaria repertae. Inscriptiones inter Oescum et Iatrum repertae</i> , Sofia, 1989
<i>ILD</i>	= <i>Inscripții latine din Dacia</i> , București
<i>ILN</i>	= <i>Inscriptiones latines de Novae</i> , Poznan
<i>ILLPRON</i>	= <i>Inscriptionum Lapidarium Latinarum Provinciae Norici usque ad annum MCMLXXXIV repertarum indices</i> , Berlin, 1986
<i>ILS</i>	= <i>Inscriptiones Latinae Selectae</i> , 1892
<i>IMS</i>	= <i>Inscriptiones Moesiae Superioris</i> , Belgrad
<i>IN</i>	= „Ioan Neculce”. Buletinul Muzeului Municipal Iași
<i>ISM</i>	= <i>Inscripțiile din Scythia Minor grecești și latine</i> , București, vol. I-III, 1983-1999
<i>JGO</i>	= <i>Jahrbücher für Geschichte Osteuropas</i>
<i>JL</i>	= Junimea literară
<i>JRS</i>	= The Journal of Roman studies, London
<i>LR</i>	= Limba română
<i>Lupa</i>	= <i>Ubi Erat Lupa</i> (http://lupa.at/)
<i>MA</i>	= Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț

<i>MCA</i>	= Materiale și cercetări arheologice
<i>MEF</i>	= <i>Moldova în epoca feudalismului</i> , vol. I-XII, 1961-2012, Chișinău
<i>MEFRA</i>	= <i>Mélanges de l'École française de Rome: Antiquité</i> , Roma
<i>MGH</i>	= <i>Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum auspiciis societatis aperiendis fontibus rerum Germanicarum medii aevi</i> , Berlin 1877-
<i>MI</i>	= Magazin istoric, București
<i>MIM</i>	= Materiale de istorie și muzeografie
<i>MM</i>	= Mitropolia Moldovei
<i>MMS</i>	= Mitropolia Moldovei și Sucevei
<i>MN</i>	= Muzeul Național, București
<i>MO</i>	= Mitropolia Olteniei
<i>MOF</i>	= Monitorul Oficial al României
<i>Navarro</i>	= M. Navarro Caballero, <i>Perfectissima femina. Femmes de l'élite dans l'Hispanie romaine</i> , Bordeaux, 2017.
<i>NBA</i>	= <i>Nuova Biblioteca Agostiniana</i> , Roma, Institutum Patristicum Augustinianum
<i>NDPAC</i>	= <i>Nuovo Dizionario Patristico e di Antichità Cristiane</i> , I, A-E, 2e edizione, Marietti, 2006; III, P-Z, 2e edizione, Marietti, 2008
<i>NEH</i>	= <i>Nouvelles études d'histoire</i>
<i>OI</i>	= Opțiuni istoriografice, Iași
<i>OPEL</i>	= <i>Onomasticon provinciarum Europae latinarum</i> , vol. I-IV, Budapesta-Viena, 1994-2002
<i>PG</i>	= <i>Patrologiae cursus completus, Series Graeca</i> , ed. J.-P. Migne, Paris, 1886-1912
<i>PIR</i>	= <i>Prosopographia Imperii Romani. Saec. I.II.III</i> , editio altera, Berlin.
<i>PLRE</i>	= <i>Prosopography of the Later Roman Empire</i> , 3 vol., eds. A. H. M. Jones, J. R. Martindale, and J. Morris, Cambridge, 1971-1992
<i>RA</i>	= Revista arhivelor
<i>RBAR</i>	= Revista Bibliotecii Academiei Române, București
<i>RC</i>	= Revista catolică
<i>RdI</i>	= Revista de istorie
<i>REByz</i>	= <i>Revue des Études Byzantines</i>
<i>RER</i>	= <i>Revue des études roumaines</i>
<i>RESEE</i>	= <i>Revue des études Sud-Est européennes</i>
<i>RGI</i>	= Revista Generală a Învățământului
<i>RHP</i>	= <i>Die römischen Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit. I: Die Inschriften</i> , Viena
<i>RHSEE</i>	= <i>Revue historique de Sud-Est européen</i>
<i>RI</i>	= Revista istorică (ambele serii)
<i>RIAF</i>	= Revista pentru istorie, arheologie și filologie
<i>RIB</i>	= <i>Roman Inscriptions of Britain</i> , Londra
<i>RIM</i>	= Revista de Istorie a Moldovei, Chișinău
<i>RIR</i>	= Revista istorică română, București
<i>RIS</i>	= Revista de istorie socială, Iași
<i>RITL</i>	= Revista de istorie și teorie literară
<i>RIU</i>	= <i>Die römischen Inschriften Ungarns</i> , Budapesta
<i>RJMH</i>	= <i>The Romanian Journal of Modern History</i> , Iași
<i>RM</i>	= Revista muzeelor
<i>RMD</i>	= <i>Roman Military Diplomas</i> , Londra
<i>RMM</i>	= <i>Römische Militärdiplome und Entlassungsurkunden in der Sammlung des Römisch-Germanischen Zentralmuseums</i> , Mainz
<i>RMM-MIA</i>	= Revista muzeelor și monumentelor, seria Monumente istorice și de artă
<i>RMR</i>	= Revista Medicală Română
<i>RRH</i>	= <i>Revue roumaine d'histoire</i>

<i>RRHA</i>	= Revue roumaine de l'histoire de l'art
<i>RRHA-BA</i>	= Revue Roumaine d'Histoire de l'Art. Série Beaux Arts
<i>RSIAB</i>	= Revista Societății istorice și arheologice bisericești, Chișinău
<i>Rsl</i>	= Romanoslavica
<i>SAHIR</i>	= Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae, București
<i>SAI</i>	= Studii și Articole de Istorie
<i>SANIC</i>	= Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale
<i>SCB</i>	= Studii și cercetări de bibliologie
<i>SCh</i>	= <i>Sources Chrétiennes</i> , Paris
<i>SCIA</i>	= Studii și cercetări de istoria artei
<i>SCIM</i>	= Studii și cercetări de istorie medie
<i>SCIV/SCIVA</i>	= Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie)
<i>SCN</i>	= Studii și Cercetări Numismatice, București
<i>SCȘI</i>	= Studii și cercetări științifice, Istorie
<i>SEER</i>	= The Slavonic and East European Review
<i>SHA</i>	= <i>Scriptores Historiae Augustae</i>
<i>SJAN</i>	= Serviciul Județean al Arhivelor Naționale
<i>SMIC</i>	= Studii și materiale de istorie contemporană, București
<i>SMIM</i>	= Studii și materiale de istorie medie, București
<i>SMIMod</i>	= Studii și materiale de istorie modernă, București
<i>SOF</i>	= Südost-Forschungen, München
<i>ST</i>	= Studii Teologice, București
<i>StAntArh</i>	= <i>Studia Antiqua et Archaeologica</i> , Iași
<i>T&MBYZ</i>	= <i>Travaux et Mémoires du Centre de recherches d'histoire et de civilisation byzantines</i>
<i>ThD</i>	= Thraco-Dacica, București
<i>TR</i>	= Transylvanian Review, Cluj-Napoca
<i>TV</i>	= Teologie și viața, Iași
<i>ZPE</i>	= Zeitschrift für Papyralogie und Epigraphik
<i>ZSL</i>	= Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde

•
ANALELE ȘTIINȚIFICE
ALE
UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA”
DIN IAȘI
(SERIE NOUĂ)

ISTORIE

TOM LXXI
2025

Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Nelu Zugravu (Iași), Neculai Bolohan (Iași), Alexandru-Florin Platon (Iași), Petronel Zahariuc (Iași), Ștefan S. Gorovei (Iași), Maria Magdalena Székely (Iași), Cristian Ploscaru (Iași), Claudiu Topor (Iași), Gabriel Leanca (Iași), Gheorghe Iacob (Iași), Ovidiu Buruiană (Iași), Victor Spinei, membru al Academiei Române (Iași), Ioan Aurel Pop, președintele Academiei Române (Cluj-Napoca), Ovidiu Cristea (București), Rudolf Dinu (București), Antal Lukács (București), Ion Eremia (Chișinău), Ion Varta (Chișinău), Dennis Deletant (Londra), Carol Iancu (Montpellier), Hans-Christian Maner (Mainz).

COMITETUL DE REDACȚIE:

Laurențiu Rădvan (redactor șef),
Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba, Ionuț Nistor, Adrian-Bogdan Ceobanu,
Adrian Vițalaru (secretar de redacție),
Mihai-Bogdan Atanasiu (secretar de redacție).

Responsabilitatea pentru opiniile exprimate în textele publicate revine în exclusivitate autorilor.

Manuscrisele, cărțile și revistele propuse pentru schimb,
ca și orice corespondență se vor trimite redacției:

Laurențiu Rădvan

Facultatea de Istorie
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
B-dul Carol I 11,
700506, Iași, România
Tel.: 40-(0)232-20.12.74
e-mail: radvan@uaic.ro

ISSN 1221-843X
eISSN 2821-4617
Printed in Romania

CUPRINS

Andi Mihalache, <i>Seninul întortocheat al cerului: cromatică, istorie și cultură (I)</i>	7
Daniel Mirea, <i>Datarea a patru documente din timpul lui Sigismund de Luxemburg și al lui Vlad Dracul</i>	47
Alexandru Simon, Petru Aron, Iancu de Hunedoara și Mehmed al II-lea în ajunul bătăliei de la Belgrad: informații dintr-un „raport venețian de sinteză” de la sfârșitul lunii aprilie 1456	73
Livia-Ioana Potop, <i>Instrumente notariale din Transilvania medievală: considerații privind păstrarea și transmiterea unor surse arhivistice mai puțin obișnuite</i>	91
Mihai Covaliu, <i>Între diplomație și primejdie. O misiune moldovenească la Veneția (1505-1506)</i>	101
Andrei Constantin Sălăvăstru, <i>Rebels for the faith: The Sorbonne’s seditious propaganda during the French Wars of Religion</i>	113
Gheorghe Lazăr, <i>Despre logofeții de taină ai Cancelariei Țării Românești. Studiu de caz: Iane Dâmboviceanu</i>	129
Elena Bedreag, <i>Înrudiri, cheltuieli și alte „mărunțușuri” în câteva documente patrimoniale din veacul al XVIII-lea</i>	157
Iulian Moga, <i>Saint Xenia’s Feigned Foolishness</i>	179
Alexandru Gorea, <i>Focul din 1784 și reconfigurarea centrului puterii domnești la Iași</i>	191

Laurențiu Rădvan, <i>Considerații cu privire la un plan rusesc al Focșanilor (1828)</i>	211
Simion-Alexandru Gavriș, <i>Centralism și autonomie locală în legislația administrativă a guvernării Lascăr Catargiu (1871-1876)</i>	225
Simion Câlția, <i>Reglementarea prețului pâinii în București (sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea)</i>	237
Tamara Botez, <i>„Monarhia de rol” și portul popular ca formă de legitimare în România (sfârșitul sec. XIX – începutul sec. XX)</i>	259
Ciprian-Lucrețius Suciu, Florin Marinescu, <i>Duhovnici români la Sfântul Munte Athos: superiorul Antipa Dinescu</i>	275
Claudiu-Lucian Topor, <i>România în vecinătatea războiului: chestiunea înarmărilor între 1914 și 1916</i>	287
Ana-Maria-Ioana Lupășteanu, <i>Război și propagandă în Bucovina austriacă. Misiunea lui Nathan Eidinger la București (1915)</i>	309

Bianca Șendrea, <i>Structura mării proprietăți și agricultura din Transilvania după reforma agrară din 1921</i>	319
Ionel Doctoru, <i>Sediul Legației române de la Paris (1922-1930). Între aspirații și realitate</i>	333
Bogdan-Alexandru Schipor, <i>Dragoș Cotlarciuc, an (almost) unknown expert on Baltic Region at the Romanian Ministry of Foreign Affairs, 1938-1939</i>	343
Árpád Hornyák, <i>Depiction of Hungarians in 20th century Serbian history textbooks</i>	353
Geanina-Ancuța Costăș, <i>Relații culturale româno-britanice: o analiză a programului de schimburi culturale (1963-1965)</i>	369
Iana Balan, <i>Imperative politice, schimburi culturale și strategii universitare. Lectori ieșeni de limba română la Universitățile din Polonia în anii 1967-1989</i>	381
Lucica Iorga, Lucian Leuștean, <i>Tribulații în cadrul lagărului socialist: întâlnirea de la Ialta (2 august 1971), cu România personaj principal în absența (un document și câteva considerații)</i>	409
Victor Rizescu, <i>Marxism și naționalism, continuitate și ruptură. Două teme de sociologie istorică în patru etape ale istoriei românești</i>	437

<i>Recenzii și note bibliografice</i>	449
Duane W. Roller, <i>Imperiul Mării Negre. Gloria și decăderea lumii lui Mitridate cel Mare</i>, trad. Sergiu-Adrian Adam, București, Editura Humanitas, 2025, 372 p. (Alex-Marian Cornea); Martyn Rady, <i>Habsburgii. Ambiția de a stăpâni lumea</i>, traducere din limba engleză de Lia Decei, prefată de Matei Cazacu, București, Editura Corint, 2023, 585 p. (Ana-Maria-Ioana Lupășteanu); Avram Iancu – un om între oameni. <i>Lucrările Conferinței Internaționale: Avram Iancu – 200 de ani de la naștere: omul, contemporanii, epoca</i>, Deva, 9-10 mai 2024, coord. Ioan Bolovan, Ioan Sebastian Bara, Cluj-Napoca, Editura Academiei Române, Centrul de Studii Transilvane, 2024, 713 p. (Constantin Ciobanu); Pierre-Antoine Dessaux: <i>Vermicelles et coquillettes. Histoire d'une industrie alimentaire française</i>, Tours, Presses Universitaires François-Rabelais, 2023, 308 p. (Simion Călția); Carmen-Sorina Rîjnoveanu (coord.), <i>The wars of independence, diplomacy and society. New perspectives and approaches on the Great Eastern Crisis 1875-1878. Războaiele de independență, diplomație și societate. Noi perspective și abordări privind Marea Criză Orientală 1875-1878</i>, București, Editura Militară, 2023, 284 p. (Maria Cerniș); <i>Relații politice și militare româno-otomane-turce 1878-1989: documente</i>, volumul I, 1878-1938 = <i>Romanian-Ottoman-Turkish Political and Military Relations 1878-1989: documents</i>, volume I, 1878-1938, coord. Carmen-Sorina Rîjnoveanu, responsabil de vol. Manuel Stănescu, București, Editura Militară, 2023, 559 p. (Andrei Grigoraș); Eduard Andrei, Laurențiu Vlad, <i>Două istorii ale participării României la Expoziția Universală de la New York (1939-1940)</i>, Târgoviște, Cetatea de scaun, 2024, 281 p. (Mădălin Anghel); Constantin Hlihor, <i>Cu mâinile altora: România și războaiele prin intermediari în Africa (1970-1985)</i>, București, Corint, 2025, 364 p. (Teodor-Petru Bărgăoanu).	
<i>Abrevieri</i>	473

Înrudiri, cheltuieli și alte „mărunțușuri” în câteva documente patrimoniale din veacul al XVIII-lea

Abstract: Based on a series of archival sources, this paper aims to bring into the academic circuit a number of heritage sources (wills, dowry lists, lists of expenses and goods used for funerals and memorial services, inventories after death) that provide important details and information about social history in general and family history in particular. These documents offer valuable insights into social and family history. In addition to revealing the feelings and mentality of the people of that time, all these sources provide information about the kinship between the various analysed characters.

Therefore, this study considers a series of genealogical additions and corrections relating to several 18th-century families. This research uncovers other untold stories about the boyars and noblewomen of that time. It examines the behaviour of these people and how they divided their wealth, managed family affairs and dealt with problems. The investigation of kinship and legal behaviour was naturally complemented by observations of a material nature. Beyond the testaments' details, lists of funeral and memorial service expenses and dowry lists provide important information about the material world surrounding these families.

Keywords: family; Moldavia; wills; dowry; inventories after death; genealogy.

Cercetarea de față continuă seria studiilor de caz referitoare la femeile trăitoare în Moldova veacului al XVIII-lea și destinul lor. Istoria familiei Paraschivei (născută Ciudin), despre al cărei testament vom vorbi în rândurile ce urmează, se concentrează în jurul înrudirilor mamei acesteia, Ilinca – născută Năstase, și a lumii materiale oglindită prin documentele patrimoniale rămase de la ea sau de la rudele ei.

Înrudirile Paraschivei Ciudin

Pe lângă testamentul Paraschivei, care se păstrează în pachetul 1158 (MCLVIII) din fondul Documente istorice (BAR), fondul mai conține o salbă bogată de izvoare (în jur de 300) care fac referire la mai multe familii: Năstase, Feștilă, Bosie, Sbiera sau personaje precum Gheorghe Pascal, poreclit Măslină, sau

* CS III dr., Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” din București, România; bedreag@yahoo.com.

Lupul stolnic. Ceea ce atrage atenția este faptul că cele mai multe dintre ele au fost cândva legate și au făcut parte dintr-o condică (sau mai multe). Așadar, curiozitatea de a încerca stabilirea legăturilor de rudenie între unele dintre personajele de mai sus a fost generată și de acest aspect tehnic (vizual) al surselor.

La seria argumentelor care au generat direcția de față a investigației s-au adăugat și cercetările anterioare referitoare la descendența lui Adam Luca (pornită de la analiza diatei jupânesei sale, sulgereasa Maria), care sugerau înrudirea cu familia Ciudin¹. Nu am reușit să identific înrudirea cu precizie, dar ea este menționată în documentele vremii. La 14 martie 1743 sulgerul Adam Luca vinde *nepotului său*, Constantin Ciudin medelnicer, și jupânesii lui, o jumătate din satul Bunești, ținutul Sucevii², iar în alte documente ale familiei Ciudin, avem mențiuni precum: „o pereche mătăanii chihrinbar le-au luat sulgeroaia lui Adam”; „un rădvănașu albu, ferecat (...) l-au luat Adămoaie”³. Poate că legătura se face tocmai prin această soție misterioasă a lui Adam Luca sulger, origini pe care investigațiile de până acum nu au reușit să le descopere.

Revenind la Paraschiva, de la al cărei testament a pornit analiza de față, reiese din documente că aceasta nu a avut urmași din trup și, cel mai probabil, nici nu a fost căsătorită. Diata ei este interesantă prin conținutul ei, pentru că ne introduce și ne aduce mult mai aproape de lumea materială a acelor vremuri. Lista de obiecte cuprinsă și distribuirea lor, alături de alte câteva documente asemănătoare, creionează mai bine contextul material în care își duceau traiul boierii și boieroaicele de demult. Aceste izvoare, cele mai multe dintre ele păstrate azi la Biblioteca Academiei, mi-au permis observarea acțiunilor familiei înainte, dar și după trecerea acestora în lumea celor drepți: cheltuielile cu îngroparea și pomenirea, diatele unchilor (dar și izvodul cu o parte din zestrea fetei, a Paraschivei).

Întorcându-ne la personajul de la care am pornit investigația, și anume Paraschiva, aceasta a fost fiica lui Constantin Ciudin medelnicer, după cum ea însăși ne indică în testamentul redactat în 1766 (singurul document identificat până acum care o leagă concret de arborele familie). Mama ei, Ilinca, era fiica lui Constantin Năstase, vistier al II-lea, și a Nastasiei⁴, și nepoată lui Lupu Năstase⁵,

¹ Elena Bedreag, *Rânduieii succesoriale și viață de familie în Moldova veacului al XVIII-lea: urmașii sulgerului Adam Luca*, în vol. *Lucrările Conferinței Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”*, ediția a V-a, 2024, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2026 (sub tipar).

² Teodor Balan, *Documente bucovinene*, vol. IV, Cernăuți, 1938, doc. 143, p. 216. În 1766, Maria, fiica lui Constantin Ciudin medelnicer, vinde „jumătatea de sus a satului Bunești, ținutul Sucevii”, fratelui ei, Ion Ciudin căpitan (*ibidem*).

³ BAR, Documente istorice, MCLVIII/176.

⁴ BAR, Documente istorice, MCLVIII/124.

⁵ Adeseori în documente și cu forma Anastase: „Cele ce s-au venit în partea fratelui nostru Ștefan Năstase din măruntușurile ce ne-au rămas de la părinți, ce ne-am împărțat în de noi, frățeste, cu învoială [...]”, frații semnându-se: Veniamin Năstase, Ghiorghie Anastase postelnic, Ștefan Anastase postelnic (BAR, Documente istorice, MCLVIII/121).

cel cunoscut ca om de legătură cu rușii la mijlocul veacului al XVIII-lea⁶. A avut o soră, Maria, căsătorită în două rânduri (cu Ioniță Feștilă și Gheorghe Pisoschi), și un frate, Ion. Constantin Ciudin era fiul postelnicului Vasile Ciudin, acesta din urmă fiu al marelui stolnic Gheorghită Ciudin.

Dacă zăbovim la înaintașii lui Constantin Ciudin, documentele analizate leagă pe ascendenții acestuia de familiile Moțoc și Zbiera, iar legătura se face prin căsătoria unchiului Negoită. Bunicul lui Constantin, Gheorghită Ciudin a avut cinci copii: Vasile, nominalizat mai sus, Solomon, Constantin, Axana și Negoită⁷.

Testamentul Saftei Moțoc din 1714⁸, prin care își lasă averea soțului, Gheorghe, și celor două fiice, Agafița și Maria, îl menționează pe soțul primei fete, pe Negoită⁹. Dincolo de informațiile de natură genealogică, diata este interesantă și pentru precizările pe care Safta (soacra lui Negoită) le face cu privire la legăturile tatălui ei (Dumitrașcu Boul¹⁰) cu doamna Safta (soția lui Mihai Racoviță, fiica lui Constantin Cantemir), de la care primește niște țigani, sau la partea sufletului. Pentru sarcina pomenirilor, Safta Moțoc îl lasă pe jupânul ei să aleagă „pe care fată va vede că este mai milostivă și cu milă de sufletul meu și al dumisale”¹¹. În cazul în care nici una din fete nu va dovedi afecțiune și grijă susținută pentru părintele rămas în viață, testatoarea își exprimă dorința ca moșiile rânduite pentru cheltuiala pomenirilor să fie date unei mănăstiri aleasă de soțul ei.

În ceea ce privește apropierea de familia Zbiera, documentele îl arată pe Negoită Ciudin căsătorit, a doua oară, cu Ileana, fiica lui Constantin Zbiera șătrar¹². Aceasta este înrudirea care explică prezența documentelor familiei Zbiera între documentele din pachetul 1158 (MCLVIII) alături de Ciudin sau Năstase.

Sfântul Sava – necropola familiei Năstase

Revenind la mama Paraschivei, Ilinca, aceasta i-a avut ca frați pe Veniamin și Ștefan (căsătorit cu Zoița lui Ștefan Bosie), pomeniți în diata Paraschivei, pe Gheorghe, iar ca surori, documentele le indică pe Zamfira, căsătorită Carp, și

⁶ Damian P. Bogdan, *Legăturile serdarului Lupu Anastasă cu rușii (1721-1751)*, în *SMIM*, II (1957), 346-389; Petronel Zahariuc, *Contribuții la istoria Mitropoliei Moldovei și a Catedralei Mitropolitane din Iași de la mijlocul secolului al XVI-lea până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, în Petronel Zahariuc, pr. Mihai-Daniel Isai (coord.), *Istoria Catedralei și a Ansamblului Mitropolitan din Iași*, Iași, Doxologia, 2021, p. 162.

⁷ Mihai-Bogdan Atanasiu, *Din lumea cronicarului Ion Neculce. Studiu prosopografic*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2015, p. 287.

⁸ ANB, A.N., MMDCXXXIV/5; alte copii în rom.: MMDCLII/4, MMDCXXXIII/4; în germ.: MMDCXXXIV/6.

⁹ Teodor Balan, *Documente bucovinene*, vol. IV, p. 18.

¹⁰ Sever Zotta, *O colecție veche de spițe de neam. VII. Urmașii vornicului Ioan Moțoc, †1564*, în *RI*, XIV, nr. 4-6, aprilie-iunie 1928, p. 160; Mihai-Bogdan Atanasiu, *op. cit.*, p. 459.

¹¹ ANB, A.N., MMDCXXXIV/5.

¹² Teodor Balan, *Documente bucovinene*, vol. IV, doc. 82, p. 111-112; Mihai-Bogdan Atanasiu, *op. cit.*, p. 287.

Maria, căsătorită cu Constantin Gându, de la care ni s-a păstrat o foarte frumoasă și interesantă diată¹³.

Într-o serie de documente apare și un Vasile între frații Ilincăi. De exemplu, în documentul din 20 ianuarie 1754 se vorbește de „Vasile și Ștefan sân Costandin Năstase”¹⁴ sau în cel din 5 februarie 1755, în care Matei Ghica întărește fraților Vasile postelnic și Ștefan postelnic stăpânirea unor părți din satele Frăsuleni și Miclăușeni din ținutul Iași, în urma judecății pe care aceștia au avut-o cu mănăstirea Hlincea¹⁵. Cel mai probabil este că acest prenume a fost purtat de Veniamin înainte de a se călugări, de vreme ce, în cele mai multe cazuri, se păstra inițiala prenumelui avut înainte de tunderea în monahism. Așadar, ținând cont că Veniamin își redactează diata la 1767, devine evident că acesta s-a călugărit spre sfârșitul vieții, undeva după iunie 1755¹⁶. A păstrat strânsă și apropiată legătura cu rudele sale colaterale, frați, surori, nepoți și nepoate. Este nașul de botez al Smarandei și al Rucsandei/Luxandrei, fiicele surorii Maria, căsătorită cu Constantin Gându, dar se și implică în afacerile familiei; dovadă stă ampla diată lăsată, cu prevederi pentru întreg șirul de rude colaterale, cât și corespondența, pe care o poartă cu nepotul Ion Ciudin¹⁷, în legătură cu înțelegerile sau neînțelegerile asupra unor bunuri sau ȣigani ai familiei.

Mărturiile rămase în urma procesului cu mănăstirea Hlincea oferă o explicație pentru apropierea familiei de mănăstirea Sfântul Sava și alegerea acesteia ca necropolă („moșii și părinții noștri, afirmă Ștefan, fratele lui Veniamin, la 1767, sunt îngropați acolo”¹⁸). Veniamin este adesea numit în documente ctitor la Sf. Sava și lasă scris în diata sa ca dorește să fie înmormântat la respectiva mănăstire. Legătura cu lăcașul de cult s-a stabilit din vremea bunicului lui Veniamin, Anastasie vornicul, „pofțit” de patriarhul de Ierusalim, Hrisant, să facă casele de la mănăstire „pentru treaba patriarhiei”¹⁹. Vornicul nu a apucat să le ducă la bun sfârșit, „întâmplându-i-se moarte”. Dar respectivele clădiri au fost continuate și terminate de fiii acestuia, Lupul stolnicul și Constantin vistiernicul, pe cheltuiala lor. O parte din sumă a fost transformată în danie către Sfântul Mormânt

¹³ BAR, Documente istorice, XXXVII/96 (doc. din 26 octombrie 1770); *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. VI, ed. de Ioan Caproșu, Iași, Editura „Dosoftei”, 2004 (în continuare: *Documente Iași*), doc. 873, p. 763-765 (după Codrescu, *Uricariul*, XVII, p. 63-70); despre Constantin Gându a scris Alexandru Gorea, *Contribuții la viața și activitatea episcopului Constantin Gându de la biserica „Sfântul Dumitru” din Suceava*, în „Prutul”, s.n., an X (XIX), nr. 1 (65)/2020, p. 123-133.

¹⁴ BAR, Documente istorice, MCLVIII/229. Un alt document (din 22 iunie 1755) care vorbește tot de un Vasile ca frate al lui Gheorghe și Ștefan, toți trei fii ai lui Constantin Năstase (BAR, Documente istorice, CLXXX/214).

¹⁵ *Documente Iași*, vol. V, doc. 828, p. 547-549.

¹⁶ BAR, Documente istorice, CLXXX/214 (doc. din 22 iunie 1755); la 21 iunie 1758 era numit „părintele Veniamin”: „Cele ce s-au venit în partea fratelui nostru celui mai mare, părintele Veniamin Năstase din mărunțușurile ce ne-au rămas de la părinți, ce ne-am împărțat cu învoială în de noi, frățește [...]” (BAR, Documente istorice, MCLVIII/120).

¹⁷ BAR, Documente istorice, CXCVI/13, 16.

¹⁸ *Documente Iași*, vol. VI, doc. 761, p. 666.

¹⁹ *Ibidem*, vol. V, doc. 828, p. 548.

pentru pomenirea părinților, iar un rest de 800 de lei, trebuia plătit de patriarh. Acesta din urmă, pentru a acoperi această sumă, a dăruit fraților Lupu și Constantin părți din moșiile numite mai sus, Frăsuleni și Miclăușeni.

Unchiul părintelui Veniamin, Lupu, a continuat faptele bune de ctitorire și după isprava despre care am vorbit mai sus; s-a implicat și în refacerea bisericii domnești Sfântul Nicolae din Chișinău²⁰, devenită Sfinții arhangheli Mihail și Gavril; dărmată de tătari în 1738, Lupu o reconstruiește și o închină mănăstirii Galata din Iași (Galata fiind închinată la rândul ei la Sf. Mormânt)²¹. Spre deosebire de Sfinții Arhangheli din Iași (cum era numită Frumoasa, uneori, în documentele vremii), nu va supraviețui anului 1963 când, „printr-o decizie arbitrară a autorităților de la Chișinău”²², este demolată.

Înrudirile familiei Năstase

Cunoscut în epocă ca omul rușilor²³, după cum am precizat deja, Lupu Năstase a fost căsătorit cu Petra²⁴, fiica grecului Nichifor, mitropolit de Sidis și mitropolit al Moldovei²⁵, dar nu a avut urmași și nici nu a lăsat testament. Dovadă stau documentele și inventarele identificate la Biblioteca Academiei Române, care arată că împărțirea averii (21 februarie 1753) „a unchiului nostru stolnicul Lupu, s-au făcut în trei părți, adică o parte mortului, o parte stolnicesei, o parte nepoților”²⁶.

Există ipoteza ca stolnicul să fi avut o copilă luată de suflet, pentru că la 1 iunie 1754 „din toată rămășița răposatului Lupul stolnic care s-au socotit [...] s-au împărțit <după cum urmează>: giupânesii, fetei cei de suflet și nepoților dumnealui. S-au făcut și partea grijilor sufletului, 1246 lei și 82 bani”²⁷. Însă în cuprinsul documentului nu se regăsește nici o informație referitoare la acest personaj. Poate, identificarea altor surse vor aduce lămuriri care să ne vorbească despre această înrudire spirituală. Datele adunate până în acest moment sugerează dispute și neînțelegeri între văduvă și urmașii (nepoții) stolnicului Lupu, pentru că

²⁰ *Condica lui Constantin Mavrocordat*, ediție cu introducere, note, indici și glosar alcătuită de Corneliu Istrati, vol. III, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2008, doc. 1328, p. 555-557.

²¹ Damian P. Bogdan, *op. cit.*, doc. 12, p. 359; Sergiu Ciocanu, *Centrul spiritual al Chișinăului preimperial-Biserica Domnească Sfântul Nicolae/Biserica Sfinții Arhangheli*, în Laurențiu Rădvan (editor), *Orașul și biserica: patrimoniu, oameni, activități (secolele XV-XIX)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2019, p. 183-201.

²² Sergiu Ciocanu, *op. cit.*, p. 197.

²³ Damian P. Bogdan, *op. cit.*, vezi de ex. doc. 23, p. 385-386.

²⁴ Cu forma Petru în documente (BAR, Documente istorice, MCLVIII/136).

²⁵ Pentru activitatea și importanța lui Nichifor ca mitropolit al Moldovei vezi Petronel Zahariuc, *op. cit.*, p. 162-165; Ruxandra Moașa Nazare, *Nichifor Sidis, mitropolit al Moldovei (1740-1750), predecesorul lui Iacov Putneanul*, în *AP*, (2009), 1, p. 205-218.

²⁶ BAR, Documente istorice, MCLVIII/226; Damian P. Bogdan, *op. cit.*, p. 359.

²⁷ BAR, Documente istorice, MCLVIII/159.

din 1752 până în 1755 se redactează numeroase inventare și liste de împărțire a averii lui Lupu Năstase, dovadă că succesiunea stolnicului nu s-a făcut ușor²⁸.

Un alt element important este identificarea satului Albești între stăpânirile personajului despre care am vorbit și care ne permite clarificarea înrudirilor cu familia Cazimir, despre care a scris acum ceva vreme profesorul Ștefan Gorovei. Informațiile din inventarul păstrat din 5 septembrie 1739 al averii luată de cazacii de pe Donet și de Dumitrașco Cantemir de la aga Lupu Năstase și de la rudele sale²⁹ (din satul Albești) susțin înrudirea lui Lupu cu familia Cazimir. Ipoteza profesorului Ștefan Gorovei din articolul dedicat începuturilor familiei era că Maria, soția lui Gavril Cazimir, era soră cu Lupu și Constantin Năstase³⁰. Adaug aici informațiile cuprinse în diata lui Năstase Cazimir din 3 mai 1768, care întăresc această ipoteză: „giumătate de sat de Albești cu casă li-am dat nepoților mii, lui Ion și lui Gheorghe”, precizează testatorul³¹. Faptul că satul Albești este între stăpânirile familiei Năstase la 1739 – la care se adaugă și informația că Maria, mama lui Năstase Cazimir, este îngropată la Albești (moartă la 12 februarie 1751³²), ca mai apoi acest sat să se regăsească în stăpânirea familiei Cazimir – confirmă că Maria este fiica lui Anastasie vornic, și soră lui Lupu și Constantin Năstase. Faptul că ea a murit în 1751 explică și de ce nu apare la împărțirea averii fratelui ei, stolnicul Lupu.

Dacă mai zăbovim puțin la diata lui Năstase Cazimir, din cuprinsul ei se mai pot extrage o serie de informații care să completeze șirul genealogic. În primul rând, testatorul face referire la Gheorghe Măslină, cel care apare numit în unele documente din pachetul invocat la începutul prezentării: două pogoane de vie de la Odobești care erau moștenite de la „văru-miu, Gheorghe Măslină, am socotit să să de la mănăstirea Dragomirna pentru sufletele morților”³³. Rămâne de văzut prin cine se înrudea Năstase Cazimir cu Gheorghe Pascal, cum mai poate fi identificat în documente, Măslină fiind porecla, după cum tot documentele ne-o spun³⁴. În șirul celor chemați la moștenire se adaugă, alături de soția sa, Catrina, atât rudele din familia Cazimir³⁵ (tatăl): Grigoraș și Iordache Cazimir, veri după unchiul Ioan

²⁸ A se vedea, de exemplu, documentul din iulie 1752 („Însemnare de cele ce avem prepus asupra dumisale stolnicessii Petru că ne faci strămbătate, pentru cele rămasă a unchiului nostru stolnicul Lupul”, BAR, Documente istorice, MCLVIII/136) sau cel din 3 august 1752 („Izvod de cele ce-au mai rămas la dumneaei stolniceasa de-ntrale unchiului nostru Lupul stolnic, care nu sânt împărțite cu noi și-au rămas la dumneaei, BAR, Documente istorice, MCLVIII/137).

²⁹ Damian P. Bogdan, *op. cit.*, doc. 12, p. 374-375.

³⁰ Ștefan S. Gorovei, *Începătorii familiei Kazimir*, în *ArhGen*, V (X) (1998), 1-2, p. 133-134.

³¹ BAR, Documente istorice, CCLXIII/42.

³² Ștefan S. Gorovei, *op. cit.*, p. 132-133.

³³ BAR, Documente istorice, CCLXIII/42.

³⁴ Există un Pascal de pe Horâiața, tatăl Mariei, prima soție a lui Constantin Gândul.

³⁵ Pentru istoria familiei vezi și studiul mai recent al lui Lucian-Valeriu Lefter, *Evidence on the Founding Vocation of the Cazimir Family*, în *Social and Administrative Elite in the Romanian Space (15th-19th Centuries)*, eds. Mihai-Bogdan Atanasiu, Cristian Ploscaru, Konstanz, Hartung-Gorre Publishers, 2021, p. 101-113.

Cazimir, cât și din familia Năstase (mama): Ștefan și Gheorghe, veri după unchiul Constantin Năstase.

Diata unchiului Veniamin, diata lui Constantin Gându (soțul Mariei, mătușa Paraschivei)³⁶, cât și documentele referitoare la Ștefan Bosie sau Mihalache Scorțescu au fost lămuritoare pentru clarificarea celorlalte înrudiri colaterale ale Paraschivei. Dacă, în ceea ce-l privește pe Veniamin (Vasile) ne putem da seama din actul său de ultimă voință că nu a avut urmași³⁷, despre Gheorghe sursele identificate și folosite până acum nu dezvăluie nimic referitor la statutul său matrimonial. Apare menționat în documente, cel mai adesea, în strânsă legătură cu afacerile de familie³⁸. Ștefan clucer, căsătorit cu Zoița, fiica jîtnicerului Ștefan Bosie³⁹, a fost un sprijin important atât pentru frații și nepoatele sale, cât și pentru familia soției. La 10 ani de la diatele fratelui Veniamin și nepoatei Paraschiva, Ștefan se găsește într-o postură asemănătoare, de stâlp și om de nădejde pentru rudele din partea soției, de data aceasta. Mărturie stă catastiful cu toate cheltuielile ce le-a făcut ginerele jîtnicerului „la îngropare și grijile răposatîi și la măritatul fetelor și la plătire datoriilor și la alte cheltuieli ce s-au făcut cu copiii și oamenii casăi soacrei Ilincăi Bosie”⁴⁰. Ștefan și Zoița au avut cinci copii, patru dintre ei ajungând la maturitate: Zamfira, călugărită Glafira, Alexandru, căsătorit cu Elena Burchi, Maria măritată după Ion Bran și Ruxandra, căsătorită cu Petrache Cazimir⁴¹.

În ceea ce le privește pe fiicele vistierului Constantin Năstase, se știe că Zamfira a fost căsătorită cu un Carp și a avut cel puțin doi copii, conform celor menționate de monahul Veniamin în diata sa: „nepoților mei, copii surorii mele Zamfirei Cărpoaei, le-am dat o dugheană gata cu locul ei pe Podul Vechiu, lângă Furnu, și pe Mihalache țiganu, ficiorul Mîrinei țigancei”⁴². Maria Gînduleasa a fost cea de-a doua soție a lui Constantin Gîndul și a avut cu acesta două fete și un fiu. Una din fiice, Luxandra, era soția lui Mihălache Scorțescu, logofătul visteriei⁴³.

³⁶ Diata lui Veniamin are originalul la BAR, Documente istorice, CLXI/290 (cu două copii, ibidem, CLIII/164 a,b) și este publicată în *Documente Iași*, vol. VI, doc. 776, p. 679-681, după Theodor Codrescu, *Uricariul*, vol. XVII, Iași, 1891, p. 54-62. Originalul aduce câteva lămuriri prin descifrarea sau îndreptarea unor nume de martori; alături de Ilie Toma fost mare căminar și Vasile Canta paharnic al doilea, îl avem printre semnatori și pe Toader Vârnav vistiernic al treilea, la care se adaugă semnătura monahului. Pentru diata lui Constantin Gîndul vezi *Documente Iași*, vol. VI, doc. 873, p. 763-765.

³⁷ Veniamin îi desemnează în testament pentru „grijile sufletului” pe frații săi, Maria și Ștefan, tot ei fiind și cei care i-au purtat de grijă în timpul vieții: „și de s-ar pîre cuiva că am dat lui Ștefan mai mult decît altor frați, așa am găsit a fi cu cale, încărcîndu-se cu datoriile mele și pentru osteneala ce va face la grijile mele”. Iar Mariei i-a orînduit ceva mai mult din averea sa pentru „osteneala ce au făcut de m-au căutat în viața mea, și la boala mea, și la grijile mele după moartea mea” (*Documente Iași*, vol. VI, doc. 776, p. 681).

³⁸ BAR, Documente istorice, MCLVIII/124, 125; CXCVI/16; CLIII/32.

³⁹ Mihai Mirza, *Jîtnicerul Ștefan Bosie, un model de ascensiune socială în Moldova secolului al XVIII-lea*, în *SMIM*, XXVI (2018), p. 186.

⁴⁰ BAR, Documente istorice, MCCXII/1, f. 1.

⁴¹ Mihai Mirza, *op. cit.*, 187.

⁴² *Documente Iași*, vol. VI, doc. 776, p. 680.

⁴³ BAR, Documente istorice, MCCCXVI/29.

Rânduiala înmormântării și pomenirile Paraschivei

Dincolo de lămuriri genealogice, izvoarele pe care le-am folosit la analiza de față, ne-au dezvăluit și câteva frânturi de imagini referitoare la viața și traiul în Moldova: obiceiurile de la înmormântare⁴⁴, cât se cheltuia și pe ce anume la parastase, dar și la nunți, care erau bunurile cumpărate și pregătite pentru aceste momente.

Dacă ne referim la diată, ea nu este spectaculoasă, averea Paraschivei nu era fabuloasă, dar ne arată mai mult decât o fac alte testamente, bunurile materiale de care erau înconjuțați boierii acelor vremuri: de la tipurile de haine (cămeșă cu sârmă de argint, de mătase, „o basma bună de logodnă <să se dea> copiii Casandrii”⁴⁵, năfrâmi), bijuterii (cercei cu mărgăritar, inel cu 7 diamanturi, „zgardă cruce mărgăritariu”), veselă (linguri și cupe de argint), lenjerie și alte bunuri de trebuință în casă („așternuturi curățele”, șervete albe, prostiri, perne), la bunuri materiale care fie trebuiau donate unor biserici, fie trebuia făcute în memoria testatoarei („o fântână și un pod să se facă și la fântână să să de și o vițe de pomană; o candelă de argint era lăsată la Golia, dintr-o cupă de argint trebuia să se facă o candelă pentru biserica Banu).

Spre deosebire de unchiul Veniamin, Paraschiva nu indică locul unde dorește să fie îngropată, lăsând la latitudinea rudelor sale din partea mamei să decidă acest lucru. Moșul Ștefan era desemnat să ferece o iconiță Maica Precista și să o dea la biserica „unde m-or îngropa”. Lucrurile înșiruite mai sus sunt împărțite nepoatelor, surorii Maria și celor doi unchi, Ștefan și Veniamin, aceștia doi din urmă aleși pentru a purta de grija sufletului nepoatei lor: „Iar frații mei de or îmbla să străce aceste ale mele rânduie (...) să fie blăstămați (...) și să nu aibă a veni după mine. Și blăstăm las și asupra moșului Veniamin și a moșului Ștefan de nu vor urma la toate după cum am orânduit și am învățat eu însumi, cu a me gură la vreme când am cunoscut că mi s-au apropiet sfârșitul, fiind încă în toată stare minții mele”⁴⁶.

La foarte scurt timp după redactarea diatei (notată, după câte se pare, într-o condică de familie cu data de 27 februarie 1766), rudele consemnau în același document cu începere din 4 martie 1766 cele cheltuite la grijile nepoatei Paraschiva, fiica răposatului Constantin Ciudin medelnicer la îngropare, la 3, 9, 20 și 40 de zile⁴⁷. Judecând după orânduiala scrisă de Paraschiva, de pomeniri și înmormântare s-au ocupat moșul Ștefan (poate, și moșul Veniamin; acesta încă trăia la 1 septembrie 1767, când îl găsim menționat în documente⁴⁸), dar și fratele

⁴⁴ Pentru acest subiect vezi studiul semnat de Petronel Zahariuc, *Aspecte ale cultului morților în Moldova (secolul al XVII-lea – începutul secolului al XIX-lea) – Între norma liturgică și practica socială*, în *AIIX*, XL (2023), p. 43-68.

⁴⁵ BAR, Documente istorice, MCLVIII/173.

⁴⁶ BAR, Documente istorice, MCLVIII/173.

⁴⁷ BAR, Documente istorice, MCLVIII/280.

⁴⁸ *Documente Iași*, vol. VI, doc. 809, p. 712.

testatoarei, Ion Ciudin, a cărei semnătură apare la un moment dat în cuprinsul condicii⁴⁹. Spre finalul unuia din inventarele cu banii cheltuiți pentru sufletul Paraschivei se precizează că Ștefan postelnic trebuie să primească „62 de lei și 30 de bani pentru ce-au cheltuit la grijile mortului până la jumătate de an”. În aceste liste este consemnat și locul de înmormântare al Paraschivei; nu a fost îngropată la Sf. Sava, unde își dormeau somnul de veci rudele mamei (Ilinca, născută Năstase), ci la biserica Banu: „o iconiță Maica Precista să se ferece cu argint și să se de la biserica Banului unde s-au îngropat oasele ei”.

Listele cu ce s-a cheltuit și cum s-a cheltuit la înmormântare⁵⁰, alimente, obiecte, serviciile religioase, bani și bunuri dați de pomană la săraci, schițează de asemenea universul material al boierilor trăitori la mijlocul veacului al XVIII-lea⁵¹. Aflăm că la înmormântare, dar și pentru pomana de 3 zile, s-au folosit 18 ocă de ceară lumânări, s-au tras trei clopote pentru care s-a plătit suma de 2 lei și 60 de bani, 1 leu și 30 de bani au costat cele „2 brăie de slobozât în groapă”; s-a mai cheltuit bani cu sandalul (țesătură de mătase), hârtia și țintele de îmbrăcat racla, cu 22 de coți de „șeret bun” tot de îmbrăcat racla, cu cei 9 coți de atlas care s-au pus împrejurul nășalii, cu preoții de la prohod, cu cei care au citit 17 stâlpi, cu cioclii, cu smirna și tămâia. Imaginea ritualului este completată și de pânza pictată⁵² ce s-a pus peste obrazul defunctei, care a costat aproximativ 3 lei, de colțunii și benișul⁵³ din ghermesut⁵⁴, făcut special la croitor (cât s-a cheltuit cu acestea nu putem ști, documentul este rupt în zona respectivă). Teslarii ce au făcut racla au fost plătiți cu 1 leu și 69 de bani, iar galbenul de la cruce a fost 3 lei și 80 de bani. Cioclii au primit 4 năframe verzi. Dintre alimente s-au cumpărat, pe lângă pâine, zahăr, orez, mere și pește sărat și proaspăt, migdale, smochine și stafide, ceea ce înseamnă că, cel mai probabil, pomana s-a făcut în perioada postului. La 9 zile rudele au cheltuit 34 lei și 54 de bani pentru pomenire. În afara bucatelor (pâine, covrigi, stafide, mere, orez, smochine, păsat, vin), s-au mai dat bani pentru tămâie, untdelemn și sticlă pentru o candelă. Au plătit 22 de lei pentru o candelă de argint, pe care au dăruit-o bisericii Banu, au împărțit bani la săraci și au comandat la croitor un stihar căptușit cu castambol. Tot cu acest prilej a fost înzestrată (după cum fusese dorința Paraschivei) o fată săracă: i s-au făcut straie noi (rochie, anterior, paftale, papuci) și i s-a dat și o vacă cu vițel.

⁴⁹ Pentru partea sufletului vezi Petronel Zahariuc, *op. cit.*, p. 44-46; Elena Bedreag, *Church Endowments and Family Inheritance in 18th-Century Moldavia*, în „Romanian Journal of Population Studies”, XIV (2020), no. 1, p. 9-15.

⁵⁰ BAR, Documente istorice, MCLVIII/280.

⁵¹ Petronel Zahariuc, *op. cit.*, p. 52-58; Lucian Valeriu-Lefter, *Ospățul funerar în Moldova. Mărturii istorice și etnologice*, în „Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei”, X (2010), p. 475-500; idem, *Izvoade funerare (II)*, în „Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei”, V (2005), p. 311-313; Mihai Mirza, *op. cit.*, p. 214.

⁵² Vezi și BAR, Documente istorice, MCCCXIII/19 (doc. din mai 1792, izvod de cheltuieli la înmormântarea Sultanei).

⁵³ Haină de ceremonial.

⁵⁴ Țesătură fină de mătase.

Coroborarea dintre testamentul Paraschivei și listele de cheltuieli pentru pomenirea ei ne arată, așa cum o putem face concret, în puține cazuri, pe de o parte implicarea și grija familiei pentru îndeplinirea grijilor sufletului dar, și mai important, respectarea și îndeplinirea celor orânduite de Paraschiva⁵⁵. Faptul că cei care se ocupă de toate acestea sunt rudele ei colaterale (Paraschiva, cum spuneam, nu a avut descendenți direcți și nici nu a fost căsătorită) subliniază coeziunea și importanța familiei extinse. Așadar, din actele rămase de la Paraschiva și rudele sale, se poate limpede observa grija și strictețea cu care oamenii din acele vremuri aleg să respecte dorințele lăsate cu limbă de moarte, cel puțin cele cu privire la chestiunile de natură religioasă. Detaliile cuprinse în astfel de documente și, mai ales, posibilitatea de a corobora informațiile din diate cu cele din documentele redactate ulterior de rude, ne ajută la reconstituirea unei imagini ceva mai concrete a traiului din acele vremuri. Genul acesta de arhive familiale, cum este cel invocat la începutul studiului, este deosebit de util pentru că păstrează, alături de informațiile patrimoniale, și detaliile cu privire la modul în care erau organizate și trăite cele mai importante momente ale vieții: logodna, nunta, înmormântarea.

ANEXE

1

1766 februarie 27

Cele ce sânt ale nepoatii Paraschivii zestri.
1766 februarie 27.

- 1 zgardă cu diamanturi i rubinuri
- 1 cruce cu rubinuri
- 8 ață mărgăritar
- 1 păreche cercei cu 3 picioare de zmărand
- 1 păreche cercei cu 3 picioare de mărgăritar
- 1 inel cu 7 diamanturi
- 1 inel cu diamant
- 1 inel cu diiamanturi și rubinuri
- 1 inel cu zmărand
- 1 inel cu zamfir
- 1 străchinuță de dulceți
- 6 linguri de argint
- 1 păreche paftale de argint
- așternutul
- cămeși

⁵⁵ Pentru cele mai timpurii cazuri (1612-1613) în care s-a putut urmări acest aspect, vezi Petronel Zahariuc, *op. cit.*, p. 46.

-năfrămi
-5 tingiri cu căpace.

BAR, Documente istorice, MCLVIII/172.

Copie rom., inclusă cândva într-un coligat, hârtie.

2

1766 februarie 27

Cum le-au orânduit Paraschiva, zestre ei, la vreme când și-au cunoscut sfârșitul vieții sali.

Leat 1766 februarie 27.

O cămeșe¹ cu sârmă să să strâce și să să facă o candelă de argint la Golăe.

O cupă de argint să să facă o candilă la besărica Banului.

Un sărindar să să de la Tresfetitele.

O cămeșe cu mătasă mură și cu cu fir și o basma bună de logodnă, copilii Casandrii.

O cămeșe noaă ce nu-i închietă și șesă șervete cusute, copilii Catrinii.

O păreche cercei verzi și un inel cu șapte diamanturi, nepoatelor Ruxandii și Zmărandii.

Două linguri de argint și un inel, copilii surori-me, Marii.

Doa linguri de argint lui Ion, frate-meu.

O bivoliță, nepotu-meu, Ilie.

O fântână și un pod să să facă și la fântână să să de și o vițe pomană.

O vacă cu vițal să să de la o fată săracă și să i să facă și un rându de straie, după cum a da mâna.

Șesă șervete albe și doa meneștreguri, părintelui Veniamin, unchiu-meu.

Un rând de așternut curățale, giumătate să să de copilii Catrinii și giumătate altor fete sărace, cum or socoti.

O prostire noaă tij ei și 2 perni mici și una mare.

2 perni mici noi, frățini-meu.

Un rând de așternut cu ață, moș<u>lui Ștefan.

O iconiță Maica Precista să o ferece moșu Ștefan și să o de la besărica unde m-or îngropa, însă cu farfurie să o ferece sau cu paftalile.

Alte mărunțușuri: cămeșe, basmale, năfrămi și orice or fi să să de pi la fete sărace, unde s-a socoti.

Zgarda cruce mărgăritariul, o păreche cercei cu mărgăritar și trii inele și alte ce or mai fi, să să vândă și să mă grijască părintii și moșu Ștefan.

Parte me din moșiile părințăști, cu blăstăm o las în stăpânire moș<u>lui Ștefan, cât va trăi să-i e venitul și giumătate dintr-acel venit să fie acelora ce or face ostenală de or purta de grije si l-or strângi venitul, iar giumătate de venit să aibă a da pentru sufletul meu pe tot anul. Și la sfârșitul moșului Ștefan, atunce parte me de moșie unde o a orândui-o dumniului, acolo să rămâie, iar nevrând moșu Ștefan să e asupra dumisali această purtare de grije a sufletului meu, las asupra moșului Veniamin să aibă a purta de grije sufletului meu, pe orânduiala ce însămniază mai sus.

Iar frații mei de or îmbla să strâce aceste ale mele rânduite cum zăcu unii ca cele ce zăcu morții, vii nu le facu, să fie blăstămați acei oricine care vor îmbla să strâce și să nu

aibă a veni după mine. Și blăstăm las și asupra moșului Veniamin și a moșului Ștefan de nu vor urma la toate după cum am orânduit și am învățat eu însumi, cu a me gură, la vreme când am cunoscut că mi s-au apropiet sfârșitul, fiind încă în toată stare minții mele.

Paraschiva, fiica răposatului Costandin Ciudin medelnicer, cu gura me am învățat.

BAR, Documente istorice, MCLVIII/173.

Copie rom., inclusă cândva într-un coligat, hârtie.

¹ Cuv. corectat.

3

1766 martie 4

Ce s-au cheltuit la grijile nepoatii Paraschivii, fiica răposatului Costandin Ciudin medelnicer, prin mâna me, la îngropare i la 3 zile i de 9 zile i 20 zăle i 40 de zăle.

Leat 1766, martie 4.

Lei	Bani	La îngropare i de 3 zile
21	-	18 oca litră ceară lumânări
2	60	la 3 clopote ce-au tras
4	90	pâne
1	30	2 brăie de slobozât în groapă
1	12	22 coți șeret bun de îmbrăcat racla
4	54	pește sărat și proaspăt
-	90	pol ocă cofeturi
-	30	zmirnă și tămâe
	30	o păreche colțuni
[...] ¹	45	o hârtie, țante de îmbrăcat racla
2	[...] ²	[...] ² făină la pomene
2	[...] ²	[pân] ² ză de obraz i de zugrăvit
1	69	la teslari ce-au făcut racla

3	80	un galbăn la cruce
13	60	9 coți atlas împregiuru năsăliii
4	30	17 stâlpi ce-au cetit preoții
1	-	la ciocli
2	90	un galbăn vlădicăi la prohod
8	60	la preuți, la prohod i oamenii vlădicăi i la săraci
-	[...]¹	1 ocă orez
-	[...]¹	croitorilor ce-au cusut benișul
-	20	1 ocă lumânări său
-	[...]¹⁶	pol ocă zăhar
-	90	1 ocă migdale cu coaje
-	15	mere la pomene
1	60	2 testele poleială bună la pomene
-	87	smochine și strafide la pomene
8	30	11 vedre vin
15	-	1 ghermesut ce s-au făcut beniș
2	30	4 năfrămi verzi la cioclii
5	30	[...co]²ți sandal la îmbrăcat racla
-	90	[...]¹ apă [...]²stecli ulcele i altele
-	60	[...]² pomelii³
8	-	un sărindar la besărica Banului
123	44	Fac cheltuiți la îngropare și la griji de 3 zile

Lei	Bani	La grije de 9 zile
-	114	1 sac făină la pomene
-	9	stafide ⁶
-	3	covrigi
-	6	mere
-	24	1 ocă orez
-	21	smochine
-	60	1 teste poleială
-	12	tămâc
2	-	o năframă de nainte ce luasă Paraschiva și nu o plătisă
1	[...]15	de lucru croitorului i cheltuele la stihar
-	48	1 ocă olei
-	6	păsat
-	6	s-au dat cu mâna Mariii
-	30	untdelemn și stecă la candilă
22	-	o candilă de argint ce s-au dat la biserică Banului însă 80 dramuri argint câte 8 parale dramu și 6 lei s-au dat de lucru cu mâna părintelui, 75 dramuri au tras gata
1	-	pâne
-	45	la săraci
1	105	2 pol vedre vin
1	30	1 castambol căptușală la stihariul ce s-au făcut
1	30	1 pol coți sandal sângeap ⁴ la stihar
-	57	tij 3 pol coți castambol ce au mai pus la căptușit stihariul
-	66	la o blănitură și la tocmit paftalele nepoatii Mariii prin mâna părintelui
34	54	fac la grije de 9 zile

Lei	Bani	La o fată săracă ce s-au înz[estrat loc șters]
2	90	o alăge de rochie
-	66	o păreche paftale
-	97	pol astar la rochie și la antereu
3	60	1 zăbon roșu ⁵
1	12	papuci cu mestii
2	75	petele sponce și alte cheltuele de lucru la rochie și la antereu
8	60	o vacă cu vițâl
19	100	Fac la înzăstratul aceștii fete sār[a] ¹ ce

Lei	Bani	La grije de 20 zăle
1	21	1 sac făină la pomene
-	36	1 pol ocă ² orez
-	27	3 litre stafide ⁶
-	24	smochine
-	6	mere
4	72	4 oca lumini ceară
-	108	oloi, păsar, raci, covrigi, verdeță la bucate i alte[le] ¹
1	90	pâne
3	90	5 vedre vin
-	45	la săraci, alte cheltuele cu paraoa
13	51	Fac cheltuiți la grije de 20 zile

Lei	Bani	La grije de 40 zile
-	6	covrigi
-	15	babii Măriuții
2	93	3 saci făină la pomene i colaci
-	60	1 teste poleială
-	33	stafide ⁶
-	24	smochine
-	36	1 pol oca orez
-	9	mere la pomene
-	6	posmagi
4	72	4 oca lumini ciară
-	15	varză murată
-	9	verdeță
-	30	raci
-	42	1 ocă olei
-	3	covrigi
-	12	păsat
2	-	pâne
6	-	8 vedre vin
-	12	ciapă
[...] ⁷	[...] ⁷	[...] ⁷
-	45	la săraci i ulcele
18	100	fac cheltuiți la grije de 40 zile

Lei	Bani	[...]¹ [A]¹ Ite cheltuele ce s-au dat pentru Paraschiva
[...]¹	[...]¹	[...]¹ la casăle lu Pașcu
2	30	la preuți în 3 zile ce-au făcut masle
1	45	pol ughi la un gerah
2	90	lui Tudorache doftorul
3	-	la Anton spițăriul pentru doftorii
12	-	Bosâncenilor pentru pricina Petiii
3	-	ce-au luat Ion Ciudin din banii ce s-au luat pe moșie din Oncești ot Cazimir
1	[45]¹	ce-au rămas la Ion Ciudin din 30 lei ce s-au cheltuit prin mâna lui la îngropare Paraschivii
10	-	pentru niște fir ce-au luat de la Dorobăț și era neplătit
38	90	fac, iar piste tot fac cheltuiți până⁸ la grije de 40 zile 248 lei, 79 bani

Lei	Bani	Ce s-au [...]¹ acești bani din lucrurile mortului
[...]⁷	[...]⁷	[...]⁷ o parte de moșie din sat din Oncești ot Suceava ce o cumpărasă Constandin Ciudin și cu giudecată au întors banii Gligoraș Cazimir fiind răzeș
60	-	de la Gavril Adam clucer pentru dejma moșiii Petie și Buneștii ce-au cumpărat într-acest an
28	-	o cămeșe cu sârmă ce s-au vândut
11	48	57 dramuri o cupă de argint ce s-au strâcat de s-au făcut o candilă la besărica Banului
17	-	o blană patce jder veche ce s-au vândut
186	48	fac luați din lucrurile mortului și tot mai rămân cheltuiți de Ștefan postelnic la grijile mortului 62 lei, 31 bani

Lei	Bani	La griji de un an
15 lei		la părintele cu Ilașcu, februarie 20
4	15	4 saci făină la pomene i colaci
[...]⁹	60	[...]⁹ pol ocă zăhar
7	60	6 ocă lumini ceară
11	30	15 vedre vin
3	36	pâne di la Furnu³
1	-	preuților i la un diacon pentru prohod
-	90	3 leturghii la 3 besărici
-	102	3 cară lemne la copt colacii i la făcut bucate
-	21	covrigi la pomene și la un părăstas vineri
-	66	polială la pomene
-	24	zmirnă și tămâe la prohod
-	72	3 ocă orez la bucate
-	9	prescuri
-	24	cuișoare, scorțișoară la părăstas
-	[...]⁷	[...]⁷
-	80	Smoch[ine]² [...]² la [p]²omene [...]²
-	54	Bucate la ostenitorii vineri
-	[75]¹	Raci și midii la bucate
-	[...]²⁹	[...]² și bobu
-	5[1]²	[...]²
-	[...]²	[...]² la buca[te]⁷
-	[...]³	[...]³ petrige³
	12	[...]² i sfeclă

-	36	[...]² fe ce s-au da[...]² poma[nă]²
-	96	4 ocă miere la părăstas
-	30	10 ocă ceapă
-	[30]²	unii călugăriță
1	-	Casandrii pomană
-	60	la 2 femei sărace ce-au făcut la pomene
-	30	la un bucătar ce-au făcut bucate
37	54	fac la grije de un an ¹⁰

Cele ce mai sânt față din lucrurile nepoatii Paraschivii :

- 1 cruce de aur cu rubinuri
- 1 brățare ce s-au făcut zgardă de aur cu pietri
- 1 inel cu un diiamant mic
- 1 inel cu un rubin
- 1 inel cu un zmărand
- 8 ață mărgăritar
- 2 linguri de argint
- 1 străchinuță de argint
- 6 talgere cositor
- 2 tingiri aramă cu căpace

După ce să vor vinde acesti lucruri de mai sus unde este să să de banii după orânduiala ce-au făcut Paraschiva cu izvod înainte morții sale :

- 1 candelă de argint să să facă la Golâe
- 1 sărindar să să de la Tresfetitle
- 1 pod și 1 fântână să să facă și la fântână să să de și o vițe pomană
- 1 iconiță Maica Precista să să ferece cu argint și să să de la besărica Banului

unde s-au îngropat oasăle ei

- grije de un an cându s-au plinit să să cheltuiască cât a fi trebuință

-62 lei, 30 bani ce are să e Ștefan postelnic din banii ce-au cheltuit la grijile mortului până¹¹ la giământate de an bez ce-au mai luat pe cum arată mai sus.

BAR, Documente istorice, MCLVIII/280.

Orig. rom., hârtie, rupt, șters, pătat, lipit cu scotch; inclus cândva într-un coligat, având în vedere că pe filele documentului există o numerotare mecanică modernă.

¹ Rupt.

² Șters.

³ Lecțiune incertă.

⁴ Сынъѣф.

⁵ Corectat.

⁶ ГТрафиде.

⁷ Loc ilizibil, doc. lipit cu scotch.

⁸ Пъръ.

⁹ Cifră barată.

¹⁰ În această zonă *ad marginal* însemnarea: „s-au făcut la gri[j]ile nep]¹oatei Paraschivei [...]”¹.

¹¹ Пъръ.

4

1768 februarie 28

-O zgardă de aur cu petri ce-au fost brățare i cu cruci de aur cu petri
 -Un inel cu un diiamant
 -Un inel cu un rubin
 -Un inel cu un zmărandu
 -Opt ață mărgăritar
 -O străchinuță de dulceți cu lingură de argint
 -Doi linguri argint
 -Șesă talgere cositor
 -Doi tingiri cu căpace

Aceste lucruri fiind a răposatii surorii noastre, Paraschivii, la dumnealui postelnicul Ștefan Anăstase pentru 73 lei, 40 bani ce-au avut dumnealui cheltuiți din grijile ei și, dând banii, le-am luat aceste la mâna noastră ca să facem și celelalte ce sânt rânduite de răpoosata, care nu s-au făcut până acum.

Și am iscălit :

Ion postelnic²

Ion Ciudin³.

1768 februarie 28.

Doîzăci și șesă lei, optzăci bani, am luat de la postelnicul Ștefan din 40 lei ce ni s-au venit parte noastră din moștenire lui Gheorghii Pascal, ruda noastră¹, însă partea postelnicului Ștefan și parte părintelui Veniamin, iar 13 lei, 40 bani au rămas să luam de la postelnicul Gheorghii Năstasă, care ni-au dat și răvaș postelnicul Ștefan.

Ion postelnic²

Ion Ciudin³.

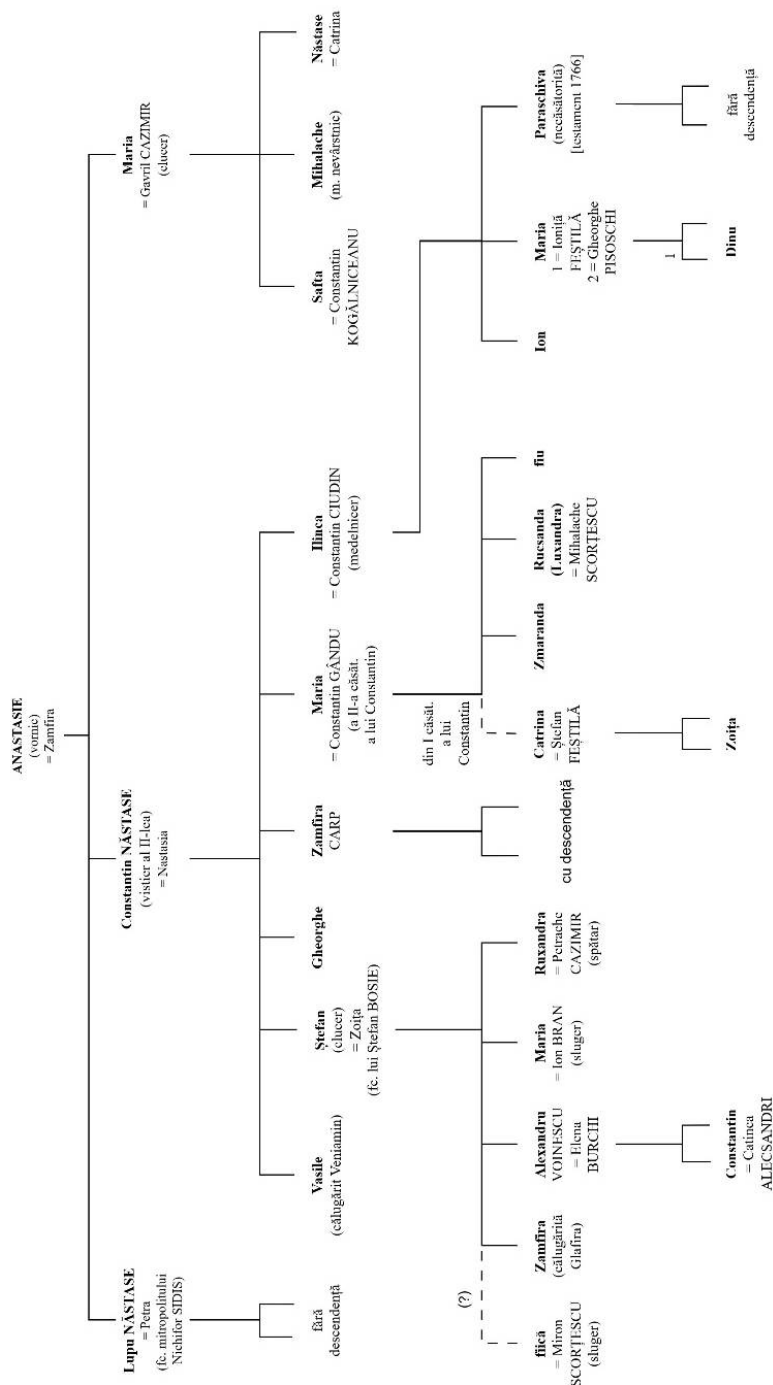
BAR, Documente istorice, MCLVIII/177.

Orig. rom., hârtie.

¹ Post **noastră**, iar 13 lei barat în text.

² Lecțiune incertă.

³ Semnături autografe.

ABREVIERI

<i>AARMSI</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice
<i>AARMSL</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Literare
<i>AARPAD</i>	= „Analele Academiei Române”, seria II, București, 1879-1916
<i>AA.SS.</i>	= <i>Acta Sanctorum</i> , ed. Bollandisti, III ^a ediție, Parigi 1863-1870
<i>AB</i>	= Arhivele Basarabiei
<i>ACNSAS</i>	= Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității
<i>AE</i>	= L'Année Epigraphique, Paris
<i>AIR</i>	= Arhiva Istorică a României
<i>AIAC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj
<i>AIIAI</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>AIIC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Cluj
<i>AIINC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Națională, Cluj
<i>AIIX</i>	= Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>ALIL</i>	= Anuarul de Lingvistică și Istorie Literară, Iași
<i>ALMA</i>	= <i>Archivum Latinitatis Medii Aevi</i> . Genève.
<i>AM</i>	= Arheologia Moldovei, Iași
<i>AMAE</i>	= Arhiva Ministerului Afacerilor Externe
<i>AmAnthr</i>	= American Anthropologist, New Series, Published by Wiley on behalf of the American Anthropological Association
<i>AMM</i>	= Acta Moldaviae Meridionalis, Vaslui
<i>AMMB</i>	= Arhiva Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași
<i>AMN</i>	= Acta Musei Napocensis
<i>AMR</i>	= Arhivele Militare Române
<i>AMS</i>	= Anuarul Muzeului din Suceava
<i>ANB</i>	= Arhivele Naționale, București
<i>ANC</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Cluj
<i>ANSMB</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Municipiului București
<i>ANG</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Galați
<i>ANI</i>	= Arhivele Naționale, Iași
<i>ANIC</i>	= Arhivele Naționale Istorice Centrale
<i>ANR-Cluj</i>	= Arhivele Naționale, Cluj-Napoca
<i>ANR-Sibiu</i>	= Arhivele Naționale, Sibiu
<i>ANRM</i>	= Arhivele Naționale ale Republicii Moldova, Chișinău
<i>ANRW</i>	= Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, Berlin-New York
<i>ANSMB</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Municipiului București
<i>ANV</i>	= Arhivele Naționale, Vaslui
<i>AO</i>	= Arhivele Olteniei
<i>AP</i>	= Analele Putnei
<i>APH</i>	= Acta Poloniae Historica, Varșovia
<i>AqLeg</i>	= <i>Aquila Legionis. Cuadernos de Estudios sobre el Ejército Romano</i> , Salamanca
<i>AR</i>	= Arhiva Românească
<i>ArchM</i>	= Archiva Moldaviae, Iași
<i>ArhGen</i>	= Arhiva Genealogică
<i>„Arhiva”</i>	= „Arhiva”. Organul Societății Științifice și Literare, Iași
<i>ArhMold</i>	= Arheologia Moldovei

ASRR	= Arhiva Societății Române de Radiodifuziune
AȘUI	= Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași
ATS	= Ancient Textile Series, Oxbow Books, Oxford și Oakville
AUAIC	= Arhiva Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
AUB	= Analele Universității „București”
BA	= <i>Biblioteca Ambrosiana</i> , Roma, Città Nuova Editrice
BAR	= Biblioteca Academiei Române
BArchB	= Bundesarchiv Berlin
BAR int. ser.	= British Archaeological Reports, International Series
BBRF	= Buletinul Bibliotecii Române din Freiburg
BCIR	= Buletinul Comisiei Istorice a României
BCMI	= Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice
BCU-Iași	= Biblioteca Centrală Universitară, Iași
BE	= Bulletin Epigraphique
BF	= Byzantinische Forschungen, Amsterdam
BJ	= Bonner Jahrbücher, Bonn
BMI	= Buletinul Monumentelor Istorice
BMIM	= București. Materiale de istorie și muzeografie
BNB	= Biblioteca Națională București
BNJ	= Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher
BOR	= Biserica Ortodoxă Română
BS	= Balkan Studies
BSNR	= Buletinul Societății Numismatice Române
ByzSlav	= Byzantinoslavica
CA	= Cercetări arheologice
CAI	= Caiete de Antropologie Istorică
CartNova	= <i>La ciudad de Carthago Nova 3: La documentación epigráfica</i> , Murcia
CB	= Cahiers balkaniques
CBI	= <i>Der römische Weihebezirk von Osterburken. Corpus des griechischen und lateinischer Beneficiärer – Inschriften des Römischen Reiches</i> , Stuttgart
CC	= Codrul Cosminului, Suceava (ambele serii)
CCAR	= Cronica cercetărilor arheologice din România, CIMEC, București
CCh	= <i>Corpus Christianorum</i> , Turnhout
CChSG	= <i>Corpus Christianorum. Series Graeca</i>
CCSL	= <i>Corpus Christianorum Series Latina</i> , Turnhout, Brepols
CDM	= <i>Catalogul documentelor moldovenești din Arhivele Centrale de Stat</i> , București, vol. I-V; supl. I.
CDȚR	= <i>Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului</i> , București, vol. II-VIII, 1974-2006
Chiron	= Chiron: Mitteilungen der Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts, 1971
CI	= Cercetări istorice (ambele serii)
CIL	= <i>Corpus Inscriptionum Latinarum</i> , Berlin
CL	= Cercetări literare
CLRE	= <i>Consuls of the Later Roman Empire</i> , eds. R. S. Bagnall, A. Cameron, S. R. Schwartz, K. A. Worp, Atlanta, 1987
CN	= Cercetări Numismatice
CNA	= Cronica Numismatică și Arheologică, București
CSCO	= <i>Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium</i> , Louvain
CSEA	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiae Aquileiensis</i> , Roma, Città Nuova Editrice
CSEL	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum</i> , Wien, De Gruyter
CSPAMI	= Centrul de Studii și Păstrare a Arhivelor Militare Centrale, Pitești
CT	= Columna lui Traian, București

<i>CTh</i>	= <i>Codex Theodosianus</i> . Theodosiani, Libri XVI cum constitutionibus Sirmondianis, I, edidit adsumpto apparatu P. Kruegeri, Th. Mommsen, Hildesheim, 1970-1971
<i>Cv.L</i>	= Convorbiri literare (ambele serii)
„ <i>Dacia</i> ”, <i>N.S.</i>	= Dacia. Nouvelle Série, Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București
<i>DGAS</i>	= Direcția Generală a Arhivelor Statului
<i>DI</i>	= Diplomatarium Italicum
<i>DIR</i>	= <i>Documente privind istoria României</i>
<i>DIRRI</i>	= <i>Documente privind Istoria României. Războiul pentru Independență</i>
<i>DOP</i>	= Dumbarton Oaks Papers
<i>DTN</i>	= <i>Din trecutul nostru</i> , Chișinău
<i>DRH</i>	= <i>Documenta Romaniae Historica</i>
<i>EB</i>	= Études Balkaniques
<i>EBPB</i>	= Études byzantines et post-byzantines
<i>EDCS</i>	= <i>Epigraphik-Datenbank Clauss-Slaby</i> (http://www.manfredclauss.de/)
<i>EDR</i>	= <i>Epigraphic Database Roma</i> (http://www.edr-edr.it/default/index.php)
<i>EpigrAnat</i>	= Epigraphica Anatolica, Münster
<i>ERAsturias</i>	= F. Diego Santos, <i>Epigrafia Romana de Asturias</i> , Oviedo, 1959.
<i>EuGeSta</i>	= <i>Journal of Gender Studies in Antiquity</i>
<i>Gerión</i>	= Gerión. Revista de Historia Antigua, Madrid
<i>GB</i>	= Glasul Bisericii
<i>GCS</i>	= <i>Die Griechischen Christlichen Schriftsteller</i> , Leipzig, Hinrichs, 1897-1969
<i>GLK</i>	= <i>Grammatici Latini Keil</i>
<i>HEp</i>	= <i>Hispania Epigraphica</i> , Madrid
„ <i>Hierasus</i> ”	= <i>Hierasus</i> . Anuarul Muzeului Județean Botoșani, Botoșani
<i>HM</i>	= Heraldica Moldaviae, Chișinău
<i>HU</i>	= Historia Urbana, Sibiu
<i>HUI</i>	= Historia Universitatis Iassiensis, Iași
<i>IDR</i>	= <i>Inscripțiile din Dacia romană</i> , Bucurști-Paris
<i>IDRE</i>	= <i>Inscriptions de la Dacie romaine. Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie</i> , I-II, Bucarest, 1996, 2000
<i>IGLN</i>	= <i>Inscriptions grecques et latines de Novae</i> , Bordeaux
<i>IGLR</i>	= <i>Inscripțiile grecești și latine din secolele IV-XIII descoperite în România</i> , București, 1976
<i>IILPecs</i>	= <i>Instrumenta Inscripta Latina. Das römische Leben im Spiegel der Kleininschriften</i> , Pecs, 1991
<i>ILAlg</i>	= <i>Inscriptions latines d'Algérie</i> , Paris
<i>ILB</i>	= <i>Inscriptiones Latinae in Bulgaria repertae. Inscriptiones inter Oescum et Iatrum repertae</i> , Sofia, 1989
<i>ILD</i>	= <i>Inscripții latine din Dacia</i> , București
<i>ILN</i>	= <i>Inscriptiones latines de Novae</i> , Poznan
<i>ILLPRON</i>	= <i>Inscriptionum Lapidarium Latinarum Provinciae Norici usque ad annum MCMLXXXIV repertarum indices</i> , Berlin, 1986
<i>ILS</i>	= <i>Inscriptiones Latinae Selectae</i> , 1892
<i>IMS</i>	= <i>Inscriptiones Moesiae Superioris</i> , Belgrad
<i>IN</i>	= „Ioan Neculce”. Buletinul Muzeului Municipal Iași
<i>ISM</i>	= <i>Inscripțiile din Scythia Minor grecești și latine</i> , București, vol. I-III, 1983-1999
<i>JGO</i>	= <i>Jahrbücher für Geschichte Osteuropas</i>
<i>JL</i>	= Junimea literară
<i>JRS</i>	= The Journal of Roman studies, London
<i>LR</i>	= Limba română
<i>Lupa</i>	= <i>Ubi Erat Lupa</i> (http://lupa.at/)
<i>MA</i>	= Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț

<i>MCA</i>	= Materiale și cercetări arheologice
<i>MEF</i>	= <i>Moldova în epoca feudalismului</i> , vol. I-XII, 1961-2012, Chișinău
<i>MEFRA</i>	= <i>Mélanges de l'École française de Rome: Antiquité</i> , Roma
<i>MGH</i>	= <i>Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum auspiciis societatis aperiendis fontibus rerum Germanicarum medii aevi</i> , Berlin 1877-
<i>MI</i>	= Magazin istoric, București
<i>MIM</i>	= Materiale de istorie și muzeografie
<i>MM</i>	= Mitropolia Moldovei
<i>MMS</i>	= Mitropolia Moldovei și Sucevei
<i>MN</i>	= Muzeul Național, București
<i>MO</i>	= Mitropolia Olteniei
<i>MOF</i>	= Monitorul Oficial al României
<i>Navarro</i>	= M. Navarro Caballero, <i>Perfectissima femina. Femmes de l'élite dans l'Hispanie romaine</i> , Bordeaux, 2017.
<i>NBA</i>	= <i>Nuova Biblioteca Agostiniana</i> , Roma, Institutum Patristicum Augustinianum
<i>NDPAC</i>	= <i>Nuovo Dizionario Patristico e di Antichità Cristiane</i> , I, A-E, 2e edizione, Marietti, 2006; III, P-Z, 2e edizione, Marietti, 2008
<i>NEH</i>	= Nouvelles études d'histoire
<i>OI</i>	= Opțiuni istoriografice, Iași
<i>OPEL</i>	= <i>Onomasticon provinciarum Europae latinarum</i> , vol. I-IV, Budapesta-Viena, 1994-2002
<i>PG</i>	= <i>Patrologiae cursus completus, Series Graeca</i> , ed. J.-P. Migne, Paris, 1886-1912
<i>PIR</i>	= <i>Prosopographia Imperii Romani. Saec. I.II.III</i> , editio altera, Berlin.
<i>PLRE</i>	= <i>Prosopography of the Later Roman Empire</i> , 3 vol., eds. A. H. M. Jones, J. R. Martindale, and J. Morris, Cambridge, 1971-1992
<i>RA</i>	= Revista arhivelor
<i>RBAR</i>	= Revista Bibliotecii Academiei Române, București
<i>RC</i>	= Revista catolică
<i>RdI</i>	= Revista de istorie
<i>REByz</i>	= Revue des Études Byzantines
<i>RER</i>	= Revue des études roumaines
<i>RESEE</i>	= Revue des études Sud-Est européennes
<i>RGI</i>	= Revista Generală a Învățământului
<i>RHP</i>	= <i>Die römischen Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit. I: Die Inschriften</i> , Viena
<i>RHSEE</i>	= Revue historique de Sud-Est européen
<i>RI</i>	= Revista istorică (ambele serii)
<i>RIAF</i>	= Revista pentru istorie, arheologie și filologie
<i>RIB</i>	= <i>Roman Inscriptions of Britain</i> , Londra
<i>RIM</i>	= Revista de Istorie a Moldovei, Chișinău
<i>RIR</i>	= Revista istorică română, București
<i>RIS</i>	= Revista de istorie socială, Iași
<i>RITL</i>	= Revista de istorie și teorie literară
<i>RIU</i>	= <i>Die römischen Inschriften Ungarns</i> , Budapesta
<i>RJMH</i>	= The Romanian Journal of Modern History, Iași
<i>RM</i>	= Revista muzeelor
<i>RMD</i>	= <i>Roman Military Diplomas</i> , Londra
<i>RMM</i>	= <i>Römische Militärdiplome und Entlassungsurkunden in der Sammlung des Römisch-Germanischen Zentralmuseums</i> , Mainz
<i>RMM-MIA</i>	= Revista muzeelor și monumentelor, seria Monumente istorice și de artă
<i>RMR</i>	= Revista Medicală Română
<i>RRH</i>	= Revue roumaine d'histoire

<i>RRHA</i>	= Revue roumaine de l'histoire de l'art
<i>RRHA-BA</i>	= Revue Roumaine d'Histoire de l'Art. Série Beaux Arts
<i>RSIAB</i>	= Revista Societății istorice și arheologice bisericești, Chișinău
<i>Rsl</i>	= Romanoslavica
<i>SAHIR</i>	= Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae, București
<i>SAI</i>	= Studii și Articole de Istorie
<i>SANIC</i>	= Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale
<i>SCB</i>	= Studii și cercetări de bibliologie
<i>SCh</i>	= <i>Sources Chrétiennes</i> , Paris
<i>SCIA</i>	= Studii și cercetări de istoria artei
<i>SCIM</i>	= Studii și cercetări de istorie medie
<i>SCIV/SCIVA</i>	= Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie)
<i>SCN</i>	= Studii și Cercetări Numismatice, București
<i>SCȘI</i>	= Studii și cercetări științifice, Istorie
<i>SEER</i>	= The Slavonic and East European Review
<i>SHA</i>	= <i>Scriptores Historiae Augustae</i>
<i>SJAN</i>	= Serviciul Județean al Arhivelor Naționale
<i>SMIC</i>	= Studii și materiale de istorie contemporană, București
<i>SMIM</i>	= Studii și materiale de istorie medie, București
<i>SMIMod</i>	= Studii și materiale de istorie modernă, București
<i>SOF</i>	= Südost-Forschungen, München
<i>ST</i>	= Studii Teologice, București
<i>StAntArh</i>	= <i>Studia Antiqua et Archaeologica</i> , Iași
<i>T&MBYZ</i>	= <i>Travaux et Mémoires du Centre de recherches d'histoire et de civilisation byzantines</i>
<i>ThD</i>	= Thraco-Dacica, București
<i>TR</i>	= Transylvanian Review, Cluj-Napoca
<i>TV</i>	= Teologie și viața, Iași
<i>ZPE</i>	= Zeitschrift für Papyralogie und Epigraphik
<i>ZSL</i>	= Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde

•
ANALELE ȘTIINȚIFICE
ALE
UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA”
DIN IAȘI
(SERIE NOUĂ)

ISTORIE

TOM LXXI
2025

Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Nelu Zugravu (Iași), Neculai Bolohan (Iași), Alexandru-Florin Platon (Iași), Petronel Zahariuc (Iași), Ștefan S. Gorovei (Iași), Maria Magdalena Székely (Iași), Cristian Ploscaru (Iași), Claudiu Topor (Iași), Gabriel Leanca (Iași), Gheorghe Iacob (Iași), Ovidiu Buruiană (Iași), Victor Spinei, membru al Academiei Române (Iași), Ioan Aurel Pop, președintele Academiei Române (Cluj-Napoca), Ovidiu Cristea (București), Rudolf Dinu (București), Antal Lukács (București), Ion Eremia (Chișinău), Ion Varta (Chișinău), Dennis Deletant (Londra), Carol Iancu (Montpellier), Hans-Christian Maner (Mainz).

COMITETUL DE REDACȚIE:

Laurențiu Rădvan (redactor șef),
Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba, Ionuț Nistor, Adrian-Bogdan Ceobanu,
Adrian Vițalariu (secretar de redacție),
Mihai-Bogdan Atanasiu (secretar de redacție).

Responsabilitatea pentru opiniile exprimate în textele publicate revine în exclusivitate autorilor.

Manuscrisele, cărțile și revistele propuse pentru schimb,
ca și orice corespondență se vor trimite redacției:

Laurențiu Rădvan

Facultatea de Istorie
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
B-dul Carol I 11,
700506, Iași, România
Tel.: 40-(0)232-20.12.74
e-mail: radvan@uaic.ro

ISSN 1221-843X
eISSN 2821-4617
Printed in Romania

CUPRINS

Andi Mihalache, <i>Seninul întortocheat al cerului: cromatică, istorie și cultură (I)</i>	7
Daniel Mirea, <i>Datarea a patru documente din timpul lui Sigismund de Luxemburg și al lui Vlad Dracul</i>	47
Alexandru Simon, Petru Aron, Iancu de Hunedoara și Mehmed al II-lea în ajunul bătăliei de la Belgrad: informații dintr-un „raport venețian de sinteză” de la sfârșitul lunii aprilie 1456	73
Livia-Ioana Potop, <i>Instrumente notariale din Transilvania medievală: considerații privind păstrarea și transmiterea unor surse arhivistice mai puțin obișnuite</i>	91
Mihai Covaliu, <i>Între diplomație și primejdie. O misiune moldovenească la Veneția (1505-1506)</i>	101
Andrei Constantin Sălăvăstru, <i>Rebels for the faith: The Sorbonne’s seditious propaganda during the French Wars of Religion</i>	113
Gheorghe Lazăr, <i>Despre logofeții de taină ai Cancelariei Țării Românești. Studiu de caz: Iane Dâmboviceanu</i>	129
Elena Bedreag, <i>Înrudiri, cheltuieli și alte „mărunțușuri” în câteva documente patrimoniale din veacul al XVIII-lea</i>	157
Iulian Moga, <i>Saint Xenia’s Feigned Foolishness</i>	179
Alexandru Gorea, <i>Focul din 1784 și reconfigurarea centrului puterii domnești la Iași</i>	191

Laurențiu Rădvan, <i>Considerații cu privire la un plan rusesc al Focșanilor (1828)</i>	211
Simion-Alexandru Gavriș, <i>Centralism și autonomie locală în legislația administrativă a guvernării Lascăr Catargiu (1871-1876)</i>	225
Simion Câlția, <i>Reglementarea prețului pâinii în București (sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea)</i>	237
Tamara Botez, <i>„Monarhia de rol” și portul popular ca formă de legitimare în România (sfârșitul sec. XIX – începutul sec. XX)</i>	259
Ciprian-Lucrețius Suciu, Florin Marinescu, <i>Duhovnici români la Sfântul Munte Athos: superiorul Antipa Dinescu</i>	275
Claudiu-Lucian Topor, <i>România în vecinătatea războiului: chestiunea înarmărilor între 1914 și 1916</i>	287
Ana-Maria-Ioana Lupășteanu, <i>Război și propagandă în Bucovina austriacă. Misiunea lui Nathan Eidinger la București (1915)</i>	309

Bianca Șendrea, <i>Structura marii proprietăți și agricultura din Transilvania după reforma agrară din 1921</i>	319
Ionel Doctoru, <i>Sediul Legației române de la Paris (1922-1930). Între aspirații și realitate</i>	333
Bogdan-Alexandru Schipor, <i>Dragoș Cotlarciuc, an (almost) unknown expert on Baltic Region at the Romanian Ministry of Foreign Affairs, 1938-1939</i>	343
Árpád Hornyák, <i>Depiction of Hungarians in 20th century Serbian history textbooks</i>	353
Geanina-Ancuța Costăș, <i>Relații culturale româno-britanice: o analiză a programului de schimburi culturale (1963-1965)</i>	369
Iana Balan, <i>Imperative politice, schimburi culturale și strategii universitare. Lectori ieșeni de limba română la Universitățile din Polonia în anii 1967-1989</i>	381
Lucica Iorga, Lucian Leuștean, <i>Tribulații în cadrul lagărului socialist: întâlnirea de la Ialta (2 august 1971), cu România personaj principal în absența (un document și câteva considerații)</i>	409
Victor Rizescu, <i>Marxism și naționalism, continuitate și ruptură. Două teme de sociologie istorică în patru etape ale istoriei românești</i>	437

<i>Recenzii și note bibliografice</i>	449
Duane W. Roller, <i>Imperiul Mării Negre. Gloria și decăderea lumii lui Mitridate cel Mare</i>, trad. Sergiu-Adrian Adam, București, Editura Humanitas, 2025, 372 p. (Alex-Marian Cornea); Martyn Rady, <i>Habsburgii. Ambiția de a stăpâni lumea</i>, traducere din limba engleză de Lia Decei, prefată de Matei Cazacu, București, Editura Corint, 2023, 585 p. (Ana-Maria-Ioana Lupășteanu); Avram Iancu – un om între oameni. <i>Lucrările Conferinței Internaționale: Avram Iancu – 200 de ani de la naștere: omul, contemporanii, epoca</i>, Deva, 9-10 mai 2024, coord. Ioan Bolovan, Ioan Sebastian Bara, Cluj-Napoca, Editura Academiei Române, Centrul de Studii Transilvane, 2024, 713 p. (Constantin Ciobanu); Pierre-Antoine Dessaux: <i>Vermicelles et coquillettes. Histoire d'une industrie alimentaire française</i>, Tours, Presses Universitaires François-Rabelais, 2023, 308 p. (Simion Călția); Carmen-Sorina Rîjnoveanu (coord.), <i>The wars of independence, diplomacy and society. New perspectives and approaches on the Great Eastern Crisis 1875-1878. Războaiele de independență, diplomație și societate. Noi perspective și abordări privind Marea Criză Orientală 1875-1878</i>, București, Editura Militară, 2023, 284 p. (Maria Cerniș); <i>Relații politice și militare româno-otomane-turce 1878-1989: documente</i>, volumul I, 1878-1938 = <i>Romanian-Ottoman-Turkish Political and Military Relations 1878-1989: documents</i>, volume I, 1878-1938, coord. Carmen-Sorina Rîjnoveanu, responsabil de vol. Manuel Stănescu, București, Editura Militară, 2023, 559 p. (Andrei Grigoraș); Eduard Andrei, Laurențiu Vlad, <i>Două istorii ale participării României la Expoziția Universală de la New York (1939-1940)</i>, Târgoviște, Cetatea de scaun, 2024, 281 p. (Mădălin Anghel); Constantin Hlihor, <i>Cu mâinile altora: România și războaiele prin intermediari în Africa (1970-1985)</i>, București, Corint, 2025, 364 p. (Teodor-Petru Bărgăoanu).	
<i>Abrevieri</i>	473

Saint Xenia's Feigned Foolishness

Abstract: Foolishness for Christ is a rare charism of the Holy Spirit. Few are called to perfect themselves through this path of extreme asceticism, but even fewer are those who manage to complete this incredibly difficult endeavour. Following the path of self-sacrifice and assuming the identity of her unexpectedly deceased husband, Saint Xenia continued to live for countless years without a permanent dwelling, enduring fierce cold, heat, thirst, hunger, mockery, insults, and temptations of all kinds, for the sake of her boundless love for God and her husband. Differences in perception between the initial sparse information available in the press at the time and other contemporary works and current perception are noticeable and worth emphasizing.

Keywords: St Xenia; Russia; Peter the Great; prophecies; self-sacrifice; holy fool.

The City of Peter and the Storona of Sankt Petersburg

The city of St. Peter was founded in 1703 by Tsar Peter the Great to become an outpost of Western civilization on Russian soil. From the very beginning, Peter I reserved this role for it as part of a vast ambitious megalomaniac project to europeanize Russia in all aspects, from the institutional and military level to the gradual change of Russian mentalities and self-perception, particularly among the Russian elites:

“Everything in the new capital was intended to compel the Russians to adopt a more European way of life. Peter told his nobles where to live, how to build their houses, how to move around the town, where to stand in church, how many servants to keep, how to eat at banquets, how to dress and cut their hair, how to conduct themselves at court, and how to converse in polite society. Nothing in his dragooned capital was left to chance. This obsessive regulation gave St Petersburg the image of a hostile and oppressive place. Here were the roots of the nineteenth-century myth of the ‘unreal city’ – alien and threatening to the Russian way of life - which was to play a central role in Russian literature and art”¹.

* Associate professor PhD, Faculty of History, “Alexandru Ioan Cuza” University of Iași, Romania; moga.iulian@gmail.com. I wish to express my gratitude to Professor Marina Vraciu for all her help and support.

¹ O. Figes, *Natasha's Dance. A Cultural History of Russia*, New York, Metropolitan Books, 2002, p. 12-13.

The efforts and sacrifices made to build the city in this bleak and swampy place were immense, including countless lives lost. A quarter of a million serfs and soldiers were brought from Siberia and the Caucasus as primary workforce. The city occupied a very important strategic position and from the very beginning had an extraordinary potential for economic development. The area used to be frequented by merchants in the past, as evidenced by the pre-existing channel linking the Baltic Sea with Lake Ladoga among numerous islets and marshlands.

The place where Catherine II later built her summer palace on the Pulkovo heights was known to the locals not as Tsarskoe Selo, but as Sarskoe Selo, which comes from the Finnish *saari*, meaning *island*². The whole area where the town was to be founded was also of particular strategic importance, having been taken over from the Swedes after the military clashes of the period, but inhabited largely by a population of Finnish origin. Peter I wanted the city to become a symbol of western-style secularized modernity to counterbalance the influence and role that Moscow had played until then, a city he did not love at all and which for him represented rather medieval backwardness and dependence on the influence of the church³.

The area in which Xenia Grigoryevna Petrova lived the years of her happily married life with her husband, Andrey Fedorovich Petrov, a senior officer and singer in the imperial choir, was suburban, more reminiscent of provincial boroughs than of a neighbourhood of an imperial capital : (having) shabby wooden houses with gardens and marshy courtyards (that were) used as vegetable gardens and vegetable plots, and narrow, winding alleys filled with puddles where ducks used to wade:

“This was the poorest area of the capital. Here you could see the long, narrow streets, most of which were unpaved, here you could see the wooden houses. The further you got away from the Bolshoi Prospekt, from its centre, the quieter it became, the more oppressive, the more gloomy, the darker, the more impoverished. Darkness ruled here, and only here and there, somewhere, some oil lantern burned. But its dull yellow light could not overcome the early darkness that fell here”⁴.

The house was bought by Andrey from his wife's dowry in Storona, the outskirts of the city, now located in the Petrogradsky district. Modern researchers have managed to identify exactly where Xenia's house was situated. It was located at the intersection of Petrovskaya (now Lahtinskaya) and Bolshoi Prospekt streets, and now there is a public square there⁵.

² *Ibidem*, p. 4.

³ *Ibidem*, p. 9-11.

⁴ *Sfânta Xenia cea smerită și nebună pentru Hristos*, traducere de prof. Elena Călin, Galați, Editura Egumenița, 2018, p. 6-7.

⁵ N. Gorbacheva *Великие пророки Ксения Петербургская*, Moscva, Olimp, 1998, p. 12.

Written and oral tradition concerning the life of St. Xenia

As Sergey Shtyrkov points out in a recent study of the hagiographical tradition and hymnography associated with St. Xenia, there is little credible information as direct testimonies about the life of the saint, most of which first circulated orally and were reconstructed on the basis of indirect testimony⁶.

Two articles published in the local Petersburg newspapers in 1847 and 1873 by E. Grebenko and Stefan Opatovich mention some anecdotes about the eccentrics of the city; Xenia comes out not as a holy woman, but as a rather strange individual some would call a lunatic or an idiot as she wandered the streets dressed up in her deceased husband's uniform⁷. However, the earliest known reference, which dates from 1845 and refers to her as Axinia instead of Xenia, satirically portrays her as a woman who went insane after the death of her husband. She took over not only his identity, but also his clothes. Crowds of curious onlookers would throng the street that became "Andrey Petrov Street" precisely to contemplate the strangeness of this curious sight⁸. In an article published in the December 2, 1847 issue of the *St. Petersburg City Police Gazette*, the following could be read:

"Forty some years ago here, in Petersburg died Xenia Grigoryevna, known in her day as Andrey Fedorovich, the wife of court singer Andrey Fedorovich. Having many acquaintances, mostly from the merchant estate, she would visit them for charity and took nothing other than 'the tsar on the horse': that is how she referred to the old coins which had a design of a rider on a horse... Some called her 'insane', other 'leprous' or a 'holy fool; yet a third group used 'foreteller', because Xenia predicted good and bad fortune to the household she visited, albeit only rarely and reluctantly. At nights she would go off in the fields to pray to God for hours on end, bowing to the ground an all four directions. Her nocturnal departures at first prompted misgivings in mistrustful people and the police even began to keep track of her, but soon confirmed that she was indeed going to pray in the fields"⁹.

Some of the information has also survived in the hymnography of the saint and in the ordination of the services¹⁰. Others began to be collected and interpreted in the 20th century, in particular by the priest Dmitri Bulgakovsky, the journalist

⁶ S. Shtyrkov, *The Unmerry Widow: The Blessed Kseniia of Petersburg in Hagiography and Hymnography*, in P. Hunt, S. Kobets (eds.), *Holy Foolishness in Russia. New Perspectives*, Bloomington, Slavica Publishers, 2011, p. 281.

⁷ S. Shtyrkov, *op. cit.*, p. 283.

⁸ N. Kizenko, *Protectors of Women and the Lower Orders. Constructing Sainthood in Modern Russia*, in V.A. Kivelson, R.H. Greene (eds.), *Orthodox Russia. Belief and Practice under the Tsars*, The Pennsylvania State University, Pennsylvania, 2003, p. 107.

⁹ *Ibidem*, p. 109; *Sfânta Xenia cea smerită...*, p. 80-81.

¹⁰ S. Shtyrkov, *op. cit.*, p. 284; *Service to Saint Xenia of Petersburg*, in „The Orthodox Word”, 14 (1978), 4, p. 154-190.

N.N. Zhivotov and the priest Evgeny Rahmanin¹¹. In the existing pseudo-edition of Xenia's life in Romanian, their names are practically unrecognizable: Zhivotov becomes either Jivotovâi (!), or Jivatov or even Jivotova¹², and Rahmanin is recorded as Rahmaninov¹³. In fact, the text of the latter volume does not mention the name of the author(s) of the work, the original copyright title, nor the language from which it was translated.

As this oral tradition was systematized rather late, there are sometimes important differences in the perception of some modern authors, as well as different versions of the specific timing and significance for Xenia of losing her husband.

The first known caricatural depiction of Xenia, published by E. Grebenko in *Peterburgskaya storona* in 1845 (N. Kizenko, *op. cit.*, p. 108).

¹¹ S. Shtyrkov, *op. cit.*, p. 283-284, 293; J. Kormina, S. Shtyrkov, *Believers' Letters as Advertising: St Xenia of Petersburg's 'National Reception Centre'*, in „Forum for Anthropology and Culture”, 6, 2010, p. 115-116.

¹² *Sfânta Xenia cea smerită...*, p. 8, 13, 15 note 1 and 25.

¹³ *Ibidem*, p. 170.

The first official icon belonging to Archimandrite Cyprian, published in 1978 (N. Kizenko, *op. cit.*, p. 122).

Canonization, name and liturgical service

St. Xenia was the first of the holy women fools for Christ canonized by the Orthodox Church: in 1978 by the Russian Orthodox Church Outside Russia and in 1988 by the Russian Orthodox Church with the date of commemoration January 24 in the Old Style, which corresponds to February 6 in the New Style. She was also the first of the holy fool ascetics with/in the new imperial capital, which had not previously known this religious phenomenon¹⁴.

Three versions of the akathistoi dedicated to the saint, five prayers and two versions of services have been written so far¹⁵. In some of them we find information that is not presented anywhere else. For example, in the second kontakion of one of the akathistoi we see that she was baptized after the name of

¹⁴ S. A. Ivanov, *Holy Fools in Byzantium and Beyond*, translated by Simon Franklin, Oxford, Oxford University Press, 2006, p. 350-351.

¹⁵ S. Shtyrkov, *op. cit.*, p. 284.

Xenia of Rome¹⁶, which was to indicate that she was a stranger to this world and as a stranger she would live¹⁷.

There are different interpretations as to why Xenia changed her name and deliberately chose her husband's name, as well as diametrically opposite explanations for the versions of the time of his death. According to (one of the versions belonging to) Zhivotov,

“When she had been married four years, Andrey Fedorovich fell ill ‘with a temperature/fever,’ ‘burning up’; doubtless, he had typhoid. An hour before his death, he returned to consciousness. He demanded a priest, confessed, and received the Holy Mysteries. He called his wife, blessed her with these words: ‘Serve our Lord God; glorify His Most Holy name’”¹⁸.

This was merely Zhivotov's personal opinion; it did not coincide with the official view of the church hierarchy, nor with other information on the nature of the tragedy, circulating at the time. Two of the three akathists dedicated to the saint mention that Xenia's husband died without receiving communion or being anointed¹⁹. One afternoon, after young Xenia and her husband had attended a party, Colonel Andrey Feodorovich Petrov died during this function. A documentary film made by Elena Plugatyrova in 2007 and broadcast on the Kultura TV channel under the title *Во имя любви: Ксения Петербургская* (*In the Name of Love: Xenia of St. Petersburg*) goes as far as to suggest that Xenia's husband was indeed ill with typhoid fever, but died as a result of alcohol consumption and that “it is even possible that he caused himself much greater harm.”²⁰. It is difficult to explain what this harm consisted of. What is certain is that her husband's death had a very strong emotional impact on both Xenia and the other people around her.

Metropolitan Filaret emphasizes that during the eight years that Xenia was absent from St. Petersburg, she was away seeking advice and instruction from renowned fathers and ascetics, preparing herself for the difficult mission that awaited her. Thus, in her wanderings, she visited Prince Ivan Ushakov, who would become abbot of the monastery in Sanaxar and was canonized under the name of Saint Theodore. He had also been a high-ranking officer in the imperial guard in Saint Petersburg and was about the same age as Xenia's husband. He had taken his way into the barren land following the sudden death of a young man at a party he was attending. “It is very possible,” says Metropolitan Filaret, “that this young officer was Xenia's husband, and that this sad event paved the way to sainthood for two of the Russian saints”²¹.

¹⁶ *Ibidem*, p. 285.

¹⁷ *Life of Saint Xenia*, in „The Orthodox Word”, 14 (1978), 4 (81), p. 153.

¹⁸ Translated by S. Shtyrkov, *op. cit.*, p. 297. See also *Sfânta Xenia cea smerită...*, p. 15.

¹⁹ S. Shtyrkov, *op. cit.*, p. 299-300 (with passages rendered in English and Russian).

²⁰ *Ibidem*, p. 301.

²¹ Metropolitan Philaret, *The Glorification of Saint Xenia*, in „The Orthodox Word”, 14 (1978), 4 (81), p. 191.

The same year, the local police newspaper in Saint Petersburg gave more details about what happened next:

“After her husband’s death, Xenia Grigorievna put on the deceased’s clothes and left her home, wandering about the dirty poor streets of St. Petersburg, trying to convince everyone that she was Andrey Feodorovich. She wore her deceased husband’s clothes for a long time, until they turned into rags. Known throughout the neighborhood as a crazy but honest woman, Xenia aroused pity, which turned into respected”²².

Deeds while living in Saint Petersburg

People close to Xenia knew her simple and harsh way of life very well. Xenia spent 45 years in the streets, without a home, endured the bitter cold of the Russian North or the summer heat, the insults, mockery, and humiliation of people, but she responded to all these trials with exceptional gentleness. She was not angry by nature. She had always a stick to lean on, which she only used once to threaten mischievous and rude children. This state of irritation was interpreted and perceived as a state of “terrible anger” by the inhabitants of St. Petersburg, but it was caused by the children’s overly obstinate and prolonged behavior²³. Not only did they take advantage of Xenia’s meekness and seeming helplessness by insulting and mocking her, but they also started throwing stones and mud at her.

The sudden change in attitude towards worldliness and the complete change of identity occurred immediately after her husband’s death. Xenia truly became “the stranger,” as indicated by the Greek origin of her name, and her new identity was now that of her husband, Colonel Andrey Feodorovich Petrov. Could this fact show that she had begun to follow the model of Saint Andrew, the fool for Christ? Most likely²⁴. Some argue that by deliberately assuming a masculine identity, she had basically eradicated all the weaknesses and frailties of the female nature²⁵.

Immediately after her husband’s death, vexing her relatives, Xenia, who was only 26 then, left Praskovia Antonova the house and everything in it, handed out her possessions to the poor, and went into exile²⁶. Her chose perpetual wandering as her way of life. With no home or place to settle down, penniless, Xenia entrusted herself entirely to God’s will, in total humility and profound

²² *Sfânta Xenia cea smerită...*, p. 81-82.

²³ N. Gorbacheva, *op. cit.*, 24; L. N. Mishina, *Особенности обозначения эмоционального состояния человека в «Житии святой Ксении Петербургской»*, in „Гуманитарно-педагогические исследования”, 3 (2019), 3, p. 23-24.

²⁴ Metropolitan Philaret, *op. cit.*, p. 149; P. A. Bodin, *Language, Canonization and Holy Foolishness. Studies in Postsoviet Russian Culture and the Orthodox Tradition*, Stockholm, Stockholm University, 2009, 242-243.

²⁵ N. Gorbacheva, *op. cit.*, p. 20.

²⁶ *Ibidem*, p. 16.

meekness. She had nothing left to connect her with anything worldly. Antonova writes about Xenia's total trust in God's care: "He who does not belong to the world belongs to God"²⁷.

Soon, the residents of St. Petersburg began to realize that the woman they had once ridiculed and regarded as nothing more than a wandering beggar dressed in rags was actually a prayerful person who had acquired the gift of prophecy and clairvoyance through constant unceasing supplication, her humility, and her extreme meekness. Some people began to entrust her not only with clothes and shoes, which she immediately gave to the poor, but also with large sums of money. However, she never kept more than a kopeck with the image of the tsar on it²⁸.

When arriving at the market or in a shop, everyone rushed to invite her to buy their goods because they were convinced that they would be prosperous. At that time, stories circulated about poor people who had become millionaires and millionaires who had been brought to ruin, the latter being those who had refused to give her the kopeck she asked for. To some poor man, she had said only this, looking at the kopeck with the tsar on horseback: "You will gallop with him," and he soon became rich²⁹.

There were also cases when Xenia refused to accept charity from a certain merchant, and this was clearly an ominous sign. She would tell some of them directly what the reason was, either because they were inflating prices or because they were humiliating the poor. Even the cab drivers would crowd around to take her in their carriages, knowing that they would prosper³⁰.

She would go at night to pray privately out in the fields, barefoot and on her knees, irrespective of the season or weather. Praying until dawn, she rarely dozed off. She would prostrate herself in all directions. She was careful not to be seen praying in public³¹. Sometime later, in 1794, towards the end of Xenia's life, she was seen by workers at night carrying bricks in her lap from the brick factory to help build the church in the Smolensk cemetery as quickly as possible³². When she was not praying in the fields or walking the streets of Storona, Xenia spent the night in the courtyard of the parish church of St. Matthew³³.

Some stories about Saint Xenia are quite amusing, especially when she revealed to certain people what they wanted to hide from her. A few even wanted to test her and see if she really understood. Somebody told her not to have cooked any fish pie that day, and she immediately replied that she had, but did not want to give it to her³⁴.

²⁷ *Ibidem*, p. 31.

²⁸ *Life of Blessed Xenia...*, p. 10.

²⁹ *Sfânta Xenia cea smerită...*, p. 54-55.

³⁰ N. Gorbacheva, *op. cit.*, p. 24-26.

³¹ J. Kormina, S. Shtyrkov, *op. cit.*, p. 174.

³² *Sfânta Xenia cea smerită...*, p. 76.

³³ N. Gorbacheva, *op. cit.*, p. 22; *Life of Blessed Xenia...*, p. 15.

³⁴ *Sfânta Xenia cea smerită...*, p. 81.

One day, Xenia went to visit some friends, the Belayev sisters. It happened to be just before lunchtime. One of them, Evdokia Denisievna Gaidukova, delighted to welcome her, sat her down at the table, but served her only the leftovers from other meals, apologizing that she could not offer her anything else because she had not cooked that day. But Xenia boldly told her that she should have told the truth. Not that she was interested in a roast duck, but she knew it was meant for the “ogre” of a husband she had³⁵. She called him that because she didn't really like him because of his gruff character and of his being a tippler who would always swear when he drank.

Nowadays, Saint Xenia is best known as a constant protector of families and marriages. Some examples are particularly relevant in this sense and have a completely unexpected ending. When she visited Paraskeva Ivanovna in the house left by her late husband, she suddenly urged her not to waste time sewing socks, but to go immediately to the Smolensk cemetery and take her newborn child. On one of the streets of Vasilievsky Island near the cemetery, a crowd had gathered because a serious accident had occurred. A cab driver had run over a pregnant woman, who died giving birth to a child there. Paraskeva took pity on the child and took him into her care, but she was never able to find his natural father. She raised him as her own child, although she also took care of four other orphaned children during her lifetime³⁶. And although she was illiterate, she gave him a fine education, and Andrey Ivanovich Antonov later became a high-ranking official in the imperial administrative service, as a state councillor³⁷.

Another happy story with a completely unexpected ending concerns another friend of Xenia's, the widow Golubeva. Her beautiful 17 year old daughter was of a quiet and gentle nature. While she was making coffee, Xenia told her to hurry to Okhta, because her husband was burying his wife. That seemed a completely absurd and shocking situation. However, the girl took her mother and went to the cemetery; and, indeed, they came across a funeral procession. A doctor was burying his wife, who had died in childbirth. Shortly after seeing her off on her final journey and burying her, the doctor lost consciousness and collapsed right next to where Golubeva and her daughter were standing. They took care of him, and just one year after this unfortunate event, young Golubeva married the doctor.

Most of the time, when she foretold misfortunes to happen to certain people, she spoke in parables or analogies, so as not to offend the person concerned or cause too much confusion. One day, while visiting a merchant's house, she told her hostess as she was leaving, looking out the window into the yard as if it were something trivial, that the nettle (Rus. *krapiva*) was beautiful, but would soon wither. And indeed, the hostess, whose name was Krapivina, lost her life shortly thereafter³⁸. Another day, when invited to the home of another merchant, after

³⁵ *Life of Blessed Xenia...*, p. 14.

³⁶ N. Gorbacheva, *op. cit.*, p. 31.

³⁷ *Ibidem*, p. 18.

³⁸ *Life of Blessed Xenia...*, p. 12.

looking at herself in the mirror, she said that it was beautiful, “but you have nothing to look at yourself in.” Shortly thereafter, the mirror fell and broke, and the merchant died only three days thereafter³⁹.

Saint Xenia also predicted two important events related to the demise of certain members of the imperial family. The first of these was foretelling the death of Empress Elizaveta Petrovna⁴⁰. The second event was the bloody death in 1764 of former Tsar Ivan VI Antonovich, whom she called “poor Ulrich” after his father, Prince Anton Ulrich. Having been removed first by Anna Ivanovna, who was acting as regent, and then by Catherine II, he was held captive for 25 years, first in Riga, then in Solovetsky, Kholmogory, and finally in the Schlussemburg fortress in St. Petersburg. When Peter III came to the throne, Ivan’s situation got worse. Upon Peter’s death, Catherine II ordered that Ivan be killed immediately by the guards if anyone tried to free him. Second Lieutenant Vasily Mirovich and Lieutenant Ushakov planned a coup to depose Catherine II and, with the help of the 45 soldiers under their command, attempted to free Ivan Antonovich. The residents of St. Petersburg had no idea what was happening in the Schlussemburg prison, but it was during those days that the blessed Xenia began to weep. “What happened to you, Andrei Feodorovich, why are you crying? Did someone upset you?” they asked the blessed Xenia. She uttered words that no one understood, for they seemed completely meaningless: “Poor, poor Ulrich! There is blood, blood, blood there,” and she began to cry even harder. According to a contemporary of those events, upon hearing the news of Ivan’s death, which spread rapidly throughout the capital, the entire population of St. Petersburg was outraged and mourned him. And only then did the residents of St. Petersburg understand why the blessed Xenia had been crying three weeks earlier and what blood she had been talking about. Soon the Petersburgers, who had heard the predictions of the blessed Xenia, saw the blood with their own eyes, for Mirovich was beheaded on the scaffold.

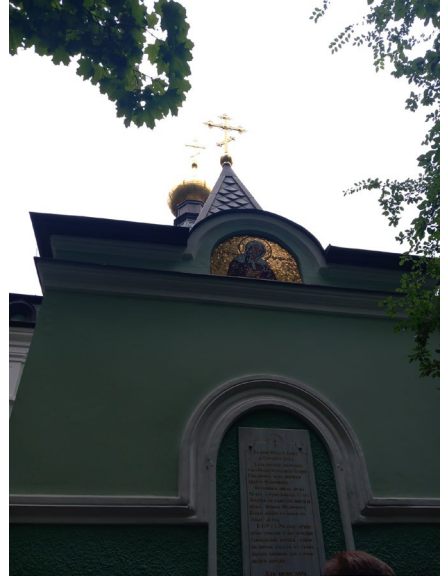
After Xenia’s death, the first chapel was built of gray stone with an iron roof, two small windows on either side, an oak iconostasis facing east, and an iron door facing west. Above the door on the outside, they wrote: “Servant of God Xenia.” Above the tomb, raised on a pedestal, they placed a plaque on which was written:

“In the name of the Father, the Son, and the Holy Spirit. Here lies the body of God’s servant Xenia Grigorievna, wife of the imperial singer, Colonel Andrey Feodorovich. She was widowed at the age of 26, wandered for 45 years, and lived to be 71; she called herself Andrey Feodorovich. Whoever knew me, let them pray for my soul for the salvation of their own soul. Amen!”

³⁹ *Sfânta Xenia cea smerită...*, p. 55.

⁴⁰ *Life of Blessed Xenia...*, p. 13.

She is an unparalleled example of love taken to the extremes, and not only of love for God, but also for her dear poor husband whose identity she assumed in order to save and redeem his soul. Her entire earthly life is a living proof of one of her assertions; there is no greater sacrifice than giving your soul for the other. Thus, she was not only great. She was uniquely great.

Images of the chapel and the grave of St Xenia in Sankt Petersburg (© Marina Vraciu)

ABREVIERI

<i>AARMSI</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice
<i>AARMSL</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Literare
<i>AARPAD</i>	= „Analele Academiei Române”, seria II, București, 1879-1916
<i>AA.SS.</i>	= <i>Acta Sanctorum</i> , ed. Bollandisti, III ^a ediție, Parigi 1863-1870
<i>AB</i>	= Arhivele Basarabiei
<i>ACNSAS</i>	= Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității
<i>AE</i>	= L'Année Epigraphique, Paris
<i>AIR</i>	= Arhiva Istorică a României
<i>AIAC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj
<i>AIIAI</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>AIIC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Cluj
<i>AIINC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Națională, Cluj
<i>AIIX</i>	= Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>ALIL</i>	= Anuarul de Lingvistică și Istorie Literară, Iași
<i>ALMA</i>	= <i>Archivum Latinitatis Medii Aevi</i> . Genève.
<i>AM</i>	= Arheologia Moldovei, Iași
<i>AMAE</i>	= Arhiva Ministerului Afacerilor Externe
<i>AmAnthr</i>	= American Anthropologist, New Series, Published by Wiley on behalf of the American Anthropological Association
<i>AMM</i>	= Acta Moldaviae Meridionalis, Vaslui
<i>AMMB</i>	= Arhiva Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași
<i>AMN</i>	= Acta Musei Napocensis
<i>AMR</i>	= Arhivele Militare Române
<i>AMS</i>	= Anuarul Muzeului din Suceava
<i>ANB</i>	= Arhivele Naționale, București
<i>ANC</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Cluj
<i>ANSMB</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Municipiului București
<i>ANG</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Galați
<i>ANI</i>	= Arhivele Naționale, Iași
<i>ANIC</i>	= Arhivele Naționale Istorice Centrale
<i>ANR-Cluj</i>	= Arhivele Naționale, Cluj-Napoca
<i>ANR-Sibiu</i>	= Arhivele Naționale, Sibiu
<i>ANRM</i>	= Arhivele Naționale ale Republicii Moldova, Chișinău
<i>ANRW</i>	= Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, Berlin-New York
<i>ANSMB</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Municipiului București
<i>ANV</i>	= Arhivele Naționale, Vaslui
<i>AO</i>	= Arhivele Olteniei
<i>AP</i>	= Analele Putnei
<i>APH</i>	= Acta Poloniae Historica, Varșovia
<i>AqLeg</i>	= <i>Aquila Legionis. Cuadernos de Estudios sobre el Ejército Romano</i> , Salamanca
<i>AR</i>	= Arhiva Românească
<i>ArchM</i>	= Archiva Moldaviae, Iași
<i>ArhGen</i>	= Arhiva Genealogică
„Arhiva”	= „Arhiva”. Organul Societății Științifice și Literare, Iași
<i>ArhMold</i>	= Arheologia Moldovei

ASRR	= Arhiva Societății Române de Radiodifuziune
AȘUI	= Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași
ATS	= Ancient Textile Series, Oxbow Books, Oxford și Oakville
AUAIC	= Arhiva Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
AUB	= Analele Universității „București”
BA	= <i>Biblioteca Ambrosiana</i> , Roma, Città Nuova Editrice
BAR	= Biblioteca Academiei Române
BArchB	= Bundesarchiv Berlin
BAR int. ser.	= British Archaeological Reports, International Series
BBRF	= Buletinul Bibliotecii Române din Freiburg
BCIR	= Buletinul Comisiei Istorice a României
BCMI	= Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice
BCU-Iași	= Biblioteca Centrală Universitară, Iași
BE	= Bulletin Epigraphique
BF	= Byzantinische Forschungen, Amsterdam
BJ	= Bonner Jahrbücher, Bonn
BMI	= Buletinul Monumentelor Istorice
BMIM	= București. Materiale de istorie și muzeografie
BNB	= Biblioteca Națională București
BNJ	= Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher
BOR	= Biserica Ortodoxă Română
BS	= Balkan Studies
BSNR	= Buletinul Societății Numismatice Române
ByzSlav	= Byzantinoslavica
CA	= Cercetări arheologice
CAI	= Caiete de Antropologie Istorică
CartNova	= <i>La ciudad de Carthago Nova 3: La documentación epigráfica</i> , Murcia
CB	= Cahiers balkaniques
CBI	= <i>Der römische Weihebezirk von Osterburken. Corpus des griechischen und lateinischer Beneficiärer – Inschriften des Römischen Reiches</i> , Stuttgart
CC	= Codrul Cosminului, Suceava (ambele serii)
CCAR	= Cronica cercetărilor arheologice din România, CIMEC, București
CCh	= <i>Corpus Christianorum</i> , Turnhout
CChSG	= <i>Corpus Christianorum. Series Graeca</i>
CCSL	= <i>Corpus Christianorum Series Latina</i> , Turnhout, Brepols
CDM	= <i>Catalogul documentelor moldovenești din Arhivele Centrale de Stat</i> , București, vol. I-V; supl. I.
CDȚR	= <i>Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului</i> , București, vol. II-VIII, 1974-2006
Chiron	= Chiron: Mitteilungen der Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts, 1971
CI	= Cercetări istorice (ambele serii)
CIL	= <i>Corpus Inscriptionum Latinarum</i> , Berlin
CL	= Cercetări literare
CLRE	= <i>Consuls of the Later Roman Empire</i> , eds. R. S. Bagnall, A. Cameron, S. R. Schwartz, K. A. Worp, Atlanta, 1987
CN	= Cercetări Numismatice
CNA	= Cronica Numismatică și Arheologică, București
CSCO	= <i>Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium</i> , Louvain
CSEA	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiae Aquileiensis</i> , Roma, Città Nuova Editrice
CSEL	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum</i> , Wien, De Gruyter
CSPAMI	= Centrul de Studii și Păstrare a Arhivelor Militare Centrale, Pitești
CT	= Columna lui Traian, București

<i>CTh</i>	= <i>Codex Theodosianus</i> . Theodosiani, Libri XVI cum constitutionibus Sirmondianis, I, edidit adsumpto apparatu P. Kruegeri, Th. Mommsen, Hildesheim, 1970-1971
<i>Cv.L</i>	= Convorbiri literare (ambele serii)
„ <i>Dacia</i> ”, <i>N.S.</i>	= Dacia. Nouvelle Série, Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București
<i>DGAS</i>	= Direcția Generală a Arhivelor Statului
<i>DI</i>	= Diplomatarium Italicum
<i>DIR</i>	= <i>Documente privind istoria României</i>
<i>DIRRI</i>	= <i>Documente privind Istoria României. Războiul pentru Independență</i>
<i>DOP</i>	= Dumbarton Oaks Papers
<i>DTN</i>	= <i>Din trecutul nostru</i> , Chișinău
<i>DRH</i>	= <i>Documenta Romaniae Historica</i>
<i>EB</i>	= Études Balkaniques
<i>EBPB</i>	= Études byzantines et post-byzantines
<i>EDCS</i>	= <i>Epigraphik-Datenbank Clauss-Slaby</i> (http://www.manfredclauss.de/)
<i>EDR</i>	= <i>Epigraphic Database Roma</i> (http://www.edr-edr.it/default/index.php)
<i>EpigrAnat</i>	= Epigraphica Anatolica, Münster
<i>ERAsturias</i>	= F. Diego Santos, <i>Epigrafia Romana de Asturias</i> , Oviedo, 1959.
<i>EuGeSta</i>	= <i>Journal of Gender Studies in Antiquity</i>
<i>Gerión</i>	= Gerión. Revista de Historia Antigua, Madrid
<i>GB</i>	= Glasul Bisericii
<i>GCS</i>	= <i>Die Griechischen Christlichen Schriftsteller</i> , Leipzig, Hinrichs, 1897-1969
<i>GLK</i>	= <i>Grammatici Latini Keil</i>
<i>HEp</i>	= <i>Hispania Epigraphica</i> , Madrid
„ <i>Hierasus</i> ”	= <i>Hierasus</i> . Anuarul Muzeului Județean Botoșani, Botoșani
<i>HM</i>	= Heraldica Moldaviae, Chișinău
<i>HU</i>	= Historia Urbana, Sibiu
<i>HUI</i>	= Historia Universitatis Iassiensis, Iași
<i>IDR</i>	= <i>Inscripțiile din Dacia romană</i> , Bucurști-Paris
<i>IDRE</i>	= <i>Inscriptions de la Dacie romaine. Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie</i> , I-II, Bucarest, 1996, 2000
<i>IGLN</i>	= <i>Inscriptions grecques et latines de Novae</i> , Bordeaux
<i>IGLR</i>	= <i>Inscripțiile grecești și latine din secolele IV-XIII descoperite în România</i> , București, 1976
<i>IILPecs</i>	= <i>Instrumenta Inscripta Latina. Das römische Leben im Spiegel der Kleininschriften</i> , Pecs, 1991
<i>ILAlg</i>	= <i>Inscriptions latines d'Algérie</i> , Paris
<i>ILB</i>	= <i>Inscriptiones Latinae in Bulgaria repertae. Inscriptiones inter Oescum et Iatrum repertae</i> , Sofia, 1989
<i>ILD</i>	= <i>Inscripții latine din Dacia</i> , București
<i>ILN</i>	= <i>Inscriptiones latines de Novae</i> , Poznan
<i>ILLPRON</i>	= <i>Inscriptionum Lapidarium Latinarum Provinciae Norici usque ad annum MCMLXXXIV repertarum indices</i> , Berlin, 1986
<i>ILS</i>	= <i>Inscriptiones Latinae Selectae</i> , 1892
<i>IMS</i>	= <i>Inscriptiones Moesiae Superioris</i> , Belgrad
<i>IN</i>	= „Ioan Neculce”. Buletinul Muzeului Municipal Iași
<i>ISM</i>	= <i>Inscripțiile din Scythia Minor grecești și latine</i> , București, vol. I-III, 1983-1999
<i>JGO</i>	= <i>Jahrbücher für Geschichte Osteuropas</i>
<i>JL</i>	= Junimea literară
<i>JRS</i>	= The Journal of Roman studies, London
<i>LR</i>	= Limba română
<i>Lupa</i>	= <i>Ubi Erat Lupa</i> (http://lupa.at/)
<i>MA</i>	= Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț

<i>MCA</i>	= Materiale și cercetări arheologice
<i>MEF</i>	= <i>Moldova în epoca feudalismului</i> , vol. I-XII, 1961-2012, Chișinău
<i>MEFRA</i>	= <i>Mélanges de l'École française de Rome: Antiquité</i> , Roma
<i>MGH</i>	= <i>Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum auspiciis societatis aperiendis fontibus rerum Germanicarum medii aevi</i> , Berlin 1877-
<i>MI</i>	= Magazin istoric, București
<i>MIM</i>	= Materiale de istorie și muzeografie
<i>MM</i>	= Mitropolia Moldovei
<i>MMS</i>	= Mitropolia Moldovei și Sucevei
<i>MN</i>	= Muzeul Național, București
<i>MO</i>	= Mitropolia Olteniei
<i>MOF</i>	= Monitorul Oficial al României
<i>Navarro</i>	= M. Navarro Caballero, <i>Perfectissima femina. Femmes de l'élite dans l'Hispanie romaine</i> , Bordeaux, 2017.
<i>NBA</i>	= <i>Nuova Biblioteca Agostiniana</i> , Roma, Institutum Patristicum Augustinianum
<i>NDPAC</i>	= <i>Nuovo Dizionario Patristico e di Antichità Cristiane</i> , I, A-E, 2e edizione, Marietti, 2006; III, P-Z, 2e edizione, Marietti, 2008
<i>NEH</i>	= Nouvelles études d'histoire
<i>OI</i>	= Opțiuni istoriografice, Iași
<i>OPEL</i>	= <i>Onomasticon provinciarum Europae latinarum</i> , vol. I-IV, Budapesta-Viena, 1994-2002
<i>PG</i>	= <i>Patrologiae cursus completus, Series Graeca</i> , ed. J.-P. Migne, Paris, 1886-1912
<i>PIR</i>	= <i>Prosopographia Imperii Romani. Saec. I.II.III</i> , editio altera, Berlin.
<i>PLRE</i>	= <i>Prosopography of the Later Roman Empire</i> , 3 vol., eds. A. H. M. Jones, J. R. Martindale, and J. Morris, Cambridge, 1971-1992
<i>RA</i>	= Revista arhivelor
<i>RBAR</i>	= Revista Bibliotecii Academiei Române, București
<i>RC</i>	= Revista catolică
<i>RdI</i>	= Revista de istorie
<i>REByz</i>	= Revue des Études Byzantines
<i>RER</i>	= Revue des études roumaines
<i>RESEE</i>	= Revue des études Sud-Est européennes
<i>RGI</i>	= Revista Generală a Învățământului
<i>RHP</i>	= <i>Die römischen Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit. I: Die Inschriften</i> , Viena
<i>RHSEE</i>	= Revue historique de Sud-Est européen
<i>RI</i>	= Revista istorică (ambele serii)
<i>RIAF</i>	= Revista pentru istorie, arheologie și filologie
<i>RIB</i>	= <i>Roman Inscriptions of Britain</i> , Londra
<i>RIM</i>	= Revista de Istorie a Moldovei, Chișinău
<i>RIR</i>	= Revista istorică română, București
<i>RIS</i>	= Revista de istorie socială, Iași
<i>RITL</i>	= Revista de istorie și teorie literară
<i>RIU</i>	= <i>Die römischen Inschriften Ungarns</i> , Budapesta
<i>RJMH</i>	= The Romanian Journal of Modern History, Iași
<i>RM</i>	= Revista muzeelor
<i>RMD</i>	= <i>Roman Military Diplomas</i> , Londra
<i>RMM</i>	= <i>Römische Militärdiplome und Entlassungsurkunden in der Sammlung des Römisch-Germanischen Zentralmuseums</i> , Mainz
<i>RMM-MIA</i>	= Revista muzeelor și monumentelor, seria Monumente istorice și de artă
<i>RMR</i>	= Revista Medicală Română
<i>RRH</i>	= Revue roumaine d'histoire

<i>RRHA</i>	= Revue roumaine de l'histoire de l'art
<i>RRHA-BA</i>	= Revue Roumaine d'Histoire de l'Art. Série Beaux Arts
<i>RSIAB</i>	= Revista Societății istorice și arheologice bisericești, Chișinău
<i>Rsl</i>	= Romanoslavica
<i>SAHIR</i>	= Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae, București
<i>SAI</i>	= Studii și Articole de Istorie
<i>SANIC</i>	= Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale
<i>SCB</i>	= Studii și cercetări de bibliologie
<i>SCh</i>	= <i>Sources Chrétiennes</i> , Paris
<i>SCIA</i>	= Studii și cercetări de istoria artei
<i>SCIM</i>	= Studii și cercetări de istorie medie
<i>SCIV/SCIVA</i>	= Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie)
<i>SCN</i>	= Studii și Cercetări Numismatice, București
<i>SCȘI</i>	= Studii și cercetări științifice, Istorie
<i>SEER</i>	= The Slavonic and East European Review
<i>SHA</i>	= <i>Scriptores Historiae Augustae</i>
<i>SJAN</i>	= Serviciul Județean al Arhivelor Naționale
<i>SMIC</i>	= Studii și materiale de istorie contemporană, București
<i>SMIM</i>	= Studii și materiale de istorie medie, București
<i>SMIMod</i>	= Studii și materiale de istorie modernă, București
<i>SOF</i>	= Südost-Forschungen, München
<i>ST</i>	= Studii Teologice, București
<i>StAntArh</i>	= <i>Studia Antiqua et Archaeologica</i> , Iași
<i>T&MBYZ</i>	= <i>Travaux et Mémoires du Centre de recherches d'histoire et de civilisation byzantines</i>
<i>ThD</i>	= Thraco-Dacica, București
<i>TR</i>	= Transylvanian Review, Cluj-Napoca
<i>TV</i>	= Teologie și viața, Iași
<i>ZPE</i>	= Zeitschrift für Papyralogie und Epigraphik
<i>ZSL</i>	= Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde

•
ANALELE ȘTIINȚIFICE
ALE
UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA”
DIN IAȘI
(SERIE NOUĂ)

ISTORIE

TOM LXXI
2025

Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Nelu Zugravu (Iași), Neculai Bolohan (Iași), Alexandru-Florin Platon (Iași), Petronel Zahariuc (Iași), Ștefan S. Gorovei (Iași), Maria Magdalena Székely (Iași), Cristian Ploscaru (Iași), Claudiu Topor (Iași), Gabriel Leanca (Iași), Gheorghe Iacob (Iași), Ovidiu Buruiană (Iași), Victor Spinei, membru al Academiei Române (Iași), Ioan Aurel Pop, președintele Academiei Române (Cluj-Napoca), Ovidiu Cristea (București), Rudolf Dinu (București), Antal Lukács (București), Ion Eremia (Chișinău), Ion Varta (Chișinău), Dennis Deletant (Londra), Carol Iancu (Montpellier), Hans-Christian Maner (Mainz).

COMITETUL DE REDACȚIE:

Laurențiu Rădvan (redactor șef),
Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba, Ionuț Nistor, Adrian-Bogdan Ceobanu,
Adrian Vițalari (secretar de redacție),
Mihai-Bogdan Atanasiu (secretar de redacție).

Responsabilitatea pentru opiniile exprimate în textele publicate revine în exclusivitate autorilor.

Manuscrisele, cărțile și revistele propuse pentru schimb,
ca și orice corespondență se vor trimite redacției:

Laurențiu Rădvan

Facultatea de Istorie
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
B-dul Carol I 11,
700506, Iași, România
Tel.: 40-(0)232-20.12.74
e-mail: radvan@uaic.ro

ISSN 1221-843X
eISSN 2821-4617
Printed in Romania

CUPRINS

Andi Mihalache, <i>Seninul întortocheat al cerului: cromatică, istorie și cultură (I)</i>	7
Daniel Mirea, <i>Datarea a patru documente din timpul lui Sigismund de Luxemburg și al lui Vlad Dracul</i>	47
Alexandru Simon, Petru Aron, Iancu de Hunedoara și Mehmed al II-lea în ajunul bătăliei de la Belgrad: informații dintr-un „raport venețian de sinteză” de la sfârșitul lunii aprilie 1456	73
Livia-Ioana Potop, <i>Instrumente notariale din Transilvania medievală: considerații privind păstrarea și transmiterea unor surse arhivistice mai puțin obișnuite</i>	91
Mihai Covaliu, <i>Între diplomație și primejdie. O misiune moldovenească la Veneția (1505-1506)</i>	101
Andrei Constantin Sălăvăstru, <i>Rebels for the faith: The Sorbonne's seditious propaganda during the French Wars of Religion</i>	113
Gheorghe Lazăr, <i>Despre logofeții de taină ai Cancelariei Țării Românești. Studiu de caz: Iane Dâmboviceanu</i>	129
Elena Bedreag, <i>Înrudiri, cheltuieli și alte „mărunțușuri” în câteva documente patrimoniale din veacul al XVIII-lea</i>	157
Iulian Moga, <i>Saint Xenia's Feigned Foolishness</i>	179
Alexandru Gorea, <i>Focul din 1784 și reconfigurarea centrului puterii domnești la Iași</i>	191

Laurențiu Rădvan, <i>Considerații cu privire la un plan rusesc al Focșanilor (1828)</i>	211
Simion-Alexandru Gavriș, <i>Centralism și autonomie locală în legislația administrativă a guvernării Lascăr Catargiu (1871-1876)</i>	225
Simion Câlția, <i>Reglementarea prețului pâinii în București (sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea)</i>	237
Tamara Botez, <i>„Monarhia de rol” și portul popular ca formă de legitimare în România (sfârșitul sec. XIX – începutul sec. XX)</i>	259
Ciprian-Lucrețius Suciu, Florin Marinescu, <i>Duhovnici români la Sfântul Munte Athos: superiorul Antipa Dinescu</i>	275
Claudiu-Lucian Topor, <i>România în vecinătatea războiului: chestiunea înarmărilor între 1914 și 1916</i>	287
Ana-Maria-Ioana Lupășteanu, <i>Război și propagandă în Bucovina austriacă. Misiunea lui Nathan Eidinger la București (1915)</i>	309

Bianca Șendrea, <i>Structura mării proprietăți și agricultura din Transilvania după reforma agrară din 1921</i>	319
Ionel Doctoru, <i>Sediul Legației române de la Paris (1922-1930). Între aspirații și realitate</i>	333
Bogdan-Alexandru Schipor, <i>Dragoș Cotlarciuc, an (almost) unknown expert on Baltic Region at the Romanian Ministry of Foreign Affairs, 1938-1939</i>	343
Árpád Hornyák, <i>Depiction of Hungarians in 20th century Serbian history textbooks</i>	353
Geanina-Ancuța Costăș, <i>Relații culturale româno-britanice: o analiză a programului de schimburi culturale (1963-1965)</i>	369
Iana Balan, <i>Imperative politice, schimburi culturale și strategii universitare. Lectori ieșeni de limba română la Universitățile din Polonia în anii 1967-1989</i>	381
Lucica Iorga, Lucian Leuștean, <i>Tribulații în cadrul lagărului socialist: întâlnirea de la Ialta (2 august 1971), cu România personaj principal în absența (un document și câteva considerații)</i>	409
Victor Rizescu, <i>Marxism și naționalism, continuitate și ruptură. Două teme de sociologie istorică în patru etape ale istoriei românești</i>	437

<i>Recenzii și note bibliografice</i>	449
Duane W. Roller, <i>Imperiul Mării Negre. Gloria și decăderea lumii lui Mitridate cel Mare</i>, trad. Sergiu-Adrian Adam, București, Editura Humanitas, 2025, 372 p. (Alex-Marian Cornea); Martyn Rady, <i>Habsburgii. Ambiția de a stăpâni lumea</i>, traducere din limba engleză de Lia Decei, prefată de Matei Cazacu, București, Editura Corint, 2023, 585 p. (Ana-Maria-Ioana Lupășteanu); Avram Iancu – un om între oameni. <i>Lucrările Conferinței Internaționale: Avram Iancu – 200 de ani de la naștere: omul, contemporanii, epoca</i>, Deva, 9-10 mai 2024, coord. Ioan Bolovan, Ioan Sebastian Bara, Cluj-Napoca, Editura Academiei Române, Centrul de Studii Transilvane, 2024, 713 p. (Constantin Ciobanu); Pierre-Antoine Dessaux: <i>Vermicelles et coquillettes. Histoire d'une industrie alimentaire française</i>, Tours, Presses Universitaires François-Rabelais, 2023, 308 p. (Simion Călția); Carmen-Sorina Rîjnoveanu (coord.), <i>The wars of independence, diplomacy and society. New perspectives and approaches on the Great Eastern Crisis 1875-1878. Războaiele de independență, diplomație și societate. Noi perspective și abordări privind Marea Criză Orientală 1875-1878</i>, București, Editura Militară, 2023, 284 p. (Maria Cerniș); <i>Relații politice și militare româno-otomane-turce 1878-1989: documente</i>, volumul I, 1878-1938 = <i>Romanian-Ottoman-Turkish Political and Military Relations 1878-1989: documents</i>, volume I, 1878-1938, coord. Carmen-Sorina Rîjnoveanu, responsabil de vol. Manuel Stănescu, București, Editura Militară, 2023, 559 p. (Andrei Grigoraș); Eduard Andrei, Laurențiu Vlad, <i>Două istorii ale participării României la Expoziția Universală de la New York (1939-1940)</i>, Târgoviște, Cetatea de scaun, 2024, 281 p. (Mădălin Anghel); Constantin Hlihor, <i>Cu mâinile altora: România și războaiele prin intermediari în Africa (1970-1985)</i>, București, Corint, 2025, 364 p. (Teodor-Petru Bărgăoanu).	
<i>Abrevieri</i>	473

Focul din 1784 și reconfigurarea centrului puterii domnești la Iași

Abstract: This study examines the consequences of the devastating fire that broke out in December 1784, which completely affected the Princely Court of Iași and brought an end to its medieval configuration. The research focuses on how this critical event influenced the physical arrangements used for the exercise of princely authority, analyzing the immediate reactions of the community and the princely administration, the provisional solutions adopted after the crisis, and the establishment of temporary residences for the rulers of Moldavia. Particular attention is given to the period 1795-1804, when the princely administration became the owner of houses purchased from Costache Ghica. The interpretation of historical sources highlights several aspects of this interval: the exact date of the sale of those houses, their use as official residences of the princes until the reconstruction of the new princely palace by Alexandru Moruzi, and the temporary use of the Church of Saint Spiridon as a princely church. By bringing together these documentary data and observations, the study provides a perspective on the impact and consequences of the 1784 fire on the physical presence and functioning of princely authority in Moldavia at the end of the eighteenth century.

Keywords: Iași; Moldavia; Princely residence; urban fire; Saint Spiridon Church.

Cataclismele, fie ele naturale sau rezultat al acțiunii umane, reprezintă momente de ruptură în viața oricărei comunități, marcând, în anumite cazuri, finalul unui ciclu istoric și începutul altuia¹. Studiarea lor este importantă pentru înțelegerea tuturor coordonatelor care au trasat evoluția în timp a așezărilor umane, a formelor de organizare politică și a mecanismelor de coeziune socială sau control².

* Doctorand, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași; gorea.alexandru98@yahoo.com.

¹ Geoffrey Parker, *Global Crisis. War, Climate Change&Catastrophe in The Seventeenth Century*, Yale University Press, 2013.

² Despre raportul dintre puterea centrală și orașe, Andrzej Wyrobisz, *Power and Towns in the Polish Gentry Commonwealth: The Polish-Lithuanian State in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, în „Theory and Society”, 18 (1989), p. 611-630; Laurențiu Rădvan, *Domni și orașe din Țara Românească în Evul Mediu. Raporturi de putere (unele aspecte privind „orașele noi)*, în *Ideologii politice și reprezentări ale puterii în Europa*. Studii reunite de Alexandru-Florin Platon, Bogdan-Petru Maleon, Liviu Pilat, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2009, p. 229-245,

În cazul mediului urban, aceste evenimente oferă oportunități analitice deosebite: ele scot la iveală fragilitățile ascunse ale unei organizări spațiale și instituționale aparent stabile, generează reacții administrative, tehnice și trăiri afective³, stimulând, în anumite situații, adoptarea unor schimbări semnificative ce pot duce la reconfigurarea peisajului urban, prin impunerea unor reglementări clare de construcție, de organizare a spațiului public și privat, de gestionare a resurselor urbane și de protecție împotriva riscurilor⁴.

Lucrarea de față este dedicată unui astfel de eveniment nefast din istoria curții domnești de la Iași: incendiul izbucnit în iarna anului 1784, soldat cu distrugerea palatului domnului, al doamnei, al Bisericii Domnești, practic a întregului ansamblu al curții, așa cum se configurase acesta în perioada medievală târzie. Alegerea subiectului a fost inspirată de o direcție de cercetare care s-a conturat în ultimele decenii în istoriografia internațională, cu importante studii de caz și în spațiul românesc⁵, dedicată exclusiv studierii impactului pe care focul îl are asupra zonelor urbane. Această direcție de cercetare, *urban fire history*, a dus la apariția unor cercetări valoroase, care analizează impactul incendiilor nu doar ca fenomene distructive, ci și ca momente ce potențează reconfigurarea urbană și modernizarea orașelor⁶. În același timp, modul în care orașele răspund unor asemenea perturbări spune foarte multe despre resursele lor interne, materiale și umane, precum și despre viziunea elitelor asupra ordinii urbane.

Fenomenele distructive trebuie înțelese nu doar din perspectiva impactului pe care îl generează pe termen scurt, ci și a efectelor pe termen lung, care pot pune în lumină disfuncționalități administrative și genera premisele unor transformări semnificative pe plan social, politic și urbanistic. Aceste crize pot impulsiona reforme instituționale, care duc la adoptarea unor politici urbane noi, menite să consolideze ordinea și să adapteze orașul la noile realități⁷.

Cercetările recente nu mai tratează focul doar ca un episod de criză, ci deplasează accentul asupra schimbărilor pe care evenimentul nefericit îl produce la nivelul ordinii politice și urbane. De asemenea, incendiile care afectează reședințele princiare sau regale dobândesc, în lumina acestor cercetări, o

respectiv *Considerations on the Townspeople' Attitudes and Reactions to the Central Power: the Case of the Romanian Principalities*, în *HU*, XXI (2013), p. 235-244.

³ Bill Luckin, *Accidents, Disasters and Cities*, în „Urban History”, 20/2 (1993) p. 178-181.

⁴ Dirk Schubert, *The Great Fire of Hamburg, 1842. From Catastrophe to Reform*, în *Flammable Cities. Urban Conflagration and the Making of the Modern World*, ed. by Greg Bankoff, Uwe Lübken and Jordan Sand, The University of Wisconsin Press, 2012, p. 212-234; Shane Ewen, *Fighting Fires. Creating The British Fire Service, 1800-1978*, Palgrave Macmillan, 2010.

⁵ Marian Juncanariu, *Marele incendiu din 1827 și consecințele pe care le-a avut asupra orașului Iași*, în *HU*, XXVI (2018), p. 47-65; Dan Dumitru Iacob, *Incendiul din Iași, din 25 iunie 1833*, în *HU*, XXVI (2018), p. 67-96.

⁶ Stephen J. Pyne, *Fire. A Brief History*, Second Edition, NewSouth Publishing, p. 102-120.

⁷ Marc David Baer, *The Great Fire of 1660 and the Islamisation of Christian and Jewish Space in Istanbul*, în „International Journal of Middle East Studies”, 36, 2 (2004), p. 160-181.

însemnătate aparte, întrucât ating nu doar infrastructura materială a puterii, ci și reprezentările autorității și legitimității⁸.

Pe acest fundal, studierea incendiului izbucnit la Iași în iarna anului 1784 capătă o relevanță deosebită, întrucât curtea domnească, așa cum fusese ea configurată până în secolul al XVIII-lea, încetează să mai existe ca atare. Deși, după cum se va vedea în rândurile următoare, s-a încercat o refacere a întregului ansamblu, la începutul secolului al XIX-lea noul palat construit de Alexandru Moruzi nu a mai urmat logica tradițională a reședinței domnești, ci a propus o altă formulă arhitecturală, influențată de modele moderne⁹.

Din perspectiva istoriografiei recente asupra incendiilor urbane, Iașul oferă un studiu de caz valoros, plasat la intersecția mai multor teme majore: gestionarea catastrofei, reorganizarea spațiului central al orașului și capacitatea de reacție a domnilor.

Din perspectivă urbanistică, arderea curții a creat, temporar, un gol în structura orașului, întrucât a dus la dispariția centrului fizic de putere, a locului de întâlnire dintre autoritatea centrală și populație, în fapt, a nucleului de exercitare a gesturilor puterii, unde aveau loc audiențele, judecățile, procesiunile religioase, întrunirile boierilor, ceremoniile¹⁰. Incendiul a rupt această continuitate, lăsând în urmă o configurație instabilă, care, deși a cunoscut o serie de tentative de redefinire, nu și-a recăpătat, decât târziu, coerența anterioară.

Izbucnirea incendiului. Posibile cauze și reacția comunității

Spre deosebire de marile incendii care au marcat destinul orașului Iași în veacul al XIX-lea, pentru care s-au păstrat diverse categorii de izvoare istorice, inclusiv relatări în presa vremii, precum și măsuri de protecție codificate în acte cu caracter legislativ¹¹, incendiul din anul 1784, la fel ca multe focuri anterioare, este mult mai puțin documentat, informațiile disponibile fiind fragmentare și limitate în detaliile pe care le oferă despre eveniment.

În absența unor documente oficiale, care să consemneze cauzele izbucnirii focului, ori măsurile întreprinse de autorități imediat după incendiu, date despre acest episod provin dintr-o categorie aparte de surse: însemnările pe carte, izvoare subiective, dar deosebit de valoroase prin perspectiva personală și detaliile de

⁸ Ralph Hermanns, *The Royal Palace of Stockholm*, Bonnier, 1978, p. 67; Kristoffer Neville, *Nicodemus Tessin the Elder. Architecture in Sweden in the Age of Greatness*, subcapitolul *Tessin the Elder and Younger: Architectural Continuities*, Brelups, 2009, p. 212-221.

⁹ Voica Maria Pușcașu, *Palatul Culturii din Iași. Istorie, arheologie și restaurare. Observații de parament și rezultate ale cercetărilor arheologice preventive efectuate la edificiul Palatului Culturii din Iași în etapa octombrie 2008-ianuarie 2009*, în *CI*, XXXVII (2018), p.141-196 și eadem, *Palatul Culturii din Iași. Studiu istoric*, în *IN* (2018), p. 7-26; Laurențiu Rădvan, Mihai Anatolii Ciobanu, *1807, un an și trei planuri pentru Iași*, în *AIIX*, 56 (2019), p. 247-273.

¹⁰ Eduard Andrei Rusu, *Muzica și puterea politică în Moldova și Țara Românească, secolele al XV-lea, al XVIII-lea*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2020.

¹¹ Dan Dumitru Iacob, *op. cit.*, p. 81.

context pe care le oferă¹². Patru astfel de însemnări se regăsesc în paginile celui de-al doilea *Corpus* editat de Ioan Caproșu și Elena Chiaburu¹³ și oferă o serie de informații relevante, ce pot fi valorificate atât pentru înțelegerea cauzelor care au generat dezastrul, cât și pentru a înțelege impactul evenimentului asupra mentalului colectiv.

Una dintre ele sugerează o cauză concretă a dezastrului – „din ietacu lui măriia sa vodă” – indicând posibilitatea unui accident petrecut în spațiul privat al curții domnești, în timp ce alta precizează că focul „s-au aprinsu întâi dinspre harim”¹⁴, ceea ce susține ipoteza unei izbucniri a focului în zona reședinței doamnei. Toate cele patru însemnări plasează evenimentul în jurul datei de 21-22 decembrie 1784, în timpul domniei lui Alexandru Constantin Mavrocordat, și menționează ora aproximativă a incendiului „la cinci ceasuri”, detalii care denotă nu doar memoria vie a unui eveniment dramatic, ci și dorința de a-l înregistra cu precizie, ca pe un reper istoric.

Importante sunt însă și sensurile pe care autorii le atribuie evenimentului, interpretând incendiul ca pe un moment de cotitură politică și morală: în urma focului, domnul este mazilit, curtea este cuprinsă de tulburare și suferință, iar boierii deplâng pierderea unui conducător „milostiv și bun”¹⁵. Din această perspectivă, focul din 1784 pare a fi perceput ca o formă de manifestare a voinței divine sau a instabilității ordinii lumești, în acord cu o paradigmă de gândire premodernă, în care evenimentele neobișnuite sau cataclismice erau frecvent interpretate ca avertismente sau pedepse providențiale¹⁶.

¹² Mai multe studii și volume au reflectat, în timp, importanța acestor izvoare istorice: Nicolae Iorga, *Istoria țerii prin cei mici*, în *RI*, VII, 1-3 (1921), p. 27-62; Ilie Corfus, *Însemnări de demult*, Iași, Editura Junimea, 1975; Mihaela Gheorghiu, *Din istoria timpului liber. Însemnări pe cărți în veacul al XVII-lea*, în „Xenopoliana”, X (2002), p. 41-52; Olimpia Mitric, *Cartea românească veche în județul Suceava. Catalog*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, Suceava, Editura Universității „Ștefan cel Mare”, 2005; Anca Daniela Huț, *Protecția spirituală a cărții vechi din Țara Hațegului*, în „Terra Sebus”, 3, (2011), p. 369-378; Otilia Urs, *Blesteme în cărțile vechi*, în „Caietele Sextil Pușcariu II. Actele Conferinței Internaționale „Zilele Sextil Pușcariu”, 2015, p. 458-480; Ștefan S. Gorovei, *Un tezaur de informații și valorificarea sa: însemnările pe cărți*, în *SMIM*, XXXIV (2016), p. 105-156; Costin Clit, *Însemnări de pe cărțile din Biblioteca Mănăstirii Neamțului*, în „Prutul”, VIII (XVII), Nr. 1 (61) (2018) p. 167-200.

¹³ *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei*, vol. II (1751-1795), editat de Ioan Caproșu și Elena Chiaburu, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2008, p. 399-400.

¹⁴ *Ibidem*, p. 399.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ Jean Delumeau, *Frica în Occident (secolele XIV-XVII). O cetate asediată*, vol. I, Traducere din limba franceză de Modest Morariu, București, Editura Meridiane, 1996; Paul Cernovodeanu, Paul Binder, *Cavalerii Apocalipsului. Calamitățile naturale din trecutul României (până la 1800)*, București, Editura Silex, 1993; Richard K. Emmerson, Bernard McGinn, *The Apocalypse in The Middle Ages*, Cornell University Press, 1992; Alexandra Walsham, *Providence in Early Modern England*, Oxford University Press, 1996, p. 116-156; William E. Burns, *An Age of Wonders. Prodiges, Politics and Providence in England 1657-1727*, Manchester University Press, 2002; Mihai Georgiță, *Fenomene cerești insolite și sensibilitate barocă în arealul carpatic*, în „Revista Bistriței”, XXII (2008), p. 283-299; Maria Magdalena Székely, Ștefan S. Gorovei, *Semne și minuni pentru Ștefan cel Mare. Note de mentalitate medievală*, în *De potestate. Semne și expresii ale puterii în Evul*

Revenind la posibilele cauze ale catastrofei petrecute în decembrie 1784, sursele sugerează că focul a izbucnit în interiorul curții domnești, cu precădere în cele două spații menționate anterior: iatacul domnului și haremul, adică în casa doamnei. Termenul „iatac” desemnează dormitorul și camerele private ale domnului, numite de Ioan Neculce „casele dinlontru”¹⁷, accesibile doar unui cerc restrâns de apropiați și slujitori de încredere¹⁸. În ceea ce privește haremul, „casele despre doamna”¹⁹, acesta constituia un alt sector al curții, unde activitățile zilnice implicau utilizarea focului: „Doamna încă are obicei de a face masă giupâneasilor; acolo iaste zvoritor vornecul Doamnei și cu alții ce sântu din partea haremului”²⁰. Proximitatea acestor spații, asociată cu materiale ușor inflamabile, creează un cadru propice pentru izbucnirea și propagarea rapidă a incendiului. Astfel, deși sursele nu permit o localizare exactă, atât iatacul, cât și haremul, reprezintă zone probabile de origine a focului.

Incendiul a rămas în memoria colectivă timp îndelungat, de vreme ce, la 75 de ani de la eveniment, Manolachi Drăghici²¹ evocă, în a sa *Istorie a Moldovei*, evenimentul sub semnul căruia a fost situat începutul domniei lui Alexandru Mavrocordat²².

Impactul incendiului, reacțiile domniei și reședințele temporare

Consecința cea mai vizibilă a focului este reprezentată de pierderile materiale de mari proporții. Odată cu dispariția întregului ansamblu arhitectural care adăpostea instituțiile de conducere ale țării, spații de locuire, de judecată, de reprezentare a puterii și de ceremonial²³, este afectată întreaga structură administrativă și chiar percepția publică asupra domniei. Se pierdea, astfel, centrul de exercitare politică al Moldovei și, cel puțin temporar, dispărea un reper al autorității. Dimitrie Cantemir ne spune că „limba cea mai curată este în mijlocul

Mediu românesc. Studii și articole de Dumitru Nastase, Ștefan S. Gorovei, Benoît Joudiou, Sorin Iftimi, Maria Magdalena Székely, Petronel Zahariuc și o notă de Petre Ș. Năsturel, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2006, p. 481-499.

¹⁷ „Și eșind Grigorie-vodă den Divan, au intrat în casele dinlontru denpreună cu capegi-bașe, turcul. Și acolo s-au împreonat și boierii cei mari cu turcul, mulțămind împărăției” (Ioan Neculce, *Opere. Letopiseșul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, București, Editura Minerva, 1982, p. 724).

¹⁸ *Ibidem*, p. 498-499.

¹⁹ *Cronica anonimă a Moldovei 1661-1729 (Pseudo-Amiras)*, studiu și ediție critică de Dan Simonescu, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1975, p. 79.

²⁰ *Literatura română de ceremonial. Condica lui Gheorgachi, 1762*, studiu și text de Dan Simionescu, București, Fundația „Regele Carol I”, 1939, p. 283, (în continuare: *Condica lui Gheorgachi*).

²¹ A. Pippidi, *Un cronicar întârziat: Manolachi Drăghici*, în „Studii”, XX, 1 (1967), p. 99-121.

²² Postelnic Manolachi Drăghici, *Istoria Moldovei pe timp de 500 de ani până în zilele noastre*, ediție, introducere și note de Andrei Pippidi, București, Editura Academiei Române, 2017, p. 179.

²³ O descriere detaliată în Laurențiu Rădvan, Mihai Anatolii Ciobanu, *Cum arăta Curtea Domnească din Iași. Informații inedite din surse cartografice*, în *SMIM*, XXXVII (2019), p. 195-234.

Moldovei, împrejurul Iașilor, pentru că locuitorii acestui ținut, din cauza prezenței continue a curții domnești, sunt mai șlefuiți decât toți ceilalți²⁴”.

Așadar, curtea era expresia materială a suveranității și autorității politice. În acest context, pierderea sa nu semnifică doar distrugerea unui ansamblu de clădiri, ci și dezintegrarea temporară a unui sistem de exprimare a puterii, care nu se manifestă doar prin emiterea de hrisoave domnești, ci și prin pregătirea și alegerea atentă a unor spații speciale, ritualuri repetate și reprezentări vizibile ale ierarhiei, într-un spectacol al puterii²⁵. Ceremonii de Crăciun, de Anul Nou și Bobotează, rituri de trecere, toate au nevoie de un cadru special de desfășurare²⁶. Or, incendiul elimină acest cadru.

Care sunt, în contextul dat, reacțiile domniei? Prima măsură adoptată este cea firească, a identificării unei reședințe temporare, care să permită locuirea familiei domnești și exercitarea majorității activităților specifice curții, mai ales că la conducerea țării venea un nou domn. Postelnicul Manolachi Drăghici prezintă această situație:

„Viind Alexandru Moruz cu a doua domnie au tras la casile logofătului Alecu Mavrocordat, în Mahalaua Sărăriei de Sus, că acolo se statornicise Curtea domnească de când arsese Curțile cele mari ale statului, la Firariu, și de 30 ani aproape rămase pustii dărâmate, iar după puțină vreme cumpărând stăpânirea casăle ce să ziceau a vistiernicului Balș, în dosul Sfântului Spiridon, pentru curte, s-au mutat Moruz întrînsele și au domnit acolo până la mazălie, unde ei au făcut zidul dimpregiur a ogrăzii și poarta cu marca cea domnească”²⁷.

Informațiile notate de Manolachi Drăghici au fost preluate și de N. A. Bogdan, care, în monografia dedicată Iașilor, reiterează ideea, dovedită ulterior eronată, că toți domnii Moldovei, începând cu anul 1785, ar fi avut reședința oficială în casa lui Alecu Mavrocordat, din mahalaua Sărăriei²⁸. Această perspectivă, deși adesea întâlnită în literatura mai veche, a fost contrazisă de cercetările istorice ulterioare. Astfel, Ioan Caproșu și Dan Bădăraș, pe baza unei analize critice a

²⁴ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, traducere după originalul latin de Gh. Guțu, Introducere de Maria Holban, comentariu istoric de Nicolae Stoicescu, București, Editura Academiei, 1973, p. 365.

²⁵ Vezi vol. *Spectacolul public între tradiție și modernitate*, coord. Constanța Vintilă-Ghițulescu și Mária Pakucs Willcocks, București, Institutul Cultural Român, 2007.

²⁶ Pentru a da doar un singur exemplu, privitor la ritul și ritualul înmormântării, Dimitrie Cantemir, în afara paginilor dedicate înhumărilor domnești, consemnează obiceiurile curții domnești la înmormântarea boierilor: „când moare un boier, domnul cu tot cortegiul curții însoțește de obicei sicriul, iar dacă acela a fost unul dintre boierii cei mari, semnul slujbei lui este purtat înaintea sicriului până la mormânt, iar apoi este așezat în spătarie sau în divan. Dar scaunul sau locul lui trebuie să rămână liber timp de trei zile.” (*Descrierea Moldovei*, ed. cit., p. 337); Sorin Iftimi, *Ceremoniile Curții domnești. La Crăciun, Anul Nou și Bobotează (secolele XVII-XIX)*, în *Spectacolul public între tradiție și modernitate*, p. 43-79.

²⁷ Postelnic Manolachi Drăghici, *op .cit.*, p. 179.

²⁸ N. A. Bogdan, *Orașul Iași. Monografie istorică și socială, ilustrată*, 1915, republicată, Iași, Editura Tehnopress, 2004, p. 154.

documentelor de epocă, au corectat această interpretare, demonstrând că, în realitate, utilizarea curții din Sărărie de către domnii țării a fost limitată, cel mai probabil, la perioada 1792-1795, aspect asupra căruia vom reveni²⁹.

Ceea ce nu se regăsește în sintezele dedicate trecutului Iașului este ansamblul de măsuri imediate care au fost luate în primii ani de după incendiu. Majoritatea lucrărilor dedicate istoriei orașului, mai vechi sau mai noi, evocă distrugerile provocate de incendiul din 1784, pomenind mutarea domniei în diferite case boierești, alegerea imobilelor lui Alecu Mavrocordat, cumpărarea casei lui Matei Ghica și, în cele din urmă, construirea, în timpul lui Alexandru Moruzi, a noului palat, sugerându-se că vechea curte a fost pe deplin abandonată³⁰.

Cea din urmă perspectivă trebuie, însă, nuanțată. În noiembrie 1786, vechiul ansamblu domnesc apare în documente cu denumirea de „Curtea Veche”³¹, o schimbare de titulatură ce pare să indice mai curând o delimitare funcțională față de noile spații utilizate de domnie, decât o abandonare propriu-zisă a reședinței tradiționale. Mărturie depun cheltuielile păstrate în Sămile de Visterie, care dovedesc că domnia a continuat, cel puțin în primii ani de după dezastru, să investească în refacerea complexului. Cheltuielile detaliate menționează lucrări ample, care indică faptul că nu a existat, de la început, ideea abandonării definitive a vechiului ansamblu domnesc. Sămile consemnează suma de 8.297 de lei, „cheltuiala ce s-au făcut de dum(nealui) ban(ul) Manolachi Balș cu iapile și cu tamirul Curții gospod”³². au dat atunci bani pentru:

„o Spătărie nouă și alte trii odăi și o cămară și odăile de desuptul Spătării; o casă nouă de la harem și meremetul altor odăi și scara; meremetul Spătării vechi și a Postelniciei și trii odăi și cerdacul; meremetul beciului și casă la trii șuri i trii odăi și o cuhne și meremetul odăilor de la cămară; plata calfei pe 6 luni, câte 30 lei; meremetul și acoperământul casilor stolnicului Vasile Neculce, în cari șădi dumnealui postelnicul Iordachi Rizul; acoperământul și tocmitul bisericii din Curte, care s-au adus de la lăcuiitorii de prin ținuturi; tocmitul zidului și a boltelor bisericii; pietrari, salahori, funii pentru scheli, un ciur, 600 de cărămizi, 24 geamuri; lucrul acoperământului după tocmala ce s-au făcut de dumnealui logofătul Neculai Roset; o ocă oloiu pentru cui; lucrul la 195 ocă ce s-au făcut din 243 ocă de her; 40 ocă her ce s-au cumpărat de la Stavro; 50 ocă de her ce s-au cumpărat de la dumnealui Aga; cui de șindrilă; 30 merți var; 30 merți năsip”³³.

²⁹ Ioan Caproșu, Dan Bădărău, *Iașii vechilor zidiri până la 1821*, ediția a II-a revăzută și adăugită, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2007, p. 343-344.

³⁰ Nicolae Grigoraș, *Curtea și Biserica Domnească din Iași*, București, Editura Meridiane, 1970, p. 9; Constantin Cihodaru, Gheorghe Platon, *Istoria orașului Iași*, vol. I, Iași, Editura Junimea, 1980, p. 443-444; Vasile Panopol, *Pe ulițele Iașului*, București, Editura Alfa, 2000, p. 66; Mircea Ciubotaru, *Misterele” onomastice ale Iașilor*, vol. I, București, Editura Dark Publishing & Herlo Verlag UG, 2021, p. 284.

³¹ Ulterior, „Curtea Veche” va deveni un reper în topografia Iașilor: *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, VIII, *Acte interne (1781-1790)*, editate de Ioan Caproșu, Iași, Editura „Dosoftei”, 2004, p. 586, nr. 465 (în continuare: *Documente Iași*); *ibidem*, X, p. 52, nr. 52 ; *ibidem*, p. 55, nr. 54.

³² *Sămile Visteriei Țării Moldovei*, vol. II (1786-1798), editate de Ioan Caproșu, Iași, Casa Editorială „Demiurg”, 2010, p. 220 (în continuare: *Sămile Visteriei*).

³³ *Ibidem*, p. 220-222.

Toate aceste date sugerează că abandonarea curții domnești din Iași nu a fost nici imediată, nici totală. În primii ani de după incendiu, reședința continua să fie percepută ca un spațiu viabil pentru funcționarea instituției domniei. Cel mai probabil, izbucnirea Războiului Ruso-Austro-Turc în 1787³⁴, precum și întregul context politic dificil care a marcat Iașul la sfârșitul veacului al XVIII-lea, a stopat refacerea completă a curților³⁵. Vechiul ansamblu domnesc a rămas astfel într-o stare ambiguă: nici abandonat complet, dar nici refăcut în întregime, întreținut suficient cât să nu se degradeze complet, dar fără a mai beneficia de statutul central pe care îl avusese anterior.

Revenind la conținutul documentului citat anterior, două aspecte atrag atenția. În primul rând, coordonarea reparațiilor de către Manolachi Balș și Neculai Roset, fapt ce confirmă parțial spusele lui Manolachi Drăghici privitoare la intervenția marilor boieri în procesul de refacere a curților și, cel de al doilea detaliu, care vizează refacerea caselor stolnicului Vasile Neculce³⁶, în care se instalase postelnicul Iordache Rizu. Includerea acestor lucrări de reparații în cheltuielile rezervate refacerii curții domnești pare, la o primă vedere, stranie și justifică întrebări referitoare la sensul unui asemenea demers. De ce s-ar fi cheltuit bani din visteria țării pentru refacerea caselor unui dregător, în condițiile în care lucrările de reparație a curții necesitau alocarea unor sume mari de bani? Și, mai ales, de ce se afla postelnicul Iordache Rizu în casele stolnicului Vasile Neculce?

Cred că o posibilă explicație poate porni tot de la mărturia lui Manolachi Drăghici, care ne spune că: „după ce au ars deci curțile domnești cu multe casă și vieți în focul dintâi, s-au aprins a treia zi casăle lui Razu unde s-au fost mutat ca să șadză”³⁷. Dar să vedem despre care boier este vorba, de un Rizu sau de un Razu, cei doi făcând parte din familii diferite.

Familia Razu este pomenită de paharnicul Constantin Sion, care îi atribuie o origine sud-dunăreană³⁸, iar în prima și în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, dintre reprezentanții acesteia se afirmă, în plan politic, hatmanii Costache și Vasile Razu³⁹. Cel din urmă are o legătură specială cu orașul Iași datorită ctitoriei sale, cunoscută ca „Biserica Razului” sau „Biserica Răzoaiei”, după numele ctitorilor⁴⁰. Vasile Razu moare în jurul anului 1783⁴¹, iar casa sa, de pe ulița care

³⁴ A. D. Xenopol, *Resboaele dintre rusi și turci și îniriurirea lor asupra Țerilor Romane*, vol. I, Iași, 1880, p.149-174.

³⁵ Veniamin Ciobanu, *Jurnal ieșean la sfârșit de veac (1775-1800)*, Iași, Editura Junimea, 1980.

³⁶ Informații despre acest boier, nepot al cronicarului Ion Neculce, în Mihai-Bogdan Atanasiu, *Patrimoniu și practică succesorală în familia cronicarului Ion Neculce*, în *Cultură juridică, stat și relații internaționale în epoca modernă. Omagiu Profesorului Corneliu-Gabriel-Bădăraș*, volum coordonat de Marius Balan și Gabriel Leanca, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2016, p. 25-27.

³⁷ Postelnic Manolachi Drăghici, *op. cit.*, p. 179.

³⁸ Paharnicul Constantin Sion, *Arhondologia Moldovei. Amintiri și note contimporane*, cu o prefață analitică de Gheorghe Ghibănescu, Iași, 1891, p. 295.

³⁹ Octav-George Lecca, *Familiiile boierești române. Istoric și genealogie (după isvoare autentice)*, București, 1899, p.521.

⁴⁰ Laurențiu Rădvan, *Biserica Razului din Iași – un paraclis uitat*, în *IN*, s.n., IV (2022), p. 7-22.

va ajunge să poarte numele familiei, precum și întreaga avere, va fi administrată de soția acestuia, Catrina, până la moartea ei, survenită după anul 1804, ceea ce face puțin probabilă instalarea domniei într-un spațiu locuit de o femeie rămasă singură⁴². Vasile și Catrina Razu au avut doi fii, Iancu și Mihai Razu, care vor deține, la rândul lor, în ultimele două decenii ale veacului al XVIII-lea, mari dregătorii⁴³, însă nu sunt cunoscute informații despre locuințele lor din Iași.

Revenind la postelnicul Iordache Rizu⁴⁴, în afara însemnărilor din sămile visteriei, acesta apare în documente deținând dregătoria de hatman și pârcălab de Suceava⁴⁵. Un detaliu este însă important. La 30 decembrie 1795, Alexandru Ioan Calimah îi poruncește boierului să facă o publicație pentru un loc cumpărat de un anume Șerban Periețean în Mahalaua Muntenimii de Sus. De această dată însă, numele hatmanului este ortografiat Razul, nu Rizul⁴⁶.

Dacă greșeala de ortografie, posibil și de pronunție, mai apare în epocă, s-ar putea admite că și Manolachi Drăghici, obișnuit probabil cu toponimul „Razului” sau „Ulița Razoi”⁴⁷, a reținut eronat numele dregătorului, iar domnia ar fi locuit, de fapt, în casele lui Rizu și nu ale lui Razu. În acest caz, ar putea fi vorba despre casele postelnicului Iordache Rizu, ajuns, la sfârșitul veacului al XVIII-lea, hatman și pârcălab al Sucevei. Ipoteza este susținută indirect de faptul că acesta apare instalat ulterior, după cum s-a văzut, în casele lui Vasile Neculce, iar lucrările de refacere a lor sunt realizate din fondurile visteriei.

De aici, două sunt ipotezele care pot fi formulate. Prima dintre ele ia în calcul o măsură compensatorie, în care domnia oferea un spațiu alternativ unui dregător rămas fără reședință, dacă îi dăm crezare lui Drăghici, din cauza flăcărilor, iar cea de a doua face trimitere la un aranjament provizoriu, în care boierul Rizu ceda propria casă spre uzul domniei și era, în schimb, mutat într-un alt imobil care, deși aparținea unui personaj care dispunea de resurse financiare, trebuia recondiționat pentru a deveni locuibil. Astfel, tind să cred că mutarea domniei în curțile din mahalaua Sărării și a Muntenimii de Mijloc a fost precedată de șederea acesteia în casele boierului Iordache Rizu.

Oricum ar fi stat lucrurile, toate detaliile enumerate anterior, aparent banale, risipite în diferite mărturii scrise, oferă o imagine destul de clară a unei autorități centrale care se vede pusă în situația de a-și regândi propriile spații de funcționare, într-un moment de mare criză. Domnia, silită să se desfășoare în

⁴¹ Petronel Zahariuc, *Contribuții la istoria familiei Balș în secolul al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea, după testamente și foi de zestre*, în *AȘUI*, LXIX (2023), p. 113.

⁴² Laurențiu Rădvan, *Biserica Razului din Iași...*, p. 13.

⁴³ Mihai-Bogdan Atanasiu, *Lista marilor dregători din Moldova veacului al XVIII-lea*, în *Mari familii boierești din Moldova în veacurile XVII-XIX. Referințe identitare și manifestări de putere*, volum editat de Mihai-Bogdan Atanasiu și Mihai Mirza, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2020, p. 402, 410.

⁴⁴ Constantin Sion atribuie și familiei Rizu o origine sud-dunăreană, *op. cit.*, p. 308-309.

⁴⁵ *Documente Iași*, IX, p. 358, nr. 372.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 374, nr. 387.

⁴⁷ Așa figura pe Planul Peytavin al treilea tronson al Uliței Strâmbe (Mircea Ciubotaru, *op. cit.*, p. 106).

absența unei reședințe oficiale, devine, astfel, conștientă de necesitatea spațiului ca suport al puterii⁴⁸ și începe, treptat, să identifice soluții, care arată o capacitate de adaptare într-un context de majoră vulnerabilitate.

Perioada post-incendiu este una a replierilor rapide în sedii improvizate, fapt ce evidențiază că, dincolo de șocul pierderii reședinței oficiale, și mai presus de reducerea considerabilă a limitelor dintre spațiul privat și cel public⁴⁹, instituția domniei se redistribuie în oraș, folosind resursele disponibile și susținerea marilor dregători. În legătură cu cea din urmă afirmație, un alt aspect merită adus în discuție: formulările prin care cancelaria marchează spațiul de emitere a documentelor oficiale. Chiar și în perioada în care curtea domnească funcționa deplin, cele mai multe acte nu se încheie cu mențiunea expresă „scris în curtea domniei mele”, ci folosesc o formulă mai generală, „scris în scaunul domniei mele”, de regulă urmată de indicarea orașului Iași⁵⁰. Acest fapt este vizibil mai ales în documentele secolului al XVIII-lea.

Deși riscul suprainterpretării izvoarelor este unul major, tind să cred că, în sensul formulat anterior, expresia „scaunul domniei” nu desemna neapărat un spațiu fizic, ci un sediu al autorității, asociat cu orașul-capitală⁵¹. Această formulă rămâne constantă chiar și în momentele de criză, precum perioada de după incendiul din 1784⁵², iar continuitatea discursivă poate fi înțeleasă ca o proiecție a unei realități⁵³: indiferent de condițiile materiale ale spațiului de guvernare, domnia își exercita autoritatea prin ceea ce reprezenta persoana suveranului⁵⁴.

Pe acest fundal, revenind la reședințele în care a funcționat instituția domniei până la începutul secolului al XIX-lea, și luând în calcul probabilitatea ca, cel puțin în primul an de după incendiu, domnul Moldovei să fi locuit în casa lui Iordache Rizu, atenția va fi îndreptată în continuare spre alte două locuințe despre care se știe că i-au adăpostit pe domnii Moldovei după incendiu: casa Mavrocordat din mahalaua Sărăriei, rămasă în memoria colectivă prin faptul că acolo s-a

⁴⁸ Ronald G. Asch, *Court and Household from the Fifteenth to the Seventeenth Centuries*, în *Princes, Patronage, and the Nobility: The Court at the Beginning of the Modern Age c.1450-1650*, ed. by Ronald G. Asch and Adolf M. Birke, Oxford University Press, 1991, p. 1-41.

⁴⁹ Dustin M. Neighbors, *Privacy and the Private within European Court Culture*, în „The Court Historian”, 28 (1), 2022, p.1-17.

⁵⁰ *Documente Iași*, V, p. 13, nr. 16; p. 211, nr. 324.

⁵¹ *Ibidem*, p. 220, nr. 407; *ibidem*, VIII, p. 110, nr. 75.

⁵² *Ibidem*, IX, p. 85, nr. 91; p. 111, nr. 121.

⁵³ Studii importante despre vocabularul politic: Liviu Pilat, *Vocabular politic și consecințele teritoriale ale omagiului de la Liov*, în *SMIM*, XIV, (2009), p. 253-261; Maria Magdalena Székely, *Vocile unui domn. Discurs politic și manifeste de putere la Vasile Lupu*, în *Retorica politică modernă în spațiul românesc. Origini și forme de manifestare (secolele XVII-XIX)*, vol. coordonat de Mihai Cojocariu și Cristian Ploscaru, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2013, p. 17-36.

⁵⁴ „Domnul, ori bun, ori rău, la toate primejdiile feritu trebuiește, că, oricum este, de la Dumnedzău este” (Miron Costin, *Opere*, ediție critică cu studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice, glosar de P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 72); Maria Magdalena Székely, *A fi domn bun în Țările Române*, în *SMIM*, XL (2022), p. 39-65; Marina Valensise, *Le sacre du roi: stratégie symbolique et doctrine politique de la monarchie française*, în „Annales. Economies, sociétés, civilisations”, 41-3, (1986), p. 543-577.

încheiat Pacea de la Iași, în 1792, și casele hatmanului Costache Ghica, din mahalaua Muntenimii de Mijloc.

Argumentele pe care istoricii Ioan Caproșu și Dan Bădărău le-au adus pentru a dovedi faptul că doar Alexandru Moruzi, între 1792-1793, și Mihai Suțu, în intervalul 1793-1795, au locuit în curtea din mahalaua Sărării sunt suficient de solide și nu lasă nici o urmă de îndoială asupra acestui fapt⁵⁵. Predecesorul lor, Alexandru Ipsilanti, a locuit, cu siguranță, conform mărturiei credibile a lui Johan Christian von Struve, în casele lui Matei Cantacuzino, vândute ulterior lui Costache Ghica⁵⁶.

Informațiile despre trecutul acestor imobile sunt cuprinse, de cele mai multe ori, în sintezele și studiile dedicate trecutului învățământului ieșean și, în mod special, Universității de Medicină și Farmacie⁵⁷. Majoritatea contribuțiilor științifice preiau însă datele despre evoluția casei din cercetarea efectuată de Ioan Caproșu și Dan Bădărău. Cei doi istorici au dovedit faptul că proprietarul dintâi al imobilului a fost vistiernicul Ion Cantacuzino-Deleanu, de la care, prin moștenire, casa va trece în stăpânirea fiului acestuia, vistiernicul Matei Cantacuzino⁵⁸.

Înainte de plecarea în exilul din Rusia, în 1792, prin vânzare, casele lui Matei Cantacuzino vor trece în stăpânirea lui Costache Ghica, rudă a sa prin alianță⁵⁹. În afara caselor, pentru prețul de 75.000 lei, hatmanul Ghica cumpărase de la vistiernicul Matei Cantacuzino mai multe sate și robi țigani⁶⁰. Pe lângă imobilul din mahalaua Muntenimii de Mijloc, al cărui inventar a fost publicat de Nicolae Iorga⁶¹, în momentul plecării în exil, vistiernicul Matei Cantacuzino mai deținea o casă, mai impunătoare, pe Ulița Mare, cuprinsă în inventarul averii sale: „o casă mare cu două nivele, cu dependențe, cu grădină pe Ulița Mare”⁶².

⁵⁵ Ioan Caproșu, Dan Bădărău, *op. cit.*, p. 345.

⁵⁶ *Călători străini despre Țările Române*, vol. X, partea a II-a, volum îngrijit de Maria Holban, Maria M. Alexandrescu Dersca-Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, Editura Academiei Române, 2001, p. 1118.

⁵⁷ I. Agrigoroaiei, I. Toderașcu, *Inaugurarea Palatului Universitar de la Copou (octombrie 1897)*, în *Universitatea din Iași. De la modelul francez la sistemul Bologna*, vol. coordonat de Gheorghe Iacob, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2007; Dan Jumară, *Universitatea de Medicină și Farmacie din Iași. Monografia imobilelor*, în *Monumentul*, VII, 2005, vol. coordonat de Silviu Văcaru și Aurica Ichim, Iași, Editura Trinitas, 2005, p. 147-158; Dana Baran, *Facultatea de Medicină a Universității din Iași (1879-1984)*, ediția a II-a revizuită și adăugită, Iași, Editura „Gr. T. Popa”, U.M.F., 2012, p. 25.

⁵⁸ Ioan Caproșu, Dan Bădărău, *op. cit.*, p. 346.

⁵⁹ Mihai-Bogdan Atanasie, *Un boier moldovean pregătindu-se de exil. Desfacerea patrimoniului marelui vistiernic Matei Cantacuzino*, în *Avere, prestigiu și cultură materială în surse patrimoniale. Inventare de averi din secolele XVI-XIX*, ed. de Dan Dumitru Iacob, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2015, p. 253-271.

⁶⁰ Valentin Constantinov, *Registrul averii lui Matei Cantacuzino din anul 1792*, în *Avere, prestigiu și cultură materială în surse patrimoniale...*, p. 294.

⁶¹ N. Iorga, *O gospodărie moldovenească la 1777 după socotelile cronicarului Ioniță Canta*, în *AARMSI*, s. III, t. VIII (1927-1928), p. 105-116.

⁶² Valentin Constantinov, *op. cit.*, p. 307.

După cum s-a evidențiat deja în rândurile precedente, Costache Ghica a stăpânit casele din Muntenimea de Mijloc până în 1795, an în care Alexandru Ioan Calimah alege să le cumpere pentru domnie. Deși documentul este cunoscut, voi reda mai jos conținutul său parțial, pentru că el surprinde câteva detalii, asupra cărora voi insista în rândurile următoare:

„Deci socotind domnie mea că aceasta iase ce mai întâi trebuință de a să pune la cale, pentru ca și domnii să aibe unde să șază și supărare a să lua casăle unora și altora mai lesnitoare spre punere la cale aceștii neurnite trebuință, și după cercările ce s-au făcut, fiindcă a să face la loc curțile vechi trebuia o mare cheltuială, altu mai lesnitor chip nu s-au găsit fără numai cu bună învoială s-au cumpărat de al nostru cinstit și credincios boieriu, dum(nealui) Costache Ghica hatman, casăle dumisale cu locul lor pe lângă Svete Spiridon, și s-au mai cumpărat și de la al nostru cinstit și credincios boieriu, dum(nealui) Lupul Balșu biv vel spătar, casăle dumisale cu locul lor ce sînt alături cu casăle dumisale hatmanul, și nefiind din destul numai odăile ce să află într-aceste casă spre a șede cu odihnă s-au mai făcut și alte casă alături cu aceste și s-au mai cheltuit și cu mermetul celor cumpărate nu puțini bani, care casă s-au socotit și s-au hotărît ca să rămîie de acum înainte de-a pururea curți domnești, însă după ce s-au găsit chipul acesta și s-au pus la cale într-acest chip, cercîndu-să și chipul spre plata acestor bani, măcar că la o trebuință ca aceasta este datorie a tuturor lăcuitorilor țării, care trebuie să iasă o dare pe țară, dar fiindcă țara în vremea aceasta se află însărcinată cu multe și grele havalele spre săvîrșire împărăteștelor porunci, nu s-au putu a să mai însărcina iarăși țara și cu plata acestor bani, ce cu sfatul de obște s-au socotit ca acum, la slujba vădrăritului anului acestuia 1795, afară de opt bani vechi obicinuitul vădrărit și afară de cîte un ban nou de vadru banul milii, să se mai ia încă cîte doi bani noi de toată vadra, pe tot vinul ce să ia vădrărit, cu care bani să vor strînge să se plătească casăle ce s-au cumpărat și casăle ce s-au făcut și mermetul ce au fost trebuitor la casăle cumpărate, și iarăși le dăruim țării pentru ca să fie de-a purure curți domnești, pentru odihna și celora din urma noastră luminați domni, însă acești cîte doi bani”⁶³.

Din conținutul documentului se pot deduce mai multe realități. Prima dintre acestea vizează responsabilitatea colectivă, care revine tuturor locuitorilor țării, pentru cumpărarea caselor. Prin urmare, în seria reacțiilor domniei în fața situației generate de incendiu, se încadrează creșterea fiscalității pentru soluționarea situației de criză. Decizia lui Alexandru Ioan Calimah nu pare a fi singulară. Sursele indică faptul că, după incendiul care a cuprins curtea domnească în timpul domniei lui Mihai Racoviță, în 1723, domnul recurge la o creștere a taxelor, mutându-se, apoi, în casele spătarilor Ioan Paladi și Constantin Costache, „fiind acelea amîndoa alătura”⁶⁴.

⁶³ *Documente Iași*, IX, p. 364, nr. 376.

⁶⁴ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 687. Același episod este relatat și în cronica lui Nicolae Muste, în *Cronicele României sau Letopiseșele Moldovei și Valahiei*, ed. Mihail Kogălniceanu, tom III, București, 1874, p. 141.

Pe de altă parte, din conținutul surselor evocate reiese clar faptul că un criteriu important în alegerea locului în care urma să funcționeze curtea era potrivirea acelui spațiu pentru nevoile domniei. Din acest motiv, atât Mihai Racoviță, cât și Alexandru Ioan Calimah aleg gospodării învecinate, cu încăperi suficiente, care să poată adăposti slujitorii și administrația.

Revenind la responsabilitatea țării în refacerea curților, aceasta este susținută de conținutul unui document din 21 iulie 1804, pe care, până în momentul redactării prezentului text, nu l-am găsit inclus în nicio ediție de documente. Anaforaua privitoare la vânzarea curții domnești din Muntenimea de Mijloc fostului vistiernic Săndulache Sturza, pentru prețul de 65.500 lei, păstrează sigiliul octogonal al lui Alexandru Moruzi și semnătura domnului⁶⁵ (**Anexa 1**).

Documentul este edificator din mai multe puncte de vedere. În primul rând, confirmă data exactă a vânzării curților din Muntenimea de Mijloc, 21 iulie, 1804. Apoi, reia ideea că țara este „neapărat datoare a da cheltuială spre facerea domneștii curți”. Acest fapt este important și sugerează că, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, curtea nu era considerată un bun personal al domnului, ci, mai degrabă, un spațiu oficial de exercitare a autorității domnești, întreținut, printre altele, din perceperea dărilor. O spun explicit atât Alexandru Ioan Calimah, cât și Alexandru Moruzi. Reședințele domnești erau tranzacționate și întreținute în logica funcționării statului, nu ca parte a unui patrimoniu ereditar sau privat.

Este posibil ca lucrările de refacere a curții, „pe locul unde a fost mai înainte”, să fi început încă din 1802. Un document din acest an ne oferă câteva indicii. Costache Balș cumpără acum veniturile podurilor din Iași, iar, la punctul 10, precizează că cei care vor aduce „orice fel de cherestele, șindrilă, i var, i piatră pentru trebuința curții gospod, să nu se supere, însă datori sunt a lua răvașă de la vel vist(iernic), spre adiverire că sînt din rînduială, pentru trebuința curții gospod, și apoi să nu fie supărat”⁶⁶.

Revenind la anaforaua lui Alexandru Moruzi, aceasta spune clar că întreaga curte din Muntenimea de Mijloc, cu toate binalele sale, este vîndută vistiernicului Săndulache Sturdza. Însă o mărturie a vornicului Constantin Sturdza din 1831, confirmă faptul că vistiernicul Săndulache Sturdza a fost doar intermediarul vânzării, cumpărând casele domniei pentru cumnatul său, Alecu Balș, cu banii acestuia din urmă⁶⁷ (**Anexa 2**).

Mărturia emitentului, scrisă în favoarea nepoților Constantin și Gheorghe Balș⁶⁸, este întărită de mitropolitul Veniamin și de Divanul Giudecătoresc al Prințatului Moldovii. Documentul confirmă ceea ce Dan Dumitru Iacob, într-un studiu dedicat Smarandei Balș, intuise. Și anume că imobilele din Mahalaua

⁶⁵ ANI, Fond Eforia Școalelor din Moldova, V/1, 1804.

⁶⁶ Documentul a fost publicat de Gheorghe Ghibănescu în *IN*, fasc. 8 (1930), p. 165.

⁶⁷ ANI, Fond Eforia Școalelor din Moldova, V/5, 1831.

⁶⁸ Informații despre reprezentanții familiei Balș, în Petronel Zahariuc, *Contribuții la istoria familiei Balș...*, p. 95-122; idem, *Câteva testamente moldovenesti din secolele XVII-XVIII*, în *SMIM*, XXXIX (2021), p. 9-69.

Muntenimii de Jos nu au fost cumpărate de Iordache Balș, ci de vistiernicul Alecu Balș, însă, din câte se vede, nu în 1806, ci cu doi ani mai devreme, figurând ca atare pe Planul Bajardi din 1819⁶⁹.

Însă înainte de această etapă finală, timp de mai bine de un deceniu, instituția domniei a funcționat în casele hatmanului Costache Ghica. Mărturiile citate anterior atestă o adaptare a spațiului la nevoile domniei, prin reparațiile imobilelor, ridicarea unor clădiri anexă, amenajarea, în fapt, a unei noi reședințe domnești, care, după cum s-a văzut, primește denumirea de curte încă de la 1795. Medicul Andreas Wolf⁷⁰ ne-a lăsat o descriere sugestivă a reședinței domnești din această perioadă, pe care o consideră „foarte neîncăpătoare”⁷¹.

Tradiția urbană a Moldovei impunea ca, în proximitatea unei curți domnești, să existe și o biserică cu statut corespunzător, care să deservească nevoile de cult ale domnului și ale suitei sale. Se pare că, începând probabil cu domnia lui Alexandru Ipsilanti, primul dintre domnii Moldovei care se instalează în viitoarele case ale lui Costache Ghica, Biserica mănăstirii Sfântul Spiridon a dobândit acest statut. La 1792, egumenul mănăstirii, Veniamin Costachi, este ales Episcop al Hușilor în biserica pe care o păstorise din 1788. În acest context, lăcașul de cult este numit „biserica curții gospod”⁷².

Acest fapt ar putea fi în acord cu practica instalării autorității domnești într-un spațiu care reproduce, fie și în formă improvizată, structura tradițională a unei curți: reședință, divan, arhivă, slujitori ai cancelariei și o biserică apropiată. La toate acestea a contribuit, cu siguranță, și statutul mănăstirii, legată de spitalul „Sf. Spiridon”⁷³, cea mai veche instituție sanitară din Moldova, administrată de o epitropie proprie⁷⁴. Biserica avea vizibilitate și, cel mai important, era situată foarte aproape de noua reședință a domnilor. Mai ales după 1795, când casele din Muntenimea de Mijloc sunt achiziționate de Alexandru Ioan Calimah, domnia este prezentă la toate sărbătorile mari în Biserica „Sfântul Spiridon”: la prăznuirea Adormirii Maicii Domnului, de sărbătoarea Schimbării la Față, de sărbătoarea

⁶⁹ Dan Dumitru Iacob, *Testamentul și inventarul averii Smarandei Balș*, în *Avere, prestigiu și cultură materială în surse patrimoniale...*, p. 399.

⁷⁰ Sorin Grigoruță, *Boli, epidemii și asistență socială în Moldova (1700-1831)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2017 p. 226-230.

⁷¹ *Călători străini*, X/2, p. 1272-1274.

⁷² *Documente Iași*, IX, p. 65-66, nr. 68.

⁷³ Vasile Râșcanu, Gh. Năstase, Ștefan Bîrsan, Gheorghe Băileanu, *Istoricul Spitalului orășenesc clinic de adulți din Iași, în cadrul evolutiv al fostelor așezăminte Sf. Spiridon*, vol. I, București, Editura Medicală, 1956; Mihai Mîrza, *Contribuții la istoria începuturilor mănăstirii Sf. Spiridon din Iași*, în *ArchM*, 10 (2018), p. 45-67.

⁷⁴ Gh. Băileanu, *Așezămintele Sf. Spiridon*, Iași, Tipografia Brawo, 1937; Eugen Târcoveanu, Ion Chiriac, *Epitropia „Sfântul Spiridon” din Iași*, Editura Danaster, 2000; Mihai Cristian Amărieuței, *Despre epitropiile înființate de domnii fanarioți în Iași veacului al XVIII-lea, în Orașe vechi, orașe noi în spațiul românesc. Societate, economie și civilizație urbană în prag de modernitate (sec XVI - jumătatea sec XIX)*, ed. de Laurențiu Rădvan, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014, p. 99-118.

Sfântului Alexandru și dă bani mănăstirii pentru zugrăvirea făcliilor de Paști, pentru domn, doamnă, copii și jupânese, pentru Sfântul Aer și pentru alte făclii⁷⁵.

Toate acestea coincid cu ceea ce ne spune cronicarul Gheorgachi despre obiceiurile Curții în apropiere de Paști, care se săvârșesc în Biserica Domnească:

„În zioa sfintei și marii Vineri, iese Domnul iarăși la biserica cea mare la ceasuri, făcându-să și vecernia cu sărutarea epitrafilului totu odată; și la 6 ciasuri di noapte, spre Sâmbătă, iaste obiceiul de iasă domnul iarăși la bisearica cea mare și la canonul cel dintâi se face dare de făclii de ceară la toți; și după slavoslovie se scoate aerul, mergându domnul cu mitropolitul alături, înaintea aerului, cu tot alaiul și cu boierii cei mari di pe urma Domnului și a mitropolitului, toți cu făclii aprinse, cum și celălalt norod”⁷⁶.

Astfel, mărturiile, documentare și narative, converg către ideea că în perioada 1788-1806 biserica Sfântul Spiridon a îndeplinit statutul de biserică domnească. Prezența principelui la sărbătorile mari, donațiile pentru slujbele și ritualurile pascale, precum și participarea alaiului domnesc la ceremoniile bisericești conturează imaginea unei curți domnești care, deși lipsită de fastul și monumentalitatea de altădată, își menține structura esențială. Astfel, chiar și în condiții de improvizație materială, domnia reușește să conserve elementele definitorii ale autorității sale în jurul unui nou nucleu nou, format în inima Iașilor, la sfârșitul secolului al XVIII-lea.

Concluzii

Inspirate de o relativ nouă direcție de cercetare, axată pe studierea calamităților, paginile de față au încercat să surprindă cauzele și consecințele ultimului mare incendiu care cuprinde curtea domnească din Iași în secolul al XVIII-lea, motivat fiind de curiozitatea de a afla implicațiile pe care un astfel de eveniment le are asupra comunității, a echilibrului politic, dar și a memoriei colective. Cum a evoluat structura puterii în absența unui cadru fizic bine definit și care au fost reacțiile autorității centrale după marele foc? Sunt doar două dintre interogațiile care au ghidat incursiunea noastră în acest episod al trecutului.

Deși adeseori evocat în lucrări de istorie a orașului Iași, incendiul din 1784 nu a fost analizat într-un studiu de sine stătător. Pornind de la mărturiile contemporanilor, puține, deloc abundente în detalii și foarte subiective, am încercat să identific cauzele izbucnirii focului și plasarea sa într-un cadru fizic aproximativ, fie în camerele private al domnului, fie în haremul curții. Mai presus însă de punctele slabe reliefate anterior, însemnările celor care au văzut sau au auzit despre incendiu sunt, totuși, revelatoare. Ele arată că evenimentul a fost perceput de

⁷⁵ *Sămile Visteriei*, II, p. 273, 360, 459, 553.

⁷⁶ *Condica lui Gheorgachi*, p. 292.

comunitate nu doar ca o catastrofă, ci ca un semn al declinului instituțional și al unei ordini politice aflate în criză.

Într-un context în care documentele oficiale privitoare la eveniment lipsesc aproape cu desăvârșire, vocile individuale, ale celor care aleg să înveșnicească prin scris, *spre a se ști* dimensiunea dezastrului, au preluat misiunea de a fixa în posteritate un eveniment perceput ca o pedeapsă divină, fapt ce ne oferă astăzi prilejul de a privi spre modul în care catastrofele erau integrate în imaginarul colectiv în epoca premodernă.

De la posibilele cauze ale incendiului, atenția a fost îndreptată spre reacțiile imediate ale domniei. În absența unui discurs oficial, bine articulat, privitor la măsurile care au fost adoptate la scurt timp după mistuirea curții, informațiile au trebuit căutate în diverse categorii de izvoare istorice: cheltuieli ale visteriei, acte de vânzare-cumpărare, cronici târzii, care transmit doar detalii foarte subtile despre evenimentul pe care l-am studiat. Deși furnizate fragmentar, toate acestea au permis conturarea unei reprezentări privitoare la cursul evenimentelor de după incendiu. Astfel, a ieșit la lumină, prin *Sămile Visteriei*, faptul că ideea abandonării curților arse nu a fost nici imediată, nici permanentă, iar încercările de reparare a lor reprezintă o mărturie credibilă în acest sens.

Aceleași însemnări ale cheltuielilor, completate cu informații din sursele narative, atestă, și de această dată, practica instalării domnilor în diferite case boierești, indicând și numele dregătorilor. Astfel, s-a putut formula ideea că imobilele alese de domnie situații de criză trebuiau să îndeplinească câteva condiții: erau preferate casele mari, sau clădirile învecinate, care să poată deservi, măcar parțial, nevoile curții. După incendiu, asistăm la o reconfigurare rapidă a prezenței domniei în oraș: clădirile pierdute sunt înlocuite temporar cu sedii improvizate, iar funcțiile esențiale ale puterii se mută acolo unde există sprijin și infrastructură. Chiar dacă limitele dintre public și privat devin mai fluide, domnia se adaptează noilor condiții, configurându-se, cel puțin până la 1795, o formă de guvernare „în mișcare”.

Studiarea incendiului a mai reliefat un aspect pe care îl considerăm important. Reconstruirea curților domnești nu era o chestiune privată sau opțională, ci intra în mod firesc în datoria țării. Așa cum reiese din izvoarele analizate, efortul de refacere, chiar și parțială, a reședinței domnești era susținut de visterie, prin creșterea dărilor, iar exemplele din 1723, 1795 și 1804 sunt grăitoare în acest sens.

În cele din urmă, documentele și mărturiile epocii conturează treptat o decizie asumată de domnie: renunțarea la provizorat. În fața imposibilității de a reconstrui vechea curte, principii caută și identifică o soluție adecvată noilor condiții. La sfârșitul secolului al XVIII-lea, în Muntenimea de Mijloc, în jurul bisericii Sfântul Spiridon începe să se coaguleze un nou centru de autoritate, care, până în 1806, va menține vii elementele de ceremonial, prestigiu și vizibilitate a domniei. În acest context, biserica „Sfântul Spiridon” preia din funcțiile unei biserici domnești, cu toate implicațiile care rezultă din acest statut.

ANEXE

1

1804 iulie 17

Io Alexandru Costandin Moruzi voievod, din mila lui Dumnezeu, domn Țării Moldaviei,

Cetindu-să anaforaua aceasta înaintea Domniei Mele și cunoscându-să și de cătră însuș domnie mea că prețul de șasăzeci și cinci mii cinci sute lei cu care prin mezatul ce s-au făcut au rămas curte g(os)pod asupra cinstit(it) și credincios boieriul Domniei Mele, dum(nea)lui Sandulache Sturza biv vel vist(iernic), iaste îndestul și mai mult nu face curte, nici iaste cu puțință a se mai adaoge, hotărâm și întărim ca să stăpâniască atât dum(nealui) vist(iernicul), cum și fiii și clironomii dumisale arătata curte, cu tot locul său și cu toate binalele ce are, ca pe drept lucru dumisale, cu bună pace, în veci nestrămutat. Și arătata sumă de bani a cumpărăturii curții, am rânduit domnie me de i-au dat dum(nealui) toți deplin de plată la dumn(ealor) boerii nazări ce s-au orânduit asupra curții g(o)spod, care, după obșteasca socotință, s-au hotărât și s-au pus în lucrare, ca să să facă de iznoavă. Cum și pentru primejdie focului de să va întâmpla, feriască Dumnezeu, ca să ardă curte, mai înainte de a i să da în stăpânire și purtare de grijă a dum(isale) vist(iernic), hotărâm să se urmeză după cum cu cale și cu drept cuvânt au socotit dum(nealo)r boerii, precum prin anafora se cuprinde. Așămîne și chirie, în câtă vreme va mai fi trebuitoare curte aceasta prin șădere domniei, să să plătiască dumisale vist(iernic) ceia ce să va găsi cu cale de cătră domnie. Întărindu anafora cu a noastră domniască iscălitură și pecete.

1804, iulii. 21.

Pre Înălțate Doamne,

După luminată poronca Înălțimii Tale, ce prin viu grai ni s-au dat pentru curte domniască ce iaste în Mahalaoa Muntenime de Mijloc, de la dial de Mănăstire Svântului Spiridon, care în domnie Măriei Sale Alecsandru Calimah v(oie)v(o)d s-au cumpărat de la dum(nea)lui log(ofă)t Costache Ghica și de la dum(nealui) vor(ni)cul Lupu Balș, ca prin mezat să să vândă cu toate binalele ce sînt de față și cu tot locul ei, după cuprindere scrisorilor, și banii ce să vor lua să se de în cheltuiala curții domnești ce s-au hotărât să să facă acum de isnoavă la locul ce au fost curte domnească mai înaintea, pentru ca să să mai ușureze țara din cheltuiala ce neapărat iaste datoare a da spre facere domneștii curți. Adunându-ne cu toți și străgând arătata mai sus curte la mezat, s-au adaos pâr-la șasăzeci și cinci mii cinci sute lei, care acest mai de pe urmă prețu l-au dat dum(nea)lui Sandulache Sturza, biv vel vist(iernic) și cu această sumă au rămas de la mezat asupra dumis(ale), neadăogând nime altu mai mult. Pentru care n-am lipsit a înștiința pe Înălțime Ta că de să va găsi și de către Înălțime Ta cu cale să să întăriască stăpânire dumis(ale) vist(iernic) asupra arătatei curți, dându-să și toate scrisorile ce vor fi de la dum(nealo)r boerii acei de la care s-au cumpărat.

Și să să orânduiască ca să de și dum(nea)lui banii în cheltuiala ce iaste să să facă cu ace noauă curte, căci, după toată sālînța ce s-au făcut de cătră noi spre sporire prețului vânzării, mai mult n-au fost cu puțință a să adaoge. Și socotința noastră este că pre îndestul s-au adaos și nici decum nu să poate socoti a fi de mai mare prețul. Însă fiindcă dum(nea)lui vel vist(iernic), din poronca Înălțimii Tale, ne-au făcut arătari că în câtă vreme va mai fi

curte aceasta trebuitoare pentru șădere domniei, păr-când se va găti ace noao curte, să va plăti cumpărătorului cuviincioasa chirie. Aceasta rămâne ca să să hotărască de cătră Înălțime Ta precum să va găsi cu cale câtă chirie să să plătiască.

Și deosăbit arătăm Înălțimii Tale că dum(nealui) vist(iernic) Sandulache Sturza, cumpărătorul curții, face cerire că, de vreme ce curte nu să poate da acum îndată supt stăpânire dum(nisale), mai fiind încă trebuitoare pentru ședere domniei, și fiindcă binalele sînt supuse primejdiei focului, de să va întâmpla, ferească Dumnezău, ca să arză curte mai înainte de a să da supt stăpânire dum(i)s(ale), atunce ori să să socotească paguba binalilor și să să plătiască de către țară, ca lucru ce păr-când să vor da în stăpânirea dum(i)(sale) iaste obștesc, ori să i se de dum(i)s(ale), iarăși din țară, toți banii ce-i dă dum(nealui) acmu înapoi și să să vînză atunce numai locul curții la mezat, cari cerire a dumisale, de cătră noi să socotește că iaste cu tot cuvântul dreptății și într-acest chip se cuvine a să urma când, ferească Dumnezău, întâmplare va aduce ca să arză binalile mai înainte de a să da în stăpânire și purtare de grijă a dumisale. N-am lipsit a înștiința pe Înălțime Ta, rămîind a se da ce desăvârșit hotărâre de cătră a Înălțimii Tale înnaltă înțălepciune.

1804, iulie 17

A înălțimii tale către Dumnezeu smerit rugătoriu,
Veniamin, Mitropolit Moldaviei
Pre plecati slugi¹

ANI, Fond Eforia Școalelor din Moldova, V/1, 1804. Orig., hârtie difolio, cerneală neagră; sigiliu domnesc, octogonal, aplicat în cerneală roșie.

¹ Semnături indescifrabile.

2

1831 decembrie 22

Veniamin, Mitropolit Moldaviei,

Eu clironomul și din duhul săvârșitului din viață părinte al meu hatman Săndulachi Sturza, prin această înscris, mărturie adiverez că, cu toate că anaforaua făcută în anul 1804, în luna iulie, de cătră boerii Divanului și întărită de domul Alecsandru Moruz v(oie)v(o)d cuprinsă că locul unde au fost curtea domnească veche s-au cumpărat de cătră părintele meu, însă numile părintelui meu s-au pus atunce iconomicos, pentru că răposatul cumnatul meu, vist(i)er(ni)cul Alecul Balș l-au cumpărat cu drepti banii săi, iară părintele meu au fost venit din partea cumnatului meu în cumpărare locului acestuia, care loc s-au vândut atunce cu 65.500 lei.

Dar fiindcă pentru acest loc au fost deosăbite scrisori și ducomenturi din partea părintelui meu cătră pomenitul vist(i)er(ni)c Alecul Balș, care s-au pierdut în anul trecut, călcându-i-să casa de tâlhari i s-au răpit feliuri de scrisori și ducomenturi a răposatului meu cumnat, arătătoare de zădirile ce are pe numitul loc. Și ca nu vreo dată după trecirea de multă vreme să să nască între neamurile noastre priciri pentru arătatul loc, de a me bunăvoi și proeresit ca unul ce am deplină știință de aceste, am dat această înscris mărturie adiveritoare că pomenitul loc, cu toate că în anaforaia pomenită să cuprindă că iaste cumpărat de părintele meu, dar iaste cumpărat cu drepti banii răp(osa)tului meu cumnat, precum s-au arătat.

Asămine și zădirile s-au făcut cu a sale cheltuielile și dar precum pomenitul vist(iernic) Balș au avut dreaptă stăpânire, atât pe arătatul loc, cât și pe zădirile făcute de dânsul. Asăminea și de acum înaintea, numiții mei nepoți, Costandin și Gheorghe Balș, colejschii asesori, cum și clironomii dumilor sale, din niam în niam, vor avea aceeași stăpânire ca niște clironomi și diiadohi și nesupărați vor fi în veci întru nimica pentru aceaste de cătră clironomii noștri făcînd cu dânsul orici vor vre. Și pentru ca să aibă tărie acestu ducoment a parințăștilor zădiri, pentru lipsa altor trebuincioasă ducomenturi a locului și casa zisă, s-au întărit după rugămintea me atât de preosfințatul mitropolit a Moldaviei, kir Veniamin, și a preosfântăților episcopi Romanul și Hușul, cât și de către cinst(it) Giudecătoreșcu Divan. Spre a ave tărie în tot locul și giudecătoria. Și mă iscălesc¹.

1831, dechemvri(e), 22 zile

ANI, Fond Eforia Școalelor din Moldova, V/5, 1831.

¹ Urmează șase semnături greu de descifrat.

ABREVIERI

<i>AARMSI</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice
<i>AARMSL</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Literare
<i>AARPAD</i>	= „Analele Academiei Române”, seria II, București, 1879-1916
<i>AA.SS.</i>	= <i>Acta Sanctorum</i> , ed. Bollandisti, III ^a ediție, Parigi 1863-1870
<i>AB</i>	= Arhivele Basarabiei
<i>ACNSAS</i>	= Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității
<i>AE</i>	= L'Année Epigraphique, Paris
<i>AIR</i>	= Arhiva Istorică a României
<i>AIAC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj
<i>AIIAI</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>AIIC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Cluj
<i>AIINC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Națională, Cluj
<i>AIIX</i>	= Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>ALIL</i>	= Anuarul de Lingvistică și Istorie Literară, Iași
<i>ALMA</i>	= <i>Archivum Latinitatis Medii Aevi</i> . Genève.
<i>AM</i>	= Arheologia Moldovei, Iași
<i>AMAE</i>	= Arhiva Ministerului Afacerilor Externe
<i>AmAnthr</i>	= American Anthropologist, New Series, Published by Wiley on behalf of the American Anthropological Association
<i>AMM</i>	= Acta Moldaviae Meridionalis, Vaslui
<i>AMMB</i>	= Arhiva Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași
<i>AMN</i>	= Acta Musei Napocensis
<i>AMR</i>	= Arhivele Militare Române
<i>AMS</i>	= Anuarul Muzeului din Suceava
<i>ANB</i>	= Arhivele Naționale, București
<i>ANC</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Cluj
<i>ANSMB</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Municipiului București
<i>ANG</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Galați
<i>ANI</i>	= Arhivele Naționale, Iași
<i>ANIC</i>	= Arhivele Naționale Istorice Centrale
<i>ANR-Cluj</i>	= Arhivele Naționale, Cluj-Napoca
<i>ANR-Sibiu</i>	= Arhivele Naționale, Sibiu
<i>ANRM</i>	= Arhivele Naționale ale Republicii Moldova, Chișinău
<i>ANRW</i>	= Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, Berlin-New York
<i>ANSMB</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Municipiului București
<i>ANV</i>	= Arhivele Naționale, Vaslui
<i>AO</i>	= Arhivele Olteniei
<i>AP</i>	= Analele Putnei
<i>APH</i>	= Acta Poloniae Historica, Varșovia
<i>AqLeg</i>	= <i>Aquila Legionis. Cuadernos de Estudios sobre el Ejército Romano</i> , Salamanca
<i>AR</i>	= Arhiva Românească
<i>ArchM</i>	= Archiva Moldaviae, Iași
<i>ArhGen</i>	= Arhiva Genealogică
„Arhiva”	= „Arhiva”. Organul Societății Științifice și Literare, Iași
<i>ArhMold</i>	= Arheologia Moldovei

ASRR	= Arhiva Societății Române de Radiodifuziune
AȘUI	= Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași
ATS	= Ancient Textile Series, Oxbow Books, Oxford și Oakville
AUAIC	= Arhiva Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
AUB	= Analele Universității „București”
BA	= <i>Biblioteca Ambrosiana</i> , Roma, Città Nuova Editrice
BAR	= Biblioteca Academiei Române
BArchB	= Bundesarchiv Berlin
BAR int. ser.	= British Archaeological Reports, International Series
BBRF	= Buletinul Bibliotecii Române din Freiburg
BCIR	= Buletinul Comisiei Istorice a României
BCMI	= Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice
BCU-Iași	= Biblioteca Centrală Universitară, Iași
BE	= Bulletin Epigraphique
BF	= Byzantinische Forschungen, Amsterdam
BJ	= Bonner Jahrbücher, Bonn
BMI	= Buletinul Monumentelor Istorice
BMIM	= București. Materiale de istorie și muzeografie
BNB	= Biblioteca Națională București
BNJ	= Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher
BOR	= Biserica Ortodoxă Română
BS	= Balkan Studies
BSNR	= Buletinul Societății Numismatice Române
ByzSlav	= Byzantinoslavica
CA	= Cercetări arheologice
CAI	= Caiete de Antropologie Istorică
CartNova	= <i>La ciudad de Carthago Nova 3: La documentación epigráfica</i> , Murcia
CB	= Cahiers balkaniques
CBI	= <i>Der römische Weihebezirk von Osterburken. Corpus des griechischen und lateinischer Beneficiärer – Inschriften des Römischen Reiches</i> , Stuttgart
CC	= Codrul Cosminului, Suceava (ambele serii)
CCAR	= Cronica cercetărilor arheologice din România, CIMEC, București
CCh	= <i>Corpus Christianorum</i> , Turnhout
CChSG	= <i>Corpus Christianorum. Series Graeca</i>
CCSL	= <i>Corpus Christianorum Series Latina</i> , Turnhout, Brepols
CDM	= <i>Catalogul documentelor moldovenești din Arhivele Centrale de Stat</i> , București, vol. I-V; supl. I.
CDȚR	= <i>Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului</i> , București, vol. II-VIII, 1974-2006
Chiron	= Chiron: Mitteilungen der Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts, 1971
CI	= Cercetări istorice (ambele serii)
CIL	= <i>Corpus Inscriptionum Latinarum</i> , Berlin
CL	= Cercetări literare
CLRE	= <i>Consuls of the Later Roman Empire</i> , eds. R. S. Bagnall, A. Cameron, S. R. Schwartz, K. A. Worp, Atlanta, 1987
CN	= Cercetări Numismatice
CNA	= Cronica Numismatică și Arheologică, București
CSCO	= <i>Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium</i> , Louvain
CSEA	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiae Aquileiensis</i> , Roma, Città Nuova Editrice
CSEL	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum</i> , Wien, De Gruyter
CSPAMI	= Centrul de Studii și Păstrare a Arhivelor Militare Centrale, Pitești
CT	= Columna lui Traian, București

<i>CTh</i>	= <i>Codex Theodosianus</i> . Theodosiani, Libri XVI cum constitutionibus Sirmondianis, I, edidit adsumpto apparatu P. Kruegeri, Th. Mommsen, Hildesheim, 1970-1971
<i>Cv.L</i>	= Convorbiri literare (ambele serii)
„ <i>Dacia</i> ”, <i>N.S.</i>	= Dacia. Nouvelle Série, Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București
<i>DGAS</i>	= Direcția Generală a Arhivelor Statului
<i>DI</i>	= Diplomatarium Italicum
<i>DIR</i>	= <i>Documente privind istoria României</i>
<i>DIRRI</i>	= <i>Documente privind Istoria României. Războiul pentru Independență</i>
<i>DOP</i>	= Dumbarton Oaks Papers
<i>DTN</i>	= <i>Din trecutul nostru</i> , Chișinău
<i>DRH</i>	= <i>Documenta Romaniae Historica</i>
<i>EB</i>	= Études Balkaniques
<i>EBPB</i>	= Études byzantines et post-byzantines
<i>EDCS</i>	= <i>Epigraphik-Datenbank Clauss-Slaby</i> (http://www.manfredclauss.de/)
<i>EDR</i>	= <i>Epigraphic Database Roma</i> (http://www.edr-edr.it/default/index.php)
<i>EpigrAnat</i>	= Epigraphica Anatolica, Münster
<i>ERAsturias</i>	= F. Diego Santos, <i>Epigrafia Romana de Asturias</i> , Oviedo, 1959.
<i>EuGeSta</i>	= <i>Journal of Gender Studies in Antiquity</i>
<i>Gerión</i>	= Gerión. Revista de Historia Antigua, Madrid
<i>GB</i>	= Glasul Bisericii
<i>GCS</i>	= <i>Die Griechischen Christlichen Schriftsteller</i> , Leipzig, Hinrichs, 1897-1969
<i>GLK</i>	= <i>Grammatici Latini Keil</i>
<i>HEp</i>	= <i>Hispania Epigraphica</i> , Madrid
„ <i>Hierasus</i> ”	= <i>Hierasus</i> . Anuarul Muzeului Județean Botoșani, Botoșani
<i>HM</i>	= Heraldica Moldaviae, Chișinău
<i>HU</i>	= Historia Urbana, Sibiu
<i>HUI</i>	= Historia Universitatis Iassiensis, Iași
<i>IDR</i>	= <i>Inscripțiile din Dacia romană</i> , Bucurști-Paris
<i>IDRE</i>	= <i>Inscriptions de la Dacie romaine. Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie</i> , I-II, Bucarest, 1996, 2000
<i>IGLN</i>	= <i>Inscriptions grecques et latines de Novae</i> , Bordeaux
<i>IGLR</i>	= <i>Inscripțiile grecești și latine din secolele IV-XIII descoperite în România</i> , București, 1976
<i>IILPecs</i>	= <i>Instrumenta Inscripta Latina. Das römische Leben im Spiegel der Kleininschriften</i> , Pecs, 1991
<i>ILAlg</i>	= <i>Inscriptions latines d'Algérie</i> , Paris
<i>ILB</i>	= <i>Inscriptiones Latinae in Bulgaria repertae. Inscriptiones inter Oescum et Iatrum repertae</i> , Sofia, 1989
<i>ILD</i>	= <i>Inscripții latine din Dacia</i> , București
<i>ILN</i>	= <i>Inscriptiones latines de Novae</i> , Poznan
<i>ILLPRON</i>	= <i>Inscriptionum Lapidarium Latinarum Provinciae Norici usque ad annum MCMLXXXIV repertarum indices</i> , Berlin, 1986
<i>ILS</i>	= <i>Inscriptiones Latinae Selectae</i> , 1892
<i>IMS</i>	= <i>Inscriptiones Moesiae Superioris</i> , Belgrad
<i>IN</i>	= „Ioan Neculce”. Buletinul Muzeului Municipal Iași
<i>ISM</i>	= <i>Inscripțiile din Scythia Minor grecești și latine</i> , București, vol. I-III, 1983-1999
<i>JGO</i>	= <i>Jahrbücher für Geschichte Osteuropas</i>
<i>JL</i>	= Junimea literară
<i>JRS</i>	= The Journal of Roman studies, London
<i>LR</i>	= Limba română
<i>Lupa</i>	= <i>Ubi Erat Lupa</i> (http://lupa.at/)
<i>MA</i>	= Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț

<i>MCA</i>	= Materiale și cercetări arheologice
<i>MEF</i>	= <i>Moldova în epoca feudalismului</i> , vol. I-XII, 1961-2012, Chișinău
<i>MEFRA</i>	= <i>Mélanges de l'École française de Rome: Antiquité</i> , Roma
<i>MGH</i>	= <i>Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum auspiciis societatis aperiendis fontibus rerum Germanicarum medii aevi</i> , Berlin 1877-
<i>MI</i>	= Magazin istoric, București
<i>MIM</i>	= Materiale de istorie și muzeografie
<i>MM</i>	= Mitropolia Moldovei
<i>MMS</i>	= Mitropolia Moldovei și Sucevei
<i>MN</i>	= Muzeul Național, București
<i>MO</i>	= Mitropolia Olteniei
<i>MOF</i>	= Monitorul Oficial al României
<i>Navarro</i>	= M. Navarro Caballero, <i>Perfectissima femina. Femmes de l'élite dans l'Hispanie romaine</i> , Bordeaux, 2017.
<i>NBA</i>	= <i>Nuova Biblioteca Agostiniana</i> , Roma, Institutum Patristicum Augustinianum
<i>NDPAC</i>	= <i>Nuovo Dizionario Patristico e di Antichità Cristiane</i> , I, A-E, 2e edizione, Marietti, 2006; III, P-Z, 2e edizione, Marietti, 2008
<i>NEH</i>	= Nouvelles études d'histoire
<i>OI</i>	= Opțiuni istoriografice, Iași
<i>OPEL</i>	= <i>Onomasticon provinciarum Europae latinarum</i> , vol. I-IV, Budapesta-Viena, 1994-2002
<i>PG</i>	= <i>Patrologiae cursus completus, Series Graeca</i> , ed. J.-P. Migne, Paris, 1886-1912
<i>PIR</i>	= <i>Prosopographia Imperii Romani. Saec. I.II.III</i> , editio altera, Berlin.
<i>PLRE</i>	= <i>Prosopography of the Later Roman Empire</i> , 3 vol., eds. A. H. M. Jones, J. R. Martindale, and J. Morris, Cambridge, 1971-1992
<i>RA</i>	= Revista arhivelor
<i>RBAR</i>	= Revista Bibliotecii Academiei Române, București
<i>RC</i>	= Revista catolică
<i>RdI</i>	= Revista de istorie
<i>REByz</i>	= Revue des Études Byzantines
<i>RER</i>	= Revue des études roumaines
<i>RESEE</i>	= Revue des études Sud-Est européennes
<i>RGI</i>	= Revista Generală a Învățământului
<i>RHP</i>	= <i>Die römischen Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit. I: Die Inschriften</i> , Viena
<i>RHSEE</i>	= Revue historique de Sud-Est européen
<i>RI</i>	= Revista istorică (ambele serii)
<i>RIAF</i>	= Revista pentru istorie, arheologie și filologie
<i>RIB</i>	= <i>Roman Inscriptions of Britain</i> , Londra
<i>RIM</i>	= Revista de Istorie a Moldovei, Chișinău
<i>RIR</i>	= Revista istorică română, București
<i>RIS</i>	= Revista de istorie socială, Iași
<i>RITL</i>	= Revista de istorie și teorie literară
<i>RIU</i>	= <i>Die römischen Inschriften Ungarns</i> , Budapesta
<i>RJMH</i>	= The Romanian Journal of Modern History, Iași
<i>RM</i>	= Revista muzeelor
<i>RMD</i>	= <i>Roman Military Diplomas</i> , Londra
<i>RMM</i>	= <i>Römische Militärdiplome und Entlassungsurkunden in der Sammlung des Römisch-Germanischen Zentralmuseums</i> , Mainz
<i>RMM-MIA</i>	= Revista muzeelor și monumentelor, seria Monumente istorice și de artă
<i>RMR</i>	= Revista Medicală Română
<i>RRH</i>	= Revue roumaine d'histoire

<i>RRHA</i>	= Revue roumaine de l'histoire de l'art
<i>RRHA-BA</i>	= Revue Roumaine d'Histoire de l'Art. Série Beaux Arts
<i>RSIAB</i>	= Revista Societății istorice și arheologice bisericești, Chișinău
<i>Rsl</i>	= Romanoslavica
<i>SAHIR</i>	= Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae, București
<i>SAI</i>	= Studii și Articole de Istorie
<i>SANIC</i>	= Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale
<i>SCB</i>	= Studii și cercetări de bibliologie
<i>SCh</i>	= <i>Sources Chrétiennes</i> , Paris
<i>SCIA</i>	= Studii și cercetări de istoria artei
<i>SCIM</i>	= Studii și cercetări de istorie medie
<i>SCIV/SCIVA</i>	= Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie)
<i>SCN</i>	= Studii și Cercetări Numismatice, București
<i>SCȘI</i>	= Studii și cercetări științifice, Istorie
<i>SEER</i>	= The Slavonic and East European Review
<i>SHA</i>	= <i>Scriptores Historiae Augustae</i>
<i>SJAN</i>	= Serviciul Județean al Arhivelor Naționale
<i>SMIC</i>	= Studii și materiale de istorie contemporană, București
<i>SMIM</i>	= Studii și materiale de istorie medie, București
<i>SMIMod</i>	= Studii și materiale de istorie modernă, București
<i>SOF</i>	= Südost-Forschungen, München
<i>ST</i>	= Studii Teologice, București
<i>StAntArh</i>	= <i>Studia Antiqua et Archaeologica</i> , Iași
<i>T&MBYZ</i>	= <i>Travaux et Mémoires du Centre de recherches d'histoire et de civilisation byzantines</i>
<i>ThD</i>	= Thraco-Dacica, București
<i>TR</i>	= Transylvanian Review, Cluj-Napoca
<i>TV</i>	= Teologie și viața, Iași
<i>ZPE</i>	= Zeitschrift für Papyralogie und Epigraphik
<i>ZSL</i>	= Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde

•
ANALELE ȘTIINȚIFICE
ALE
UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA”
DIN IAȘI
(SERIE NOUĂ)

ISTORIE

TOM LXXI
2025

Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Nelu Zugravu (Iași), Neculai Bolohan (Iași), Alexandru-Florin Platon (Iași), Petronel Zahariuc (Iași), Ștefan S. Gorovei (Iași), Maria Magdalena Székely (Iași), Cristian Ploscaru (Iași), Claudiu Topor (Iași), Gabriel Leanca (Iași), Gheorghe Iacob (Iași), Ovidiu Buruiană (Iași), Victor Spinei, membru al Academiei Române (Iași), Ioan Aurel Pop, președintele Academiei Române (Cluj-Napoca), Ovidiu Cristea (București), Rudolf Dinu (București), Antal Lukács (București), Ion Eremia (Chișinău), Ion Varta (Chișinău), Dennis Deletant (Londra), Carol Iancu (Montpellier), Hans-Christian Maner (Mainz).

COMITETUL DE REDACȚIE:

Laurențiu Rădvan (redactor șef),
Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba, Ionuț Nistor, Adrian-Bogdan Ceobanu,
Adrian Vițalariu (secretar de redacție),
Mihai-Bogdan Atanasiu (secretar de redacție).

Responsabilitatea pentru opiniile exprimate în textele publicate revine în exclusivitate autorilor.

Manuscrisele, cărțile și revistele propuse pentru schimb,
ca și orice corespondență se vor trimite redacției:

Laurențiu Rădvan

Facultatea de Istorie
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
B-dul Carol I 11,
700506, Iași, România
Tel.: 40-(0)232-20.12.74
e-mail: radvan@uaic.ro

ISSN 1221-843X
eISSN 2821-4617
Printed in Romania

CUPRINS

Andi Mihalache, <i>Seninul întortocheat al cerului: cromatică, istorie și cultură (I)</i>	7
Daniel Mirea, <i>Datarea a patru documente din timpul lui Sigismund de Luxemburg și al lui Vlad Dracul</i>	47
Alexandru Simon, Petru Aron, Iancu de Hunedoara și Mehmed al II-lea în ajunul bătăliei de la Belgrad: informații dintr-un „raport venețian de sinteză” de la sfârșitul lunii aprilie 1456	73
Livia-Ioana Potop, <i>Instrumente notariale din Transilvania medievală: considerații privind păstrarea și transmiterea unor surse arhivistice mai puțin obișnuite</i>	91
Mihai Covaliu, <i>Între diplomație și primejdie. O misiune moldovenească la Veneția (1505-1506)</i>	101
Andrei Constantin Sălăvăstru, <i>Rebels for the faith: The Sorbonne's seditious propaganda during the French Wars of Religion</i>	113
Gheorghe Lazăr, <i>Despre logofeții de taină ai Cancelariei Țării Românești. Studiu de caz: Iane Dâmboviceanu</i>	129
Elena Bedreag, <i>Înrudiri, cheltuieli și alte „mărunțușuri” în câteva documente patrimoniale din veacul al XVIII-lea</i>	157
Iulian Moga, <i>Saint Xenia's Feigned Foolishness</i>	179
Alexandru Gorea, <i>Focul din 1784 și reconfigurarea centrului puterii domnești la Iași</i>	191

Laurențiu Rădvan, <i>Considerații cu privire la un plan rusesc al Focșanilor (1828)</i>	211
Simion-Alexandru Gavriș, <i>Centralism și autonomie locală în legislația administrativă a guvernării Lascăr Catargiu (1871-1876)</i>	225
Simion Câlția, <i>Reglementarea prețului pâinii în București (sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea)</i>	237
Tamara Botez, <i>„Monarhia de rol” și portul popular ca formă de legitimare în România (sfârșitul sec. XIX – începutul sec. XX)</i>	259
Ciprian-Lucrețius Suciu, Florin Marinescu, <i>Duhovnici români la Sfântul Munte Athos: superiorul Antipa Dinescu</i>	275
Claudiu-Lucian Topor, <i>România în vecinătatea războiului: chestiunea înarmărilor între 1914 și 1916</i>	287
Ana-Maria-Ioana Lupășteanu, <i>Război și propagandă în Bucovina austriacă. Misiunea lui Nathan Eidinger la București (1915)</i>	309

Bianca Șendrea, <i>Structura mării proprietăți și agricultura din Transilvania după reforma agrară din 1921</i>	319
Ionel Doctoru, <i>Sediul Legației române de la Paris (1922-1930). Între aspirații și realitate</i>	333
Bogdan-Alexandru Schipor, <i>Dragoș Cotlarciuc, an (almost) unknown expert on Baltic Region at the Romanian Ministry of Foreign Affairs, 1938-1939</i>	343
Árpád Hornyák, <i>Depiction of Hungarians in 20th century Serbian history textbooks</i>	353
Geanina-Ancuța Costăș, <i>Relații culturale româno-britanice: o analiză a programului de schimburi culturale (1963-1965)</i>	369
Iana Balan, <i>Imperative politice, schimburi culturale și strategii universitare. Lectori ieșeni de limba română la Universitățile din Polonia în anii 1967-1989</i>	381
Lucica Iorga, Lucian Leuștean, <i>Tribulații în cadrul lagărului socialist: întâlnirea de la Ialta (2 august 1971), cu România personaj principal în absența (un document și câteva considerații)</i>	409
Victor Rizescu, <i>Marxism și naționalism, continuitate și ruptură. Două teme de sociologie istorică în patru etape ale istoriei românești</i>	437

<i>Recenzii și note bibliografice</i>	449
Duane W. Roller, <i>Imperiul Mării Negre. Gloria și decăderea lumii lui Mitridate cel Mare</i>, trad. Sergiu-Adrian Adam, București, Editura Humanitas, 2025, 372 p. (Alex-Marian Cornea); Martyn Rady, <i>Habsburgii. Ambiția de a stăpâni lumea</i>, traducere din limba engleză de Lia Decei, prefată de Matei Cazacu, București, Editura Corint, 2023, 585 p. (Ana-Maria-Ioana Lupășteanu); Avram Iancu – un om între oameni. <i>Lucrările Conferinței Internaționale: Avram Iancu – 200 de ani de la naștere: omul, contemporanii, epoca</i>, Deva, 9-10 mai 2024, coord. Ioan Bolovan, Ioan Sebastian Bara, Cluj-Napoca, Editura Academiei Române, Centrul de Studii Transilvane, 2024, 713 p. (Constantin Ciobanu); Pierre-Antoine Dessaux: <i>Vermicelles et coquillettes. Histoire d'une industrie alimentaire française</i>, Tours, Presses Universitaires François-Rabelais, 2023, 308 p. (Simion Călția); Carmen-Sorina Rîjnoveanu (coord.), <i>The wars of independence, diplomacy and society. New perspectives and approaches on the Great Eastern Crisis 1875-1878. Războaiele de independență, diplomație și societate. Noi perspective și abordări privind Marea Criză Orientală 1875-1878</i>, București, Editura Militară, 2023, 284 p. (Maria Cerniș); <i>Relații politice și militare româno-otomane-turce 1878-1989: documente</i>, volumul I, 1878-1938 = <i>Romanian-Ottoman-Turkish Political and Military Relations 1878-1989: documents</i>, volume I, 1878-1938, coord. Carmen-Sorina Rîjnoveanu, responsabil de vol. Manuel Stănescu, București, Editura Militară, 2023, 559 p. (Andrei Grigoraș); Eduard Andrei, Laurențiu Vlad, <i>Două istorii ale participării României la Expoziția Universală de la New York (1939-1940)</i>, Târgoviște, Cetatea de scaun, 2024, 281 p. (Mădălin Anghel); Constantin Hlihor, <i>Cu mâinile altora: România și războaiele prin intermediari în Africa (1970-1985)</i>, București, Corint, 2025, 364 p. (Teodor-Petru Bărgăoanu).	
<i>Abrevieri</i>	473

Considerații cu privire la un plan rusesc al Focșanilor (1828)

Abstract: Among the plans discovered at Military-Historical Archive in Moscow is one drawn up by Russian surveyors in the first year of the Russo-Turkish War of 1828-1829. After working in Iași and Galați, the specialists moved to Focșani, where not one but two towns (one for each country) had developed at the customs post on the border between Moldavia and Wallachia, separated only by a branch of the Milcov River. Of the two, Focșanii Moldoveni was more developed, as evidenced by the larger number of churches. The surveyors led by first-class surveyor Rujički covered not only the area of the two towns, but also the surrounding territory, including several neighboring villages. The urban space is captured primarily with the main buildings, i.e., churches and monasteries; added to this is the built environment, houses and shops made of stone and wood, without naming the owners. There are a few errors when identifying some churches, due to the fact that they had identical patron saints (there are no fewer than five churches dedicated to St. Nicholas in the two towns), a situation that can be explained by the short time available to the surveyors; however, the locals knew the churches very well and identified them by their founders and neighborhoods. The main streets (*ulițe*) and neighborhoods (*mahalale*) are noted. The number of courtyards is given, both in the two Focșani (a total of 1,579, of interest because they were taxable units) and in the neighboring villages. The hydrography of the area is also well captured. The plan is valuable in that it captures the two towns of Focșani before the modernization process triggered by the Organic Regulation, adopted in 1831-1832.

Keywords: Focșani; Moldavia; historical cartography; plan; Rujički.

În peisajul istoric românesc, orașul Focșani se bucură de o situație specială, unică. Dezvoltat la hotarul dintre cele două țări române, Moldova și Țara Românească, Focșanii au evoluat timp de câteva secole sub forma a două centre urbane, câte unul pentru fiecare țară. Vama stabilită în acest loc probabil în vremea lui Ștefan cel Mare¹, la trecerea peste un braț al Milcovului (Gârla Hotarului)², a

* Prof. univ. dr., Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, România; radvan.laur@gmail.com.

¹ Grigore Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ed. de P. P. Panaitescu, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1958, p. 101, 106.

² Numită și Gârla Târgului sau Gârla Focșanilor (analizată de Dan Dumitru Iacob, *Planul orașului Focșani din 1855, realizat de căpitanul Marcus Terbuhović*, în vol. *Cluj – Kolozsvár – Klausenburg*

duș în timp la reunirea unor negustori și meșteșugari și la ridicarea a două orașe, Focșanii Moldoveni și Focșanii Munteni. Le-am pomenit în această ordine, pentru că sursele sugerează că Focșanii de la nord de râu aveau o populație și o economie puțin mai dezvoltate decât omonimul său de la sud. Acest lucru se observă și din cercetarea unei categorii aparte de izvoare, cele cartografice, care stau la baza textului de față.

Cercetările din perioada recentă au adus un progres major din punct de vedere al cunoașterii diferitelor spații istorice românești, cu precădere a orașelor, pornind de la acest tip de surse. Numeroase planuri și hărți au ieșit la iveală din arhive, atât românești, cât și străine, cu toate că în acest demers de recuperare și restituire a fost implicat un număr mic de cercetători. Din afara țării, de interes sunt arhivele din capitalele celor două imperii care au urmărit să exercite un control asupra spațiului românesc începând din secolul al XVIII-lea, Austria și Rusia. La Viena și Moscova, cercetările recente au arătat că se află planuri și hărți necunoscute, care pot întregi cunoașterea multor orașe din cele două principate române. O sumedenie de planuri noi au ieșit la iveală în urma investigațiilor făcute în Arhiva Militar-Istorică din Moscova (RGVIA), în special în fondul nr. 438, intitulat *România / Moldova și Valahia / 1769-1916*. Din acest fond, au fost publicate deja planuri pentru Iași, București, Botoșani, Roman, Brăila, Râmnicu Sărat, Buzău, Giurgiu, Târgoviște, Slatina și Craiova³. Din această serie nu putea lipsi centrul important de la Focșani.

Interesul acordat de Marile Puteri celor două centre urbane de la Focșani se explică prin poziția deosebită pe care acestea o ocupau în zona de contact dintre Țările Române, nu departe atât de curbura Carpaților, cât și de valea Siretului și de Dunăre. Situatrea strategică a adus atât beneficii, prin atragerea de negustori, cât și necazuri, datorită deselor lupte care s-au dat în zonă, încă de la finalul evului mediu. Ștefan cel Mare s-a războit aici cu Radu cel Frumos sau Basarab Țepeluș, iar Alexandru II Mircea și Petru Șchiopul au pierdut în apropiere lupta de la Jiliște cu Ioan Vodă⁴. Dar dacă aceste conflicte au avut o relevanță locală, din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea controlul Focșanilor și a drumului ce lega principatele a căpătat o importanță și mai mare, odată cu implicarea Rusiei și Austriei, dornice să aducă cele două țări române sub puterea lor. Acest proces a presupus realizarea unor hărți și planuri, pentru că orice teritoriu trebuia cunoscut, atât pentru o eventuală cucerire, cât și pentru ocupare și administrare. Dacă până la 1769, Focșanii figurează doar pe hărțile mari ale Europei de sud-est, cât și pe primele hărți ale principatelor, realizate de Constantin Cantacuzino și Dimitrie

700: *Városterőneti Tanulmányok. Studii de istorie urbană*, red. Lupescu Makó Mária, Kolozsvár/Cluj, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2018, p. 244).

³ Majoritatea referințelor privitoare la planurile publicate se găsesc în inventarul complet al fondului 438 de la Arhiva Militar-Istorică din Moscova (în continuare: RGVIA), publicat în *ArchM*, Supliment (2023), *Arhiva Militar-Istorică de Stat a Rusiei (I). Fondul 438. Inventar arhivistic*, întocmit de N. M. Nozdrina, Z. M. Novikova, O. E. Korșunova, traducere, introducere, comentarii, note și îndreptări de Mihai Anatolii Ciobanu.

⁴ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 101, 105, 138; *DRH*, B, VII, p. 272, nr. 206.

Cantemir, începând cu războiul ruso-turc care a debutat în 1768 – care a dus la ocupația principatelor între 1769 și 1774 – beneficiem în sfârșit de un plan special pentru orașul Focșani. Un subiect aparte, care merită cercetat, ține de modul în care rușii au gestionat Focșanii, ca două orașe sau ca unul singur. Planul ridicat de topograful ruși în ianuarie 1771 surprinde un singur oraș, fără vreo graniță marcată pe plan, alta decât cursul meandrat al brațului Milcovului, care traversa așezarea. În schimb, legenda notează puncte de interes din „partea” moldavă și cea munteană, precum biserici, mănăstiri, dughene, baia de piatră valahă și case (precum cea a vornicului Grigore, din zona Focșanilor Moldoveni). De interes este notarea celor două sedii („case”) ale ispravnicilor locali, cea moldavă fiind în zona bisericii Sf. Dumitru, în timp ce ispravnicul muntean stătea într-o casă aflată între mănăstirea Sf. Ioan și biserica Adormirea Maicii Domnului. Mai multe informații sperăm să ne transmită doamna Mariana Șlapac, care deține o copie a acestui plan la o rezoluție adecvată⁵; ne exprimăm speranța că îl va publica curând, așa cum a făcut-o în cazul altor planuri valoroase din aceeași perioadă⁶.

Următorul război a prins la mijloc Focșanii, care au fost chiar teatru de război, de această dată cu o implicare mult mai activă a Austriei. Nu insistăm asupra evenimentelor din 1788 și luptelor care s-au dat în zonă, ce au lăsat și ele unele urme în plan cartografic, cunoscute datorită numeroaselor copii care au circulat în epocă și care se află astăzi în numeroase biblioteci și arhive din lume⁷. Precizăm doar că, paradoxal, nu s-a păstrat sau nu a fost încă descoperit un plan topografic detaliat al orașului realizat în timpul acestui război. Situația este similară pentru lunga ocupație din vremea războiului ruso-turc din 1806-1812, deși sunt speranțe că un plan se află undeva prin arhivele din Rusia. Și astfel ajungem la următorul război ruso-turc, cel declanșat în 1828. Trupele ruse au ocupat destul de repede Moldova, în care au intrat la 25 aprilie, de aici trecând în Țara Românească, la 9 mai fiind deja ajunși la Craiova⁸. Ocuțaia a fost și de această dată una de durată, până în primăvara lui 1834. De această dată, topograful ruși au avut una din cele mai active campanii de realizare de hărți și planuri pentru cele două principate, de la nivel de așezări mici, până la cetăți, orașe și chiar țări⁹; se adaugă itinerarii de

⁵ RGVIA, f. 349, nr. 248. Planul a fost identificat și copiat ulterior și de colegul și colaboratorul meu apropiat Mihai Anatolii Ciobanu.

⁶ Mariana Șlapac, *Planul topografic inedit al Bucureștilor, din 1772*, în *HU*, XXIV (2016), p. 245-256; *Cele mai vechi planuri topografice ale orașului Roman*, în *HU*, XXV (2017), p. 133-140.

⁷ Planurile făcute în aceeași perioadă de austrieci pentru Iași și Botoșani (cu linkuri pentru copii online din biblioteci) au fost publicate de Dan Dumitru Iacob: *Un plan militar austriac din 1788 privitor la orașul Iași și împrejurimile sale*, în *HU*, XXIX (2021), p. 201-225; idem, *Orașul Botoșani în surse cartografice austriece din secolul al XVIII-lea*, în *HU*, XXXI (2023), p. 241-290.

⁸ G. Bezviconi, *Contribuții la istoria relațiilor româno-ruse din cele mai vechi timpuri până la mijlocul secolului al XIX-lea*, București, Editura Academiei Române, 1962, p. 210-211. Datele sunt pe stil vechi; am preferat această variantă, pentru că era în uz în epocă.

⁹ Precum harta principatelor din 1835, parte a Hărții mari a teatrului de război din 1829-1829: G. Vâlsan, *O fază în popularea Țărilor românești (cu prilejul unei hărți statistice vechi descoperite în ultimul timp)*, în „Buletinul Societății Regale Române de Geografie”, XXXIII (1912), nr. 1-2, p. 209-212; Constantin C. Giurescu, *Principatele române la începutul secolului XIX. Constatări*

marș, care conțin și ele detalii valoroase¹⁰. Inventarul fondului 438 ne arată planuri nu doar pentru capitalele Țărilor Române, ci și pentru multe alte orașe, la fel cum s-au păstrat documente cartografice și în alte fonduri de la RGVIA¹¹.

Cercetările din această arhivă au dezvăluit o hartă realizată pentru așezarea de pe Milcov chiar la începutul campaniei, în 1828, un plan mai larg, care cuprinde atât Focșanii Moldoveni și cei Munteni, cât și zona înconjurătoare. Rușii aveau obiceiul de a ridica astfel de planuri mai cuprinzătoare, iar din această perioadă s-au păstrat și planurile pentru Iași și București, foarte bine realizate¹². Au făcut acest lucru și pentru orașul de pe Gârla Milcovului, intitulat *Plan al orașului Focșani* (Планъ города Фокианъ), un plan în culori, de dimensiunile 42x59 cm, la scara 1:16800, așezat pe axa sud-nord, cu o ușoară înclinare spre stânga¹³. Dintr-o notiță din partea de jos, aflăm că autor este topograful clasa I Rujițki, al cărui prenume încă nu îl cunoaștem. Știm doar că a fost activ în ridicarea mai multor hărți și planuri și îl întâlnim la Galați, în amintitul plan al capitalei Moldovei, ambele din același an 1828, precum și cu ocazia realizării unei hărți a cursului Siretului până la vărsarea în Dunăre (1828-1829)¹⁴. Se pare că întâi a lucrat la Iași, unde îl găsim alocat la ridicarea topografică a jumătății de nord a orașului¹⁵. Cum rușii au intrat în oraș la finele lui aprilie 1828, activitatea trebuie să fi avut loc în perioada mai-iulie 1828¹⁶. De aici, Rujițki a plecat la Galați, unde a ridicat planul între 1 august și 2 septembrie 1828; pe planurile acestor două orașe, apare ca încadrat în unitatea nr. 2. În fine, au urmat Focșanii, unde topograful a început lucrul la 11 septembrie și a terminat la 16 decembrie 1828, potrivit unei însemnări de pe plan. Interesant este că ridicarea din orașul de pe Milcov a durat cam cât cea de la Iași, în timp ce la Galați a fost suficientă o lună; diferența este probabil dată de faptul că la Focșani a fost acoperită o suprafață mult mai mare decât în portul de pe Dunăre, în care nu s-a insistat asupra multor detalii, dovadă fiind legenda mult mai subțire. În toate aceste planuri a fost aplicată tehnica Lehmann de reprezentare grafică prin hașuri¹⁷.

istorice, economice și statistice pe temeiul hărții ruse din 1835, București, Editura Științifică, 1957, p. 14-15.

¹⁰ Precum cel publicat de Mihai Anatolii Ciobanu, *Un itinerar de marș de la Târgu Frumos la Botoșani (1830)*, în *HU*, XXXII (2024), p. 159-185.

¹¹ Pentru activitatea cartografică din acei ani, vezi Laurențiu Rădvan, Mihai Anatolii Ciobanu, *Planurile orașului Iași în arhive străine (1739-1833)* / *The City Plans of Iași in Foreign Archives (1739-1833)*, București/Heidelberg, Dar Publishing & Herlo Verlag, 2020), p. 81; *idem*, *Planurile orașului București în arhive rusești (1770-1850)* / *The City Plans of Bucharest in Russian archives (1770-1850)* (Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2023), p. 51-58.

¹² Laurențiu Rădvan, Mihai Anatolii Ciobanu, *Planurile orașului Iași*, p. 81-88 (planul nr. 13); *idem*, *Planurile orașului București*, p. 51-69 (planul nr. 4).

¹³ RGVIA, f. 438, op. 1, nr. 514.

¹⁴ Trimiterile la sursă se găsesc în *Arhiva Militar-Istorică de Stat a Rusiei (I). Fondul 438*, p. 91, 100, 129-130.

¹⁵ Laurențiu Rădvan, Mihai Anatolii Ciobanu, *Planurile orașului Iași*, p. 82-83.

¹⁶ Trebuie deci să rectificăm propunerea anterioară de datare a planului orașului Iași, care nu a fost ridicat între lunile mai-decembrie 1828, ci în perioada mai-iulie (*ibidem*, p. 82).

¹⁷ Wolf Günther Koch, *J. G. Lehmann's system of slope hachures – an investigation on the quality of relief representation at the beginning of the 19th century*, în *Proceedings of the 26th International*

În planul din 1828 cele două orașe au fost tratate diferit, granița dintre principate fiind clar marcată. Mai mult, autorii au notat numele celor două țări, la sud și nord de linia care le despărțea. Diferența de nivel de dezvoltare dintre orașe este evidențiată în notarea curțiilor sau gospodăriilor inventariate, în număr de 1169 pentru Focșanii Moldoveni, respectiv 410 pentru Focșanii Munteni, cu un total de 1579 pentru orașul reunit. Pe harta mare a teatrului de război din anii 1828-1829, orașul apare cu 1400 de curți¹⁸, pentru ca în forma finalizată în 1835 a hărții și publicată de C. C. Giurescu, să figureze cu 1494 de curți, cifre ajustate deci în funcție de momentul înregistrării fiscale¹⁹. Cele două așezări aveau împreună la acel moment între 7000 și 10000 de locuitori, pentru că putem presupune că în afara locuitorilor stabili, cu proprietăți, se aflau și mulți slujitori, zilieri, ceea ce am numi azi flotanți. În perioada ocupației, li s-au adăugat soldați și ofițeri ruși, precum cei amintiți într-un incident din 1830, în care a fost implicat un ofițer, care a presupus intervenția directă a comandantului care superviza unitățile găzduite în acest important centru²⁰.

Legenda este destul de bogată și cuprinde poziția a patru străzi, cinci mahalale și 32 de biserici și mănăstiri, toate puse la un loc, indiferent că se aflau în Focșanii Moldoveni, cei Munteni sau în satele apropiate. Dacă le separăm pe cele două orașe, constatăm 13 biserici în Focșanii Moldoveni, și anume: Sf. Proroc Samoil, Sf. Parascheva (Domnească), Precista, Vovidenia, Armenească, Sf. Gheorghe, Sf. Nicolae Voievozi, o altă biserică Sf. Nicolae și o altă Vovidenia (dar pe Gârlă), din nou un lăcaș închinat Maicii Domnului Precista, Sf. Maria, Sf. Paraschiva, Sf. Mihail și Gavrilă. În Focșanii Munteni sunt notate o mănăstire (Sf. Ioan) și 11 biserici: Sf. Nicolae – de lemn, Sf. Ilie, Sf. Gheorghe, Adormirea Maicii Domnului, Armeană, Sf. Nicolae, o alta Sf. Nicolae, Sf. Apostoli, Sf. Parascheva, Sf. Maria și Sf. Constantin. În mahalaua Bahnelor, se adaugă: Sf. Haralambie, două biserici Sf. Nicolae de lemn, aflate la nord de Gârlă, respectiv Sf. Dimitrie, de lemn, la sud. De asemenea, sunt înregistrate bisericile din satele învecinate.

Interesant este că Prorocul Samoil (nr. 1 în legendă) figurează ca biserică, cu toate că era mănăstire. Pe locul unui lăcaș din lemn ridicat de Constantin Cehan Racoviță, în prima sa domnie (în anii 1749-1752), *Letopisețul Țării Moldovei* al lui Enache Kogălniceanu susține că același domn a făcut ulterior o construcție nouă din piatră, cu chilii și ziduri solide de jur-împrejur (1756)²¹; Un an mai târziu,

Cartographic Conference, Dresden, Germany, 25-30 August 2013, edited by Manfred F. Buchroithner (https://icaci.org/files/documents/ICC_proceedings/ICC2013/_extendedAbstract/265_proceeding.pdf [5.12.2018]).

¹⁸ Planșa *Bessarabien, Moldau, Wallachei und in Theil vom Bulgarien*, versiune online: <https://maps.hungaricana.hu/hu/HTITerkeptar/21832/view/?pg=1&bbox=2224%2C-3624%2C3037%2C-3187> [11.11.2025].

¹⁹ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 71, 260, 263.

²⁰ Incident analizat de noi în Laurențiu Rădvan, „*Arestuitele țigănci*” de la Iași și implicațiile colective ale unui furt la drumul mare din 1830, în *AȘUI*, LXI (2015), p. 229-247.

²¹ Pseudo-Enache Kogălniceanu, *Letopisețul Țării Moldovii*, ed. de Aurora Ilieș, Ioana Zmeu, București, Editura Minerva, 1987, p. 164. Biserica de piatră este menționată într-un act al aceluiași

mănăstirea a primit moșia târgului Tecuci²², la care a fost adăugat Bârladul, care ulterior va avea o evoluție diferită²³. În etape succesive, prin închinarea ca metoh la mănăstirea Precista din Roman (1757)²⁴ și apoi prin punerea Precistei în grija Sfântului Spiridon de la Iași (1764), lăcașul Prorocului Samoil va ajunge în subordinea Epitropiei „Sfântul Spiridon” din Iași. Planul din 1771 ne arată deja mănăstirea înconjurată cu ziduri, în partea dinspre stradă rușii planificând (sau poate chiar construind) un bastion, la fel ca la mănăstirea din sud, de la Sf. Ioan. Pe planul din 1828, în fața lăcașului Sf. Samoil, topograful a figurat o cișmea de piatră, confirmând informațiile oferite de sursele istorice²⁵. La zece ani după ridicarea planului rusesc, în 1838, Mihail Sturdza va decide ridicarea de spitale în „cele cinci de căpetenie orașe” ale principatului: Botoșani, Bârlad, Galați, Focșani (alături de Roman, care avea deja spital), cel din orașul de pe Milcov fiind deschis în 1842 în curtea mănăstirii Prorocului Samoil²⁶.

Prima biserică Precista din listă (nr. 3) fusese tot mănăstire, fiind închinată Adormirii Maicii Domnului de către ctitorul ei, Nicolae Mavrocordat. Nu se păstrează documente care să ateste anul întemeierii, biserica fiind ridicată în prima domnie a lui Mavrocordat în Moldova (1709-1710) și probabil continuată în a doua domnie (1711-1715)²⁷. La acel moment nu avem certitudinea că mai funcționa ca mănăstire. Enumerarea lăcașurilor de pe plan evidențiază un număr mare de biserici cu același hram, ceea ce complică identificarea lor. Topografiile au primit datele de la localnici, însă aceștia le știau foarte bine, deosebindu-le după ctitori sau mahala, strecurându-se totuși și câteva erori. Spre exemplu, următoarea Precista din legendă (nr. 21) este de fapt biserica Sf. Dumitru²⁸. Dacă adăugăm bisericile notate ca fiind închinare Sfintei Maria, le observăm pe cele de la nr. 23 – Nașterea Maicii Domnului-Săpunaru, în Focșanii Moldoveni, respectiv nr. 12 – Adormirea Maicii Domnului-Jelăboiu și nr. 19 – Adormirea Maicii Domnului-

domn din 1757 (N. Iorga, *Studii și documente privitoare la istoria românilor*, vol. V, București 1903, p. 60, nr. 274).

²² Lucrarea lui Dimitrie F. Caian rămâne până astăzi o sursă importantă, inclusiv documentară, pentru istoria Focșanilor. Am avut la dispoziție o ediție mai recentă: *Istoricul orașului Focșani*, Focșani, Editura Terra, 2013, vezi p. 102; vezi și Mihai Mîrza, *O ctitorie și doi ctitori din secolul XVIII. Dosarul zidirii, înființării și înzestrării mănăstirii Precista Mare din Roman*, în *AIIX*, LI (2014), p. 104-107.

²³ N. Iorga, *op. cit.*, vol. VII, p. 218-219, nr. 53-54.

²⁴ Epifanie Norocel, *Ctitorii voevodale în eparhia Buzăului, importante valori ale patrimoniului țării noastre*, Buzău, Editura Episcopiei Buzăului, 1988, p. 320-321; Mihai Mîrza, *op. cit.*, p. 112, nr. 2.

²⁵ Actul din 28 februarie 1806 stabilește nouă cișmele în oraș (Dimitrie F. Caian, *op. cit.*, p. 103; p. 238, nr. XL)

²⁶ *Ibidem*, p. 223, nr. 30.

²⁷ E menționată de episcopul Romanului, Melchisedec. Un hrisov dat în 1733 de Grigore al II-lea Ghica arată că lăcașul fusese închinat mănăstirii Vatoped, probabil de către ctitor (Melchisedec, *Notițe istorice și arheologice adunate de pe la 48 mănăstiri și biserici antice*, București, 1885, p. 308-309). Ulterior va deveni metoh al mănăstirii Mera, închinată și ea la Vatoped (Epifanie Norocel, *op. cit.*, p. 310).

²⁸ Nicolae Stoicescu, *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din România. I. Țara Românească (Muntenia, Oltenia și Dobrogea)*, vol. I, f. I., Mitropolia Olteniei, 1970, p. 312.

Donie, în Focșanii Munteni. Cât privește primul lăcaș cu numele Vovidenia din legendă (nr. 4), acesta se referă de fapt la biserica armenescă ce avea acest hram, una din cele două ale comunității de armeni din Focșanii Moldoveni (i se alătura Sf. Maria, care apare numită chiar „Armenească” pe plan – nr. 5). Cealaltă Vovidenie, de la nr. 13, este Ovidenia-Tăbăcari, tot la nord de Gârla de hotar²⁹.

De la nr. 7 în legendă întâlnim prima din cele cinci biserici (din cele două orașe) închinată Sfântului Nicolae de pe hartă. În privința bisericii de la nr. 8 – Sf. Nicolae-Voievozi, aceasta este de fapt Sf. Voievozi-Tăbăcari, cunoscută și sub numele de „a lui Curt”³⁰. Următorul lăcaș alocat Sf. Nicolae pe plan (nr. 9) este tot în mahalaua Tăbăcarilor, fiind cunoscută ca Sf. Nicolae-Tăbăcari. În Focșanii Munteni, sunt trei biserici cu acest hram: la nr. 7 este figurată o biserică de lemn, dar care este de fapt biserica Sf. Spiridon (posibilă confuzie), despre care aflăm acum că la 1828 nu era încă din piatră³¹; bisericile Sf. Nicolae de la nr. 15 și 16 sunt înregistrate corect, fiind Sf. Nicolae Vechi, respectiv Nou. Erori întâlnim și la hramul Sf. Parascheva, care apare în dreptul a trei biserici: în Focșanii Moldoveni avem biserica domnească (nr. 2), dar și un lăcaș aflat în poziția bisericii Sf. Nicolae-Stroe (nr. 24); în Focșanii Munteni, se face o confuzie cu biserica Sf. Constantin-Robescu (nr. 18), în timp ce acest ultim hram este notat în dreptul unui lăcaș care azi nu mai există, Sf. Vasile (nr. 22). Hramul Sf. Mihail și Gavrilă (nr. 25) este corect alocat bisericii Sf. Voievozi-Stamatinești la nord de Gârla Milcovului. La sud de hotar, Sf. Ilie (nr. 10) apare la biserica Sf. Arhangheli-Caramzulea, care se pare că a avut și acest hram, pentru ca Sf. Gheorghe (nr. 11) să fie Ghergheasa, ambele fiind între timp dispărute. Tot aici regăsim corect trecută biserica armeană (nr. 14). În fine, biserica cu hramul Sf. Apostoli (nr. 17) nu mai există astăzi³².

O posibilă explicație a acestor câteva confuzii și erori ține de timpul destul de scurt avut la dispoziție de topografi, care au trecut rapid de la un oraș la altul (Iași, Galați, apoi Focșani), dar și de numărul mare de lăcașuri de cult, multe cu același hram. Se observă de altfel densitatea de biserici prezentă de-a lungul Uliței Mari, unde identificăm cinci biserici în partea moldoveană a orașului și patru biserici în partea munteană. Trebuie remarcat că majoritatea bisericilor din oraș erau de zid, din piatră sau cărămidă, și doar una, periferică, era din lemn.

²⁹ Dimitrie F. Caian, *op. cit.*, p. 65.

³⁰ *Ibidem*, p. 167, nr. V.

³¹ Probabil o cititorie a unor tăbăcari, de vreme ce are hramul Sfântul Spiridon, patronul acestei bresle. Anterior, aici s-a aflat un alt lăcaș de lemn, după cum sugerează o însemnare de pe o psaltire ce menționa o distrugere în urma unui cutremur din 1738. O altă biserică a început să fie ridicată în 1820, fiind terminată șase ani mai târziu (*Ibidem*, p. 67); planul sugerează că era tot din lemn.

³² Despre bisericile dispărute: *Ibidem*, p. 60, 72, 150-151; Dan Dumitru Iacob, *Planurile orașului și moșiei Focșanii Munteni din 1848*, în *Studii de istorie a orașelor*. În onoare Paul Niedermairer, coord. Vasile Ciobanu, Dan Dumitru Iacob, București, Brăila, Editura Academiei Române și Editura Istros, 2017, p. 415-416, 423. De asemenea, Romeo-Valentin Muscă, *Biserici mutilate. O radiografie a distrugerii patrimoniului religios din Vrancea și Ținutul Putnei*, Focșani, Editura Pallas, 2006, *passim*.

Comparativ, numărul de lăcașuri este aproape egal între cele două orașe, cu unul în plus în Focșanii Moldoveni. Totuși, suprafața acoperită de așezarea de la nord de Gârlă este mai mare, iar bisericile sunt toate cuprinse în interiorul vetrei, în timp ce la sud observăm mai multe construcții religioase ridicate în zone periferice. Acest lucru sugerează o creștere a Focșanilor Munteni, una de dată mai recentă (a doua jumătate a sec. XVIII), bisericile dinspre margine fiind construite de către oameni mai importanți din noile mahalale, pentru a servi nevoilor spirituale ale locuitorilor acestora. Totuși, legenda indică doar câteva mahalale: Orbeni și Tăbăcari în partea de apus a Focșanilor Moldoveni, Munteni, Grădinari (*Candicari*?) și Grama în estul Focșanilor Munteni, fără a se indica numele altor zone din cele două orașe. Nu se oferă nici un indiciu cu privire la vechea împărțire a Focșanilor, mai ales în partea moldovenească, unde s-a conservat multă vreme amintirea satelor originare, Stăești și Sârbi (sau Brătulești)³³. Deși se dezvoltase ca o suburbie a Focșanilor, Bahnele apar ca sat pe partea moldovenească (cu 128 de curți), cu toate că locuirea se extinsese pe ambele maluri ale Gârlei de hotar. Aici sunt notate nu mai puțin de patru biserici, despre care se spune clar în legendă că sunt „din satul Bahne”: Sf. Haralambie, de piatră (nr. 26), două biserici de lemn, ambele considerate a fi închinat Sf. Nicolae (nr. 28-29), toate acestea la nord de Gârla Milcovului, respectiv Sf. Dimitrie, tot de lemn (nr. 27), la sud. Dintre toate, sursele și cercetările confirmă existența primei biserici, care e mai cunoscută azi ca Sf. Mina³⁴, alături de Sf. Dimitrie, care va servi mai târziu drept capelă de cimitir³⁵. Prezența Bahnelor, prinse aparent doar ca sat, se explică de fapt prin extensia orașului în această direcție, mahalaua de la marginea părții moldovene a Focșanilor unindu-se fizic cu satul Bahnele de Jos. Unirea însă putea avea consecințe fiscale, cum se întâmplase cu meșterii găitănari care locuiau înspre oraș și care își exprimau în 1841-1842 nemulțumirea că fuseseră înregistrați cu dările la amintitul sat, și nu la oraș. Vistieria Moldovei răspundea atunci pozitiv, recunoștea poziția de veche mahala a părții din Bahne dinspre oraș și solicita Secretariatului de Stat îndreptarea situației³⁶.

În fine, pentru a încheia cele notate în legendă, aceasta cuprindea și numele câtorva străzi: Ulița Mare, care traversa ambele orașe, Ulița Armenească în Focșanii Moldoveni, Ulițele Brăilei și Țigănească în Focșanii Munteni. Dacă lăsăm deoparte axa principală, Ulița Mare, care nu are un traseu drept³⁷, restul rețelei stradale era formată dintr-un păienjenish de ulițe, dezvoltate organic, pe măsură ce așezarea a crescut. Ca o paranteză, acest lucru a reprezentat o moștenire nefastă pentru Focșanii de mai târziu, în special în perioada comunistă, când s-a impus un proces de sistematizare și îndreptare a principalelor străzi. Acesta s-a aplicat fără a

³³ Dimitrie F. Caian, *op. cit.*, p. 32-42.

³⁴ Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 312.

³⁵ Dimitrie F. Caian, *op. cit.*, p. 45 și 70.

³⁶ *Documente privitoare la istoria economică a României. Orașe și târguri, 1776-1861*, II, seria A, Moldova, ed. Gh. Ungureanu et al., București, D.G.A.S., 1960, p. 260-261, nr. 165-166.

³⁷ Dar care cu ocazia acestei ocupații a fost parțial pavată și iluminată (G. Bezviconi, *op. cit.*, p. 220).

ține prea mult cont de moștenirea istorică a orașului, astfel că astăzi doar bisericile (unele mascate de blocuri) și câteva case vechi, puține, au mai rămas drept mărturie a vechiului Focșani.

În afara bisericilor și mănăstirilor, fondul de construcții din cele două orașe poate fi identificat în linii mari pe planul din 1828 după nuanțele folosite: roșu pentru clădiri din materiale solide, maro pentru cele din materiale ușoare. Domină cele din urmă, dar în zona centrală se evidențiază un șir de clădiri din piatră, în front continuu, de la Prorocul Samoil, pe lângă biserica domnească (lângă care se vede o clădire mai mare din piatră) până la hotar, fără a continua în același stil la sud de Gârlă. De-a lungul Uliței Mari, în Focșanii Munteni, par să domine dughenele din lemn. În rest, nu este precizată funcția niciunei clădiri, cu excepția poștei, dar doar a celei din partea muntenească, aflată în sud, la ieșirea dinspre Râmnic. Fără a fi numită, se vede și poșta din Focșanii Moldoveni (o clădire de piatră), aflată lateral de drumul spre Odobești, nu departe de o zonă de facere a chirpicilor³⁸. În afară de cișmeaua din fața mănăstirii Prorocului Samoil, topografii au mai reținut fântâna din apropierea poștei moldovenesti, cea de lângă biserica Sf. Voievozi-Stamatinești, în timp ce în Focșanii Munteni o fântână s-a aflat lângă biserica Sf. Constantin³⁹, iar o alta apare în Bahne.

Dinspre centru spre periferie cresc spațiile verzi, grădini, vii, respectiv terenurile virane. În afara orașului, se observă un număr mare de ceea ce topograful rus a numit „fabrici de chirpici”, mai precis cărămidării, trei la nord de hotar și una la sud. O serie de cruci marchează poziția a diverse troițe, la marginea sau în afara orașului; se remarcă troița de piatră de lângă poșta din Focșanii Munteni.

Planul este valoros și pentru că este primul care surprinde la nivel de detaliu hidrografia zonei: este bine ilustrat cursul meandrat al Gârlei Hotarului, atât în oraș, cât și în afară („pârâul Hotar”). În nord, se vede traseul pârâului Cacăina, care venea din vest, dinspre Florești-Pânticești (canalul Sturdza, care va prelua în parte traseul acestui pârâu, nu fusese încă amenajat); alte câteva mici pâraie curgeau prin oraș, fiind traversate de podețe de lemn.

Dacă ieșim cu totul din Focșani, observăm înregistrarea satelor învecinate: în partea Moldovei, satul Bahne, pe care l-am amintit deja, plus satele Florești (cu 40 de curți) și Gugești (66 curți), fiecare cu biserica sa, de zid (cu hramurile Sf. Mihail și Gavrilă, respectiv Sf. Constantin și Elena). La sud de Gârla Hotarului sunt notate satele Paraschiveni (30 curți), Vâlcele (15 curți) și Cerdac (25 curți). Li se adaugă un misterios sat, numit *Cutriream* (Cutrireni?), cu doar 10 gospodării și cu o biserică Sf. Gheorghe, de piatră, înregistrată și în legendă. După poziție și hram aceasta trebuie să fie biserica de azi Sf. Gheorghe-Sud, din cimitirul sudic. Caian a aflat de la un preot că, în 1742, Constantin Mavrocordat ar fi construit pe locul unei biserici mai vechi un lăcaș din zid⁴⁰. Sursele cartografice confirmă

³⁸ Detalii despre cele două clădiri ale poștei în Dan Dumitru Iacob, *Planul orașului Focșani din 1855*, p. 252-253.

³⁹ Amenajată probabil în 1814 (Dimitrie F. Caian, *op. cit.*, p. 100-101).

⁴⁰ *Ibidem*, p. 66.

informația, de vreme ce planul din 1771 figurează în acest loc o biserică închinată Sf. Gheorghe.

În extremitatea de sud a hărții se vede cursul principal al Milcovului. Mai ies în evidență o serie de vii, mai ales în partea de nord, dintre care se remarcă una foarte întinsă, numită via Amorțitu, pe care o regăsim redată și pe harta de mai târziu a lui Szathmari (1864)⁴¹. Ulterior, o mahala va fi notată în această parte de austrieci în planul lor din 1855⁴². Alte vii sunt la marginea orașului, mai sus de biserica Sf. Voievozi-Tăbăcari, dar și la vest, în Florești. De jur împrejurul Focșanilor se observă numeroase drumuri, mai mari sau cu totul secundare, dintre care topograful le-a înregistrat pe cele care duceau la (de la nord la sud): Adjud, Precistanu, Ciușlea, Tecuci, Putna, Jorăști, Crâng, Mândrești, Călieni, Gologanu, Milcov, Ciorăști, Cucul⁴³, Golești, Cotești, Cărligele, Călimănești, Odobești, Căliman, Mărășești și Panciu. În partea de sud, lateral de unul din drumurile spre Ciorăști, este figurat, în linie, un șir de 21 de movile, dincolo de care se află zeci de gropi, așezate regulat. Dispunerea aproape geometrică sugerează o intervenție antropică, iar răspunsul acestei aparente anomalii trebuie căutat în luptele desfășurate de turci și austrieci în zonă. Pe lângă numeroasele schițe care au circulat în epocă, menite să reliefeze luptele de la Focșani din 1789, o versiune din anul următor a hărții austriece a Țării Românești realizată de Specht arată dispunerea trupelor trimise de puterea habsburgică, printre care o serie de unități cantonate în septembrie 1789 exact în locul acestor movile și gropi⁴⁴. În 1828, încă se vedeau urmele tranșeelelor amenajate cu acea ocazie.

Planul cuprinde multe alte movile din apropierea orașului, dintre care mai observăm Movila Islazului, de lângă poșta din sud, sau Movila Turcului, de lângă drumul spre Gologanu, ambele identificate pe baza hărții lui Szathmari. Formele de relief sunt reprezentate prin hașuri, însă dat fiind că Focșanii se află într-o zonă joasă, de câmpie, diferențele de nivel se văd doar în zona cursului principal al Milcovului și, parțial, de-a lungul malurilor Gârlei Hotarului și pârlului Cacaina.

În concluzie, planul din 1828 are valoarea sa, pentru că surprinde cele două orașe de la hotarul dintre Moldova și Țara Românească înainte de transformările impuse de Regulamentele Organice, adoptate și introduse începând din 1831-1832. Cele două documente au trasat pentru prima dată reperele unei urbanizări după un

⁴¹ *Charta României Meridionale, publicată din ordinul Măriei Selle Principelui Domnitoru Alessandru Ioane I [...]*, București, 1864. Având la bază ridicarea austriacă (Fligely) din 1856, harta a fost disponibilă o vreme pe site-ul <http://www.charta1864.ro/>, de unde am salvat o copie; la acest moment (11.11.2025), site-ul nu mai este funcțional. În schimb, harta austriacă se poate vizualiza la: <https://maps.arcanum.com/en/map/secondsurvey-wallachia/?layers=59&bbox=3020976.871356084%2C5729893.012219526%2C3034028.493935778%2C5734240.368203245>.

⁴² Dan Dumitru Iacob, *op. cit.*, p. 244, 247.

⁴³ Apare notat *Cocul*, probabil trimitere la Târgu Cucului, azi în com. Dumbrăveni.

⁴⁴ *Grossen und Kleinen Walachey* (1790), online la: <https://maps.arcanum.com/de/map/romania-1790/?layers=128&bbox=2880032.570243042%2C5525692.496668594%2C2932239.060561817%2C5543081.920603471> [11.11.2025].

model occidental, cu urme care se vor vedea în timp în Focșani. Planul rusesc din 1828, cu toate micile sale imperfecțiuni și erori, are meritul de a ne prezenta cele două centre urbane de pe Gârla Milcovului așa cum arătau la finalul perioadei fanariote și primei domnii pământene. Cu toate neajunsurile acestei epoci, cu toate războaiele, ocupațiile și cutremurele care s-au abătut asupra lor, acest document cartografic evidențiază faptul că orașele crescuseră, dovadă numărul mare al bisericilor, un indiciu că și populația sporise. Următoarele planuri vor înregistra efectele procesului de modernizare, astfel că Focșanii de la 1900 nu mai arătau deloc precum Focșanii cu un veac în urmă.

Anexă

Planul orașului Focșani
Curți: în Moldova 1169
în Valahia 410
Total 1579

Notă

Numele bisericii

1. Biserica Sfântului Proroc Samoil
2. ----- Paraschiva
3. ----- Precistei
4. ----- Vovidenia
5. ----- Armenească
6. ----- Gheorghe
7. ----- Nicolae
8. ----- Nicolae-Voievozi
9. ----- Nicolae
10. ----- Proroc Ilie
11. ----- Gheorghe
12. ----- Adormirea Precistei Născătoare
13. ----- Sfânta Vovidenie
14. ----- Armenească
15. ----- Nicolae
16. ----- Nicolae
17. ----- Apostoli
18. ----- Paraschiva
19. ----- Maria
20. Mănăstirea Sfântului Ioan
21. Biserica ----- Precistei
22. ----- Constantin
23. ----- Maria
24. ----- Paraschiva
25. ----- Mihail și Gavrilă

26. ----- Haralambie⁴⁵
27. ----- Dimitrie
28. ----- Nicolae
29. ----- Nicolae
30. ----- Mihail și Gavrilă din s(atul) Florești
31. ----- Constantin și Elena din s(atul) Gugești
32. ----- Gheorghe din s(atul) Cutireni (*Cutriream*)

Numele părții de oraș

A Mahalaua Orbeni

B ----- Tăbăcari

C ----- La Munteni

D ----- Grădinari (*Candicarl*)

E ----- Grama

Numele de străzi

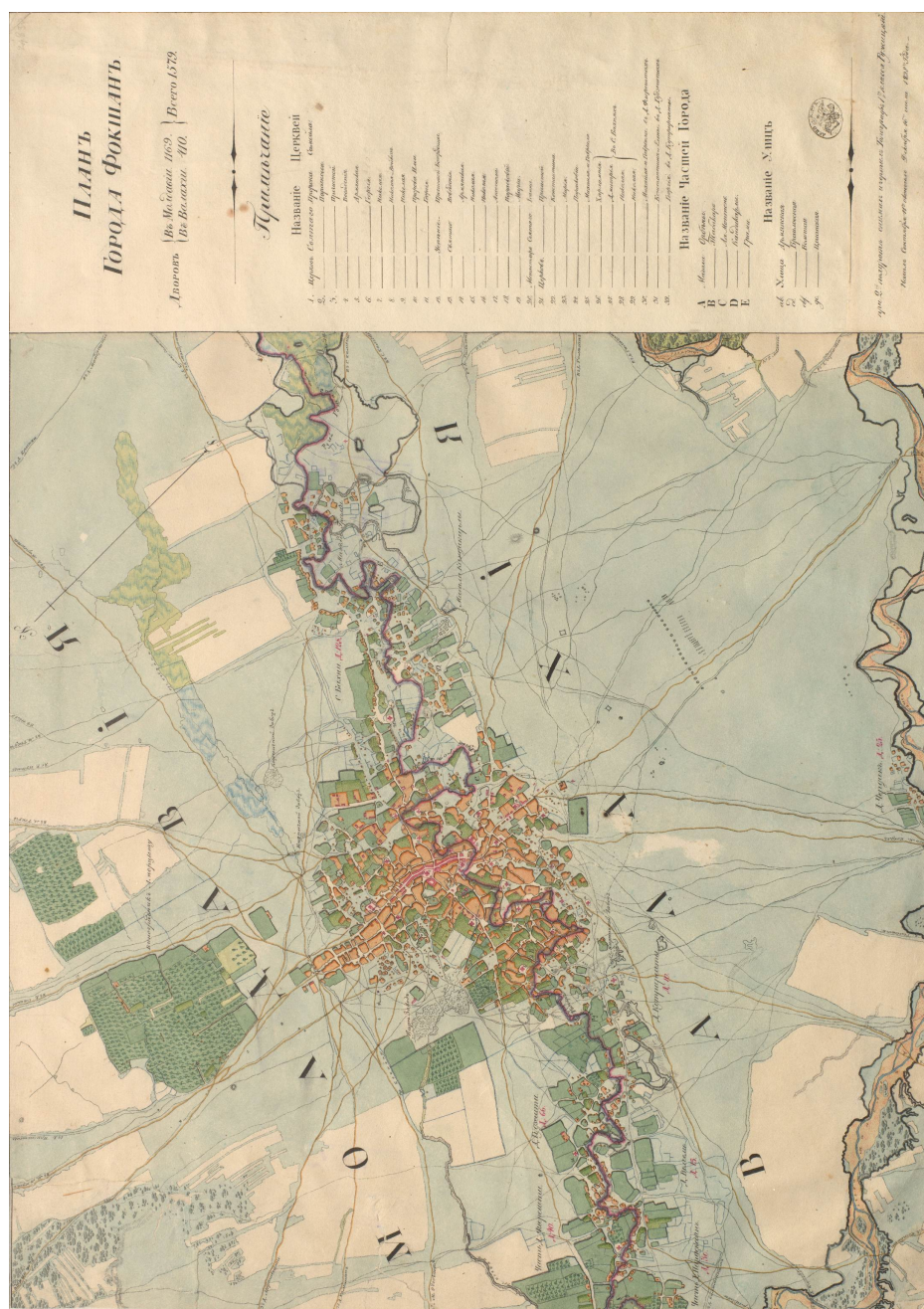
ab. Ulița Armenească

cd. ----- Brăilei

ef. ----- Mare

gc. ----- Țigănească

⁴⁵ La nr. 26-29, autorul hărții a plasat o acoladă în dreptul căreia a notat: „în s(atul) Bahne”.

1. *Planul oraşului Focşani* (RGVIA, f. 438, op. 1, nr. 514).

2. Planul orașului Focșani – detaliile oferite de legendă;
 în plus am marcat pozițiile poștelor din Focșanii Moldoveni (PMd) și Focșanii Munteni (PMt) și „fabricile de chirpici” (Chirp.).

ABREVIERI

<i>AARMSI</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice
<i>AARMSL</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Literare
<i>AARPAD</i>	= „Analele Academiei Române”, seria II, București, 1879-1916
<i>AA.SS.</i>	= <i>Acta Sanctorum</i> , ed. Bollandisti, III ^a ediție, Parigi 1863-1870
<i>AB</i>	= Arhivele Basarabiei
<i>ACNSAS</i>	= Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității
<i>AE</i>	= L'Année Epigraphique, Paris
<i>AIR</i>	= Arhiva Istorică a României
<i>AIAC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj
<i>AIIAI</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>AIIC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Cluj
<i>AIINC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Națională, Cluj
<i>AIIX</i>	= Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>ALIL</i>	= Anuarul de Lingvistică și Istorie Literară, Iași
<i>ALMA</i>	= <i>Archivum Latinitatis Medii Aevi</i> . Genève.
<i>AM</i>	= Arheologia Moldovei, Iași
<i>AMAE</i>	= Arhiva Ministerului Afacerilor Externe
<i>AmAnthr</i>	= American Anthropologist, New Series, Published by Wiley on behalf of the American Anthropological Association
<i>AMM</i>	= Acta Moldaviae Meridionalis, Vaslui
<i>AMMB</i>	= Arhiva Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași
<i>AMN</i>	= Acta Musei Napocensis
<i>AMR</i>	= Arhivele Militare Române
<i>AMS</i>	= Anuarul Muzeului din Suceava
<i>ANB</i>	= Arhivele Naționale, București
<i>ANC</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Cluj
<i>ANSMB</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Municipiului București
<i>ANG</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Galați
<i>ANI</i>	= Arhivele Naționale, Iași
<i>ANIC</i>	= Arhivele Naționale Istorice Centrale
<i>ANR-Cluj</i>	= Arhivele Naționale, Cluj-Napoca
<i>ANR-Sibiu</i>	= Arhivele Naționale, Sibiu
<i>ANRM</i>	= Arhivele Naționale ale Republicii Moldova, Chișinău
<i>ANRW</i>	= Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, Berlin-New York
<i>ANSMB</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Municipiului București
<i>ANV</i>	= Arhivele Naționale, Vaslui
<i>AO</i>	= Arhivele Olteniei
<i>AP</i>	= Analele Putnei
<i>APH</i>	= Acta Poloniae Historica, Varșovia
<i>AqLeg</i>	= <i>Aquila Legionis. Cuadernos de Estudios sobre el Ejército Romano</i> , Salamanca
<i>AR</i>	= Arhiva Românească
<i>ArchM</i>	= Archiva Moldaviae, Iași
<i>ArhGen</i>	= Arhiva Genealogică
„Arhiva”	= „Arhiva”. Organul Societății Științifice și Literare, Iași
<i>ArhMold</i>	= Arheologia Moldovei

ASRR	= Arhiva Societății Române de Radiodifuziune
AȘUI	= Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași
ATS	= Ancient Textile Series, Oxbow Books, Oxford și Oakville
AUAIC	= Arhiva Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
AUB	= Analele Universității „București”
BA	= <i>Biblioteca Ambrosiana</i> , Roma, Città Nuova Editrice
BAR	= Biblioteca Academiei Române
BArchB	= Bundesarchiv Berlin
BAR int. ser.	= British Archaeological Reports, International Series
BBRF	= Buletinul Bibliotecii Române din Freiburg
BCIR	= Buletinul Comisiei Istorice a României
BCMI	= Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice
BCU-Iași	= Biblioteca Centrală Universitară, Iași
BE	= Bulletin Epigraphique
BF	= Byzantinische Forschungen, Amsterdam
BJ	= Bonner Jahrbücher, Bonn
BMI	= Buletinul Monumentelor Istorice
BMIM	= București. Materiale de istorie și muzeografie
BNB	= Biblioteca Națională București
BNJ	= Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher
BOR	= Biserica Ortodoxă Română
BS	= Balkan Studies
BSNR	= Buletinul Societății Numismatice Române
ByzSlav	= Byzantinoslavica
CA	= Cercetări arheologice
CAI	= Caiete de Antropologie Istorică
CartNova	= <i>La ciudad de Carthago Nova 3: La documentación epigráfica</i> , Murcia
CB	= Cahiers balkaniques
CBI	= <i>Der römische Weihebezirk von Osterburken. Corpus des griechischen und lateinischer Beneficiärer – Inschriften des Römischen Reiches</i> , Stuttgart
CC	= Codrul Cosminului, Suceava (ambele serii)
CCAR	= Cronica cercetărilor arheologice din România, CIMEC, București
CCh	= <i>Corpus Christianorum</i> , Turnhout
CChSG	= <i>Corpus Christianorum. Series Graeca</i>
CCSL	= <i>Corpus Christianorum Series Latina</i> , Turnhout, Brepols
CDM	= <i>Catalogul documentelor moldovenești din Arhivele Centrale de Stat</i> , București, vol. I-V; supl. I.
CDȚR	= <i>Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului</i> , București, vol. II-VIII, 1974-2006
Chiron	= Chiron: Mitteilungen der Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts, 1971
CI	= Cercetări istorice (ambele serii)
CIL	= <i>Corpus Inscriptionum Latinarum</i> , Berlin
CL	= Cercetări literare
CLRE	= <i>Consuls of the Later Roman Empire</i> , eds. R. S. Bagnall, A. Cameron, S. R. Schwartz, K. A. Worp, Atlanta, 1987
CN	= Cercetări Numismatice
CNA	= Cronica Numismatică și Arheologică, București
CSCO	= <i>Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium</i> , Louvain
CSEA	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiae Aquileiensis</i> , Roma, Città Nuova Editrice
CSEL	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum</i> , Wien, De Gruyter
CSPAMI	= Centrul de Studii și Păstrare a Arhivelor Militare Centrale, Pitești
CT	= Columna lui Traian, București

<i>CTh</i>	= <i>Codex Theodosianus</i> . Theodosiani, Libri XVI cum constitutionibus Sirmondianis, I, edidit adsumpto apparatu P. Kruegeri, Th. Mommsen, Hildesheim, 1970-1971
<i>Cv.L</i>	= Convorbiri literare (ambele serii)
„ <i>Dacia</i> ”, <i>N.S.</i>	= Dacia. Nouvelle Série, Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București
<i>DGAS</i>	= Direcția Generală a Arhivelor Statului
<i>DI</i>	= Diplomatarium Italicum
<i>DIR</i>	= <i>Documente privind istoria României</i>
<i>DIRRI</i>	= <i>Documente privind Istoria României. Războiul pentru Independență</i>
<i>DOP</i>	= Dumbarton Oaks Papers
<i>DTN</i>	= <i>Din trecutul nostru</i> , Chișinău
<i>DRH</i>	= <i>Documenta Romaniae Historica</i>
<i>EB</i>	= Études Balkaniques
<i>EBPB</i>	= Études byzantines et post-byzantines
<i>EDCS</i>	= <i>Epigraphik-Datenbank Clauss-Slaby</i> (http://www.manfredclauss.de/)
<i>EDR</i>	= <i>Epigraphic Database Roma</i> (http://www.edr-edr.it/default/index.php)
<i>EpigrAnat</i>	= Epigraphica Anatolica, Münster
<i>ERAsturias</i>	= F. Diego Santos, <i>Epigrafia Romana de Asturias</i> , Oviedo, 1959.
<i>EuGeSta</i>	= <i>Journal of Gender Studies in Antiquity</i>
<i>Gerión</i>	= Gerión. Revista de Historia Antigua, Madrid
<i>GB</i>	= Glasul Bisericii
<i>GCS</i>	= <i>Die Griechischen Christlichen Schriftsteller</i> , Leipzig, Hinrichs, 1897-1969
<i>GLK</i>	= <i>Grammatici Latini Keil</i>
<i>HEp</i>	= <i>Hispania Epigraphica</i> , Madrid
„ <i>Hierasus</i> ”	= <i>Hierasus</i> . Anuarul Muzeului Județean Botoșani, Botoșani
<i>HM</i>	= Heraldica Moldaviae, Chișinău
<i>HU</i>	= Historia Urbana, Sibiu
<i>HUI</i>	= Historia Universitatis Iassiensis, Iași
<i>IDR</i>	= <i>Inscripțiile din Dacia romană</i> , Bucurști-Paris
<i>IDRE</i>	= <i>Inscriptions de la Dacie romaine. Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie</i> , I-II, Bucarest, 1996, 2000
<i>IGLN</i>	= <i>Inscriptions grecques et latines de Novae</i> , Bordeaux
<i>IGLR</i>	= <i>Inscripțiile grecești și latine din secolele IV-XIII descoperite în România</i> , București, 1976
<i>IILPecs</i>	= <i>Instrumenta Inscripta Latina. Das römische Leben im Spiegel der Kleininschriften</i> , Pecs, 1991
<i>ILAlg</i>	= <i>Inscriptions latines d'Algérie</i> , Paris
<i>ILB</i>	= <i>Inscriptiones Latinae in Bulgaria repertae. Inscriptiones inter Oescum et Iatrum repertae</i> , Sofia, 1989
<i>ILD</i>	= <i>Inscripții latine din Dacia</i> , București
<i>ILN</i>	= <i>Inscriptiones latines de Novae</i> , Poznan
<i>ILLPRON</i>	= <i>Inscriptionum Lapidarium Latinarum Provinciae Norici usque ad annum MCMLXXXIV repertarum indices</i> , Berlin, 1986
<i>ILS</i>	= <i>Inscriptiones Latinae Selectae</i> , 1892
<i>IMS</i>	= <i>Inscriptiones Moesiae Superioris</i> , Belgrad
<i>IN</i>	= „Ioan Neculce”. Buletinul Muzeului Municipal Iași
<i>ISM</i>	= <i>Inscripțiile din Scythia Minor grecești și latine</i> , București, vol. I-III, 1983-1999
<i>JGO</i>	= <i>Jahrbücher für Geschichte Osteuropas</i>
<i>JL</i>	= Junimea literară
<i>JRS</i>	= The Journal of Roman studies, London
<i>LR</i>	= Limba română
<i>Lupa</i>	= <i>Ubi Erat Lupa</i> (http://lupa.at/)
<i>MA</i>	= Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț

<i>MCA</i>	= Materiale și cercetări arheologice
<i>MEF</i>	= <i>Moldova în epoca feudalismului</i> , vol. I-XII, 1961-2012, Chișinău
<i>MEFRA</i>	= <i>Mélanges de l'École française de Rome: Antiquité</i> , Roma
<i>MGH</i>	= <i>Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum auspiciis societatis aperiendis fontibus rerum Germanicarum medii aevi</i> , Berlin 1877-
<i>MI</i>	= Magazin istoric, București
<i>MIM</i>	= Materiale de istorie și muzeografie
<i>MM</i>	= Mitropolia Moldovei
<i>MMS</i>	= Mitropolia Moldovei și Sucevei
<i>MN</i>	= Muzeul Național, București
<i>MO</i>	= Mitropolia Olteniei
<i>MOF</i>	= Monitorul Oficial al României
<i>Navarro</i>	= M. Navarro Caballero, <i>Perfectissima femina. Femmes de l'élite dans l'Hispanie romaine</i> , Bordeaux, 2017.
<i>NBA</i>	= <i>Nuova Biblioteca Agostiniana</i> , Roma, Institutum Patristicum Augustinianum
<i>NDPAC</i>	= <i>Nuovo Dizionario Patristico e di Antichità Cristiane</i> , I, A-E, 2e edizione, Marietti, 2006; III, P-Z, 2e edizione, Marietti, 2008
<i>NEH</i>	= <i>Nouvelles études d'histoire</i>
<i>OI</i>	= Opțiuni istoriografice, Iași
<i>OPEL</i>	= <i>Onomasticon provinciarum Europae latinarum</i> , vol. I-IV, Budapesta-Viena, 1994-2002
<i>PG</i>	= <i>Patrologiae cursus completus, Series Graeca</i> , ed. J.-P. Migne, Paris, 1886-1912
<i>PIR</i>	= <i>Prosopographia Imperii Romani. Saec. I.II.III</i> , editio altera, Berlin.
<i>PLRE</i>	= <i>Prosopography of the Later Roman Empire</i> , 3 vol., eds. A. H. M. Jones, J. R. Martindale, and J. Morris, Cambridge, 1971-1992
<i>RA</i>	= Revista arhivelor
<i>RBAR</i>	= Revista Bibliotecii Academiei Române, București
<i>RC</i>	= Revista catolică
<i>RdI</i>	= Revista de istorie
<i>REByz</i>	= <i>Revue des Études Byzantines</i>
<i>RER</i>	= <i>Revue des études roumaines</i>
<i>RESEE</i>	= <i>Revue des études Sud-Est européennes</i>
<i>RGI</i>	= Revista Generală a Învățământului
<i>RHP</i>	= <i>Die römischen Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit. I: Die Inschriften</i> , Viena
<i>RHSEE</i>	= <i>Revue historique de Sud-Est européen</i>
<i>RI</i>	= Revista istorică (ambele serii)
<i>RIAF</i>	= Revista pentru istorie, arheologie și filologie
<i>RIB</i>	= <i>Roman Inscriptions of Britain</i> , Londra
<i>RIM</i>	= Revista de Istorie a Moldovei, Chișinău
<i>RIR</i>	= Revista istorică română, București
<i>RIS</i>	= Revista de istorie socială, Iași
<i>RITL</i>	= Revista de istorie și teorie literară
<i>RIU</i>	= <i>Die römischen Inschriften Ungarns</i> , Budapesta
<i>RJMH</i>	= <i>The Romanian Journal of Modern History</i> , Iași
<i>RM</i>	= Revista muzeelor
<i>RMD</i>	= <i>Roman Military Diplomas</i> , Londra
<i>RMM</i>	= <i>Römische Militärdiplome und Entlassungsurkunden in der Sammlung des Römisch-Germanischen Zentralmuseums</i> , Mainz
<i>RMM-MIA</i>	= Revista muzeelor și monumentelor, seria Monumente istorice și de artă
<i>RMR</i>	= Revista Medicală Română
<i>RRH</i>	= <i>Revue roumaine d'histoire</i>

<i>RRHA</i>	= Revue roumaine de l'histoire de l'art
<i>RRHA-BA</i>	= Revue Roumaine d'Histoire de l'Art. Série Beaux Arts
<i>RSIAB</i>	= Revista Societății istorice și arheologice bisericești, Chișinău
<i>Rsl</i>	= Romanoslavica
<i>SAHIR</i>	= Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae, București
<i>SAI</i>	= Studii și Articole de Istorie
<i>SANIC</i>	= Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale
<i>SCB</i>	= Studii și cercetări de bibliologie
<i>SCh</i>	= <i>Sources Chrétiennes</i> , Paris
<i>SCIA</i>	= Studii și cercetări de istoria artei
<i>SCIM</i>	= Studii și cercetări de istorie medie
<i>SCIV/SCIVA</i>	= Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie)
<i>SCN</i>	= Studii și Cercetări Numismatice, București
<i>SCȘI</i>	= Studii și cercetări științifice, Istorie
<i>SEER</i>	= The Slavonic and East European Review
<i>SHA</i>	= <i>Scriptores Historiae Augustae</i>
<i>SJAN</i>	= Serviciul Județean al Arhivelor Naționale
<i>SMIC</i>	= Studii și materiale de istorie contemporană, București
<i>SMIM</i>	= Studii și materiale de istorie medie, București
<i>SMIMod</i>	= Studii și materiale de istorie modernă, București
<i>SOF</i>	= Südost-Forschungen, München
<i>ST</i>	= Studii Teologice, București
<i>StAntArh</i>	= <i>Studia Antiqua et Archaeologica</i> , Iași
<i>T&MBYZ</i>	= <i>Travaux et Mémoires du Centre de recherches d'histoire et de civilisation byzantines</i>
<i>ThD</i>	= Thraco-Dacica, București
<i>TR</i>	= Transylvanian Review, Cluj-Napoca
<i>TV</i>	= Teologie și viața, Iași
<i>ZPE</i>	= Zeitschrift für Papyralogie und Epigraphik
<i>ZSL</i>	= Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde

•
ANALELE ȘTIINȚIFICE
ALE
UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA”
DIN IAȘI
(SERIE NOUĂ)

ISTORIE

TOM LXXI
2025

Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Nelu Zugravu (Iași), Neculai Bolohan (Iași), Alexandru-Florin Platon (Iași), Petronel Zahariuc (Iași), Ștefan S. Gorovei (Iași), Maria Magdalena Székely (Iași), Cristian Ploscaru (Iași), Claudiu Topor (Iași), Gabriel Leanca (Iași), Gheorghe Iacob (Iași), Ovidiu Buruiană (Iași), Victor Spinei, membru al Academiei Române (Iași), Ioan Aurel Pop, președintele Academiei Române (Cluj-Napoca), Ovidiu Cristea (București), Rudolf Dinu (București), Antal Lukács (București), Ion Eremia (Chișinău), Ion Varta (Chișinău), Dennis Deletant (Londra), Carol Iancu (Montpellier), Hans-Christian Maner (Mainz).

COMITETUL DE REDACȚIE:

Laurențiu Rădvan (redactor șef),
Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba, Ionuț Nistor, Adrian-Bogdan Ceobanu,
Adrian Vițalari (secretar de redacție),
Mihai-Bogdan Atanasiu (secretar de redacție).

Responsabilitatea pentru opiniile exprimate în textele publicate revine în exclusivitate autorilor.

Manuscrisele, cărțile și revistele propuse pentru schimb,
ca și orice corespondență se vor trimite redacției:

Laurențiu Rădvan

Facultatea de Istorie
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
B-dul Carol I 11,
700506, Iași, România
Tel.: 40-(0)232-20.12.74
e-mail: radvan@uaic.ro

ISSN 1221-843X
eISSN 2821-4617
Printed in Romania

CUPRINS

Andi Mihalache, <i>Seninul întortocheat al cerului: cromatică, istorie și cultură (I)</i>	7
Daniel Mirea, <i>Datarea a patru documente din timpul lui Sigismund de Luxemburg și al lui Vlad Dracul</i>	47
Alexandru Simon, Petru Aron, Iancu de Hunedoara și Mehmed al II-lea în ajunul bătăliei de la Belgrad: informații dintr-un „raport venețian de sinteză” de la sfârșitul lunii aprilie 1456	73
Livia-Ioana Potop, <i>Instrumente notariale din Transilvania medievală: considerații privind păstrarea și transmiterea unor surse arhivistice mai puțin obișnuite</i>	91
Mihai Covaliu, <i>Între diplomație și primejdie. O misiune moldovenească la Veneția (1505-1506)</i>	101
Andrei Constantin Sălăvăstru, <i>Rebels for the faith: The Sorbonne's seditious propaganda during the French Wars of Religion</i>	113
Gheorghe Lazăr, <i>Despre logofeții de taină ai Cancelariei Țării Românești. Studiu de caz: Iane Dâmboviceanu</i>	129
Elena Bedreag, <i>Înrudiri, cheltuieli și alte „mărunțușuri” în câteva documente patrimoniale din veacul al XVIII-lea</i>	157
Iulian Moga, <i>Saint Xenia's Feigned Foolishness</i>	179
Alexandru Gorea, <i>Focul din 1784 și reconfigurarea centrului puterii domnești la Iași</i>	191

Laurențiu Rădvan, <i>Considerații cu privire la un plan rusesc al Focșanilor (1828)</i>	211
Simion-Alexandru Gavriș, <i>Centralism și autonomie locală în legislația administrativă a guvernării Lascăr Catargiu (1871-1876)</i>	225
Simion Câlția, <i>Reglementarea prețului pâinii în București (sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea)</i>	237
Tamara Botez, <i>„Monarhia de rol” și portul popular ca formă de legitimare în România (sfârșitul sec. XIX – începutul sec. XX)</i>	259
Ciprian-Lucrețius Suciu, Florin Marinescu, <i>Duhovnici români la Sfântul Munte Athos: superiorul Antipa Dinescu</i>	275
Claudiu-Lucian Topor, <i>România în vecinătatea războiului: chestiunea înarmărilor între 1914 și 1916</i>	287
Ana-Maria-Ioana Lupășteanu, <i>Război și propagandă în Bucovina austriacă. Misiunea lui Nathan Eidinger la București (1915)</i>	309

Bianca Șendrea, <i>Structura mării proprietăți și agricultura din Transilvania după reforma agrară din 1921</i>	319
Ionel Doctoru, <i>Sediul Legației române de la Paris (1922-1930). Între aspirații și realitate</i>	333
Bogdan-Alexandru Schipor, <i>Dragoș Cotlarciuc, an (almost) unknown expert on Baltic Region at the Romanian Ministry of Foreign Affairs, 1938-1939</i>	343
Árpád Hornyák, <i>Depiction of Hungarians in 20th century Serbian history textbooks</i>	353
Geanina-Ancuța Costăș, <i>Relații culturale româno-britanice: o analiză a programului de schimburi culturale (1963-1965)</i>	369
Iana Balan, <i>Imperative politice, schimburi culturale și strategii universitare. Lectori ieșeni de limba română la Universitățile din Polonia în anii 1967-1989</i>	381
Lucica Iorga, Lucian Leuștean, <i>Tribulații în cadrul lagărului socialist: întâlnirea de la Ialta (2 august 1971), cu România personaj principal în absența (un document și câteva considerații)</i>	409
Victor Rizescu, <i>Marxism și naționalism, continuitate și ruptură. Două teme de sociologie istorică în patru etape ale istoriei românești</i>	437

<i>Recenzii și note bibliografice</i>	449
Duane W. Roller, <i>Imperiul Mării Negre. Gloria și decăderea lumii lui Mitridate cel Mare</i>, trad. Sergiu-Adrian Adam, București, Editura Humanitas, 2025, 372 p. (Alex-Marian Cornea); Martyn Rady, <i>Habsburgii. Ambiția de a stăpâni lumea</i>, traducere din limba engleză de Lia Decei, prefată de Matei Cazacu, București, Editura Corint, 2023, 585 p. (Ana-Maria-Ioana Lupășteanu); Avram Iancu – un om între oameni. <i>Lucrările Conferinței Internaționale: Avram Iancu – 200 de ani de la naștere: omul, contemporanii, epoca</i>, Deva, 9-10 mai 2024, coord. Ioan Bolovan, Ioan Sebastian Bara, Cluj-Napoca, Editura Academiei Române, Centrul de Studii Transilvane, 2024, 713 p. (Constantin Ciobanu); Pierre-Antoine Dessaux: <i>Vermicelles et coquillettes. Histoire d'une industrie alimentaire française</i>, Tours, Presses Universitaires François-Rabelais, 2023, 308 p. (Simion Călția); Carmen-Sorina Rîjnoveanu (coord.), <i>The wars of independence, diplomacy and society. New perspectives and approaches on the Great Eastern Crisis 1875-1878. Războaiele de independență, diplomație și societate. Noi perspective și abordări privind Marea Criză Orientală 1875-1878</i>, București, Editura Militară, 2023, 284 p. (Maria Cerniș); <i>Relații politice și militare româno-otomane-turce 1878-1989: documente</i>, volumul I, 1878-1938 = <i>Romanian-Ottoman-Turkish Political and Military Relations 1878-1989: documents</i>, volume I, 1878-1938, coord. Carmen-Sorina Rîjnoveanu, responsabil de vol. Manuel Stănescu, București, Editura Militară, 2023, 559 p. (Andrei Grigoraș); Eduard Andrei, Laurențiu Vlad, <i>Două istorii ale participării României la Expoziția Universală de la New York (1939-1940)</i>, Târgoviște, Cetatea de scaun, 2024, 281 p. (Mădălin Anghel); Constantin Hlihor, <i>Cu mâinile altora: România și războaiele prin intermediari în Africa (1970-1985)</i>, București, Corint, 2025, 364 p. (Teodor-Petru Bărgăoanu).	
<i>Abrevieri</i>	473

Centralism și autonomie locală în legislația administrativă a guvernării Lascăr Catargiu (1871-1876)

Abstract: The political stability of the conservative government led by Lascăr Catargiu (1871-1876) allowed the introduction of several important reforms. The present text focuses on three administrative projects adopted during this period: The Maximum of Local Taxes Act (1871); the revision of the County Councils Act (1872); the revision of the Communal Act (1874). The analysis of these texts and of the speeches of Lascăr Catargiu – also head of the Interior Ministry, at the time – shows that the conservatives did not rigidly adhere to a program of centralization or local autonomy. The government preferred a pragmatic approach, dictated primarily by the principles of administrative efficiency and reduction of public spending.

Keywords: conservatism; centralization; local autonomy; local taxes; County Councils Act; Communal Act; political pragmatism.

Problema legislației administrative din a doua jumătate a secolului XIX (și, în particular, a centralizării) a fost abordată, pe larg sau tangențial, în lucrări ale unor specialiști în drept administrativ și/sau istoria administrației publice, dintre care trebuie amintiți Paul Negulescu¹, Anibal Teodorescu², Andrei Florin Sora³ și, mai ales, Manuel Guțan⁴. Studiile punctuale, dedicate anumitor segmente cronologice și suprapunându-se unor contexte politice particulare sunt, însă, mult mai rare⁵. Este ceea ce mi-am propus să realizez în rândurile care urmează, sperând că demersul meu va fi util pentru înțelegerea istoriei administrației publice românești și, mai ales, a guvernării conservatoare din anii 1871-1876. În atenția

* CS II dr., Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași, România; alexandru.gavris1@yahoo.fr

¹ Paul Negulescu, *Tratat de drept administrativ român. Organizarea administrativă a României*, București, 1903-1904, *passim*.

² Anibal Teodorescu, *Tratat de drept administrativ*, vol. II, București, 1935, p. 313-339.

³ Andrei Florin Sora, *Servir l'état roumain. Le corps préfectoral, 1866-1940*, București, Editura Universității din București, 2011, p. 222-227.

⁴ Manuel Guțan, *Istoria administrației publice locale în statul român modern*, București, All Beck, 2005, p. 70-235.

⁵ Una dintre puținele contribuții de acest fel este cea a lui Iustin Eusebiu Gherman, *Organizare administrativă și autonomie locală în concepția lui Lascăr Catargiu. Modificarea legii consiliilor județene din 1883*, în Marius Balan, Gabriel Leanca (coordonatori), *Cultură juridică, stat și relații internaționale în epoca modernă. Omagiu profesorului Corneliu-Gabriel Bădărașu*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2016, p. 149-167.

mea au stat trei proiecte adoptate în perioada de referință: legea maximumului taxelor comunale (1871), modificarea legii consiliilor județene (1872) și modificarea legii comunale (1874).

Menținerea la putere, vreme de cinci ani, a aceluiasi cabinet, susținută și de continuitatea Camerei Deputaților și a Senatului, a pus capăt așa-numitei „instabilități guvernamentale și parlamentare” și a facilitat procesul legislativ. Reorganizarea administrativă a fost – alături de problema căilor ferate ori legislația financiară – una dintre prioritățile guvernului Lascăr Catargiu, încă din primele luni ale funcționării sale. În prima sesiune parlamentară a noii guvernări, prim-ministrul (care preluase, conform unei practici des întâlnite în epocă, și conducerea ministerului de Interne) a înaintat un proiect de lege privitor la maximumul taxelor comunale. Principiile după care funcționa fiscalitatea la nivelul orașelor și al comunelor rurale fuseseră stabilite, inițial, prin articolele 71-72 ale legii comunale din 1864. Conform prevederilor acestora, „așezarea, schimbarea sau oborârea de contribuții comunale” aveau nevoie de aprobarea comitetelor permanente care funcționau la nivelul fiecărui județ⁶ (și, în anumite cazuri, de sancțiunea domnească). Excepție făceau doar cele șapte orașe mai importante ale țării (București, Iași, Galați, Craiova, Brăila, Ploiești și Ismail), unde era necesar acordul Ministerului de Interne⁷. Dreptul de control al autorităților județene și tutela administrativă⁸ nu avuseseră, totuși, efectul dorit: aplicarea legii dusesese – după opinia celei mai mari părți a clasei politice – la instituirea unui sistem împovărător de taxe locale.

Problema a intrat imediat după înlăturarea lui Alexandru Ioan Cuza în atenția noii puteri. Încă din mesajul de deschidere a Adunării Constituante, citit de Lascăr Catargiu, în numele locotenentei domnești, la 28 aprilie/10 mai 1866, se promitea reformarea modului prin care erau stabilite respectivele contribuții⁹. Articolul 110 al constituției din 1866 a modificat, pentru prima oară, modul de instituire a taxelor locale și județene, înăsprind controlul autorităților centrale. La ultimul alineat, el prevedea că: „Impozitele votate de consiliile județene și comunale trebuie să primească confirmarea puterii legiuitoare și întărirea domnului”¹⁰. Aplicarea sa a adus însă noi dificultăți: introducerea acordului

⁶ Conform legii pentru înființarea consiliilor județene din 1864, comitetele permanente erau formate din câte trei membri aleși din rândul consilierilor județeni, de către colegii lor, și prezidate de prefecți. Ele aveau ca principală atribuție gestionarea „intereselor exclusiv locale” ale districtelor în perioada în care consiliile județene nu erau în sesiune (Ioan M. Bujoreanu, *Colecțiune de legiuirile României vechi și noi: câte s-au promulgat până la finele anului 1870*, vol. 1.2, București, 1873, p. 866-876).

⁷ *Ibidem*, p. 882.

⁸ Sistem în care autoritățile centrale au dreptul de a confirma deciziile „autorităților locale sau speciale” (Paul Negulescu, *op. cit.*, p. 131-132).

⁹ Dimitrie A. Sturdza (ed.), *Domnia regelui Carol I, fapte-cuvântări-documente*, tomul I, 1866-1876, București, 1906, p. 158-159; Constantin I. Băicoianu, *Istoria politicii noastre vamale și comerciale de la Regulamentul Organic și până în prezent. Relațiunile noastre comerciale cu Germania, Austro-Ungaria, Anglia, Franța, Italia și Rusia de la 1871 la 1902*, vol. I, partea I, București, 1904, p. 53.

¹⁰ *Desbaterile Adunării Constituante din anul 1866 asupra Constituțiunei și legii electorale din România*, publicate din nou în edițiune oficială de Alexandru Pencovici, București, 1883, p. 305.

parlamentar a făcut ca validarea noilor taxe să întârzie foarte mult, perturbând administrația locală¹¹. O reglementare mai precisă și mai pragmatică a rămas în seama unei legi speciale. Deși o inițiativă în acest sens a apărut, se pare, încă din timpul guvernării lui Dimitrie Ghica (1868-1870)¹², ea nu a ajuns să fie pusă în practică decât în anul 1871.

Proiectul de lege a trecut fără prea mari dificultăți de Camera Deputaților, fiind adoptat cu 71 de voturi „pentru” și 8 „împotrivă”. Față de versiunea prezentată plenului Adunării, a fost adoptat un singur amendament mai important, propus de conservatorii Alexandru Moruzi-Pecheanu și Manolache Costache Epureanu și de fracționiștii I. Agarici și I. Fătu: suprimarea unui articol (introdus de comitetul delegaților secțiunilor) prevăzând abrogarea taxelor „cari vor fi contrarii acestei legi”¹³. Mai complicat a fost traseul proiectului în Senat. În raportul comitetului delegaților secțiunilor, prezentat de fostul ministru al Justiției, Dimitrie Cariadgi, la 2/14 iulie, se cerea, astfel, respingerea sa, pe motiv că ar fi intrat în contradicție cu citatul articol 110 al constituției¹⁴. Deși Senatul a votat, în final, luarea în considerare a proiectului, urgența cu care trebuia dezbătută problema căilor ferate a făcut ca urmarea discuției să fie amânată pentru sesiunea de toamnă. Dezbaterile a fost reluate la 4/16 noiembrie, când „maturul corp” a adoptat proiectul, cu câteva mici amendamente și o majoritate de doar câteva voturi: 20 de senatori s-au pronunțat în favoarea sa, 12 „împotrivă”, iar doi s-au abținut¹⁵. Proiectul modificat a fost supus aprobării Camerei, care l-a adoptat cu 82 de voturi „pentru” și doar 2 „împotrivă”¹⁶.

Noua lege prevedea că taxele locale care nu depășeau o anumită valoare (stabilită prin același text legislativ) urmau să fie „aprobate de comitetul permanent respectiv și de Ministerul de Interne și sancționate prin ordonanță domnească, în urma unui aviz special al consiliului de miniștri”, eliminându-se, așadar, necesitatea votării lor de către Parlament. O excepție parțială se făcea, în plus, pentru taxele și contribuțiile propuse de consiliile comunale din București, Iași, Galați, Craiova, Brăila, Ploiești și Ismail, care nu aveau nevoie de aprobarea comitetului permanent, ci doar de cea a Ministerului de Interne, avizul consiliului de miniștri și sancțiunea domnească. Articolul II al legii stabilea că taxele „asupra

¹¹ După cum explica, în Parlament, Lascăr Catargiu: „(...) sunt mii de proiecte de lege pentru taxe cerute de comunele din țară, și pe cari Camerele n-au putut niciodată să le voteze pe toate. Din această cauză comunele stau într-o stare foarte mizerabilă, căci nu-și pot regula bugetele”. Desbaterile Senatului României (în continuare: DS), sesiunea extraordinară a anului 1871, ședința din 4/16 noiembrie 1871, p. 37.

¹² Conform afirmației de mai târziu a lui Lascăr Catargiu, propunerea de adoptare a unei legi a maximului taxelor comunale data „de când era d. Kogălniceanu ministru”. *MOF*, 5, 9/21 ianuarie 1873, ședința Adunării Deputaților din 20 decembrie 1872/1 ianuarie 1873, p. 25). Politicianul conservator nu se putea referi, desigur, decât la perioada 1868-1870.

¹³ *Ibidem*, 142, 1/13 iulie 1871, ședința Adunării Deputaților din 25 iunie/7 iulie 1871, p. 768.

¹⁴ *Ibidem*, 148, 8/20 iulie 1871, sumarul ședinței Senatului din 2/14 iulie 1871, p. 804.

¹⁵ DS, sesiunea extraordinară a anului 1871, ședința din 4/16 noiembrie 1871, p. 37-42.

¹⁶ *MOF*, 253, 14/26 noiembrie 1871, ședința Adunării Deputaților din 11/23 noiembrie 1871, p. 1310.

articolelor de consumațiune” care făceau obiectul legii nu puteau fi percepute „decât numai la momentul introducerii acelor articole în comuna unde ele sunt destinate pentru consumațiune” – prevedere necesară, după cum se explica în raportul delegaților secțiunilor Camerei, pentru „ca unele din comune să nu înțeleagă că sunt în drept a percepe taxele și asupra producțiunii”¹⁷. În același articol, erau enumerate 67 de taxe și contribuții aplicabile în comunele urbane și 16 aplicabile în comunele rurale, stabilindu-se și cuantumul maxim supus procedurii de aprobare stabilite prin articolul I. Pe listă figurau diverse mărfuri (vin, gaz, zahăr, cafea etc.), eliberarea actelor de naștere sau căsătorie, organizarea de baluri publice și reprezentatii de teatru, vânzarea sau sacrificarea animalelor și mai multe categorii de proprietăți imobiliare din mediul urban. În sfârșit, articolul III prevedea că mărirea taxelor peste cuantumul prevăzut de lege și înființarea unor taxe noi aveau nevoie de „aprobarea corpurilor legiuitoare”¹⁸.

Deși problematică din punct de vedere constituțional (după cum atrăsese atenția, în raportul său, comitetul delegaților secțiunilor Senatului), legea maximumului taxelor și contribuțiilor comunale era utilă din cel puțin două puncte de vedere. Ea înlătura în mare măsură greoaia, nepractica supraveghere parlamentară a taxelor locale, instituind un sistem de compromis între legea din 1864 și sistemul schițat prin constituție. În același timp, prin taxarea mărfurilor la intrarea în comune, legea le dădea autorităților locale posibilitatea de a-i feri pe producătorii din satele și orașele pe care le administrau atât de concurența autohtonă provenită din alte localități, cât și de cea străină, având, astfel, un anumit potențial protecționist¹⁹.

În aceeași sesiune parlamentară, la 3/15 februarie 1872, Camera Deputaților a luat în discuție un proiect de revizuire a legii consiliilor județene din 31 martie/12 aprilie 1864, pe care l-a aprobat a doua zi, după adoptarea unor mici modificări, cu 57 de voturi „pentru” și 18 „împotriva”²⁰. La 22 februarie/5 martie, proiectul a fost luat în discuție de Senat. Comitetul delegaților secțiunilor a propus un singur amendament important – renunțarea la prevederea conform căreia directorii prefecturilor urmau să devină secretari ai comitetelor permanente²¹. În cele din urmă, legea a trecut fără modificări, în ședința de a doua zi (cu 32 de voturi „pentru”, 4 „împotriva” și 7 abțineri)²².

¹⁷ *Ibidem*, 141, 29 iunie/11 iulie 1871, ședința Adunării Deputaților din 21 iunie/3 iulie 1871 (urmare), p. 757.

¹⁸ Pentru textul legii și instrucțiunile pentru aplicarea ei transmise de Lascăr Catargiu prefectilor, vezi *ibidem*, 262, 25 noiembrie/7 decembrie 1871, p. 1351-1352.

¹⁹ Constantin I. Băicoianu, *op. cit.*, vol. I, partea I, p. 53; Frederick Kellog, *Drumul României spre independență*, traducere de Laura Carmen Cuțitaru, ediție îngrijită și prefată de Victor Spinei, Iași, Institutul European, 2002, p. 140.

²⁰ *MOF*, 33, 12/24 februarie 1872, ședința Adunării Deputaților din 3/15 februarie 1872, p. 182-183; 34, 13/25 februarie 1872, aceeași, p. 188-190; ședința din 4/16 februarie 1872, p. 192; 35, 15/27 februarie, aceeași, p. 196-197.

²¹ DS, sesiunea ordinară 1871-1872, ședința din 22 februarie/5 martie 1872, p. 484-486.

²² *Ibidem*, ședința din 23 februarie/6 martie 1872, p. 501.

Modificarea legii consiliilor județene a însemnat, în primul rând, schimbarea manierei de alegere a membrilor și președinților lor. În locul colegiului electoral unic prevăzut de legea din 1864 pentru desemnarea celor dintâi²³, au fost instituite patru colegii, în conformitate cu sistemul folosit la alegerea deputaților, iar numărul consilierilor a fost fixat la 12 (câte trei de fiecare colegiu). Organizarea de alegeri parțiale odată la doi ani, pentru reînnoirea a jumătate dintre membrii consiliilor, era înlocuită prin realegerea tuturor consilierilor din patru în patru ani. Decretul domnesc din 4/16 septembrie 1864, conform căruia președintele consiliului județean era desemnat de guvern „din cei trei consilieri cari au întrunit cele mai multe voturi la alegere”²⁴, era abrogat, revenindu-se la sistemul inițial, prin care președintele era ales de membrii consiliului.

Modul de funcționare a comitetelor permanente și relația lor cu puterea centrală au fost, de asemenea, reformate. Directorii prefecturilor urmau, astfel, să îndeplinească și funcția de secretari ai comitetelor. Guvernul primea dreptul de a dizolva comitetele permanente fără a mai fi obligat să dizolve consiliile județene în ansamblul lor, evitând astfel, după cum explica Lascăr Catargiu în expunerea de motive a legii, să convoace colegiile electorale de fiecare dată când era nemulțumit de activitatea comitetelor²⁵. În sfârșit, comitetele permanente nu mai erau conduse, ca până atunci, de prefecți, ci de președinți numiți de domn, la propunerea ministrului de Interne, dintre cei trei membri ai lor. Prefectul rămânea reprezentant al guvernului pe lângă consiliu și comitet și executant al deciziilor lor. Este important de amintit că în regulamentul de aplicare a legii au fost specificate pentru prima dată (după cum a observat istoricul Andrei Florin Sora) regulile de funcționare ale cancelariei prefecturii²⁶.

Nu există un acord între specialiștii în istoria administrației publice privind caracterul reformei consiliilor județene din 1872. Manuel Guțan a considerat, spre exemplu, că ea conținea „elemente de deschidere spre descentralizare”²⁷, pe când Andrei Florin Sora a văzut-o ca pe o accentuare a centralizării administrative²⁸. În opinia mea, concluzia celui dintâi autor menționat este mai aproape de adevăr: alegerea președintelui consiliului județean, în locul numirii sale de către guvern, și

²³ Pentru vechea lege, vezi Ioan M. Bujoreanu, *op. cit.*, vol. 1.2, p. 866-876.

²⁴ *Ibidem*, p. 876.

²⁵ ANIC, fond Ministerul de Interne – Diviziunea Administrativă, dosar 229/1871, f. 11v.

²⁶ Vezi modificările în *MOF*, 73, 31 martie/12 aprilie 1872, p. 459. Vezi, de asemenea, circulara lui Lascăr Catargiu către prefecți, conținând explicații privind noile prevederi (*ibidem*, 74, 1/13 aprilie 1872, p. 467-468, și regulamentul de aplicare a legii (*ibidem*, 75, 2/14 aprilie 1872, p. 473). Pentru textul integral al legii revizuite, vezi Ioan M. Bujoreanu, *Appendice la colecțiunea de legiurile României vechi și noi câte s-au promulgat de la 1 ianuarie anul 1871 până la 1 ianuarie 1875 și în continuare*, vol. 2.1, F, *Legiuri administrative județane și comunale*, București, 1875, p. 41-50. Pentru comentarii asupra acestei reforme, vezi Paul Negulescu, *op. cit.*, p. 191; Anibal Teodorescu, *op. cit.*, p. 325-326; Paraschiva Căncea, Mircea Iosa, Apostol Stan (coord.), *Istoria parlamentului și a vieții parlamentare din România până la 1918*, București, 1983 (în continuare: *Istoria parlamentului...*), p. 215-217; Manuel Guțan, *op. cit.*, p. 153-156; Andrei Florin Sora, *op. cit.*, p. 225-226.

²⁷ Manuel Guțan, *op. cit.*, p. 155.

²⁸ Andrei Florin Sora, *op. cit.*, p. 226.

separarea funcției de prefect de aceea de președinte al comitetului permanent nu au putut fi acte de natură să crească influența puterii centrale asupra administrării județelor. Singura prevedere importantă a legii care a tins să accentueze centralizarea a fost numirea directorilor de prefecturi ca secretari ai comitetelor permanente, care a avut, probabil, la bază, pe lângă dorința guvernului de a face economii²⁹, și reticența reprezentanților puterii executive de a le lăsa comitetelor o prea mare libertate de mișcare. Mai trebuie spus că guvernarea liberală din 1876-1888 a făcut încă un pas în direcția descentralizării la nivel districtual: prin legea din 1883, președinții comitetelor permanente, instituți de conservatori, au luat locul prefectilor ca executanți ai deciziilor comitetelor și consiliilor județene³⁰.

Cea mai importantă măsură privitoare la administrația locală adoptată în timpul guvernării Lascăr Catargiu – prin conținut și impact politic, dacă nu prin rezistența sa în timp – a rămas însă modificarea legii comunale din 1864³¹. Ideea avea o istorie lungă: chiar în anul următor adopției ei (1865), generalul Ioan Emanoil Florescu propusese un proiect de lege prin care se încerca limitarea fărâmițării administrative rezultate din instituirea unor comune de foarte mici dimensiuni. Prin proiectul propus de general, numărul minim de familii necesar pentru înființarea unei comune rurale era mărit de la 100 la 300, iar pentru comunele urbane era stabilită o limită inferioară de 600 de familii. După lovitura de stat din 11/23 februarie 1866, Ion Ghica depusese, în calitate de ministru de Interne, un proiect care limita tutela administrativă exercitată de autoritățile superioare asupra comunelor. Și mai departe mersese proiectul depus, din inițiativă parlamentară, în anul 1871, prin care aprobarea autorităților superioare pentru actele comunelor urbane era înlăturată complet³². Trebuie precizat, în fine, că însuși Mihail Kogălniceanu, ministrul care patronase, în 1864, adoptarea legii comunale, a elaborat, în perioada în care a revenit la conducerea Ministerului de Interne (1868-1870), un proiect de modificare a acesteia³³.

Proiectul din 1874 a intrat în dezbaterile Camerei Deputaților la 24 ianuarie/5 februarie, după un lung și anevoios proces de negociere. Un prim proiect, anunțat prin mesajul tronului la deschiderea primei sesiuni a corpurilor legiuitoare din timpul guvernării Catargiu (mai 1871) și care era deja depus în octombrie 1872 (după cum rezultă dintr-un referat al prim-ministrului către consiliul de miniștri)³⁴, a fost retras din dezbatere³⁵. Apoi, delegații secțiunilor Adunării au organizat o serie de întruniri în casa fostului ministru Gheorghe Manu – care avea, în final, să fie desemnat raportor al proiectului – în cadrul cărora au

²⁹ După cum afirma și Lascăr Catargiu în circulara deja amintită.

³⁰ Paul Negulescu, *op. cit.*, p. 191; Andrei Florin Sora, *op. cit.*, p. 227.

³¹ Textul legii la Ioan M. Bujoreanu, *Collecțiune...*, vol. 1.2, p. 877-887.

³² Paul Negulescu, *op. cit.*, p. 249-250.

³³ După cum se afirma în raportul comitetului delegaților secțiunilor asupra proiectului din 1874 (MOF, 23, 29 ianuarie/10 februarie 1874, ședința Adunării Deputaților din 24 ianuarie/5 februarie 1874, p. 133).

³⁴ *Ibidem*, 111, 25 mai/6 iunie 1871, p. 597; 228, 13/25 octombrie 1872, p. 1267.

³⁵ Paul Negulescu, *op. cit.*, p. 250.

lucrat la modificarea sa, împreună cu Lascăr Catargiu³⁶. Totuși, ministrul de Interne și deputații nu au putut ajunge la un acord asupra tuturor punctelor de divergență: în final, Camera a luat în dezbateră două propuneri legislative – una a guvernului și cealaltă a comitetului delegaților secțiunilor (format din Gheorghe Manu, George Brătianu, C. Aninoșanu, Panait Filittis, Leon Ghica, Mihail Kogălniceanu, Gheorghe Grigore Cantacuzino și, după numirea celui din urmă ca ministru al Lucrărilor Publice, Ștefan Greceanu)³⁷.

Între cele două proiecte existau câteva diferențe importante. În ceea ce privește numărul de locuitori necesari pentru înființarea unei comune, ministrul de Interne și comitetul erau de acord că limita minimă stabilită prin legea din 1864 (100 de familii sau 500 de persoane) trebuia modificată. Dacă însă guvernul propusese ca viitoarele comune să includă cel puțin 1.000 de familii fiecare, delegații redusese numărul lor la 500. Drepturile de alegător pentru consiliile comunale au fost stabilite de guvern pe baza unui sistem destul de complicat. Pentru comunele rurale era menținut colegiul instituit în 1864 (electori fiind cei care plăteau minimum 18 lei noi către stat, în impozite directe, echivalentul aproape exact al celor 48 de lei vechi prevăzuți de legea în vigoare). În schimb, a treia parte dintre consilieri avea să fie aleasă de proprietarii care plăteau un impozit funciar de minimum 180 de lei, pentru imobile situate în comunele în care avea loc alegerea, sau, în lipsa unor cetățeni care să îndeplinească această condiție, de cei care plăteau cele mai mari impozite. Proiectul comitetului delegaților avea prevederi asemănătoare, dar censul minim cerut de la „marii proprietari” comunali era redus de la 180 la 120 de lei. Colegiul urban, format din toți contribuabilii care plăteau impozite de minimum 80 de lei vechi (în orașele cu 3.000-15.000 de locuitori) sau 110 lei vechi (în cele de peste 15.000 de locuitori), ori dețineau o patentă de negustor sau meșteșugar „până la a cincea clasă inclusiv”, era înlocuit de guvern printr-un sistem în care alegătorii erau împărțiți în colegii formate pe criterii de avere, iar orașele erau clasificate nu doar în funcție de mărime, ci și de statut. În așezările urbane care nu erau reședințe de județ se instituiau, astfel, două colegii: colegiul I era format din cei care plăteau impozite de minimum 40 de lei, iar colegiul II – din cei care plăteau impozite de cel puțin 30 de lei. În reședințele de județ, corpul electoral urma să fie împărțit tot în două colegii: primul avea să fie compus din alegători care plăteau impozite de cel puțin 60 de lei „pentru imobile situate în comuna respectivă”, iar cel de-al doilea – din plătitori de impozite directe „de orice natură” de minimum 40 de lei. În cele șapte orașe mari (București, Iași, Craiova, Galați, Brăila, Botoșani și Ploiești) erau instituite trei colegii, cu următoarele limite de cens: 200 de lei pentru colegiul I, 80 de lei pentru colegiul II și 40 de lei pentru colegiul III. Comitetul delegaților propunea un sistem mai

³⁶ După relatarea de mai târziu a prim-ministrului (*MOF*, 39, 20 februarie/3 martie 1876, ședința Adunării Deputaților din 7/19 februarie 1876, p. 1013).

³⁷ *MOF*, 23, 29 ianuarie/10 februarie 1874, ședința Adunării Deputaților din 24 ianuarie/5 februarie 1874, p. 133-138; 33, 10/22 februarie 1874, ședința Adunării Deputaților din 30 ianuarie/11 februarie 1874, p. 197.

simplu și mai puțin restrictiv: trei colegii pentru toate comunele urbane. Limitele de cens erau: pentru colegiul I – 120 de lei, pentru colegiul II – 50 de lei, iar pentru colegiul III – contribuția minimă, formată din impozitul personal și cel pentru șosele. Comitetul a respins, pe de altă parte, în unanimitate, propunerea din proiectul guvernului prin care „străinii de rit creștin” din porturile dunărene puteau fi „alegători și eligibili”, dacă ar fi fost domiciliați în respectivele orașe vreme de cel puțin cinci ani și ar fi renunțat „la orice protecție străină în ce privește esercițiul funcțiunii lor”³⁸. Nici varianta de compromis propusă de Leon Ghica, unul dintre membrii comitetului, prin care „străinii creștini, proprietari de imobile” aveau să poată alege comisii „de trei sau cinci membri”, care să ia parte la dezbaterile consiliilor comunale privind lucrări edilitare, nu fusese acceptată de majoritatea colegilor săi.

Guvernul și comitetul delegaților au căzut de acord în ceea ce privea schimbarea modului de selectare a primarilor. Legea din 1864 prevedea desemnarea acestora, în comunele rurale, de către sătenii cu drepturi de alegător și confirmarea lor de către prefecți. Ediliile orașelor erau numiți de domn „dintre acei trei consilieri cari vor fi întrunit voturi mai multe la alegeri”. În proiectul său, Lascăr Catargiu cerea ca toți primarii să fie numiți, fie de domn, la recomandarea ministrului de Interne (în orașe), fie de ministrul de Interne, la recomandarea prefectului și după avizul comitetului permanent (în comunele rurale). Autoritățile centrale urmau să îi poată desemna dintre toți alegătorii comunali. Majoritatea delegaților a acceptat principiul numirii primarilor de către guvern, cerând însă ca ei să fie selectați dintre consilierii aleși. În fine, proiectul comitetului prevedea instituirea unui comitet comunal, cu atribuții executive, ales de consiliu și prezidat de primar.

Dezbaterea proiectului de către Adunarea Deputaților a durat două săptămâni, iar rezultatul a fost un compromis între versiunea guvernului și cea a comitetului delegaților³⁹. Cel dintâi a avut câștig de cauză în ceea ce privea problema comitetului comunal (a cărui eliminare din textul final a obținut-o)⁴⁰, precum și în probleme de mai mică importanță: durata mandatelor consilierilor comunali sau procedura de formare a noilor circumscripții comunale⁴¹. În ceea ce privea configurarea colegiilor pentru alegerea consilierilor, Camera a adoptat un amendament al lui Ștefan Greceanu, asemănător cu varianta propusă de Lascăr

³⁸ Străinii fuseseră eligibili ca membri ai eforiilor orașelor Moldovei (predecesoarele consiliilor comunale) în perioada regulamentară, în condiții asemănătoare celor prevăzute în proiectul guvernului (*Regulamentul Organic al Moldovei*, ediție integrală realizată de Dumitru Vitcu și Gabriel Bădărău, cu sprijinul lui Corneliu Istrati, Iași, Editura Junimea, 2004, p. 425-426).

³⁹ După cum sublinia, în ultima zi de dezbateri, ministrul Justiției, Alexandru Lahovary (*MOF*, 40, 19 februarie/3 martie 1874, ședința Adunării Deputaților din 7/19 februarie 1874, p. 249).

⁴⁰ *Ibidem*, 33, 10/22 februarie 1874, ședința Adunării Deputaților din 29 ianuarie/10 februarie 1874 (urmăre), p. 196.

⁴¹ *Ibidem*, 36, 14/26 februarie 1874, ședința Adunării Deputaților din 31 ianuarie/12 februarie 1874 (urmăre), p. 220; 40, 19 februarie/3 martie 1874, ședința Adunării Deputaților din 7/19 februarie 1874, urmăre, p. 251).

Catargiu și asumat de guvern⁴². Comitetul delegaților și-a impus, în schimb, opiniile în ceea ce privea numărul minim de familii necesar pentru înființarea comunelor⁴³, neacceptarea străinilor „de rit creștin” ca electori și aleși în orașele de la Dunăre⁴⁴, modul în care urmau să fie desemnați primarii⁴⁵ și cuantumul salariilor edililor și consilierilor comunali⁴⁶. Legea a trecut, în cele din urmă, de Cameră (cu 59 de voturi „pentru”, 32 „împotriva” și o abținere) la 7/19 februarie 1874⁴⁷. Senatul a făcut câteva modificări în textul legii – cele mai notabile fiind clarificarea modului de reprezentare a proprietarilor din colegiul I rural și impunerea validării de către Parlament a împrumuturilor făcute de comune, în cazul în care ele ar fi depășit un plafon stabilit în funcție de statutul fiecărei unități administrative (comună rurală, comună urbană neavând statut de reședință de județ, comună urbană reședință de județ, oraș mare)⁴⁸. Proiectul modificat a fost aprobat de Adunare cu 53 de voturi „pentru” și 28 „împotriva”⁴⁹.

Varianța finală a legii a fost promulgată la 5/17 aprilie 1874⁵⁰. Prin articolul 4, numărul minim de contribuabili⁵¹ necesar pentru formarea unei comune era stabilit la 500, putând fi totuși admise excepții pentru diverse „împrejurări locale” (depărtarea prea mare a satelor unul de altul ori raritatea populației). Articolul 21 detalia principalele modificări aduse prevederilor electorale. În mediul rural urmau să funcționeze astfel două colegii: cel dintâi era format din cei care plăteau un impozit funciar de minimum 120 de lei „pentru proprietăți situate în aceeași comună”. La acest colegiu, drepturile electorale puteau fi exercitate și prin intermediul unor delegați. În cazul în care colegiul era format doar din trei

⁴² *Ibidem*, 33, 10/22 februarie 1874, ședința Adunării Deputaților din 30 ianuarie/11 februarie 1874, p. 199; 34, 12/24 februarie 1874, aceeași, p. 204; 36, 14/26 februarie 1874, ședința Adunării Deputaților din 31 ianuarie/12 februarie 1874 (urmare), p. 218.

⁴³ *Ibidem*, 33, 10/22 februarie 1874, ședința Adunării Deputaților din 29 ianuarie/10 februarie (urmare), p. 194.

⁴⁴ Propunerea a fost susținută cu foarte puțină convingere de miniștrii Lascăr Catargiu, Vasile Boerescu și Alexandru Lahovary. Cel din urmă a declarat chiar că „ministerul vine chiar el și abandona modificarea propusă, fără chiar s-o mai apere, lăsând-o cu totul la aprecierea Camerei” (*ibidem*, ședința Adunării Deputaților din 30 ianuarie/11 februarie 1874, p. 197-199). Nici amendamentul lui Grigore Ventura, prin care străinilor li s-ar fi acordat doar posibilitatea de a deveni consilieri municipali în aceleași orașe, nu a fost acceptat de deputați (*ibidem*, 36, 14/26 februarie 1874, ședința Adunării Deputaților din 1/13 februarie 1874, p. 221).

⁴⁵ *Ibidem*, 38, 16/28 februarie 1874, ședința Adunării Deputaților din 6/18 februarie 1874, p. 235.

⁴⁶ Versiunea comitetului, adoptată în cele din urmă de Cameră, prevedea acordarea unor lefuri mai mici decât cele din proiectul guvernului (*ibidem*, p. 237; 39, 17 februarie/1 martie 1874, aceeași, p. 243-244).

⁴⁷ *Ibidem*, 40, 19 februarie/3 martie 1874, ședința Adunării Deputaților din 7/19 februarie 1874 (urmare), p. 251.

⁴⁸ Proiectul astfel modificat a fost adoptat cu 40 de voturi contra 11 (DS, sesiunea ordinară 1873-1874, ședința din 1/13 martie 1874, p. 421-431).

⁴⁹ *MOF*, 69, 24 martie/5 aprilie 1874, ședința Adunării Deputaților din 13/25 martie 1874, p. 459.

⁵⁰ *Ibidem*, 79, 9/21 aprilie 1874, p. 531-533.

⁵¹ Termenul „familii” fusese înlocuit în textul legii prin acela de „contribuabili” în urma adoptării de către Cameră a unui amendament în acest sens, depus de C. Aninoșanu (*ibidem*, 33, 10/22 februarie 1874, ședința Adunării Deputaților din 29 ianuarie/10 februarie 1874, urmare, p. 194).

alegători, ei erau membri de drept ai consiliului comunal, în cadrul căruia puteau fi reprezentați, de asemenea, prin delegați. Dacă în comună existau mai puțin de trei proprietari care să plătească impozitul minim de 120 de lei, restul consilierilor colegiului I urmau să fie aleși de electorii colegiului II. Cum în localitățile cu până la 5.000 de locuitori consiliul comunal era format din nouă reprezentanți (conform art. 17 al legii), rezulta că proprietarii mai bogați aveau să controleze a treia parte din consiliu. Pentru dobândirea dreptului de alegător în cadrul colegiului II, erau, în schimb, suficiente plata impozitului personal și a contribuției pentru șosele și domicilierea vreme de cel puțin doi ani în comuna în care avea loc scrutinul. Se mențineau, astfel, condițiile de cens prevăzute în vechea lege pentru colegiul unic rural⁵², fiind înăsprite cele privind reședința (în 1864, legiuitorul prevăzuse o perioadă de domiciliere de doar șase luni). Tot două colegii erau prevăzute pentru comunele urbane care nu erau reședințe de județ: primul era format din cei care plăteau un impozit funciar de minimum 60 de lei, apartenența la cel de-al doilea fiind condiționată de plata acelorași impozite ca în cazul comunelor rurale. Reședințele de județ își alegeau consilierii în cadrul a trei colegii, alcătuite din plătitorii unor impozite funciare de 120 de lei (pentru colegiul I), 60 de lei (pentru colegiul II) și ai impozitului personal și contribuției pentru șosele (colegiul III). În sfârșit, în cele șapte mari orașe prevăzute în proiectul guvernului, la care se adăuga și Ismailul, erau înființate patru colegii: primele trei erau formate din cei care plăteau impozite funciare de 200, 100 și, respectiv, 60 de lei, iar cel de-al patrulea – din toți cei care plăteau impozitul personal și contribuția pentru șosele. Fiecare colegiu desemna un număr egal de consilieri; când numărul lor avea să fie „nedivizibil exact”, cele mai numeroase colegii urmau să aleagă câte un consilier în plus.

Articolul 31 prevedea convocarea tuturor colegiilor electorale odată la patru ani, fiind eliminată astfel reînnoirea parțială a consiliilor la jumătatea existenței lor, prevăzută în legea din 1864. Prin același articol, era clarificată problema duratei mandatelor consiliilor alese în urma dizolvărilor, asupra căreia apăruseră interpretări diferite în 1868 și 1872⁵³. Se stabilea, astfel, ca ele să „împlinească termenul” consiliilor dizolvate, în afara cazului în care scrutinul avea loc în ultima jumătate de an dinaintea termenului alegerilor locale generale: în această eventualitate, consiliul ales „pentru înlocuirea celui dizolvat” avea să „rămână în funcțiune patru ani, plus acele șase luni”. Erau prevăzute, de asemenea, sancțiuni mai aspre pentru consilierii absenteiști: dacă vechea lege stipula că ei aveau să primească amenzi al căror quantum urma să fie stabilit prin regulamentele

⁵² Contribuția personală era stabilită la 36 de lei, iar impozitul pentru șosele – la 12 lei, având, așadar, împreună, exact valoarea fixată în 1864 pentru dobândirea drepturilor electorale (Ioan M. Bujoreanu, *Collecțiune...*, vol. 1.3, p. 1241; 1249). În 1874, legiuitorul a preferat să enumere taxele a căror plată condiționa înscrierea în listele de alegători în loc să fixeze o sumă exactă, luând probabil în calcul eventuale măririi ale respectivelor contribuții.

⁵³ În 1868, toate consiliile comunale fuseseră realese, pe când în 1872 consiliile dizolvate și realese între timp își continuaseră funcționarea (*MOF*, 228, 13/25 octombrie 1872, p. 1267).

de ordine și serviciu interior ale consiliilor comunale, articolul 68 al legii modificate prevedea, în plus, destituirea celor care lipseau „fără motiv legitim” de la trei ședințe consecutive ale unei sesiuni ordinare.

Legiuitorul din 1874 a fost mai puțin intransigent decât cel din 1864 în privința tutelei administrative, permițându-le consiliilor comunale să încheie acte de vânzare ori cumpărare, schimburi de bunuri imobiliare „sau de drepturi ale comunei” a căror valoare nu depășea 3.000 de lei fără aprobarea comitetului permanent sau a Ministerului de Interne (art. 76). Pe de altă parte, el a generalizat numirea primarilor de către guvern, atât în comunele urbane cât și în cele rurale, din rândul tuturor consilierilor aleși (art. 82). O concesie făcută principiului descentralizării a fost permisiunea acordată primarilor comunelor urbane să își aleagă singuri ajutoarele dintre membrii consiliilor; excepție făceau doar cele opt orașe mari, în care numirea ajutoarelor era de competența puterii executive (art. 83). Se renunța, astfel, la sistemul instituit în 1864, prin care toate ajutoarele de primar erau desemnate de guvern. Prin articolul 87, primarii erau însărcinați și cu numirea și revocarea funcționarilor comunei (în conformitate cu vechea lege, secretarii și copiiștii primăriilor erau numiți și revocați de consiliile comunale, cu aprobarea comitetelor permanente).

Modificarea legii comunale din 1874 a fost o încercare de a reforma administrația locală într-un sens pragmatic și elitist. Stabilirea unui nou prag minim pentru formarea comunelor rurale a avut ca efect reducerea semnificativă a numărului lor. Trasarea noilor circumscripții s-a făcut în urma adoptării unei legi speciale, promulgate la 4/16 iulie 1875⁵⁴. După estimarea ministrului de Interne, din 3.000 de comune existente înainte de reformă au rămas doar 1.400⁵⁵ – fapt care a avut drept consecință reducerea cheltuielilor publice și le-a dat, în principiu, autorităților o bază mai largă pentru recrutarea unor funcționari comunali competenți. Nu în ultimul rând, Lascăr Catargiu a reușit să își atingă parțial obiectivul de simplificare a administrației urmărit prin proiectul de reorganizare retras în 1871. Sistemul electoral instituit prin legea din 1874 a fost mai complex și, în același timp, mai „aristocratic” față de cel stabilit în urmă cu 10 ani. Totodată, modul de alegere a consilierilor a devenit mai asemănător cu cele folosite pentru alegerea Parlamentului și a consiliilor județene, realizându-se astfel o anumită armonizare a manierei în care erau desemnați reprezentanții centrali și locali. Organizarea scrutinelor a căpătat o formă mai simplă și mai clară, prin eliminarea reînnoirilor parțiale și prin clarificarea regulilor de urmat în cazul dizolvării consiliilor. În ceea ce privea relația autorităților locale cu guvernul, legea din 1874 a adus o anumită relaxare a tutelei administrative, care s-a făcut simțită mai mult în cazul consiliilor cu venituri și cheltuieli mici din mediul rural și mai puțin în orașe (suma de 3.000 de lei fiind de-a dreptul ne semnificativă pentru bugetul celor mai

⁵⁴ *Ibidem*, 163, 26 iulie/7 august 1875, p. 3677-3700. Vezi și circulara lui Lascăr Catargiu privind aplicarea legii, în *ibidem*, 168, 1/13 august 1875, p. 3834.

⁵⁵ *Ibidem*, 270, 6/18 decembrie 1875, ședința Adunării Deputaților din 2/14 decembrie 1875, p. 6445.

importante localități urbane)⁵⁶. Legiuitorul a generalizat, în schimb, sistemul numirii primarilor, stipulând, în același timp, desemnarea celor din orașe dintre toți consilierii comunali (și nu doar „dintre acei trei consilieri cari vor fi întrunit voturi mai multe la alegeri”, după cum prevedea legea din 1864) și dându-le acestor primari numiți atribuția selectării funcționarilor din comune. Importanta și atât de complicata, din punct de vedere politic, reformă comunală introdusă de conservatori a fost, oricum, mai degrabă efemeră: cele mai importante prevederi ale legii din 1874 au fost abrogate după înlăturarea de la putere a guvernului condus de Lascăr Catargiu, prin legile din 1876 și 1882⁵⁷.

Legislația administrativă a guvernării conservatoare din 1871-1876 nu poate fi încadrată în mod rigid în categoria „centralismului” sau în cea a „descentralizării” fără a neglija atât conținutul, cât și contextul adoptării ei. Eliminarea controlului parlamentar asupra unor taxe locale, libertatea parțială a tranzacțiilor operate de comune, alegerea președinților consiliilor județene sau separarea funcției de prefect de aceea de președinte al comitetului permanent au încurajat autonomia instituțiilor locale și județene, pe când generalizarea numirii primarilor sau desemnarea de către cei din urmă a funcționarilor locali au avut un efect diametral opus. Situația poate fi explicată prin faptul că problema centralizării ori descentralizării administrative în sine nu a stat în atenția factorilor de decizie ai guvernării conservatoare. Atât cu ocazia dezbaterii celor trei legi analizate în rândurile de mai sus, cât și cu alte prilejuri, inițiatorul lor, prim-ministrul Lascăr Catargiu, a insistat asupra eficienței administrative și a economiei – esențială într-o perioadă de cheltuieli publice mari și deficite bugetare aproape endemice – raporturile dintre autoritățile centrale și cele locale rămânând în plan secund. Mult timp și putere de persuasiune au fost, de asemenea, consumate de membrii guvernului și ai majorității parlamentare pentru a justifica noile și complexe reguli de alegere a consilierilor comunali. Rezultate ale unor necesități practice și, în cazul legii comunale, ale unor negocieri politice tensionate, reformele conservatoare nu au pus sub semnul întrebării modelul administrativ dominant. Nici profilul ministrului de Interne, puțin interesat de dezbateri principiale, și nici contextul imediat, dominat de probleme precum căile ferate, echilibrarea bugetului, credibilitatea externă a principatului sau înființarea creditului funciar – nu au predispus guvernul Lascăr Catargiu la rediscutarea sa.

⁵⁶ Paul Negulescu, *op. cit.*, p. 250.

⁵⁷ Pentru legea din 1874, vezi și *ibidem*, p. 250-251; *Istoria parlamentului...*, p. 217-219. O analiză detaliată a întregii legislații comunale din perioada domniei lui Carol I se găsește la Manuel Guțan, *op. cit.*, p. 162-188.

ABREVIERI

<i>AARMSI</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice
<i>AARMSL</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Literare
<i>AARPAD</i>	= „Analele Academiei Române”, seria II, București, 1879-1916
<i>AA.SS.</i>	= <i>Acta Sanctorum</i> , ed. Bollandisti, III ^a ediție, Parigi 1863-1870
<i>AB</i>	= Arhivele Basarabiei
<i>ACNSAS</i>	= Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității
<i>AE</i>	= L'Année Epigraphique, Paris
<i>AIR</i>	= Arhiva Istorică a României
<i>AIAC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj
<i>AIIAI</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>AIIC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Cluj
<i>AIINC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Națională, Cluj
<i>AIIX</i>	= Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>ALIL</i>	= Anuarul de Lingvistică și Istorie Literară, Iași
<i>ALMA</i>	= <i>Archivum Latinitatis Medii Aevi</i> . Genève.
<i>AM</i>	= Arheologia Moldovei, Iași
<i>AMAE</i>	= Arhiva Ministerului Afacerilor Externe
<i>AmAnthr</i>	= American Anthropologist, New Series, Published by Wiley on behalf of the American Anthropological Association
<i>AMM</i>	= Acta Moldaviae Meridionalis, Vaslui
<i>AMMB</i>	= Arhiva Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași
<i>AMN</i>	= Acta Musei Napocensis
<i>AMR</i>	= Arhivele Militare Române
<i>AMS</i>	= Anuarul Muzeului din Suceava
<i>ANB</i>	= Arhivele Naționale, București
<i>ANC</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Cluj
<i>ANSMB</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Municipiului București
<i>ANG</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Galați
<i>ANI</i>	= Arhivele Naționale, Iași
<i>ANIC</i>	= Arhivele Naționale Istorice Centrale
<i>ANR-Cluj</i>	= Arhivele Naționale, Cluj-Napoca
<i>ANR-Sibiu</i>	= Arhivele Naționale, Sibiu
<i>ANRM</i>	= Arhivele Naționale ale Republicii Moldova, Chișinău
<i>ANRW</i>	= Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, Berlin-New York
<i>ANSMB</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Municipiului București
<i>ANV</i>	= Arhivele Naționale, Vaslui
<i>AO</i>	= Arhivele Olteniei
<i>AP</i>	= Analele Putnei
<i>APH</i>	= Acta Poloniae Historica, Varșovia
<i>AqLeg</i>	= <i>Aquila Legionis. Cuadernos de Estudios sobre el Ejército Romano</i> , Salamanca
<i>AR</i>	= Arhiva Românească
<i>ArchM</i>	= Archiva Moldaviae, Iași
<i>ArhGen</i>	= Arhiva Genealogică
„Arhiva”	= „Arhiva”. Organul Societății Științifice și Literare, Iași
<i>ArhMold</i>	= Arheologia Moldovei

ASRR	= Arhiva Societății Române de Radiodifuziune
AȘUI	= Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași
ATS	= Ancient Textile Series, Oxbow Books, Oxford și Oakville
AUAIC	= Arhiva Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
AUB	= Analele Universității „București”
BA	= <i>Biblioteca Ambrosiana</i> , Roma, Città Nuova Editrice
BAR	= Biblioteca Academiei Române
BArchB	= Bundesarchiv Berlin
BAR int. ser.	= British Archaeological Reports, International Series
BBRF	= Buletinul Bibliotecii Române din Freiburg
BCIR	= Buletinul Comisiei Istorice a României
BCMI	= Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice
BCU-Iași	= Biblioteca Centrală Universitară, Iași
BE	= Bulletin Epigraphique
BF	= Byzantinische Forschungen, Amsterdam
BJ	= Bonner Jahrbücher, Bonn
BMI	= Buletinul Monumentelor Istorice
BMIM	= București. Materiale de istorie și muzeografie
BNB	= Biblioteca Națională București
BNJ	= Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher
BOR	= Biserica Ortodoxă Română
BS	= Balkan Studies
BSNR	= Buletinul Societății Numismatice Române
ByzSlav	= Byzantinoslavica
CA	= Cercetări arheologice
CAI	= Caiete de Antropologie Istorică
CartNova	= <i>La ciudad de Carthago Nova 3: La documentación epigráfica</i> , Murcia
CB	= Cahiers balkaniques
CBI	= <i>Der römische Weihebezirk von Osterburken. Corpus des griechischen und lateinischer Beneficiärer – Inschriften des Römischen Reiches</i> , Stuttgart
CC	= Codrul Cosminului, Suceava (ambele serii)
CCAR	= Cronica cercetărilor arheologice din România, CIMEC, București
CCh	= <i>Corpus Christianorum</i> , Turnhout
CChSG	= <i>Corpus Christianorum. Series Graeca</i>
CCSL	= <i>Corpus Christianorum Series Latina</i> , Turnhout, Brepols
CDM	= <i>Catalogul documentelor moldovenești din Arhivele Centrale de Stat</i> , București, vol. I-V; supl. I.
CDȚR	= <i>Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului</i> , București, vol. II-VIII, 1974-2006
Chiron	= Chiron: Mitteilungen der Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts, 1971
CI	= Cercetări istorice (ambele serii)
CIL	= <i>Corpus Inscriptionum Latinarum</i> , Berlin
CL	= Cercetări literare
CLRE	= <i>Consuls of the Later Roman Empire</i> , eds. R. S. Bagnall, A. Cameron, S. R. Schwartz, K. A. Worp, Atlanta, 1987
CN	= Cercetări Numismatice
CNA	= Cronica Numismatică și Arheologică, București
CSCO	= <i>Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium</i> , Louvain
CSEA	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiae Aquileiensis</i> , Roma, Città Nuova Editrice
CSEL	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum</i> , Wien, De Gruyter
CSPAMI	= Centrul de Studii și Păstrare a Arhivelor Militare Centrale, Pitești
CT	= Columna lui Traian, București

<i>CTh</i>	= <i>Codex Theodosianus</i> . Theodosiani, Libri XVI cum constitutionibus Sirmondianis, I, edidit adsumpto apparatu P. Kruegeri, Th. Mommsen, Hildesheim, 1970-1971
<i>Cv.L</i>	= Convorbiri literare (ambele serii)
„ <i>Dacia</i> ”, <i>N.S.</i>	= Dacia. Nouvelle Série, Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București
<i>DGAS</i>	= Direcția Generală a Arhivelor Statului
<i>DI</i>	= Diplomatarium Italicum
<i>DIR</i>	= <i>Documente privind istoria României</i>
<i>DIRRI</i>	= <i>Documente privind Istoria României. Războiul pentru Independență</i>
<i>DOP</i>	= Dumbarton Oaks Papers
<i>DTN</i>	= <i>Din trecutul nostru</i> , Chișinău
<i>DRH</i>	= <i>Documenta Romaniae Historica</i>
<i>EB</i>	= Études Balkaniques
<i>EBPB</i>	= Études byzantines et post-byzantines
<i>EDCS</i>	= <i>Epigraphik-Datenbank Clauss-Slaby</i> (http://www.manfredclauss.de/)
<i>EDR</i>	= <i>Epigraphic Database Roma</i> (http://www.edr-edr.it/default/index.php)
<i>EpigrAnat</i>	= Epigraphica Anatolica, Münster
<i>ERAsturias</i>	= F. Diego Santos, <i>Epigrafia Romana de Asturias</i> , Oviedo, 1959.
<i>EuGeSta</i>	= <i>Journal of Gender Studies in Antiquity</i>
<i>Gerión</i>	= Gerión. Revista de Historia Antigua, Madrid
<i>GB</i>	= Glasul Bisericii
<i>GCS</i>	= <i>Die Griechischen Christlichen Schriftsteller</i> , Leipzig, Hinrichs, 1897-1969
<i>GLK</i>	= <i>Grammatici Latini Keil</i>
<i>HEp</i>	= <i>Hispania Epigraphica</i> , Madrid
„ <i>Hierasus</i> ”	= <i>Hierasus</i> . Anuarul Muzeului Județean Botoșani, Botoșani
<i>HM</i>	= Heraldica Moldaviae, Chișinău
<i>HU</i>	= Historia Urbana, Sibiu
<i>HUI</i>	= Historia Universitatis Iassiensis, Iași
<i>IDR</i>	= <i>Inscripțiile din Dacia romană</i> , Bucurști-Paris
<i>IDRE</i>	= <i>Inscriptions de la Dacie romaine. Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie</i> , I-II, Bucarest, 1996, 2000
<i>IGLN</i>	= <i>Inscriptions grecques et latines de Novae</i> , Bordeaux
<i>IGLR</i>	= <i>Inscripțiile grecești și latine din secolele IV-XIII descoperite în România</i> , București, 1976
<i>IILPecs</i>	= <i>Instrumenta Inscripta Latina. Das römische Leben im Spiegel der Kleininschriften</i> , Pecs, 1991
<i>ILAlg</i>	= <i>Inscriptions latines d'Algérie</i> , Paris
<i>ILB</i>	= <i>Inscriptiones Latinae in Bulgaria repertae. Inscriptiones inter Oescum et Iatrum repertae</i> , Sofia, 1989
<i>ILD</i>	= <i>Inscripții latine din Dacia</i> , București
<i>ILN</i>	= <i>Inscriptiones latines de Novae</i> , Poznan
<i>ILLPRON</i>	= <i>Inscriptionum Lapidarium Latinarum Provinciae Norici usque ad annum MCMLXXXIV repertarum indices</i> , Berlin, 1986
<i>ILS</i>	= <i>Inscriptiones Latinae Selectae</i> , 1892
<i>IMS</i>	= <i>Inscriptiones Moesiae Superioris</i> , Belgrad
<i>IN</i>	= „Ioan Neculce”. Buletinul Muzeului Municipal Iași
<i>ISM</i>	= <i>Inscripțiile din Scythia Minor grecești și latine</i> , București, vol. I-III, 1983-1999
<i>JGO</i>	= <i>Jahrbücher für Geschichte Osteuropas</i>
<i>JL</i>	= Junimea literară
<i>JRS</i>	= The Journal of Roman studies, London
<i>LR</i>	= Limba română
<i>Lupa</i>	= <i>Ubi Erat Lupa</i> (http://lupa.at/)
<i>MA</i>	= Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț

<i>MCA</i>	= Materiale și cercetări arheologice
<i>MEF</i>	= <i>Moldova în epoca feudalismului</i> , vol. I-XII, 1961-2012, Chișinău
<i>MEFRA</i>	= <i>Mélanges de l'École française de Rome: Antiquité</i> , Roma
<i>MGH</i>	= <i>Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum auspiciis societatis aperiendis fontibus rerum Germanicarum medii aevi</i> , Berlin 1877-
<i>MI</i>	= Magazin istoric, București
<i>MIM</i>	= Materiale de istorie și muzeografie
<i>MM</i>	= Mitropolia Moldovei
<i>MMS</i>	= Mitropolia Moldovei și Sucevei
<i>MN</i>	= Muzeul Național, București
<i>MO</i>	= Mitropolia Olteniei
<i>MOF</i>	= Monitorul Oficial al României
<i>Navarro</i>	= M. Navarro Caballero, <i>Perfectissima femina. Femmes de l'élite dans l'Hispanie romaine</i> , Bordeaux, 2017.
<i>NBA</i>	= <i>Nuova Biblioteca Agostiniana</i> , Roma, Institutum Patristicum Augustinianum
<i>NDPAC</i>	= <i>Nuovo Dizionario Patristico e di Antichità Cristiane</i> , I, A-E, 2e edizione, Marietti, 2006; III, P-Z, 2e edizione, Marietti, 2008
<i>NEH</i>	= <i>Nouvelles études d'histoire</i>
<i>OI</i>	= Opțiuni istoriografice, Iași
<i>OPEL</i>	= <i>Onomasticon provinciarum Europae latinarum</i> , vol. I-IV, Budapesta-Viena, 1994-2002
<i>PG</i>	= <i>Patrologiae cursus completus, Series Graeca</i> , ed. J.-P. Migne, Paris, 1886-1912
<i>PIR</i>	= <i>Prosopographia Imperii Romani. Saec. I.II.III</i> , editio altera, Berlin.
<i>PLRE</i>	= <i>Prosopography of the Later Roman Empire</i> , 3 vol., eds. A. H. M. Jones, J. R. Martindale, and J. Morris, Cambridge, 1971-1992
<i>RA</i>	= Revista arhivelor
<i>RBAR</i>	= Revista Bibliotecii Academiei Române, București
<i>RC</i>	= Revista catolică
<i>RdI</i>	= Revista de istorie
<i>REByz</i>	= <i>Revue des Études Byzantines</i>
<i>RER</i>	= <i>Revue des études roumaines</i>
<i>RESEE</i>	= <i>Revue des études Sud-Est européennes</i>
<i>RGI</i>	= Revista Generală a Învățământului
<i>RHP</i>	= <i>Die römischen Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit. I: Die Inschriften</i> , Viena
<i>RHSEE</i>	= <i>Revue historique de Sud-Est européen</i>
<i>RI</i>	= Revista istorică (ambele serii)
<i>RIAF</i>	= Revista pentru istorie, arheologie și filologie
<i>RIB</i>	= <i>Roman Inscriptions of Britain</i> , Londra
<i>RIM</i>	= Revista de Istorie a Moldovei, Chișinău
<i>RIR</i>	= Revista istorică română, București
<i>RIS</i>	= Revista de istorie socială, Iași
<i>RITL</i>	= Revista de istorie și teorie literară
<i>RIU</i>	= <i>Die römischen Inschriften Ungarns</i> , Budapesta
<i>RJMH</i>	= <i>The Romanian Journal of Modern History</i> , Iași
<i>RM</i>	= Revista muzeelor
<i>RMD</i>	= <i>Roman Military Diplomas</i> , Londra
<i>RMM</i>	= <i>Römische Militärdiplome und Entlassungsurkunden in der Sammlung des Römisch-Germanischen Zentralmuseums</i> , Mainz
<i>RMM-MIA</i>	= Revista muzeelor și monumentelor, seria Monumente istorice și de artă
<i>RMR</i>	= Revista Medicală Română
<i>RRH</i>	= <i>Revue roumaine d'histoire</i>

<i>RRHA</i>	= Revue roumaine de l'histoire de l'art
<i>RRHA-BA</i>	= Revue Roumaine d'Histoire de l'Art. Série Beaux Arts
<i>RSIAB</i>	= Revista Societății istorice și arheologice bisericești, Chișinău
<i>Rsl</i>	= Romanoslavica
<i>SAHIR</i>	= Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae, București
<i>SAI</i>	= Studii și Articole de Istorie
<i>SANIC</i>	= Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale
<i>SCB</i>	= Studii și cercetări de bibliologie
<i>SCh</i>	= <i>Sources Chrétiennes</i> , Paris
<i>SCIA</i>	= Studii și cercetări de istoria artei
<i>SCIM</i>	= Studii și cercetări de istorie medie
<i>SCIV/SCIVA</i>	= Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie)
<i>SCN</i>	= Studii și Cercetări Numismatice, București
<i>SCȘI</i>	= Studii și cercetări științifice, Istorie
<i>SEER</i>	= The Slavonic and East European Review
<i>SHA</i>	= <i>Scriptores Historiae Augustae</i>
<i>SJAN</i>	= Serviciul Județean al Arhivelor Naționale
<i>SMIC</i>	= Studii și materiale de istorie contemporană, București
<i>SMIM</i>	= Studii și materiale de istorie medie, București
<i>SMIMod</i>	= Studii și materiale de istorie modernă, București
<i>SOF</i>	= Südost-Forschungen, München
<i>ST</i>	= Studii Teologice, București
<i>StAntArh</i>	= <i>Studia Antiqua et Archaeologica</i> , Iași
<i>T&MBYZ</i>	= <i>Travaux et Mémoires du Centre de recherches d'histoire et de civilisation byzantines</i>
<i>ThD</i>	= Thraco-Dacica, București
<i>TR</i>	= Transylvanian Review, Cluj-Napoca
<i>TV</i>	= Teologie și viața, Iași
<i>ZPE</i>	= Zeitschrift für Papyralogie und Epigraphik
<i>ZSL</i>	= Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde

•
ANALELE ȘTIINȚIFICE
ALE
UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA”
DIN IAȘI
(SERIE NOUĂ)

ISTORIE

TOM LXXI
2025

Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Nelu Zugravu (Iași), Neculai Bolohan (Iași), Alexandru-Florin Platon (Iași), Petronel Zahariuc (Iași), Ștefan S. Gorovei (Iași), Maria Magdalena Székely (Iași), Cristian Ploscaru (Iași), Claudiu Topor (Iași), Gabriel Leanca (Iași), Gheorghe Iacob (Iași), Ovidiu Buruiană (Iași), Victor Spinei, membru al Academiei Române (Iași), Ioan Aurel Pop, președintele Academiei Române (Cluj-Napoca), Ovidiu Cristea (București), Rudolf Dinu (București), Antal Lukács (București), Ion Eremia (Chișinău), Ion Varta (Chișinău), Dennis Deletant (Londra), Carol Iancu (Montpellier), Hans-Christian Maner (Mainz).

COMITETUL DE REDACȚIE:

Laurențiu Rădvan (redactor șef),
Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba, Ionuț Nistor, Adrian-Bogdan Ceobanu,
Adrian Vițalari (secretar de redacție),
Mihai-Bogdan Atanasiu (secretar de redacție).

Responsabilitatea pentru opiniile exprimate în textele publicate revine în exclusivitate autorilor.

Manuscrisele, cărțile și revistele propuse pentru schimb,
ca și orice corespondență se vor trimite redacției:

Laurențiu Rădvan

Facultatea de Istorie
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
B-dul Carol I 11,
700506, Iași, România
Tel.: 40-(0)232-20.12.74
e-mail: radvan@uaic.ro

ISSN 1221-843X
eISSN 2821-4617
Printed in Romania

CUPRINS

Andi Mihalache, <i>Seninul întortocheat al cerului: cromatică, istorie și cultură (I)</i>	7
Daniel Mirea, <i>Datarea a patru documente din timpul lui Sigismund de Luxemburg și al lui Vlad Dracul</i>	47
Alexandru Simon, Petru Aron, Iancu de Hunedoara și Mehmed al II-lea în ajunul bătăliei de la Belgrad: informații dintr-un „raport venețian de sinteză” de la sfârșitul lunii aprilie 1456	73
Livia-Ioana Potop, <i>Instrumente notariale din Transilvania medievală: considerații privind păstrarea și transmiterea unor surse arhivistice mai puțin obișnuite</i>	91
Mihai Covaliu, <i>Între diplomație și primejdie. O misiune moldovenească la Veneția (1505-1506)</i>	101
Andrei Constantin Sălăvăstru, <i>Rebels for the faith: The Sorbonne's seditious propaganda during the French Wars of Religion</i>	113
Gheorghe Lazăr, <i>Despre logofeții de taină ai Cancelariei Țării Românești. Studiu de caz: Iane Dâmboviceanu</i>	129
Elena Bedreag, <i>Înrudiri, cheltuieli și alte „mărunțușuri” în câteva documente patrimoniale din veacul al XVIII-lea</i>	157
Iulian Moga, <i>Saint Xenia's Feigned Foolishness</i>	179
Alexandru Gorea, <i>Focul din 1784 și reconfigurarea centrului puterii domnești la Iași</i>	191

Laurențiu Rădvan, <i>Considerații cu privire la un plan rusesc al Focșanilor (1828)</i>	211
Simion-Alexandru Gavriș, <i>Centralism și autonomie locală în legislația administrativă a guvernării Lascăr Catargiu (1871-1876)</i>	225
Simion Câlția, <i>Reglementarea prețului pâinii în București (sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea)</i>	237
Tamara Botez, <i>„Monarhia de rol” și portul popular ca formă de legitimare în România (sfârșitul sec. XIX – începutul sec. XX)</i>	259
Ciprian-Lucrețius Suciu, Florin Marinescu, <i>Duhovnici români la Sfântul Munte Athos: superiorul Antipa Dinescu</i>	275
Claudiu-Lucian Topor, <i>România în vecinătatea războiului: chestiunea înarmărilor între 1914 și 1916</i>	287
Ana-Maria-Ioana Lupășteanu, <i>Război și propagandă în Bucovina austriacă. Misiunea lui Nathan Eidinger la București (1915)</i>	309

Bianca Șendrea, <i>Structura mării proprietăți și agricultura din Transilvania după reforma agrară din 1921</i>	319
Ionel Doctoru, <i>Sediul Legației române de la Paris (1922-1930). Între aspirații și realitate</i>	333
Bogdan-Alexandru Schipor, <i>Dragoș Cotlarciuc, an (almost) unknown expert on Baltic Region at the Romanian Ministry of Foreign Affairs, 1938-1939</i>	343
Árpád Hornyák, <i>Depiction of Hungarians in 20th century Serbian history textbooks</i>	353
Geanina-Ancuța Costăș, <i>Relații culturale româno-britanice: o analiză a programului de schimburi culturale (1963-1965)</i>	369
Iana Balan, <i>Imperative politice, schimburi culturale și strategii universitare. Lectori ieșeni de limba română la Universitățile din Polonia în anii 1967-1989</i>	381
Lucica Iorga, Lucian Leuștean, <i>Tribulații în cadrul lagărului socialist: întâlnirea de la Ialta (2 august 1971), cu România personaj principal în absența (un document și câteva considerații)</i>	409
Victor Rizescu, <i>Marxism și naționalism, continuitate și ruptură. Două teme de sociologie istorică în patru etape ale istoriei românești</i>	437

<i>Recenzii și note bibliografice</i>	449
Duane W. Roller, <i>Imperiul Mării Negre. Gloria și decăderea lumii lui Mitridate cel Mare</i>, trad. Sergiu-Adrian Adam, București, Editura Humanitas, 2025, 372 p. (Alex-Marian Cornea); Martyn Rady, <i>Habsburgii. Ambiția de a stăpâni lumea</i>, traducere din limba engleză de Lia Decei, prefată de Matei Cazacu, București, Editura Corint, 2023, 585 p. (Ana-Maria-Ioana Lupășteanu); Avram Iancu – un om între oameni. <i>Lucrările Conferinței Internaționale: Avram Iancu – 200 de ani de la naștere: omul, contemporanii, epoca</i>, Deva, 9-10 mai 2024, coord. Ioan Bolovan, Ioan Sebastian Bara, Cluj-Napoca, Editura Academiei Române, Centrul de Studii Transilvane, 2024, 713 p. (Constantin Ciobanu); Pierre-Antoine Dessaux: <i>Vermicelles et coquillettes. Histoire d'une industrie alimentaire française</i>, Tours, Presses Universitaires François-Rabelais, 2023, 308 p. (Simion Călția); Carmen-Sorina Rîjnoveanu (coord.), <i>The wars of independence, diplomacy and society. New perspectives and approaches on the Great Eastern Crisis 1875-1878. Războaiele de independență, diplomație și societate. Noi perspective și abordări privind Marea Criză Orientală 1875-1878</i>, București, Editura Militară, 2023, 284 p. (Maria Cerniș); <i>Relații politice și militare româno-otomane-turce 1878-1989: documente</i>, volumul I, 1878-1938 = <i>Romanian-Ottoman-Turkish Political and Military Relations 1878-1989: documents</i>, volume I, 1878-1938, coord. Carmen-Sorina Rîjnoveanu, responsabil de vol. Manuel Stănescu, București, Editura Militară, 2023, 559 p. (Andrei Grigoraș); Eduard Andrei, Laurențiu Vlad, <i>Două istorii ale participării României la Expoziția Universală de la New York (1939-1940)</i>, Târgoviște, Cetatea de scaun, 2024, 281 p. (Mădălin Anghel); Constantin Hlihor, <i>Cu mâinile altora: România și războaiele prin intermediari în Africa (1970-1985)</i>, București, Corint, 2025, 364 p. (Teodor-Petru Bărgăoanu).	
<i>Abrevieri</i>	473

Reglementarea prețului pâinii în București (sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea)

Abstract: Our research aims to analyse how the Bucharest municipality regulated the price of bread between 1864 and 1912. In the first part of the article, we explain why bread had a special status, different from most other foods, which resulted in special interest from the authorities. We also present the administrative tools available to the City Hall, as well as the existing technological constraints. In the second part of the text, we analyse chronologically the various measures taken by successive City Hall administrations, highlighting the hesitations and reversals, the authorities' efforts to ensure cheap bread, but also the limits of the enacted measures. Finally, we discuss some general aspects related to the political concepts and administrative practices of the municipality.

Keywords: City policy; bread; price; food security; municipal administration; regulations; bakers.

Articolul nostru este parte a unei cercetări de lungă durată, dedicată modului în care municipalitatea bucureșteană a reglementat, controlat, transformat și facilitat (inclusiv prin investiții masive) producția și comerțul cu alimente. Preocupările de natură sanitară au fost precumpănitoare în perioada studiată, dar problema prețului a ocupat și ea un rol important în agenda conducerii Bucureștiului, în special atunci când era vorba de produse de bază, esențiale pentru viața de zi cu zi, cum ar fi carnea, lemnele de foc, dar mai ales pâinea.

În secolul al XIX-lea, prețul pâinii era condiționat, evident, de prețul materiilor prime și al muncii, de obligații fixe (taxe, impozite și chirii), de nivelul tehnologic care determina productivitatea muncii. Alături de acestea, adesea neglijat, un rol important l-a jucat cadrul legislativ, care a impus reguli și restricții care, în multe cazuri, au avut o importanță considerabilă asupra prețului. Am decis să mă concentrez doar asupra modului în care primăria capitalei și pâinea interacționează. Spun interacționează deoarece, așa cum vom vedea, primăria nu se mulțumește să stabilească un set de reguli, ea intervine activ, ca agent economic în piață, atât regulile cât și activitatea ei economică urmărind același scop: un preț „accesibil” al pâinii.

Prezentul articol nu își propune să analizeze evoluția prețului pâinii în

* Conf. univ. dr., Facultatea de Istorie, Universitatea București, România; simioncaltia@hotmail.com.

maniera în care o fac de obicei istoricii economiei. Plasându-se în câmpul istoriei administrației municipale, demersul nostru dorește să releve condiționările administrative care au condiționat formarea prețului. Studiul de față își propune să urmărească procesul complex, caracterizat de experimente, tatonări și reveniri, prin care conducerea capitalei creează reguli funcționale, adaptate la contextul local.

Sursele păstrate sunt foarte dezechilibrate, punctul de vedere al autorităților este mult mai bine reprezentat, în timp ce nevoile și cerințele brutarilor au fost cel mai adesea păstrate tot în rapoarte oficiale, redactate de autoritatea municipală, ceea ce ridică evidente probleme. Cercetarea a făcut apel la dezbaterile și discuțiile din Consiliul Comunal al capitalei, la dările de seamă anuale ale primăriei. O atenție deosebită a fost acordată regulamentelor și ordonanțelor municipale privitoare la prețul pâinii. Ele au fost completate cu legislația relevantă la nivel național. În încercarea de a vedea și alte puncte de vedere decât cele oficiale, au fost parcurse mai multe cotidiane centrale¹. Pentru informațiile statistice privitoare la consumul de pâine au fost folosite Anuarele statistice ale orașului București. Sursele editate au fost completate, acolo unde a fost cazul, cu informații din fondul *Primăria Municipiului București*, de la Serviciul Municipiului București al Arhivelor Naționale.

Analiza cazului bucureștean are ca punct de pornire anul 1864, când Legea comunală² schimbă de o manieră profundă modul în care erau conduse și organizate orașele din Vechiul Regat. Ne-am oprit la al Doilea Război Balcanic, deoarece, așa cum am demonstrat într-un recent articol, mobilizarea și campania armatei române a produs importante perturbări în aprovizionarea cu alimente, forțând autoritățile bucureștene să ia măsuri care reprezintă o ruptură radicală față de politicile din precedenta jumătate de secol³.

Prețul pâinii: problemă fundamentală a conducerii orașelor

În lumea europeană, din evul mediu până în prima parte a secolului al XX-lea, pâinea a fost un aliment aparte. Material și simbolic, în grijile și mentalul omului de rând, dar și în preocupările politice ale suveranilor, pâinea deținea o poziție pe care nici un alt aliment nu o putea concura. Lipsa pâinii, sau uneori doar zvonul unei creșteri a prețului⁴, erau suficiente pentru a crea panică și a impulsiona stăpânirea să intervină. De aceea, încă de timpuriu, autoritățile politico-administrative s-au preocupat de problema pâinii. Bineînțeles, obiectivul final al

¹ Adevărul, Lupta, Românul, Universul, Voința Națională.

² Legea comunală [din 1864], în Vasile Boerescu: „Supliment după ordinea cronologică cuprinzând Legile, decretale și regulamentele cele mai noi și mai uzuale, care se raportează la aplicarea legilor”, București, Tipografia Cesar Bolliac, 1865, p. 88-104.

³ Simion Câlția, *Acțiunile Primăriei Capitalei în timpul crizei aprovizionării din 1913*, în *Provocările istoriei militare*, II, coord. Simion Câlția, Andrei Florin Sora, Manuel Stănescu, București, Editura Militară, 2025, p. 101-139.

⁴ Steven Laurence Kaplan, *The Bakers of Paris and the Bread Question, 1700-1775*, Duke University Press, 1996, p. 519, 528, 534, 548 etc.

conducătorilor a fost întotdeauna pacea socială, dar aceasta nu putea fi atinsă atunci când o bună parte a populației nu avea ce pune pe masă⁵. Orașele, dependente de cerealele produse în altă parte pentru asigurarea pâinii zilnice, au fost mereu mai vulnerabile și deci mai atente, mai preocupate să reglementeze problema aprovizionării cu alimente în general⁶ și a pâinii în special.

Secolul al XIX-lea a adus un set nou de probleme, dar și de soluții care au schimbat radical situația. Introducerea în circuitul agricol a unor suprafețe enorme la periferiile sau în afara Europei a generat o ofertă substanțială de cereale care, mai ales în ultimele decenii ale secolului, a împins prețurile în jos. Revoluția transporturilor și a comunicațiilor, dar și crearea unei piețe mondiale a cerealelor, au făcut mult mai simplă aprovizionarea în anii nefavorabili, reducând presiunea asupra administrației. Pe de altă parte, ideologia liberală, teoria „mâinii invizibile a pieței”, a creat un context în care intervenția autorităților a devenit tot mai dificil de acceptat. „Binele public” nu mai putea fi obținut sacrificând drepturi individuale. Toate aceste mutații au făcut ca modul în care autoritățile politice reglementează problema pâinii în secolul al XIX-lea să difere în multe privințe de modelul premodern⁷.

În general, administrația Bucureștiului nu a intervenit pe piața orașului, lăsând legea cererii și a ofertei să-și spună cuvântul. Excepție au făcut câteva bunuri de primă necesitate: carnea, laptele, lemnele de foc și, înainte de toate, pâinea. Acestea au avut parte de o supraveghere atentă, constantă din partea diverșilor agenți ai municipalității, de o reglementare mult mai detaliată, iar carnea chiar de intervenția directă a primăriei⁸. Încercările unor consilieri comunali de a extinde aria de intervenție și la alte alimente au fost respinse⁹.

De ce acest tratament preferențial? În ceea ce privește pâinea, explicația (valabilă și pentru celelalte produse supravegheate de primărie) este oferită de rolul foarte important pe care aceasta îl juca în alimentația populației. Pâinea este cel mai consumat aliment. Conform statisticilor primăriei, în 1878 bucureștenii consumau peste 19.000 de tone de pâine. Pentru comparație, carnea, următorul aliment, reprezenta doar 8.148 de tone¹⁰. În 1914, celor 60.000 de tone de pâine le

⁵ Steven Laurence Kaplan, *Le pain, le peuple et le roi. La bataille du libéralisme sous Louis XV*, Paris, Perrin 1986, p. 10.

⁶ Pentru o discuție mai amplă asupra aprovizionării cu alimente a lumii urbane în perioada premodernă, vezi Simion Câlția, *Așezări urbane sau rurale? Orașele din Țările Române de la sfârșitul secolului al 17-lea la începutul secolului al 19-lea*, București, Editura Universității București, 2011, p. 133 și următoarele.

⁷ Pentru modelul premodern, lucrările fundamentale rămân cele ale lui Steven Laurence Kaplan. Pe lângă cea citată mai sus, mai trebuie neapărat menționate *Le meilleur pain du monde. Les Boulangers de Paris au XVIIIe siècle*, Paris, Fayard, 1996, și *Les Ventres de Paris: pouvoir et approvisionnement dans la France d'Ancien Régime*, Paris, Fayard, 1988.

⁸ Vezi Simion Câlția, *The Role of the City Administration in Modernizing Meat Trade (Bucharest, 1879-1938)*, AUB, Istorie, LXIII (2014), nr. 1, p. 27-44.

⁹ „Monitorul Primăriei București”, 13, nr. 5, 7 februarie 1888, p. 44.

¹⁰ *** *Anuarul statistic al orașului București. Anul I, 1879*, București, Tipografia Românil, Carol Göbl, 1879, p. 256-259.

reveneau 33.500 de tone de carne proaspătă și 4.500 de tone de pește¹¹.

Importanța pâinii nu a fost doar una cantitativă. Pentru un număr considerabil de bucureșteni, pâinea era un aliment esențial, care satisfăcea o parte semnificativă a necesarului zilnic de hrană. Constrângeri legate de preț, de disponibilitatea cantitativă a unor alternative, dar și de modele culturale de consum au făcut ca pâinea zilnică să fie un aliment de neînlocuit pentru mulți dintre locuitorii capitalei. Factorii de decizie din primărie erau conștienți de acest lucru și l-au afirmat în repetate rânduri. „Îndestularea cu pâine fiind una din cestiunile cele mai importante pentru oraș, a preocupat pe toate consiliile comunale ce s-au succedat până acum” afirmă răspicat primarul din 1879 al capitalei, Dimitrie Cariagdi¹². Și, ne grăbim să adăugăm, va continua să preocupe consiliile comunale și în deceniile următoare.

Legile de organizare urbană din Vechiul Regat confirmă acest statut aparte. Dacă Legea Comunală din 1864 era generică, menționând între sarcinile primarului „articole de îndestulare publică”¹³, legea din 1887 este mult mai precisă: „Primarul este însărcinat, sub controlul consiliului comunal și sub privegherea autorității superioare: [...] 10) A priveghea debitele cu articole de îndestulare publică, luând măsuri pentru executarea regulamentelor și decisiunilor consiliului comunal, în privința fixării prețului pentru pâine și carne”¹⁴. Și legea din 1894 consideră că autoritățile comunale au în sarcină „asigurarea îndestulării obștei cu articole de prima necesitate, pâine și carne”, dar trebuie să remarcăm că fixarea prețului nu mai este explicit menționată¹⁵.

Instrumentele de acțiune ale primăriei

Primăria avea două pârgii principale pentru a acționa asupra prețului pâinii: elaborarea și impunerea de reguli producătorilor și vânzătorilor și implicarea directă în piață. Dintre acestea, implicarea directă în producerea și comercializarea

¹¹ *** *Anuarul statistic al orașului București pe 1914*, București, F. Göbl Fii, 1916, p. 138.

¹² *** *Darea de seamă asupra Administrațiunei Comunale a orașului București pentru timpul de la 1 septembrie 1878 până la 1 septembrie 1879, citită în consiliul comunal la deschiderea sesiunii ordinare a anului 1879 de către primarul Capitalei D. Cariagdi*, București, Tipografia „Centrul”, 1879, p. 101-102.

¹³ Legea comunală [1864], Art. 89, în Vasile Boerescu: *Supliment după ordinea cronologică cuprinzând Legile, decretele și regulamentele cele mai noi și mai uzuale, care se raportează la aplicarea legilor*, București, Tipografia Cesar Bolliac, 1865, p. 98-99.

¹⁴ Lege pentru modificarea legii comunale, art. 66, în: *Monitorul Oficial al României*, nr. 28, 7 mai 1887, p. 541; Constantin Zătreanu, *Noul codice comunal sau Culegere de legile și regulamentele în vigoare privitoare la comunele urbane și rurale cum și la alte ramuri de administrațiune publică*, București, Tipografia Carol Göbl, 1888, p. 67-68.

¹⁵ Lege pentru organizarea comunelor urbane, art. 99, în: Ioan Roban, M. Roșeanu: *Noua colecțiune de legi aplicabile la administrarea comunelor urbane cuprinzând modificările aduse după 1919 și legile noi din 1923*, ed. a II-a, Tipografia «Jockey-Club», Ion C. Văcărescu, 1924, p. 4-21. C. Hamangiu, *Codul General al României. (Codurile, legile și regulamentele uzuale în vigoare) 1856-1903 [...]*, vol. 3, *Legi uzuale, Continuare 1894-1903*, Leon Alcalay, 1903, p. 3169-3194.

pâinii a fost văzută de administrația Bucureștiului ca o măsură excepțională, care trebuia utilizată doar în timp de criză. Regulile (impuse prin regulamentele și ordonanțe) au reprezentat instrumentul pe care municipalitatea l-a folosit în mod curent, ele au avut rolul central în menținerea unui preț acceptabil.

Metoda tradițională de control a prețurilor în orașe a fost cea a impunerii unui preț maximal. Folosită peste tot în Europa în evul mediu și perioada premodernă, atunci când prețurile depășeau limitele considerate de conducerea urbane ca fiind acceptabile, ea apare și în București cel târziu de la sfârșitul secolului al 18-lea (cunoscutele narturi)¹⁶. Or, între 1878 și 1912, în ciuda mai multor crize, primăria nu a impus niciodată prețuri maximele pâinii (și nici altor alimente).

Regulile elaborate de municipalitate s-au concentrat asupra interacțiunii dintre vânzător și cumpărător. Primul era văzut ca deținând o poziție de forță, care îi permitea să profite și să-l speculeze pe consumator, acesta din urmă nu avea nici cunoștințele și nici mijloacele pentru a se putea proteja singur. De aceea primăria a intervenit, impunând reguli care aveau rolul de a preveni cele mai frecvente tipuri de abuzuri ale brutarilor.

Preț și greutate – două fațete ale aceleiași probleme

Multă vreme, raportul dintre prețul unei pâini și greutatea ei a reprezentat o preocupare permanentă a conducătorilor orașelor. Departe de a fi un amănunt tehnic, acest raport este esențial în stabilirea costului pâinii. Spre deosebire de zilele noastre, când, și din constrângeri tehnologice, greutatea pâinii este fixă, iar prețul variază, din evul mediu până după 1900 modalitatea preferată a brutarilor de a crește prețul a fost să vândă, pentru aceiași bani, o pâine mai mică. Pe de o parte, o astfel de schimbare este mai greu observabilă de cumpărător, pe de alta, mai ales în lumea medievală, unitățile monetare existente nici nu permiteau variații fine ale prețului. Și brutarii bucureșteni de la sfârșitul secolului al XIX-lea recurg la astfel de practici, încercând să vândă la același preț pâini a căror greutate fusese micșorată – fie pentru a răspunde unor creșteri ale costurilor, fie pur și simplu din dorința de a-și mări câștigul.

Autoritățile bucureștene au fost conștiente de aceste practici și au încercat să le interzică. Pentru a rezolva această problemă, primăria a utilizat două soluții diferite, care au alternat în timp. O variantă a impus brutarilor să fabrice toți pâinea de aceeași greutate, inițial de o oca, iar începând cu 1884 de un kilogram¹⁷. Primăria a acceptat și fabricarea pâinilor de o jumătate de oca, mai târziu de o jumătate de kilogram și de două kilograme; ceea ce se urmărea era standardizarea dimensiunii pâinii, și nu o greutate anumită. O altă măsură, care a fost în vigoare perioade mai scurte de timp, a dat libertate brutarilor să fabrice pâinea de orice

¹⁶ Constanța Vintilă, *Lumini și umbre ale cârmuirii. Fanarioți și supuși în porunci și nizamuri (1700-1830)*, în *RI*, XXXIV (2023), nr. 4-6, p. 280.

¹⁷ „Înștiințare”, 2 ian. 1884, în „Monitorul Primăriei București”, 09, nr. 02, 8 ianuarie 1884, p. 11.

formă și dimensiune, în schimb erau obligați să o vândă cu cântarul; prețul era stabilit (și afișat) per kilogram. În ambele cazuri, brutarii erau liberi să-și stabilească prețul pâinii, care varia de la o brutărie la alta. Pâinile de lux nu au fost supuse acestor reguli; situația era similară cu cea din Paris, unde până în 1863 brutarii erau obligați să vândă la kilogram pâinea comună, dar nu și cea „de fantezie” (de calitate superioară)¹⁸.

Scopul pe care primăria îl urmărea cu aceste măsuri era transparența prețului. Nenumăratele pâini, fiecare cu altă greutate și alt preț, făceau dificilă o comparație chiar și pentru consumatorul educat, or destui bucureșteni, și cu precădere cei săraci, mult mai sensibili la prețul pâinii, erau analfabeți sau foarte puțin școlarizați¹⁹. Câtă vreme cumpărătorul nu putea compara prețurile, deoarece nu știa câtă pâine primește de banii pe care îi dă, el nu putea stabili de unde este mai avantajos să cumpere și nu se mai putea apăra de acei brutari care urcau prețurile.

Dacă obiectivul de atins a fost clar la nivel principial (un preț transparent care să poată fi ușor comparat de către cumpărător), soluțiile practice pentru atingerea lui au fost elaborate în timp, varianta finală cristalizându-se abia după câteva decenii de experiențe practice, dobândite prin aplicarea concretă a celor două măsuri descrise mai sus. A fost un proces de tatonări, transformări și reveniri, care în timp au dus la crearea unei practici administrative verificate, care oferea rezultatul așteptat.

Constrângerile tehnologice ale fabricării pâinii

Transformarea făinii în pâine, banalizată în ochii noștri, este în realitate un fenomen extrem de complex, implicând procese fizice, chimice și nu în ultimul rând biologice. Materiile prime (și în special făina) erau în epocă foarte departe de a fi standardizate (chiar și azi există nenumărate variante) și ele aveau un impact important asupra greutateii (de exemplu, prin cantitatea de apă absorbită). Diferențe aproape insesizabile unui nespecialist și extrem de greu de controlat cu tehnologiile epocii pot avea consecințe asupra pâinii: temperatura ambientală influențează ritmul în care pâinea dospește, un cuptor un pic mai rece sau mai fierbinte face ca pâinea să păstreze sau să piardă mai multă apă. O diferență există între pâinile care sunt introduse primele (în fundul cuptorului) și în consecință sunt scoase ultimele, ele sunt mai ușoare decât cele de la gură, care, introduse ultimele și scoase primele, pierd mai puțină apă. Pâinea continuă să lucreze mai multe ore după ce este scoasă din cuptor, proces în care pierde apă prin evaporare, devenind astfel mai ușoară. De altfel, în Parisul secolului al XVIII-lea, încercările „științifice”, „raționale” ale

¹⁸ Guesnon, Maxime, *La concession de la boulangerie au progrès: science de laboratoire et artisanat du pain à Paris autour de 1900*, Entreprises et Histoire, Juin 2 (2024), n° 115, p. 115-128.

¹⁹ În 1912, în București sunt înregistrați 25,6% analfabeți. *Statistica științurilor de carte din România întocmită pe baza rezultatelor definitive ale recensământului general al populațiunii din 19 decembrie 1912*, București, Albert Baer, 1915, p. XXXV.

academicienilor epocii Luminilor de a rezolva problema spinoasă a greutateii pâinii a eșuat, ei fiind incapabili, chiar în condiții ideale, să obțină pâini de o greutate constantă²⁰.

Brutarii bucureșteni erau cât de poate de conștienți de toate aceste probleme, așa cum o demonstrează petițiile pe care ei le-au adresate municipalității în anii 1860-1880. Aceste petiții cereau primăriei să permită brutarilor să vândă pâinea cu cântarul, iar argumentul principal era tocmai imposibilitatea de a scoate toate pâinile de aceeași greutate. Astfel, în 1867, adresându-se conducerii Bucureștiului, brutarii se dezvinovăteau: „n’ar fi vinovați întru nimicu, căci cauza lipsei la pâne, cu câte-va dramuri, provine din căldura pripită a cuptoarelor sau din greșala slugilor”²¹. Mai elaborate, aceste argumente au revenit și într-o petiție de la începutul anului 1875: „măsura luată de fostul Consiliu de a scoate pâinea în greutate fixă de o oca și o jumătate oca bucata, zicând ei [brutarii – n.a.] că este nedreaptă, pentru că apa, iuțea focului, gradul de coacere, fac ca deși aceeași greutate de cocă se distribuie pentru toate pânele, unele însă să iasă mai grele și altele mai ușoare”²². Numeroasele petiții pe care brutarii le-au adresat primăriei²³ aduceau argumente suplimentare, legate de calitatea grâului și de modul în care acesta a fost măcinat, chiar și de cantitatea de sare din pâine²⁴.

În cea mai mare parte a cazurilor, autoritățile municipale nu au discutat aceste probleme. Este greu de crezut că primarul și consilierii comunali nu le cunoșteau, având în vedere numeroasele petiții ale brutarilor, menționate mai sus, și care au fost discutate în consiliul comunal. Foarte probabil conducerea orașului a evitat să intre în această discuție tocmai pentru că problemele semnalate erau reale și municipalitatea nu avea o soluție. Atunci când era convenabil pentru primărie, ea își însușea argumentele brutarilor, așa cum s-a întâmplat în 1875, când municipalitatea a schimbat modul în care era reglementată vânzarea pâinii, trecând de la obligația de a o fabrica în greutate fixă la cea de a o cântări. Anunțul administrativ care informa populația de această schimbare explica eșecul vechilor măsuri tocmai prin imposibilitatea tehnologică de a fabrica pâine de greutate fixă: „greutatea pâinei se micșorează chiar prin fabricarea și coacerea ei”²⁵.

²⁰ Steven Laurence Kaplan, *Le meilleur pain du monde*, p. 506.

²¹ Consiliul Comunal, ședința de vineri, 4 august 1867, în „Românul”, sâmbătă, 19 august 1867, p. 699.

²² *Consiliul Comunal, sesiunea extraordinară, ședința din 5/17 februarie 1875*, în Arhivele Naționale, Serviciului Municipiului București, Fond Primăria Municipiului București, Serviciul Secretariat [în continuare: ANSMB – Fond PMB, Serviciul Secretariat], dosar 1/1875, fila 72 verso.

²³ *Consiliul Comunal, sesiunea extraordinară, ședința din 26 (7) ianuarie 1879*, în „Monitorul Primăriei București”, nr. 7, 21 februarie 1879, p. 105-106. *Consiliul Comunal, ședința extraordinară din 13/25 noiembrie 1880*, în: „Monitorul Primăriei București”, nr. 3, 24 ianuarie 1881, p. 26. *Consiliul Comunal, ședința extraordinară din 29 noiembrie 1880*, în: „Monitorul Primăriei București”, nr. 4, 31 ianuarie 1881, p. 34; etc.

²⁴ *Consiliul Comunal, sesiunea extraordinară, ședința din 26 (7) ianuarie 1879*, în „Monitorul Primăriei București”, nr. 7, 21 februarie 1879, p. 105-106.

²⁵ *Anunțuri administrative*, în „Monitorul Oficial al României”, nr. 54, 8 martie 1875, p. 1398.

Asigurarea unui preț accesibil al pâinii: o luptă fără sfârșit!

La mijlocul anilor 1860, brutarii bucureșteni aveau obligația de a fabrica pâine în greutate de o oca, și în principiu primăria efectua controale în piață, cântărind pâinea și confiscând-o când nu avea greutatea cerută. Este imposibil de stabilit, pe baza surselor identificate până acum, cât de bine funcționa acest control. O scrisoare trimisă redacției ziarului „Românul” acuza agenții comunale de complicitate cu vânzătorii: cântărirea pâinii se făcea târziu, la ora opt, după ce o mare parte din pâine fusese deja vândută, iar mai mult de două treimi din vânzători nu au fost controlați, deși în șapte cazuri din zece pâinea oferită spre vânzare era sensibil mai mică decât ar fi trebuit să fie și „proastă la calitate”²⁶. Doi ani mai târziu, pentru a liniștii orășenii îngrijorați, primăria publică, în același ziar, prețurile cu care se vindea pâinea în capitală²⁷.

Informațiile oficiale privitoare la această perioadă sunt rare. Foarte probabil primăria nu elaborase reguli proprii privitoare la comerțul cu pâine și la stabilirea prețului, din moment ce un amplu anunț publicat în ianuarie 1867 justifică măsurile luate de autoritatea comună prin articole din codul penal. Pentru a convinge cetățenii că municipalitatea își făcea datoria, anunțul era însoțit de o listă lungă cu peste 120 de comercianți (brutari, măcelari, vânzători de pește și fabricanți de lumânări de seu) sancționați pentru abateri în ultimele șase luni. Cei 88 de brutari reprezintă grosul celor pedepsiți, față de doar 26 de măcelari²⁸. Trebuie să ținem cont că brutarii reprezentau probabil grupul cel mai numeros de comercianți din sectorul alimentar, de altfel pâinea era, indiscutabil, cel mai consumat aliment. Chiar și așa, este clar că ei sunt suprareprezențați, dar sursa nu ne permite să vedem de ce. Comiteau brutarii, în medie, mai multe infracțiuni decât alte categorii de comercianți? Sau autoritățile comunale îi controlau mai des – tocmai pentru că prețul pâinii era un subiect mult mai sensibil decât al altor alimente?

Vânzarea pâinii „cu cântarul”. În august 1867, Consiliul Comunal a schimbat regulile privitoare la vânzarea pâinii, într-un context marcat de plângeri din partea orășenilor (legate de pâini mai ușoare decât greutatea reglementară), dar și din partea brutarilor, care acuză vexațiunile autorităților și susțin imposibilitatea tehnologică de a fabrica pâine cu greutate fixă. Consiliul, în urma dezbaterilor care au loc în două ședințe succesive, a decis să permită brutarilor să fabrice pâinea de orice greutate vor dori. În același timp le-a impus obligația de a se dota cu balanțe: „cumpene aședate într’ună stălpă stabilă” și de a cântări pâinea pe care o vindeau. De asemenea, brutarii erau obligați să aibă afișat vizibil prețul cu care vindeau pâinea²⁹. Este în mod cert varianta dorită de brutari, și susținută de marea

²⁶ D-lui Redactoru alu ziarul Romănu, în „Românul”, vineri, 29 iunie 1864, p. 558.

²⁷ „Românul”, vineri, 4 noiembrie 1866, p. 797.

²⁸ „Românul”, joi, 19 ianuarie 1867, p. 55.

²⁹ Consiliul Comunal, ședința de vineri, 4 august 1867, în „Românul”, sâmbătă, 19 august 1867, p. 699; Consiliul Comunal, ședința de miercuri, 9 august 1867, în: „Românul”, vineri, 25 august 1867, p. 719.

majoritatea a consilierilor, măsura fiind adoptată cu doar două voturi împotriva (trebuie remarcat că unul dintre ele aparține primarului, un caz destul de rar în care acesta și Consiliul care l-a ales votează diferit).

Nu este nicidecum vorba despre o aliniere a consiliului la interesele brutarilor; alte două cereri ale acestora sunt respinse fără ca măcar să mai fie supuse la vot. Brutarii ceruseră ca fiecare producător de pâine să poată avea maximum trei puncte de vânzare a pâinii (în afara piețelor) și ca acestea „să se destine de staroste cu epitropii corporațiunii”. Este evidentă mentalitatea premodernă, de breaslă, a acestor brutari, preocupați înainte de toate ca vreunul din confrăți să nu acapareze prea mult din piața pâinii sau vaduri comerciale care să-i ofere un avantaj. Consiliul Comunal raționează deja în termenii liberalismului clasic, și respinge cererile: „fiind contrarie principiului libertății comerțului și prejudiciabile publicului consumatorii de pâine”³⁰.

Cererile brutarilor sugerează că ei încă gândesc în termenii unei piețe staționare, în care creșterea activității unuia dintre ei se face în detrimentul celorlalți. Nu am mai întâlnit astfel de cereri în deceniile următoare. E adevărat că, din punct de vedere demografic, Bucureștiul crește tot mai repede, cu consecințe directe asupra cererii. Așa cum am văzut mai sus, între 1878 și 1914 cantitatea de pâine consumată se triplează. Această dinamică a jucat fără îndoială un rol în transformarea mentalității brutarilor, alături de discursul public dominat de ideile liberalismului clasic.

Noile reguli s-au dovedit a fi dificil de aplicat. Brutarii le-au preluat selectiv, asumându-și libertatea de a fabrica pâinea de orice greutate, dar fără să se doteze cu balanțe sau să cântărească pâinea oferită clienților. Conform celor expuse în Consiliul Comunal, brutarii vindeau drept pâini de o oca (care se subîmpărțea în 400 de dramuri), pâini care nu cântăreau decât 350 sau chiar 300 de dramuri, ceea ce echivala cu o creștere de preț de 14,3%, respectiv 33,3%. Pe de altă parte, brutarii scăpau nepedepsiți în instanță, unde se apărau invocând noile reguli care le permiteau să fabrice pâinea de orice greutate. În aceste condiții, unul dintre viceprimari, N. Manolescu, a cerut Consiliului Comunal să reintroducă obligația de a fabrica pâine doar în greutate de o oca, ceea ce ar fi făcut controlul mult mai ușor³¹.

Noile reguli au fost apărate de un consilier de orientare liberal radicală, Corneliu Lapati³². În opinia sa revenirea la pâinea de greutate fixă nu avea șanse de reușită, așa cum se demonstrase de-a lungul mai multor ani de aplicare: „un rău obicei de a se scóte pâinea lipsă din greutatea legale de câte uă oca bucata; acest obicei este foarte vechi la noi, și cu toate asprimele exercitate în trecut asupra

³⁰ *Consiliul Comunal, ședința de miercuri, 9 august 1867*, în: „Românul”, vineri, 25 august 1867, p. 719.

³¹ *Consiliul Comunal, ședința de duminică, 28 ianuarie 1868*, în „Românul”, luni-mărti, 19-20 februarie 1868, p. 155.

³² Ramona Caramelea, *Mihail Lapaty: the Biography of a Mid-Nineteenth Century Painter*, în Mihai-Bogdan Atanasiu, Tudor-Radu Tiron (ed.), *At the Crossroad of Civilizations. Individuals and Families Reflected by Genealogy and Heraldry*, Konstanz, Hartung-Gorre Publishers, 2024, p. 131-132.

brutarilor, el nu s'a putut stârpi"³³. El argumenta că tocmai opoziția butarilor, refuzul lor de a se conforma acestei măsuri, dovedea că ea era corectă. Odată aplicată, măsura ar fi protejat consumatorul și i-ar fi împiedicat pe butarii să înșele și să realizeze câștiguri necuvenite. Pentru a elimina lacuna normativă care le permitea butarilor să scape nepedepsiți în justiție, Lapati propunea ca cei care nu se dotau cu balanțe și nu cântăreau pâinea să rămână supuși vechii obligații, de a fabrica pâinea în greutate de o oca. Argumentele consilierului liberal au avut câștig de cauză, iar propunerile sale au fost adoptate cu doar trei voturi împotriva³⁴.

În stadiul actual al cercetării, nu este clar ce se întâmplă în următorii ani. Probabil că unul dintre Consiliile Comunale dintre 1868 și 1875 a decis revenirea la vechiul mod de vânzare, obligând butarii să fabrice pâine în greutate fixă de o oca, respectiv de o jumătate de oca, așa cum reiese din petiția pe care un grup de butarii a înaintat-o primarului la începutul anului 1875³⁵.

Este cert că în 1875, în timpul primarului de orientare conservatoare Gheorghe Manu³⁶, problema pâinii a intrat din nou în atenția primăriei. Cea mai mare parte a ședinței Consiliului Comunal din ziua de 5 februarie 1875 a fost dedicată discutării schimbării regulilor privitoare la comercializarea pâinii. Toți vorbitorii au susținut că butarii trebuie lăsați să fabrice pâine de orice greutate, dar că trebuie să o vândă cu cântarul „precum se face cu carnea și cu alte articole”. Consilierii comunali considerau că obligația fabricării pâinii de greutate fixă este inaplicabilă în practică și că de fapt favorizează fraudele. Însă obiectivul principal al tuturor celor care au intervenit în discuții era protecția consumatorilor: vechiul sistem trebuia abandonat, pentru că practica anilor trecuți demonstrase că era incapabil să prevină înșelarea cumpărătorilor de către butarii. Consiliul a votat în unanimitate noua măsură, care urma să se aplice abia de la 1 aprilie, pentru a da timp primarului „să facă publicațiunile cele mai întinse”, orașenilor să se informeze și, bineînțeles, butarilor să se doteze cu cântarele necesare³⁷.

În săptămânile următoare a fost elaborat și un regulament pe care Consiliul Comunal l-a luat în discuție și votat în ședința din 3 martie³⁸. Trimis, conform procedurii, la Ministerul de Interne, a fost înapoiat municipalității cu observații. Cea mai importantă impunea primăriei să introducă în regulament obligația

³³ *Consiliul Comunal, ședința de duminică, 28 ianuarie 1868*, în „Românul”, luni-mărti, 19-20 februarie 1868, p. 156.

³⁴ *Ibidem*, p. 155-156.

³⁵ *Consiliul Comunal, sesiunea extraordinară, ședința din 5/17 februarie 1875*, în: ANSMB – Fond PMB, Serviciul Secretariat, dosar 1/1875, fila 72 verso.

³⁶ Militar de carieră, ofițer de artilerie ca formație, în 1875 deținea gradul de colonel dar se afla în inactivitate, foarte probabil tocmai pentru a se putea dedica activității politice. Deținuse funcția de ministru de război între 14 iunie 1869 și 18 decembrie 1870, dar cariera sa politică s-a desfășurat în principal după 1875. Ministerul de război, *Anuarul Armatei pe anul 1875*, București, Imprimeria Statului, 1875, p. 370.

³⁷ *Consiliul Comunal, sesiunea extraordinară, ședința din 5/17 februarie 1875*, în: ANSMB – Fond PMB, Serviciul Secretariat, dosar 1/1875, fila 72-76.

³⁸ *Ibidem*, f. 170v.

brutarilor de a afișa pe tăblițe amplasate pe tarabe, în fața mărfii, prețul cu care vindeau pâinea. După discutarea modificărilor de către Consiliul Comunal³⁹, regulamentul a fost supus aprobării Consiliului de Miniștri și apoi domnitorului, iar la final publicat în Monitorul Oficial⁴⁰. În perioada dintre 1864 și 1914 un număr redus de regulamente urbane a parcurs acești ultimi pași, de obicei pentru regulamente era suficient avizul ministerului de interne. Excepțiile au fost reprezentate de acte normative considerate foarte importante sau care aduceau schimbări majore unui domeniu. Traectoria administrativă a acestui regulament constituie o dovadă a importanței pe care o avea problema pâinii în ochii conducerii Bucureștiului.

Analizând conținutul acestui regulament, se observă că preocupările de natură sanitar-igienică sunt cu totul secundare, o singură propoziție trimițând la regulile stabilite de Consiliul de Igienă al capitalei. Majoritatea articolelor tratează direct problema prețului și vânzării pâinii. Brutarii dobândeau în sfârșit dreptul de a fabrica pâinea în orice greutate, erau în schimb obligați să se doteze cu cântare „marcate de primărie” și să cântărească pâinea vândută: „cu condițiune de a o vinde publicului cu cântarul”. Cei ce nu cântăreau pâinea suportau pedepsele prevăzute de codul penal, iar dacă nu aveau balanțe primăria le cumpăra pe cheltuiala comerciantului respectiv⁴¹. Obligația de a avea balanțe și greutăți marcate (prevăzută de altfel și prin alte regulamente mai vechi, referitoare la măsuri și greutăți) urmărea să împiedice înșelarea cumpărătorului prin folosirea de greutăți care cântăreau mai puțin decât era marcat pe el sau balanțe care „trăgeau la cântar”. Brutarii care nu respectau această regulă erau trimiși în judecată, și un asemenea caz era trimis în fața instanțelor bucureștene chiar în aprilie 1875⁴².

Pe lângă cele prezentate mai sus, regulamentul conținea mai multe prevederi de natură administrativă. Pentru a putea exercita această meserie, brutarii trebuiau mai întâi să se înregistreze la primărie (prevedere specifică, care nu se regăsește în cazul altor meserii alimentare, precum lăptari, vânzători de legume și fructe etc.). Rolul ei era de a permite autorităților comunale să aibă o evidență a brutarilor, care puteau astfel să fie controlați mult mai ușor. Odată înregistrați ca brutari, persoanele respective nu puteau „a înceta comerțul de brutărie” decât la trei luni după ce făceau o declarație formală primăriei în acest sens; scopul evident era de a împiedica comerțanții să înceteze activitatea în momente nefavorabile și astfel să lase consumatorii fără pâine. Tot dorința de a asigura o anumită stabilitate în aprovizionarea cu pâine a făcut autoritățile comunale să impună brutarilor să

³⁹ *Ibidem*, f. 208v-209.

⁴⁰ *Regulament pentru vânzarea de pâine și jimblă cu cântarul în capitală*, în: „Monitorul Oficial al României”, nr. 111, 24 mai 1875, p. 2523.

⁴¹ *Ibidem*, art. 4, 5 și 7, p. 2523. *** *Darea de seamă asupra Administrațiunei Comunale a orașului București pentru timpul de la 1 septembrie 1874 până la 1 septembrie 1875, citită consiliului comunale la deschiderea sesiunii ordinare a anului 1875 de către primarul Capitalei George Manu, București, „Noua Typographie a Laboratorilor Români”, 1875 [în continuare se va cita *Darea de seamă 1875*], p. 113-114.*

⁴² *Monitorul Oficial al României*, nr. 85, 17 aprilie 1875, p. 2073.

dețină rezerve de făină, variind între 1.500 și 9.000 de ocale (între 1.900 și 11.440 de kilograme), în funcție de activitatea zilnică a fiecărei brutării⁴³. Aceste măsuri aveau drept scop final tot asigurarea unui preț accesibil: stocurile permiteau brutarilor să funcționeze câteva zile fără să cumpere făină, iar astfel creșteri bruște dar de scurtă durată ale prețului grâului sau făinii nu se repercutau în prețul pâinii.

Este foarte dificil să evaluăm impactul acestor măsuri. Darea de seamă a primăriei pentru anul 1875 adoptă o poziție moderată, acceptând că autoritățile nu au „vindecat cu desăvârșire răul”. Se admitea că activitatea de control lăsa de dorit, dar în același timp se sublinia scăderea numărului de infracțiuni⁴⁴! Însă în darea de seamă făcută de primărie la sfârșitul anului următor, într-o manieră aproape triumfalistă, problema pâinii era prezentată ca rezolvată⁴⁵, ceea ce este greu de crezut, mai ales dacă luăm în calcul că primăria s-a confruntat cu astfel de probleme în continuu în deceniile următoare.

Revenirea la obligația de a fabrica pâine de greutate fixă. În aprilie 1877, la conducerea primăriei venea un nou consiliu, liberal, care îl alegea primar pe C. A. Rosetti. Una din primele preocupări ale noii conduceri a capitalei a constituit-o problema vânzării pâinii. O ordonanță emisă în 24 mai 1877 de către primăria Bucureștiului schimba din nou regulile și îi obliga pe toți brutarii din capitală să fabrice pâinea de aceeași greutate (respectiv o oca)⁴⁶.

În preambulul ordonanței, primarul se adresa cetățenilor capitalei, explicând motivele care au condus autoritățile la adoptarea noilor măsuri. Consumatorul era prezentat drept victimă, deoarece nu cunoștea cantitatea de pâine pe care o cumpăra. Imposibilitatea controlului „a ajuns să desființeze efectele concurenței și să scumpească peste măsură acest articol de primă necesitate”. Pâinea fabricată de aceeași greutate de către toți brutarii oferea, în contextul epocii, și alte avantaje pe care ordonanța nu le menționa. Era mult mai simplu pentru cumpărători să compare prețurile între diferiți brutari. Consumatorii se obișnuiau în timp cu pâinea de o anumită greutate, ceea ce făcea mai ușor de observat o schimbare, o pâine „lipsă la cântar”. Nu în ultimul rând, facilita controlul și aplicarea pedepselor: era suficient ca funcționarii primăriei să cântărească pâinea pentru a vedea dacă respectă greutatea regulamentară.

Foarte repede, la primărie sosesc plângeri atât ale brutarilor, cât și ale orașenilor, cerând primăriei să permită și fabricarea de pâini de o jumătate de oca. Răspunzând cererilor, administrația locală emite o nouă ordonanță, prin care permite fabricarea tuturor calităților de pâine în două greutăți, de o oca și de

⁴³ *Regulament pentru vânzarea de pâine și jimbă cu cântarul în capitală*, art. 1 și 2, în: „Monitorul Oficial al României”, nr. 111, 24 mai 1875, p. 2523. Darea de seamă 1875, p. 113-114.

⁴⁴ Darea de seamă 1875, p. 53.

⁴⁵ *** Darea de seamă asupra Administrațiunei Comunale a orașului București pentru timpul de la 1 septembrie 1875 până la 1 septembrie 1876, citită Consiliului Comunal la deschiderea sesiunei ordinare a anului 1876 de către primarul Capitalei Gheorghe Manu, București, „Imprimeria Națională”, 1876, p. 60-61.

⁴⁶ Ordonanța nr. 6130, din 24 mai 1877, în „Monitorul Primăriei București”, nr. 14, Sâmbătă 28 (9) Mai 1877, p. 119.

jumătate de oca⁴⁷. Este de remarcat viteza de reacție a administrației comunale: prima ordonanță (nr. 6130) este votată pe 24 mai și se aplica de la 1 iunie, a doua ordonanță (nr. 6850) este votată pe 2 iunie și se aplica din 5 iunie; decizia inițială este corectată într-un timp foarte scurt.

Obligația de a fabrica pâinea doar în greutatea prescrisă era însoțită de câteva prevederi. Prețul cu care se vindea ocaua de pâine trebuia afișat vizibil. Brutarul îl putea modifica de două ori pe lună (în datele de 1 și 15). Prețul trebuia comunicat primăriei, care urma să-l publice⁴⁸, astfel încât orice consumator putea vedea dacă brutarii respectă prețurile anunțate. Este evidentă dorința municipalității de a asigura stabilitate și previzibilitate prețului pâinii. Aceleași îndatoriri reveneau și vânzătorilor de pâine, în plus aceștia trebuiau să menționeze pe tăblița cu prețul și numele fabricantului. Ei erau obligați să vândă pâinea la prețul impus de fabricant⁴⁹. Cei ce nu respectau acest regulament și, mai ales, vindeau pâinea cu greutate mai mică („a înșelat asupra cantității”) erau pedepsiți, conform articolelor 336 și 394 din codul penal⁵⁰ (ce prevedeau închisoare de la 1 la 6 luni și amendă, ca și confiscarea măsurilor false)⁵¹. De asemenea, se confisca pâinea lipsă la cântar, urmând a fi distribuită gratuit instituțiilor de binefacere (spitale, ospicii, aziluri etc.). A doua ordonanță mai aducea o obligație suplimentară: brutarii și vânzătorii de pâine trebuiau să afișeze ordonanța emisă de primărie în localurile lor, pe tarabe și în orice alt loc și-ar vinde pâinea⁵².

Câteva luni mai târziu, primăria a modificat regulamentul din 1875 (cel prin care fusese reintrodusă vânzarea pâinii cu cântarul), pentru a-l face să fie conform cu noile măsuri. Marea majoritate a prevederilor regulamentului au rămas neschimbate, inclusiv obligația brutarilor de a avea balanțe marcate de municipalitate și de a cântări pâinea vândută consumatorilor, precum și pedepsele în cazul abaterilor de la normele din regulament⁵³. Este evident că autoritățile nu aveau încredere că brutarii vor respecta noile reguli și vor fabrica pâinea în greutatea impuse. Obligația cântăririi reprezenta o metodă în plus pentru a proteja cumpărătorul, care astfel avea dreptul să verifice pâinea cumpărată ori de câte ori i se părea că a fost înșelat.

Nici unul dintre textele publicate de municipalitate până în acest moment,

⁴⁷ *Ordonanța nr. 6850, din 2 iunie 1877*, art. 1, în „Monitorul Primăriei București”, nr. 15, Marți 7 (19) Iunie 1877, p. 126; ordonanța repetă identic prevederile ordonanței precedente (nr. 6130), cu excepția preambulului, a greutății pâinii și a obligației brutarilor de a afișa ordonanța.

⁴⁸ *Ordonanța nr. 6130, din 24 mai 1877*, art. 2, în „Monitorul Primăriei București”, nr. 14, Sâmbătă 28 (9) Mai 1877, p. 119.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ *Codul Penal*, art. 336 și art. 394, în C. Hamangiu, *Codul General al României*, vol. 1, *Codurile*, Leon Alcalay, 1903, p. 1079 și 1092.

⁵² *Ordonanța nr. 6850, din 2 iunie 1877*, art. 6, în „Monitorul Primăriei București”, nr. 15, Marți 7 (19) Iunie 1877, p. 126.

⁵³ *Consiliul Comunal, ședința din 9 iulie 1877*, în „Monitorul Primăriei București”, nr. 25, 11 august 1877, p. 252.

fie că este vorba de actele normative propriu-zise, de discuțiile din Consiliul Comunal sau de prezentarea problemei pâinii în darea de seamă anuală a primăriei⁵⁴, nu fac nici măcar aluzie la contextul în care au loc aceste măsuri: războiul ruso-turc din 1877-1878. Intrarea trupelor ruse în capitală și mobilizarea armatei române reprezentau factori care puteau ușor influența prețul pâinii. Abia în octombrie 1877 războiul își face simțită prezența, în special prin lipsa vagoanelor de cale ferată necesare transportului lemnului de foc folosite de brutarii pentru coacerea pâinii. Brutarii au profitat de această conjunctură pentru a crește prețul pâinii „cu 10 bani”⁵⁵ (o creștere semnificativă pentru un produs care se vindea în mod obișnuit cu 20-40 de bani, în funcție de calitate⁵⁶). Ei pretextau, de asemenea, lipsa lucrătorilor, care fuseseră „rechiziționați” de armată. Primul argument era recunoscut ca valid de către conducerea capitalei, care avea și ea probleme cu transportul propriilor lemne de foc (necesare școlilor, birourilor municipalității etc.); de altfel, se făcuseră deja intervenții pentru alocarea vagoanelor necesare. Al doilea argument era respins de consilieri, pentru că „rechiziționarea” brutarilor „este luată de mult” și nu avea cum să producă efecte după atâta timp⁵⁷. În consecință, Consiliul Comunal decidea să discute cu brutarii „dintre cei mai însemnați”, să se verifice dacă la manutanța de la Colentina sunt rezervele de grâu necesare pentru a fabrica pâine dacă va fi nevoie, dar mai ales să se aplice „cu rigoare” regulamentul pentru vânzarea pâinii⁵⁸.

Nu e clar ce efecte au avut aceste măsuri, dar în decembrie 1877 autoritățile comunale considerau că prețul pâinii era din nou prea mare și, în consecință, publicau o ordonanță care relua, foarte sintetic, principalele prevederi din ordonanța emisă în 24 mai, insistând însă mult mai mult asupra măsurilor de control și a pedepselor ce urmau să fie aplicate în cazul în care pâinea nu avea greutatea obligatorie⁵⁹.

Aplicarea tot mai strictă a ordonanțelor analizate mai sus duce la apariția altor probleme. Precum confrății lor parizieni analizați de Kaplan⁶⁰, brutarii și diverșii comercianți de pâine bucureșteni prinși în neregulă, pentru a scăpa de

⁵⁴ *** *Darea de seamă asupra Administrațiunei Comonale a orașului București pentru timpul de la 1 septembrie 1876 până la 1 septembrie 1877*, citită Consiliului Comunal la deschiderea sesiunei ordinare a anului 1877 de către Locotenent de Primar al Capitalei Ioan Pr Dumitrescu, București, „Noua Imprimerie Națională”, 1877, p. 72-73.

⁵⁵ *Consiliul Comunal, ședința din 17/29 octombrie 1877*, în „Monitorul Primăriei București”, nr. 40, 31 decembrie 1877, p. 510.

⁵⁶ *** *Darea de seamă asupra Administrațiunei Comonale a orașului București pentru timpul de la 1 septembrie 1876 până la 1 septembrie 1877 [...]*, p. 72-73.

⁵⁷ Vezi, pentru comparație, situația în contextul mobilizării mult mai ample din 1913. Simion Câlția, *Acțiunile Primăriei Capitalei în timpul crizei aprovizionării din 1913*, p. 109-110.

⁵⁸ *Consiliul Comunal, ședința din 17/29 octombrie 1877*, în „Monitorul Primăriei București”, nr. 40, 31 decembrie 1877, p. 510-511.

⁵⁹ *Ordonanța nr. 19663, din 29 decembrie 1877*, în „Monitorul Primăriei București”, nr. 40, Sâmbătă 31 (12) Decembrie 1877, p. 497.

⁶⁰ S. L. Kaplan, *Le meilleur pain du monde*, p. 509-511.

pedeapsă, dau nume fictive sau, mai rău, ale unui confrate de breaslă nevinovat⁶¹. Administrația comunală emite o nouă ordonanță, impunând ca toți cei ce vând pâine, brutari sau nu, să aibă table cu numele lor la ușa prăvăliei, iar cei ce vând ambulant din coșuri sau căruțe, de asemenea, să aibă table cu numele și adresa fabricantului⁶².

Brutarii nu s-au resemnat cu noile reguli, adresând numeroase petiții primăriei. Ei încearcă să explice că le este imposibil, din motive ținând de procesul tehnologic, să fabrice pâinea cu o greutate exactă, așa cum am văzut mai sus observație pe deplin justificată. Brutarii invocă și alte motive: ei au contracte cu armata, spitale, comune rurale încheiate pentru pâini de o anumită greutate, alta decât cea specificată în ordonanțele primăriei, fiind sunt puși în imposibilitatea de a-și onora contractele. Dorința lor (ca și a confrăților lor parizieni⁶³) este revenirea la sistemul vânzării pâinii cu cântarul și implicit la libertatea brutarilor de a fabrica pâinea de orice greutate doresc. Însă argumentele lor nu reușesc să modifice opiniile primarului și ale Consiliu Comunal⁶⁴.

Momentul culminant al confruntării survine în decembrie 1880, când brutarii încearcă să forțeze mâna primăriei printr-o „grevă”⁶⁵: ei refuză să mai fabrice pâine, sperând că nemulțumirea orașenilor va constrânge primăria să le accepte revendicările. Acțiunea brutarilor eșuează, primăria reușind, în urma unor acțiuni excepționale, să aprovizioneze orașul cu pâine. La două zile după intervenția municipalității, greva era deja terminată. Pentru a preîntâmpina în viitor astfel de „coaliții” ale brutarilor, regulamentul pentru fabricarea pâinii este din nou modificat, introducându-se obligația brutarilor de a depune o garanție, din care Comuna va cheltui pentru aprovizionarea bucureștenilor în caz de grevă a brutarului respectiv⁶⁶.

⁶¹ ***, *Darea de seamă asupra Administrațiunei Comonale a orașului București pentru timpul de la 1 septembrie 1878 până la 1 septembrie 1879*, citită în consiliul comunal la deschiderea sesiunii ordinare a anului 1879 de către primarul Capitalei D. Cariagdi, București, Tipografia „Centrul”, 1879, p. 101-102. Vezi și „Monitorul Primăriei București”, nr. 11, 16 martie 1879, p. 171.

⁶² Iuliu I. Roșca, *Cartea oficerilor și agenților de poliție. Legi, regulamente și ordonanțe de poliție administrativă și comunală cu un supliment: Diferite ordine circulare și instrucțiuni asupra datoriilor lor ca agenți ai poliției administrative și comunale și ca oficeri ai poliției judiciare*, București, Editura Institutului de arte Grafice „Eminescu”, 1903, p. 279-280.

⁶³ S. L. Kaplan, *op. cit.*, p. 505-506.

⁶⁴ *Consiliul Comunal, sesiunea extraordinară, ședința din 26 (7) ianuarie 1879*, în „Monitorul Primăriei București”, nr. 7, 21 februarie 1879, p. 105-106; *Consiliul Comunal, ședința extraordinară din 13/25 noiembrie 1880*, în: „Monitorul Primăriei București”, nr. 3, 24 ianuarie 1881, p. 26; *Consiliul Comunal, ședința extraordinară din 29 noiembrie 1880*, în: „Monitorul Primăriei București”, nr. 4, 31 ianuarie 1881, p. 34.

⁶⁵ Acesta este termenul folosit de autorități și foarte probabil și de brutari – în realitate avem de-a face cu o încetare a activității economice.

⁶⁶ *Consiliul Comunal, ședința extraordinară din 3 decembrie 1880*, în: „Monitorul Primăriei București”, nr. 50, 8 decembrie 1880, p. 603-604; *Consiliul Comunal, ședința extraordinară din 6/18 decembrie 1880*, în: „Monitorul Primăriei București”, nr. 4, 31 ianuarie 1881, p. 37-38; *Consiliul Comunal, ședința extraordinară din 8 decembrie seara, 1880*, în: „Monitorul Primăriei București”,

Tatonări, experimente și reveniri. Regulile cristalizate între 1877 și 1881 au rămas în vigoare până în anul 1888. Foarte curând, după ce conservatorii au ajuns la putere și Pake Protopopescu a devenit primar⁶⁷, la cererea expresă a brutarilor, a fost adoptat un nou regulament (în 1 iunie 1888). Primul articol al acestuia satisfăcea vechea doleanță a brutarilor, vânzarea cu cântarul. Ei nu mai erau obligați să fabrice pâinea de o anumită dimensiune, se păstra doar cerința de a avea cântare și de a cântări întotdeauna pâinea pe care o vând. De asemenea, dispărea obligația de a schimba prețul doar o dată la 15 zile, deși acesta trebuia în continuare comunicat primăriei⁶⁸. Câteva zile mai târziu o foarte scurtă ordonanță aducea precizări tehnice cu privire la cântarele ce pot fi folosite de brutari⁶⁹.

Un an mai târziu, administrația Bucureștiului, condusă tot de conservatori și tot cu Pake Protopopescu primar, sub presiunea realităților a fost obligată să-și schimbe ideile. În ședința din 11 iulie 1889, Consiliul Comunal a revenit în parte la sistemul anterior, decizând că „pâinea și jimbla de menaj de formă rotundă” să se fabrice doar în greutate de 1 kg și o jumătate de kg. Pâinea care nu avea greutatea corespunzătoare va fi confiscată⁷⁰. Revenirea la vechile reguli⁷¹ se baza pe două categorii de argumente. Publicul nu era încă deprins să i se cântărească pâinea. Mai important, sistemul permitea fraude brutarilor nescrupuloși, care nu cântăreau pâinea și în unele cazuri nici nu aveau cântare. Unii dintre ei fabricau pâinea mai mică de 1 kg și, fără a o mai cântări, o vindeau drept pâine de 1 kg⁷² (profitând de faptul că în mai bine de un deceniu bucureștenii se obișnuiseră cu pâini de greutate fixă, care nu trebuiau cântărite).

Într-o primă fază, încercarea primăriei de a adopta noul regulament nu a reușit, datorită refuzului ministerului de interne de a aproba modificările. Inițial, acesta a cerut Primăriei să introducă în regulament o toleranță la greutatea pâinii; după ce Consiliul Comunal a modificat regulamentul (instituind o toleranță de 50g

nr. 4, 31 ianuarie 1881, p. 38-39; *Consiliul Comunal, ședința extraordinară din 15/27 ianuarie 1881*, în: „Monitorul Primăriei București”, nr. 8, 28 februarie 1881, p. 78.

⁶⁷ La momentul respectiv Bucureștiul este condus de o comisie interimară. Aceste comisii interimare apar în cazul în care vechiul consiliu comunal demisionează înainte de organizarea alegerilor, ca urmare a schimbării culorii politice a guvernului. Rolul acestei comisii interimare (numită de ministrul de interne al noului guvern) este de a gestiona capitala până la organizarea noilor alegeri.

⁶⁸ *Comisiunea Interimară a Comunei București, ședința de la 7 mai 1888*, în: „Monitorul Primăriei București”, nr. 20, 22 mai 1888, p. 207. *Regulament pentru vânzarea pâinei, jimblei și franzelei în Capitală*, No. 19546 din 1 iunie 1888, în „Monitorul Primăriei București”, nr. 22, 5 iunie 1888, p. 233. Înalt Decret Regal 1568 din 26 mai 1888, în: „Monitorul Oficial al României”, nr. 47, 31 mai 1888, p. 1113-1114.

⁶⁹ *Ordonanța nr. 20751*, din 10 iunie 1888, în I. I. Roșca, *Cartea oficerilor*, p. 290-291.

⁷⁰ *Consiliul Comunal, ședința din 11 iulie 1889*, în: „Monitorul Primăriei București”, 14, nr. 34, 20 august 1889, p. 423.

⁷¹ De remarcat că măsura este prezentată ca una nouă, nu se amintește nicăieri că acesta este sistemul care a funcționat în timpul lungii guvernări liberale.

⁷² *** *Darea de seamă a administrației Comunei București pe timpul de la 1 ianuarie 1889 până la 1 ianuarie 1890 prezentată de primar Consiliului Comunal în ședința de la 23 februarie 1890*, București, Carol Göbl, 1890, p. 37-38. *Consiliul Comunal, ședința din 11 iulie 1889*, în: „Monitorul Primăriei București”, nr. 34, 20 august 1889, p. 423.

la kilogram) și l-a retrimis ministerului, acesta l-a respins din nou, motivând că „odată ce Primăria a intrat pe această cale de a se vinde pâinea și jimbă cu cântarul, urmează să se mențină în această cale, negăsind că este bine de a ne întoarce la măsura de a se vinde pâinea pe bucăți de greutate fixată”⁷³. Noile reguli au fost acceptate abia după ce ele au fost susținute și de brutari⁷⁴. Sursele identificate până acum nu menționează motivele pentru care brutarii și-au schimbat radical poziția. Ipoteza pe care o avansăm este legată de stabilirea toleranței de 50g la kilogram: probabil că aceasta acoperea variațiile greutății rezultate din procesul de producere a pâinii; cu noua variantă a regulamentului, brutarii se simțeau la adăpost de vexațiile agenților autorității, făcând astfel să dispară principala lor obiecție față de pâinea de greutate standard. Pe de altă parte, vânzarea pâinii de greutate fixă cere mai puțin efort decât vânzarea cu cântarul, așa că brutarii o preferă, odată ce problemele tehnice legate de variația greutății sunt rezolvate prin introducerea toleranței⁷⁵. Astfel, după doi ani de experimente și tatonări, se revine practic la măsurile din deceniul precedent, care au rămas în vigoare în linii mari până în 1914.

Stabilizarea practicii administrative. În 1901, autoritățile comunale elaborează un regulament mult mai amplu privitor la fabricarea pâinii, al cărui scop este în principal asigurarea unei pâini igienice⁷⁶. Preocupările privitoare la preț sunt secundare și, în consecință, regulile privitoare la comercializarea pâinii ocupă o parte redusă din regulament. Ele sintetizează experiența acumulată în ultimele două decenii. Articolul 8 prevede că pâinea poate fi fabricată doar în bucăți cântărind o jumătate de kg, 1 kg sau 2 kg. Prețul, precum și numele și adresa fabricantului („domiciliul”) trebuie scrise pe o etichetă lipită pe pâine cu cocă. Este păstrată toleranța de 50g la kilogram. Comercianții sunt obligați să afișeze prețul de vânzare, numele și adresa fabricantului și să vândă pâinea cu același preț ca fabricantul. Fabricanții nu pot modifica prețul decât o dată la 15 zile. Vânzătorii trebuie să aibă cântar, iar clienții pot cere cântărirea pâinii și completarea eventualei lipse⁷⁷. Prevederile privitoare la preț și vânzare sunt reluate, cu adăugarea câtorva detalii, într-o nouă ordonanță în anul următor⁷⁸ și din nou în 1903⁷⁹.

⁷³ *Consiliul Comunal, ședința din 13 ianuarie 1890*, în: „Monitorul Primăriei București”, nr. 6, 11 februarie 1890, p. 63-64; *Consiliul Comunal, ședința din 22 ianuarie 1890*, în: „Monitorul Primăriei București”, nr. 7, 18 februarie 1890, p. 75-76.

⁷⁴ *** *Dare de seamă a Administrației Comunei București pe timpul de la 1 ianuarie 1890 până la 1 ianuarie 1891, prezentată de primar consiliului comunal în ședința de la 12 martie 1891*, București, „Tipo-litografia și fonderia de litere Dor. P. Cucu”, 1891, p. 42-43. *Consiliul Comunal, ședința din 12 februarie 1890*, în: „Monitorul Primăriei București”, nr. 10, 18 martie 1890, p. 121.

⁷⁵ Pentru o comparație cu cazul parizian de secol XVIII, vezi S. L. Kaplan, *op. cit.*, p. 504-507.

⁷⁶ Pentru o analiză a acestui regulament, vezi articolul nostru: *Reglementarea igienico-sanitară a producției și a comerțului cu pâine în București la 1900*, în *Lumea orașului. Cercetări de istorie urbană*, ed. a II-a, coordonator Simion Călția, București, Editura Universității din București, 2015, p. 238-254.

⁷⁷ „Monitorul Oficial” nr. 187, din 23 noiembrie 1901, p. 7190-7191.

⁷⁸ *Ordonanța nr. 29115/3397 A, din 13 august 1902*, în „Monitorul Primăriei București”, nr. 21, 25 august 1902, p. 205.

⁷⁹ *Ordonanța nr. 25061/5546, din 27 mai 1903*, I. I. Roșca, *Cartea ofițerilor*, p. 367-369.

În deceniul următor nu mai apar soluții regulamentare noi, cele elaborate la sfârșitul secolului al XIX-lea dovedindu-se suficiente pentru gestionarea problemelor apărute. În 1913, datorită penuriei create de Războiului Balcanic, au fost introduse pentru prima oară prețurile maxime, iar acestea au fost permanentizate de experiența Primului Război Mondial, schimbând pe termen lung logica reglementării⁸⁰.

Reacțiile primăriei în momente de creștere semnificativă a prețului. În situații de criză, când brutarii creșteau prețurile și regulamentele singure nu mai erau suficiente, administrația municipală a intervenit pe piața pâinii. Ea a folosit trei metode. Începea, prin discuții cu brutarii, să îi convingă să reducă prețul. În timpul grevei brutarilor din decembrie 1880, când aprovizionarea cu pâine devenise critică, primăria a cumpărat pâine din alte orașe (Ploiești și Giurgiu) și a vândut-o pe piața capitalei, pentru a asigura pâinea zilnică a bucureștenilor⁸¹. Dar de cele mai multe ori, Primăria s-a mulțumit să pornească manutanța de la Colentina. Construită în 1865, ea era compusă dintr-o moară și câteva cuptoare de pâine. Închiriată unui întreprinzător privat, acesta exploata în principal moara, dar era obligat, la cererea primăriei, să scoată cantități importante de pâine pe care să o vândă cu prețul dictat de administrație⁸². După 1900, când manutanța de la Colentina nu mai funcționează⁸³, primăria a făcut apel la manutanța armatei. Așa s-a întâmplat cu ocazia „grevei” brutarilor din aprilie 1909, generată de dorința acestora de a scumpi pâinea imediat, fără să aștepte 15 zile după ce au anunțat noul preț, așa cum impunea regulamentul⁸⁴.

Concepții ale municipalității față de problema prețului pâinii

Protecția orașenilor, în postura de consumatori, a reprezentat argumentul principal ori de câte ori problema pâinii a fost adusă în discuție în Consiliul

⁸⁰ ANSMB – Fond PMB, Serviciul Secretariat, Decizii, dosar 1907-3, f. 88. Prețurile maxime dispar după încheierea războiului, pentru a fi reintroduse prin ordonanța 45499/2783 din 25 iulie [7 august] 1914, ANSMB – Fond PMB, Serviciul Secretariat, Decizii, dosar 1907-3, f. 95-96. Pentru o discuție mai amplă despre măsurile luate de municipalitate în 1913, vezi Simion Câlția, *Acțiunile Primăriei Capitalei în timpul crizei aprovizionării din 1913*, p. 101-139.

⁸¹ Greva brutarilor din decembrie 1880, cauzată de refuzul brutarilor de a fabrica pâinea de greutate fixă, *Consiliul Comunal, ședința extraordinară din 3 decembrie 1880*, în: „Monitorul Primăriei București”, nr. 50, 8 decembrie 1880, p. 603-604. Vezi și *Darea de seamă pe timpul de la 1 septembrie 1880 până la 1 ianuarie 1882 citită Consiliului Comunal în ședința ordinară de la 20 martie 1882*, în: „Monitorul Primăriei București”, nr. 20, 29 mai 1882, p. 188-189.

⁸² *Înștiințare* din 20 octombrie 1879, în: „Monitorul Primăriei București”, nr. 44, 24 octombrie 1879, p. 577; *Consiliul Comunal, ședința extraordinară din 3 decembrie 1880*, în: „Monitorul Primăriei București”, nr. 50, 8 decembrie 1880, p. 603-604; *Publicație*, în: „Monitorul Primăriei București”, nr. 6, 11 februarie 1890, p. 73 etc.

⁸³ ANSMB – Fond PMB, Serviciul Secretariat, Ședințele Consiliului Comunal, 1903-d.1, f. 104v-106r; pentru desființarea ei în 1916, vezi „Monitorul Primăriei București”, nr. 36, 4 septembrie 1916, p. 626.

⁸⁴ Cu ocazia grevei din aprilie 1909, generată de dorința brutarilor de a scumpi pâinea imediat, și nu după 15 zile conform regulamentului, vezi: *Consiliul Comunal, ședința din 24 aprilie 1909*, în: „Monitorul Primăriei București”, nr. 20, 17 mai 1909, p. 341-343.

Comunal. Autoritățile municipale sunt preocupate în special de orășenii săraci, pentru care pâinea reprezenta alimentul cel mai important și care cheltuiau o parte semnificativă a venitului lor pentru asigurarea hranei. De ce trebuia protejat consumatorul? Discursurile primarului sau ale consilierilor comunali nu ating acest subiect, datoria autorităților de a proteja consumatorii fiind de la sine înțeleasă. Se pot însă avansa câteva ipoteze.

Conducerea Bucureștiului era aleasă și era firesc să-și protejeze alegătorii. Cel puțin două argumente fac ca această ipoteză să aibă un grad redus de probabilitate. În primul rând, rezultatul alegerilor comunale depindea, într-o măsură covârșitoare, de guvernul aflat la putere. În București, acesta a reușit întotdeauna, prin binecunoscutele ingerințe electorale, să facă să fie alese consilii comunale dominate clar de membrii propriului partid. În al doilea rând, structura votului cenșitar făcea ca o minoritate înstărită să aleagă (în cadrul colegiului I) jumătate plus unu din totalul consilierilor. O parte a orășenilor, imposibil de estimat numeric cu cunoștințele actuale, nici nu vota direct, ci alegea un delegat la fiecare 50 de persoane: era situația tuturor celor care nu absolviseră învățământul primar și plăteau o „dare directă” către stat mai mică de 20 de lei pe an. Cei care erau prea săraci pentru a plăti dări nu votau deloc.⁸⁵ Altfel spus, cu cât un bucureștean era mai sărac, și deci mai sensibil la protecția pe care primăria i-o acorda controlând prețul pâinii, cu atât rolul său ca alegător era mai redus.

O altă ipoteză ar avea în vedere continuarea unor practici premoderne, prin care asigurând că orășenii își puteau agonisi pâinea zilnică la un preț accesibil, autoritățile comunale asigurau pacea socială. Nu putem exclude cu totul astfel de idei, trebuie însă să remarcăm că lipsesc marea majoritate a măsurilor tipice luate de autoritățile premoderne⁸⁶. Dar contraargumentul cel mai important îl reprezintă refuzul conducerii Bucureștiului de a institui, înainte de 1913, prețuri maxime.

Ipoteza cea mai plauzibilă se leagă de rolurile pe care conducerea urbană și le asumă. Edilii se văd pe ei înșiși ca modernizatori ai orașului, păzitori ai avutului (prin poliție, pompieri) și ai sănătății cetățenilor (prin numeroasele măsuri sanitare și igienice). Protecția celor săraci este unul dintre aceste roluri, iar el nu se limitează la controlul prețului pâinii sau al altor câteva produse de primă necesitate. Municipalitatea înființează cantine populare, oferă (prin medicii comunali) consultații gratuite, distribuie ajutoare, se preocupă de locuințele insalubre și exemplele pot continua.

Nu în ultimul rând, trebuie să luăm în calcul cât de puternică era în elita epocii dorința de a fi parte a „lumii civilizate”. Nu doar primari sau consilieri comunali, ci și medici ai primăriei, chimiști ai Laboratorului municipal de analize chimico-bacteriologice și alți angajați ai primăriei erau preocupați de acest aspect, care revine frecvent în discuțiile și argumentele lor. O populație prost hrănită,

⁸⁵ Legea pentru alegerea consiliilor comunale [1886], în: Constantin Zătreanu, *Noul codice comunal sau Culegere de legile și regulamentele în vigoare privitoare la comunele urbane și rurale cum și la alte ramuri de administrațiune publică*, București, Tipografia Carol Göbl, 1888, p. 83.

⁸⁶ Descrie pe larg în lucrările deja citate ale lui Steven Laurence Kaplan.

incapabilă să-și asigure o pâine corespunzătoare calitativ și accesibilă ca preț nu era, în nici un caz, o marcă a unui oraș civilizat, și cu atât mai puțin a unui bine guvernat.

O altă întrebare care trebuie formulată se referă la rolul pe care l-au jucat teoriile economice dominante în epocă în deciziile luate de conducerea Bucureștiului în privința controlului prețului pâinii. Discuțiile din Consiliul Comunal, justificările aduse pentru reglementarea prețului pâinii sunt la un nivel foarte concret, iar teoriile economice, în special cele ale liberalismului clasic, nu sunt amintite. Ele par să fie mai curând implicate pentru participanți. Credința în rolul regulator al pieței, în concurență, pot fi ghicite în mintea consilierilor, ele fiind exprimate clar în doar câteva ocazii⁸⁷. Din acțiunile lor se poate deduce că rolul pe care ei îl atribuie administrației este tocmai acela de a crea condiții concurenței, de a împiedica falsificarea pieței de către unii dintre actori⁸⁸.

În ce măsură diferă politicile liberale și cele conservatoare? Întrebarea pare cu atât mai pertinentă cu cât, așa cum am văzut, în câteva cazuri schimbarea regulilor privitoare la vânzarea pâinii a avut loc curând după venirea unui alt partid la conducerea municipalității. În realitate, o analiză mai detaliată relevă că nu există o corelație între un anumit tip de măsuri și unul dintre cele două partide. Liberalii susțin în 1867 vânzarea pâinii prin cântărire⁸⁹, pentru ca în 1877 să reintroducă obligația de a fabrica pâine de greutate fixă⁹⁰. Conservatorii adoptă ambele măsuri în (mai întâi vânzarea pâinii prin cântărire⁹¹ și apoi obligația de a fabrica pâine de greutate fixă⁹²) la distanță de un an, mai mult, în ambele cazuri la conducerea orașului se afla aceeași echipă condusă de Pake Protopopescu. Este clar că diferențele doctrinare dintre partide nu au jucat nici un rol în problema prețului pâinii, ambele având un demers pragmatic care prioritiza găsirea unor soluții care să funcționeze.

Ceea ce ridică o altă întrebare: de ce aceeași măsură revine iar și iar? Până

⁸⁷ „Dar acesta este un comerț și nu putem face nimic...”, C. F. Robescu, primarul capitalei, *Consiliul Comunal, ședința din 2 mai 1898*, în: „Monitorul Primăriei București”, nr. 8, 24 mai 1898, p. 88.

⁸⁸ *Ordonanța nr. 6130, din 24 mai 1877*, în: „Monitorul Primăriei București”, nr. 14, 28 (9) Mai 1877, p. 119.

⁸⁹ Vezi, de exemplu, pledoaria consilierului comunal Corneliu Lapati, *Consiliul Comunal, ședința de duminică, 28 ianuarie 1868*, în „Românul”, luni-marti, 19-20 februarie 1868, p. 155-156.

⁹⁰ *Ordonanța nr. 6130, din 24 mai 1877*, în „Monitorul Primăriei București”, nr. 14, Sâmbătă 28 (9) Mai 1877, p. 119. *** *Darea de seamă asupra Administrațiunei Comonale a orașului București pentru timpul de la 1 septembrie 1876 până la 1 septembrie 1877, citită Consiliului Comunal la deschiderea sesiunii ordinare a anului 1877 de către Locotenent de Primar al Capitalei Ioan Pr Dumitrescu*, București, „Noua Imprimerie Națională”, 1877, p. 72-73.

⁹¹ *Comisiunea Interimară a Comunei București, ședința de la 7 mai 1888*, în: „Monitorul Primăriei București”, nr. 20, 22 mai 1888, p. 207. *Regulament pentru vânzarea pâinei, jimblei și franzelei în Capitală*, No. 19546 din 1 iunie 1888, în „Monitorul Primăriei București”, nr. 22, 5 iunie 1888, p. 233.

⁹² *Consiliul Comunal, ședința din 11 iulie 1889*, în: „Monitorul Primăriei București”, nr. 14, nr. 34, 20 august 1889, p. 423. *** *Dare de seamă a Administrației Comunei București pe timpul de la 1 ianuarie 1890 până la 1 ianuarie 1891, prezentată de primar consiliului comunal în ședința de la 12 martie 1891*, București, „Tipo-litografia și fonderia de litere Dor. P. Cucu”, 1891, p. 42-43.

la urmă, avem de-a face cu doar două măsuri majore, care alternează la intervale de câțiva ani. Pentru a explica această situație trebuie să observăm că Consiliul Comunal, municipalitatea în ansamblul ei, aveau o memorie instituțională foarte scurtă și fragmentară. Consiliul nu cunoștea măsurile luate cu câțiva ani mai devreme, nici nu avea un acces ușor la deciziile și hotărârile mai vechi ale primăriei. Este o situație caracteristică tuturor serviciilor municipale (o putem observa ușor și în discuțiile din Consiliul de Igienă al capitalei), care își are explicația în nivelul de dezvoltare al birocrăției comunale și în practicile și infrastructura disponibile pentru arhivarea respectivelor măsuri și dezbateri.

O ultimă întrebare mai trebuie discutată: de ce măsura fabricării pâinii în greutate fixă pare să funcționeze satisfăcător din 1889 până în 1913 (dovadă că primăria nu mai încearcă să o schimbe), dar nu dă aceleași rezultate în anii 1860-1870, impunând municipalității să caute noi soluții? Explicația trebuie căutată în eficacitatea controlului. Aparatul de control al municipalității, în special cel destinat controlului alimentar, crește masiv în deceniile care preced Primul Război Mondial. Nu este un aparat care supraveghează doar prețurile, dimpotrivă, problemele igienico-sanitare, de siguranță alimentară, sunt mult mai importante. Însă mărirea semnificativă a numărului de medici municipali (care aveau obligația de a inspecta magazinele alimentare din circumscripția lor), creșterea exponențială a numărului de veterinari (de la 1 până către finalul anilor 1870 la 14 în 1911)⁹³, mărirea numărului de agenți de diverse niveluri, toate acestea fac ca brutarii să fie supuși unui control mult mai frecvent.

Concluzii

Primăria capitalei reușește să mențină prețul scăzut și destul de constant fără a impune prețuri maxime. Pentru aceasta ea construiește un set de reguli, care au ca principii: o piață transparentă (consumatorul trebuie să poată compara prețurile), un comportament corect al actorilor (consumatorul nu trebuie să fie înșelat, să plătească ce cumpără), previzibilitatea și, pe cât posibil, stabilitatea prețului.

Sistemul de reguli este elaborat treptat; elita politică locală nu are un plan sau o ideologie pe care vrea să o impună, ci reacționează atunci când apar dereglări în aprovizionarea cu pâine. Experiența acumulată în timp conduce la elaborarea unei practici administrative stabile și funcționale.

Protecția consumatorului reprezintă prioritatea principală a politicienilor care conduc primăria Bucureștiului. Favorizată și de o stabilitate generală (politică și economică, a prețurilor și banilor în particular), administrația municipală reușește să mențină prețul pâinii în limite suportabile consumatorului.

⁹³ *Consiliul Comunal, continuarea ședinței din 21 decembrie 1878*, în: „Monitorul Primăriei București”, nr. 2, 19 ianuarie 1879, p. 17. C. Gh. Orleanu: *Raport general asupra igienei, stărei sanitare precum și asupra mersului Serviciului Sanitar al Capitalei pe anul 1911*, [București], Noua tipografie „profesională” Dimitrie C. Ionescu, 1912, p. 158 și 160-161.

ABREVIERI

<i>AARMSI</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice
<i>AARMSL</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Literare
<i>AARPAD</i>	= „Analele Academiei Române”, seria II, București, 1879-1916
<i>AA.SS.</i>	= <i>Acta Sanctorum</i> , ed. Bollandisti, III ^a ediție, Parigi 1863-1870
<i>AB</i>	= Arhivele Basarabiei
<i>ACNSAS</i>	= Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității
<i>AE</i>	= L'Année Epigraphique, Paris
<i>AIR</i>	= Arhiva Istorică a României
<i>AIAC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj
<i>AIIAI</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>AIIC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Cluj
<i>AIINC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Națională, Cluj
<i>AIIX</i>	= Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>ALIL</i>	= Anuarul de Lingvistică și Istorie Literară, Iași
<i>ALMA</i>	= <i>Archivum Latinitatis Medii Aevi</i> . Genève.
<i>AM</i>	= Arheologia Moldovei, Iași
<i>AMAE</i>	= Arhiva Ministerului Afacerilor Externe
<i>AmAnthr</i>	= American Anthropologist, New Series, Published by Wiley on behalf of the American Anthropological Association
<i>AMM</i>	= Acta Moldaviae Meridionalis, Vaslui
<i>AMMB</i>	= Arhiva Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași
<i>AMN</i>	= Acta Musei Napocensis
<i>AMR</i>	= Arhivele Militare Române
<i>AMS</i>	= Anuarul Muzeului din Suceava
<i>ANB</i>	= Arhivele Naționale, București
<i>ANC</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Cluj
<i>ANSMB</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Municipiului București
<i>ANG</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Galați
<i>ANI</i>	= Arhivele Naționale, Iași
<i>ANIC</i>	= Arhivele Naționale Istorice Centrale
<i>ANR-Cluj</i>	= Arhivele Naționale, Cluj-Napoca
<i>ANR-Sibiu</i>	= Arhivele Naționale, Sibiu
<i>ANRM</i>	= Arhivele Naționale ale Republicii Moldova, Chișinău
<i>ANRW</i>	= Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, Berlin-New York
<i>ANSMB</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Municipiului București
<i>ANV</i>	= Arhivele Naționale, Vaslui
<i>AO</i>	= Arhivele Olteniei
<i>AP</i>	= Analele Putnei
<i>APH</i>	= Acta Poloniae Historica, Varșovia
<i>AqLeg</i>	= <i>Aquila Legionis. Cuadernos de Estudios sobre el Ejército Romano</i> , Salamanca
<i>AR</i>	= Arhiva Românească
<i>ArchM</i>	= Archiva Moldaviae, Iași
<i>ArhGen</i>	= Arhiva Genealogică
„Arhiva”	= „Arhiva”. Organul Societății Științifice și Literare, Iași
<i>ArhMold</i>	= Arheologia Moldovei

ASRR	= Arhiva Societății Române de Radiodifuziune
AȘUI	= Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași
ATS	= Ancient Textile Series, Oxbow Books, Oxford și Oakville
AUAIC	= Arhiva Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
AUB	= Analele Universității „București”
BA	= <i>Biblioteca Ambrosiana</i> , Roma, Città Nuova Editrice
BAR	= Biblioteca Academiei Române
BArchB	= Bundesarchiv Berlin
BAR int. ser.	= British Archaeological Reports, International Series
BBRF	= Buletinul Bibliotecii Române din Freiburg
BCIR	= Buletinul Comisiei Istorice a României
BCMI	= Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice
BCU-Iași	= Biblioteca Centrală Universitară, Iași
BE	= Bulletin Epigraphique
BF	= Byzantinische Forschungen, Amsterdam
BJ	= Bonner Jahrbücher, Bonn
BMI	= Buletinul Monumentelor Istorice
BMIM	= București. Materiale de istorie și muzeografie
BNB	= Biblioteca Națională București
BNJ	= Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher
BOR	= Biserica Ortodoxă Română
BS	= Balkan Studies
BSNR	= Buletinul Societății Numismatice Române
ByzSlav	= Byzantinoslavica
CA	= Cercetări arheologice
CAI	= Caiete de Antropologie Istorică
CartNova	= <i>La ciudad de Carthago Nova 3: La documentación epigráfica</i> , Murcia
CB	= Cahiers balkaniques
CBI	= <i>Der römische Weihebezirk von Osterburken. Corpus des griechischen und lateinischer Beneficiärer – Inschriften des Römischen Reiches</i> , Stuttgart
CC	= Codrul Cosminului, Suceava (ambele serii)
CCAR	= Cronica cercetărilor arheologice din România, CIMEC, București
CCh	= <i>Corpus Christianorum</i> , Turnhout
CChSG	= <i>Corpus Christianorum. Series Graeca</i>
CCSL	= <i>Corpus Christianorum Series Latina</i> , Turnhout, Brepols
CDM	= <i>Catalogul documentelor moldovenești din Arhivele Centrale de Stat</i> , București, vol. I-V; supl. I.
CDȚR	= <i>Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului</i> , București, vol. II-VIII, 1974-2006
Chiron	= Chiron: Mitteilungen der Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts, 1971
CI	= Cercetări istorice (ambele serii)
CIL	= <i>Corpus Inscriptionum Latinarum</i> , Berlin
CL	= Cercetări literare
CLRE	= <i>Consuls of the Later Roman Empire</i> , eds. R. S. Bagnall, A. Cameron, S. R. Schwartz, K. A. Worp, Atlanta, 1987
CN	= Cercetări Numismatice
CNA	= Cronica Numismatică și Arheologică, București
CSCO	= <i>Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium</i> , Louvain
CSEA	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiae Aquileiensis</i> , Roma, Città Nuova Editrice
CSEL	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum</i> , Wien, De Gruyter
CSPAMI	= Centrul de Studii și Păstrare a Arhivelor Militare Centrale, Pitești
CT	= Columna lui Traian, București

<i>CTh</i>	= <i>Codex Theodosianus</i> . Theodosiani, Libri XVI cum constitutionibus Sirmondianis, I, edidit adsumpto apparatu P. Kruegeri, Th. Mommsen, Hildesheim, 1970-1971
<i>Cv.L</i>	= Convorbiri literare (ambele serii)
„ <i>Dacia</i> ”, <i>N.S.</i>	= Dacia. Nouvelle Série, Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București
<i>DGAS</i>	= Direcția Generală a Arhivelor Statului
<i>DI</i>	= Diplomatarium Italicum
<i>DIR</i>	= <i>Documente privind istoria României</i>
<i>DIRRI</i>	= <i>Documente privind Istoria României. Războiul pentru Independență</i>
<i>DOP</i>	= Dumbarton Oaks Papers
<i>DTN</i>	= <i>Din trecutul nostru</i> , Chișinău
<i>DRH</i>	= <i>Documenta Romaniae Historica</i>
<i>EB</i>	= Études Balkaniques
<i>EBPB</i>	= Études byzantines et post-byzantines
<i>EDCS</i>	= <i>Epigraphik-Datenbank Clauss-Slaby</i> (http://www.manfredclauss.de/)
<i>EDR</i>	= <i>Epigraphic Database Roma</i> (http://www.edr-edr.it/default/index.php)
<i>EpigrAnat</i>	= Epigraphica Anatolica, Münster
<i>ERAsturias</i>	= F. Diego Santos, <i>Epigrafia Romana de Asturias</i> , Oviedo, 1959.
<i>EuGeSta</i>	= <i>Journal of Gender Studies in Antiquity</i>
<i>Gerión</i>	= Gerión. Revista de Historia Antigua, Madrid
<i>GB</i>	= Glasul Bisericii
<i>GCS</i>	= <i>Die Griechischen Christlichen Schriftsteller</i> , Leipzig, Hinrichs, 1897-1969
<i>GLK</i>	= <i>Grammatici Latini Keil</i>
<i>HEp</i>	= <i>Hispania Epigraphica</i> , Madrid
„ <i>Hierasus</i> ”	= <i>Hierasus</i> . Anuarul Muzeului Județean Botoșani, Botoșani
<i>HM</i>	= Heraldica Moldaviae, Chișinău
<i>HU</i>	= Historia Urbana, Sibiu
<i>HUI</i>	= Historia Universitatis Iassiensis, Iași
<i>IDR</i>	= <i>Inscripțiile din Dacia romană</i> , Bucurști-Paris
<i>IDRE</i>	= <i>Inscriptions de la Dacie romaine. Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie</i> , I-II, Bucarest, 1996, 2000
<i>IGLN</i>	= <i>Inscriptions grecques et latines de Novae</i> , Bordeaux
<i>IGLR</i>	= <i>Inscripțiile grecești și latine din secolele IV-XIII descoperite în România</i> , București, 1976
<i>IILPecs</i>	= <i>Instrumenta Inscripta Latina. Das römische Leben im Spiegel der Kleininschriften</i> , Pecs, 1991
<i>ILAlg</i>	= <i>Inscriptions latines d'Algérie</i> , Paris
<i>ILB</i>	= <i>Inscriptiones Latinae in Bulgaria repertae. Inscriptiones inter Oescum et Iatrum repertae</i> , Sofia, 1989
<i>ILD</i>	= <i>Inscripții latine din Dacia</i> , București
<i>ILN</i>	= <i>Inscriptiones latines de Novae</i> , Poznan
<i>ILLPRON</i>	= <i>Inscriptionum Lapidarium Latinarum Provinciae Norici usque ad annum MCMLXXXIV repertarum indices</i> , Berlin, 1986
<i>ILS</i>	= <i>Inscriptiones Latinae Selectae</i> , 1892
<i>IMS</i>	= <i>Inscriptiones Moesiae Superioris</i> , Belgrad
<i>IN</i>	= „Ioan Neculce”. Buletinul Muzeului Municipal Iași
<i>ISM</i>	= <i>Inscripțiile din Scythia Minor grecești și latine</i> , București, vol. I-III, 1983-1999
<i>JGO</i>	= <i>Jahrbücher für Geschichte Osteuropas</i>
<i>JL</i>	= Junimea literară
<i>JRS</i>	= The Journal of Roman studies, London
<i>LR</i>	= Limba română
<i>Lupa</i>	= <i>Ubi Erat Lupa</i> (http://lupa.at/)
<i>MA</i>	= Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț

<i>MCA</i>	= Materiale și cercetări arheologice
<i>MEF</i>	= <i>Moldova în epoca feudalismului</i> , vol. I-XII, 1961-2012, Chișinău
<i>MEFRA</i>	= <i>Mélanges de l'École française de Rome: Antiquité</i> , Roma
<i>MGH</i>	= <i>Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum auspiciis societatis aperiendis fontibus rerum Germanicarum medii aevi</i> , Berlin 1877-
<i>MI</i>	= Magazin istoric, București
<i>MIM</i>	= Materiale de istorie și muzeografie
<i>MM</i>	= Mitropolia Moldovei
<i>MMS</i>	= Mitropolia Moldovei și Sucevei
<i>MN</i>	= Muzeul Național, București
<i>MO</i>	= Mitropolia Olteniei
<i>MOF</i>	= Monitorul Oficial al României
<i>Navarro</i>	= M. Navarro Caballero, <i>Perfectissima femina. Femmes de l'élite dans l'Hispanie romaine</i> , Bordeaux, 2017.
<i>NBA</i>	= <i>Nuova Biblioteca Agostiniana</i> , Roma, Institutum Patristicum Augustinianum
<i>NDPAC</i>	= <i>Nuovo Dizionario Patristico e di Antichità Cristiane</i> , I, A-E, 2e edizione, Marietti, 2006; III, P-Z, 2e edizione, Marietti, 2008
<i>NEH</i>	= <i>Nouvelles études d'histoire</i>
<i>OI</i>	= Opțiuni istoriografice, Iași
<i>OPEL</i>	= <i>Onomasticon provinciarum Europae latinarum</i> , vol. I-IV, Budapesta-Viena, 1994-2002
<i>PG</i>	= <i>Patrologiae cursus completus, Series Graeca</i> , ed. J.-P. Migne, Paris, 1886-1912
<i>PIR</i>	= <i>Prosopographia Imperii Romani. Saec. I.II.III</i> , editio altera, Berlin.
<i>PLRE</i>	= <i>Prosopography of the Later Roman Empire</i> , 3 vol., eds. A. H. M. Jones, J. R. Martindale, and J. Morris, Cambridge, 1971-1992
<i>RA</i>	= Revista arhivelor
<i>RBAR</i>	= Revista Bibliotecii Academiei Române, București
<i>RC</i>	= Revista catolică
<i>RdI</i>	= Revista de istorie
<i>REByz</i>	= <i>Revue des Études Byzantines</i>
<i>RER</i>	= <i>Revue des études roumaines</i>
<i>RESEE</i>	= <i>Revue des études Sud-Est européennes</i>
<i>RGI</i>	= Revista Generală a Învățământului
<i>RHP</i>	= <i>Die römischen Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit. I: Die Inschriften</i> , Viena
<i>RHSEE</i>	= <i>Revue historique de Sud-Est européen</i>
<i>RI</i>	= Revista istorică (ambele serii)
<i>RIAF</i>	= Revista pentru istorie, arheologie și filologie
<i>RIB</i>	= <i>Roman Inscriptions of Britain</i> , Londra
<i>RIM</i>	= Revista de Istorie a Moldovei, Chișinău
<i>RIR</i>	= Revista istorică română, București
<i>RIS</i>	= Revista de istorie socială, Iași
<i>RITL</i>	= Revista de istorie și teorie literară
<i>RIU</i>	= <i>Die römischen Inschriften Ungarns</i> , Budapesta
<i>RJMH</i>	= <i>The Romanian Journal of Modern History</i> , Iași
<i>RM</i>	= Revista muzeelor
<i>RMD</i>	= <i>Roman Military Diplomas</i> , Londra
<i>RMM</i>	= <i>Römische Militärdiplome und Entlassungsurkunden in der Sammlung des Römisch-Germanischen Zentralmuseums</i> , Mainz
<i>RMM-MIA</i>	= Revista muzeelor și monumentelor, seria Monumente istorice și de artă
<i>RMR</i>	= Revista Medicală Română
<i>RRH</i>	= <i>Revue roumaine d'histoire</i>

<i>RRHA</i>	= Revue roumaine de l'histoire de l'art
<i>RRHA-BA</i>	= Revue Roumaine d'Histoire de l'Art. Série Beaux Arts
<i>RSIAB</i>	= Revista Societății istorice și arheologice bisericești, Chișinău
<i>Rsl</i>	= Romanoslavica
<i>SAHIR</i>	= Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae, București
<i>SAI</i>	= Studii și Articole de Istorie
<i>SANIC</i>	= Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale
<i>SCB</i>	= Studii și cercetări de bibliologie
<i>SCh</i>	= <i>Sources Chrétiennes</i> , Paris
<i>SCIA</i>	= Studii și cercetări de istoria artei
<i>SCIM</i>	= Studii și cercetări de istorie medie
<i>SCIV/SCIVA</i>	= Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie)
<i>SCN</i>	= Studii și Cercetări Numismatice, București
<i>SCȘI</i>	= Studii și cercetări științifice, Istorie
<i>SEER</i>	= The Slavonic and East European Review
<i>SHA</i>	= <i>Scriptores Historiae Augustae</i>
<i>SJAN</i>	= Serviciul Județean al Arhivelor Naționale
<i>SMIC</i>	= Studii și materiale de istorie contemporană, București
<i>SMIM</i>	= Studii și materiale de istorie medie, București
<i>SMIMod</i>	= Studii și materiale de istorie modernă, București
<i>SOF</i>	= Südost-Forschungen, München
<i>ST</i>	= Studii Teologice, București
<i>StAntArh</i>	= <i>Studia Antiqua et Archaeologica</i> , Iași
<i>T&MBYZ</i>	= <i>Travaux et Mémoires du Centre de recherches d'histoire et de civilisation byzantines</i>
<i>ThD</i>	= Thraco-Dacica, București
<i>TR</i>	= Transylvanian Review, Cluj-Napoca
<i>TV</i>	= Teologie și viața, Iași
<i>ZPE</i>	= Zeitschrift für Papyralogie und Epigraphik
<i>ZSL</i>	= Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde

•
ANALELE ȘTIINȚIFICE
ALE
UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA”
DIN IAȘI
(SERIE NOUĂ)

ISTORIE

TOM LXXI
2025

Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Nelu Zugravu (Iași), Neculai Bolohan (Iași), Alexandru-Florin Platon (Iași), Petronel Zahariuc (Iași), Ștefan S. Gorovei (Iași), Maria Magdalena Székely (Iași), Cristian Ploscaru (Iași), Claudiu Topor (Iași), Gabriel Leanca (Iași), Gheorghe Iacob (Iași), Ovidiu Buruiană (Iași), Victor Spinei, membru al Academiei Române (Iași), Ioan Aurel Pop, președintele Academiei Române (Cluj-Napoca), Ovidiu Cristea (București), Rudolf Dinu (București), Antal Lukács (București), Ion Eremia (Chișinău), Ion Varta (Chișinău), Dennis Deletant (Londra), Carol Iancu (Montpellier), Hans-Christian Maner (Mainz).

COMITETUL DE REDACȚIE:

Laurențiu Rădvan (redactor șef),
Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba, Ionuț Nistor, Adrian-Bogdan Ceobanu,
Adrian Vițalaru (secretar de redacție),
Mihai-Bogdan Atanasiu (secretar de redacție).

Responsabilitatea pentru opiniile exprimate în textele publicate revine în exclusivitate autorilor.

Manuscrisele, cărțile și revistele propuse pentru schimb,
ca și orice corespondență se vor trimite redacției:

Laurențiu Rădvan

Facultatea de Istorie
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
B-dul Carol I 11,
700506, Iași, România
Tel.: 40-(0)232-20.12.74
e-mail: radvan@uaic.ro

ISSN 1221-843X
eISSN 2821-4617
Printed in Romania

CUPRINS

Andi Mihalache, <i>Seninul întortocheat al cerului: cromatică, istorie și cultură (I)</i>	7
Daniel Mirea, <i>Datarea a patru documente din timpul lui Sigismund de Luxemburg și al lui Vlad Dracul</i>	47
Alexandru Simon, Petru Aron, Iancu de Hunedoara și Mehmed al II-lea în ajunul bătăliei de la Belgrad: informații dintr-un „raport venețian de sinteză” de la sfârșitul lunii aprilie 1456	73
Livia-Ioana Potop, <i>Instrumente notariale din Transilvania medievală: considerații privind păstrarea și transmiterea unor surse arhivistice mai puțin obișnuite</i>	91
Mihai Covaliu, <i>Între diplomație și primejdie. O misiune moldovenească la Veneția (1505-1506)</i>	101
Andrei Constantin Sălăvăstru, <i>Rebels for the faith: The Sorbonne's seditious propaganda during the French Wars of Religion</i>	113
Gheorghe Lazăr, <i>Despre logofeții de taină ai Cancelariei Țării Românești. Studiu de caz: Iane Dâmboviceanu</i>	129
Elena Bedreag, <i>Înrudiri, cheltuieli și alte „mărunțușuri” în câteva documente patrimoniale din veacul al XVIII-lea</i>	157
Iulian Moga, <i>Saint Xenia's Feigned Foolishness</i>	179
Alexandru Gorea, <i>Focul din 1784 și reconfigurarea centrului puterii domnești la Iași</i>	191

Laurențiu Rădvan, <i>Considerații cu privire la un plan rusesc al Focșanilor (1828)</i>	211
Simion-Alexandru Gavriș, <i>Centralism și autonomie locală în legislația administrativă a guvernării Lascăr Catargiu (1871-1876)</i>	225
Simion Câlția, <i>Reglementarea prețului pâinii în București (sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea)</i>	237
Tamara Botez, <i>„Monarhia de rol” și portul popular ca formă de legitimare în România (sfârșitul sec. XIX – începutul sec. XX)</i>	259
Ciprian-Lucrețius Suciu, Florin Marinescu, <i>Duhovnici români la Sfântul Munte Athos: superiorul Antipa Dinescu</i>	275
Claudiu-Lucian Topor, <i>România în vecinătatea războiului: chestiunea înarmărilor între 1914 și 1916</i>	287
Ana-Maria-Ioana Lupășteanu, <i>Război și propagandă în Bucovina austriacă. Misiunea lui Nathan Eidinger la București (1915)</i>	309

Bianca Șendrea, <i>Structura mării proprietăți și agricultura din Transilvania după reforma agrară din 1921</i>	319
Ionel Doctoru, <i>Sediul Legației române de la Paris (1922-1930). Între aspirații și realitate</i>	333
Bogdan-Alexandru Schipor, <i>Dragoș Cotlarciuc, an (almost) unknown expert on Baltic Region at the Romanian Ministry of Foreign Affairs, 1938-1939</i>	343
Árpád Hornyák, <i>Depiction of Hungarians in 20th century Serbian history textbooks</i>	353
Geanina-Ancuța Costăș, <i>Relații culturale româno-britanice: o analiză a programului de schimburi culturale (1963-1965)</i>	369
Iana Balan, <i>Imperative politice, schimburi culturale și strategii universitare. Lectori ieșeni de limba română la Universitățile din Polonia în anii 1967-1989</i>	381
Lucica Iorga, Lucian Leuștean, <i>Tribulații în cadrul lagărului socialist: întâlnirea de la Ialta (2 august 1971), cu România personaj principal în absența (un document și câteva considerații)</i>	409
Victor Rizescu, <i>Marxism și naționalism, continuitate și ruptură. Două teme de sociologie istorică în patru etape ale istoriei românești</i>	437

<i>Recenzii și note bibliografice</i>	449
Duane W. Roller, <i>Imperiul Mării Negre. Gloria și decăderea lumii lui Mitridate cel Mare</i>, trad. Sergiu-Adrian Adam, București, Editura Humanitas, 2025, 372 p. (Alex-Marian Cornea); Martyn Rady, <i>Habsburgii. Ambiția de a stăpâni lumea</i>, traducere din limba engleză de Lia Decei, prefată de Matei Cazacu, București, Editura Corint, 2023, 585 p. (Ana-Maria-Ioana Lupășteanu); Avram Iancu – un om între oameni. <i>Lucrările Conferinței Internaționale: Avram Iancu – 200 de ani de la naștere: omul, contemporanii, epoca</i>, Deva, 9-10 mai 2024, coord. Ioan Bolovan, Ioan Sebastian Bara, Cluj-Napoca, Editura Academiei Române, Centrul de Studii Transilvane, 2024, 713 p. (Constantin Ciobanu); Pierre-Antoine Dessaux: <i>Vermicelles et coquillettes. Histoire d'une industrie alimentaire française</i>, Tours, Presses Universitaires François-Rabelais, 2023, 308 p. (Simion Călția); Carmen-Sorina Rîjnoveanu (coord.), <i>The wars of independence, diplomacy and society. New perspectives and approaches on the Great Eastern Crisis 1875-1878. Războaiele de independență, diplomație și societate. Noi perspective și abordări privind Marea Criză Orientală 1875-1878</i>, București, Editura Militară, 2023, 284 p. (Maria Cerniș); <i>Relații politice și militare româno-otomane-turce 1878-1989: documente</i>, volumul I, 1878-1938 = <i>Romanian-Ottoman-Turkish Political and Military Relations 1878-1989: documents</i>, volume I, 1878-1938, coord. Carmen-Sorina Rîjnoveanu, responsabil de vol. Manuel Stănescu, București, Editura Militară, 2023, 559 p. (Andrei Grigoraș); Eduard Andrei, Laurențiu Vlad, <i>Două istorii ale participării României la Expoziția Universală de la New York (1939-1940)</i>, Târgoviște, Cetatea de scaun, 2024, 281 p. (Mădălin Anghel); Constantin Hlihor, <i>Cu mâinile altora: România și războaiele prin intermediari în Africa (1970-1985)</i>, București, Corint, 2025, 364 p. (Teodor-Petru Bărgăoanu).	
<i>Abrevieri</i>	473

„Monarhia de rol” și portul popular ca formă de legitimare în România (sfârșitul sec. XIX – începutul sec. XX)

Abstract: The study addresses the use of traditional folk costumes by members of the Romanian Royal Family as a factor intended to strengthen the bond between the sovereign and the nation. By adopting and promoting traditional costumes, the monarchy, initially perceived as foreign, demonstrated its roots in Romanian culture and tradition. National attire became a symbol of identity and representation, consolidating the legitimacy of royal authority. The women of the royal family played an essential role, especially Queen Elisabeth (wife of Charles I) and, later, Queen Mary (wife of Ferdinand I, grandson and successor of Charles I). They frequently adopted and promoted traditional dress at official events and charity events. Promoted at the highest level, traditional dress represented an element of unified national identity at a time when the modern Romanian state was in the process of defining itself. Traditional dress became a symbol that conferred national identity on the wearer. Under the reign of Charles I, folk costume evolved from simple peasant clothing to a national symbol embraced by the ruling elite, used strategically by the monarchy to strengthen its position and align itself with the nationalist trend of the era.

Keywords: Romania; performing monarchy; national attire; national identity; legitimacy.

Statutul regalității în cadrul monarhiei constituționale a cunoscut o schimbare majoră în secolul al XIX-lea, față de perioada Vechiului Regim. Dacă pentru mult timp regalitatea s-a bucurat de o aură sacră, iar regele era considerat „alesul lui Dumnezeu” și conducătorul suprem al statului, fiind simbolul puterii supreme și al autorității absolute (monarhia absolutistă, caracteristică secolelor XV-XVIII), în secolul națiunilor, asistăm la o redefinire a rolului monarhiei în raport cu națiunea și valorile sale comune: dispăre natura divină a monarhului, iar acesta revine în sfera laică, la popor și printre oameni. Această transformare a fost însoțită și de înlocuirea formei de guvernământ: monarhia absolutistă a cedat locul celei constituționale, sistem preluat rapid de majoritatea statelor naționale nou apărute în secolul afirmării „religiei” laice. La începutul secolului al XX-lea,

* Doctor în Istorie, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, România; tamarabotez@gmail.com.

majoritatea statelor independente din Europa erau monarhii constituționale, excepție făcând Franța și Elveția, care erau republici. Statele europene care și-au câștigat independența față de Imperiul Otoman – Albania, Bulgaria, Grecia, Muntenegru și Serbia – au fost fondate tot ca monarhii, prin „adoptarea” unei familii regale europene, în condițiile inexistenței tradiției unei familii regale interne.

Monarhia constituțională reprezintă un mod de partajare a puterii, între rege, guvern și Parlament. Pentru acest model au optat și românii, în momentul alegerii venirii pe tronul României a prințului german Carol de Hohenzollern-Sigmaringen. Devenit domnitor al României la 10/22 mai 1866, Carol este proclamat rege, la 14/26 martie 1881, primul rege al României dintr-o dinastie străină așa cum își dorise generația pașoptistă. Constituția adoptată de Parlamentul României (29 iunie/11 iulie 1866) îi conferă domnitorului României dreptul de a numi și revoca miniștri, de a sancționa și promulga legile, de a numi sau confirma numirile în funcțiile publice, dreptul de amnistie politică, de grațiere sau de micșorare a pedepselor prevăzute pentru crimă, dreptul de a conferi gradele militare, de a comanda armata, de a bate monedă¹. Articolul 82 specifica că puterile conducătorului sunt ereditare, pornind direct de la prințul Carol I de Hohenzollern-Sigmaringen, pe linie masculină, prin dreptul de primogenitură, excluzând femeile, iar descendenții erau crescuți în religia ortodoxă a țării. Prin Constituție s-a oficializat schimbarea denumirii din „Principatele Unite Române” în „România” (art. 1)².

Legitimitatea reprezintă pilonul de bază și condiția *sine qua non* a perpetuării oricărei forme de autoritate. Viabilitatea și stabilitatea unei puteri sunt direct proporționale cu gradul de legitimare pe care reușește să și-l asigure, iar modul în care această legitimitate este obținută și menținută variază în funcție de contextul social și istoric. Max Weber distingea trei tipuri „pure” de dominație legitimă: *dominația legală* (se bazează pe credința în legi și reguli, iar oamenii ascultă deoarece cred că legile sunt juste și că cei care le aplică au dreptul să o facă; de exemplu, un stat modern, unde puterea este legitimată de o constituție); *dominația tradițională* (se bazează pe obiceiuri și tradiții vechi, iar oamenii ascultă deoarece așa s-a făcut dintotdeauna; de exemplu, o monarhie, unde puterea este transmisă din generație în generație); *dominația carismatică* (se bazează pe personalitatea extraordinară a unui lider, pe care oamenii îl ascultă, deoarece îl admiră și îl cred în mod necondiționat; de exemplu, un lider religios, un revoluționar). În fiecare dintre aceste tipuri, oamenii ascultă din motive diferite: în cazul dominației legale, oamenii ascultă ordinul, nu persoana care îl dă; în cazul dominației tradiționale, loialitatea este față de tradiție și față de persoana care o reprezintă; în cazul dominației carismatice, loialitatea este față de liderul însuși și

¹ Sorin Liviu Damean, *Carol I al României, 1866-1881*, București, Editura Paideia, 2000, p. 70-71.

² *Monitorul – jurnal oficial al României*, nr. 142 din 1/13 iulie 1866, <https://www.constitutia.ro/const1866.htm> [10.10.2025].

de viziunea sa³. Niciunul dintre aceste trei tipuri ideale nu se găsește în formă „pură”⁴, căci, în realitatea socială, aceste tipuri de legitimitate se combină și se influențează reciproc⁵ (de exemplu, un regim autoritar poate încerca să-și legitimeze puterea atât prin apel la tradiție, cât și prin construirea unui cult al personalității în jurul liderului).

În cazul particular al României, legitimitatea puterii monarhice fusese consacrată prin lege atunci când la sfârșitul secolului al XIX-lea s-a inaugurat dinastia cu un prinț străin (german), de religie catolică (într-o țară majoritar ortodoxă), care nu se mai putea impune pe cale divină, după modelul vechilor monarhii europene. Alegerea lui Carol I, un prinț străin, de către elita politică românească nu fusese întâmplătoare și acceptul său de a ocupa tronul unei țări care în hărțile timpului încă figura ca făcând încă parte din Imperiul Otoman reprezentau începutul unei perioade de schimbări majore în evoluția statului român.

Legitimitatea monarhiei nu se putea constitui doar prin impunerea sa prin Constituție, ci doar dacă se dovedea și eficientă, de succes, și câștiga loialitatea poporului. Monarhia era justificată de elită prin necesitatea de a servi unui scop general mai mare (recunoașterea statului român și ieșirea sa de sub tutela Imperiului Otoman), iar succesul și consolidarea ei presupuneau și obținerea „recunoașterii” (acceptării) din partea populației. Proclamarea Independenței (1877) și recunoașterea acesteia (1878), proclamarea Regatului (1881) au reprezentat succese care au venit în sprijinul monarhiei în acest sens, la care s-au adăugat alte acțiuni ale familiei regale prin care aceasta devine tot mai vizibilă în spațiul public. Un exemplu îl reprezintă participările la diverse ceremonii publice și sărbători oficiale (inclusiv procesiuni și slujbe religioase), unde familia regală putea fi văzută și aclamată de popor, care întâmpina familia regală, o ovaționa de-a lungul traseului parcurs, interacționa direct cu membrii acesteia atunci când era vorba de evenimente caritabile sau de vizitarea unor așezăminte culturale, sociale, instituții de învățământ etc⁶. În secolul al XIX-lea, monarhii din Europa au folosit

³ Max Weber, *Economy and Society. An Outline of Interpretive Sociology*, ed. de Guenther Roth și Claus Wittich, University of California Press, 1978, p. 215-216.

⁴ *Ibidem*, p. 216.

⁵ *Ibidem*, p. 954.

⁶ Pentru o imagine a acestor ceremonii și a întregului program de desfășurare, vezi N. A. Bogdan, *Regele Carol I și a doua sa capitală. Relații istorico politice scrise din inițiativa primarului Iașului G. G. Mărzescu*, București, 1916, 660 p., care oferă o descriere detaliată a vizitelor regelui Carol I la Iași, oraș considerat a doua capitală a României după București, cu o populație de peste 80.000 de locuitori (18 vizite oficiale, efectuate în anii 1866-1914), dar și a sărbătorilor organizate în acest oraș cu prilejul jubileului de 25 de ani de domnie ai regelui Carol I. De exemplu, la vizita lui Carol I însoțit de principele moștenitor Ferdinand, din 7-11 octombrie 1889, „auguștii călători” au fost întâmpinați la gară cu flori, steaguri, gardă cu drapel și muzică care dau onorul, fiind prezenți primarul, autoritățile locale, senatori și deputați locali și din alte județe; regele primește buchete de flori, urcă apoi într-o trăsură încărcată cu flori și trasă de patru cai albi și pornește spre Mitropolie, unde se oficiază un *Te Deum*; pe toate străzile se îmbulzesc oamenii care îi aclamă pe rege și pe principe, casele sunt decorate cu steaguri, covoare și ghirlande, din balcoane doamnele și domnișoarele aruncă flori, iar la Palatul Roznovanu, care urma să-l găzduiască pe rege în perioada vizitei sale aici, acesta

din ce în ce mai mult *puterea soft* pentru a-și consolida poziția și pentru a menține sprijinul public, chiar dacă puterea lor politică directă a scăzut. Aceasta a implicat construirea unei imagini publice pozitive prin diplomatie, activități culturale și cultivarea încrederii și afecțiunii în rândul populației, în special prin acțiunile moștenitorilor regali⁷.

În diferite forme, *puterea soft* se reflectă și în acțiunile familiei dinastice a României, nevoită să se conecteze și să se adapteze la realitățile din societatea românească, într-un nou context politic, cultural, economic etc. De altfel, pentru a cunoaște diferitele regiuni ale țării, tradițiile, portul țărănesc, dansurile populare, regele Carol I efectua periodic călătorii oficiale și particulare în țară. Preocupat de cultura română și însușirea limbii române, la numai un an după venirea sa ca domn, Carol reușea să susțină în limba română discursul de deschidere a Parlamentului; în discursurile sale, pe care și le redacta singur, apela frecvent la exemple din trecut, dovadă a cunoștințelor sale despre istoria românilor⁸. Aceste elemente reflectă, de altfel, dorința familiei dinastice de a se adapta și integra în noua patrie, cum de altfel Carol și declarase în Adunarea Deputaților, la 10/22 mai 1866, la scurt timp după sosirea sa în țară: „Punând piciorul pe acest pământ sacru, am și devenit Român (...). Eu vă aduc o inimă leală, cugetări drepte, o voință tare de a face binele, un devotament fără margini către noua Mea patrie și acela respect către lege, pe care l-am cules în exemplul alor Mei”⁹.

Un aspect important îl reprezintă asocierea familiei regale cu anumite simboluri naționale și tradiții populare, care puteau contribui la recunoașterea caracterului popular, la câștigarea sprijinului și loialității poporului. De aici și

este întâmpinat de „un frumos arc de triumf”; în zilele următoare, regele vizitează spitale, școli, biserici, Universitatea, închisoarea, are numeroase întrevederi cu autoritățile locale, cu metropolitul, episcopul catolic, reprezentanții Societății Israelite etc. (*ibidem*, p. 399-412).

⁷ Vezi, în acest sens, Frank Lorenz Müller, Heidi Mehrkens (eds), *Royal Heirs and the Uses of Soft Power in Nineteenth-Century Europe*, Palgrave Macmillan, 2016 – volumul, parte a seriei *Palgrave Studies in Modern Monarchy*, examinează diverse strategii de „soft power” folosite de moștenitorii familiei regale din diferite țări europene pentru a cultiva o imagine publică pozitivă și pentru a consolida dinastiile lor în secolul XIX. Conceptul *soft power* a fost introdus de Joseph S. Nye, Jr. pentru prima oară în 1990 (*Bound to Lead: The Changing Nature of American Power*, New York, Basic Books; vezi și idem, *Soft Power*, în „Foreign Policy”, no. 80 (Autumn), p. 153-171), fiind reluat și dezvoltat în lucrările sale ulterioare. În *Soft Power. The Means to Success in World Politics* (New York, Public Affairs, 2004), el a descris *puterea soft* ca un mijloc de seducție care se bazează pe capacitatea de a modela preferințele altora mai degrabă prin cooptare, decât prin amenințări sau forță. Nye identifică trei piloni de bază ai puterii *soft*: cultura, valorile politice și politica externă, considerate sursele fundamentale de putere *soft*, subliniind însă, în același timp, că aceasta este generată într-o măsură considerabilă și decisivă de resurse care sunt dincolo de capacitatea statului de a le controla, rezidând în inițiativele individuale ale sectorului privat, ale cetățenilor și ale grupurilor din societatea civilă. Puterea este abilitatea de a-i determina pe ceilalți să facă ceea ce vrei (*ibidem*, p. 9-14).

⁸ Sorin Liviu Damean, *op. cit.*, p. 224.

⁹ Regele Carol I al României, *Cuvântări și scrisori*, tom I, București, 1909, p. 14 („Declarația solemnă rostită de Carol I în Adunarea Deputaților, 10 (22) Maiu 1866), *apud* Sorin Liviu Damean, *op. cit.*, p. 229 (Anexe).

apelul la diferite simboluri. Unul dintre simbolurile utilizate de monarhie a fost reprezentat de *costumul popular*. Regina Elisabeta, soția regelui Carol I, și-a însuși această vestimentație (aparitiile ei în port național sunt numeroase, iar modelul său a fost urmat și de doamnele din elita societății), ea devenind principala promotoare a costumului popular atât în țară, cât mai ales în străinătate. Așa cum afirma Max Weber, tradiția poate părea un obstacol, „o piatră în care te poticnești”, până când cineva știe cum s-o folosească¹⁰, așa cum familia regală a României a folosit-o în avantajul său, căci „Una dintre cele mai mari forme de creație este legarea timpului și realizarea continuității – sau armonie a timpului”¹¹.

Perioada la care ne raportăm este, însă, una marcată de importante și spectaculoase schimbări politice, ideologice, economice și sociale în toată Europa. Secolul al XIX-lea stă, în primul rând, sub semnul naționalismului, care în câteva decenii transformă întregul continent european, marcând nașterea unor noi națiuni și dispariția vechilor regate. Leon P. Baradat considera că naționalismul, expresia ideologică a statului-națiune, este cea mai puternică idee politică din ultimele două secole, care a avut un impact enorm asupra lumii moderne. Pentru a înțelege însă naționalismul, trebuie să înțelegem termenii *națiune* și *stat*, care sunt adesea confundați. *Națiune*, în opinia lui Baradat, este un termen sociologic care se referă la un grup de oameni care au un sentiment de unire unul cu celălalt. *Statul* este un termen politic care include patru elemente: popor, teritoriu, guvernare și suveranitate. Dacă patriotismul este o expresie a loialității față de stat, naționalismul este definiția teoretică și baza statului¹². Naționalismul este o abstracție. În loc să ofere loialitate unei persoane, precum un nobil sau un rege, oamenilor li se cere să se angajeze într-o idee, o tradiție, o istorie, o noțiune de fraternitate. Naționalismul reprezintă unirea unui fenomen politic cu identitatea ființei umane. Servind drept cadru de referință pentru indivizi și societățile lor, naționalismul domină lumea modernă. Reprezintă o oglindă în care indivizii se văd și se definesc. Este, de asemenea, o prismă prin care indivizii observă, evaluează și reacționează la evenimente și la alți oameni¹³. Așadar naționalismul influențează modul în care oamenii se percep și interacționează cu lumea.

Majoritatea statelor europene, care au fost fondate între Congresul de la Viena (1815) și Primul Război Mondial (1914), și-au legitimat independența prin naționalism, iar multe dintre ele și-au ales un prinț de altă naționalitate pentru a le deveni prinț sau rege (Grecia, România, Spania, Bulgaria). Marile Puteri europene au refuzat, inițial, să ia în considerare crearea de noi state pentru a proteja ordinea de pace de la Viena. Cu toate acestea, ele s-au adaptat rapid la noile circumstanțe în contextul revoluțiilor grecești și belgiene, susținând stabilirea prinților străini în

¹⁰ Max Weber, *Tradition and Now*, în idem, *Essay on Art*, New York, Printed by W. E. Rudge, 1916, p. 17.

¹¹ *Ibidem*, p. 17-18.

¹² Leon P. Baradat, *Political Ideologies: Their Origin and Impact*, New Jersey, Englewood Cliffs, 1988, p. 2.

¹³ *Ibidem*, p. 16.

state nou înființate ca mijloc de a menține echilibrul de putere european. Cu toate acestea, odată cu confruntarea tot mai mare dintre puteri în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, ideea de prinți străini a fost reinterpretată și dezvoltată într-un element de competiție politică de putere¹⁴. Așa cum remarca E. J. Hobsbawm, Europa niciodată până atunci nu a avut atât de multe state conduse de „împărați”¹⁵, perioada fiind marcată și de apariția și impunerea unor noi dinastii în state nou formate, devenite monarhii constituționale (Bulgaria, Serbia, România), astfel încât acelor împărați li se adaugă acum noi „regi”, înrudiți însă prin căsătorii dinastice cu celelalte curți dinastice ale Europei.

Naționalismul și apariția statelor-națiune au avut un impact și asupra monarhiei ca instituție, care a trebuit să se „aclimatizeze” noilor schimbări sociale și politice pentru a supraviețui, dar și să găsească soluții pentru construirea (așa cum a fost cazul României) sau menținerea (în Marea Britanie, Imperiul Dualist sau Imperiul Țarist) autorității și pentru afirmarea ei în societate.

Mai ales după 1870, monarhiile europene au trebuit să se acomodeze la supremația Parlamentului și să se transforme în instituții populare, devenind parte integrantă a noului cult al națiunii. Monarhii încercau să-și întărească poziția, subliniind public rolul lor ca simboluri ale vitalității și stabilității națiunii, ale societății și statului. Vizibilitatea publică a monarhilor față de toți cetățenii națiunii, promovată de mass-media modernă, s-a dovedit a fi de o valoare incalculabilă pentru crearea și continuarea monarhiei constituționale¹⁶. Secolul al XIX-lea a fost și o perioadă de tranziție în care monarhiile absolute „prin grația lui Dumnezeu” au fost înlocuite de monarhii constituționale „prin grația favorului popular”. Democratizarea treptată și implicarea „poporului” în politică au fost cuplate cu remodelarea „monarhiei de rol” („performing monarchy”) ca o structură ideală de identificare și afecțiune politică¹⁷. Regii descoperiseră brusc că au o naționalitate¹⁸. „Monarhia de rol” a fost o modalitate prin care monarhiile europene s-au adaptat la modernitate, în sensul că popularitatea monarhului devine esențială pentru succesul instituției, iar monarhul devine o figură publică carismatică activă.

Monarhul nu mai conduce, ci doar domnește simbolic, iar adulația și adorarea poporului reprezintă, în esență, o chestiune de identificare. În „monarhia

¹⁴ Moritz Alexander Sorg, *From Equilibrium to Predominance: Foreign Princes and Great Power Politics in the Nineteenth Century*, în „Journal of Modern European History / Zeitschrift Für Moderne Europäische Geschichte / Revue d'histoire Européenne Contemporaine”, 16 (2018), no. 1, p. 81 (<https://www.jstor.org/stable/26407017>, [12.10.2025]).

¹⁵ E. J. Hobsbawm, *The Age of Empire, 1875-1914*, New York, Vintage Books, 1987, p. 56.

¹⁶ Maria Grever, *Staging Modern Monarchs. Royalty at the World Exhibitions of 1851 and 1867, în Mystifying the Monarch. Studies on Discourse, Power, and History*, ed. de Jeroen Deploige și Gita Deneckere, Amsterdam, Amsterdam University Press, 2006, p. 161.

¹⁷ Jaap van Osta, *The Emperor's New Clothes. The Reappearance of the Performing Monarchy in Europe, c. 1870-1914*, în *Mystifying the Monarch. Studies on Discourse, Power, and History*, p. 192.

¹⁸ Ágnes Fülemlé, *Monarchs in National Dress – Sartorial Expressions of National Image in the Representational Practices of 19th-century European Courts*, în „Acta Ethnographica Hungarica”, vol. 66 (dec. 2021), nr. 2, DOI: <https://doi.org/10.1556/022.2021.00038>, p. 440 [15.10.2025].

de rol”, existența Coroanei ca instituție este legată de popularitatea personală a monarhului a cărui sarcină este să conducă o viață privată în public, punându-se accentul pe latura vizuală, teatrală și mediatizată a acțiunilor publice ale monarhiei. Atingerea magică a regalității este un fel de strălucire carismatică între grandoare și banalitate. Nu toți regii sau reginele au găsit echilibrul. Succesul „monarhiei de rol” din Marea Britanie, de exemplu, a fost, până la un punct, succesul personal al reginei Victoria. În schimb, dificultățile crescând care au asediat monarhia rusă după 1900 au fost cauzate, în parte, de „incompetența teatrală” a familiei monarhice, cu „un țar ineficient și o țarină disfuncțională”¹⁹. Toate ceremoniile regale organizate la sfârșitul secolului al XIX-lea au ajutat monarhia să supraviețuiască. Au ajutat la transformarea ei dintr-o instituție cu o putere politică în decădere, într-o piesă centrală eficientă a identității naționale²⁰.

Crearea și consolidarea monarhiei constituționale în spațiul românesc au fost legate și de formarea statului național român. Monarhia și națiunea, în pofida originilor lor ideologice diferite, ajung să se susțină reciproc, așa cum de altfel se întâmplă, mai ales în secolul al XIX-lea, în toată Europa. Istoria oferă simboluri, tradiții, mituri ce fundamentează identitatea națională, dar în același timp servește monarhia, care prin intermediul acestora reușește să genereze emoții naționale și un sentiment de apartenență colectivă. Dacă în Occident monarhia a putut fi o punte spre trecut, asigurând națiunii o fundație istorică solidă plasată undeva în trecutul îndepărtat (coroana practic ancorează și legitimează națiunea în trecut, servind naționalismului romantic care are nevoie de aceste rădăcini naționale plasate, nu întâmplător, în timpuri glorioase, trecute), în spațiul românesc ele practic merg mână în mână în procesul de consolidare și afirmare, făcând apel la un trecut ce poate mobiliza poporul, care și prin intermediul monarhiei își redescoperă apartenența la anumite valori, la un trecut îndepărtat și glorios cu rădăcini naționale (să amintim doar de redescoperirea marilor fapte de arme ale lui Ștefan cel Mare sau ale lui Mihai Viteazul, în cinstea cărora sunt ridicate și inaugurate statui ecvestre²¹, prilej cu care au loc ceremonii fastuoase, în cadrul cărora regele Carol I și familia regală au rolul principal, regele fiind văzut drept un continuator al marilor domni români și al faptelor glorioase din trecut, „un demn succesor al lui Ștefan cel Mare și Mihai Bravu”²²). Ridicarea unor statui și monumente naționale în spații publice, reprezentând modele de eroi naționali, avea menirea constituirii

¹⁹ Jaap van Osta, *op. cit.*, p. 192.

²⁰ *Ibidem*, p. 183.

²¹ Statuia lui Ștefan cel Mare a fost expusă prima dată în 1882, la Salonul Național de Sculptură din Franța, iar ceremonia dezvelirii statuii la Iași a avut loc la 5 iunie 1883, în prezența regelui Carol I. În ceea ce privește monumentul dedicat lui Mihai Viteazul, acesta a fost creat de artistul francez Albert-Ernest Carrière Belléuse, fiind prima statuie ecvestră amplasată public în țară, dezvelită în 1874, în București; statuia a devenit un loc simbolic pentru familia regală, fiind asociată cu proiectul de țară al familiei regale, care includea unirea cu Transilvania (vezi Liviu Brătescu, *Liberali versus conservatori: monumente publice și memorii concurente în România modernă (1866-1914)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2015, 350 p.).

²² N. A. Bogdan, *op. cit.*, p. 221.

unui panteon național, ca sursă a consolidării unor sentimente naționale, patriotice. Implicarea populației în aceste inițiative naționale se făcea și prin apel la subscripții publice pentru construirea lor și prin organizarea festivității somptuoase cu ocazia inaugurării, cu participarea regelui, alături de diferiți politicieni și de autoritățile locale²³.

Odată cu apariția identității naționale și a diferitelor articulații și instituții ale culturii naționale, a existat o preocupare accentuată de a crea manifestări vizuale ale identității naționale în culori, embleme, costume și alte sisteme simbolice. În cazul României, monarhia a fost în mod evident o „elită”-cheie în procesul de construcție națională. Ea nu a „creat” în mod absolut naționalismul românesc – un naționalism latent, legat de istorie, limbă și religie –, însă ea a fost esențială în modelarea, exprimarea și promovarea acestui naționalism. Monarhia a oferit legitimitate și stabilitate noii construcții statale, simboluri puternice în jurul cărora s-a putut coagula identitatea națională, leadership politic și militar în momente cruciale pentru îndeplinirea aspirațiilor naționale. Așadar, chiar dacă monarhia nu „crează” naționalismul de la zero, ea reușește să capitalizeze, să modeleze și să activeze acel potențial naționalist existent, oferindu-i direcție și o platformă de manifestare (Marea Unire de la 1918, care a dus la crearea României Mari, reprezenta împlinirea unui ideal național vechi de secole, iar monarhia a fost percepută ca fiind forța unificatoare și garanta acestei realizări).

În monarhiile moderne ale secolului XIX, de altfel, puterea politică monarhică este limitată, iar rolul său în naționalism se transformă. Acestea rămân / devin simboluri ale continuității și identității naționale, oferind un punct de stabilitate și unitate dincolo de schimbările politice, și sunt percepute ca reprezentând „națiunea” în esența sa, chiar dacă nu mai exercită puterea exclusivă. Nu întâmplător, în culturile de curte din Europa, apare și o schimbare a stilului de reprezentare de la „internațional” la „regional / etnic” și „național”, care a servit scopului de a actualiza *rolul* monarhului. Monarhii și-au reafirmat sentimentul de apartenență la națiunile proprii – sau adoptate – prin introducerea conștientă a elementelor naționale în codul vestimentar al curții. Curțile regale au jucat, de altfel, un rol principal în procesul de creare a miturilor din jurul așa-numitului *stil național*. Legătura dintre putere, prestigiu și dinamica costumului ca declarație de modă este evidentă în acest proces²⁴. Monarhii au încercat să-și recapete loialitatea prin diferite gesturi formale subliniind elemente și sentimente naționale. Tradițiile locale, regionale, etnice și naționale au fost reînviolate, re-subliniate sau nou create în culturile de curte ale Europei. Cele mai manifeste expresii de identitate au fost

²³ Vezi descrierea unei astfel de ceremonii cu ocazia inaugurării statuii lui Ștefan cel Mare la Iași, la 5 iunie 1883, în N. A. Bogdan, *op. cit.*, p. 278-300 („În fața statuei lui Ștefan cel Mare, puțin cam la stânga s-a ridicat un prea frumos cort regal, acoperit cu un baldachin de catifea roșie și cu perdele de atlas albastru; sub cortul regal s-a așezat tronul lui Ștefan cel Mare săpat în piatră, și care a fost găsit în satul Vânătorii, sub Cetatea Neamțului. Majestatea sa Regele a stat pe acest tron. La dreapta cortului regal, drept în fața statuii, tribuna oratorilor. De jur împrejurul statuii fură aranjate estradele, puțin ridicate de la pământ”, p. 282).

²⁴ Agnes Fülemlile, *op. cit.*, p. 439.

cele vizuale, exprimate mai ales în modul în care stilul național în îmbrăcăminte a fost elaborat și introdus pentru anumite ocazii speciale la curte. Costumele cu „atribute” naționale au fost folosite la încoronare, ca vestimentație ceremonială, formală și informală, dar aceste elemente le regăsim și în uniforma militară și vestimentația civilă²⁵.

Fără îndoială, și anumite ceremonialuri joacă un rol importantă în crearea unei coeziuni între monarhie și popor. De exemplu, analizând „natura expresivă” a unui sat balinez și a vieții sale politice²⁶ (în 1958), în eseuul său „Deep Play: Notes on the Balinese Cockfight” (p. 412-453), inclus în *The Interpretation of Cultures* (1973), Clifford Geertz aprecia că ceremonialul curții era forța motrice a politicii de curte. Ritualurile colective nu erau un instrument pentru a consolida statul; statul era un instrument pentru realizarea ritualurilor colective. A guverna nu însemna atât de mult să alegi, cât să interpretezi. Ceremonia nu era o formă, ci substanța. Puterea servea fastului, nu fastul puterii²⁷. La fel stau lucrurile și în cazul monarhiilor europene ale secolului XIX-lea.

Eric Hobsbawm și Terence Ranger, în lucrarea lor *The invention of tradition* (1983), devenită deja una de referință, au introdus conceptul de „inventarea tradiției”, prin care explică crearea și ascensiunea anumitor tradiții în vremuri de profunde schimbări culturale, așa cum este secolul al-XIX-lea. Însă, așa cum arătau Alexandra W. Busch și Miguel John Versluys, „tradiția nu este opusul schimbării, iar inventarea tradițiilor are o legătură strânsă cu prezentul și cu modul în care oamenii își trăiesc viața”²⁸. Așadar, folosirea conceptul de „inventarea tradițiilor” reprezintă și un mijloc de înțelegere a proceselor de continuitate, schimbare și inovare culturală.

Donatella Pallotti sublinia că, prin comunicare, transmitere, mobilitate și migrație a textelor, tradiția este, de fapt, constant readaptată și reinterpretată, pentru a se potrivi diferitelor condiții istorice. Acest proces de adaptare este un pas necesar tocmai pentru menținerea vitalității trecutului: este contribuția „prezentului” la o moștenire culturală mai largă, pe care generațiile viitoare o pot reînnoi, reinterpretă și revizui la rândul lor²⁹. Altfel spus, conform lui Max Weber, „timpul îmbogățește tradiția cu fiecare nouă zi”³⁰.

²⁵ *Ibidem*, p. 440.

²⁶ Clifford Geertz, *The Interpretation of Cultures. Selected Essays* by, New York, Basic Books, 1973, p. 334.

²⁷ *Ibidem*, p. 335.

²⁸ Alexandra W. Busch, Miguel John Versluys, *Indigenous Pasts and The Roman Present*, în *Reinventing 'The Invention Of Tradition'? Indigenous Pasts and the Roman Present*, ed. de Dietrich Boschung, Alexandra W. Busch and Miguel John Versluys, Paderborn, Wilhelm Fink, 2015, p. 12.

²⁹ Donatella Pallotti, 'The Present of Things Past'. *Notes on Tradition*, în „Journal of Early Modern Studies”, nr. 11: *Works and Traditions. Early Modern Encounters*, ed. de Angelo Deidda, Donatella Pallotti și Paola Pugliatti, Firenze University Press, 2022, p. XIX (doi: <http://dx.doi.org/10.13128/JEMS-2279-7149-13439> [12.10.2025]).

³⁰ Max Weber, *Tradition and Now*, p. 17.

Tradiția face parte din cultura unui popor, iar în procesul constituirii statelor naționale sunt (re)descoperite tradiția și cultura populară. „Cultura” este un termen imprecis și cu multe definiții concurente³¹. Pentru Clifford Geertz, ea este publică, deoarece sensul său este public³², și reprezintă un „model de semnificații transmise istoric, încapsulate în simboluri, un sistem de concepții moștenite exprimate în forme simbolice prin intermediul cărora oamenii comunică, perpetuează și dezvoltă cunoștințele și atitudinile lor față de viață”³³. Geertz vede conceptul de *cultură* ca fiind în esență unul semiotic. Apreciind, ca și Max Weber, că „omul este un animal suspendat în pânzele de semnificație pe care el însuși le-a țesut”, Geertz consideră că cultura reprezintă acele pânze și, prin urmare, analiza ei nu este „o știință experimentală în căutarea dreptului, ci una interpretativă în căutarea sensului”³⁴. Și Burke definește cultura drept „un sistem de semnificații, atitudini și valori împărtășite, și forme simbolice (performanțe, artefacte) în care acestea sunt exprimate sau intrupate”³⁵. Cultura, în acest sens, continuă Burke, face parte dintr-un mod total de viață, dar nu este identică cu acesta. În ceea ce privește cultura populară, aceasta poate fi definită cel mai bine, inițial, ca o cultură neoficială, cultura non-elitei. În cazul Europei moderne timpurii, non-elita era alcătuită dintr-o serie întreagă de grupuri sociale mai mult sau mai puțin definite, dintre care cele mai proeminente erau reprezentate de meșteșugari și țărani. Prin urmare, Burke folosește sintagma „meșteșugari și țărani” (sau „oameni obișnuiți”) ca un instrument util pentru a desemna întreaga non-elită, inclusiv femei, copii, ciobani, marinari, cerșetori și restul³⁶.

Pe de altă parte, o multitudine de simboluri ajută la legarea unei națiuni, la conturarea unei imagini tot mai vizibile a acesteia, ilustrând suveranitatea statelor-națiuni europene și caracterul exclusiv de apartenență națională (steaguri, panglici și broșe având culorile naționale, compunerea unor imnuri intonate în zilele festive etc.)³⁷. Națiunile sunt construite de stat și instituții care oferă acele elemente comune cu care cetățenii se pot identifica³⁸. Nu întâmplător, Benedict Anderson vedea națiunea modernă ca o comunitate politică imaginată, atât în mod limitat, cât și suveran. *Imaginată* pentru că membrii ei, deși nu se cunosc și nici nu se vor cunoaște vreodată între ei, au în minte imaginea unui grup de apartenență, din care

³¹ Peter Burke, „Prologue”, în *Popular Culture in Early Modern Europe*, New York, Harper & Row, 1978, p. 12.

³² Clifford Geertz, *op. cit.*, p. 12.

³³ *Ibidem*, p. 89.

³⁴ *Ibidem*, p. 5.

³⁵ Peter Burke, *op. cit.*, p. 12.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ J. Pekelder, J. L. Simal, D. B. Stienen, I. Tarafăs, *State-Building and Nationalism in Modern History (ca. 1800-1900)*, în *The European Experience. A Multi-Perspective History of Modern Europe, 1500-2000*, ed. de Jan Hansen, Jochen Hung, Jaroslav Ira, Judit Klement, Sylvain Lesage, Juan Luis Simal și Andrew Tompkins, Open Book Publishers, 2023, p. 280-281.

³⁸ Anne-Marie Thiesse, *Crearea identităților naționale în Europa, secolele XVIII-XX*, Iași, Polirom, 2000, p. 9.

fac parte alături de persoane necunoscute. Este *limitată* deoarece fiecare națiune are granițe mentale și geografice. Este *suverană* deoarece conceptul de *națiune* se naște în epoca Iluminismului și a Revoluțiilor, când legitimitatea divină și dinastiile erau contestate. Este imaginată ca o *comunitate* deoarece, indiferent de inegalitatea și exploatarea reală care pot predomina în fiecare, națiunea este întotdeauna concepută ca o camaraderie profundă, orizontală; această fraternitate este cea care a făcut posibil, în ultimele două secole, ca milioane de oameni să moară de bunăvoie pentru astfel de imaginații limitate³⁹.

Pe de altă parte, constituirea națiunilor și intrarea lor în modernitate, așa cum remarcă Anne-Marie Thiesse, se „face regresiv prin afirmarea mai degrabă a unui ieri mult prea fericit și inviolabil, decât prin promisiunea unui mâine înfloritor [...]”. Cu cât constituirea de națiuni, dezvoltându-se, are nevoie de mai multe elemente de referință și de simboluri, cu atât datinile țărănești devin mai numeroase⁴⁰.

Așadar, mai ales începând cu cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea, dezvoltarea naționalismului în Europa reprezintă și rezultatul unor strategii politice implementate de stat, la nivel politic, dar și cultural, prin care s-a urmărit dezvoltarea sentimentelor naționale și constituirea unei identități naționale. Acest proces presupunea și identificarea unor elemente simbolice și materiale: o istorie ce statuează continuitatea în raport cu înaintașii, o serie de eroi, o limbă, monumente culturale, un folclor, însemne oficiale (imn și drapel), precum și identificări de ordin pitoresc, cum ar fi costumul național, specialități culinare sau un animal emblematic⁴¹. În acest context, portul național devine un element al identității naționale, un element ce putea contribui la consolidarea sentimentului național. Costumul tradițional reflecta moștenirea culturală, specificul cultural al unui popor, istoria acestuia, fiind o imagine a societății, a valorilor și a identității naționale.

Spre sfârșitul secolului al XIX-lea, unii își exprimau însă teama că „pitorescul” costumului țaranului român ar putea dispărea odată cu progresul industriei și, de aceea, considerau că fiind necesară înființarea unor muzee cu o secțiune etnografică special dedicată portului național⁴². Însă, hainele pe care le purtau țaranii în viața de zi cu zi nu semănau cu ceea ce și astăzi numim „costume naționale” (îmbrăcămintea țaranului era simplă: cămașa albă și pantaloni, iar pentru femei, cămașă albă lungă), iar, pe de altă parte, așa cum observa Tudor Pamfile, la 1910, „noi, românii, n-avem un port național, ci mai multe porturi naționale”⁴³. Existau, într-adevăr, mai multe porturi regionale, locale, care erau modelate de

³⁹ Benedict Anderson, *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Revised Edition, London, New York, Verso, 2006, p. 6-7.

⁴⁰ Anne-Marie Thiesse, *op. cit.*, p. 116.

⁴¹ *Ibidem*, p. 9.

⁴² Gheorghe Crăiniceanu, *Igiena teranului român. Locuința, încălzăminte și îmbrăcămintea. Alimentația în diferite regiuni ale țării și în diferite timpuri ale anului*, București, Lito-Tipografia Carol Göbl, 1895, p. 183.

⁴³ Tudor Pamfile, *Industria casnică la români. Trecutul și starea ei de astăzi. Contribuțiuni de artă și tehnică populară*, București, Editura Socec & Co., 1910, p. 340.

specificul preocupărilor, ocupațiilor, de mijloacele și materialele disponibile pentru confecționarea hainelor, precum și de climă. Astfel, pentru țăranul de la munte erau specifice ca elemente de îmbrăcăminte pantalonii strâmți (*ițarii*), iar pentru cel de la câmpie pantalonii largi (*bernevigul*); *fota* / *catrința* făcea parte din portul femeii de la munte, *flaneaua* (rochie de lână) era caracteristică femeii de la șes⁴⁴. În orice caz, exista o discrepanță între hainele colorate pe care le atribuim țăranilor români la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea și cele simple pe care aceștia le purtau în perioada anterioară și în viața de zi cu zi.

Însă, în Europa de Est și Centrală, lumea bună participa la „baluri patriotice” îmbrăcată în costume „naționale” – plecând de la cel mai pitoresc dintre costumele din diverse regiuni. Preocuparea elitelor de a avea un popor arătos prilejuiește adesea și o mișcare ce militează pentru adoptarea chiar și de către țăranii cei mai săraci a costumului „tradițional” – dacă nu în fiecare zi, cel puțin de sărbători. Veșmântul bogat ornamentat și colorat este adoptat de țăranimea mai înstărită, care face din el un semn de diferențiere, de unde și dubla reprezentare iconografică a țăranimii secolului al XIX-lea, unii cu haine simple, sărăcăcioase, alții, cu costume tipice⁴⁵.

Promovarea costumului tradițional și a tuturor acelor elemente considerate autentice s-a făcut însă fără să se țină cont de realitățile din teren, în încercarea de a conferi un caracter specific și unitar unor porturi regionale. Totodată, însă, nu putem să nu observăm că de la lipsa oricărui interes față de „arta populară”⁴⁶ (inclusiv, costumele tradiționale) în perioada de început de secolul XIX, treptat, în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea, începe să se dezvolte o adevărată „admirație fără rezervă” față de această artă, mai mult chiar, apar numeroși colecționarii și, evident, negustori de obiecte „pseudonaționale”, confecționate la oraș⁴⁷, fără să se mai facă o distincție clară între ceea ce era autentic, tradițional, și ceea ce nu era. Gheorghe Oprescu încearcă să identifice însă acele elemente autentice specifice artei țăărănești, analizând în acest context broderiile aplicate pe diverse elemente vestimentare care compun portul țăranului român⁴⁸. Terminologia folosită pentru a desemna diferitele elemente ale costumului popular românesc era și este foarte bogată și diferă de la o regiune la alta, materialele utilizate fiind, de regulă, lână, bumbacul, cânepa și inul⁴⁹, această diversitate reflectând, de fapt, existența mai multor tipuri de costume populare. După Primul Război Mondial, „invadarea” satelor cu diverse produse ale

⁴⁴ *Ibidem*, p. 341.

⁴⁵ Anne-Marie Thiesse, *op. cit.*, p. 141.

⁴⁶ Expansiunea producției industriale și dezvoltarea muzeelor etnografice având o funcție triplă (încărcătura identitară care exaltă sentimentul patriotic; constituirea unor colecții de materiale, care să poată fi cercetate științific; furnizarea către artiști și meșteșugari a unor modele și motive necesare pentru creațiile moderne) dau naștere unui nou concept: „arta populară” (*ibidem*, p. 150).

⁴⁷ Gheorghe Oprescu, *Arta țăărănească la români*, București, Cultura Românească, 1922, p. 7.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 20-29.

⁴⁹ Gheorghe Crăiniceanu, *op. cit.*, p. 128-184.

industriei moderne (având drept urmare imediată renunțarea la portul național în unele zone) reclama ca o „îndatorire națională: păstrarea a tot ce a mai rămas”⁵⁰.

Revenind însă la familia regală și la rolul costumului popular în cadrul dinastiei, observăm că, încă din primul său an în România (1869), principesa Elisabeta (1843-1916) a fost fotografiată în costumul popular național, pe care îl primise de la soțul său, domnul (viitorul rege) Carol I. De altfel, este remarcabilă frecvența aparițiilor ei în mediile oficiale astfel îmbrăcată, încât costumul popular devine „ceva obișnuit”, atitudinea reginei fiind copiată și de celelalte doamne din înalta societate⁵¹. Așa se explică, de altfel, și numeroasele cărți poștale emise la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, reprezentând membri ai familiei regale (doamnele, respectiv copiii) îmbrăcați în veșminte tradiționale românești. Costumul popular devenise, astfel, și un mijloc de a dovedi apartenența la națiune în cazul familiei regale românești, care era de origine germană. Costumul popular și-a asumat această provocare, prin intermediul lui familia regală dovedind loialitate și câștigând sprijinul poporului⁵². În 1882, regina Elisabeta a luat, sub înaltul său patronaj, lucrările pentru publicarea desenelor de pe costumele naționale. Tot din inițiativa sa, s-a înființat la Cotroceni o școală de țesătorie pentru 40 de eleve, apoi o școală de broderie (Școala „Elisabeta Doamna”) pentru 70 de fete sărace. La îndemnul reginei, s-au înființat și unele societăți pentru dezvoltarea industriei casnice: „Concordia”, „Furnica”, „Munca”, „Albina”⁵³, cu rol important în păstrarea și promovarea costumului național.

Marele istoric N. Iorga aprecia că și regele Carol I manifestase un interes aparte, de la început, pentru portul tradițional și îi dăduse însărcinare pictorului Carol Szathmary să schițeze costume din diferite zone ale țării. Se realizase o colecție foarte bogată, între anii 1866 și 1870, din care însă se păstrasera prea puține exemplare, astfel încât, la 1912, „cel de la Academia Română e poate singurul întreg”⁵⁴. Pe de altă parte, și regina României, continua Iorga, „prinse iubire de costumul nostru popular”, pe care îl îmbrăca cu diferite prilejuri, iar datorită ei și doamnele din „înalta aristocrație s-au grăbit să-l adopte, mai ales în anumite împrejurări solemne”. Mai mult, se constituiseră și o serie de societăți având ca scop răspândirea portului național⁵⁵. Același interes pentru costumul tradițional îl va manifesta și principesa Maria (1875-1938), principesă de coroană

⁵⁰ Gheorghe Oprescu, *op. cit.*, p. 72-73.

⁵¹ Cătălina Mihalache, *Școala și artizanatul: interpretări culte ale artei populare*, Cluj-Napoca, Editura Limes, 2007, p. 91.

⁵² Georgeta Fodor, *The National Dimension of Fashion: Women's Traditional Garments as a National Symbol in Romanian Society*, în *Fashion Through History: Costumes, Symbols, Communication*, vol. I, ed. by Giovanna Motta și Antonello Biagini, Cambridge Scholars Publishing, 2017, p. 162-163.

⁵³ Mirela-Daniela Tîrnă, *Activitățile filantropice ale reginei Elisabeta a României – „Mamă a Patriei”*, în *BMIM*, vol. XVI, București, Editura Muzeului Municipiului București, 2002, p. 345.

⁵⁴ N. Iorga, *Portul popular românesc, 1912*, în idem, *Prelegeri la Vălenii de Munte*, vol. îngrijit de Petre Țurlea, București, Editura România Pur și Simplu, 2008, p. 58.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 59.

și a doua regină a României, în calitate de soție a principelui devenit ulterior regele Ferdinand I al României – mama regelui Carol al II-lea. De altfel, regina Maria avea să mărturisească în memoriile sale că una dintre ceremonii, cu adevărat pitorească, care „mi-a pricinuit o deplină plăcere”, și la care a avut un rol important alături de principele Ferdinand, la scurt timp după căsătorie, a fost să fie nași de cununie pentru treizeci și două de perechi de țărani, aleși din cele treizeci și două de județe ale țării, căci, după „datina religiei greco-ortodoxe, sunt nași la cununie cum sunt și la botez”. Ceremonialul pentru tânăra familie regală a reprezentat un prilej pentru o „frumoasă privesc” dată tocmai de „strălucitorul port țărănesc”⁵⁶.

Așadar, secolul XIX, secolul revoluțiilor, secolul statelor-națiune și al naționalismului, al dezvoltării capitalului, al „dezvrăjirii lumii”, este și secolul „monarhiei de rol” și al revenirii la popor a acesteia (sau a clădirii încrederii și loialității poporului față de o nouă formă de guvernare, așa cum a fost cazul României), al redescoperirii culturii populare și al „inventării unor tradiții”, elemente cu un impact semnificativ asupra evoluției Europei moderne. Într-o astfel de perioadă este (re)descoperit costumul popular de elită ca element al identității naționale, mai ales când față de acest element manifestă un interes aparte familia dinastică, ceea ce generează un anumit trend și o revalorizare a tradițiilor. Exemplu reginei Elisabeta a fost urmat, așa cum am precizat, și de alte femei ale elitei, fapt ce a contribuit la conturarea unui port național.

Dragostea și încrederea poporului nu puteau fi câștigate decât treptat. Prima regină, Elisabeta, de exemplu, învățase limba română, iar oamenii erau încântați că o vorbea mai bine decât ei și în fraze poetice⁵⁷. Pe lângă numeroase opere de caritate și înființarea unor societăți pentru ajutorarea oamenilor săraci și a țăranilor, a pus bazele unei școli de cusut unde peste 70 de femei lucrau costume populare și broderii pentru veșminte bisericești etc.⁵⁸, iar în diferite școli finanțate de regina se învățau meșteșuguri populare. Atitudinea reginei vizavi de portul tradițional a generat, de altfel, și creșterea cererii pentru astfel de produse fabricate în atelierele reginei (un experiment în *workfare*, conceput de regină și condus de

⁵⁶ Regina Maria, *Povestea vieții mele*, vol. II, București, Editura „Adevărul” S.A., 1935, p. 31.

⁵⁷ Helen G. McKerlie, *Elisabeth: Queen of Roumania*, în „The National Review”, vol. XI, March to August 1888, London, p. 494.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 498. De altfel, regina a finanțat și a supravegheat activitățile unui număr mare de orfelinate, spitale și adăposturi din toată țara, încurajând femeile din elită să se implice ca administratori și în strângeri de fonduri. Eforturile ei s-au dovedit fructuoase: până la începutul secolului cea mai mare organizație caritabilă a ei, Societatea Regina Elisabeta, se lauda cu un capital de 1.500.000 de franci, bazat în întregime pe donații private, gestionate de un consiliu format din 15 femei numite chiar de regină. Societatea a ținut evidența familiilor sărace, cărora voluntarii le-au făcut vizite lunare, întocmind rapoarte despre situația lor, ulterior fiind distribuit ajutorul considerat cel mai potrivit pentru fiecare caz (alimente, îmbrăcăminte, lemn de foc sau numerar). Spitalul Regina Elisabeta, înființat în 1893, a tratat gratuit în medie 17.000 de pacienți pe an și a distribuit medicamente gratuite celor nevoiași. Multe femei ale înaltei societăți i-au urmat exemplul, finanțând clinici, orfelinate și cantine pentru săraci (Doina Pasca Harsanyi, *Blue Blood and Ink: Romanian Aristocratic Women Before and After World War I*, în „Women’s History Review”, vol. 5 (1996), nr. 4, p. 499, DOI: 10.1080/09612029600200125).

femei aristocrate, precum Elena Cornescu și Elise Marghiloman), unde femeilor sărace li s-a oferit posibilitatea de a câștiga salarii, producând broderii, tapiserii și îmbrăcăminte pentru piețele locale și externe, urmând stiluri și tipare tradiționale românești⁵⁹.

Astfel, întreaga societate părea să redescopere frumusețea și elementele inedite ale costumului național (de fapt, ale diferitelor porturi regionale, localnice, căci nu exista un port național, ci mai multe, influențate de specificul preocupărilor, ocupațiilor, de mijloacele și materialele existente pentru confecționarea hainelor, precum și de climă). Costumul popular era o expresie a identității naționale și devenise reprezentativ pentru ceea ce era autentic, specific poporului, dobândind treptat și diverse funcții demonstrative (etnică, culturală, politică) în funcție de contextul social și politic. Purtând costumul național românesc, membrii familiei regale (în special, femeile) își arătau apartenența la națiunea română, costumul național căpătând un caracter cu adevărat demonstrativ și de legitimitate, contribuind totodată și la proiectarea imaginii familiei dinastice în societatea română. Așa cum în secolele anterioare îmbrăcăminte indica un anumit statut social, dar și de putere, putând conferind o nouă identitate purtătorului (vezi bunăoară accesarea la anumite funcții laice / ecleziastice superioare, ce aducea cu sine și un nou cod vestimentar), în Europa modernă costumul popular părea să-i confere purtătorului chiar și o nouă identitate națională. Schimbările din stilul vestimentar al familiei regale marceau și trecerea la o nouă viață în slujba poporului român, iar stilul vestimentar făcea parte din recuzita „monarhiei de rol” de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Imaginile publice (cărți poștale, mass-media timpului) în costum național ale reginei Elisabeta și ale principesei Maria aveau menirea atât de a reflecta legătura familiei regale cu anumite tradiții și cultura poporului român, cât și de a o integra în națiunea „de adopție”, căci, așa cum arăta Philip Mansel, îmbrăcăminte potrivită „încurajează loialitatea, satisface vanitatea, impresionează lumea exterioară și ajută industriile locale”⁶⁰. Însă, trebuie să reținem că purtarea costumului național era un „apanaj” al doamnelor (uneori și al copiilor) familiei dinastice, regele Carol I (ulterior, regele Ferdinand I, respectiv regele Carol al II-lea) optând pentru uniforma militară regală, atunci când era vorba de apariții publice sau întâlniri particulare cu oamenii politici români (nu lipsesc însă imaginile cu principele Carol, viitorul rege Carol al II-lea, în port popular, dar la vârsta copilăriei, adolescenței). Deși preocupat de istorie și valorizarea tradiției populare, regele nu îmbracă costumul național pentru că aceasta echivala cu o abatere de la rolul său de conducător al armatei și apărător al națiunii. Femeilor din familia regală le revine rolul de a purta costumul național și de a ilustra legătura strânsă dintre dinastie și popor, pentru că, în fond, Națiunea, în reprezentare alegorică, este la rândul ei o femeie îmbrăcată în costum național!

⁵⁹ Doina Pasca Harsanyi, *op. cit.*, p. 500.

⁶⁰ Philip Mansel, *Dressed to Rule. Royal and Court Costume from Louis XIV to Elizabeth II*, New Haven and London, Yale University Press, 2005, p. xiv.

ABREVIERI

<i>AARMSI</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice
<i>AARMSL</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Literare
<i>AARPAD</i>	= „Analele Academiei Române”, seria II, București, 1879-1916
<i>AA.SS.</i>	= <i>Acta Sanctorum</i> , ed. Bollandisti, III ^a ediție, Parigi 1863-1870
<i>AB</i>	= Arhivele Basarabiei
<i>ACNSAS</i>	= Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității
<i>AE</i>	= L'Année Epigraphique, Paris
<i>AIR</i>	= Arhiva Istorică a României
<i>AIAC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj
<i>AIIAI</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>AIIC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Cluj
<i>AIINC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Națională, Cluj
<i>AIIX</i>	= Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>ALIL</i>	= Anuarul de Lingvistică și Istorie Literară, Iași
<i>ALMA</i>	= <i>Archivum Latinitatis Medii Aevi</i> . Genève.
<i>AM</i>	= Arheologia Moldovei, Iași
<i>AMAE</i>	= Arhiva Ministerului Afacerilor Externe
<i>AmAnthr</i>	= American Anthropologist, New Series, Published by Wiley on behalf of the American Anthropological Association
<i>AMM</i>	= Acta Moldaviae Meridionalis, Vaslui
<i>AMMB</i>	= Arhiva Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași
<i>AMN</i>	= Acta Musei Napocensis
<i>AMR</i>	= Arhivele Militare Române
<i>AMS</i>	= Anuarul Muzeului din Suceava
<i>ANB</i>	= Arhivele Naționale, București
<i>ANC</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Cluj
<i>ANSMB</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Municipiului București
<i>ANG</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Galați
<i>ANI</i>	= Arhivele Naționale, Iași
<i>ANIC</i>	= Arhivele Naționale Istorice Centrale
<i>ANR-Cluj</i>	= Arhivele Naționale, Cluj-Napoca
<i>ANR-Sibiu</i>	= Arhivele Naționale, Sibiu
<i>ANRM</i>	= Arhivele Naționale ale Republicii Moldova, Chișinău
<i>ANRW</i>	= Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, Berlin-New York
<i>ANSMB</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Municipiului București
<i>ANV</i>	= Arhivele Naționale, Vaslui
<i>AO</i>	= Arhivele Olteniei
<i>AP</i>	= Analele Putnei
<i>APH</i>	= Acta Poloniae Historica, Varșovia
<i>AqLeg</i>	= <i>Aquila Legionis. Cuadernos de Estudios sobre el Ejército Romano</i> , Salamanca
<i>AR</i>	= Arhiva Românească
<i>ArchM</i>	= Archiva Moldaviae, Iași
<i>ArhGen</i>	= Arhiva Genealogică
„Arhiva”	= „Arhiva”. Organul Societății Științifice și Literare, Iași
<i>ArhMold</i>	= Arheologia Moldovei

ASRR	= Arhiva Societății Române de Radiodifuziune
AȘUI	= Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași
ATS	= Ancient Textile Series, Oxbow Books, Oxford și Oakville
AUAIC	= Arhiva Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
AUB	= Analele Universității „București”
BA	= <i>Biblioteca Ambrosiana</i> , Roma, Città Nuova Editrice
BAR	= Biblioteca Academiei Române
BArchB	= Bundesarchiv Berlin
BAR int. ser.	= British Archaeological Reports, International Series
BBRF	= Buletinul Bibliotecii Române din Freiburg
BCIR	= Buletinul Comisiei Istorice a României
BCMI	= Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice
BCU-Iași	= Biblioteca Centrală Universitară, Iași
BE	= Bulletin Epigraphique
BF	= Byzantinische Forschungen, Amsterdam
BJ	= Bonner Jahrbücher, Bonn
BMI	= Buletinul Monumentelor Istorice
BMIM	= București. Materiale de istorie și muzeografie
BNB	= Biblioteca Națională București
BNJ	= Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher
BOR	= Biserica Ortodoxă Română
BS	= Balkan Studies
BSNR	= Buletinul Societății Numismatice Române
ByzSlav	= Byzantinoslavica
CA	= Cercetări arheologice
CAI	= Caiete de Antropologie Istorică
CartNova	= <i>La ciudad de Carthago Nova 3: La documentación epigráfica</i> , Murcia
CB	= Cahiers balkaniques
CBI	= <i>Der römische Weihebezirk von Osterburken. Corpus des griechischen und lateinischer Beneficiärer – Inschriften des Römischen Reiches</i> , Stuttgart
CC	= Codrul Cosminului, Suceava (ambele serii)
CCAR	= Cronica cercetărilor arheologice din România, CIMEC, București
CCh	= <i>Corpus Christianorum</i> , Turnhout
CChSG	= <i>Corpus Christianorum. Series Graeca</i>
CCSL	= <i>Corpus Christianorum Series Latina</i> , Turnhout, Brepols
CDM	= <i>Catalogul documentelor moldovenești din Arhivele Centrale de Stat</i> , București, vol. I-V; supl. I.
CDȚR	= <i>Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului</i> , București, vol. II-VIII, 1974-2006
Chiron	= Chiron: Mitteilungen der Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts, 1971
CI	= Cercetări istorice (ambele serii)
CIL	= <i>Corpus Inscriptionum Latinarum</i> , Berlin
CL	= Cercetări literare
CLRE	= <i>Consuls of the Later Roman Empire</i> , eds. R. S. Bagnall, A. Cameron, S. R. Schwartz, K. A. Worp, Atlanta, 1987
CN	= Cercetări Numismatice
CNA	= Cronica Numismatică și Arheologică, București
CSCO	= <i>Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium</i> , Louvain
CSEA	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiae Aquileiensis</i> , Roma, Città Nuova Editrice
CSEL	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum</i> , Wien, De Gruyter
CSPAMI	= Centrul de Studii și Păstrare a Arhivelor Militare Centrale, Pitești
CT	= Columna lui Traian, București

<i>CTh</i>	= <i>Codex Theodosianus</i> . Theodosiani, Libri XVI cum constitutionibus Sirmondianis, I, edidit adsumpto apparatu P. Kruegeri, Th. Mommsen, Hildesheim, 1970-1971
<i>Cv.L</i>	= Convorbiri literare (ambele serii)
„ <i>Dacia</i> ”, <i>N.S.</i>	= Dacia. Nouvelle Série, Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București
<i>DGAS</i>	= Direcția Generală a Arhivelor Statului
<i>DI</i>	= Diplomatarium Italicum
<i>DIR</i>	= <i>Documente privind istoria României</i>
<i>DIRRI</i>	= <i>Documente privind Istoria României. Războiul pentru Independență</i>
<i>DOP</i>	= Dumbarton Oaks Papers
<i>DTN</i>	= <i>Din trecutul nostru</i> , Chișinău
<i>DRH</i>	= <i>Documenta Romaniae Historica</i>
<i>EB</i>	= Études Balkaniques
<i>EBPB</i>	= Études byzantines et post-byzantines
<i>EDCS</i>	= <i>Epigraphik-Datenbank Clauss-Slaby</i> (http://www.manfredclauss.de/)
<i>EDR</i>	= <i>Epigraphic Database Roma</i> (http://www.edr-edr.it/default/index.php)
<i>EpigrAnat</i>	= Epigraphica Anatolica, Münster
<i>ERAsturias</i>	= F. Diego Santos, <i>Epigrafia Romana de Asturias</i> , Oviedo, 1959.
<i>EuGeSta</i>	= <i>Journal of Gender Studies in Antiquity</i>
<i>Gerión</i>	= Gerión. Revista de Historia Antigua, Madrid
<i>GB</i>	= Glasul Bisericii
<i>GCS</i>	= <i>Die Griechischen Christlichen Schriftsteller</i> , Leipzig, Hinrichs, 1897-1969
<i>GLK</i>	= <i>Grammatici Latini Keil</i>
<i>HEp</i>	= <i>Hispania Epigraphica</i> , Madrid
„ <i>Hierasus</i> ”	= <i>Hierasus</i> . Anuarul Muzeului Județean Botoșani, Botoșani
<i>HM</i>	= Heraldica Moldaviae, Chișinău
<i>HU</i>	= Historia Urbana, Sibiu
<i>HUI</i>	= Historia Universitatis Iassiensis, Iași
<i>IDR</i>	= <i>Inscripțiile din Dacia romană</i> , Bucurști-Paris
<i>IDRE</i>	= <i>Inscriptions de la Dacie romaine. Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie</i> , I-II, Bucarest, 1996, 2000
<i>IGLN</i>	= <i>Inscriptions grecques et latines de Novae</i> , Bordeaux
<i>IGLR</i>	= <i>Inscripțiile grecești și latine din secolele IV-XIII descoperite în România</i> , București, 1976
<i>IILPecs</i>	= <i>Instrumenta Inscripta Latina. Das römische Leben im Spiegel der Kleininschriften</i> , Pecs, 1991
<i>ILAlg</i>	= <i>Inscriptions latines d'Algérie</i> , Paris
<i>ILB</i>	= <i>Inscriptiones Latinae in Bulgaria repertae. Inscriptiones inter Oescum et Iatrum repertae</i> , Sofia, 1989
<i>ILD</i>	= <i>Inscripții latine din Dacia</i> , București
<i>ILN</i>	= <i>Inscriptiones latines de Novae</i> , Poznan
<i>ILLPRON</i>	= <i>Inscriptionum Lapidarium Latinarum Provinciae Norici usque ad annum MCMLXXXIV repertarum indices</i> , Berlin, 1986
<i>ILS</i>	= <i>Inscriptiones Latinae Selectae</i> , 1892
<i>IMS</i>	= <i>Inscriptiones Moesiae Superioris</i> , Belgrad
<i>IN</i>	= „Ioan Neculce”. Buletinul Muzeului Municipal Iași
<i>ISM</i>	= <i>Inscripțiile din Scythia Minor grecești și latine</i> , București, vol. I-III, 1983-1999
<i>JGO</i>	= <i>Jahrbücher für Geschichte Osteuropas</i>
<i>JL</i>	= Junimea literară
<i>JRS</i>	= The Journal of Roman studies, London
<i>LR</i>	= Limba română
<i>Lupa</i>	= <i>Ubi Erat Lupa</i> (http://lupa.at/)
<i>MA</i>	= Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț

<i>MCA</i>	= Materiale și cercetări arheologice
<i>MEF</i>	= <i>Moldova în epoca feudalismului</i> , vol. I-XII, 1961-2012, Chișinău
<i>MEFRA</i>	= <i>Mélanges de l'École française de Rome: Antiquité</i> , Roma
<i>MGH</i>	= <i>Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum auspiciis societatis aperiendis fontibus rerum Germanicarum medii aevi</i> , Berlin 1877-
<i>MI</i>	= Magazin istoric, București
<i>MIM</i>	= Materiale de istorie și muzeografie
<i>MM</i>	= Mitropolia Moldovei
<i>MMS</i>	= Mitropolia Moldovei și Sucevei
<i>MN</i>	= Muzeul Național, București
<i>MO</i>	= Mitropolia Olteniei
<i>MOF</i>	= Monitorul Oficial al României
<i>Navarro</i>	= M. Navarro Caballero, <i>Perfectissima femina. Femmes de l'élite dans l'Hispanie romaine</i> , Bordeaux, 2017.
<i>NBA</i>	= <i>Nuova Biblioteca Agostiniana</i> , Roma, Institutum Patristicum Augustinianum
<i>NDPAC</i>	= <i>Nuovo Dizionario Patristico e di Antichità Cristiane</i> , I, A-E, 2e edizione, Marietti, 2006; III, P-Z, 2e edizione, Marietti, 2008
<i>NEH</i>	= <i>Nouvelles études d'histoire</i>
<i>OI</i>	= Opțiuni istoriografice, Iași
<i>OPEL</i>	= <i>Onomasticon provinciarum Europae latinarum</i> , vol. I-IV, Budapesta-Viena, 1994-2002
<i>PG</i>	= <i>Patrologiae cursus completus, Series Graeca</i> , ed. J.-P. Migne, Paris, 1886-1912
<i>PIR</i>	= <i>Prosopographia Imperii Romani. Saec. I.II.III</i> , editio altera, Berlin.
<i>PLRE</i>	= <i>Prosopography of the Later Roman Empire</i> , 3 vol., eds. A. H. M. Jones, J. R. Martindale, and J. Morris, Cambridge, 1971-1992
<i>RA</i>	= Revista arhivelor
<i>RBAR</i>	= Revista Bibliotecii Academiei Române, București
<i>RC</i>	= Revista catolică
<i>RdI</i>	= Revista de istorie
<i>REByz</i>	= <i>Revue des Études Byzantines</i>
<i>RER</i>	= <i>Revue des études roumaines</i>
<i>RESEE</i>	= <i>Revue des études Sud-Est européennes</i>
<i>RGI</i>	= Revista Generală a Învățământului
<i>RHP</i>	= <i>Die römischen Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit. I: Die Inschriften</i> , Viena
<i>RHSEE</i>	= <i>Revue historique de Sud-Est européen</i>
<i>RI</i>	= Revista istorică (ambele serii)
<i>RIAF</i>	= Revista pentru istorie, arheologie și filologie
<i>RIB</i>	= <i>Roman Inscriptions of Britain</i> , Londra
<i>RIM</i>	= Revista de Istorie a Moldovei, Chișinău
<i>RIR</i>	= Revista istorică română, București
<i>RIS</i>	= Revista de istorie socială, Iași
<i>RITL</i>	= Revista de istorie și teorie literară
<i>RIU</i>	= <i>Die römischen Inschriften Ungarns</i> , Budapesta
<i>RJMH</i>	= <i>The Romanian Journal of Modern History</i> , Iași
<i>RM</i>	= Revista muzeelor
<i>RMD</i>	= <i>Roman Military Diplomas</i> , Londra
<i>RMM</i>	= <i>Römische Militärdiplome und Entlassungsurkunden in der Sammlung des Römisch-Germanischen Zentralmuseums</i> , Mainz
<i>RMM-MIA</i>	= Revista muzeelor și monumentelor, seria Monumente istorice și de artă
<i>RMR</i>	= Revista Medicală Română
<i>RRH</i>	= <i>Revue roumaine d'histoire</i>

<i>RRHA</i>	= Revue roumaine de l'histoire de l'art
<i>RRHA-BA</i>	= Revue Roumaine d'Histoire de l'Art. Série Beaux Arts
<i>RSIAB</i>	= Revista Societății istorice și arheologice bisericești, Chișinău
<i>Rsl</i>	= Romanoslavica
<i>SAHIR</i>	= Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae, București
<i>SAI</i>	= Studii și Articole de Istorie
<i>SANIC</i>	= Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale
<i>SCB</i>	= Studii și cercetări de bibliologie
<i>SCh</i>	= <i>Sources Chrétiennes</i> , Paris
<i>SCIA</i>	= Studii și cercetări de istoria artei
<i>SCIM</i>	= Studii și cercetări de istorie medie
<i>SCIV/SCIVA</i>	= Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie)
<i>SCN</i>	= Studii și Cercetări Numismatice, București
<i>SCȘI</i>	= Studii și cercetări științifice, Istorie
<i>SEER</i>	= The Slavonic and East European Review
<i>SHA</i>	= <i>Scriptores Historiae Augustae</i>
<i>SJAN</i>	= Serviciul Județean al Arhivelor Naționale
<i>SMIC</i>	= Studii și materiale de istorie contemporană, București
<i>SMIM</i>	= Studii și materiale de istorie medie, București
<i>SMIMod</i>	= Studii și materiale de istorie modernă, București
<i>SOF</i>	= Südost-Forschungen, München
<i>ST</i>	= Studii Teologice, București
<i>StAntArh</i>	= <i>Studia Antiqua et Archaeologica</i> , Iași
<i>T&MBYZ</i>	= <i>Travaux et Mémoires du Centre de recherches d'histoire et de civilisation byzantines</i>
<i>ThD</i>	= Thraco-Dacica, București
<i>TR</i>	= Transylvanian Review, Cluj-Napoca
<i>TV</i>	= Teologie și viața, Iași
<i>ZPE</i>	= Zeitschrift für Papyralogie und Epigraphik
<i>ZSL</i>	= Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde

•
ANALELE ȘTIINȚIFICE
ALE
UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA”
DIN IAȘI
(SERIE NOUĂ)

ISTORIE

TOM LXXI
2025

Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Nelu Zugravu (Iași), Neculai Bolohan (Iași), Alexandru-Florin Platon (Iași), Petronel Zahariuc (Iași), Ștefan S. Gorovei (Iași), Maria Magdalena Székely (Iași), Cristian Ploscaru (Iași), Claudiu Topor (Iași), Gabriel Leanca (Iași), Gheorghe Iacob (Iași), Ovidiu Buruiană (Iași), Victor Spinei, membru al Academiei Române (Iași), Ioan Aurel Pop, președintele Academiei Române (Cluj-Napoca), Ovidiu Cristea (București), Rudolf Dinu (București), Antal Lukács (București), Ion Eremia (Chișinău), Ion Varta (Chișinău), Dennis Deletant (Londra), Carol Iancu (Montpellier), Hans-Christian Maner (Mainz).

COMITETUL DE REDACȚIE:

Laurențiu Rădvan (redactor șef),
Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba, Ionuț Nistor, Adrian-Bogdan Ceobanu,
Adrian Vițalari (secretar de redacție),
Mihai-Bogdan Atanasiu (secretar de redacție).

Responsabilitatea pentru opiniile exprimate în textele publicate revine în exclusivitate autorilor.

Manuscrisele, cărțile și revistele propuse pentru schimb,
ca și orice corespondență se vor trimite redacției:

Laurențiu Rădvan

Facultatea de Istorie
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
B-dul Carol I 11,
700506, Iași, România
Tel.: 40-(0)232-20.12.74
e-mail: radvan@uaic.ro

ISSN 1221-843X
eISSN 2821-4617
Printed in Romania

CUPRINS

Andi Mihalache, <i>Seninul întortocheat al cerului: cromatică, istorie și cultură (I)</i>	7
Daniel Mirea, <i>Datarea a patru documente din timpul lui Sigismund de Luxemburg și al lui Vlad Dracul</i>	47
Alexandru Simon, <i>Petru Aron, Iancu de Hunedoara și Mehmed al II-lea în ajunul bătăliei de la Belgrad: informații dintr-un „raport venețian de sinteză” de la sfârșitul lunii aprilie 1456</i>	73
Livia-Ioana Potop, <i>Instrumente notariale din Transilvania medievală: considerații privind păstrarea și transmiterea unor surse arhivistice mai puțin obișnuite</i>	91
Mihai Covaliu, <i>Între diplomație și primejdie. O misiune moldovenească la Veneția (1505-1506)</i>	101
Andrei Constantin Sălăvăstru, <i>Rebels for the faith: The Sorbonne’s seditious propaganda during the French Wars of Religion</i>	113
Gheorghe Lazăr, <i>Despre logofeții de taină ai Cancelariei Țării Românești. Studiu de caz: Iane Dâmboviceanu</i>	129
Elena Bedreag, <i>Înrudiri, cheltuieli și alte „mărunțușuri” în câteva documente patrimoniale din veacul al XVIII-lea</i>	157
Iulian Moga, <i>Saint Xenia’s Feigned Foolishness</i>	179
Alexandru Gorea, <i>Focul din 1784 și reconfigurarea centrului puterii domnești la Iași</i>	191

Laurențiu Rădvan, <i>Considerații cu privire la un plan rusesc al Focșanilor (1828)</i>	211
Simion-Alexandru Gavriș, <i>Centralism și autonomie locală în legislația administrativă a guvernării Lascăr Catargiu (1871-1876)</i>	225
Simion Câlția, <i>Reglementarea prețului pâinii în București (sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea)</i>	237
Tamara Botez, <i>„Monarhia de rol” și portul popular ca formă de legitimare în România (sfârșitul sec. XIX – începutul sec. XX)</i>	259
Ciprian-Lucrețius Suciu, Florin Marinescu, <i>Duhovnici români la Sfântul Munte Athos: superiorul Antipa Dinescu</i>	275
Claudiu-Lucian Topor, <i>România în vecinătatea războiului: chestiunea înarmărilor între 1914 și 1916</i>	287
Ana-Maria-Ioana Lupășteanu, <i>Război și propagandă în Bucovina austriacă. Misiunea lui Nathan Eidinger la București (1915)</i>	309

Bianca Șendrea, <i>Structura marii proprietăți și agricultura din Transilvania după reforma agrară din 1921</i>	319
Ionel Doctoru, <i>Sediul Legației române de la Paris (1922-1930). Între aspirații și realitate</i>	333
Bogdan-Alexandru Schipor, <i>Dragoș Cotlarciuc, an (almost) unknown expert on Baltic Region at the Romanian Ministry of Foreign Affairs, 1938-1939</i>	343
Árpád Hornyák, <i>Depiction of Hungarians in 20th century Serbian history textbooks</i>	353
Geanina-Ancuța Costăș, <i>Relații culturale româno-britanice: o analiză a programului de schimburi culturale (1963-1965)</i>	369
Iana Balan, <i>Imperative politice, schimburi culturale și strategii universitare. Lectori ieșeni de limba română la Universitățile din Polonia în anii 1967-1989</i>	381
Lucica Iorga, Lucian Leuștean, <i>Tribulații în cadrul lagărului socialist: întâlnirea de la Ialta (2 august 1971), cu România personaj principal în absența (un document și câteva considerații)</i>	409
Victor Rizescu, <i>Marxism și naționalism, continuitate și ruptură. Două teme de sociologie istorică în patru etape ale istoriei românești</i>	437

<i>Recenzii și note bibliografice</i>	449
Duane W. Roller, <i>Imperiul Mării Negre. Gloria și decăderea lumii lui Mitridate cel Mare</i>, trad. Sergiu-Adrian Adam, București, Editura Humanitas, 2025, 372 p. (Alex-Marian Cornea); Martyn Rady, <i>Habsburgii. Ambiția de a stăpâni lumea</i>, traducere din limba engleză de Lia Decei, prefată de Matei Cazacu, București, Editura Corint, 2023, 585 p. (Ana-Maria-Ioana Lupășteanu); Avram Iancu – un om între oameni. <i>Lucrările Conferinței Internaționale: Avram Iancu – 200 de ani de la naștere: omul, contemporanii, epoca</i>, Deva, 9-10 mai 2024, coord. Ioan Bolovan, Ioan Sebastian Bara, Cluj-Napoca, Editura Academiei Române, Centrul de Studii Transilvane, 2024, 713 p. (Constantin Ciobanu); Pierre-Antoine Dessaux: <i>Vermicelles et coquillettes. Histoire d'une industrie alimentaire française</i>, Tours, Presses Universitaires François-Rabelais, 2023, 308 p. (Simion Călția); Carmen-Sorina Rîjnoveanu (coord.), <i>The wars of independence, diplomacy and society. New perspectives and approaches on the Great Eastern Crisis 1875-1878. Războaiele de independență, diplomație și societate. Noi perspective și abordări privind Marea Criză Orientală 1875-1878</i>, București, Editura Militară, 2023, 284 p. (Maria Cerniș); <i>Relații politice și militare româno-otomane-turce 1878-1989: documente</i>, volumul I, 1878-1938 = <i>Romanian-Ottoman-Turkish Political and Military Relations 1878-1989: documents</i>, volume I, 1878-1938, coord. Carmen-Sorina Rîjnoveanu, responsabil de vol. Manuel Stănescu, București, Editura Militară, 2023, 559 p. (Andrei Grigoraș); Eduard Andrei, Laurențiu Vlad, <i>Două istorii ale participării României la Expoziția Universală de la New York (1939-1940)</i>, Târgoviște, Cetatea de scaun, 2024, 281 p. (Mădălin Anghel); Constantin Hlihor, <i>Cu mâinile altora: România și războaiele prin intermediari în Africa (1970-1985)</i>, București, Corint, 2025, 364 p. (Teodor-Petru Bărgăoanu).	
<i>Abrevieri</i>	473

Ciprian-Lucrețius SUCIU*
Florin MARINESCU**

Duhovnici români la Sfântul Munte Athos: superiorul Antipa Dinescu

Abstract: This paper analyzes the life and work of Archimandrite Antipa Dinescu (1859-1942), one of the most prominent Romanian spiritual fathers at Mount Athos and the superior of the Prodromou Skete between 1900 and 1914. The study focuses on his monastic formation, the organization and development of the skete, and his administrative, cultural, and diplomatic contributions to the Romanian monastic community at Athos. It examines his activities within the “Society of the Colony of Romanian Monks at Athos,” his relations with Romanian and Greek authorities, and the internal conflict that led to his dismissal in 1914. The paper also highlights his writings and their subsequent impact on Romanian monastic tradition, emphasizing Antipa Dinescu’s complex personality, marked by spiritual authority, administrative vigor, and his significant role in the history of Romanian Athonite monasticism.

Keywords: Antipa Dinescu; Mount Athos; Prodromou Skete; Romanian monasticism.

„Ori de câte ori năvăleau pirații, monahii veacurilor trecute, dacă apucau să închidă poarta de acces, făceau față cu multă răbdare până și asediului celui mai îndelungat. Cu alimente și vin ce le ajungeau chiar și doi ani și cu apă provenind din izvoarele mănăstirii, ei se opuneau nemijlocit asediului și, în turnurile aflate în curțile mănăstirilor lor, se puneau la adăpost de invadatori. La fel au procedat, de această dată, și monahii români, care își făcuseră provizii ce le-ar fi ajuns o perioadă îndelungată. Și chiar ar fi fost nevoie de un adevărat asediu cu tunuri, pentru ca cetatea lor să fie cucerită. Izbânda a fost de partea monahilor români de la schit”¹.

Așa se încheia un articol publicat, e drept, la câțiva ani distanță, respectiv în luna februarie a anului 1925, într-un ziar de limbă greacă, care relata evenimentele ce avuseseră loc la data de 4 septembrie 1914, pe vremea când Antipa Dinescu, superior la acea vreme al Schitului Prodromu din Sfântul Munte

* Profesor, Departamentul de Studii Balcanice, Slave și Orientale, Universitatea Macedoniei, Salonic, Grecia; suciu_ciprian@hotmail.com.

** Cercetător, Fundația Națională de Studii Neelene, Atena, Grecia; florinmar@ymail.com.

¹ Dim. A. Zografos, „Επιστολαί εξ Αγίου Όρους” („Epistole de la Sfântul Munte Athos”), „Ελληνική Επιθεώρησις, μηνιαίων περιοδικόν” [„Revista Elenă, periodic lunar”], an XVIII, nr. 208, Atena, februarie 1925, p. 7-8.

Athos, era destituit, acuzat fiind de nerespectarea regulamentului adoptat de comunitatea monahilor români în anul 1891. Semnat de toți cei 53 schimonahi și monahi viețuitori la acea vreme în schit, procesul verbal întocmit arată și motivele demiterii². Pentru început, să arătăm însă că intervenția la care făcea referire articolul din presa greacă fusese solicitată la 4 octombrie același an de David Bentu, reprezentantul de la acel moment al schitului, care comunica Ministerului Afacerilor Străine din România informații referitoare la situația de la Prodromu după demiterea superiorului Antipa Dinescu și excluderea acestuia și a altor câtorva monahi din obște³:

„În cea de-a zecea epistolă trimisă, ți-am relatat despre episodul care a dus la căderea protoepistatului Nicodim Dionisiatul. Este vorba despre Schitul Românesc Prodromu. Superior era acolo, la acea dată, părintele Antim, bărbat cultivat, bun vorbitor de limbi străine, deosebit de activ și totodată foarte sever. Făcea parte dintre acei monahi care depuneau eforturi în special pentru susținerea cauzei românești la Athos. Datorită severității sale, monahii români l-au caterisit, alungându-l totodată de la schit, după ce inițial l-au înlocuit cu un alt superior. Guvernul României, interesat ca acesta să rămână acolo, a cerut atunci Guvernului Greciei să impună ordinea cu ajutorul Poliției, întru revenirea în demnitate a superiorului alungat. Din motive politice, guvernul Venizelos s-a grăbit să transpună în fapte dorința României, solicitând în acest sens guvernatorului provinciei Macedonia, domnului Sofoulis, să discute cu responsabilii abilitați de la Sfântul Munte. Am văzut astfel că punerea în practică a acestui ordin a avut o finalitate tragică în ceea ce-l privește pe protoepistat. Soluția dată cererii Guvernului României a fost una cât se poate de comică, adică: imediat ce a primit ordinul protoepistatului, acela de a intra în secret în schitul românesc, după ce a sosit la Protaton, primul gând al polițistului abilitat a fost să-și facă cunoscută prietenilor săi de la Careia misiunea secretă pe care o avea. Din informațiile furnizate mai apoi de aceia, vestea ordinului secret a ajuns până la schitul românesc, înainte însă ca polițistul să ajungă la porțile acestuia, astfel că, în momentul în care autoritățile elene au descins acolo, au găsit porțile ferecate. Românii, aflând că, în afară de polițist, la Muntele Athos avea să se deplaseze, personal, și Consulul General al României la Salonic, însoțit chiar de superiorul decăzut din drepturi, scopul fiind acela de a-l repune pe Antipa în stăreție cu ajutorul Poliției Elene, nu au pierdut niciun moment și s-au baricadat în interiorul schitului, nepermițând astfel accesul nici consulului, nici polițistului și nici fostului superior. Situația în care s-au trezit acești domni, în momentul în care, sosind la

² Adina Berciu-Drăghicescu, Maria Petre, *Schituri și chilii românești la Muntele Athos*, partea I, nr. 183, București, 2008, p. 571-573. Vezi, de asemenea, *Cuvioși din prima jumătate a secolului XX*, p. 543: „În anul 1914, Cuviosul Arhimandrit Antipa vine în țară cu câțiva ucenici și ajunge stareț al Mănăstirii Căldărușani”. La doar patru zile de la destituire, membrii chinovului trimit consulului G. C. Ionescu o petiție relativă la conflictul dintre schit și Antipa. Vezi Adina Berciu-Drăghicescu, Maria Petre, *op. cit.*, p. 574-575.

³ Vezi Adina Berciu-Drăghicescu, Maria Petre, *op. cit.*, nr. 186, p. 576.

schit, au găsit poarta cea grea zăvorâtă și intrarea baricadată, a fost una destul de comică. Au strigat ei, au protestat și chiar au amenințat, dar tot degeaba”⁴.

Conform mărturiilor arhimandritului Hrisostom Postolache, fost ucenic al duhovnicului Antipa și mai apoi stareț al Schitului Bucium din Iași, superiorul Dinescu fusese un „venerabil duhovnic și arhimandrit” și „cel mai vrednic stareț al Schitului Prodromu, după anul 1900”⁵, o personalitate ce venea să completeze șirul monahilor români care, prin activitatea lor, își lăsaseră amprenta asupra vieții monahale românești de la Sfântul Munte Athos. Cine să fi fost, așadar, cu adevărat monahul Antipa și de ce ajunsese în situația descrisă mai sus?

Ieromonahul Antipa Dinescu era originar din Slănic, județul Prahova, drept pentru care îi plăcea să-și alăture titulaturii și numele de „Slăniceanu”. Se născuse la 1859, „din părinți iubitori de Dumnezeu”, după cum ne informează aceeași sursă. La Athos sosise la o vârstă destul de fragedă, având doar 17 ani, vârstă obișnuită însă în acea epocă pentru cei ce-și îndreptau pașii spre Grădina Maicii Domnului, „chemat” fiind la viața monahală. S-a îndreptat direct spre Schitul Prodromu, acolo unde, în anul 1880⁶, era acceptat ca membru al obștii, fiind călugarit relativ repede. Până la vârsta de 20 de ani fusese deja încercat de comunitate, care îi încredințase sarcina de a manevra caiacul „Ortodoxia”,

⁴ Vezi Dim. A. Zografos, *op. cit.*, p. 7-8.

⁵ Vezi „Arhimandritul Antipa Dinescu, Schitul Prodromu – Athos (1859-1942), mărturie a arhimandritului Hrisostom Postolache, starețul Schitului Bucium din Iași, fost ucenic, consemnată de V. Romanescu, *Mitropolitul Atanasie Mironescu*, București, 1942, p. 199, identificată de noi în volumul cu titlul *Cuvioși din prima jumătate a secolului XX*. O scurtă notă biografică a părintelui Antipa Dinescu, vezi și la Ioanichie Bălan, *Patericul românesc*, Mănăstirea Sihăstria, 2005, p. 542-543, text tradus și în limba greacă, de monah Gavriil Karyotis, și identificat de noi în volumul cu titlul *Μέγα Γεροντικό ενάρπτεον αγιορειτων του εικοστού αιώνοος* (*Marele pateric al părinților aghioriti îmbunătățiți ai secolului XX*), ediție îngrijită de monahul Moise Aghioritul, ediția I, vol. I (1901-1955), Salonic, Editura Mygdonia, 2011, p. 359. O fotografie a ieromonahului Antipa Dinescu în broșura *Schitul Românesc Prodromu. Îndrumător pentru pelerini*, Sfântul Munte Athos, 2015, p. 32.

⁶ Vezi „Ieroschimonahul Antipa Dinescu. Amintiri și însemnări despre sine. Închinovierea prodromită, hirotoniile întru diacon și preot”, date preluate și publicate cel mai probabil din jurnalul pe care renumitul duhovnic îl actualiza cu conștiinciozitate: „Venirea mea la viața aceasta monahală a fost după ce am terminat 4 clase primare cu bun succes și două comerciale, asemenea cu bune note, studiind din parte puțin limba germană și mai bine franțuzește. Apoi, în anul 1880, aprilie 24, am pornit pentru Sfântul Munte din casa părinților mei și la mai în 10 am intrat pe poarta Schitului Chinovial Român Prodromu din Sfântul Munte Athos, unde am și rămas închinoviat. Apoi, pentru oarecare circumstanțe ale chinoviei m-am tuns în viața monahală în Sfânta Mantie la anul 1886, octombrie 25, de cel era atunci superior, Damian ieromonahul, citindu-mi ca preot pr. Nicandru, iar pr. Nectarie, primul cântăreț al Sfântului Munte, mi-a cântat dimpreună și cu alți cântăreți; Dumnezeu să le plătească osteneala”. Era anul în care, după cum citim tot în „Însemnări de familie” din jurnalul său, aflăm: „În anul 1890, iulie 16, ziua joi, a adormit în Domnul, întru fericita pomenire, tatăl meu Ghiță Dinescu, din județul Prahova, comuna Slănic, în etate de 62 de ani aproximativ; mărturisit și împărtășit în dreapta credință creștinească”. Se pare, așadar, că părintele Antipa avea studii comerciale, deși nu știm cu exactitate unde le-a dobândit. Cunoaștem însă faptul că, în timpul stăreției sale, în schit s-au deschis o farmacie și o baie cu abur pentru cei suferinzi, un muzeu de antichități, botanică și mineralogie (în 1902), precum și ateliere de pictură, tâmplărie și sculptură (în 1911) și că acesta era aplecat și spre poezie. Vezi, de asemenea, *Prodromița 150*, p. 83, unde se află și o fotografie a monahului Antipa provenind din arhiva schitului.

proprietate a schitului. Tot în acea perioadă, părintele Antipa Dinescu a deprins, la Schitul Prodromu, și cântarea bisericească, și nu de la oricine, ci de la unul dintre cei mai renumiți psalți români de la acea vreme, schimonahul Nectarie protopsaltul⁷. Dar nu numai cântarea, ci mai ales „ascultarea și smerenia”⁸, astfel încât, după doar zece ani de nevoie la Athos, el avea să fie hirotonisit, după unele surse în anul 1890, iar după propriile notițe, în anul 1892: „În anul 1892, decembrie 22, cu darul, voința și bunătatea lui Dumnezeu și a Maicii Domnului, precum și din dragostea părintelui stareț Ghedeon ieromonahul, prin intervenirile altor părinți ca pr. Isaia, Filoftei, Pimen și alții, m-am hirotonisit cu nevrednicie diacon de către P.S.S. arhiereul Dositei, supranumit Metron, în Biserica Părinților Sava și Neofit, frați români-macedoneni, supranumiți caramanlii, ce poartă patronul Sf. Nicolae, marele făcător de minuni, care chilie se află în Careia, lângă conacul mănăstirii Simonospetra, sub a căreia stăpânire se și afla”⁹.

Darul preoției avea să-l primească un an mai târziu, în 1893: „În anul 1893, mai 6, cu darul lui Dumnezeu și al Maicii Domnului și cu voința p. superior Ghedeon Ploieșteanu, m-a hirotonisit preot P.S.S. Nil, în biserica catedrală a chinoviului nostru român Prodromu din Sfântul Munte Athos în ziua de Înălțarea Domnului, fiind și pomenirea Sfântului și Dreptului mult răbdătorului Iov, ziua joi”¹⁰.

O primă informație oficială despre părintele Antipa Dinescu apare la 3 martie 1899, în *Tabelul monahilor prodromiți*, la poziția a 13-a, acolo unde, alături de numele său, apărea și titlul de „ieroschimonah”¹¹. Un an mai târziu, la 18 aprilie 1900, părintele Antipa semna, al treilea la rând, în urma ieromonahilor Ghedeon (superiorul de atunci) și Gherontie, un memoriu trimis de schit Ministrului Cultelor și Instrucțiunii Publice, dr. Constantin Istrate. Mai apoi, la data de 9 mai a aceluiași an, părintele Antipa Dinescu devenea al șaselea superior al Schitului Românesc Prodromu, ales fiind în unanimitate datorită competenței și a verticalității sale duhovnicești.

În primul an al stăreției sale, la 6 iunie, superiorul Antipa răspundea printr-o scrisoare unei epistole patriarhale trimise prin Mănăstirea Marea Lavră, prin care se ordona schitului să înceteze lucrările de construcții de la metohul deținut în insula

⁷ Vezi *Sfântul Munte al Athonului*, București, 1939: „De mare renume s-a bucurat în Sfântul Munte și monahul Nectarie (1898), originar din Huși, fost cântăreț la schitul românesc Prodromu. Talentul și meșteșugul său muzical era cunoscut în tot Sfântul Munte. Știind perfect grecește, era chemat la toate hramurile mănăstirilor mari, cu privegheri solemne, de toată noaptea. Liturghiile cele strălucite erau cântate de protopsaltul Nectarie”.

⁸ Vezi mărturia arhimandritului Hrisostom Postolache, starețul Schitului Bucium, *op. cit.*

⁹ Vezi „Ieroschimonahul Antipa Dinescu. Amintiri și însemnări despre sine. Închinovierea prodromită, hirotoniile întru diacon și preot” (1892).

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Și anul acesta este unul trist pentru ieroschimonahul, de acum, prodromit Antipa Dinescu (vezi „Însemnări de familie”): „În anul 1899, noiembrie 15, ziua luni, seara ora 7 ½, a încetat din viață, fericita întru pomenire, neuitata mea mamă Safta G. Dinescu, în etate aproximativ maximum 62 de ani, ...Miercuri, 17 noiembrie, fu înmormântată la Cimitirul Sf. Gheorghe din comuna Slănic, alături cu grilajul iubiților mei tată și frate...”.

Thassos. Antipa Dinescu argumenta, însă, necesitatea continuării lucrărilor de construcție a unui edificiu aproape de metoc, de nevoia adăpostirii personalului și de așezarea morii de piatră, astfel încât, conform părerii sale, lucrarea nu putea decât să fie dusă la bun sfârșit¹².

Între timp, Antipa Dinescu se interesa nu numai de schitul unde era superior, dar și în general de starea călugărilor români athoniți, ba chiar și de aceea a unor călugări ortodocși de prin Albania. În acest sens, el cerea stăruitor sprijinul guvernului român¹³, precum și trimiterea unui demnitar român la Athos, care să constate situația monahilor români la fața locului.

Câteva luni mai târziu, la 14 octombrie a aceluiași an¹⁴, ieromonahul informa Ministerul Afacerilor Externe de vizita la schit a 16 ofițeri greci, conduși de vice-amiralul Petru (veniți călări de la Marea Lavră), cărora le făcuse o frumoasă primire. Calitățile duhovnicului român nu au trecut neobservate. Astfel, la 21 martie 1901, Ministrul României la Constantinopol, Ghica Brigadier, îl informa pe primul ministru D. A. Sturdza că starețul Antipa Dinescu obținuse, din partea Mănăstirii Marea Lavră, dreptul de a purta, în timpul slujbelor bisericești, conform uzanțelor mănăstirești de la Muntele Athos, mantie, cârjă arhierască, cruce și bederniță¹⁵, ministrul felicitându-l mai apoi pe ieromonah pentru cinstea și prețuirea de care se bucura.

Într-o scrisoare datată 8 ianuarie 1902, Antipa apărea și cu o nouă calitate, aceea de președinte al *Societății coloniei monahilor români din Muntele Athos*¹⁶. Cu acea ocazie, el cerea Ministrului român al Cultelor și Instrucțiunii Publice ajutor pentru reconstruirea bisericii chiliei românești cu hramul „Sfinții Teodori” de pe moșia Mănăstirii Cutlumuș, comunitatea celor 12 monahi români de acolo neputând face față cheltuielilor. Superiorul acesteia, monahul Ioachim Bărcănescu, era recomandat în scrisoare ca un sprijinitor al idealului național românesc în Orient¹⁷.

Într-o altă scrisoare, datată noiembrie 1903¹⁸, superiorul Antipa se adresa Ministrului României la Constantinopol, protestând împotriva a ceea ce considera ca fiind un abuz al vameșilor din insula Thassos, care confiscaseră unelte de pescuit ale unui monah român ce intenționa să pescuiască pentru călugării de la metoc¹⁹.

¹² Vezi Adina Berciu-Drăghicescu, Maria Petre, *op. cit.*, I, nr. 86, p. 369-370.

¹³ *Ibidem*, nr. 101, p. 390-391. La 21 aprilie 1901, ieromonahul Antipa îl informa pe ministrul Afacerilor Străine, D. A. Sturdza, că a intervenit pe lângă fostul patriarh Ioachim al III-lea pentru a-i sprijini pe monahii români (Adina Berciu-Drăghicescu, Maria Petre, *Școli și biserici românești din Peninsula Balcanică*, București, 2004, vol. I, 21 aprilie 1901, nr. 43).

¹⁴ Adina Berciu-Drăghicescu, Maria Petre, *Schituri și chilii românești*, nr. 107, p. 402-403.

¹⁵ *Ibidem*, nr. 95, p. 382-384.

¹⁶ S-ar putea ca ea să fi fost înființată recent, dacă socotim că scrisoarea în cauză e prima expediată de *Societate*. Vichentie Nechifor dă ca dată de înființare a *Societății Coloniei* anul 1906 (*Vigla. Ctitorii și așezăminte românești în Sfântul Munte*, Timișoara, 2015, p. 121).

¹⁷ Adina Berciu-Drăghicescu, Maria Petre, *op. cit.*, p. 407-408.

¹⁸ *Ibidem*, nr. 115, p. 412.

¹⁹ La 12 aprilie 1904, Antipa reclama Ministrului Afacerilor Străine, I. C. Brătianu, pe locuitorii din Potamia, care interziceau preotului român să slujească în limba română (Adina Berciu-Drăghicescu, Maria Petre, *Școli și biserici*, nr. 49, p. 183).

La 11 martie 1904, superiorul se adresa și ministrului Cultelor, Spiru Haret, informându-l că doi macedoneni învățau, în acea perioadă, cântările bisericești în dialectul vorbit în zona Ghevghelia. Schitul se implicase, se vede, în activitatea câtorva parohii din comunele amintitului județ și, drept urmare, de găzduirea în schit se bucurase și un monah pe nume Christu Gaju care, în perioada 1900-1901, învățase acolo limbajul și cântările bisericești²⁰.

La 12 aprilie a aceluiași an, monahul Antipa îi scria lui I. C. Brătianu, ministru *ad interim* al Afacerilor Externe, protestând împotriva faptului că locuitorii din insula Thasos interziceau preotului român să mai officieze slujba în limba română, deși biserica de acolo fusese reconstruită de monahi români²¹.

Prin luna iunie a anului 1904 sau poate mai devreme, Antipa efectuase chiar o călătorie în Macedonia, pentru a-i instrui și a-i încuraja pe localnici să officieze slujbele în limba română²², guvernul român apreciind, se pare, în mod deosebit activitatea multilaterală a ieromonahului Antipa.

La 12 mai 1905, ieromonahul Antipa adresa Ministrului Cultelor și Instrucțiunii Publice, Mihai Vlădescu, un memoriu privind organizarea Sfântului Munte și situația monahilor români athoniți²³. O lună mai târziu, la 12 iunie, ieromonahul trimitea ministrului român la Constantinopol, Alexandru Lahovary, o scrisoare, recomandându-l călduros pe Ahmet Rami Bey, vice-guvernatorul Muntelui Athos, aflat la Constantinopol, ca un susținător - în ultimii doi ani de zile - al intereselor monahilor români, adresând totodată rugămintea ca acela să fie primit în audiență²⁴.

La 26 iunie a aceluiași an, Antipa îi scria din nou ministrului Lahovary, informându-l de cumpărarea unei chilii (Mănăstioara), cu hramul „Sfântul Nicolae” (Iuftadica), pe moșia mănăstirii Vatoped, de către doi călugări, pe nume Calist și Veniamin, retrași de la Prodromu, chilie care avea două paraclise - Sfântul Nicolae și Sfântul Gheorghe²⁵.

La 1 septembrie 1905, printr-un memoriu trimis în numele *Coloniei monahilor români de la Muntele Athos*, superiorul Schitului Prodromu, Antipa ieromonahul informa guvernul român referitor la istoricul înființării *Coloniei* și la proprietățile deținute de aceasta²⁶.

La 2 noiembrie 1905, ieromonahul Antipa îi trimitea ministrului României la Constantinopol, Alexandru M. Lahovary, un alt memoriu, informându-l asupra dezastrului provocat de cutremurul din noaptea de 26 spre 27 octombrie, solicitând

²⁰ Adina Berciu-Drăghicescu, Maria Petre, *Schituri și chilii românești*, nr. 116, p. 413.

²¹ *Ibidem*, nr. 118, p. 415.

²² *Ibidem*, nr. 119, p. 415-416.

²³ *Ibidem*, p. 422-430. În memoriu, Dinescu menționează că, în acel an, la Muntele Athos se nevoiau 586 de monahi români, alături de 3280 de greci, 4896 de ruși, 370 de bulgari, 25 de sârbi, 51 de georgieni și 20 de albanezi.

²⁴ *Ibidem*, nr. 127, p. 431-432.

²⁵ *Ibidem*, nr. 130, p. 434-437.

²⁶ *Ibidem*, nr. 134, p. 445-453. Colonia grupa nouă chilii și nouă colibe, precum și câteva colibe fără biserică.

în acest sens un arhitect pentru a vedea la fața locului stricăciunile²⁷ și sumele necesare reparației lăcașurilor de închinăciune de la Prodromu, Lacu și Cucuvinu.

În următorul an, la 6 septembrie, Antipa Dinescu, președintele *Societății coloniei monahilor români de la Athos*, îl informa pe ministrul României la Constantinopol, Ion Papiniu, despre sărbătorirea, la 12 iulie, a icoanei Maicii Domnului de la Prodromu²⁸ și despre întrunirea membrilor *Societății* de a doua zi. La 12 noiembrie 1906, Antipa Dinescu îi scria Ministrului Cultelor despre retragerea chiliilor Catafighi (cu hramul „Tăierea Capului Sfântului Ioan Botezătorul”, superior fiind acolo Ilarion Mârza) și „Sfântul Profet Ilie” (avându-l ca superior pe schimonahul Spiridon Dașchievici) din *Comunitatea fraților români* și de primirea lor în *Societatea Coloniei Monahilor Români*²⁹.

Între monahii români existau, însă, și disensiuni. Astfel, la 20 martie 1910, într-o scrisoare adresată Mitropolitului Ungrovlahiei, monahul Ion Enache îl acuza pe Antipa că nu-i pomenea la slujbe pe membrii Casei Regale și pe cei ai Sfântului Sinod, că primea în schit tineri fără stagiul militar satisfăcut și că accepta acolo doar transilvăneni³⁰. La 15 iunie, într-un memoriu către Spiru Haret semnat de el și de alți 58 de monahi prodromiți, Antipa Dinescu nega acuzațiile și cerea o anchetă³¹.

La 1 septembrie 1910, Antipa Dinescu, președinte al *Societății Coloniei Monahilor Români din Sfântul Munte* cerea, printr-un memoriu, ministrului Cultelor ajutor material pentru Chilia Sfântul Gheorghe Colciu, membră a *Societății*, avariata de ploile abundente.

Tot în ceea ce privește neînțelegerile din schit, menționăm raportul superiorului Antipa, datat 24 mai 1912 și expediat consulului general la Salonic, Spiru Constantinescu, în care explică cauzele excluderii din schit a schimonahului Pangratie Ștefănescu, care avea o conduită incompatibilă cu calitatea de monah³².

²⁷ „S-au ruinat bisericile și casele de la Prodromu (unde după cutremur era o ruină fiind distruse și mobilele din arhondaric și din camere), de la Lavra și de la Ivir, pagube suferind și schitul Lacu”. Vezi *ibidem*, p. 454-456. Despre stricăciuni, vezi și *Schitul românesc Prodromu...*, p. 32 și 38. La 9 decembrie, Ministerul Afacerilor Străine îi comunica lui Alexandru Lahovary că aprobase cererea călugărilor prodromiți, recomandând trimiterea unui arhitect. Vezi și Adina Berciu-Drăghicescu, Maria Petre, *Schituri și chilii românești...*, nr. 139, p. 457-458. La 26 martie 1906, monahii prodromiți (semna superiorul Antipa și alți patru călugări) cereau din nou un arhitect care să facă planul unei noi biserici, în locul celei vechi, avariata la cutremur. Statul român alocase pentru acest proiect suma de 48.300 de lei. Vezi *ibidem*, nr. 153, p. 486-487.

²⁸ Referitor la această icoană, vezi *Schitul românesc Prodromu...*, p. 50-53.

²⁹ Vezi Adina Berciu-Drăghicescu, Maria Petre, *op. cit.*, nr. 146, p. 471-475.

³⁰ *Ibidem*, nr. 158, p. 524-526.

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*, partea a II-a, nr. 164, p. 532-533. Tot legat de comportamentul lui Pangratie, ministrul Cultelor (în guvernul Petre Carp), Constantin Arion, îl informa pe regele Carol I de cauzele îndepărtării acestuia din schit (se pare că era agresiv). Vezi *ibidem*, nr. 168, p. 537-538. Tot din aceeași dată este și scrisoarea pe care Antipa o trimite stareșului Mănăstirii Cheia, Grigore Georgescu, care se interesa de unele disensiuni dintre monahii munteni și moldoveni, pe de o parte, și cei transilvăneni, pe de altă parte. Dinescu îi scrie că disensiunile apăruseră cu 20 de ani în urmă. Vezi articolul lui Gheorghe Vasilescu, cu titlul „Știri de la Athos în câteva scrisori către arhimandritul

La 25 septembrie 1912, superiorul și monahii prodromiți îl roagă pe ministrul României la Constantinopol să intervină pentru ca aceștia să-și poată desfășura, fără obstacole, activitatea de la biserica metocului din Potamia³³. Arhimandritul Antipa Dinescu trimitea la 12 decembrie același an primului ministru Titu Maiorescu un memoriu, făcând un scurt istoric al Sfântului Munte, în care evidenția sprijinul românilor și solicita susținerea drepturilor acestora³⁴.

În iunie 1913, Antipa înainta un nou memoriu, de data aceasta în limbile română și greacă, premierilor Titu Maiorescu și Eleftherios Venizelos, în care relua cererea sa ca Schitul Prodromu să fie ridicat la rang de mănăstire, cu reprezentant în Sfânta Chinotită. Superiorul Antipa nu uita nici de metocul din Potamia, adresând în acest sens guvernatorului din Thassos, la 18 iulie 1913, cererea de a se permite oficierea, la metoc, a slujbelor religioase în limba română³⁵.

La 22 decembrie 1914, Antipa, împreună cu 22 de monahi, la acea dată deja izgoniți din schit, îi scriau secretarului Ministerului Afacerilor Străine, C. Conțescu, despre situația precară în care se găseau, lipsiți fiind de cele necesare traiului³⁶. Devenit superior la Prodromu, părintele Antipa Dinescu rămăsese, așadar, în această cinste mai bine de 14 ani (vezi până la 4 septembrie 1914, după cum am amintit deja la începutul studiului nostru), perioadă în care numărul monahilor ce se nevoiau la schit trecuse, conform unor surse, de 100 de călugări. Creșterea atât de evidentă a numărului de viețuitori la Schitul Prodromu se pare că se datora chiar „duhovnicului ales, preot iubitor de cele sfinte, călugăr cu bun chip, stareț și părinte cu mulți fii sufletești”³⁷. Nu știm exact motivul, dar cel mai probabil iscusința sa de duhovnic i-a îndreptat mai apoi pașii spre Schitul Darvari din București, metoc la Schitului Prodromu unde a fost numit chiar superior³⁸.

La 28 februarie 1915, Antipa, insistând încă să semneze în calitate de superior al schitului Prodromu, se adresa *Legăției Române din Atena*, căreia îi solicita ajutorul pentru revenirea sa și a celorlalți călugări în Athos³⁹. La 19 februarie 1915, consulul general al României la Salonic, G. C. Ionescu, adresa un raport Ministerului Afacerilor Străine în legătură cu situația de la schitul Prodromu și despre înlăturarea cu forța a lui Antipa Dinescu, pe care o socotea ilegală⁴⁰.

La 2 martie 1915, monahii de la Prodromu (semnează un număr de 19) îi scriu ministrului Afacerilor Străine, Emanoil Porumbaru (ministru în guvernul condus de Ion. I. C. Brătianu) că, odată cu îndepărtarea lui Antipa, monahii de la

Grigore Georgescu, starețul mănăstirii Cheia din Prahova”, în *Românii și Muntele Athos*, vol. II, p. 307-316. Vezi mai ales p. 313-314.

³³ Vezi Adina Berciu-Drăghicescu, Maria Petre, *op. cit.*, nr. 167, p. 535-537.

³⁴ *Ibidem*, nr. 171, p. 541-544.

³⁵ *Ibidem*, nr. 176, p. 560.

³⁶ *Ibidem*, nr. 189, p. 578-580.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ Pr. Vichentie Nechifor, *Vigla. Ctitorii și așezăminte românești în Sfântul Munte*, Timișoara, 2015.

³⁹ Vezi Adina Berciu-Drăghicescu, Maria Petre, *op. cit.*, 192, p. 585-587.

⁴⁰ Vezi Adina Berciu-Drăghicescu, Maria Petre, *Școli și biserici românești*, vol. I, nr. 103, p. 292-297.

Marea Lavră vor să ia în stăpânire schitul românesc⁴¹. Aceeași opinie o împărtășea, se pare, și David Bentu, împreună cu Simeon Ciomandra, iconomul schitului Darvari, care, tot în 1915, se adresau la rândul lor ministrului Cultelor pe această temă⁴². În plus, așa cum scria monahul David Bentu, Antipa atenționa că noua conducere a schitului înstrăinase o serie de bunuri ce-i aparțineau. Antipa ajungea la 24 septembrie 1915 la o înțelegere cu monahii Antonie și Grighentie, întru restabilirea ordinii la schit⁴³, iar la data de 16 mai 1916, semnând tot ca superior al schitului, se adresa ministrului Cultelor I. G. Duca, cerându-i să ia măsuri pentru a preîntâmpina înstrăinarea averii schitului și a metocului din Thassos de către călugării răzvrățiți, în frunte cu un monah pe nume Cornilie. Cu acea ocazie, el anexa și o listă a celor mai importante odore și obiecte bisericești aflate în mâinile răzvrătiților⁴⁴.

La 29 martie 1917, consulul general al României la Salonic îi scria, la rândul său, Ministrului României la Atena despre acceptarea, în Schitul Prodrumu, a călugărilor alungați cu doi ani și jumătate în urmă (vezi Antipa Dinescu și alți 22 de monahi). Ajutorul venise din partea unui sublocotenent rus pe nume Ditch⁴⁵. La acea dată însă, Antipa se afla încă în România, de unde nu se mai putea întoarce din cauza războiului. Doi ani mai târziu, la 26 martie 1919, arhimandritul Antipa avea să reclame amestecul monahilor lavrioți în conflictul din schitul Prodrumu, după revenirea acolo a călugărilor răzvrățiți⁴⁶.

La 7 ianuarie 1922, aflați încă în țară, prodromiții (vezi fostul stareț Antipa și protosinghelul Simeon Ciomandra) semnav un proces verbal cu reprezentanții Ministerului Cultelor și ai Mitropoliei Ungrovlahiei privitor la evoluția schitului⁴⁷. Anii au trecut și, prin 1936, 15 călugări de la Muntele Athos, în frunte cu Antipa Dinescu de la Schitul Prodrumu, cereau sprijinul Legației Române de la Atena ca să fie liberi a-și aduce produsele cumpărate în România și aflate la Careia (de acum deteriorate) și să primească bani (respinși de autorități)⁴⁸.

⁴¹ Vezi Adina Berciu-Drăghicescu, Maria Petre, *Schituri și chilii românești*, nr. 193, p. 587-588.

⁴² *Ibidem*, nr. 197, p. 591-592.

⁴³ *Ibidem*, nr. 194, p. 588-589.

⁴⁴ *Ibidem*, nr. 200, p. 594-597.

⁴⁵ Vezi Petronel Zahariuc, *Muntele Athos și Marea Unire*, în *AȘUI*, tom LXIV / 2018, număr special: *Marea Unire a românilor (1918) - Istorie și actualitate*, ed. de Petronel Zahariuc, Adrian-Bogdan Ceobanu, Adrian Vițalaru, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2018, p. 214, nota 28: „Ofițerul rus s-a implicat și în apărarea călugărilor români din Muntele Athos, așa cum arată consulul G. C. Ionescu într-o scrisoare trimisă Ministerului de Externe: «Je mentionne encore que lieutenant Ditch, qui reste au Mont Athos, continuera à s'occuper des affaires de nos couvents, les défendant contre l'administration des moines grecs, qui leur faisaient beaucoup des difficultés»” (AMAE, Problema 71/917, f. 10 r.)”.

⁴⁶ Vezi Adina Berciu-Drăghicescu, Maria Petre, *op. cit.*, nr. 221, p. 617-619.

⁴⁷ *Ibidem*, nr. 239, p. 638-641. La 1 decembrie 1922, mitropolitul României propunea Ministrului Afacerilor Străine, I. Gh. Duca, aducerea în țară a celor patru monahi care determinaseră schimbarea a cinci superiori ai schitului (Antipa, Ioasaf, Iacov, Pimen și Hrisostom). Vezi Adina Berciu-Drăghicescu, Maria Petre, *Școli și biserici*, vol. I, nr. 120, p. 343-344.

⁴⁸ Vezi Adina Berciu-Drăghicescu, Maria Petre, *Schituri și chilii românești*, nr. 382, p. 846-847.

Ne oprim aici cu enumerarea unor evenimente mai importate din viața și activitatea superiorului Antipa Dinescu, cu mențiunea că acțiunile susținute ale monahului și mai apoi ale superiorului de la Prodromu, în direcția promovării intereselor românești la Sfântul Munte Athos și în zona mai largă a Balcanilor, nu au trecut neobservate. Astfel, presa grecească a vremii atrăgea vehement atenția asupra activităților desfășurate de ieromonahul român, publicând cronici cuprinzătoare, cum au fost cele semnate de monahul aghiorit Arsenie Kotteas, de fapt un memoriu amănunțit adresat prim-ministrului Greciei și miniștrilor de Externe și Interne de la acea vreme, cu argumente referitoare la „dovedita și binecunoscuta, din punct de vedere istoric, propagandă românească” și în special asupra activității desfășurate în acest sens de monahul Antipa Dinescu, respectiv: trimiterea, în diferite zone din Balcani, a unor cărți de cult în limba română, cu scopul înlocuirii limbii grecești în comunitățile ortodoxe de acolo, în paralel cu instruirea preoților din acele comunități în limba română; cumpărarea de către monahii români de la Athos a unor chili deținute până atunci de monahi greci; obligarea monahilor români de la Athos de a-i pomeni la slujbe pe regele României⁴⁹, respectiv pe înălțătorul Bisericii Ortodoxe Române, în detrimentul Patriarhului Ecumenic de la Constantinopol; înființarea, la Athos, a unei societăți „secrete” având titulatura *Societatea Coloniei Monahilor Români*; încercarea de ridicare a Schitului Prodromu la rangul de mare mănăstire etc.⁵⁰.

Despre evoluția ulterioară a lui Antipa Dinescu știm puține lucruri. Un timp, între 1920-1924, aflăm că a fost stareț la mănăstirea Căldărușani de lângă

⁴⁹ Vezi Petronel Zahariuc, *op. cit.*, p. 214: „După câștigarea independenței de stat și după proclamarea regatului, România a început să fie din ce în ce mai puternică în Balcani, iar Muntele Athos, ca nod al multor întâlniri și interese bisericești, culturale și etnice, nu putea fi ocolit de autoritățile laice și ecleslastice ale regatului român”.

⁵⁰ „Αἱ ξέναι προπαγάνδαι καὶ τοὺς Ἁγίους Ὅρους. Εντατικαὶ καταχθόνιοι ἐνέργειαι αὐτῶν πρὸς ἀπόκτησιν κυριαρχικὸν δικαιομάτων. Πὼς τα ἐνισχύει το Κράτος καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Ἐκκλησία. Ποιὸς ὁ οργανωτὴς τῆς Προσυνόδου τοῦ Ἁγίου Ὁρους. Το ἀποκαλυπτικὸν υπόμνημα τοῦ ἀγχιόριτου μοναχοῦ κ. Ἀρσενίου Κοττέα εἰς τὸν Πρωθυπουργόν καὶ τὸν ὑπουργὸ τῶν Ἐξωτερικῶν” [„Propaganda străină și Sfântul Munte Athos. Acțiuni infernale neobosite ale acesteia spre obținerea de drepturi suverane. Cum întărește Statul și Biserica Greciei această propagandă. Cine este organizatorul Prosinodului Sfântului Munte Athos? Memoriul demascator adresat de monahul aghiorit Arsenie Kotteas Prim-Ministrului și miniștrilor de Externe”, ziarul „Σκριπ, ημερησίως πολιτικὴ καὶ τῶν ἐιδήσεων”, [„Scrip, gazetă de politică și știri”], editat la Atena, nr. 10112 din 11 iunie 1930, p. 1; nr. 10113 din 12 iunie 1930, p. 1; nr. 10114 din 13 iunie 1930, p. 1; nr. 10115 din 14 iunie 1930, p. 1-2; nr. 10116 din 15 iunie 1930, p. 1-2; nr. 10117 din 16 iunie 1930, p. 1 și nr. 10118 din 17 iunie 1930, p. 1. Vezi, de asemenea, Petronel Zahariuc, *op. cit.*, p. 214: „Treptat, au început să se audă din ce în ce mai multe voci, cu autoritate politică și bisericească, care au început să caute o modalitate prin care românii să obțină o mănăstire la Muntele Athos, fie prin ridicarea la acest statut a schitului Prodromul, pacificat după 1900, prin înscăunarea în stăreție a ieromonahului prahovean Antipa Dinescu, fie prin cedarea sau cumpărarea mănăstirii Cutlumuș, vechea lavră a Țării Românești, sau a mănăstirii Caracalul11, care ajunsese în mare sărăcie. Așteptările și ambițiile românești privitoare la Muntele Athos au crescut în intensitate în vremea războaielor balcanice, când pe lista posibilelor «cumpărături» s-a adăugat și mănăstirea Zograf, vechea lavră moldovenească, în urma înfrângerii Bulgariei în cel de-al doilea război balcanic”.

București, al 42-lea la rând. Acolo s-ar fi nevoit nu mai puțin de 20 de ani, povățuind obștea monahală „cu o rară pricepere”. Pe lângă buna chivernisire, părintele Antipa devenise acolo un „mare duhovnic al călugărilor și al mirenilor, căutat și prețuit de toți”⁵¹. Spre sfârșitul vieții s-a întors, însă, în Athos, iar în 1940 îl aflăm nevoindu-se la mănăstirea grecească Stavronichita, la Chilia „Sfântul Ioan Botezătorul”, după cum rezultă dintr-o adresă a Ambasadei României la Atena având ca destinatar Ministerul Afacerilor Străine⁵², acolo unde a și trecut la cele veșnice, în anul 1942⁵³.

Dincolo de calitățile sale de duhovnic și de bun organizator și administrator al așezămintelor românești de la Athos, să mai amintim că numele acestuia a rămas înscris și în *Bibliografia Românească Modernă* (București, 1986), ca autor a două lucrări:

a) *Carte de mărturisire pentru tot creștinul*, scrisă de superiorul Mănăstirii (sic) românești Prodromu (București, 1911, reeditată în cinci rânduri, ultima dată fără an de apariție), și

b) *Minunile Maicei Domnului*, editura *Prodromița*, București, 1906.

Deși nu apare în această bibliografie, superiorul Antipa Dinescu a mai publicat, totuși, și o lucrare intitulată *Istoria Sfântului Munte Athos*, tipărită la Ploiești, în anul 1891. De curând, un fragment din această ultimă lucrare a sa a fost publicat în volumul *Românii și Muntele Athos* (București, 2007, p. 54-66), sub titlul „Ctitori și ostenitori la Schitul Prodromul”, fragment aparținând lucrării sale intitulate *Fundarea schitului român Prodromul*, apărută la Ploiești în anul 1891 (p. 415-434). De asemenea, Antipa Dinescu a revăzut și îndreptat și o carte a monahului prodromit Zosima Pascal, cu titlul *Sfârșitul omului. Culese din Sfintele Scripturi și din scrierile Sfinților Părinți* (București, 1922). De asemenea, la

⁵¹ „Arhimandritul Antipa Dinescu, Schitul Prodromu – Athos (1859-1942)”, mărturie a arhimandritului Hrisostom Postolache, starețul Schitului Bucium din Iași, fost ucenic, consemnată de V. Romanescu, în *Mitropolitul Atanasie Mironescu*, p. 199, și reluată în volumul cu titlul *Cuvioși din prima jumătate a secolului XX*, p. 543. Vezi, de asemenea, pr. dr. Florin Șerbănescu, *Valori ale Ortodoxiei românești. Mănăstirea Căldărușani*, vol. II: *Anexe documentare. Lista stareților mănăstirii*, București, Editura Basilica, 2019, p. 14.

⁵² Vezi Adina Berciu-Drăghicescu, Maria Petre, *Schituri și chilii românești*, nr. 396, p. 866-867 și nr. 399, p. 870. Vezi, de asemenea, ziarul „Calea mântuirii”, anul XIX, serie nouă, nr. 24 (991) din 9 iunie 2019: „În Sfântul Munte, părintele Arsenie I-a avut ca duhovnic pe bătrânul ieromonah Antipa Dinescu, fost egumen al Schitului Românesc Prodromu, fost stareț al Mănăstirii Căldărușani și viețuitor la chilia Sfântul Ioan Botezătorul, aflat în apropierea mănăstirilor Stavronichita și Pantocrator”. Informația este preluată de autorul articolului de la Adrian Nicolae Petcu, „Părintele Arsenie Boca (o biografie documentară)”, în vol. *Cuviosul Părintele nostru Arsenie de la Sămbăta de Sus și Prislop*, Sibiu, Editura Andreiană, 2018, p. 47-48.

⁵³ Vezi *Prodromița*, p. 83. Vezi, de asemenea, „Arhimandritul Antipa Dinescu, Schitul Prodromu – Athos (1859-1942)”, mărturie a arhimandritului Hrisostom Postolache, starețul Schitului Bucium din Iași, fost ucenic, consemnată de V. Romanescu, în *op. cit.*, p. 199 și consemnată în capitolul cu titlul „Cuvioși din prima jumătate a secolului XX”, p. 543: „Retrăgându-se din nou în Athos, s-a nevoit 8 ani împreună cu ucenicul său, într-o chilie pe malul mării, ajungând duhovnic vestit în tot muntele. Săvârșindu-și călătoria, în anul 1942 și-a dat sufletul în mâinile Domnului și a fost îngropat acolo, lângă mare”. Vezi și Petronel Zahariuc, *op. cit.*, p. 216.

întoarcerea sa de la *Sfântul Munte*, părintele Arsenie Boca avea să publice *Filocalia de la Sfântul Munte*, de fapt o lucrare scrisă conform originalului redactat de starețul Antipa Dinescu de la Schitul Românesc Prodromu, după cum ne informează o mențiune pe ultima pagină⁵⁴.

Încheiem aici studiul de față, cu mențiunea că ne-am fi dorit să cercetăm mai în amănunt viața și activitatea superiorului Antipa Dinescu, în special în baza unor documente existente în Arhiva Patriarhiei Române. Schitul Prodromu nu se află, însă, sub jurisdicția canonică a Patriarhiei Române, iar legislația în vigoare ne-a privat de această oportunitate (vezi adresă 2 mai 2022). Constatăm, totuși, că schitul îl socotește pe Antipa Dinescu printre cele mai importante personalități duhovnicești pe care le-a dat obștea de acolo, un „*econom cinstit*” care a rânduit toate metoacele și dependențele schitului, chiar ca pe un om cu viață sfântă care a avut parte de multe încercări⁵⁵.

⁵⁴ „Manuscrisul acesta numără 382 de pagini „împodobite de scrisul curat, mărunț și inconfundabil al Sfinției Sale, având și câteva însemnări ulterioare în creion, pe margine. Manuscrisul poartă la început și la sfârșit două peceti în limba greacă ale conducerii Sfântului Munte, fără de care acest manuscris nu ar fi putut ajunge în țară, precum și trei ștampile ale Sfintei Mănăstiri de la Sâmbăta de Sus”. Vezi ziarul „Calea mântuirii”, anul XIX, serie nouă, nr. 24 (991), 9 iunie 2019, informație preluată de redactorul articolului de la Adrian Nicolae Petcu, *Părintele Arsenie Boca (o biografie documentară)*, în vol. *Cuviosul Părintele nostru Arsenie de la Sâmbăta de Sus și Prislop*, p. 47-48.

⁵⁵ *Ibidem*.

ABREVIERI

<i>AARMSI</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice
<i>AARMSL</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Literare
<i>AARPAD</i>	= „Analele Academiei Române”, seria II, București, 1879-1916
<i>AA.SS.</i>	= <i>Acta Sanctorum</i> , ed. Bollandisti, III ^a ediție, Parigi 1863-1870
<i>AB</i>	= Arhivele Basarabiei
<i>ACNSAS</i>	= Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității
<i>AE</i>	= L'Année Epigraphique, Paris
<i>AIR</i>	= Arhiva Istorică a României
<i>AIAC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj
<i>AIIAI</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>AIIC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Cluj
<i>AIINC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Națională, Cluj
<i>AIIX</i>	= Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>ALIL</i>	= Anuarul de Lingvistică și Istorie Literară, Iași
<i>ALMA</i>	= <i>Archivum Latinitatis Medii Aevi</i> . Genève.
<i>AM</i>	= Arheologia Moldovei, Iași
<i>AMAE</i>	= Arhiva Ministerului Afacerilor Externe
<i>AmAnthr</i>	= American Anthropologist, New Series, Published by Wiley on behalf of the American Anthropological Association
<i>AMM</i>	= Acta Moldaviae Meridionalis, Vaslui
<i>AMMB</i>	= Arhiva Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași
<i>AMN</i>	= Acta Musei Napocensis
<i>AMR</i>	= Arhivele Militare Române
<i>AMS</i>	= Anuarul Muzeului din Suceava
<i>ANB</i>	= Arhivele Naționale, București
<i>ANC</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Cluj
<i>ANSMB</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Municipiului București
<i>ANG</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Galați
<i>ANI</i>	= Arhivele Naționale, Iași
<i>ANIC</i>	= Arhivele Naționale Istorice Centrale
<i>ANR-Cluj</i>	= Arhivele Naționale, Cluj-Napoca
<i>ANR-Sibiu</i>	= Arhivele Naționale, Sibiu
<i>ANRM</i>	= Arhivele Naționale ale Republicii Moldova, Chișinău
<i>ANRW</i>	= Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, Berlin-New York
<i>ANSMB</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Municipiului București
<i>ANV</i>	= Arhivele Naționale, Vaslui
<i>AO</i>	= Arhivele Olteniei
<i>AP</i>	= Analele Putnei
<i>APH</i>	= Acta Poloniae Historica, Varșovia
<i>AqLeg</i>	= <i>Aquila Legionis. Cuadernos de Estudios sobre el Ejército Romano</i> , Salamanca
<i>AR</i>	= Arhiva Românească
<i>ArchM</i>	= Archiva Moldaviae, Iași
<i>ArhGen</i>	= Arhiva Genealogică
„Arhiva”	= „Arhiva”. Organul Societății Științifice și Literare, Iași
<i>ArhMold</i>	= Arheologia Moldovei

ASRR	= Arhiva Societății Române de Radiodifuziune
AȘUI	= Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași
ATS	= Ancient Textile Series, Oxbow Books, Oxford și Oakville
AUAIC	= Arhiva Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
AUB	= Analele Universității „București”
BA	= <i>Biblioteca Ambrosiana</i> , Roma, Città Nuova Editrice
BAR	= Biblioteca Academiei Române
BArchB	= Bundesarchiv Berlin
BAR int. ser.	= British Archaeological Reports, International Series
BBRF	= Buletinul Bibliotecii Române din Freiburg
BCIR	= Buletinul Comisiei Istorice a României
BCMI	= Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice
BCU-Iași	= Biblioteca Centrală Universitară, Iași
BE	= Bulletin Epigraphique
BF	= Byzantinische Forschungen, Amsterdam
BJ	= Bonner Jahrbücher, Bonn
BMI	= Buletinul Monumentelor Istorice
BMIM	= București. Materiale de istorie și muzeografie
BNB	= Biblioteca Națională București
BNJ	= Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher
BOR	= Biserica Ortodoxă Română
BS	= Balkan Studies
BSNR	= Buletinul Societății Numismatice Române
ByzSlav	= Byzantinoslavica
CA	= Cercetări arheologice
CAI	= Caiete de Antropologie Istorică
CartNova	= <i>La ciudad de Carthago Nova 3: La documentación epigráfica</i> , Murcia
CB	= Cahiers balkaniques
CBI	= <i>Der römische Weihebezirk von Osterburken. Corpus des griechischen und lateinischer Beneficiärer – Inschriften des Römischen Reiches</i> , Stuttgart
CC	= Codrul Cosminului, Suceava (ambele serii)
CCAR	= Cronica cercetărilor arheologice din România, CIMEC, București
CCh	= <i>Corpus Christianorum</i> , Turnhout
CChSG	= <i>Corpus Christianorum. Series Graeca</i>
CCSL	= <i>Corpus Christianorum Series Latina</i> , Turnhout, Brepols
CDM	= <i>Catalogul documentelor moldovenești din Arhivele Centrale de Stat</i> , București, vol. I-V; supl. I.
CDȚR	= <i>Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului</i> , București, vol. II-VIII, 1974-2006
Chiron	= Chiron: Mitteilungen der Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts, 1971
CI	= Cercetări istorice (ambele serii)
CIL	= <i>Corpus Inscriptionum Latinarum</i> , Berlin
CL	= Cercetări literare
CLRE	= <i>Consuls of the Later Roman Empire</i> , eds. R. S. Bagnall, A. Cameron, S. R. Schwartz, K. A. Worp, Atlanta, 1987
CN	= Cercetări Numismatice
CNA	= Cronica Numismatică și Arheologică, București
CSCO	= <i>Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium</i> , Louvain
CSEA	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiae Aquileiensis</i> , Roma, Città Nuova Editrice
CSEL	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum</i> , Wien, De Gruyter
CSPAMI	= Centrul de Studii și Păstrare a Arhivelor Militare Centrale, Pitești
CT	= Columna lui Traian, București

<i>CTh</i>	= <i>Codex Theodosianus</i> . Theodosiani, Libri XVI cum constitutionibus Sirmondianis, I, edidit adsumpto apparatu P. Kruegeri, Th. Mommsen, Hildesheim, 1970-1971
<i>Cv.L</i>	= Convorbiri literare (ambele serii)
„ <i>Dacia</i> ”, <i>N.S.</i>	= Dacia. Nouvelle Série, Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București
<i>DGAS</i>	= Direcția Generală a Arhivelor Statului
<i>DI</i>	= Diplomatarium Italicum
<i>DIR</i>	= <i>Documente privind istoria României</i>
<i>DIRRI</i>	= <i>Documente privind Istoria României. Războiul pentru Independență</i>
<i>DOP</i>	= Dumbarton Oaks Papers
<i>DTN</i>	= <i>Din trecutul nostru</i> , Chișinău
<i>DRH</i>	= <i>Documenta Romaniae Historica</i>
<i>EB</i>	= Études Balkaniques
<i>EBPB</i>	= Études byzantines et post-byzantines
<i>EDCS</i>	= <i>Epigraphik-Datenbank Clauss-Slaby</i> (http://www.manfredclauss.de/)
<i>EDR</i>	= <i>Epigraphic Database Roma</i> (http://www.edr-edr.it/default/index.php)
<i>EpigrAnat</i>	= Epigraphica Anatolica, Münster
<i>ERAsturias</i>	= F. Diego Santos, <i>Epigrafia Romana de Asturias</i> , Oviedo, 1959.
<i>EuGeSta</i>	= <i>Journal of Gender Studies in Antiquity</i>
<i>Gerión</i>	= Gerión. Revista de Historia Antigua, Madrid
<i>GB</i>	= Glasul Bisericii
<i>GCS</i>	= <i>Die Griechischen Christlichen Schriftsteller</i> , Leipzig, Hinrichs, 1897-1969
<i>GLK</i>	= <i>Grammatici Latini Keil</i>
<i>HEp</i>	= <i>Hispania Epigraphica</i> , Madrid
„ <i>Hierasus</i> ”	= <i>Hierasus</i> . Anuarul Muzeului Județean Botoșani, Botoșani
<i>HM</i>	= Heraldica Moldaviae, Chișinău
<i>HU</i>	= Historia Urbana, Sibiu
<i>HUI</i>	= Historia Universitatis Iassiensis, Iași
<i>IDR</i>	= <i>Inscripțiile din Dacia romană</i> , Bucurști-Paris
<i>IDRE</i>	= <i>Inscriptions de la Dacie romaine. Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie</i> , I-II, Bucarest, 1996, 2000
<i>IGLN</i>	= <i>Inscriptions grecques et latines de Novae</i> , Bordeaux
<i>IGLR</i>	= <i>Inscripțiile grecești și latine din secolele IV-XIII descoperite în România</i> , București, 1976
<i>IILPecs</i>	= <i>Instrumenta Inscripta Latina. Das römische Leben im Spiegel der Kleininschriften</i> , Pecs, 1991
<i>ILAlg</i>	= <i>Inscriptions latines d'Algérie</i> , Paris
<i>ILB</i>	= <i>Inscriptiones Latinae in Bulgaria repertae. Inscriptiones inter Oescum et Iatrum repertae</i> , Sofia, 1989
<i>ILD</i>	= <i>Inscripții latine din Dacia</i> , București
<i>ILN</i>	= <i>Inscriptiones latines de Novae</i> , Poznan
<i>ILLPRON</i>	= <i>Inscriptionum Lapidarium Latinarum Provinciae Norici usque ad annum MCMLXXXIV repertarum indices</i> , Berlin, 1986
<i>ILS</i>	= <i>Inscriptiones Latinae Selectae</i> , 1892
<i>IMS</i>	= <i>Inscriptiones Moesiae Superioris</i> , Belgrad
<i>IN</i>	= „Ioan Neculce”. Buletinul Muzeului Municipal Iași
<i>ISM</i>	= <i>Inscripțiile din Scythia Minor grecești și latine</i> , București, vol. I-III, 1983-1999
<i>JGO</i>	= <i>Jahrbücher für Geschichte Osteuropas</i>
<i>JL</i>	= Junimea literară
<i>JRS</i>	= The Journal of Roman studies, London
<i>LR</i>	= Limba română
<i>Lupa</i>	= <i>Ubi Erat Lupa</i> (http://lupa.at/)
<i>MA</i>	= Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț

<i>MCA</i>	= Materiale și cercetări arheologice
<i>MEF</i>	= <i>Moldova în epoca feudalismului</i> , vol. I-XII, 1961-2012, Chișinău
<i>MEFRA</i>	= <i>Mélanges de l'École française de Rome: Antiquité</i> , Roma
<i>MGH</i>	= <i>Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum auspiciis societatis aperiendis fontibus rerum Germanicarum medii aevi</i> , Berlin 1877-
<i>MI</i>	= Magazin istoric, București
<i>MIM</i>	= Materiale de istorie și muzeografie
<i>MM</i>	= Mitropolia Moldovei
<i>MMS</i>	= Mitropolia Moldovei și Sucevei
<i>MN</i>	= Muzeul Național, București
<i>MO</i>	= Mitropolia Olteniei
<i>MOF</i>	= Monitorul Oficial al României
<i>Navarro</i>	= M. Navarro Caballero, <i>Perfectissima femina. Femmes de l'élite dans l'Hispanie romaine</i> , Bordeaux, 2017.
<i>NBA</i>	= <i>Nuova Biblioteca Agostiniana</i> , Roma, Institutum Patristicum Augustinianum
<i>NDPAC</i>	= <i>Nuovo Dizionario Patristico e di Antichità Cristiane</i> , I, A-E, 2e edizione, Marietti, 2006; III, P-Z, 2e edizione, Marietti, 2008
<i>NEH</i>	= Nouvelles études d'histoire
<i>OI</i>	= Opțiuni istoriografice, Iași
<i>OPEL</i>	= <i>Onomasticon provinciarum Europae latinarum</i> , vol. I-IV, Budapesta-Viena, 1994-2002
<i>PG</i>	= <i>Patrologiae cursus completus, Series Graeca</i> , ed. J.-P. Migne, Paris, 1886-1912
<i>PIR</i>	= <i>Prosopographia Imperii Romani. Saec. I.II.III</i> , editio altera, Berlin.
<i>PLRE</i>	= <i>Prosopography of the Later Roman Empire</i> , 3 vol., eds. A. H. M. Jones, J. R. Martindale, and J. Morris, Cambridge, 1971-1992
<i>RA</i>	= Revista arhivelor
<i>RBAR</i>	= Revista Bibliotecii Academiei Române, București
<i>RC</i>	= Revista catolică
<i>RdI</i>	= Revista de istorie
<i>REByz</i>	= Revue des Études Byzantines
<i>RER</i>	= Revue des études roumaines
<i>RESEE</i>	= Revue des études Sud-Est européennes
<i>RGI</i>	= Revista Generală a Învățământului
<i>RHP</i>	= <i>Die römischen Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit. I: Die Inschriften</i> , Viena
<i>RHSEE</i>	= Revue historique de Sud-Est européen
<i>RI</i>	= Revista istorică (ambele serii)
<i>RIAF</i>	= Revista pentru istorie, arheologie și filologie
<i>RIB</i>	= <i>Roman Inscriptions of Britain</i> , Londra
<i>RIM</i>	= Revista de Istorie a Moldovei, Chișinău
<i>RIR</i>	= Revista istorică română, București
<i>RIS</i>	= Revista de istorie socială, Iași
<i>RITL</i>	= Revista de istorie și teorie literară
<i>RIU</i>	= <i>Die römischen Inschriften Ungarns</i> , Budapesta
<i>RJMH</i>	= The Romanian Journal of Modern History, Iași
<i>RM</i>	= Revista muzeelor
<i>RMD</i>	= <i>Roman Military Diplomas</i> , Londra
<i>RMM</i>	= <i>Römische Militärdiplome und Entlassungsurkunden in der Sammlung des Römisch-Germanischen Zentralmuseums</i> , Mainz
<i>RMM-MIA</i>	= Revista muzeelor și monumentelor, seria Monumente istorice și de artă
<i>RMR</i>	= Revista Medicală Română
<i>RRH</i>	= Revue roumaine d'histoire

<i>RRHA</i>	= Revue roumaine de l'histoire de l'art
<i>RRHA-BA</i>	= Revue Roumaine d'Histoire de l'Art. Série Beaux Arts
<i>RSIAB</i>	= Revista Societății istorice și arheologice bisericești, Chișinău
<i>Rsl</i>	= Romanoslavica
<i>SAHIR</i>	= Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae, București
<i>SAI</i>	= Studii și Articole de Istorie
<i>SANIC</i>	= Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale
<i>SCB</i>	= Studii și cercetări de bibliologie
<i>SCh</i>	= <i>Sources Chrétiennes</i> , Paris
<i>SCIA</i>	= Studii și cercetări de istoria artei
<i>SCIM</i>	= Studii și cercetări de istorie medie
<i>SCIV/SCIVA</i>	= Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie)
<i>SCN</i>	= Studii și Cercetări Numismatice, București
<i>SCȘI</i>	= Studii și cercetări științifice, Istorie
<i>SEER</i>	= The Slavonic and East European Review
<i>SHA</i>	= <i>Scriptores Historiae Augustae</i>
<i>SJAN</i>	= Serviciul Județean al Arhivelor Naționale
<i>SMIC</i>	= Studii și materiale de istorie contemporană, București
<i>SMIM</i>	= Studii și materiale de istorie medie, București
<i>SMIMod</i>	= Studii și materiale de istorie modernă, București
<i>SOF</i>	= Südost-Forschungen, München
<i>ST</i>	= Studii Teologice, București
<i>StAntArh</i>	= <i>Studia Antiqua et Archaeologica</i> , Iași
<i>T&MBYZ</i>	= <i>Travaux et Mémoires du Centre de recherches d'histoire et de civilisation byzantines</i>
<i>ThD</i>	= Thraco-Dacica, București
<i>TR</i>	= Transylvanian Review, Cluj-Napoca
<i>TV</i>	= Teologie și viața, Iași
<i>ZPE</i>	= Zeitschrift für Papyralogie und Epigraphik
<i>ZSL</i>	= Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde

•
ANALELE ȘTIINȚIFICE
ALE
UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA”
DIN IAȘI
(SERIE NOUĂ)

ISTORIE

TOM LXXI
2025

Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Nelu Zugravu (Iași), Neculai Bolohan (Iași), Alexandru-Florin Platon (Iași), Petronel Zahariuc (Iași), Ștefan S. Gorovei (Iași), Maria Magdalena Székely (Iași), Cristian Ploscaru (Iași), Claudiu Topor (Iași), Gabriel Leanca (Iași), Gheorghe Iacob (Iași), Ovidiu Buruiană (Iași), Victor Spinei, membru al Academiei Române (Iași), Ioan Aurel Pop, președintele Academiei Române (Cluj-Napoca), Ovidiu Cristea (București), Rudolf Dinu (București), Antal Lukács (București), Ion Eremia (Chișinău), Ion Varta (Chișinău), Dennis Deletant (Londra), Carol Iancu (Montpellier), Hans-Christian Maner (Mainz).

COMITETUL DE REDACȚIE:

Laurențiu Rădvan (redactor șef),
Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba, Ionuț Nistor, Adrian-Bogdan Ceobanu,
Adrian Vițalari (secretar de redacție),
Mihai-Bogdan Atanasiu (secretar de redacție).

Responsabilitatea pentru opiniile exprimate în textele publicate revine în exclusivitate autorilor.

Manuscrisele, cărțile și revistele propuse pentru schimb,
ca și orice corespondență se vor trimite redacției:

Laurențiu Rădvan

Facultatea de Istorie
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
B-dul Carol I 11,
700506, Iași, România
Tel.: 40-(0)232-20.12.74
e-mail: radvan@uaic.ro

ISSN 1221-843X
eISSN 2821-4617
Printed in Romania

CUPRINS

Andi Mihalache, <i>Seninul întortocheat al cerului: cromatică, istorie și cultură (I)</i>	7
Daniel Mirea, <i>Datarea a patru documente din timpul lui Sigismund de Luxemburg și al lui Vlad Dracul</i>	47
Alexandru Simon, <i>Petru Aron, Iancu de Hunedoara și Mehmed al II-lea în ajunul bătăliei de la Belgrad: informații dintr-un „raport venețian de sinteză” de la sfârșitul lunii aprilie 1456</i>	73
Livia-Ioana Potop, <i>Instrumente notariale din Transilvania medievală: considerații privind păstrarea și transmiterea unor surse arhivistice mai puțin obișnuite</i>	91
Mihai Covaliu, <i>Între diplomație și primejdie. O misiune moldovenească la Veneția (1505-1506)</i>	101
Andrei Constantin Sălăvăstru, <i>Rebels for the faith: The Sorbonne’s seditious propaganda during the French Wars of Religion</i>	113
Gheorghe Lazăr, <i>Despre logofeții de taină ai Cancelariei Țării Românești. Studiu de caz: Iane Dâmboviceanu</i>	129
Elena Bedreag, <i>Înrudiri, cheltuieli și alte „mărunțușuri” în câteva documente patrimoniale din veacul al XVIII-lea</i>	157
Iulian Moga, <i>Saint Xenia’s Feigned Foolishness</i>	179
Alexandru Gorea, <i>Focul din 1784 și reconfigurarea centrului puterii domnești la Iași</i>	191

Laurențiu Rădvan, <i>Considerații cu privire la un plan rusesc al Focșanilor (1828)</i>	211
Simion-Alexandru Gavriș, <i>Centralism și autonomie locală în legislația administrativă a guvernării Lascăr Catargiu (1871-1876)</i>	225
Simion Câlția, <i>Reglementarea prețului pâinii în București (sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea)</i>	237
Tamara Botez, <i>„Monarhia de rol” și portul popular ca formă de legitimare în România (sfârșitul sec. XIX – începutul sec. XX)</i>	259
Ciprian-Lucrețius Suciu, Florin Marinescu, <i>Duhovnici români la Sfântul Munte Athos: superiorul Antipa Dinescu</i>	275
Claudiu-Lucian Topor, <i>România în vecinătatea războiului: chestiunea înarmărilor între 1914 și 1916</i>	287
Ana-Maria-Ioana Lupășteanu, <i>Război și propagandă în Bucovina austriacă. Misiunea lui Nathan Eidinger la București (1915)</i>	309

Bianca Șendrea, <i>Structura mării proprietăți și agricultura din Transilvania după reforma agrară din 1921</i>	319
Ionel Doctoru, <i>Sediul Legației române de la Paris (1922-1930). Între aspirații și realitate</i>	333
Bogdan-Alexandru Schipor, <i>Dragoș Cotlarciuc, an (almost) unknown expert on Baltic Region at the Romanian Ministry of Foreign Affairs, 1938-1939</i>	343
Árpád Hornyák, <i>Depiction of Hungarians in 20th century Serbian history textbooks</i>	353
Geanina-Ancuța Costăș, <i>Relații culturale româno-britanice: o analiză a programului de schimburi culturale (1963-1965)</i>	369
Iana Balan, <i>Imperative politice, schimburi culturale și strategii universitare. Lectori ieșeni de limba română la Universitățile din Polonia în anii 1967-1989</i>	381
Lucica Iorga, Lucian Leuștean, <i>Tribulații în cadrul lagărului socialist: întâlnirea de la Ialta (2 august 1971), cu România personaj principal în absența (un document și câteva considerații)</i>	409
Victor Rizescu, <i>Marxism și naționalism, continuitate și ruptură. Două teme de sociologie istorică în patru etape ale istoriei românești</i>	437

<i>Recenzii și note bibliografice</i>	449
Duane W. Roller, <i>Imperiul Mării Negre. Gloria și decăderea lumii lui Mitridate cel Mare</i>, trad. Sergiu-Adrian Adam, București, Editura Humanitas, 2025, 372 p. (Alex-Marian Cornea); Martyn Rady, <i>Habsburgii. Ambiția de a stăpâni lumea</i>, traducere din limba engleză de Lia Decei, prefată de Matei Cazacu, București, Editura Corint, 2023, 585 p. (Ana-Maria-Ioana Lupășteanu); Avram Iancu – un om între oameni. <i>Lucrările Conferinței Internaționale: Avram Iancu – 200 de ani de la naștere: omul, contemporanii, epoca</i>, Deva, 9-10 mai 2024, coord. Ioan Bolovan, Ioan Sebastian Bara, Cluj-Napoca, Editura Academiei Române, Centrul de Studii Transilvane, 2024, 713 p. (Constantin Ciobanu); Pierre-Antoine Dessaux: <i>Vermicelles et coquillettes. Histoire d'une industrie alimentaire française</i>, Tours, Presses Universitaires François-Rabelais, 2023, 308 p. (Simion Călția); Carmen-Sorina Rîjnoveanu (coord.), <i>The wars of independence, diplomacy and society. New perspectives and approaches on the Great Eastern Crisis 1875-1878. Războaiele de independență, diplomație și societate. Noi perspective și abordări privind Marea Criză Orientală 1875-1878</i>, București, Editura Militară, 2023, 284 p. (Maria Cerniș); <i>Relații politice și militare româno-otomane-turce 1878-1989: documente</i>, volumul I, 1878-1938 = <i>Romanian-Ottoman-Turkish Political and Military Relations 1878-1989: documents</i>, volume I, 1878-1938, coord. Carmen-Sorina Rîjnoveanu, responsabil de vol. Manuel Stănescu, București, Editura Militară, 2023, 559 p. (Andrei Grigoraș); Eduard Andrei, Laurențiu Vlad, <i>Două istorii ale participării României la Expoziția Universală de la New York (1939-1940)</i>, Târgoviște, Cetatea de scaun, 2024, 281 p. (Mădălin Anghel); Constantin Hlihor, <i>Cu mâinile altora: România și războaiele prin intermediari în Africa (1970-1985)</i>, București, Corint, 2025, 364 p. (Teodor-Petru Bărgăoanu).	
<i>Abrevieri</i>	473

România în vecinătatea războiului: chestiunea înarmărilor între 1914 și 1916

Abstract: Although it had ended up on the winning side at the end of the Great War, Romania had to find answers to a host of difficult questions. Probably the most pressing of these was the issue of armaments. Thrown by nationalist politicians into the midst of an industrial war, Romania, a medium-sized agricultural country, found few resources to adequately equip its army in wartime. Detached from its German alliances and anchored in a neutrality that actually meant military expectant, Romania could no longer procure supplies from its usual (traditional) suppliers in Germany and Austria-Hungary. Old orders were blocked and no longer sent to Bucharest. The Entente forces remained the only option for supplying weapons, but the needs of France and Russia were so great that it was difficult to help Romania on time. Transport difficulties after the collapse of Serbia added to the problem, so that much of Romania's ammunition remained in storage or arrived with long delays after transiting Russian ports on the North Sea. The issue of armaments and its political responsibilities is the subject of this research. It also brings back into focus the debate on the responsibility of the Romanians for the war, which has remained open since the interwar years. While government statistics sought (and partially succeeded) to justify the government's armament policy with all its shortcomings, the testimonies of combatants brought to light dramatic sequences from the sad epic of this war. Two distinct models of discourse emerged, coexisting under a hidden tension in the postwar period: the institutional narrative and the private narrative of the war. By examining the two versions, this study differentiates between two antagonistic dimensions of the narrative of armament, revealing a dichotomy that dismantles the myth of the unity of meaning in perceptions during the war years.

Keywords: World War I; Romania; ammunition; army; defeat; responsibility.

Anii dinaintea Marelui Război dezvăluie schimbări esențiale sub aspectul înzestrării armatelor europene. Invențiile și îmbunătățirile tehnologice au schimbat configurația tactică a războaielor moderne. Chiar din epoca ce a urmat războaielor napoleoniene au crescut atât raza de acțiune, cât și capacitatea de a ucide a armelor de foc. Soldații dispuși în formațiuni compacte au devenit ținte sigure de la distanțe din ce în ce mai mari. Stau mărturie pierderile suferite de austrieci la Königgrätz în

* Prof. univ. dr., Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, România; claudiulucian@yahoo.com.

1866, în fața infanteriștilor prusaci, înzestrați cu arme cu percutor. Utilizarea baionetei a regresat o vreme în armatele occidentale. În războiul de secesiune american, 90% dintre răniți erau victime ale armelor de foc și doar 10% victime ale baionetelor. Armamentul modern le-a oferit europenilor un avantaj hotărâtor în luptele purtate cu băștinașii din colonii. Căile ferate și extinderea rețelelor de comunicații (telegraful) au schimbat viziunile tradiționale asupra războiului. Mobilizarea trupelor s-a făcut rapid. S-au îmbunătățit condițiile de aprovizionare și de asistență medicală. Armatele de masă, cu noile lor capacități defensive, susținute de importante rezerve de oameni și tehnică modernă, au subminat constant perspectivele unor asalturi strălucitoare. În timpul Războiului Civil American își făcuseră apariția primele versiuni ale mitralierei. Ucigătoarea mitralieră Maxim a fost utilizată însă prima dată de forțele britanice în Rhodesia, în 1893-1894. Efectul fusese devastator, dar, cu toate acestea, înainte de 1914 s-au cumpărat surprinzător de puține arme de acest tip. Când valoarea lor defensivă a devenit recunoscută unanim, în primele luni ale Marelui Război, comenzile au explodat¹. Firește, a crescut semnificativ raza de acțiune, eficiența manevrării puștilor de către infanteriști în combinație cu focul artileriei. Aceste elemente au mărit distanța pe care trebuia să o parcurgă forța atacatoare și pericolele care o pândeau la confruntarea efectivă cu inamicul. Temuta zonă a morții (aria de foc concentrat din fața pozițiilor apărătorului) fusese stabilită în jurul distanței de 150 de metri în epoca napoleoniană. La momentul Războiului Franco-Prusac (1871) ea se situa deja la aproximativ 400 de metri, iar la jumătatea anilor 1890 ajunsese la 1500 de metri. Ofensivele mai aveau încă șanse teoretice de reușită, dar generalii de Stat Major trebuiau să se aștepte la pierderi consistente în rândurile unor armate mai mari².

Progresul tehnologic s-a reflectat și în registrul financiar. Alocările bugetare pentru politici de apărare au crescut semnificativ în Europa. Efortul de război al națiunilor și pregătirile lor militare reflectă dimensiuni gigantice. Majoritatea legilor militare votate în parlamentele europene (Austro-Ungaria, Germania, Belgia, etc.) aveau ca obiectiv fie să consolideze forțele militare deja existente, fie să crească numărul de oameni chemați sub drapel, uneori chiar cu prețul unei dezorganizări a sistemului militar (așa cum fusese de exemplu cazul Franței). În vara anului 1914, ambele coaliții beligerante au mobilizat peste douăzeci și unu de milioane de oameni. Până la sfârșitul războiului, totalul combinat al forțelor combatante se apropia însă de șaptezeci de milioane. Pe baza cifrelor furnizate mai târziu de generalul francez Gambiez³, Antanta a mobilizat la

¹ Este de observat și faptul că nu a fost mereu în interesul general al firmelor de armament să stimuleze războiul. Guvernele stabile pe timp de pace oferă infinit mai multe oportunități pentru afaceri și comenzi decât guvernele nevoite să facă față războiului.

² Lawrence Freedman, *Viitorul războiului. O istorie (A Future of the War. A History)*, traducător Corina Hădăreanu, București, Editura Litera, 2019, p. 41-42.

³ Fernand Gambiez, general francez și istoric militar. A luptat în Al Doilea Război Mondial și în Indochina.

începutul războiului 12 522 000 de oameni, iar Imperiile Centrale 5 830 000 de oameni, pentru un total de 543 de divizii. Resursele materiale alocate de guverne nu puteau decât cu greu să țină pasul cu resursele umane aflate în permanentă creștere și angajate în diverse teatre de război (numărul efectiv de bărbați mobilizați). Astfel, în timp ce numărul total de piese de artilerie produse în 1914 de beligeranții europeni atingea cifra de 22 440 unități mobile (excludem aici artileria din cetățile fortificate), din care puțin peste 10 000 reveneau statelor Antantei și puțin peste 12 000 Imperiilor Centrale, această cifră, excluzând distrugerile, va fi în medie multiplicată de trei ori în 1918⁴.

Într-un tablou general al „păcii armate” în care diplomația europenilor se manifestă inefficient, flancată amenințător de forța militară, confruntată cu ipoteza războiului generalizat, România se găsea în 1914 într-o situație specială. Doi ani mai târziu (1916), nevoită să intre alături de Antantă într-un război al națiunilor industrializate, România își proiecta de fapt conștient propria campanie militară într-o conjunctură internațională incertă, în care redutabila armată germană apărea încă greu de învins. Potrivit situației statistice din 1914, Germania atinsese un nivel de dezvoltare calitativ și cantitativ, situat în variate domenii pe primul loc în Europa, aceasta însemnând de fapt chiar pe primul loc la nivel mondial. Franța, marea ei rivală, nu putea concura la producția de material militar decât în privința artileriei de câmp, unde dispunea de tunul de 75 de mm, și întrucâtva în domeniul aviației militare. În rândul armatelor europene, infanteristul german dobândise o reputație excelentă. Arma principală din dotarea unui regiment german de infanterie era pușca cu repetiție (carabina) Mauser model 1898 de 7 mm, dotată cu un încărcător cu 5 cartușe. Armamentul colectiv se limita la 2 mitraliere pentru fiecare batalion de infanterie (sau 6 mitraliere regrupate într-o companie regimentară) cifre considerate în toate armatele europene ca un progres vizibil și suficient pentru metodele de luptă prestabilite. Artileria germană dispunea începând din 1914 de 7700 piese de artilerie de câmp, din care 4300 tunuri de calibrul 77 mm, 1400 piese de 105 mm și 2000 de piese de artilerie grea conținând 400 de obuziere de 50 mm aflate toate în dotarea corpurilor de armată. Celula de bază a artileriei de câmp germane o formau 6 piese Krupp de 77 mm, model 1896, aparent tehnic inferioare modelului francez de 75 de mm. Germanii posedau însă artilerie grea și de asediu suficient de răspândită în 18 batalioane a câte 4 mortiere de 210 mm, în alte 12 batalioane de asediu dotate cu obuze de 150 mm, mortiere de 210 mm și de 305 mm (12 exemplare) sau de 420 mm (5 exemplare fabricate după criza de la Agadir)⁵. Firește nu sugerăm aici că întreaga armată germană s-ar fi mobilizat în 1914 împotriva României în caz de amenințare cu război, dar ar fi eronat să ignorăm puterea ei combativă. Imperiul Otoman și Bulgaria au părăsit

⁴ *Encyclopédie de la Grande Guerre*, tome I, sous la direction de Stéphane Audoin-Rouzeau, Jean-Jaques Becker, et le comité directeur du Centre international de recherche de l'Historial de la Grande Guerre (Péronne), Perrin, 2012. Deuxième partie: Combattre. Vezi Colonel Frédéric Guelton, *Les armées*, p. 284.

⁵ *Ibidem*, p. 288-289.

timpuriu neutralitatea și s-au alăturat în război Puterilor Centrale, beneficiind de armament competitiv produs în fabricile germane, într-o perioadă când viitorii aliați ai României din Antantă reușeau cu greu să-și satisfacă nevoile proprii. Schimbând dinamica alianțelor ei externe și planurile de război dinainte de 1914, România s-a confruntat cu imposibilități logistice și dificultăți majore în procurarea echipamentelor, a muniției și în revigorarea industriei de armament. Acesta era un risc major pe care guvernul liberal trebuia să și-l asume.

Ultimul război la care participase armata română fusese neconcludent sub lupa unei mari încheștări de forțe militare. Al doilea război balcanic încheiat cu pacea de la București (1913) aducea însă în atenția societății românești aceeași întrebare grea, care survola Bucureștiul și în vara lui 1916. Să fi fost armata României pregătită pentru un război european? Generalul C. N. Herjeu, ministrul de război în guvernul conservator, vedea armata română gata de luptă numai judecând după nivelul de instruire al armatelor din Balcani și ținând seama de mijloacele ce se puteau obține în „bogata” noastră țară. Armata română putea acționa cu succes în anumite condiții: dacă nu se punea problema mobilizării tuturor efectivelor ei și dacă operațiunea propriu-zisă a mobilizării nu trebuia imediat urmată de intrarea în focul luptelor. Altfel spus, generalul Herjeu intuise că orice întârziere a deciziei politice privind intervenția armatei venea în folosul unei mai bune pregătiri militare⁶.

Achizițiile de armament: necesități și posibilități

Așa stând lucrurile cu numai câțiva ani înaintea intervenției, decidenții români n-au putut ocoli preocupările legate de înarmări. Războiul acesta, început deja în Europa, consuma resurse importante, iar armele și muniția folosite erau la mare căutare printre beligeranți. Achiziția de echipament militar și livrările de armament se oglindesc bine reprezentate în scrierile istorice despre modernizarea armatei și participarea României la Marile Războaie⁷. Aceste subiecte nu s-au sustras însă unui raționament critic nici în anii de după război, în ciuda caracterului apologetic, polemic sau vindicativ al unora dintre scrierile epocii⁸. Campania din 1913 nu făcuse risipă de muniție și nici de abilități ofițerești, în vreme ce bătăliile anului 1916 au dezvăluit la soldații români lipsuri de toate felurile. Relatările

⁶ General C.N. Herjeu, *Studii și critice militare. Din învățămintele războaielor din 1913 și 1916-1918*, București, Editura Librăriei „Stănciulescu”, 1921, p. 139.

⁷ *România în anii primului război mondial*, vol. I, București, Editura Militară, 1987; *Apărarea națională și Parlamentul României*, București, Editura Militară, 1992; *Reforma militară și societatea în România (1878-2008). Relaționări externe și determinări naționale*, coord. Petre Otu, București, Editura Militară, 2009. Vezi capitolul III, *Reforma militară în vreme de război (1916-1917)*, p. 95-127.

⁸ Alexandru Averescu, *Răspunderile*, f.e., Iași 1918; col. Alexandru I. Lupașcu, „*Răspunderile*” D-lui General Averescu, Independența, București, 1919; Dumitru Iliescu, *Războiul pentru întregirea României*, I. *Pregătirea militară*, București, 1920; M. Cioc, *Contribuțiunea industriei naționale la fabricarea materialului de război și rolul ei în timpul războiului de desrobire a neamului*, București, 1928.

provenind de pe linia frontului, numeroase și zguduitoare, îngreunează istoricului alegerea fragmentului convingător⁹. Ștefan Zeletin (Ștefan Motaș) portretiza (în postura de combatant) retragerea armatei române din Muntenia, retragere pe care o prezintă în culori sumbre. Un fragment dramatic al însemnărilor surprinde greutatea momentului:

„Așadar, soldații noștri aveau frumoasa menire să înfrunte cu piepturile lor goale nu numai infanteria dușmanilor, ci și întreaga lor mașinărie: mitralierele, tunurile, granatele, gazele asfixiante! Dar oare din ce fel de metal, de tărie încă necunoscută între cele în ființă, trebuiau să fie croite aceste piepturi, ca ele nu numai să se poată împotrivi tot potopului dușman de foc și oțel, dar chiar să plece la atac-și să învingă? Noi plecaserăm la război ca în timpul lui Ștefan cel Mare, cu bâte; dar cum germanii nu au avut politețea să vină împotriva noastră înarmați la fel, ci au adus toate mijloacele tehnice ale vremii, soldații noștri au ridicat un timp împotriva urgiei dușmane toată nesfârșita răbdare a românului de la țară, până când, înspăimântați de atâtea mijloace drăcești de nimicire, împotriva cărora se vedeau fără nici o apărare, nu le mai rămăsese decât să ia fuga”¹⁰.

Soldații aceștia umiliți și căzuți sufletește nu aveau permisiunea să vorbească deschis despre superioritatea inamicului. Un ordin al Comandamentului Armatei a II-a către Corpul III Armată vizează interzicerea discuțiilor purtate de ofițeri pe tema superiorității armamentului inamic (4 octombrie 1916). „Situățiunea – consemna documentul – era de așa fel că lupta trebuia dusă până la sfârșit. Oricare ar fi fost condițiile de pe front soldatul român trebuie să rămână ținut în calea vrăjmașului pentru a-l opri și azvârli înapoi. Prima „condițiune” de a învinge era voința neștrămutată de a învinge”¹¹. Dar, discreția sau cumpătarea ofițerilor n-aveau cum să combată superioritatea inamicului dezlănțuit. Soldații aveau nevoie de arme, mai puțin de vorbe. De aceea, un alt ordin emis de Marele Cartier (nr. 1353 din 18 septembrie 1916) dezvăluie pedepsele administrate celor ce își înstrăinează armamentul, muniția și echipamentul. Fiindcă efectele militare erau puține și neîndestulătoare, ele trebuiau păstrate cu sfințenie deopotrivă de soldați,

⁹ Radu G. Constantinescu, *Din războiul nostru*, f.e., Ploiești, 1919; plt.-maj. Ilie Arvinte, *Amintiri de pe front (1916-1919)*, Târgoviște, Viitorul, 1919; Alexis V. Drăculea, *În retragere. Schițe și povestiri*, f.e., București 1918; cpt. G. Băgulescu, *Zile de energie. Impresii și povestiri de pe front (1916-1917)*, București, Sfetea, 1919; Nicolae Belitoreanu, *Uitații... din campania 1916-1918*, București, Tipografia „Hașdeu”, 1920; E.C. Decusară, *Privești din război. Povestiri populare*, f.e., București, 1931; E. Herovanu, *Pe Marginea Epopeii. Însemnări din timpul războiului*, f.e., Iași, 1919, cpt. Traian Cerkez, *Povestiri de război*, f.e., Târgu Neamț, 1918 etc.

¹⁰ Ștefan Zeletin, *Retragerea. Povestea unui dezastru octombrie-decembrie 1916*, ediție, note și studiu introductiv de Sorin Cristescu, București, Humanitas, 2023.

¹¹ *Soldatul roman în anii războiului de întregire națională: atitudini și stări de spirit. Documente*, București, Editura Centrului etnic-editorial al Armatei, 2020, volum coordonat de general-maior Corneliu Postu, colonel dr. Petrișor Florea ș.a., vezi documentul nr. 88: Ordin al Comandamentului Armatei a II-a către Corpul 3 Armată privind interzicerea discuțiilor purtate de ofițeri pe tema superiorității armamentului inamic (Nr. 691 din 4.X.1916), p. 68.

cât și de civili, pe care autoritățile militare îi răsplăteau prin laude, mulțumiri, chiar bănește în cazul românilor care aduceau arme sau îi denunțau pe deținătorii clandestini. La fel de hotărât, comandanții unităților îi puteau trimite în fața Curții Marțiale pe toți cei ce neglijau obligația de a păstra și de a nu înstrăina materialul de război¹². Dincolo de puținătatea mijloacelor de luptă, trebuie observat, la soldații români, că însăși eficiența armelor de foc a lăsat de dorit, făcând să avem în vedere comparația cu precizia și abilitățile inamicului. Colonelul Romulus Scărișoreanu și-a dat seama că soldații care urmau să folosească mitraliere franțuzești sosite la începutul războiului erau complet neinstruiți și chiar ofițerul care-i comanda nu avea cunoștințe elementare cu privire la acest echipament și principiile folosirii lui în luptă¹³. Comparativ cu românii, Zeletin constata că germanii nu iroseau nimic din muniția pe care o primeau. Erau soldați luminați la minte, care pricepeau bine valoarea munițiilor și nu le întrebunțau decât cu folos. La mare distanță de risipa nebună de cartușe pe care o făceau oamenii noștri¹⁴. Astăzi putem să întărim aceste impresii cu dovezi pertinente, folosindu-ne de statistici care întăresc credibilitatea unor asemenea evocări, încadrate cu temei în categoria scrierilor polemice și de disculpăre¹⁵.

Istoricul Niall Ferguson ne-a demonstrat cum Puterile Centrale au știut mai bine să ucidă, să rănească și să captureze inamicul decât au făcut-o puterile Antantei. Germanii au reușit să-și anihileze dușmanii cu costuri mult mai mici. Aliații cheltuiseră aproximativ 140 de miliarde de dolari între 1914 și 1918, iar Puterile Centrale aproximativ 80 de miliarde. În timp ce puterile Antantei au cheltuit 36 485, 48 dolari ca să ucidă un soldat inamic în lupta cu Puterile Centrale, pe acestea din urmă le-a costat doar 11 344, 77 de dolari ca să omoare un soldat dușman care lupta pentru țările Antantei¹⁶.

Desigur că toate costurile războiului raportate la bugetele României ar fi trebuit să fie semnificativ mai mici. Suficient să ne întrebăm și cât a cheltuit guvernul de la București pentru pregătirea intrării României în război? Majoritatea istoricilor războiului admit că alocările guvernului român pentru finanțarea comenzilor de armament s-au intensificat în anii neutralității. Bugetul armatei pentru exercițiul financiar 1915-1916 a sporit cu 20% față de anul anterior,

¹² *Ibidem*. Documentul nr. 77. Copia Ordinului Marelui Cartier General no. 1353 din 18 septembrie 1916, p. 58-59.

¹³ General R. Scărișoreanu, *Fragmente din războiul 1916-1918. Istorisiri documentate*, ediția a II-a, Tiparul Cavaleriei, 1934, p. 77.

¹⁴ Ștefan Zeletin, *op.cit.* p. 59

¹⁵ Ovidiu Buruiană sesiza că receptarea germanului beligerant ca războinic crud și feroce în antiteză cu românul "viteaz" nu exclude de fapt descrierea "neamțului" ca adversar disciplinat, puternic, exponent al unui stat industrializat și organizat științific în purtarea războiului. Acest gen de discurs al superiorității germanului pe tărâm militar, localizat în broșuri și scrieri interbelice, lămurirea convenabil înfrângerea drastică a românilor din prima parte a confruntării militare. Vezi Andrei Corbea-Hoișie, Rudolf Gräf (editori), *Limbă și cultură germană în România, volumul I (1918-1933)*, Iași, Polirom, 2023. Capitolul 9: *Excurs despre imagine, imaginar, imaginar colectiv* (Ovidiu Buruiană coordonator, cu colaborarea lui András F. Balogh), p. 567.

¹⁶ Niall Ferguson, *Marele Război 1914-1918*, traducere de Ioana Ancu, Iași, Polirom 2021, p. 289.

ridicându-se la 114 700 000 lei. Păstrând aceeași creștere procentuală se observă că în răstimp de doi ani s-a produs o creștere a finanțării de 40%¹⁷. În 1915, guvernul liberal a obținut încă 600 000 000 lei credite extraordinare pentru echipament, armament și muniții, pe lângă suma de 215 000 de lei proveniți din împrumuturi publice. În toamna lui 1916, suma creditelor pentru armată atingea 700 000 000 de lei. Până la intrarea în război României i-au fost alocate pentru armată resurse financiare totale în valoare de 838 841 215 lei¹⁸. O sumă impresionantă pentru acea vreme. Fiindcă neutralitatea îndepărta România de piețele financiare din Germania, guvernului de la București i-au fost acordate credite de la bănci provenind din tabăra Antantei: 10 012 500 lire la Banca d'Italia, în anul 1914, 5 000 000 de lire sterline la Banca Marii Britanii, tot în anul 1914, credit urmat 7 000 000 de lire sterline în anul 1915¹⁹. Din luna ianuarie începând și până în luna martie 1914, Ministerul de Război întocmise un plan de completare a materialului de război care lipsea atunci armatei. Planul avea în vedere completarea armamentului portativ, prin comenzi de 200 000 arme, 134 mitraliere, 582 puști mitraliere, 22 000 carabine, 85 000 pumnale, 45 000 pistoale. Apăruse, în sfârșit, între priorități și înzestrarea cu piese noi de artilerie, prin cumpărarea a 60 baterii de câmp de 75 mm, a 26 baterii de munte, a 10 baterii de obuziere grele de 150 mm, 15 tunuri grele de 105 mm, toate cu muniția necesară. Comenzile însumau aproximativ 100 de milioane de cartușe de infanterie, 124 000 de proiectile de artilerie (calibru 75 mm), 4 000 de proiectile de artilerie obuzier (calibru 150 mm). Tot pentru a răspunde nevoilor armatei, una dintre primele măsuri ale autorităților române a fost să solicite dublarea producției pirotehnice și pulberăriei, sporirea producției arsenalului intern²⁰. Efortul intern fusese impresionant ca mobilizare dar n-avea cum să fie și suficient. Armata română chemată sub arme în august 1916 era prea numeroasă – conchidea și Glenn Torrey – și slabă ca pregătire, experiență, conducere și echipare (puterea de foc la toate nivelurile). Au fost mobilizați prea mulți oameni. Diluându-se resursele disponibile întreținerii unor trupe performante, comandamentelor le-a fost atribuit să ducă la împlinire un plan de operațiuni care depășea posibilitățile contingentelor trimise pe front²¹. România depindea mult de importurile de armament. Convocat la 9 noiembrie 1914 în biroul prim-ministrului Ion I. C. Brătianu, care îndeplinea și funcția de ministrul de război, ca să raporteze

¹⁷ În perioada neutralității, România a primit credite din partea țărilor Antantei, cu ajutorul cărora a rezistat constrângerilor financiare germane și a reușit să procure armament necesar înzestrării armatei.

¹⁸ *Românii în Marele Război. Anul 1916. Documente, impresii, mărturii*, București, Editura Militară, 2017. Vezi capitolul 4, *Pregătirea militară în vederea intrării României în război. Starea combativă a armatei în august 1916. Introducere*, p. 263.

¹⁹ *Istoria românilor*, volumul VII, tomul II, *De la independență la Marea Unire (1878-1918)*, coordonator Gh. Platon, București, Editura Academiei, 2003, p. 41.

²⁰ *România în războiul mondial 1916-1919*, vol. I, cap. II: *Pregătirea militară a războiului*, București, Imprimeria Națională, 1934, p. 34.

²¹ Glenn E. Torrey, *România în Primul Război Mondial*, traducere de Dan Criste, București, Meteor Publishing, 2014, p. 36.

despre situația armamentului și a munițiilor din țară, colonelul Vasile Rudeanu²² avertizase lucid:

„Dacă intrăm în război cu munițiile ce avem, după circa două săptămâni de lupte, o parte din artileria noastră va fi silită să înceteze focul; o altă parte după trei săptămâni, iar la o lună și jumătate, întreaga noastră artilerie, din lipsă de muniții, nu va mai putea lupta. După aproximativ o lună de război, o treime din infanteria noastră va fi și ea silită să înceteze lupta. Celelalte două treimi, lipsite de sprijinul artileriei, nu vor mai putea ține mult. Oștirea noastră va merge la înfrângere. Dezastrul nu e exclus”²³.

Se cereau, așadar, comenzi noi, masive. Dar, în lipsa unei industrii autohtone, singura șansă rămăneau importurile. De unde să cumperi însă, atunci, armament suficient? Și, mai ales, cum să justifici în plin război nevoia achizițiilor? Germania și Austro-Ungaria, principali producători și furnizori²⁴, opriseră livrările de comenzi către România din cauza incertitudinilor politicii externe de la București. Același colonel Rudeanu relatează cum a primit la jumătatea lunii octombrie 1914 însărcinarea de a merge la fabrica Krupp din Essen pentru a solicita expedierea în țară a celor 100 000 de proiectile unice de artilerie, care fuseseră recepționate și plătite de guvern anterior izbucnirii războiului. Profesorul Rausenberger, directorul general al fabricii, i-a spus că proiectilele erau împachetate și gata de expediere la București dar guvernul german se opunea trimiterii lor. În vederea unui compromis, operațiunea necesita o intervenție la Berlin pe lângă Ministerul de Război. Fără să mai stea pe gânduri, Rudeanu s-a prezentat în audiență la generalul Erich von Falkenhayn, căruia i-a relatat misiunea pentru care fusese însărcinat. Răspunsul părții germane sublinia că România n-avea nevoie de muniții fiind o țară neutră. Totuși, în final, Falkenhayn aprobă livrarea proiectilelor pentru artilerie gata fabricate, dar, în afara acestora, Rudeanu nu a mai putut obține altceva din comenzile mai vechi. Nu peste mult timp, colonelul a efectuat o vizită asemănătoare și la Viena. Acolo avea de plasat comenzi pentru o sută de mii de puști de calibru 6,5 mm la uzinele “Steyr” și cincizeci de milioane elemente de cartușe la fabrica “Keller” din Hirtenberg. Are loc și la Viena o discuție cu ministrul de război (Alexander von Krobatin), înlesnită de atașatul militar al Austro-Ungariei la București. În cuvintele ministrului apărea aceeași nedumerire față de preocuparea unei țări neutre de a căuta cu exasperare muniții de război. Replica lui Rudeanu apărea greu sustenabilă, dar ce altceva ar fi putut oferi? România dorea arme și muniții ca să-și apere neutralitatea în fața unor ingerințe din exterior. Fiindcă de un sfert de veac statul roman se aprovizionase

²² Începând din aprilie 1914 fusese înaintat în grad de colonel și numit director superior al Armamentului la Ministerul de Război.

²³ General Vasile Rudeanu, *Memorii din timpuri de pace și de război 1884-1929*, ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Dumitru Preda și Vasile Alexandrescu, București, Cavallioti, 2004, p. 67.

²⁴ Dumitru Drăghicescu, *Intervenția românească în războiul mondial*, traducere, note și postfață de Andrei Alexandru Căpușan, Iași, Institutul European, 2016, p. 10.

constant de la fabrici din Austro-Ungaria, comenzile în discuție se profilau îndreptățite, mai cu seamă că rușii dovediseră că pot să încălce fără griji teritoriul românesc (așa cum se întâmplase la Mamornița la sfârșitul lunii mai 1916). Krobotin și-a dat seama de slaba tărie a argumentelor invocate, dar a mers totuși mai departe, dând semne că ar vrea să negocieze o înțelegere. Austro-Ungaria avea și ea nevoie de carburanți și se declara dispusă la anumite concesii privind livrările de puști către România. Proporția echivala însă cu o imensă sfidare: 500 de vagoane de benzină pentru 5000 de puști (!). Rudeanu s-a întors dezamăgit în țară. Știa că România nu va mai primi sprijin de la Puterile Centrale pentru înzestrarea armatei, decât în ipoteza cooperării cu un guvern hotărât să intre în război alături Viena și Berlin²⁵. Refuzul Puterilor Centrale de a furniza armament mai avea însă și un altfel de substrat. Cursa înarmărilor se acutizase pe plan internațional. Cu trecerea timpului, nevoile armatelor beligerante au amplificat tensiunile neutralității. În România, totul s-a negociat pornind de la condiționări greu acceptabile. În schimbul livrării muniției și a echipamentelor contractate pentru dotările armatei române, furnizorii germani au cerut emiterea unor premise de export la cereale. Concomitent, diplomația Reich-ului mai sugerase și schimbarea atitudinii lui Brătianu față de tranzitul muniției Puterilor Centrale către Imperiul Otoman. Pe acest fundal al încordării, fusese încheiat contractul Ministerului de Război cu agentul german Carsten Nielsen²⁶, directorul societății „Armee und Marine Bedarfslieferungsgesellschaft”, cu sedii la Berlin, Copenhaga și Stockholm. Obiectul tranzacției a fost dat de livrările de muniție, arme și echipamente pentru armată, procurate de firmele lui Nielsen din țări neutre și destinate României, în contrapartidă la exportul de cerealele și carburanți în folosul Germaniei. Plata livrărilor se făcea în lei după opt zile de la sosirea furniturilor străine la București. Cum Nielsen trebuia să plătească fie în mărci, fie în coroane suedeze, conversia leilor în moneda străină putea să-i aducă prejudicii în fața variațiunilor cursului de schimb. De aceea, contractul încheiat încă din 1914 mai propunea o facilitate importantă pentru germani: guvernul român bonifica o diferență fixă de curs (stabilită la 7%) asupra valorii totale a contractului. După semnarea documentelor de ambele părți, Banca Română de Credit, cu sediul în București, a fost aleasă pentru tranzacționarea depunerilor. Pentru îndeplinirea angajamentelor, contractanții au mai convenit și asupra altor garanții. Cea mai importantă era depunerea sumei de 1.675.000 lei în contabilitatea Ministerului de Război din

²⁵ General Vasile Rudeanu, *Memorii din timpuri de pace și de război 1884-1929*, p. 56-61.

²⁶ Carsten Nielsen s-a născut în 1873 într-o familie de țărani în Hontrup (Huntrup) în Nordfriesland. În 1912 Nielsen a înființat societatea Handelsgesellschaft für Armee, Marine und Grossbetriebe, cu sediul principal la Berlin și filiale la Stockholm și Copenhaga, având depozite bancare de aproximativ un milion de mărci germane. Era director (Geschäftsführer) și unic deținător al cotelor de participatie. Din Consiliul de Administrație mai făceau parte și unii militari de rang superior, precum generalul locotenent Brandau, viceamiralul Sass, contraamiralul Sommerwerk. Obiectul societății îl reprezenta cumpărarea directă și intermedierea achizițiilor de articole necesare Marinei și Armatei în vremuri de război. Vezi Politisches Archiv des Auswärtigen Amts Berlin (PAAA). R 73712. Schadenersatzanspruch-Angelegenheit. Carsten Nielsen. / Auswärtiges Amt Berlin.

România. Banii reveneau furnizorului după lichidarea completă a contractului. Dintr-un gest de precauție extremă, contractul mai prevedea și penalizări în cazul întârzierilor. Dacă furnizorul nu efectua livrările la termenele indicate, garanția se confisca proporțional cu valoarea materialelor nepredate. La neexecutarea totală a contractului, garanția menționată se confisca în întregime. Cu toate că războiul european se afla în plină desfășurare, Carsten Nielsen nu putea invoca forța majoră pentru neîndeplinirea angajamentelor. Prolungirea termenului de predare a mărfurilor intra în discuție numai în cazul mobilizării (intrării în război) a Suediei sau profitând de acordul în acest sens. Alte clauze importante angajau cesiunea contractului. Nielsen putea să cesioneze parțial sau total furniturile contractate, la fel ca și în cazul drepturilor de import și export, dar rămânea responsabil pentru plata garanției și a sumelor ce le avea de primit pentru buna executare a obligațiilor contractuale. Foarte important, în perspectiva evoluțiilor ulterioare, orice diferend se soluționa numai în România, la Tribunalul Comercial Ilfov²⁷.

Cazul Nielsen arată cum s-au negociat comenzile de armament "german" sub tensiunea neutralității. Erau însoțite frecvent de blocaje, de suspiciuni, de corupție și tergiversări. În luna februarie 1915, faimoasa firmă Krupp din Essen trimisese 22 de vagoane cu muniție (între altele, 10 000 grenade explozive, 10,5 cm), iar ceva mai înainte, în octombrie 1914, Rheinische Metallwaren und Maschinentabrik din Düsseldorf expediase alte 28 de vagoane cu proiectile de artilerie având ca destinație Ministerul de Război din România. La solicitarea germanilor încărcătura a rămas însă sechestrată pe teritoriul Ungariei, fiindcă Ministerul de Externe de la Berlin ținea să sancționeze rigiditatea guvernului român în chestiunea tranzitului muniției de război către Imperiul Otoman²⁸. Chestia munițiilor turcești devenise într-adevăr primordială la Berlin. Le trebuiau turcilor obuze, tunuri, automobile (etc.) nu numai pentru apărarea Dardanelor, ci și pentru bătăliile pe care le aveau de dat în Egipt sau pentru luptele din apropierea de Bagdad în Arabia. Aveau de dat lovituri decisive unor inamici redutabili, în condițiile în care uzinele turcești nu fabricau mai mult de 1000 de obuze pe zi. Interpretarea clauzei unei neutralități binevoitoare din partea României (germanii susțineau că acesta fusese sensul deciziei luată de regele Carol I în urma Consiliului de Coroană de la Sinaia în august 1914) devenea narativul principal în intervențiile baronului von dem Bussche Haddenhausen, ministrul plenipotențiar la București. Acesta considera că neutralitatea binevoitoare includea și tranzitul muniției turcești. La mijloc erau și unele avantaje care puteau interesa România. Printre acestea, continuarea livrării armamentului românesc, comandat înainte de

²⁷ ANR, dosar 11/1914. Personale. General Dumitru Iliescu.

²⁸ Disputa privind tranzitul muniției Imperiului Otoman a început în vara lui 1914 chiar înainte ca guvernul de la Constantinopol să decidă intrarea în război alături de Puterile Centrale și a continuat mult timp după aceea. Prima impresie înclină spre adoptarea unei decizii pripite din partea autorităților române: guvernul român s-a opus tranzitului muniției turcești prin măsurile lui Emil Costinescu, ministrul de Finanțe.

război la fabricile germane, și aprobarea reluării exportului de materiale sanitare²⁹. Muniția sechestrată pe teritoriul Ungariei putea fi deblocată ca urmare a unor plăți eșalonate provenind din finalizarea unor contracte încheiate înainte de război. După o lungă așteptare (muniția a staționat până în luna februarie 1916 pe liniile ferate maghiare), criza nu s-a soluționat favorabil României, astfel că vagoanele încărcate cu arme s-au întors la producătorii din Germania³⁰. Baronul von dem Bussche a fost totuși singurul diplomat care a avertizat Berlinul că anumite comenzi de armament ar fi trebuit livrate necondiționat la București. El considera că adoptând această strategie, Germania își apăra cu adevărat interesul ei de a obține mari cantități de cereale și petrol din România. Și tot Bussche a fost singurul care a combătut ideea că prin reținerea muniției și a materialelor sanitare s-ar fi prevenit intrarea României în război, chiar dacă ea voia cu orice preț să se năpustească împotriva Austro-Ungariei. Concesiile germanilor ar fi contat prea puțin, atâta timp cât România dispunea pentru artileria ei de câmp de numai 850 de obuziere³¹. Cu muniția primită de la Krupp și Ehrhardt ar fi dobândit un surplus de 1000 obuze, respectiv 750 de focuri pentru fiecare tun achiziționat³². Argumentele lui Bussche n-au învins încrâncenarea Berlinului. România se transformase pentru germani într-o țară neutră care pregătea intrarea în război. Foștii aliați nu erau departe de adevăr. Ei se mai întrebau doar când se va produce exact evenimentul.

Fără muniția de la Centrali, rămânea disponibilă cealaltă grupare militară de forțe, Antanta. Livrările de armament ale puterilor aliate au fost mereu un subiect controversat. Dar, cu toate sincopile, nu se poate conchide pe baza izvoarelor existente că aliații n-au susținut convingător efortul de război al României³³. Toți ochii stăteau atunci ațintiți către Franța, cu toate că nevoile “surorii latine” creșteau și ele în fiecare an. Franța trebuia să ducă greul războiului împotriva atacurilor germane din Vest. Ca să reziste avea nevoie de fiecare mitralieră, de fiecare proiectil, etc. De unde să dea armament și României? Ministerul de Război a contractat totuși comenzi importante de la producători francezi. După vizitele eșuate la foștii aliați germani, colonelul Rudeanu a fost

²⁹ PA AA. R 9689, nr. 261, Sinaia den 26. Juli 1915.

³⁰ PA AA. R 9716. Akten betreffend: Militär- und Marineangelegenheiten Rumänien. Vom 1. Januar 1916 bis Januar 1920. Kriegsministerium – Allgemeines Krieges-Departament, Berlin 28.03.1916. Înștiințare către Auswärtige Amt. Vezi și Krupp A-G Essen-Ruhr către Ministerul de Externe (atașatul von Pannwitz), 15 decembrie 1915.

³¹ Erau doar 600 de trageri pentru fiecare tun achiziționat.

³² *Ibidem*. R 9791. Akten betreffend Rumänische Ministerium. Vom 1. Oktober 1916. Bis 31 Dezember 1914. Nr. 401. Telegramă din București, 9 octombrie 1914. Bussche către Auswärtige Amt.

³³ Cercetări mai noi cu valențe critice argumentează că puterile Antantei și-au îndeplinit de fapt condițiile pentru livrările de tehnică militară în România, iar acestea au asigurat succesul trupelor române în bătăliile de la Mărășești, Mărăști sau Oituz. Echipamentul occidental a sosit însă cu mari întârzieri din cauză că primele luni de conflict s-au caracterizat printr-un mare haos organizatoric în România. Ionel Claudiu Dumitrescu, *Livrările de armament ale Antantei*, în „Argesis, Studii și comunicări”, seria Istorie, XXIII (2014), p. 179-188.

trimis în Occident pentru cumpărături³⁴. În 1915, la încheierea unor vizite importante la producători din Austro-Ungaria, Elveția, Italia și Franța, a prezentat ministerului un raport detaliat. Obținuse contracte pentru 20 000 000 de gloanțe de calibru 6,5 mm, cu cămașa de oțel, de la o fabrică din Budapesta, pentru două automobile blindate cu mitraliere (totuși fără muniție) de la compania franceză Société Anonyme des Etablissements Delaunay Belleville, pentru trei camioane automobile de la fabrica Adolphe Saurer din Arbon, cu piese de rezervă, precum și pentru 50 000 de perechi bocanci de la fabrica Endicott din New York. Mai putea adăuga plumbul, alama și nitratul de sodiu de la exportatori americani. Materialele contractate urmau să ajungă în țară pe linia ferată Salonic–Niș–Prahovo–Turnu–Severin³⁵. Dar ruta aceasta avantajoasă s-a prăbușit după capitularea Serbiei³⁶. Cu strămtorile Bosfor și Dardanele aflate în mâinile Centralilor, singura cale de aprovizionare a rămas tranzitarea prin porturile rusești Murmansk, Arhanghelsk și Vladivostok, îndepărtate și greu accesibile în timpul iernii. Multe materiale de război, tone de muniție și de armament, au rămas pe veci izolate în depozitele și vagoane de pe liniile ferate rusești³⁷. Un înalt comandant rus, participant la luptele de la Mărăști și Mărășești, puneă întârzierile apărute în tranzitul materialelor de război pe seama interconectării deficitare între sectorul de

³⁴ *România în războiul mondial 1916-1919*, vol. I, p. 44-50; Hadrian Gorun, *Aspecte privind fabricarea materialelor de război destinate României și activitatea Comisiei Militare de Aprovizionare (1916-1917)*. *Mărturii documentare franceze*, în volumul *Armata României și politica națională*, coordonatori Marian Moșneagu, Petrișor Florea, Cornel Popescu, p. 56-58; Alexandru Pițigoi, *O colaborare eșuată. Livrările de armament britanice către România, 1916-1918*, în *MI*, numărul 11, noiembrie 2017, p. 33-37.

³⁵ ANR, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar nr. 22/1915. Jurnal. Consiliul miniștrilor, ședința din 18 aprilie 1915, f. 289-290.

³⁶ În 1915 se încheia o convenție cu sârbii și rușii pentru a face transporturi prin Salonic și pe calea ferată la Dunăre, mulțumită unor înlesniri făcute Serbiei, în special furnituri de încălțăminte. Dar debitul acelei căi ferate era foarte mic; apoi rușii, care utilizau și ei această cale, n-au respectat convenția și numărul de vagoane acordate României. S-au făgăduit României șapte trenuri pe săptămână dar n-au ajuns în țară nici șapte pe lună. Ofensiva germană împotriva Serbiei ne surprindea neaprovizionați și ne condamna la inacțiune. Vezi Constantin Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României 1916-1919*, București, 1989, p. 209.

³⁷ Guvernul român a purtat discuții la nivel de diplomatie în Marea Britanie, Norvegia și Suedia pentru a obține permisiunea tranzitului muniției românești către Rusia. Norvegia s-a dovedit deschisă soluției, dar Suedia a refuzat solicitarea. Singură opțiune a rămas calea maritimă, transportul prin porturile rusești Arhanghelsk, Murmansk, Vladivostok. De acolo pe calea ferată cu destinația România. Negocierile cu partea rusă din 1915 au fost complicate, deoarece rușii suspectau guvernul român că tergiversa intrarea în război în coaliția puterilor Antantei. S-a acceptat la final ideea ca vapoarele românești să depoziteze materialul de război în porturile rusești iar transportul pe calea ferată să se realizeze efectiv după finalizarea tratativelor politice privind intrarea României în război. Cum, în februarie 1915, guvernul german declanșase războiul submarin nerestricționat, autoritățile române au cerut Berlinului ca marina germană să protejeze transporturile românești, socotindu-le ca aparținând unui stat neutru. Din cauza acestor greutăți, numai o parte din livrările contractate și achitate de statul român au mai ajuns în țară la începutul campaniei militare din 1916. Vezi Petre Otu, *Echipă nouă, probleme vechi. Ministeriatul lui Ion I.C. Brătianu la război (1914-1916)*, în vol. *Armata României și politica națională*, Brăila, Editura Istros, 2015, p. 48-49.

front românesc și rețeaua de căi ferate din imensul teritoriu al Imperiului țarist. Conștienți de relațiile apropiate dintre România și puterile germane dinaintea războiului, rușii evitaseră să construiască drumuri și căi ferate care să împânzească Basarabia, astfel încât rețeaua enormă de transport din sud-vestul imperiului, bine dezvoltată și echipată, se lega mai greu de liniile românești, practic numai prin ramura Rasdielnaia–Ungheni, pe un singur fir și cu un randament limitat. Linia ferată Bender–Bolgrad–Reni avea ca punct terminus orașul Reni însă lucrările de extindere până la Galați au început târziu, în toamna anului 1916³⁸.

Ar mai fi de consemnat că înarmările României și furniturile Antantei n-au rămas secrete pentru agenții Puterilor Centrale. Berlinul primea informații de la diverși spioni și de la firme cu capital german, prin rețeaua consulară și prin reprezentanțele diplomatice din străinătate. Companiile din România cu acționariat german căutau și ele să saboteze efortul de coagulare a unei industrii autohtone. La începutul lunii mai 1916, Deutschen Petroleum Aktiengesellschaft înștiința Auswärtige Amt că Ministerul de Război din România adresa societății „Steaua Română” cereri în vederea producerii materialului de război. Autoritățile române solicitau fabricarea a 15 afeturi de tun pentru piese de artilerie de calibru 12 cm, apoi câteva mii de grenade din fontă. „Steaua Română” a replicat că nu dispune de materia primă pentru aceste comenzi, dar ministerul a promis punerea la dispoziție a materialului necesar măcar pentru fabricarea afeturilor. Societatea cu capital german a mai cerut guvernului român și o schiță precisă de executare a lucrării, fiindcă nu dispunea decât de un simplu desen manual conceput de uzinele Krupp. Cum schița nu a putut fi procurată, „Steaua Română” s-a angajat să realizeze, numai pentru probe, propriul model de afet. Dacă s-ar fi dovedit folositor, firma urma să le fabrice și pe celelalte. În privința grenadelor, „Steaua Română” s-a eschivat, invocând lipsa mașinilor de frezat. Pentru construcția lor ar fi fost necesare încă 3-4 luni; abia apoi s-ar fi trecut la finisarea pieselor turnate. Cu toate că guvernul solicitase societății amintite încă din luna august 1915 fabricarea de grenade, comanda a rămas în mod suspect neonorată. Paradoxal, decidenții români au decis să nu atribuie contractul decât aceleiași societăți. Confruntată cu presiuni uriașe, „Steaua Română” l-a înștiințat pe ministrul Bussche, avertizând și pe oficialii militari ai Germaniei acreditați de la București. Când informația a ajuns la cunoștința Berlinului, Auswärtige Amt a solicitat societății din România târăgănarea întregii afaceri. Ceea ce, în definitiv, s-a și întâmplat³⁹. Peste puțin timp (7 iunie 1916), confruntându-se cu o nouă avalanșă de informări privind comenzile de armament în străinătate, baronul von dem Bussche scria la Berlin că purtase discuții lămuritoare cu Ionel Brătianu. Acesta a recunoscut că i-a trimis pe

³⁸ *Aliatul inamic. Descompunerea armatei ruse și pericolul bolșevizării României 1917-1918 în memoriile generalilor Monkevitz și Vinogradski*, traducere din franceză de Alina Pavelescu, ediție de Șerban-Liviu Pavelescu, București, Humanitas, 2020. Aici, Aleksandar N. Vinogradski, *Războiul de pe frontul oriental. În România*, p. 148.

³⁹ PA AA. R 9716. Militär Angelegenheiten Rumänien, 1916-1920. Dem hohen Auswärtigen Amt, Berlin, 9. Mai 1916.

generalul Toma Ghenea în Elveția și pe colonelul Vasile Rudeanu la Paris pentru a negocia comenzi de armament. Înarmarea României neutre se justifica în ochii primului ministru ca acțiune preventivă. Întrucât după război în Europa nu avea să domnească pacea între popoare – argumenta Brătianu – România se preocupă de menținerea propriei integrități teritoriale. Cumpărând armament, ea își întărea potențialul militar pentru vremuri de restriște. Premierul pretindea că nu putea asigura liniștea în țară fără comenzile de armament. Oamenii trebuiau să vadă că guvernul “lucrează” și “caută” armament ca o garanție a participării la un război apărare!⁴⁰

Epilogul: răspunderi și vinovății

Chestiunea înarmărilor a rămas înfiptă ca un ghimpe în coasta guvernului liberal. Dintre toate întrebările care angajau răspunderi decizionale, pregătirea armatei pentru război și dotarea trupelor cu armament au generat dezbateri aprinse. Mersul deficitar al războiului, înfrângerile și retragerea în Moldova au creat o presiune suplimentară. Circula în Iași o broșură anonimă, “Pentru Neam”, menită să sprijine acțiunea guvernului. România intrase în război cu o armată de 500 000 combatanți, echipată și înarmată integral, prevăzută cu servicii auxiliare. Această armată n-ar fi suferit lipsuri majore la o privire atentă. Referindu-se la arme, broșura admite că i-au lipsit mitraliere, artilerie (artilerie grea) și mijloace indispensabile războiului modern, precum aeroplanelor și aerostația⁴¹. Ministerul de Război a păstrat o evidență destul de strictă a cheltuielilor și a comenzilor către producția internă. În luna martie 1917 s-a elaborat un raport detaliat despre cantitățile de muniție necesare pentru șase luni de război și mijloacele de producere a acestor cantități. Raportul acesta conținea și o anexă cu tablouri care ofereau detalii despre obuzele fabricate și cantitățile de pulberi necesare⁴².

În ciuda presei favorabile și contrar corului de susținători, opoziția l-a criticat dur pe Ion I. C. Brătianu. Generalul Radu R. Rosetti se destăinuie în “Mărturisiri” arătând că vina pentru greșelile comise (așa cum se vedeau lucrurile atunci) nu trebuia atribuită numai lui Ion I.C. Brătianu, generalului Dumitru Iliescu sau tinerilor ofițeri din Marele Stat Major, care munciseră “ca niște robi”, zi și noapte, și se străduiseră să completeze lipsurile armatei, ci și celor care îi precedaseră în locurile de răspundere, printre cei vizați numărându-se generalul Averescu, unul dintre criticii cei mai înverșunați⁴³. Desigur, referitor la Averescu (fără a-i neglija înclinațiile politice)⁴⁴ putem afirma că s-a numărat printre vocile

⁴⁰ *Ibidem*. Nr. 248. Raportul ministrului plenipotențiar, baronul von dem Bussche, către cancelarul imperiului, Bethmann-Hollweg, București, 7 iunie 1916.

⁴¹ D. D. Patrașcanu, *Vinovații 1916-1918*, București, Ziarul „Lumina”, 1918. Vezi capitolul IV, *O polemică*, p. 95 și p. 103.

⁴² ANR, fond Ministerul de Război, dosar 118 bis/1917 (39 de file).

⁴³ General Radu R. Rosetti, *Mărturisiri (1914-1919)*, București, Modelism, 1997, p. 71.

⁴⁴ Poate fi de notorietate campania de presă a „tribunului” Nicolae Filipescu care acordă atenție specială narațiunilor de denigrare a guvernului brătienist. Averescu nu și-a ascuns admirația față de

importante care au integrat dezbaterii interbelice chestiunea răspunderilor războiului. A scris cu sârg în ziarul „Îndreptarea” o serie de articole care tratau acest subiect. Reunite după 90 de ani într-un volum prefăcut de Florin Constantiniu, „Răspunderile” lui Averescu dezvăluie multe din păcatele organizării armatei. Generalul întocmise la începutul lui 1915 un memoriu lung de 21 de pagini pe care i l-a trimis lui Ion I. C. Brătianu. Din observații reieșea că elementul de frunte al puterii noastre militare îl reprezenta deficiența cantitativă și calitativă. Măsura de a îngloba unitățile de rezervă în unitățile active a umflat incontestabil efectivele trupelor din prima linie, coborându-le simțitor calitatea. Sub raportul înzestrării – arăta Averescu – s-ar fi ajuns ca artileria să fie mult slăbită. Numai 27, maximum 30 baterii a 4 tunuri pentru 40 de batalioane. Germania, aleasă ca reper comparativ, tindea să asigure o baterie de șase tunuri pentru fiecare batalion! Prim-ministrul i-a răspuns ironic lui Averescu dându-i asigurări că armata română nu va avea de luptat cu trupe mai bine organizate decât ale ei⁴⁵.

Tot în 1915, la jumătatea lunii martie, aflându-se în vizită la Ionel Brătianu, Radu R. Rosetti l-a găsit pe premier frământat, fiindcă în ciuda eforturilor pentru a diminua campania denigratoare, valul de ponegrire a șefilor opoziției își urma nestingherit mersul. Rosetti, un militar destoinic din anturajul puterii (care fusese numit în august 1914 șef al Biroului 6 operații, participând în anii neutralității la elaborarea de studii operative și ipoteze de război) sugerează premierului să dispună unităților și serviciilor armatei întocmirea unor dări de seamă cu tot ceea ce primiseră sau fusese comandat de la 1 ianuarie 1914 până la finele lunii mai 1915. Aceste dări de seamă au format apoi nucleul redactării unui tabloul despre starea armatei române la intrarea în război și au fost utilizate de generalul Dumitru Iliescu (una dintre țintele predilecte ale atacurilor opoziției) la elaborarea unui discurs celebru, ținut mai târziu în Senat⁴⁶. Dumitru Iliescu, rămas o personalitate controversată, a fost socotit unul dintre autorii morali ai eșecurilor campaniei din toamna anului 1916⁴⁷. Concluziile susținute apologetic de generalul

Filipescu (decedat înainte să vadă România intrată în război în tabăra Antantei), chiar dacă politicianul conservator a lăsat posterității pasaje cu exagerări și pusee retorice de felul afirmației că în 1914, când izbucnea războiul european, aveam la fiecare tun mai multe munițiuni decât Franța, Anglia sau Rusia. L-a acuzat pe Brătianu că oprișe comenzile, în condițiile în care atunci aveam ce ne trebuie ca să intrăm în război. Vezi *România în „Marele Război”*. Anul 1915. Documente, impresii, mărturii, coordonator: general-maior (r) dr. Mihail E. Ionescu, București, Editura Militară, 2015. Vezi capitolul V, *Eforturi pentru pregătirea armatei*, documentul nr. 11, București 9/22 octombrie 1915. Discursul lui Nicolae Filipescu la Clubul “Federației Unioniste” în care prezintă acte de corupție în cadrul Ministerului de Război și critică politica balcanică a guvernului, p. 399-400.

⁴⁵ Mareșalul Alexandru Averescu, *Răspunderile*, București, Editura Albatros, 1999, p. 45-47.

⁴⁶ Generalul D. Iliescu, *Documente privitoare la războiul pentru întregirea României*, București, 1924.

⁴⁷ S-a născut la 24 septembrie 1865. A urmat cursuri la Școala militară din București (1884-1886), apoi la Școala Politehnică din Paris și celebra Școală de artilerie de la Fontainebleau (1886-1889), perioadă în care îl cunoaște pe Ion I. C. Brătianu, om politic de a cărui încredere se bucură toată viața. Colaborator apropiat lui Brătianu, care în anii neutralității era și ministru de Război, are capacitatea de a influența organizarea, înzestrarea și pregătirea de luptă a forțelor armate. În prima parte a

Rosetti reprezentau de fapt încercări palide de justificare publică a întregii politici de înarmare din anii neutralității. Subiectul se transformase după război în ținta predilectă a acuzațiilor care invocau dezinteres, incompetență, servilism și politicianism. Discursul ținut de generalul Iliescu în ședința Senatului din 13 iunie 1924 s-a sprijinit pe credința greșită care i-a determinat pe unii decidenți români să presupună că în caz de război vor fi ajutați cu armament de vechii lor aliați chiar și în condițiile expectativei armate. Cu frontierele închise, înconjurată de beligeranți și în lipsa comunicațiunilor ușoare cu Occidentul, România nu putea realiza mai mult în epoca neutralității. O muncă asiduă de doi ani n-ar fi compensat niciodată ceea ce nu se făcuse vreme de 30 de ani pentru o pregătire serioasă de război. Exemplul munițiilor rămânea pilduitor. Chiar dacă „printr-o minune” am fi găsit și înjghebat în țară o industrie de armament, situația de criză nu s-ar fi schimbat radical. Ar fi trebuit până la final să improvizăm personalul de producție și de execuție a materialului de război, fiindcă România nu avea pe deplin formați ingineri, șefi de ateliere, maiștri și lucrătorii specialiști necesari. Numai în Occident (cu deosebire în Franța, Anglia și Germania) s-au putut forma în deceniile premergătoare războiului specialiștii și mâna de lucru care să poată realiza finețea și precizia trebuincioasă fabricării gurilor de foc⁴⁸. N-am avut, așadar, în 1914-1916, nu aveam nici atunci (1924), personal complet de direcțiune și execuție pentru fabricarea materialelor de război. Faptul a fost decisiv și a întărit dependența României de importuri la foștii aliați austro-germani. Cele două puteri germane au controlat astfel nestingherit politica de înarmări a României (în interesul lor financiar și diplomatic) pe care au reușit să o constrângă să rămână multă vreme în alianța lor, oprindu-i dezvoltarea stabilimentelor pentru fabricarea armelor, a materialelor de război și pulberilor. În 1914, arsenalul nostru adevărat, pyrotecnia și pulberăria noastră se aflau în Germania la Essen-Krupp (pentru tunuri) sau în Austria la Steyr (pentru puști), la Hirtenberg (cartușe), la Bluman, Troisdorf și Rottweil pentru pulberi. Din cauza alianței noastre secrete cu austro-germanii – conchidea același Iliescu – nu aveam în țară fabrici de arme sau de munițiuni și nici nu era posibil să le improvizăm din cauza împrejurărilor⁴⁹. Generalul Iliescu răspundea degajat criticilor aduse guvernului brătienist, împingând răspunderea în

războiului, Iliescu a condus operațiile armatei române din poziția de subșef al Marelui Cartier General, în absența generalului Vasile Zottu, bolnav și apoi decedat. În ciuda reproșurilor și acuzațiilor grave ce i-au fost aduse generalului Iliescu, Ionel Brătianu l-a apărut consecvent, arătând, inclusiv în intervenții parlamentare, că va veni momentul când istoria va face dreptate acestui personaj, pe care l-a considerat un colaborator destoinic și devotat. Vezi *România în timpul Primului Război Mondial. Mărturii Contemporane*, vol. I, 1914-1916, ediție revăzută de Dumitru Preda, București, Editura Militară, 2020, p. 203-204.

⁴⁸ Institutul pentru studii politice de apărare și istorie militară. *Românii la începutul „Marelui Război”. De la atentatul de la Sarajevo la moartea regelui Carol I. Documente, impresii, mărturii*, coord. General-maior (r) dr. Mihai E. Ionescu, București, Editura Militară, 2014. Vezi documentul nr. 68. 13 iunie, 1924, București. Extras din discursul generalului Dumitru Iliescu, secretar general al Ministerului de război în perioada 1914-1916, susținut în fața Senatului, p. 367.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 367-368.

chestiunea înarmărilor deficitară către consecințele unei strategii de securitate adoptată de guvernele premergătoare liberalilor, într-un context geo-politic cu totul diferit (tratatele semnate cu Tripla Alianță) față de cel apărut de la sfârșitul războaielor balcanice. Greu de spus cât de mult convingea această retorică a diluării răspunderii opoziția din Parlamentul țării. Un alt raționament ceva mai ancorat în realitatea războiului l-a oferit narativul lăsat de generali ai armatei, mulți dintre ei implicați în evenimente și prezenți în lupte la nivel de comandament.

Spre deosebire de generalul Iliescu⁵⁰, ușor acomodat cu munca de birou, alți generali au stat mai aproape de nevoile trupelor și au lăsat notițe cu pretenții mai obiective. Generalul Ioan Culcer (fostul comandant al Armatei I-a) analiza încă din 1918 cauzele dezastrului. De ce s-a prăbușit armata română la capătul unei campanii de trei luni și jumătate, sfârșind decimată și cu moralul scăzut, în agonia unei retrageri dezonorante? Pentru câțiva ani fost secretar general la Ministerul de Război din București, generalul Culcer știa ce înseamnă să fii presat de livrările comenzilor de armament venind din străinătate. Cercetările lui despre cauzele dezastrului s-au consemnat într-un șir de scrisori începute la 4 decembrie 1916 și isprăvite la 9 ianuarie 1917. În ochii lui Culcer, „vinovăția” rămânea colectivă. Capii guvernelor românești, în ciuda răspunderii, se degajaseră ușor de politica externă, fiind mulțumiți, atât ei cât și subalternii lor, că se află la putere. Guvernul avusese parte de evaluări optimiste asupra situației generale și a greutăților războiului în care voia să angajeze țara. Miniștrii nu studiaseră temeinic nimic și nici nu controlau serios organizarea armatei, pentru a-și da singuri seama de valoarea informațiilor care veneau din afară. Toți șefii de partide știau că nu suntem pregătiți pentru a intra într-o campanie atât de grea, dar cu toate acestea nu făceau nimic pentru a opri curentul intervenționist, format fără nicio bază, fără nicio judecată și mai ales în absolută necunoștință asupra situației generale din Europa. România trăise doi ani într-o stare de surescitare morală, de intrigi și de calomnii, până la intrarea ei în acțiune, timp în care abia dacă s-au completat numai o parte din numeroasele lipsuri pe care le avea armata. Rezumând situația, Culcer conchide că intrasem nepregătiți în război ținând seama de mijloacele de armament și de perfecționarea de care dispunea vrăjmașul contra căruia trebuia să luptăm⁵¹.

Alții mai optimiști, au văzut jumătatea plină a paharului, căutând să întărească poziția guvernului liberal. Politizarea analizei răspunderilor războiului conducea spre o idee salvatoare: justetea angajării noastre în război acoperea în mod necesar și conștient precaritatea pregătirii militare. Generalul Scarlat Panaitescu, un fost membru corespondent al Academiei Române, retras din armată în 1918 pentru cariera de profesor la Universitatea din Iași (conferențiar la secția de Geografie a

⁵⁰ Semnalăm aici lucrarea istoricului Petre Otu, *Generalul Dumitru Iliescu. Iluzia gloriei militare*, București, Editura Militară, 2025. O carte așteptată care nu încearcă să reabiliteze, dar nici să condamne istoriografic personajul. Un studiu documentat care atinge obiectiv și realist cariera militară a generalului Dumitru Iliescu.

⁵¹ Generalul I. Culcer, *Note și cugetări asupra campaniei din 1916. În special asupra operațiunilor Armatei I-a*, București, Tipografia Tribuna, 1918, p. 10 respectiv p. 51-53.

Facultății de Științe), s-a întrebat dacă am putea explica toate învinuirile aduse Germaniei numai prin voința kaiserului (împăratului) sau dacă „ura noastră” se justifica doar privind acțiunea nebunească a celor din anturajul lui? Iată și răspunsul: „Desigur că nu, căci în actele sociale de violență războaielor, găsim exprimarea întregii structuri morale a popoarelor”. Răspunderea eșecului militar nu putea apăsa numai pe umerii unei personalități sau a camarilei. Alăturându-și observațiile critice pregătirilor armatei române, generalul credea că dublarea oștirii n-a însemnat și subțierea calității. Chiar dacă acceptă că instrucția și educația de război nu prezintă la noi același nivel ca în armatele europene de primă ordine, cauzele eșecului trebuie văzute în sărăcia bugetului și a producției interne. Sforțările făcute de generațiile actuale îi apăreau mai mult decât lăudabile lui Panaitescu, fiindcă ele au permis națiunii să aducă la război o armată de o importanță apreciabilă. În privința înarmărilor, profesorul afirmă lacunar că se făcuse tot ce se putea face pentru o armată dublată ca efectiv față de cea a anului 1913⁵².

Găsim aici o abordare superficială care devenea șablonul analitic al explicațiilor celor ce ocultau și în anii interbelici cauzele reale care au prăbușit capacitatea combativă a armatei române. Generalul Alexandru Ioanițiu (la vremea războiului locotenent-colonel) a lucrat timp de șase ani în Serviciul Istoric al Armatei. Era o instituție angrenată într-un vast proiect de cercetare a efortului românesc de război. În anul 1928, Ioanițiu a publicat o carte valoroasă intitulată *Războiul României, 1916-1918*. Sunt două volume documentate, care au contribuit la dezvoltarea gândirii istorice militare românești. Referindu-se la înarmări, Ioanițiu se menține pe linia moderat apologetică, arătând succint doar că armata din 1916 era mult superioară în efective celei din 1913. Această creștere de efectiv nu dispunea de materialul de război necesar iar trupa nu era suficient instruită, încadrată și nu cunoștea metodele moderne de luptă. Având în față un adversar mai bine înarmat, soldatul român s-a adaptat la condiții inferioare de luptă și a suplinat cu prețul sacrificiului lipsa lui de pregătire materială⁵³. Cu toate că Ministerul de Război își asumase la rândul-i unele clarificări care justificau politica guvernanților, cartea lui Ioanițiu apărea într-o perioadă când rivalitățile politice acaparaseră generali ai armatei și dezbinarea puneă stăpânire pe relațiile amicale dintre foștii combatanți. O comisie formată din doi generali de divizie (Ioan Popovici; Cica Constantin) un vice-amiral în retragere (Vasile Ursianu), un președinte onorific la Curtea de Apel București (Nicolae Budișteanu) a primit la 3 decembrie 1923 însărcinarea de a studia amănunțit și documentat activitatea ministerului din perioada 1914-1916. Întrunită în clădirea Cercului Militar din București, comisia a început să strângă actele cu informații necesare de la direcțiile și diverse stabilimente din minister, de la depozite și unități, etc. Chestiunea înarmărilor a acaparat atenția de la primele ședințe. Direcția

⁵² General Scarlat Panaitescu, *Rolul României în războiul mondial*, București, Imprimeriile Independența, 1919, p. 3-4 și 11-12.

⁵³ Locotenent-colonel, Ioanițiu Alexandru, *războiul României 1916-1918*, vol I-II, ediție îngrijită de colonel (r) Florian Ciocan, colonel (ret.) Doru Pogoreanu, prefață de Petre Otu, Prospecxi, 2025, Dorohoi, p. 55.

Armamentului din Ministerul de Război trimisese la 10 ianuarie 1924 grafice și tabele care arătau cantitatea de muniție și armament găsită în depozite începând cu luna ianuarie 1914; Serviciul Lichidărilor expediase șapte tabele și un memoriu cu acte și cheltuieli (comenzile făcute și realizate la timp; statele cu întârzieri sau rezilieri în onorarea comenzilor; etc). Concluzia comisiei, în cifre și statistică, arată astfel: pentru efectivul de 378 de batalioane operative la care se ridica infanteria română la data mobilizării, armata dispunea de un număr de 373 636 arme Mannlicher model 1893. Pentru ca rezerva să fie asigurată cu puști moderne s-au comandat în Franța încă 288 102 carabine Lebel, sosite în țară după declararea războiului, împreună cu muniția de 108 milioane cartușe. La declararea războiului, România dispunea de numai 681 de mitraliere. Din importuri au ajuns în 1917 încă 3188 de mitraliere (opt piese pentru fiecare batalion). Artileria de câmp dispunea de 624 de tunuri de 75 mm, 120 de obuziere de câmp de 105 mm, plus 100 de mortiere de tranșee de 58 mm. Din Cetatea București s-a dispus scoaterea pieselor de 57 mm și a celor de 53 mm din turelele de la Focșani Nămolosa Galați (FNG), formându-se cu ele 55 de baterii a câte șase piese fiecare. La 1 ianuarie 1914, artileria grea nu avea decât două baterii. Cifrele confirmau așadar lipsurile importante de la începutul războiului. Din păcate, comisia manifestă interes puțin față de răspunderi. Vina pentru lipsuri a fost aruncată pe instabilitatea fabricilor străine și pe inconsecvența partenerilor externi care n-au livrat la timp cantitățile cerute. Industria autohtonă (puțină câtă era) fusese pusă intens la lucru, dar nu reușise să acopere necesitățile⁵⁴.

La șase ani după război, România învingătoare nu descoperise încă vinovații pentru pierderile inutile de vieți omenești din pricina dotărilor armatei. Confesiunile neșlefuite ale combatanților conturau o viziune paralelă cu discursul oficialităților, o narațiune tragică, străbătută de miza experiențelor personale. Pe lângă versiunea instituțională a războiului, solemnă și eroică, subzistau confesiunile personale, care subliniau imaginea lipsurilor armatei (costurile usturătoare ale războiului, pierderile umane, distrugerile materiale etc.) și zădărnicia sacrificiului suprem. Memorialistica de război descoperă nefiltrată chipul unor oameni simpli, soldați obișnuiți cu precaritatea comunicării liderilor cu tratamentul violent aplicat de ofițeri, cu lipsa muniției și calitatea proastă a serviciilor armatei. Preotul N. V. Hodoroabă – de exemplu – însoțise regimentul 69 Infanterie și Brigada a 10-a Artilerie în calitate de confesor la război. A publicat la Iași în 1923 un volum de amintiri intitulat *Din războiul de reîntregire. Note și impresii din campanie*. Imaginea soldaților români apare deplorabilă:

„În apropiere de Titu ne ajung din urmă soldați din Reg. 69 partea sedentară. De trei săptămâni vin de la Dorohoi ca să ne completeze regimentul! N-au uniforme, îs ruți, cu haine de acasă, care cu cojoc, care cu suman, zobon, cu traistele în băț, de crezi că merg la târg și nicidecum la război”⁵⁵.

⁵⁴ Arhivele Militare Naționale Române, Pitești, fond Marele Stat Major-Informații, dosar nr. 301/1915, fila 16-20.

⁵⁵ Preotul N.V. Hodoroabă, *Din războiul de reîntregire. Note și impresii din campanie 1916-1918*, Iași, Tipografia H. Goldner, 1923.

Chestiunea lipsurilor armatei s-a dovedit un subiect incomod pentru narațiunea instituțională care a căutat să-l combată prin exaltarea episoadelor eroice de luptă⁵⁶. În versiunea oficială, eroismul implică evocarea triumfalistă a faptelor de arme și ilustrarea dovezilor de camaraderie, participarea neînfricăată la luptă împotriva unui inamic redutabil. Contrastând cu această descriere exaltantă, povestirile alternative ale combatanților construiesc o confesiune a depresiei în care moartea eroului nu mai reprezintă nimic senzațional. Sacrificiul personal apare ca o fantomă a războiului. Pierderile de vieți se succed ca rezultat al unei fatalități la care contribuie din plin incompetența unor comandanți. Corpul ofițeresc nu a conștientizat din păcate cauza reală a înfrângerilor nici măcar în timpul refacerii armatei pentru renașterea din vara lui 1917. Ion F. Buricescu consemnează cu năduf cuvintele colonelului Velicu rostite pătimaș în fața ofițerilor de la centrul de instrucție Bacău:

„Soldatul nostru n-a fost la înălțimea chemării lui; aproape toate luptele s-au pierdut numai din pricina debandadelor produse în rândul unităților, desi planuri de luptă au fost bine înjghebate. Aceasta nu trebuie să se mai întâmple. Ofițerii să aibă limpede în mintea lor ce se așteaptă de la ei, fiindcă altfel vom cădea adânc în prăpastie”⁵⁷.

Discuția aprinsă s-a mutat repede în stradă. Unii ofițeri l-au dezaprobat imediat pe colonel. Buricescu a surprins vorbele unui camarad care invoca tocmai carențele înarmării:

„Se uită însă două pricini fundamentale ale înfrângerii noastre: întâi, că nu am avut armamentul potrivit timpurilor și al doilea, că am avut prea puțină armată. Dovezi numeroase nu e nevoie să fie aduse; gândiți-vă cei ce ați luptat, câte mitraliere lătrau în rândurile inamicului și câte la noi, câte tunuri bubuiau de la ei și câte răspundeau de la noi; gândiți-vă în sfârșit că un lanț de trăgători ai noștri era atacat de rânduri numeroase care veneau puzderie, unele după altele, de la inamic”⁵⁸.

Mai trebuie aici arătat că aprecierile ofițerilor străini au subliniat eroismul soldatului roman tocmai în contrast cu condițiile precare în care acesta luptă:

„Soldatul roman nu se plânge niciodată - consemna căpitanul aviator Paul Bléry – Este hrănit ca vai de lume, jalnic îmbrăcat, nu-i pasă nimănui de el din cauza nenorocirilor care s-au ținut lanț în acest război, și totuși n-am văzut pe

⁵⁶ Printr-un un ordin emis către unitățile aflate în subordine, Marele Stat Major a dispus la 28 martie 1920 culegerea de povestiri, note și însemnări ale soldaților care au participat la luptele eroice de pe front pentru a servi drept pildă generațiilor următoare. Arhivele Militare Naționale Române, Pitești, fond Marele Stat Major, dosar nr. 628/1920. Vezi ordinul 2288 emis pe data de 28/03/1920, fila 2.

⁵⁷ Ion F. Buricescu, *Pe margini de prăpastie. Însemnări din războiul pentru întregire*, Prospexi, Dorohoi, 2023, p. 97.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 99.

vreunul care să se lamenteze pentru soarta lui sau să reclame vreo ameliorare a acesteia. Este o sobrietate unică în lume. Are toate virtuțile, toată filosofia sănătoasă primitivă a țăranilor onești și curajoși din rasa lui care formează de altfel aproape totalitatea efectivelor de trupă. Este unul dintre soldații de prim rang ai lumii și s-ar putea face din el un soldat nemaipomenit”⁵⁹.

Fără să absolutizăm valoarea documentară a scriiturii memorialistice trebuie să admitem că au existat și în acei ani grei destule voci, dispute sau controverse angajând dotările armatei. Faptul că mulți ofițeri invocau chiar din anii războiului înarmarea deficitară printre cauzele majore ale înfrângerilor din 1916 nu poate fi ocultat de istoricii prezentului. Mutând accentul de la tabloul statisticii seci a cifrelor către registrul percepției umane descoperim că răspunderile războiului continuă să reprezinte astăzi un subiect rătăcit, o moștenire incomodă a răfuielilor postbelice, căreia încă nu i-am găsit încă, fără ură și părtinire, adevărata semnificație istoriografică.

⁵⁹ Paul Bléry, *În misiune în România. Anecdote de război și moravuri românești*, ediție îngrijită și traducere din limba franceză, studiu introductiv și note de Sorin Cristescu, București, Editura Corint, 2024, p. 109-110.

ABREVIERI

<i>AARMSI</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice
<i>AARMSL</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Literare
<i>AARPAD</i>	= „Analele Academiei Române”, seria II, București, 1879-1916
<i>AA.SS.</i>	= <i>Acta Sanctorum</i> , ed. Bollandisti, III ^a ediție, Parigi 1863-1870
<i>AB</i>	= Arhivele Basarabiei
<i>ACNSAS</i>	= Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității
<i>AE</i>	= L'Année Epigraphique, Paris
<i>AIR</i>	= Arhiva Istorică a României
<i>AIAC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj
<i>AIIAI</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>AIIC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Cluj
<i>AIINC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Națională, Cluj
<i>AIIX</i>	= Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>ALIL</i>	= Anuarul de Lingvistică și Istorie Literară, Iași
<i>ALMA</i>	= <i>Archivum Latinitatis Medii Aevi</i> . Genève.
<i>AM</i>	= Arheologia Moldovei, Iași
<i>AMAE</i>	= Arhiva Ministerului Afacerilor Externe
<i>AmAnthr</i>	= American Anthropologist, New Series, Published by Wiley on behalf of the American Anthropological Association
<i>AMM</i>	= Acta Moldaviae Meridionalis, Vaslui
<i>AMMB</i>	= Arhiva Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași
<i>AMN</i>	= Acta Musei Napocensis
<i>AMR</i>	= Arhivele Militare Române
<i>AMS</i>	= Anuarul Muzeului din Suceava
<i>ANB</i>	= Arhivele Naționale, București
<i>ANC</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Cluj
<i>ANSMB</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Municipiului București
<i>ANG</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Galați
<i>ANI</i>	= Arhivele Naționale, Iași
<i>ANIC</i>	= Arhivele Naționale Istorice Centrale
<i>ANR-Cluj</i>	= Arhivele Naționale, Cluj-Napoca
<i>ANR-Sibiu</i>	= Arhivele Naționale, Sibiu
<i>ANRM</i>	= Arhivele Naționale ale Republicii Moldova, Chișinău
<i>ANRW</i>	= Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, Berlin-New York
<i>ANSMB</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Municipiului București
<i>ANV</i>	= Arhivele Naționale, Vaslui
<i>AO</i>	= Arhivele Olteniei
<i>AP</i>	= Analele Putnei
<i>APH</i>	= Acta Poloniae Historica, Varșovia
<i>AqLeg</i>	= <i>Aquila Legionis. Cuadernos de Estudios sobre el Ejército Romano</i> , Salamanca
<i>AR</i>	= Arhiva Românească
<i>ArchM</i>	= Archiva Moldaviae, Iași
<i>ArhGen</i>	= Arhiva Genealogică
„Arhiva”	= „Arhiva”. Organul Societății Științifice și Literare, Iași
<i>ArhMold</i>	= Arheologia Moldovei

ASRR	= Arhiva Societății Române de Radiodifuziune
AȘUI	= Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași
ATS	= Ancient Textile Series, Oxbow Books, Oxford și Oakville
AUAIC	= Arhiva Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
AUB	= Analele Universității „București”
BA	= <i>Biblioteca Ambrosiana</i> , Roma, Città Nuova Editrice
BAR	= Biblioteca Academiei Române
BArchB	= Bundesarchiv Berlin
BAR int. ser.	= British Archaeological Reports, International Series
BBRF	= Buletinul Bibliotecii Române din Freiburg
BCIR	= Buletinul Comisiei Istorice a României
BCMI	= Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice
BCU-Iași	= Biblioteca Centrală Universitară, Iași
BE	= Bulletin Epigraphique
BF	= Byzantinische Forschungen, Amsterdam
BJ	= Bonner Jahrbücher, Bonn
BMI	= Buletinul Monumentelor Istorice
BMIM	= București. Materiale de istorie și muzeografie
BNB	= Biblioteca Națională București
BNJ	= Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher
BOR	= Biserica Ortodoxă Română
BS	= Balkan Studies
BSNR	= Buletinul Societății Numismatice Române
ByzSlav	= Byzantinoslavica
CA	= Cercetări arheologice
CAI	= Caiete de Antropologie Istorică
CartNova	= <i>La ciudad de Carthago Nova 3: La documentación epigráfica</i> , Murcia
CB	= Cahiers balkaniques
CBI	= <i>Der römische Weihebezirk von Osterburken. Corpus des griechischen und lateinischer Beneficiärer – Inschriften des Römischen Reiches</i> , Stuttgart
CC	= Codrul Cosminului, Suceava (ambele serii)
CCAR	= Cronica cercetărilor arheologice din România, CIMEC, București
CCh	= <i>Corpus Christianorum</i> , Turnhout
CChSG	= <i>Corpus Christianorum. Series Graeca</i>
CCSL	= <i>Corpus Christianorum Series Latina</i> , Turnhout, Brepols
CDM	= <i>Catalogul documentelor moldovenești din Arhivele Centrale de Stat</i> , București, vol. I-V; supl. I.
CDȚR	= <i>Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului</i> , București, vol. II-VIII, 1974-2006
Chiron	= Chiron: Mitteilungen der Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts, 1971
CI	= Cercetări istorice (ambele serii)
CIL	= <i>Corpus Inscriptionum Latinarum</i> , Berlin
CL	= Cercetări literare
CLRE	= <i>Consuls of the Later Roman Empire</i> , eds. R. S. Bagnall, A. Cameron, S. R. Schwartz, K. A. Worp, Atlanta, 1987
CN	= Cercetări Numismatice
CNA	= Cronica Numismatică și Arheologică, București
CSCO	= <i>Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium</i> , Louvain
CSEA	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiae Aquileiensis</i> , Roma, Città Nuova Editrice
CSEL	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum</i> , Wien, De Gruyter
CSPAMI	= Centrul de Studii și Păstrare a Arhivelor Militare Centrale, Pitești
CT	= Columna lui Traian, București

<i>CTh</i>	= <i>Codex Theodosianus</i> . Theodosiani, Libri XVI cum constitutionibus Sirmondianis, I, edidit adsumpto apparatu P. Kruegeri, Th. Mommsen, Hildesheim, 1970-1971
<i>Cv.L</i>	= Convorbiri literare (ambele serii)
„ <i>Dacia</i> ”, <i>N.S.</i>	= Dacia. Nouvelle Série, Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București
<i>DGAS</i>	= Direcția Generală a Arhivelor Statului
<i>DI</i>	= Diplomatarium Italicum
<i>DIR</i>	= <i>Documente privind istoria României</i>
<i>DIRRI</i>	= <i>Documente privind Istoria României. Războiul pentru Independență</i>
<i>DOP</i>	= Dumbarton Oaks Papers
<i>DTN</i>	= <i>Din trecutul nostru</i> , Chișinău
<i>DRH</i>	= <i>Documenta Romaniae Historica</i>
<i>EB</i>	= Études Balkaniques
<i>EBPB</i>	= Études byzantines et post-byzantines
<i>EDCS</i>	= <i>Epigraphik-Datenbank Clauss-Slaby</i> (http://www.manfredclauss.de/)
<i>EDR</i>	= <i>Epigraphic Database Roma</i> (http://www.edr-edr.it/default/index.php)
<i>EpigrAnat</i>	= Epigraphica Anatolica, Münster
<i>ERAsturias</i>	= F. Diego Santos, <i>Epigrafia Romana de Asturias</i> , Oviedo, 1959.
<i>EuGeSta</i>	= <i>Journal of Gender Studies in Antiquity</i>
<i>Gerión</i>	= Gerión. Revista de Historia Antigua, Madrid
<i>GB</i>	= Glasul Bisericii
<i>GCS</i>	= <i>Die Griechischen Christlichen Schriftsteller</i> , Leipzig, Hinrichs, 1897-1969
<i>GLK</i>	= <i>Grammatici Latini Keil</i>
<i>HEp</i>	= <i>Hispania Epigraphica</i> , Madrid
„ <i>Hierasus</i> ”	= <i>Hierasus</i> . Anuarul Muzeului Județean Botoșani, Botoșani
<i>HM</i>	= Heraldica Moldaviae, Chișinău
<i>HU</i>	= Historia Urbana, Sibiu
<i>HUI</i>	= Historia Universitatis Iassiensis, Iași
<i>IDR</i>	= <i>Inscripțiile din Dacia romană</i> , Bucurști-Paris
<i>IDRE</i>	= <i>Inscriptions de la Dacie romaine. Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie</i> , I-II, Bucarest, 1996, 2000
<i>IGLN</i>	= <i>Inscriptions grecques et latines de Novae</i> , Bordeaux
<i>IGLR</i>	= <i>Inscripțiile grecești și latine din secolele IV-XIII descoperite în România</i> , București, 1976
<i>IILPecs</i>	= <i>Instrumenta Inscripta Latina. Das römische Leben im Spiegel der Kleininschriften</i> , Pecs, 1991
<i>ILAlg</i>	= <i>Inscriptions latines d'Algérie</i> , Paris
<i>ILB</i>	= <i>Inscriptiones Latinae in Bulgaria repertae. Inscriptiones inter Oescum et Iatrum repertae</i> , Sofia, 1989
<i>ILD</i>	= <i>Inscripții latine din Dacia</i> , București
<i>ILN</i>	= <i>Inscriptiones latines de Novae</i> , Poznan
<i>ILLPRON</i>	= <i>Inscriptionum Lapidarium Latinarum Provinciae Norici usque ad annum MCMLXXXIV repertarum indices</i> , Berlin, 1986
<i>ILS</i>	= <i>Inscriptiones Latinae Selectae</i> , 1892
<i>IMS</i>	= <i>Inscriptiones Moesiae Superioris</i> , Belgrad
<i>IN</i>	= „Ioan Neculce”. Buletinul Muzeului Municipal Iași
<i>ISM</i>	= <i>Inscripțiile din Scythia Minor grecești și latine</i> , București, vol. I-III, 1983-1999
<i>JGO</i>	= <i>Jahrbücher für Geschichte Osteuropas</i>
<i>JL</i>	= Junimea literară
<i>JRS</i>	= The Journal of Roman studies, London
<i>LR</i>	= Limba română
<i>Lupa</i>	= <i>Ubi Erat Lupa</i> (http://lupa.at/)
<i>MA</i>	= Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț

<i>MCA</i>	= Materiale și cercetări arheologice
<i>MEF</i>	= <i>Moldova în epoca feudalismului</i> , vol. I-XII, 1961-2012, Chișinău
<i>MEFRA</i>	= <i>Mélanges de l'École française de Rome: Antiquité</i> , Roma
<i>MGH</i>	= <i>Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum auspiciis societatis aperiendis fontibus rerum Germanicarum medii aevi</i> , Berlin 1877-
<i>MI</i>	= Magazin istoric, București
<i>MIM</i>	= Materiale de istorie și muzeografie
<i>MM</i>	= Mitropolia Moldovei
<i>MMS</i>	= Mitropolia Moldovei și Sucevei
<i>MN</i>	= Muzeul Național, București
<i>MO</i>	= Mitropolia Olteniei
<i>MOF</i>	= Monitorul Oficial al României
<i>Navarro</i>	= M. Navarro Caballero, <i>Perfectissima femina. Femmes de l'élite dans l'Hispanie romaine</i> , Bordeaux, 2017.
<i>NBA</i>	= <i>Nuova Biblioteca Agostiniana</i> , Roma, Institutum Patristicum Augustinianum
<i>NDPAC</i>	= <i>Nuovo Dizionario Patristico e di Antichità Cristiane</i> , I, A-E, 2e edizione, Marietti, 2006; III, P-Z, 2e edizione, Marietti, 2008
<i>NEH</i>	= <i>Nouvelles études d'histoire</i>
<i>OI</i>	= Opțiuni istoriografice, Iași
<i>OPEL</i>	= <i>Onomasticon provinciarum Europae latinarum</i> , vol. I-IV, Budapesta-Viena, 1994-2002
<i>PG</i>	= <i>Patrologiae cursus completus, Series Graeca</i> , ed. J.-P. Migne, Paris, 1886-1912
<i>PIR</i>	= <i>Prosopographia Imperii Romani. Saec. I.II.III</i> , editio altera, Berlin.
<i>PLRE</i>	= <i>Prosopography of the Later Roman Empire</i> , 3 vol., eds. A. H. M. Jones, J. R. Martindale, and J. Morris, Cambridge, 1971-1992
<i>RA</i>	= Revista arhivelor
<i>RBAR</i>	= Revista Bibliotecii Academiei Române, București
<i>RC</i>	= Revista catolică
<i>RdI</i>	= Revista de istorie
<i>REByz</i>	= <i>Revue des Études Byzantines</i>
<i>RER</i>	= <i>Revue des études roumaines</i>
<i>RESEE</i>	= <i>Revue des études Sud-Est européennes</i>
<i>RGI</i>	= Revista Generală a Învățământului
<i>RHP</i>	= <i>Die römischen Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit. I: Die Inschriften</i> , Viena
<i>RHSEE</i>	= <i>Revue historique de Sud-Est européen</i>
<i>RI</i>	= Revista istorică (ambele serii)
<i>RIAF</i>	= Revista pentru istorie, arheologie și filologie
<i>RIB</i>	= <i>Roman Inscriptions of Britain</i> , Londra
<i>RIM</i>	= Revista de Istorie a Moldovei, Chișinău
<i>RIR</i>	= Revista istorică română, București
<i>RIS</i>	= Revista de istorie socială, Iași
<i>RITL</i>	= Revista de istorie și teorie literară
<i>RIU</i>	= <i>Die römischen Inschriften Ungarns</i> , Budapesta
<i>RJMH</i>	= <i>The Romanian Journal of Modern History</i> , Iași
<i>RM</i>	= Revista muzeelor
<i>RMD</i>	= <i>Roman Military Diplomas</i> , Londra
<i>RMM</i>	= <i>Römische Militärdiplome und Entlassungsurkunden in der Sammlung des Römisch-Germanischen Zentralmuseums</i> , Mainz
<i>RMM-MIA</i>	= Revista muzeelor și monumentelor, seria Monumente istorice și de artă
<i>RMR</i>	= Revista Medicală Română
<i>RRH</i>	= <i>Revue roumaine d'histoire</i>

<i>RRHA</i>	= Revue roumaine de l'histoire de l'art
<i>RRHA-BA</i>	= Revue Roumaine d'Histoire de l'Art. Série Beaux Arts
<i>RSIAB</i>	= Revista Societății istorice și arheologice bisericești, Chișinău
<i>Rsl</i>	= Romanoslavica
<i>SAHIR</i>	= Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae, București
<i>SAI</i>	= Studii și Articole de Istorie
<i>SANIC</i>	= Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale
<i>SCB</i>	= Studii și cercetări de bibliologie
<i>SCh</i>	= <i>Sources Chrétiennes</i> , Paris
<i>SCIA</i>	= Studii și cercetări de istoria artei
<i>SCIM</i>	= Studii și cercetări de istorie medie
<i>SCIV/SCIVA</i>	= Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie)
<i>SCN</i>	= Studii și Cercetări Numismatice, București
<i>SCȘI</i>	= Studii și cercetări științifice, Istorie
<i>SEER</i>	= The Slavonic and East European Review
<i>SHA</i>	= <i>Scriptores Historiae Augustae</i>
<i>SJAN</i>	= Serviciul Județean al Arhivelor Naționale
<i>SMIC</i>	= Studii și materiale de istorie contemporană, București
<i>SMIM</i>	= Studii și materiale de istorie medie, București
<i>SMIMod</i>	= Studii și materiale de istorie modernă, București
<i>SOF</i>	= Südost-Forschungen, München
<i>ST</i>	= Studii Teologice, București
<i>StAntArh</i>	= <i>Studia Antiqua et Archaeologica</i> , Iași
<i>T&MBYZ</i>	= <i>Travaux et Mémoires du Centre de recherches d'histoire et de civilisation byzantines</i>
<i>ThD</i>	= Thraco-Dacica, București
<i>TR</i>	= Transylvanian Review, Cluj-Napoca
<i>TV</i>	= Teologie și viața, Iași
<i>ZPE</i>	= Zeitschrift für Papyralogie und Epigraphik
<i>ZSL</i>	= Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde

•
ANALELE ȘTIINȚIFICE
ALE
UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA”
DIN IAȘI
(SERIE NOUĂ)

ISTORIE

TOM LXXI
2025

Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Nelu Zugravu (Iași), Neculai Bolohan (Iași), Alexandru-Florin Platon (Iași), Petronel Zahariuc (Iași), Ștefan S. Gorovei (Iași), Maria Magdalena Székely (Iași), Cristian Ploscaru (Iași), Claudiu Topor (Iași), Gabriel Leanca (Iași), Gheorghe Iacob (Iași), Ovidiu Buruiană (Iași), Victor Spinei, membru al Academiei Române (Iași), Ioan Aurel Pop, președintele Academiei Române (Cluj-Napoca), Ovidiu Cristea (București), Rudolf Dinu (București), Antal Lukács (București), Ion Eremia (Chișinău), Ion Varta (Chișinău), Dennis Deletant (Londra), Carol Iancu (Montpellier), Hans-Christian Maner (Mainz).

COMITETUL DE REDACȚIE:

Laurențiu Rădvan (redactor șef),
Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba, Ionuț Nistor, Adrian-Bogdan Ceobanu,
Adrian Vițalaru (secretar de redacție),
Mihai-Bogdan Atanasiu (secretar de redacție).

Responsabilitatea pentru opiniile exprimate în textele publicate revine în exclusivitate autorilor.

Manuscrisele, cărțile și revistele propuse pentru schimb,
ca și orice corespondență se vor trimite redacției:

Laurențiu Rădvan

Facultatea de Istorie
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
B-dul Carol I 11,
700506, Iași, România
Tel.: 40-(0)232-20.12.74
e-mail: radvan@uaic.ro

ISSN 1221-843X
eISSN 2821-4617
Printed in Romania

CUPRINS

Andi Mihalache, <i>Seninul întortocheat al cerului: cromatică, istorie și cultură (I)</i>	7
Daniel Mirea, <i>Datarea a patru documente din timpul lui Sigismund de Luxemburg și al lui Vlad Dracul</i>	47
Alexandru Simon, Petru Aron, Iancu de Hunedoara și Mehmed al II-lea în ajunul bătăliei de la Belgrad: informații dintr-un „raport venețian de sinteză” de la sfârșitul lunii aprilie 1456	73
Livia-Ioana Potop, <i>Instrumente notariale din Transilvania medievală: considerații privind păstrarea și transmiterea unor surse arhivistice mai puțin obișnuite</i>	91
Mihai Covaliu, <i>Între diplomație și primejdie. O misiune moldovenească la Veneția (1505-1506)</i>	101
Andrei Constantin Sălăvăstru, <i>Rebels for the faith: The Sorbonne’s seditious propaganda during the French Wars of Religion</i>	113
Gheorghe Lazăr, <i>Despre logofeții de taină ai Cancelariei Țării Românești. Studiu de caz: Iane Dâmboviceanu</i>	129
Elena Bedreag, <i>Înrudiri, cheltuieli și alte „mărunțușuri” în câteva documente patrimoniale din veacul al XVIII-lea</i>	157
Iulian Moga, <i>Saint Xenia’s Feigned Foolishness</i>	179
Alexandru Gorea, <i>Focul din 1784 și reconfigurarea centrului puterii domnești la Iași</i>	191

Laurențiu Rădvan, <i>Considerații cu privire la un plan rusesc al Focșanilor (1828)</i>	211
Simion-Alexandru Gavriș, <i>Centralism și autonomie locală în legislația administrativă a guvernării Lascăr Catargiu (1871-1876)</i>	225
Simion Câlția, <i>Reglementarea prețului pâinii în București (sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea)</i>	237
Tamara Botez, <i>„Monarhia de rol” și portul popular ca formă de legitimare în România (sfârșitul sec. XIX – începutul sec. XX)</i>	259
Ciprian-Lucrețius Suciu, Florin Marinescu, <i>Duhovnici români la Sfântul Munte Athos: superiorul Antipa Dinescu</i>	275
Claudiu-Lucian Topor, <i>România în vecinătatea războiului: chestiunea înarmărilor între 1914 și 1916</i>	287
Ana-Maria-Ioana Lupășteanu, <i>Război și propagandă în Bucovina austriacă. Misiunea lui Nathan Eidinger la București (1915)</i>	309

Bianca Șendrea, <i>Structura mării proprietăți și agricultura din Transilvania după reforma agrară din 1921</i>	319
Ionel Doctoru, <i>Sediul Legației române de la Paris (1922-1930). Între aspirații și realitate</i>	333
Bogdan-Alexandru Schipor, <i>Dragoș Cotlarciuc, an (almost) unknown expert on Baltic Region at the Romanian Ministry of Foreign Affairs, 1938-1939</i>	343
Árpád Hornyák, <i>Depiction of Hungarians in 20th century Serbian history textbooks</i>	353
Geanina-Ancuța Costăș, <i>Relații culturale româno-britanice: o analiză a programului de schimburi culturale (1963-1965)</i>	369
Iana Balan, <i>Imperative politice, schimburi culturale și strategii universitare. Lectori ieșeni de limba română la Universitățile din Polonia în anii 1967-1989</i>	381
Lucica Iorga, Lucian Leuștean, <i>Tribulații în cadrul lagărului socialist: întâlnirea de la Ialta (2 august 1971), cu România personaj principal în absența (un document și câteva considerații)</i>	409
Victor Rizescu, <i>Marxism și naționalism, continuitate și ruptură. Două teme de sociologie istorică în patru etape ale istoriei românești</i>	437

<i>Recenzii și note bibliografice</i>	449
Duane W. Roller, <i>Imperiul Mării Negre. Gloria și decăderea lumii lui Mitridate cel Mare</i>, trad. Sergiu-Adrian Adam, București, Editura Humanitas, 2025, 372 p. (Alex-Marian Cornea); Martyn Rady, <i>Habsburgii. Ambiția de a stăpâni lumea</i>, traducere din limba engleză de Lia Decei, prefată de Matei Cazacu, București, Editura Corint, 2023, 585 p. (Ana-Maria-Ioana Lupășteanu); Avram Iancu – un om între oameni. <i>Lucrările Conferinței Internaționale: Avram Iancu – 200 de ani de la naștere: omul, contemporanii, epoca</i>, Deva, 9-10 mai 2024, coord. Ioan Bolovan, Ioan Sebastian Bara, Cluj-Napoca, Editura Academiei Române, Centrul de Studii Transilvane, 2024, 713 p. (Constantin Ciobanu); Pierre-Antoine Dessaux: <i>Vermicelles et coquillettes. Histoire d'une industrie alimentaire française</i>, Tours, Presses Universitaires François-Rabelais, 2023, 308 p. (Simion Călția); Carmen-Sorina Rîjnoveanu (coord.), <i>The wars of independence, diplomacy and society. New perspectives and approaches on the Great Eastern Crisis 1875-1878. Războaiele de independență, diplomație și societate. Noi perspective și abordări privind Marea Criză Orientală 1875-1878</i>, București, Editura Militară, 2023, 284 p. (Maria Cerniș); <i>Relații politice și militare româno-otomane-turce 1878-1989: documente</i>, volumul I, 1878-1938 = <i>Romanian-Ottoman-Turkish Political and Military Relations 1878-1989: documents</i>, volume I, 1878-1938, coord. Carmen-Sorina Rîjnoveanu, responsabil de vol. Manuel Stănescu, București, Editura Militară, 2023, 559 p. (Andrei Grigoraș); Eduard Andrei, Laurențiu Vlad, <i>Două istorii ale participării României la Expoziția Universală de la New York (1939-1940)</i>, Târgoviște, Cetatea de scaun, 2024, 281 p. (Mădălin Anghel); Constantin Hlihor, <i>Cu mâinile altora: România și războaiele prin intermediari în Africa (1970-1985)</i>, București, Corint, 2025, 364 p. (Teodor-Petru Bărgăoanu).	
<i>Abrevieri</i>	473

Război și propagandă în Bucovina austriacă. Misiunea lui Nathan Eidinger la București (1915)

Abstract: This paper explores how the province of Bukovina, located on the eastern frontier of the Austro-Hungarian Empire, experienced both the military and informational dimensions of the First World War. It focuses on the figure of Nathan Eidinger, a Jewish merchant from Rădăuți, who became a key intermediary for the Austro-Hungarian authorities in their propaganda efforts directed at neutral Romania between 1914 and 1916. Eidinger used his commercial and social networks to promote pro-Austrian narratives, aiming to keep Romania neutral or aligned with the Central Powers. His activities included establishing communication channels with Romanian elites, proposing economic cooperation (notably in grain exports), and influencing the Romanian press, particularly through newspapers such as “Universul” and “Adevărul”, by publishing articles emphasizing Russian atrocities in Bukovina. These media operations sought to discredit Russia and the Entente, portraying Austria-Hungary as a protector of civilization. Despite some initial success, the propaganda ultimately failed when Romania entered the war on the side of the Entente in 1916.

Keywords: Austro-Hungarian Empire; Bukovina; propaganda; diplomacy; First World War.

Izbucnirea Primului Război Mondial a marcat sfârșitul unei perioade de stabilitate pentru regiunile de frontieră ale marilor imperii. Trauma acestui conflict a fost resimțită în mod intens de populația Bucovinei, o provincie care, timp de aproape un secol și jumătate, fusese ocolită de confruntările armate directe. După cedarea părții de nord a Moldovei istorice Imperiului Habsburgic în urma Păcii de la Kuciuk-Kainargi (1774), provincia s-a bucurat de o stabilitate notabilă sub administrația austriacă. Această perioadă a generat transformări profunde în plan social-economic, etno-demografic, politic și cultural. Cu toate acestea, Cernăuțiul, situat la numai 30 de kilometri de frontiera cu Imperiul Țarist, reprezenta extremitatea estică vulnerabilă a Imperiului Austro-Ungar, aflându-se astfel într-o poziție strategică intens disputată în momentul mobilizării. Spre sfârșitul secolului al XIX-lea, Bucovina devenise un veritabil mozaic etnic și confesional. Potrivit

* Doctorandă, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, România; lupasteanu.anamariaioana@gmail.com.

ultimului recensământ austriac din 1910, populația era alcătuită în proporție de 38,4% din vorbitori de limbă ucraineană, urmați de români (34,4%) și de vorbitori de limbă germană (21,2%). Din cadrul acestui ultim grup făceau parte și comunitățile evreiești, estimate la circa 95.000 de persoane. În plus, erau reprezentate și alte minorități, precum polonezii și maghiarii, care completau diversitatea demografică a provinciei¹.

Transformându-se într-un teatru secundar de operațiuni militare, Bucovina intrase în dinamica războiului cu doi ani înaintea României. La Zalesciki, localitate situată la granița provinciei, a fost instalată Divizia 43 Infanterie, care recruta în principal soldați bucovineni. În luna august 1914, Regimentele 22 și 41 infanterie din Bucovina au fost trimise în Galiția și încadrate diviziei. Pe teritoriul Bucovinei a mai rămas doar o brigadă de infanteriști a generalului Münzel, care dispunea și de corpul de jandarmi condus de Eduard Fischer. Münzel a decis repartizarea unităților de jandarmi între Prut și Nistru, în timp ce el, împreună cu trupele sale, s-a menținut în poziții defensive la Cernăuți. La 29 august 1914, armatele ruse au declanșat un atac puternic în sectorul dintre Prut și Nistru. În fața presiunii inamice, jandarmii nu au reușit să reziste și s-au retras către partea sudică a Bucovinei. Din acel moment, comanda militară supremă în provincie a trecut în mâinile lui Eduard Fischer, care avea să joace un rol esențial în apărarea teritoriului bucovinean în lunile următoare². Acesta a fost contextul în care guvernatorul Bucovinei, contele Rudolf Meran, împreună cu întregul aparat administrativ, a fost evacuat din Cernăuți și mutat la Vatra-Dornei. Relocarea nu a vizat însă doar structurile civile ale provinciei, ci și componentele militare. Comanda Jandarmeriei, alături de Consiliul de Război, și-au stabilit sediul la Rădăuți, transformând orașul într-un punct strategic important pentru coordonarea rezistenței și administrarea provinciei³.

La 2 septembrie 1914, armata rusă a ocupat însă orașul Cernăuți, marcând astfel prima intrare a trupelor țariste pe teritoriul bucovinean. În această perioadă, colonelul Eduard Fischer se afla cu forțele sale pe malul drept al Siretului. După confruntări desfășurate la Tereblecea, Oprișeni, Tărășeni și Bărlințe, trupele ruse s-au retras, la mijlocul lunii octombrie, permițând reocuparea Cernăuțiului de către armata austro-ungară. Dar situația militară s-a schimbat din nou la 12 noiembrie 1914, când ofensiva rusă declanșată în sectorul Sneatin a condus nu doar la o nouă ocupare a Cernăuțiului, ci și la extinderea controlului asupra Sucevei și Câmpulungului. Această a doua ocupație s-a menținut până în februarie 1915, când o nouă ofensivă austro-ungară lansată din zona Vatra-Dornei a reușit să recupereze

¹ Constantin Ungureanu, *Bucovina în timpul Primului Război Mondial. Proiecte de dezmembrare teritorială*, în *RIM*, 2014, nr. 3 (99), p. 120-138.

² Teodor Balan, *Bucovina în Primul Război Mondial*, extras din *CC. Buletinul Institutului de Istorie și Limbă de la Universitatea din Cernăuți*, Cernăuți, VI, 1929, p. 6.

³ Marian Olaru, *Bucovina în Primul Război Mondial (1914-1918) în Istoria Bucovinei: perspective și împliniri*. Volum dedicat împlinirii a 30 de ani de la înființarea Institutului „Bucovina”, Suceava, Editura Universității „Ștefan cel Mare”, 2022, p. 436.

întreg teritoriul provinciei. După o perioadă de relativă acalmie, armatele ruse au încercat să recucerească Bucovina în iunie 1916. Armata țaristă a reintrat în provincie, reușind să instituie o nouă ocupație militară. Abia retragerea armatei ruse de pe front, în urma Revoluției bolșevice din 1917, a deschis calea pentru restabilirea controlului austro-ungar asupra Bucovinei, care a fost menținut până la 11 noiembrie 1918, data armistițiului din Franța care a pus capăt oficial războiului⁴.

În tot acest timp popoarele Austro-Ungariei, implicit românii bucovineni, participau la conflictul militar pe fronturile deschise împotriva puterilor Antantei. Paralel cu mișcările de trupe, decidenții austro-ungari au decis ca în spatele cortinei sa mai întrețină și un alt tip de război, am spune la fel de important, și anume cel al propagandei. Expectativa militară a României adoptată la Consiliul de Coroană din 21 iulie/3 august 1914, în ciuda constrângerilor unui tratat politic parafat în 18/30 octombrie 1883 cu Austro-Ungaria (reînnoit apoi în 1892, în 1896, în 1902, ultima oară chiar în ianuarie 1913), crease nemulțumire în cercurile politice de la Viena. Ca să schimbe poziția rigidă și nesatisfăcătoare a Bucureștiului, Monarhia Dualistă a căutat soluții noi, cu sprijinul unor bucovineni, folosindu-se de propagandă. Când Ottokar Czernin, ministrul plenipotențiar al Austro-Ungariei la București, i-a cerut colonelului de jandarmi Eduard Fischer să îi recomande pe cineva priceput în acțiuni de spionaj și propagandă, acesta l-a numit pe Nathan Eidinger, un evreu care „avea un devotament voluntar, abnegativ și entuziast față de patrie, cu legături strânse și extinse în România, cunoscând forțele care lucrează acolo, dar care are și o capacitate neobișnuit de ascuțită de a observa și de a judeca”⁵.

Problematica prezentării lui Nathan Eidinger, precum și a rolului jucat în cadrul propagandei Dublei Monarhii, presupune o contextualizare atentă a momentului în care numele său a intrat în atenția autorităților de la Viena. În această privință, analiza noastră se fundamentează pe documentele păstrate în diverse fonduri arhivistice externe, dar și interne, care permit observarea mijloacelor utilizate propagandistic de Austro-Ungaria pentru a recâștiga bunăvoința unui fost aliat de încredere în perspectiva războiului cu Rusia.

Născut la 18 decembrie 1879, în Siret, Nathan Eidinger s-a mutat împreună cu familia în localitatea Bădeuți, în apropierea orașului Rădăuți, unde a beneficiat de o educație tradițional evreiască, pe care a păstrat-o de-a lungul întregii vieți. La vârsta de 21 de ani s-a căsătorit cu Bertha Fischler, provenită dintr-o familie de negustori din Vatra Moldoviței. Împărtășind aceeași origine socială și economică, Eidinger a urmat și el o carieră în comerț, activând inițial ca negustor de cereale la Rădăuți, iar ulterior la Cernăuți. Cu aprobarea Comitetului Regional al Bucovinei, s-a implicat în recrutarea de muncitori agricoli din Bucovina și Galiția pentru marii proprietari funciari din România. Această activitate i-a permis nu doar să dobândească o cunoaștere aprofundată a vieții economice românești, ci și să

⁴ Teodor Balan, *op. cit.*, p. 7.

⁵ ANR, Fond Casa Regală, dosar 36/1917, *Eidinger, Nataniel, Belohnungsantrag (Cerere de recompensă)*, Res. Nr. 40, Viena, 6 ianuarie 1917.

stabilească relații directe cu marii latifundiași și cu mediile financiare din România. După atentatul de la Sarajevo din 28 iunie 1914, Eidinger a prezentat colonelului Fischer, comandantul jandarmeriei din Cernăuți, un plan menit să asigure, printr-o serie de măsuri, menținerea neutralității României. La recomandarea acestuia, Eidinger s-a deplasat la Viena, pentru a expune proiectul în fața guvernului austriac. Planul viza stimularea interesului economic al României față de Puterile Centrale, prin crearea unor condiții avantajoase de export către Austro-Ungaria și Germania⁶.

Potrivit unei telegrame a contelui Ottokar Czernin din 29 septembrie 1914, colonelul Fischer – avansat ulterior la gradul de general și decorat cu ordinul „Maria Tereza”, cea mai înaltă distincție militară a Imperiului⁷ – l-ar fi trimis pe Eidinger la Viena pentru a transmite verbal informații privind situația din România. Într-un raport ulterior, colonelul îl caracteriza pe acesta drept „o persoană foarte bine informată în legătură cu realitățile politice românești”⁸. Astfel, la solicitarea emisă prin intermediul colonelului Fischer, Eidinger a fost primit la 12 octombrie 1914 de ministrul austro-ungar de Externe. În lipsa unor însemnări scrise referitoare la această întrevedere, conținutul discuțiilor nu poate fi reconstituit cu exactitate. Totuși, analiza ulterioară a colaborării lui Eidinger cu autoritățile de politică externă ale Vienei indică faptul că acesta a fost perceput și utilizat ca un pivot strategic al Monarhiei Dualiste în spațiul românesc. Locul lui Eidinger în colaborarea cu autoritățile austro-ungare în primii ani ai războiului a fost acela de intermediar, agent de încredere, expert capabil să ofere evaluări pertinente asupra situației politice și economice din România. Într-o telegramă din 12 februarie 1915, Ottokar Czernin sublinia calitatea și acuratețea informațiilor furnizate de Eidinger, considerându-le demne de încredere⁹. Detaliile privind rolul și sarcinile lui Nathan Eidinger în susținerea propagandei pro-austriece anterioare izbucnirii Marelui Război sunt consemnate într-o corespondență datată 21 noiembrie 1918, semnată de Ottokar Czernin, prin care acesta își exprima și gratitudinea pentru serviciile aduse. Prin evaluarea competentă a situației politice din România, el a contribuit în mare măsură la prelungirea neutralității Bucureștiului în lunile critice din 1915 când presiunile opoziției intervenționiste crescuseră exponențial ca urmare a intrării Italiei în război. Eidinger ar fi insitat în permanență ca populația de naționalitate română din părțile românești ocupate de trupele imperiale să beneficieze de o atenție specială și tot el ar fi anticipat pericolul care amenința

⁶ Leo Baeck Institute, Nathan Eidinger Collection, AR 7033, Box 1, Folder 4, *Manuscripts and clippings about Nathan Eidinger, 1962-1976*, https://archives.cjh.org/repositories/5/archival_objects/734012 [01.09.2025].

⁷ Marian Olaru, *op. cit.*, p. 437.

⁸ Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA), Politisches Archiv (PA), Liasse Krieg 6c-s, Rumänien, 1914-1917, Karton 884, *Information über Rumänien*, Res. Nr. 1660, Viena, 29 septembrie 1914.

⁹ ÖStA, PA, Liasse Krieg 6c-s, Rumänien, 1914-1917, Karton 884, *Telegramm von Ottokar Graf Czernin*, nr. 9990, București, 12 februarie 1915.

bancnotele austro-ungare în România, luând împreună cu Czernin măsurile cerute pentru stabilitatea în materie de politică monetară¹⁰.

Nathan Eidinger nu s-a remarcat numai prin cunoașterea detaliată a realităților politice din România, ci și prin implicarea directă în organizarea aprovizionării armatei austro-ungare cu produse alimentare românești. Profitând de experiența câștigată ca negustor, el i-a înaintat lui Czernin o ofertă comercială care, prin intermediul unei telegrame oficiale, a ajuns și în atenția baronului Istvan Burian von Rajecz, ministrul de Externe al Austro-Ungariei. Proiectul Eidinger prevedea constituirea unei societăți comerciale specializate în achiziționarea de cereale din România, menită să asigure, printr-un mecanism organizat, aprovizionarea Germaniei și Austro-Ungariei cu recolta anului 1915. În planul prezentat, el detalia atât cerințele logistice și administrative necesare implementării, cât și posibilele consecințe economice și politice ale unei asemenea inițiative. Propunerea trebuie înțeleasă în contextul incertitudinii politice din 1915, când România încă oscila între cooperarea cu Antanta și cea cu Puterile Centrale. Înființarea unei societăți de achiziție nu reprezenta doar o soluție economică, ci și un instrument de influență politică, în măsura în care comerțul cu cereale putea orienta poziția României în favoarea sau în defavoarea Puterilor Centrale¹¹. În acest cadru, s-a conturat necesitatea constituirii unei comisii speciale pentru negocierea livrărilor de cereale formată din delegați din România și reprezentanții Germaniei și Austro-Ungariei. Nathan Eidinger s-a implicat activ în aceste discuții, angajându-se să obțină sprijinul unor personalități influente în România, dispuse să vină la Berlin și Viena cu scopul de a solicita Puterilor Centrale achiziționarea recoltei românești. O astfel de inițiativă căuta să răspundă pe de o parte intereselor economice ale Monarhiei Dualiste, iar pe de altă parte aspirației României de a-și diversifica și consolida relațiile comerciale, inclusiv cu state aflate în tabăra inamică. Eidinger a reușit să ducă la bun sfârșit acest proiect, reunind 12 membri care au constituit comisia, alături de trimisul k.u.k, baronul Stârcea. Aceștia s-au deplasat la Viena pentru a discuta detaliile transportului cerealelor. Inițiativa s-a bucurat și de o prezentare favorabilă în presa românească germanofilă, vorbindu-se laudativ despre ea în ziarele precum „Steagul”, susținut de Alexandru Marghiloman, și în „Moldova”, gazeta de propagandă editată de Petre P. Carp¹².

Cea mai semnificativă intervenție a lui Nathan Eidinger în afacerile românești s-a axat pe domeniul influențării presei. După eliberarea Bucovinei de sub ocupația rușilor, Eidinger a primit misiunea de a organiza acțiuni de propagandă pe teritoriul României neutre. Într-o telegramă din 20 februarie 1915,

¹⁰ Leo Baeck Institute, Nathan Eidinger Collection, AR 7033, Box 1, Folder 1, *Letters from Ottokar Czernin to Nathan Eidinger and Neue Freie Presse, 1918-1928*, https://archives.cjh.org/repositories/5/archival_objects/734009 [01.09.2025].

¹¹ ÖStA, PA, Liasse Krieg 6c-s, Rumänien, 1914-1917, Karton 884, *Unterbreitung eines Berichtes Herrn N. Eidingers (Prezentarea unui raport a domnului N. Eidinger)*, București, 16 mai 1915.

¹² ÖStA, PA, Liasse Krieg 6c-s, Rumänien, 1914-1917, Karton 884, *Telegramm von Graf Czernin*, nr. 4428, București, 27 octombrie 1915.

Ottokar Czernin menționa că Eidinger „publică zilnic în ziarele ostile care se opun intrării României în război”, subliniind în special eficiența demersurilor sale în cadrul aparițiilor cotidianului „Adevărul”. Implicarea în presa românească a vremii precedase desemnarea lui oficială în calitate de „confident” al lui Czernin. Eidinger a stimulat presa românească să publice relatări provenite din Bucovina, care descriau atrocitățile comise de trupele rusești în perioada ocupației, în special în satele de la granița cu România. Un exemplu elocvent îl constituie articolul intitulat *S-au comis sau nu atrocități în Bucovina?*, apărut în cotidianul „Universul” la 26 martie 1915. Textul, pe care Czernin l-a tradus și l-a transmis baronului Brian, reprezenta primul rezultat vizibil al activității lui Eidinger în presa românească. Capacitatea lui de a câștiga sprijinul unuia dintre cele mai importante ziare din România confirmă un succes semnificativ al misiunii propagandistice ce îi fusese încredințată.

Articolul publicat în „Universul” conținea o serie de mărturii privind atrocitățile comise de armata rusă în Bucovina, prezentată metaforic drept „grădina lui Ștefan cel Mare”, în ideea de a impresiona publicul românesc. Deși aceste relatări au fost ulterior contestate ca fiind informație manipulată, menită să îndepărteze România de Rusia, presa românească a selectat și a prezentat exemple individuale, bogate în detalii de cruzime. Impactul a fost suficient de puternic pentru ca ziarul „Înainte” să propună constituirea unei comisii de anchetă menite să verifice pe teren veridicitatea acestor informații. Comisia parlamentară românească a călătorit în Bucovina, unde a fost întâmpinată favorabil de ofițerii Dublei Monarhii, mulți vorbitori de limbă română, ceea ce a facilitat contactul direct cu realitatea. Vizitând satele afectate, membrii comisiei au avut ocazia să constate distrugerile materiale și să consemneze relatările localnicilor, descriind cu „tristețe și dezolare” moșiile devastate, fermele incendiate și persoanele agresate de trupele ruse¹³. După întoarcerea în țară, membrii comisiei au organizat conferințe publice în care au expus atrocitățile constatate, contribuind la consolidarea unei imagini negative a Rusiei și, în același timp, la promovarea unei percepții favorabile față de autoritățile Monarhiei Dualiste, care prezentau deschidere și transparență. Prin intermediul relațiilor lui Nathan Eidinger cu presa din București, ziarele românești au continuat să publice articole ce argumentau că România nu ar trebui să se alieze cu „o putere barbară” precum Rusia.

Pentru Eidinger, presa constituia un instrument esențial de influență, motiv pentru care a propus chiar înființarea la Cernăuți a unui ziar românesc cu orientare pro-guvernamentală. Inițiativa fost însă respinsă de către președintele regional, contele Meren, care a argumentat că existau deja publicații suficiente cu rol similar: „Foaia poporului” editată de dr. Aurel Onciul și orientată spre un discurs patriotic, respectiv „Viața nouă” redactată de deputații Popovici și Serbu. În aceste condiții, Eidinger a optat pentru utilizarea presei deja existente în acțiuni de

¹³ ÖStA, PA, Liasse Krieg 6c-s, Rumänien, 1914-1917, Karton 884, *Wurden oder nicht in der Bukowina Greuelthaten verübt? (Acțiune Eidinger)*, București, 26 martie 1915.

propagandă, putând solicita mai multe exemplare pe care să le distribuie în România. În acea perioadă, Nathan Eidinger considera esențială contracararea informațiilor apărute în presa românească referitoare la situația Mitropolitului Vladimir Repta (Arhiepiscop al Cernăuților și Mitropolit al Bucovinei și Dalmației din 1902 până la moartea sa). Mitropolitul Repta era o figură centrală în viața bisericească, politică și administrativă a Bucovinei, fiind cel mai înalt ierarh ortodox român din Imperiul Austro-Ungar. Prin urmare, soarta sa avea o semnificație simbolică majoră pentru opinia publică din România. Necesitatea unui răspuns era determinată de apariția articolului *Martirii români bucovineni*, semnat de dr. Ioan Grămadă, în care se afirma că mitropolitul Repta ar fi fost luat „prizonier” de către autoritățile austriece la Dorna. În România, circula intens versiunea conform căreia ierarhul fusese îndepărtat forțat din scaunul mitropolitan, în paralel cu acuzațiile că austrieii ar fi confiscat inclusiv fondurile Bisericii¹⁴. O astfel de interpretare, propagată în presa românească putea afecta imaginea administrației Dublei Monarhii și relațiile ei cu opinia publică din România. De aceea, Edinger a pledat pentru formularea unui contra-discurs în presă, care avea scopul să atenueze percepția negativă și să redea legitimitatea autorităților imperiale în raport cu instituțiile ortodoxe bucovinene.

Influența lui Nathan Eidinger s-a resimțit și în alte materiale publicate în cotidianul „Universul”. În numărul 123 din 6 mai 1915 a apărut articolul *Italia și România*, redactat de liberalul Ion Pencescu, în care autorul pleda împotriva intrării României alături de Italia în război și susținea menținerea neutralității în acest context. Contele Ottokar Czernin a remarcat valoarea propagandistică a textului, fiind de părere că acesta ar putea fi reprodus cu folos și folosit în presa italiană, ca argument în favoarea neutralității României¹⁵. Tot în „Universul”, în numărul 126 din 9 mai 1915, a fost publicat articolul *Un interviu interesant* cu un anume domn P., personaj din cercurile diplomației ruse, posibil Poklewsky-Koziell, ministrul plenipotențiar al Rusiei la București. În acest text era exprimată poziția fermă a rușilor împotriva aparițiilor românești, considerate ca fiind „exagerate”. Rusia nu era dispusă să discute cu România problema Bucovinei, întrucât „s-a vărsat prea mult sânge rusesc pe acest teritoriu pentru a fi cedat unui alt stat”¹⁶.

Articolele cu tentă propagandistică publicate în ziarul „Universul” nu se limitau la exemplele amintite anterior. În numărul 128 din 11 mai 1915 a apărut articolul *Politica rusească*, un text care relua și consolida ideile vehiculate anterior în paginile ziarului. Articolul afirma că Rusia nu era dispusă să facă nici un fel de concesiuni în privința Bucovinei și că Banatul urma să fie rezervat Serbiei. Prin formulările sale, articolul contribuia la construirea unei imagini profund negative a Rusiei, prezentată drept dușman al țării, care „ne vorbește de sus”, având ca scop

¹⁴ ÖStA, PA, Liasse Krieg 6c-s, Rumänien, 1914-1917, Karton 884, *Bukowinaer rumänische Märtyrer*.

¹⁵ ÖStA, PA, Liasse Krieg 6c-s, Rumänien, 1914-1917, Karton 884, *Unterbreitung eines Artikels des Universul (Prezentarea unui articol din ziarul Universul)*, București, 18 mai 1915.

¹⁶ „Universul”, nr. 126, 9 mai 1915.

„unificarea lumii slave”¹⁷. Aceste articole făceau parte dintr-o strategie mai amplă, menită să submineze încrederea opiniei publice românești în Rusia, implicit și în alianța cu Antanta.

Pe lângă discursul susținut de presa vremii, propagandă pro-austriacă a fost promovată și prin lucrări cu caracter publicistic, precum broșura „Din barbariile rusești. Pe aici au trecut rușii. Grozăviile armatei țarului în Bucovina. Cu ilustrațiuni. Notele unui gazetar drumeț”. Această lucrare, menită să sprijine aceeași direcție ideologică, a fost semnată de C. I. Dicescu, jurnalist și redactor la publicația bucureștenă „Rațiunea. Revistă liberă de cugetare” (al cărei număr din 1 octombrie 1911 este cunoscut). Textul, de fapt o avancronică a unui raport destinat Biroului Internațional al Păcii de la Berna, avea ca obiect prezentarea unor preținse atrocități săvârșite de trupele țariste pe teritoriul Bucovinei. Narațiunea incrimina în special comportamentul cazacilor, care – potrivit autorului și „martorilor oculari” invocați – i-ar fi vizat mai întâi pe evrei, pentru ca ulterior să extindă actele de violență asupra populației rurale, prin jafuri și agresiuni sexuale. Relatarea este completată de descrieri dramatice și de ilustrații ce surprind sate pustiite, însă ansamblul rămâne mai puțin convingător atunci când este vorba despre dimensiunea umană a tragediei. În realitate, mărturiile colectate exprimau mai degrabă dorința locuitorilor de a-și expune condițiile de viață precare și abuzurile îndurate sub administrația rusească, decât de a furniza un tablou obiectiv al evenimentelor.

Acțiunea propagandistică desfășurată în România a fost apreciată favorabil. Alfred Günther, directorul societății petroliere Steaua Română – care activa în realitate ca agent de informații – nota că întreaga operațiune se dovedise „un veritabil succes”. Cu toate acestea, rezultatele pe termen lung s-au dovedit limitate, întrucât România a ales, pe 27 august 1916, să intre în război alături de Antantă, ceea ce a compromis definitiv eficiența propagandei pro austriece. În ceea ce îl privește pe Nathan Eidinger, datele disponibile după acest moment decisiv rămân fragmentare. Se cunoaște totuși că în 1917 contele Ottokar Czernin a fost interpellat de către Gottfried, Prinț de Hohenlohe-Langenburg, delegatul general al comandamentului suprem al Frontului de Est (Oberbefehlshaber Ost), în legătură cu oportunitatea continuării colaborării cu Eidinger. Acestuia i-ar fi putut reveni misiunea de a identifica modalități de transport relevante, precum și de a raporta asupra cantităților de cereale și de animale ascunse de populația românească, având în vedere rețeaua sa de contacte și cunoașterea aprofundată a realităților locale¹⁸.

Un articol publicat în ziarul „Die Stimme” sub titlul *Wer war Nathan Eidinger?* urmărea parcursul acestuia de la izbucnirea Primului Război Mondial. În pofida relațiilor relativ cordiale dintre reprezentanțele diplomatice germane și austro-ungare la București, ambele au fost surprinse de declarația de război din 1916 a României. În acel context, Eidinger, împreună cu câțiva dintre colaboratorii săi, a fost constrâns să rămână în sediul legației austro-ungare. Abia după o

¹⁷ „Universul”, nr. 128, 11 mai 1915.

¹⁸ ANR, Fond Casa Regală, dosar 36/1917, *Eidinger, Nataniel, Belohnungsantrag (Cerere de recompensă)*, Res. Nr. 40, Viena, 6 ianuarie 1917.

perioadă mai îndelungată a putut părăsi România, alături de ambasador și de întregul personal diplomatic, într-un tren special pus la dispoziție de guvernul român, călătorie care s-a încheiat după câteva săptămâni, prin intermediul unei rute ce traversa Suedia¹⁹. După întoarcerea la Viena, odată cu numirea contelui Ottokar Czernin în funcția de ministru de Externe al Austro-Ungariei, Eidinger și-a menținut poziția privilegiată, fiind păstrat în continuare ca om de încredere în cercul apropiat al ministrului²⁰. În timpul tratativelor de pace dintre România și Puterile Centrale, Nathan Eidinger și-a asumat un rol activ în susținerea intereselor comunității evreiești din Bucovina. El a transmis un memorandum redactat și semnat de dr. Mayer Ebner și dr. Markus Krämer, în numele Organizației Sioniste din Bucovina, prin care se solicita recunoașterea și garantarea drepturilor civile și național-culturale pentru evreii din România²¹. Începând din luna noiembrie 1918 și până la sfârșitul anului 1920, într-o perioadă marcată de activitatea Consiliului Național Evreiesc și de întoarcerea foștilor combatanți în Bucovina, impregnată de dificultățile reintegrării acestora, la care se adăugau problemele cu care se confruntau comunitățile evreiești, conștiente de riscurile politice generate de relația cu noile autorități românești, s-au desfășurat ample procese de reconstrucție a organizațiilor și instituțiilor național-evreiești sau sioniste. Nathan Eidinger s-a implicat constant, fiind prezent în aproape toate inițiativele majore, manifestând o disponibilitate care i-a atras recunoștința și aprecierea contemporanilor. Destinul lui a cunoscut însă un epilog tragic în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Capturat și internat de autoritățile germane în Franța ocupată, Eidinger a fost eliberat abia spre finalul conflagrației. Starea sa de sănătate, grav afectată atât fizic, cât și psihic, s-a agravat la sosirea în București, unde a decedat²².

Luptele din Primul Război Mondial s-au purtat evident pe două importante planuri: beligeranții s-au folosit de tehnologie și de forța armelor, dar și de puterea formidabilă a cuvântului, convertită în acțiuni de propagandă. Țările neutre au constituit ținta predilectă a retoricii intervenționiste a marilor puteri, întrucât fiecare aliat câștigat, oricât de mic, putea înclina balanța puterii în desfășurarea conflictului, mai ales atunci când se afla într-o zonă strategică sensibilă precum România. Implicarea Bucovinei în război a făcut ca locuitorii acestei provincii să fie puși în fața unor decizii majore, însă în spatele opțiunilor s-a aflat mereu o zgomotoasă retorică propagandistică. Experiența acumulată în primii ani ai conflagrației și percepțiile legate de beneficiile ori dezavantajele menținerii administrației austro-ungare îi transformau pe bucovineni în promotori credibili ai unei imagini favorabile sau ostile Austro-Ungariei în România. În acest context,

¹⁹ Ottokar Czernin, *Im Weltkrieg*, verlegt bei Ullstein&Co, Berlin und Wien, 1919. Vezi capitolul IX, *Rumänien*, p. 101-147. Despre colonia sechestrată la legația din București și întoarcerea personalului în Austro-Ungaria, informații la p. 131 și p. 137-138.

²⁰ Dr. Meier Teich, *Wer war Nathan Eidinger*, *Die Stimme*, nr. 241, Februarie-Martie 1970, p. 21.

²¹ Dr. Hermann Sternbeg, *Erinnerung an Nathan Eidinger*, *Die Stimme*, nr. 153, Octombrie-Noiembrie 1962, p. 2.

²² Dr. Meier Teich, *op. cit.* p. 21.

autoritățile de la Viena recrutau agenți capabili să propage subtil în țările vecine cauza Monarhiei. Unul dintre aceștia a fost Natan Eidinger. Stabilindu-și conexiuni în România și Bucovina și având acces la informații de interes pentru Puterile Centrale, acesta și-a folosit influența pentru a atrage personalități românești de partea Austro-Ungariei și Germaniei, devenind astfel un pion important pentru narațiunea propagandistică răspândită pe teritoriul românesc. Eșecul final al acestei campanii poate fi explicat prin mai multe cauze. În primul rând, convingerea eronată a Vienei în stabilitatea alianței politice cu România a jucat un rol decisiv. Până la atentatul de la Sarajevo și în preziua declanșării ostilităților militare, nici în România și nici în Bucovina nu s-au înregistrat inițiative propagandistice serioase din partea guvernului austro-ungar. Alianța cu România din 1883 fusese înțeleasă de Austro-Ungaria ca o garanție suficientă a păstrării orientării politice a Bucureștiului, ceea ce explică lipsa unei campanii de presă susținute în anii anteriori războiului. Abia în luna octombrie 1914 s-a înființat „Agenția Româno-Germană de Informațiuni”, destinată să distribuie în România știri provenind de la Berlin prin intermediul broșurilor, ziarelor și al materialelor tipărite²³. Această îndelungată percepție a afectat la Viena planificarea acțiunilor propagandistice în România, determinând schimbări majore de discurs politic după cum demonstrează însuși cazul lui Eidinger. Dacă între anii 1914-1915 Viena spera încă la intrarea României în război alături de Puterile Centrale, ulterior obiectivul principal a devenit menținerea neutralității favorabile și îndepărtarea atenției opiniei publice de la oferta Antantei.

Politica balcanică a Austro-Ungariei a generat și ea un climat ostil în rândul opiniei publice românești. Orientarea „bulgarofilă” de după cel de-al Doilea Război Balcanic, încurajată de ministrul de Externe, Leopold von Berchtold, a trezit nemulțumiri puternice la București. Starea românilor din teritoriile sub stăpânirea austro-ungară (inclusiv a celor din Bucovina, confrunțați cu politici de deznaționalizare) a preocupat intens guvernele românești. Degradarea constantă a reprezentărilor naționale constituia un factor de tensiune permanent. La izbucnirea Primului Război Mondial se poate estima că o bună parte a opiniei publice românești se opunea obiectivelor Vienei, ceea ce făcea ca propaganda pro-austriacă și pro-germană să fie nevoită să contracareze prejudecăți bine consolidate.

În aceste condiții, războiul propagandistic din România a fost primul pierdut de Puterile Centrale pe frontul neutralității din Răsărit. Argumentul cheie al acestei ineficiente narațiuni – prezentarea Rusiei ca o putere barbară și portretizarea țarismului ca aliat instabil – s-a frânt în coliziunea cu obligația sacră a românilor de a-și „elibera” frații din Ardeal de sub dominația austro-ungară. Dezideratul național s-a dovedit de fapt mai puternic decât alt gen de mesaje propagandistice și a constituit factorul decisiv care a reorientat România către Antantă.

²³ Claudiu Lucian Topor, *Germania și neutralitatea României (1914-1916). Studii istorice*, Iași, Editura Universității Alexandru Ioan Cuza, 2017, p. 174.

ABREVIERI

<i>AARMSI</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice
<i>AARMSL</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Literare
<i>AARPAD</i>	= „Analele Academiei Române”, seria II, București, 1879-1916
<i>AA.SS.</i>	= <i>Acta Sanctorum</i> , ed. Bollandisti, III ^a ediție, Parigi 1863-1870
<i>AB</i>	= Arhivele Basarabiei
<i>ACNSAS</i>	= Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității
<i>AE</i>	= L'Année Epigraphique, Paris
<i>AIR</i>	= Arhiva Istorică a României
<i>AIAC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj
<i>AIIAI</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>AIIC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Cluj
<i>AIINC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Națională, Cluj
<i>AIIX</i>	= Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>ALIL</i>	= Anuarul de Lingvistică și Istorie Literară, Iași
<i>ALMA</i>	= <i>Archivum Latinitatis Medii Aevi</i> . Genève.
<i>AM</i>	= Arheologia Moldovei, Iași
<i>AMAE</i>	= Arhiva Ministerului Afacerilor Externe
<i>AmAnthr</i>	= American Anthropologist, New Series, Published by Wiley on behalf of the American Anthropological Association
<i>AMM</i>	= Acta Moldaviae Meridionalis, Vaslui
<i>AMMB</i>	= Arhiva Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași
<i>AMN</i>	= Acta Musei Napocensis
<i>AMR</i>	= Arhivele Militare Române
<i>AMS</i>	= Anuarul Muzeului din Suceava
<i>ANB</i>	= Arhivele Naționale, București
<i>ANC</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Cluj
<i>ANSMB</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Municipiului București
<i>ANG</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Galați
<i>ANI</i>	= Arhivele Naționale, Iași
<i>ANIC</i>	= Arhivele Naționale Istorice Centrale
<i>ANR-Cluj</i>	= Arhivele Naționale, Cluj-Napoca
<i>ANR-Sibiu</i>	= Arhivele Naționale, Sibiu
<i>ANRM</i>	= Arhivele Naționale ale Republicii Moldova, Chișinău
<i>ANRW</i>	= Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, Berlin-New York
<i>ANSMB</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Municipiului București
<i>ANV</i>	= Arhivele Naționale, Vaslui
<i>AO</i>	= Arhivele Olteniei
<i>AP</i>	= Analele Putnei
<i>APH</i>	= Acta Poloniae Historica, Varșovia
<i>AqLeg</i>	= <i>Aquila Legionis. Cuadernos de Estudios sobre el Ejército Romano</i> , Salamanca
<i>AR</i>	= Arhiva Românească
<i>ArchM</i>	= Archiva Moldaviae, Iași
<i>ArhGen</i>	= Arhiva Genealogică
„Arhiva”	= „Arhiva”. Organul Societății Științifice și Literare, Iași
<i>ArhMold</i>	= Arheologia Moldovei

ASRR	= Arhiva Societății Române de Radiodifuziune
AȘUI	= Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași
ATS	= Ancient Textile Series, Oxbow Books, Oxford și Oakville
AUAIC	= Arhiva Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
AUB	= Analele Universității „București”
BA	= <i>Biblioteca Ambrosiana</i> , Roma, Città Nuova Editrice
BAR	= Biblioteca Academiei Române
BArchB	= Bundesarchiv Berlin
BAR int. ser.	= British Archaeological Reports, International Series
BBRF	= Buletinul Bibliotecii Române din Freiburg
BCIR	= Buletinul Comisiei Istorice a României
BCMI	= Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice
BCU-Iași	= Biblioteca Centrală Universitară, Iași
BE	= Bulletin Epigraphique
BF	= Byzantinische Forschungen, Amsterdam
BJ	= Bonner Jahrbücher, Bonn
BMI	= Buletinul Monumentelor Istorice
BMIM	= București. Materiale de istorie și muzeografie
BNB	= Biblioteca Națională București
BNJ	= Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher
BOR	= Biserica Ortodoxă Română
BS	= Balkan Studies
BSNR	= Buletinul Societății Numismatice Române
ByzSlav	= Byzantinoslavica
CA	= Cercetări arheologice
CAI	= Caiete de Antropologie Istorică
CartNova	= <i>La ciudad de Carthago Nova 3: La documentación epigráfica</i> , Murcia
CB	= Cahiers balkaniques
CBI	= <i>Der römische Weihebezirk von Osterburken. Corpus des griechischen und lateinischer Beneficiärer – Inschriften des Römischen Reiches</i> , Stuttgart
CC	= Codrul Cosminului, Suceava (ambele serii)
CCAR	= Cronica cercetărilor arheologice din România, CIMEC, București
CCh	= <i>Corpus Christianorum</i> , Turnhout
CChSG	= <i>Corpus Christianorum. Series Graeca</i>
CCSL	= <i>Corpus Christianorum Series Latina</i> , Turnhout, Brepols
CDM	= <i>Catalogul documentelor moldovenești din Arhivele Centrale de Stat</i> , București, vol. I-V; supl. I.
CDȚR	= <i>Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului</i> , București, vol. II-VIII, 1974-2006
Chiron	= Chiron: Mitteilungen der Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts, 1971
CI	= Cercetări istorice (ambele serii)
CIL	= <i>Corpus Inscriptionum Latinarum</i> , Berlin
CL	= Cercetări literare
CLRE	= <i>Consuls of the Later Roman Empire</i> , eds. R. S. Bagnall, A. Cameron, S. R. Schwartz, K. A. Worp, Atlanta, 1987
CN	= Cercetări Numismatice
CNA	= Cronica Numismatică și Arheologică, București
CSCO	= <i>Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium</i> , Louvain
CSEA	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiae Aquileiensis</i> , Roma, Città Nuova Editrice
CSEL	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum</i> , Wien, De Gruyter
CSPAMI	= Centrul de Studii și Păstrare a Arhivelor Militare Centrale, Pitești
CT	= Columna lui Traian, București

<i>CTh</i>	= <i>Codex Theodosianus</i> . Theodosiani, Libri XVI cum constitutionibus Sirmondianis, I, edidit adsumpto apparatu P. Kruegeri, Th. Mommsen, Hildesheim, 1970-1971
<i>Cv.L</i>	= Convorbiri literare (ambele serii)
„ <i>Dacia</i> ”, <i>N.S.</i>	= Dacia. Nouvelle Série, Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București
<i>DGAS</i>	= Direcția Generală a Arhivelor Statului
<i>DI</i>	= Diplomatarium Italicum
<i>DIR</i>	= <i>Documente privind istoria României</i>
<i>DIRRI</i>	= <i>Documente privind Istoria României. Războiul pentru Independență</i>
<i>DOP</i>	= Dumbarton Oaks Papers
<i>DTN</i>	= <i>Din trecutul nostru</i> , Chișinău
<i>DRH</i>	= <i>Documenta Romaniae Historica</i>
<i>EB</i>	= Études Balkaniques
<i>EBPB</i>	= Études byzantines et post-byzantines
<i>EDCS</i>	= <i>Epigraphik-Datenbank Clauss-Slaby</i> (http://www.manfredclauss.de/)
<i>EDR</i>	= <i>Epigraphic Database Roma</i> (http://www.edr-edr.it/default/index.php)
<i>EpigrAnat</i>	= Epigraphica Anatolica, Münster
<i>ERAsturias</i>	= F. Diego Santos, <i>Epigrafia Romana de Asturias</i> , Oviedo, 1959.
<i>EuGeSta</i>	= <i>Journal of Gender Studies in Antiquity</i>
<i>Gerión</i>	= Gerión. Revista de Historia Antigua, Madrid
<i>GB</i>	= Glasul Bisericii
<i>GCS</i>	= <i>Die Griechischen Christlichen Schriftsteller</i> , Leipzig, Hinrichs, 1897-1969
<i>GLK</i>	= <i>Grammatici Latini Keil</i>
<i>HEp</i>	= <i>Hispania Epigraphica</i> , Madrid
„ <i>Hierasus</i> ”	= <i>Hierasus</i> . Anuarul Muzeului Județean Botoșani, Botoșani
<i>HM</i>	= Heraldica Moldaviae, Chișinău
<i>HU</i>	= Historia Urbana, Sibiu
<i>HUI</i>	= Historia Universitatis Iassiensis, Iași
<i>IDR</i>	= <i>Inscripțiile din Dacia romană</i> , Bucurști-Paris
<i>IDRE</i>	= <i>Inscriptions de la Dacie romaine. Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie</i> , I-II, Bucarest, 1996, 2000
<i>IGLN</i>	= <i>Inscriptions grecques et latines de Novae</i> , Bordeaux
<i>IGLR</i>	= <i>Inscripțiile grecești și latine din secolele IV-XIII descoperite în România</i> , București, 1976
<i>IILPecs</i>	= <i>Instrumenta Inscripta Latina. Das römische Leben im Spiegel der Kleininschriften</i> , Pecs, 1991
<i>ILAlg</i>	= <i>Inscriptions latines d'Algérie</i> , Paris
<i>ILB</i>	= <i>Inscriptiones Latinae in Bulgaria repertae. Inscriptiones inter Oescum et Iatrum repertae</i> , Sofia, 1989
<i>ILD</i>	= <i>Inscripții latine din Dacia</i> , București
<i>ILN</i>	= <i>Inscriptiones latines de Novae</i> , Poznan
<i>ILLPRON</i>	= <i>Inscriptionum Lapidarium Latinarum Provinciae Norici usque ad annum MCMLXXXIV repertarum indices</i> , Berlin, 1986
<i>ILS</i>	= <i>Inscriptiones Latinae Selectae</i> , 1892
<i>IMS</i>	= <i>Inscriptiones Moesiae Superioris</i> , Belgrad
<i>IN</i>	= „Ioan Neculce”. Buletinul Muzeului Municipal Iași
<i>ISM</i>	= <i>Inscripțiile din Scythia Minor grecești și latine</i> , București, vol. I-III, 1983-1999
<i>JGO</i>	= <i>Jahrbücher für Geschichte Osteuropas</i>
<i>JL</i>	= Junimea literară
<i>JRS</i>	= The Journal of Roman studies, London
<i>LR</i>	= Limba română
<i>Lupa</i>	= <i>Ubi Erat Lupa</i> (http://lupa.at/)
<i>MA</i>	= Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț

<i>MCA</i>	= Materiale și cercetări arheologice
<i>MEF</i>	= <i>Moldova în epoca feudalismului</i> , vol. I-XII, 1961-2012, Chișinău
<i>MEFRA</i>	= <i>Mélanges de l'École française de Rome: Antiquité</i> , Roma
<i>MGH</i>	= <i>Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum auspiciis societatis aperiendis fontibus rerum Germanicarum medii aevi</i> , Berlin 1877-
<i>MI</i>	= Magazin istoric, București
<i>MIM</i>	= Materiale de istorie și muzeografie
<i>MM</i>	= Mitropolia Moldovei
<i>MMS</i>	= Mitropolia Moldovei și Sucevei
<i>MN</i>	= Muzeul Național, București
<i>MO</i>	= Mitropolia Olteniei
<i>MOF</i>	= Monitorul Oficial al României
<i>Navarro</i>	= M. Navarro Caballero, <i>Perfectissima femina. Femmes de l'élite dans l'Hispanie romaine</i> , Bordeaux, 2017.
<i>NBA</i>	= <i>Nuova Biblioteca Agostiniana</i> , Roma, Institutum Patristicum Augustinianum
<i>NDPAC</i>	= <i>Nuovo Dizionario Patristico e di Antichità Cristiane</i> , I, A-E, 2e edizione, Marietti, 2006; III, P-Z, 2e edizione, Marietti, 2008
<i>NEH</i>	= <i>Nouvelles études d'histoire</i>
<i>OI</i>	= Opțiuni istoriografice, Iași
<i>OPEL</i>	= <i>Onomasticon provinciarum Europae latinarum</i> , vol. I-IV, Budapesta-Viena, 1994-2002
<i>PG</i>	= <i>Patrologiae cursus completus, Series Graeca</i> , ed. J.-P. Migne, Paris, 1886-1912
<i>PIR</i>	= <i>Prosopographia Imperii Romani. Saec. I.II.III</i> , editio altera, Berlin.
<i>PLRE</i>	= <i>Prosopography of the Later Roman Empire</i> , 3 vol., eds. A. H. M. Jones, J. R. Martindale, and J. Morris, Cambridge, 1971-1992
<i>RA</i>	= Revista arhivelor
<i>RBAR</i>	= Revista Bibliotecii Academiei Române, București
<i>RC</i>	= Revista catolică
<i>RdI</i>	= Revista de istorie
<i>REByz</i>	= <i>Revue des Études Byzantines</i>
<i>RER</i>	= <i>Revue des études roumaines</i>
<i>RESEE</i>	= <i>Revue des études Sud-Est européennes</i>
<i>RGI</i>	= Revista Generală a Învățământului
<i>RHP</i>	= <i>Die römischen Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit. I: Die Inschriften</i> , Viena
<i>RHSEE</i>	= <i>Revue historique de Sud-Est européen</i>
<i>RI</i>	= Revista istorică (ambele serii)
<i>RIAF</i>	= Revista pentru istorie, arheologie și filologie
<i>RIB</i>	= <i>Roman Inscriptions of Britain</i> , Londra
<i>RIM</i>	= Revista de Istorie a Moldovei, Chișinău
<i>RIR</i>	= Revista istorică română, București
<i>RIS</i>	= Revista de istorie socială, Iași
<i>RITL</i>	= Revista de istorie și teorie literară
<i>RIU</i>	= <i>Die römischen Inschriften Ungarns</i> , Budapesta
<i>RJMH</i>	= The Romanian Journal of Modern History, Iași
<i>RM</i>	= Revista muzeelor
<i>RMD</i>	= <i>Roman Military Diplomas</i> , Londra
<i>RMM</i>	= <i>Römische Militärdiplome und Entlassungsurkunden in der Sammlung des Römisch-Germanischen Zentralmuseums</i> , Mainz
<i>RMM-MIA</i>	= Revista muzeelor și monumentelor, seria Monumente istorice și de artă
<i>RMR</i>	= Revista Medicală Română
<i>RRH</i>	= <i>Revue roumaine d'histoire</i>

<i>RRHA</i>	= Revue roumaine de l'histoire de l'art
<i>RRHA-BA</i>	= Revue Roumaine d'Histoire de l'Art. Série Beaux Arts
<i>RSIAB</i>	= Revista Societății istorice și arheologice bisericești, Chișinău
<i>Rsl</i>	= Romanoslavica
<i>SAHIR</i>	= Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae, București
<i>SAI</i>	= Studii și Articole de Istorie
<i>SANIC</i>	= Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale
<i>SCB</i>	= Studii și cercetări de bibliologie
<i>SCh</i>	= <i>Sources Chrétiennes</i> , Paris
<i>SCIA</i>	= Studii și cercetări de istoria artei
<i>SCIM</i>	= Studii și cercetări de istorie medie
<i>SCIV/SCIVA</i>	= Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie)
<i>SCN</i>	= Studii și Cercetări Numismatice, București
<i>SCȘI</i>	= Studii și cercetări științifice, Istorie
<i>SEER</i>	= The Slavonic and East European Review
<i>SHA</i>	= <i>Scriptores Historiae Augustae</i>
<i>SJAN</i>	= Serviciul Județean al Arhivelor Naționale
<i>SMIC</i>	= Studii și materiale de istorie contemporană, București
<i>SMIM</i>	= Studii și materiale de istorie medie, București
<i>SMIMod</i>	= Studii și materiale de istorie modernă, București
<i>SOF</i>	= Südost-Forschungen, München
<i>ST</i>	= Studii Teologice, București
<i>StAntArh</i>	= <i>Studia Antiqua et Archaeologica</i> , Iași
<i>T&MBYZ</i>	= <i>Travaux et Mémoires du Centre de recherches d'histoire et de civilisation byzantines</i>
<i>ThD</i>	= Thraco-Dacica, București
<i>TR</i>	= Transylvanian Review, Cluj-Napoca
<i>TV</i>	= Teologie și viața, Iași
<i>ZPE</i>	= Zeitschrift für Papyralogie und Epigraphik
<i>ZSL</i>	= Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde

•
ANALELE ȘTIINȚIFICE
ALE
UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA”
DIN IAȘI
(SERIE NOUĂ)

ISTORIE

TOM LXXI
2025

Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Nelu Zugravu (Iași), Neculai Bolohan (Iași), Alexandru-Florin Platon (Iași), Petronel Zahariuc (Iași), Ștefan S. Gorovei (Iași), Maria Magdalena Székely (Iași), Cristian Ploscaru (Iași), Claudiu Topor (Iași), Gabriel Leanca (Iași), Gheorghe Iacob (Iași), Ovidiu Buruiană (Iași), Victor Spinei, membru al Academiei Române (Iași), Ioan Aurel Pop, președintele Academiei Române (Cluj-Napoca), Ovidiu Cristea (București), Rudolf Dinu (București), Antal Lukács (București), Ion Eremia (Chișinău), Ion Varta (Chișinău), Dennis Deletant (Londra), Carol Iancu (Montpellier), Hans-Christian Maner (Mainz).

COMITETUL DE REDACȚIE:

Laurențiu Rădvan (redactor șef),
Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba, Ionuț Nistor, Adrian-Bogdan Ceobanu,
Adrian Vițalari (secretar de redacție),
Mihai-Bogdan Atanasiu (secretar de redacție).

Responsabilitatea pentru opiniile exprimate în textele publicate revine în exclusivitate autorilor.

Manuscrisele, cărțile și revistele propuse pentru schimb,
ca și orice corespondență se vor trimite redacției:

Laurențiu Rădvan

Facultatea de Istorie
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
B-dul Carol I 11,
700506, Iași, România
Tel.: 40-(0)232-20.12.74
e-mail: radvan@uaic.ro

ISSN 1221-843X
eISSN 2821-4617
Printed in Romania

CUPRINS

Andi Mihalache, <i>Seninul întortocheat al cerului: cromatică, istorie și cultură (I)</i>	7
Daniel Mirea, <i>Datarea a patru documente din timpul lui Sigismund de Luxemburg și al lui Vlad Dracul</i>	47
Alexandru Simon, Petru Aron, Iancu de Hunedoara și Mehmed al II-lea în ajunul bătăliei de la Belgrad: informații dintr-un „raport venețian de sinteză” de la sfârșitul lunii aprilie 1456	73
Livia-Ioana Potop, <i>Instrumente notariale din Transilvania medievală: considerații privind păstrarea și transmiterea unor surse arhivistice mai puțin obișnuite</i>	91
Mihai Covaliu, <i>Între diplomație și primejdie. O misiune moldovenească la Veneția (1505-1506)</i>	101
Andrei Constantin Sălăvăstru, <i>Rebels for the faith: The Sorbonne's seditious propaganda during the French Wars of Religion</i>	113
Gheorghe Lazăr, <i>Despre logofeții de taină ai Cancelariei Țării Românești. Studiu de caz: Iane Dâmboviceanu</i>	129
Elena Bedreag, <i>Înrudiri, cheltuieli și alte „mărunțușuri” în câteva documente patrimoniale din veacul al XVIII-lea</i>	157
Iulian Moga, <i>Saint Xenia's Feigned Foolishness</i>	179
Alexandru Gorea, <i>Focul din 1784 și reconfigurarea centrului puterii domnești la Iași</i>	191

Laurențiu Rădvan, <i>Considerații cu privire la un plan rusesc al Focșanilor (1828)</i>	211
Simion-Alexandru Gavriș, <i>Centralism și autonomie locală în legislația administrativă a guvernării Lascăr Catargiu (1871-1876)</i>	225
Simion Câlția, <i>Reglementarea prețului pâinii în București (sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea)</i>	237
Tamara Botez, <i>„Monarhia de rol” și portul popular ca formă de legitimare în România (sfârșitul sec. XIX – începutul sec. XX)</i>	259
Ciprian-Lucrețius Suciu, Florin Marinescu, <i>Duhovnici români la Sfântul Munte Athos: superiorul Antipa Dinescu</i>	275
Claudiu-Lucian Topor, <i>România în vecinătatea războiului: chestiunea înarmărilor între 1914 și 1916</i>	287
Ana-Maria-Ioana Lupășteanu, <i>Război și propagandă în Bucovina austriacă. Misiunea lui Nathan Eidinger la București (1915)</i>	309

Bianca Șendrea, <i>Structura mării proprietăți și agricultura din Transilvania după reforma agrară din 1921</i>	319
Ionel Doctoru, <i>Sediul Legației române de la Paris (1922-1930). Între aspirații și realitate</i>	333
Bogdan-Alexandru Schipor, <i>Dragoș Cotlarciuc, an (almost) unknown expert on Baltic Region at the Romanian Ministry of Foreign Affairs, 1938-1939</i>	343
Árpád Hornyák, <i>Depiction of Hungarians in 20th century Serbian history textbooks</i>	353
Geanina-Ancuța Costăș, <i>Relații culturale româno-britanice: o analiză a programului de schimburi culturale (1963-1965)</i>	369
Iana Balan, <i>Imperative politice, schimburi culturale și strategii universitare. Lectori ieșeni de limba română la Universitățile din Polonia în anii 1967-1989</i>	381
Lucica Iorga, Lucian Leuștean, <i>Tribulații în cadrul lagărului socialist: întâlnirea de la Ialta (2 august 1971), cu România personaj principal în absența (un document și câteva considerații)</i>	409
Victor Rizescu, <i>Marxism și naționalism, continuitate și ruptură. Două teme de sociologie istorică în patru etape ale istoriei românești</i>	437

<i>Recenzii și note bibliografice</i>	449
Duane W. Roller, <i>Imperiul Mării Negre. Gloria și decăderea lumii lui Mitridate cel Mare</i>, trad. Sergiu-Adrian Adam, București, Editura Humanitas, 2025, 372 p. (Alex-Marian Cornea); Martyn Rady, <i>Habsburgii. Ambiția de a stăpâni lumea</i>, traducere din limba engleză de Lia Decei, prefată de Matei Cazacu, București, Editura Corint, 2023, 585 p. (Ana-Maria-Ioana Lupășteanu); Avram Iancu – un om între oameni. <i>Lucrările Conferinței Internaționale: Avram Iancu – 200 de ani de la naștere: omul, contemporanii, epoca</i>, Deva, 9-10 mai 2024, coord. Ioan Bolovan, Ioan Sebastian Bara, Cluj-Napoca, Editura Academiei Române, Centrul de Studii Transilvane, 2024, 713 p. (Constantin Ciobanu); Pierre-Antoine Dessaux: <i>Vermicelles et coquillettes. Histoire d'une industrie alimentaire française</i>, Tours, Presses Universitaires François-Rabelais, 2023, 308 p. (Simion Călția); Carmen-Sorina Rîjnoveanu (coord.), <i>The wars of independence, diplomacy and society. New perspectives and approaches on the Great Eastern Crisis 1875-1878. Războaiele de independență, diplomație și societate. Noi perspective și abordări privind Marea Criză Orientală 1875-1878</i>, București, Editura Militară, 2023, 284 p. (Maria Cerniș); <i>Relații politice și militare româno-otomane-turce 1878-1989: documente</i>, volumul I, 1878-1938 = <i>Romanian-Ottoman-Turkish Political and Military Relations 1878-1989: documents</i>, volume I, 1878-1938, coord. Carmen-Sorina Rîjnoveanu, responsabil de vol. Manuel Stănescu, București, Editura Militară, 2023, 559 p. (Andrei Grigoraș); Eduard Andrei, Laurențiu Vlad, <i>Două istorii ale participării României la Expoziția Universală de la New York (1939-1940)</i>, Târgoviște, Cetatea de scaun, 2024, 281 p. (Mădălin Anghel); Constantin Hlihor, <i>Cu mâinile altora: România și războaiele prin intermediari în Africa (1970-1985)</i>, București, Corint, 2025, 364 p. (Teodor-Petru Bărgăoanu).	
<i>Abrevieri</i>	473

Structura marii proprietăți și agricultura din Transilvania după reforma agrară din 1921

Abstract: In July 1921, the law for the agrarian reform in Transylvania, Banat, Crișana and Maramureș was adopted, with provisions adapted to the situation in Transylvania, regarding the legal status of the owners and the option for citizenship (Romanian or Hungarian) and the unit of measurement of agricultural areas, more precisely the iugăr (1 iugăre = 0.57 ha). The implementation of the agrarian reform was a long-term process that had a major impact on the structure of property and agriculture in Transylvania, aiming at the expropriation of large properties and the redistribution of land to the peasants. Although large property was not abolished, its areas were reduced, and agricultural production was significantly influenced in the first interwar decade.

Keywords: agrarian reform; Transylvania; agriculture; large estates; interwar period.

Legea pentru reforma agrară în Transilvania din 1921 și modificările sale. Procesul de expropriere

Legea pentru reforma agrară din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș a fost promulgată în 23 iulie 1921 și publicată în Monitorul Oficial în 30 iulie 1921. Aceasta era structurată în două părți, intitulate Exproprierea și Împroprietărirea, descriind procedurile specifice reformei agrare de-a lungul a 20 capitole și 141 articole¹.

Această lege a fost modificată parțial în anul următor, respectiv în lunile iunie și octombrie, și în anul 1932. Modificările au vizat: aplicarea procesului de expropriere și cel de fixare a prețurilor, procedurile de contestare a hotărârilor de expropriere și a prețurilor și modalitatea de consemnare a prețurilor de expropriere cu scopul de a fi încasate de expropriați², respectiv componența și atribuțiile Comitetului Agrar, care era ultima instanță care se putea pronunța cu privire la

* Doctorandă, Facultatea de Istorie, Universitatea din București, România; bianca.sendrea@yahoo.com.

¹ *Legea agrară pentru reforma agrară din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*, în *MOF*, nr. 93, 30 iulie 1921, p. 3622-3638.

² *Lege pentru modificarea art. 48, 49, 58, 59, 61, 62, 71, 73, 74, 75, 76, 77, 81, 86, 87, 101, 102, 103, 105, 106, 108, 111 și 137 din legea pentru reforma agrară din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș promulgată la 23 iulie 1921*, în *MOF*, nr. 63, 23 iunie 1922, p. 3308-3311.

procesul de expropriere³. Modificarea din anul 1932 a presupus transferul atribuțiilor de aplicare a reformei agrare din sarcina comisiilor de expropriere și a Comitetului Agrar în cea a tribunalelor, judecătoriilor, Curților de Apel și Consiliului Uniunii Camerelor de Agricultură⁴.

Procesul de expropriere a vizat marea proprietate, indiferent de calitatea proprietarului (persoană fizică sau persoană juridică) și capacitatea juridică a acestuia sau caracterul imobilului (art. 2). Sub incidența exproprierii intrau proprietățile deținute de persoanele fizice și cele juridice. Domeniile acestora puteau fi expropriate integral sau parțial, în funcție de gradul de satisfacere al cererilor de împrumut dintr-o anumită localitate sau chiar plasă. Exproprierea integrală urma să fie aplicată asupra proprietăților rurale deținute de către absenteiști, cu excepția celor cu suprafața mai mică de 50 iugăre/28 ha⁵ (art. 6, litera c). Conform legii, un absenteist era considerat „acela care dela 1 Decembrie 1918 până la depunerea legii de față a lipsit din țară, fără a avea o însărcinare oficială în străinătate”⁶. Cu toate acestea, pe parcursul cercetării documentelor reformei agrare din Transilvania, am identificat mari proprietari care au rămas în România după 1918 și care au acceptat cetățenia română primită automat și ale căror proprietăți rurale au fost expropriate integral, sub motivul nevoii de satisfacere a tuturor cererilor de împrumut sau al rezervării cotei legale de teren în alte localități sau în localitatea de domiciliu⁷.

Exproprierea urma să fie aplicată asupra domeniilor ale căror suprafețe depășeau 28 ha în zona de munte, 57 ha în zona de deal și 115 ha, 173 ha, respectiv 288 ha în zona de câmpie, luându-se în considerare gradul de satisfacere a cererilor de împrumut din regiunile respective (art. 8, litera c). Aceste suprafețe stipulate de articolul 8 erau considerate și limitele legale de teren care puteau fi scutite de expropriere în favoarea proprietarului, în funcție de zonele geografice și cererile de împrumut.

Potrivit articolelor 16 și 32, procesul de expropriere viza pământul cultivabil și pădurile. Prin pământ cultivabil, legea se referea la terenurile arabile, pășunile, fânețele, golurile de munte sau oricare dintre terenurile considerate potrivite pentru cultivare, inclusiv terenurile inundabile, care au fost folosite pentru cultivare sau pășunat⁸. În ceea ce privește pădurile, acestea se expropriau cu scopul

³ *Legea pentru înlocuirea alineatelor 1 până la 15 inclusiv, din art. 37 al legii pentru reforma agrară din Vechiul Regat*, în *MOF*, nr. 164, 28 octombrie 1922, p. 7544-7545.

⁴ *Lege pentru modificarea și abrogarea unor dispozițiuni din legile pentru reformă agrară*, în *MOF*, nr. 257, 2 noiembrie 1932, p. 6490-6492.

⁵ 1 iugăre = 0,57 hectare.

⁶ *Legea agrară pentru reforma agrară din Transilvania*, în *MOF*, nr. 93, 30 iulie 1921, p. 3622.

⁷ Spre exemplu, contele Gheorghe Banffy a deținut o proprietate cu suprafața de 60 hectare în comuna Tăușeni, care a fost expropriată integral, deoarece proprietarul își rezervase cota legală în Bonțida, principalul domeniu al acestuia. Vezi Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale (în continuare ANIC), Fond Ministerul Agriculturii și Domeniilor, Reforma agrară din 1921, județul Cluj, 8/1927-1944, f. 7, 8, 9.

⁸ *Legea agrară pentru reforma agrară din Transilvania*, în *MOF*, nr. 93, 30 iulie 1921, p. 3625.

de a se înființa păduri comunale sau de a se completa suprafețele pădurilor comunale existente la momentul adoptării legi. Pădurile se puteau expropria din posesia persoanelor juridice și particulare până la limita de 57 ha la deal și câmpie, respectiv până la cea de 115 ha la munte⁹.

Potrivit articolului 22, imobilele aceluiași proprietar care erau situate în mai multe comune erau considerate ca fiind un singur domeniu. Legea agrară asigura dreptul acestuia de a alege o proprietate sau anumite părți din domeniu care să fie scutite de expropriere, deci să rămână în posesia sa, însă suprafața acestora nu trebuia să fie mai mare decât limitele regionale prevăzute la articolul 8. În cazuri excepționale, în urma realizării unei expertize și a avizului Comitetului Agrar, unui proprietar i se puteau rezerva până la 288 ha, însă doar în regiunile cu cereri de împrumutări mijlocii sau satisfăcute, în cazul în care deținea instalații agricole sau industriale pe partea respectivă din domeniu¹⁰.

Alegerea proprietarului trebuia făcută astfel încât suprafața expropriată pentru sătenii îndreptățiți să poată fi valorificată din punct de vedere economic de aceștia după ce erau împrumutăriți, iar exproprierea trebuia aplicată de către instituțiile abilitate astfel încât partea din domeniu ce rămâne proprietarului să formeze „un întreg economic” cu eventualele investiții aflate pe domeniu (art. 20). Prin articolul 21, se acorda posibilitatea proprietarului de a scuti de expropriere o jumătate din partea rezervată în favoarea sa pentru un copil care era absolvent sau urma studii agronomice (art. 21)¹¹.

Executarea exproprierii era realizată de către Judecătoria de ocol, printr-un inginer al Direcției cadastrului. Acesta, în baza deciziilor de expropriere și informațiilor furnizate de către comisiile de expropriere și Comitetul Agrar, alcătua un plan al terenului expropriat, utilizând deopotrivă hărți, alte planuri realizate anterior sau executa un plan nou. După finalizarea lucrărilor de executare pe teren, Judecătoria de ocol intabula în cărțile funduare dreptul de proprietate al statului asupra terenurilor respective, ulterior, după parcelarea terenului, se trecea la împărțirea acestuia, în loturi, între țăranii îndreptățiți¹².

Marea proprietate din Transilvania după reforma agrară

După exproprierile operate în Transilvania în baza legii de reforma agrară, marile proprietăți din regiune nu au fost desființate, ci doar diminuate ca suprafețe, într-o mai mică sau mai mare măsură, în funcție de: necesitățile de pământ sau pădure ale beneficiarilor din localitatea sau plasa unde se afla proprietatea și de gradul de satisfacere al nevoilor de împrumutări, de opțiunea proprietarilor cu privire la cetățenie după anul 1918, de rolul economic al unei proprietăți și aportul pe care l-ar fi putut aduce economiei naționale, la aprecierea organelor superioare

⁹ *Ibidem*, p. 3627.

¹⁰ *Ibidem*, p. 3625.

¹¹ *Ibidem*, p. 3625.

¹² *Ibidem*, p. 3631-3632.

de aplicare a reformei agrare, în special Comitetul Agrar. În unele cazuri, scutirea de expropriere a unor proprietăți a fost posibilă și din cauza influenței locale a unor mari proprietari, a conexiunilor cu factorii decizionali din localitățile unde dețineau terenuri sau a relațiilor cu diverși funcționari din componența comisiilor de expropriere¹³.

Structura mării proprietăți din Transilvania s-a modificat după reforma agrară din 1921 în ceea ce privește suprafețele rezervate marilor proprietari, categoriile de teren care compun aceste suprafețe, tipurile de proprietate asupra pământului (proprietate particulară, proprietate comună, proprietate de stat) și statutul juridic al proprietarilor prin optarea pentru cetățenia română sau cea maghiară după 1918. Pentru a avea o imagine asupra structurii mării proprietăți din Transilvania după reforma agrară din 1921, am analizat statistic tabele sintetice realizate de inspectoratele și serviciile agricole județene în 1924, la ordinul Comitetului Agrar, cu scopul punerii în practică a procesului de coordonare¹⁴. Trebuie să menționăm faptul că suprafețele menționate în aceste tabele sintetice ca fiind rezervate proprietarilor din Transilvania nu sunt cele finale și definitive. În multe cazuri, coordonarea a fost aplicată și s-au expropriat acele părți din domeniu care depășeau cotele de teren ce se putea rezerva conform legii într-o anumită zonă.

Tabelele 1 și 2 prezintă situația mării proprietăți private din Transilvania la 1924, mai întâi pe categorii de teren rezervate (cultivabil și pădure), apoi pe județe și suprafețe rezervate (57-100 ha, 101-500 ha, 501-1000 ha, 1001-5000 ha, peste 5000 ha). Ambele tabele cuprind exclusiv date statistice despre particulari și anumite persoane juridice¹⁵, fiindcă aceștia au reprezentat majoritatea proprietarilor care au fost vizați de reforma agrară și care au valorificat mai departe sau ar fi putut valorifica din punct de vedere economic suprafețele rezervate.

¹³ Atragem atenția asupra lui Eugen Karacsonyi care, datorită relațiilor și influenței la nivel local, a reușit să obțină sprijinul autorităților politice locale și al sătenilor din localitățile Denta și Partoš, județul Timiș, pentru ca domeniul său, situat jumătate în România, jumătate în Iugoslavia, să fie refăcut în granițele României prin anexarea la România a părții din domeniu aflate în Iugoslavia în prima parte a anilor 1920. Vezi ANIC, Fond Ministerul Agriculturii și Domeniilor, Comitetul Agrar, Timiș, 152/1923-1924, f. 4, 5.

¹⁴ Coordonarea s-a realizat în 1924 și a vizat proprietarii care au deținut mai multe proprietăți într-un județ sau mai multe județe din Transilvania. Procesul a fost aplicat pe baza dosarelor de expropriere și a unor noi declarații pe care proprietarii trebuiau să le prezinte în 1924 și prin care trebuiau să informeze Comitetul Agrar în legătură cu proprietățile deținute și domeniul sau domeniile în care doreau să își rezerve cota prevăzută de lege. Pentru ordinul Comitetului Agrar pentru coordonarea proprietăților, a se vedea ANIC, Fond Ministerul Agriculturii și Domeniilor, Comitetul Agrar, Generale, 40/1924, f. 11-12.

¹⁵ Persoanele juridice pentru care am prezentat structura proprietății în Tabelul 2 sunt bănci, societăți comerciale și o serie de instituții religioase, precum episcopiile, mitropoliile, mănăstirile, Abația Melk, Capitulul Romano-Catolic și Episcopatul Romano-Catolic (acestea trei având proprietăți în județul Bihor), Consistoriul Diocezan și Consistoriul Ortodox (ambele cu proprietăți în județul Caraș), Consistoriul Greco-Catolic și Statusul Romano-Catolic (ambele cu proprietăți în Cluj), Ordinul Călugărilor Minoriți (cu proprietate în Satu Mare), Arhidieceza Ortodoxă Sibiu (cu o proprietate în județul Turda). Nu am inclus proprietățile comune, spitalele sau instituțiile de învățământ, fundațiile și bisericile din localități.

Tabel 1. Proprietari particulari scutiți de expropriere, pe județe și categorii de suprafețe rezervate (teren cultivabil) – hectare

Județ	Număr proprietari particulari	Categorii de suprafețe rezervate				
		57-100	101-500	501-1000	1001-5000	Peste 5000
Alba	75	29	46	-	-	-
Arad	68	19	44	3	1	-
Bihor	96	21	68	6	1	-
Brașov	1	-	1	-	-	-
Caraș	59	17	32	4	4	2
Cluj	124	56	61	5	2	-
Făgăraș	1	-	1	-	-	-
Hunedoara	30	21	9	-	-	-
Maramureș	13	6	4	1	2	-
Mureș	83	59	24	-	-	-
Odorhei	22	14	8	-	-	-
Satu Mare	137	44	87	3	3	-
Sibiu	5	2	3	-	-	-
Someș	44	14	28	2	-	-
Târnava Mare	25	20	5	-	-	-
Târnava Mică	63	35	26	1	1	-
Timiș	114	35	74	4	1	-
Trei Scaune	31	20	10	1	-	-
Turda	138	45	90	2	1	-
Total	1128	457	621	32	16	2

Tabel 2. Persoane juridice scutite de expropriere, pe județe și categorii de suprafețe rezervate (teren cultivabil) – hectare

Județ	Număr persoane juridice	Categorii de suprafețe rezervate				
		57-100	101-500	501-1000	1001-5000	Peste 5000
Alba	3	3	-	-	-	-
Arad	6	-	6	-	-	-
Bihor	4	-	-	3	1	-
Caraș	9	1	3	2	2	1
Cluj	2	1	1	-	-	-
Mureș	1	-	-	-	1	-
Satu-Mare	3	2	-	-	1	-
Someș	2	-	-	2	-	-
Târnava Mică	2	1	-	-	1	-
Timiș	3	-	2	1	-	-
Turda	4	2	2	-	-	-
Total	39	10	14	8	6	1

Reforma agrară din 1921 a vizat, în primul rând, imobilele rurale ale proprietarilor particulari (persoane fizice), indiferent de statutul juridic al acestora (cetățeni români sau optanți maghiari) și, în al doilea rând, terenurile cultivabile și pădurile ce alcătuiau domeniile lor. Prin intermediul analizei cantitative, am observat că, din punct de vedere al numărului de proprietari, particularii sau persoanele fizice sunt în proporția cea mai mare, în ceea ce privește suprafețele expropriate, implicit rezervate. În total, au fost scutiți de expropriere, parțial, dar în unele cazuri și total, un număr de 1128 proprietari particulari din Transilvania, dintre care 457 proprietari au rămas în posesia de suprafețe cu teren cultivabil cuprinse între 57-500 ha, iar 621 proprietari particulari, majoritatea, au rămas în posesia unor proprietăți sau părți din fostele domenii agricole cu suprafețe cuprinse între 101-500 ha.

După cum putem observa, în tabel sunt menționați doi proprietari particulari care au rămas în posesia unor domenii care depășesc 5000 ha. Anton Mocsonyi, sfetnic și apropiat al Casei Regale a României, maestru de vânătoare în timpul domniei regelui Ferdinand și a lui Carol II și mai apoi la cea a lui Mihai I¹⁶, în posesia căruia au rămas 7490 ha în județul Caraș, unde erau practicate, anterior reformei agrare, activități economice precum exploatarea unor păduri prin contract de arendare și creșterea animalelor (ferma de pe domeniul Bulci)¹⁷.

Livia Bethlen, născută Mocsonyi, a rămas în proprietatea a peste 6000 ha în județul Caraș, conform tabelor de coordonare¹⁸. Aceasta și-a rezervat cota legală de fâneată și pădure în domeniul din comuna Fărășești, conform hotărârii de expropriere a Comisiei de Ocol Făget din 1922, categoriile de necesare fiind necesare pentru continuarea exploatării pădurilor proprietarei și pentru personalul silvic¹⁹. De asemenea, aceeași Comisie de Ocol i-a rezervat peste 100 hectare de teren arabil din suprafața domeniului Birchiș-Căpâlnaș²⁰.

Cât despre suprafețele de pădure scutite de expropriere, observăm din tabelul 3 că numărul proprietarilor particulari care au rămas în posesia lor este cu mult mai mic, doar 218. De asemenea, pentru majoritatea proprietarilor s-au rezervat suprafețe de pădure cuprinse între 101-500 ha, iar cele mai mari suprafețe de pădure rezervate depășesc 4000 ha și au fost scutite pentru doi mari proprietari, mai exact 4655 ha pentru Ioan Hunyadi, în două localități, respectiv 4671 ha în favoarea contelui Iosif Grosz, în localitatea Nădaș, ambii din județul Arad²¹.

¹⁶ Tudor Vișan Miu, *Mareșalii Curții Regelui Mihai I, 1940-1947*, în „Revista Philohistoriss”, VII (2021), nr. 10, p. 161.

¹⁷ ANIC, Fond Ministerul Agriculturii și Domeniilor, Reforma agrară din 1921, județul Severin, dosar 247/1932-1933, f. 9.

¹⁸ ANIC, Fond Ministerul Agriculturii și Domeniilor, Comitetul Agrar, județul Caraș, 74/1924, f. 12-13.

¹⁹ ANIC, Fond Ministerul Agriculturii și Domeniilor, Reforma agrară din 1921, județul Severin, dosar 1/1924-1938, f. 23

²⁰ ANIC, Fond Ministerul Agriculturii și Domeniilor, Reforma agrară din 1921, județul Severin, dosar 1/1924-1938, f. 36.

²¹ ANIC, Fond Ministerul Agriculturii și Domeniilor, Comitetul Agrar, județul Arad, 45/1924, f. 10, 11. Localitățile în care se aflau pădurile rezervate lui Ioan Hunyadi sunt ilizibile în tabelul de coordonare și nu le-am putut identifica.

Tabel 3. Proprietari particulari scutiți de expropriere, pe județe și categorii de suprafețe rezervate (pădure) – hectare

Județ	Număr proprietari particulari	Categorii de suprafețe rezervate			
		57-100	101-500	501-1000	1001-5000
Alba	28	21	6	-	1
Arad	37	4	20	7	6
Bihor	11	1	6	3	1
Cluj	16	11	4	1	-
Hunedoara	42	12	24	3	3
Mureș	20	5	8	4	3
Năsăud	1	1	-	-	-
Someș	29	11	17	-	1
Satu Mare	6	2	2	1	1
Timiș	20	5	10	3	2
Turda	8	4	4	-	-
Total	218	77	101	22	18

Tabel 4. Persoane juridice²² scutite de expropriere, pe județe și categorii de suprafețe rezervate (pădure) – hectare

Județ	Număr persoane juridice	Categorii de suprafețe rezervate (păduri)				
		57-100	101-500	501-1000	1001-5000	Peste 5000
Alba	4	1	2	1	-	-
Arad	8	1	2	1	2	2
Bihor	7	1	3	2	-	1
Caraș	1	-	-	-	1	-
Cluj	2	-	1	1	-	-
Hunedoara	4	1	1	-	1	1
Mureș	5	-	2	-	1	2
Someș	3	1	1	1	-	-
Satu Mare	2	1	-	-	1	-
Timiș	7	1	1	1	2	2
Total	43	7	13	7	8	8

²² Persoanele juridice pentru care am prezentat structura proprietății forestiere în Tabelul 4 sunt bănci, societăți comerciale, fabrici și o serie de instituții religioase, precum mănăstiri, Episcopia Romano-Catolică din Alba Iulia și Capitulul Romano-Catolic din Alba Iulia (cu proprietăți în județul Alba), Episcopatul Greco-Catolic din Oradea Mare, Episcopatul Romano-Catolic din Oradea Mare și Abația Sâniob (toate cele trei instituții cu proprietăți în județul Bihor), Statusul Romano-Catolic (cu proprietate în Cluj), Dieceza Ortodoxă Română Caransebeș (cu o proprietate în Timiș).

Din perspectiva statutului juridic, am observat că s-au rezervat suprafețe de teren pentru cetățenii români, indiferent de etnie (maghiari, germani), dar și pentru unii optanți maghiari. Pentru a determina acei mari proprietari din Transilvania care au optat pentru cetățenia maghiară, am utilizat o listă detaliată care a circulat între Ministerul Agriculturii și cel al Finanțelor în 1930 cu numele optanților care au depus plângeri la Tribunalul Arbitral Mixt Româno-Ungar, dar și tabelele sintetice întocmite de către instituțiile responsabile de aplicarea reformei, ce cuprind informații amănunțite despre optanții maghiari și proprietățile lor.

Informații mai precise despre situația optanților maghiari din Transilvania și a proprietăților acestora le regăsim în tabele sintetice de tip „Formular F”, create pentru fiecare județ în parte în anul 1928. În aceste tabele, regăsim informații detaliate despre situația proprietăților optanților maghiari din Transilvania: suprafețele înainte de expropriere, suprafețele expropriate, suprafețele scutite în favoarea proprietarului, pentru fiecare categorie de teren care compunea un domeniu, despăgubirea hotărâtă de către instituțiile implicate în aplicarea reformei, clădirile rămase în posesia optanților și clădirile expropriate, observații legate de vânzări de pământ și de clădiri efectuate anterior sau ulterior legiferării sau aplicării reformei agrare.

Astfel, în 1928, din cei 1503 proprietari particulari din Transilvania în posesia cărora au rămas suprafețe de peste 57 ha, 64 erau optanți maghiari, iar unii dintre aceștia dețineau suprafețe mari de teren cultivabil și pădure. Cei mai mulți optanți au rămas în posesia unor suprafețe cuprinse între 101-500 ha, așa cum se poate observa și din tabelul 3. Trei mari proprietari care au optat pentru cetățenia maghiară au rămas în posesia unor suprafețe ce depășesc 1000 ha, printre care se numără contele Rafael Zichy, pentru care s-au scutit de expropriere peste 6000 ha în județul Bihor²³.

Rezervarea unei suprafețe atât de întinse în favoarea lui Rafael Zichy a fost decisă de Comitetul Agrar în anul 1925. Comitetul Agrar a argumentat că Rafael Zichy nu poate fi considerat absenteeist²⁴, deci proprietățile sale nu pot fi expropriate integral, deoarece în intervalul 1 decembrie 1918 și până la depunerea legii agrare, contele „a stat mai mult de 1 an la moșiile sale, administrându-le. Tot în acest timp a fost la Oradea Mare de asemenea în interese relativ la moșiile sale”²⁵, șederile sale fiind dovedite de certificate ale primăriilor din comunele Lugașul de Jos, Varviz, Socet și Cuzap, unde contele deținea proprietăți.

Instituțiile reformei agrare ofereau interpretări diferite termenului de „absenteist” atunci când îl invocau în deciziile de expropriere ale marilor

²³ ANIC, Fondul Ministerul Agriculturii și Domeniilor, Direcția Funciară, județul Bihor, 256/1928, f. 1-24.

²⁴ Termenul de „optant” s-a suprapus de cele mai multe ori cu cel de „absenteist” în perioada aplicării reformei agrare. Unii mari proprietari care au optat pentru cetățenia maghiară după 1918 făceau parte din familiile nobiliare maghiare cu funcții politice în Ungaria înainte și după 1918, precum Bethlen, Banffy, Teleki, Zichy, locuind în Budapesta pentru a-și îndeplini îndatoririle politice.

²⁵ ANIC, Fondul Ministerul Agriculturii și Domeniilor, Creditul Ipotecar, județul Bihor, dosar 50/1928-1930, f. 29.

proprietari pe care îi încadrau în această categorie. Comisiile de ocol și cele județene luau în calcul declarațiile țăranilor îndreptățiți la împroprietărire în ceea ce privește șederea unui mare proprietar pe domeniile sale din România în perioada 1 decembrie 1918 și până la depunerea legii agrare în Parlament (23 martie 1921). Comitetul Agrar, ultima instanță care decidea în materie de expropriere, judeca intern aceste cauze doar pe baza dosarelor de expropriere alcătuite până atunci²⁶, fără prezența proprietarilor sau a țăranilor îndreptățiți. În unele cazuri, cum este și cel al contelui Zichy, absența întreruptă de șederi temporare pe domeniile sale, nu îl încadra pe proprietar ca absenteist. În alte cazuri, șederile temporare nu erau luate în calcul, de exemplu în cazul baronului Zoltan Banffy, a cărui proprietate din comuna Breaza, județul Mureș a fost expropriată integral în 1922. Comisia de Ocol pentru Expropriere și Împroprietărire din Reghin l-a „considerat pe proprietar ca absenteist cu domiciliul în Budapesta neluând în seamă întreruperile absenței cu caracter interimar”²⁷.

Astfel, putem observa că instituțiile reformei interpretau legea pentru reforma agrară, mai ales articolul 6, litera c, în moduri diferite atunci când urmau să judece exproprierea unui mare proprietar care putea fi încadrat în această categorie, deși regulamentul de aplicare a legii agrare oferea informații adiționale despre absenteism, în baza cărora Rafael Zichy ar fi trebuit considerat și expropriat ca absenteist, din cauza șederii doar pe parcursul unui an din perioada prevăzută de lege:

„Prin explicația dată de lege cuvântului absenteist se înțelege că se consideră plecarea din țară la orice dată după 1 Decembrie 1918 până la depunerea legii (23 Martie 1921), fără a avea vreo însărcinare oficială în străinătate sau fără a fi străin. Absențele și întreruperile absenței cu caracter interimar nu se iau în considerare”²⁸.

²⁶ Dosarele de expropriere cuprindeau următoarele documente: declarațiile obligatorii depuse de proprietari pentru fiecare proprietate și comuna în care se află; hotărârile de expropriere ale comisiilor de ocol și apelurile proprietarilor sau ale țăranilor îndreptățiți adresate comisiilor județene și declarate contra hotărârilor comisiilor de ocol; hotărârile comisiilor de județene luate în urma judecării apelurilor; cererile de revizuire ale hotărârilor comisiilor județene de expropriere adresate Comitetului Agrar de către proprietari sau țăranii îndreptățiți, diverse certificate emise de primăriile comunelor, scrisori prin care locuitorii din unele comune își manifestau suportul pentru marele proprietar care avea proprietăți funciare în raza localității lor, etc. Comitetul Agrar analiza aceste documente și lua o hotărâre care era definitivă în materie de expropriere și în baza căreia se realiza exproprierea proprietății respective.

²⁷ ANIC, Fondul Ministerul Agriculturii și Domeniilor, Reforma agrară din 1921, județul Mureș, dosar 12/1929-1930, f. 6.

²⁸ *Regulamentul de punere în aplicare a legii agrare pentru Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș din 31.10.1921*, în MOF, nr. 176, 4 noiembrie 1921, p. 7371. Ipoteza noastră este că un posibil motiv pentru care s-a scutit în favoarea lui Rafael Zichy o suprafață atât de mare ar fi vânzarea lui Ioan Iacob a proprietății din comuna Lugașul de Jos în 1925. Vezi ANIC, Fondul Ministerul Agriculturii și Domeniilor, Reforma agrară din 1921, Generale, dosar 38/1934, f. 234 și Blaga Mihoc, *Reforma agrară din 1921. O istorie a agriculturii în județul Bihor (1918-1940)*, Oradea, Editura Convex, 1994, p. 21.

Tabel 5. Suprafețele rezervate în posesia optanților maghiari din Transilvania (cultivabil și pădure) – hectare

Categorii de suprafețe rezervate	Număr de optanți scutiți de expropriere
57 - 100	12
101 - 500	43
501 - 1000	6
1001 - 2000	1
6001-7000	1
7001-8000	1
Total	64

Producția medie la hectar în Transilvania în primul deceniu interbelic

Reforma agrară din 1921, la nivelul întregii României, a fost gândită pentru a avea o finalitate socială, mai precis îmbunătățirea condiției țăranului român prin înproprietărirea cu loturi de pământ și dezvoltarea unei categorii de mici proprietari de terenuri, așa cum prevede chiar primul articol al legii:

„Art. 1. [...] se declară dreptul Statului de expropriere pentru cauză de utilitate publică, în măsura și condițiile cuprinse în legea de față:

1. Pentru a spori și completa proprietățile rural țărănești, precum și islazurile și pădurile comunale rurale.
2. Pentru a ușura traiul din orașe și centrele miniere, industriale și balneare, rezervându-se terenuri spre a se crea mici gospodării pe seama muncitorilor, funcționarilor și altor locuitori cu mijloace modeste de trai”²⁹.

Din punct de vedere economic, reforma agrară din 1921 în Transilvania a determinat scăderea numărului de mari proprietăți și diminuarea suprafețelor agricole și de păduri care le alcătuiau, dar nu a desființat marea proprietate din provincie, așa cum se poate observa din tabelele anterioare realizate după documentele și tabelele de coordonare organizate pe județe la mijlocul anilor 1920.

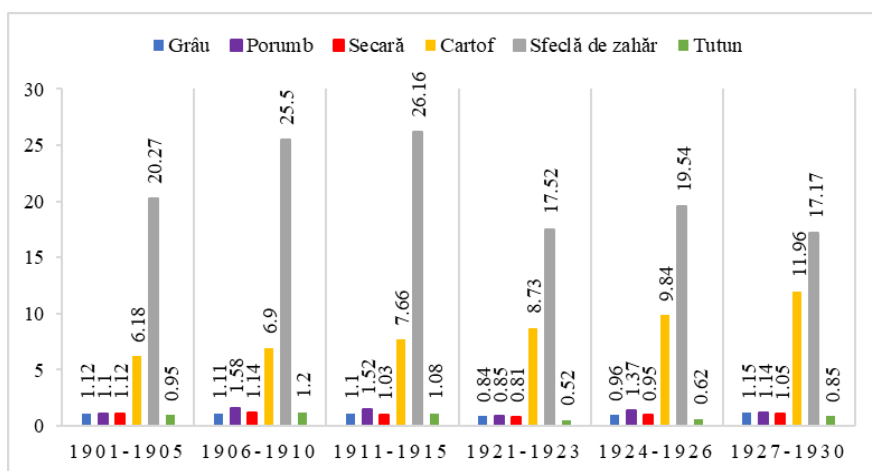
Reforma agrară a influențat și producția agricolă a acestei provincii. Figura 1 prezintă producția medie pe hectar pentru principalele cereale, pentru cartof, sfeclă de zahăr și tutun între 1901-1915, respectiv între 1921-1930. Se poate observa cu ușurință că producția agricolă medie din primul deceniu interbelic nu a atins nivelul celei antebelice decât în ultimii patru ani (1927-1930). Producția medie de cereale a crescut, dar nu în mod notabil, între 1921-1926 și a atins nivelul producției anterioare războiului spre sfârșitul anilor 1920. Producția medie de

²⁹ *Legea agrară pentru reforma agrară din Transilvania*, în *MOF*, nr. 93, 30 iulie 1921, p. 3622.

cartof este singura care între 1921-1930 și-a depășit nivelul din perioada antebelică și a crescut constant în perioada 1901-1930.

Producția agricolă a fost afectată în primul rând de Marele Război, deoarece activitățile agricole au fost întrerupte, iar pământul nu a putut fi lucrat în absența oamenilor, adică a țăranilor angajați pe marile proprietăți în acest scop sau a celor care au arendat pământuri de pe aceste domenii. Reforma agrară a contribuit și mai mult la scăderea producției agricole deoarece exproprierea latifundiilor a dus la micșorarea suprafețelor agricole ale acestora și la dezorganizarea activităților economice practicate (cultivarea plantelor, creșterea animalelor și activități industriale legate de agricultură, de exemplu morăritul sau fabricarea berii).

Figura 1. Producția medie pe hectar în Transilvania între 1901-1915 și 1921-1930 (tone)

Contribuția Transilvaniei în agricultura națională în primul deceniu interbelic

Pentru o mai bună înțelegere a situației agriculturii din Transilvania în primul deceniu interbelic, este necesară o analiză a rolului și locului Transilvaniei în agricultura României Mari.

Transilvania, prin producțiile înregistrate la cereale, plante industriale și alimentare, a avut un aport important în agricultura României din primul deceniu interbelic. Mai jos, am încercat să reprezentăm grafic și să comparăm producția agricolă a Transilvaniei cu cele ale Vechiului Regat, Basarabiei și Bucovinei în perioada 1921-1930. Calculele au fost făcute după Anuarele Statistice ale României din perioada 1922-1932 și, acolo unde a fost cazul, s-au efectuat și transformările din hectolitri în chintale pentru perioada 1921-1923.

Figura 2. Producția de cereale (1921-1930) – chintale

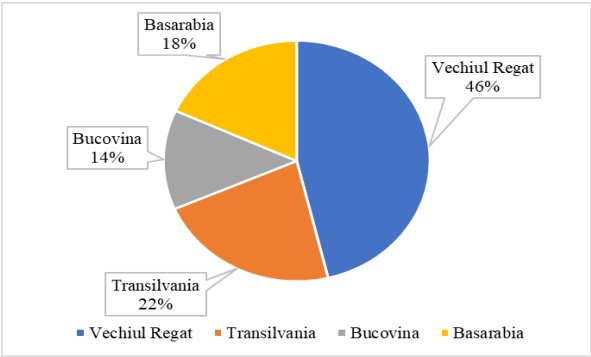

Figura 3. Producția de plante industriale (1921-1930) – chintale

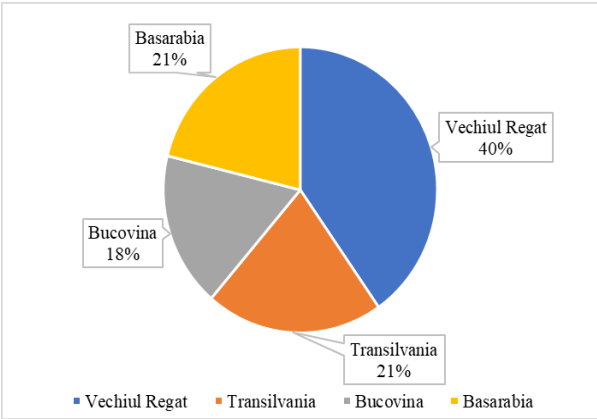
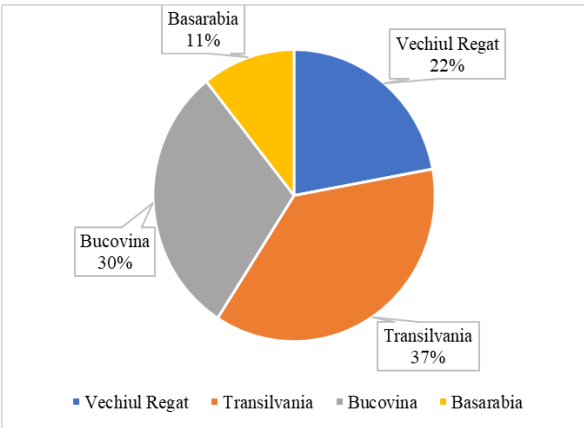

Figura 4. Producția de plante alimentare (1921-1930) – chintale

Producția agricolă din Vechiul Regat este mult mai mare decât cele din noile provincii unite în 1918, în cazul cerealelor și al plantelor industriale. Cu toate acestea, s-a constatat o scădere a producției, mai ales a celei cerealiere pe cap de locuitor, de la 890 kg/locuitor în Vechiul Regat în perioada 1910-1913 la aproximativ 578 kg/locuitor în 1919, iar media de ansamblu noilor provincii a fost 720-730 kg/locuitor în 1911-1915³⁰. Această scădere a producției agricole a fost o consecință atât a războiului, dar mai important a reformei agrare din 1921 care a dus la diminuarea numărului de mari proprietăți și fragmentarea suprafețelor agricole ale acestora din Vechiul Regat și noile provincii. Astfel, în intervalul 1930-1935, deci la finalul perioadei cercetate de noi, proprietățile cu suprafețe cuprinse între 50-500 ha reprezentau 0,7% din totalul exploatațiilor agricole interbelice și dețineau 15,2% din suprafața arabilă a României, iar cele de peste 500 ha reprezentau 0,1% din numărul total de exploatații și dețineau 17% din suprafața arabilă. La polul opus se aflau proprietățile mici sub 5 ha constituiau 75% din totalul de proprietăți și dețineau 28% din suprafața arabilă a țării³¹.

Așa cum se poate observa din figurile 2 și 3, Vechiul Regat a asigurat 46% din producția de cereale și 40% din producția de plante industriale, urmată de Transilvania, în ceea ce privește producțiile de cereale și plante industriale în perioada 1921-1930, reprezentând 22%, respectiv 21% din producția totală a celor două categorii de plante. În schimb, în cazul plantelor alimentare, producția Transilvaniei o depășește pe cea a Vechiului Regat. Transilvania a asigurat 37% din producția de leguminoase și tuberculoase, pe când Vechiul Regat doar 22%, fiind depășit și de Bucovina, a cărei producție a reprezentat 30% în acest caz. Cultura cartofului a reușit să detașeze și să plaseze Transilvania și Bucovina pe primele două locuri la producția de plante alimentare. În ambele provincii, cartoful a înregistrat cea mai mare producție în fiecare an al perioadei studiate.

Concluzii

Aplicarea reformei agrare în Transilvania a fost un proces de lungă durată, deoarece a presupus mai multe operațiuni, atât decizionale (ședințe, hotărâri, rejudecări ale unor dosare de expropriere, recursuri în casație) cât și pe teren (constatări, expertize realizate la ordinele Curților de Apel și ale Comitetului Agrar, măsurători, parcelări), referitoare la expropriere, stabilirea prețurilor și împrumutării. În egală măsură, multele instituții care trebuiau să se pronunțe pentru o proprietate expropriată (comisii de ocol, comisii județene, Comitetul Agrar, Curțile de Apel, în unele cazuri tribunalele și Înalta Curte de Casație și Justiție) și contestările exproprierii și ale prețurilor de către marii proprietari și țăranii îndreptățiți au contribuit la prelungirea perioadei de aplicare a reformei

³⁰ Bogdan Murgescu, *România și Europa. Acumularea decalajelor economice (1500-2010)*, Iași, Editura Polirom, 2010, p. 227.

³¹ Calculate după Victor Axenciuc, *Evoluția economică a României*, volumul II, *Agricultura*, tabelul 74, p. 183.

agrare până spre finalul anilor 1930, în special de achitarea a rentelor de expropriere³² și de împrumutări a țăranilor.

Marea proprietate din Transilvania a continuat să existe după aplicarea reformei agrare în primul deceniu interbelic, chiar dacă întinderile de teren cultivabil și pădure care compuneau domeniile au fost reduse cu mult în urma expropriierilor. Legea agrară din 1921 pentru Transilvania stipula diminuarea suprafețelor marilor proprietăți și crearea de proprietăți țărănești mici și mijlocii. Cu toate acestea, aplicarea legii agrare a condus la dezorganizarea și mai accentuată a activităților agricole și industriale de pe marile domenii, afectate deja de război și considerăm că este important să cercetăm modurile în care au fost reluate aceste activități sau dacă marii proprietari au trecut la practicarea unor alte asemenea activități pe proprietățile lor, adaptate bineînțeles la întinderile de teren cultivabil și pădure rezervate sau la întreprinderile economice care au mai rămas în posesia lor după aplicarea reformei. Cercetarea asupra modului în care s-a practicat agricultura după 1921 este cu atât mai importantă cu cât aplicarea reformei agrare în România a schimbat „structura și direcția vieții rurale”, iar readaptarea la aceste modificări a fost parte a procesului de reconstruire a țării și în special a agriculturii, ca cel mai important sector de activitate și producție din România³³.

Luând în considerare structura proprietății mari din Transilvania în primul deceniu interbelic, așa cum reiese din documentele statistice ale instituțiilor de aplicare a reformei agrare, putem afirma că unele dintre proprietățile rămase persoanelor fizice și cele rămase firmelor au în continuare potențial economic, în sensul în care se pot practica activități agricole, precum cultivarea plantelor și creșterea animalelor, sau industriale, precum exploatarea forestieră, morărit sau producerea de băuturi alcoolice.

Transilvania a avut un aport important în producția agricolă a României Mari din primul deceniu interbelic, situându-se pe locul II în producția de cereale și plante industriale și pe primul loc în ceea ce privește producția de plante alimentare. Primul Război Mondial, ulterior reforma agrară din 1921 a dus la scăderea producției medii la hectar a principalelor cereale, plante alimentare și industriale în intervalul 1921-1926, redresarea și atingerea nivelului antebellic al producției agricole fiind posibile după anul 1927 (vezi Figura 1).

³² De exemplu, contele Nicolae Banffy a încasat în 1937 rentele de expropriere pentru pădurile expropriate din Răchițele și Rogojel din județul Cluj, după un lung proces cu statul român încheiat abia în 1935 și ajuns până la Înalta Curte de Casație și Justiție. Litigiul s-a încheiat de comun acord, la propunerea contelui Banffy, prin retragerea de către ambele părți a recursurilor în casație introduse împotriva aceleiași hotărâri emise de Curtea de Apel referitoare la prețurile de expropriere pentru pădurile din Răchițele și Rogojel. Vezi ANIC, Fond Ministerul Agriculturii și Domeniilor, Reforma agrară din 1921, județul Cluj, dosar 342/1936-1938, f. 160-166.

³³ David Mitrany, *The Land and the Peasant in Rumania. The War and Agrarian Reform (1917-1921)*, New York, Greenwood Press, 1968, p. 414.

ABREVIERI

<i>AARMSI</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice
<i>AARMSL</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Literare
<i>AARPAD</i>	= „Analele Academiei Române”, seria II, București, 1879-1916
<i>AA.SS.</i>	= <i>Acta Sanctorum</i> , ed. Bollandisti, III ^a ediție, Parigi 1863-1870
<i>AB</i>	= Arhivele Basarabiei
<i>ACNSAS</i>	= Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității
<i>AE</i>	= L'Année Epigraphique, Paris
<i>AIR</i>	= Arhiva Istorică a României
<i>AIAC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj
<i>AIIAI</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>AIIC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Cluj
<i>AIINC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Națională, Cluj
<i>AIIX</i>	= Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>ALIL</i>	= Anuarul de Lingvistică și Istorie Literară, Iași
<i>ALMA</i>	= <i>Archivum Latinitatis Medii Aevi</i> . Genève.
<i>AM</i>	= Arheologia Moldovei, Iași
<i>AMAE</i>	= Arhiva Ministerului Afacerilor Externe
<i>AmAnthr</i>	= American Anthropologist, New Series, Published by Wiley on behalf of the American Anthropological Association
<i>AMM</i>	= Acta Moldaviae Meridionalis, Vaslui
<i>AMMB</i>	= Arhiva Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași
<i>AMN</i>	= Acta Musei Napocensis
<i>AMR</i>	= Arhivele Militare Române
<i>AMS</i>	= Anuarul Muzeului din Suceava
<i>ANB</i>	= Arhivele Naționale, București
<i>ANC</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Cluj
<i>ANSMB</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Municipiului București
<i>ANG</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Galați
<i>ANI</i>	= Arhivele Naționale, Iași
<i>ANIC</i>	= Arhivele Naționale Istorice Centrale
<i>ANR-Cluj</i>	= Arhivele Naționale, Cluj-Napoca
<i>ANR-Sibiu</i>	= Arhivele Naționale, Sibiu
<i>ANRM</i>	= Arhivele Naționale ale Republicii Moldova, Chișinău
<i>ANRW</i>	= Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, Berlin-New York
<i>ANSMB</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Municipiului București
<i>ANV</i>	= Arhivele Naționale, Vaslui
<i>AO</i>	= Arhivele Olteniei
<i>AP</i>	= Analele Putnei
<i>APH</i>	= Acta Poloniae Historica, Varșovia
<i>AqLeg</i>	= <i>Aquila Legionis. Cuadernos de Estudios sobre el Ejército Romano</i> , Salamanca
<i>AR</i>	= Arhiva Românească
<i>ArchM</i>	= Archiva Moldaviae, Iași
<i>ArhGen</i>	= Arhiva Genealogică
<i>„Arhiva”</i>	= „Arhiva”. Organul Societății Științifice și Literare, Iași
<i>ArhMold</i>	= Arheologia Moldovei

ASRR	= Arhiva Societății Române de Radiodifuziune
AȘUI	= Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași
ATS	= Ancient Textile Series, Oxbow Books, Oxford și Oakville
AUAIC	= Arhiva Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
AUB	= Analele Universității „București”
BA	= <i>Biblioteca Ambrosiana</i> , Roma, Città Nuova Editrice
BAR	= Biblioteca Academiei Române
BArchB	= Bundesarchiv Berlin
BAR int. ser.	= British Archaeological Reports, International Series
BBRF	= Buletinul Bibliotecii Române din Freiburg
BCIR	= Buletinul Comisiei Istorice a României
BCMI	= Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice
BCU-Iași	= Biblioteca Centrală Universitară, Iași
BE	= Bulletin Epigraphique
BF	= Byzantinische Forschungen, Amsterdam
BJ	= Bonner Jahrbücher, Bonn
BMI	= Buletinul Monumentelor Istorice
BMIM	= București. Materiale de istorie și muzeografie
BNB	= Biblioteca Națională București
BNJ	= Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher
BOR	= Biserica Ortodoxă Română
BS	= Balkan Studies
BSNR	= Buletinul Societății Numismatice Române
ByzSlav	= Byzantinoslavica
CA	= Cercetări arheologice
CAI	= Caiete de Antropologie Istorică
CartNova	= <i>La ciudad de Carthago Nova 3: La documentación epigráfica</i> , Murcia
CB	= Cahiers balkaniques
CBI	= <i>Der römische Weihebezirk von Osterburken. Corpus des griechischen und lateinischer Beneficiärer – Inschriften des Römischen Reiches</i> , Stuttgart
CC	= Codrul Cosminului, Suceava (ambele serii)
CCAR	= Cronica cercetărilor arheologice din România, CIMEC, București
CCh	= <i>Corpus Christianorum</i> , Turnhout
CChSG	= <i>Corpus Christianorum. Series Graeca</i>
CCSL	= <i>Corpus Christianorum Series Latina</i> , Turnhout, Brepols
CDM	= <i>Catalogul documentelor moldovenești din Arhivele Centrale de Stat</i> , București, vol. I-V; supl. I.
CDȚR	= <i>Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului</i> , București, vol. II-VIII, 1974-2006
Chiron	= Chiron: Mitteilungen der Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts, 1971
CI	= Cercetări istorice (ambele serii)
CIL	= <i>Corpus Inscriptionum Latinarum</i> , Berlin
CL	= Cercetări literare
CLRE	= <i>Consuls of the Later Roman Empire</i> , eds. R. S. Bagnall, A. Cameron, S. R. Schwartz, K. A. Worp, Atlanta, 1987
CN	= Cercetări Numismatice
CNA	= Cronica Numismatică și Arheologică, București
CSCO	= <i>Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium</i> , Louvain
CSEA	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiae Aquileiensis</i> , Roma, Città Nuova Editrice
CSEL	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum</i> , Wien, De Gruyter
CSPAMI	= Centrul de Studii și Păstrare a Arhivelor Militare Centrale, Pitești
CT	= Columna lui Traian, București

<i>CTh</i>	= <i>Codex Theodosianus</i> . Theodosiani, Libri XVI cum constitutionibus Sirmondianis, I, edidit adsumpto apparatu P. Kruegeri, Th. Mommsen, Hildesheim, 1970-1971
<i>Cv.L</i>	= Convorbiri literare (ambele serii)
„ <i>Dacia</i> ”, <i>N.S.</i>	= Dacia. Nouvelle Série, Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București
<i>DGAS</i>	= Direcția Generală a Arhivelor Statului
<i>DI</i>	= Diplomatarium Italicum
<i>DIR</i>	= <i>Documente privind istoria României</i>
<i>DIRRI</i>	= <i>Documente privind Istoria României. Războiul pentru Independență</i>
<i>DOP</i>	= Dumbarton Oaks Papers
<i>DTN</i>	= <i>Din trecutul nostru</i> , Chișinău
<i>DRH</i>	= <i>Documenta Romaniae Historica</i>
<i>EB</i>	= Études Balkaniques
<i>EBPB</i>	= Études byzantines et post-byzantines
<i>EDCS</i>	= <i>Epigraphik-Datenbank Clauss-Slaby</i> (http://www.manfredclauss.de/)
<i>EDR</i>	= <i>Epigraphic Database Roma</i> (http://www.edr-edr.it/default/index.php)
<i>EpigrAnat</i>	= Epigraphica Anatolica, Münster
<i>ERAsturias</i>	= F. Diego Santos, <i>Epigrafia Romana de Asturias</i> , Oviedo, 1959.
<i>EuGeSta</i>	= <i>Journal of Gender Studies in Antiquity</i>
<i>Gerión</i>	= Gerión. Revista de Historia Antigua, Madrid
<i>GB</i>	= Glasul Bisericii
<i>GCS</i>	= <i>Die Griechischen Christlichen Schriftsteller</i> , Leipzig, Hinrichs, 1897-1969
<i>GLK</i>	= <i>Grammatici Latini Keil</i>
<i>HEp</i>	= <i>Hispania Epigraphica</i> , Madrid
„ <i>Hierasus</i> ”	= <i>Hierasus</i> . Anuarul Muzeului Județean Botoșani, Botoșani
<i>HM</i>	= Heraldica Moldaviae, Chișinău
<i>HU</i>	= Historia Urbana, Sibiu
<i>HUI</i>	= Historia Universitatis Iassiensis, Iași
<i>IDR</i>	= <i>Inscripțiile din Dacia romană</i> , Bucurști-Paris
<i>IDRE</i>	= <i>Inscriptions de la Dacie romaine. Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie</i> , I-II, Bucarest, 1996, 2000
<i>IGLN</i>	= <i>Inscriptions grecques et latines de Novae</i> , Bordeaux
<i>IGLR</i>	= <i>Inscripțiile grecești și latine din secolele IV-XIII descoperite în România</i> , București, 1976
<i>IILPecs</i>	= <i>Instrumenta Inscripta Latina. Das römische Leben im Spiegel der Kleininschriften</i> , Pecs, 1991
<i>ILAlg</i>	= <i>Inscriptions latines d'Algérie</i> , Paris
<i>ILB</i>	= <i>Inscriptiones Latinae in Bulgaria repertae. Inscriptiones inter Oescum et Iatrum repertae</i> , Sofia, 1989
<i>ILD</i>	= <i>Inscripții latine din Dacia</i> , București
<i>ILN</i>	= <i>Inscriptiones latines de Novae</i> , Poznan
<i>ILLPRON</i>	= <i>Inscriptionum Lapidarium Latinarum Provinciae Norici usque ad annum MCMLXXXIV repertarum indices</i> , Berlin, 1986
<i>ILS</i>	= <i>Inscriptiones Latinae Selectae</i> , 1892
<i>IMS</i>	= <i>Inscriptiones Moesiae Superioris</i> , Belgrad
<i>IN</i>	= „Ioan Neculce”. Buletinul Muzeului Municipal Iași
<i>ISM</i>	= <i>Inscripțiile din Scythia Minor grecești și latine</i> , București, vol. I-III, 1983-1999
<i>JGO</i>	= <i>Jahrbücher für Geschichte Osteuropas</i>
<i>JL</i>	= Junimea literară
<i>JRS</i>	= The Journal of Roman studies, London
<i>LR</i>	= Limba română
<i>Lupa</i>	= <i>Ubi Erat Lupa</i> (http://lupa.at/)
<i>MA</i>	= Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț

<i>MCA</i>	= Materiale și cercetări arheologice
<i>MEF</i>	= <i>Moldova în epoca feudalismului</i> , vol. I-XII, 1961-2012, Chișinău
<i>MEFRA</i>	= <i>Mélanges de l'École française de Rome: Antiquité</i> , Roma
<i>MGH</i>	= <i>Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum auspiciis societatis aperiendis fontibus rerum Germanicarum medii aevi</i> , Berlin 1877-
<i>MI</i>	= Magazin istoric, București
<i>MIM</i>	= Materiale de istorie și muzeografie
<i>MM</i>	= Mitropolia Moldovei
<i>MMS</i>	= Mitropolia Moldovei și Sucevei
<i>MN</i>	= Muzeul Național, București
<i>MO</i>	= Mitropolia Olteniei
<i>MOF</i>	= Monitorul Oficial al României
<i>Navarro</i>	= M. Navarro Caballero, <i>Perfectissima femina. Femmes de l'élite dans l'Hispanie romaine</i> , Bordeaux, 2017.
<i>NBA</i>	= <i>Nuova Biblioteca Agostiniana</i> , Roma, Institutum Patristicum Augustinianum
<i>NDPAC</i>	= <i>Nuovo Dizionario Patristico e di Antichità Cristiane</i> , I, A-E, 2e edizione, Marietti, 2006; III, P-Z, 2e edizione, Marietti, 2008
<i>NEH</i>	= Nouvelles études d'histoire
<i>OI</i>	= Opțiuni istoriografice, Iași
<i>OPEL</i>	= <i>Onomasticon provinciarum Europae latinarum</i> , vol. I-IV, Budapesta-Viena, 1994-2002
<i>PG</i>	= <i>Patrologiae cursus completus, Series Graeca</i> , ed. J.-P. Migne, Paris, 1886-1912
<i>PIR</i>	= <i>Prosopographia Imperii Romani. Saec. I.II.III</i> , editio altera, Berlin.
<i>PLRE</i>	= <i>Prosopography of the Later Roman Empire</i> , 3 vol., eds. A. H. M. Jones, J. R. Martindale, and J. Morris, Cambridge, 1971-1992
<i>RA</i>	= Revista arhivelor
<i>RBAR</i>	= Revista Bibliotecii Academiei Române, București
<i>RC</i>	= Revista catolică
<i>RdI</i>	= Revista de istorie
<i>REByz</i>	= Revue des Études Byzantines
<i>RER</i>	= Revue des études roumaines
<i>RESEE</i>	= Revue des études Sud-Est européennes
<i>RGI</i>	= Revista Generală a Învățământului
<i>RHP</i>	= <i>Die römischen Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit. I: Die Inschriften</i> , Viena
<i>RHSEE</i>	= Revue historique de Sud-Est européen
<i>RI</i>	= Revista istorică (ambele serii)
<i>RIAF</i>	= Revista pentru istorie, arheologie și filologie
<i>RIB</i>	= <i>Roman Inscriptions of Britain</i> , Londra
<i>RIM</i>	= Revista de Istorie a Moldovei, Chișinău
<i>RIR</i>	= Revista istorică română, București
<i>RIS</i>	= Revista de istorie socială, Iași
<i>RITL</i>	= Revista de istorie și teorie literară
<i>RIU</i>	= <i>Die römischen Inschriften Ungarns</i> , Budapesta
<i>RJMH</i>	= The Romanian Journal of Modern History, Iași
<i>RM</i>	= Revista muzeelor
<i>RMD</i>	= <i>Roman Military Diplomas</i> , Londra
<i>RMM</i>	= <i>Römische Militärdiplome und Entlassungsurkunden in der Sammlung des Römisch-Germanischen Zentralmuseums</i> , Mainz
<i>RMM-MIA</i>	= Revista muzeelor și monumentelor, seria Monumente istorice și de artă
<i>RMR</i>	= Revista Medicală Română
<i>RRH</i>	= Revue roumaine d'histoire

<i>RRHA</i>	= Revue roumaine de l'histoire de l'art
<i>RRHA-BA</i>	= Revue Roumaine d'Histoire de l'Art. Série Beaux Arts
<i>RSIAB</i>	= Revista Societății istorice și arheologice bisericești, Chișinău
<i>Rsl</i>	= Romanoslavica
<i>SAHIR</i>	= Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae, București
<i>SAI</i>	= Studii și Articole de Istorie
<i>SANIC</i>	= Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale
<i>SCB</i>	= Studii și cercetări de bibliologie
<i>SCh</i>	= <i>Sources Chrétiennes</i> , Paris
<i>SCIA</i>	= Studii și cercetări de istoria artei
<i>SCIM</i>	= Studii și cercetări de istorie medie
<i>SCIV/SCIVA</i>	= Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie)
<i>SCN</i>	= Studii și Cercetări Numismatice, București
<i>SCȘI</i>	= Studii și cercetări științifice, Istorie
<i>SEER</i>	= The Slavonic and East European Review
<i>SHA</i>	= <i>Scriptores Historiae Augustae</i>
<i>SJAN</i>	= Serviciul Județean al Arhivelor Naționale
<i>SMIC</i>	= Studii și materiale de istorie contemporană, București
<i>SMIM</i>	= Studii și materiale de istorie medie, București
<i>SMIMod</i>	= Studii și materiale de istorie modernă, București
<i>SOF</i>	= Südost-Forschungen, München
<i>ST</i>	= Studii Teologice, București
<i>StAntArh</i>	= <i>Studia Antiqua et Archaeologica</i> , Iași
<i>T&MBYZ</i>	= <i>Travaux et Mémoires du Centre de recherches d'histoire et de civilisation byzantines</i>
<i>ThD</i>	= Thraco-Dacica, București
<i>TR</i>	= Transylvanian Review, Cluj-Napoca
<i>TV</i>	= Teologie și viața, Iași
<i>ZPE</i>	= Zeitschrift für Papyralogie und Epigraphik
<i>ZSL</i>	= Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde

•
ANALELE ȘTIINȚIFICE
ALE
UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA”
DIN IAȘI
(SERIE NOUĂ)

ISTORIE

TOM LXXI
2025

Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Nelu Zugravu (Iași), Neculai Bolohan (Iași), Alexandru-Florin Platon (Iași), Petronel Zahariuc (Iași), Ștefan S. Gorovei (Iași), Maria Magdalena Székely (Iași), Cristian Ploscaru (Iași), Claudiu Topor (Iași), Gabriel Leanca (Iași), Gheorghe Iacob (Iași), Ovidiu Buruiană (Iași), Victor Spinei, membru al Academiei Române (Iași), Ioan Aurel Pop, președintele Academiei Române (Cluj-Napoca), Ovidiu Cristea (București), Rudolf Dinu (București), Antal Lukács (București), Ion Eremia (Chișinău), Ion Varta (Chișinău), Dennis Deletant (Londra), Carol Iancu (Montpellier), Hans-Christian Maner (Mainz).

COMITETUL DE REDACȚIE:

Laurențiu Rădvan (redactor șef),
Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba, Ionuț Nistor, Adrian-Bogdan Ceobanu,
Adrian Vițalaru (secretar de redacție),
Mihai-Bogdan Atanasiu (secretar de redacție).

Responsabilitatea pentru opiniile exprimate în textele publicate revine în exclusivitate autorilor.

Manuscrisele, cărțile și revistele propuse pentru schimb,
ca și orice corespondență se vor trimite redacției:

Laurențiu Rădvan

Facultatea de Istorie
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
B-dul Carol I 11,
700506, Iași, România
Tel.: 40-(0)232-20.12.74
e-mail: radvan@uaic.ro

ISSN 1221-843X
eISSN 2821-4617
Printed in Romania

CUPRINS

Andi Mihalache, <i>Seninul întortocheat al cerului: cromatică, istorie și cultură (I)</i>	7
Daniel Mirea, <i>Datarea a patru documente din timpul lui Sigismund de Luxemburg și al lui Vlad Dracul</i>	47
Alexandru Simon, Petru Aron, Iancu de Hunedoara și Mehmed al II-lea în ajunul bătăliei de la Belgrad: informații dintr-un „raport venețian de sinteză” de la sfârșitul lunii aprilie 1456	73
Livia-Ioana Potop, <i>Instrumente notariale din Transilvania medievală: considerații privind păstrarea și transmiterea unor surse arhivistice mai puțin obișnuite</i>	91
Mihai Covaliu, <i>Între diplomație și primejdie. O misiune moldovenească la Veneția (1505-1506)</i>	101
Andrei Constantin Sălăvăstru, <i>Rebels for the faith: The Sorbonne's seditious propaganda during the French Wars of Religion</i>	113
Gheorghe Lazăr, <i>Despre logofeții de taină ai Cancelariei Țării Românești. Studiu de caz: Iane Dâmboviceanu</i>	129
Elena Bedreag, <i>Înrudiri, cheltuieli și alte „mărunțușuri” în câteva documente patrimoniale din veacul al XVIII-lea</i>	157
Iulian Moga, <i>Saint Xenia's Feigned Foolishness</i>	179
Alexandru Gorea, <i>Focul din 1784 și reconfigurarea centrului puterii domnești la Iași</i>	191

Laurențiu Rădvan, <i>Considerații cu privire la un plan rusesc al Focșanilor (1828)</i>	211
Simion-Alexandru Gavriș, <i>Centralism și autonomie locală în legislația administrativă a guvernării Lascăr Catargiu (1871-1876)</i>	225
Simion Câlția, <i>Reglementarea prețului pâinii în București (sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea)</i>	237
Tamara Botez, <i>„Monarhia de rol” și portul popular ca formă de legitimare în România (sfârșitul sec. XIX – începutul sec. XX)</i>	259
Ciprian-Lucrețius Suciu, Florin Marinescu, <i>Duhovnici români la Sfântul Munte Athos: superiorul Antipa Dinescu</i>	275
Claudiu-Lucian Topor, <i>România în vecinătatea războiului: chestiunea înarmărilor între 1914 și 1916</i>	287
Ana-Maria-Ioana Lupășteanu, <i>Război și propagandă în Bucovina austriacă. Misiunea lui Nathan Eidinger la București (1915)</i>	309

Bianca Șendrea, <i>Structura mării proprietăți și agricultura din Transilvania după reforma agrară din 1921</i>	319
Ionel Doctoru, <i>Sediul Legației române de la Paris (1922-1930). Între aspirații și realitate</i>	333
Bogdan-Alexandru Schipor, <i>Dragoș Cotlarciuc, an (almost) unknown expert on Baltic Region at the Romanian Ministry of Foreign Affairs, 1938-1939</i>	343
Árpád Hornyák, <i>Depiction of Hungarians in 20th century Serbian history textbooks</i>	353
Geanina-Ancuța Costăș, <i>Relații culturale româno-britanice: o analiză a programului de schimburi culturale (1963-1965)</i>	369
Iana Balan, <i>Imperative politice, schimburi culturale și strategii universitare. Lectori ieșeni de limba română la Universitățile din Polonia în anii 1967-1989</i>	381
Lucica Iorga, Lucian Leuștean, <i>Tribulații în cadrul lagărului socialist: întâlnirea de la Ialta (2 august 1971), cu România personaj principal în absența (un document și câteva considerații)</i>	409
Victor Rizescu, <i>Marxism și naționalism, continuitate și ruptură. Două teme de sociologie istorică în patru etape ale istoriei românești</i>	437

<i>Recenzii și note bibliografice</i>	449
Duane W. Roller, <i>Imperiul Mării Negre. Gloria și decăderea lumii lui Mitridate cel Mare</i>, trad. Sergiu-Adrian Adam, București, Editura Humanitas, 2025, 372 p. (Alex-Marian Cornea); Martyn Rady, <i>Habsburgii. Ambiția de a stăpâni lumea</i>, traducere din limba engleză de Lia Decei, prefată de Matei Cazacu, București, Editura Corint, 2023, 585 p. (Ana-Maria-Ioana Lupășteanu); Avram Iancu – un om între oameni. <i>Lucrările Conferinței Internaționale: Avram Iancu – 200 de ani de la naștere: omul, contemporanii, epoca</i>, Deva, 9-10 mai 2024, coord. Ioan Bolovan, Ioan Sebastian Bara, Cluj-Napoca, Editura Academiei Române, Centrul de Studii Transilvane, 2024, 713 p. (Constantin Ciobanu); Pierre-Antoine Dessaux: <i>Vermicelles et coquillettes. Histoire d'une industrie alimentaire française</i>, Tours, Presses Universitaires François-Rabelais, 2023, 308 p. (Simion Călția); Carmen-Sorina Rîjnoveanu (coord.), <i>The wars of independence, diplomacy and society. New perspectives and approaches on the Great Eastern Crisis 1875-1878. Războaiele de independență, diplomație și societate. Noi perspective și abordări privind Marea Criză Orientală 1875-1878</i>, București, Editura Militară, 2023, 284 p. (Maria Cerniș); <i>Relații politice și militare româno-otomane-turce 1878-1989: documente</i>, volumul I, 1878-1938 = <i>Romanian-Ottoman-Turkish Political and Military Relations 1878-1989: documents</i>, volume I, 1878-1938, coord. Carmen-Sorina Rîjnoveanu, responsabil de vol. Manuel Stănescu, București, Editura Militară, 2023, 559 p. (Andrei Grigoraș); Eduard Andrei, Laurențiu Vlad, <i>Două istorii ale participării României la Expoziția Universală de la New York (1939-1940)</i>, Târgoviște, Cetatea de scaun, 2024, 281 p. (Mădălin Anghel); Constantin Hlihor, <i>Cu mâinile altora: România și războaiele prin intermediari în Africa (1970-1985)</i>, București, Corint, 2025, 364 p. (Teodor-Petru Bărgăoanu).	
<i>Abrevieri</i>	473

Sediul Legației române de la Paris (1922-1930). Între aspirații și realitate

Abstract: This study examines the evolution of the Romanian Legation's headquarters in Paris between the end of the First World War and the 1930s, highlighting the political, administrative, and symbolic dimensions of this process. After 1918, Romania, having a much larger territory and population, faced the necessity of consolidating its international status and adapting its diplomatic presence to the new realities of Europe. In this context, securing a suitable building for the Legation in Paris – one of the main centers of European diplomacy – became both a practical requirement and an expression of national prestige.

The efforts to acquire, renovate, and expand the property on Avenue de Wagram reveal the persistent challenges encountered by the Romanian state: limited financial resources, shifting political priorities, and recurring administrative obstacles. Despite these difficulties, the project advanced gradually, reflecting the determination of the Romanian authorities to create a representation aligned with France's central role in the country's postwar diplomacy. Constantin Diamandi played a key role in this process. Through his diplomatic authority, organizational initiatives, and reputation in Parisian political circles, he significantly contributed to the modernization of the Legation. Although his tenure ended amid political instability in Bucharest, his efforts left a lasting institutional impact. Overall, the history of the Legation's headquarters illustrates the interplay between diplomatic ambition, state capacity, and the symbolic importance of international representation in interwar Europe.

Keywords: Paris; Romanian Legation; Constantin Diamandi; Legation's headquarters; diplomacy; economic relations.

După Marele Război

Marele Război a generat transformări profunde în arhitectura politică și teritorială a Europei, modificând granițe, soluționând anumite dispute, dar, totodată, creând altele noi. România s-a numărat printre statele beneficiare ale acestui conflict, aflându-se de partea învingătorilor datorită efortului militar al Antantei și implicit al armatei franceze pe teatrul de luptă. În acest nou context geopolitic, Franța s-a afirmat drept principalul garant al status-quo-ului teritorial

* Doctor în Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, România; doctoruionel@yahoo.com.

european¹. Războiul a influențat în mod semnificativ nu doar configurația frontierelor românești, ci și orientarea generală a politicii externe a statului, care și-a îndreptat atenția către Paris, devenit reperul diplomatic fundamental al României postbelice.

Încă din timpul conflictului, elitele politice și diplomatice române au privit cu speranță către capitala Franței. În timp ce la Petrograd se purtau negocieri privind viitoarele granițe ale României, o delegație specială era trimisă la Paris pentru a convinge autoritățile franceze să sprijine revendicările românești asupra Transilvaniei². După intrarea României în război, guvernul de la București a decis înființarea unui serviciu de presă pe malurile Senei, măsură care sublinia importanța propagandei în cadrul diplomației³. În anii imediat următori conflagrației, autoritățile române au înțeles necesitatea unei reorganizări profunde a rețelei diplomatice și consulare, inclusiv în privința infrastructurii instituționale⁴.

Pe acest fundal, s-a ridicat problema achiziționării unui sediu propriu pentru Legația română de la Paris. Având în vedere rolul important pe care Legația din capitala Franței urma să-l aibă după război, lipsa unui spațiu adecvat desfășurării activităților diplomatice devenise o problemă acută. Precum își amintea Dimitrie I. Gr. Ghica, corpul diplomatic românesc dădea recepțiile într-un imobil situat pe Rue de Bellechasse, care fusese închiriat de la Conte de Souza.

Guvernul condus de Alexandru Vaida-Voevod l-a însărcinat pe ministrul plenipotențiar de la Paris, Dimitrie I. Gr. Ghica, să achiziționeze un imobil situat central, corespunzător nevoilor unei legații. După cum menționează diplomatul, oferte existau. Pe malurile Senei putea fi găsite clădiri somptuoase, dar care cereau cheltuieli mari de personal⁵. Ca urmare a războiului, țara se confrunta cu distrugeri materiale masive, cu o agricultură ruinată și o industrie petrolieră devastată, în timp ce moneda națională se devaloriza constant⁶. În aceste condiții, finanțarea misiunilor diplomatice a devenit dificilă: Biroul de Presă de la Paris a fost închis în 1920⁷, iar unele legații au fost suspendate temporar în 1922⁸.

¹ Traian Sandu, *Le système de sécurité français en Europe centre-orientale. L'exemple roumain 1919-1933*, Paris, L'Harmattan, 1999, *passim*.

² Adrian Butnaru, *Iamandi. Cronica unei familii*, Iași, Editura PIM, 2016, p. 383.

³ Nicolae Ureche, *Propaganda externă a României Mari (1918-1940)*, București, Editura Enciclopedică, 2015, p. 21.

⁴ AMAE, Fond Problema 71/Franța, vol. 15 bis, raport nr. 125, Biroul de Presă de la Paris, semnat de Noti Constantinide, trimis lui I. G. Duca, 10 octombrie 1925, f. 315.

⁵ Dimitrie Ghyka, *Memorii*, traducere de Vasile Savin, Iași, Institutul European, 2004, p. 228-229.

⁶ Începând cu anul 1916 și până în 1923, moneda națională s-a depreciat semnificativ, reducându-și valoarea de peste 40 de ori, față de leul aur. Între anii 1924-1929, leul avea să coboare sub valoarea înregistrată în anul 1923, vezi Victor Axenciuc, *Evoluția economică a României, Cercetări statistico-istorice 1859-1947*, vol. III, *Monedă – credit – comerț – finanțe publice*, București, Editura Academiei Române, 2000, p. 27.

⁷ Nicolae Ureche, *op. cit.*, p. 18.

⁸ Stelian Obiziuc, *Consulatele onorifice ale României în străinătate – scurt istoric (1862-1948)*, în „Caiete Diplomatice”, IV-V (2016-2017), nr. 4-5, p. 22.

Noul sediu al Legației

La începutul anului 1920, la conducerea statului român avea să se instaleze din nou un cabinet condus de Ion I. C. Brătianu, marcând începutul celei mai stabile perioade politice a României interbelice. Odată cu revenirea Partidului Național Liberal la putere, situația financiară a statului s-a stabilizat. Consolidarea monedei naționale și echilibrarea bugetului de stat au permis reluarea investițiilor în aparatul diplomatic⁹. La Paris, ministrul plenipotențiar, Dimitrie I. Gr. Ghica, avea să fie înlocuit de Victor Antonescu. Noul ministru din capitala Franței mai ocupase această poziție în două rânduri, astfel că avea experiență în cadrul acestui post¹⁰. Nu după mult timp de la numirea sa, noul ministru plenipotențiar a demarat demersurile pentru achiziționarea unui sediu adecvat.

Eforturile autorităților române de a achiziționa un nou sediu pentru Legația de la Paris făceau parte dintr-un plan mai amplu de modernizare și de procurare a unor clădiri adecvate desfășurării activității diplomatice. În aceeași logică, în Statele Unite¹¹ și Austria¹² s-au întreprins demersuri pentru a asigura trimișilor României imobile corespunzătoare misiunilor lor diplomatice. În acest context, noul șef de misiune liberal a cumpărat, la 30 decembrie 1922, de la Ducesa de Pomar, o „ciudată locuință” situată pe Avenue de Wagram. Noul sediu se afla situat în fostul Hotel „Pomar”, într-o zonă centrală și foarte frecventată a capitalei franceze¹³. Cu toate astea, locuința nu era pe placul diplomaților români. Clădirea părea să fie una modestă pentru o reprezentanță diplomatică.

Potrivit lui Ghica, clădirea fusese oferită anterior regelui Spaniei, Alfonso al XIII-lea, care refuzase oferta, deoarece era condiționată de instalarea Ambasadei spaniole în ea. Același Ghica avea să dea și câteva detalii despre clădire:

„Imobilul avea numai un singur dormitor, în care se găsea doar un pat prevăzut cu un baldachin cu adevărat regesc, și scări strâmte, în spirală pentru retrageri clandestine și dueluri. În afara unei săli de recepție nemăsurate, acest imobil nu avea nimic din ceea ce îi trebuie unei legații sau ambasade. Această arhitectură, prin prostul gust și supraîncărcarea ornamentală era un adevărat coșmar dispeptic, iar clădirea din lipsă de amatori, era închiriată pentru filmări. Unul dintre aceste filme a fost *Indigestiile lui Gargantua*”¹⁴.

⁹ Victor Axenciuc, *Avuția națională a României. Cercetări istorice comparate, 1860-1939*, București, The Romanian Center for Compared and Consensual Economics, 2000, p. 200.

¹⁰ Născut la 1871, Victor Antonescu a fost director al Băncii Naționale a României (1907-1913), ministru al Justiției (4 ianuarie 1914-11 decembrie 1916) și al Finanțelor (11 decembrie 1916-10 iulie 1917). În același timp, Antonescu a fost un membru important al Partidului Național Liberal, vezi Adrian-Bogdan Ceobanu, *Continuitate vs. Discontinuitate: plenipotențiarilor români în timpul Primul Război Mondial*, în *România și statele vecine la începutul Primului Război Mondial. Viziuni, percepții, interpretări*, edit. de Flavius Solomon, Andrei Cușco, Mihai-Ștefan Ceaușu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2016, p. 131.

¹¹ Vezi <https://washington.mae.ro/>, consultat la 1 decembrie 2025.

¹² Vezi <https://mpviena.mae.ro/>, consultat la 1 decembrie 2025.

¹³ Vezi <https://paris.mae.ro/>, consultat la 1 aprilie 2020.

¹⁴ Dimitrie Ghyka, *op. cit.*, p. 229-230.

În telegrama trimisă la București, Victor Antonescu avea să facă o descriere exactă a imobilului: „o clădire cu două intrări pe Avenue de Wagram no. 124 și 126 și cu două intrări pe rue Bremontier no. 15 și 17, ridicată în parte deasupra pivniței și parte pe pământ plin a unui parter și a primului etaj și pe o parte dintr-un al doilea și al treilea etaj totul acoperit cu ardezie, zinc, plumb și geamuri”. Și un alt teren făcând parte „dintr-o mică grădină depinzând de o altă clădire situată în numita rue Bremontier no. 11, aparținând de asemenea vânzătorilor”. Clădirea se învecina în partea stângă cu un imobil situat pe Avenue de Wagram nr. 128 și aceeași clădire situată pe rue Bremontier, amândouă imobilele aparținând aceluiași proprietar, Charles Bertrand. Acest aspect fusese luat în calcul de către autoritățile române care aveau în vedere posibilitatea de a achiziționa și acele imobile¹⁵.

Un nou ministru plenipotențiar

În luna iulie 1924, ministrul plenipotențiar de la Paris, Victor Antonescu și-a dat demisia¹⁶. După plecarea lui Antonescu, la conducerea Legației de la Paris a rămas Nicolae B. Cantacuzino. Ministrul plenipotențiar interimar a întâmpinat greutăți la Paris și nu a reprezentat cu adevărat o variantă pentru înlocuirea fostului trimis extraordinar¹⁷. Cât timp Nicolae B. Cantacuzino a condus Legația, autoritățile române de la București nu au mai investit nimic în sediu, deși membrii legației activau într-un mediu care nu părea propice activității lor.

La sfârșitul anului 1924, la conducerea Legației de la Paris avea să fie numit Constantin Diamandi¹⁸. Noul ministru plenipotențiar mai activase ca șef de misiune la Sofia¹⁹, Roma²⁰ și Petrograd²¹. De asemenea, Diamandi mai făcuse

¹⁵ AMAE, Fond Problema 67, vol. 922, 1922-1939, contract de vânzare-cumpărare, 30 decembrie 1922, f. 2.

¹⁶ La 21 iulie 1924, Ministerul Afacerilor Străine a acceptat demisia lui Victor Antonescu, vezi AMAE, Fond Paris, vol. 622, 1923-1930, nota 56561, Direcția Personalului și Protocolului, Ministerul Afacerilor Străine, 21 iulie 1924, nepaginat.

¹⁷ AMAE, Fond Paris, vol. 87, 1924-1940, telegramă, Legația de la Paris, semnată N. B. Cantacuzino, trimisă lui Nicolae Titulescu, 24 septembrie 1924, nepaginat. Din postura de șef al Legației române din Franța, Nicolae B. Cantacuzino s-a dovedit a fi o figură „ștearsă”, fără inițiative și pus mereu în încurcătură de mersul evenimentelor interne și internaționale. Acest fapt este dovedit de rapoartele sale, unde, în repetate rânduri, semnalează faptul că era surprins de anumite evenimente și cerea mereu sugestii, vezi AMAE, Fond Problema 77/Constantin Diamandi, vol. II, *passim*. Ministrul interimar răspundea greu la telegrame. De la București, lui Cantacuzino i se atrăsese atenția că nu a răspuns la telegrama nr. 46934 din 10 septembrie 1924, vezi AMAE, Fond Paris, vol. 22, 1921-1927, telegrama nr. 978, MAS, București, 13 ianuarie 1925, nepaginat.

¹⁸ Prin intermediul Decretului nr. 4012 din 13 decembrie, Constantin Diamandi a fost numit, la 10 decembrie 1924, trimis extraordinar și ministru plenipotențiar al Majestății Sale Regele pe lângă Guvernul Republicii Franceze, vezi ANIC, Fond Diamandi Constantin, dosar 3, 1928, Adresa Direcției Personalului și Protocolului nr. 65719, f. 4.

¹⁹ AMAE, Fond Problema 77/Constantin Diamandi, dosar D12, vol. I, 1892, decret nr. 2048, 18 iunie 1909, semnat Ion I. C. Brătianu, nepaginat.

parte din delegația României la Conferința de pace de la Paris²², fusese Înalt Comisar la Budapesta în timpul ocupației românești din 1919²³ și delegat la Conferințele de la Genova²⁴, Haga²⁵ și Lausanne²⁶.

Odată cu numirea lui Diamandi la Paris, situația sediului Legației avea să se schimbe. Trimiterea acestui diplomat făcea parte dintr-un plan mai amplu ce viza o reconsolidare a relațiilor franco-române ce urma a se materializa, mai apoi, prin semnarea unui tratat franco-român și, nu în ultimul rând, prin transformarea Legației române în Ambasadă. Sediul viitoarei ambasade trebuia să fie demn de statutul său, așa că se impuneau investiții în îmbunătățirea condițiilor de muncă și în lărgirea spațiului prin cumpărarea de noi imobile²⁷.

Astfel, pentru sediul Legației se profila la orizont o perioadă mai bună în condițiile în care, în 1924, economia României dădea semne de revenire după distrugerile provocate de Marele Război, iar guvernul avea la dispoziție mai multe lichidități pentru a finanța legațiile diplomatice²⁸. Mai mult chiar, noul trimis extraordinar era o persoană influentă. Prietenia sa cu Ion I. C. Brătianu, marele lider liberal și președintele consiliului de miniștri, și relația bună pe care o avea cu regina Maria, îl transformaseră într-o persoană foarte importantă pe scena diplomatică românească. Ceilalți diplomați observaseră că orice doleanță pe care Diamandi o avea îi era îndeplinită în cel mai scurt timp²⁹. De altfel, deși Brătianu îi oferise postul de la Paris, încă de la începutul anului 1924, Diamandi îndrăznise să negocieze dur această poziție, cerând la schimb „mai multă liberate în strategia de negociere a tratatului franco-român”³⁰.

²⁰ AMAE, Fond Problema 77/Constantin Diamandi, dosar D12, vol. II., decret regal nr. 3388, 1 noiembrie 1911, semnat Regele Carol I, nepaginat.

²¹ Ibidem, decret regal nr. 5578, 11 septembrie 1913, semnat Regele Carol I, nepaginat. Constantin Diamandi era cunoscut pentru faptul că fusese arestat de autoritățile sovietice la 31 decembrie 1917/13 ianuarie 1918, vezi AMAE, Fond Problema 71/URSS, vol. 133, 1920-1944, f. 129-135.

²² AMAE, Fond Problema 77/Constantin Diamandi, dosar D12, vol. II., f. 34.

²³ Traian Moșoiu, *Ocuparea Budapestei în legătură cu operațiunile militare din Ardeal 1918-1919*, ediția a II-a, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2012, p. 198.

²⁴ Adrian Butnaru, *op. cit.*, p. 409.

²⁵ AMAE, Fond Problema 71/URSS, vol. 134, 1920-1944, f. 248-249.

²⁶ Pentru a reprezenta România, Diamandi primise un cec de 10.000 franci elvețieni și 2.730 franci francezi care reprezentau contravaloarea a 1000 de franci elvețieni. Această sumă de bani reprezenta indemnizația de drum și misiune ca delegat al României la Conferința de la Lausanne, vezi în ANIC, Fond Diamandi Constantin, dosar 412, MAS, Direcțiunea Fondurilor și Contabilității, telegrama nr. 21071, 19 aprilie 1923, f. 12.

²⁷ În presa română se discuta despre strategia guvernului de la București de a face schimbări și investiții în cadrul diplomației române, vezi *Mișcări în diplomația română*, în „Neamul românesc”, anul 19, nr. 211, joi 18 septembrie 1924, p. 1.

²⁸ Victor Axenciuc, *Avuția națională a României...*, p. 200.

²⁹ Sextil Pușcariu, *Memorii*, ed. Magdalena Vulpe, București, Editura Minerva, 1978, p. 603.

³⁰ *Iarăși chestiunea succesiunii lui Victor Antonescu*, în „Neamul românesc”, anul 19, nr. 176, joi, 7 august 1924, p. 1.

Diamandi a ajuns în capitala Franței chiar în ajunul Crăciunului și la vederea clădirii avea să rămână dezamăgit. Cu prima ocazie avută, diplomatul avea să-i facă lui Ion I. C. Brătianu o scurtă descriere a imobilului:

„Legațiunea noastră cu săli de recepție de frumoase dimensiuni, este clasată la Paris, ca un monument de prost gust. Apartamentele de locuit extrem de reduse sunt negațiunea bunului gust. Cred că adăugând două odăi, zgâriind poleiala de parvenit, se poate face fără prea multe cheltuieli un local apropiat. Cumpărarea Legațiunei a fost desigur o bună afacere: c'est une bonne affaire mais une mauvaise Legation”³¹.

Diplomatul s-a mai plâns și de faptul că la Legație nu se găsea „nici rufărie, nici argintărie, nici farfurie și pahare, nimic alta decât păreții și mobile”³². Diamandi ar fi dorit să-și aducă lucrurile sale pentru a completa lipsurile de la Legație, dar, precum menționa în scrisoarea sa, acesta le lăsase la Petrograd și fuseseră confiscate de bolșevici. Imobilul aflat pe Avenue Wagram necesita reparații, diplomatul menționând că „apuntamentele sale, chiar dublate” nu ar fi fost suficiente pentru nevoile Legației³³. Cu toate acestea, trimisul extraordinar avea să-și aducă propria sa mobilă, de la Idrici, pentru a completa lipsurile din cadrul sediului. Mai apoi, după ce fusese pensionat, transportul mobilei sale către propria casă fusese o adevărată provocare³⁴.

Anul 1926 a marcat o îmbunătățire semnificativă a situației financiare a legațiilor. Ministerul Afacerilor Străine a inițiat o evaluare comparativă a salarizării diplomatice internaționale, concomitent cu reorganizarea propagandei externe³⁵. În acest context, a fost alocată suma de 500.000 de franci francezi pentru a se amenaja aripa localului cu fațada spre rue Brémontier și a celui de-al doilea etaj, care trebuia să cuprindă mai multe apartamente. Cu o parte din aceeași sumă (100.000 de franci francezi) urma să se cumpere argintărie, veselă, sticlărie etc³⁶. Deși, ca urmare a lucrărilor de reabilitare, clădirea s-ar fi prezentat mai bine, în opinia lui Diamandi, aceasta încă nu ar fi corespuns cerințelor unei Legații. În urma consultării cu arhitectul Léon Carrière, s-a ajuns la concluzia că era nevoie de cumpărarea unui imobil situat pe rue Brémontier, chiar între cele două aripi ale clădirii Legației. În urma achiziției noii clădiri, corpul de clădire situat cu fața spre

³¹ ANIC, Fond Casa Regală/Oficiale, dosar 8, scrisoare, semnată de Constantin Diamandi, trimisă lui Ion I. C. Brătianu, 25 ianuarie 1925, f. 2.

³² Ibidem, f. 2.

³³ Ibidem, f. 2.

³⁴ Inițial, mobila trebuia să fie transportată la Cernăuți și de acolo urma să fie direcționată spre Idrici, vezi ibidem, f. 63.

³⁵ Biroul de Presă de la Paris a urmărit cu atenție evoluția leului. În decembrie 1925, Noti Constantinide remarcă „fermitatea” leului și a prețului produselor petroliere românești, vezi AMAE, Fond Problema 71/Franța, vol. 16, 1925-1926, raport nr. 143, Biroul de Presă, semnat Noti Constantinide, trimis lui I. G. Duca, f. 68-72.

³⁶ AMAE, Fond Paris, vol. 813, 1882-1926, telegramă nr. 4091, MAS, Direcțiunea Fondurilor și contabilității, semnată I. G. Duca, trimisă lui Constantin Diamandi, 20 ianuarie 1926, nepaginat.

rue Brémontier urma să fie înălțat cu patru etaje. Pentru aceste lucrări era nevoie de 360.000 de franci francezi. Demersurile s-au desfășurat rapid și la începutul primăverii anului 1926, lucrările au început³⁷.

Tot în primăvara anului 1926, la conducerea statului român avea să fie instalat cabinetul lui Alexandru Averescu. Noul guvern a demarat o politica de eficientizare a administrației diplomatice. În tot acest timp, membrilor Legației li s-au dat sarcini suplimentare care nu țineau tocmai de atribuțiile lor, dar care asigurau un flux constant de muncă și făceau ca misiunea lor să pară mai eficientă³⁸. Averescu a decis să mențină o relație cooperantă cu Diamandi, deși acesta din urmă rămânea apropiat de cercurile liberale. Astfel, relația dintre cei doi a fluctuat în funcție de modul în care președintele Consiliului de Miniștri colabora, sau nu, cu marele lider liberal, Ion I. C. Brătianu³⁹.

În toamna anului 1926, când încă Ionel Brătianu îi acorda încredere lui Averescu, C. Diamandi i-a semnalat lui Ion Mitilineu, ministrul afacerilor de externe de la București, că din cauza deprecierii constante a francului, veniturile angajaților de la Legație s-au diminuat. În acest context, diplomatul cerea o „recalibrare” în termeni reali a salariilor din 1926 cu apunamentele primite în 1919⁴⁰. Ca urmare a cererii lui Diamandi, în luna aprilie 1927, veniturile angajaților de la Legația din Paris au fost majorate și stabilite în dolari⁴¹. În acest context, au crescut și fondurile destinate Legației. Datorită acestui fapt, amenajarea

³⁷ În corpul de clădire situat pe rue Brémontier să găseau birourile consulare ale Legației, vezi ibidem, telegramă nr. 120, Legația de la Paris, trimisă lui I. G. Duca, 16 ianuarie 1926, nepaginat.

³⁸ AMAE, Fond Paris, vol. 622, 1923-1930, circulara Ministerului Afacerilor Străine nr. 25725, semnată Ion Mitilineu, 4 mai 1926, nepaginat

³⁹ Ibidem, *passim*. În memoriile sale, Averescu îl numește pe Diamandi „vechi prieten de-al meu”, vezi Mareșal Averescu, *O pagină de istorie de mare actualitate asupra raporturilor italo-române* (Trei articole publicate în *Îndreptarea*), București, 1937, p.11. De asemenea, Premierul îl aprecia pe Diamandi și îl susținuse, în cadrul gazetei sale, să preia postul de la Paris. Alexandru Averescu nota în gazeta sa că, prin numirea lui Diamandi, guvernul dădea semne că a ajuns la „înțelepciunea de a socoti just necesitatea înlăturării oricărei umbre de neînțelegere din prietenia, din frăția franco-română”, vezi „Îndreptarea”, anul 7, nr. 2, sâmbătă, 3 ianuarie 1925, p. 1. Încă din primele zile ale activității sale, noul guvern s-a dovedit a fi unul foarte preocupat de activitatea diplomatică. O circulară trimisă de Ion Mitilineu, noul ministru al Afacerilor Străine de la București, tuturor misiunilor diplomatice specifica faptul că se dorea o repartizare a personalului diplomatic. Acest demers avea rolul de eficientiza legațiile și de a chema personal către administrația centrală, unde, conform lui Mitilineu, erau prea puțini angajați. Noul ministru de externe a cerut miniștrilor plenipotențari să evalueze cu atenție volumul de muncă al personalului și să răspundă „grabnic” care ar dori sau ar trebui transferați la București, vezi AMAE, Fond Paris, vol. 622, 1923-1930, circulara Ministerului Afacerilor Străine nr. 25725, semnată Ion Mitilineu, 4 mai 1926, nepaginat.

⁴⁰ Diplomatul a propus ca pe viitor să se ia în calcul ca salariile să fie plătite în raport cu valoarea dolarului, o monedă mult mai stabilă, vezi ibidem, raport nr. 1198, Legația de la Paris, semnat Constantin Diamandi, 15 octombrie 1926, nepaginat.

⁴¹ AMAE, Fond Paris, vol. 799, 1921-1928, nota nr. 17144, MAS, Direcțiunea Fondurilor și Contabilității, 29 martie 1927, nepaginat.

sediului a fost finalizată⁴². În martie 1929, când regina Maria făcuse o vizită la Paris, avea să remarce modul în care fusese „adăugat un mic apartament drăguț”⁴³.

Trecerea în neființă a lui Ionel Brătianu a înclinat serios balanța politică către Partidul Național Țărănesc. După plecarea de la putere a lui Vintilă Brătianu, Nicolae Titulescu a încercat să formeze un guvern de uniune națională, dar a eșuat. Totul s-a așezat în favoarea Partidului Național Țărănesc. Cei doi lideri, Iuliu Maniu și Ion Mihalache, au simțit că acesta era momentul perfect pentru înclina situația politică în favoarea lor. După desemnarea lui Iuliu Maniu ca președinte al Consiliului de Miniștri, acesta a dizolvat Camerele și a programat noi alegeri parlamentare la mijlocul lunii decembrie pe care le-a câștigat de o manieră zdrobitoare⁴⁴.

După venirea Partidului Național Țărănesc la putere, colaborarea dintre ministrul plenipotențiar de la Paris, ce avea legături adânci printre membrii PNL, și guvernul român a avut de suferit⁴⁵. Într-o telegramă, trimisă la 19 martie 1929, Diamandi menționa că sediul avea nevoie de refacerea cancelariilor de la parter, „care sunt insuficiente, rău instalate și neprezentabile. În opinia sa, era de preferat ca amenajarea să înceapă chiar în acel an, dacă se putea, dar guvernul nu a acordat atenție acestei cereri”⁴⁶.

Mai târziu, într-o scrisoare adresată lui Diamandi, George Mironescu, noul ministru de externe de la București, avea să își expună nemulțumirea că nu fusese înștiințat de problemele cu care se confrunta clădirea. Conform lui Mironescu, acoperișul sediului era stricat și ar fi plouat în unele camere. Mai mult, ministrul de externe ajunsese la concluzia că „localurile cancelariilor sunt insuficiente și mi se afirmă că s-ar putea cumpăra colțul (din rue Bremanstien), cu toată lipsa de

⁴² AMAE, Fond Paris, vol. 813, 1882-1926, nepaginat.

⁴³ Regina Maria a României, *Însemnări zilnice 1929*, trad. Georgeta Filliti, note Nicolae Pepene, București, Editura Corint, 2021, p. 131.

⁴⁴ Național-țărăniștii își propuneau să desăvârșească aplicarea reformei agrare, revizuirea tarifelor vamale și de transport, reducerea dobânzilor la capitalurile investite în agricultură, crearea și asigurarea de debușeuri, favorizarea mecanizării agriculturii, lărgirea creditului agricol, organizarea creditului funciar, dezvoltarea largă a vieții cooperative, vezi Robert Adam, *Două veacuri de populism românesc*, București, Editura Humanitas, 2018, p. 114-115.

⁴⁵ În cadrul Legației de la Paris au fost făcute mai multe schimbări. Toți „oamenii de bază” ai lui Diamandi fuseseră schimbați. Mai mult, schimbările diplomatice au creat o mare instabilitate. De multe ori, după plecarea titularului, putea să treacă și câteva luni bune până când un alt diplomat avea să-i suplinească lipsa. Problemele erau și mai mari atunci când mai mulți titulari erau chemați deodată, vezi AMAE, Fond Paris, vol. 622, 1923-1930, *passim*. Relația lui Diamandi cu noul ministru de externe, G. G. Mironescu, a fost una rece. Deși foarte comunicativ, Mironescu era deranjant prin modul în care se implica în treburile Legației, dar și a rețelei consulare. Diplomatul a descoperit rapid că autonomia sa, în cadrul rețelei consulare, era știrbită de legăturile dintre unii consuli și Mironescu, vezi Elinor Danusia Popescu, *Les consuls roumains auprès des grandes puissances ouest-européennes (1919-1939)*, Avant-propos d'Adrian Cioroianu, Preface de Silviu Miloșiu et de Traian Sandu, L'Harmattan, Paris, 2021, p. 49.

⁴⁶ ANIC, Fond Diamandi Constantin, dosar 352, 1929, telegramă nr. 10474, Legația de la Paris, semnată Constantin Diamandi, trimisă lui G. G. Mironescu, 19 martie 1929, f. 3.

fonduri”, sugerând ca această chestiune să fie examinată⁴⁷. Pesemne că ministrul de externe nu citise telegrama trimisă de Diamandi. Cu toate acestea, criza economică ce a debutat în anul 1929 a făcut ca fondurile destinate Legației să fie diminuate semnificativ⁴⁸.

La 8 iunie 1930, fostul principe Carol a revenit în capitala României, după o perioadă de exil petrecută la Paris, în urma renunțării sale anterioare la tron⁴⁹. Evenimentul a marcat detronarea propriului său fiu și reinstaurarea sa pe tron sub numele de Carol al II-lea⁵⁰. Noul monarh a procedat rapid la o serie de schimbări în aparatul diplomatic, printre care s-a numărat și revocarea din funcție a ministrului plenipotențiar Constantin Diamandi⁵¹.

Noul rege nu agreea nici el imobilul în care se găsea Legația de la Paris⁵². Deși regele Carol al II-lea considera că imobilul Legației României de pe Avenue de Wagram nu corespundea prestigiului pe care dorea să-l confere monarhiei române, realitățile economice ale epocii – marcate de criza financiară mondială – au impus menținerea sediului existent, în pofida intențiilor inițiale de relocare sau modernizare⁵³.

În 1939, misiunea diplomatică românească de la Paris, ajunsă la rangul de Ambasadă⁵⁴, avea să-și transfere sediul în cadrul Palatului Béhague, situat pe

⁴⁷ ANIC, Fond Diamandi Constantin, dosar 247, 1929-1930, MAS, București, scrisoare semnată G. G. Mironescu, trimisă lui Constantin Diamandi, 14 martie 1929, f. 2-3.

⁴⁸ AMAE, Fond Paris, vol. 622, 1923-1930, *passim*.

⁴⁹ Matthieu Boisdron, *La Roumanie des années trente: De l'avènement de Carol II au démembrement du royaume (1930-1940)*, Anovi, 2007, p. 38.

⁵⁰ Cristian Sandache, *Viața publică și intimă a lui Carol al II-lea*, București, Editura Paideia, 1998, p. 43.

⁵¹ ANIC, Fond Diamandi Constantin, dosar 247, 1929-1930, telegramă personală nr. 11384, MAS, București, semnată G. G. Mironescu, trimisă lui Constantin Diamandi, 8 iunie 1930, ora 23:30, f. 11. La 8 iulie 1930, diplomatul era informat că urma să fie pus în poziție de retragere începând cu ziua de 1 august 1930. Totodată, G. G. Mironescu, ministrul Afacerilor Străine de la București, i-a transmis lui Diamandi sentimentele sale de grațitudine, mulțumindu-i pentru „serviciile eminente și îndelungate ce le-a adus statului” și „colaborarea prețioasă și folositoare țării”, vezi ANIC, Fond Diamandi Constantin, dosar 11, 1930, telegramă nr. 44104, MAS, București, semnată G. G. Mironescu, trimisă lui Constantin Diamandi, 8 iulie 1930, f. 1.

⁵² Dimitrie Ghyka, *op. cit.*, *passim*.

⁵³ Bogdan Murgescu, *România și Europa, Acumularea decalajelor economice (1500-2010)*, Iași, Editura Polirom, 2010, p. 207.

⁵⁴ În anul 1926 au existat discuții între autoritățile române și cele franceze pentru ridicarea gradului Legației român de la Paris la nivel de Ambasadă. Ministrul plenipotențiar al Franței de la București a explicat că un asemenea demers ar fi riscant, deoarece opinia publică internațională ar putea acuza Franța de imperialism, Parisul putând fi comparat, în acest sens, cu Washington-ul „care tot insistă să-și sporească caracterul reprezentanților săi în America de Sud”, vezi ANIC, Microfilme 012/Franța, rola 168, dosar 5, série Z, carton 569, vol. 9, telegramme n°198, Bucarest, 13 aout 1926, f. 151. Negocierile pentru transformarea Legației la rang de Ambasadă au fost reluate mai târziu, fiind finalizate la 26 noiembrie 1938. La 26 decembrie 1938, Gheorghe Tătărescu a devenit primul ambasador al României la Paris, vezi Adrian Vițalaru, *Political interests and symbolic stakes. The first Romanian Embassies (1938-1939)*, in Adrian Vițalaru, Ionuț Nistor, Adrian-Bogdan Ceobanu, *Romanian Diplomacy in the 20th Century. Biographies, Institutional Pathways, International Challenges*, Berlin, Peter Lang, 2021, p. 189-190.

123 rue Saint Dominique. Scriitorul Henri de Régnier avea să califice acest palat drept „unul dintre cele mai frumoase palate ale orașului nostru”. După mutarea corpului diplomatic român, fostul sediu de pe Avenue de Wagram a continuat să adăpostească cancelaria ambasadei române și serviciul consular. După abdicarea regelui Mihai, imobilul a fost vândut de către noul regim comunist⁵⁵.

Concluzii

Evoluția sediului Legației Române de la Paris reflectă în mod fidel transformările profunde ale diplomației românești în perioada imediat postbelică și pe parcursul deceniului al treilea al secolului XX. În urma Marelui Război, România a resimțit presiunea consolidării noilor realități teritoriale și politice, iar orientarea fermă către Franța a devenit un element fundamental al politicii externe. În acest context, nevoia unui sediu reprezentativ la Paris nu a constituit doar o problemă administrativă, ci una simbolică, legată de afirmarea statutului internațional al statului român.

Demersurile de achiziționare, amenajare și extindere a clădirii de pe Avenue de Wagram au fost marcate de dificultăți financiare, schimbări politice interne și divergențe administrative. Totuși, ele demonstrează efortul constant al autorităților române de a alinia infrastructura diplomatică la exigențele unei misiuni aflate într-un centru politic major al Europei.

Rolul lui Constantin Diamandi a fost esențial în modernizarea Legației, atât prin inițiativele sale administrative, cât și prin prestigiul personal care i-a permis să mobilizeze sprijinul Bucureștiului. Deși perioada sa la Paris s-a încheiat abrupt odată cu schimbările generate de revenirea lui Carol al II-lea, activitatea sa a contribuit decisiv la transformarea misiunii românești într-o instituție funcțională, adaptată cerințelor diplomatice interbelice.

Istoria sediului Legației de la Paris ilustrează dinamica complexă dintre resursele interne limitate, ambițiile politice și imperativele reprezentării externe într-o epocă în care diplomația devenise un instrument crucial al afirmării statului român pe scena internațională. Astfel, sediul Legației române de la Paris a devenit nu doar un instrument al politicii externe, ci și un simbol al maturizării diplomatice a României moderne, oglindind efortul constant de adaptare la exigențele și prestigiul mediului diplomatic european interbelic.

⁵⁵ Dimitrie Ghyka, *op. cit.*, p. 230.

ABREVIERI

<i>AARMSI</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice
<i>AARMSL</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Literare
<i>AARPAD</i>	= „Analele Academiei Române”, seria II, București, 1879-1916
<i>AA.SS.</i>	= <i>Acta Sanctorum</i> , ed. Bollandisti, III ^a ediție, Parigi 1863-1870
<i>AB</i>	= Arhivele Basarabiei
<i>ACNSAS</i>	= Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității
<i>AE</i>	= L'Année Epigraphique, Paris
<i>AIR</i>	= Arhiva Istorică a României
<i>AIAC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj
<i>AIIAI</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>AIIC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Cluj
<i>AIINC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Națională, Cluj
<i>AIIX</i>	= Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>ALIL</i>	= Anuarul de Lingvistică și Istorie Literară, Iași
<i>ALMA</i>	= <i>Archivum Latinitatis Medii Aevi</i> . Genève.
<i>AM</i>	= Arheologia Moldovei, Iași
<i>AMAE</i>	= Arhiva Ministerului Afacerilor Externe
<i>AmAnthr</i>	= American Anthropologist, New Series, Published by Wiley on behalf of the American Anthropological Association
<i>AMM</i>	= Acta Moldaviae Meridionalis, Vaslui
<i>AMMB</i>	= Arhiva Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași
<i>AMN</i>	= Acta Musei Napocensis
<i>AMR</i>	= Arhivele Militare Române
<i>AMS</i>	= Anuarul Muzeului din Suceava
<i>ANB</i>	= Arhivele Naționale, București
<i>ANC</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Cluj
<i>ANSMB</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Municipiului București
<i>ANG</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Galați
<i>ANI</i>	= Arhivele Naționale, Iași
<i>ANIC</i>	= Arhivele Naționale Istorice Centrale
<i>ANR-Cluj</i>	= Arhivele Naționale, Cluj-Napoca
<i>ANR-Sibiu</i>	= Arhivele Naționale, Sibiu
<i>ANRM</i>	= Arhivele Naționale ale Republicii Moldova, Chișinău
<i>ANRW</i>	= Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, Berlin-New York
<i>ANSMB</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Municipiului București
<i>ANV</i>	= Arhivele Naționale, Vaslui
<i>AO</i>	= Arhivele Olteniei
<i>AP</i>	= Analele Putnei
<i>APH</i>	= Acta Poloniae Historica, Varșovia
<i>AqLeg</i>	= <i>Aquila Legionis. Cuadernos de Estudios sobre el Ejército Romano</i> , Salamanca
<i>AR</i>	= Arhiva Românească
<i>ArchM</i>	= Archiva Moldaviae, Iași
<i>ArhGen</i>	= Arhiva Genealogică
„Arhiva”	= „Arhiva”. Organul Societății Științifice și Literare, Iași
<i>ArhMold</i>	= Arheologia Moldovei

ASRR	= Arhiva Societății Române de Radiodifuziune
AȘUI	= Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași
ATS	= Ancient Textile Series, Oxbow Books, Oxford și Oakville
AUAIC	= Arhiva Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
AUB	= Analele Universității „București”
BA	= <i>Biblioteca Ambrosiana</i> , Roma, Città Nuova Editrice
BAR	= Biblioteca Academiei Române
BArchB	= Bundesarchiv Berlin
BAR int. ser.	= British Archaeological Reports, International Series
BBRF	= Buletinul Bibliotecii Române din Freiburg
BCIR	= Buletinul Comisiei Istorice a României
BCMI	= Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice
BCU-Iași	= Biblioteca Centrală Universitară, Iași
BE	= Bulletin Epigraphique
BF	= Byzantinische Forschungen, Amsterdam
BJ	= Bonner Jahrbücher, Bonn
BMI	= Buletinul Monumentelor Istorice
BMIM	= București. Materiale de istorie și muzeografie
BNB	= Biblioteca Națională București
BNJ	= Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher
BOR	= Biserica Ortodoxă Română
BS	= Balkan Studies
BSNR	= Buletinul Societății Numismatice Române
ByzSlav	= Byzantinoslavica
CA	= Cercetări arheologice
CAI	= Caiete de Antropologie Istorică
CartNova	= <i>La ciudad de Carthago Nova 3: La documentación epigráfica</i> , Murcia
CB	= Cahiers balkaniques
CBI	= <i>Der römische Weihebezirk von Osterburken. Corpus des griechischen und lateinischer Beneficiärer – Inschriften des Römischen Reiches</i> , Stuttgart
CC	= Codrul Cosminului, Suceava (ambele serii)
CCAR	= Cronica cercetărilor arheologice din România, CIMEC, București
CCh	= <i>Corpus Christianorum</i> , Turnhout
CChSG	= <i>Corpus Christianorum. Series Graeca</i>
CCSL	= <i>Corpus Christianorum Series Latina</i> , Turnhout, Brepols
CDM	= <i>Catalogul documentelor moldovenești din Arhivele Centrale de Stat</i> , București, vol. I-V; supl. I.
CDȚR	= <i>Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului</i> , București, vol. II-VIII, 1974-2006
Chiron	= Chiron: Mitteilungen der Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts, 1971
CI	= Cercetări istorice (ambele serii)
CIL	= <i>Corpus Inscriptionum Latinarum</i> , Berlin
CL	= Cercetări literare
CLRE	= <i>Consuls of the Later Roman Empire</i> , eds. R. S. Bagnall, A. Cameron, S. R. Schwartz, K. A. Worp, Atlanta, 1987
CN	= Cercetări Numismatice
CNA	= Cronica Numismatică și Arheologică, București
CSCO	= <i>Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium</i> , Louvain
CSEA	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiae Aquileiensis</i> , Roma, Città Nuova Editrice
CSEL	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum</i> , Wien, De Gruyter
CSPAMI	= Centrul de Studii și Păstrare a Arhivelor Militare Centrale, Pitești
CT	= Columna lui Traian, București

<i>CTh</i>	= <i>Codex Theodosianus</i> . Theodosiani, Libri XVI cum constitutionibus Sirmondianis, I, edidit adsumpto apparatu P. Kruegeri, Th. Mommsen, Hildesheim, 1970-1971
<i>Cv.L</i>	= Convorbiri literare (ambele serii)
„ <i>Dacia</i> ”, <i>N.S.</i>	= Dacia. Nouvelle Série, Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București
<i>DGAS</i>	= Direcția Generală a Arhivelor Statului
<i>DI</i>	= Diplomatarium Italicum
<i>DIR</i>	= <i>Documente privind istoria României</i>
<i>DIRRI</i>	= <i>Documente privind Istoria României. Războiul pentru Independență</i>
<i>DOP</i>	= Dumbarton Oaks Papers
<i>DTN</i>	= <i>Din trecutul nostru</i> , Chișinău
<i>DRH</i>	= <i>Documenta Romaniae Historica</i>
<i>EB</i>	= Études Balkaniques
<i>EBPB</i>	= Études byzantines et post-byzantines
<i>EDCS</i>	= <i>Epigraphik-Datenbank Clauss-Slaby</i> (http://www.manfredclauss.de/)
<i>EDR</i>	= <i>Epigraphic Database Roma</i> (http://www.edr-edr.it/default/index.php)
<i>EpigrAnat</i>	= Epigraphica Anatolica, Münster
<i>ERAsturias</i>	= F. Diego Santos, <i>Epigrafia Romana de Asturias</i> , Oviedo, 1959.
<i>EuGeSta</i>	= <i>Journal of Gender Studies in Antiquity</i>
<i>Gerión</i>	= Gerión. Revista de Historia Antigua, Madrid
<i>GB</i>	= Glasul Bisericii
<i>GCS</i>	= <i>Die Griechischen Christlichen Schriftsteller</i> , Leipzig, Hinrichs, 1897-1969
<i>GLK</i>	= <i>Grammatici Latini Keil</i>
<i>HEp</i>	= <i>Hispania Epigraphica</i> , Madrid
„ <i>Hierasus</i> ”	= <i>Hierasus</i> . Anuarul Muzeului Județean Botoșani, Botoșani
<i>HM</i>	= Heraldica Moldaviae, Chișinău
<i>HU</i>	= Historia Urbana, Sibiu
<i>HUI</i>	= Historia Universitatis Iassiensis, Iași
<i>IDR</i>	= <i>Inscripțiile din Dacia romană</i> , Bucurști-Paris
<i>IDRE</i>	= <i>Inscriptions de la Dacie romaine. Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie</i> , I-II, Bucarest, 1996, 2000
<i>IGLN</i>	= <i>Inscriptions grecques et latines de Novae</i> , Bordeaux
<i>IGLR</i>	= <i>Inscripțiile grecești și latine din secolele IV-XIII descoperite în România</i> , București, 1976
<i>IILPecs</i>	= <i>Instrumenta Inscripta Latina. Das römische Leben im Spiegel der Kleininschriften</i> , Pecs, 1991
<i>ILAlg</i>	= <i>Inscriptions latines d'Algérie</i> , Paris
<i>ILB</i>	= <i>Inscriptiones Latinae in Bulgaria repertae. Inscriptiones inter Oescum et Iatrum repertae</i> , Sofia, 1989
<i>ILD</i>	= <i>Inscripții latine din Dacia</i> , București
<i>ILN</i>	= <i>Inscriptiones latines de Novae</i> , Poznan
<i>ILLPRON</i>	= <i>Inscriptionum Lapidarium Latinarum Provinciae Norici usque ad annum MCMLXXXIV repertarum indices</i> , Berlin, 1986
<i>ILS</i>	= <i>Inscriptiones Latinae Selectae</i> , 1892
<i>IMS</i>	= <i>Inscriptiones Moesiae Superioris</i> , Belgrad
<i>IN</i>	= „Ioan Neculce”. Buletinul Muzeului Municipal Iași
<i>ISM</i>	= <i>Inscripțiile din Scythia Minor grecești și latine</i> , București, vol. I-III, 1983-1999
<i>JGO</i>	= <i>Jahrbücher für Geschichte Osteuropas</i>
<i>JL</i>	= Junimea literară
<i>JRS</i>	= The Journal of Roman studies, London
<i>LR</i>	= Limba română
<i>Lupa</i>	= <i>Ubi Erat Lupa</i> (http://lupa.at/)
<i>MA</i>	= Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț

<i>MCA</i>	= Materiale și cercetări arheologice
<i>MEF</i>	= <i>Moldova în epoca feudalismului</i> , vol. I-XII, 1961-2012, Chișinău
<i>MEFRA</i>	= <i>Mélanges de l'École française de Rome: Antiquité</i> , Roma
<i>MGH</i>	= <i>Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum auspiciis societatis aperiendis fontibus rerum Germanicarum medii aevi</i> , Berlin 1877-
<i>MI</i>	= Magazin istoric, București
<i>MIM</i>	= Materiale de istorie și muzeografie
<i>MM</i>	= Mitropolia Moldovei
<i>MMS</i>	= Mitropolia Moldovei și Sucevei
<i>MN</i>	= Muzeul Național, București
<i>MO</i>	= Mitropolia Olteniei
<i>MOF</i>	= Monitorul Oficial al României
<i>Navarro</i>	= M. Navarro Caballero, <i>Perfectissima femina. Femmes de l'élite dans l'Hispanie romaine</i> , Bordeaux, 2017.
<i>NBA</i>	= <i>Nuova Biblioteca Agostiniana</i> , Roma, Institutum Patristicum Augustinianum
<i>NDPAC</i>	= <i>Nuovo Dizionario Patristico e di Antichità Cristiane</i> , I, A-E, 2e edizione, Marietti, 2006; III, P-Z, 2e edizione, Marietti, 2008
<i>NEH</i>	= Nouvelles études d'histoire
<i>OI</i>	= Opțiuni istoriografice, Iași
<i>OPEL</i>	= <i>Onomasticon provinciarum Europae latinarum</i> , vol. I-IV, Budapesta-Viena, 1994-2002
<i>PG</i>	= <i>Patrologiae cursus completus, Series Graeca</i> , ed. J.-P. Migne, Paris, 1886-1912
<i>PIR</i>	= <i>Prosopographia Imperii Romani. Saec. I.II.III</i> , editio altera, Berlin.
<i>PLRE</i>	= <i>Prosopography of the Later Roman Empire</i> , 3 vol., eds. A. H. M. Jones, J. R. Martindale, and J. Morris, Cambridge, 1971-1992
<i>RA</i>	= Revista arhivelor
<i>RBAR</i>	= Revista Bibliotecii Academiei Române, București
<i>RC</i>	= Revista catolică
<i>RdI</i>	= Revista de istorie
<i>REByz</i>	= Revue des Études Byzantines
<i>RER</i>	= Revue des études roumaines
<i>RESEE</i>	= Revue des études Sud-Est européennes
<i>RGI</i>	= Revista Generală a Învățământului
<i>RHP</i>	= <i>Die römischen Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit. I: Die Inschriften</i> , Viena
<i>RHSEE</i>	= Revue historique de Sud-Est européen
<i>RI</i>	= Revista istorică (ambele serii)
<i>RIAF</i>	= Revista pentru istorie, arheologie și filologie
<i>RIB</i>	= <i>Roman Inscriptions of Britain</i> , Londra
<i>RIM</i>	= Revista de Istorie a Moldovei, Chișinău
<i>RIR</i>	= Revista istorică română, București
<i>RIS</i>	= Revista de istorie socială, Iași
<i>RITL</i>	= Revista de istorie și teorie literară
<i>RIU</i>	= <i>Die römischen Inschriften Ungarns</i> , Budapesta
<i>RJMH</i>	= The Romanian Journal of Modern History, Iași
<i>RM</i>	= Revista muzeelor
<i>RMD</i>	= <i>Roman Military Diplomas</i> , Londra
<i>RMM</i>	= <i>Römische Militärdiplome und Entlassungsurkunden in der Sammlung des Römisch-Germanischen Zentralmuseums</i> , Mainz
<i>RMM-MIA</i>	= Revista muzeelor și monumentelor, seria Monumente istorice și de artă
<i>RMR</i>	= Revista Medicală Română
<i>RRH</i>	= Revue roumaine d'histoire

<i>RRHA</i>	= Revue roumaine de l'histoire de l'art
<i>RRHA-BA</i>	= Revue Roumaine d'Histoire de l'Art. Série Beaux Arts
<i>RSIAB</i>	= Revista Societății istorice și arheologice bisericești, Chișinău
<i>Rsl</i>	= Romanoslavica
<i>SAHIR</i>	= Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae, București
<i>SAI</i>	= Studii și Articole de Istorie
<i>SANIC</i>	= Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale
<i>SCB</i>	= Studii și cercetări de bibliologie
<i>SCh</i>	= <i>Sources Chrétiennes</i> , Paris
<i>SCIA</i>	= Studii și cercetări de istoria artei
<i>SCIM</i>	= Studii și cercetări de istorie medie
<i>SCIV/SCIVA</i>	= Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie)
<i>SCN</i>	= Studii și Cercetări Numismatice, București
<i>SCȘI</i>	= Studii și cercetări științifice, Istorie
<i>SEER</i>	= The Slavonic and East European Review
<i>SHA</i>	= <i>Scriptores Historiae Augustae</i>
<i>SJAN</i>	= Serviciul Județean al Arhivelor Naționale
<i>SMIC</i>	= Studii și materiale de istorie contemporană, București
<i>SMIM</i>	= Studii și materiale de istorie medie, București
<i>SMIMod</i>	= Studii și materiale de istorie modernă, București
<i>SOF</i>	= Südost-Forschungen, München
<i>ST</i>	= Studii Teologice, București
<i>StAntArh</i>	= <i>Studia Antiqua et Archaeologica</i> , Iași
<i>T&MBYZ</i>	= <i>Travaux et Mémoires du Centre de recherches d'histoire et de civilisation byzantines</i>
<i>ThD</i>	= Thraco-Dacica, București
<i>TR</i>	= Transylvanian Review, Cluj-Napoca
<i>TV</i>	= Teologie și viața, Iași
<i>ZPE</i>	= Zeitschrift für Papyralogie und Epigraphik
<i>ZSL</i>	= Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde

•
ANALELE ȘTIINȚIFICE
ALE
UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA”
DIN IAȘI
(SERIE NOUĂ)

ISTORIE

TOM LXXI
2025

Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Nelu Zugravu (Iași), Neculai Bolohan (Iași), Alexandru-Florin Platon (Iași), Petronel Zahariuc (Iași), Ștefan S. Gorovei (Iași), Maria Magdalena Székely (Iași), Cristian Ploscaru (Iași), Claudiu Topor (Iași), Gabriel Leanca (Iași), Gheorghe Iacob (Iași), Ovidiu Buruiană (Iași), Victor Spinei, membru al Academiei Române (Iași), Ioan Aurel Pop, președintele Academiei Române (Cluj-Napoca), Ovidiu Cristea (București), Rudolf Dinu (București), Antal Lukács (București), Ion Eremia (Chișinău), Ion Varta (Chișinău), Dennis Deletant (Londra), Carol Iancu (Montpellier), Hans-Christian Maner (Mainz).

COMITETUL DE REDACȚIE:

Laurențiu Rădvan (redactor șef),
Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba, Ionuț Nistor, Adrian-Bogdan Ceobanu,
Adrian Vițalari (secretar de redacție),
Mihai-Bogdan Atanasiu (secretar de redacție).

Responsabilitatea pentru opiniile exprimate în textele publicate revine în exclusivitate autorilor.

Manuscrisele, cărțile și revistele propuse pentru schimb,
ca și orice corespondență se vor trimite redacției:

Laurențiu Rădvan

Facultatea de Istorie
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
B-dul Carol I 11,
700506, Iași, România
Tel.: 40-(0)232-20.12.74
e-mail: radvan@uaic.ro

ISSN 1221-843X
eISSN 2821-4617
Printed in Romania

CUPRINS

Andi Mihalache, <i>Seninul întortocheat al cerului: cromatică, istorie și cultură (I)</i>	7
Daniel Mirea, <i>Datarea a patru documente din timpul lui Sigismund de Luxemburg și al lui Vlad Dracul</i>	47
Alexandru Simon, Petru Aron, Iancu de Hunedoara și Mehmed al II-lea în ajunul bătăliei de la Belgrad: informații dintr-un „raport venețian de sinteză” de la sfârșitul lunii aprilie 1456	73
Livia-Ioana Potop, <i>Instrumente notariale din Transilvania medievală: considerații privind păstrarea și transmiterea unor surse arhivistice mai puțin obișnuite</i>	91
Mihai Covaliu, <i>Între diplomație și primejdie. O misiune moldovenească la Veneția (1505-1506)</i>	101
Andrei Constantin Sălăvăstru, <i>Rebels for the faith: The Sorbonne's seditious propaganda during the French Wars of Religion</i>	113
Gheorghe Lazăr, <i>Despre logofeții de taină ai Cancelariei Țării Românești. Studiu de caz: Iane Dâmboviceanu</i>	129
Elena Bedreag, <i>Înrudiri, cheltuieli și alte „mărunțușuri” în câteva documente patrimoniale din veacul al XVIII-lea</i>	157
Iulian Moga, <i>Saint Xenia's Feigned Foolishness</i>	179
Alexandru Gorea, <i>Focul din 1784 și reconfigurarea centrului puterii domnești la Iași</i>	191

Laurențiu Rădvan, <i>Considerații cu privire la un plan rusesc al Focșanilor (1828)</i>	211
Simion-Alexandru Gavriș, <i>Centralism și autonomie locală în legislația administrativă a guvernării Lascăr Catargiu (1871-1876)</i>	225
Simion Câlția, <i>Reglementarea prețului pâinii în București (sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea)</i>	237
Tamara Botez, <i>„Monarhia de rol” și portul popular ca formă de legitimare în România (sfârșitul sec. XIX – începutul sec. XX)</i>	259
Ciprian-Lucrețius Suciu, Florin Marinescu, <i>Duhovnici români la Sfântul Munte Athos: superiorul Antipa Dinescu</i>	275
Claudiu-Lucian Topor, <i>România în vecinătatea războiului: chestiunea înarmărilor între 1914 și 1916</i>	287
Ana-Maria-Ioana Lupășteanu, <i>Război și propagandă în Bucovina austriacă. Misiunea lui Nathan Eidinger la București (1915)</i>	309

Bianca Șendrea, <i>Structura mării proprietăți și agricultura din Transilvania după reforma agrară din 1921</i>	319
Ionel Doctoru, <i>Sediul Legației române de la Paris (1922-1930). Între aspirații și realitate</i>	333
Bogdan-Alexandru Schipor, <i>Dragoș Cotlarciuc, an (almost) unknown expert on Baltic Region at the Romanian Ministry of Foreign Affairs, 1938-1939</i>	343
Árpád Hornyák, <i>Depiction of Hungarians in 20th century Serbian history textbooks</i>	353
Geanina-Ancuța Costăș, <i>Relații culturale româno-britanice: o analiză a programului de schimburi culturale (1963-1965)</i>	369
Iana Balan, <i>Imperative politice, schimburi culturale și strategii universitare. Lectori ieșeni de limba română la Universitățile din Polonia în anii 1967-1989</i>	381
Lucica Iorga, Lucian Leuștean, <i>Tribulații în cadrul lagărului socialist: întâlnirea de la Ialta (2 august 1971), cu România personaj principal în absența (un document și câteva considerații)</i>	409
Victor Rizescu, <i>Marxism și naționalism, continuitate și ruptură. Două teme de sociologie istorică în patru etape ale istoriei românești</i>	437

<i>Recenzii și note bibliografice</i>	449
Duane W. Roller, <i>Imperiul Mării Negre. Gloria și decăderea lumii lui Mitridate cel Mare</i>, trad. Sergiu-Adrian Adam, București, Editura Humanitas, 2025, 372 p. (Alex-Marian Cornea); Martyn Rady, <i>Habsburgii. Ambiția de a stăpâni lumea</i>, traducere din limba engleză de Lia Decei, prefată de Matei Cazacu, București, Editura Corint, 2023, 585 p. (Ana-Maria-Ioana Lupășteanu); Avram Iancu – un om între oameni. <i>Lucrările Conferinței Internaționale: Avram Iancu – 200 de ani de la naștere: omul, contemporanii, epoca</i>, Deva, 9-10 mai 2024, coord. Ioan Bolovan, Ioan Sebastian Bara, Cluj-Napoca, Editura Academiei Române, Centrul de Studii Transilvane, 2024, 713 p. (Constantin Ciobanu); Pierre-Antoine Dessaux: <i>Vermicelles et coquillettes. Histoire d'une industrie alimentaire française</i>, Tours, Presses Universitaires François-Rabelais, 2023, 308 p. (Simion Călția); Carmen-Sorina Rîjnoveanu (coord.), <i>The wars of independence, diplomacy and society. New perspectives and approaches on the Great Eastern Crisis 1875-1878. Războaiele de independență, diplomație și societate. Noi perspective și abordări privind Marea Criză Orientală 1875-1878</i>, București, Editura Militară, 2023, 284 p. (Maria Cerniș); <i>Relații politice și militare româno-otomane-turce 1878-1989: documente</i>, volumul I, 1878-1938 = <i>Romanian-Ottoman-Turkish Political and Military Relations 1878-1989: documents</i>, volume I, 1878-1938, coord. Carmen-Sorina Rîjnoveanu, responsabil de vol. Manuel Stănescu, București, Editura Militară, 2023, 559 p. (Andrei Grigoraș); Eduard Andrei, Laurențiu Vlad, <i>Două istorii ale participării României la Expoziția Universală de la New York (1939-1940)</i>, Târgoviște, Cetatea de scaun, 2024, 281 p. (Mădălin Anghel); Constantin Hlihor, <i>Cu mâinile altora: România și războaiele prin intermediari în Africa (1970-1985)</i>, București, Corint, 2025, 364 p. (Teodor-Petru Bărgăoanu).	
<i>Abrevieri</i>	473

Dragoş Cotlarciuc, an (almost) unknown expert on Baltic Region at the Romanian Ministry of Foreign Affairs, 1938-1939

Abstract: On March 17, 1938, the Polish minister in Tallinn handed the Lithuanian minister in the capital of Estonia a communique by which Warsaw asked Lithuania to immediately establish diplomatic relations, without any preconditions. The Polish government considered this to be the only way by which the border problems between the two states could be settled without jeopardizing the peace.

Our analysis is focused on the way in which diplomacy from Bucharest received and analysed an element that often remains a secondary one in the evolution of Europe since 1938. The transformation of the Polish ultimatum into a favourable precedent for Germany or other great powers with interests in the region also raised the concern of public opinion in Romania. In this context, the Political Directorate of the Ministry of Foreign Affairs in Bucharest ordered the drafting of a study on the Polish-Lithuanian Border in March 1938. The document was drawn up by two authors (a rare thing in itself for such a document), two career diplomats, Dan Geblescu and Dragoş Cotlarciuc, both of whom were at that time at one time secretaries of legation first class in the Central Administration of the Ministry and, certainly, experienced diplomats. Almost unknown in historiography, the study of the two diplomats has two components. The first interprets and explains the legal status of the Vilna region within the borders of the Polish state, arguing and justifying its inclusion in the borders of the Polish state, and the second part explains the situation in March 1938 and the context of the Polish ultimatum to Lithuania. The conclusion of the study, although it finds arguments for Poland's gesture of force, questions its compatibility with certain international commitments of the two states, including the Briand-Kellogg Pact, signed by both Poland and Lithuania. However, at the beginning of 1939, the same Dragoş Cotlarciuc draw another study, this time entitled *The Neutrality of the Baltic States*, dated on February 3, 1939. The Romanian diplomat emphasized that Poland had always sought to attract the Baltic countries into its zone of political influence. However, the Polish plans in this direction were constantly opposed by Latvia and Lithuania, which did not want to give up their neutrality. On the other hand, Dragoş Cotlarciuc pointed out that the German press was writing in 1938 about the Polish plans to create a Helsinki-Bucharest axis or a large block of neutral states, which would connect the Baltic Sea

* CS II PhD, "A. D. Xenopol" History Institute Iaşi, Romania; bogdan_schipor@yahoo.it.

with the Black Sea, under the tutelage of Warsaw. Such a political construction would have been a variant of the Warsaw-Budapest-Belgrade-Rome axis.

Keywords: The Baltic States; Romania; Poland; Alliance; Neutrality; Ultimatum.

After a rapid succession of political events in 1935-1936, the year 1937 was relatively quiet in Europe, with the somewhat isolated exception of the Spanish Civil War. However, things would change completely a year later, in 1938, a year marked, first and foremost, by two events that foreshadowed the evolution of European politics towards a major conflict. These were the *Anschluss* and the Sudetenland crisis.

Coincidentally or not, during the Austrian crisis, there was another dispute in Europe that was troubling the Western powers. On March 17, 1938, the Polish minister in Tallinn handed the Lithuanian minister in the Estonian capital a communiqué in which Warsaw demanded that Lithuania immediately establish diplomatic relations, without any preconditions. The Polish government considered this to be the only way in which the border issues between the two states could be regulated without endangering peace.

The explanations for this gesture in historiography are quite varied, but the most plausible seems to be the Polish government's attempt to strengthen its position in the face of an increasingly aggressive Germany in its foreign policy, Berlin also benefiting from "understanding" from the conciliatory Western powers. Also, the proximity to the Soviet Union determined, in turn, the Polish leaders to opt for a certain policy of expansion and the creation of zones of influence, which would counterbalance, as much as possible, the possible German and/or Soviet danger.

During this time, in Romania, the failure of the National Liberal Party and the inability of political parties to collaborate, both in terms of forming a government and with King Carol II, represented as many elements that supported the affirmation of extremist parties at the end of 1937 and the beginning of 1938 and paved the way for the establishment of the authoritarian regime that the king wanted. It is difficult to assess the contribution of Gheorghe Tătărescu, the future interim foreign minister from February to March 1938, to the establishment of this regime, especially since he was neither the only nor, certainly, the most zealous of Carol II's supporters, but most often the former prime minister is considered to be an adept of strengthening the central power of the state, of revising the Constitution in this sense, but, at the same time, a moderate and a partisan of compromise in the relationship with the monarch. It was probably for this reason that Gheorghe Tătărescu accepted, on February 10, 1938, to be part of the king's project to form a government made up of personalities, receiving the interim Ministry of Foreign Affairs. The king was thus trying to send a signal that the tensions and changes on

the Romanian political scene would not have repercussions on the country's traditional foreign policy¹.

Carol II transmitted this signal to the French ambassador in Bucharest, Adrien-Joseph-Marie Thierry, immediately after the investiture of this government, led by Patriarch Miron Cristea and former Prime Minister, Gheorghe Tătărescu, as Deputy Prime Minister and Foreign Minister. The French diplomat reported on February 15, 1938 to the Foreign Minister in Paris, Yvon Delbos, the fact that he was received in audience by the king, the sovereign of Romania assuring him that the fears generated in Paris by the actions and declarations of the previous government, led by Octavian Goga and by A. C. Cuza, regarding a possible slippage of Romania alongside Germany and Italy were no longer relevant. On the other hand, Carol II complained about the slowness with which France honoured the commercial contracts concluded with Romania, especially in the case of arms purchases. In any case, beyond certain difficulties registered in the case of commercial exchanges, Ambassador A. Thierry communicated to the Romanian sovereign that French diplomacy was happy to note that the takeover by Gheorghe Tătărescu of the leadership of the Ministry of Foreign Affairs represented, as in the case of Victor Antonescu before him, a guarantee of Romania's loyalty to its allies².

The loyalty of Romanian diplomacy to its usual line was tested sooner than one might have thought, during the interim mandate of Gheorghe Tătărescu at the head of the Ministry of Foreign Affairs in Bucharest between February 11 and March 29, 1938. Hitler was ready, in the spring of 1938, to modify the national borders of Germany, fixed by the Treaty of Versailles. Thus, after securing the support of Italy and the neutrality of Poland³, on March 12, 1938, after a whole month of tensions and threats, German troops crossed the border with Austria, almost as soon as Berlin addressed an ultimatum to Vienna⁴. The fact that Great Britain had protested, the day before, in the strongest terms, against the German ultimatum and the threat of the use of force if Berlin's demands were not immediately satisfied, had no result⁵.

In response to the events in Austria and Lithuania, Gheorghe Tătărescu attempted to convene a conference of the Little Entente, so that the three allied countries could adopt a common, coordinated attitude in the face of the danger

¹ Nicolae Şerban Tanaşoca, *Cuvânt înainte*, in the volume Gheorghe Tătărescu, *Mărturii pentru istorie*, edition edited by Sanda Tătărescu-Negroponte, Foreword by Nicolae Şerban Tanaşoca, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1996, p. XXXIII-XXXIV.

² Maria G. Brătianu, *Roumanie 1938-1940 vue de France. Recherche dans les archives françaises*, Paris, 1996, p. 22-23.

³ Emilian Bold, Ioan Ciupercă, *Europa în derivă (1918-1940). Din istoria relaţiilor internaţionale*, Iaşi, Casa Editorială Demiurg, 2001, p. 196.

⁴ Henry Kissinger, *Diplomaţia*, translated from English by Mircea Ştefancu, Radu Paraschivescu, Bucureşti, Editura All, 1998, p. 282.

⁵ *Documents on British Foreign Policy 1919-1939*, edited by EL Woodward, MA, FBA, and Rohan Butler, MA, third Series, volume I, 1938, London, His Majesty's Stationary Office, 1949, doc. no. 39, p. 18-19.

created by the annexation of Austria by Germany. Unfortunately, however, Gheorghe Tătărescu's initiative was not successful, the Romanian foreign minister informing the French ambassador in Bucharest of this on 13 March 1938⁶. The consequences of this failure were not long in coming, because at the end of March, Jan Szembek, undersecretary of state in the foreign affairs ministry in Warsaw, informed Alexandru Duiliu Zamfirescu, the Romanian minister in the Polish capital, that recent events in Europe had created the immediate possibility of resolving the disagreements between Romania and Hungary. However, it was necessary, from the Polish diplomat's point of view, for this matter to be resolved as soon as possible, because in the fall it would already be far too late, by then important events were expected, which would affect the territorial integrity of Czechoslovakia, Romania's ally⁷.

Beyond this initiative, we record the decision of Minister Tătărescu to request the drafting of a paper, within the ministry, on the situation of the Polish-Lithuanian border and the relations between the two countries. The document, dated March 19, 1938, is entitled *The Polish- Lithuanian Border* and, interestingly, has two sections and was drawn up by two diplomats: Dan Geblescu and Dragoș Cotlarciuc, both of whom were first-class legion secretaries at the time. Who were the two?

Dan Geblescu was born in Craiova on April 3, 1901. He completed his university studies in Paris, graduating in Law. He entered the Royal Ministry of Foreign Affairs on July 1, 1924 as a legion attaché. He went through all the steps of a normal career in diplomacy, up to the rank of Minister Plenipotentiary Class II, a rank obtained on April 1, 1943. His first appointment to a post abroad was at the Romanian legation in Paris, in February 1926. He was recalled to the central administration of the ministry the following year, then following secondments and recalls to Paris, The Hague, Belgrade. He was delegated to the Permanent Secretariat of the Little Entente in 1938, Consul General Class II in Prague in July 1939, and in 1941 he was responsible for the Consulate General in Cluj. Two years later, he was consul general of Romania in Geneva, being recalled to Bucharest in 1946⁸.

⁶ Maria G. Brătianu, *op. cit.*, p. 24.

⁷ Nicolae Dascălu, *Relații româno-polone în perioada interbelică (1919-1939)*, București, Editura Academiei Române, 1991, p. 68. Rumours that Germany, in the event that it was forced to force the resolution of its claims against Czechoslovakia, intended to ensure the neutrality of Poland and Hungary, promising them the Czechoslovak territories inhabited predominantly by Polish and Hungarian minorities, respectively, appeared as early as the end of February and the beginning of March 1938. See *British Documents on Foreign Affairs: Reports and Papers from the Foreign Office Confidential Print*, general editors Kenneth Bourne, D. Cameron Watt and Michael Partridge, part II: *From the First to the Second World War*, Series F, *Europe, 1919-1939*, volume 66, *Scandinavia and Baltic States, January 1938 – December 1938*, University Publications of America, 1996, doc. no. 25 and 26, p. 26-27.

⁸ Adrian Vițalariu, *Anuar Diplomatic și consular al Regatului României, 1946. Din istoria Ministerului Afacerilor Externe*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2016, p. 213-214.

Dragoş Cotlarciuc, the one we are focusing on in our study, was certainly, in 1939, an experienced diplomat. Born in 1902, in Chernivtsi, in the former Austro-Hungarian Empire, Dragoş Cotlarciuc entered the Royal Ministry of Foreign Affairs of Romania in January 1927. After almost six years in the Central Administration of Ministry⁹, his first post abroad was at the Legation of Romania in Tirana, where he was transferred in February 1933. He was also general consul of Romania in Cologne and chargé d'affaires in Sofia and Budapest during the Second World War.

In the document already mentioned, Dan Geblescu emphasizes that the eastern borders of Poland were established following the decisions of the Conference of Ambassadors, in accordance with art. 87 of the Treaty of Versailles. Since Lithuania had repeatedly requested, through the Council of the League of Nations, this Conference to decide on its border with Poland, the Romanian diplomat considered that the authorities in Kowno had thus recognized the competence of the Conference in this regard. The decision of the Conference of Ambassadors, however, recognized the state of affairs of 1923 regarding the city and area of Vilna, thereby the Romanian diplomat considered that Poland remained in legal possession of these territories, despite the protests formulated by Lithuania. Furthermore, the Council of the League of Nations considered that in this case both states recognized the competence of the Conference of Ambassadors, so it refused to admit the challenge of the decision before the Permanent Court of International Justice in The Hague. However, Lithuania continued to refuse, in 1938, to recognize the decision of the Conference of Ambassadors in this case¹⁰.

Dragoş Cotlarciuc, on the other hand, notes in his part of the document that in the early 1920s in the Polish-Lithuanian dispute most of the Polish claims were accepted and fulfilled, while the requests of the Lithuanian side were almost constantly removed. According to Cotlarciuc, in order to understand the context at that time, one had to take into account the fact that the Soviets were not yet part of the League of Nations, while Poland was “the favourite of the Great Powers, who looked with love and indulgence at their latest creation”. Lithuania, on the other hand, was a “small, primitive country, born on the basis of the self-determination of peoples and not out of a need for European balance”, having been forced to “resign itself to smaller claims”. From the author’s point of view, it was useless to search in 1938 on which side was or was right. Rather, it was important, in March 1938, whether or not Poland had committed aggression through the ultimatum given to Lithuania. It was the first time that a Romanian diplomatic document, even if for internal use by the Ministry of Foreign Affairs in Bucharest, evoked this variant/possibility.

⁹ Vitalie Văratice, *Dragoş Cotlarciuc, Son of the Metropolitan of Bukovina and a Successful Wartime Diplomat*, in Adrian Vițalaru, Ionuț Nistor, Adrian-Bogdan Ceobanu (eds.), *Romanian Diplomacy in the 20th Century: Biographies, Institutional Pathways, International Challenges*, Berlin, Peter Lang, 2020, p. 161-162.

¹⁰ AMAE, Fund 71/Romania, vol. 494, p. 269-270.

Dragoş Cotlarciuc emphasized, however, that the Resolution of the Council of the League of Nations of December 10, 1927, taking note of the official statements of the representatives of Poland and Lithuania according to which they were not in a state of war, recommended that both states begin direct negotiations as soon as possible. As Lithuania did not show itself willing to negotiate until 1938, Poland decided to proceed alone to obtain recognition of its borders. This decision took the brutal form of an ultimatum addressed to Lithuania. Under these conditions, according to Cotlarciuc, Poland's legal situation was unassailable. From the point of view expressed by the Romanian diplomat, art. 12 of the Covenant of the League of Nations did not exclude the possibility that Poland could use force to enforce the decision of the Conference of Ambassadors, but nevertheless the Polish action contradicted the Briand- Kellogg Pact, signed by both Poland and Lithuania¹¹.

Ultimately, the easing of the crisis and the possibility that the Kaunas authorities would comply with Polish demands only led to a decrease in the already relatively low interest shown by the Bucharest authorities in resolving the disputed issues between Poland and Lithuania. It was practically believed that by resolving this crisis, "Warsaw and Kovno will each have one more diplomat and Europe one less worry", Poland not having much to gain in terms of its prestige or position, and Lithuania losing what it did not have through this forced regulation of bilateral relations. On the other hand, in Romania it was believed that a real improvement in relations between Poland and Lithuania could only lead to a strengthening of the position of the Baltic states and an expansion of Warsaw's influence in the region, with positive implications for the political stability of the region, in a turbulent and tense European context¹².

On the other hand, the transformation of the Polish ultimatum into a precedent favourable to Germany or other great powers with interests in the region aroused concern in Romania¹³, and Bucharest seemed, at least officially, extremely reserved regarding the Polish ultimatum towards Lithuania. Obviously, there are sufficient explanations for this attitude adopted by the Romanian authorities. The alliance with Poland was extremely important, in the tense political context in Europe and primarily in Central and Eastern Europe, especially since political leaders in Warsaw had often emphasized the fact that Poland's borders with Germany and Romania were considered definitive¹⁴. On the other hand, the lack of reaction of the Western powers and *The Anschluss* eclipsed, in importance, amplitude and potential consequences, what seemed to be just a regulation of

¹¹ Ibidem, p. 271-272.

¹² *Conflictul dintre Polonia și Lituania*, in "Universul", no. 79, March 21, 1938, p. 1.

¹³ The fact is clearly emphasized in the Romanian press of the time. See, for example, the article titled *Relations between Poland and Lithuania inspire concern*, in the newspaper "Universul", year 55, no. 75, Thursday, March 17, 1938, p. 15.

¹⁴ Nicolae Dascălu, *op. cit.*, p. 67.

bilateral relations between two neighbouring states, even if the method chosen by Warsaw to obtain such a regulation remained questionable.

Finally, the distant and reserved attitude of Bucharest regarding the Polish-Lithuanian crisis of March 1938 did not go unnoticed and did not remain without a response from Warsaw. Polish political leaders conveyed to Romania their gratitude for the attitude adopted and for the fact that Romanian diplomacy understood the reasons behind the Polish actions, not showing any opposition¹⁵. In fact, as early as March 23, 1938, Josef Beck thanked Bucharest, through the Romanian Legation in Warsaw, “for the beautiful attitude of the Romanian public and press during the Polish-Lithuanian conflict, which was highly appreciated by the entire Polish public opinion and fully corresponds to the spirit of the alliance”¹⁶.

Even so, the warning given to Warsaw by the Western chancelleries – primarily by the British one – and which we could also identify in Romanian public opinion, according to which the Polish ultimatum represented a precedent that Berlin could use in the future to expand its influence in the Baltic area, to the obvious detriment of Poland, would remain valid and materialize a year later.

A year later, Grigore Gafencu asked the same Dragoş Cotlarciuc to write a new study on the Baltic States. Entitled *The Neutrality of the Baltic States*, Dragoş Cotlarciuc’s analysis has, among its premises, the fact that the three Baltic states were geographically located between two great powers, Germany and the Soviet Union, which obliged them to a cautious attitude towards them, but also to collaboration, as long as they had common political and economic interests. On the other hand, the divergences between the three Baltic states had their origin, from the Romanian diplomat’s point of view, in the fact that they belonged to different, distinct spheres of influence. Dragoş Cotlarciuc placed Lithuania in the Soviet sphere of influence, a factor that had kept the Kaunas government’s relations with both Germany and Poland tense. Only after Moscow’s influence on Lithuania diminished was the latter’s collaboration with Latvia and Estonia possible. And the decline of Soviet influence led to an increase in German influence in the region. On the other hand, the Baltic Entente, created in 1934, had been built on the alliance between Latvia and Estonia. Even in this construction, Lithuania remained a vulnerable element, with interests distinct from those of the other two states.

If Lithuania was in the Soviet sphere, Dragoş Cotlarciuc placed Estonia in a strong philo-Polish current, while Latvia tried to maintain an intermediate position, which would also maintain the interests of the great Western powers in the region, primarily the British ones.

Poland, on the other hand, had always sought to attract the Baltic countries to its area of political influence, with the aim of forming a bloc capable of opposing

¹⁵ See Ministry of Foreign Affairs, Directorate of Diplomatic Archives, *România-Polonia. Relații diplomatice*, I, 1918-1939, Foreword by Mircea Dan Geoană, Minister of Foreign Affairs of Romania, București, Editura Univers Enciclopedic, 2003, doc. no. 93, p. 192.

¹⁶ AMAE, Fund 71/Poland, vol. 59, f. 198.

both Germany and the Soviet Union. However, according to the Romanian diplomat, Polish plans in this direction were constantly opposed by Latvia and Lithuania, who did not want to give up their neutrality. Even at the Riga Conference in June 1938, Josef Beck failed to persuade the three Baltic states to accept a more intense collaboration with Warsaw. On the other hand, the Romanian diplomat pointed out that the German press wrote in 1938 about Polish plans to create a Helsinki-Bucharest axis or a large bloc of neutral states, which would link the Baltic Sea to the Black Sea, under the tutelage of Warsaw. Such a political construction would have proceeded as a variant of the Warsaw-Budapest-Belgrade-Rome axis¹⁷.

The idea was not new. A year earlier, on March 24, 1938, a telegram from Washington had signalled to the headquarters of the Ministry of Foreign Affairs in Bucharest that Warsaw's ambassador to the United States, Count George Potocki, had told the American press that, following its recent rapprochement with Lithuania, Poland harboured hopes of forming a so-called "neutral belt" of Eastern European states, stretching from the Baltic Sea to the Black Sea. The idea was to organize a group of states on the Scandinavian model, which would declare themselves against aggression, conclude economic treaties with each other, and avoid any engagement in both Eastern and Western Europe. Poland, Romania, Finland, and the three Baltic states were to compose this "belt". Warsaw, however, was to try to extend this arrangement, but through bilateral treaties, because Polish diplomacy had lost confidence in the effectiveness and functionality of collective security. A confidential discussion between Romanian diplomats in Washington and Ambassador Potocki revealed a different reality, however. The Polish diplomat had only wanted to revive an older plan of Marshal Piłsudski. It was desirable, on the other hand, that the Baltic countries cooperated more closely with Poland, but it was unlikely that Finland would accept such a security arrangement. The Romanian diplomats also tried to find out the opinion of their Baltic colleagues on this project, especially since the Polish ambassador had given the impression that the whole plan was only intended to extend Warsaw's influence to Kaunas, Riga and Tallinn. Latvia and Estonia welcomed the resolution of the Polish -Lithuanian conflict. This could strengthen the Baltic Entente, with the prospect of its evolution into a Baltic Union. However, any kind of acceptance or participation by Poland in such a Union was excluded¹⁸.

Certainly, in February 1939, Dragoș Cotlarciuc emphasized the sympathies of the three Baltic states for Germany were not very great, but the latest events (from 1938 and the beginning of the following year) had amplified German influence in the Baltic area, and the Reich clearly demonstrated that it was the only "dynamic power" in the Baltic countries. This element had the gift of influencing and changing the opinions of the political leaders of the three Baltic states towards

¹⁷ AMAE, Fund 71/Romania, vol. 494, f. 296.

¹⁸ AMAE, Fund 71/Poland, vol. 6, f. 208-210.

a power that, although it was not loved or sympathized with, was feared and respected. Berlin was interested in the states of northern Europe and the Baltic Sea to maintain their neutrality, the condition being that this neutrality was benevolent to the Reich. Under these conditions, the Baltic states could represent for Germany a kind of barrier against Soviet interference in the Baltic Sea, but, in Cotlarciuc's opinion, this barrier of neutral Baltic states could not preserve its status in the event of a conflict in the region¹⁹.

On the other hand, an intensification of relations between Estonia, Latvia and Lithuania with Poland, manifested in the last months of 1938, showed that the three small Baltic states were trying to preserve as much as possible a certain freedom of action through a neutral attitude. As for the Soviet Union, Dragoş Cotlarciuc considered that Moscow, due to internal (the Great Purge) and external (a long diplomatic isolation) difficulties, had considerably diminished its influence in the Baltic area. Even in the case of Lithuania, this trend could be identified, especially since in the previous year the degree of collaboration of the Kaunas government with Warsaw and Berlin had considerably improved. Germany, on the other hand, was considered a power that needed a benevolent neutrality from the Nordic states, but also a strong influence on the Baltic states, since they constituted a barrier against Soviet interference in the Baltic Sea. In the event of a possible armed conflict, however, the DC considered the three Baltic states too weak and exposed to truly maintain their neutrality. Not only was the Soviet Union a potential adversary to German policy and influence in this area, but so was Poland, which was seeking, in turn, to gain the same kind of control and extend its own influence²⁰.

In this context, the Baltic states could seek, attempt a collaboration with the neutral Nordic states, Norway, Denmark and Sweden, but Dragoş Cotlarciuc emphasized that the neutrality of the Nordic states depended, to a large extent, on their attitude towards Germany. The Reich could allow these states to remain neutral only if this neutrality was very benevolent. In a future conflict, Dragoş Cotlarciuc emphasized that the Nordic countries could only afford the same attitude as during the First World War, which considerably diminished the probability of an association with the Baltic states. Germany, Poland and the Soviet Union would not allow Estonia, Latvia and Lithuania to maintain their neutrality in the event of a future major conflict. This element practically eliminated the access of the three Baltic states to the Nordic bloc, where Finland was already considered a potential vulnerable point. In this context, considered DC, the declaration of the Nordic states regarding the fact that art. 16 of the Covenant of the League of Nations was not considered mandatory was explained. The Baltic states tried until the last moment not to renounce the guarantee of that article, but they counted on the weakness of the Soviet Union and were influenced by the attitude of Poland

¹⁹ Ibidem, f. 297.

²⁰ Ibidem, f. 295.

and the Nordic states when they finally rallied to the Scandinavian point of view in September 1938²¹.

Regarding the main objective of his report, Dragoș Cotlarciuc emphasized that the Baltic states had recently adopted laws regarding their neutrality in the event of conflict, but these laws had aroused the dissatisfaction of the British government, which considered that some provisions in the text of the laws, regarding submarines, aircraft and armed merchant ships of the belligerent powers, were contrary to previous international commitments, which could not be restricted unilaterally²².

We are therefore dealing, in the royal ministry of foreign affairs, with a diplomat to whom not only Gheorghe Tătărescu, but also Grigore Gafencu, as heads of Romanian diplomacy, entrusted the documentation and drafting of important studies, which influenced and defined Romania's position towards the Baltic states, both in the tense moment of March 1938 and at the beginning of 1939, a year marked in turn by convulsions and tensions in Europe, which would culminate in the outbreak of a new world conflagration. The two documents, little known by historians and almost not valued historiographically, prove, in the case of their author, an experienced, analytical diplomat, whom historians have not yet identified, until now, as an expert on Baltic issues in the Romanian Ministry of Foreign Affairs around the outbreak of the world war.

²¹ Ibidem, f. 298-299.

²² Ibidem, f. 301.

ABREVIERI

<i>AARMSI</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice
<i>AARMSL</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Literare
<i>AARPAD</i>	= „Analele Academiei Române”, seria II, București, 1879-1916
<i>AA.SS.</i>	= <i>Acta Sanctorum</i> , ed. Bollandisti, III ^a ediție, Parigi 1863-1870
<i>AB</i>	= Arhivele Basarabiei
<i>ACNSAS</i>	= Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității
<i>AE</i>	= L'Année Epigraphique, Paris
<i>AIR</i>	= Arhiva Istorică a României
<i>AIAC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj
<i>AIIAI</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>AIIC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Cluj
<i>AIINC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Națională, Cluj
<i>AIIX</i>	= Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>ALIL</i>	= Anuarul de Lingvistică și Istorie Literară, Iași
<i>ALMA</i>	= <i>Archivum Latinitatis Medii Aevi</i> . Genève.
<i>AM</i>	= Arheologia Moldovei, Iași
<i>AMAE</i>	= Arhiva Ministerului Afacerilor Externe
<i>AmAnthr</i>	= American Anthropologist, New Series, Published by Wiley on behalf of the American Anthropological Association
<i>AMM</i>	= Acta Moldaviae Meridionalis, Vaslui
<i>AMMB</i>	= Arhiva Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași
<i>AMN</i>	= Acta Musei Napocensis
<i>AMR</i>	= Arhivele Militare Române
<i>AMS</i>	= Anuarul Muzeului din Suceava
<i>ANB</i>	= Arhivele Naționale, București
<i>ANC</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Cluj
<i>ANSMB</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Municipiului București
<i>ANG</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Galați
<i>ANI</i>	= Arhivele Naționale, Iași
<i>ANIC</i>	= Arhivele Naționale Istorice Centrale
<i>ANR-Cluj</i>	= Arhivele Naționale, Cluj-Napoca
<i>ANR-Sibiu</i>	= Arhivele Naționale, Sibiu
<i>ANRM</i>	= Arhivele Naționale ale Republicii Moldova, Chișinău
<i>ANRW</i>	= Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, Berlin-New York
<i>ANSMB</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Municipiului București
<i>ANV</i>	= Arhivele Naționale, Vaslui
<i>AO</i>	= Arhivele Olteniei
<i>AP</i>	= Analele Putnei
<i>APH</i>	= Acta Poloniae Historica, Varșovia
<i>AqLeg</i>	= <i>Aquila Legionis. Cuadernos de Estudios sobre el Ejército Romano</i> , Salamanca
<i>AR</i>	= Arhiva Românească
<i>ArchM</i>	= Archiva Moldaviae, Iași
<i>ArhGen</i>	= Arhiva Genealogică
„Arhiva”	= „Arhiva”. Organul Societății Științifice și Literare, Iași
<i>ArhMold</i>	= Arheologia Moldovei

ASRR	= Arhiva Societății Române de Radiodifuziune
AȘUI	= Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași
ATS	= Ancient Textile Series, Oxbow Books, Oxford și Oakville
AUAIC	= Arhiva Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
AUB	= Analele Universității „București”
BA	= <i>Biblioteca Ambrosiana</i> , Roma, Città Nuova Editrice
BAR	= Biblioteca Academiei Române
BArchB	= Bundesarchiv Berlin
BAR int. ser.	= British Archaeological Reports, International Series
BBRF	= Buletinul Bibliotecii Române din Freiburg
BCIR	= Buletinul Comisiei Istorice a României
BCMI	= Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice
BCU-Iași	= Biblioteca Centrală Universitară, Iași
BE	= Bulletin Epigraphique
BF	= Byzantinische Forschungen, Amsterdam
BJ	= Bonner Jahrbücher, Bonn
BMI	= Buletinul Monumentelor Istorice
BMIM	= București. Materiale de istorie și muzeografie
BNB	= Biblioteca Națională București
BNJ	= Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher
BOR	= Biserica Ortodoxă Română
BS	= Balkan Studies
BSNR	= Buletinul Societății Numismatice Române
ByzSlav	= Byzantinoslavica
CA	= Cercetări arheologice
CAI	= Caiete de Antropologie Istorică
CartNova	= <i>La ciudad de Carthago Nova 3: La documentación epigráfica</i> , Murcia
CB	= Cahiers balkaniques
CBI	= <i>Der römische Weihebezirk von Osterburken. Corpus des griechischen und lateinischer Beneficiärer – Inschriften des Römischen Reiches</i> , Stuttgart
CC	= Codrul Cosminului, Suceava (ambele serii)
CCAR	= Cronica cercetărilor arheologice din România, CIMEC, București
CCh	= <i>Corpus Christianorum</i> , Turnhout
CChSG	= <i>Corpus Christianorum. Series Graeca</i>
CCSL	= <i>Corpus Christianorum Series Latina</i> , Turnhout, Brepols
CDM	= <i>Catalogul documentelor moldovenești din Arhivele Centrale de Stat</i> , București, vol. I-V; supl. I.
CDȚR	= <i>Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului</i> , București, vol. II-VIII, 1974-2006
Chiron	= Chiron: Mitteilungen der Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts, 1971
CI	= Cercetări istorice (ambele serii)
CIL	= <i>Corpus Inscriptionum Latinarum</i> , Berlin
CL	= Cercetări literare
CLRE	= <i>Consuls of the Later Roman Empire</i> , eds. R. S. Bagnall, A. Cameron, S. R. Schwartz, K. A. Worp, Atlanta, 1987
CN	= Cercetări Numismatice
CNA	= Cronica Numismatică și Arheologică, București
CSCO	= <i>Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium</i> , Louvain
CSEA	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiae Aquileiensis</i> , Roma, Città Nuova Editrice
CSEL	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum</i> , Wien, De Gruyter
CSPAMI	= Centrul de Studii și Păstrare a Arhivelor Militare Centrale, Pitești
CT	= Columna lui Traian, București

<i>CTh</i>	= <i>Codex Theodosianus</i> . Theodosiani, Libri XVI cum constitutionibus Sirmondianis, I, edidit adsumpto apparatu P. Kruegeri, Th. Mommsen, Hildesheim, 1970-1971
<i>Cv.L</i>	= Convorbiri literare (ambele serii)
„ <i>Dacia</i> ”, <i>N.S.</i>	= Dacia. Nouvelle Série, Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București
<i>DGAS</i>	= Direcția Generală a Arhivelor Statului
<i>DI</i>	= Diplomatarium Italicum
<i>DIR</i>	= <i>Documente privind istoria României</i>
<i>DIRRI</i>	= <i>Documente privind Istoria României. Războiul pentru Independență</i>
<i>DOP</i>	= Dumbarton Oaks Papers
<i>DTN</i>	= <i>Din trecutul nostru</i> , Chișinău
<i>DRH</i>	= <i>Documenta Romaniae Historica</i>
<i>EB</i>	= Études Balkaniques
<i>EBPB</i>	= Études byzantines et post-byzantines
<i>EDCS</i>	= <i>Epigraphik-Datenbank Clauss-Slaby</i> (http://www.manfredclauss.de/)
<i>EDR</i>	= <i>Epigraphic Database Roma</i> (http://www.edr-edr.it/default/index.php)
<i>EpigrAnat</i>	= Epigraphica Anatolica, Münster
<i>ERAsturias</i>	= F. Diego Santos, <i>Epigrafia Romana de Asturias</i> , Oviedo, 1959.
<i>EuGeSta</i>	= <i>Journal of Gender Studies in Antiquity</i>
<i>Gerión</i>	= Gerión. Revista de Historia Antigua, Madrid
<i>GB</i>	= Glasul Bisericii
<i>GCS</i>	= <i>Die Griechischen Christlichen Schriftsteller</i> , Leipzig, Hinrichs, 1897-1969
<i>GLK</i>	= <i>Grammatici Latini Keil</i>
<i>HEp</i>	= <i>Hispania Epigraphica</i> , Madrid
„ <i>Hierasus</i> ”	= <i>Hierasus</i> . Anuarul Muzeului Județean Botoșani, Botoșani
<i>HM</i>	= Heraldica Moldaviae, Chișinău
<i>HU</i>	= Historia Urbana, Sibiu
<i>HUI</i>	= Historia Universitatis Iassiensis, Iași
<i>IDR</i>	= <i>Inscripțiile din Dacia romană</i> , Bucurști-Paris
<i>IDRE</i>	= <i>Inscriptions de la Dacie romaine. Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie</i> , I-II, Bucarest, 1996, 2000
<i>IGLN</i>	= <i>Inscriptions grecques et latines de Novae</i> , Bordeaux
<i>IGLR</i>	= <i>Inscripțiile grecești și latine din secolele IV-XIII descoperite în România</i> , București, 1976
<i>IILPecs</i>	= <i>Instrumenta Inscripta Latina. Das römische Leben im Spiegel der Kleininschriften</i> , Pecs, 1991
<i>ILAlg</i>	= <i>Inscriptions latines d'Algérie</i> , Paris
<i>ILB</i>	= <i>Inscriptiones Latinae in Bulgaria repertae. Inscriptiones inter Oescum et Iatrum repertae</i> , Sofia, 1989
<i>ILD</i>	= <i>Inscripții latine din Dacia</i> , București
<i>ILN</i>	= <i>Inscriptiones latines de Novae</i> , Poznan
<i>ILLPRON</i>	= <i>Inscriptionum Lapidarium Latinarum Provinciae Norici usque ad annum MCMLXXXIV repertarum indices</i> , Berlin, 1986
<i>ILS</i>	= <i>Inscriptiones Latinae Selectae</i> , 1892
<i>IMS</i>	= <i>Inscriptiones Moesiae Superioris</i> , Belgrad
<i>IN</i>	= „Ioan Neculce”. Buletinul Muzeului Municipal Iași
<i>ISM</i>	= <i>Inscripțiile din Scythia Minor grecești și latine</i> , București, vol. I-III, 1983-1999
<i>JGO</i>	= <i>Jahrbücher für Geschichte Osteuropas</i>
<i>JL</i>	= Junimea literară
<i>JRS</i>	= The Journal of Roman studies, London
<i>LR</i>	= Limba română
<i>Lupa</i>	= <i>Ubi Erat Lupa</i> (http://lupa.at/)
<i>MA</i>	= Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț

<i>MCA</i>	= Materiale și cercetări arheologice
<i>MEF</i>	= <i>Moldova în epoca feudalismului</i> , vol. I-XII, 1961-2012, Chișinău
<i>MEFRA</i>	= <i>Mélanges de l'École française de Rome: Antiquité</i> , Roma
<i>MGH</i>	= <i>Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum auspiciis societatis aperiendis fontibus rerum Germanicarum medii aevi</i> , Berlin 1877-
<i>MI</i>	= Magazin istoric, București
<i>MIM</i>	= Materiale de istorie și muzeografie
<i>MM</i>	= Mitropolia Moldovei
<i>MMS</i>	= Mitropolia Moldovei și Sucevei
<i>MN</i>	= Muzeul Național, București
<i>MO</i>	= Mitropolia Olteniei
<i>MOF</i>	= Monitorul Oficial al României
<i>Navarro</i>	= M. Navarro Caballero, <i>Perfectissima femina. Femmes de l'élite dans l'Hispanie romaine</i> , Bordeaux, 2017.
<i>NBA</i>	= <i>Nuova Biblioteca Agostiniana</i> , Roma, Institutum Patristicum Augustinianum
<i>NDPAC</i>	= <i>Nuovo Dizionario Patristico e di Antichità Cristiane</i> , I, A-E, 2e edizione, Marietti, 2006; III, P-Z, 2e edizione, Marietti, 2008
<i>NEH</i>	= <i>Nouvelles études d'histoire</i>
<i>OI</i>	= Opțiuni istoriografice, Iași
<i>OPEL</i>	= <i>Onomasticon provinciarum Europae latinarum</i> , vol. I-IV, Budapesta-Viena, 1994-2002
<i>PG</i>	= <i>Patrologiae cursus completus, Series Graeca</i> , ed. J.-P. Migne, Paris, 1886-1912
<i>PIR</i>	= <i>Prosopographia Imperii Romani. Saec. I.II.III</i> , editio altera, Berlin.
<i>PLRE</i>	= <i>Prosopography of the Later Roman Empire</i> , 3 vol., eds. A. H. M. Jones, J. R. Martindale, and J. Morris, Cambridge, 1971-1992
<i>RA</i>	= Revista arhivelor
<i>RBAR</i>	= Revista Bibliotecii Academiei Române, București
<i>RC</i>	= Revista catolică
<i>RdI</i>	= Revista de istorie
<i>REByz</i>	= <i>Revue des Études Byzantines</i>
<i>RER</i>	= <i>Revue des études roumaines</i>
<i>RESEE</i>	= <i>Revue des études Sud-Est européennes</i>
<i>RGI</i>	= Revista Generală a Învățământului
<i>RHP</i>	= <i>Die römischen Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit. I: Die Inschriften</i> , Viena
<i>RHSEE</i>	= <i>Revue historique de Sud-Est européen</i>
<i>RI</i>	= Revista istorică (ambele serii)
<i>RIAF</i>	= Revista pentru istorie, arheologie și filologie
<i>RIB</i>	= <i>Roman Inscriptions of Britain</i> , Londra
<i>RIM</i>	= Revista de Istorie a Moldovei, Chișinău
<i>RIR</i>	= Revista istorică română, București
<i>RIS</i>	= Revista de istorie socială, Iași
<i>RITL</i>	= Revista de istorie și teorie literară
<i>RIU</i>	= <i>Die römischen Inschriften Ungarns</i> , Budapesta
<i>RJMH</i>	= <i>The Romanian Journal of Modern History</i> , Iași
<i>RM</i>	= Revista muzeelor
<i>RMD</i>	= <i>Roman Military Diplomas</i> , Londra
<i>RMM</i>	= <i>Römische Militärdiplome und Entlassungsurkunden in der Sammlung des Römisch-Germanischen Zentralmuseums</i> , Mainz
<i>RMM-MIA</i>	= Revista muzeelor și monumentelor, seria Monumente istorice și de artă
<i>RMR</i>	= Revista Medicală Română
<i>RRH</i>	= <i>Revue roumaine d'histoire</i>

<i>RRHA</i>	= Revue roumaine de l'histoire de l'art
<i>RRHA-BA</i>	= Revue Roumaine d'Histoire de l'Art. Série Beaux Arts
<i>RSIAB</i>	= Revista Societății istorice și arheologice bisericești, Chișinău
<i>Rsl</i>	= Romanoslavica
<i>SAHIR</i>	= Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae, București
<i>SAI</i>	= Studii și Articole de Istorie
<i>SANIC</i>	= Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale
<i>SCB</i>	= Studii și cercetări de bibliologie
<i>SCh</i>	= <i>Sources Chrétiennes</i> , Paris
<i>SCIA</i>	= Studii și cercetări de istoria artei
<i>SCIM</i>	= Studii și cercetări de istorie medie
<i>SCIV/SCIVA</i>	= Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie)
<i>SCN</i>	= Studii și Cercetări Numismatice, București
<i>SCȘI</i>	= Studii și cercetări științifice, Istorie
<i>SEER</i>	= The Slavonic and East European Review
<i>SHA</i>	= <i>Scriptores Historiae Augustae</i>
<i>SJAN</i>	= Serviciul Județean al Arhivelor Naționale
<i>SMIC</i>	= Studii și materiale de istorie contemporană, București
<i>SMIM</i>	= Studii și materiale de istorie medie, București
<i>SMIMod</i>	= Studii și materiale de istorie modernă, București
<i>SOF</i>	= Südost-Forschungen, München
<i>ST</i>	= Studii Teologice, București
<i>StAntArh</i>	= <i>Studia Antiqua et Archaeologica</i> , Iași
<i>T&MBYZ</i>	= <i>Travaux et Mémoires du Centre de recherches d'histoire et de civilisation byzantines</i>
<i>ThD</i>	= Thraco-Dacica, București
<i>TR</i>	= Transylvanian Review, Cluj-Napoca
<i>TV</i>	= Teologie și viața, Iași
<i>ZPE</i>	= Zeitschrift für Papyralogie und Epigraphik
<i>ZSL</i>	= Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde

•
ANALELE ȘTIINȚIFICE
ALE
UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA”
DIN IAȘI
(SERIE NOUĂ)

ISTORIE

TOM LXXI
2025

Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Nelu Zugravu (Iași), Neculai Bolohan (Iași), Alexandru-Florin Platon (Iași), Petronel Zahariuc (Iași), Ștefan S. Gorovei (Iași), Maria Magdalena Székely (Iași), Cristian Ploscaru (Iași), Claudiu Topor (Iași), Gabriel Leanca (Iași), Gheorghe Iacob (Iași), Ovidiu Buruiană (Iași), Victor Spinei, membru al Academiei Române (Iași), Ioan Aurel Pop, președintele Academiei Române (Cluj-Napoca), Ovidiu Cristea (București), Rudolf Dinu (București), Antal Lukács (București), Ion Eremia (Chișinău), Ion Varta (Chișinău), Dennis Deletant (Londra), Carol Iancu (Montpellier), Hans-Christian Maner (Mainz).

COMITETUL DE REDACȚIE:

Laurențiu Rădvan (redactor șef),
Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba, Ionuț Nistor, Adrian-Bogdan Ceobanu,
Adrian Vițalaru (secretar de redacție),
Mihai-Bogdan Atanasiu (secretar de redacție).

Responsabilitatea pentru opiniile exprimate în textele publicate revine în exclusivitate autorilor.

Manuscrisele, cărțile și revistele propuse pentru schimb,
ca și orice corespondență se vor trimite redacției:

Laurențiu Rădvan

Facultatea de Istorie
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
B-dul Carol I 11,
700506, Iași, România
Tel.: 40-(0)232-20.12.74
e-mail: radvan@uaic.ro

ISSN 1221-843X
eISSN 2821-4617
Printed in Romania

CUPRINS

Andi Mihalache, <i>Seninul întortocheat al cerului: cromatică, istorie și cultură (I)</i>	7
Daniel Mirea, <i>Datarea a patru documente din timpul lui Sigismund de Luxemburg și al lui Vlad Dracul</i>	47
Alexandru Simon, Petru Aron, Iancu de Hunedoara și Mehmed al II-lea în ajunul bătăliei de la Belgrad: informații dintr-un „raport venețian de sinteză” de la sfârșitul lunii aprilie 1456	73
Livia-Ioana Potop, <i>Instrumente notariale din Transilvania medievală: considerații privind păstrarea și transmiterea unor surse arhivistice mai puțin obișnuite</i>	91
Mihai Covaliu, <i>Între diplomație și primejdie. O misiune moldovenească la Veneția (1505-1506)</i>	101
Andrei Constantin Sălăvăstru, <i>Rebels for the faith: The Sorbonne's seditious propaganda during the French Wars of Religion</i>	113
Gheorghe Lazăr, <i>Despre logofeții de taină ai Cancelariei Țării Românești. Studiu de caz: Iane Dâmboviceanu</i>	129
Elena Bedreag, <i>Înrudiri, cheltuieli și alte „mărunțușuri” în câteva documente patrimoniale din veacul al XVIII-lea</i>	157
Iulian Moga, <i>Saint Xenia's Feigned Foolishness</i>	179
Alexandru Gorea, <i>Focul din 1784 și reconfigurarea centrului puterii domnești la Iași</i>	191

Laurențiu Rădvan, <i>Considerații cu privire la un plan rusesc al Focșanilor (1828)</i>	211
Simion-Alexandru Gavriș, <i>Centralism și autonomie locală în legislația administrativă a guvernării Lascăr Catargiu (1871-1876)</i>	225
Simion Câlția, <i>Reglementarea prețului pâinii în București (sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea)</i>	237
Tamara Botez, <i>„Monarhia de rol” și portul popular ca formă de legitimare în România (sfârșitul sec. XIX – începutul sec. XX)</i>	259
Ciprian-Lucrețius Suciu, Florin Marinescu, <i>Duhovnici români la Sfântul Munte Athos: superiorul Antipa Dinescu</i>	275
Claudiu-Lucian Topor, <i>România în vecinătatea războiului: chestiunea înarmărilor între 1914 și 1916</i>	287
Ana-Maria-Ioana Lupășteanu, <i>Război și propagandă în Bucovina austriacă. Misiunea lui Nathan Eidinger la București (1915)</i>	309

Bianca Șendrea, <i>Structura mării proprietăți și agricultura din Transilvania după reforma agrară din 1921</i>	319
Ionel Doctoru, <i>Sediul Legației române de la Paris (1922-1930). Între aspirații și realitate</i>	333
Bogdan-Alexandru Schipor, <i>Dragoș Cotlarciuc, an (almost) unknown expert on Baltic Region at the Romanian Ministry of Foreign Affairs, 1938-1939</i>	343
Árpád Hornyák, <i>Depiction of Hungarians in 20th century Serbian history textbooks</i>	353
Geanina-Ancuța Costăș, <i>Relații culturale româno-britanice: o analiză a programului de schimburi culturale (1963-1965)</i>	369
Iana Balan, <i>Imperative politice, schimburi culturale și strategii universitare. Lectori ieșeni de limba română la Universitățile din Polonia în anii 1967-1989</i>	381
Lucica Iorga, Lucian Leuștean, <i>Tribulații în cadrul lagărului socialist: întâlnirea de la Ialta (2 august 1971), cu România personaj principal în absența (un document și câteva considerații)</i>	409
Victor Rizescu, <i>Marxism și naționalism, continuitate și ruptură. Două teme de sociologie istorică în patru etape ale istoriei românești</i>	437

<i>Recenzii și note bibliografice</i>	449
Duane W. Roller, <i>Imperiul Mării Negre. Gloria și decăderea lumii lui Mitridate cel Mare</i>, trad. Sergiu-Adrian Adam, București, Editura Humanitas, 2025, 372 p. (Alex-Marian Cornea); Martyn Rady, <i>Habsburgii. Ambiția de a stăpâni lumea</i>, traducere din limba engleză de Lia Decei, prefată de Matei Cazacu, București, Editura Corint, 2023, 585 p. (Ana-Maria-Ioana Lupășteanu); Avram Iancu – un om între oameni. <i>Lucrările Conferinței Internaționale: Avram Iancu – 200 de ani de la naștere: omul, contemporanii, epoca</i>, Deva, 9-10 mai 2024, coord. Ioan Bolovan, Ioan Sebastian Bara, Cluj-Napoca, Editura Academiei Române, Centrul de Studii Transilvane, 2024, 713 p. (Constantin Ciobanu); Pierre-Antoine Dessaux: <i>Vermicelles et coquillettes. Histoire d'une industrie alimentaire française</i>, Tours, Presses Universitaires François-Rabelais, 2023, 308 p. (Simion Călția); Carmen-Sorina Rîjnoveanu (coord.), <i>The wars of independence, diplomacy and society. New perspectives and approaches on the Great Eastern Crisis 1875-1878. Războaiele de independență, diplomație și societate. Noi perspective și abordări privind Marea Criză Orientală 1875-1878</i>, București, Editura Militară, 2023, 284 p. (Maria Cerniș); <i>Relații politice și militare româno-otomane-turce 1878-1989: documente</i>, volumul I, 1878-1938 = <i>Romanian-Ottoman-Turkish Political and Military Relations 1878-1989: documents</i>, volume I, 1878-1938, coord. Carmen-Sorina Rîjnoveanu, responsabil de vol. Manuel Stănescu, București, Editura Militară, 2023, 559 p. (Andrei Grigoraș); Eduard Andrei, Laurențiu Vlad, <i>Două istorii ale participării României la Expoziția Universală de la New York (1939-1940)</i>, Târgoviște, Cetatea de scaun, 2024, 281 p. (Mădălin Anghel); Constantin Hlihor, <i>Cu mâinile altora: România și războaiele prin intermediari în Africa (1970-1985)</i>, București, Corint, 2025, 364 p. (Teodor-Petru Bărgăoanu).	
<i>Abrevieri</i>	473

Depiction of Hungarians in 20th century Serbian history textbooks

Abstract: The decisive factor in defining the national image is the relationship between the two nations throughout history, in this case the role played by Hungarians in the life of the Serbian nation, the extent to which they interfered with the realization of Serbian national goals, the extent to which they stood in the way of the realization of Serbian interests, or, in some cases, the extent to which they helped them. It can be said that the image of Hungarians in most Serbian history books, at least until the 18th century, is relatively favorable, and mostly emphasizes cooperation between the Hungarian and Serbian nations. The change came at the turn of the 18th century, but more typically from the middle of the 18th century, when the Hungarians appeared as an obstacle to the realization of the privileges “promised” to the Serbian masses who fled from the Turks to Hungary and had settled there. The Hungarians appear to have sought to eliminate the privileged areas established for the Serbs when they settled and to integrate them into the Hungarian county system, thus becoming the main obstacle to Serbian nationhood and independence – at least according to the textbooks. Serbian secondary school students have been given a fundamentally positive image of Hungarians, especially in newer textbooks. In most works, Hungary is presented as a viable, developing nation belonging to Western civilization, almost creating an empire, although this is rather implicit, and much depends on how teachers interpret the mostly accurate information provided in textbooks.

Keywords: Hungary; Hungarians; history textbooks; national image; Serbia.

This study examined Serbian secondary school textbooks in the post-war period, from the 1950s to the present day. Three main “waves” of textbooks can be distinguished. The first wave was published in the 50s, and later on revised in the 60s. The second wave was published over the course of the 90s, however, this is being, partially, supplanted by the third wave of textbooks, published in the 21st century. What makes such a distinction between waves of textbooks possible is the fact that even nowadays, textbook publishing in Serbia is highly-centralised. A key difference between the publishing practices of textbooks in Hungary and Serbia is that nearly all the Serbian textbooks were written by leading historians. While in

* Associate Professor, Faculty of Humanities, University of Pécs, Hungary, hornyak.arpad@pte.hu.

Hungary it is quite difficult to find among authors members of the Academy of Sciences or history professors, Serbian textbooks are routinely written by historians who have been well-regarded in Titoist Yugoslavia, and in most cases nowadays, or, especially in the 60s, by groups of such historians.

The decisive factor in defining the national image is the relationship between the two nations throughout history, in this case the role played by Hungarians in the life of the Serbian nation, the extent to which they interfered with the realization of Serbian national goals, the extent to which they stood in the way of their interests, or, in some cases, the extent to which they helped them. It can be said that the image of Hungarians in most Serbian history books, at least until the 18th century, is relatively favourable, and mostly emphasizes cooperation between the Hungarian and Serbian nations. The change came at the turn of the 18th century, but more typically from the middle of the 18th century, when the Hungarians fled from the Turks to Hungary and appeared as an obstacle to the realization of the “promised” privileges of the Serbian masses who had settled there. The Hungarians appear to have sought to eliminate the privileged areas established for the Serbs when they settled and to integrate them into the Hungarian county system, thus becoming the main obstacle to Serbian nationhood and independence – at least according to the textbooks.

But who are these Hungarians? In an encyclopaedia containing the biographical data of 1,000 people featured in history textbooks, 28 Hungarians or people considered Hungarian are listed, from Árpád to Béla II and IV, Charles II, Matthias Corvinus, and John Hunyadi, then through Ferenc Rákóczi, Gyula Andrassy, and Béni Kállay to Miklós Horthy. Béni Kállay has a whole page dedicated to him, while the others are summarized in articles ranging from a quarter to an eighth of a page in length. This number is not very large, but it is still more than the estimated number of Serbian names in Hungarian history books. Of course, it must be taken into account that the impact and significance of this thousand-year coexistence on the other nation was not entirely the same, as few Serbian politicians military leaders played a role in shaping the fate of the Hungarian nation, just as Serbian statehood rarely reached the level where it could (or wanted to) have a meaningful say in the Central European region. Hungary and the history of the Hungarian nation are only mentioned in textbooks when they show how they are intertwined with Serbian history. Hungarian history itself rarely appears in textbooks, which is perhaps understandable.

One of the earliest textbooks examined was published in Belgrade in 1952, written by Julijana Vršinač¹. The author was a prolific textbook writer in the 1950s and 1960s, whose name will be encountered several times later on. The target audience of the textbook was not explicitly defined, but from the level of detail it provides, it can be concluded that it was probably intended as a teacher’s manual.

¹ Julijana Vršinač, *Opšta istorija: od Versajskog mira do drugog svetskog rata: sveska druga*, Beograd, Savez studenata Novinarske i diplomatske visoke škole, 1952.

The author begins with the end of the world war and the peace conference, where she sadly notes that the great powers trampled on the right of nations to self-determination, not only leaving Austria and Hungary to the South Slavic masses, who had been subjected to Magyarization and Germanisation, but also placed a significant South Slavic population under Italian imperialism. She emphasizes that from Finland to Yugoslavia, including Hungary, states were not fundamentally formed on the basis of national self-determination, and she attributes the disputes between these states to this fact (the bad relations between Czechoslovakia and Poland over Teschen, the dispute between Austria and Yugoslavia over Carinthia, and the conflicts between Italy and Yugoslavia over Istria). What is strange is that she does not mention Hungary's disputes with any of its neighbours, generally with the Little Entente.

It examines each state, including Hungary, in great detail. The textbook bears the mark of the era in which it was written and thus expresses its opinion on events in Hungary in accordance with the spirit of the 1950s. While it condemns István Tisza and the Hungarian ruling classes most deeply for opposing even the smallest reforms aimed at improving the situation of the masses, it treats the establishment of the Soviet Republic, by quoting Lenin's statement that Hungary should be followed as an example, with express sympathy. She considers one of the greatest mistakes of the Soviet Republic to be its failure to eliminate class antagonism and allowing it to infiltrate the ranks of the Red Army instead of disarming it, thus failing to destroy the bourgeois state apparatus². She discusses the formation of the Horthy regime in detail and relatively well, emphasizing, of course, the significance of the White Terror, quoting the technical term "Horthy cudgel" in Hungarian. The author knows of 70,000 victims who were murdered (without trial), hanged, or buried alive, and 6,000 who were convicted by court judgment. This is significantly more than Hungarian historians have been able to count.

There is no further mention of Hungary for a long time; until 1940, when it states that Antonescu ceded part of Transylvania to Hungary, including the "ancient Romanian city of Kolozsvár (Cluj)". She mentions the famous Percentage Agreement, which placed 75% of Hungary under Soviet influence. Regarding the Paris Peace Treaty, she writes only that Hungary had to cede the areas on the right bank of the Danube opposite Bratislava and return to Czechoslovakia and Romania the territories it had acquired with German assistance. It should be noted here that she does not mention Yugoslavia in this regard, perhaps because of Yugoslav pride that they had regained what was rightfully theirs by their own efforts?

² The author of this study feels compelled to share with the reader his own experience in this regard. Namely, as a young schoolboy, he was filled with boundless pride when, looking through a history atlas published for Hungarian students in Vojvodina, he discovered that his mother country had preceded Yugoslavia in the spread and implementation of socialist/communist ideology throughout the world.

In another work published in the same year, although essentially covering the same period, the author places the emphasis on earlier events³. In discussing the Compromise, the Hungarians appear in a rather negative light. On the one hand, because they had previously prevented the federal transformation of the empire promised in the October Diploma, and on the other hand, because despite not constituting a majority, they (and the Germans) were the only full-fledged nations of the empire. The oppression of other nations manifested itself at all levels, according to the textbook. Leaving aside the class struggle, the author also feels sorry for the national bourgeoisie, because “the Hungarian and German bourgeoisie enjoyed state support in economic and other areas, and everywhere pushed the bourgeoisie of other nations into the background”⁴. However, the situation of the peasantry of the nationalities was truly desperate. The book acknowledges that the situation of Hungarian and German peasants was also dire, but they were “only oppressed by class, while the peasantry of other nationalities in the empire were not only oppressed by class, but also subjugated in a national sense, deprived of political rights and exposed to denationalisation”⁵. The policies of the ruling circles of the dual monarchy not only facilitated the penetration of Austro-Hungarian capital into the Slavic territories of the empire, but also promoted the transfer of land into German and Hungarian hands, citing Slavonia and Vojvodina as characteristic examples. The situation of ethnic minorities was particularly bad among the working class: they had to do the worst and hardest jobs, and as punishment for participating in strikes, they were not allowed to work anywhere in the empire, which led directly to their increasing emigration from the Monarchy. The Hungarian bourgeoisie drove the merchants of Vojvodina out of Hungary and took control of grain exports to the Austrian market. The chapter ends with a truly orthodox Marxist observation: “The irreconcilable differences between the bourgeoisie of different nations made it impossible for them to act as a unified class in the struggle for power”⁶.

A little over a decade later, Julija Vrčinac wrote an extremely detailed textbook with a similar approach on the recent history of the South Slavic nations for teacher-training colleges, which will not be discussed or analysed here⁷.

Written in the 1960s but still in circulation in the 1970s, Đorđe Knežević and Bogdan Smiljević’s textbook was intended for fourth-year secondary school students⁸. In this book, they speak with admiration about the establishment of the Hungarian Soviet Republic, emphasizing that Hungarians were already organizing themselves very actively before the war and especially at the end of it (social

³ Julija Vrčinac, *Istorija novog veka (od 1870-1939)*, Beograd, Znanje, 1952.

⁴ *Ibidem*, p. 75.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*, p. 76.

⁷ Eadem, *Naša najnovija istorija. Pregled (1919-1945)*, Beograd, Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke republike Srbije, 1966.

⁸ Đorđe Knežević, Bogdan Smiljević, *Istorija najnovijeg doba za IV razred gimnazije*, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavnih sredstava, 1974 (13th ed.).

democratic and labour organisations), and that their goal was not only to achieve social change, but also to break away from the Monarchy. After a long pause, Hungarians are briefly mentioned again in connection with World War II, when it is stated that “the Hungarians annexed Backa, Baranya, Prekmurje, and Medimurje”. No more prominence is accorded to Hungarians later on in the textbook when discussing the period after World War II. In the chapter on the characteristics and problems of socialism, we it can be read with satisfaction that Hungary is ranked among the developed states alongside the German Democratic Republic, Czechoslovakia, and Poland (ahead of Romania, Bulgaria, the Soviet Union, and the “slightly more backward” Albania). The problems are not discussed in detail, with only a brief mention that the other states in the bloc followed Khrushchev’s denunciation of Stalinism, which was sometimes very turbulent, for example in Hungary. Hungary is also only mentioned in passing in connection with the Tito-Stalin split. The authors do not even mention Rákosi’s name, but they do refer to the fact that one of the means of exerting pressure on the Yugoslav communists was a series of show trials held in several countries, including Hungary, to which “many outstanding leaders fell victim”⁹.

A textbook written in 1957 for upper secondary school students describes in relative detail the Hungarian conquest of the Carpathian Basin, invasions, settlement, and conversion to Christianity¹⁰. “The Hungarians who arrived in the 9th century were nomads, similar in origin and lifestyle to the Huns and Avars, who gradually moved westward from Asia and then, under the leadership of Árpád, arrived in the Pannonian Basin, where they subjugated the Slavs living there and established their state. They led numerous raiding campaigns until Otto I defeated them at Augsburg. After that, they retreated to Pannonia. With their settlement, feudal social relations began to develop, which went hand in hand with the adoption of Christianity. First, their king, Géza, converted to Christianity, then his son István forcibly baptized the people around the year 1000. The pope wanted to make allies of the warlike Hungarians and granted Stephen the title of Apostolic King. This created an alliance between the pope and the Hungarians, the aim of which was to combine the conquering Hungarian policy in the Balkans with the violent spread of Catholicism and papal power. This alliance brought much harm to our nations, because with the blessing of the Roman Pope, the Hungarian feudal lords led a series of conquests in the Balkans during the Middle Ages to gain control over Croatia, Dalmatia, Bosnia, and Raška”¹¹. It is worth paying attention to the adjectives, because these are the elements that really grab the reader’s attention. Implicitly, the wild Hungarian-peaceful Slavic contrast is also present here (warlike Hungarians who subjugate the Slavs living there).

The two volumes, which guide high school students through history from ancient times through the settlement of the Slavs to 1959, could even be used as

⁹ *Ibidem*, p. 166.

¹⁰ Miodrag Jugović, *Istorija srednjeg veka za više razrede gimnazije*, Beograd, Nolit, 1957.

¹¹ *Ibidem*, p. 20.

slightly subpar university or college notes¹². Dozens of authors contributed to both volumes. Hungarians also feature extensively in these textbooks. For example, there is a separate chapter on Bosnia's struggle with the Hungarian Kingdom. The Hungarian-Serbian/Croatian confrontation in 1848-49 is presented in meticulous detail. However, their ideology and attitude do not differ in any way or hardly differ from those discussed so far. It is mentioned that the Hungarians welcomed the Serbs fleeing from the Turks because they wanted to use them in their defence against the Turks. Also included is the Serbian peasant uprising of 1527 (in which a small number of Hungarians also took part), which was crushed and brutally punished by János Zápolya. After that, there was not much to write about the Hungarians, as there was little to criticise. However, during the Spring of Nations, they appear as an obstacle to Serbian national interests. After the fall of the Hungarian Revolution and War of Independence of 1848/49, the textbook quotes the old saying that the Serbs were rewarded with the same that the Hungarians received as punishment. Then, after the reincorporation of Voivodeship of Serbia and Temes Banat in 1860 to the Hungarian administration, Hungarians again appear in a negative role: "In this way, the majority of the Serbian population came under direct Hungarian administration, and from then on, the Serbian population had to fight the Hungarian ruling circles to obtain internal autonomy"¹³.

Another textbook, published ten years later, broke with the curriculum and was written for the first grade of high school¹⁴. The textbook also begins its discussion of Hungarian history with the conquest of the Carpathian Basin. Long after the Bulgarians, the Finno-Turkic Magyars and Ugrians arrived in Pannonia. They were mainly engaged in animal husbandry and had set out from Western Siberia in the distant past. After arriving in Europe, they lived together with the Huns and Bulgarian tribes for a while, until the 9th century, and then began independent military ventures. Between 895 and 900, led by their leader Árpád, they occupied the area between the Danube and Tisza rivers, and their settlement divided the northern and southern Slavs. (This is an old accusation that has been around since the 19th century – Á.H.) The number of Hungarian settlers was not large, totalling about 25,000 people (it is likely that this is a typographical error and a zero was omitted – Á.H.). The majority of the population of the Pannonian Basin was Slavic or belonged to other tribes. Over time, the Hungarians assimilated with them, learned farming from them, adopted some of their words, but basically retained their language, which was accepted by the Magyarised indigenous population. Of course, the role of Hungarians in the destruction of Great Moravia was not left unmentioned. In the subsequent chapters, the book covers the establishment and strengthening of the Hungarian state and its foreign policy in

¹² *Pregled istorije Jugoslovenskih naroda*, Beograd, Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke republike Srbije, I (1963), II (1965).

¹³ *Ibidem*, II, p. 32.

¹⁴ Ivan Božić, *Istorija za I razred gimnazije*, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavni sredstava, 1974 (9th unchanged edition).

relative detail, highlighting the acquisition of Croatia. Hungary quickly grew stronger and aligned itself with Western Europe in terms of religion and culture. However, the Hungarian rulers were wary of the German kings' power ambitions, and throughout the 11th century, their main goal was to build an alliance against the Holy Roman Empire. During the Investiture Controversy, they firmly sided with the pope, and Ladislaus I and his successor, Coloman, enjoyed the unconditional support of the pope and his vassals. Foremost among them was the Norman ruler of Southern Italy, whose main goal was to break the power of Byzantium, thus presenting the Hungarian rulers with the task of strengthening their positions in the Balkans and preventing the consolidation of Byzantine power on the peninsula.

An interesting novelty is the textbook for the first grade of four-year vocational schools; originally published in 1987 but used here is the 13th unchanged edition¹⁵. The textbook dedicates a relatively large amount of coverage to the history of Hungary. The key points are, of course, the usual ones: the conquest and founding of the state, and the fight against the Turks. The novelty referred to above is that the book discusses the culture and art of the nations neighbouring the South Slavs, which is not found elsewhere. Hungarians are given two paragraphs. It is worth quoting them in their entirety. "With the adoption of Christianity from Rome, medieval Hungary became an outpost of the Catholic religion and the Roman Pope (from the 11th century). The official language of the church and the state was Latin, so the first literary and scientific works were also written in Latin, although works in Hungarian were already being produced in the 14th century, such as "The Funeral Oration" and "The Life of St. Francis of Assisi". Among the historical works, chronicles appeared in the 13th and 14th centuries, followed by true historiographical works during the reign of Matthias Corvinus, patron of the humanists. The first university was founded in Pécs in 1367, and the first printing press was established in Buda in 1473. At the end of the Middle Ages, feudal law was codified in a magnificent work known as the *Tripartitum* of Werbőczy. Hungarian architecture initially incorporated many elements of Byzantine architecture, but the dominant style was Gothic. Among the artists, the Kolozsvári brothers (14th century) stand out as sculptors. János (fl. 14th century) the "royal painter". Italian painters lived and worked at the court of the Anjou kings, depicting both religious motifs and secular themes. Hungarian culture reached its peak during the reign of the famous King Matthias Corvinus (1458-1490)"¹⁶. The textbook discusses in great detail the situation of the South Slavs in the Habsburg Empire, not forgetting to mention, in addition to their grievances, that the Serbs of Southern Hungary had their own newspapers and magazines, which served to spread culture and education as well as to promote national political goals. In its discussion of 1848-49, it presents the events

¹⁵ Milutin Perovšić, Bogdan Smiljević, *Istorija za I razred četvorogodišnjih stručnih škola*, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2000.

¹⁶ *Ibidem*, p. 11.

objectively, even dispassionately, as well as the life-and-death struggle between Serbs and Hungarians unfolding in the territory of Vojvodina.

In his textbook written for the second grade of academic high schools (intended for science students, which is slightly shorter than the textbook written for humanities students), Sima Ćirković highlights Hungarian opposition to Serbian privileges¹⁷. The Hungarian feudal lords considered these privileges to be contrary to the laws of the Kingdom of Hungary and demanded that the settled Serbs become serfs and pay tithes to the Catholic Church. In response, the Serbs turned to the Imperial Court, which was initially very accommodating, as it needed their military strength. Due to opposition from the Hungarian nobility, the Serbs' demands for territorial autonomy and the election of their own secular dignitaries (despot, voivode) were not met, but the emperor confirmed the rights of ecclesiastical dignitaries and the clergy. In connection with the discussion of the reform era, the author emphasizes that: "The Hungarians fought for greater freedom and independence within the Monarchy, opposing centralising efforts and the predominance of the German language, but at the same time, as the state-forming majority in their own territory, they practiced the very policies they themselves had fought against. All this provoked opposition from other nations, as they also had their own rights, state traditions, and were proud of their nation, language, and folk culture"¹⁸.

Serbian students can learn about the "Twelve Points" from the textbook in connection with the events of 1848. The book briefly discusses the repercussions of the events in Pest in Zagreb and how they were received by the Serbs. The author summarizes the essence of all this by saying that the Hungarian movement was led by democrats and that the Serbs also welcomed the revolutionary events. However, the Serbs' demands for territorial autonomy and national equality soon led to conflict with the leaders of the Hungarian revolution, who had Hungarian national goals in mind and aimed to create a unified state. The division among the national movements drew the Croats and Serbs to the side of the court and compelled them to fight against the Hungarians. The fighting in Vojvodina was fierce and desperate; Hungary proclaimed the republic in April 1849 and put up stiff resistance to the imperial armies. Finally, Vienna called on the Tsar for help, and the revolutionary armies capitulated to the Russians. Under Bach's absolutism, the conflicts that had arisen in 1848-49 quickly disappeared¹⁹.

In 2002, Smilja Marjanović-Dušanić and Marko Suica published a history book for secondary school students, which also begins with the first Hungarian invasion²⁰. "The Hungarians (Magyars) appeared in this region from the interior of

¹⁷ Sima Ćirković, *Istorija za II razred gimnazije prirodno-matematičkog smera*, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstava, 1991.

¹⁸ *Ibidem*, p. 20.

¹⁹ *Ibidem*, p. 205

²⁰ Smilja Marjanović-Dušanić, Marko Suica, *Istorija za II razred gimnazije opsteg i društveno-jezičkog smera*, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstava, 2002.

Asia with their horseback hordes, and after the destruction of the Great Moravia, they settled on the middle reaches of the Danube and led raids to the west. With their large number of fast, light cavalry, they destroyed everything in their path until Otto defeated them after implementing military reforms. After the Battle of Augsburg, the Hungarians settled down and converted to Christianity in the 11th century during the reign of Stephen, who was later canonized and became the protector of Hungary”²¹. The short text is accompanied by an illustration of the Hungarian crown. A separate subchapter deals with the founding of the Hungarian Kingdom on two pages. In it, the Hungarian state is portrayed in a very favourable light. “The Hungarian state, established in the 10th century, eventually became an extremely important political factor, influencing the fate of the Balkan states and the events taking place within them. Hungary expanded and incorporated Croatia into its borders. Relations between Hungary and Serbia were very close in the 13th and 14th centuries. [...] With the accession of the Anjou dynasty to the throne in the 14th century, royal power was strengthened once again and the political influence of the Kingdom of Hungary grew and became decisive in the Balkans”²². This is supported by a map supplement of the 14th-century Kingdom of Hungary, in which Hungary, enlarged by the Hungarian-Polish personal union, appears to be truly impressive in size.

Shortly after its conversion to Christianity, the Kingdom of Hungary became one of the strongest strongholds of Catholicism, bordering directly on the Balkan states, through which the Catholic clergy could exert strong religious and political pressure on the Balkans. This fact is also mentioned in more recent books, which attach great importance to it. Knowing the political events of recent decades, this does not cast us in a favourable light. Of course, they mention Croatia’s incorporation into the Kingdom of Hungary, followed by Serbian-Hungarian relations, primarily dynastic intermarriages, but always in a positive context, emphasizing the “partnership” between the two countries. For example, we learn that after the death of Manuel Komnenos, an alliance was formed between Stefan Nemanja and the Hungarian king, in the spirit of which they jointly participated in the conquest of Byzantine territories. During the reign of Louis, many nobles recognized the Hungarian king as their suzerain. There is mention of John Hunyadi, in connection with whom Hungarian-Serbian cooperation is repeatedly highlighted. After the death of Despot Đurađ Branković, the textbook discusses two trends among the Serbs: the pro-Turkish and pro-Hungarian. Serbia, the book says, became a pawn in the political ambitions of Hungary and Turkey. After the fall of the despotate, some Serbian nobles continued to cultivate the remnants of Serbian traditions on their estates in Hungary. The textbook refers to the settlement of Serbs in Hungary on several occasions. It explains the emigration of Serbs for two reasons: on the one hand, it considers it a conscious decision on the part of

²¹ *Ibidem*, p. 37-38.

²² *Ibidem*, p. 184.

Serbian lords who wanted to populate their estates in Hungary with Serbs, and on the other hand, the Serbs were fleeing from the Turks. In any case, the book notes that their settlement was supported in all cases (which is true). They write in great detail about the reign of King Matthias Corvinus, highlighting his successes in defending against the Turks. In this context, they mention the role of the Serbs and the light cavalry, as well as the Šajkaši. Next to the picture of Matthias is a picture of Vlad Tepes, which is probably intended to capture the imagination of students rather than reflect its significance. Finally, it mentions Battle of Mohács, which it considers to be of decisive importance for the entire region, even if the Turks did not immediately occupy Hungary.

Overall, this textbook serves to promote a positive image of Hungary, as it considers Hungary to be the dominant power in the region, which established dynastic ties with the Serbian ruling families. There is no mention of Hungarian attempts to occupy Serbian territories, but instead it mentions that after the extinction of the Árpád dynasty, the Serbian ruler also became involved in the battles over the Hungarian throne. Cooperation and collaboration continued to dominate in later periods. This may explain why the book contains a relatively rich collection of Hungarian images. There are two images on one page: one depicts a 13th-century Hungarian knight in armour, while the other shows the Battle of Gorjan near Đakovo, which marked the end of the Anjou dynasty's rule. In addition, John Hunyadi, the Battle of Mohács, and the Holy Crown also appear as illustrations.

Nikola Gaćeša, Dušan Živković, and Ljubica Radović's book, published in 2001 in its ninth revised edition, was written for the 3rd and 4th grades of secondary schools (specifically, the 3rd grade of secondary schools specializing in science and the 4th grade of secondary schools specializing in the humanities)²³. The book first deals with Hungary in connection with the Compromise, listing which South Slavic territories came under the Hungarian half of the empire. From a Hungarian perspective, he sees the significance of the Compromise in the fact that, despite certain restrictions that stood in the way of its independence, Hungary experienced fortunate developments in society and the economy. Embourgeoisement gained great momentum, and there were also significant developments in terms of civil and political freedoms. However, the nationality issue was not resolved, even though it was a matter of life and death, especially for the Hungarian part of the empire. For this reason, the Andrassy government was one of the first to address this issue with the 1868 Nationality Law, but in the spirit of the well-known Greater Hungarian policy, reflecting the views of the Hungarian nobility. The representatives of the nationalities were dissatisfied with the freedoms granted to individuals, and because they did not agree to the creation of

²³ Nikola Gaćeša, Dušan Živković, Ljubica Radović, *Istorija za III razred gimnazije prirodno-matematičkog smera i IV razred gimnazije opšteg i društveno-jezičkog smera*, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2001.

counties organized on the basis of nationality, the nationality representatives, led by Svetozar Miletić, left the Hungarian parliament.

According to the textbook, the law nevertheless ensured the basic conditions for the preservation of national characteristics. It saw the biggest problem as being that it was not applied consistently; moreover, attempts were made to circumvent it, and its provisions were violated. This is a clear improvement on previous assessments. However, the textbook's conclusion is very serious: according to it, Hungary established national inequality and oppression at the state level. The compromise divided influence over the state between the leading elites of the Austrian and Hungarian nations, and the other nations, which were in the majority in both parts compared to the ruling nations, were in an unequal and exploited position, so the nationality issue continued to worsen. It was not only the Serbs who protested, but the Hungarian government used various means to accelerate Magyarisation. This situation led to the 1895 Congress of Nationalities in Budapest, where they jointly protested against this policy. At the beginning of the 20th century, the Hungarian government resorted even more forcefully to the tools of Magyarisation, such as the Law of 1907 (lex Apponyi), according to which teachers and students in church schools also had to learn the Hungarian language. This culminated in 1912, when Serbian church school autonomy was abolished. "In this way, the situation of Serbs and other nationalities in Hungary deteriorated noticeably before World War I"²⁴.

It is noteworthy that when discussing World War II, the textbook only mentions Hungary's participation in the war against Yugoslavia in terms of which territories Hungary acquired and that after the annexations, the occupiers, including the Hungarians, set about resolving the "ethnic question". This manifested itself in the fact, according to the textbook, that almost all Serbian settlers were expelled or sent to concentration, or labour camps in Hungary. What may be even more interesting is that the textbook does not say a single word about the events of 1956 in Hungary.

This textbook was replaced in 2002 by a textbook for grades 3 and 4 of secondary school, authored by Kosta Nikolić, Nikola Žutić, Momčilo Pavlović, and Zorica Spadijer (all of the authors are employees of the Institute of Contemporary History in Belgrade)²⁵. It is noteworthy that, similar to the textbook described above, Eötvös's nationality law is also characterised here as fundamentally good and satisfactory, but one that could not be enforced in everyday life and put into practice.

Earlier Serbian history textbooks contain very little Hungarian-related imagery; Hungarian figures are rarely encountered, with at most one or two objects depicted, such as Hungarian swords, bows, or perhaps the Hungarian Holy Crown.

²⁴ *Ibidem*, p. 12.

²⁵ Kosta Nikolić, Nikola Žutić, Momčilo Pavlović, Zorica Spadijer, *Istorija za III razred gimnazije prirodno-matematičkog smera i IV razred gimnazije opšteg i društveno-jezičkog smera*, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2002.

In newer history books, however, including this one, individuals also appear. The negotiations for the Compromise are illustrated with a portrait of Ferenc Deák and a painting depicting the Surrender of Világos. Another Hungarian featured in the book is Béni Kállay, who is otherwise notorious in Serbia for his role in Bosnia and his attempts to create a Bosnian nation at the expense of the Serbs. It is interesting that chapters about World War II make no mention of Hungary, nor of the conclusion and violation of the treaty of eternal friendship. Admittedly, this is generally omitted from textbooks (somehow Hungarians attach greater importance to this “breach of contract”), the only mention is that Hungary also occupied Yugoslav territories, Baranya, Bačka and Medimurje, and that it also participated in the partition of Slovenia through the annexation of Prekmurje.

What is new about this book is that it discusses at length the dissatisfaction with communism in Hungary. It mentions Imre Nagy and his liberal reforms, then talks about Rákosi’s removal in the summer of 1956, and finally discusses the revolution (using the terms “uprising” and “rebellion”). It identifies Nagy’s statement demanding the withdrawal of Soviet troops and Hungary’s announcement of its withdrawal from the Warsaw Pact as the reasons for the Soviet intervention, which led to the bloody suppression of the uprising. The book mentions that Nagy and his followers were given refuge at the Yugoslav embassy and that those who left the embassy after receiving guarantees were secretly tried and executed. In the section on changes in Eastern Europe, it highlights that the ruling Communist Party in Hungary had already taken a stand in favour of liberal reforms and political pluralism in 1985, which is why the transition took place peacefully. In the spring and summer of 1989, events unfolded with unexpected speed, with parliament taking on a greater role, a new constitution being adopted, and the first free elections being held in 1990.

In addition to history textbooks, newer publications designed to aid history teaching in secondary schools are also worthy of attention. A project was launched in the new millennium to produce workbooks to make history teaching more successful²⁶. These volumes are written by leading Serbian historians and professors at the University of Belgrade. Andrija Veselinović, and his colleague Radoš Ljušić, have compiled volumes of important resources crucial for teaching medieval history, and modern national history, respectively²⁷. The volume on medieval history devotes five pages to the Hungarians. Quotations from Leo the Wise’s *Tactica*, Constantine Porphyrogenitus’s *On the Administration of the Empire*, St. Stephen’s *Admonitions*, and the *Golden Bull* help students orient themselves in medieval Hungarian history and the placing of the Hungarians in general. In contrast to the varied source material, the images are rather one-sided:

²⁶ It should be noted that the backbone of the volumes consists of excerpts from history textbooks written decades earlier for upper grades of elementary schools.

²⁷ Andrija Veselinović, *Srbija i Evropa u odabranim izvorima srednjeg veka. Radna sveska iz istorije za II razred gimnazije*, Novi Sad, Platoneum, 2003; Radoš Ljušić, *Identitet Srba. Radna sveska iz istorije za III razred gimnazije*, Novi Sad, Platoneum, 2002.

they are practically limited to the coronation jewels (sword, crown, sceptre, mantle, and orb). The presentation of the sources can be disregarded, as they are of no special interest, since besides being familiar to Hungarians, anyone can find them in Hungarian history books. More interesting are the questions posed to students at the end of the chapter: What is the origin of the Hungarians, and where did they come from to the Pannonian Basin? Why did the Hungarians migrate? What characterises their fighting style? What are the furthest areas to which their raids led? What is the Golden Bull of Andrew II about?²⁸ Even more exciting are the research tasks: 1) Compare Ammianus Marcellinus's excerpt about the Huns with the Byzantine sources on Hungarians: find similarities and differences. 2) Try to identify the two main reasons why the Hungarians managed to survive in Pannonia, unlike the earlier barbarian peoples, the Huns and the Avars²⁹.

Strangely, the 16th and 17th centuries are almost completely omitted from these books. The workbook, which helps students learn about modern history, begins its discussion of national history with the great migration of the Serbs (1690), and even then, only in broad strokes. It only deals with the Hungarians in connection with the Compromise (with excerpts from Academician Vasilije Krestić's 1969 monograph on the Croatian-Hungarian Compromise). However, it devotes a subchapter to them, titled *Hungarians – the Northern Neighbours of the Serbs*. This two-page chapter is crammed with history, a quite superficial national characterisation, and a description of the stratification of Hungarian noble society. The nobility, says the textbook, which made up one-twentieth of Hungarian society, was characterized by enormous differences: it was divided into the high, middle, and low nobility. The high nobility held the most important positions, such as archbishop, bishop, and chief magistrate. The wealthiest lived in their own castles; 200 palaces were built during the reign of Maria Theresa alone, according to the book. "Among them, the Eszterházy palace stood out with its splendour and lively atmosphere. It had its own theatre, where opera performances were held with Haydn as the composer and conductor"³⁰. The middle nobility, unable to afford shiny new palaces and content with its old family manor house, served as county officials: the sub-magistrates, chief clerks, and judges were chosen from among them. They led a patriarchal lifestyle, dreaming of the glorious days of their ancestors and hoping for a revival of the old life. "Withdrawn to their modest estates, they sometimes lived in near isolation. Their social life consisted of feasts, drinking parties, and huge hunts – and the countless anecdotes associated with them seem to have been born for realistic prose"³¹. This negative image is softened by the addition of the following sentence, which states that there were also many "among them who employed their talents in the arts".

²⁸ Andrija Veselinović, *op. cit.*, p. 48.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ Radoš Ljušić, *op. cit.*, p. 42.

³¹ *Ibidem*.

The lesser nobility often had little or no land and lived almost like peasants. Many of them received their nobility without receiving any property; they were the *armalis*. There were entire villages where *armalis* nobles lived. They willingly entered government service, but they also often hired themselves out to high nobles and did not shy away from other types of work. More importantly, however, they were the intellectuals: pastors, teachers, doctors, and lawyers, all of whom were attracted to the emerging centre, the future capital, Budapest³².

The chapter then guides students into the culinary world of the Hungarians: "The dishes are very varied, but, as one Hungarian said, this cannot yet be called a cuisine because it lacks a unified civilizational style. Generally, only dishes prepared on the wide plains of the Great Hungarian Plain, i.e., dishes cooked in a cauldron, are considered Hungarian food: goulash, paprikash, fish soup, and bean goulash". Hungarian music and dance also feature among the important things to know: "The csárdás is the best-known Hungarian folk dance, danced by mixed couples. The name is a collective term that encompasses everything from slow to stormy dance forms. It got its name from the pubs and inns of the Plains, the csárda, and the name itself came into the Hungarian language via Serbian [čardak = corn crib - Á.H.], while the Serbian word comes from Persian via Turkish".

The most positive image is definitely that of Count István Széchenyi. The book presents him as the greatest Hungarian reformer, a statesman who placed the prosperity and advancement of his nation and country above all else, listing his role in the founding of the Hungarian Academy of Sciences, the construction of the Chain Bridge, the launch of steamboat navigation on Lake Balaton, etc. At the bottom of the excerpt, students are given the following rather difficult task: "Draw parallels between the Hungarian and Serbian nobility in southern Hungary. What similarities and differences do you see?"³³.

Historical albums should also be mentioned. Among these, the publication on the 20th century, entitled *The Age of Socialist Revolutions*, deserves attention³⁴. It contains a total of three photos related to Hungary. One of the well-known photos shows a truck loaded with people and flags, with the caption: *The revolutionary movement reaches Hungary*. The other is a photo of the elections held after the proclamation of the Soviet Republic. Neither of these photos would suggest that they were taken in Hungary. The third photo is also quite nondescript. It shows fascist occupiers in a block, soldiers in Stahlhelms herding peasant women and men with their arms raised, with the caption: "Part of Yugoslavia falls to Hungarian fascists, Backa, Baranja, Prekmurje and Medimurje are in their hands".

³² *Ibidem*.

³³ *Ibidem*, p. 43.

³⁴ Relja Novaković, Milutin Tasić, Dragutin Ranković, *Istorijski album. Epoha Socijalističkih revolucija*, Beograd, Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke republike Srbije, 1969.

Conclusion

After thoroughly studying half a century of Serbian history textbooks and rereading my study presenting the facts about Hungarians and Hungary filtered from them, I believe that my conclusion is correct: Serbian secondary school students have received/are receiving a fundamentally positive image of Hungarians, especially in the most recent textbooks. In most works, Hungarians are presented as a viable, developing nation belonging to Western civilization, almost creating an empire, although this is rather implicit, and much depends on how the teacher interprets the mostly accurate information provided in the textbooks. When Hungarians are portrayed in a negative light, as is sometimes the case due to the development of Hungarian-Serbian historical relations, particularly in discussions of the 18th and 19th centuries, then almost every time, especially in older works, the terms “ruling circles,” the “Greater Hungarian nobility,” or the “Hungarian bourgeoisie,” are present, which condemn only certain strata and not the Hungarian people as a whole.

ABREVIERI

<i>AARMSI</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice
<i>AARMSL</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Literare
<i>AARPAD</i>	= „Analele Academiei Române”, seria II, București, 1879-1916
<i>AA.SS.</i>	= <i>Acta Sanctorum</i> , ed. Bollandisti, III ^a ediție, Parigi 1863-1870
<i>AB</i>	= Arhivele Basarabiei
<i>ACNSAS</i>	= Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității
<i>AE</i>	= L'Année Epigraphique, Paris
<i>AIR</i>	= Arhiva Istorică a României
<i>AIAC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj
<i>AIIAI</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>AIIC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Cluj
<i>AIINC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Națională, Cluj
<i>AIIX</i>	= Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>ALIL</i>	= Anuarul de Lingvistică și Istorie Literară, Iași
<i>ALMA</i>	= <i>Archivum Latinitatis Medii Aevi</i> . Genève.
<i>AM</i>	= Arheologia Moldovei, Iași
<i>AMAE</i>	= Arhiva Ministerului Afacerilor Externe
<i>AmAnthr</i>	= American Anthropologist, New Series, Published by Wiley on behalf of the American Anthropological Association
<i>AMM</i>	= Acta Moldaviae Meridionalis, Vaslui
<i>AMMB</i>	= Arhiva Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași
<i>AMN</i>	= Acta Musei Napocensis
<i>AMR</i>	= Arhivele Militare Române
<i>AMS</i>	= Anuarul Muzeului din Suceava
<i>ANB</i>	= Arhivele Naționale, București
<i>ANC</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Cluj
<i>ANSMB</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Municipiului București
<i>ANG</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Galați
<i>ANI</i>	= Arhivele Naționale, Iași
<i>ANIC</i>	= Arhivele Naționale Istorice Centrale
<i>ANR-Cluj</i>	= Arhivele Naționale, Cluj-Napoca
<i>ANR-Sibiu</i>	= Arhivele Naționale, Sibiu
<i>ANRM</i>	= Arhivele Naționale ale Republicii Moldova, Chișinău
<i>ANRW</i>	= Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, Berlin-New York
<i>ANSMB</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Municipiului București
<i>ANV</i>	= Arhivele Naționale, Vaslui
<i>AO</i>	= Arhivele Olteniei
<i>AP</i>	= Analele Putnei
<i>APH</i>	= Acta Poloniae Historica, Varșovia
<i>AqLeg</i>	= <i>Aquila Legionis. Cuadernos de Estudios sobre el Ejército Romano</i> , Salamanca
<i>AR</i>	= Arhiva Românească
<i>ArchM</i>	= Archiva Moldaviae, Iași
<i>ArhGen</i>	= Arhiva Genealogică
„Arhiva”	= „Arhiva”. Organul Societății Științifice și Literare, Iași
<i>ArhMold</i>	= Arheologia Moldovei

ASRR	= Arhiva Societății Române de Radiodifuziune
AȘUI	= Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași
ATS	= Ancient Textile Series, Oxbow Books, Oxford și Oakville
AUAIC	= Arhiva Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
AUB	= Analele Universității „București”
BA	= <i>Biblioteca Ambrosiana</i> , Roma, Città Nuova Editrice
BAR	= Biblioteca Academiei Române
BArchB	= Bundesarchiv Berlin
BAR int. ser.	= British Archaeological Reports, International Series
BBRF	= Buletinul Bibliotecii Române din Freiburg
BCIR	= Buletinul Comisiei Istorice a României
BCMI	= Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice
BCU-Iași	= Biblioteca Centrală Universitară, Iași
BE	= Bulletin Epigraphique
BF	= Byzantinische Forschungen, Amsterdam
BJ	= Bonner Jahrbücher, Bonn
BMI	= Buletinul Monumentelor Istorice
BMIM	= București. Materiale de istorie și muzeografie
BNB	= Biblioteca Națională București
BNJ	= Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher
BOR	= Biserica Ortodoxă Română
BS	= Balkan Studies
BSNR	= Buletinul Societății Numismatice Române
ByzSlav	= Byzantinoslavica
CA	= Cercetări arheologice
CAI	= Caiete de Antropologie Istorică
CartNova	= <i>La ciudad de Carthago Nova 3: La documentación epigráfica</i> , Murcia
CB	= Cahiers balkaniques
CBI	= <i>Der römische Weihebezirk von Osterburken. Corpus des griechischen und lateinischer Beneficiärer – Inschriften des Römischen Reiches</i> , Stuttgart
CC	= Codrul Cosminului, Suceava (ambele serii)
CCAR	= Cronica cercetărilor arheologice din România, CIMEC, București
CCh	= <i>Corpus Christianorum</i> , Turnhout
CChSG	= <i>Corpus Christianorum. Series Graeca</i>
CCSL	= <i>Corpus Christianorum Series Latina</i> , Turnhout, Brepols
CDM	= <i>Catalogul documentelor moldovenești din Arhivele Centrale de Stat</i> , București, vol. I-V; supl. I.
CDȚR	= <i>Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului</i> , București, vol. II-VIII, 1974-2006
Chiron	= Chiron: Mitteilungen der Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts, 1971
CI	= Cercetări istorice (ambele serii)
CIL	= <i>Corpus Inscriptionum Latinarum</i> , Berlin
CL	= Cercetări literare
CLRE	= <i>Consuls of the Later Roman Empire</i> , eds. R. S. Bagnall, A. Cameron, S. R. Schwartz, K. A. Worp, Atlanta, 1987
CN	= Cercetări Numismatice
CNA	= Cronica Numismatică și Arheologică, București
CSCO	= <i>Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium</i> , Louvain
CSEA	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiae Aquileiensis</i> , Roma, Città Nuova Editrice
CSEL	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum</i> , Wien, De Gruyter
CSPAMI	= Centrul de Studii și Păstrare a Arhivelor Militare Centrale, Pitești
CT	= Columna lui Traian, București

<i>CTh</i>	= <i>Codex Theodosianus</i> . Theodosiani, Libri XVI cum constitutionibus Sirmondianis, I, edidit adsumpto apparatu P. Kruegeri, Th. Mommsen, Hildesheim, 1970-1971
<i>Cv.L</i>	= Convorbiri literare (ambele serii)
„ <i>Dacia</i> ”, <i>N.S.</i>	= Dacia. Nouvelle Série, Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București
<i>DGAS</i>	= Direcția Generală a Arhivelor Statului
<i>DI</i>	= Diplomatarium Italicum
<i>DIR</i>	= <i>Documente privind istoria României</i>
<i>DIRRI</i>	= <i>Documente privind Istoria României. Războiul pentru Independență</i>
<i>DOP</i>	= Dumbarton Oaks Papers
<i>DTN</i>	= <i>Din trecutul nostru</i> , Chișinău
<i>DRH</i>	= <i>Documenta Romaniae Historica</i>
<i>EB</i>	= Études Balkaniques
<i>EBPB</i>	= Études byzantines et post-byzantines
<i>EDCS</i>	= <i>Epigraphik-Datenbank Clauss-Slaby</i> (http://www.manfredclauss.de/)
<i>EDR</i>	= <i>Epigraphic Database Roma</i> (http://www.edr-edr.it/default/index.php)
<i>EpigrAnat</i>	= Epigraphica Anatolica, Münster
<i>ERAsturias</i>	= F. Diego Santos, <i>Epigrafia Romana de Asturias</i> , Oviedo, 1959.
<i>EuGeSta</i>	= <i>Journal of Gender Studies in Antiquity</i>
<i>Gerión</i>	= Gerión. Revista de Historia Antigua, Madrid
<i>GB</i>	= Glasul Bisericii
<i>GCS</i>	= <i>Die Griechischen Christlichen Schriftsteller</i> , Leipzig, Hinrichs, 1897-1969
<i>GLK</i>	= <i>Grammatici Latini Keil</i>
<i>HEp</i>	= <i>Hispania Epigraphica</i> , Madrid
„ <i>Hierasus</i> ”	= <i>Hierasus</i> . Anuarul Muzeului Județean Botoșani, Botoșani
<i>HM</i>	= Heraldica Moldaviae, Chișinău
<i>HU</i>	= Historia Urbana, Sibiu
<i>HUI</i>	= Historia Universitatis Iassiensis, Iași
<i>IDR</i>	= <i>Inscripțiile din Dacia romană</i> , Bucurști-Paris
<i>IDRE</i>	= <i>Inscriptions de la Dacie romaine. Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie</i> , I-II, Bucarest, 1996, 2000
<i>IGLN</i>	= <i>Inscriptions grecques et latines de Novae</i> , Bordeaux
<i>IGLR</i>	= <i>Inscripțiile grecești și latine din secolele IV-XIII descoperite în România</i> , București, 1976
<i>IILPecs</i>	= <i>Instrumenta Inscripta Latina. Das römische Leben im Spiegel der Kleininschriften</i> , Pecs, 1991
<i>ILAlg</i>	= <i>Inscriptions latines d'Algérie</i> , Paris
<i>ILB</i>	= <i>Inscriptiones Latinae in Bulgaria repertae. Inscriptiones inter Oescum et Iatrum repertae</i> , Sofia, 1989
<i>ILD</i>	= <i>Inscripții latine din Dacia</i> , București
<i>ILN</i>	= <i>Inscriptiones latines de Novae</i> , Poznan
<i>ILLPRON</i>	= <i>Inscriptionum Lapidarium Latinarum Provinciae Norici usque ad annum MCMLXXXIV repertarum indices</i> , Berlin, 1986
<i>ILS</i>	= <i>Inscriptiones Latinae Selectae</i> , 1892
<i>IMS</i>	= <i>Inscriptiones Moesiae Superioris</i> , Belgrad
<i>IN</i>	= „Ioan Neculce”. Buletinul Muzeului Municipal Iași
<i>ISM</i>	= <i>Inscripțiile din Scythia Minor grecești și latine</i> , București, vol. I-III, 1983-1999
<i>JGO</i>	= <i>Jahrbücher für Geschichte Osteuropas</i>
<i>JL</i>	= Junimea literară
<i>JRS</i>	= The Journal of Roman studies, London
<i>LR</i>	= Limba română
<i>Lupa</i>	= <i>Ubi Erat Lupa</i> (http://lupa.at/)
<i>MA</i>	= Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț

<i>MCA</i>	= Materiale și cercetări arheologice
<i>MEF</i>	= <i>Moldova în epoca feudalismului</i> , vol. I-XII, 1961-2012, Chișinău
<i>MEFRA</i>	= <i>Mélanges de l'École française de Rome: Antiquité</i> , Roma
<i>MGH</i>	= <i>Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum auspiciis societatis aperiendis fontibus rerum Germanicarum medii aevi</i> , Berlin 1877-
<i>MI</i>	= Magazin istoric, București
<i>MIM</i>	= Materiale de istorie și muzeografie
<i>MM</i>	= Mitropolia Moldovei
<i>MMS</i>	= Mitropolia Moldovei și Sucevei
<i>MN</i>	= Muzeul Național, București
<i>MO</i>	= Mitropolia Olteniei
<i>MOF</i>	= Monitorul Oficial al României
<i>Navarro</i>	= M. Navarro Caballero, <i>Perfectissima femina. Femmes de l'élite dans l'Hispanie romaine</i> , Bordeaux, 2017.
<i>NBA</i>	= <i>Nuova Biblioteca Agostiniana</i> , Roma, Institutum Patristicum Augustinianum
<i>NDPAC</i>	= <i>Nuovo Dizionario Patristico e di Antichità Cristiane</i> , I, A-E, 2e edizione, Marietti, 2006; III, P-Z, 2e edizione, Marietti, 2008
<i>NEH</i>	= Nouvelles études d'histoire
<i>OI</i>	= Opțiuni istoriografice, Iași
<i>OPEL</i>	= <i>Onomasticon provinciarum Europae latinarum</i> , vol. I-IV, Budapesta-Viena, 1994-2002
<i>PG</i>	= <i>Patrologiae cursus completus, Series Graeca</i> , ed. J.-P. Migne, Paris, 1886-1912
<i>PIR</i>	= <i>Prosopographia Imperii Romani. Saec. I.II.III</i> , editio altera, Berlin.
<i>PLRE</i>	= <i>Prosopography of the Later Roman Empire</i> , 3 vol., eds. A. H. M. Jones, J. R. Martindale, and J. Morris, Cambridge, 1971-1992
<i>RA</i>	= Revista arhivelor
<i>RBAR</i>	= Revista Bibliotecii Academiei Române, București
<i>RC</i>	= Revista catolică
<i>RdI</i>	= Revista de istorie
<i>REByz</i>	= Revue des Études Byzantines
<i>RER</i>	= Revue des études roumaines
<i>RESEE</i>	= Revue des études Sud-Est européennes
<i>RGI</i>	= Revista Generală a Învățământului
<i>RHP</i>	= <i>Die römischen Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit. I: Die Inschriften</i> , Viena
<i>RHSEE</i>	= Revue historique de Sud-Est européen
<i>RI</i>	= Revista istorică (ambele serii)
<i>RIAF</i>	= Revista pentru istorie, arheologie și filologie
<i>RIB</i>	= <i>Roman Inscriptions of Britain</i> , Londra
<i>RIM</i>	= Revista de Istorie a Moldovei, Chișinău
<i>RIR</i>	= Revista istorică română, București
<i>RIS</i>	= Revista de istorie socială, Iași
<i>RITL</i>	= Revista de istorie și teorie literară
<i>RIU</i>	= <i>Die römischen Inschriften Ungarns</i> , Budapesta
<i>RJMH</i>	= The Romanian Journal of Modern History, Iași
<i>RM</i>	= Revista muzeelor
<i>RMD</i>	= <i>Roman Military Diplomas</i> , Londra
<i>RMM</i>	= <i>Römische Militärdiplome und Entlassungsurkunden in der Sammlung des Römisch-Germanischen Zentralmuseums</i> , Mainz
<i>RMM-MIA</i>	= Revista muzeelor și monumentelor, seria Monumente istorice și de artă
<i>RMR</i>	= Revista Medicală Română
<i>RRH</i>	= Revue roumaine d'histoire

<i>RRHA</i>	= Revue roumaine de l'histoire de l'art
<i>RRHA-BA</i>	= Revue Roumaine d'Histoire de l'Art. Série Beaux Arts
<i>RSIAB</i>	= Revista Societății istorice și arheologice bisericești, Chișinău
<i>Rsl</i>	= Romanoslavica
<i>SAHIR</i>	= Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae, București
<i>SAI</i>	= Studii și Articole de Istorie
<i>SANIC</i>	= Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale
<i>SCB</i>	= Studii și cercetări de bibliologie
<i>SCh</i>	= <i>Sources Chrétiennes</i> , Paris
<i>SCIA</i>	= Studii și cercetări de istoria artei
<i>SCIM</i>	= Studii și cercetări de istorie medie
<i>SCIV/SCIVA</i>	= Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie)
<i>SCN</i>	= Studii și Cercetări Numismatice, București
<i>SCȘI</i>	= Studii și cercetări științifice, Istorie
<i>SEER</i>	= The Slavonic and East European Review
<i>SHA</i>	= <i>Scriptores Historiae Augustae</i>
<i>SJAN</i>	= Serviciul Județean al Arhivelor Naționale
<i>SMIC</i>	= Studii și materiale de istorie contemporană, București
<i>SMIM</i>	= Studii și materiale de istorie medie, București
<i>SMIMod</i>	= Studii și materiale de istorie modernă, București
<i>SOF</i>	= Südost-Forschungen, München
<i>ST</i>	= Studii Teologice, București
<i>StAntArh</i>	= <i>Studia Antiqua et Archaeologica</i> , Iași
<i>T&MBYZ</i>	= <i>Travaux et Mémoires du Centre de recherches d'histoire et de civilisation byzantines</i>
<i>ThD</i>	= Thraco-Dacica, București
<i>TR</i>	= Transylvanian Review, Cluj-Napoca
<i>TV</i>	= Teologie și viața, Iași
<i>ZPE</i>	= Zeitschrift für Papyralogie und Epigraphik
<i>ZSL</i>	= Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde

•
ANALELE ȘTIINȚIFICE
ALE
UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA”
DIN IAȘI
(SERIE NOUĂ)

ISTORIE

TOM LXXI
2025

Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Nelu Zugravu (Iași), Neculai Bolohan (Iași), Alexandru-Florin Platon (Iași), Petronel Zahariuc (Iași), Ștefan S. Gorovei (Iași), Maria Magdalena Székely (Iași), Cristian Ploscaru (Iași), Claudiu Topor (Iași), Gabriel Leanca (Iași), Gheorghe Iacob (Iași), Ovidiu Buruiană (Iași), Victor Spinei, membru al Academiei Române (Iași), Ioan Aurel Pop, președintele Academiei Române (Cluj-Napoca), Ovidiu Cristea (București), Rudolf Dinu (București), Antal Lukács (București), Ion Eremia (Chișinău), Ion Varta (Chișinău), Dennis Deletant (Londra), Carol Iancu (Montpellier), Hans-Christian Maner (Mainz).

COMITETUL DE REDACȚIE:

Laurențiu Rădvan (redactor șef),
Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba, Ionuț Nistor, Adrian-Bogdan Ceobanu,
Adrian Vițalari (secretar de redacție),
Mihai-Bogdan Atanasiu (secretar de redacție).

Responsabilitatea pentru opiniile exprimate în textele publicate revine în exclusivitate autorilor.

Manuscrisele, cărțile și revistele propuse pentru schimb,
ca și orice corespondență se vor trimite redacției:

Laurențiu Rădvan

Facultatea de Istorie
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
B-dul Carol I 11,
700506, Iași, România
Tel.: 40-(0)232-20.12.74
e-mail: radvan@uaic.ro

ISSN 1221-843X
eISSN 2821-4617
Printed in Romania

CUPRINS

Andi Mihalache, <i>Seninul întortocheat al cerului: cromatică, istorie și cultură (I)</i>	7
Daniel Mirea, <i>Datarea a patru documente din timpul lui Sigismund de Luxemburg și al lui Vlad Dracul</i>	47
Alexandru Simon, Petru Aron, Iancu de Hunedoara și Mehmed al II-lea în ajunul bătăliei de la Belgrad: informații dintr-un „raport venețian de sinteză” de la sfârșitul lunii aprilie 1456	73
Livia-Ioana Potop, <i>Instrumente notariale din Transilvania medievală: considerații privind păstrarea și transmiterea unor surse arhivistice mai puțin obișnuite</i>	91
Mihai Covaliu, <i>Între diplomație și primejdie. O misiune moldovenească la Veneția (1505-1506)</i>	101
Andrei Constantin Sălăvăstru, <i>Rebels for the faith: The Sorbonne's seditious propaganda during the French Wars of Religion</i>	113
Gheorghe Lazăr, <i>Despre logofeții de taină ai Cancelariei Țării Românești. Studiu de caz: Iane Dâmboviceanu</i>	129
Elena Bedreag, <i>Înrudiri, cheltuieli și alte „mărunțușuri” în câteva documente patrimoniale din veacul al XVIII-lea</i>	157
Iulian Moga, <i>Saint Xenia's Feigned Foolishness</i>	179
Alexandru Gorea, <i>Focul din 1784 și reconfigurarea centrului puterii domnești la Iași</i>	191

Laurențiu Rădvan, <i>Considerații cu privire la un plan rusesc al Focșanilor (1828)</i>	211
Simion-Alexandru Gavriș, <i>Centralism și autonomie locală în legislația administrativă a guvernării Lascăr Catargiu (1871-1876)</i>	225
Simion Câlția, <i>Reglementarea prețului pâinii în București (sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea)</i>	237
Tamara Botez, <i>„Monarhia de rol” și portul popular ca formă de legitimare în România (sfârșitul sec. XIX – începutul sec. XX)</i>	259
Ciprian-Lucrețius Suciu, Florin Marinescu, <i>Duhovnici români la Sfântul Munte Athos: superiorul Antipa Dinescu</i>	275
Claudiu-Lucian Topor, <i>România în vecinătatea războiului: chestiunea înarmărilor între 1914 și 1916</i>	287
Ana-Maria-Ioana Lupășteanu, <i>Război și propagandă în Bucovina austriacă. Misiunea lui Nathan Eidinger la București (1915)</i>	309

Bianca Șendrea, <i>Structura mării proprietăți și agricultura din Transilvania după reforma agrară din 1921</i>	319
Ionel Doctoru, <i>Sediul Legației române de la Paris (1922-1930). Între aspirații și realitate</i>	333
Bogdan-Alexandru Schipor, <i>Dragoș Cotlarciuc, an (almost) unknown expert on Baltic Region at the Romanian Ministry of Foreign Affairs, 1938-1939</i>	343
Árpád Hornyák, <i>Depiction of Hungarians in 20th century Serbian history textbooks</i>	353
Geanina-Ancuța Costăș, <i>Relații culturale româno-britanice: o analiză a programului de schimburi culturale (1963-1965)</i>	369
Iana Balan, <i>Imperative politice, schimburi culturale și strategii universitare. Lectori ieșeni de limba română la Universitățile din Polonia în anii 1967-1989</i>	381
Lucica Iorga, Lucian Leuștean, <i>Tribulații în cadrul lagărului socialist: întâlnirea de la Ialta (2 august 1971), cu România personaj principal în absența (un document și câteva considerații)</i>	409
Victor Rizescu, <i>Marxism și naționalism, continuitate și ruptură. Două teme de sociologie istorică în patru etape ale istoriei românești</i>	437

<i>Recenzii și note bibliografice</i>	449
Duane W. Roller, <i>Imperiul Mării Negre. Gloria și decăderea lumii lui Mitridate cel Mare</i>, trad. Sergiu-Adrian Adam, București, Editura Humanitas, 2025, 372 p. (Alex-Marian Cornea); Martyn Rady, <i>Habsburgii. Ambiția de a stăpâni lumea</i>, traducere din limba engleză de Lia Decei, prefată de Matei Cazacu, București, Editura Corint, 2023, 585 p. (Ana-Maria-Ioana Lupășteanu); Avram Iancu – un om între oameni. <i>Lucrările Conferinței Internaționale: Avram Iancu – 200 de ani de la naștere: omul, contemporanii, epoca</i>, Deva, 9-10 mai 2024, coord. Ioan Bolovan, Ioan Sebastian Bara, Cluj-Napoca, Editura Academiei Române, Centrul de Studii Transilvane, 2024, 713 p. (Constantin Ciobanu); Pierre-Antoine Dessaux: <i>Vermicelles et coquillettes. Histoire d'une industrie alimentaire française</i>, Tours, Presses Universitaires François-Rabelais, 2023, 308 p. (Simion Călția); Carmen-Sorina Rîjnoveanu (coord.), <i>The wars of independence, diplomacy and society. New perspectives and approaches on the Great Eastern Crisis 1875-1878. Războaiele de independență, diplomație și societate. Noi perspective și abordări privind Marea Criză Orientală 1875-1878</i>, București, Editura Militară, 2023, 284 p. (Maria Cerniș); <i>Relații politice și militare româno-otomane-turce 1878-1989: documente</i>, volumul I, 1878-1938 = <i>Romanian-Ottoman-Turkish Political and Military Relations 1878-1989: documents</i>, volume I, 1878-1938, coord. Carmen-Sorina Rîjnoveanu, responsabil de vol. Manuel Stănescu, București, Editura Militară, 2023, 559 p. (Andrei Grigoraș); Eduard Andrei, Laurențiu Vlad, <i>Două istorii ale participării României la Expoziția Universală de la New York (1939-1940)</i>, Târgoviște, Cetatea de scaun, 2024, 281 p. (Mădălin Anghel); Constantin Hlihor, <i>Cu mâinile altora: România și războaiele prin intermediari în Africa (1970-1985)</i>, București, Corint, 2025, 364 p. (Teodor-Petru Bărgăoanu).	
<i>Abrevieri</i>	473

Relații culturale româno-britanice: o analiză a programului de schimburi culturale (1963-1965)

Abstract: The period of relative liberalization that followed the policies adopted by Gheorghe Gheorghiu-Dej in the final years of his leadership had positive consequences for cultural life and set the tone for a series of changes that became particularly visible during the 1960s and 1970s. The most prominent shifts occurred in foreign policy, as communist Romania sought to distance itself from Soviet influence and establish ties with the West. These actions laid the foundations for a “field of cultural–political interaction” that improved both Romania’s cultural relations with Western countries and its internal cultural life. In this context, cultural relations with the United Kingdom experienced an upward trajectory, beginning with the cultural exchange program that regulated bilateral cultural ties for the years 1963-1965.

Keywords: communist Romania; cultural relations; United Kingdom; exchange program; foreign policy.

Aliniată cu loialitate în rândul statelor aflate sub influența Uniunii Sovietice, România regimului comunist a purtat pecetea stindardului sovietic în privința politicii externe, pe care a adoptat-o. Distanțarea strategică de centrul decizional de la Moscova, inițiată și realizată treptat, în contextul internațional al morții lui Stalin, a proceselor de destalinizare și divergențelor apărute în relațiile româno-sovietice¹, a oferit gradual României un context benefic conturării unei

* Doctorandă, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași; geaninacostas@gmail.com.

¹ Decesul „părintelui popoarelor”, pe 5 martie 1953, a instaurat în lagărul socialist o stare de confuzie și panică, la care s-au adăugat dilemele din jurul succesiunii, noua conducere ce avea nevoie de legitimare, adoptarea politicii „Noului Curs” și mai apoi „dezghețul” hrușciovist (numit astfel după nuvela publicată în 1954 de către Ilia Ehrenburg). În contextul acestor schimbări, conducerea de la București a urmărit să se îndepărteze de trecutul stalinist. Procesului de destalinizare i-au urmat retragerea trupelor ruse, a consilierilor sovietici din R.P.R. și eliminarea grupului de „moscoviți” din Partid. Următoarele disensiuni româno-sovietice au apărut în contextul în care R.P.R. a invocat „necesitatea respectării suveranității naționale și principiul neamestecului în chestiunile interne” în cadrul C.A.E.R. O altă componentă a procesului de distanțare față de U.R.S.S. a fost poziționarea R.P.R. în conflictul sino-sovietic și mai apoi adoptarea „Declarației asupra poziției P.M.R. privind mișcările comuniste internaționale și a clasei muncitoare” la 22 aprilie 1964. Deși *Declarația din aprilie 1964* nu a reprezentat o ruptură radicală de Moscova, aceasta a alimentat ideea de

identității aparte pe scena relațiilor internaționale. Dorind să-și extindă colaborarea economică în zona Occidentală și să primească sprijin în procesul de industrializare, diplomația română și-a canalizat forțele către impulsionearea legăturilor cu țări din afara „lagărului socialist”. În acest context, diplomația culturală a îndeplinit rolul analizat de către William Glade, și anume funcția culturii de a crea un teren pentru interacțiunea dintre două state, astfel încât să se producă o apropiere între cele două, dar și funcția de a da naștere la „solidarități”². Deși William Glade se axează pe modul în care Statele Unite a făcut din diplomația culturală un instrument al politicii externe, dar și un mijloc de consolidare a relațiilor economice, considerăm că rezultatele acestui studiu de caz își găsește aplicabilitatea și în cazul altor state, inclusiv în relațiile româno-britanice din perioada destinderii.

Relațiile dintre România și Marea Britanie în perioada postbelică au fost marcate de schimbările ce au avut loc în România la nivel politic și ideologic. Plecând de la dezamăgirea resimțită de români în urma neintervenției americanilor și britanicilor în „supraviețuirea democrației din România”³ și continuând cu modul în care regimul comunist și-a construit politica externă, putem identifica deficiențele din cadrul acestor relații bilaterale. Mai mult decât atât, trebuie să subliniem faptul că relațiile româno-britanice nu au fost privilegiate de existența unei legături istorice și tradiționale, precum este cazul relațiilor româno-franceze, al căror parcurs a fost însoțit prin apartenența la romanitate, prin origine și limbă⁴, a celor două țări, dar și prin politicile adoptate de Charles De Gaulle față de Europa de Est.

În cadrul relațiilor româno-britanice începutul dialogului privind normalizarea legăturilor a avut loc în anul 1956, la Londra, ocazie în care au început tratativele privind arieratele⁵ pe care România le avea față de Marea Britanie, în urma proceselor de naționalizare implementate de către noul regim politic. Negocierile purtate în această direcție au fost îndelungate, iar rezultate concrete au început să apară în anul 1960, odată cu semnarea la Londra a

„independentă” față Moscova și a condus la modificarea politicii interne și externe adoptată de Gheorghe Gheorghiu-Dej.

² William Glade, *Issues in the Genesis and Organization of the Cultural Diplomacy: A Brief Critical History*, in „The Journal of Arts Management, Law and Society”, vol. 39, nr. 4, p. 241.

³ Mihaela Sitariu, *British-Romanian Relations during the Cold War*, Electronic Thesis and Dissertation Repository. 1862, 2013, p. 4, lucrare identificată la <https://uwo.scholaris.ca/server/api/core/bitstreams/ee419ebb-2322-42b4-bdcf-46a246b76763/content> [17.01.2022].

⁴ Vezi studiul realizat de Dan Berindei, *Legături și convergențe istorice româno-franceze*, în *RI*, 32 (1979), nr. 3, p. 409-428; de asemenea, Anne Quinney, *Cultural Colonies: France and the Romanian Imagination*, în „Contemporary French and Francophone Studies”, vol. 11 (2007) nr. 3, p. 445-452 sau Ovidiu Bozgan, *Franța-România 1964-1968: Spre un parteneriat strategic?*, în *RI*, s.n., XIV (2003), nr. 1-2, p. 41-72.

⁵ „When anglo-rumanian negotiations opened in february 1955, the British claims presented to the Romanians were for 180 milion pounds, of which 112 million pounds represented the nationalisation and Peace Treaty claims of the British oil companies, and thirty-seven million represented bonded debt” (Mihaela Sitariu, *op. cit.*, p. 122).

Acordului de reglementare a problemelor financiare dintre cele două țări, mai precis la 10 noiembrie 1960⁶. Mark Percival susține faptul că apropierea comercială româno-britanică s-a realizat în contextul noului climat Est-Vest de la începutul anilor '60 și anume un climat ce oferea stabilitate și se baza pe acceptarea mutuală a *status quo*-ului. Spre exemplu, în acest cadru, planurile de industrializare ale României au reprezentat un element de interes și au atras atenția exportatorilor britanici, în timp ce românii erau interesați de achiziționarea de produse industriale noi, toate acestea conducând la sporirea contactelor comerciale⁷. Analizând într-un mod mai aprofundat relațiile politico-economice româno-britanice, Mihaela Sitariu precizează faptul că pe parcursul tratatelor purtate între cele două state, Marea Britanie a urmărit clarificarea diferendelor financiare dintre cele două state, în timp ce România, „încă precaută”, a insistat asupra intensificării schimburilor culturale și comerciale⁸, chiar dacă era conștientă că în contextul financiar respectiv „nu se poate pune nici problema oficializării relațiilor culturale, respectiv încheierea unui aranjament cultural oficial”⁹.

Dacă relațiile economice au fost periclitate în principal de compensațiile datorate britanicilor și situația cotelor de import, una dintre problemele ce au îngreunat cursul negocierilor culturale româno-britanice a constat în perspectivele distincte pe care cele două țări le-au avut cu privire la reînființarea British Council și la rolul pe care oficiul îl deținea în cadrul relațiilor culturale. Cunoscut inițial sub denumirea de „The British Committee for Relations with Other Countries”, „the British Council” a fost înființat în 1934 ca o inițiativă privată susținută de către Foreign Office cu scopul promovării prin limbă, arte, literatură, știință, sport a Marii Britanii și consolidării influenței pe care o avea regatul prin intermediul diplomației culturale. Includerea termenului de „comitet” în titulatura organizației sublinia faptul că organismul era o simbioză între intereselor private și guvernamentale de dezvoltare a relațiilor culturale britanice, astfel încât activitatea Consiliului se baza pe activitatea atașatului cultural din cadrul legației britanice¹⁰.

În România, British Council și-a început activitatea în anul 1938, însă schimbarea regimului politic după cel de-Al Doilea Război Mondial a determinat încetarea activității desfășurate de către oficiu, până în momentul în care a fost reluat dialogul intercultural dintre România și Marea Britanie¹¹. În contextul în

⁶ ANIC, Fond C.C. al P.C.R. – Secția Relații Externe, dosar nr. 84/1960, f. 7.

⁷ Mark Percival, *British-Romanian relations 1944-65*, Doctoral thesis, University of London, 1997, p. 244, lucrare identificată la https://discovery.ucl.ac.uk/id/eprint/10092147/1/Percival_10092147_thesis.pdf [17.01.2022].

⁸ Mihaela Sitariu, *op. cit.*, p. 9-10.

⁹ AMAE, Fond Anglia postbelic (1945-1970), Problema 217/1960/Anglia, dosar nr. 508, f. 25.

¹⁰ Ali Fisher, *A Story of Engagement: the British Council 1934-2009*, p. 13, lucrare identificată la <https://universityofleeds.github.io/philtaylorpapers/pmt/exhibits/3082/BritishCouncil.pdf> [17.01.2022].

¹¹ Vezi istoria British Council în lucrarea citată a lui Ali Fisher și Dennis Deletant, *Good Wine Needs a Bush: The British Council and Romania, 1937 to 1990*, lucrare identificată la https://www.britishcouncil.ro/sites/default/files/essay_1_-_history_of_the_british_council_in_romania_-_dennis_deletant.pdf [23.08.2023].

care instituțiile culturale străine au fost închise, iar activitatea desfășurată de către acestea a fost redusă la minim, coeziunea dintre domeniul cultural al legației britanice și British Council a reprezentat pentru conducerea de la București un impediment în calea legăturilor culturale. Pentru o bună perioadă de timp, guvernul român nu a recunoscut British Council ca organ autorizat să realizeze acțiuni în cadrul relațiilor culturale cu R.P.R. și nu a acceptat ca atașatul cultural la București să fie reprezentantul Consiliului. Într-o convorbire dintre George West, șeful diviziunii europene din cadrul British Council, și Gheorghe Vasile, secretar în cadrul Direcției IV din M.A.E., membrul delegației engleze la tratativele culturale româno-engleze a precizat că recunoașterea de către români a implicării Consiliului în relațiile româno-britanice ar conduce la extinderea legăturilor culturale, implicit la dezvoltarea schimburilor tehnico-științifice atât de dorite de români și coordonate de către British Council¹². În acest context, acceptarea lui David William, oficial al British Council, în calitate de atașat cultural al Ambasadei Regatului Unit în România și includerea lui pe lista diplomatică drept „atașat cultural și reprezentant al British Council”, în septembrie 1964¹³ a reprezentat un pas semnificativ către detensionarea situației de la nivelul relațiilor culturale.

Un alt obstacol în calea relațiilor culturale româno-britanice viza refuzul conducerii Consiliului Britanic de a se implica în crearea unor legături culturale atât timp cât angajații ce lucraseră în domeniul schimburilor culturale erau arestați și închiși din cauza acuzațiilor de trădare și spionaj sau nu li se permitea să părăsească țara¹⁴. Lipsa unor rezultate concrete în urma demersurilor de eliberare a deținuților a condus la stagnarea tratativelor din domeniul cultural pentru o perioadă de timp, însă intervenția Foreign Office a determinat British Council să reconsidere poziția sa față de România și să crească bugetul schimburilor culturale alocat pentru România. Mai mult decât atât, intervenția noului ministru plenipotențiar britanic la București, J. Dalton Murray, cu privire la privarea de libertate a unor foști angajați ai legației (Constantin Mugur, Paul Bandu, Annie Samuelly, Gheorghe Gelu Balica, Ion Vorvoreanu, Ludwig Paru, Sergiu Godeanu și Maria Golescu)¹⁵, a determinat reconsiderarea problemei de către români, astfel încât în 1963 J. Dalton Murray a declarat că această problemă a fost esențial rezolvată.

Problema interesului reciproc reprezintă un al treilea impediment în cadrul demersurilor culturale dintre România și Marea Britanie. În acest sens identificăm, în februarie 1961, afirmația lui Richard Langford Speaight, din cadrul departamentului de relații culturale al Foreign Office, conform căreia Marea Britanie nu era pregătită să accepte un program de schimburi bazat pe reciprocitate cu o țară-satelit precum România, spre deosebire de contactele pe care le-a stabilit cu U.R.S.S.¹⁶.

¹² AMAE, Fond Anglia postbelic (1945-1970), Problema 20/1965/Anglia, dosar nr. 791, f. 52-54.

¹³ Mihaela Sitariu, *op. cit.*, p. 154-155.

¹⁴ *Ibidem*, p. 142.

¹⁵ *Ibidem*, p. 149.

¹⁶ Thom Loyd, „*Am I a spy?*”: *Anglo-Soviet Cultural Exchange and Cold War, c. 1958- c. 1975*, dissertation, University of Bristol, Department of Historical Studies, 2012, p. 15.

Raționamentul din spatele acestei afirmații era alimentat de interesul limitat arătat de către români față de Marea Britanie, dar și numărul mic de instituții academice române care au făcut apel către studenți britanici¹⁷ în contextul programelor de burse oferite de către British Council, în primii ani de colaborare cu România. Situația contactelor limitate dintre cele două țări a fost recunoscută și de către partea română în cadrul „Raportului privind activitatea culturală în cursul anului 1961”. În raport, Gheorghe Vasile susținea faptul că, în ciuda „sporirii” colaborării cu Marea Britanie în domeniul comercial, guvernul englez căuta să mențină legăturile culturale „la un nivel redus, frânând uneori tendințele de largire și îmbunătățire a schimburilor culturale”¹⁸, remarcă ce poate descrie parțial perspectivele britanice asupra relațiilor cu regimul de la București. Cu toate acestea, în ciuda faptului că în perioada de început a relației bilaterale ambele state au urmărit impulsivarea legăturilor economice și comerciale ce includeau chestiuni importante a căror soluționare se dovedea problematică, în detrimentul relațiilor culturale, analiza dialogului diplomatic surprinde interesul britanicilor de a rezolva diferendele din domeniul cultural (precum situația British Council și implicarea acestuia în relațiile culturale româno-britanice), cât și rezervele românilor privind rezolvarea problemelor ce condiționau contactele culturale.

În ciuda dezacordurilor încă existente, anul 1963 a deschis noi orizonturi în conturarea relațiilor bilaterale româno-britanice, iar inițiativele adoptate pot fi considerate etape ale parcursului ascendent spre care s-au îndreptat legăturile dintre cele două țări, urmate de modificarea nivelului diplomatic prin ridicarea misiunilor diplomatice la rangul de ambasadă. Trimisul extraordinar și ministrul plenipotențiar James Dalton Murray, unul dintre personajele cheie al „upgrade-ului” diplomatic, a devenit astfel ambasadorul „Maiestății sale în România”¹⁹. În paralel cu aceste evoluții diplomatice, britanicii au inițiat și extinderea dialogului cultural cu Estul Europei în afara programelor oficiale semnate, prin înființarea unui Comitet Est-European ce prevedea un grup distinct pentru România. La nivelul discuțiilor oficiale, această acțiune a fost recunoscută de către ambele state ca fiind un rezultat al „lărgirii bazei schimburilor culturale”²⁰. Cu toate acestea, la nivelul organelor culturale interne, poziția românilor față de Comitetul Est-European a fost caracterizată prin rețineri și evitarea încurajării activității acestuia („cum ar fi invitarea în țară etc.”)²¹, din considerente precum „interpunerea” Comitetului în schimburile culturale cu Cehoslovacia, Ungaria și Bulgaria sau atitudinile angajaților Comitetului²².

¹⁷ Mihaela Sitariu, *op. cit.*, p. 148.

¹⁸ AMAE, Fond Anglia postbelic (1945-1970), Problema 217/1961/Anglia, dosar nr. 589, f. 3.

¹⁹ Formulă utilizată de către Mihai Retegan în titlul lucrării: *Ambasadorii Maiestății sale în România*, București, Editura RAO, 2017.

²⁰ AMAE, Fond Anglia postbelic (1945-1970), Problema 217/1963/Anglia, dosar nr. 840, f. 106.

²¹ Ibidem, Problema 217/1962/Anglia, dosar nr. 663, f. 111.

²² Vicepreședintele Comitetului, G. Longden, a participat la o masă la care era invitat și regele Mihai, iar mai apoi a transmis că „este interesat în relațiile cu poporul român și nu cu guvernul român, scopul său fiind de a aduce cât mai mulți oameni de după cortina de fier pentru a vedea cum se trăiește în Anglia”. Ibidem, fila 111.

În ceea ce privește statutul oficial al relațiilor culturale de la începutul deceniului șase, acesta era reglementat de înțelegeri interstatale cu titulatura de „programe de schimburi culturale, științifice și tehnice”. Înțelegerile interstatale sau „aranjamentele”²³ din domeniul culturii pot fi interpretate drept o manifestare a intereselor exprimate în cadrul dialogului dintre două state, de aceea considerăm că prin analiza lor putem identifica nivelul relațiilor culturale româno-britanice. Actul scris, atât prin cuprins, cât și prin titulatură, constituie un „turnesol” al relațiilor culturale bilaterale. Întâlnim așadar cazul concret al relațiilor culturale româno-britanice în cadrul cărora, în schimbul de note ce a precedat semnarea „programului cultural anglo-român” pentru perioada 1963-1965, am identificat propunerea românilor de a transforma programele de schimburi cultural-științifice în acorduri culturale²⁴, ca urmare a dezvoltării relațiilor bilaterale. Justificând propunerea făcută, Constantin Oancea, directorul departamentului cultural din cadrul Ministerului Afacerilor Externe, a făcut trimitere la inițiativa ridicării relațiilor culturale cu Marea Britanie la nivelul relațiilor stabilite cu alte țări vestice²⁵. Mai mult decât atât, în cuprinsul unei note informative cu privire la întâlnirea dintre R. L. Speaight și Alexandru Lăzăreanu, identificăm propunerea acestuia din urmă în legătură cu posibilitatea încheierii unui acord interguvernamental după modelul anglo-sovietic. Pe lângă aceasta, ministrul român a sugerat semnarea unui acord pe o durată nedefinită de timp, iar în limitele acestuia să fie stabilite programe anuale sau bienale la nivel oficial.

Propunerile făcute de către conducerea de la București pot fi considerate o expresie a orientării politicii culturale externe către construirea unei imagini favorabile României în Occident prin intermediul culturii, însă reacțiile britanicilor nu au întâlnit așteptările românilor. Pe de o parte, interesul românilor față de lumea vestică a fost întâmpinat cu scepticism și atitudini rezervate, argumentate prin ideea că dorința românilor de intensificare a relațiilor culturale bilaterale a fost îndeplinită deja prin extinderea perioadei de colaborare de la un an la doi ani, respectiv prin modificarea programului astfel încât acesta să fie unitar pentru ambele state²⁶. Pe de altă parte, întâlnim reprezentanți culturali ce și-au exprimat acordul față de această posibilă modificare, considerând faptul că cererea românilor putea fi îndeplinită deoarece consistența planurilor de schimburi culturale pentru perioada 1963-1965 justifica titulatura de „acord”. O altă perspectivă sublinia faptul că îndeplinirea propunerii făcute de către români nu ar avea un impact major asupra britanicilor, însă refuzul ei ar descuraja încercările românilor de a crea punți de legătură cu Vestul²⁷. În privința utilizării modelului de acord anglo-sovietic,

²³ Ibidem, Problema 217/1961/Anglia, dosar nr. 589, f. 3.

²⁴ Ibidem, Problema 217/1962/Anglia, dosar nr. 663, f. 1.

²⁵ The National Archives, London (în continuare: TNA), BW 53/13, Confidential from Bucharest to Foreign Office, 7 February 1963.

²⁶ TNA, BW 53/13, Restricted, Foreign Office, 5 February 1963.

²⁷ „I think it would be mistaken to snub them over a matter which cost us so little”, said Mr. Murray. Ibidem. James Dalton Murray (1911-1984) a fost ministru, apoi ambasador al Marii Britanii în România, în perioada 1961-1965.

reprezentanții britanici au subliniat faptul că Marea Britanie nu a implementat această măsură față de niciunul dintre statele-satelit, ci doar în raport cu Uniunea Sovietică²⁸, reprezentând un caz distinct, datorită următoarelor aspecte: acordul a fost supus aprobării parlamentului, cuprinde un număr ridicat de schimburi culturale pe bază de reciprocitate și din „toate sferele în care se pot realiza schimburi cultural-științifice”²⁹. Reticența britanicilor în raport cu țările socialiste a fost sesizată și de către români în „Raportul de activitate a sectorului cultural și a atașatului cultural al Legației R.P.R. Londra” din 1962: „Anglia a rămas ultima dintre principalele țări capitaliste care nu au avut până în ultimii doi ani acorduri sau programe de schimburi culturale oficiale cu aceste țări”³⁰.

Diferențele de opinii și starea de fapt a relațiilor româno-britanice au determinat amânarea modificării titulaturii pe care o dețineau înțelegerile interstatale, astfel încât nivelul actului să reflecte realitatea stadiului la care se află relațiile bilaterale. Propunerea românilor cu privire la extinderea programului, astfel încât acesta să corespundă programelor culturale semnate de către români cu state precum Franța și Statele Unite, a fost reluată cu prilejul negocierilor culturale privind programul de schimburi pentru anul 1971-1973. Cu această ocazie, Ion Stoian susținea că „nu se întoarce acasă (în România) cu buzunarul gol” și că ar fi „rău” ca relațiile cu Marea Britanie „să rămână în urmă”³¹. Un pas semnificativ în acest sens a fost făcut abia pe 15 iunie 1978, când s-a semnat Acordul privind colaborarea în domeniile educației, științei și culturii între România Socialistă și Regatul Unit.

Revenind la analiza schimburilor culturale de la începutul deceniului al șaptelea, subliniem faptul că, păstrându-și titulatura de „program de schimburi culturale, educaționale și științifice între Republica Populară România și Marea Britanie”, înțelegerea diplomatică pentru perioada 1 aprilie 1963-31 martie 1965 a fost rezultatul discuțiilor diplomatice anterioare purtate prin intermediul corespondenței diplomatice și prin delegați, dar și a negocierilor ce s-au desfășurat între 8-10 aprilie 1963, la Londra³².

Delegația română prezentă la negocierile finale a fost compună din cinci persoane, dintre care: ministrul plenipotențiar român la Londra – Alexandru

²⁸ TNA, BW 53/13, Confidential from Bucharest to Foreign Office, 7 February 1963.

²⁹ AMAE, Fond Anglia postbelic (1945-1970), Problema 217/1965/Anglia, dosar nr. 840, f. 30.

³⁰ Ibidem, Problema 217/1961/Anglia, dosar nr. 589, f. 21. Într-o informare privind relațiile culturale și tehnico-științifice externe ale Marii Britanii, identificăm menționat faptul că Regatul are angajamente culturale sub forma de convenții culturale „ce au caracterul unor acorduri de principii de lungă durată ce sunt încheiate pe cinci ani și cu posibilitate de prelungire” cu 18 țări: Belgia, Franța, Brazilia, Norvegia, Olanda, Austria, Italia, Grecia, Luxemburg, Portugalia, Turcia, Germania (RFG), Irak, Iran, Japonia, Spania, Camerun, Argentina. Dintre țările socialiste, Anglia a semnat programe de schimburi încheiate pe perioade de doi ani cu Bulgaria, Ungaria, Cehoslovacia și România. Vezi ibidem, Problema 217/1965/Anglia, dosar nr. 840, f. 27- 32.

³¹ „How bad it would be for relations if U.K. were seen to lag behind!”. TNA, B.W. 53/22, Cultural Negotiations with Romania, 14 December 1970.

³² În ultimii doi ani programele culturale româno-britanice au fost semnate la București, prin urmare delegația britanică a lansat invitația ca negocierile să aibă loc în Londra.

Lăzăreanu³³; secretar în cadrul ministerului afacerilor externe – Iosif Chivu; atașatul cultural – Marcel Ghiernea; Gheorghe Vasile și directorul departamentului cultural – Constantin Oancea.

Dialogul diplomatic cultural, pe lângă contactul direct cu Direcția Culturală din Foreign Office și Consiliul Britanic, a inclus și menținerea contactelor cu instituții culturale precum Royal Society, Departamentul de cercetări științifice și industriale de pe lângă Ministerul Științelor sau B.B.C.³⁴. Extinderea discuțiilor la nivelul instituțiilor în paralel cu negocierile privind semnarea programului cultural avea drept miză atragerea implicării specialiștilor în implementarea prevederilor incluse în proiect și oferea reprezentanților politici și juridici expertiză și legitimitate din partea decidenților culturali.

În mecanismul negocierilor, semnarea actelor finale a fost precedată de redactarea unor schițe formale care să cuprindă viziunea pe care fiecare parte o avea asupra activității culturale externe din următorii doi ani. Doleanțele exprimate au fost analizate și discutate de către fiecare țară în prealabil, iar în cadrul întâlnirilor de lucru destinate semnării programului se discuta pe baza formei finale a actului scris. În telegrama datată pe 2 aprilie 1963, R. L. Speaight exprima necesitatea de a primi *draft-ul* românilor până la începerea negocierilor de pe 8 aprilie.

Analizând negocierile pentru cele cinci programe semnate în deceniul 1963-1973, am observat faptul că *draft-urile* pregătite de către cele două țări au reprezentat, cu mici excepții, suportul final al înțelegerii interstatuale.

În ceea ce privește conținutul programelor culturale subliniem faptul că prevederile cuprinse în cadrul înțelegerilor erau structurate în categorii distincte. Secțiunea destinată *Schimburilor din domeniul Știință, Tehnologie, Agricultură și Medicină* prevedea: a. realizarea de schimburi de experiență pentru specialiștii din aceste categorii, frecvența de realizare a acestor schimburi (doi specialiști de fiecare parte, timp de trei săptămâni), responsabilitățile din cadrul acestor vizite (predarea de cursuri, vizitarea de instituții științifice, efectuarea unor stagii de cercetare); b. facilitarea accesului de specialiști la congrese, conferințe și întâlniri internaționale. Secțiunea *Schimburilor din domeniul educației și științelor umaniste* incorpora totalitatea acțiunilor desfășurate cu scop educațional, și anume colaborarea dintre instituții de învățământ, schimburile de experiență pentru profesori, acordarea de burse pentru studenți sau pentru persoanele ce urmau studii postuniversitare sau repartizarea de locuri la școlile de vară organizate de către cele două țări. Secțiunea *schimburilor din domeniul artelor* cuprindea acțiunile culturale organizate prin colaborarea româno-britanică (vizitele artiștilor, trupelor de teatru

³³ Alexandru Lăzăreanu va fi acreditat în calitate de Ambasador Extraordinar și Plenipotențiar al Republicii Populare Române în Marea Britanie prin decretul nr. 25/ 1964, informație disponibilă la <https://lege5.ro/Gratuit/g43dkobw/decretul-nr-25-1964-pentru-acreditarea-tovarasului-alexandru-lazareanu-in-calitatea-de-ambasador-extraordinar-si-plenipotentiar-al-republicii-populare-romine-in-marea-britanie> .

³⁴ AMAE, Fond Anglia postbelic (1945-1970), Problema 217/1962/Anglia, dosar nr. 663, f. 112.

și balet, a orchestrelor; participarea la festivaluri de muzică și film; stabilirea unui număr minim de manifestații artistice; organizarea de expoziții, tematica și frecvența lor). Secțiunea destinată *schimburilor de cărți, publicații și cooperării în domeniul publicistic* încuraja prezentarea de lucrări, traducerea și distribuirea lor în mediul universitar și instituțiile culturale din cele două țări. Tot în această secțiune au fost incluse schimburile de experiență pentru scriitori, cât și călătoriile anuale de documentare pentru ziariști³⁵. Secțiunile *Cinematografie*, *Schimburi în domeniul televiziunii și radioului* prevedeau schimburile de filme și documentare, realizarea de filme documentare și emisiuni cu scopul conturării unei imagini favorabile pentru Secțiunile *Cinematografie*, *Schimburi în domeniul televiziunii și radioului* prevedeau schimburile de filme și documentare, realizarea de filme documentare și emisiuni cu scopul conturării unei imagini favorabile pentru țara parteneră, precum și realizarea unor schimburi de experiență pentru echipele de emisie și în domeniul producției de film. Secțiunea *Sport și turism* încuraja activitățile ce aveau drept scop dezvoltarea turismului și a cooperării dintre instituțiile sportive. Documentele-program conțin anexe în cadrul căror este detaliat calendarul schimburilor și responsabilitățile financiare pe care le aveau cele două părți semnatare³⁶.

Referitor la consecvența programelor de schimburi culturale româno-britanice remarcăm faptul că structura programului, componența secțiunilor, cât și specificațiile privind implementarea acestor schimburi au suferit mici modificări în anii următori, însă domeniile incluse în cadrul înțelegerii culturale au rămas în linii mari asemenea celor menționate mai sus (în anul 1965 au fost incluse schimburile în domeniul arhitecturii, iar în anul 1969 secțiunea în *Sport și turism* au fost incluse schimburile realizate în rândul tinerilor³⁷).

Negocierile și programul încheiat au fost considerate de către români un succes datorită faptului că „la tratative inițiativa a fost de partea noastră (română)”, iar propunerile delegației române au fost acceptate „aproape integral”³⁸. Mai mult decât atât, rapoartele de activitate redactate ulterior susțin faptul că programul încheiat a fost mai complex decât înțelegerile culturale anterioare și conținea domenii de interes pentru români³⁹.

De la momentul semnării și până la aplicarea prerogativelor din cuprinsul lui, documentul-program a urmat un traseu birocratic anevoios, cu o traiectorie dificil de urmărit și cu elemente ideologice ce au îngreunat sau stagnat inițiativele

³⁵ TNA, FO 924/1694, Proiect. Program de schimburi culturale, științifice și tehnice între Republica Socialistă România și Regatul Unit al Marii Britanii și Irlandei de Nord, pe perioada 1 aprilie 1967-31 martie 1969.

³⁶ Ibidem.

³⁷ Secțiunea devine *Youth, sport and tourism* și prevede organizarea de excursii pentru tineri și studenți cu scopul creării de interacțiuni cu tineri din altă țară, dar și cu scopul cunoașterii vieții sociale și educaționale din afara graniței. TNA, F.C.O. 34/ 36, Programme of exchanges in the fields of science, education and culture between the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and Socialist Republic of Rumania for the period 1 april 1969 to 31 march 1971.

³⁸ AMAE, Fond Anglia postbelic (1945-1970), Problema 217, dosar nr. 663/1962/Anglia, f. 111.

³⁹ Ibidem.

culturale proiectate. În ceea ce privește reușita propunerilor, aceasta poate fi identificată în rapoartele de activitate ce însoțesc programele culturale în dosarele de arhivă. Pentru perioada 1963-1965 au fost raportate acțiuni de interes precum schimburilor de vizite între instituții cultural-științifice și de învățământ (între Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași⁴⁰ și Oxford sau între Institutul Politehnic din București și Colegiul Imperial de știință și tehnologie, dar și schimburi de lectori în vederea predării limbii române în universitatea din Londra și vice-versa), organizarea cursurilor de vară (cele de la Sinaia „se bucură în Anglia de o foarte bună apreciere”⁴¹ sau cursurile de la Londra și Universitatea Oxford), accentuarea editării de cărți românești (încheierea unui contract cu editura „Allen & Unwin” pentru editarea romanului „Baltagul”⁴²; publicarea cărții turistice „România” – scrisă de o turistă din Scoția ce a vizitat România în 1962⁴³), intensificarea relațiilor din domeniul artistic (turneul „George Enescu”) sau în domeniul agricol (prin schimb de specialiști).

Pe lângă acestea, telegramele pe care le-am întâlnit în dosarele problemelor culturale scot la iveală impedimente precum: numărul mic de persoane ce au participat în schimburi culturale (proponerile făcute de instituții culturale erau refuzate de instituțiile române, participanții nu cunoșteau limba engleză sau nu corespundeau profilului dorit de către britanici); tergiversarea încheierii unui acord oficial între Academia R.P.R. și Royal Society (acord ce a fost încheiat abia în 1966) sau numărul mic de burse oferite de către britanici și accesate de către studenți români.

O altă problemă frecvent discutată în cadrul dialogului diplomatic viza principiul reciprocității, ce reprezenta norma de bază din cadrul relațiilor interstatale. Deosebirile semnificative dintre România comunistă și Marea Britanie au constituit adevărate probe ce au testat acest principiu și au evidențiat dificultatea reciprocității în schimburile externe. În acest sens, putem include atât problema tratamentului egal oferit beneficiarilor români ce se deplasau pentru schimb de experiență, dar și problema nivelului de interes manifestat. Cu privire la ultimul aspect menționat, facem trimitere la propunerea românilor de a realiza schimburi de experiență pentru doi scriitori din fiecare țară, fapt considerat dificil de către diplomația britanică, din cauza interesului scăzut pe care l-au manifestat scriitorii englezi în ceea ce privește efectuarea de vizite în România.

În cadrul dialogului dintre reprezentanții celor două state a fost discutată și problema verificării cunoștințelor de limbă engleză pe care le aveau candidații români ce erau propuși pentru a efectua vizite de studiu și specializare în Marea

⁴⁰ În vizită au participat: prof. Gheorghe Gheorghiev – profesor de matematică, prof. Constantin Ciopraga și prof. Alexandru Dima – profesori de limbi romanice și literatură universală. În urma acestei vizite s-a discutat și hotărât ca în 1964/1965 Universitatea Oxford să acorde diplome celor ce vor absolvi în limba română, ceea ce înseamnă că limba română intra în programul de învățământ universitar și putea fi studiată la Oxford. Nu știu dacă s-a realizat acest deziderat.

⁴¹ AMAE, Fond Anglia postbelic (1945-1970), Problema 217/1963/Anglia, dosar nr. 723, f. 37.

⁴² Ibidem, f. 12.

⁴³ Ibidem, f. 13

Britanie. Practica pusă în aplicare de către legația engleză a fost argumentată ca fiind necesară astfel încât vizita de studiu și specializare să „se realizeze în bune condiții”, conform secretarului Legației Marii Britanii. Totuși, faptul că selectarea după criteriul lingvistic nu a fost menționat în condițiile de accesare a programelor de schimburilor culturale, dar a reprezentat motivul pentru care unele candidaturi au fost respinse, a iscat divergențe în raporturile româno-britanice. Din moment ce România nu a recurs la o astfel de selecție a candidaților, acțiunea britanicilor a fost percepută ca o încălcarea a condiției de reciprocitate între cele două state, dar și ca o normă care, dacă ar fi aplicată de către ambasade, ar fi stopat aproape în totalitate schimburile de experiență⁴⁴.

Deși poate fi percepută ca o chestiune cu implicații minore, discuțiile privind legăturile culturale au atins și subiectul condițiilor oferite de către români studenților britanici ce optau pentru burse în România. Toți studenții străini, indiferent de statutul lor (*undergraduated* sau *postgraduated*), erau cazați în cămine studențești modeste sau pensiuni de stat, mâncau în cantine studențești unde „mâncarea nu era tocmai suficientă și foarte searbădă”⁴⁵ și erau nevoiți să împartă camera în care erau cazați cu alte persoane, lucru care nu se întâmpla cu studenții români cazați în Marea Britanie. Problema anticipată de către britanici era „antireclama” pe care experiența negativă a studenților o putea avea în dreptul altor persoane interesate de aceste schimburi interstatuale. Încercările reprezentanților diplomatici din sfera culturală de a îmbunătăți situația studenților au fost întâmpinate de asigurările românilor că problemele au fost administrate în mod corect și că au fost adoptate tratamente egale pentru toți studenții, indiferent de nivelul la care se aflau. Cu toate acestea, prezența culturală britanică a fost mai accentuată în România decât invers, românii propuși pentru schimburi culturale în Marea Britanie fiind puternic controlați atât înainte, cât și în perioada vizitei.

În cadrul tratatelor privind semnarea de noi programe culturale, problemele sesizate au fost discutate și s-a încercat adoptarea de măsuri care să înlăture sau să minimizeze influența lor asupra relațiilor bilaterale, însă diferențele ideologice, politice, economice și culturale dintre cele două state au constituit adeseori impedimente în soluționarea definitivă a problemelor.

Deși semnarea programului cultural româno-britanic în 1963 a reprezentat un pas important în normalizarea și consolidarea relațiilor bilaterale, aceste inițiative culturale au fost marcate de o serie de limite structurale, ideologice și administrative ce au afectat atât amploarea, cât și profunzimea cooperării. Controlul ideologic strict, selecția restrictivă a materialelor și persoanelor, dezechilibrele de reciprocitate, instrumentalizarea culturii cu scopul creării unei imagini externe în detrimentul unui dialog real între societățile civile, barierele birocratice și tehnice (precum lipsa fondurilor, întârzieri în aprobarea evenimentelor și persoanelor, dificultăți logistice în traducerea și difuzarea de

⁴⁴ Ibidem, Problema 217/1965/Anglia, dosar nr. 839, f. 37.

⁴⁵ TNA, B.W. 53/13, British Legation, Bucharest, 20 February 1963.

materiale) și existența unui public limitat și elitist au reprezentat realitatea din terenul relațiilor culturale dintre cele două state. Cultura a fost așadar un teren strategic al negocierii politice.

ABREVIERI

<i>AARMSI</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice
<i>AARMSL</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Literare
<i>AARPAD</i>	= „Analele Academiei Române”, seria II, București, 1879-1916
<i>AA.SS.</i>	= <i>Acta Sanctorum</i> , ed. Bollandisti, III ^a ediție, Parigi 1863-1870
<i>AB</i>	= Arhivele Basarabiei
<i>ACNSAS</i>	= Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității
<i>AE</i>	= L'Année Epigraphique, Paris
<i>AIR</i>	= Arhiva Istorică a României
<i>AIAC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj
<i>AIIAI</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>AIIC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Cluj
<i>AIINC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Națională, Cluj
<i>AIIX</i>	= Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>ALIL</i>	= Anuarul de Lingvistică și Istorie Literară, Iași
<i>ALMA</i>	= <i>Archivum Latinitatis Medii Aevi</i> . Genève.
<i>AM</i>	= Arheologia Moldovei, Iași
<i>AMAE</i>	= Arhiva Ministerului Afacerilor Externe
<i>AmAnthr</i>	= American Anthropologist, New Series, Published by Wiley on behalf of the American Anthropological Association
<i>AMM</i>	= Acta Moldaviae Meridionalis, Vaslui
<i>AMMB</i>	= Arhiva Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași
<i>AMN</i>	= Acta Musei Napocensis
<i>AMR</i>	= Arhivele Militare Române
<i>AMS</i>	= Anuarul Muzeului din Suceava
<i>ANB</i>	= Arhivele Naționale, București
<i>ANC</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Cluj
<i>ANSMB</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Municipiului București
<i>ANG</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Galați
<i>ANI</i>	= Arhivele Naționale, Iași
<i>ANIC</i>	= Arhivele Naționale Istorice Centrale
<i>ANR-Cluj</i>	= Arhivele Naționale, Cluj-Napoca
<i>ANR-Sibiu</i>	= Arhivele Naționale, Sibiu
<i>ANRM</i>	= Arhivele Naționale ale Republicii Moldova, Chișinău
<i>ANRW</i>	= Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, Berlin-New York
<i>ANSMB</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Municipiului București
<i>ANV</i>	= Arhivele Naționale, Vaslui
<i>AO</i>	= Arhivele Olteniei
<i>AP</i>	= Analele Putnei
<i>APH</i>	= Acta Poloniae Historica, Varșovia
<i>AqLeg</i>	= <i>Aquila Legionis. Cuadernos de Estudios sobre el Ejército Romano</i> , Salamanca
<i>AR</i>	= Arhiva Românească
<i>ArchM</i>	= Archiva Moldaviae, Iași
<i>ArhGen</i>	= Arhiva Genealogică
„Arhiva”	= „Arhiva”. Organul Societății Științifice și Literare, Iași
<i>ArhMold</i>	= Arheologia Moldovei

ASRR	= Arhiva Societății Române de Radiodifuziune
AȘUI	= Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași
ATS	= Ancient Textile Series, Oxbow Books, Oxford și Oakville
AUAIC	= Arhiva Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
AUB	= Analele Universității „București”
BA	= <i>Biblioteca Ambrosiana</i> , Roma, Città Nuova Editrice
BAR	= Biblioteca Academiei Române
BArchB	= Bundesarchiv Berlin
BAR int. ser.	= British Archaeological Reports, International Series
BBRF	= Buletinul Bibliotecii Române din Freiburg
BCIR	= Buletinul Comisiei Istorice a României
BCMI	= Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice
BCU-Iași	= Biblioteca Centrală Universitară, Iași
BE	= Bulletin Epigraphique
BF	= Byzantinische Forschungen, Amsterdam
BJ	= Bonner Jahrbücher, Bonn
BMI	= Buletinul Monumentelor Istorice
BMIM	= București. Materiale de istorie și muzeografie
BNB	= Biblioteca Națională București
BNJ	= Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher
BOR	= Biserica Ortodoxă Română
BS	= Balkan Studies
BSNR	= Buletinul Societății Numismatice Române
ByzSlav	= Byzantinoslavica
CA	= Cercetări arheologice
CAI	= Caiete de Antropologie Istorică
CartNova	= <i>La ciudad de Carthago Nova 3: La documentación epigráfica</i> , Murcia
CB	= Cahiers balkaniques
CBI	= <i>Der römische Weihebezirk von Osterburken. Corpus des griechischen und lateinischer Beneficiärer – Inschriften des Römischen Reiches</i> , Stuttgart
CC	= Codrul Cosminului, Suceava (ambele serii)
CCAR	= Cronica cercetărilor arheologice din România, CIMEC, București
CCh	= <i>Corpus Christianorum</i> , Turnhout
CChSG	= <i>Corpus Christianorum. Series Graeca</i>
CCSL	= <i>Corpus Christianorum Series Latina</i> , Turnhout, Brepols
CDM	= <i>Catalogul documentelor moldovenești din Arhivele Centrale de Stat</i> , București, vol. I-V; supl. I.
CDȚR	= <i>Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului</i> , București, vol. II-VIII, 1974-2006
Chiron	= Chiron: Mitteilungen der Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts, 1971
CI	= Cercetări istorice (ambele serii)
CIL	= <i>Corpus Inscriptionum Latinarum</i> , Berlin
CL	= Cercetări literare
CLRE	= <i>Consuls of the Later Roman Empire</i> , eds. R. S. Bagnall, A. Cameron, S. R. Schwartz, K. A. Worp, Atlanta, 1987
CN	= Cercetări Numismatice
CNA	= Cronica Numismatică și Arheologică, București
CSCO	= <i>Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium</i> , Louvain
CSEA	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiae Aquileiensis</i> , Roma, Città Nuova Editrice
CSEL	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum</i> , Wien, De Gruyter
CSPAMI	= Centrul de Studii și Păstrare a Arhivelor Militare Centrale, Pitești
CT	= Columna lui Traian, București

<i>CTh</i>	= <i>Codex Theodosianus</i> . Theodosiani, Libri XVI cum constitutionibus Sirmondianis, I, edidit adsumpto apparatu P. Kruegeri, Th. Mommsen, Hildesheim, 1970-1971
<i>Cv.L</i>	= Convorbiri literare (ambele serii)
„ <i>Dacia</i> ”, <i>N.S.</i>	= Dacia. Nouvelle Série, Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București
<i>DGAS</i>	= Direcția Generală a Arhivelor Statului
<i>DI</i>	= Diplomatarium Italicum
<i>DIR</i>	= <i>Documente privind istoria României</i>
<i>DIRRI</i>	= <i>Documente privind Istoria României. Războiul pentru Independență</i>
<i>DOP</i>	= Dumbarton Oaks Papers
<i>DTN</i>	= <i>Din trecutul nostru</i> , Chișinău
<i>DRH</i>	= <i>Documenta Romaniae Historica</i>
<i>EB</i>	= Études Balkaniques
<i>EBPB</i>	= Études byzantines et post-byzantines
<i>EDCS</i>	= <i>Epigraphik-Datenbank Clauss-Slaby</i> (http://www.manfredclauss.de/)
<i>EDR</i>	= <i>Epigraphic Database Roma</i> (http://www.edr-edr.it/default/index.php)
<i>EpigrAnat</i>	= Epigraphica Anatolica, Münster
<i>ERAsturias</i>	= F. Diego Santos, <i>Epigrafia Romana de Asturias</i> , Oviedo, 1959.
<i>EuGeSta</i>	= <i>Journal of Gender Studies in Antiquity</i>
<i>Gerión</i>	= Gerión. Revista de Historia Antigua, Madrid
<i>GB</i>	= Glasul Bisericii
<i>GCS</i>	= <i>Die Griechischen Christlichen Schriftsteller</i> , Leipzig, Hinrichs, 1897-1969
<i>GLK</i>	= <i>Grammatici Latini Keil</i>
<i>HEp</i>	= <i>Hispania Epigraphica</i> , Madrid
„ <i>Hierasus</i> ”	= <i>Hierasus</i> . Anuarul Muzeului Județean Botoșani, Botoșani
<i>HM</i>	= Heraldica Moldaviae, Chișinău
<i>HU</i>	= Historia Urbana, Sibiu
<i>HUI</i>	= Historia Universitatis Iassiensis, Iași
<i>IDR</i>	= <i>Inscripțiile din Dacia romană</i> , Bucurști-Paris
<i>IDRE</i>	= <i>Inscriptions de la Dacie romaine. Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie</i> , I-II, Bucarest, 1996, 2000
<i>IGLN</i>	= <i>Inscriptions grecques et latines de Novae</i> , Bordeaux
<i>IGLR</i>	= <i>Inscripțiile grecești și latine din secolele IV-XIII descoperite în România</i> , București, 1976
<i>IILPecs</i>	= <i>Instrumenta Inscripta Latina. Das römische Leben im Spiegel der Kleininschriften</i> , Pecs, 1991
<i>ILAlg</i>	= <i>Inscriptions latines d'Algérie</i> , Paris
<i>ILB</i>	= <i>Inscriptiones Latinae in Bulgaria repertae. Inscriptiones inter Oescum et Iatrum repertae</i> , Sofia, 1989
<i>ILD</i>	= <i>Inscripții latine din Dacia</i> , București
<i>ILN</i>	= <i>Inscriptiones latines de Novae</i> , Poznan
<i>ILLPRON</i>	= <i>Inscriptionum Lapidarium Latinarum Provinciae Norici usque ad annum MCMLXXXIV repertarum indices</i> , Berlin, 1986
<i>ILS</i>	= <i>Inscriptiones Latinae Selectae</i> , 1892
<i>IMS</i>	= <i>Inscriptiones Moesiae Superioris</i> , Belgrad
<i>IN</i>	= „Ioan Neculce”. Buletinul Muzeului Municipal Iași
<i>ISM</i>	= <i>Inscripțiile din Scythia Minor grecești și latine</i> , București, vol. I-III, 1983-1999
<i>JGO</i>	= <i>Jahrbücher für Geschichte Osteuropas</i>
<i>JL</i>	= Junimea literară
<i>JRS</i>	= The Journal of Roman studies, London
<i>LR</i>	= Limba română
<i>Lupa</i>	= <i>Ubi Erat Lupa</i> (http://lupa.at/)
<i>MA</i>	= Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț

<i>MCA</i>	= Materiale și cercetări arheologice
<i>MEF</i>	= <i>Moldova în epoca feudalismului</i> , vol. I-XII, 1961-2012, Chișinău
<i>MEFRA</i>	= <i>Mélanges de l'École française de Rome: Antiquité</i> , Roma
<i>MGH</i>	= <i>Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum auspiciis societatis aperiendis fontibus rerum Germanicarum medii aevi</i> , Berlin 1877-
<i>MI</i>	= Magazin istoric, București
<i>MIM</i>	= Materiale de istorie și muzeografie
<i>MM</i>	= Mitropolia Moldovei
<i>MMS</i>	= Mitropolia Moldovei și Sucevei
<i>MN</i>	= Muzeul Național, București
<i>MO</i>	= Mitropolia Olteniei
<i>MOF</i>	= Monitorul Oficial al României
<i>Navarro</i>	= M. Navarro Caballero, <i>Perfectissima femina. Femmes de l'élite dans l'Hispanie romaine</i> , Bordeaux, 2017.
<i>NBA</i>	= <i>Nuova Biblioteca Agostiniana</i> , Roma, Institutum Patristicum Augustinianum
<i>NDPAC</i>	= <i>Nuovo Dizionario Patristico e di Antichità Cristiane</i> , I, A-E, 2e edizione, Marietti, 2006; III, P-Z, 2e edizione, Marietti, 2008
<i>NEH</i>	= <i>Nouvelles études d'histoire</i>
<i>OI</i>	= Opțiuni istoriografice, Iași
<i>OPEL</i>	= <i>Onomasticon provinciarum Europae latinarum</i> , vol. I-IV, Budapesta-Viena, 1994-2002
<i>PG</i>	= <i>Patrologiae cursus completus, Series Graeca</i> , ed. J.-P. Migne, Paris, 1886-1912
<i>PIR</i>	= <i>Prosopographia Imperii Romani. Saec. I.II.III</i> , editio altera, Berlin.
<i>PLRE</i>	= <i>Prosopography of the Later Roman Empire</i> , 3 vol., eds. A. H. M. Jones, J. R. Martindale, and J. Morris, Cambridge, 1971-1992
<i>RA</i>	= Revista arhivelor
<i>RBAR</i>	= Revista Bibliotecii Academiei Române, București
<i>RC</i>	= Revista catolică
<i>RdI</i>	= Revista de istorie
<i>REByz</i>	= <i>Revue des Études Byzantines</i>
<i>RER</i>	= <i>Revue des études roumaines</i>
<i>RESEE</i>	= <i>Revue des études Sud-Est européennes</i>
<i>RGI</i>	= Revista Generală a Învățământului
<i>RHP</i>	= <i>Die römischen Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit. I: Die Inschriften</i> , Viena
<i>RHSEE</i>	= <i>Revue historique de Sud-Est européen</i>
<i>RI</i>	= Revista istorică (ambele serii)
<i>RIAF</i>	= Revista pentru istorie, arheologie și filologie
<i>RIB</i>	= <i>Roman Inscriptions of Britain</i> , Londra
<i>RIM</i>	= Revista de Istorie a Moldovei, Chișinău
<i>RIR</i>	= Revista istorică română, București
<i>RIS</i>	= Revista de istorie socială, Iași
<i>RITL</i>	= Revista de istorie și teorie literară
<i>RIU</i>	= <i>Die römischen Inschriften Ungarns</i> , Budapesta
<i>RJMH</i>	= <i>The Romanian Journal of Modern History</i> , Iași
<i>RM</i>	= Revista muzeelor
<i>RMD</i>	= <i>Roman Military Diplomas</i> , Londra
<i>RMM</i>	= <i>Römische Militärdiplome und Entlassungsurkunden in der Sammlung des Römisch-Germanischen Zentralmuseums</i> , Mainz
<i>RMM-MIA</i>	= Revista muzeelor și monumentelor, seria Monumente istorice și de artă
<i>RMR</i>	= Revista Medicală Română
<i>RRH</i>	= <i>Revue roumaine d'histoire</i>

<i>RRHA</i>	= Revue roumaine de l'histoire de l'art
<i>RRHA-BA</i>	= Revue Roumaine d'Histoire de l'Art. Série Beaux Arts
<i>RSIAB</i>	= Revista Societății istorice și arheologice bisericești, Chișinău
<i>Rsl</i>	= Romanoslavica
<i>SAHIR</i>	= Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae, București
<i>SAI</i>	= Studii și Articole de Istorie
<i>SANIC</i>	= Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale
<i>SCB</i>	= Studii și cercetări de bibliologie
<i>SCh</i>	= <i>Sources Chrétiennes</i> , Paris
<i>SCIA</i>	= Studii și cercetări de istoria artei
<i>SCIM</i>	= Studii și cercetări de istorie medie
<i>SCIV/SCIVA</i>	= Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie)
<i>SCN</i>	= Studii și Cercetări Numismatice, București
<i>SCȘI</i>	= Studii și cercetări științifice, Istorie
<i>SEER</i>	= The Slavonic and East European Review
<i>SHA</i>	= <i>Scriptores Historiae Augustae</i>
<i>SJAN</i>	= Serviciul Județean al Arhivelor Naționale
<i>SMIC</i>	= Studii și materiale de istorie contemporană, București
<i>SMIM</i>	= Studii și materiale de istorie medie, București
<i>SMIMod</i>	= Studii și materiale de istorie modernă, București
<i>SOF</i>	= Südost-Forschungen, München
<i>ST</i>	= Studii Teologice, București
<i>StAntArh</i>	= <i>Studia Antiqua et Archaeologica</i> , Iași
<i>T&MBYZ</i>	= <i>Travaux et Mémoires du Centre de recherches d'histoire et de civilisation byzantines</i>
<i>ThD</i>	= Thraco-Dacica, București
<i>TR</i>	= Transylvanian Review, Cluj-Napoca
<i>TV</i>	= Teologie și viața, Iași
<i>ZPE</i>	= Zeitschrift für Papyralogie und Epigraphik
<i>ZSL</i>	= Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde

•
ANALELE ȘTIINȚIFICE
ALE
UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA”
DIN IAȘI
(SERIE NOUĂ)

ISTORIE

TOM LXXI
2025

Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Nelu Zugravu (Iași), Neculai Bolohan (Iași), Alexandru-Florin Platon (Iași), Petronel Zahariuc (Iași), Ștefan S. Gorovei (Iași), Maria Magdalena Székely (Iași), Cristian Ploscaru (Iași), Claudiu Topor (Iași), Gabriel Leanca (Iași), Gheorghe Iacob (Iași), Ovidiu Buruiană (Iași), Victor Spinei, membru al Academiei Române (Iași), Ioan Aurel Pop, președintele Academiei Române (Cluj-Napoca), Ovidiu Cristea (București), Rudolf Dinu (București), Antal Lukács (București), Ion Eremia (Chișinău), Ion Varta (Chișinău), Dennis Deletant (Londra), Carol Iancu (Montpellier), Hans-Christian Maner (Mainz).

COMITETUL DE REDACȚIE:

Laurențiu Rădvan (redactor șef),
Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba, Ionuț Nistor, Adrian-Bogdan Ceobanu,
Adrian Vițalaru (secretar de redacție),
Mihai-Bogdan Atanasiu (secretar de redacție).

Responsabilitatea pentru opiniile exprimate în textele publicate revine în exclusivitate autorilor.

Manuscrisele, cărțile și revistele propuse pentru schimb,
ca și orice corespondență se vor trimite redacției:

Laurențiu Rădvan

Facultatea de Istorie
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
B-dul Carol I 11,
700506, Iași, România
Tel.: 40-(0)232-20.12.74
e-mail: radvan@uaic.ro

ISSN 1221-843X
eISSN 2821-4617
Printed in Romania

CUPRINS

Andi Mihalache, <i>Seninul întortocheat al cerului: cromatică, istorie și cultură (I)</i>	7
Daniel Mirea, <i>Datarea a patru documente din timpul lui Sigismund de Luxemburg și al lui Vlad Dracul</i>	47
Alexandru Simon, Petru Aron, Iancu de Hunedoara și Mehmed al II-lea în ajunul bătăliei de la Belgrad: informații dintr-un „raport venețian de sinteză” de la sfârșitul lunii aprilie 1456	73
Livia-Ioana Potop, <i>Instrumente notariale din Transilvania medievală: considerații privind păstrarea și transmiterea unor surse arhivistice mai puțin obișnuite</i>	91
Mihai Covaliu, <i>Între diplomație și primejdie. O misiune moldovenească la Veneția (1505-1506)</i>	101
Andrei Constantin Sălăvăstru, <i>Rebels for the faith: The Sorbonne's seditious propaganda during the French Wars of Religion</i>	113
Gheorghe Lazăr, <i>Despre logofeții de taină ai Cancelariei Țării Românești. Studiu de caz: Iane Dâmboviceanu</i>	129
Elena Bedreag, <i>Înrudiri, cheltuieli și alte „mărunțușuri” în câteva documente patrimoniale din veacul al XVIII-lea</i>	157
Iulian Moga, <i>Saint Xenia's Feigned Foolishness</i>	179
Alexandru Gorea, <i>Focul din 1784 și reconfigurarea centrului puterii domnești la Iași</i>	191

Laurențiu Rădvan, <i>Considerații cu privire la un plan rusec al Focșanilor (1828)</i>	211
Simion-Alexandru Gavriș, <i>Centralism și autonomie locală în legislația administrativă a guvernării Lascăr Catargiu (1871-1876)</i>	225
Simion Câlția, <i>Reglementarea prețului pâinii în București (sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea)</i>	237
Tamara Botez, <i>„Monarhia de rol” și portul popular ca formă de legitimare în România (sfârșitul sec. XIX – începutul sec. XX)</i>	259
Ciprian-Lucrețius Suciu, Florin Marinescu, <i>Duhovnici români la Sfântul Munte Athos: superiorul Antipa Dinescu</i>	275
Claudiu-Lucian Topor, <i>România în vecinătatea războiului: chestiunea înarmărilor între 1914 și 1916</i>	287
Ana-Maria-Ioana Lupășteanu, <i>Război și propagandă în Bucovina austriacă. Misiunea lui Nathan Eidinger la București (1915)</i>	309

Bianca Șendrea, <i>Structura mării proprietăți și agricultura din Transilvania după reforma agrară din 1921</i>	319
Ionel Doctoru, <i>Sediul Legației române de la Paris (1922-1930). Între aspirații și realitate</i>	333
Bogdan-Alexandru Schipor, <i>Dragoș Cotlarciuc, an (almost) unknown expert on Baltic Region at the Romanian Ministry of Foreign Affairs, 1938-1939</i>	343
Árpád Hornyák, <i>Depiction of Hungarians in 20th century Serbian history textbooks</i>	353
Geanina-Ancuța Costăș, <i>Relații culturale româno-britanice: o analiză a programului de schimburi culturale (1963-1965)</i>	369
Iana Balan, <i>Imperative politice, schimburi culturale și strategii universitare. Lectori ieșeni de limba română la Universitățile din Polonia în anii 1967-1989</i>	381
Lucica Iorga, Lucian Leuștean, <i>Tribulații în cadrul lagărului socialist: întâlnirea de la Ialta (2 august 1971), cu România personaj principal în absența (un document și câteva considerații)</i>	409
Victor Rizescu, <i>Marxism și naționalism, continuitate și ruptură. Două teme de sociologie istorică în patru etape ale istoriei românești</i>	437

<i>Recenzii și note bibliografice</i>	449
Duane W. Roller, <i>Imperiul Mării Negre. Gloria și decăderea lumii lui Mitridate cel Mare</i>, trad. Sergiu-Adrian Adam, București, Editura Humanitas, 2025, 372 p. (Alex-Marian Cornea); Martyn Rady, <i>Habsburgii. Ambiția de a stăpâni lumea</i>, traducere din limba engleză de Lia Decei, prefată de Matei Cazacu, București, Editura Corint, 2023, 585 p. (Ana-Maria-Ioana Lupășteanu); Avram Iancu – un om între oameni. <i>Lucrările Conferinței Internaționale: Avram Iancu – 200 de ani de la naștere: omul, contemporanii, epoca</i>, Deva, 9-10 mai 2024, coord. Ioan Bolovan, Ioan Sebastian Bara, Cluj-Napoca, Editura Academiei Române, Centrul de Studii Transilvane, 2024, 713 p. (Constantin Ciobanu); Pierre-Antoine Dessaux: <i>Vermicelles et coquillettes. Histoire d'une industrie alimentaire française</i>, Tours, Presses Universitaires François-Rabelais, 2023, 308 p. (Simion Călția); Carmen-Sorina Rîjnoveanu (coord.), <i>The wars of independence, diplomacy and society. New perspectives and approaches on the Great Eastern Crisis 1875-1878. Războaiele de independență, diplomație și societate. Noi perspective și abordări privind Marea Criză Orientală 1875-1878</i>, București, Editura Militară, 2023, 284 p. (Maria Cerniș); <i>Relații politice și militare româno-otomane-turce 1878-1989: documente</i>, volumul I, 1878-1938 = <i>Romanian-Ottoman-Turkish Political and Military Relations 1878-1989: documents</i>, volume I, 1878-1938, coord. Carmen-Sorina Rîjnoveanu, responsabil de vol. Manuel Stănescu, București, Editura Militară, 2023, 559 p. (Andrei Grigoraș); Eduard Andrei, Laurențiu Vlad, <i>Două istorii ale participării României la Expoziția Universală de la New York (1939-1940)</i>, Târgoviște, Cetatea de scaun, 2024, 281 p. (Mădălin Anghel); Constantin Hlihor, <i>Cu mâinile altora: România și războaiele prin intermediari în Africa (1970-1985)</i>, București, Corint, 2025, 364 p. (Teodor-Petru Bărgăoanu).	
<i>Abrevieri</i>	473

Imperative politice, schimburi culturale și strategii universitare. Lectori ieșeni de limba română la Universitățile din Polonia în anii 1967-1989

Abstract: After World War II, Romanian-Polish relations developed under the influence of Moscow, both states becoming part of the socialist bloc. Academic cooperation was formalized through bilateral treaties, a significant example being the 1970 agreement between the „Al. I. Cuza” University of Iași and the „Maria Curie-Skłodowska” University of Lublin. This partnership facilitated the sending of lecturers from Iași (such as Ioan Sârbu, Ioan Lobiuc or Natalia Cantemir) to the universities of Lublin and Krakow. The role of the professors from Iași was a complex one. First, it is the educational and cultural one that involved teaching the Romanian language, history and literature, along with organizing events to promote Romanian culture. Second, it is the political role, because at that time the lecturerships also served as instruments of state propaganda. Although the 1970s were a period of intense academic growth and exchange, the following decade marked a decline due to economic difficulties and bureaucratic barriers. Despite these obstacles, the activity of the lecturers was considered fruitful, managing to train specialists and maintain a constant interest in Romanian culture in Poland.

Keywords: University of Iași, Romanian language lectureships, academic relations, cultural relations, Romanian-Polish relations.

Relațiile internaționale ale *Alma Mater Iassiensis* în perioada comunistă reprezintă un subiect interesant prin faptul că metamorfozele și evoluția acestora reflectă politica regimului instaurat la București după cel de-al Doilea Război Mondial. Deschiderea sau izolarea Bucureștiului față de „lagărul socialist” sau față de Occident s-au reflectat în activitatea și plecările profesorilor ieșeni în centrele universitare și de cercetare din străinătate. Importanța cercetării acestor legături este una esențială, deoarece în acest fel identificăm recunoașterea internațională a Universității din Iași, nivelul cercetării și a procesului didactic, dar și schimbul de experiență care a fost întotdeauna benefic pentru evoluția și performanțele instituțiilor de învățământ superior.

* Muzeograf IA, doctor în Istorie, Muzeul Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, România; iana.balan@yahoo.com.

Cercetarea acestei chestiuni ar merita mai multă atenție, ținând cont de dinamica și tipul relațiilor academice. Istoriografia problemei este una limitată, ceea ce demonstrează necesitatea dezvoltării și aprofundării domeniului. Pornind de la studiul istoricului Alexandru-Florin Platon¹, care oferă o perspectivă generală asupra relațiilor internaționale ale Universității ieșene în perioada 1945-1989, mai sunt disponibile doar câteva studii tematice ale lui Ionuț Nistor² sau intervențiile noastre în ultimele numere ale revistei Muzeului Universității din Iași, *Historia Universitatis Iassiensis*³. Aceste studii propun inițiative spre o cercetare amplă a stagiilor de documentare și specializare științifică, predare, participări la conferințe științifice, practică de specializare sau de studiu și alte tipuri de schimburi academice ale profesorilor și studenților Universității ieșene. De asemenea, *Anualele Universității* și fondul arhivistic din cadrul Arhivei Generale a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași sunt surse documentare fundamentale pentru cercetarea subiectului.

Relațiile Universității din Iași, atât cu instituțiile din Occident cât și din Estul Europei, reprezintă domeniul nostru de interes. Totuși, reducem aria de cercetare la „lagărul socialist”, accentuând relațiile cu Republica Populară Polonă. Evenimentul de la care a pornit acest proiect a fost expoziția *De aceeași parte a Cortinei de Fier* vernisată în 2019, care marca 30 de ani de la căderea regimurilor comuniste în Europa. Împreună cu echipa Muzeului am încercat să reconstituim, cu ajutorul fotografiilor, documentelor, medaliilor sau obiectelor primite de Universitatea din Iași cu prilejul momentelor aniversare, universul relațiilor academice pe care instituția ieșeană le-a avut cu universități din statele socialiste până în 1989. De asemenea, în urma cercetării subfondului Rectorat din cadrul Arhivei Universității am identificat documente referitoare la colaborarea cu partea poloneză, care s-a dovedit a fi una foarte fructuoasă. Astfel, cercetarea noastră s-a concretizat în alte două expoziții ce au avut ca tematică relațiile româno-polone: *Lectori polonezi la Universitatea din Iași. Trecut și prezent* și *Mobilități ale studenților ieșeni la Universitățile din Polonia*.

Aceste evenimente sunt puncte de reper pentru studiul de față în care ne propunem să analizăm imaginea de ansamblu a relațiilor politice româno-polone după cel de-al Doilea Război Mondial și cum au influențat ele relațiile culturale? Care au fost etapele și pe cine menționăm printre inițiatorii unei colaborări dintre Universitatea din Iași cu Universitățile din R.P. Polonă? Cum au evoluat relațiile

¹ Alexandru-Florin Platon, *Relațiile internaționale ale Universității (1945-1989)*, în Gheorghe Iacob, Alexandru-Florin Platon (coord.), *Istoria Universității din Iași*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2010, p. 615-639.

² Ionuț Nistor, *Diplomatie culturelle et militantisme idéologique. L'Université de Iași et le milieu académique est-allemand à la fin des années '50 et au début des années '60 du XXe siècle*, în *HUI*, I (2010), p. 151-166; idem, *Romanian-Polish academic exchanges in the 70s*, în *AȘUI*, LXVI (2020), p. 401-414.

³ Iana Balan, *Schimburi academice româno-sovietice în perioada Războiului Rece*, în *HUI*, XI (2020), p. 125-164; eadem, *Studenții străini în URSS. Experiențe formative în spațiul sovietic ale profesorului Ariton Vraciu*, în *HUI*, XII (2021), p. 163-198.

Universității din Iași cu cele din R.P. Polonă? Care au fost bazele juridice și dacă au existat asemenea acte? Care a fost rolul lectorilor ieșeni la Universitățile din R.P. Polonă? Ce loc au ocupat relațiile dintre cele două medii academice în ansamblul relațiilor culturale și academice dintre cele două state? Pe baza cercetării documentelor din Arhiva Universității din Iași, a *Anuarelor Universității* și a fondului Nataliei Cantemir din cadrul Colecției Speciale a BCU Iași vom încerca să răspundem la aceste întrebări și să analizăm dezvoltarea relațiilor Iași-Cracovia-Varșovia-Lublin.

Relațiile româno-polone după război

Viața politică și relațiile internaționale ale României după cel de-al Doilea Război Mondial au cunoscut o schimbare radicală comparativ cu perioada interbelică. Regimul instaurat la București, vulnerabil din punct de vedere politic, a fost unul subordonat Moscovei, a urmat directivele și principiile URSS pe plan internațional, ceea ce i-a permis de fapt rezistența pe plan intern și extern⁴. Astfel, au încetat relațiile tradiționale cu Vestul, iar sprijinul politic intern și extern avea să vină doar din partea Moscovei și al democrațiilor populare. Caracterul juridic al acestor relații s-a fundamentat prin tratatul de prietenie semnat în 1948 cu Uniunea Sovietică⁵, iar relațiile dintre democrațiile populare au fost reglementate în perioada 1947-1948 printr-o serie de tratate bilaterale⁶. Aceste înțelegeri, cu caracter economic, în special, au reprezentat un factor primar al realinierii politicii externe, dezvoltarea relațiilor economice între statele satelit ale Moscovei înlocuiau absența partenerilor occidentali interbelici și, în același timp, consolidau integrarea statelor într-un sistem economic comun, autarhic și interdependent⁷.

Reluarea relațiilor româno-polone după cel de-al Doilea Război Mondial reprezintă un subiect sensibil în ciuda regăsirii celor două state de aceeași parte a Cortinei de fier, în „lagărul socialist”. După o colaborare bună în perioada interbelică, în 1938 misiunile diplomatice au fost ridicate la rang de ambasadă, inițierea acestora după cea de-a doua conflagrație mondială pornea de pe un fundament problematic din cauza faptului că în timpul conflictului cele două state au luptat în tabere diferite. Inițiativa i-a aparținut guvernului Groza. Astfel, la 20 august 1945, ministrul de externe Gheorghe Tătărăscu i-a scris generalului Susaikov, locțiitorul președintelui Comisiei Aliate de Control, unde exprima intenția guvernului român de a restabili relațiile diplomatice cu Polonia, Iugoslavia și China. Tătărăscu cerea medierea părții sovietice, din moment ce Bucureștiul nu avea contacte cu aceste țări. Pe 8 septembrie, guvernul sovietic și-a dat

⁴ Cezar Stanciu, *Devotați Kremlinului: alinierea politicii externe românești la cea sovietică în anii '50*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2008, p. 25.

⁵ *Ibidem*, p. 32-33.

⁶ *Ibidem*, p. 33.

⁷ Idem, *Frăția socialistă. Politica RPR față de țările lagărului socialist. 1948-1964*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2009, p. 49.

consimțământul și a comunicat Unității Naționale a Poloniei stabilirea de relații diplomatice normale cu România. Pe 18 septembrie 1945, s-au stabilit relații între cele două țări la nivel de legăție, iar pe 11 noiembrie au fost ridicate la nivel de ambasadă. Aceste inițiative diplomatice au ameliorat legăturile dintre cele două state, au urmat relații relativ pozitive, cu simpatie reciprocă la nivel politic, dar marcate de unele neînțelegeri financiare⁸. Totuși, cele două țări au încheiat relații comerciale, Polonia fiind una dintre puținele țări în afară de URSS cu care România a încheiat asemenea acorduri⁹. De asemenea, pe 26 ianuarie 1949, a fost semnat Tratatul de Prietenie, Colaborare și Asistență Mutuală între România și Polonia¹⁰.

Apropierea și cooperarea economică au atins și nivelul cultural, pornind de la promovarea socialismului ca parte integrantă a politicii propagandistice generale a „lagărului socialist”. Astfel, fiecare parte a acestui sistem a promovat imaginea pozitivă a vecinilor și a sistemului socialist, unitatea și sentimentul de solidaritate al acestora, iar „căile comune” și rezultatele excelente au reprezentat de fapt o metodă de a demonstra succesul, dar și credibilitatea regimului¹¹. Această politică s-a reflectat și în cazul relațiilor culturale română-polone. Astfel, în 1946, Polonia a înființat Institutul Polonez, cu scopul de a îmbunătăți cunoașterea reciprocă a celor două popoare. Drept răspuns la această acțiune, în 1947, România a înființat la Varșovia Asociația de Prietenie polono-română. Apoi, la 27 februarie 1948, a fost semnată Convenția culturală româno-poloneză la nivel de guverne ce avea obiective politice și propagandistice clare: popularizarea reciprocă prin înființarea unor centre culturale, a unor lectorate de limba română și poloneză în cele două țări, realizarea de schimburi de artiști și savanți din diferite domenii etc.¹²

În deceniul șase al secolul XX, aceste relații au fost marcate de un declin, fiind afectate de atitudinea conducerii de la București. Astfel, Bucureștiul nu a trimis reprezentanți la comemorarea a zece ani de la eliberarea lagărului de la Auschwitz, nici la concursul Chopin sau Târgul de la Poznań¹³. Conducerea de la Varșovia a interpretat negativ aceste absențe, chiar ca o lipsă de respect, ambasadorul român la Varșovia afirma că „forurile poloneze nu ne priveau cu ochi buni”¹⁴. Totuși, expoziția românească de artă grafică vernisată în Polonia, prezența memorabilă a tinerilor români la Festivalul tineretului de la Varșovia, succesele dirijorului Mazini și ale artistului Săcăreanu au sensibilizat partea polonă și au motivat deschiderea unor schimburi culturale pentru anul 1956¹⁵. Însă rămâne

⁸ Idem, *Devotați Kremlinului*, p. 158.

⁹ *Ibidem*, p. 160.

¹⁰ *Ibidem*, p. 162.

¹¹ *Ibidem*, p. 164.

¹² *Ibidem*.

¹³ Paul Nistor, *Propagandă și politică externă românească în secolul XX*, Iași, Institutul European, 2013, p. 131.

¹⁴ *Ibidem*

¹⁵ *Ibidem*, p. 131-132.

viabilă afirmația că în 1955 Polonia nu avea o părere bună despre România¹⁶. În același timp, partea românească considera că vizita lui Gheorghe Gheorghiu Dej și Chivu Stoica în Polonia în 1955 a schimbat treptat atitudinea polonezilor, deoarece relația dintre cele două țări păreau pe un curs liniștit¹⁷, însă evenimente ulterioare aveau să marcheze din nou evoluția acesteia.

Momentul Budapesta 1956 a influențat relațiile București – Varșovia. Se presupune că partea polonă și-ar fi orientat relațiile cu unele state în funcție de poziția acestora față de evenimentele din octombrie 1956 din R.P. Ungară¹⁸. De fapt, din punct de vedere economic, relațiile dintre cele două state au cunoscut un curs ascendent, în timp ce relațiile politice încă din 1953-1956 au intrat într-un curs descendent. Schimbarea pare a fi justificată de faptul că Varșovia căuta propria cale, în timp ce Bucureștiul rămânea aliniat Moscovei, cel puțin pe plan extern. Totodată, fidelitatea politicii românești față de Kremlin a provocat o oarecare neîncredere liderilor poloni, dar cele două țări au continuat politica de dezvoltare a relațiilor bilaterale¹⁹.

Un alt episod tensionat al relațiilor româno-polone a fost în contextul stabilirii relațiilor diplomatice între RPR și RFG fără consultarea Varșoviei, pornind de la faptul că Polonia nu avea un tratat cu vest-germanii. Ulterior, semnarea tratatului de recunoaștere a frontierei comune pe linia Oder-Niesse în decembrie 1970 și semnarea unui acord similar între URSS și RFG în august 1970 a dus la relaxarea relațiilor diplomatice²⁰.

Treptat, relațiile româno-polone se îmbunătățiseră și au cunoscut o apropiere nu doar la nivel politic, dar s-a pus accent pe extinderea colaborării culturale și științifice²¹. Vizitele reciproce nu aveau doar un fundament politic și economic, dar au devenit și motive de dezvoltare a în plan cultural și științific. Astfel, încă din timpul vizitei din 1969 a lui Stefan Jędrychowski, ministrul polon al Afacerilor Externe, s-a discutat, la inițiativa părții române, despre înființarea Departamentului de Limba Română la Universitatea din Varșovia și deschiderea în cele două capitale a sălilor de lectură sau a unor centre culturale. Aceeași problemă, de constituire (prin reciprocitate) a centrelor de cultură la București și Varșovia, a fost printre chestiunile discutate în timpul vizitei în România a ministrului Culturii și Artelor din R.P. Polonă, Lucjan Motyka, în iunie 1969. Totuși, Tratatul de prietenie, cooperare și asistență reciprocă, semnat în 1970, a reprezentat punctul culminat al reconcilierii româno-polone, atât din punct de vedere politic și economic, cât și cultural²².

¹⁶ *Ibidem*, p. 167.

¹⁷ *Ibidem*, p. 168.

¹⁸ Cezar Stanciu, *Devotați Kremlinului*, p. 167.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Ionuț Nistor, *Romanian-Polish academic exchanges*, p. 403-404.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*, p. 404

Relațiile culturale bilaterale au ocupat un loc important în portofoliul politicianilor de la București și Varșovia. Rezultatul acestora s-a concretizat prin inaugurarea, în 1967, a Lectoratului de Limba Română la Universitatea Jagiellonă din Cracovia, apoi a Societății de Limbă și Cultură Română, iar în anul universitar 1969/1970, prin inaugurarea Catedrei de limba română, la aceeași universitate²³. Ulterior, în iunie 1970, Ministerul Educației din România a elaborat trei proiecte de colaborare directă: între Universitatea din București și Universitatea din Varșovia, între Universitatea din Cluj Napoca și Universitatea din Cracovia și între Universitatea din Iași și Universitatea din Lublin. Acestea s-au bazat pe articolul 11 din Acordul de colaborare culturală și științifică dintre RSR și Republica Populară Polonă pentru anii 1970/1971. Toate cele trei acorduri au avut texte similare, prevăzând: schimbul de profesori pentru conferințe și documentare, în cadrul unei pregătiri practice de cel mult 21 de zile pe an, schimbul de publicații, de planuri editoriale și de programe de studii²⁴. În acest fel, anii '70 deschid o nouă etapă a relațiilor culturale româno-polone, cu o dezvoltare semnificativă a relațiilor inter-universitare, în urma cărora s-au semnat acte bilaterale între Universități, iar beneficiarii primari au fost profesorii și studenții care s-au bucurat de schimburi de experiență, specializări și proiecte comune.

„Prietenia româno-polonă” – colaborări academice Iași-Cracovia-Varșovia-Lublin

Acordul de colaborare culturală și științifică dintre RSR și R.P. Polonă a fost actul fundamental pentru evoluția relațiilor academice româno-polone. Pe baza planului de executare a acestui acord și a deciziei Ministerului Educației privind Universitatea din Iași, s-a stabilit o colaborare directă cu Universitatea „Maria Curie-Skłodowska” din Lublin, semnată la 25 iulie 1970²⁵. Acest act a fost reînnoit în 1971, 1973 și 1977, cu unele completări minime, de obicei s-au păstrat principiile evocate în primul document. Această colaborare s-a dovedit a fi una dintre cele mai longevive și productive ale Universității ieșene din perioada comunistă. Universitatea din Lublin a fost, alături de Universitatea din Jena (RDG) și cea din Debrecen (R.P. Ungară), una din instituțiile cu care s-au încheiat primele acorduri de colaborare și care au funcționat aproape până la căderea regimului comunist²⁶. Acordul cu Universitatea „Maria Curie-Skłodowska” din Lublin fusese precedat de schimburi academice Iași-Cracovia-Varșovia-Lublin. Cadrele didactice de la Iași au plecat în Polonia la diferite manifestări științifice sau la cursuri de specializare realizate în cadrul Tratatului de prietenie româno-polon. Fluxul acestor schimburi a fost nesemnificativ, fiind și perioade de blocaj.

²³ *Ibidem*, p. 406-407.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*, p. 407.

²⁶ Alexandru-Florin Platon, *op. cit.*, p. 618.

De menționat este faptul că Iașul avea să rămână în urma Bucureștiului din punctul de vedere al predării limbii polone. La Universitatea din București, studiul limbii polone, la fel ca și al altor limbi slave, a început în anul 1949, titularul acestor cursuri fiind Ion Constantin Chițimia (1908-1996), specialist în literatură veche și folclor. Acesta a urmat o specializare în Polonia între 1934-1938 și a devenit un excelent cunoscător al limbii, culturii și literaturii polone. Prima promoție de absolvenți fusese pregătită integral de profesorul Chițimia, iar după 1953 au fost angajați mai mulți specialiști: Elena Deboveanu (1953), Victor Jeglinski (1954), Elena Timofte (1955) etc.²⁷ În acest timp și în aceeași perioadă, la Iași nu am identificat studiul limbii polone, ci doar al limbii ruse și al slavei vechi. Inițiativa de înființare a unei catedre de limbi slave în cadrul Facultății de Litere am remarcat-o în adresa ministrului M. Vlădescu încă din 29 martie 1905²⁸. În schimb, profesorii Universității din Iași au efectuat o serie de deplasări la marile universități din Polonia. Totodată, Universitatea din Iași a avut oaspeți din Polonia, atât pentru documentare, cât și pentru predare sau participare la manifestările științifice.

În mai 1961, un grup de profesori de la Iași, Elena Jeanrenaud, Mihai Todosia, Aurel Loghin și Constantin Ciuhodaru, au plecat la Lublin la sesiunea științifică a Universității, organizată cu ocazia prieteniei româno-polone²⁹. Ulterior, în anul universitar 1962/1963, profesorul Adolf Haimovici a susținut conferințe în Polonia³⁰, iar de la Lublin a venit profesorul A. Teske³¹. Pentru schimb de experiență a plecat în Polonia Mihai Constantineanu³², iar Petru Jitariu, șeful Catedrei de fiziologie-biologie, a vizitat Universitățile din Lublin și Cracovia³³.

În anii academici 1961/1962 și 1962/1963, Universitatea din Iași a fost vizitată de o delegație constituită din geografi de la Universitățile din Varșovia, Cracovia și Lublin³⁴. Partea ieșeană a răspuns acestor vizite prin deplasarea lui Vasile Pavelcu în noiembrie 1962 la Universitățile din Lublin, Varșovia și Cracovia, pentru schimb de experiență și identificarea unei posibilități de colaborare cu Catedra de psihologie a Universității din Lublin prin realizarea unui studiu comun³⁵. De asemenea, în 1962, câțiva studenții din anul IV au efectuat practica în producție timp de trei săptămâni la un combinat din Lublin³⁶.

²⁷ Constantin Geambașu, *Contribuția poloniștilor universitari la promovarea limbii și culturii polone în România*, în *Polonia și România – de la vecinătate istorică la parteneriatul european*, Materialele simpozionului Zilele Culturii Polone, Suceava, 25-27 iulie 2008: ediția a X-a, Suceava, Grup Mușatinii, 2009, p. 287.

²⁸ ANI, fond Universitatea „Al. I. Cuza” Iași, Rectoratul, dosar 684/1904-1905, f. 259.

²⁹ *Anuarul Universității „Al. I. Cuza” din Iași 1960-1961*, p. 17.

³⁰ *Anuarul Universității „Al. I. Cuza” din Iași 1961-1962, 1962/1963*, p. 68.

³¹ *Ibidem*, p. 104.

³² *Ibidem*, p. 234.

³³ *Ibidem*, p. 191.

³⁴ *Ibidem*, p. 201.

³⁵ *Ibidem*, p. 415.

³⁶ *Ibidem*, p. 127.

Printre vizitele reciproce oficiale a fost vizita rectorului Universității din Lublin, Leopold Seidler,³⁷ în decembrie 1962, și ulterior vizita în Polonia, pe 23 mai 1964, a delegației de la Iași cu ocazia sărbătoririi a 600 de ani a Universității din Cracovia³⁸. Ion Țiba a plecat la Universitatea Jagiellonă din Cracovia³⁹, apoi între 1 octombrie 1963 - 1 octombrie 1964 la Catedra de geografie fizică a activat Szalkicezawna Bronislava din Lublin⁴⁰. În cadrul schimburilor culturale între țări, Facultatea de Drept a primit vizita lui Ceslan Gofron de la Universitatea „Maria Curie-Skłodowska” din Lublin⁴¹. Schimbul de experiență cu străinătatea s-a remarcat prin A.Wacsmundzki de la Catedra de chimie fizică de la Universitatea din Lublin, care a fost la Iași în anul universitar 1965/1966⁴². Tot în cadrul schimbului de experiență, Sergiu Cărăușu a fost în Polonia⁴³. În noiembrie 1968, Dan Petrovanu a ținut o conferință la Universitatea din Lublin și la Institutul de matematică al Academiei poloneze de Științe din Cracovia⁴⁴. În octombrie 1970, la sesiunea științifică a Universității ieșene a fost invitat profesorul S. Golab de la Universitatea din Cracovia⁴⁵. În mai 1971, la Varșovia, Dumitru Trocin a susținut o comunicare la Institutul de filologie polonă⁴⁶. În 1972, matematicianul Vasile Cruceanu a plecat în Polonia la o manifestare științifică⁴⁷, V. Teodorescu a plecat cu o bursă, iar V. Asăscăliței și Dinu Marin au răspuns și ei invitației părții polone⁴⁸. Profesorii chimiști Raluca Mocanu și Anișoara Bold au plecat în 1974 în R.P. Polonă pentru a participa la conferințe științifice⁴⁹ la fel și Ichil Benditer, Natalia Cantemir și Mihai Nistor, care au fost invitați pentru a participa la sesiuni științifice⁵⁰. Rezultatul palpabil al acestor schimburi academice s-a manifestat păstrarea legăturilor și dezvoltarea lor pe termen lung, iar în privința unor proiecte comune acestea s-au materializat prin publicațiile comune cu Universitatea din Lublin⁵¹ (mai multe reviste de specialitate sau *Analele științifice ale Universității* au avut și colaboratori din Polonia⁵²).

În anii '70, vizitele reciproce pot fi ușor semnalate, iar acestea cunosc un avânt vizibil după semnarea, pe 25 iulie 1970, a Înțelegerii de colaborare directă între Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași – Republica Socialistă România și

³⁷ *Ibidem*, p. 259.

³⁸ *Anuarul Universității „Al. I. Cuza” din Iași 1963-1964*, p. 12.

³⁹ *Ibidem*, p. 233.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 165.

⁴¹ *Ibidem*, p. 191.

⁴² *Anuarul Universității „Al. I. Cuza” din Iași 1965-1966*, p. p. 105

⁴³ *Anuarul Universității „Al. I. Cuza” din Iași 1967-1968*, p. 147.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 46.

⁴⁵ *Anuarul Universității „Al. I. Cuza” din Iași 1969-1970*, p. 49.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 14.

⁴⁷ ANI, fond Comitetul Județean PCR Iași, dosar 7/1972, f. 44.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ ANI, fond Comitetul Județean PCR Iași, dosar 6/1974, f. 179.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ *Anuarul Universității „Al. I. Cuza” din Iași 1961-1962, 1962/1963*, p. 268.

⁵² *Anuarul Universității „Al. I. Cuza” din Iași 1967-1968*, p. 362.

Universitatea „Maria Curie-Skłodowska” din Lublin – Republica Populară Polonă. Aceasta a fost încheiată în conformitate cu prevederile Planului de aplicare a Acordului de colaborare culturală și științifică între guvernul RSR și guvernul R.P. Polone pe anii 1970-1971. Înțelegerea prevedea un amplu proces de colaborare didactică și științifică între cele două părți, schimb de experiență și publicații, deplasări și specializări reciproce la cele două Universități⁵³.

Ulterior, au fost semnate mai multe acte bilaterale ce au urmărit consolidarea colaborării Universității din Iași cu cea din Lublin. Astfel, în 1971 a fost semnată Convenția de colaborare directă între Universitatea „Maria Curie-Skłodowska” din Lublin și Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași pentru anii 1971-1973; pe 30 noiembrie 1973 – Convenția de colaborare directă pe anii 1974-1976, apoi Convenția de colaborare directă pe anii 1977-1978. Totodată, Universitatea din Lublin lua în considerare continuarea colaborărilor pentru perioada 1977-1980⁵⁴, mai ales că, la 19 februarie 1981, vechea convenție expira și partea polonă era interesată de continuarea proiectelor, ținând cont de faptul că prevederile din 1977-1980 nu au fost complet îndeplinite și propunea să se extindă perioada de realizare⁵⁵. În ciuda acestui interes, după 1980, parteneriatul cu R.P. Polonă a intrat într-un declin și a fost practic înghețat⁵⁶.

În ciuda acestei constatări, colaborarea cu partea polonă avusese rezultate bogate și diversificate. Schimbările de experiență, deplasările și participările la conferințe au fost completate de prezența studenților în cadrul proiectelor. Studenții de la Iași și Lublin au participat la diferite evenimente didactice, științifice, dar și sportive. Astfel, începând cu 1972 Clubul sportiv studentesc Iași și Clubul sportiv studentesc „Akademik Związek Sportowy” au stabilit relații de colaborare și au participat la diferite competiții sportive pe bază de reciprocitate în 1972, 1973, 1974, 1975, 1976⁵⁷. În 1974, pentru trei săptămâni, zece studenți de la Limba Rusă au plecat în practica de vară în R.P. Polonă⁵⁸. Apoi, în perioada 10-17 septembrie 1974, la Lublin a plecat lotul echipei feminine de baschet, compus din 11 sportive și două cadre didactice⁵⁹. În 1975, au venit studenți de la Lublin pentru practica de limba română⁶⁰, iar în perioada 4-11 aprilie 1976, la Lublin a plecat reprezentativa masculină de baschet (14 persoane) a Universității din Iași⁶¹. De asemenea, au fost alte schimburi de echipe sportive și participări pe bază de reciprocitate la diferite competiții⁶². De exemplu, în 1976, s-au organizat competiții de atletism, baschet

⁵³ Arhiva Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași (AUAIC), subfond Rectorat, dosar 183/1971, f. 533.

⁵⁴ Ibidem, f. 307.

⁵⁵ Ibidem, f. 121.

⁵⁶ Alexandru-Florin Platon, *op. cit.*, p. 635.

⁵⁷ AUAIC, subfond Rectorat, dosar 183/1971, f. 340-342.

⁵⁸ Ibidem, f. 1.

⁵⁹ ANI, fond Comitetul Județean PCR Iași, dosar 8/1974, f. 3.

⁶⁰ AUAIC, subfond Rectorat, dosar 183/1971, f. 1.

⁶¹ Ibidem, f. 355.

⁶² Ibidem, f. 353.

feminin și masculin cu deplasări ale polonezilor la Iași și ale ieșenilor la Lublin⁶³. Implicarea studenților presupunea și partea științifică, nu doar cea sportivă. De exemplu, între 21-24 aprilie 1977, doi studenți ieșeni de la Facultatea de Fizică au participat la cercurile științifice studențești organizate de Universitatea din Lublin⁶⁴.

„Prietenia româno-polonă” din direcția Iași s-a îndreptat mai mult spre Lublin, doar cu unele „opriri” la Varșovia și Cracovia. Relația Iași-Lublin a fost una fructuoasă, bogată în schimburi academice, colaborări științifice și publicații comune ale cadrelor didactice. În același context sunt încadrate activitățile studenților care au participat la conferințe științifice, competiții sportive, dar și o serie de activități în cadrul practicii de vară, acestea s-au desfășurat în mai multe rânduri și de obicei erau organizate gradual: un an la Iași – celălalt la Lublin și viceversa. Însă când vorbim de relația Iași-Lublin, menționăm în primul rând chestiunea Lectoratelor de limbă română și, respectiv, limbă polonă înființate în cadrul celor două Universități, concept deosebit ținând cont de longevitatea și de dimensiunea politică și instituțională a unei asemenea inițiative.

Lectoratele de limba română în Polonia – inițiative, activitate, figuri

Lectoratele de limba română organizate în străinătate își au începuturile în prima jumătate a secolului XIX. În același timp, perioada postbelică cunoaște o promovare semnificativă al acestui concept în contextul semnării acordurilor de colaborare între universități, care aveau articole distincte referitoare la această chestiune, cum a fost cazul R.P. Polone. Totodată, lectorii români au predat la diferite universități. De exemplu, la Universitatea „Alexander von Humboldt” din Berlin, la începutul anilor '60, a activat profesorul Vasile Arvinte, apoi Valter Richard (1970-1972) și Constantin Frâncu (1975-1978); la Universitatea Carolină din Praga a activat profesorul Vasile Adăscăliței (1974-1975), iar la Universitatea din Belgrad a fost profesorul Ștefan Popa între 1976-1980⁶⁵.

Începuturile Lectoratelor de limba română în Polonia datează din 1967, când se inaugurează Lectoratul de Limba Română la Universitatea Jagiellonă din Cracovia, apoi Societatea de Limbă și Cultură Română, iar în 1969/1970 s-au pus bazele Catedrei de limba română⁶⁶. În documentele din Arhiva Universității din Iași nu am identificat mențiuni cu privire la activitatea acestor centre sau colaborări cu Iașul, probabil au fost trimiși profesori de la alte centre universitare din România. În schimb, în contextul convențiilor de colaborare semnate la începutul anilor '70 între Universitățile din Iași și Lublin, dialogul privind înființarea și problema activității Lectoratelor de limba română a devenit mai dinamic. Ulterior,

⁶³ Ibidem, f. 349.

⁶⁴ Ibidem, f. 294.

⁶⁵ Alexandru-Florin Platon, *op. cit.*, p. 629.

⁶⁶ Ionuț Nistor, *op. cit.*, p. 406-407.

Cracovia și Lublin s-au transformat în centre active pentru lectorii de limba română de la Iași.

O schimbare majoră în organizarea Lectoratelor de limba română în Polonia am identificat-o în anul 1973. Începând cu acest an, la Universitatea din Lublin se înființează studiile de filologie romanică. Noul institut i-a fost încredințat lui Jerzy Falicki, care s-a preocupat de organizarea și de selecția cadrelor. În cazul predării limbii române, acesta și-a propus să vină la Iași pentru a solicita angajarea unui lector romanist⁶⁷, care trebuia să asigure studiul limbii române. Deplasarea lui Jerzy Falicki presupunea de fapt urgentarea acestei proceduri, în cadrul colaborării culturale și științifice dintre RSR și R.P. Polonă. Universitatea din Iași a răspuns favorabil acestei inițiative a Universității din Lublin și între 18-21 iulie 1973 Jerzy Falicki a venit la Iași cu scopul de a angaja un lector de limba română⁶⁸. În urma discuțiilor de la Iași și cu aprobarea Ministerului Educației și a Învățământului de la București, această sarcină i-a fost încredințată lui Ioan Sârbu, conferențiar la Catedra de Literatură română⁶⁹.

Ioan Sârbu a plecat la Lublin pe 20 septembrie 1973 pentru o perioadă de un an⁷⁰. Pentru funcționarea lectoratului nou înființat, Ioan Sârbu a propus ca acesta să fie dotat cu *Manualul de limba română pentru studenți francezi*, de Boris Cazacu, în număr 25 de exemplare, împreună cu materialele auxiliare ale manualului, un pick-up, un aparat de proiecție, un magnetofon, seturi de diapozitive (imagini din România, locuri și monumente istorice etc.), discuri (muzică clasică – compozitori și interpreți români, muzică folclorică, piese de teatru înregistrate, scriitori care citesc din opera lor, versuri în lectura actorilor), cărți de literatură (autorii români fundamentali în ediții complete), harta RSR⁷¹. În cadrul Institutului, limba română a apărut ca a doua specializare pentru o grupă de studenți de la secția de franceză⁷². Cu aportul Ministerului Educației și a Învățământului din RSR, Ioan Sârbu a reușit să înființeze o bibliotecă. Totodată, ca o acțiune paralelă cu funcționarea Lectoratului de limba română de la Lublin, în 1973, s-a deschis un curs facultativ de limba și literatura polonă la Universitatea din Iași pentru studenții din anul II de la Facultatea de Filologie, ținut de Dumitru Trocin, alegere justificată prin faptul că acesta a fost un an de specializare la Varșovia⁷³.

Tot în 1973, pe 30 noiembrie, a fost semnată „Convenția de colaborare directă pe anii 1974-1976” între rectorul și Senatul Universității „Maria Curie-Skłodowska” din Lublin și rectorul și Senatul Universității „Al. I. Cuza” din Iași. De această dată, textul convenției prevedea planul de muncă pe cei trei ani și în

⁶⁷ AUAIC, subfond Rectorat, dosar 183/1971, f. 392.

⁶⁸ Ibidem, f. 490.

⁶⁹ Ibidem.

⁷⁰ Ibidem, f. 485.

⁷¹ Ibidem, f. 490.

⁷² Ibidem, f. 337 v.

⁷³ Ibidem.

afara colaborărilor științifice, schimbului de experiență și al stagiilor de practică partea polonă a prevăzut propunerea unui lector român la Universitatea din Lublin pentru 12 luni, noi contacte între departamentele de filologie romanică (schimb de profesori, participarea la seminare și congrese, schimb de publicații, elaborarea comună a manualelor pentru studenții celor două universități)⁷⁴. De această dată aprofundarea relațiilor dintre cele două Universități și funcționarea Lectoratului de limba română era menționat în textul convenției. Implicarea lui Jerzy Falicki a fost și ea marcantă, acesta fiind prezent la Iași și în 1974⁷⁵.

Revenind la activitatea Lectoratului în anul 1973/1974, acesta avea 15 studenți, care au fost implicați în cercul de studii române, frecventau biblioteca română, audiau conferințe pe teme românești. Lectorul Ioan Sârbu a propus ca acești studenți să fie invitați la Iași pe timpul verii pentru două săptămâni cu un program relaxant ce prevedea vizita orașului Iași și a regiunilor sale și o scurtă vacanță pe litoral în cadru taberelor studențești organizate de universitate. Proiectul era considerat drept un început care ar fi inițiat o procedură reciprocă de invitație a studenților români ce studiau polona⁷⁶.

În anul universitar 1974/1975, Lectoratul de limba română de la Lublin a fost condus de Ioan Lobiuc⁷⁷; printre propunerile Universității din Iași a figurat și Mihai Lozbă de la Catedra de limba și literatura rusă⁷⁸. Ioan Lobiuc a predat la Lublin în cadrul Lectoratului de limba română la 33 de studenți, din doi ani de studiu. De asemenea, avea în responsabilitate biblioteca și a fost rugat să mai deschidă un lectorat separat pentru cadrele didactice de la Colegiul Umanistic. În acest caz era vorba de studenții înscriși la Filologie Romanică – opt persoane, care vroiau să învețe în mod intensiv româna, fie pentru a-și lărgi cunoștințele, fie pentru cei de la alte facultăți (istorie, literatură, estetică), pentru a putea elabora teze de doctorat pe teme românești sau româno-polone⁷⁹. Ioan Lobiuc a redeschis Cercul științific de limba română, inițiat în 1973 de predecesorul Ioan Sârbu. Cercul a marcat 125 de ani de la nașterea lui Mihai Eminescu și Ziua Unirii Principatelor. În cadrul evenimentului, lectorul ieșean a citit două referate traduse în polonă, lectorul francez la Universitatea din Lublin a citit un referat despre receptarea lui Eminescu în Franța, o polonistă a citit despre Eminescu pe fondul romantismului european, a urmat un recital de versuri eminesciene în română, polonă și franceză și un scurt program muzical⁸⁰. În acest fel, caracterul activităților Lectoratului de limba română nu a fost doar unul didactic, ci și unul cultural. De asemenea, Lectoratul a mai organizat diferite activități culturale și artistice, cum ar fi: vizite ale orașelor în contextul aniversării a 30 de ani a

⁷⁴ Ibidem, f. 461.

⁷⁵ Ibidem, f. 457.

⁷⁶ Ibidem, f. 451.

⁷⁷ Ibidem, f. 338.

⁷⁸ AUAIC, subfond Rectorat, dosar 186/1971, f. 378.

⁷⁹ Ibidem, f. 96. Raport întocmit de Ioan Lobiuc, semnat pe 29 ianuarie 1975, acesta a plecat la Lublin începând cu 1 noiembrie 1974.

⁸⁰ Ibidem.

„insurecției naționale antifasciste armate” din România și cea de-a 30-a aniversare a Republicii Populare Polone pe 29 mai 1975, unde au participat profesori și studenți de la filologie romanică, a conferențiat Ion Mielcioiu, prim consilier al Ambasadei RSR, apoi au urmat discuții și proiecția a două filme documentare⁸¹.

Începând cu anul universitar 1975/1976, posturile la Catedrele și Lectoratele de limbă, literatură, istorie și civilizație a poporului român la Cracovia și la Lublin au rămas vacante. Universitatea din Iași și-a înaintat candidatura doar pentru Lublin pe baza înțelegerii directe⁸². Astfel, Rectoratul a venit cu două candidaturi: Natalia Cantemir și Andrei Constantin. Candidatura Nataliei Cantemir a apărut în contextul deplasării acesteia la Lublin timp de zece zile în anul 1974⁸³, însă pe 29 septembrie 1975 la Lublin a plecat Andrei Constantin⁸⁴. În acest an universitar problema studiului limbii române se schimbase. Astfel, studenții trebuiau să opteze pentru una din cele trei limbi romanice, ca disciplină secundară. În cadrul Lectoratului, în anul I s-au înscris 17 studenți. Andrei Constantin s-a prezentat pe 10 octombrie 1975 la Ambasada din Varșovia unde a fost primit de ambasadorul Aurel Duca, de consilierul Ambasadei și de atașatul cultural⁸⁵ (asemenea colaborări dovedesc importanța politică a lectorilor trimiși în străinătate).

După plecarea lui Andrei Constantin, în anul 1976 nu am identificat o nominalizare a unui lector de la Iași la Universitatea din Lublin, în timp ce pentru anul 1977/1978 au fost trei candidaturi: Noemi Bomher (specialitatea Istoria literaturii române), Dumitru Trocin (Limba rusă și Limba polonă) și Alexandru Călinescu (Limba și literatura franceză, Secția limba și literatura română)⁸⁶, însă a plecat conferențiarul Ion Țiba, care nici nu a fost nominalizat, iar în 1978 Natalia Cantemir a plecat la Universitatea din Lublin, continuându-și activitatea și în 1979⁸⁷. Nu am identificat întreaga procedură de selecție, dar apariția unui post vacant la Lectoratele de limbă, literatură și civilizație a poporului român peste hotare și respectiv nominalizarea unui cadru didactic pentru acest post trebuia să respecte o condiție generală obligatorie – cel nominalizat trebuia să fie „lector doctor care să predea limba română și să cunoască limba polonă sau limba rusă”⁸⁸.

Studiul limbii române la Universitatea din Lublin a fost susținut și încurajat de conducerea acesteia. Asistenți universitari polonezi participau la activitățile Lectoratului de limba română. De asemenea, această implicare reiese din inițierea câtorva teze de doctorat pe teme legate de istoria și cultura României. Totodată, Jerzy Falicki a cerut ca în cadrul practicii de studiu a studenților la Universitatea din Iași să fie cooptate și asistentele Malgorzata Willaume de la

⁸¹ AUAIC, subfond Rectorat, dosar 183/1971, f. 410.

⁸² AUAIC, subfond Rectorat, dosar 186/1971, f. 139.

⁸³ Ibidem, f. 136.

⁸⁴ Ibidem, f. 32.

⁸⁵ Ibidem, f. 27.

⁸⁶ Ibidem, f. 24.

⁸⁷ AUAIC, subfond Rectorat, dosar 183/1971, f. 23.

⁸⁸ AUAIC, subfond Rectorat, dosar 186/1971, f. 382.

Facultatea de Istorie, care pregătea la acel moment o teză de doctorat pe tema relațiilor româno-polone în secolul XIX, și a Hannei Lukowska de la Facultatea de etică și estetică, care pregătea o teză de doctorat despre estetica românească⁸⁹. Aceste inițiative ar putea fi justificate de intenția conducerii Universității din Lublin de a-și acoperi necesitățile didactice cu personalul propriu fără să apeleze la partea românească.

În cadrul Convenției de colaborare directă pe anii 1977-1978 dintre Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași și Universitatea „Maria Curie-Skłodowska” din Lublin, textul convenției nu specifica clar delegarea unui lector de la Iași, în schimb menționa activitățile didactice, științifice și culturale, schimbul de experiență și de studenți, proiectele și publicațiile comune⁹⁰. În perioada următoare descrește interesul colaborării dintre cele două Universități, dar Universitatea din Lublin lua în considerare continuarea cooperărilor pentru perioada 1977-1980⁹¹. Acordul de colaborare directă pe anii 1977-1980, semnat pe 2 iunie 1977 la Lublin⁹², a prevăzut schimbul de experiență cu Catedra de filologie romanică de la Universitatea din Lublin⁹³. Ca lector de limba română a fost nominalizat de către Universitatea din Iași doctorul Ion Țiba, care a plecat la Lublin pe 22 februarie 1977⁹⁴. Acesta a continuat activitatea didactică a colegilor săi, a organizat Biblioteca Universității din Lublin, a vernisat o expoziție dedicată aniversării a 100 de ani de la proclamarea independenței României și a ținut mai multe conferințe⁹⁵.

Cooperarea dintre Universitatea din Iași și cea din Lublin a fost una însemnată. Chiar dacă în cercetarea noastră încercăm să punem accent pe activitatea lectoratelor, cooperarea didactică și științifică a continuat. Deplasările profesorilor, cercetătorilor și studenților a fost una dinamică pe parcursul anilor '70. Rectorul Universității din Iași a salutat colaborarea și a accentuat continuarea tradiției schimbului de cadre și de studenți și a insistat pe trimiterea reciprocă a lectorilor de predare a limbii române și a limbii polone. Din 1975, la Universitatea din Iași s-a introdus un curs opțional de limba poloneză, pentru studenții din anul întâi ai Facultății de Filologie, predat de lectorul Dumitru Trocin⁹⁶, iar din 1976 s-a deschis Lectoratul polonez, condus de Maria Wielebska de la Universitatea din Poznan. Aceasta a venit pe 26 octombrie 1976 și a plecat pe 12 februarie 1977, din cauza problemelor de sănătate⁹⁷. Alți lectori din Polonia ce au condus Lectoratul Polonez de la Universitatea din Iași au fost: între 1977/1979 – Jerzy Sierociuk, 1979/1982 – Hanna (Vanda) Volovici, 1984/1985 – Barbara Sikorowska-Geber, 1985/1988 – Grazyna Klewer și în anul universitar 1988/1989 – Maria Bąk.

⁸⁹ AUAIC, subfond Rectorat, dosar 183/1971, f. 377.

⁹⁰ Ibidem, f. 317.

⁹¹ Ibidem, f. 307.

⁹² Ibidem, f. 249.

⁹³ Ibidem, f. 248.

⁹⁴ Ibidem, f. 306.

⁹⁵ Ibidem, f. 239.

⁹⁶ Ionuț Nistor, *op. cit.*, p. 411.

⁹⁷ AUAIC, subfond Rectorat, dosar 183/1971, f. 242.

Activitatea Lectoratului de limba română de la Universitatea din Lublin a fost asigurată de profesorii Universității din Iași, cu acordul Ministerului Educației și Învățământului din RSR, dar și datorită convenției dintre cele două Universități. Totodată, spre finele anilor '70, lectorii ieșeni au activat și în cadrul Lectoratului de limba și literatura română al Universității Jagiellone din Cracovia. De la 1 octombrie 1977, la Lectorat a fost nominalizat Dumitru Trocin, care a coordonat și secția de limbă și literatură română. Secția primea studenți din trei în trei ani, în anul 1977 erau doar 11 studenți de anul trei, plus Lectoratul propriu-zis cu 41 de studenți de la secțiile de romanistică: anul I - 20 de studenți, anul II - 8, anul III - 5, anul IV - 8⁹⁸. Planul de învățământ era acoperit de trei cadre didactice, respectiv de către Dumitru Trocin, Joanna Porawska și de către Maria Sieminska. Cele trei cadre foloseau manualul redactat de către profesorul Boris Cazacu, iar ca materiale auxiliare studenții aveau acces la biblioteca Institutului de Filologie romanică, care avea o secție de carte românească cu peste 4000 de volume, la îmbogățirea căreia contribuia BCU București⁹⁹. De asemenea, Dumitru Trocin a organizat un cerc științific studențesc, unde studenții au lucrat la teme de limbă și literatură română, relații culturale româno-polone, alții au fost cooptați la un dicționar frazeologic româno-polon pentru uz didactic. Cercul a coordonat traduceri din literatura română, care parțial au văzut lumina tiparului. De asemenea, s-a organizat o seară culturală românească dedicată celei de-a 31 aniversări a proclamării RPR¹⁰⁰.

Dumitru Trocin a venit cu propuneri practice de studiu al limbii române. În acest fel, pentru specializarea cadrelor și a studenților din Polonia ce învățau limba română a inițiat o practică de vară, care ar fi stimulat interesul pentru limba română¹⁰¹. A propus invitarea studenților poloni la o școală de vară la Brașov, iar pentru specializarea lectorilor polonezi ce îl ajutau în cadrul procesului instructiv educativ, Joanna Porawska și Maria Sieminska, celei dintâi să i se acorde o bursă de specializare în România, iar celei de-a doua un stagiu de specializare în România, mai ales că ea se ocupa de toponimia română și franceză¹⁰². Prin aceste inițiative Dumitru Trocin vedea posibilitatea de recrutare a propriilor specialiști fără aportul părții române. Lectorul ieșean a organizat activități culturale și a încurajat schimbul interbibliotecar¹⁰³. În activitatea sa, acesta a primit sprijinul Ambasadei române de la Varșovia prin secretarul cultural Nicolae Mareș¹⁰⁴.

În perioada următoare, până la căderea regimului comunist, la Lectoratele de limbă și literatură română din Polonia de la Lublin și Cracovia au fost desemnați

⁹⁸ AUAIC, subfond Rectorat, dosar 138/1976, f. 98. Raport de activitate desfășurat la Lectoratul de limbă și literatură română din cadrul Universității Jagiellone din Cracovia în semestrul I în anul universitar 1977/1978, semnat în februarie 1978 de Dumitru Trocin.

⁹⁹ Ibidem.

¹⁰⁰ Ibidem, f. 99.

¹⁰¹ Ibidem, f. 101.

¹⁰² Ibidem, f. 100.

¹⁰³ AUAIC, subfond Rectorat, dosar 183/1971, f. 339.

¹⁰⁴ AUAIC, subfond Rectorat, dosar 138/1976, f. 99-100. Nicolae Mareș a fost al doilea secretar cu probleme de cultură și presă la Ambasada României la Varșovia în anii 1975-1981.

doar specialiști de la Iași: Natalia Cantemir și Dumitru Trocin. Activitatea celor doi este evocată în rapoartele trimise periodic, unde identificăm activitățile didactice, culturale și politice ale lectorilor și interesul studenților pentru studiul limbii române. Profilul celor două lectorate a fost diferit, chiar dacă la prima vedere părea că aveau aceleași obiective generale și specifice. Astfel, la Cracovia era unul lingvistic de nivel înalt, iar la Lublin unul filologic general¹⁰⁵.

În informările sale, Natalia Cantemir oferea o imagine clară a felului cum funcționau aceste Lectorate și care a fost scopul înființării lor. Activitatea lectorului presupunea în primul rând studierea practică a limbii române: pronunțare, vocabular, gramatică, frazeologie, unități elementare indispensabile comunicării colocviale și organizarea activităților ce asigurau practica activă a limbii române. În cadrul acestor activități, temele studiate și discutate de studenți făceau referire la sport, istorie, folclor și pictură românească. Ca repere pentru cursuri a folosit manualul *Limba Română* de către G. Sandu și manualul lui Boris Cazacu. Partea de lectură recomanda opera lui Mihai Eminescu, Lucian Blaga, Marin Sorescu, Ion Minulescu, Șerban Cioculescu, Pompiliu Constantinescu, Ovid Crohmălniceanu, Perpessicius, Alexandru Piru, Constantin Ciopraga, Dumitru Micu, George Călinescu și, uneori, studiu și analiză specială a operei lui Liviu Rebreanu, cum ar fi analiza psihologică în *Pădurea spânzuraților*, propusă în anul 1978/1979. De asemenea, printre activitățile mai puțin formale, Lectoratul organiza vizionări de filme, întreceri sportive, excursii, expoziții pentru a diversifica programul de studiu. În același timp, pentru a ușura procesul de cunoaștere a limbii române, aceasta s-a studiat prin corespondență sau opoziție cu limba franceză, cele două limbi romanice având reguli gramaticale asemănătoare. La examene, cererea lectorului privea cunoașterea detaliilor despre România: istorie, folclor și artă. În același timp, anul IV avea un examen final în mai multe etape: examenul oral, unde studenții trebuiau să dea dovadă de cunoștințe generale legate de România (folclor, geografie, istorie, detalii despre cultură și artă), iar examenul scris presupunea o dictare din lexic cunoscut și traducerea lui în polonă, rezolvarea unor exerciții de gramatică și o retroversiune din franceză în română. Din folclorul românesc, s-au propus pentru analiză *Miorița*, *Meșterul Manole*, fragmente din *O samă de cuvinte*, *Țiganiada* sau culegeri din Vasile Alecsandri, Mihai Eminescu, Mihail Sadoveanu, ș.a.¹⁰⁶

Natalia Cantemir menționa că activitatea lectorului de limba română nu era doar una didactică, ci presupunea și implicarea în diferite activități culturale, colaborări cu alți lectori străini la Lublin (francez, italian, ceh, sovietic, bulgar), organizarea de expoziții de carte, vernisaje, recepții sau activități științifice prin publicarea de articole, cărți, dicționare în România și Polonia. De asemenea, lectorul român a încurajat implicarea studenților în diferite activități extra-curriculare, care

¹⁰⁵ AUAIC, subfond Rectorat, dosar 98/1977, f. 31.

¹⁰⁶ AUAIC, subfond Rectorat, dosar 138/1976, f. 42. Informarea Lectoratului de limbă și civilizație românească privind activitatea în semestrul al II-lea, 1978/1979, semnat de Natalia Cantemir la 16 iunie 1979: perioada februarie-iunie 1979.

presupuneau învățarea și practica limbii române. În acest sens, Natalia Cantemir a organizat pentru anul trei de studiu un cerc științific studentesc cu tematica: „Traducerile poloneze din literatura română”. Studenții au fost implicați în organizarea bibliotecii: fișarea cărților trimise de BCU București, aranjarea și lectura publicațiilor politice, social-culturale și literare¹⁰⁷.

Unul dintre obiectivele activității lectorului a fost caracterul politic ce urmărea să „propage cultura și civilizația românească, dar și gândirea politică”. Exemple în acest sens, ar fi evenimentul din 5 decembrie 1978, când cu sprijinul și la sugestia atașatului cultural Nicolae Mareș, s-a organizat la Universitate o seară de poezie românească consacrată aniversării a 60 de ani de la „făurirea statului național român”. În cadrul festivității, studenții au recitat poezii în limba română în propriile traduceri, au cântat cântece românești și au evocat impresii despre excursiile la Iași¹⁰⁸. Ulterior, pe 5 martie 1979, la sediul BCU din Lublin, lectorul român a organizat expoziția „România de ieri, de azi și de mâine”, activitatea a fost organizată împreună cu atașatul cultural al Ambasadei române din Polonia¹⁰⁹. De asemenea, cu ocazia zilelor culturii ieșene, desfășurate la Lublin în mai 1979, studenții Lectoratului de limba română au participat la întâlnirea cu Ambasadorul României – Ion Cozma, cu atașatul cultural – Nicolae Mareș și cu delegația de partid a județului Iași în frunte cu C. Chelaru¹¹⁰.

În anul universitar 1979/1980, Natalia Cantemir a fost însărcinată cu predarea limbii române în cadrul Lectoratului de limbă și civilizație românească de la Universitatea „Maria Curie-Skłodowska” Lublin și la Secția de limbă și literatură română de la Universitatea Jagiellonă din Cracovia. Lectorul ieșean a preluat cele două lectorate, chiar dacă am identificat alte propuneri. Pe 17 decembrie 1979, Universitatea din Iași a propus pentru anul 1979/1980 la lectoratele din Polonia: la Cracovia – Alexandru Vlad și la Lublin – Natalia Cantemir¹¹¹. Totuși, Natalia Cantemir și-a continuat activitățile și la Lublin, fiind ajutată de o asistentă, care a susținut teza de licență despre nuvela istorică a lui Constantin Negruzzi. Lectorul român a avut o bogată activitate didactică cu studenții din toți cei patru ani de studiu și chiar a reușit să continue activitățile din bibliotecă, cele de gestiune și fișare¹¹². De cealaltă parte, a întâmpinat dificultăți la

¹⁰⁷ Ibidem, f. 49.

¹⁰⁸ Ibidem.

¹⁰⁹ Ibidem, f. 50.

¹¹⁰ Ibidem, f. 41. Informarea Lectoratului de limbă și civilizație românească privind activitatea în semestrul al II-lea, 1978/1979, semnat de Natalia Cantemir la 16 iunie 1979: perioada februarie-iunie 1979.

¹¹¹ AUAIC, subfond Rectorat, dosar 98/1977, f. 126.

¹¹² Natalia Cantemir, *Informări cerute de Ministerul Învățământului și Educației și de Universitatea „Al. I. Cuza” asupra activității lectoratului român în Polonia*, Sala Colecții Speciale, BCU Iași, Lectoratul de limbă și civilizație românească de la Universitatea „Marie Curie-Skłodowska” Lublin și Secția de limbă și literatură română de la Universitatea Jagiellonă-Cracovia, anul universitar 1979/1980, Natalia Cantemir, 30 aprilie 1980. În această colecție sunt următoarele documente: *Informare activitate Lectorat de Limbă și civilizație românească de la Universitatea „Marie Curie Skłodowska” din Lublin*, în perioada octombrie-februarie 1978-1979, semnat de Natalia Cantemir la

Secția de romanistică a Filologiei romanice din Cracovia, deoarece timp de doi ani a lipsit un specialist român pentru cei nouă studenți care au ajuns în ultimul an de studiu. Astfel, decanul facultății s-a adresat Ambasadei române de la Varșovia, iar primul secretar al Ambasadei, N. Mareș, a recomandat-o în continuare pe Natalia Cantemir în ciuda problemelor de logistică: călătoria de două ori pe lună cu trenul noaptea și sincronizarea orarelor la cele două universități.

Natalia Cantemir a preluat la Cracovia cursul de istoria literaturii române (sinteze și monografii), seminarul respectiv, seminarul special pentru elaborarea lucrării de diplomă; cursuri de literatură română, dar și conducerea a trei lucrări de licență cu tematică de literatură română¹¹³. În ciuda programului didactic încărcat, lectorul ieșean a organizat diferite evenimente culturale: „Dimineața culturală românească” pe 14 aprilie 1980 la sediul BCU Lublin, la care au venit bibliotecari și conducerea Universității din Lublin, dar și primul secretar al Ambasadei României – Nicolae Mareș¹¹⁴ și a implicat studenții în realizarea unor proiecte cu tematica culturii și civilizației românești¹¹⁵.

Programul solicitant și necesitatea navetei au reprezentat o dificultate în organizarea programului instructiv-educativ și a proiectelor culturale. Drept urmare, Natalia Cantemir a sugerat prezența permanentă a unei persoane calificate pentru a avea și șansa de a-și apropia elita culturală din Cracovia¹¹⁶. În ciuda acestei recomandări, Natalia Cantemir și-a continuat activitatea la Cracovia și în anul universitar 1980/1981, iar după rapoartele primite se pare că a activat doar la Cracovia, nu am identificat prezența unui lector ieșean la Lublin. Continuitatea activității didactice a Nataliei Cantemir a fost justificată de necesitatea finalizării studiilor de către studenții înscriși la această secție și de pregătirea studenților din anul terminal, care trebuiau să își finalizeze lucrarea și să o susțină în anul 1981/1982. De asemenea, a continuat organizarea unor activități cultural-științifice de popularizare a valorilor românești prin participarea la cene literare și diferite simpozioane. Totodată, a organizat o sesiune științifică dedicată celor 100 de ani de la nașterea lui Mihail Sadoveanu¹¹⁷. Natalia Cantemir a mai participat la deschiderea expoziției de arheologie românească prezentată de profesorul Constantin Daicoviciu la Cracovia precum și la alte vernisaje de pictură

5 martie 1979; *Informare a Lectoratului de limbă și civilizație românească privind activitatea în semestrul al II-lea, 1978/1979*, semnat de Natalia Cantemir la 16 iunie 1979: perioada februarie-iunie 1979; *Lectoratul de limbă și civilizație românească de la Universitatea „Marie Curie-Sklodowska” Lublin și Secția de limbă și literatură română de la Universitatea Jagiellonă-Cracovia, anul universitar 1979/1980*, Natalia Cantemir, 30 aprilie 1980; *Informare anuală asupra activității secției de limbă și literatură română de la Universitatea Jagiellonă din Cracovia*, semnată de Natalia Cantemir la 15 septembrie 1986. Institutul de romanistică, anul universitar 1986-1987.

¹¹³ Ibidem.

¹¹⁴ Ibidem.

¹¹⁵ Ibidem.

¹¹⁶ Ibidem.

¹¹⁷ AUAIC, subfond Rectorat, dosar 138/1976, f. 2.

românească organizate de Ambasada RSR¹¹⁸. Pentru activitatea sa, la 26 septembrie 1980, Senatul Universității „Maria Curie-Skłodowska” i-a decernat Nataliei Cantemir medalia „Știința în slujba poporului – pentru merite în serviciul Universității”¹¹⁹.

Începând cu anul universitar 1982/1983 a funcționat doar Secția de Limba și literatura română de la Universitatea Jagiellonă din Cracovia, fiind clar că în anul universitar 1983/1984 la Universitatea din Lublin postul de lector era vacant¹²⁰. Din 10 septembrie 1982, a fost desemnat Dumitru Trocin în baza programului de aplicare a Acordului româno-polon de colaborare cultural-științifică pe anii 1981-1985, articolul 12 și a Anexei la Program, punct 7¹²¹. Acesta a primit ajutorul Teresei Piabiak, a lui Kazimierz Jurczak și a Joannei Porawska, care de fapt erau absolvenții acestei secții, cea din urmă chiar a avut o specializare la București¹²². Dumitru Trocin a ajuns la Cracovia de-abia pe 5 decembrie și conducerea Universității a pus problema desființării Secției de Filologie Română, chiar dacă erau 58 de studenți în patru ani de studiu, dar sosirea lui Dumitru Trocin a rezolvat problema și acesta trebuia să recupereze din materia ce nu a fost predată¹²³.

Lectorul român era preocupat de învățarea practică a limbii române și a încurajat ca studenții secției să se înscrie la cursurile de vară, unii chiar au venit în excursii în România, iar doi asistenți au participat ca bursieri la cursurile de vară organizate de Universitatea din București¹²⁴. De asemenea, pentru a asigura materiale didactice, a pregătit în colaborare cu colegii din Cracovia o *Antologie de literatură română* și un *Curs de gramatică descriptivă a limbii române*¹²⁵.

Dumitru Trocin a activat la Cracovia în anii 1982/1983, 1983/1984, 1984/1985 și 1985/1986, în conformitate cu prevederile programului de aplicare a Acordului româno-polon de colaborare culturală și științifică pe anii 1981-1985¹²⁶. În continuare a avut în cadrul secției peste 40 de studenți, preda și la Lectoratul de limba română pentru studenții de la secțiile de franceză, italiană, iberistică, a preluat cursul și seminarul de Istorie a literaturii române și conversatorul de istoria României din cauza plecării pentru specializare la Cluj-Napoca a lui Kazimierz Jurczak¹²⁷. În organizarea activității sale a primit ajutorul secretarului I al

¹¹⁸ Ibidem, f. 3.

¹¹⁹ Ibidem.

¹²⁰ AUAIC, subfond Rectorat, dosar 69/1980, f. 243.

¹²¹ AUAIC, subfond Rectorat, dosar 22/1986, f. 155.

¹²² AUAIC, subfond Rectorat, dosar 39/1983, f. 293.

¹²³ Ibidem, f. 294.

¹²⁴ Ibidem, f. 295.

¹²⁵ Ibidem.

¹²⁶ AUAIC, subfond Rectorat, dosar 69/1980, f. 9.

¹²⁷ AUAIC, subfond Rectorat, dosar 39/1983, f. 232. Raport asupra activității Secției de Filologie română de la Universitatea Jagiellonă din Cracovia – R. P. Polonă, în anul universitar 1983/1984, semnat de lectorul Dumitru Trocin pe 26 august 1984.

Ambasadei României din Varșovia, Ilie Ivan¹²⁸. Persistența activității la Cracovia s-a datorat insistenței Ministerului polonez, care a solicitat continuarea deplasării lectorilor români, fără reciprocitate, pentru continuitatea procesului instructiv-educativ¹²⁹.

În privința cercetării, Dumitru Trocin a coordonat redactarea unei antologii de literatura română pentru uz didactic împreună cu Joanna Porawska și Kazimierz Jurozak, a fost preocupat de traduceri ale unor opere reprezentative, precum Petru Caraman – *Colindele la români, slavi și la alte popoare*¹³⁰, și de traduceri ale operelor românești în polonă: Mircea Eliade, Nichita Stănescu, Marin Sorescu, Ana Blandiana sau cele referitoare la istoria relațiilor româno-polone¹³¹. Dumitru Trocin a organizat un cerc studențesc de traduceri din limba română, unde au fost prezentate și analizate poezii și fragmente din proza și lirica românească. În mai 1984, a organizat cu studenții o seară de literatură română dedicată celei de-a „40 aniversări a revoluției de eliberare națională, antifascistă și antiimperialistă”¹³².

Pe 10 mai 1986, Dumitru Trocin a decedat în urma unui infarct la vârsta de 50 de ani, pe când era în România în vizită. În perioada activității sale la Cracovia avea rezervat postul de lector titular la Catedra de limbi și literaturi slave a Facultății de Filologie și nu i s-a desfășurat contractul de muncă¹³³. În locul său, în iunie 1986, Natalia Cantemir a plecat la Institutul de Filologie Română a Universității Jagiellone din Cracovia pentru a „prelua activitatea didactică și de propagandă culturală la Lectoratul român”¹³⁴. Lectorul român a pus accent pe studenții din anul IV de la filologie română, care erau în ajunul pregătirii diplomei. De asemenea, a predat în continuare limba română în anul universitar 1986/1987 și a fost nevoită să acopere mai multe ore de predare.

Natalia Cantemir a animat activitatea Cercului Științific al Studenților de filologie română, unde a discutat teoria și traducerea. A propus realizarea unei bibliografii de traduceri din română ale cursurilor din ultimii 10 ani, a inițiat seria de biografii ale specialiștilor polonezi în filologie română și a unui studiu despre Witold Truszkowski. De asemenea, datorită inițiativei ei s-a organizat Clubul de Presă Internațională din Cracovia, serata unde studenții de la limba română și traducătorii prezentau poezia română contemporană. Totodată, Natalia Cantemir a pregătit o emisiune specială la Radio Varșovia, consacrată poeziei române¹³⁵.

În primul semestru al anului universitar 1986/1987, Natalia Cantemir a organizat biblioteca românească și a căutat posibilitatea de a crea un sector de schimb de carte cu BCU București, dar au fost doar rezultate parțiale¹³⁶. A atras

¹²⁸ Ibidem.

¹²⁹ Ibidem, f. 232-233.

¹³⁰ Ibidem, f. 233.

¹³¹ Ibidem, f. 234.

¹³² Ibidem.

¹³³ AUAIC, subfond Rectorat, dosar 22/1986, f. 153.

¹³⁴ AUAIC, subfond Rectorat, dosar 39/1983, f. 15.

¹³⁵ Ibidem, f. 19.

¹³⁶ Ibidem f. 16

studenții din anul trei de studiu în activitatea de cercetare prin alcătuirea unei cartoteci a traducerilor din literatura română existentă în limba polonă (în diverse perioade literare)¹³⁷. De asemenea, a organizat cu studenții un cerc științific dedicat stilisticilor traducerilor, iar cu colegii săi din cadrul secției a încercat să organizeze o lucrare colectivă, bilingvă, care să pună în valoare contribuțiile interbelice în dezvoltarea studiului limbii și literaturii române la Cracovia¹³⁸.

Natalia Cantemir a fost îndrumată și ajutată în continuare de Ambasada României din Varșovia pentru diferite activități politice și culturale. Astfel, s-au organizat diferite activități de acest gen la Institutul de Romanistică – fotomontaje, organizarea unui afiș al secției române; au mai fost reprezentanțe ale Ambasadei cu prilejul Teatrului din Brașov la Teatrul Popular din Nowa Huta (septembrie 1986). În același an, a organizat la Clubul Internațional al Presei și Cărții din Cracovia o seară românească pe tema „Mircea cel Mare în politica Europei Centrale”. Natalia Cantemir a colaborat cu traducători polonezi de literatură română și cu istorici de la Institutul de Istorie al Universității Jagiellone, care manifestau interes pentru România, fapt ce a dus la publicarea unor studii comune și la organizarea Simpozionului româno-polon din 6-8 septembrie 1986¹³⁹. Ținând cont de calitățile sale organizatorice, didactice și științifice, direcția Institutului de Filologie Română a Universității Jagiellone s-a adresat autorităților universitare și ministeriale pentru a prelungi contractul Nataliei Cantemir pentru anul următor¹⁴⁰. Pentru a justifica această cerere pentru anul universitar 1987/1988 s-au obținut, în urma intervenției la Ministerul Polonez de resort, zece locuri pentru secția de limbă și literatură română¹⁴¹. Ulterior, locurile au fost ocupate, astfel că prezența unui lector era în continuare necesară¹⁴².

Revenind la informările trimise către Ministrul Educației și Învățământului din RSR, Natalia Cantemir a oferit detalii privind problemele cu care s-a confruntat în cadrul procesului instructiv-educativ. Astfel, menționa despre dificultățile privind „acoperirea” orelor Lectoratului pe anul 1986/1987 la Cracovia, care a rămas vacant după decesul lui Dumitru Trocin, iar lectorii polonezi suplinitori încă nu își susținuseră doctoratul. Însă, în primul rând erau chestiuni de logistică și anume cele legate de viză, care se deschidea doar pe o perioadă de trei luni, în timp ce ceilalți lectori străini primeau viza pentru întregul an universitar. Alte detalii menționate în informările Nataliei Cantemir și care ar merita enunțate era faptul că în cadrul Lectoratului locurile erau repartizate de Ministerul Învățământului Superior din Polonia, ceea ce putea fi interpretat ca o limitare a accesului studenților la acest lectorat. De asemenea, a menționat un episod ce ținea mai mult de viața politică, și anume faptul că conducerea

¹³⁷ Ibidem.

¹³⁸ Ibidem, f. 18.

¹³⁹ Ibidem, f. 16-17.

¹⁴⁰ Ibidem, f. 20. Adresă semnată pe 16 iulie 1987.

¹⁴¹ Ibidem, f. 17.

¹⁴² Ibidem, f. 18.

Universității din Iași a lipsit de la festivitățile organizate la Lublin cu ocazia celor 35 de ani de la înființarea Universității „Maria Curie-Skłodowska”, ceea ce a provocat o fisură în relația Iași-Lublin, „dar răbdarea și reputația studenților din cadrul lectoratului ar fi atenuat atmosfera”¹⁴³.

Excluzând rolul educativ, activitatea acestui Lectorat și a lectorului a avut o dublă calitate: didactică și de propagandă. Cea de-a doua acțiune era fundamentată de faptul că Natalia Cantemir a primit în permanență ajutor al Ambasadei României din Varșovia, prin ambasadorul Ion Cozma și primul secretar sau consilierul ambasadei, Nicolae Mareș. Din partea celui de-al doilea a primit constant sugestii și sfaturi privind activitățile organizate¹⁴⁴. Interesul politic al acestor Lectorate a fost semnificativ, Ambasada României a purtat discuții cu Ministerul Învățământului Superior de la Varșovia și, respectiv, Senatul Universității, hotărându-se ca în continuare secția de filologie română de la Universitatea din Cracovia să școlarizeze o dată la trei ani, urmând ca în anul universitar 1984/1985 să funcționeze anul I și anul IV de studiu; încă o dată s-a punctat necesitatea prezenței unui lector român, căci cadrele poloneze nu puteau să țină cursurile teoretice. În repetate rânduri, din partea Facultății de Filologie din Cracovia s-a exprimat dorința de a se acorda posibilitatea unui asistent de a-și pregăti doctoratul în România¹⁴⁵.

Comparativ cu anii '70, când erau funcționale Lectoratele de limba română la Lublin și la Cracovia, în anii '80 funcționează doar cel de la Cracovia, care se confrunta cu mari dificultăți. Detașarea lectorilor devine una problematică, chiar dacă partea polonă își asuma cheltuielile de cazare și pe cele salariale. De asemenea, identificăm probleme și în informările Nataliei Cantemir. Rapoartele acesteia devin mai complexe și prezintă chestiuni atât de ordin administrativ, cât și ale procesului de învățământ.

Pentru anul universitar 1987/1988, Comitetul Județean al PCR Iași, prin Biroul Executiv al Senatului, recomanda deplasarea în R.P. Polonă a Nataliei Cantemir în calitate de lector: „Ne asumăm răspunderea privind calitățile moral-politice și profesionale ale tovarășei Cantemir Natalia, propusă să se deplaseze în străinătate”¹⁴⁶. Ulterior, deplasarea a fost aprobată de Ministerul Educației și Învățământului, departamentul Pașapoarte¹⁴⁷. În același timp, rezolvarea chestiunilor birocratice nu a implicat și soluționarea celor logistice. Natalia Cantemir nu a avut o locuință, a locuit timp de trei zile la vice-directoarea Institutului de Romanistică, dr. hab. Regina Franczak, datorită prieteniei ce le lega și a faptului că încerca să apere fața institutului. Tot ea a încercat să rezolve problema administrativă prin numeroase apeluri la Rectorat. Aceste chestiuni au intervenit în contextul înființării unor secții noi, cele de „ungaristică” și

¹⁴³ Natalia Cantemir, *Informări cerute de Ministerul Învățământului...*

¹⁴⁴ Ibidem.

¹⁴⁵ AUAIC, subfond Rectorat, dosar 39/1983, f. 296.

¹⁴⁶ AUAIC, subfond Rectorat, dosar 22/1986, f. 245.

¹⁴⁷ Ibidem, f. 167.

„japonistică”. Totodată, la Cracovia erau alți 35 de lectori străini, iar secția de română, ce funcționa cu anul I (pentru care se obținuseră examen de admitere) și anul IV de studiu, era sacrificată mai lesne¹⁴⁸.

Pentru a ieși temporar din impas, Natalia Cantemir a primit timp de o săptămână cazare la un hotel și a anunțat Ambasada română de la Varșovia de greutățile întâmpinate. Ulterior, a fost asigurată de conducerea universității că va rezolva problemele și va opta pentru secția de română; într-un final, a primit o locuință, dar cu dificultăți și a durat mult din cauza reparațiilor și amenajărilor¹⁴⁹.

Alte chestiuni raportate de Natalia Cantemir fac referire la organizarea unui simpozion româno-polon în septembrie 1987. Organizarea evenimentului a întâmpinat mai multe piedici și un reproș ar fi fost faptul că nu fuseseră invitați specialiști de la Cluj și București. În același timp, au apărut dificultăți legate de nominalizarea unui lector român, neînțelegeri birocratice care trebuiau rezolvate de partea polonă și faptul că locuința repartizată lectorului român fusese cedată celui bulgar etc.¹⁵⁰ În privința simpozionului, Natalia Cantemir a raportat că Rectoratul Universității a refuzat organizarea unui simpozion internațional axat pe problematică românească, dar anterior inițiativa fusese acceptată și i se ceruse un deviz estimativ. Refuzul Universității ar fi fost justificat de economia de fonduri, dar care nu s-a reflectat asupra altor manifestări legate de istoria și cultura altor țări de la Universitatea Jagiellonă¹⁵¹. Natalia Cantemir raportează o oarecare abținere și reticență din partea polonă: unii aveau rezerve în privința colaborării, cum ar fi scriitorul Zb. Szuperski, care anterior colaborase cu lectorul român¹⁵².

În afara chestiunilor organizatorice și culturale au existat probleme în cadrul procesului de învățământ. În perioada septembrie-octombrie 1987, acesta părea unul dezorganizat din cauza lipsei cadrelor didactice, conferențiarul Widlak, titularul disciplinei, plecase în Franța și nu fusese înlocuit. Cursurile practice au fost inițial distribuite unei tinere absolvente, dar aceasta „se descurajase brusc sub pretextul unei insuficiente practici pedagogice”. De asemenea, cursul de Istoria României, predat ani de zile de A. Pankowicz, specialist în domeniu de la Institutul de Istorie al Universității, nu s-a mai ținut din cauza concediului medical, iar institutul nu a găsit un înlocuitor. Totodată, asistentul K. Jurczak plecase la Cluj pentru un semestru, motiv pentru care Natalia Cantemir a încercat să acopere singură unele cursuri¹⁵³.

Pentru organizarea și desfășurarea activităților culturale, Natalia Cantemir a primit ajutor din partea Partidul Muncitoresc Unit Polonez prin aceeași Regina Franczak, care era membru de partid, iar soțul ei era președintele secției de

¹⁴⁸ AUAIC, subfond Rectorat, dosar 39/1983, f. 6. Raport privind activitatea Secției de limba română de la Universitatea Jagiellonă din Cracovia – 1987, semnat pe 6 ianuarie 1988.

¹⁴⁹ Ibidem, f. 7.

¹⁵⁰ Ibidem.

¹⁵¹ Ibidem, f. 8.

¹⁵² Ibidem.

¹⁵³ Ibidem, f. 7-8.

cultură al Comitetului orășenesc cracovian. În această calitate, i-a asigurat organizarea unei seri românești la Clubul Internațional al Presei și Cărții din Centrul Muncitoresc, desfășurată la 15 decembrie 1986. În cadrul evenimentului s-au ținut comunicări, recitări, muzică, un film trimis de ambasadă și discuții¹⁵⁴. Tot familia Franczak i-a oferit prilejul unei „Joi literare a Nataliei Cantemir” – așa a fost anunțată în ziarele din Cracovia „Dzienni Polski” și „Echo Krakowa” din 16 decembrie 1987. Aceasta s-a ținut la sediul Uniunii Scriitorilor din Cracovia, unde a vorbit despre literatura română, traducerea în limba polonă și a prezentat înregistrarea unor actori cracovieni care recitau poezii românești¹⁵⁵.

Întoarcerea la Iași a Nataliei Cantemir în vacanța de sărbători s-a desfășurat într-un context confuz, lectorul ieșean identificând o „situație deteriorată” și considera că întoarcerea ei la Cracovia ar fi neavenită și avea să compromită activitatea ei. Totodată, Natalia Cantemir a justificat că lectorul polonez de la Iași, Grazyna Klewer, ar fi acționat într-o campanie ce îi atingea onoarea ei și a soțului ei, conferențiarul Lorin Cantemir de la Institutul Politehnic Iași. Aceste probleme le considera grave și care i-ar afecta sănătatea. În acest context, Natalia Cantemir ar fi vrut să se reîntoarcă la Iași începând cu semestrul al II-lea. Cererea enunțată anterior nu a reprezentat o surpriză, mai ales că încă din toamna anului 1987 lectorul ieșean refuzase să plece la Cracovia¹⁵⁶.

Dificultățile cu care s-a confruntat Natalia Cantemir în a doua jumătate a anilor '80 reflectă poziția regimului de la București și relațiile acestuia cu „lagărul socialist”. Multe dintre acordurile semnate erau în stare de repaus sau fuseseră înghețate, iar problemele apărute la Cracovia nu erau de ordin personal, ci reflecta relațiile politice și starea economică a celor două state. Justificarea refuzului organizării unor evenimente prin lipsa de fonduri nu pare absurdă în contextul crizei economice prin care au trecut RSR și R.P. Polonă în anii '80.

În ciuda acestor aspecte negative, trebuie să menționăm activitatea Nataliei Cantemir, care a fost un cadru didactic remarcabil. Aceasta fusese delegată la Institutul de Filologie Romanică a Universității Jagiellone pe baza Acordului de colaborare științifică și culturală. Lectorul ieșean fusese nominalizat în cadrul Lectoratelor de limba română inițial la sfârșitul anilor '70-începutul anilor 80 și ulterior din iulie 1986 până în 1988. Natalia Cantemir a susținut cursuri de bază și speciale pentru studenții secției de română: de cunoaștere practică a limbii române, istoria literaturii române, seminare speciale de literatură română pentru lucrări de licență și a dat dovadă de profesionalism în contextul modestei pregătiri a specialiștilor din Polonia în acest domeniu¹⁵⁷. Natalia Cantemir a reluat activitatea la Cracovia pe 9 noiembrie 1987 în urma insistențelor Ministerului, chiar dacă ar fi vrut să rămână la Iași și deja preluase norma didactică și științifică. La 12 iunie

¹⁵⁴ Ibidem, f. 8-9.

¹⁵⁵ Ibidem, f. 9.

¹⁵⁶ Ibidem.

¹⁵⁷ AUAIC, subfond Rectorat, dosar 22/1986, f. 128. Raport asupra activității Secției de limba română de la Universitatea Jagiellonă din Cracovia în anul universitar 1987/1988, semnat în septembrie 1988.

1988, a dat colocvii și examene cu studenții și în acord cu Rectoratul Universității Jagiellone, care și-a îndeplinit obligațiile contractuale, a revenit la Iași și s-a reîncadrat la catedră¹⁵⁸.

Anul universitar 1987/1988 a fost ultimul an de activitate al Nataliei Cantemir în Polonia, unde a avut o activitate dinamică la Universitățile din Cracovia și Lublin în anii academici 1978/1979, 1979/1980, 1980/1981 și apoi în 1986/1987 și 1987/1988¹⁵⁹. Ca succesori ai Nataliei Cantemir pentru anul 1988/1989 la Cracovia fuseseră nominalizați Timofte Macovei¹⁶⁰ și Mihai Panțiru¹⁶¹. Titularul pe post s-a anunțat prin decizia numărul 1296/17.02.1988 înaintată Ministerului Învățământului, Direcția personal, învățământ, organizare și control, care informa că Secretariatul Comitetului județean Iași al PCR a avizat favorabil funcționarea în calitate de lector de limba și literatura română începând cu anul 1988/1989 în R.P. Polonă a lectorului Timofte Macovei¹⁶². Acesta a fost recomandat încă de pe 20 august 1984 de către Biroul Executiv al Senatului ca să funcționeze ca lector la una dintre Universitățile din Polonia¹⁶³, candidatura aprobată și de Secretariatul comitetului județean Iași al PCR¹⁶⁴, dar se pare că la acel moment nu fusese aplicată.

Cu această adresă se încheie corespondența din cadrul Arhivei Generale a Universității din Iași și, ținând cont de contextul politic, această legătură nu a mai continuat. Totuși, colaborarea Iași-Lublin-Cracovia poate fi caracterizată ca una viabilă și foarte fructuoasă, iar schimbul reciproc de lectori poate fi apreciat drept pozitiv și unul dintre cele mai longevive. În evoluția acesteia observăm în anii '70 o activitate dinamică, cu sprijin politic și schimb de profesori și studenți, în timp ce în anii '80 a fost pasivă, din cauza contextului politic extern ce a influențat lipsa fondurilor alocate pentru asemenea activități. Specializările, școlile de vară ale studenților și deplasările reciproce ale specialiștilor au fost de multe ori anulate, justificate prin problemele financiare, dar contextul politic a fost mult mai complex decât o asemenea motivație a conducerii Universității din Iași.

Concluzii

Caracterul politic al Lectoratelor reiese din procedura birocratică a nominalizării cadrelor. În același timp, specialiștii trimiși în Polonia nu trebuiau să îndeplinească doar criteriile politice, cu aprobări și recomandări ale Biroului Județean al PCR, în caracterizare fiind menționată cariera de partid – bun „tovarăș”, „calitate de colectiv” și bun mediator¹⁶⁵, dar trebuiau să îndeplinească

¹⁵⁸ Ibidem, f. 122.

¹⁵⁹ AUAIC, subfond Rectorat, dosar 69/1980, f. 445.

¹⁶⁰ AUAIC, subfond Rectorat, dosar 22/1986, f. 138.

¹⁶¹ Ibidem, f. 119.

¹⁶² Ibidem, f. 132.

¹⁶³ AUAIC, subfond Rectorat, dosar 69/1980, f.67.

¹⁶⁴ Ibidem, f. 66.

¹⁶⁵ Ibidem, f. 68.

condițiile profesionale de limbă. Astfel, pentru a preda în Polonia, trebuiau cunoscute limbile polonă, rusă sau franceză¹⁶⁶. Caracterul politic al acestora era unul comun perioadei comuniste, de fapt Lectoratele de limba, literatura, istoria și civilizația poporului român funcționau în conformitate cu prevederile Acordurilor culturale și ale programelor interguvernamentale de schimburi culturale și științifice încheiate între România și celelalte state¹⁶⁷. R.P. Polonă nu era un caz singular, de exemplu, doar pentru anii 1977-1980 posturi de lector mai erau și în: R.P. Bulgaria, R.S. Cehoslovacia, R.P. Chineză, R.F. Cuba, R.D. Germană, Austria, Belgia, Costa Rica, Danemarca, Brazilia, Elveția, Finlanda, Franța, R.F. Germania, India, Italia, Japonia, Mexic, Olanda, SUA, Siria, Senegal, Tunisia, Venezuela¹⁶⁸; în Pakistan era un curs practic de limba română¹⁶⁹, iar în Israel un Lectorat de civilizația poporului român¹⁷⁰.

Schimburile academice ale Universității ieșene cu Universitățile din R.P. Polonă au fost importante din perspectiva longevității, dar și al rezultatelor, prin publicațiile și proiectele comune, manifestările științifice la care au participat ambele părți. În același timp, implicarea studenților prin intermediul școlilor de vară, al cercurilor științifice și a practicii în producție sugerează o colaborare și interes de ambele părți. Această colaborare a contribuit la specializarea cadrelor didactice și la un schimb de idei, de proiecte și o deschidere spre cunoaștere interdisciplinară. În același timp, în cazul R.P. Polone, direcția Lublin pare a fi una prioritară, acordul de colaborare semnat cu Universitatea „Maria Curie-Skłodowska” fiind cel care a încurajat proiecte și direcții de cercetare și, totodată, a reprezentat baza juridică pentru inițierea unor colaborări în momente de blocaje și îngheț, cum se prezintă spre sfârșitul anilor '80. Deplasările cadrelor didactice ieșene, dar și ale celor de la Universitățile din Polonia, erau precedate de o corespondență stufoasă și de cele mai multe ori unele inițiative nu erau finalizate din diferite cauze, fie ele de natură administrativă sau financiară.

O altă concluzie privind schimburile academice româno-polone face referire la un domeniu special. Cazul lectoratelor este unul deosebit mai ales că urmarea promovarea limbii, culturii și civilizației românești, iar cadrele didactice erau nominalizate din cadrele facultății de Filologie. Însă, dacă facem o statistică a specializărilor, conferințelor și articolelor științifice, cele mai multe colaborări au fost în domeniul real: matematică, fizică, biologie și mai puțin socio-uman: istorie, filologie, geografie. Acestea au contribuit la schimbul de publicații științifice și susținerea unor comunicări științifice. Rolul Universității ieșene și al orașului Iași în cadrul acestor colaborări a fost cel de evidențiere ca centru cultural și educativ, ca pol de cercetare și destinație pentru studenții și turiștii poloni care doreau să descopere vechea capitală a Moldovei.

¹⁶⁶ Ibidem, f. 436.

¹⁶⁷ Ibidem, f. 242.

¹⁶⁸ AUAIC, subfond Rectorat, dosar 98/1977, f. 137-143.

¹⁶⁹ Ibidem, f. 96.

¹⁷⁰ Ibidem.

Fluxul cunoscut în anii '70 și apoi înghețarea unor acorduri și descreșterea deplasărilor în anii '80 reflectă de fapt istoria relațiilor externe ale României: deschidere la sfârșitul anilor '60, avânt în anii '70 și declin în anii '80. Căderea regimului comunist în România marchează o altă etapă cu schimbări radicale, cu deschidere spre Occident și integrarea în circuitul internațional. Totodată, nu trebuie minimizată importanța lectorilor ieșeni la Universitățile din Polonia. Aceștia au avut o activitate didactică, științifică și propagandistică marcantă. Lectorii ieșeni au fost implicați în activități culturale, au organizat evenimente de promovare a culturii române și de fiecare dată au primit reflectare în presa poloneză. Rolul politic și propagandistic reiese din obiectivele generale ale unei asemenea activități, dar și de coroborarea și consultațiile cu Ambasada României în R.P. Polonă.

ABREVIERI

<i>AARMSI</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice
<i>AARMSL</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Literare
<i>AARPAD</i>	= „Analele Academiei Române”, seria II, București, 1879-1916
<i>AA.SS.</i>	= <i>Acta Sanctorum</i> , ed. Bollandisti, III ^a ediție, Parigi 1863-1870
<i>AB</i>	= Arhivele Basarabiei
<i>ACNSAS</i>	= Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității
<i>AE</i>	= L'Année Epigraphique, Paris
<i>AIR</i>	= Arhiva Istorică a României
<i>AIAC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj
<i>AIIAI</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>AIIC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Cluj
<i>AIINC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Națională, Cluj
<i>AIIX</i>	= Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>ALIL</i>	= Anuarul de Lingvistică și Istorie Literară, Iași
<i>ALMA</i>	= <i>Archivum Latinitatis Medii Aevi</i> . Genève.
<i>AM</i>	= Arheologia Moldovei, Iași
<i>AMAE</i>	= Arhiva Ministerului Afacerilor Externe
<i>AmAnthr</i>	= American Anthropologist, New Series, Published by Wiley on behalf of the American Anthropological Association
<i>AMM</i>	= Acta Moldaviae Meridionalis, Vaslui
<i>AMMB</i>	= Arhiva Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași
<i>AMN</i>	= Acta Musei Napocensis
<i>AMR</i>	= Arhivele Militare Române
<i>AMS</i>	= Anuarul Muzeului din Suceava
<i>ANB</i>	= Arhivele Naționale, București
<i>ANC</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Cluj
<i>ANSMB</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Municipiului București
<i>ANG</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Galați
<i>ANI</i>	= Arhivele Naționale, Iași
<i>ANIC</i>	= Arhivele Naționale Istorice Centrale
<i>ANR-Cluj</i>	= Arhivele Naționale, Cluj-Napoca
<i>ANR-Sibiu</i>	= Arhivele Naționale, Sibiu
<i>ANRM</i>	= Arhivele Naționale ale Republicii Moldova, Chișinău
<i>ANRW</i>	= Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, Berlin-New York
<i>ANSMB</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Municipiului București
<i>ANV</i>	= Arhivele Naționale, Vaslui
<i>AO</i>	= Arhivele Olteniei
<i>AP</i>	= Analele Putnei
<i>APH</i>	= Acta Poloniae Historica, Varșovia
<i>AqLeg</i>	= <i>Aquila Legionis. Cuadernos de Estudios sobre el Ejército Romano</i> , Salamanca
<i>AR</i>	= Arhiva Românească
<i>ArchM</i>	= Archiva Moldaviae, Iași
<i>ArhGen</i>	= Arhiva Genealogică
<i>„Arhiva”</i>	= „Arhiva”. Organul Societății Științifice și Literare, Iași
<i>ArhMold</i>	= Arheologia Moldovei

ASRR	= Arhiva Societății Române de Radiodifuziune
AȘUI	= Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași
ATS	= Ancient Textile Series, Oxbow Books, Oxford și Oakville
AUAIC	= Arhiva Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
AUB	= Analele Universității „București”
BA	= <i>Biblioteca Ambrosiana</i> , Roma, Città Nuova Editrice
BAR	= Biblioteca Academiei Române
BArchB	= Bundesarchiv Berlin
BAR int. ser.	= British Archaeological Reports, International Series
BBRF	= Buletinul Bibliotecii Române din Freiburg
BCIR	= Buletinul Comisiei Istorice a României
BCMI	= Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice
BCU-Iași	= Biblioteca Centrală Universitară, Iași
BE	= Bulletin Epigraphique
BF	= Byzantinische Forschungen, Amsterdam
BJ	= Bonner Jahrbücher, Bonn
BMI	= Buletinul Monumentelor Istorice
BMIM	= București. Materiale de istorie și muzeografie
BNB	= Biblioteca Națională București
BNJ	= Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher
BOR	= Biserica Ortodoxă Română
BS	= Balkan Studies
BSNR	= Buletinul Societății Numismatice Române
ByzSlav	= Byzantinoslavica
CA	= Cercetări arheologice
CAI	= Caiete de Antropologie Istorică
CartNova	= <i>La ciudad de Carthago Nova 3: La documentación epigráfica</i> , Murcia
CB	= Cahiers balkaniques
CBI	= <i>Der römische Weihebezirk von Osterburken. Corpus des griechischen und lateinischer Beneficiärer – Inschriften des Römischen Reiches</i> , Stuttgart
CC	= Codrul Cosminului, Suceava (ambele serii)
CCAR	= Cronica cercetărilor arheologice din România, CIMEC, București
CCh	= <i>Corpus Christianorum</i> , Turnhout
CChSG	= <i>Corpus Christianorum. Series Graeca</i>
CCSL	= <i>Corpus Christianorum Series Latina</i> , Turnhout, Brepols
CDM	= <i>Catalogul documentelor moldovenești din Arhivele Centrale de Stat</i> , București, vol. I-V; supl. I.
CDȚR	= <i>Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului</i> , București, vol. II-VIII, 1974-2006
Chiron	= Chiron: Mitteilungen der Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts, 1971
CI	= Cercetări istorice (ambele serii)
CIL	= <i>Corpus Inscriptionum Latinarum</i> , Berlin
CL	= Cercetări literare
CLRE	= <i>Consuls of the Later Roman Empire</i> , eds. R. S. Bagnall, A. Cameron, S. R. Schwartz, K. A. Worp, Atlanta, 1987
CN	= Cercetări Numismatice
CNA	= Cronica Numismatică și Arheologică, București
CSCO	= <i>Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium</i> , Louvain
CSEA	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiae Aquileiensis</i> , Roma, Città Nuova Editrice
CSEL	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum</i> , Wien, De Gruyter
CSPAMI	= Centrul de Studii și Păstrare a Arhivelor Militare Centrale, Pitești
CT	= Columna lui Traian, București

<i>CTh</i>	= <i>Codex Theodosianus</i> . Theodosiani, Libri XVI cum constitutionibus Sirmondianis, I, edidit adsumpto apparatu P. Kruegeri, Th. Mommsen, Hildesheim, 1970-1971
<i>Cv.L</i>	= Convorbiri literare (ambele serii)
„ <i>Dacia</i> ”, <i>N.S.</i>	= Dacia. Nouvelle Série, Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București
<i>DGAS</i>	= Direcția Generală a Arhivelor Statului
<i>DI</i>	= Diplomatarium Italicum
<i>DIR</i>	= <i>Documente privind istoria României</i>
<i>DIRRI</i>	= <i>Documente privind Istoria României. Războiul pentru Independență</i>
<i>DOP</i>	= Dumbarton Oaks Papers
<i>DTN</i>	= <i>Din trecutul nostru</i> , Chișinău
<i>DRH</i>	= <i>Documenta Romaniae Historica</i>
<i>EB</i>	= Études Balkaniques
<i>EBPB</i>	= Études byzantines et post-byzantines
<i>EDCS</i>	= <i>Epigraphik-Datenbank Clauss-Slaby</i> (http://www.manfredclauss.de/)
<i>EDR</i>	= <i>Epigraphic Database Roma</i> (http://www.edr-edr.it/default/index.php)
<i>EpigrAnat</i>	= Epigraphica Anatolica, Münster
<i>ERAsturias</i>	= F. Diego Santos, <i>Epigrafia Romana de Asturias</i> , Oviedo, 1959.
<i>EuGeSta</i>	= <i>Journal of Gender Studies in Antiquity</i>
<i>Gerión</i>	= Gerión. Revista de Historia Antigua, Madrid
<i>GB</i>	= Glasul Bisericii
<i>GCS</i>	= <i>Die Griechischen Christlichen Schriftsteller</i> , Leipzig, Hinrichs, 1897-1969
<i>GLK</i>	= <i>Grammatici Latini Keil</i>
<i>HEp</i>	= <i>Hispania Epigraphica</i> , Madrid
„ <i>Hierasus</i> ”	= <i>Hierasus</i> . Anuarul Muzeului Județean Botoșani, Botoșani
<i>HM</i>	= Heraldica Moldaviae, Chișinău
<i>HU</i>	= Historia Urbana, Sibiu
<i>HUI</i>	= Historia Universitatis Iassiensis, Iași
<i>IDR</i>	= <i>Inscripțiile din Dacia romană</i> , Bucurști-Paris
<i>IDRE</i>	= <i>Inscriptions de la Dacie romaine. Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie</i> , I-II, Bucarest, 1996, 2000
<i>IGLN</i>	= <i>Inscriptions grecques et latines de Novae</i> , Bordeaux
<i>IGLR</i>	= <i>Inscripțiile grecești și latine din secolele IV-XIII descoperite în România</i> , București, 1976
<i>IILPecs</i>	= <i>Instrumenta Inscripta Latina. Das römische Leben im Spiegel der Kleininschriften</i> , Pecs, 1991
<i>ILAlg</i>	= <i>Inscriptions latines d'Algérie</i> , Paris
<i>ILB</i>	= <i>Inscriptiones Latinae in Bulgaria repertae. Inscriptiones inter Oescum et Iatrum repertae</i> , Sofia, 1989
<i>ILD</i>	= <i>Inscripții latine din Dacia</i> , București
<i>ILN</i>	= <i>Inscriptiones latines de Novae</i> , Poznan
<i>ILLPRON</i>	= <i>Inscriptionum Lapidarium Latinarum Provinciae Norici usque ad annum MCMLXXXIV repertarum indices</i> , Berlin, 1986
<i>ILS</i>	= <i>Inscriptiones Latinae Selectae</i> , 1892
<i>IMS</i>	= <i>Inscriptiones Moesiae Superioris</i> , Belgrad
<i>IN</i>	= „Ioan Neculce”. Buletinul Muzeului Municipal Iași
<i>ISM</i>	= <i>Inscripțiile din Scythia Minor grecești și latine</i> , București, vol. I-III, 1983-1999
<i>JGO</i>	= <i>Jahrbücher für Geschichte Osteuropas</i>
<i>JL</i>	= Junimea literară
<i>JRS</i>	= The Journal of Roman studies, London
<i>LR</i>	= Limba română
<i>Lupa</i>	= <i>Ubi Erat Lupa</i> (http://lupa.at/)
<i>MA</i>	= Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț

<i>MCA</i>	= Materiale și cercetări arheologice
<i>MEF</i>	= <i>Moldova în epoca feudalismului</i> , vol. I-XII, 1961-2012, Chișinău
<i>MEFRA</i>	= <i>Mélanges de l'École française de Rome: Antiquité</i> , Roma
<i>MGH</i>	= <i>Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum auspiciis societatis aperiendis fontibus rerum Germanicarum medii aevi</i> , Berlin 1877-
<i>MI</i>	= Magazin istoric, București
<i>MIM</i>	= Materiale de istorie și muzeografie
<i>MM</i>	= Mitropolia Moldovei
<i>MMS</i>	= Mitropolia Moldovei și Sucevei
<i>MN</i>	= Muzeul Național, București
<i>MO</i>	= Mitropolia Olteniei
<i>MOF</i>	= Monitorul Oficial al României
<i>Navarro</i>	= M. Navarro Caballero, <i>Perfectissima femina. Femmes de l'élite dans l'Hispanie romaine</i> , Bordeaux, 2017.
<i>NBA</i>	= <i>Nuova Biblioteca Agostiniana</i> , Roma, Institutum Patristicum Augustinianum
<i>NDPAC</i>	= <i>Nuovo Dizionario Patristico e di Antichità Cristiane</i> , I, A-E, 2e edizione, Marietti, 2006; III, P-Z, 2e edizione, Marietti, 2008
<i>NEH</i>	= <i>Nouvelles études d'histoire</i>
<i>OI</i>	= Opțiuni istoriografice, Iași
<i>OPEL</i>	= <i>Onomasticon provinciarum Europae latinarum</i> , vol. I-IV, Budapesta-Viena, 1994-2002
<i>PG</i>	= <i>Patrologiae cursus completus, Series Graeca</i> , ed. J.-P. Migne, Paris, 1886-1912
<i>PIR</i>	= <i>Prosopographia Imperii Romani. Saec. I.II.III</i> , editio altera, Berlin.
<i>PLRE</i>	= <i>Prosopography of the Later Roman Empire</i> , 3 vol., eds. A. H. M. Jones, J. R. Martindale, and J. Morris, Cambridge, 1971-1992
<i>RA</i>	= Revista arhivelor
<i>RBAR</i>	= Revista Bibliotecii Academiei Române, București
<i>RC</i>	= Revista catolică
<i>RdI</i>	= Revista de istorie
<i>REByz</i>	= <i>Revue des Études Byzantines</i>
<i>RER</i>	= <i>Revue des études roumaines</i>
<i>RESEE</i>	= <i>Revue des études Sud-Est européennes</i>
<i>RGI</i>	= Revista Generală a Învățământului
<i>RHP</i>	= <i>Die römischen Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit. I: Die Inschriften</i> , Viena
<i>RHSEE</i>	= <i>Revue historique de Sud-Est européen</i>
<i>RI</i>	= Revista istorică (ambele serii)
<i>RIAF</i>	= Revista pentru istorie, arheologie și filologie
<i>RIB</i>	= <i>Roman Inscriptions of Britain</i> , Londra
<i>RIM</i>	= Revista de Istorie a Moldovei, Chișinău
<i>RIR</i>	= Revista istorică română, București
<i>RIS</i>	= Revista de istorie socială, Iași
<i>RITL</i>	= Revista de istorie și teorie literară
<i>RIU</i>	= <i>Die römischen Inschriften Ungarns</i> , Budapesta
<i>RJMH</i>	= The Romanian Journal of Modern History, Iași
<i>RM</i>	= Revista muzeelor
<i>RMD</i>	= <i>Roman Military Diplomas</i> , Londra
<i>RMM</i>	= <i>Römische Militärdiplome und Entlassungsurkunden in der Sammlung des Römisch-Germanischen Zentralmuseums</i> , Mainz
<i>RMM-MIA</i>	= Revista muzeelor și monumentelor, seria Monumente istorice și de artă
<i>RMR</i>	= Revista Medicală Română
<i>RRH</i>	= <i>Revue roumaine d'histoire</i>

<i>RRHA</i>	= Revue roumaine de l'histoire de l'art
<i>RRHA-BA</i>	= Revue Roumaine d'Histoire de l'Art. Série Beaux Arts
<i>RSIAB</i>	= Revista Societății istorice și arheologice bisericești, Chișinău
<i>Rsl</i>	= Romanoslavica
<i>SAHIR</i>	= Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae, București
<i>SAI</i>	= Studii și Articole de Istorie
<i>SANIC</i>	= Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale
<i>SCB</i>	= Studii și cercetări de bibliologie
<i>SCh</i>	= <i>Sources Chrétiennes</i> , Paris
<i>SCIA</i>	= Studii și cercetări de istoria artei
<i>SCIM</i>	= Studii și cercetări de istorie medie
<i>SCIV/SCIVA</i>	= Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie)
<i>SCN</i>	= Studii și Cercetări Numismatice, București
<i>SCȘI</i>	= Studii și cercetări științifice, Istorie
<i>SEER</i>	= The Slavonic and East European Review
<i>SHA</i>	= <i>Scriptores Historiae Augustae</i>
<i>SJAN</i>	= Serviciul Județean al Arhivelor Naționale
<i>SMIC</i>	= Studii și materiale de istorie contemporană, București
<i>SMIM</i>	= Studii și materiale de istorie medie, București
<i>SMIMod</i>	= Studii și materiale de istorie modernă, București
<i>SOF</i>	= Südost-Forschungen, München
<i>ST</i>	= Studii Teologice, București
<i>StAntArh</i>	= <i>Studia Antiqua et Archaeologica</i> , Iași
<i>T&MBYZ</i>	= <i>Travaux et Mémoires du Centre de recherches d'histoire et de civilisation byzantines</i>
<i>ThD</i>	= Thraco-Dacica, București
<i>TR</i>	= Transylvanian Review, Cluj-Napoca
<i>TV</i>	= Teologie și viața, Iași
<i>ZPE</i>	= Zeitschrift für Papyralogie und Epigraphik
<i>ZSL</i>	= Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde

•
ANALELE ȘTIINȚIFICE
ALE
UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA”
DIN IAȘI
(SERIE NOUĂ)

ISTORIE

TOM LXXI
2025

Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Nelu Zugravu (Iași), Neculai Bolohan (Iași), Alexandru-Florin Platon (Iași), Petronel Zahariuc (Iași), Ștefan S. Gorovei (Iași), Maria Magdalena Székely (Iași), Cristian Ploscaru (Iași), Claudiu Topor (Iași), Gabriel Leanca (Iași), Gheorghe Iacob (Iași), Ovidiu Buruiană (Iași), Victor Spinei, membru al Academiei Române (Iași), Ioan Aurel Pop, președintele Academiei Române (Cluj-Napoca), Ovidiu Cristea (București), Rudolf Dinu (București), Antal Lukács (București), Ion Eremia (Chișinău), Ion Varta (Chișinău), Dennis Deletant (Londra), Carol Iancu (Montpellier), Hans-Christian Maner (Mainz).

COMITETUL DE REDACȚIE:

Laurențiu Rădvan (redactor șef),
Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba, Ionuț Nistor, Adrian-Bogdan Ceobanu,
Adrian Vițalaru (secretar de redacție),
Mihai-Bogdan Atanasiu (secretar de redacție).

Responsabilitatea pentru opiniile exprimate în textele publicate revine în exclusivitate autorilor.

Manuscrisele, cărțile și revistele propuse pentru schimb,
ca și orice corespondență se vor trimite redacției:

Laurențiu Rădvan

Facultatea de Istorie
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
B-dul Carol I 11,
700506, Iași, România
Tel.: 40-(0)232-20.12.74
e-mail: radvan@uaic.ro

ISSN 1221-843X
eISSN 2821-4617
Printed in Romania

CUPRINS

Andi Mihalache, <i>Seninul întortocheat al cerului: cromatică, istorie și cultură (I)</i>	7
Daniel Mirea, <i>Datarea a patru documente din timpul lui Sigismund de Luxemburg și al lui Vlad Dracul</i>	47
Alexandru Simon, Petru Aron, Iancu de Hunedoara și Mehmed al II-lea în ajunul bătăliei de la Belgrad: informații dintr-un „raport venețian de sinteză” de la sfârșitul lunii aprilie 1456	73
Livia-Ioana Potop, <i>Instrumente notariale din Transilvania medievală: considerații privind păstrarea și transmiterea unor surse arhivistice mai puțin obișnuite</i>	91
Mihai Covaliu, <i>Între diplomație și primejdie. O misiune moldovenească la Veneția (1505-1506)</i>	101
Andrei Constantin Sălăvăstru, <i>Rebels for the faith: The Sorbonne's seditious propaganda during the French Wars of Religion</i>	113
Gheorghe Lazăr, <i>Despre logofeții de taină ai Cancelariei Țării Românești. Studiu de caz: Iane Dâmboviceanu</i>	129
Elena Bedreag, <i>Înrudiri, cheltuieli și alte „mărunțușuri” în câteva documente patrimoniale din veacul al XVIII-lea</i>	157
Iulian Moga, <i>Saint Xenia's Feigned Foolishness</i>	179
Alexandru Gorea, <i>Focul din 1784 și reconfigurarea centrului puterii domnești la Iași</i>	191

Laurențiu Rădvan, <i>Considerații cu privire la un plan rusesc al Focșanilor (1828)</i>	211
Simion-Alexandru Gavriș, <i>Centralism și autonomie locală în legislația administrativă a guvernării Lascăr Catargiu (1871-1876)</i>	225
Simion Câlția, <i>Reglementarea prețului pâinii în București (sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea)</i>	237
Tamara Botez, <i>„Monarhia de rol” și portul popular ca formă de legitimare în România (sfârșitul sec. XIX – începutul sec. XX)</i>	259
Ciprian-Lucrețius Suciu, Florin Marinescu, <i>Duhovnici români la Sfântul Munte Athos: superiorul Antipa Dinescu</i>	275
Claudiu-Lucian Topor, <i>România în vecinătatea războiului: chestiunea înarmărilor între 1914 și 1916</i>	287
Ana-Maria-Ioana Lupășteanu, <i>Război și propagandă în Bucovina austriacă. Misiunea lui Nathan Eidinger la București (1915)</i>	309

Bianca Șendrea, <i>Structura marii proprietăți și agricultura din Transilvania după reforma agrară din 1921</i>	319
Ionel Doctoru, <i>Sediul Legației române de la Paris (1922-1930). Între aspirații și realitate</i>	333
Bogdan-Alexandru Schipor, <i>Dragoș Cotlarciuc, an (almost) unknown expert on Baltic Region at the Romanian Ministry of Foreign Affairs, 1938-1939</i>	343
Árpád Hornyák, <i>Depiction of Hungarians in 20th century Serbian history textbooks</i>	353
Geanina-Ancuța Costăș, <i>Relații culturale româno-britanice: o analiză a programului de schimburi culturale (1963-1965)</i>	369
Iana Balan, <i>Imperative politice, schimburi culturale și strategii universitare. Lectori ieșeni de limba română la Universitățile din Polonia în anii 1967-1989</i>	381
Lucica Iorga, Lucian Leuștean, <i>Tribulații în cadrul lagărului socialist: întâlnirea de la Ialta (2 august 1971), cu România personaj principal în absența (un document și câteva considerații)</i>	409
Victor Rizescu, <i>Marxism și naționalism, continuitate și ruptură. Două teme de sociologie istorică în patru etape ale istoriei românești</i>	437

<i>Recenzii și note bibliografice</i>	449
Duane W. Roller, <i>Imperiul Mării Negre. Gloria și decăderea lumii lui Mitridate cel Mare</i>, trad. Sergiu-Adrian Adam, București, Editura Humanitas, 2025, 372 p. (Alex-Marian Cornea); Martyn Rady, <i>Habsburgii. Ambiția de a stăpâni lumea</i>, traducere din limba engleză de Lia Decei, prefată de Matei Cazacu, București, Editura Corint, 2023, 585 p. (Ana-Maria-Ioana Lupășteanu); Avram Iancu – un om între oameni. <i>Lucrările Conferinței Internaționale: Avram Iancu – 200 de ani de la naștere: omul, contemporanii, epoca</i>, Deva, 9-10 mai 2024, coord. Ioan Bolovan, Ioan Sebastian Bara, Cluj-Napoca, Editura Academiei Române, Centrul de Studii Transilvane, 2024, 713 p. (Constantin Ciobanu); Pierre-Antoine Dessaux: <i>Vermicelles et coquillettes. Histoire d'une industrie alimentaire française</i>, Tours, Presses Universitaires François-Rabelais, 2023, 308 p. (Simion Călția); Carmen-Sorina Rîjnoveanu (coord.), <i>The wars of independence, diplomacy and society. New perspectives and approaches on the Great Eastern Crisis 1875-1878. Războaiele de independență, diplomație și societate. Noi perspective și abordări privind Marea Criză Orientală 1875-1878</i>, București, Editura Militară, 2023, 284 p. (Maria Cerniș); <i>Relații politice și militare româno-otomane-turce 1878-1989: documente</i>, volumul I, 1878-1938 = <i>Romanian-Ottoman-Turkish Political and Military Relations 1878-1989: documents</i>, volume I, 1878-1938, coord. Carmen-Sorina Rîjnoveanu, responsabil de vol. Manuel Stănescu, București, Editura Militară, 2023, 559 p. (Andrei Grigoraș); Eduard Andrei, Laurențiu Vlad, <i>Două istorii ale participării României la Expoziția Universală de la New York (1939-1940)</i>, Târgoviște, Cetatea de scaun, 2024, 281 p. (Mădălin Anghel); Constantin Hlihor, <i>Cu mâinile altora: România și războaiele prin intermediari în Africa (1970-1985)</i>, București, Corint, 2025, 364 p. (Teodor-Petru Bărgăoanu).	
<i>Abrevieri</i>	473

Lucica IORGA*
Lucian LEUȘTEAN**

Tribulații în cadrul lagărului socialist: întâlnirea de la Ialta (2 august 1971), cu România personaj principal *in absentia* (un document și câteva considerații)

Abstract: It is not our aim to settle the historiographical dispute regarding the causes that led to the ideological radicalization of the Ceaușescu regime through the adoption of the July 1971 Theses, but rather to bring to light a little-known element in Romanian historiography: the transcript of the meeting of the leaders of the communist bloc, without Romanian participation, held in Crimea and chaired by the General Secretary of the Communist Party of the Soviet Union, Leonid Brezhnev, on August 2, 1971, just five weeks after Nicolae Ceaușescu's return from his Asian tour in China, North Korea, Vietnam and Mongolia. Additionally, we also offer some opinions on related topics (Ceaușescu's visit to China, the Brezhnev Doctrine, Ceaușescu's intentions, relations within the socialist bloc) from the British Foreign and Commonwealth Office. They can provide better context, as they come from a party not directly involved in those relations, but sufficiently well-informed to make substantial assertions.

Keywords: Nicolae Ceaușescu; Doctrina Brejnev; lagărul socialist; Ialta; Tratatul de la Varșovia.

După o deplasare spectaculoasă în Asia, între 31 mai și 25 iunie 1971, când a vizitat China comunistă, Coreea de Nord, Vietnamul și Mongolia, liderul comunist român, Nicolae Ceaușescu, revine în țară și declanșează, prin Tezele din iulie 1971, un proces de „radicalizare deschisă” a regimului său, cum l-a numit profesorul Traian Sandu, o urmare a etapei de „radicalizare mascată” din perioada martie 1970 – iulie 1971¹. Există o oarecare dezbatere istoriografică în privința cauzelor care au dus la acest proces. În timp ce unii autori pun accentul pe faptul că revenirea la o anumită ortodoxie ideologică s-ar fi datorat temerilor privitoare la o eventuală acțiune sovietică în sensul intervenționist, în spiritul Doctrinei Brejnev, a

* Cercetător independent, doctor în Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, România; lucia.zavalisca@gmail.com.

** Prof. univ. dr., Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, România; lucianleustean67@gmail.com.

¹ Traian Sandu, *Ceaușescu, dictatorul ambiguu*, traducere de Simona Modreanu, Chișinău, Editura Cartier istoric, 2025, p. 217-260.

suveranității limitate², alții consideră că amenințările sovietice și exemplul asiatic n-au avut decât o contribuție secundară la un proces pe care dictatorul român îl lansase de ceva timp și era în dinamica internă a regimului³. Există și un istoric care acordă o pondere egală între factorii externi și cei interni în privința schimbării politicii regimului Ceaușescu⁴.

Nu este scopul nostru să tranșăm această dispută istoriografică, ci doar ne propunem să aducem în discuție un element puțin cunoscut în istoriografia română⁵: stenograma întâlnirii liderilor din blocul comunist, fără participare românească, reunită în Crimeea și condusă de secretarul general al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, Leonid Brejnev, în 2 august 1971, la doar cinci săptămâni de la revenirea lui Nicolae Ceaușescu din turneul său asiatic⁶. În subsidiar, oferim și câteva opinii despre aceste teme conexe (vizita lui Ceaușescu în China, Doctrina Brejnev, intențiile lui Ceaușescu, relațiile din cadrul blocului socialist) provenite din cadrul Ministerului de Externe britanic, *Foreign and Commonwealth Office*. Ele pot oferi o mai bună contextualizare, câtă vreme provin de la o parte neimplicată direct în acele relații, dar suficient de bine informată ca să-și permită aserțiuni substanțiale.

Turneul asiatic al lui Ceaușescu a venit într-un moment când statul român își extindea relațiile comerciale și tocmai încheiase acorduri importante de comerț și credit cu Republica Populară Chineză. Un împrumut major de la chinezi fusese negociat în noiembrie 1970, iar trei protocoale fuseseră semnate în martie 1971, inclusiv privitoare la construcția și dotarea unor fabrici. În februarie 1971 fuseseră semnate la București trei acorduri prin care România se angaja să furnizeze Chinei produse petroliere, țevi, aluminiu și alte bunuri.

Din perspectivă sovietică, vizita în China a lui Ceaușescu nu putea fi bine primită, mai ales din perspectiva faptului că scotea în evidență hotărârea României de a urma un curs relativ independent al politicii externe. Nu puteau fi lansate însă

² Vasile Buga și Florin Constantiniu în Ana-Maria Cătănuș (dir.), *Sfârșitul perioadei liberale a regimului Ceaușescu: minirevoluția din 1971*, București, Academia Română, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2005, p. 13-24; Mioara Anton, *Introducere*, în vol. Ministerul Afacerilor Externe, Institutul Diplomatic Român, *Documente diplomatice române*, seria a III-a, *România și Tratatul de la Varșovia. Conferințele miniștrilor Afacerilor Externe și ale adjuncților lor (1966-1991)*, volum de Mioara Anton, București, Editura Alpha MDN, 2009, p. XXIII.

³ T. Sandu, *op. cit.*, p. 248; Adam Burakowski, *Dictatura lui Nicolae Ceaușescu, 1965-1989, Geniul Carpaților*, ed. a II-a, trad. de Vasile Moga, Iași, Editura Polirom, 2016, p. 184-189.

⁴ Cezar Stanciu, *Nicolae Ceaușescu și mișcarea comunistă internațională (1967-1976)*, ed. a II-a, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2020, p. 315-316.

⁵ Unele informații despre ce s-a discutat la Ialta, la 2 august 1971, apar în Larry L. Watts, *Ferește-mă, Doamne, de prieteni...*, *Războiul clandestin al Blocului sovietic cu România*, trad. de Camelia Diaconescu, București, Editura Rao, 2011, p. 541-544.

⁶ Documentul provine din Arhiva de Stat Rusă de Istorie Contemporană (Rossiiskii Gosudarstvennii Arhiv Noveișei Istorii – RGANI); alte două documente despre aceeași reuniune provin din arhivele poloneze și cele germane și pot fi consultate în arhiva digitală a Parallel History Project on Cooperative Security (PHP), <https://phpisn.ethz.ch/loryl.ethz.ch/collections/colltopicbb86.html?lng=en&id=16037> [14.10.2025]; textul polonez are 17 pagini, iar cel german, 44 de pagini, însă cel sovietic/rusesc este cel mai complet, însumând 124 de pagini.

acuzatii publice deschise, mai ales că și liderii sovietici susțineau atât relații comerciale cu Japonia, Canada și chiar cu Statele Unite, iar Leonid Brejnev anunțase la al XXIV-lea Congres al P.C.U.S. că Uniunea Sovietică era doritoare să-și normalizeze relațiile cu China în interesul frontului unit antiimperialist⁷.

Nicolae Ceaușescu părea să-și fi atins apogeul carierei. Partidul său celebrase, la început de mai 1971, 50 de ani de existență, iar „cel mai iubit fiu al său” fusese omagiat ca „Erou al Republicii Socialiste România” și primise ordinul „Victoria Socialismului”. Erau niște distincții care tocmai fusese stabilite de către Consiliul de Stat, condus de însuși Ceaușescu. Acesta din urmă nu era la prima sa vizită în China, ci mai fusese în martie 1964 ca membru în delegația de partid și de stat condusă pe atunci de Ion Gheorghe Maurer.

Deși membră a Pactului de la Varșovia, România și-a păstrat controlul absolut asupra forțelor armate. Românii „refuzaseră”⁸ să ia parte la invadarea Cehoslovaciei, acțiune pe care Ceaușescu o condamnase public în august 1968, în momentul său de glorie⁹. Liderul român și-a reafirmat poziția și la Congresul XXIV al P.C.U.S.: „Partidul nostru se pronunță împotriva interferenței în afacerile interne ale altor partide...”. Insistența românească în direcția „independenței” a transformat țara într-un membru necorespunzător al Consiliului de Ajutor Economic Reciproc (CAER), iar la a XXIV-a sesiune a Consiliului România a refuzat să se alăture propunerii privitoare la o bancă de investiții, contestând ideea ca la votul privind creditele să fie necesară o majoritate, și nu unanimitatea. Acordul referitor la Banca Internațională de Investiții s-a semnat la Moscova, la 10 iulie 1970, dar delegatul român a refuzat să-l semneze. Totuși România s-a alăturat băncii la începutul lui 1971.

Din aceeași perspectivă, la 8-9 iunie 1971, la o conferință pe teme economice de la Praga, menită să accentueze integrarea în tabăra socialistă, specialiștii sovietici, est-germani și cehi au pus o mare presiune asupra delegaților români pentru a-i convinge să accepte forme mai substanțiale de integrare. Însă românii s-au apărat cu iscusință și au refuzat să accepte orice definiție a integrării care ar fi presupus dezvoltarea țărilor din cadrul C.A.E.R. în concordanță cu un plan uniform și centralizat, care să nu fie validat de fiecare stat¹⁰.

Conducerea română se deschisese în anii de după 1968 și în relația cu Occidentul, cel mai important moment fiind vizita președintelui american Richard Nixon la București, din august 1969, o adevărată „lovitură de imagine” pentru Ceaușescu, o încercare a liderului de la București de a obține eventuale avantaje economice, dar mai ales de a identifica opțiunile cele mai prielnice pentru a

⁷ The National Archives, Foreign and Commonwealth Office – TNA, FCO 95/2122, f. 1.

⁸ E un fel de a spune, pentru că, în realitate, n-au fost invitați la acțiunea „frățească”.

⁹ Însă în martie 1971, ruptura militară completă din cadrul Pactului de la Varșovia nu mai era valabilă, dovadă manevrele militare comune din 20-26 martie, de la Neptun (TNA, FCO 28/1236, nepaginat).

¹⁰ TNA, FCO 28/1221, ff. 1-13.

intermedia o apropiere americană de China comunistă.¹¹ Iar în 1970, Ceaușescu a vizitat Franța, la invitația lui Georges Pompidou, președintele francez¹².

În perioada 1970-1971, în timp ce negocia cu chinezii, Ceaușescu s-a ferit să-i provoace și să-i irite pe sovietici și pe ceilalți membri ai CAER, jucând cartea neutralității în conflictul sino-sovietic. Chinezii nu erau însă la fel de precauți. Spre exemplu, la un banchet în onoarea delegației conduse de Gogu Rădulescu, ce a vizitat China în noiembrie 1970, Li Hsien-nien, adjunctul primului-ministru, s-a exprimat, cu aluzie neîndoielnică la Uniunea Sovietică, în sensul că: „sub conducerea Partidului Comunist Român, ei românii s-au opus serios intervenției externe, controlului și agresiunii, au apărut cu fermitate independența națională și suveranitatea de stat și au obținut victorii excepționale”. Chinezii au recompensat atitudinea „neutră” a României în privința conflictului lor cu sovieticii atunci când, după inundațiile devastatoare cauzate de Dunăre în 1970, au trimis cele mai multe ajutoare. Rușii au trimis printre cele mai puține.

Existau zvonuri că se pregătea o ședință a Pactului de la Varșovia în cadrul căreia urma să fie discutată „atitudinea României”¹³. La 3 august 1971, ambasada Marii Britanii la București a trimis o telegramă în care se preciza faptul că, întrebat fiind despre o reuniune a liderilor socialiști din Crimeea, ministrul adjunct de Externe, Nicolae Ecobescu, a refuzat să comenteze lipsa lui Nicolae Ceaușescu, aflat pe litoralul românesc, exprimând doar opinia că ceilalți conducători comuniști erau doar în vacanță pe litoralul sovietic al Mării Negre. Concluzia ambasadorului britanic era aceea că Ceaușescu nu a refuzat invitația, ci, pur și simplu, nu a fost invitat, ceea ce reprezenta o lovitură severă pentru România¹⁴.

Ce s-a întâmplat, de fapt, la Ialta, la 2 august 1971, aflăm din stenograma discuțiilor de acolo, aflată în Arhiva de Stat Rusă de Istorie Contemporană. A fost o reuniune a câtorva lideri comuniști, pe malul Mării Negre, sosiți acolo la invitația lui Leonid Ilici Brejnev, secretarul general al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, invitație lansată încă din decembrie 1970. Veniseră la odihnă Todor Jivkov din Bulgaria, János Kádár din Ungaria, Edward Gierek din Polonia, Gustáv Husák din Cehoslovacia, Iumjaaghiin Tsedenbal din Mongolia și Erich Honecker, proaspătul, din mai 1971, prim-secretar al Comitetului Central al Partidului Unității Socialiste din R.D.G.

A fost o întâlnire tipică de „demascare” a dușmanilor din interiorul lagărului socialist, în primul rând a chinezului Mao Zedong și a românului Nicolae Ceaușescu. Gazda reuniunii, Brejnev, a deschis discuția cu un expozeu al situației derivate din încercările liderului american Richard Nixon de a se apropia de cele

¹¹ Gabriel Stelian Manea, *O lovitură de imagine pentru Nicolae Ceaușescu. Vizita președintelui Richard Nixon la București, 2-3 august 1969*, în *SMIC*, s.n., vol. X (2011), p. 170-183.

¹² Paul Grecu, *Vizita președintelui României în Franța (15-17 iunie 1970)*, în vol. *România, supraviețuire și afirmare prin diplomație în anii Războiului Rece, Comunicări, articole, studii*, vol. 3, coord. Nicolae Ecobescu, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2014, p. 442-462.

¹³ TNA, FCO 28/1216, f. 35.

¹⁴ Ibidem, f. 36.

două principalele puteri comuniste, U.R.S.S. și China, pe care dorea să le viziteze înainte de alegerile prezidențiale americane care urmau să se desfășoare în noiembrie 1972. Opinia lui Brejnev era defavorabilă unei întâlniri cu președintele american, pe care o considera avantajoasă doar pentru Nixon, din perspectiva apropiatei campanii electorale. Însă recentul anunț al unei vizite americane la nivel înalt în China îi obliga pe sovietici să reconsidere întâlnirea sovieto-americană. În consecință, Brejnev i-a informat pe emulii săi din cadrul lagărului socialist că se va întâlni cu Nixon, dar numai după vizita acestuia în China, adică probabil prin aprilie-mai 1972, pentru a se putea poziționa față de „nerușinarea și lipsa de scrupule a lui Mao”¹⁵.

Merită remarcat faptul că liderul sovietic percepea pericolul chinez cel puțin la fel de important, dacă nu chiar mai important, decât cel american. Brejnev și-a anunțat comilitonii că el va merge în Vietnam, ca să trimită un semnal adecvat atât americanilor, cât și chinezilor. Le-a mai spus conducătorilor comuniști că regreta amabilitatea cu care i-a tratat pe chinezi, iar ei „ne-au împroșcat cu noroi”. „E corect să tăcem în continuare?”, se întreba retoric Brejnev. Propunea să nu li se răspundă chinezilor cu propagandă, ci cu lucrări și broșuri „științifice”, de analiză politică, filosofică, economică, care să demaște greșelile și ipocrizia chinezești.

Apoi alocuțiunea lui Brejnev s-a concentrat pe recenta vizită a unei delegații românești, condusă de Nicolae Ceaușescu, în China, Coreea de Nord, Vietnam și Mongolia, deplângându-se de la început faptul că românii nu au susținut cauza internaționalismului proletar. Suntem bine informați, spunea Brejnev, despre comportamentul lui Ceaușescu și al delegației române. Se pare că una din sursele conducerii sovietice era chiar ambasadorul R.S.R. la Beijing, Aurel Duma, care îl informa pe omologul său sovietic despre acțiunile lui Ceaușescu. „Insolența românilor a atins cote maxime”, spunea Brejnev, care sublinia că românii „nu au apărat acolo interesele comunității noastre”, acționând doar „în mod josnic”.

Liderul sovietic a precizat că la revenirea delegației române în Europa, printr-o escală la Moscova, el nu a dorit să-l întâmpine pe Ceaușescu, ci i-a trimis la aeroport pe locotenenții săi Alexei Kosâghin, Mihail Suslov și Konstantin Rusakov, care aveau sarcina să-i transmită rebelului român un adevăr „critic”¹⁶. Reproșul principal care i se aducea lui Ceaușescu era acela că nu îi contrazisese deloc pe chinezi, că nu a luptat pentru unitatea socialistă. Sovieticii mai erau nemulțumiți de faptul că Mao îl lăudase pe Ceaușescu „pentru că riposta la presiunea din exterior”. De cine erau amenințați românii, care aveau doar vecini socialiști, se întreba Brejnev. Tăcerea românească în fața alegațiilor chinezești reprezenta, în ochii Moscovei, un acord tacit. În plus, pe sovietici îi irita profund

¹⁵ Pentru toate citatele din descrierea reuniunii de la Ialta, vezi *infra*.

¹⁶ Versiunea românească a discuției din cadrul escalăi de pe aeroportul moscovit poate fi găsită în ANIC, CC al PCR/Cancelarie, dos. nr. 72/1971, ff. 10-58 (Proces verbal al discuției Comitetului Executiv al Comitetului Central al Partidului Comunist Român, 25 iunie 1971).

punerea pe cele două talere ale balanței a Statelor Unite și a Uniunii Sovietice, considerate astfel la fel de hegemonice.

La finalul intervenției lui Brejnev, acesta a propus fundamentul comunicatului comun de la finalul reuniunii, care trebuia să sublinieze faptul că avuseseră loc doar întâlniri bilaterale între gazde și oaspeți, ca și între oaspeți, iar împreună au fost doar atunci când li s-a făcut o prezentare de tehnică militară. După ce șeful a dat tonul muzicii, i-a lăsat pe subalterni să se desfășoare. Întâi a lătrat dulăul, iar apoi au chițcăit căteii.

Primul s-a pronunțat Todor Jivkov, care a deplâns alcătuirea Axei București-Belgrad-Tirana, susținută de chinezi, combinație care urma să realizeze un pact regional, balcanic, menit să izoleze Bulgaria. Această intenție era însă iluzorie, spunea liderul bulgar, pentru că așezarea geografică a Bulgariei, în mijlocul Peninsulei Balcanice, făcea imposibilă controlarea regiunii fără participare bulgară. Mai spunea Jivkov că Mao este imprevizibil și periculos, iar el și Ceaușescu, potrivit occidentalilor, ar fi schizofrenici: „nu știu dacă așa este, dar acțiunile lor indică faptul că ar fi schizofrenici”. În continuare, comenta liderul bulgar, „Ceaușescu joacă un rol negativ în tabăra comunistă”. Noroc că România era înconjurată de state care puteau să o influențeze. Jivkov propunea ca Ceaușescu să fie chemat și să i se spună „pe șleau” anumite lucruri: „Nu e vorba că îl vom amenința, pur și simplu să-i comunicăm că nu tolerăm aceste acțiuni”. El va înțelege că suntem uniți.

A urmat intervenția lui János Kádár, care se întreba retoric: „Ce e nou la chinezi?”. Era doar faptul că deschiseseră porțile diplomației, îl primiseră pe Ceaușescu, pe ministrul iugoslav de Externe și anunțaseră vizita lui Nixon. Concluzia lui Kádár era aceea că americanii și chinezii sunt în impas, dar pericolul era reprezentat de Ceaușescu, românii fiind „dezertori, trădători”, exact ca atunci când stabiliseră relații diplomatice cu Republica Federală Germania, în 1967, „dar acum e mai important și mai grav”. Mai spunea Kádár, fie că ne place sau nu, Ceaușescu există, iar politica lui este una naționalistă și e practic imposibil să fie calificată drept internaționalistă și marxistă. La final, propune și el o întâlnire de aducerea a lui Ceaușescu la calea dreaptă, reuniune care să se desfășoare poate la București, dar mai bine la Moscova, Sofia sau Varna. Aici a intervenit Brejnev care a spus că „îl vom prelucra pe Ceaușescu” la următorul Comitet Politic Consultativ al Organizației Tratatului de la Varșovia și a propus ca întâlnirea să se desfășoare la Praga: „Este locul care i se potrivește lui Ceaușescu cel mai bine”, în răsetele asistenței. Kádár a încheiat subliniind că axa Beijing-București-Belgrad-Tirana e împotriva U.R.S.S., a Tratatului de la Varșovia și a C.A.E.R.: „Trebuie să intervenim în această linie și să călcăm în picioare tot ce putem”.

Liderul comuniștilor polonezi, Edward Gierek, a intervenit și el pentru a propune contacte extinse cu Partidul Comunist Român, nu numai cu Ceaușescu, pentru a se pune presiune pe secretarul general dinspre partid. Ideea lui Gierek era aceea de a se identifica oameni din cadrul P.C.R. pe care mișcarea comunistă internațională să se bazeze „în orice eventualitate”.

Și proaspătul conducător al comuniștilor est-germani, Erich Honecker, s-a declarat în totalitate de acord cu cele susținute de Brejnev și a accentuat faptul că, alăturându-se Chinei, și unele țări „cu democrație populară” „duc o politică antimarxistă”.

A urmat liderul cehoslovac Gustáv Husák, care a precizat că „discutând cu Ceaușescu, am avut impresia că vorbesc cu un surd”. Husák s-a plâns că lumea își puneă întrebarea dacă cei din România mai erau comuniști, pentru că exista o stare de incertitudine: „De ce parte a baricadei sunt, cu noi sau împotriva noastră?” Va trebui să lămurim această neclaritate, concluziona conducătorul cehoslovac.

Și-a exprimat părerile și șeful comuniștilor din Mongolia, Iumjaaghiin Tsedenbal, care a reluat teoria Axei Beijing-București-Belgrad-Tirana, spunând că Ceaușescu „coace” o coaliție cu Albania, iar la baza politicii sale stăteau naționalismul și anti-sovietismul. Apoi a descris ceea ce se întâmplase la vizita delegației românești în Mongolia, când avuseseră loc tensiuni semnificative, atât în privința comunicatului comun, cât și în privința discursurilor pe care liderii din România și Mongolia urmau să le susțină în fața unei adunări de 200.000 de oameni. Spre exemplu, mongolii doreau să facă referiri la U.R.S.S., dar românii n-au fost de acord, propunând referiri la U.R.S.S. și China, cu care mongolii nu erau de acord. S-au limitat, în cele urmă, să se refere la comunism în general.

Când au făcut schimb de discursuri înainte de susținerea lor la imensul miting pregătit, Ceaușescu a cerut tăierea a trei fragmente din discursul lui Tsedenbal. Mongolul voia să critice politica naționalistă și șovină a Chinei, dar Ceaușescu a apărat China. Gazda dorea să critice China schismatică și subversivă, dar oaspetele român a luat apărarea Chinei. Când Tsedenbal a accentuat dorința chineză de a rupe Mongolia de U.R.S.S., Ceaușescu a spus: „Nu am observat așa ceva” și i-a îndemnat pe mongoli să viziteze China, nu să preia din părerile altora despre China. Iar când conducătorul mongol a vrut să se refere la tema „ajutorului frățesc pentru poporul Cehoslovaciei”, Ceaușescu a răbufnit: „Aceasta a fost o intervenție”. Concluzia mongolului a fost aceea că Ceaușescu a avut un comportament arogant și că nu s-au înțeles în privința discursurilor, ceea ce i-a obligat să comunice celor 200.000 de participanți la miting doar saluturi și urări de bine mutuale. În final, Tsedenbal s-a declarat de acord cu propunerile lui Brejnev, Jivkov și Gierek.

Încheierea i-a aparținut, evident, lui Leonid Brejnev, care a scos în evidență faptul că „chinezii au pus stăpânire pe ei (adică pe români) din punct de vedere ideologic”. Însă liderul sovietic nu propunea „să scoatem din ecuație România”¹⁷, ci ca Uniunea Sovietică și aliații ei fideli să utilizeze pârgii economice împotriva României și să se facă presiuni asupra lui Ceaușescu: „Noi deja cunoaștem că e în

¹⁷ O analiză sintetică a relațiilor dintre Brejnev și Ceaușescu sublinia faptul că ambii lideri au făcut eforturi evidente pentru a nu se ajunge la o ruptură, din motive diferite, chiar dacă aveau viziuni diferite asupra problemelor internaționale (vezi Vasile Buga, *Pe muchie de cuțit, Relațiile româno-sovietice, 1965-1989*, București, INST, 2013, p. 208-209; Simion Gheorghiu, *Relațiile româno-sovietice în perioada „stagnării”: controverse istoriografice*, în *SMIC*, s.n., XX (2021), p. 168-169.

natura lui Ceaușescu de fi mare erou până în momentul în care lucrurile iau o întorsătură mai gravă și e nevoit să bată în retragere. [...] Duce o politică josnică, adică aceea de a înainta ceva în speranța că poate va trece, iar eu vă voi demonstra cine sunt eu. Iar când începi să pui presiune, lașitatea iese la suprafață.” Iar concluzia lui Brejnev era apoteotică: „În România există comuniști de bună credință, așa cum a menționat și tovarășul Gierek. Există comuniști buni și trebuie să ne folosim de ei pe măsura posibilităților. [...] E de la sine înțeles că angajații ambasadei pot stabili contacte cu anumiți comuniști. Noi le avem deja. La ambasada noastră vin într-o manieră prudentă comuniștii români și ne relatează. Poate că voi, la rândul vostru, aveți asemenea posibilități. Iată de ce și această variantă poate fi acceptabilă”.

Drept concluzii, se poate observa, în primul rând, că „lagărul socialist” avea niște conducători rudimentari, care mânuiau un vocabular simplist și aveau acces la un instrumentar emoțional frust. Ascultau toți de Brejnev și reacționau prompt la indicațiile sale prețioase. Liderul sovietic dădea tonul și trăgea concluziile. În al doilea rând, ceea ce s-a întâmplat la Ialta, la 2 august 1971, a fost o ilustrare a Doctrinei Brejnev, a suveranității limitate, în toată splendoarea ei. Diplomați occidentali remarcaseră încă din aprilie 1971, după Congresul P.C.U.S., că Brejnev evitase să menționeze atât suveranitatea, cât și independența ca fiind atribute ale statelor socialiste¹⁸. Deveniseră foarte clare cele două obiective sovietice, transferate ca ținte ale Pactului de la Varșovia din perspectiva conferinței pentru securitate europeană care se prefigura pe relația Est-Vest: recunoașterea de către lumea apuseană a frontierelor din acel moment, în special cele ale R.D.G. și ale teritoriilor obținute de U.R.S.S. ca urmare a celui de-Al Doilea Război Mondial, precum și acceptarea *status-quo*-ului politic în Europa Centrală și Răsăriteană, adică a sferei sovietice de influență în acea regiune¹⁹.

Discursul inaugural al lui Leonid Brejnev la Congresul P.C.U.S. conținea referiri extinse la criza cehoslovacă din 1968, care era descrisă ca o tentativă a imperialismului și a complicității săi nu numai de a răsturna sistemul socialist cehoslovac, ci și de a lovi întregul sistem socialist din Europa, un prim pas spre un asalt împotriva comunismului pe plan mondial. De aceea, intervenția „frățească” era obligatorie din perspectiva datoriei de clasă, a loialității față de internaționalismul socialist și pentru apărarea intereselor statelor socialiste și a viitorului socialismului în Europa. În condițiile extraordinare create de „imperialiști și contrarevoluționari”, asistența internaționalistă era decisivă: „viața ne-a oferit încă o dată dovezi convingătoare conform cărora unitatea frățească a țărilor socialiste este cea mai solidă barieră împotriva forțelor care încearcă să atace, să slăbească, lagărul socialist, să submineze și să invalideze câștigurile oamenilor muncii socialiști. Popoarele din țările socialiste au demonstrat cu claritate întregii

¹⁸ TNA, FCO 28/1220, nepaginat.

¹⁹ Ibidem.

lumi că nu vor renunța la câștigurile revoluționare și că frontierele comunității socialiste sunt inviolabile și de neschimbat”²⁰.

Fără să fie o doctrină formulată coerent și explicit, erau totuși relativ clare intențiile conducerii sovietice. Însă Brejnev respingea ideea explicită a „suveranității limitate”, iar multe partide socialiste contestau chiar conceptul de suveranitate, considerându-l unul de sorginte burgheză²¹. Concluzia unui raport britanic din septembrie 1971 era ironică: „dacă rușii încearcă să se eschiveze de la Doctrina Brejnev, nu este în interesul nostru să-i împiedicăm în vreun fel”²².

Interesant mai este de remarcat faptul că în pofida tensiunii evidente dintre conducerea sovietică și cea română din vara anului 1971, într-o lucrare scrisă de un analist în politică externă din cadrul Departamentului de Stat al S.U.A., text care analizează apariția, dezvoltarea și decăderea Doctrinei Brejnev, a suveranității limitate, disidența lui Ceaușescu este considerată superficială, fiind demantelată relativ facil: „în timp, o combinație de presiuni intense, politice, economice și militare, l-a convins pe Ceaușescu să accepte constrângerile unei integrări multilaterale atât în C.A.E.R., cât și în Pactul de la Varșovia. Mai mult decât atât, aceste concesii românești au favorizat considerabil coordonarea de către sovietici a relațiilor de bloc”²³.

Mapă specială²⁴

Strict confidențial

Stenograma întâlnirii conducătorilor partidelor comuniste și muncitorești din țările socialiste (fragmente)²⁵

Ialta, 2 august 1971

La întâlnire au participat: T. Jivkov, prim-secretar al C.C. al P.C.B., J. Kádár, secretar al C.C. al P.M.S.U., E. Honecker, prim-secretar al C.C. al P.S.U.G., I. Tsedenbal, prim-secretar al C.C. al P.P.R.M., E. Gierek, prim-secretar al C.C. al P.M.U.P., G. Husák, secretarul general al C.C. al P.C.C., L.I. Brejnev, secretar general al C.C. al P.C.U.S., N.V. Podgornîi, membru al Biroului Politic al C.C. al P.C.U.S., P.E. Șelest, membru al Biroului Politic al C.C. al P.C.U.S., precum și K.F. Katușev, secretar al C.C. al P.C.U.S.,

²⁰ Raportul delegației canadiene la N.A.T.O., din 7 aprilie 1971, în Ibidem.

²¹ TNA, FCO 28/1221, f. 15.

²² Ibidem.

²³ Matthew J. Ouimet, *The Rise and Fall of Brezhnev Doctrine in Soviet Foreign Policy*, Chapel Hill and London, The University of North Carolina Press, 2003, p. 84.

²⁴ Rossiiskii Gosudarstvennii Arhiv Noveișei Istorii (Arhiva de Stat Rusă de Istorie Contemporană) RGANI, Fondul nr. 10, inventarul nr. 1, dosarul nr. 450, nepaginat.

²⁵ Documentul de față cuprinde fragmente ale discuției purtate de membrii Tratatului de la Varșovia, cu excepția R.S.R., care nu a fost invitată, la Ialta, la 2 august 1971. Au fost selectat fragmentele care surprind poziția sovieticilor, dar și ale celorlalți participanți, referitoare la vizita conducerii române în mai multe state din Asia în vara anului 1971. Menționăm că, de obicei, stenogramele întocmite de sovietici aveau mai multe variante, sau, cel puțin două, una neredactată, un fel de ciornă, și una finală, redactată. Am preferat să traducem din varianta neredactată, care păstrează într-o măsură mai mare autenticitatea discuțiilor, chiar dacă pe alocuri a fost dificil să redăm sensul afirmațiilor făcute de către participanți, având în vedere prezența greșelilor gramaticale și a inexactităților.

B.N. Ponomarev, secretar al C.C. al P.C.U.S., K.V. Rusakov, membru al C.C. al P.C.U.S., G.Ă. Țukanov, membru al C.C. al P.C.U.S..

L. I. Brejnev. Dragi tovarăși, permiteți-mi ca, în numele Comitetului Central al partidului nostru și al tuturor tovarășilor prezenți aici să vă mulțumesc din inimă că ați acceptat invitația noastră de a veni în Crimeea.

Avem oportunitatea de a face schimb de opinii într-o atmosferă degajată asupra problemelor care ne interesează.

Când, fiind la Berlin²⁶, v-am invitat în Crimeea, m-am referit la faptul că vă veți odihni aici. Atât C.C. al partidului nostru, cât și noi am dorit și dorim și în momentul de față să facem tot posibilul pentru a vă asigura odihnă bună și cu folos.

Dar, cu regret, în această perioadă lucrurile au fost de așa natură încât, până acum, mulți dintre voi nu ați avut parte de odihnă în adevăratul sens al cuvântului.

Mă întorc din nou la propunerea noastră. Poate că acum aveți posibilitatea de a vă revedea planurile, iar noi am fi bucuroși dacă ați rămâne aici, în Crimeea, măcar două-trei săptămâni, ați profita de ocazie pentru a vă odihni, ca să vă întoarceți acasă cu forțe noi.

Confirm din nou înțelegerea noastră, în sensul că nu am elaborat nici un fel de protocol al întâlnirii noastre și nu înaintăm anumite subiecte drept condiție pentru adoptarea anumitor decizii.

Totuși, schimbul de păreri asupra oricăror probleme pe care le vom considera importate și necesare pentru noi va fi de folos și va ajuta în multe cazuri să elaborăm un punct de vedere comun după care să ne conducem în politica și acțiunile noastre. [...]

[...] I-am spus lui Nixon că, în general, noi suntem gata să ne întâlnim cu el, dar nu am specificat niciun termen concret. E bine sau nu aceasta, e dificil de spus. De ce zic așa? Cunoaștem că Nixon face tot posibilul să fie reales în 1972 pentru un nou mandat la Casa Albă²⁷. Lui îi este convenabil să se întâlnească cu noi. Societatea americană va avea o atitudine pozitivă față de această întâlnire. De altfel, noi ne-am străduim să profităm la maxim de dorința lui Nixon de a obține acceptul nostru. Ne-m pus întrebarea – ce ne oferă această întâlnire? Dacă ea nu ne dă nimic, atunci doar vom înrăutăți atmosfera noastră politică generală. Dar, în acest timp, a avut loc un asemenea eveniment de politică externă precum declarația lui Nixon de a întreprinde o vizită în China²⁸. Inițial în jurul acestui fapt a fost mare zarvă, pe toți i-a uluit, i-a uimit. Într-adevăr, acest fapt poate fi apreciat în diverse moduri și noi suntem obligați să analizăm în ansamblu problemele care reies din această situație.

S-a anunțat despre întâlnirea a două lagăre contradictorii și ireconciliabile. Acest șoc, dacă pot să mă exprim așa, s-a potolit, iar zarva apărută în jurul lui a început treptat să scadă în intensitate. Însăși societatea americană pune sub semnul întrebării acest fapt. Ce se va întâmpla? Nici noi nu suntem chiromanți. Este dificil să spunem ce va fi. Un singur lucru este limpede, și anume că ambele părți vor să se răzbune și au o dorință imensă de a pune presiune asupra U.R.S.S..

Totuși pot apărea și mulți factori care vor strica echilibrul. Zhou Enlai a înaintat în prezent o serie de condiții care pot duce la îmbunătățirea relațiilor dintre China și S.U.A..

²⁶ Este vorba despre Consfătuirea Comitetului Politic Consultativ (în continuare: C.P.C.) al statelor-membre ale Tratatului de la Varșovia, care a avut loc la data de 2 decembrie 1970, la Berlin.

²⁷ La 7 noiembrie 1972, Richard Nixon a fost reales în funcția de președinte al S.U.A.

²⁸ Declarația cu privire la intenția de a vizita R.P.C. în decursul anului 1972 a fost făcută de către Richard Nixon la 15 iulie 1971.

Bineînțeles, chiar dacă nu putem cu fermitate să spunem ce formă va avea această întâlnire, putem, totuși, să ne imaginăm ce se poate întâmpla. Pot avea loc anumite cedări în privința Taiwanului. Desigur, Nixon nu va veni și îi va spune pur și simplu lui Mao să ia Taiwanul, că pleacă din Vietnam, că își retrage flota din strâmtoare și cu aceasta problema s-a rezolvat. Cu siguranță că nu poate fi așa. Ceea ce poate însă face Nixon e să înainteze condiții pentru retragerea treptată a armatei S.U.A. din Vietnam într-un anumit termen, să abordeze problema convocării unei noi conferințe cu privire la Indochina, ca să redeschidă din nou problema și să păstreze regimul din Vietnamul de Sud.

Nerușinarea și lipsa de scrupule caracteristice politicii duse de China au ajuns la apogeu. În opinia mea, în prezent, concluziile la care am ajuns în 1969²⁹ referitoare la China și la politica ei își păstrează corectitudinea și exactitatea, fapt de care se va convinge o dată în plus întreaga mișcare comunistă. Chinezii nu țin cont de niciun principiu și nu transmit semnale că ar vrea măcar într-o anumită măsură să se alăture ideilor comune și concluziilor politicii mișcării comuniste, exprimate de noi în 1969. Iar dacă la aceasta mai adăugăm și faptul că în momentul în care în Sudan Nimeiry lichida partidul comunist, l-a spânzurat pe Mahjub – omul care 21 de ani a condus acest partid –, când întreaga mișcare comunistă a protestat, chinezii i-au transmis lui Nimeiry o telegramă de salut călduroasă. Iată, tovarăși, cine sunt comuniștii chinezi și Mao al lor.

Noi, bineînțeles, urmărim, cântărim, am dat instrucțiuni M.A.E., tovarășilor din armată, Comitetului pentru Securitate să analizeze ce va însemna întâlnirea dintre Mao și Nixon. În prezent s-a conturat faptul că ea va avea loc în luna mai sau aprilie a anului viitor. În cadrul Biroului nostru Politic am discutat în prealabil dacă pentru noi e mai convenabil să ne întâlnim cu Nixon până la sau după vizita lui în China. În mod preliminar considerăm că pentru noi e mai oportun să ne întâlnim cu el după vizita lui în China³⁰. Vom vedea cum vor evolua evenimentele.

Pe niciunul dintre noi acest fapt nu ne-a uimit, nu există nici un fel de panică. Vom vedea ce vor face chinezii și americanii. Mai sunt încă opt luni până atunci, răstimp în care se pot face multe manevre. În prezent, prin intermediul lui Kissinger și Rogers, Nixon discută aproape în fiecare zi cu ambasadorul nostru, dă încredințări că ei nu urmăresc scopuri care să aducă prejudicii relațiilor dintre noi. Dar noi știm cu cine avem de-a face. Îi vom comunica un termen [pentru vizită – n.n.] – mai-iunie. Întâlnirea va avea loc numai în cazul în care Nixon va veni la noi.

În Coreea, Vietnam, Indochina, gestul chinezilor a fost primit foarte rău, dureros, ca pe un act de trădare din partea Chinei. În Vietnam a zburat Zhou Enlai, avem confirmarea acestui fapt și de la o parte, și de la cealaltă. Tovarășii vietnamezi ne-au spus despre aceasta, despre faptul că el i-a încredințat pe vietnamezi că aceasta nu e în detrimentul Vietnamului, că ajutorul pentru Vietnam va continua ș.a.m.d. Ce am decis să facem în acest context? Având în vedere că primisem invitație din partea lui Lê Duân ca delegația noastră de partid și de stat să viziteze Vietnamul, le-am transmis vietnamezilor acordul nostru ca în Vietnam să meargă delegația noastră de partid și de stat la nivel înalt.

²⁹ L. I. Brejnev se referă la criticile aduse conducerii chineze în timpul Consfătuirii internaționale a partidelor comuniste și muncitorești de la Moscova, din 5-17 iunie 1969. Printre altele, liderul sovietic a învinuit R.P.C. că ajută direct sau indirect imperialismul, ceea ce reprezenta o învinuire gravă la adresa unei conduceri comuniste, sau că rupsese de facto legăturile cu internaționalismul proletar, RGANI, Fondul nr. 10, inv. nr. 1, dos. nr. 309, ff. 39-40.

³⁰ Într-adevăr, întâlnirea dintre conducerea sovietică și cea americană a avut loc după vizita președintelui S.U.A. la Beijing, Richard Nixon a vizitat U.R.S.S. la 22 mai 1972.

Tovarășii ne-au răspuns cu amabilitate, ne-au adresat câteva întrebări referitoare la faptul dacă vor fi examinate și probleme referitoare la ajutorul militar. Dar nu am stabilit termenul. Noi credem că asemenea act din partea noastră este corect și, totodată, benefic. În timp ce în văzul tuturor Nixon merge în China, în Vietnam – țara care se află în stare de război [cu S.U.A. – n.n.] – merg comuniștii, merge delegația U.R.S.S.. E limpede că aceasta va fi însoțită de declarații antiamericane importante, de declarații de sprijin al celor șapte puncte ale lor. Cel mai probabil că va trebui să semnăm acolo un acord de livrare a armamentului și de ajutor economic, având în vedere că acest proces are loc anual deja de mai mulți ani. Cert e că semnarea unor acorduri în Vietnam va avea un ecou pozitiv, fapt pe care îl înțeleg și vietnamezii.

[...]

Despre chinezi am putea, pesemne, să vorbim în mod special, deoarece cunoaștem multe lucruri. Pe de-o parte, ei vorbesc despre îmbunătățirea relațiilor la nivel de stat, de parcă noi am avea două politici, una de stat și alta de partid. Noi avem o politică comună, unitară. Ne numesc la nesfârșit imperialiști, restauratori ai capitalismului în Rusia, pe unul dintre noi îl spânzură, pe altul vor să îl îngroape, iar pe al treilea să îl fiarbă. Într-un cuvânt, propaganda și calomniile grosolane continuă.

[...]

Nu putem să nu amintim despre tactica chinezilor. În prezent, ei sunt gata să trimită oricărui stat o telegramă de salut în care să-și exprime amabilități, să spună un cuvânt cald, să-l invite la ei. În acest fel tind să demonstreze că toți se trag spre China, că toți vor să aibă legături cu ei. Cred că noi trebuie să luăm în calcul acest fapt în activitatea noastră. De altfel, probabil, nici noi nu ar trebui să dăm dovadă de delicatețe și politețe față de chinezi. Am ținut un discurs despre relațiile cu China la Alma-Ata, la congres a fost înaintat un program concret al relațiilor dintre noi. Iar ei ne răspund improșcându-ne cu noroi. E corect să tăcem în continuare? Cel mai probabil că nu. Dacă am fi avut de-a face cu o situație normală poate că da și ar fi avut sens să dăm dovadă de o răbdare excesivă. Printre altele, chinezii nu se tem de propaganda superficială, însă le este frică de lucrările capitale. Când este publicată vreo broșură sau un om de știință ține o comunicare în care analizează situația chinezilor, atunci aceștia din urmă devin foarte agitați. Ei au reacționat foarte tăios la o serie de broșuri, lucrări științifice, editate în U.R.S.S. și în mai multe țări socialiste. În fiecare dintre țările noastre există oameni de știință care ar putea face anumite analize de ordin politic, filosofic, economic, să editeze broșuri pentru poporul său, pentru alte popoare. Lasă chinezii să citească. În general, ei trebuie demascați.

O chestiune foarte interesantă – relațiile cu Japonia. Chinezii sunt geloși, aș putea spune chiar că se tem de creșterea economică rapidă a Japoniei. Cel mai probabil că în acest caz e vorba despre faptul că americanii înșiși, văzând că Japonia are o dezvoltare economică fulminantă și că poate deveni un concurent serios pe piața internațională în domenii economice importante, au pus la punct o alianță politică. În Japonia există baze americane. Iată acestea sunt peripețiile politice în privința cărora noi trebuie să cântărim totul bine. Cum să ne comportăm cu Japonia? Avem posibilitatea de a coopera în sfera economică. Care anume? Este vorba despre gaze naturale, petrol, în care Japonia este interesată, [apoi – n.n.] pădurea siberiană, din Orientul Îndepărtat, peștele pe care noi îl restricționăm. Se știe că Japonia consumă mult pește, de multe ori ni se adresează să-i permitem să pescuiască. Japonia cere să le înapoiem insulele. Există niște insule despre care nici nu poate fi vorba. Dar sunt și două insule despre care s-a discutat de nenumărate ori și, de fapt, am anunțat că noi le vom da în cazul în care se va încheia un acord de pace. Așa că,

în această privință, tot avem de meditat. Există posibilitatea de a modela o astfel de situație în care China să simtă că doar noi și americanii avem Japonia în planul de rezervă, pe când chinezii nu. Iar aceștia din urmă, probabil, țin minte bine timpurile când Japonia a ocupat aproape întreaga Chină și a ajuns până în Indonezia. Așa că e suficient să ridici o singură problemă care mai apoi se transformă într-o serie întreagă de probleme ale politicii internaționale.

Recunosc că nu vă spun toate aceste lucruri întâmplător, deoarece toți cei prezenți aici cunosc că la nivelul Biroului nostru Politic abordăm cu regularitate aceste probleme pe care le discutăm fie complet, fie parțial. De aceea vă rugăm să nu ne judecați că am vorbit pe larg și în detaliu despre aceste probleme, dar ele prezintă interes și fac parte din politica internațională în ansamblu. Dacă noi vom avea un punct de vedere unitar referitor la evoluția acestor evenimente, atunci ar fi foarte important și benefic, deoarece istoria a demonstrat cât de mare este rolul pe care îl joacă comunitatea noastră. America și ceilalți țin cont, așteaptă să vadă cum va reacționa lagărul socialist, Tratatul de la Varșovia, U.R.S.S..

Da, despre China s-a vorbit că există mai multe variante. Americanii pot să acționeze în direcția acceptării Chinei în O.N.U.³¹. Aceasta are, de asemenea, legătură cu pierderea considerentelor de prestigiu pentru America. Înseamnă că ea părăsește Taiwanul, că părăsește regimul lui Chiang Kai-shek. Aceasta înseamnă că America trebuie să fie de acord și să ia măsuri ca Taiwanul să părăsească O.N.U.. Și aceasta e o lovitură pentru America, și anume subminarea trăinicieii obligațiilor luate în acordurile semnate și a promisiunilor făcute de americani. Așa că ne confruntăm cu multe chestiuni serioase.

[...]

În legătură cu vizita românilor în China, Coreea, Vietnam și Mongolia³². Probabil că sunteți deja informați despre ea. Românii nu au jucat un rol internaționalist. Vorbind din numele partidului nostru, (având în vedere că noi suntem bine informați despre comportamentul pe care l-a avut acolo Ceaușescu și întreaga delegație română³³), credem

³¹ Liderul sovietic a avut dreptate. La scurt timp după anunțul privind vizita președintelui american la Beijing, R.P.C. a fost acceptată în calitate de membru cu drepturi depline al O.N.U., înlocuind reprezentanții Republicii China (Taiwanul) la O.N.U., la 25 octombrie 1971.

³² Între 1 și 9 iunie 1971 a avut loc vizita delegației de partid și guvernamentale române în R.P. Chineză. Vizita în R.P.D. Coreeană a avut loc între 9 și 15 iunie 1971, cea din R.D. Vietnam între 15 și 19 iunie 1971, iar cea din R.P. Mongolă între 21 și 24 iunie 1971, în Nicolae Ecobescu (ed.), *Relațiile internaționale postbelice. Cronologie diplomatică 1965-1980*, București, Editura Politică, 1983, p. 189-190.

³³ Tindem să credem că sovieticii erau „bine informați”, așa cum se exprimă L. I. Brejnev, și despre declarațiile făcute de liderul român la Beijing, nu doar despre comportamentul lui N. Ceaușescu și al delegației române în R.P. Mongolă. Presupoziția noastră are la bază un document identificat în arhiva fostului C.C. al P.C.U.S.. Este vorba despre o notă informativă din 7 august 1967, adresată C.C. al P.C.U.S. și semnată de către V.V. Kuznețov, adjunctul ministrului Afacerilor Externe al U.R.S.S., și K. V. Rusakov, șeful Sectorului C.C. al P.C.U.S. pentru legături cu partidele comuniste și muncitorești din statele socialiste. C.C. al P.C.U.S. era informat despre rugămintea lui Aurel Duma, ambasadorul R.S.R. la Beijing între anii 1966 și 1971, de a verifica dacă era adevărat faptul că funcționarii ambasadei R.S.R. la Moscova aflaseră despre discuția lui confidențială purtată cu I. V. Razduhov, însărcinat cu afaceri a. i. al U.R.S.S. la Beijing între anii 1966 și 1968. În urma unei anchete, sovieticii au ajuns la concluzia că în discuțiile purtate cu diplomații români la Moscova sovieticii nu au amintit nimic despre discuția care a avut loc la Beijing, ceea ce însemna, în opinia lor, că era vorba, cel mai probabil, despre o provocare pusă la punct cu scopul de a-l discredita pe Aurel Duma. Totodată, se cerea permisiunea de a-l informa pe diplomatul român prin intermediul lui

că în Mongolia insolența a ajuns la cote maxime. Nu vreau să vorbesc despre aceasta. Consider că tovarășul Tsedenbal însuși va informa despre aceasta, va spune două cuvinte despre cum au stat lucrurile. În orice caz ei nu au apărut acolo interesele comunității noastre, doar acțiuni josnice au fost acolo. Noi am fost rezervați. Nu l-am întâmpinat la Moscova³⁴. Am considerat de cuviință ca tovarășul Kosâghin, Suslov și Rusakov să îi întâmpine la aeroport. În plus, le-am dat tovarășilor însărcinarea să le spună nițel adevăr, un adevăr critic³⁵. Apoi am decis că această discuție trebuia transmisă la toți.

Razduhov despre acest fapt. RGANI, Fondul nr. 5, inv. nr. 59, dos. nr. 309, ff. 259-262. Bineînțeles, în lipsa stenogramei discuției dintre Duma și Razduhov, nu putem afirma cu certitudine că diplomatul român transmitea informații confidențiale părții sovietice, totuși, simplul fapt că acesta ținea în secret această discuție și era îngrijorat că la București se putea afla despre ea ne duce la gândul că presupuziția noastră inițială are dreptul la viață. De asemenea, nu putem ști nici faptul dacă această practică, dacă a existat, a continuat până în 1971, când s-a încheiat mandatul de ambasador al lui Aurel Duma la Beijing. Cert este faptul că în momentul în care se desfășura întâlnirea de la Ialta, din august 1971, Duma încă ocupa funcția de ambasador al R.S.R. în capitala R.P. Chineze.

³⁴ În timp ce se întorcea la București din turul întreprins în țările din Asia, delegația română a făcut o escală la Moscova, la 24 iunie 1971.

³⁵ Stenograma discuției purtate de către reprezentanții conducerii de vârf a P.C.U.S. cu conducerea română nu a fost identificată de către istorici în arhivele de la București sau de la Moscova. Singurul document istoric, de altfel inedit pentru istoriografia românească, la care putem face trimitere sunt notițele făcute de către M. A. Suslov în jurnalul său cu privire la această întrevedere. Oficialul sovietic a notat cele mai importante idei care au fost expuse în timpul discuției. Cercetătorul rus A. S. Stikalin a fost cel care a descifrat însemnările făcute de Suslov. Având în vedere că e scris de mână nu a fost posibilă descifrarea completă a textului, însă am avut posibilitatea să înțelegem cea mai mare parte dintre replici și deduce sensul global al propozițiilor consemnate de Suslov. Așadar, precum menționa și Brejnev mai sus, reprezentanții sovietici au adoptat o poziție agresivă în discuția cu conducerea română. În mare parte, convorbirea a gravitat în jurul a câtorva probleme majore, și anume scopul și rezultatele vizitei lui Nicolae Ceaușescu (în manieră extinsă, a conducerii române – n.n.) în R.P. Chineză, declarațiile făcute de către români și chinezi în privința situației internaționale și relațiile statului român cu celelalte state socialiste, reflectate în discursurile ținute de oficialii chinezi. Pornind de la premisa că în politică contează faptele și nu vorbele, sovieticii au declarat că nu puteau împărtăși entuziasmul și optimismul exprimate de către Ceaușescu în privința impactului pozitiv pe care îl avusese vizita sa la Beijing. Ei i-au amintit liderului român că în luna mai al aceluiași an, în discuția cu ambasadorul sovietic la București, Ceaușescu declarase că vizita lui în R.P.C. nu se rezuma strict la relațiile bilaterale româno-chineze, ci avea menirea de a contribui la consolidarea unității și cooperării dintre toate statele socialiste. În acest context, conform celor consemnate de Suslov, sovieticii erau puși în situația să-i spună lui Ceaușescu pe șleau (expresie folosită în document – n.n.) că discursurile ținute la Beijing, comunicatul, modul în care vizita a fost reflectată în presă nu mărturiseau despre faptul că liderii chinezi își schimbaseră atitudinea dușmănoasă față de U.R.S.S. și celelalte state socialiste, cu excepția României. Sovieticii au fost uluiți (expresie folosită în document – n.n.) de faptul că românii au trecut sub tăcere și nu au luat atitudine față de atacurile la adresa conducerii sovietice aduse de chinezi. În opinia sovieticilor, tăcerea dată putea fi interpretată drept acord tacit față de cele declarate de chinezi. Așa cum era obiceiul sovieticilor, a urmat întrebarea retorică adresată lui Ceaușescu, dacă situația creată contribuia la consolidarea relațiilor de prietenie dintre poporul român și cel sovietic. A doua mare problemă pe care au abordat-o sovieticii în întrevederea cu conducerea română în iunie 1971 a fost dată de declarațiile referitoare la situația internațională făcute de chinezi și români la Beijing, mai exact la încercarea tot mai evidentă de a pune U.R.S.S. și S.U.A. pe același cântar. Bineînțeles, sovieticii nu negau faptul că U.R.S.S. devenise o superputere, însă contestau vehement accepțiunea pe care o dădeau chinezii naturii superputerilor în lumea postbelică. Ei refuzau să accepte că U.R.S.S. folosea politica de forță în relațiile internaționale, ori tocmai la acest aspect se refereau chinezii. Pentru sovietici exista o

[...]

Aș vrea să mă consult în privința publicării anunțului referitor la întâlnirea care a avut loc în Crimeea a celor care se află la odihnă aici (nu o vom califica drept consfătuire). Astăzi s-a conturat următoarea variantă. Noi am făcut o comunicare despre întâlnirile bilaterale cu tovarășii Husák, Gierek și Kádár. Poate acum să facem o comunicare similară despre întâlnirile bilaterale cu tovarășii Jivkov, Honecker și Tsedenbal, după care am putea trece la următorul pas. Măine am putea merge împreună la mare să vedem niște inovații pe care vrea să ni le arate tovarășul Grechko, după care am anunța că la prezentarea tehnicii militare au participat anumiți tovarăși. În așa fel am masca faptul că ne-am întâlnit. Au avut loc întâlniri bilaterale ale celor care se aflau la odihnă, iar la prezentarea tehnicii au participat toți împreună. E posibilă și această variantă. Putem să ne gândim la aceasta. Încă mai avem timp, abia am început să lucrăm.

Dacă tovarășii nu au nimic împotriva, voi încheia aici.

[...]

T. Jivkov. În decursul mai multor ani România și Iugoslavia încearcă să formeze un pact regional pe continentul nostru. Trebuie să menționăm că în prezent și chinezii au adoptat ideea unui pact regional în Balcani. Cel mai probabil că nu vom greși dacă vom afirma că axa București-Belgrad-Tirana este aproape conturată. Despre ea nu s-a anunțat oficial, însă toate faptele vorbesc despre aceea că s-a ajuns deja la asemenea acord. Dispunem de anumite informații conform cărora, în timpul vizitei sale Ceaușescu a discutat această chestiune și cu chinezii, precum și cu Tepavac³⁶, ministrul Afacerilor Externe (Iugoslavia), a abordat, la rândul lui, această variantă.

E necesar să punctăm că la această etapă interesele S.U.A., ale Chinei, României și ale Iugoslaviei în crearea unui astfel de pact regional coincid. Crearea acestui pact regional ar fi îndreptat spre slăbirea Tratatului de la Varșovia. Iată care e intenția lor principală. Există în prezent condiții reale pentru crearea unui asemenea pact regional în Balcani? Nu. Eu mă refer la viitorul apropiat. Dar, bineînțeles, în cel mai scurt timp, ei vor întreprinde măsuri mai radicale. E limpede că ei au decis că dacă nu vor reuși să coopteze Bulgaria – lucru în care ei nu cred –, atunci vor încerca să o izoleze. Dar le va fi dificil să izoleze Bulgaria, deoarece Bulgaria (din fericire sau nu) este amplasată în centrul peninsulei Balcanice și nicio problemă din această regiune nu poate fi soluționată fără Bulgaria,

singură superputere care recurgea la forță în raport cu alții, și anume S.U.A.. De aceea, în timpul acestei întâlniri, partea sovietică a declarat că asemenea învinuiri erau îndreptate împotriva U.R.S.S.. Așa cum reiese din însemnările lui Suslov, Moscova, neavând nicio așteptare de la Beijing, a fost, în mod special, deranjată că românii nici de această dată nu au avut ce le reproșa chinezilor la învinuirile aduse sovieticilor că se amestecă în treburile altora. Dimpotrivă, remarcă sovieticii, Ceaușescu a fost preamărit de chinezi pentru că riposta la presiunea din exterior. În acest context, sovieticii au adresat o nouă întrebare retorică, și anume de cine erau amenințați românii dacă erau înconjurați doar de state socialiste. Era prima dată când sovieticii recurgeau la acest argument, deoarece până în iunie 1971 această misiune le revenise altor membri ai Tratatului de la Varșovia, de exemplu bulgarilor. Evident, era o aluzie la evenimentele din august 1968, când românii au exacerbă pericoul unei imixțiuni militare în R.S.R. a statelor care interveniseră militar în Cehoslovacia. La rândul său, Ceaușescu a negat toate acuzațiile care i s-au adus, a vorbit despre dorința conducerii chineze de a îmbunătăți relațiile cu sovieticii. Cât despre relațiile româno-sovietice, ele erau, în opinia lui, bune, partea română depunând efort să le dezvolte într-o manieră reciproc avantajoasă (ultimul cuvânt fiind subliniat în text – n.n.), în RGANI, Fondul nr. 81, inv. nr. 1, dos. nr. 356, ff. 152-160.

³⁶ Este vorba despre Mirko Tepavac (1922-2014), ministru al Afacerilor Externe al R.S.F.I. între anii 1969 și 1972.

deoarece noi nu suntem o țară balcanică de la periferii, noi ne aflăm în centul Balcanilor și avem granițe comune cu toate sau aproape toate țările balcanice.

[...]

Nu cunoaștem ce se va întâmpla mâine, deoarece Mao Zedong poate întreprinde pași la care nu te aștepți. Despre el și Ceaușescu se vorbește în Occident că ar fi schizofrenici. Nu știu dacă, într-adevăr, așa este, însă acțiunile întreprinse de ei indică faptul că ar fi schizofrenici.

[...]

Conducerea română, Ceaușescu personal joacă un rol negativ în toate manifestările procesului care are loc.

Care e latura pozitivă în acest context? Faptul că România e înconjurată de statele noastre socialiste care sunt membre ale Tratatului de la Varșovia. Și noi putem să o influențăm chiar dacă nu în totalitate, măcar în anumite chestiuni.

Ar fi binevenit să ne întâlnim cu Ceaușescu. De ce nu l-am chema la o întâlnire similară și să-i spunem pe șleau aceste chestiuni. Să-i spunem că noi suntem cointeresați să avem relații de prietenie cu România, dar nu putem să ne împăcăm cu ceea ce ei au făcut. Nu e vorba că îl vom amenința, pur și simplu să-i comunicăm că nu tolerăm asemenea acțiuni. Astfel, fiecare dintre noi își va lua obligația de a desfășura linia comună. El va înțelege singur că aceasta nu e linia unui singur stat, ci linia noastră comună, că toți sunt neliniștiți în privința situației țării lor. Nu putem să ne îndepărtăm de această linie. Vom trimite o delegație specială pentru această discuție, nu pentru manifestări rituale.

[...]

J. Kádár. Iar acum despre chinezi. Ce e nou? Care e elementul de noutate? E că și-au deschis ușile diplomatice, cum s-ar spune. O fac deja de aproximativ un an și jumătate. Într-o oarecare măsură acest fapt a creat o situație nouă. Vizita lui Ceaușescu face parte din aceasta. Cam în aceeași perioadă l-au invitat și pe ministrul iugoslav al Afacerilor Externe și au anunțat întâlnirea cu Nixon. Nu vreau să dau vreo apreciere acestui fapt, însă vreau să remarc că nici chinezii, nici americanii nu au recurs la acest pas din cauza că la ei toate treburile merg bine. Desigur, ei doresc să ne pricinuiască neplăceri, dar și ei s-au pomenit în impas. Atât americanii, cât și chinezii au ajuns în impas.

Bineînțeles, în acest sens, evoluția a fost previzibilă și nu avem de ce să ne temem. Aceasta nu înseamnă că politica noastră a eșuat. Reprezintă, de fapt, falimentul politicii lor. E o linie moartă atât pentru o una dintre părți, cât și pentru a doua și a treia. Chiar și așa, desfășurarea unor acțiuni imediate este necesară. Într-o oarecare măsură, pentru noi cel mai mare interes îl reprezintă vizita lui Ceaușescu în China. Nu cunoaștem nici despre ce au negociat, nici la ce înțelegeri au ajuns. Cunoaștem doar ce s-a publicat și ce i-au comunicat tovarășului Kosâghin. Dumnezeu știe despre ce au mai negociat acolo. Dar, dacă e să privim de pe poziția noastră comună, atunci e clar că românii s-au comportat ca dezertorii, ca trădătorii. La fel au procedat și atunci când au stabilit relații diplomatice cu Germania de Vest³⁷. Dar acum e mult mai important și mai grav. Deoarece, atunci când au restabilit relațiile diplomatice cu Germania de Vest, ne-au lăsat la voia sorții doar într-o anumită chestiune, pe când acum ei au răsturnat linia noastră politică de bază, cursul nostru politic.

Considerăm că în prezent este momentul oportun să apărăm linia noastră comună care a fost stabilită în 1969 și să-i facem propagandă. Deoarece scopul chinezilor a fost tocmai să o atace, iar Ceaușescu a renunțat public la ea.

³⁷ R.S.R. a stabilit relații diplomatice cu R.F.G. la 31 ianuarie 1967.

[...]

Iar acum aş vrea să vorbesc în mod special despre români. Îl iubim sau nu pe tovarăşul Ceauşescu, dar el există! Linia pe care o desfăşoară românii e una distinctă şi naţionalistă. În orice caz ea e atât de impregnată cu trăsături şi elemente naţionaliste, încât e practic imposibil să o calificăm drept internaţionalistă şi marxistă. Ce să facem cu ei? Consider că propunerea tovarăşului Jivkov merită luată în considerare şi discutată. Nu sunt tocmai optimist, dar dacă am avea posibilitatea, ar fi benefic să ne adunăm. Nu contează unde, fie la Moscova, sau la Bucureşti. Dar dacă va avea loc la Bucureşti, atunci eu aş înainta condiţia ca ea să nu fie publică. În caz contrar, ei vor întoarce iar lucrurile în aşa fel încât să publice comunicat că noi toţi am venit ş.a.m.d.. Aceasta nu e bine. Este publicitate pentru ei. Trebuie fără publicitate. E posibil şi în România. Nu ar fi rău nici dacă el ar veni la Moscova, Sofia sau Varna. Ar fi bine să ne ocupăm de aceasta. Dar e posibil şi în altă parte. Şi chiar dacă nu vom ajunge la vreun rezultat, totuşi ei vor înţelege că au depăşit toate limitele. Dar trebuie să încercăm să punem presiune pe ei.

L. I. Brejnev. Cer scuze, tovarăşe Kádár. În informarea mea am uitat să menţionez o chestiune care, evident, poate fi legată de tovarăşii români, cu propunerea tovarăşului Jivkov şi cu ceea ce sprijiniţi dumneavoastră. Este necesar să desfăşurăm şedinţa C.P.C.. Trebuie să-l audiem pe Iakubovski referitor la faptul care e situaţia pe continentul european în privinţa înarmării, cum stau lucrurile în pactul nostru, ce se va introduce nou în planul cincinal pentru înarmare, ce perspectivă avem etc. Este varianta cea mai comodă. Mai este şi problema referitoare la cum activează Comandamentul comun. Să fie sub formă de informare. Putem să ne consultăm şi să mai introducem vreo chestiune spre a fi discutată. Comitetul Politic Consultativ e cea mai bună variantă. Acolo îl vom prelucra pe Ceauşescu. În ce priveşte locaţia, atunci e potrivit atât Balaton, cât şi Bucureşti. De asemenea, e potrivită şi Moscova, însă cea mai potrivită ar fi Praga. Niciodată şedinţa C.P.C. nu a avut loc la Praga. Este locul care i se potriveşte lui Ceauşescu de minune. (Râsete)³⁸.

[...]

J. Kádár. Şi noi discutăm despre aceste probleme şi trebuie să spunem că în prezent s-a conturat o anumită axă Beijing-Bucureşti-Belgrad-Tirana. Desigur, ea e îndreptată împotriva U.R.S.S., împotriva Tratatului de la Varşovia, împotriva C.A.E.R.. Între ei există puncte de convergenţă în privinţa cărora toate aceste state sunt cointerestate, oricât de diferite nu ar fi. S-a ajuns până la aceea că Beijing-ul i-a dat instrucţiuni Tiranei să îmbunătăţească relaţiile cu Iugoslavia. Exact asta fac în prezent. De aceea, oriunde avem posibilitatea, trebuie să intervenim în această linie şi să călcăm în picioare tot ce putem. Iată de ce trebuie să vorbim cu Ceauşescu. Eu consider că, exact cu acelaşi scop, ar trebui să vorbim şi cu Tito. Ca să putem distruge această axă, având în vedere că ei o edifică şi consolidează.

[...]

E. Gierek. Chestiunea referitoare la România.

În ceea ce îl priveşte la Ceauşescu noi considerăm că, în ciuda faptului dacă va avea sau nu loc întâlnirea din cadrul C.P.C., ar trebui să activizăm puţin, într-o manieră ofensivă, contactele cu activul de partid al P.C.R.. Nu-mi vine să cred că noi nu suntem în stare să influenţăm într-un fel sau altul activul de partid şi, drept rezultat, să-l influenţăm pe Ceauşescu însuşi. Făcând abstracţie de Ceauşescu, indiferent de cum va fi situaţia în

³⁸ Aluzie la reacţia conducerii militare faţă de intervenţia militară a celor cinci state-membre ale Tratatului de la Varşovia în Cehoslovacia. Următoarea şedinţă a C.P.C. al Tratatului de la Varşovia a avut loc, într-adevăr, la Praga, la 25 şi 26 ianuarie 1972.

interiorul partidului în continuare, dacă Ceaușescu va mai fi sau nu, e necesar ca în acest partid să avem oameni cu care ne vom putea înțelege când va veni timpul. Și la urma urmei, dacă acest lucru se va întâmpla, acești oameni trebuie să fie capabili să preia conducerea. Cât despre activizarea contactelor noastre cu activul de partid despre care am vorbit, consider că toate partidele noastre trebuie să fie implicate în acest proces.

[...]

E. Honecker. Cât despre problemele de politică externă abordate de către tovarășul Leonid Ilici Brejnev în privința cărora s-au expus deja unii dintre cei prezenți, nu aș vrea să mă refer la toate. Vreau să spun că sunt în totalitate de acord cu problemele abordate, dar și cu concluziile la care s-a ajuns în privința unora dintre ele.

[...]

Cât despre problema în sine, atunci punctul nostru de vedere în aprecierea politicii conducerii de la Beijing este cunoscut. Nu avem nicio diferență în acest sens. În mod deosebit aș vrea să scot în evidență ideea că în tactica adoptată de conducerea chineză intervin schimbări. Într-adevăr, așa e. Dacă analizăm aceste probleme prin prisma consfăturii internaționale [a partidelor comuniste și muncitorești] din 1969, atunci e limpede că mulți adepți ai maoismului au conștientizat că sunt izolați, de aceea încearcă în prezent să desfășoare o politică mai flexibilă, să facă diferențe între statele din blocul socialist și să pună o anumită presiune pe partidele comuniste și muncitorești. Ce am vrut de fapt să spun? Am vrut să scot în evidență remarcile referitoare la aceea că trebuie să acordăm mare atenție acestei probleme. Este limpede că încearcă prin orice mijloace să-și atingă scopurile lor mai vechi care au eșuat datorită deciziilor adoptate de noi în 1964. Sunt în totalitate de acord cu afirmația lui Leonid Ilici că politica dusă de partid și cea a guvernului nu pot fi abordate separat. Este suspicios faptul că la Beijing ambasadorii noștri sunt mereu atrași în discuții despre normalizarea relațiilor bilaterale. Aceasta se referă și alte state în care la putere se află democrația populară. Ei au anumite speranțe în acest sens. Dar nu avem iluzii că, de fapt, duc o politică antimarxistă.

[...]

G. Husák. Tovarășii noștri au vorbit cu mare amărăciune despre informația referitoare la vizita lui Ceaușescu în China. Toți sunt de părerea că trebuie întreprins ceva. După toate probabilitățile, asemenea discuție nu are nici un sens. Discutând cu Ceaușescu, am avut impresia că vorbesc cu un surd. De parcă nu ai găsi traducătorul care să te poată înțelege. Am putea încerca, însă nu știu dacă va avea sau nu vreun efect, dar cert e că în toate cazurile ne prejudiciază. Poporul pune întrebări, chiar la nivelul organizațiilor de partid primare întrebă ce e aceasta, ce se întâmplă acolo. Noi le mai spunem câte ceva, bineînțeles că îi informăm un pic. În ziare nu scriem nimic, nu am lansat nicio companie. Stațiile [de radiodifuziune – n.n.] din Vest de fiecare dată transmit câte ceva despre România, despre discursurile lui Ceaușescu. Nu desfășurăm contrapropagandă, însă în jurul acestei situații se creează o problemă. Nu am nicio propunere concretă în acest sens.

Voce. Dar întrebări aveți?

G. Husák. Întrebări am. Chiar și la nivelurile inferioare sunt abordate aceste chestiuni. În nordul Cehiei s-a organizat activul primar în grupuri de circa o sută de persoane. Una din chestiunile principale gravitează în jurul lui Ceaușescu și România. Sunt ei comuniști sau nu? Dacă sunt comuniști, atunci de ce nu sunt de partea noastră. Ce să spunem acolo, că sunt trădători sau comuniști? Ce să le spunem?

L. I. Brejnev. Sunt indignați de acest fapt și așteaptă un anumit răspuns.

G. Husák. De ce parte a baricadei ei sunt, cu noi sau împotriva noastră? Sunt cu Uniunea Sovietică sau împotriva ei? Nu putem să lăsăm poporul pentru mult timp în această stare de incertitudine.

L. I. Brejnev. Nici chiar noi nu putem să rămânem în asemenea situație vreme îndelungată, fie noi ne împăcăm cu aceasta, fie nu. Problema e ce formă să alegem. În această privință trebuie să ne consultăm, însă, în mod cert, e necesar să acționăm.

G. Husák. Ei sunt cu noi în C.A.E.R., sau nu? S-a ajuns la concluzia că totul e pregătit, doar trebuie semnat la București. Vin tovarășii și înaintează din nou diferite obiecții, că...

Voce. (îl întrerupe) Totul e cu picioarele în sus.

G. Husák. Se târguiesc două zile. Vestul face zarvă încă înainte de consfătuire, înainte de sesiune, referitor la faptul că vor fi proiecte și așa mai departe. Ar trebui să clarificăm pozițiile în acest sens.

[...]

I. Tsedenbal. Tovarășul Brejnev a analizat în detalii situația internațională. Ceilalți tovarăși au abordat, de asemenea, aceste probleme. Din acest motiv, dar și pentru că tovarășul Brejnev m-a rugat să vorbesc despre cum a decurs vizita lui Ceaușescu în țara noastră, mă voi referi la acest subiect.

Tovarăși, voi fi laconic, deoarece am informat deja. În general, cunoașteți ce tendință a avut această vizită, la fel cum cunoașteți și rezultatele vizitei lui în China și în alte țări.

Sunt de acord cu concluzia tovarășului Kadar că se creează, se conturează, ceva de genul unui bloc Beijing-București-Belgrad-Tirana. Știți despre rezultatele vizitei lui în China. Ceaușescu a afirmat că s-au normalizat relațiile cu Albania pe linia de stat. De asemenea, și-a exprimat speranța că se vor normaliza și pe linie de partid, că unica pretenție înaintată de albanezi românilor e cea referitoare la faptul că P.M.R. i-a criticat public în cadrul Consfățuirii internaționale din 1960. E clar că se coace o coaliție cu Albania. Noi am ajuns la concluzia că la baza politicii duse de Ceaușescu și alte persoane aflate la conducere stă naționalismul și antisovietismul. În toate discuțiile noastre acest lucru a ieșit la suprafață. Iată comunicatul comun elaborat de către noi. Ei nu au avut un proiect. Am lucrat în baza proiectului nostru. Doar într-un singur loc am amintit despre Uniunea Sovietică, referitor la construcția comunismului în U.R.S.S. și a socialismului în alte țări, fapt care consolidează puterea lagărului socialist. Au încercat în diferite moduri să [elimine – n.n.] mențiunea referitoare la Uniunea Sovietică... (nu a spus până la capăt). Vom pomeni despre U.R.S.S., doar dacă vom aminti despre China. Nu am fost de acord să menționăm China și ne-am înțeles să ne referim doar la comunism. Construirea comunismului și a socialismului în țările socialiste consolidează puterea lagărului socialist. Am procedat în felul următor: am vorbit mai întâi despre situația din țara noastră, am relatat pe scurt despre evoluția noastră în ultimii 50 de ani, despre cum am îndeplinit cincinalul precedent și sarcinile noului cincinal. Apoi, i-am informat despre relațiile noastre externe, am acordat o atenție deosebită relațiilor mongolo-chineze. Le-am relatat pe larg ce politică a dus și continuă să promoveze conducerea chineză, în mod special Mao Zedong, și anume o politică naționalistă, o politică șovinistă bazată pe conceptul de mare putere. Le-am prezentat doar fapte, chestiuni comune nu au fost abordate. De câte ori deja Mao Zedong a ținut discursuri după Congres. Abia după aceea s-a aflat despre președintele S.U.A.. I-am relatat în cele mai mici detalii despre presiunea politică, economică și ideologică pe care o exercită conducerea chineză asupra partidului și țării noastre. Și în această privință am făcut

trimitere la fapte. Cu fapte și cifre. Despre cum, în consecință, s-au redus relațiile economice, comerțul și așa mai departe. Am vorbit pornind de la fapte, făcând comparație cu politica dusă de Imperiul Mancurian și cea a lui Mao Zedong. Cu mult tact. Doar la fapte am făcut trimitere. El a luat apărarea conducerii chineze.

Noi am criticat activitatea schismatică și subversivă a conducerii chineze împotriva lagărului socialist, mișcării comuniste internaționale. El le-a luat apărarea.

Noi am afirmat că liderii chinezi încearcă și chiar acționează în direcția îndepărtării de țările socialiste, inclusiv Republica Populară Mongolă, de U.R.S.S., care este pilonul nostru principal.

El a zis așa: „Noi nu am sesizat vreo încercare din partea conducerii chineze de a rupe vreo țară socialistă de U.R.S.S.. Nu am observat așa ceva”.

În continuare am criticat și revoluția „culturală”, care au fost consecințele ei pentru poporul chinez. În primul rând ea a dăunat foarte mult poporului chinez. El neagă și acest fapt.

El ne învinuiește că am ajuns la această concluzie fără să vizităm China.

„Aceasta – zice el – are drept rezultat concluzii greșite. Nu trebuie de procedat așa pornind de la declarațiile altora”. Desigur, se referă la U.R.S.S.. Da! Noi am afirmat că întreaga activitate schismatică a conducerii chineze e doar în beneficiul imperialismului. El a zis însă că despre așa ceva nu doar că nu trebuie să se vorbească, dar nici măcar să nu se admită asemenea gând. El a declarat că în China chinezii își educă copii în spirit antiimperialist mult mai bine decât în orice altă țară socialistă. Noi i-am răspuns că e treaba lor cum stau lucrurile în România, însă am accentuat că noi nu îi educăm mai rău. El a zis: „Atunci vom considera că suntem la același nivel cu chinezii”. (Râsete) Noi nu am fost de acord nici cu aceasta, deoarece chinezii educă copiii în spiritul politicii pe care o desfășoară, iar noi îi educăm pe ai noștri având la bază principiile noastre. Iar la ei nu există principii. Poți să îi spui orice, el oricum va recurge imediat la stratageme. Apoi am vorbit despre cum a distrus revoluția culturală Partidul Comunist Chinez. În replică, el a afirmat că ei [delegația română – n.n.] nu au observat acest lucru, că au fost întâmpinați peste tot de către lideri de partid. „Acolo – a zis el – e totul bine”.

În continuare, relatând despre linia partidului nostru, am aprobat acțiunea celor cinci state socialiste care au acordat ajutor poporului cehoslovac³⁹. În acest moment el a intervenit brusc, afirmând: „Aceasta a fost o intervenție!”. „Niciun soldat din statele socialiste nu a intenționat să atace Cehoslovacia”. „Voi recurge la toate documentele care demonstrează acest fapt”. El a afirmat că a discutat acest subiect atât cu tovarășii sovietici, cât și cu tovarășul Husák. „Le-am spus direct că aceasta a fost o intervenție. Noi considerăm că a fost intervenție”. El ignoră chiar și decizia noastră, refuzând să dea importanță luptei ideologice acerbe dintre cele două sisteme diametral opuse. A ajuns chiar până la punctul în care a declarat că imperialiștii nu desfășoară o activitate subversivă. În general, în timpul vizitei la noi a avut un comportament arogant. Am făcut schimb de discursurile pe care urma să le ținem la miting, el mi-a transmis prin intermediul ambasadorului că nu este de acord cu trei propoziții din discursul meu. I-a transmis [această informație – n.n.] șefului de departament din cadrul M.A.E., iar ambasadorul a spus că el roagă. Secretarul C.C. [al P.C.R. – n.n.] stătea alături și a zis: „Nu roagă, ci cere ca să fie scoase [din discurs– n.n.]”.

³⁹ Se referă la intervenția militară a celor cinci state-membre ale Tratatului de la Varșovia în Cehoslovacia, în august 1968.

Tovarăși, voi citi aceste propoziții. Prima dintre ele sună în felul următor: „În prezent, forțele reacțiunii imperialismului internațional își îndreaptă tăișul tendințelor lor agresive împotriva socialismului internațional, încercând să bage zăzanie între U.R.S.S. și celelalte state socialiste”. El a încercuit de la cuvintele „încercând să bage zăzanie între U.R.S.S. și celelalte state socialiste, să submineze unitatea și coeziunea lor. Ei mizează în mod special pe utilizarea naționalismului, care este o armă deja verificată, pe înțetirea anticomunismului și antisovietismului. Fără să se limiteze la diversiuni de ordin ideologic, adversarii noștri continuă să încerce să submineze bazele socialismului într-o țară sau alta, să zădărnicească cauza construirii socialismului și să restaureze orânduirea capitalistă. Datoria internaționalistă a tuturor statelor din comunitatea socialistă, a tuturor comuniștilor, este de a riposta ferm acestor încercări și de a apăra socialismul”. În acest moment el a afirmat: „Vă referiți în mod evident la Cehoslovacia”.

T. Jivkov. A ghicit!

I. Tsedenbal. I-am spus că am avut o înțelegere verbală să nu ne referim la Cehoslovacia. „Întotdeauna am vorbit despre Cehoslovacia tovarășului Husák”. Acum însă mă refer că imperialiștii desfășoară o activitate subversivă împotriva României socialiste, împotriva Mongoliei socialiste. El a zis: „Nu”.

Voce. Nu avem nevoie.

Voce. Și apoi împotriva României nimeni nu desfășoară nimic.

I. Tsedenbal. Da. „Dacă nu veți retrage [afirmațiile din discurs – n.n.]”. Iată a doua propoziție: „Partidul nostru a dus și va continua să ducă o luptă bazată pe principii pentru apărarea purității ideologiei marxist-leniniste, împotriva revizionismului și al oportunismului de stânga, împotriva șovinismului de mare putere și a naționalismului”. El a tăiat cuvintele „împotriva revizionismului și al oportunismului de stânga”. Apoi a tăiat „șovinismului de mare putere și a naționalismului”. A treia idee: „În prezent, una dintre cele mai actuale probleme ale vieții internaționale este asigurarea securității pe continentul european”. Nu a tăiat această idee. „R.P.M. salută eforturile colective ale statelor-membre ale Tratatului de la Varșovia, o alianță defensivă de nădejde a țărilor socialiste frățesti”. Iată ce a propus să tăiem. Eu am citit aceste trei propoziții și i-am spus că dacă România nu dorește să depună eforturi colective împreună cu celelalte state-membre ale Tratatului de la Varșovia, atunci voi scoate cuvântul „colectiv”, însă va rămâne „statele-membre ale Tratatului de la Varșovia”. I-am comunicat aceasta la telefon unui tovarăș, iar acesta i-a transmis lui. A răbufnit! Mitingul trebuia să se desfășoare la orele 16:00. Adjunctul meu, Luvsan, a intrat și i-a zis că „E timpul să mergem”. – „Nu, eu am cerut să fie scoase trei propoziții. Tsedenbal trebuie să vină”. Îmi telefonează. Eu îi zic: „Transmite-i salutări din partea mea și a tovarășului Sambu” și că noi îl invităm la miting. – „Nu, eu nu voi merge la asemenea miting până nu vor fi scoase aceste cuvinte”. După aceea am intrat în sala din față, unde urma să aibă loc mitingul, toți membrii Biroului Politic îl așteaptă pe el. Îi telefonăm. El declară că nu va merge în nici un caz. Noi îi transmitem din nou salutări: „Tsedenbal vă transmite salutări, Sambu vă transmite salutări, membrii Biroului Politic vă transmite salutări. Vă așteptăm împreună cu clasa muncitoare. Dacă aveți careva probleme, veniți să le discutăm aici”. El a zis: „Există și situația în care se poate ține doar o parte din discurs”. A venit într-un final, l-am salutat. „Dacă nu veți tăia acestea, atunci eu... (nu a terminat de spus până la urmă). A luat creionul și a început direct să încercuiască și să taie”.

N. V. Podgornâi. În discursul tău?

I. Tsedenbal. Da, da.

L. I. Brejnev. Cum rămânea cu suveranitatea și independența în acest timp? (Ilaritate).

I. Tsedenbal. Eu i-am spus că dacă el vorbește mereu despre egalitate, neamestec în treburile interne, respect, atunci în acest caz tocmai v-ați amestecat în treburile interne. Acesta este discursul meu, nu al dumneavoastră. A început din nou să zică că se are în vedere Cehoslovacia ș.a.m.d.. Noi însă i-am zis că nu e nimic altceva decât ceea ce se stipulează în documentul de bază al Consfătuirii de la Moscova pe care l-a semnat și el⁴⁰. În acest moment a afirmat: „În prezent, noi criticăm acest document. La fel cum criticăm și documentul din 1967⁴¹”. El declară că documentul Consfătuirii din 1960 este un document al revizionistilor. Așadar, ce a fost în continuare. Acolo unde menționăm: „Partidul nostru este împotriva revizionismului, a oportunismului de stânga, împotriva șovinismului de mare putere și a naționalismului”, el se referă la chinezi, de aceea i-a luat apărare Chinei. A făcut din nou un cerc. „Nu sunt de acord”. Între timp tovarășii noștri au adus textul discursului ținut de Zhou Enlai la mitingul de la Beijing. Îi arăt locul unde cuvânt în cuvânt se menționează revizionismul, șovinismul de mare putere, naționalismul. „Lui Zhou Enlai nu i-ați tăiat, atunci de ce în cazul nostru o faceți?”. Iată cum. A venit după ce au trecut 20 de minute. Două sute de mii de oameni îl așteaptă. Apoi a avut loc această discuție cu noi. Au fost prezenți toți membrii Biroului Politic. Erau și adjuncții din cadrul Consiliului de Miniștri, secretarul comitetului orășenesc, membrii delegației române și însoțitorii. A mai trecut o oră și 20 de minute. După aceasta i-am spus: „Noi, poporul mongol, vă primim ca pe un oaspete de rang înalt. Am fost gazde pentru regi, pentru oameni de stat din alte țări socialiste, pentru delegațiile de partid și de stat a statelor frățesti, pentru activiști din cadrul partidelor comuniste, dar e pentru prima dată când ne confruntăm cu situația ca un oaspete de-al nostru să insulte în așa fel poporul nostru. Sunteți așteptat în întreaga Mongolie, nu doar aici. Oamenii în etate și copiii așteaptă să vă vadă la televizor, trebuie să dăm dovadă de respect”. Am purtat îndelung discuții contradictorii în privința relațiilor bilaterale. După aceasta mi-a dat permisiune: „Puteți să vorbiți până la pagina opt”. (Ilaritate). I-am mulțumit și îi zic: „Cum, tu mie îi dai permisiune?”. După care a afirmat: „Aceste cuvinte pe care eu le-am tăiat puteți să le roștiți în timpul celebrării semicentenarului revoluției voastre”.

L. I. Brejnev. De ce nu i-ai mulțumit, doar ți-a permis să vorbești.

I. Tsedenbal. Eu așa i-am spus: „Lăsați-ne singuri să decidem ce să vorbim. Suntem mari deja”. Într-un final zic: „Trebuie să ieșim din această situație”. Eu am propus să respectăm poporul, clasa muncitoare. Noi nu vom renunța la discursul nostru, el va rămâne, e linia partidului nostru. „Vom intra, voi rosti două-trei propoziții, voi saluta delegația de partid și de stat în frunte cu Ceaușescu și voi face urări poporului român”. A căzut de acord. I-am comunicat că secretarul comitetului orășenesc va ține cuvânt de deschidere a mitingului, că vor răsună două imnuri. Am ținut discursul fără foaie, am zis că

⁴⁰ Liderul mongol se referă la Declarația „Sarcinile luptei împotriva imperialismului la etapa actuală și unitatea de acțiune a partidelor comuniste și muncitorești, a tuturor forțelor antiimperialiste”, adoptată de către participanții la Consfătuirea internațională a partidelor comuniste și muncitorești ale cărei lucrări s-au desfășurat între 5 și 17 iunie 1969, la Moscova.

⁴¹ Este vorba despre documentul adoptat în timpul Conferinței partidelor comuniste și muncitorești din Europa de la Karlovy Vary care și-a desfășurat lucrările între 24 și 26 aprilie 1967. „Pravda”, Moscova, 27 aprilie 1967, p. 1. Ceaușescu s-a referit la Declarația „Pentru pace și securitate în Europa”. În preambulul „Declarației” se stipula că „participanții la Conferința de la Karlovy Vary au calificat menținerea păcii drept cea mai importantă problemă pentru toate popoarele continentului european. Conferința avea drept scop să elaboreze căi și metode care să faciliteze unirea tuturor forțelor păcii și ale progresului în lupta pentru securitatea Europei”. „Pravda”, Moscova, 27 aprilie 1967, p. 1.

salut delegația de partid și de stat, pe Ceaușescu, pe soția acestuia și pe Maurer. Am urât succes poporului român în construirea socialismului, [am rostit – n.n.] câteva lozinci. Una dintre lozinci s-a referit la unitate. Din partea noastră a răsunat și lozinca pentru prietenia sovieto-mongolă. El, însă, s-a referit în lozinca sa, parcă, la suveranitate națională. Așa a luat sfârșit. Desigur, poporul a înțeles. După aceea noi am întrebăm: „De ce în timpul evenimentelor din Cehoslovacia ați început să înarmați membrii partidului?”. I-am zis așa: „Sunteți înconjurați de state socialiste. Bulgaria, cel mai probabil, nu vă va ataca, la fel și U.R.S.S., atunci de ce să te înarmezi?”. Mi-a răspuns în felul următor: „Am avut asemenea unități formate din clasa muncitoare, am început să le consolidăm pentru ca să nu atace”. A afirmat că asemenea unități au existat în Cehoslovacia și în alte țări. În replică am zis: „Nu știu dacă acestea chiar au existat”.

Iată în linii generale cam ce fel de demers informațional am întreprins. El apăra conducerea chineză și e evidentă linia antisovietică. În prezent ei militează împotriva documentelor adoptate de către Consfătuirea Internațională a partidelor comuniste și muncitorești, împotriva Tratatului de la Varșovia. Iată care e situația. În primul rând, în timpul discuțiilor noi am luat cuvântul primii, apoi a urmat o pauză. După aceea el a declarat: „Am avut intenția să vorbesc mai întâi despre România, însă voi reveni ulterior”. Dar nu a mai revenit. A apărut conducerea chineză. Ce mai bătea în masă! Eu m-am uitat tot timpul la el, însă tovarășii noștri au văzut cum Maurer l-a zgâlțâit de două ori pe Nicolae Ceaușescu, pentru a-l cuminți. Era evident că, din punct de vedere ideologic, Maurer împărtășea opiniile lui, însă nu era de acord cu asemenea comportament. Din cauza acestui subiect am pierdut mai mult timp. După aceea, pe drum, Maurer a zis: „Voi trece pe la Ceaușescu, vom lua prânzul împreună”. Când acesta urca la el [la Nicolae Ceaușescu – n.n.], cel din urmă a coborât, i-a spus câteva cuvinte și [Ion Gh. Maurer – n.n.] a plecat. Arăta atât de abătut. Secretarul meu l-a însoțit, el i-a zis: „Dumneavoastră plecați acasă, eu nu voi mai prânzi”. Nici pe el nu l-a lăsat să intre la dânsul. Dacă vor fi întrebări, sunt pregătit să vă răspund. Avem și stenograma discuției purtate.

Voce. Totul e limpede.

I. Tsedenbal. În ce privește propunerea lui Jivkov să purtăm o discuție cu Ceaușescu, noi suntem de acord cu ea, însă cel mai corect ar fi să o legăm de ceva. Consider că propunerea tovarășului Brejnev este justă. Să nu fie invitat expres pentru a discuta, ci în contextul unei reuniuni. Neapărat va înainta un punct de vedere distinct în privința oricărei probleme. Va fi mult mai comod să legăm această problemă de ceva anume. De asemenea, împărtășesc și opinia tovarășului Gierek referitoare la extinderea contactelor cu tovarășii români, cu activul de partid. Ar trebui să depunem efort să identificăm forme de interacțiune.

În timpul aniversării noastre de 50 de ani, ambasadorul nostru a avut o întâlnire la București. În timpul acestei întâlniri cineva a ridicat mâna și a declarat: „În România nu există cărți despre țara voastră. Nu ni se spune adevărul, în general nu există cărți despre țările socialiste”. Aceasta a avut loc la miting. Până România nu a devenit a doua Iugoslavie, ar trebui să identificăm o formulă prin intermediul căreia să ne planificăm acțiunile. În timpul discuției cu un reprezentant al M.A.E.-ului nostru, ambasadorul român nu a menționat nimic despre cooperarea dintre țările noastre. În general, el are un comportament inadecvat. Dar în curând va fi demis.

[...]

L. I. Brejnev. [...] Atât noi, cât și voi deținem informații că liderii chinezi desfășoară o activitate energetică îndreptată spre ruperea unor anumite țări din comunitatea

socialistă. Chiar și în raport cu România cu asemenea onoruri și multe, multe alte lucruri, situația se îndreaptă spre strângerea rândurilor. Au pus stăpânire pe ei din punct de vedere ideologic.

[...]

Tovarăși, eu consider că merită să cugetăm în privința celor ce ne-a povestit tovarășul Jivkov. Noi ne vom gândi la aceasta, iată de ce menționez acest fapt. Un pericol deosebit îl reprezintă intenția Beijingului de a crea ceva asemănător cu Înțelegerea din Balcani. Nu a fost întâmplătoare întrebarea mea adresată tovarășului Jivkov. El percepe și cunoaște mai bine acest fapt, de aceea eu cred că făcut lumină în raport cu chestiunea dată. Nu am o soluție acum, însă cred că noi vom lua în calcul acest fapt și vom întreprinde ceva.

[...]

În ce privește problema legată de România. În opinia mea, putem să afirmăm că în activitatea sa subversivă în raport cu noi, Ceaușescu demonstrează mult mai mult decât o simplă lipsă de tact. El desfășoară o activitate intensă îndreptată spre subminarea autorității comunității noastre socialiste. Este limpede că el nu este de acord în mod principal cu prevederile de bază existente care ne leagă în cadrul Tratatului de la Varșovia și în întreaga noastră comunitate economică. A demonstrat acest fapt în raport cu Germania de Vest⁴², apoi a urmat vizita în America⁴³, vizita lui în China, în Mongolia, putem spune că peste tot. Desfășoară această activitate în mod deschis. Într-o oarecare măsură se folosește de faptul că noi avem o atitudine respectuoasă față de el sau că ne comportăm politicos cu el. Aceasta nu înseamnă că ar trebui, pur și simplu, să scoatem din ecuație România. Ar fi cea mai simplă soluție. Ceea ce însă Uniunea Sovietică poate să facă, e să folosească pârghiile economice de care dispune, și, atunci, ține-te bine. Nu e chiar așa de simplu să ocolești Uniunea Sovietică, de altfel cum ar putea România, o țară care nu e nici maritimă și nici nu are acces la ocean, să se folosească doar de căile maritime. Nu există nicio nelămurire în această privință. Dar, se pare că, acesta nu e scopul nostru. Trebuie să încercăm să îl influențăm și să îi aducem la cunoștință situația creată. Cea mai corectă cale e de a-l

⁴² Conducerea de la Moscova nu a acceptat niciodată teza omologilor de la București referitoare la impactul pozitiv al stabilirii relațiilor diplomatice dintre R.S.R. și R.F.G. în ianuarie 1967 asupra detensionării situației din Europa. Dimpotrivă, ei au criticat consecvent fie direct, fie indirect actul conducerii române. Astfel, în 1972, la Praga, unde avea loc sesiunea C.P.C. al Tratatului de la Varșovia, partea sovietică, dar și ceilalți participanți au reiterat vechile declarații în acest sens. L. I. Brejnev, de exemplu, a remarcat abilitatea cu care statele-membre ale Tratatului de la Varșovia luaseră în calcul la timpul potrivit și într-un mod constructiv schimbările pozitive înregistrate în politica promovată de unele state din Europa Occidentală, în special cele din R.F.G. și Franța. S-ar părea la prima vedere că Brejnev se referea și la stabilirea relațiilor diplomatice dintre statul român și R.F.G. în ianuarie 1967, însă acesta a evitat complet să amintească acest fapt. Probabil sovieticii îmbrățișau ideea că refuzul categoric de a aminti despre un eveniment se dovedea mai eficient decât simpla criticare a acestuia. Scopul final urmărit de sovietici era anihilarea politică a actului întreprins de români. Devenea extrem de simplu să treci cu vederea un eveniment despre care nu mai amintește nimeni. De aceea, Brejnev a menționat în acest context doar acordurile semnate în 1970 dintre U.R.S.S. și R.F.G. și cel dintre Polonia și R.F.G., semnat în 1971, RGANI, Fondul nr. 10, inv. nr. 3, dos. nr. 66, f. 9. Se pare că Nicolae Ceaușescu nu a fost luat prin surprindere de această tactică. Liderul român, dimpotrivă, a accentuat ostentativ aportul pozitiv realizat de români în 1967, menționând doar în treacăt impactul U.R.S.S. asupra detensionării încordării din Europa și a celorlalte state din lagărul socialist european, *ibidem*, f. 69-73.

⁴³ L. I. Brejnev se referă la prima vizită întreprinsă de Nicolae Ceaușescu în S.U.A., care a avut loc între 26 și 27 octombrie 1970, în Nicolae Ecobescu (ed.), *op. cit.*, p. 176.

informa într-o manieră tovarășească. Noi deja cunoaștem că e în natura lui Ceaușescu de fi mare erou până în momentul în care lucrurile iau o întorsătură mai gravă și e nevoit să bată în retragere. Vă amintiți cum la Sofia nu ne-a fost frică și nici nu am simțit vreo jenă de a semna documentul fără el⁴⁴. După aceea nici nu a mai venit⁴⁵. Apoi a urmat a doua oară când am zis: „Atunci noi vom semna”. Era la Moscova, iar el a semnat⁴⁶. Apoi a venit la reședință, am discutat și el a ținut un discurs bun. În prezent face jocuri murdare în cadrul C.A.E.R.. Ne-am înțeles cu delegația noastră ca în caz de ceva să acționeze prompt. Le-am sugerat: „Ziceți că pentru câteva luni consfătuirea dată va fi amânată și că următoarea ședință va avea loc la Moscova”. A avut efectul scontat, dimineața a fost de acord și a ținut chiar și un discurs: „Vedeți că atunci când au loc consultări putem cădea de acord asupra oricărui lucru”. Duce o politică josnică, adică aceea de a înainta ceva în speranța că poate va trece, iar eu vă voi demonstra cine sunt eu. Iar când începi să pui presiune, lășitatea iese la suprafață.

Trebuie să calculăm bine în toate direcțiile. De aceea, cel mai probabil, este comodă varianta Tratatului de la Varșovia. Această idee a apărut în timpul discuțiilor de azi⁴⁷.

În primul rând, noi trebuie să discutăm despre problemele militare în mod sistematic, deoarece sunt chestiuni stringente. Poate vor informa despre negocierile cu americanii.

⁴⁴ Este vorba despre Consfătuirea C.P.C. al Tratatului de la Varșovia care a avut loc între 6 și 7 martie 1968, la Sofia. Problema de bază care s-a discutat în cadrul acestei întâlniri a fost proiectul tratatului de neproliferare care urma să fie dezbătut în cadrul Comitetului celor 18. Partea română a refuzat să semneze „Declarația” de susținere a acestui proiect, aceasta fiind semnată de către ceilalți șase membri ai Tratatului de la Varșovia, fără a fi însă un document al organizației în sine. Neproliferarea era un subiect care atingea direct interesele fiecărui stat-membru al Tratatului de la Varșovia, de aceea semnarea „Declarației” de la Sofia nu a fost atât de simplă ca în cazul altor declarații de acest fel, fapt pe care însă L.I. Brejnev nu îl amintește în timpul întâlnirii din august 1971, în RGANI, Fondul nr. 10, inv. nr. 3, dos. nr. 30-33.

⁴⁵ Liderul sovietic se referă la întâlnirile statelor-membre ale Tratatului de la Varșovia care au avut loc în primăvara și vara anului 1968 în contextul evenimentelor legate de „Primăvara de la Praga”. La prima vedere, declarația lui Brejnev, făcută în august 1971, precum că românii „[...] după aceea nici nu a mai venit [...]” înseamnă că reprezentanții R.S.R. au fost invitați, dar nu au dat curs invitației. În realitate, partea română nu a fost invitată la niciuna dintre întâlnirile care au precedat intervenția militară în Cehoslovacia. Logica sovieticilor era simplă, fusese expusă de Brejnev în martie 1968, la Sofia, și se rezuma la simplul fapt că sovieticii nu mai puteau tolera faptul că „în timpul soluționării problemelor ce au o însemnătate vitală pentru statele noastre ne sunt legate mâinile [...] din cauza poziției românilor”, în Ibidem, dos. nr. 33, f. 20.

⁴⁶ Este vorba despre semnarea în cele din urmă de către conducerea română a Declarației „Sarcinile luptei împotriva imperialismului la etapa actuală și unitatea de acțiune a partidelor comuniste și muncitorești, a tuturor forțelor antiimperialiste”, adoptată de către participanții la Consfătuirea internațională a partidelor comuniste și muncitorești ale cărei lucrări s-au desfășurat între 5 și 17 iunie 1969, la Moscova.

⁴⁷ Stenogramele discuțiilor purtate de către membrii Tratatului de la Varșovia în timpul Consfătuirii C.P.C. al acestei organizații, desfășurate la Praga, la 25 și 26 ianuarie 1972, nu consemnează vreun atac direct la adresa politicii externe duse de conducerea de la București. Între impactul negativ al politicii duse de Beijing asupra coeziunii statelor comuniste și luptei cu imperialismul și politica Bucureștiului nu a fost trasată vreo paralelă directă. Cei prezenți, inclusiv sovieticii, s-au limitat doar la aluzii și nu la o confruntare directă cu românii, precum căzuseră de acord în timpul întâlnirii de la Ialta, din august 1971.

În al doilea rând, să abordăm problema pregătirii consfătuirii europene⁴⁸. Asemenea chestiune e tocmai potrivită pentru a fi discutată în cadrul Consiliului Politic Consultativ. Iar noi vom putea la sfârșit sau în timpul discuțiilor să-i spunem tot ce ne deranjează. Nu va fi ceva nou pentru noi. Am considerat că e de datoria noastră să le spunem totul în față în timpul vizitei delegației guvernamentale a României⁴⁹. Le-am zis: „Ascultă, tu dansezi cu Nixon în piață. Tu afirmi că e o acțiune protocolară, iar noi credem că e politică. Ai amânat data de deschidere a Congresului tău pentru a avea posibilitatea să îl primești pe Nixon și să dansezi pe străzi⁵⁰. Maurer a mers în Finlanda și a depus flori la mormântul lui Mannerheim⁵¹, cu toate că ați recunoscut că a fost pentru noi un dușman comun în ultimul război și că adepții lui trăiesc și până în prezent în Helsinki. Tu afirmi că e o acțiune protocolară, iar Kekkonen zice că protocolul nu a prevăzut asemenea acțiune⁵². Ați inventat singuri acest fapt, înseamnă că e vorba de politică”⁵³. Nu a dat vreo replică⁵⁴.

⁴⁸ Într-adevăr, în timpul întâlnirii din ianuarie 1972 a fost semnată „Declarația cu privire la pace, securitate și cooperare în Europa”, în care era sprijinită ideea convocării unei consfătuiri general-europene care urma într-un final să cimenteze *status quo-ul* teritorial și politic conturat după cea de-a doua conflagrație mondială, în RGANI, Fondul nr. 10, inv. nr. 3, dos. nr. 67, f. 4.

⁴⁹ L. I. Brejnev se referă la vizita delegației române la nivel înalt la Moscova, desfășurată la 18 și 19 mai 1970, în Nicolae Ecobescu (ed.), *op. cit.*, p. 159.

⁵⁰ Între 6 și 12 august 1969 și-a desfășurat lucrările Congresul al X-lea al P.C.R., iar vizita președintelui S.U.A., Richard Nixon la București a avut loc la 2 și 3 august 1969. În timpul întâlnirii din 19 mai 1970 dintre Brejnev și Ceaușescu, cel dintâi a explicat că tocmai din cauza că Nixon venise la București a crezut de cuviință să nu participe la Congresul P.C.R. din august 1969, în ANIC, Fond C.C. al P.C.R., Secția Relații Externe, dosar nr. 19/1970, f. 28-29.

⁵¹ Ion Gh. Maurer, președintele Consiliului de Miniștri al R.S.R., a întreprins o vizită oficială în Finlanda între 31 martie și 5 aprilie 1968, unde a fost primit de către președintele Urho Kekkonen, în Nicolae Ecobescu (ed.), *op. cit.*, p. 103-104.

⁵² În lipsa accesului la vreun document referitor la discuția dintre Urho Kekkonen și oficiali sovietici sau diplomați sovietici acreditați la Helsinki, facem trimitere la discuția dintre A. V. Basov, ambasadorul U.R.S.S. la București, și Kaarlo Veikko Mäkelä, ambasadorul Finlandei la București, din 6 iunie 1968. Diplomatul finlandez i-a comunicat omologului său sovietic că intenția de depune flori la mormântul lui Carl Gustaf Emil Mannerheim a aparținut părții române. După spusele acestuia, Corneliu Mănescu, ministrul Afacerilor Externe al R.S.R., i-a mărturisit că delegația română s-ar fi aflat într-o situație complicată, având în vedere că mormântul mareșalului se afla doar la 20-25 de metri de monumentul soldatului necunoscut, dar și faptul că în așa fel reprezentanții conducerii române au dorit să-și exprime simpatia față de sentimentele naționale ale majorității populației finlandeze care comemora această personalitate, mai ales că până la ei mai fuseseră cazuri când reprezentanții unui partid comunist depuseseră flori la mormântul lui Mannerheim, RGANI, Fondul nr. 5, inv. nr. 60, dos. nr. 342, f. 136. La 7 martie 1969, Erkki Tilikainen, secretar II al ambasadei Finlandei la București, reitiera cele spuse de ambasadorul finlandez în iunie 1968. Acesta le comunica diplomaților sovietici de la București că în protocolul vizitei lui Maurer în Finlanda elaborat de către partea finlandeză nu era prevăzută ceremonia de depunere a florilor la mormântul lui Mannerheim, propunerea a venit pe ultima sută de metri de la partea română, motiv din care nici nu a fost fixată în programul tipărit al vizitei. De asemenea, Tilikainen a mai menționat că propunerea părții române a uimit conducerea finlandeză și a fost pe larg comentată de opinia publică din Finlanda, în Ibidem, Fondul nr. 5, inv. nr. 61, dos. nr. 404, f. 222-223.

⁵³ Documentele păstrate în arhivele de la București confirmă faptul că inițiativa de a depune flori la mormântul lui Mannerheim a aparținut părții române. Inițial, la 14 martie 1967, Corneliu Mănescu îi aduce la cunoștință lui I. Gh. Maurer că ambasadorul R.S.R. la Helsinki considera că, în afară de depunerea unei coroane de flori de către Maurer la mormântul soldatului necunoscut, acțiune care era inclusă în programul vizitei, era binevenită și depunerea unei coroane de flori la mormântul soldaților

În orice caz, noi am spus ce e adevărat. Bineînțeles, pe un om cumsecade adevărul îl face imediat să-și recunoască greșelile, iar pe cel fără scrupule îl stropești în ochi, iar el se preface că plouă. Înțelegeți? Totuși trebuie să spunem adevărul, deoarece adevărul are forță și e de partea noastră.

Consider că toți am căzut de acord și asupra faptului că trebuie să identificăm o formă, poate chiar, în prezent, prin intermediul propagandei verbale să relatăm câte puțin comuniștilor despre poziția adoptată de România. Deoarece comuniștii, dacă nu în prezent, atunci în viitorul apropiat, trebuie să fie la curent cu acest lucru. Ei vor să cunoască adevărul. Nu e corect ca la nivelul Comitetului nostru Central să ne sfiim să le comunicăm comuniștilor noștri adevărata poziție a tovarășilor români. Cel mai probabil că nu e necesar să ațâțăm intenționat antagonismul, dar trebuie să le spunem adevărul. Desigur, putem să menționăm despre tendința noastră de a-i aduce pe calea cea dreaptă pe tovarășii români. În România există comuniști de bună credință, așa cum a menționat și tovarășul Gierek. Există comuniști buni și trebuie să ne folosim de ei pe măsura posibilităților. Cel mai probabil că această activitatea ar putea fi desfășurată pe linia prieteniei româno-sovietice. Acolo avem posibilitatea să vorbim. E de la sine înțeles că angajații ambasadei pot stabili contacte cu anumiți comuniști. Noi le avem deja. La ambasada noastră vin într-o manieră prudentă comuniștii români și ne relatează⁵⁵. Poate că voi, la rândul vostru, aveți asemenea posibilități. Iată de ce și această variantă poate fi acceptabilă.

finlandezi căzuți în războiul din 1877-1878 în luptele de la Plevna, fapt care s-ar bucura de o bună apreciere din partea opiniei publice din Finlanda, în ANIC, Fond C.C. al P.C.R., Secția Cămară, dosar nr. 43/1968, f. 29. Propunerea lui Mănescu de a depune flori și la mormântul lui Mannerheim a fost înaintată lui Maurer la 27 martie 1968. Diplomatul român a făcut trimitere la practica locală, potrivit căreia șefii de state și guverne care au vizitat Finlanda au depus coroane de flori atât la mormântul soldatului necunoscut, cât și la cel al lui Mannerheim, care se afla alături, adăugând că tocmai așa procedase și Josip Broz Tito în timpul vizitei sale în Finlanda, în ibidem, Fond C.C. al P.C.R., Secția Cămară, dosar nr. 47/1968, f. 9. În opinia noastră, propunerea dată era, de fapt, reacția părții române la întâlnirea din 23 martie 1968 a liderilor statelor-membre ale Tratatului de la Varșovia la Dresda, prima din seria celor care au precedat intervenția militară în Cehoslovacia și la care conducerea română nu a fost invitată.

⁵⁴ În timpul întâlnirii la nivel înalt din 19 mai 1970, Brejnev a criticat dur faptul că Maurer a depus flori la mormântul lui Mannerheim. Liderul sovietic l-a întrebat retoric pe Ceaușescu dacă nu cumva Mannerheim era iubit în România sau Maurer nu știa cine era acesta, în Ibidem, Fond C.C. al P.C.R., Secția Relații Externe, dosar nr. 19/1970, f. 47-48, 112. Conform stenogramei întocmite de partea română, Ceaușescu nu a comentat în nici un fel reproșurile aduse de Brejnev în privința acțiunilor întreprinse de Maurer în timpul vizitei sale în Finlanda în primăvara anului 1968.

⁵⁵ Elocvente în acest sens sunt discuțiile purtate de către Vasile Malinschi, guvernatorul Băncii Naționale a R.S.R., cu diplomații sovietici acreditați la București.

ABREVIERI

<i>AARMSI</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice
<i>AARMSL</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Literare
<i>AARPAD</i>	= „Analele Academiei Române”, seria II, București, 1879-1916
<i>AA.SS.</i>	= <i>Acta Sanctorum</i> , ed. Bollandisti, III ^a ediție, Parigi 1863-1870
<i>AB</i>	= Arhivele Basarabiei
<i>ACNSAS</i>	= Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității
<i>AE</i>	= L'Année Epigraphique, Paris
<i>AIR</i>	= Arhiva Istorică a României
<i>AIAC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj
<i>AIIAI</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>AIIC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Cluj
<i>AIINC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Națională, Cluj
<i>AIIX</i>	= Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>ALIL</i>	= Anuarul de Lingvistică și Istorie Literară, Iași
<i>ALMA</i>	= <i>Archivum Latinitatis Medii Aevi</i> . Genève.
<i>AM</i>	= Arheologia Moldovei, Iași
<i>AMAE</i>	= Arhiva Ministerului Afacerilor Externe
<i>AmAnthr</i>	= American Anthropologist, New Series, Published by Wiley on behalf of the American Anthropological Association
<i>AMM</i>	= Acta Moldaviae Meridionalis, Vaslui
<i>AMMB</i>	= Arhiva Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași
<i>AMN</i>	= Acta Musei Napocensis
<i>AMR</i>	= Arhivele Militare Române
<i>AMS</i>	= Anuarul Muzeului din Suceava
<i>ANB</i>	= Arhivele Naționale, București
<i>ANC</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Cluj
<i>ANSMB</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Municipiului București
<i>ANG</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Galați
<i>ANI</i>	= Arhivele Naționale, Iași
<i>ANIC</i>	= Arhivele Naționale Istorice Centrale
<i>ANR-Cluj</i>	= Arhivele Naționale, Cluj-Napoca
<i>ANR-Sibiu</i>	= Arhivele Naționale, Sibiu
<i>ANRM</i>	= Arhivele Naționale ale Republicii Moldova, Chișinău
<i>ANRW</i>	= Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, Berlin-New York
<i>ANSMB</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Municipiului București
<i>ANV</i>	= Arhivele Naționale, Vaslui
<i>AO</i>	= Arhivele Olteniei
<i>AP</i>	= Analele Putnei
<i>APH</i>	= Acta Poloniae Historica, Varșovia
<i>AqLeg</i>	= <i>Aquila Legionis. Cuadernos de Estudios sobre el Ejército Romano</i> , Salamanca
<i>AR</i>	= Arhiva Românească
<i>ArchM</i>	= Archiva Moldaviae, Iași
<i>ArhGen</i>	= Arhiva Genealogică
<i>„Arhiva”</i>	= „Arhiva”. Organul Societății Științifice și Literare, Iași
<i>ArhMold</i>	= Arheologia Moldovei

ASRR	= Arhiva Societății Române de Radiodifuziune
AȘUI	= Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași
ATS	= Ancient Textile Series, Oxbow Books, Oxford și Oakville
AUAIC	= Arhiva Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
AUB	= Analele Universității „București”
BA	= <i>Biblioteca Ambrosiana</i> , Roma, Città Nuova Editrice
BAR	= Biblioteca Academiei Române
BArchB	= Bundesarchiv Berlin
BAR int. ser.	= British Archaeological Reports, International Series
BBRF	= Buletinul Bibliotecii Române din Freiburg
BCIR	= Buletinul Comisiei Istorice a României
BCMI	= Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice
BCU-Iași	= Biblioteca Centrală Universitară, Iași
BE	= Bulletin Epigraphique
BF	= Byzantinische Forschungen, Amsterdam
BJ	= Bonner Jahrbücher, Bonn
BMI	= Buletinul Monumentelor Istorice
BMIM	= București. Materiale de istorie și muzeografie
BNB	= Biblioteca Națională București
BNJ	= Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher
BOR	= Biserica Ortodoxă Română
BS	= Balkan Studies
BSNR	= Buletinul Societății Numismatice Române
ByzSlav	= Byzantinoslavica
CA	= Cercetări arheologice
CAI	= Caiete de Antropologie Istorică
CartNova	= <i>La ciudad de Carthago Nova 3: La documentación epigráfica</i> , Murcia
CB	= Cahiers balkaniques
CBI	= <i>Der römische Weihebezirk von Osterburken. Corpus des griechischen und lateinischer Beneficiärer – Inschriften des Römischen Reiches</i> , Stuttgart
CC	= Codrul Cosminului, Suceava (ambele serii)
CCAR	= Cronica cercetărilor arheologice din România, CIMEC, București
CCh	= <i>Corpus Christianorum</i> , Turnhout
CChSG	= <i>Corpus Christianorum. Series Graeca</i>
CCSL	= <i>Corpus Christianorum Series Latina</i> , Turnhout, Brepols
CDM	= <i>Catalogul documentelor moldovenești din Arhivele Centrale de Stat</i> , București, vol. I-V; supl. I.
CDȚR	= <i>Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului</i> , București, vol. II-VIII, 1974-2006
Chiron	= Chiron: Mitteilungen der Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts, 1971
CI	= Cercetări istorice (ambele serii)
CIL	= <i>Corpus Inscriptionum Latinarum</i> , Berlin
CL	= Cercetări literare
CLRE	= <i>Consuls of the Later Roman Empire</i> , eds. R. S. Bagnall, A. Cameron, S. R. Schwartz, K. A. Worp, Atlanta, 1987
CN	= Cercetări Numismatice
CNA	= Cronica Numismatică și Arheologică, București
CSCO	= <i>Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium</i> , Louvain
CSEA	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiae Aquileiensis</i> , Roma, Città Nuova Editrice
CSEL	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum</i> , Wien, De Gruyter
CSPAMI	= Centrul de Studii și Păstrare a Arhivelor Militare Centrale, Pitești
CT	= Columna lui Traian, București

<i>CTh</i>	= <i>Codex Theodosianus</i> . Theodosiani, Libri XVI cum constitutionibus Sirmondianis, I, edidit adsumpto apparatu P. Kruegeri, Th. Mommsen, Hildesheim, 1970-1971
<i>Cv.L</i>	= Convorbiri literare (ambele serii)
„ <i>Dacia</i> ”, <i>N.S.</i>	= Dacia. Nouvelle Série, Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București
<i>DGAS</i>	= Direcția Generală a Arhivelor Statului
<i>DI</i>	= Diplomatarium Italicum
<i>DIR</i>	= <i>Documente privind istoria României</i>
<i>DIRRI</i>	= <i>Documente privind Istoria României. Războiul pentru Independență</i>
<i>DOP</i>	= Dumbarton Oaks Papers
<i>DTN</i>	= <i>Din trecutul nostru</i> , Chișinău
<i>DRH</i>	= <i>Documenta Romaniae Historica</i>
<i>EB</i>	= Études Balkaniques
<i>EBPB</i>	= Études byzantines et post-byzantines
<i>EDCS</i>	= <i>Epigraphik-Datenbank Clauss-Slaby</i> (http://www.manfredclauss.de/)
<i>EDR</i>	= <i>Epigraphic Database Roma</i> (http://www.edr-edr.it/default/index.php)
<i>EpigrAnat</i>	= Epigraphica Anatolica, Münster
<i>ERAsturias</i>	= F. Diego Santos, <i>Epigrafia Romana de Asturias</i> , Oviedo, 1959.
<i>EuGeSta</i>	= <i>Journal of Gender Studies in Antiquity</i>
<i>Gerión</i>	= Gerión. Revista de Historia Antigua, Madrid
<i>GB</i>	= Glasul Bisericii
<i>GCS</i>	= <i>Die Griechischen Christlichen Schriftsteller</i> , Leipzig, Hinrichs, 1897-1969
<i>GLK</i>	= <i>Grammatici Latini Keil</i>
<i>HEp</i>	= <i>Hispania Epigraphica</i> , Madrid
„ <i>Hierasus</i> ”	= <i>Hierasus</i> . Anuarul Muzeului Județean Botoșani, Botoșani
<i>HM</i>	= Heraldica Moldaviae, Chișinău
<i>HU</i>	= Historia Urbana, Sibiu
<i>HUI</i>	= Historia Universitatis Iassiensis, Iași
<i>IDR</i>	= <i>Inscripțiile din Dacia romană</i> , Bucurști-Paris
<i>IDRE</i>	= <i>Inscriptions de la Dacie romaine. Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie</i> , I-II, Bucarest, 1996, 2000
<i>IGLN</i>	= <i>Inscriptions grecques et latines de Novae</i> , Bordeaux
<i>IGLR</i>	= <i>Inscripțiile grecești și latine din secolele IV-XIII descoperite în România</i> , București, 1976
<i>IILPecs</i>	= <i>Instrumenta Inscripta Latina. Das römische Leben im Spiegel der Kleininschriften</i> , Pecs, 1991
<i>ILAlg</i>	= <i>Inscriptions latines d'Algérie</i> , Paris
<i>ILB</i>	= <i>Inscriptiones Latinae in Bulgaria repertae. Inscriptiones inter Oescum et Iatrum repertae</i> , Sofia, 1989
<i>ILD</i>	= <i>Inscripții latine din Dacia</i> , București
<i>ILN</i>	= <i>Inscriptiones latines de Novae</i> , Poznan
<i>ILLPRON</i>	= <i>Inscriptionum Lapidarium Latinarum Provinciae Norici usque ad annum MCMLXXXIV repertarum indices</i> , Berlin, 1986
<i>ILS</i>	= <i>Inscriptiones Latinae Selectae</i> , 1892
<i>IMS</i>	= <i>Inscriptiones Moesiae Superioris</i> , Belgrad
<i>IN</i>	= „Ioan Neculce”. Buletinul Muzeului Municipal Iași
<i>ISM</i>	= <i>Inscripțiile din Scythia Minor grecești și latine</i> , București, vol. I-III, 1983-1999
<i>JGO</i>	= <i>Jahrbücher für Geschichte Osteuropas</i>
<i>JL</i>	= Junimea literară
<i>JRS</i>	= The Journal of Roman studies, London
<i>LR</i>	= Limba română
<i>Lupa</i>	= <i>Ubi Erat Lupa</i> (http://lupa.at/)
<i>MA</i>	= Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț

MCA	= Materiale și cercetări arheologice
MEF	= <i>Moldova în epoca feudalismului</i> , vol. I-XII, 1961-2012, Chișinău
MEFRA	= <i>Mélanges de l'École française de Rome: Antiquité</i> , Roma
MGH	= <i>Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum auspiciis societatis aperiendis fontibus rerum Germanicarum medii aevi</i> , Berlin 1877-
MI	= Magazin istoric, București
MIM	= Materiale de istorie și muzeografie
MM	= Mitropolia Moldovei
MMS	= Mitropolia Moldovei și Sucevei
MN	= Muzeul Național, București
MO	= Mitropolia Olteniei
MOF	= Monitorul Oficial al României
Navarro	= M. Navarro Caballero, <i>Perfectissima femina. Femmes de l'élite dans l'Hispanie romaine</i> , Bordeaux, 2017.
NBA	= <i>Nuova Biblioteca Agostiniana</i> , Roma, Institutum Patristicum Augustinianum
NDPAC	= <i>Nuovo Dizionario Patristico e di Antichità Cristiane</i> , I, A-E, 2e edizione, Marietti, 2006; III, P-Z, 2e edizione, Marietti, 2008
NEH	= Nouvelles études d'histoire
OI	= Opțiuni istoriografice, Iași
OPEL	= <i>Onomasticon provinciarum Europae latinarum</i> , vol. I-IV, Budapesta-Viena, 1994-2002
PG	= <i>Patrologiae cursus completus, Series Graeca</i> , ed. J.-P. Migne, Paris, 1886-1912
PIR	= <i>Prosopographia Imperii Romani. Saec. I.II.III</i> , editio altera, Berlin.
PLRE	= <i>Prosopography of the Later Roman Empire</i> , 3 vol., eds. A. H. M. Jones, J. R. Martindale, and J. Morris, Cambridge, 1971-1992
RA	= Revista arhivelor
RBAR	= Revista Bibliotecii Academiei Române, București
RC	= Revista catolică
RdI	= Revista de istorie
REByz	= Revue des Études Byzantines
RER	= Revue des études roumaines
RESEE	= Revue des études Sud-Est européennes
RGI	= Revista Generală a Învățământului
RHP	= <i>Die römischen Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit. I: Die Inschriften</i> , Viena
RHSEE	= Revue historique de Sud-Est européen
RI	= Revista istorică (ambele serii)
RIAF	= Revista pentru istorie, arheologie și filologie
RIB	= <i>Roman Inscriptions of Britain</i> , Londra
RIM	= Revista de Istorie a Moldovei, Chișinău
RIR	= Revista istorică română, București
RIS	= Revista de istorie socială, Iași
RITL	= Revista de istorie și teorie literară
RIU	= <i>Die römischen Inschriften Ungarns</i> , Budapesta
RJMH	= The Romanian Journal of Modern History, Iași
RM	= Revista muzeelor
RMD	= <i>Roman Military Diplomas</i> , Londra
RMM	= <i>Römische Militärdiplome und Entlassungsurkunden in der Sammlung des Römisch-Germanischen Zentralmuseums</i> , Mainz
RMM-MIA	= Revista muzeelor și monumentelor, seria Monumente istorice și de artă
RMR	= Revista Medicală Română
RRH	= Revue roumaine d'histoire

<i>RRHA</i>	= Revue roumaine de l'histoire de l'art
<i>RRHA-BA</i>	= Revue Roumaine d'Histoire de l'Art. Série Beaux Arts
<i>RSIAB</i>	= Revista Societății istorice și arheologice bisericești, Chișinău
<i>Rsl</i>	= Romanoslavica
<i>SAHIR</i>	= Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae, București
<i>SAI</i>	= Studii și Articole de Istorie
<i>SANIC</i>	= Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale
<i>SCB</i>	= Studii și cercetări de bibliologie
<i>SCh</i>	= <i>Sources Chrétiennes</i> , Paris
<i>SCIA</i>	= Studii și cercetări de istoria artei
<i>SCIM</i>	= Studii și cercetări de istorie medie
<i>SCIV/SCIVA</i>	= Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie)
<i>SCN</i>	= Studii și Cercetări Numismatice, București
<i>SCȘI</i>	= Studii și cercetări științifice, Istorie
<i>SEER</i>	= The Slavonic and East European Review
<i>SHA</i>	= <i>Scriptores Historiae Augustae</i>
<i>SJAN</i>	= Serviciul Județean al Arhivelor Naționale
<i>SMIC</i>	= Studii și materiale de istorie contemporană, București
<i>SMIM</i>	= Studii și materiale de istorie medie, București
<i>SMIMod</i>	= Studii și materiale de istorie modernă, București
<i>SOF</i>	= Südost-Forschungen, München
<i>ST</i>	= Studii Teologice, București
<i>StAntArh</i>	= <i>Studia Antiqua et Archaeologica</i> , Iași
<i>T&MBYZ</i>	= <i>Travaux et Mémoires du Centre de recherches d'histoire et de civilisation byzantines</i>
<i>ThD</i>	= Thraco-Dacica, București
<i>TR</i>	= Transylvanian Review, Cluj-Napoca
<i>TV</i>	= Teologie și viața, Iași
<i>ZPE</i>	= Zeitschrift für Papyralogie und Epigraphik
<i>ZSL</i>	= Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde

•
ANALELE ȘTIINȚIFICE
ALE
UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA”
DIN IAȘI
(SERIE NOUĂ)

ISTORIE

TOM LXXI
2025

Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

COLEGIUL DE REDACȚIE:

Nelu Zugravu (Iași), Neculai Bolohan (Iași), Alexandru-Florin Platon (Iași), Petronel Zahariuc (Iași), Ștefan S. Gorovei (Iași), Maria Magdalena Székely (Iași), Cristian Ploscaru (Iași), Claudiu Topor (Iași), Gabriel Leanca (Iași), Gheorghe Iacob (Iași), Ovidiu Buruiană (Iași), Victor Spinei, membru al Academiei Române (Iași), Ioan Aurel Pop, președintele Academiei Române (Cluj-Napoca), Ovidiu Cristea (București), Rudolf Dinu (București), Antal Lukács (București), Ion Eremia (Chișinău), Ion Varta (Chișinău), Dennis Deletant (Londra), Carol Iancu (Montpellier), Hans-Christian Maner (Mainz).

COMITETUL DE REDACȚIE:

Laurențiu Rădvan (redactor șef),
Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba, Ionuț Nistor, Adrian-Bogdan Ceobanu,
Adrian Vițalari (secretar de redacție),
Mihai-Bogdan Atanasiu (secretar de redacție).

Responsabilitatea pentru opiniile exprimate în textele publicate revine în exclusivitate autorilor.

Manuscrisele, cărțile și revistele propuse pentru schimb,
ca și orice corespondență se vor trimite redacției:

Laurențiu Rădvan

Facultatea de Istorie
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
B-dul Carol I 11,
700506, Iași, România
Tel.: 40-(0)232-20.12.74
e-mail: radvan@uaic.ro

ISSN 1221-843X
eISSN 2821-4617
Printed in Romania

CUPRINS

Andi Mihalache, <i>Seninul întortocheat al cerului: cromatică, istorie și cultură (I)</i>	7
Daniel Mirea, <i>Datarea a patru documente din timpul lui Sigismund de Luxemburg și al lui Vlad Dracul</i>	47
Alexandru Simon, Petru Aron, Iancu de Hunedoara și Mehmed al II-lea în ajunul bătăliei de la Belgrad: informații dintr-un „raport venețian de sinteză” de la sfârșitul lunii aprilie 1456	73
Livia-Ioana Potop, <i>Instrumente notariale din Transilvania medievală: considerații privind păstrarea și transmiterea unor surse arhivistice mai puțin obișnuite</i>	91
Mihai Covaliu, <i>Între diplomație și primejdie. O misiune moldovenească la Veneția (1505-1506)</i>	101
Andrei Constantin Sălăvăstru, <i>Rebels for the faith: The Sorbonne’s seditious propaganda during the French Wars of Religion</i>	113
Gheorghe Lazăr, <i>Despre logofeții de taină ai Cancelariei Țării Românești. Studiu de caz: Iane Dâmboviceanu</i>	129
Elena Bedreag, <i>Înrudiri, cheltuieli și alte „mărunțușuri” în câteva documente patrimoniale din veacul al XVIII-lea</i>	157
Iulian Moga, <i>Saint Xenia’s Feigned Foolishness</i>	179
Alexandru Gorea, <i>Focul din 1784 și reconfigurarea centrului puterii domnești la Iași</i>	191

Laurențiu Rădvan, <i>Considerații cu privire la un plan rusec al Focșanilor (1828)</i>	211
Simion-Alexandru Gavriș, <i>Centralism și autonomie locală în legislația administrativă a guvernării Lascăr Catargiu (1871-1876)</i>	225
Simion Câlția, <i>Reglementarea prețului pâinii în București (sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea)</i>	237
Tamara Botez, <i>„Monarhia de rol” și portul popular ca formă de legitimare în România (sfârșitul sec. XIX – începutul sec. XX)</i>	259
Ciprian-Lucrețius Suciu, Florin Marinescu, <i>Duhovnici români la Sfântul Munte Athos: superiorul Antipa Dinescu</i>	275
Claudiu-Lucian Topor, <i>România în vecinătatea războiului: chestiunea înarmărilor între 1914 și 1916</i>	287
Ana-Maria-Ioana Lupășteanu, <i>Război și propagandă în Bucovina austriacă. Misiunea lui Nathan Eidinger la București (1915)</i>	309

Bianca Șendrea, <i>Structura mării proprietăți și agricultura din Transilvania după reforma agrară din 1921</i>	319
Ionel Doctoru, <i>Sediul Legației române de la Paris (1922-1930). Între aspirații și realitate</i>	333
Bogdan-Alexandru Schipor, <i>Dragoș Cotlarciuc, an (almost) unknown expert on Baltic Region at the Romanian Ministry of Foreign Affairs, 1938-1939</i>	343
Árpád Hornyák, <i>Depiction of Hungarians in 20th century Serbian history textbooks</i>	353
Geanina-Ancuța Costăș, <i>Relații culturale româno-britanice: o analiză a programului de schimburi culturale (1963-1965)</i>	369
Iana Balan, <i>Imperative politice, schimburi culturale și strategii universitare. Lectori ieșeni de limba română la Universitățile din Polonia în anii 1967-1989</i>	381
Lucica Iorga, Lucian Leuștean, <i>Tribulații în cadrul lagărului socialist: întâlnirea de la Ialta (2 august 1971), cu România personaj principal în absența (un document și câteva considerații)</i>	409
Victor Rizescu, <i>Marxism și naționalism, continuitate și ruptură. Două teme de sociologie istorică în patru etape ale istoriei românești</i>	437

<i>Recenzii și note bibliografice</i>	449
Duane W. Roller, <i>Imperiul Mării Negre. Gloria și decăderea lumii lui Mitridate cel Mare</i>, trad. Sergiu-Adrian Adam, București, Editura Humanitas, 2025, 372 p. (Alex-Marian Cornea); Martyn Rady, <i>Habsburgii. Ambiția de a stăpâni lumea</i>, traducere din limba engleză de Lia Decei, prefată de Matei Cazacu, București, Editura Corint, 2023, 585 p. (Ana-Maria-Ioana Lupășteanu); Avram Iancu – un om între oameni. <i>Lucrările Conferinței Internaționale: Avram Iancu – 200 de ani de la naștere: omul, contemporanii, epoca</i>, Deva, 9-10 mai 2024, coord. Ioan Bolovan, Ioan Sebastian Bara, Cluj-Napoca, Editura Academiei Române, Centrul de Studii Transilvane, 2024, 713 p. (Constantin Ciobanu); Pierre-Antoine Dessaux: <i>Vermicelles et coquillettes. Histoire d'une industrie alimentaire française</i>, Tours, Presses Universitaires François-Rabelais, 2023, 308 p. (Simion Călția); Carmen-Sorina Rîjnoveanu (coord.), <i>The wars of independence, diplomacy and society. New perspectives and approaches on the Great Eastern Crisis 1875-1878. Războaiele de independență, diplomație și societate. Noi perspective și abordări privind Marea Criză Orientală 1875-1878</i>, București, Editura Militară, 2023, 284 p. (Maria Cerniș); <i>Relații politice și militare româno-otomane-turce 1878-1989: documente</i>, volumul I, 1878-1938 = <i>Romanian-Ottoman-Turkish Political and Military Relations 1878-1989: documents</i>, volume I, 1878-1938, coord. Carmen-Sorina Rîjnoveanu, responsabil de vol. Manuel Stănescu, București, Editura Militară, 2023, 559 p. (Andrei Grigoraș); Eduard Andrei, Laurențiu Vlad, <i>Două istorii ale participării României la Expoziția Universală de la New York (1939-1940)</i>, Târgoviște, Cetatea de scaun, 2024, 281 p. (Mădălin Anghel); Constantin Hlihor, <i>Cu mâinile altora: România și războaiele prin intermediari în Africa (1970-1985)</i>, București, Corint, 2025, 364 p. (Teodor-Petru Bărgăoanu).	
<i>Abrevieri</i>	473

Marxism și naționalism, continuitate și ruptură. Două teme de sociologie istorică în patru etape ale istoriei românești**

Abstract: The article uncovers the debate about unilinear vs. multilinear explanations of social development as it featured in the context of Romanian communist culture. Placing at the center the figures of the sociologists Henri H. Stahl and Miron Constantinescu and their vindication of the model of the Asiatic mode of production as an alternative to that of feudalism and as offering a more appropriate conceptualization of the Romanian early Middle Ages, it also delves into the problem of the paternity of the respective idea, placed at the forefront of unorthodox interpretations in the historiography of the early 1970's, in order to be marginalized soon thereafter. It is shown that, formulated by reference to the Marxist theoretical frame of reference available for the researchers at the time, the alternative „feudal” vs. „tributary” modes of production nevertheless drew insights from the tradition of pre-communist historical sociology, highly concerned with the broader question of the plurality of modernization trajectories within the horizon of global social change. It is further disclosed the fact that, although in the main the entire debate was a product of the period of relative liberalization that the communist regime experienced over the period 1965-1971, its prerequisites were created over the previous, Stalinist age. It moreover exhibited survivals during the period of nationalist communist which followed. In the end, it is shown that neither of the three successive stages of communist culture was able to rediscover and re-conceptualize one particular compartment of the pre-communist debate about the deviation of Romanian modernization process from the western model: the one focused on the prevailing patterns of social stratification, centered upon a non-feudal and non-capitalist ruling elite extolling the characteristics of a bureaucratic oligarchy.

Keywords: Marxist historical sociology; Asiatic mode of production; unilinear vs. multilinear social development; communism and nationalism; oligarchy vs. bourgeoisie.

* Conf. univ. dr., Facultatea de Științe Politice, Universitatea din București, România; victor.rizescu@fspub.unibuc.ro.

** O versiune a acestui text a fost prezentată în cadrul conferinței „Național-comunismul românesc. Origini, mutații, intersecții”, organizată de asociația „Orbis Tertius”, Muzeul Municipiului București și Institutul pentru Investigarea Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc, în data de 10 decembrie 2025.

Într-un capitol consacrat „modului de producție asiatic sau tributual” al cărții sale de popularizare *Civilizația asiro-babiloniană*, apărută în 1981, orientalistul Constantin Daniel precede descrierea societăților antice mesopotamiene în lumina noțiunii invocate printr-o retrospectivă de șapte pagini a carierei sale anterioare în bibliografia de specialitate românească¹. Sunt citate aici *Dicționarul de economie politică* din 1974, *Mica enciclopedie de politologie* din 1977 și *Dicționarul de filozofie* din 1978², împreună cu versiunea românească a lucrării de referință marxiste tratată pretutindeni ca reper fundamental al subiectului: *Forme premergătoare producției capitaliste* din 1956³ (parte componentă a *Bazelor criticii economiei politice*, tradusă în 1972-1974⁴, aceasta – elaborată în 1857-1858, cu o primă ediție la Moscova în 1939-1941 și o a doua în Berlinul de Est, în 1952 – reprezentând al patrulea și ultimul dintre marile texte ale lui Marx rămase în manuscris – după *Contribuții la critica filozofiei hegeliene a dreptului* din 1843, *Manuscrisele economico-filozofice* din 1844 și *Ideologia germană* (scris împreună cu Engels) din 1845-1846 –, pentru a fi publicate în urma cercetărilor întreprinse de Institutul Marx-Engels de la Moscova din 1923 – prin folosirea unor fotocopii ale textelor preluate de Partidul Social-Democrat German după moartea lui Engels, din 1895 – și de Institutul Internațional de Istorie Socială de la Amsterdam cu ajutorul manuscriselor originale, din 1935)⁵.

„Feudal” vs. „tributal”. Relansarea dilemei „uniliniaritate” vs „multiliniaritate” în sociologia istorică din timpul comunismului

Daniel rezumă, totodată, intervențiile cu statut de pionierat din spațiul național: cele ale lui Ion Banu din țară – în „Revista de filozofie” din 1966⁶ și în cartea *Sensuri universale și diferențe specifice în filozofia Orientului antic* din

¹ Constantin Daniel, *Civilizația asiro-babiloniană*, București, Editura Sport-Turism, 1981, p. 71-77.

² *Dicționar de economie politică*, sub coordonarea lui Nicolae N. Constantinescu, București, Editura Politică, 1974, p. 475; *Mică enciclopedie de politologie*, sub coordonarea lui Ovidiu Trăsnea, Nicolae Kallós, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1977, p. 195; *Dicționar de filozofie*, sub coordonarea lui Octavian Chetan, Radu Sommer, București, Editura Politică, 1978, p. 467. Vezi și Tom Bottomore et al. (eds.), *A Dictionary of Marxist Thought*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1983, p. 32-36: „Asiatic Society”.

³ Karl Marx, *Forme premergătoare producției capitaliste*, București, Editura de Stat pentru Literatură Politică, 1956. O ediție de referință: Idem, *Pre-capitalist Economic Formations*, translated by Jack Cohen, edited by Eric J. Hobsbawm, New York, International Publishers, 1977 [1965].

⁴ Idem, *Bazele criticii economiei politice*, vol. 1-2, București, Editura Politică, 1972-1974. O ediție de referință: Karl Marx, *Grundrisse: Foundations of the Critique of Political Economy (Rough Draft)*, translated and edited by Martin Nicolaus, London, Penguin Books, 1993.

⁵ Marcello Musto, *The Rediscovery of Karl Marx*, în „International Review of Social History”, vol. 52, nr. 3 (2007), p. 477-498.

⁶ Ion Banu, *Asupra formațiunii sociale „asiatice”* (I), în „Revista de filozofie”, vol. 13, nr. 2 (1966), p. 213-228; idem, *Asupra formațiunii sociale „asiatice”* (II), în „Revista de filozofie”, vol. 13, nr. 3 (1966), p. 319-335. Din același ciclu de articole face parte și Iosif Nathanson, Natalia Simion, *Despre existența așa-numitului „mod de producție asiatic”*, în „Revista de filozofie”, vol. 13, nr. 2 (1966), p. 228-238.

1967⁷ – și din străinătate – în revistele „La Pensée” și „Recherches internationales à la lumière du marxisme” din 1967⁸ –, urmate de articolele lui Miron Constantinescu, apărute în periodicele „Probleme economice” și „Memoria Oeconomica” din 1972 și 1973⁹, și de cartea *Teorii și ipoteze privind sociologia orânduirii tributale* din 1980 a lui Henri H. Stahl¹⁰, din cuprinsul căreia este reținută opinia că „în Moldova și Țara Românească a dominat la început orânduirea tributală și nu cea feudală cum s-a putut afirma în mod eronat, orânduire tributală care a fost moștenită de la populațiile migratoare ce au stăpânit în spațiul carpato-dunărean peste un mileniu”. Stahl este rememorat ca „venerabilul maestru al sociologiei noastre”, evocându-se teza de licență susținută de autor sub coordonarea sa, în 1948, parcă pentru a se sugera nu doar că el era și fusese dintotdeauna adevăratul promotor al ideii în context românesc, dar și că întreaga construcție intelectuală discutată trebuia situată în continuitate cu demersurile sale anterioare¹¹.

Este de fapt ceea ce face Stahl însuși, în secțiunea „Contribuții mai vechi” din primul capitol al cărții citate, unde se spun următoarele: „În legătură cu aceste probleme de istorie socială, [...] îmi voi permite să reamintesc că eu însumi am strâns un material documentar și am elaborat o serie de teze sociologice, în jurul unei idei centrale, potrivit căreia înțelegerea istoriei noastre sociale atârână de prealabila cunoaștere a satelor devălmașe, considerate drept un fundal al istoriei, în

⁷ Ion Banu, *Sensuri universale și diferențe specifice în filozofia Orientului antic*, vol. 1, București, Editura Științifică, 1967, p. 15-36.

⁸ Idem, *La formation sociale „asiatique” dans la perspective de la philosophie orientale asiatique*, în „La Pensée”, nr. 132 (1967), p. 53-70; Idem, *La formation sociale „tributaire”*, în „Recherches internationales à la lumière du marxisme”, nr. 57-58 (1967), p. 251-253.

⁹ Miron Constantinescu, *Modul de producție tributale și orânduirea tributală*, în „Probleme economice”, vol. 25, nr. 11 (1972), p. 28-44; idem, *Despre formațiunea social-economică tributală*, în „Probleme economice”, vol. 26, nr. 4 (1973), p. 51-68; idem, *Despre formațiunea social-economică tributală*, în „Memoria Oeconomica”, nr. 28 (1973), p. 7-10. Vezi și idem, *Schița unei teorii marxiste a formațiunii social-economice tributale*, București, Universitatea din București, 1974.

¹⁰ Henri H. Stahl, *Teorii și ipoteze privind sociologia orânduirii tributale*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1980.

¹¹ Constantin Daniel, *op. cit.*, p. 76-77. Pentru orizontul internațional al dezbaterii vezi: Karl Wittfogel, *Oriental Despotism: A Comparative Study of Total Power*, New Haven, Yale University Press, 1963 [1957], cap. 9: „The Rise and Fall of the Theory of the Asiatic Mode of Production”, p. 369-412; Perry Anderson, *Lineages of the Absolutist State*, London, Verso, 1974, Appendix B: „The «Asiatic Mode of Production»”, p. 462-549; Lawrence Krader, *The Asiatic Mode of Production: Sources, Development and Critique in the Writings of Karl Marx*, Assen, Van Gorcum, 1975; Marian Sawyer, *Marxism and the Question of the Asiatic Mode of Production*, The Hague, Martinus Nijhoff, 1977; Anne M. Bailey, Josep L. Llobera (eds.), *The Asiatic Mode of Production: Science and Politics*, London & Kegan Paul, 1981. Abordări influente ale problematicei în relație cu critica eurocentrismului: Samir Amin, *Eurocentrism: Modernity, Religion and Democracy. A Critique of Eurocentrism and Culturalism*, New York, Monthly Review Press, 2009, cap. 4/1: „The Tributary Mode of Production: The Universal Form of Advanced Pre-capitalist Societies”, p. 221-232, respectiv cap. 4/2: „European Feudalism: Peripheral Tributary Mode”, p. 233-238; Jack. Goody, *The Theft of History*, Cambridge, Cambridge University Press, 2012 [2006], cap. 4: „Asiatic Despots and Societies, in Turkey or Elsewhere?”, p. 99-122.

sensul că aceste formațiuni social-economice constituie un mod de producție sui-generis, supus unor moduri de exploatare mergând în ordine succesivă de la o exploatare tributală la una feudală foarte târzie. [...] În cadrul acestei viziuni generale a problemei au fost afirmate o serie de teze, foarte asemănătoare cu cele cuprinse în studiile ulterioare ale lui Miron Constantinescu”, teze printre care sunt menționate „acordarea unei atenții speciale perioadei năvălirilor barbare” și „afirmarea caracterului de stat de substituie primelor noastre domnii autohtone, continuatoare ale sistemului tributual instituit de nomazii antemergători”¹².

Pentru a-și argumenta, cu discreție, primatul în domeniu, Stahl citează o serie de lucrări ale sale: două articole asupra satului Nerej din „Arhiva pentru știință și reformă socială” de la 1929-1930¹³, monografia cu același subiect din 1939¹⁴, *Sociologia satului devălmaș românesc* din 1946¹⁵, *Contribuțiile la studiul satelor devălmașe românești* din 1958-1965¹⁶ și *Les anciennes communautés villageoises roumaines. Asservissement et pénétration capitaliste* din 1969¹⁷ (a cărei traducere în engleză realizată de Daniel Chirot, în colaborare, apărea la Cambridge tot în 1980¹⁸, deci în același timp cu *Teorii și ipoteze* și în succesiunea cărții lui Chirot scrisă în continuarea lui Stahl și publicată în 1976, cu titlul *Social Change in a Peripheral Society: the Creation of a Balkan Colony*¹⁹).

Felul cum este reconstituit demarajul discuției asupra modului de producție tributual în cartea de memorii a lui Florin Constantiniu din 2007, *De la Răutu și Roller la Mușat și Ardeleanu*, nu face decât să adauge noi temeuri pentru o asemenea perspectivă. După ce se arată cum „cel care a lansat în istoriografia română conceptul [...] a fost Miron Constantinescu” – în calitate de președinte al Academiei de Științe Sociale și Politice, creată în 1970, cu Stahl ca președinte al secției de Sociologie a aceleiași for – se mai spun aici următoarele: „Cred că H. H. Stahl, întocmai ca mama din judecata lui Solomon, care a recunoscut maternitatea copilului ei ca aparținând altei femei numai ca să-l salveze de la ucidere, a acceptat, până la sfârșit, să recunoască paternitatea lui Miron Constantinescu asupra modului de producție/orânduiri tributale, numai ca acest concept, atât de drag marelui

¹² Henri H. Stahl, *op. cit.*, p. 31.

¹³ Idem, *Contribuții la problema răzășiei satului Nerej* (I) în „Arhiva pentru știință și reformă socială”, vol. 8, nr. 4 (1929), p. 570-615; idem, *Contribuții la problema răzășiei satului Nerej* (II), în „Arhiva pentru știință și reformă socială”, vol. 9, nr. 1-3 (1930), p. 201-244.

¹⁴ Idem, *Nerej. Un village d'une region archaïque*, vol. 1-3, București, 1939.

¹⁵ Idem, *Sociologia satului devălmaș românesc*, vol. 1: *Organizarea economică și juridică a trupurilor de moșie*, București, 1946.

¹⁶ Idem, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, ediție de Paul H. Stahl, vol. 1-3, București, Cartea Românească, 1998.

¹⁷ Idem, *Les anciennes communautés villageoises roumaines. Asservissement et pénétration capitaliste*, Bucarest-Paris, Académie Roumaine - Éditions du C. N. R. S., 1969.

¹⁸ Idem, *Traditional Romanian Village Communities: The Transition from the Communal to the Capitalist Mode of Production in the Danube Region*, translated by Daniel Chirot and Holley Coulter Chirot, Cambridge, Cambridge University Press, 1980.

¹⁹ Daniel Chirot, *Schimbarea socială într-o societate periferică. Formarea unei colonii balcanice*, traducere de Victor Rizescu, București, Corint, 2002.

sociolog, [...] să poată supraviețui într-o istoriografie atât de conformistă ca aceea română”²⁰.

Desigur, împotriva acestei teze a gestației foarte îndelungate a teoriei privind configurația orânduirii tributare în istoria României se poate obiecta că viziunea de ansamblu rezumată de discipolul lui Dimitrie Gusti în 1980 apare pentru prima oară într-o formă recognoscibilă abia în primul capitol – „Condițiile istorice de dezvoltare a feudalismului românesc”, cu un subcapitol despre „Cuceririle nomade și semnificația lor” – din al treilea volum al *Contribuțiilor*²¹, deci în 1965, aproape în același timp cu intervențiile lui Banu. Se poate adăuga faptul că, așa cum am spus, principala piesă ce fundamentează noțiunea în interiorul corpusului marxist a devenit disponibilă la o editură moscovită în anul atacului german asupra Uniunii Sovietice și s-a putut impune ca o referință obligatorie în orizontul bibliografiei internaționale abia la începutul anilor 1950.

Nu trebuie să uităm însă că, deși „modul de producție asiatic” figurează doar pasager în capitolul introductiv al *Contribuțiilor la critica economiei politice* a lui Marx din 1859²² și lipsește cu desăvârșire din *Originea familiei, a societății private și a statului* a lui Engels din 1884²³ – ambele texte cu statut canonic în „epoca de aur” a marxismului, cea a Internaționalei a Doua²⁴ –, reflecțiile lui Marx asupra societăților asiatice au debutat în 1853, în articole din „The New York Daily Tribune” despre stăpânirea britanică în India²⁵, că dilema „uniliniaritate” vs. „multiliniaritate” în evoluția socială la nivel global²⁶ s-a impus ca temă centrală în dezbaterile populiștilor, social-democraților și marxiștilor legali ruși în anii 1870 și a persistat până la 1917²⁷ – cu participarea prin corespondență a lui Marx și Engels

²⁰ Florin Constantiniu, *De la Răutu și Roller la Mușat și Ardeleanu*, București, Editura Enciclopedică, 2007, p. 342-343. Tema nu este tratată în Ștefan Bosomitu, *Miron Constantinescu. O biografie*, București, Humanitas, 2014, p. 327-354: „Miron Constantinescu și reinstituționalizarea sociologiei românești (studiu de caz)”, fiind abordată însă în Florin Poenaru, „Miron Constantinescu”, în Alex Cistelean, Andrei State (coord.), *Plante exotice. Teoria și practica marxiștilor români*, Cluj-Napoca, Tact, 2025, p. 279-284. De asemenea (însă cu accente encomiastice), în Dan Banciu, *Miron Constantinescu și relansarea sociologiei în România în perioada comunistă*, în „Revista română de sociologie”, vol. 29, nr. 1-2 (2018), p. 179.

²¹ Henri H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, vol. 3, p. 13-30.

²² Karl Marx, *A Contribution to the Critique of Political Economy*, translated by S. W. Ryazanskaya, edited by Maurice Dobb, New York, International Publishers, 1972 [1970], p. 21.

²³ Frederick Engels, *The Origin of the Family, Private Property and the State*, translated by Alec West, edited by Eleanor Burke Leacock, New York, International Publishers, 1975 [1972]. Vezi și Krader, *op. cit.*, p. 271-285: „Engels on the Oriental Society”.

²⁴ Leszek Kolakowski, *Main Currents of Marxism: The Founders, the Golden Age, the Breakdown*, New York, Norton, 2005 [1978], p. 351-784.

²⁵ *Karl Marx on Colonialism and Modernization*, edited by Shlomo Avineri, New York, Anchor Books, 1969 [1968], p. 64-139; Kevin Adamson, *Marx at the Margins: On Nationalism, Ethnicity and Non-western Societies*, Chicago, The University of Chicago Press, 2010, p. 9-41.

²⁶ Marian Sawyer, *op. cit.*, p. 188-198: „The Unilinear Schema of Social Development”, respectiv p. 207-209: „The Multilinear Schema of History as Found in Marx”.

²⁷ Arthur P. Mendel, *Dilemmas of Progress in Tsarist Russia: Legal Marxism and Legal Populism*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1961; Andrzej Walicki, *The Controversy over*

între 1877 și 1882²⁸ –, că rațiunile de ordin tactic ale practicii revoluționare l-au împins pe Lenin să contribuie la impunerea ideii de multiliniaritate, cu precădere prin lucrarea *Imperialismul, stadiul cel mai înalt al capitalismului*, din 1916²⁹ – cu reverberații internaționale decisive³⁰, înainte ca ideea să fie respinsă de Stalin din aceleași rațiuni tactice dar în alte circumstanțe, în 1931³¹ –, în fine că români precum Constantin Stere, Constantin Dobrogeanu-Gherea, H. Sanielevici, Ștefan Antim, Ștefan Zeletin, Lotar Rădăceanu, Șerban Voinea, Virgil Madgearu, Gheorghe Zane, Mihail Manoilescu și Lucrețiu Pătrășcanu au transpus la noi și au depănat în lumina unor provocări locale specifice dileme de felul celei rusești menționate³².

Parcursul gândirii lui Stahl asupra dualității feudal-tributal trebuie raportat la întreg acest orizont al dinamicii intelectuale mondiale și naționale, după cum se vede din felul cum el continuă să reconstituie pe scurt, în capitolul din 1980 de unde am citat, tranziția tardivă de la orânduirea tributală la cea feudală în spațiul românesc, spunând că exploatarea feudală a satelor trebuie înțeleasă ca „îvită pe calea pe care Engels a numit-o «cea de-a doua iobăgie», înlocuită apoi cu cea capitalistă, născută prin procesul numit de Lenin «calea prusacă de pătrundere a capitalismului în agricultură» iar de Gherea «neoiobăgie»”³³.

Desigur, expresia cea mai consecventă a efortului său de detaliere a implicațiilor tezei tributale prin opoziție cu conceptualizările și descrierile succesive ale feudalismului românesc, de la sfârșitul secolului al XIX-lea până în anii 1980 – efort ce include și capitolul „Greșita identificare a feudalismului nostru

Capitalism: Studies in the Social Philosophy of the Russian Populists, Notre Dame, Ind., The University of Notre Dame Press, 1989 [1969]; Richard Pipes, *Struve, Liberal on the Left, 1870-1905*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1970; Idem, *Struve, Liberal on the Right, 1905-1944*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1980.

²⁸ Neill A. Martin, *Marxism, Nationalism and Russia*, în „Journal of the History of Ideas”, vol. 29, nr. 2 (1968), p. 231-252; Henry Eaton, *Marx and the Russians*, în „Journal of the History of Ideas”, vol. 41, nr. 1 (1980), p. 89-112.

²⁹ V. I. Lenin, *Imperialism: The Highest Stage of Capitalism*, New York, International Publishers, 1939.

³⁰ Anthony Brewer, *Marxist Theories of Imperialism: A Critical Survey*, sec. ed., London, Routledge, 2001 [1990]; Murray Noonan, *Marxist Theories of Imperialism: A History*, London, I. B. Tauris, 2017.

³¹ Karl Wittfogel, *op. cit.*, p. 402-404: „The Leningrad Discussion (1931)”; M. Godes, *The Reaffirmation of Unilinearism*, în Anne M. Bailey, Josep L. Llobera (eds.), *op. cit.*, p. 99-105. Discuția a fost reluată în URSS în 1964: vezi Stephen P. Dunn, *The Fall and Rise of the Asiatic Mode of Production*, London, Routledge and Keagan Paul, 1982, p. 77-120: „The Revival of the Asiatic Mode of Production”. Rezultatele acestei relansări pot fi văzute în Marx/Engels, *Pre-capitalist Socio-economic Formations: A Collection*, Moscow, Progress Publishers, 1979. Vezi și Donald Treadgold, *Soviet Historians' Views of the „Asiatic Mode of Production”*, în „Acta Slavica Japonica”, nr. 5 (1987), p. 1-20.

³² Victor Rizescu, *Ideology, Nation and Modernization: the Romanian Patterns in Comparative and Theoretical Frameworks*, sec. ed. rev., Târgoviște, Cetatea de Scaun, 2024; Idem, *Canonul și vocile uitate. Secvențe dintr-o tipologie a gândirii politice românești*, ed. a II-a, București, Pro Universitaria, 2020.

³³ Henri H. Stahl, *Teorii și ipoteze*, p. 31.

cu cel apusean” al *Controverselor de istorie socială românească*, din 1969³⁴, precum și capitolul „Teorii și ipoteze sociologice privind fazele premergătoare întemeierii domniilor noastre” al *Studiilor de sociologie istorică*, din 1972³⁵ – se găsesc în cartea sa postumă din 1992, *Probleme confuze în istoria socială a României* (unde se arată că, inclusă în *Istoria României* a lui Miron Constantinescu, Constantin Daicoviciu și Ștefan Pascu din 1969, tema a fost abandonată în *Istoria poporului român* a lui Andrei Oțetea din 1970, în sintezele publicate de Constantin C. Giurescu și Dinu C. Giurescu începând din 1971, precum și în lucrări ca *Țara Românească în secolele XIV și XV* a lui Dinu C. Giurescu, din 1973, sau *Problema centralizării statelor feudale românești Moldova și Țara Românească* a lui Manole Neagoe, din 1977)³⁶.

Problematica modului de producție tributual și a „multiliniarității” în etapele succesive ale comunismului

Avem, deci, motive serioase pentru a credita reflecțiile memorialistice ale lui Constantiniu asupra raportului dintre Stahl și Constantinescu în privința episodului pe care îl rememorează sub titlul „Vicisitudinile unui mod de producție”³⁷. Am citat însă, la început, cartea de popularizare a lui Constantin Daniel pentru a putea ridica acum semne de întrebare tot atât de serioase în legătură cu următoarele considerații avansate de memorialist în același capitol: „Pentru Miron Constantinescu, «modul de producție tributual» era o simplă rachetă de propulsare carieristică. [...] Din momentul în care Miron a început să vorbească despre modul de producție tributual a răsărit pe loc și ceata «apostolilor», convingși de noua revelație și gata să o propovăduiască. A doua zi după moartea lui Miron [survenită în 1974], nu am mai auzit pe niciunul din fervenții susținători ai «tributului» rostind un cuvânt în apărarea acestei teorii. O singură excepție: «părintele» ei, H. H. Stahl, a păstrat o fidelitate de admirat până la stingerea sa din viață [din 1991], îmbogățind literatura de specialitate cu contribuții novatoare, vrednice de studiat, de aprofundat, de dezvoltat”³⁸. Câteva pagini mai departe se adaugă: „Moartea lui Miron Constantinescu a însemnat și moartea modului de

³⁴ Idem, *Controverse de istorie socială românească*, București, Editura Științifică, 1969, p. 62-123.

³⁵ Idem, *Studii de sociologie istorică*, București, Editura Științifică, 1972, p. 5-62.

³⁶ Idem, *Probleme confuze în istoria socială a României*, București, Editura Academiei Române, 1992, p. 159-171. Vezi și Miron Constantinescu, Constantin Daicoviciu, Ștefan Pascu (coord.), *Istoria României. Compendiu*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1969; Andrei Oțetea (coord.), *Istoria poporului român*, București, Editura Științifică, 1970; Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri până astăzi*, București, Editura Albatros, 1971; Dinu C. Giurescu, *Țara Românească în secolele XIV și XV*, București, Editura Științifică, 1973; Manole Neagoe, *Problema centralizării statelor feudale românești Moldova și Țara Românească*, Craiova, Scrisul Românesc, 1977.

³⁷ Tema este tratată și în Ștefan Guga, *Sociologia istorică a lui Henri H. Stahl*, Cluj-Napoca, Tact, 2015, p. 293-298. Ea nu constituie însă un subiect de discuție în Zoltán Rostás, *Monografia ca utopie. Interviu cu Henri H. Stahl*, București, Paideia, 2000.

³⁸ Florin Constantiniu, *op. cit.*, p. 344.

producție tributară. Spre paguba istoriografiei române, căci H. H. Stahl oferise piste noi de înțelegere a perioadei migrațiilor și a începuturilor societății medievale românești. Interesul arătat de alți cercetători români acestei probleme fusese pur conjunctural. Puteau promova în carieră, prin susținerea modului de producție tributară, atunci da, îl susțineau; nu aveau nici un beneficiu de pe urma lui, atunci dă-l încolo!”³⁹.

Lucrările lui Ion Banu și o parte a textelor relevante ale lui Stahl – volumul 3 al *Contribuțiilor, Controversele, Les anciennes communautés villageoises* – au fost publicate în perioada relativei liberalizări a regimului comunist, dintre 1965 și 1971. Articolele lui Constantinescu au apărut după începutul „minirevoluției culturale” ceaușiste, lucru semnalat de Constantiniu ca un paradox, atunci când spune că „în timp ce România și istoriografia ei se îndreptau în direcția unei dictaturi personale, sub steagul comunismului național, lumea istoricilor era atrasă de discuția în jurul modului de producție tributară”⁴⁰. Paradoxul nu a fost chiar atât de mare, căci Stahl arată, în 1980, că superiorul său din cadrul ASSP oferise o primă schiță a concepției sale „în anul 1971, în cadrul Comisiei de istorie economică și istorie a gândirii economice” a instituției în cauză⁴¹ (deci înainte ca tiparele caracteristice epocii de liberalizare să înceapă a fi alterate). După cum explică însă Constantiniu, eșecul românesc al discuției s-ar fi datorat tocmai procesului de radicalizare a cotiturii din 1971 spre comunismul naționalist: „Respingerea modului de producție tributară a venit nu din considerente științifice, ci din rațiuni politice. Comunismul național punea accentul pe factorul băștinaș. [...] Modul de producție tributară sau orânduirea tributară prezenta la paritate pe autohtoni și [pe] migratori, ceea ce era inadmisibil din unghiul de vedere al interpretării oficiale a trecutului românesc”⁴².

Apărută cu doar doi ani înaintea sintezei *De la statul geto-dac la statul român unitar* a lui Mircea Mușat și Ion Ardeleanu, din 1983⁴³ – un titlu emblematic pentru național-comunismul ceaușist reflectat în istoriografie –, *Civilizația asi-ro-babiloniană* a lui Constantin Daniel se înscrie într-o lungă serie de lucrări de aceeași factură ale autorului, care certifică orice, dar nu o adeziune de circumstanță la ideea modului de producție tributară (adeziune altminteri manifestată întotdeauna cu referire la Orientul antic dar fără a ocoli, așa cum am văzut – și mult după momentul 1971 –, raportarea succintă la istoria românească). Doar câteva dovezi în acest sens sunt capitolele „Modul de producție tributară în Egiptul antic” din *Civilizația Egiptului antic* (1976), „Modul de producție tributară și fenicienii” din *Civilizația feniciană* (1979), „Modul de producție tributară în Sumer” din *Civilizația sumeriană* (1983) – reținut ca un reper bibliografic

³⁹ *Ibidem*, p. 348.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 341.

⁴¹ Henri H. Stahl, *Teorii și ipoteze*, p. 389.

⁴² Florin Constantiniu, *op. cit.*, p. 346.

⁴³ Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *De la statul geto-dac la statul român unitar*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983.

românesc al problemei, alături de lucrările lui Stahl, Banu și Constantinescu, de medievistul lituanian Nerijus Babinskas, cu preocupări legate de istoria noastră⁴⁴ –, ca și „Modul de producție și orânduirea tributală în Egiptul antic” din *Cultura spirituală a Egiptului antic* (1985)⁴⁵. Astfel de exemple ne arată că, pe palierul istoriografiei și al sociologiei istorice, ca și în alte compartimente ale evoluției culturale, perioada „proletcultistă” – atunci când, promovându-se, în spiritul ortodoxiei staliniste, concepția succesiunii liniare în cinci etape necesare a modurilor de producție în toate ariile de civilizație (de la comuna primitivă la socialism, trecând prin sclavagism, feudalism și capitalism)⁴⁶, au fost create totuși premisele pentru reluarea dezbaterii precomuniste asupra multiliniarității, prin publicarea textului fundamental în chestiune al lui Marx și a *Contribuțiilor* lui Stahl –, cea a relativei liberalizări și cea național-comunistă a istoriei românești dintre 1945 și 1989 nu s-au situat în relație de absolută discontinuitate.

În sprijinul acestei evaluări pot fi invocate și alte considerații. Dacă Florin Curta argumentează că singura întâlnire notabilă a specialiștilor români în arheologie medievală cu tezele lui Stahl este reprezentată de un articol al Mariei Comșa din 1967⁴⁷, Marian Coman pledează convingător pentru ideea că interpretarea de largă circulație a relației dintre Stahl și istoricii români ca un foarte îndelungat dialog ratat cu accente mizantropice de ambele părți se cuvine să fie de-dramatizată, escaladarea criticilor adresate de sociolog la adresa comunității istoricilor având la origine mai puțin ostilitatea nedezmășită a acestora față de scrierile celui dintâi, cât receptarea „călduță” de către ei a unei perspective ce se dorea revoluționară, cu implicația că în mod onest nu putea fi decât acceptată sau respinsă în întregime⁴⁸. În plus, Alin Henț arată – cu referire la felul cum noțiunea de mod de producție tributual a fost aplicată abuziv Daciei preromane de Hadrian

⁴⁴ Nerijus Babinskas, *Henri H Stahl's Conception of Historical Sociology and the Bucharest School of Sociology*, în „Revista română pentru studii baltice și nordice”, vol. 2, nr. 1 (2010), p. 78; idem, *Typologies of Pre-modern Societies beyond Feudalism: Exploring Alternative Possibilities and the Problem of Their Applicability in Cases of Peripheral European Societies*, în „Revista română pentru studii baltice și nordice”, vol. 10, nr. 2 (2018), p. 14.

⁴⁵ Constantin Daniel, *Civilizația Egiptului antic*, București, Editura Sport-Turism, 1976, p. 55-62; idem, *Civilizația feniciană*, București, Editura Sport-Turism, 1979, p. 64-72; idem, *Civilizația sumeriană*, București, Editura Sport-Turism, 1983, p. 56-66; idem, *Cultura spirituală a Egiptului antic*, București, Cartea Românească, 1985, p. 26-43.

⁴⁶ Joseph Stalin, *Dialectical and Historical Materialism: A Succinct Presentation of the Philosophic Foundations of Historical Materialism*, New York, International Publishers, 1969 [1940]; *Stalin's Master Narrative: A Critical Edition of the History of the Communist Party of the Soviet Union (Bolsheviks), Short Course*, edited and translated by David Brandenberger, Mikhail Zelenov, New Haven, Yale University Press, 2019.

⁴⁷ Florin Curta, *Marxism în opera Mariei Comșa*, în *AM*, nr. 53 (2020), p. 285-296. Este vorba despre Maria Comșa, *Cu privire la caracterul organizării social-economice și politice pe teritoriul țării noastre în epoca migrațiilor*, în *SCIV*, vol. 18, nr. 3 (1967), p. 431-442.

⁴⁸ Marian Coman, *Sociologul și istoricii. Henri H. Stahl despre istoriografia română*, în „Transilvania”, nr. 1-2 (2022), p. 80-90. Coman indică și un alt articol al Mariei Comșa relevant pentru discuție: *Considerații cu privire la obștea sătească locală de pe teritoriul României în sec. III-V*, în *MN*, nr. 3 (1976), p. 215-220.

Daicoviciu și de Ion Horațiu Crișan⁴⁹ –, că teoria a putut fi instrumentată – inconsecvent desigur – tocmai pentru a servi scopurile comunismului naționalist⁵⁰ (de unde se vede că nici partizanii ei de circumstanță nu au dispărut așa de repede cum pretinde Constantiniu că s-ar fi petrecut lucrurile).

„Burghezie” vs. „oligarhie”. Un compartiment al problematicii „multiliniarității” în sociologia istorică precomunistă și eșecul relansării sale în timpul comunismului

Cu siguranță că perplexitățile provocate de interferențele dintre sociologia istorică marxistă și cultura naționalistă nu au început, în spațiul românesc, în perioada comunistă. Reflecțiile precomuniste evocate, având ca obiect problema căilor divergente de evoluție socială urmate de diverse regiuni ale lumii și societăți naționale pe parcursul procesului de modernizare, s-au născut sub egida conservatorismului de formulă junimistă inițiat în anii 1860 și a tradiționalismului eminescian cristalizat în deceniul următor (pentru a căpăta rezonanță publică după alăturarea lui Nicolae Iorga la curentul sămănătorist, în 1903⁵¹). Deceniile 1880 și 1890 au adus împământarea românească a marxismului, care a avut loc prin traducerea problematicii de sorginte internațională a relației dintre bază și suprastructură în limbajul culturii critice naționale, constituite în jurul problematicii înrudite a raportului dintre forme și fond⁵².

Cel mai sofisticat dintre produsele intelectuale ale acestei fuziuni dintre două tradiții de gândire a fost teoria stratificării sociale românești care deviasse de la modelul occidental prin constituirea – ca principală componentă a elitei conducătoare – a unei oligarhii cu caracter birocratic, non-feudală și non-burgheză, criticată în limbajul dreptei ideologice, ca o distorsiune contextuală a dezvoltării capitaliste, de Theodor Rosetti, Titu Maiorescu, Mihai Eminescu și Constantin Rădulescu-Motru⁵³. Teoria a căpătat expresii mai elaborate în scrierile socialiștilor Gherea⁵⁴, Rădăceanu și Voinea⁵⁵ – toți trei recomandând alianța temporară a clasei

⁴⁹ Hadrian Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj-Napoca, Dacia, 1972; Ion Horațiu Crișan, *Burebista și epoca sa*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1977.

⁵⁰ Alin Henț, *Forging the Trowel, Hammering the Dacians: Marxism and late Iron Age Archaeology in Romania (1948-1989)*, în *AMN*, vol. 57, nr. 1 (2020), p. 41-45. Se arată că Stahl însuși a dezavuat această instrumentare a ideilor sale: vezi Henri H. Stahl, *Probleme confuze în istoria socială a României*, p. 170-171, 187-191.

⁵¹ Z. Ornea, *Sămănătorismul*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1998 [1970], p. 52-73; Lucian Boia, *Mihai Eminescu, românul absolut. Facerea și desfacerea unui mit*, București, Humanitas, 2015, p. 47-64.

⁵² Victor Rizescu, *Canonul și vocile uitate*, p. 233-305: „Constantin Stere, populismul și celelalte marxisme românești”.

⁵³ Idem, *Anii 1860. Un punct de inflexiune al dinamicii ideologice românești*, în „Academica”. Revistă editată de Academia Română, vol. 35, nr. 3-4 (2025), p. 76-81.

⁵⁴ Constantin Dobrogeanu-Gherea, „[Despre oligarhia română]” [1914, 1920, 1930], în *Opere complete*, ediție de Ion Popescu-Puțuri et al., București, Editura Politică, vol. 5, 1978, p. 176-231

muncitoare cu burghezia antreprenorială autentică împotriva clasei funcționărești parazitare, iar cei din urmă reacționând, în plus, față de încercarea lui Zeletin de a oferi justificări retrospective și raționalizări prospective ale complexului politico-economic oligarhic pe baza unei lecturi originale a lui Marx în spiritul socialismului de catedră –, fiind apoi respinsă de Pătrășcanu ca o manifestare cu fundamente doctrinare pseudomarxiste a conciliatorismului politic social-democrat. După cum spune singurul sociolog comunist de anvergură al deceniilor de dinaintea comunismului în cartea *Problemele de bază ale României* din 1944, „construcția artificială a «oligarhiei», o clasă stăpânitoare specifică României, opusă burgheziei propriu-zise, constituie fără îndoială una din marile erezii teoretice ale social-democrației române. O erezie însă care a fost la rându-i cultivată pentru a sprijini colaboraționismul, reformismul și oportunismul partidului social-democrat. [...] În adevăr, oligarhia reprezentând clasa care împiedica dezvoltarea capitalismului și democratizarea țării, o largă colaborare cu burghezia, adversară și ea a «oligarhiei», apărea în aceste condiții pe deplin justificată”⁵⁶.

Destinul respectivei teorii pe parcursul celor trei perioade ale comunismului se cuvine menționat ca dovada cea mai concludentă a relativei continuități dintre ele în segmentul sociologiei istorice și al istoriografiei. Dacă în cea dintâi epocă a fost repetată înțelepciunea lui Pătrășcanu ca un act de adeziune elementară la concepția marxistă – mai pe larg în cartea lui Ernő Gall, *Sociologia burgheză din România. Studii critice*, cu ediții în 1958 și 1963⁵⁷ –, cele două etape ulterioare ale culturii comuniste nu au putut să redescopere semnificația și să înțeleagă resorturile unei idei altminteri împărtășită de cvasitotalitatea analiștilor sociali de dinaintea lui 1945 – indiferent de poziția lor ideologică – și care între timp fusese redescoperită de studiile comparative internaționale asupra modernizării (în modul cel mai nemijlocit cu referire la regiunea est-europeană în lucrările lui Andrew C. Janos⁵⁸ și cu raportare la cazul românesc în articolul din 1978 al aceluiași autor, *Modernization and Decay in Historical Perspective: the Case of Romania*⁵⁹, după ce dezacordul dintre Pătrășcanu și socialiștii Rădăceanu

⁵⁵ Lotar Rădăceanu/Șerban Voinea, *Oligarhia română/Marxism oligarhic*, ediție de Victor Rizescu, București, Dominor, 2005; Victor Rizescu, *Ideology, Nation and Modernization*, p. 89-119: „A Divide over the Oligarchy: Competing Uses of Marxism in Pre-communist Romania”.

⁵⁶ Lucrețiu Pătrășcanu, *Problemele de bază ale României*, București, 1944, p. 267-268.

⁵⁷ Ernő Gall, *Sociologia burgheză din România. Studii critice*, ed. a II-a, București, Editura Politică, 1963, p. 127-135.

⁵⁸ Andrew C. Janos, *The Politics of Backwardness in Hungary, 1825-1945*, Princeton, Princeton University Press, 1982; Idem, *The Politics of Backwardness in Continental Europe, 1780-1945*, în „World Politics”, vol. 41, nr. 2, 1989, p. 325-358; Idem, *East Central Europe in the Modern World: The Politics of the Borderlands from Pre- to Postcommunism*, Stanford, Stanford University Press, 2000.

⁵⁹ Idem, *Modernization and Decay in Historical Perspective: The Case of Romania*, în Kenneth Jowitt (ed.), *Social Change in Romania, 1860-1940: A Debate on Development in a European Nation*, Berkeley, University of California, Institute of International Studies, 1978, p. 72-116.

și Voinea fusese menționat pe scurt de Henry L. Roberts în cartea sa din 1951, *Rumania: Political Problems of an Agrarian State*⁶⁰).

Expresia cea mai dureroasă a acestei opacități a fost oferită de autorul tratat, în cele spuse până acum, ca un exponent de seamă al gândirii creatoare conjugată cu devoțiunea consecventă și nedogmatică față de sociologia marxistă: nimeni altul decât Henri H. Stahl, care reiterează tezele lui Pătrășcanu și Gall în lucrarea postumă *Gânditori și curente de istorie socială românească*, publicată în 2001 (după un manuscris aparent mai vechi – elaborat în cea mai mare parte în anii 1970 – decât cel al *Problemelor confuze*, din anii 1980). Arătând cum teoria politicianismului a lui Motru a prefigurat teoria gheristă a oligarhiei⁶¹, Stahl se întreabă, apoi, care poate fi, pentru Zeletin, „baza socială a acestei oligarhii, [...], care nu e clasa burgheză, [...] nici o categorie dintr-o clasă socială, ci o formațiune socială *sui generis*”, pentru a conchide că „e o întrebare fără răspuns în teoria lui Zeletin care în această privință împrumută direct ceva din teoria lui Gherea. Căci și acesta vorbise de o oligarhie neclar definită din punct de vedere al structurii ei de clasă, astfel că e un lucru destul de amuzant să vezi că Zeletin e de acord cu Gherea exact pe punctul cel mai slab al acestuia⁶². [...] Nici Gherea și nici Zeletin nu au reușit, credem, să vadă destul de limpede că în dosul «oligarhiei» se află o «burghezime» și că oligarhia nu era decât expresia politică a intereselor burgheze și moșierești, o purtătoare de cuvânt și o administratoare a intereselor acestora”⁶³. Tot astfel, se spune că Voinea „a rămas partizan al teoriei existenței «oligarhiei» române deosebită de «clasa burgheză»”, iar Rădăceanu „este de acord cu Zeletin că la noi există o «oligarhie» acaparatoare a puterilor în stat, deosebită de clasa burgheză”⁶⁴.

Atât teoria neoiobagiei – pe care Stahl o acceptă – cât și cea a oligarhiei birocratice – pe care o respinge și pare să nu o înțeleagă – făcuseră parte din concepția de ansamblu dezvoltată de Gherea, în ambianța întregii culturi critice cu o importantă componentă naționalistă, pentru a explica particularitățile evoluției sociale românești prin raportare la reperul occidental, în cadrul viziunii și mai cuprinzătoare a pluralității traiectoriilor de dezvoltare urmate de mozaicul comunităților naționale în orizontul modernizării globale⁶⁵. Redescoperirea creatoare a celei dintâi idei și incapacitatea persistentă de reconsiderare a celeilalte trebuie reținute, deopotrivă, ca vectori intelectuali cristalizați la confluența dintre eforturile recurente de adaptare a sociologiei marxiste și transformările ideologice naționaliste pe durata lungă a istoriei românești.

⁶⁰ Henry L. Roberts, *Rumania: Political Problems of an Agrarian State*, Hamden, Conn., Archon Books, 1969 [1951], p. 281.

⁶¹ Henri H. Stahl, *Gânditori și curente de istorie socială românească*, ediție de Paul H. Stahl, București, Editura Universității din București, 2001, p. 135.

⁶² *Ibidem*, p. 232-233.

⁶³ *Ibidem*, p. 234.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 236.

⁶⁵ Shmuel N. Eisenstadt (ed.), *Multiple Modernities*, New Brunswick, Transaction Publishers, 2002.

ABREVIERI

<i>AARMSI</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice
<i>AARMSL</i>	= Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Literare
<i>AARPAD</i>	= „Analele Academiei Române”, seria II, București, 1879-1916
<i>AA.SS.</i>	= <i>Acta Sanctorum</i> , ed. Bollandisti, III ^a ediție, Parigi 1863-1870
<i>AB</i>	= Arhivele Basarabiei
<i>ACNSAS</i>	= Arhivele Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității
<i>AE</i>	= L'Année Epigraphique, Paris
<i>AIR</i>	= Arhiva Istorică a României
<i>AIAC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj
<i>AIIAI</i>	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>AIIC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Cluj
<i>AIINC</i>	= Anuarul Institutului de Istorie Națională, Cluj
<i>AIIX</i>	= Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași
<i>ALIL</i>	= Anuarul de Lingvistică și Istorie Literară, Iași
<i>ALMA</i>	= <i>Archivum Latinitatis Medii Aevi</i> . Genève.
<i>AM</i>	= Arheologia Moldovei, Iași
<i>AMAE</i>	= Arhiva Ministerului Afacerilor Externe
<i>AmAnthr</i>	= American Anthropologist, New Series, Published by Wiley on behalf of the American Anthropological Association
<i>AMM</i>	= Acta Moldaviae Meridionalis, Vaslui
<i>AMMB</i>	= Arhiva Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Iași
<i>AMN</i>	= Acta Musei Napocensis
<i>AMR</i>	= Arhivele Militare Române
<i>AMS</i>	= Anuarul Muzeului din Suceava
<i>ANB</i>	= Arhivele Naționale, București
<i>ANC</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Cluj
<i>ANSMB</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Municipiului București
<i>ANG</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Județean Galați
<i>ANI</i>	= Arhivele Naționale, Iași
<i>ANIC</i>	= Arhivele Naționale Istorice Centrale
<i>ANR-Cluj</i>	= Arhivele Naționale, Cluj-Napoca
<i>ANR-Sibiu</i>	= Arhivele Naționale, Sibiu
<i>ANRM</i>	= Arhivele Naționale ale Republicii Moldova, Chișinău
<i>ANRW</i>	= Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, Berlin-New York
<i>ANSMB</i>	= Arhivele Naționale. Serviciul Municipiului București
<i>ANV</i>	= Arhivele Naționale, Vaslui
<i>AO</i>	= Arhivele Olteniei
<i>AP</i>	= Analele Putnei
<i>APH</i>	= Acta Poloniae Historica, Varșovia
<i>AqLeg</i>	= <i>Aquila Legionis. Cuadernos de Estudios sobre el Ejército Romano</i> , Salamanca
<i>AR</i>	= Arhiva Românească
<i>ArchM</i>	= Archiva Moldaviae, Iași
<i>ArhGen</i>	= Arhiva Genealogică
„Arhiva”	= „Arhiva”. Organul Societății Științifice și Literare, Iași
<i>ArhMold</i>	= Arheologia Moldovei

ASRR	= Arhiva Societății Române de Radiodifuziune
AȘUI	= Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași
ATS	= Ancient Textile Series, Oxbow Books, Oxford și Oakville
AUAIC	= Arhiva Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
AUB	= Analele Universității „București”
BA	= <i>Biblioteca Ambrosiana</i> , Roma, Città Nuova Editrice
BAR	= Biblioteca Academiei Române
BArchB	= Bundesarchiv Berlin
BAR int. ser.	= British Archaeological Reports, International Series
BBRF	= Buletinul Bibliotecii Române din Freiburg
BCIR	= Buletinul Comisiei Istorice a României
BCMI	= Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice
BCU-Iași	= Biblioteca Centrală Universitară, Iași
BE	= Bulletin Epigraphique
BF	= Byzantinische Forschungen, Amsterdam
BJ	= Bonner Jahrbücher, Bonn
BMI	= Buletinul Monumentelor Istorice
BMIM	= București. Materiale de istorie și muzeografie
BNB	= Biblioteca Națională București
BNJ	= Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher
BOR	= Biserica Ortodoxă Română
BS	= Balkan Studies
BSNR	= Buletinul Societății Numismatice Române
ByzSlav	= Byzantinoslavica
CA	= Cercetări arheologice
CAI	= Caiete de Antropologie Istorică
CartNova	= <i>La ciudad de Carthago Nova 3: La documentación epigráfica</i> , Murcia
CB	= Cahiers balkaniques
CBI	= <i>Der römische Weihebezirk von Osterburken. Corpus des griechischen und lateinischer Beneficiärer – Inschriften des Römischen Reiches</i> , Stuttgart
CC	= Codrul Cosminului, Suceava (ambele serii)
CCAR	= Cronica cercetărilor arheologice din România, CIMEC, București
CCh	= <i>Corpus Christianorum</i> , Turnhout
CChSG	= <i>Corpus Christianorum. Series Graeca</i>
CCSL	= <i>Corpus Christianorum Series Latina</i> , Turnhout, Brepols
CDM	= <i>Catalogul documentelor moldovenești din Arhivele Centrale de Stat</i> , București, vol. I-V; supl. I.
CDȚR	= <i>Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului</i> , București, vol. II-VIII, 1974-2006
Chiron	= Chiron: Mitteilungen der Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts, 1971
CI	= Cercetări istorice (ambele serii)
CIL	= <i>Corpus Inscriptionum Latinarum</i> , Berlin
CL	= Cercetări literare
CLRE	= <i>Consuls of the Later Roman Empire</i> , eds. R. S. Bagnall, A. Cameron, S. R. Schwartz, K. A. Worp, Atlanta, 1987
CN	= Cercetări Numismatice
CNA	= Cronica Numismatică și Arheologică, București
CSCO	= <i>Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium</i> , Louvain
CSEA	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiae Aquileiensis</i> , Roma, Città Nuova Editrice
CSEL	= <i>Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum</i> , Wien, De Gruyter
CSPAMI	= Centrul de Studii și Păstrare a Arhivelor Militare Centrale, Pitești
CT	= Columna lui Traian, București

<i>CTh</i>	= <i>Codex Theodosianus</i> . Theodosiani, Libri XVI cum constitutionibus Sirmondianis, I, edidit adsumpto apparatu P. Kruegeri, Th. Mommsen, Hildesheim, 1970-1971
<i>Cv.L</i>	= Convorbiri literare (ambele serii)
„ <i>Dacia</i> ”, <i>N.S.</i>	= Dacia. Nouvelle Série, Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București
<i>DGAS</i>	= Direcția Generală a Arhivelor Statului
<i>DI</i>	= Diplomatarium Italicum
<i>DIR</i>	= <i>Documente privind istoria României</i>
<i>DIRRI</i>	= <i>Documente privind Istoria României. Războiul pentru Independență</i>
<i>DOP</i>	= Dumbarton Oaks Papers
<i>DTN</i>	= <i>Din trecutul nostru</i> , Chișinău
<i>DRH</i>	= <i>Documenta Romaniae Historica</i>
<i>EB</i>	= Études Balkaniques
<i>EBPB</i>	= Études byzantines et post-byzantines
<i>EDCS</i>	= <i>Epigraphik-Datenbank Clauss-Slaby</i> (http://www.manfredclauss.de/)
<i>EDR</i>	= <i>Epigraphic Database Roma</i> (http://www.edr-edr.it/default/index.php)
<i>EpigrAnat</i>	= Epigraphica Anatolica, Münster
<i>ERAsturias</i>	= F. Diego Santos, <i>Epigrafia Romana de Asturias</i> , Oviedo, 1959.
<i>EuGeSta</i>	= <i>Journal of Gender Studies in Antiquity</i>
<i>Gerión</i>	= Gerión. Revista de Historia Antigua, Madrid
<i>GB</i>	= Glasul Bisericii
<i>GCS</i>	= <i>Die Griechischen Christlichen Schriftsteller</i> , Leipzig, Hinrichs, 1897-1969
<i>GLK</i>	= <i>Grammatici Latini Keil</i>
<i>HEp</i>	= <i>Hispania Epigraphica</i> , Madrid
„ <i>Hierasus</i> ”	= <i>Hierasus</i> . Anuarul Muzeului Județean Botoșani, Botoșani
<i>HM</i>	= Heraldica Moldaviae, Chișinău
<i>HU</i>	= Historia Urbana, Sibiu
<i>HUI</i>	= Historia Universitatis Iassiensis, Iași
<i>IDR</i>	= <i>Inscripțiile din Dacia romană</i> , Bucurști-Paris
<i>IDRE</i>	= <i>Inscriptions de la Dacie romaine. Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie</i> , I-II, Bucarest, 1996, 2000
<i>IGLN</i>	= <i>Inscriptions grecques et latines de Novae</i> , Bordeaux
<i>IGLR</i>	= <i>Inscripțiile grecești și latine din secolele IV-XIII descoperite în România</i> , București, 1976
<i>IILPecs</i>	= <i>Instrumenta Inscripta Latina. Das römische Leben im Spiegel der Kleininschriften</i> , Pecs, 1991
<i>ILAlg</i>	= <i>Inscriptions latines d'Algérie</i> , Paris
<i>ILB</i>	= <i>Inscriptiones Latinae in Bulgaria repertae. Inscriptiones inter Oescum et Iatrum repertae</i> , Sofia, 1989
<i>ILD</i>	= <i>Inscripții latine din Dacia</i> , București
<i>ILN</i>	= <i>Inscriptiones latines de Novae</i> , Poznan
<i>ILLPRON</i>	= <i>Inscriptionum Lapidarium Latinarum Provinciae Norici usque ad annum MCMLXXXIV repertarum indices</i> , Berlin, 1986
<i>ILS</i>	= <i>Inscriptiones Latinae Selectae</i> , 1892
<i>IMS</i>	= <i>Inscriptiones Moesiae Superioris</i> , Belgrad
<i>IN</i>	= „Ioan Neculce”. Buletinul Muzeului Municipal Iași
<i>ISM</i>	= <i>Inscripțiile din Scythia Minor grecești și latine</i> , București, vol. I-III, 1983-1999
<i>JGO</i>	= <i>Jahrbücher für Geschichte Osteuropas</i>
<i>JL</i>	= Junimea literară
<i>JRS</i>	= The Journal of Roman studies, London
<i>LR</i>	= Limba română
<i>Lupa</i>	= <i>Ubi Erat Lupa</i> (http://lupa.at/)
<i>MA</i>	= Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț

<i>MCA</i>	= Materiale și cercetări arheologice
<i>MEF</i>	= <i>Moldova în epoca feudalismului</i> , vol. I-XII, 1961-2012, Chișinău
<i>MEFRA</i>	= <i>Mélanges de l'École française de Rome: Antiquité</i> , Roma
<i>MGH</i>	= <i>Monumenta Germaniae Historica inde ab anno Christi quingentesimo usque ad annum millesimum et quingentesimum auspiciis societatis aperiendis fontibus rerum Germanicarum medii aevi</i> , Berlin 1877-
<i>MI</i>	= Magazin istoric, București
<i>MIM</i>	= Materiale de istorie și muzeografie
<i>MM</i>	= Mitropolia Moldovei
<i>MMS</i>	= Mitropolia Moldovei și Sucevei
<i>MN</i>	= Muzeul Național, București
<i>MO</i>	= Mitropolia Olteniei
<i>MOF</i>	= Monitorul Oficial al României
<i>Navarro</i>	= M. Navarro Caballero, <i>Perfectissima femina. Femmes de l'élite dans l'Hispanie romaine</i> , Bordeaux, 2017.
<i>NBA</i>	= <i>Nuova Biblioteca Agostiniana</i> , Roma, Institutum Patristicum Augustinianum
<i>NDPAC</i>	= <i>Nuovo Dizionario Patristico e di Antichità Cristiane</i> , I, A-E, 2e edizione, Marietti, 2006; III, P-Z, 2e edizione, Marietti, 2008
<i>NEH</i>	= Nouvelles études d'histoire
<i>OI</i>	= Opțiuni istoriografice, Iași
<i>OPEL</i>	= <i>Onomasticon provinciarum Europae latinarum</i> , vol. I-IV, Budapesta-Viena, 1994-2002
<i>PG</i>	= <i>Patrologiae cursus completus, Series Graeca</i> , ed. J.-P. Migne, Paris, 1886-1912
<i>PIR</i>	= <i>Prosopographia Imperii Romani. Saec. I.II.III</i> , editio altera, Berlin.
<i>PLRE</i>	= <i>Prosopography of the Later Roman Empire</i> , 3 vol., eds. A. H. M. Jones, J. R. Martindale, and J. Morris, Cambridge, 1971-1992
<i>RA</i>	= Revista arhivelor
<i>RBAR</i>	= Revista Bibliotecii Academiei Române, București
<i>RC</i>	= Revista catolică
<i>RdI</i>	= Revista de istorie
<i>REByz</i>	= Revue des Études Byzantines
<i>RER</i>	= Revue des études roumaines
<i>RESEE</i>	= Revue des études Sud-Est européennes
<i>RGI</i>	= Revista Generală a Învățământului
<i>RHP</i>	= <i>Die römischen Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit. I: Die Inschriften</i> , Viena
<i>RHSEE</i>	= Revue historique de Sud-Est européen
<i>RI</i>	= Revista istorică (ambele serii)
<i>RIAF</i>	= Revista pentru istorie, arheologie și filologie
<i>RIB</i>	= <i>Roman Inscriptions of Britain</i> , Londra
<i>RIM</i>	= Revista de Istorie a Moldovei, Chișinău
<i>RIR</i>	= Revista istorică română, București
<i>RIS</i>	= Revista de istorie socială, Iași
<i>RITL</i>	= Revista de istorie și teorie literară
<i>RIU</i>	= <i>Die römischen Inschriften Ungarns</i> , Budapesta
<i>RJMH</i>	= The Romanian Journal of Modern History, Iași
<i>RM</i>	= Revista muzeelor
<i>RMD</i>	= <i>Roman Military Diplomas</i> , Londra
<i>RMM</i>	= <i>Römische Militärdiplome und Entlassungsurkunden in der Sammlung des Römisch-Germanischen Zentralmuseums</i> , Mainz
<i>RMM-MIA</i>	= Revista muzeelor și monumentelor, seria Monumente istorice și de artă
<i>RMR</i>	= Revista Medicală Română
<i>RRH</i>	= Revue roumaine d'histoire

<i>RRHA</i>	= Revue roumaine de l'histoire de l'art
<i>RRHA-BA</i>	= Revue Roumaine d'Histoire de l'Art. Série Beaux Arts
<i>RSIAB</i>	= Revista Societății istorice și arheologice bisericești, Chișinău
<i>Rsl</i>	= Romanoslavica
<i>SAHIR</i>	= Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae, București
<i>SAI</i>	= Studii și Articole de Istorie
<i>SANIC</i>	= Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale
<i>SCB</i>	= Studii și cercetări de bibliologie
<i>SCh</i>	= <i>Sources Chrétiennes</i> , Paris
<i>SCIA</i>	= Studii și cercetări de istoria artei
<i>SCIM</i>	= Studii și cercetări de istorie medie
<i>SCIV/SCIVA</i>	= Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie)
<i>SCN</i>	= Studii și Cercetări Numismatice, București
<i>SCȘI</i>	= Studii și cercetări științifice, Istorie
<i>SEER</i>	= The Slavonic and East European Review
<i>SHA</i>	= <i>Scriptores Historiae Augustae</i>
<i>SJAN</i>	= Serviciul Județean al Arhivelor Naționale
<i>SMIC</i>	= Studii și materiale de istorie contemporană, București
<i>SMIM</i>	= Studii și materiale de istorie medie, București
<i>SMIMod</i>	= Studii și materiale de istorie modernă, București
<i>SOF</i>	= Südost-Forschungen, München
<i>ST</i>	= Studii Teologice, București
<i>StAntArh</i>	= <i>Studia Antiqua et Archaeologica</i> , Iași
<i>T&MBYZ</i>	= <i>Travaux et Mémoires du Centre de recherches d'histoire et de civilisation byzantines</i>
<i>ThD</i>	= Thraco-Dacica, București
<i>TR</i>	= Transylvanian Review, Cluj-Napoca
<i>TV</i>	= Teologie și viața, Iași
<i>ZPE</i>	= Zeitschrift für Papyralogie und Epigraphik
<i>ZSL</i>	= Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde

Recenzii și note bibliografice

Duane W. Roller, *Imperiul Mării Negre. Gloria și decăderea lumii lui Mitridate cel Mare*, trad. Sergiu-Adrian Adam, București, Editura Humanitas, 2025, 372 p.

Dorim să semnalăm în rândurile de față apariția unei lucrări care ne oferă o incursiune în epoca unuia dintre cei mai ambițioși conducători din perioada antichității, anume Mitridate al VI-lea. Domnia acestuia a fost marcată de conflicte intense, realizând o expansiune impresionantă a teritoriilor din bazinul Mării Negre. Profesor emerit al Universității din Ohio, Duane W. Roller este cunoscut pentru preocupările sale legate de istoria și civilizația lumii mediteraneene. A scris sau editat mai multe lucrări, dintre care amintim: *The Building Program of Herod the Great* (Berkeley, University of California Press, 1998), *Through the Pillars of Herakles. Greco-Roman Exploration of the Atlantic* (London, Routledge, 2008) și recenta carte tradusă și în limba română *Cleopatra* (București, Editura Humanitas, 2024).

Lucrarea de față continuă tradiția formatului deja cunoscut al seriei *Istorie*, pe care editura Humanitas o îmbogățește periodic cu publicații relevante. Duane W. Roller îmbină izvoarele literare cu literatura de specialitate cu scopul de a realiza o istorisire a faptelor și consecințelor unui conducător cu o personalitate complexă. Autorul a ales să își împartă lucrarea în două părți: *Partea I: Pontul până în 120 î.Cr.* (p. 29-138), care analizează Regatul Pontic de la originile sale și până la Mitridate al V-lea, și *Partea II: Mitridate VI cel Mare* (p. 143-305), în care autorul se concentrează pe domnia lui Mitridate al VI-lea cel Mare; cele două părți sunt organizate în nu mai puțin de treisprezece capitole. În opinia noastră, lucrarea este organizată bine și clar argumentată; capitolele sunt la rândul lor împărțite în subcapitole.

În *Introducere* (p. 17-25), autorul își detaliază demersul, stabilind limitele geografice și cronologice. De asemenea, aduce câteva explicații legate de numele și locurile pe care le utilizează în lucrare. Primul capitol, *Pontul* (p. 29-50), se dorește a fi o introducere, atât istorică, cât și geografică a zonei Pontului. Se conturează o imagine generală a condițiilor naturale, a rutelor comerciale și a influențelor culturale diverse care au definit această zonă. Cu toate că autorul ne oferă o introducere în problematica subiectului, considerăm că o mai bună corelare cu descoperirile arheologice ar fi fost utilă.

Al doilea capitol, *Mitridate I Întemeietorul* (p. 51-70), urmărește urcarea pe tron al lui Mitridate I și consolidarea dinastiei sale. Este descrisă formarea regatului în contextul destrămării structurilor imperiului seleucid și a instabilității din zona anatoliană. Roller realizează o analiză mai mult narativă, decât structurală, dar cu toate acestea reușește să facă o interpretare dinamică a unui regat static și marginal, cu caracteristicile unui actor politic și economic adaptabil în funcție de situație. *Regatul devine stat independent* (p. 71-84), al treilea capitol, urmărește transformarea Pontului într-o putere regională. Autorul pune accentul pe rolul alianțelor matrimoniale, cât și al reformelor militare în consolidarea independenței statului. În următoarele două capitole, *Sosirea romanilor* (p. 85-114) și *Decăderea Pergamului* (p. 115-140), sunt analizate contactele romanilor cu populația din zona Asiei Mici. Roller problematizează într-un mod foarte interesant felul în care expansiunea Romei a perturbat echilibrul de putere, fapt ce a forțat administrația pontică să

adopte o politică bazată pe cooperare economică. Astfel, avem o privire cât se poate de obiectivă în ceea ce privește transformările geopolitice din regiunea pontică. Avem în vedere situația Pergamului, pe baza căruia regii pontici vor profita cu scopul de a-și afirma prezența și puterea în această zonă.

Al șaselea capitol, cu care debutează partea a doua, *Ascensiunea lui Mitridate VI* (p. 143-160), marchează începutul domniei lui Mitridate al VI-lea. Autorul începe prin relatarea tinereții noului conducător și formarea sa intelectuală. Considerăm că Duane W. Roller a reușit să realizeze un portret forte detaliat, eliminând imaginea, des întâlnită în literatura de specialitate, de prinț exilat. În următorul capitol, *Începutul expansiunii regatului lui Mitridate VI* (p. 161-180), autorul se ocupă de expansiunea regatului în jurul Mării Negre, analizând logistica și modul de abordare diplomatic, pentru că, în cele două capitole care urmează, *Începutul furtunii* (p. 181-197) și *Debutul ostilităților* (p. 198-230), să trateze conflictul cu Imperiul Roman în contextul crizei republicane. Mitridate subestimează capacitatea Romei de a se regenera, iar Roller oferă o cronică detaliată a primelor războaie mitridatice și reduce complexitatea ideologică la un simplu calcul de putere.

Capitolul al zecelea, *Urmările Primului Război Mitridatic* (p. 231-247), prezintă consecințele pe care le suportă Mitridate al VI-lea prin pierderea de teritorii. Slăbiciunile regelui și ale lui Lucullus sunt prezentate în cel de al unsprezecelea capitol (p. 248-272). Aici, Roller îl portretizează pe Lucullus ca fiind un general capabil, dar dezavantajat de lipsa sprijinului politic. O secțiune specială este dedicată aspectelor culturale, ceea ce reprezintă capitolul doisprezece (*Curtea regală*, p. 273-290). Istoricul american propune un model de a observa mecanismele de propagandă, prin rețelele de spioni. Se folosește de scrierile antice pentru a reda atmosfera curții. *Sfârșitul Regatului Mitridatic* (p. 291-305), ultimul capitol al acestei lucrări, prezintă campania lui Pompeius, trădarea fiului lui Mitridate și sinuciderea regelui, toate având drept consecință anexarea Pontului ca provincie romană.

Cititorul beneficiază de două sugestive hărți, plasate de autor la începutul lucrării (p. 12-13), și de un arbore genealogic (p. 14-15), care ajută în stabilirea limitelor geografice și cronologice. Patruzeci și două de pagini de *Note* (p. 309-350) și vasta *Bibliografie* (p. 251-366) permit înțelegerea travaliului depus de istoric în realizarea lucrării, prin apelul la numeroase izvoare literare antice și literatura de specialitate relevantă subiectului. Prin acest studiu de caz, Duane W. Roller reușește să reconstituie într-o manieră erudită ascensiunea și decăderea lumii pontice, oferind o analiză echilibrată. Aduce în atenție o regiune adesea marginalizată în studiile clasice și redă complexitatea unei epoci relevante, dar și a unui personaj istoric, precum Mitridate al VI-lea, una dintre cele mai carismatice și ambițioase figuri ale Antichității. Rigoarea academică și accesibilitatea recomandă această lucrare atât specialiștilor, cât și publicului larg.

Alex-Marian Cornea*

Martyn Rady, *Habsburgii. Ambiția de a stăpâni lumea*, traducere din limba engleză de Lia Decei, prefată de Matei Cazacu, București, Editura Corint, 2023, 585 p.

Lucrarea lui Martyn Rady, *Habsburgii. Ambiția de a stăpâni lumea*, se impune ca o contribuție majoră în istoriografia dedicată dinastiei habsburgice. Aceasta oferă o analiză amplă și profund documentată asupra evoluției acestei familii, care a modelat timp de

* Doctorand, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, România; alex.marian.cornea@gmail.com.

adopte o politică bazată pe cooperare economică. Astfel, avem o privire cât se poate de obiectivă în ceea ce privește transformările geopolitice din regiunea pontică. Avem în vedere situația Pergamului, pe baza căruia regii pontici vor profita cu scopul de a-și afirma prezența și puterea în această zonă.

Al șaselea capitol, cu care debutează partea a doua, *Ascensiunea lui Mitridate VI* (p. 143-160), marchează începutul domniei lui Mitridate al VI-lea. Autorul începe prin relatarea tinereții noului conducător și formarea sa intelectuală. Considerăm că Duane W. Roller a reușit să realizeze un portret forte detaliat, eliminând imaginea, des întâlnită în literatura de specialitate, de prinț exilat. În următorul capitol, *Începutul expansiunii regatului lui Mitridate VI* (p. 161-180), autorul se ocupă de expansiunea regatului în jurul Mării Negre, analizând logistica și modul de abordare diplomatic, pentru că, în cele două capitole care urmează, *Începutul furtunii* (p. 181-197) și *Debutul ostilităților* (p. 198-230), să trateze conflictul cu Imperiul Roman în contextul crizei republicane. Mitridate subestimează capacitatea Romei de a se regenera, iar Roller oferă o cronică detaliată a primelor războaie mitridatice și reduce complexitatea ideologică la un simplu calcul de putere.

Capitolul al zecelea, *Urmările Primului Război Mitridatic* (p. 231-247), prezintă consecințele pe care le suportă Mitridate al VI-lea prin pierderea de teritorii. Slăbiciunile regelui și ale lui Lucullus sunt prezentate în cel de al unsprezecelea capitol (p. 248-272). Aici, Roller îl portretizează pe Lucullus ca fiind un general capabil, dar dezavantajat de lipsa sprijinului politic. O secțiune specială este dedicată aspectelor culturale, ceea ce reprezintă capitolul doisprezece (*Curtea regală*, p. 273-290). Istoricul american propune un model de a observa mecanismele de propagandă, prin rețelele de spioni. Se folosește de scrierile antice pentru a reda atmosfera curții. *Sfârșitul Regatului Mitridatic* (p. 291-305), ultimul capitol al acestei lucrări, prezintă campania lui Pompeius, trădarea fiului lui Mitridate și sinuciderea regelui, toate având drept consecință anexarea Pontului ca provincie romană.

Cititorul beneficiază de două sugestive hărți, plasate de autor la începutul lucrării (p. 12-13), și de un arbore genealogic (p. 14-15), care ajută în stabilirea limitelor geografice și cronologice. Patruzeci și două de pagini de *Note* (p. 309-350) și vasta *Bibliografie* (p. 251-366) permit înțelegerea travaliului depus de istoric în realizarea lucrării, prin apelul la numeroase izvoare literare antice și literatura de specialitate relevantă subiectului. Prin acest studiu de caz, Duane W. Roller reușește să reconstituie într-o manieră erudită ascensiunea și decăderea lumii pontice, oferind o analiză echilibrată. Aduce în atenție o regiune adesea marginalizată în studiile clasice și redă complexitatea unei epoci relevante, dar și a unui personaj istoric, precum Mitridate al VI-lea, una dintre cele mai carismatice și ambițioase figuri ale Antichității. Rigoarea academică și accesibilitatea recomandă această lucrare atât specialiștilor, cât și publicului larg.

Alex-Marian Cornea*

Martyn Rady, *Habsburgii. Ambiția de a stăpâni lumea*, traducere din limba engleză de Lia Decei, prefată de Matei Cazacu, București, Editura Corint, 2023, 585 p.

Lucrarea lui Martyn Rady, *Habsburgii. Ambiția de a stăpâni lumea*, se impune ca o contribuție majoră în istoriografia dedicată dinastiei habsburgice. Aceasta oferă o analiză amplă și profund documentată asupra evoluției acestei familii, care a modelat timp de

* Doctorand, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, România; alex.marian.cornea@gmail.com.

secole destinul politic, cultural și social al Europei Centrale. Pornind de la originile modeste ale unei case nobiliare din spațiul alpin, autorul reconstituie traseul ascendent al Casei de Habsburg. El surprinde complexitatea mecanismelor de putere, a alianțelor dinastice, dar și tensiunile interne care au definit parcursul acesteia, culminând cu disoluția Imperiului în urma Primului Război Mondial. Martyn Rady, istoric specializat în studii privind Europa Centrală la University College London, utilizează o abordare narativă ce îmbină elemente de biografie, ideologie imperială și evoluția miturilor dinastice, oferind cititorului o perspectivă cuprinzătoare. Structurată în 29 de capitole, cartea urmărește succesiunea evenimentelor și impactul personalităților care au marcat istoria dinastiei, acordând o atenție deosebită unor figuri emblematic precum Carol Quintul, Rudolf al II-lea, Maria Tereza și Franz Joseph.

Tradusă în limba română de Lia Decei, cu o prefață semnată de istoricul Matei Cazacu, lucrarea depășește limitele unei simple genealogii dinastice și oferă cititorului o perspectivă complexă asupra structurilor politice, sociale și culturale care au modelat Europa în epoca dominației habsburgice. Martyn Rady nu se limitează la reconstituirea unui arbore genealogic impresionant, ci elaborează o frescă amplă a civilizației europene, surprinzând mecanismele puterii imperiale, dinamica conflictelor militare, precum și interdependențele dintre politică, religie și cultură. În acest sens, autorul reușește să ofere un tablou coerent al Europei Centrale și de Est, în perioada în care Habsburgii au exercitat o hegemonie politică și o influență simbolică asupra continentului.

Originea familiei Habsburg este situată în Alpii elvețieni, unde aceasta apare pentru prima dată ca mică dinastie de seniori în secolul al XI-lea. Ascensiunea politică semnificativă începe odată cu Rudolf de Habsburg, ales împărat al Sfântului Imperiu Roman în 1273, eveniment care marchează intrarea familiei pe scena politicii europene. Spre deosebire de alți conducători medievali, care și-au consolidat puterea prin cuceriri militare, Habsburgii și-au fundamentat influența pe alianțe matrimoniale strategice, moșteniri teritoriale și manevre politice bine orchestrate. Celebra maximă *Bella gerant alii, tu felix Austria nube* (Lasă-i pe alții să poarte război; tu, fericită Austrie, căsătorește-te) sintetizează perfect această strategie. Prin intermediul căsătoriilor aranjate cu meticulozitate, Habsburgii au dobândit teritorii vaste: ducatul Austriei a constituit nucleul moștenirii lor ereditare, moștenirea burgundă a fost dobândită prin căsătoria Mariei de Burgundia cu Maximilian I (1477), iar tronul spaniol a intrat în sfera familiei prin uniunea lui Filip cel Frumos cu Ioana de Castilia, generând astfel figura emblematică a lui Carol al V-lea, conducătorul unui imperiu atât de vast încât „soarele nu apunea niciodată” peste el. Maximilian I (1493-1519) a avut un rol central în transformarea Habsburgilor din prinți regionali în monarhi cu influență globală, extinzând prestigiul dinastic prin reforme imperiale, patronaj artistic și consolidarea mitului familial. Nepotul său, Carol al V-lea (1519-1556), a întruchipat idealul dominației universale, moștenind simultan atât coroana spaniolă, cât și pe cea austriacă. Sub domnia sa, Habsburgii au exercitat control asupra Europei, Americii și unor regiuni din Asia, construind un imperiu unificat prin credința creștină, dreptul imperial și simbolismul dinastic.

O temă centrală în analiza lui Martyn Rady este concepția despre lume a dinastiei Habsburg, profund modelată de religie, drept și ceremonial. Dinastia se percepea drept apărătoare a credinței catolice și gardiană a ordinii universale stabilite de Dumnezeu. Conceptul de *Sacrum Imperium Romanum* (Sfântul Imperiu Roman) conferea nu doar autoritate politică, ci și legitimitate sacră, transformând conducerea habsburgică într-o expresie a ordinii divine. Autorul evidențiază modul în care Habsburgii au cultivat un sentiment de misiune providențială prin intermediul simbolurilor, ritualurilor și

propagandei politice. Arta religioasă, ceremoniile imperiale și încoronările consolidau imaginea unei regalități sacre, imprimând suveranității un caracter transcendent.

Această ideologie a servit, de asemenea, drept justificare pentru intervențiile Habsburgilor în conflictele europene. În calitate de apărător al catolicismului, Carol al V-lea a purtat războaie împotriva principilor protestanți. Succesorii săi, precum Filip al II-lea al Spaniei, și-au configurat ulterior domnia ca o veritabilă cruciadă îndreptată atât împotriva ereziei, cât și a amenințării otomane. Cu toate acestea, Martyn Rady subliniază și tensiunile interne ale acestei viziuni. Pretenția Habsburgilor la dominație universală se confrunta frecvent cu complexitatea administrării unui imperiu multiethnic. Teritoriile lor cuprindeau germani, cehi, maghiari, polonezi, italieni, croați, sârbi, români și alte grupuri, fiecare cu propriile tradiții, limbi și confesiuni. În consecință, coeziunea politică a fost menținută mai degrabă prin compromisuri și printr-o ordine legalistă riguroasă decât prin coerciție directă, evidențiind limitele idealei habsburgice de universalitate.

Martyn Rady evidențiază capacitatea distinctivă a Habsburgilor de a administra diversitatea într-un cadru imperial complex. Imperiul lor nu s-a consolidat prin asimilare culturală, ci printr-un sistem de coexistență negociată și prin respectarea autonomiilor locale. Privilegiile regionale, proprietățile și limbile locale au fost în mare măsură menținute în schimbul loialității față de coroană, ceea ce a permis monarhiei habsburgice să se mențină pe durata a secole întregi, în pofida fragmentării etnice și confesionale interne.

Sub domnia Mariei Tereza (1740-1780) și a lui Iosif al II-lea (1780-1790), dinastia a inițiat reforme ample menite să centralizeze și să modernizeze structurile imperiale. Maria Tereza a promovat reforme în domeniul educației, impozitării și organizării militare, în timp ce Iosif al II-lea a încercat să raționalizeze guvernarea conform principiilor Iluminismului. Edictul său de toleranță din 1781 a extins libertatea religioasă în limite semnificative, reprezentând un pas important în concilierea unității imperiale cu pluralismul etnic și confesional.

După războaiele napoleoniene, Habsburgii au încercat să restabilească vechea ordine europeană prin Congresul de la Viena (1815). Imperiul s-a consolidat drept bastion al conservatorismului și al reacțiunii, sub conducerea unor personalități precum prințul Klemens von Metternich, care a căutat să suprimе mișcările revoluționare și naționaliste. Totuși, aceste eforturi au avut efecte temporare: ele au întârziat transformările socio-politice, fără a le împiedica definitiv.

Revoluțiile din 1848 au reprezentat un moment de cotitură în istoria imperiului habsburgic. În întreaga monarhie, mișcările liberale și naționale au revendicat constituții, libertăți civile și recunoaștere politică pentru diversele comunități etnice. În fața acestei crize, Habsburgii păreau inițial vulnerabili, dar au reușit să supraviețuiască printr-o strategie de manipulare a rivalităților etnice și prin apelul la forța militară. Împăratul Franz Joseph I (1848-1916) a restabilit ordinea internă, însă a condus un imperiu tot mai deconectat de realitățile politice moderne și de presiunile democratice emergente.

Compromisul austro-ungar din 1867 (Ausgleich) a instituit Monarhia Duală, conferind Ungariei autonomie extinsă, în timp ce Austria și Ungaria rămăneau unite sub un singur monarh și cu o politică externă comună. Deși acest aranjament a asigurat stabilitatea temporară a imperiului, el a consolidat diviziunile etnice și a marginalizat politic alte grupuri – cehi, slovaci, croați, români și alții – accentuând tensiunile interne care urmau să devină cronice. Rady caracterizează perioada târzie a dinastiei Habsburgice drept una de strălucire culturală concomitentă cu stagnare politică. Viena s-a afirmat drept un centru european al artei moderne, al științei și al filosofiei, găzduind personalități precum Sigmund Freud, Gustav Klimt și Gustav Mahler. În același timp, imperiul însăși se confrunta cu

difficultăți în adaptarea la provocările naționalismului și democratizării. Lovitura finală a venit odată cu Primul Război Mondial. Asasinarea arhiducelui Franz Ferdinand la Sarajevo în 1914 a declanșat un conflict care a expus vulnerabilitățile structurale ale unui imperiu multinațional. Împăratul Carol I (Karl I), succesor al lui Franz Joseph în 1916, a încercat să promoveze pacea și reformele, însă a fost copleșit de înfrângerea militară și de revoluțiile interne. În 1918, Austro-Ungaria s-a dezintegrat în multiple state naționale succesoare.

Rady concluzionează că adevărata moștenire a Habsburgilor nu constă doar în puterea unui imperiu, ci și în reflectarea ideii unității europene. Încercarea dinastiei de a guverna un stat multiethnic, așezat sub o singură ordine juridică și morală, a prefigurat instituții supranaționale moderne, precum cele din Uniunea Europeană. Viziunea Habsburgilor cuprinzând o lume guvernată de lege, de credință și legitimitatea dinastică, a evoluat convertindu-se în idealurile moderne de cooperare, birocrație și internaționalism. Deși imperiul lor a dispărut de pe harta Europei, amprenta administrativă și culturală habsburgică a modelat profund Europa Centrală pentru o perioadă nedefinită.

Martyn Rady oferă o narațiune bogată în detalii inedite și accesibilă cititorului, reflectând ambițiile, succesul și drama unei mari familii domnitoare care a modelat jumătate de mileniu de istorie europeană. Argumentul central este că aspirația Habsburgilor către dominația universală nu a fost o simplă vanitate dinastică, ci un proiect politico-teologic coerent, o încercare durabilă de a reconcilia puterea, credința și ordinea într-o lume fragmentată.

Ana-Maria-Ioana Lupășteanu*

Avram Iancu – un om între oameni. Lucrările Conferinței Internaționale: Avram Iancu – 200 de ani de la naștere: omul, contemporanii, epoca, Deva, 9-10 mai 2024, coord. Ioan Bolovan, Ioan Sebastian Bara, Cluj-Napoca, Editura Academiei Române, Centrul de Studii Transilvane, 2024, 713 p.

Anul 2024 a marcat în istoriografia autohtonă, cu deosebire pentru istoria modernă a românilor, un moment jubiliar (bicentenar), întrucât s-au împlinit 200 de ani de la nașterea lui Avram Iancu. Ca orice personalitate care a influențat epoca în care și-a desfășurat viața și activitatea, cel supranumit „Craiu Munților” a beneficiat de numeroase (desigur, binevenite) studii¹, evocări memorialistice² cu diverse prilejuri comemorative, lucrări cu valoare literară³, încercări monografice⁴, variabile ca întindere și valoare și, nu în ultimul rând, de restituții istoriografice de mare amploare, desfășurate în cadrul unor reuniuni științifice⁵. În această ultimă categorie se plasează și volumul *Avram Iancu – un*

* Doctorandă, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, România; lupasteanu.anamariaioana@gmail.com.

¹ Precum cel al lui Ioan Lupaș, *Avram Iancu*, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională”, III (1924-1925), Cluj, 1926, p. 1-30.

² Vezi Iosif Sterca Șuluțiu de Cărpeneș, *Biografia lui Avram Iancu (1897)*, ediție facsimilată, necenzurată, Cluj-Napoca, Editura Ecou Transilvan, 2021.

³ Lucian Blaga, *Avram Iancu. Dramă. 1934*, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2024.

⁴ Silviu Dragomir, *Avram Iancu: o viață de erou*, ediția a II-a, aniversară, text integral, studiu introductiv și notă asupra ediției de Ioan Bolovan și Sorin Șipoș, cuvânt de prețuire de Ioan-Aurel Pop, prefată de Liviu Maior, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2024.

⁵ Ela Cosma, Atilla Varga (coord.), *Avram Iancu – 150 de ani de la moarte: studii și comunicări*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, Editura Mega, 2023.

difficultăți în adaptarea la provocările naționalismului și democratizării. Lovitura finală a venit odată cu Primul Război Mondial. Asasinarea arhiducelui Franz Ferdinand la Sarajevo în 1914 a declanșat un conflict care a expus vulnerabilitățile structurale ale unui imperiu multinațional. Împăratul Carol I (Karl I), succesor al lui Franz Joseph în 1916, a încercat să promoveze pacea și reformele, însă a fost copleșit de înfrângerea militară și de revoluțiile interne. În 1918, Austro-Ungaria s-a dezintegrat în multiple state naționale succesoare.

Rady concluzionează că adevărata moștenire a Habsburgilor nu constă doar în puterea unui imperiu, ci și în reflectarea ideii unității europene. Încercarea dinastiei de a guverna un stat multiethnic, așezat sub o singură ordine juridică și morală, a prefigurat instituții supranaționale moderne, precum cele din Uniunea Europeană. Viziunea Habsburgilor cuprinzând o lume guvernată de lege, de credință și legitimitatea dinastică, a evoluat convertindu-se în idealurile moderne de cooperare, birocrație și internaționalism. Deși imperiul lor a dispărut de pe harta Europei, amprenta administrativă și culturală habsburgică a modelat profund Europa Centrală pentru o perioadă nedefinită.

Martyn Rady oferă o narațiune bogată în detalii inedite și accesibilă cititorului, reflectând ambițiile, succesul și drama unei mari familii domnitoare care a modelat jumătate de mileniu de istorie europeană. Argumentul central este că aspirația Habsburgilor către dominația universală nu a fost o simplă vanitate dinastică, ci un proiect politico-teologic coerent, o încercare durabilă de a reconcilia puterea, credința și ordinea într-o lume fragmentată.

Ana-Maria-Ioana Lupășteanu*

Avram Iancu – un om între oameni. Lucrările Conferinței Internaționale: Avram Iancu – 200 de ani de la naștere: omul, contemporanii, epoca, Deva, 9-10 mai 2024, coord. Ioan Bolovan, Ioan Sebastian Bara, Cluj-Napoca, Editura Academiei Române, Centrul de Studii Transilvane, 2024, 713 p.

Anul 2024 a marcat în istoriografia autohtonă, cu deosebire pentru istoria modernă a românilor, un moment jubiliar (bicentenar), întrucât s-au împlinit 200 de ani de la nașterea lui Avram Iancu. Ca orice personalitate care a influențat epoca în care și-a desfășurat viața și activitatea, cel supranumit „Craiu Munților” a beneficiat de numeroase (desigur, binevenite) studii¹, evocări memorialistice² cu diverse prilejuri comemorative, lucrări cu valoare literară³, încercări monografice⁴, variabile ca întindere și valoare și, nu în ultimul rând, de restituții istoriografice de mare amploare, desfășurate în cadrul unor reuniuni științifice⁵. În această ultimă categorie se plasează și volumul *Avram Iancu – un*

* Doctorandă, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, România; lupasteanu.anamariaioana@gmail.com.

¹ Precum cel al lui Ioan Lupaș, *Avram Iancu*, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională”, III (1924-1925), Cluj, 1926, p. 1-30.

² Vezi Iosif Sterca Șuluțiu de Cărpeneș, *Biografia lui Avram Iancu (1897)*, ediție facsimilată, necenzurată, Cluj-Napoca, Editura Ecou Transilvan, 2021.

³ Lucian Blaga, *Avram Iancu. Dramă. 1934*, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2024.

⁴ Silviu Dragomir, *Avram Iancu: o viață de erou*, ediția a II-a, aniversară, text integral, studiu introductiv și notă asupra ediției de Ioan Bolovan și Sorin Șipoș, cuvânt de prețuire de Ioan-Aurel Pop, prefată de Liviu Maior, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2024.

⁵ Ela Cosma, Atilla Varga (coord.), *Avram Iancu – 150 de ani de la moarte: studii și comunicări*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, Editura Mega, 2023.

om între oameni..., tom extins, ce include contribuțiile participanților la *Conferința Internațională de la Deva*.

După o *Prefață* a editorilor, care subliniază importanța demersului academic restitativ, urmează prima secțiune, intitulată *Eroul între eroi*, care funcționează, în opinia noastră, ca o introducere în sfera tematicii referitoare atât la cazul particular al lui Avram Iancu, cât și la cadrul mai general al revoluției pașoptiste. În sprijinul aserțiunii noastre credem că putem aduce textul semnat în volum de Acad. prof. univ. dr. Ioan-Aurel Pop (*Avram Iancu – vizionarul României*, p. 17-26), în care autorul explică de ce contextul frământărilor din anii 1848-1849 poate fi considerat, fără exagerare, un preambul pentru ceea ce președintele Academiei Române a numit „programul de țară al românilor din secolul al XIX-lea, singurul astfel de program major îndeplinit vreodată integral (1848-1918)” (p. 17); iar, acest preludiu nu poate fi înțeles în opinia cunoscutului istoric decât prin raportare la întreaga luptă a românilor transilvăneni pentru afirmarea identității naționale și pentru încercarea de a se așeza în rândul celorlalte populații conlocuitoare recunoscute ca individualități etnice de către autoritățile maghiare sau habsburgice, după caz. Al doilea studiu din această secțiune, semnat de reputatul istoric Liviu Maior și intitulat *Avram Iancu și moștenirea lui Horea* (p. 27-32), surprinde mecanismele mentalității lumii rurale din Munții Apuseni și legătura pe care acțiunile de revoltă împotriva autorităților habsburgice și maghiare au stabilit-o între inițiativa lui Horea din 1784 și programul pașoptist al lui Iancu. Plecând de la celebra afirmație rostită în *Dietă*, în 1847 („Nu cu argumente filosofice sau umanitare vei putea convinge pe acei tirani, ci cu lancea, ca Horea”), Liviu Maior subliniază construcția unei genealogii a luptătorilor pentru drepturile românilor ardeleni, Avram Iancu fiind descendent – pe linie ideologică – al conducătorului răscoalei din 1784. Această filiație s-a născut din dorința exprimată a moșilor de a vedea în liderul pașoptist un vizionar care se înscrie în linia marilor oameni care-și doresc propășirea compatrioților.

A doua secțiune, intitulată *Istории și istoria*, propune o abordare istoriografică asupra tematicii generale în care este circumscris volumul. Primul studiu (Paul E. Michelson, *Silviu Dragomir, Avram Iancu (1924) and the Iancu Centennial: A Study in Romanian Historiography* – p. 35-58) subliniază activitatea de pionierat a lui Silviu Dragomir în domeniu, autorul primei lucrări științifice despre liderul pașoptist. Ocazionată de serbările centenare din 1924, cartea a fost una de popularizare (având în vedere strict contextul revoluționar pe care-l relatează), dar meritele publicării ei rămân semnificative, tocmai în vremea unei primeniri istoriografice necesare, dictată de noul context interbelic. Francesco Guida (*Câteva interpretări istoriografice ale revoluției europene de la 1848-1849* – p. 59-70) abordează revoluția pașoptistă prin optica a patru lucrări pe care le consideră fundamentale în decriptarea adecvată a fenomenului: Mark Rapport (*1848: Year of Revolution*), Antonio D'Alessandri (*Sulle vie dell'esilio: I rivoluzionari romeni dopo il 1848*), Giuseppe Monsagrati (*La Primavera della Repubblica: Roma 1849: la città e il mondo*) și Pasquale Fornaro (*Risorgimento italiano e questione ungherese (1849-1867): Marcello Cerutti e le intese politiche italo-magiare*). Privind cadrul general al frământărilor specifice primăverii popoarelor, autorul citează patru texte relevante, limitându-se – mai curând – la o cronică a fiecăruia în parte, încercând să ilustreze dinamica istoriografică pe care o suită de evenimente de o asemenea amploare a putut să o genereze în rândul cercetătorilor. Ștefan Lemny (*Istoria unei vieți, istoria unei epoci. Biografia ca demers istoriografic* – p. 71-80) prezintă o incursiune teoretică asupra utilității scrierii de biografii istorice de către cei avizați în domeniu. Argumentul său este că acest gen de restituire științifică s-a plasat destul de multă vreme (desigur sub influența revalorizare a curentului

pozitivist sau a *Școlii Analelor*) în sarcina celorlalte segmente ale științelor umaniste, istoricii păstrând o oarecare rezervă; până de curând, când a reintrat în atenția cercetătorilor specializați în studiul trecutului. Mai departe, Sorin Șipoș (*Silviu Dragomir și monografiile conducătorilor revoluției de la 1848* – p. 81-110) reia teza exprimată de Paul E. Michelson (despre care am scris mai sus) privind relevanța istoriografiei dedicate lui Avram Iancu de către Silviu Dragomir. În același timp, însă, aprofundează argumentația, aducând în discuție încercările biografice ale primului specialist în segmentul studierii revoluției pașoptiste pe care acesta le-a dedicat lui Ioan Buteanu și Constantin Romanul-Vivu. Ultimul text din secțiune (Antonio D'Alessandri, *Conflicting Fraternity: Italian Soldiers Against Romanians in Transylvania* – p. 111-123) relatează un aspect inedit, despre care însuși autorul subliniază că a fost trecut sub tăcere de istoriografia italiană, anume relația dintre militarii italieni care au participat la evenimentele pașoptiste sub steagurile Habsburgilor și revoluționarii români din Transilvania. Autorul propune, aici, o abordare ce poate fi definită ca lupta dintre libertate și absolutism, suveranitate națională și legitimism monarhic.

Cea de-a treia secțiune (*Împlinirea unui destin*) este cea mai întinsă din întreg cuprinsul volumului, conținând nu mai puțin de nouă studii. Urmărind firul unui survol biografic al lui Avram Iancu, acestea pot fi analizate grupat, astfel încât să poată fi „trecute în revistă” pe o traiectorie logică, chiar dacă fiecare articol are – în mod inerent – particularitățile sale metodologice. Astfel, primele două studii (Cornel Sigmirean, *Avram Iancu – eroul națiunii în anii tinereții* – p. 127-144; Ana Victoria Sima, *Anii decisivi: Avram Iancu și formarea sa intelectuală și politică în deceniul pașoptist* – p. 145-156) se concentrează asupra construcției intelectuale a liderului mișcării. Student eminent, atât ca elev la Zlatna și în cadrul Liceului Piarist din Cluj (cu rezultate excelente la toate disciplinele), cât și ca tânăr practicant la Tabla Regească din Târgu Mureș, Iancu a devenit foarte repede o voce implicată la nivel civic pentru a-și apăra compatrioții. De asemenea, așa cum relevă al doilea studiu, implicarea sa în diversele societăți studențești și în cercurile de lectură (ori publicistice) pe care acestea le patronau, vădeau un caracter deschis spre cunoaștere, care era atent la ideile-forță ale epocii (liberalism, egalitate, frățietate etc.) și era capabil să susțină o argumentație coerent documentată asupra subiectelor sensibile ale perioadei. Următoarele două contribuții (Dumitru Preda, *Avram Iancu, conducătorul războiului de apărare a neamului românesc din Transilvania 1848-1849* – p. 157-164; Liviu Lazăr - *Avram Iancu despre implicarea sa în evenimentele din timpul Revoluției de la 1848-1849 din Transilvania* – p. 165-200) ilustrează componenta armată a mișcării pașoptiste. Informațiile sunt valoroase, întrucât exprimă viziunea lui Iancu în privința relațiilor cu maghiarii (față de care nu-și dorea să fie beligerant), dar și capacitatea sa strategică, generatoare a unei suite de importante victorii pe câmpul de bătălie. Claudia Gudin (*Aspecte privind viața, activitatea și personalitatea lui Avram Iancu reflectate în dramaturgie* – p. 201-226) aduce o notă interdisciplinară limpede pentru structura volumului, încercând să ilustreze personalitatea lui Avram Iancu, așa cum a fost construită de autorii unor texte aparținând genului dramatic. Următoarele două texte, semnate de Delia Cora (*Noi date și interpretări privind relațiile de iubire ale „Crăișorului”* – p. 227-234) și George Cipăianu (*Despre Avram Iancu sau ursita luminoasă și ursita întunecată* – p. 235-242) examinează elemente mai intime din biografia conducătorului pașoptist. Claudia Cora amintește despre latura sentimentală a lui Iancu, enumerând muzele sale (una chiar salvându-i viața în contextul luptelor cu ungurii), iar George Cipăianu îi discută ultimii ani ai vieții, marcați de o agravare a stării de sănătate. Deteriorarea fizică și psihică a lui Avram Iancu a fost generată, după câte se știe, de o profundă depresie, căpătată în urma atitudinii indifferente și chiar ostile pe care a arătat-o Franz Joseph în fața revendicărilor mișcării, ceea ce a dus la

moartea sa prematură. Ultimele două studii din secțiunea analizată (Ela Cosma, *Primus Corpus Documentar Avram Iancu, 1842-1871: tipologia actelor și stilul lui Avram Iancu* – p. 243-257; Angela Rus, *Primul Corpus documentar Avram Iancu, 1842: editarea documentelor și importanța lor* – p. 259-266) reprezintă înșiruirea bibliografică a documentelor edite referitoare la „Craiu Munților” (Ela Cosma), precum și evoluția muncii de editare a unei părți a acestora de către istoricii de la Universitatea „Babeș Bolyai” și cercetătorii din cadrul Institutului de Istorie „George Barițiu” din Cluj (Angela Rus).

Secțiunea a patra (*Între oglinzi*) conține șapte articole, oferind cititorilor o perspectivă a alterității asupra personalității liderului moților. Primul text (Melinda Mitu & Sorin Mitu, *Avram Iancu și ungurii, altfel decât pe câmpul de luptă* – p. 269-278) relevă faptul că relațiile maghiaro-române din timpul Revoluției au fost dinamice și nuanțate, ieșind din cadrele unor clișee de tip maniheist în care cele două națiuni erau iremediabil inamice. Apoi, Atila Varga (*Psihologia mulțimilor în timpul Revoluției de la 1848-1849 în Transilvania: Avram Iancu și românii în surse maghiare de epocă* – p. 279-290) atrage atenția asupra câtorva elemente de psihologie și istorie, într-o încercare interdisciplinară de a decipta anumite mecanisme care au condus la coagularea mulțimilor românești în jurul lui Avram Iancu, bazându-și discursul teoretic pe documente ungurești din Arhiva Gubernium. Nicoleta Hegedüs, (*Imaginea lui Avram Iancu în publicistica maghiară din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și de la începutul secolului al XX-lea* – p. 291-306) se concentrează asupra portretului schițat acestei personalități românești de către periodicele politice și/sau culturale din Imperiul Austriac și Austro-Ungar. Cu toate că era considerat un om care se opunea cauzei maghiare, totuși lui Iancu nu i se refuză aprecierile pozitive, fiindu-i remarcată inteligența, educația, spiritul întreprinzător, curajul, precum și buna cunoaștere a unor concepte politico-sociale care circulau în epocă: libertate, egalitate etc. Al patrulea articol (Gabriel Moisa, *Un pașoptist bihorean cu un destin aparte: Iulian Kune* – p. 307-312) reprezintă o scurtă incursiune în biografia unui pașoptist cu siguranță mai puțin cunoscut, fiindcă Iulian Kune a fost singurul român emigrat pe tărâm american ca urmare a contextului creat de evenimentele anilor 1848-1849. Următoarele două contribuții (Lucian Giura & Maura Geraldina Giura, *Avram Iancu în paginile Tribunei din Sibiu* – p. 313-332; Valeria Soroștineanu, *Despre Avram Iancu în paginile publicației Cultural Eroilor Noștri* – p. 333-350) relatează informații despre percepția pe care periodicele românești, importante în epocă prin conținutul lor politic, cultural și național, au construit-o despre personalitatea care a condus destinele moților în timpul Revoluției. Ultimul studiu din secțiunea analizată (Ioana Nistor, *Impactul evenimentelor care au întristat națiunea în anii 1872-1873 asupra societății arădene: o analiză a presei vremii și a ședințelor Simodului Eparhial Arad* – p. 351-358) are ca subiect momentele fatidice ale morții unor personalități marcante în lupta pentru dobândirea recunoașterii identității naționale românești în cuprinsul Monarhiei Habsburgice. Unul dintre acestea este, evident, Avram Iancu (1824-1872). Celălalt este Andrei Șaguna (1809-1873), episcop și apoi mitropolit al Bisericii Ortodoxe din Transilvania. Studiul prezintă evenimentele legate de înmormântarea lui Avram Iancu, cu extrase din presa românească a vremii, identificate în principal în periodicul din Arad, *Lumina*, fără a uita presa de limbă română tipărită la Pesta: *Familia* și *Federațiunea*.

Șase cercetări sunt cuprinse în a cincea secțiune (*Memoria istorică*), referitoare – după cum sugerează și titlul – la construirea posterității despre Avram Iancu. De la primii ani de după decesul său, trecând prin perioada interbelică și ajungând la contemporaneitatea postdecembristă, liderul pașoptiștilor ardeleni a beneficiat de numeroase gesturi menite să-i conserve memoria. Astfel, textul lui Mihai Drecin (*Avram Iancu în satul Rogoj/Vlădeasa*,

între prezența fizică și mentalul colectiv – p. 361-372) prezintă contribuțiile profesorului și preotului greco-catolic Daniel Gallu la revoluția pașoptistă, în calitate de luptător în oastea moșilor, dar și de păstor al localității unde a clădit o biserică și a recondiționat o școală. Al doilea studiu (Răzvan Roșu, *Pelaghia Roșu și bătălia de la Fântânele din 1849 în tradiția orală a crângurilor din Mărișel și Măguri* – p. 373-386) aduce în atenție imaginea de eroină a Pelaghiei Roșu și importanța pe care au dobândit-o femeile în efortul armat al românilor transilvăneni de a se emancipa și a căpăta drepturile și libertățile aferente propriei identități. Textul care-i urmează (Avram Iancu și *Țara Moșilor*, p. 387-395), semnat de Mirela Mocan, evidențiază locul preeminent al liderului pașoptist în Panteonul național al eroilor care au construit România modernă. Mai departe, textul intitulat *Avram Iancu în memoria zonei Brad* (p. 397-416), întocmit de Livia Coroi, semnalează modul de cinstire a liderului moșilor, desfășurat de-a lungul anilor în localitățile Țebea, Baia de Criș și Brad, prin diverse acțiuni comemorative desfășurate anual, mai ales la Țebea, unde se află mormântul său, sub gorunul lui Horea. La aspecte asemănătoare se referă contribuția *Fapte de cinstire a eroului moșilor, Avram Iancu, în Valea Jiului*, scrisă de Mircea Baron și Ovidiu Rixopol (p. 417-434). Ultimul studiu din această secțiune (Nicolae Sabău, *Coriolan Petranu 1893-1945, referent al proiectelor unor monumente de for public din România interbelică* – p. 435-449) se înscrie în același registru, analizând activitatea criticului și istoricului de artă menționat în titlu, cu referire specială la participarea sa în cadrul concursului de licitație pentru statuia ecvestră a lui Avram Iancu (depusă în Cluj între 1924-1930) și transferată la Câmpeni după 1940.

Secțiunea a șasea (*Eroul și națiunea*) examinează relațiile pe care Avram Iancu le-a avut cu diverse autorități, laice sau ecleziastice, în calitatea sa de conducător al moșilor. Astfel, primul studiu, din calupul de patru care formează secțiunea (Iosif Marin Balog, *Aspecte privind disputa seculară a moșilor cu fiscul imperial pentru păduri 1746-1880* – p. 451-474) discută relațiile dintre moși și autorități pe fondul discrepanței apărute între creșterea demografică accelerată din perioada anterevoluționară și măsurile punitive – din punct de vedere economic – la care erau supuși românii. Mai departe, Loránd L. Mádly (în textul *Avram Iancu și mișcarea națională sub observația autorităților polițienești austriece*, p. 475-494) se concentrează asupra atitudinii monarhiei habsburgice față de acțiunile celor pe care-i considera capii revoluției pașoptiste, având grijă să-i supravegheze cu atenție, astfel încât orice întrunire politică ajunsesă să fie interzisă în deceniul așa-numit *neoabsolutist* (1849-1860). Următoarele două contribuții științifice (Mircea-Gheorghe Abrudan, *Andrei Șaguna și Avram Iancu între colaborare și confruntare: delegațiile naționale la Viena din 1849-1851 și Sinodul Eparhial din martie 1850* – p. 495-512; Marius Eppel, *Politică și diplomatie ecleziastică în timpul episcopului ortodox de la Arad Gherasim Raț 1848-1850* – p. 513-524) studiază raporturile „Craiului Munților” cu autoritatea bisericească ortodoxă din regiune.

A șaptea secțiune (*Eroul la primul centenar*) atrage atenția asupra momentelor festive de mare complexitate ocazionate de Centenarul nașterii „Craiului Munților” (1924) și semicentenarul decesului acestuia (1922). Astfel, primul text (Veronica Turcuș și Șerban Turcuș, *Momentul centenar Avram Iancu și tentația monografică* – p. 527-556) se referă la realizările istoriografiei din epocă. Al doilea text privește serbările desfășurate, în prezența Casei Regale și a celor mai importanți oameni politici din perioadă, în Munții Apuseni la sfârșitul verii și începutul toamnei lui 1924 (Ion Cârja, *Avram Iancu la primul Centenar: serbările din Munții Apuseni 30 august-2 septembrie 1924* – p. 557-565); iar, ultima contribuție (Lucian Turcu, *Din culisele sărbătorii primului Centenar al nașterii lui Avram Iancu* – p. 567-580) surprinde culisele organizării acestor serbări. Secțiunea a opta (*Eroul*

ca subiect al educației școlare) propune, ca și cea anterioară, tot un grupaj de trei studii, referitoare, de această dată, la receptarea vieții, activității și relevanței lui Avram Iancu prin intermediul manualelor școlare din decursul istoriei învățământului românesc postpașoptist. Astfel, primul articol (Ioan Bolovan, Sorina Paula Bolovan și Florin Popescu, *Avram Iancu în dicționare, enciclopedii, programe școlare și manuale din Vechiul Regat până la Unire* – p. 583-596) arată că, în programa școlară din România, viața și faptele pașoptiștilor transilvăneni se studiau cu titlu de obligativitate. Al doilea text (Silvia Corlăteanu-Granciuc, *Revoluția de la 1848 și personalitatea lui Avram Iancu în manualele de istorie din Republica Moldova* – p. 597-608) observă dinamica manualelor școlare din Basarabia de după obținerea independenței, generată de disoluția URSS (1991), precum și schimbarea firească de paradigmă care a intervenit în abordarea subiectelor de istorie națională în manualele din stânga Prutului. Ultimul text (Felicja Galiceanu, *Evocarea personalităților istorice prin manualele de istorie actuale. Studiu de caz: Avram Iancu* – p. 609-624) propune o abordare comparativă a modului în care erau redactate subiectele referitoare la revoluția pașoptistă în perioada național-socialismului antedecembrist și modul cum sunt ele prezente în suporturile educaționale actuale, cu accent, evident, pe Avram Iancu.

În final, ultima secțiune (*Contemporaneitatea eroului: personalități și evenimente*) este cea mai diversă sub raportul tematicii abordate de studiile ce o compun. Astfel, Gheorghe E. Cojocaru prezintă, în studiul său intitulat *O privire asupra Basarabiei în anul proclamațiilor de la Blaj (1848)* – p. 627-638, modul în care ecourile anului 1848 în Principatele Române, în Bucovina și Transilvania, au răsunat în Basarabia sub forma unor inițiative culturale locale, cum ar fi cea privind înființarea unui ziar cu titlul sugestiv, *Românul*. Apoi, Cosmin Mihuț, în textul *Gazeta de Transilvania and the National Movement from the Romanian Principalities (1838-1848)* – p. 639-650 surprinde legăturile dintre discursul politic moldo-valah, care a câștigat un teren mai fertil pentru manifestare odată cu adoptarea Regulamentelor Organice și discursul jurnalistic, paradoxal, poate, mai liber în expresiile sale găsite în paginile celebrei reviste din Brașov (*Gazeta de Transilvania* și suplimentul său cultural *Foaie pentru minte, inimă și literatură*), în comparație cu cenzura sufocantă din Principate. Mai departe, Raluca Tomi discută, în articolul său *Revoluția de la 1848-1849 din Țările Române în viziunea consulilor italieni* – p. 651-670, modul de percepție al diplomației italiene în raport cu evenimentele revoluționare din Principatele nord-dunărene. Analiza este fundamentată pe rapoartele consulilor Francesco Mathieu (din partea Sardiniei-Piemontului) și Pasquale Lamberti (reprezentantul Regatului Celor Două Sicilii). Penultima contribuție (Eugen-Tudor Selifos, *Armata rusă în Principatele Române (1848-1849): ecouri în presa franceză* – p. 671-685) survolează un număr de ziare din Hexagon, care acordă spații în paginile lor evenimentelor care au dus la ocuparea Principatelor de către trupele țariste. Periodice precum *Journal des débats politiques et littéraires*, *Le Siècle*, *La Presse* au considerat intrarea armatei ruse ca un abuz din partea puterii protectoare, în timp ce publicația *L'Assemblée nationale* s-a plasat la polul opus. Ultimul studiu din lucrarea *Avram Iancu – un om între oameni...*, aparținând istoricului Mircea-Cristian Ghenghea (intitulat *Simion Bărnuțiu și spiritul pașoptist în presa românească: evocări și imagini interbelice* – p. 687-705) încearcă o reevaluare a imaginii pe care au construit-o publiciștii interbelici pentru ideologul revoluției pașoptiste, preotul greco-catolic Simion Bărnuțiu. Bazându-se pe publicații ale anilor respectivi (precum *Universul*, *Patria*, *Dreptatea* sau *Neamul Românesc*) și abordându-le critic, Mircea Ghenghea prezintă principalele componente ale imaginii unui Simion Bărnuțiu idealizat, în cadrele social-politice oferite de realitatea înfăptuită la 1918, aceea a unei Româniî întregite.

În concluzie, putem spune la finalul acestei prezentări că volumul omagial al bicentenarului nașterii lui Avram Iancu este o inițiativă editorială binevenită pentru istoriografia problemei. Foarte întinsă și bine documentată, lucrarea oferă cititorilor perspective variate, dar și necesare, după părerea noastră, pentru înțelegerea mai nuanțată, dincolo de orice partizanat ideologic, a personalității liderului mișcării, fără îndoială figură marcantă a istoriei secolului al XIX-lea, o perioadă fundamentală a devenirii României moderne. Avram Iancu nu poate fi extras din acest proces și analizat izolat, ci doar mai bine înțeles – cu luminile și umbrele inerente – în cadrele contextului istoric foarte complex pe care viața sa l-a traversat.

Constantin Ciobanu*

Pierre-Antoine Dessaux: *Vermicelles et coquillettes. Histoire d'une industrie alimentaire française*, Tours, Presses Universitaires François-Rabelais, 2023, 308 p.

Pierre-Antoine Dessaux este conferențiar la Facultatea de Istorie a Universității din Tours, în cadrul căreia coordonează programul de master *Histoire et Cultures de l'Alimentation*. Cercetările sale s-au concentrat în special asupra istoriei comerțului în secolul al 20-lea, precum și a istoriei alimentației în aceeași perioadă. Cartea pe care o recenzăm, *Vermicelles et coquillettes. Histoire d'une industrie alimentaire française*, se plasează la intersecția acestor două domenii și analizează evoluția pe care a avut-o în Franța sectorul pastelor produse prin metode manufacturiere, apoi industriale. Cercetarea pornește din secolul al XVII-lea, când acest tip de produs începe să se răspândească în Franța, dar cea mai mare parte a lucrării este dedicată secolelor XIX și XX.

Apă și făină, eventual sare și ouă: din punctul de vedere al compoziției, pastele sunt unul dintre cele mai simple alimente produse industrial. În contrapondere, istoria acestui sector economic este una neașteptat de complexă, marcată de transformări radicale la fiecare câteva decenii. Cercetarea lui Pierre-Antoine Dessaux pune în evidență multitudinea de factori care au avut impact asupra acestui domeniu de activitate, de la schimbările gustului și obiceiurilor alimentare ale consumatorilor la concurența exercitată de firmele italiene, de la inovații tehnologice la reconfigurarea pieței materiilor prime, de la intervenția autorităților publice la apariția marilor lanțuri de magazine. Acești factori și mulți alții nu sunt constanți, ci au propria lor dinamică, nu acționează separat, ci se influențează și condiționează reciproc, rezultând un mediu economic în continuă transformare. În aceste condiții adaptarea este adesea dificilă și, în mai puțin de două secole, actorii principali – fie că vorbim de firme sau de patroni – cunosc cel puțin patru generații distincte, marcate de structuri diferite ale firmelor respective, de o altă concentrare geografică în interiorul Franței, de relații radical transformate atât cu furnizorii de materii prime, cât și cu comercianții care asigură că pastele ajung la consumatori.

Pierre-Antoine Dessaux investighează doar sectorul denumit în franceză „pâtes sèches” (traducere evidentă a termenului italian „pasta secca”), deoarece acesta se industrializează treptat, începând cu prima jumătate a secolului al XIX-lea. În română, termenul „paste uscate” este folosit în mediile de specialitate, dar nu a pătruns și în vorbirea curentă, spre deosebire de termenul opus, „paste proaspete” (din italianul „pasta fresca”). Astăzi, în industrie (cel puțin în Franța), aceste două categorii sunt separate prin nivelul de

* Doctorand, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, România; constantinciobanu01@yahoo.com.

În concluzie, putem spune la finalul acestei prezentări că volumul omagial al bicentenarului nașterii lui Avram Iancu este o inițiativă editorială binevenită pentru istoriografia problemei. Foarte întinsă și bine documentată, lucrarea oferă cititorilor perspective variate, dar și necesare, după părerea noastră, pentru înțelegerea mai nuanțată, dincolo de orice partizanat ideologic, a personalității liderului mișcării, fără îndoială figură marcantă a istoriei secolului al XIX-lea, o perioadă fundamentală a devenirii României moderne. Avram Iancu nu poate fi extras din acest proces și analizat izolat, ci doar mai bine înțeles – cu luminile și umbrele inerente – în cadrele contextului istoric foarte complex pe care viața sa l-a traversat.

Constantin Ciobanu*

Pierre-Antoine Dessaux: *Vermicelles et coquillettes. Histoire d'une industrie alimentaire française*, Tours, Presses Universitaires François-Rabelais, 2023, 308 p.

Pierre-Antoine Dessaux este conferențiar la Facultatea de Istorie a Universității din Tours, în cadrul căreia coordonează programul de master *Histoire et Cultures de l'Alimentation*. Cercetările sale s-au concentrat în special asupra istoriei comerțului în secolul al 20-lea, precum și a istoriei alimentației în aceeași perioadă. Cartea pe care o recenzăm, *Vermicelles et coquillettes. Histoire d'une industrie alimentaire française*, se plasează la intersecția acestor două domenii și analizează evoluția pe care a avut-o în Franța sectorul pastelor produse prin metode manufacturiere, apoi industriale. Cercetarea pornește din secolul al XVII-lea, când acest tip de produs începe să se răspândească în Franța, dar cea mai mare parte a lucrării este dedicată secolelor XIX și XX.

Apă și făină, eventual sare și ouă: din punctul de vedere al compoziției, pastele sunt unul dintre cele mai simple alimente produse industrial. În contrapondere, istoria acestui sector economic este una neașteptat de complexă, marcată de transformări radicale la fiecare câteva decenii. Cercetarea lui Pierre-Antoine Dessaux pune în evidență multitudinea de factori care au avut impact asupra acestui domeniu de activitate, de la schimbările gustului și obiceiurilor alimentare ale consumatorilor la concurența exercitată de firmele italiene, de la inovații tehnologice la reconfigurarea pieței materiilor prime, de la intervenția autorităților publice la apariția marilor lanțuri de magazine. Acești factori și mulți alții nu sunt constanți, ci au propria lor dinamică, nu acționează separat, ci se influențează și condiționează reciproc, rezultând un mediu economic în continuă transformare. În aceste condiții adaptarea este adesea dificilă și, în mai puțin de două secole, actorii principali – fie că vorbim de firme sau de patroni – cunosc cel puțin patru generații distincte, marcate de structuri diferite ale firmelor respective, de o altă concentrare geografică în interiorul Franței, de relații radical transformate atât cu furnizorii de materii prime, cât și cu comercianții care asigură că pastele ajung la consumatori.

Pierre-Antoine Dessaux investighează doar sectorul denumit în franceză „pâtes sèches” (traducere evidentă a termenului italian „pasta secca”), deoarece acesta se industrializează treptat, începând cu prima jumătate a secolului al XIX-lea. În română, termenul „paste uscate” este folosit în mediile de specialitate, dar nu a pătruns și în vorbirea curentă, spre deosebire de termenul opus, „paste proaspete” (din italianul „pasta fresca”). Astăzi, în industrie (cel puțin în Franța), aceste două categorii sunt separate prin nivelul de

* Doctorand, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, România; constantinciobanu01@yahoo.com.

umiditate: pastele uscate conțin sub 12% apă, cele proaspete peste 12%. Istoric însă, distincția dintre cele două categorii era dată de capacitatea de a fi păstrate pe termen lung. Pastele uscate (spaghete, macaroane, fidea, etc.), datorită conținutului scăzut de apă și metodelor de preparare, puteau fi păstrate luni sau chiar ani, în timp ce pastele proaspete trebuiau consumate în zilele următoare confecționării. Această diferență a fost esențială, deoarece regimul de conservare diferit a făcut ca doar pastele uscate să poată suporta transportul la distanță și vânzarea către clienți situați departe de locul de producție – ceea ce implica evident timp pentru transport și capacitatea comercianților de a stoca un timp produsul în magazin. În consecință, în secolul al XIX-lea și în cea mai mare parte a secolului următor, doar pastele uscate s-au pretat producției industriale, concentrate în fabrici ale căror produse se vindeau în spații geografice largi. Abia în ultimele decenii generalizarea unui lanț frigotehnic care începe în fabrică și se termină în frigiderul personal (trecând prin depozite specializate, prin vagoane și camioane frigorifice și prin binecunoscutele rafturi frigorifice din magazine), a permis ca și pastele proaspete să fie produse prin metode industriale.

Demersul principal este unul de istorie economică. Principalii producători francezi de paste sunt bineînțelese prezenți în carte, însă aceasta nu se transformă într-o colecție de monografii. Perspectiva adoptată este cea a analizei sectoriale, accentul este pus pe evoluția întregului domeniu, ceea ce îi permite autorului să scoată în evidență transformările pe termen mediu și lung ale industriei pastelor. Pierre-Antoine Dessaux investighează rolul pe care îl joacă principalele firme producătoare de paste în aceste transformări, reliefând capacitatea acestora de a impune norme și reguli întregului sector și de a modifica astfel în favoarea lor condițiile de piață din sectorul pastelor.

Tot perspectiva sectorială facilitează analiza relației dintre industria producătoare de paste și principalii actori economici și politici cu care interacționează. Consumatorul este primul studiat, și Dessaux demonstrează că, contrar așteptărilor, rolul său nu a fost cel mai important în evoluția industriei pastelor. Relația fabricanților cu consumatorii a fost mai tot timpul intermediată de alți agenți economici. În secolul al XIX-lea, marfa este livrată angrosistului, care la rândul lui distribuie pastele băcanului de cartier. Fabricanții de paste au încercat să ajungă la consumator sau măcar să scurteze lanțul distribuției. Lucrarea evidențiază demersurile pe care aceștia le fac încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea, construindu-și propriile sisteme de distribuție care colaborează direct cu magazinele de cartier, și eforturile fabricanților de a fideliza micii comercianți în favoarea propriei mărci. În anii 1920, fabricanții investesc masiv în publicitate, care devine pentru unele firme cea mai importantă cheltuială, în încercarea de a ajunge direct la consumator. Cu toate acestea, relațiile cu sectorul comercial, adesea tensionate, au rămas mereu extrem de importante. După 1950-1960, fabricanții de paste trebuie să negocieze cu marile lanțuri de magazine, a căror putere economică și implantare în piață le plasează într-o poziție incontestabilă, ce le permite să dicteze condițiile.

Fiind vorba de Franța, analiza influențelor și constrângerilor impuse de puterea publică nu putea lipsi. Statul devine un actor interesat de acest domeniu abia în timpul penuriei alimentare generate de Primul Război Mondial. Dessaux demonstrează că războiul este o perioadă importantă în dezvoltarea industriei pastelor, deoarece acest sector industrial producea un aliment esențial, nutritiv, ușor de conservat și care putea fi fabricat eficient pe scară largă. Autoritățile încurajează consumul de paste, stabilind alocații pe cap de locuitor mai mari decât media consumului antebelic, și nu restricționează accesul fabricanților la materii prime (cum se întâmplă în multe alte sectoare industriale). Însă rolul statului devine foarte important în anii 1940-1980. Al Doilea Război Mondial duce la

raționalizarea consumului și producției, la un dirijism accentuat al economiei și inevitabil la controlul prețurilor. Însă după 1945 statul nu renunță decât foarte lent la prerogativele pe care și le-a asumat în timpul conflictului, păstrând pentru mulți ani cote maxime de piață impuse producătorilor. Prețul pastelor este liberalizat abia în anii 1980, la aproape patru decenii de la încheierea războiului!

O contribuție importantă a lucrării este reprezentată de cercetarea raporturilor dintre industria pastelor și furnizorii de materie primă: morarii. Departe de a fi o simplă acțiune de vânzare-cumpărare, obținerea făinii necesare a implicat numeroase aspecte. Tipul și calitatea făinii au jucat un rol cheie. Orientarea producătorilor francezi spre grâu dur de calitate superioară (adus din Africa de nord și, până la 1914, și din sudul Rusiei) a fost un factor esențial în calitatea pastelor, ajutându-i să domine în secolul al XIX-lea piața internațională a pastelor de lux. În prima jumătate a acestui secol, fabricanții de paste au preferat să dețină propriile mori, dar transformările tehnologice de la mijlocul secolului încheie această perioadă. Noile mori cu aburi reprezintă investiții importante, iar pentru a fi rentabile ele trebuie să aibă o mare capacitate de producție, ce depășește cu mult consumul unui fabricant de paste din epocă. Sectorul morăritului se concentrează puternic, iar diferențele tehnologice necesare pentru a măcina grâu dur, în forma cerută pentru paste, duc la crearea unui sector specializat în cadrul morăritului, dominat de câteva mari firme din Marsilia. Deoarece fabricanții de paste reprezentau principalii clienți, acești morari leagă relații strânse cu ei, inclusiv furnizându-le pe credit marfă care ajunge să reprezinte echivalentul a luni de producție. Lucrarea lui Pierre-Antoine Dessaux relevă rolul jucat de evenimente internaționale (instaurarea comunismului în Rusia, decolonizarea, războaiele mondiale, etc.) în reconfigurarea, uneori brutală, a lanțurilor de aprovizionare.

Cu excepția primului capitol, dedicat consumatorului și fenomenului lent al pătrunderii pastelor în alimentația francezilor, restul lucrării este structurat cronologic, ceea ce are avantajul de a scoate în evidență caracteristicile cele mai importante ale fiecărei epoci. Poate chiar mai important, devine evident prețul succesului: comportamente care au sens, care asigură reușita afacerii într-un anumit context, au fost transformate în practici economice, în reguli nescrise, interiorizate de industriași. Însă mediul economic în care operează fabricanții de paste este rareori stabil mai mult de câteva decenii. Practicile economice curente, validate de experiența trecutului, devin contraproductive și se impun noi demersuri, dar majoritatea industriașilor continuă să rămână atașați de comportamente și acțiuni care au fost demonstrate în trecut ca viabile. Nu sunt fenomene limitate doar la industria alimentară, dar în anii postbelici sectorul pastelor oferă un exemplu aproape perfect. Imobilismul principalilor fabricanți, refugiul în acțiunile și practicile percepute ca sigure, deoarece au servit cu succes în trecut, permit unei companii nou înființate să facă erupție și într-un sfert de secol să devină actorul principal pe piața franceză a pastelor.

Cazul companiei Panzani este edificator. Fabricanții interbelici au refuzat să-și vândă paste prin intermediul supermarketurilor și al marilor lanțuri de magazine, temându-se că vor deveni dependenți de aceștia, și au preferat să construiască ample și costisitoare rețele de distribuție în colaborare cu micii comercianți de cartier. Lipsiți de mijloace și în special de capital, micii comercianți erau incapabili să pună condiții producătorilor de paste, dimpotrivă erau susținuți de aceștia și beneficiau de marfă pe credit, adesea pentru perioade lungi de timp. Firma Panzani, înființată de la zero, cu mijloace modeste, în timpul războiului, realizează în anii 1950 că nu are puterea economică de a construi o rețea de distribuție ca a marilor firme, și în consecință vede în lanțurile de supermarket-uri singura șansă de a-și crește afacerea, chiar dacă aceasta presupune acceptarea unui raport de forțe care o pune în într-o postură de dependență față de acestea.

Acest pariu aparent riscant s-a dovedit câștigător, deoarece treptat, în anii 1950-1980, lanțurile de supermarketuri ajung să domine sectorul comercializării alimentelor pe piața franceză, și firmele prezente pe rafturile lor sunt singurele care pot vinde cantitățile mari de produse și astfel să atingă eficiența producției de masă.

Lucrarea are și unele limite. Practicile economice, deciziile comerciale, stau în centrul analizei lui Pierre-Antoine Dessaux, ceea ce lasă uneori în umbră alte aspecte. De exemplu, problemele tehnologice sunt mai sumar și inegal studiate. Autoul pare să fi fost mai interesat de tehnologiile de secol XVIII-XIX, care sunt mai amplu expuse și impactul lor analizat, în timp ce numeroasele evoluții tehnologice ale secolului XX sunt rareori menționate, iar impactul lor considerabil este în cea mai mare parte ignorat.

Pentru istoricii veniți din alte domenii decât cel al istoriei economice, lucrarea poate fi uneori dificil de urmărit, datorită termenilor și expresiilor tehnice, preluate din zona economică, în special comercială și de marketing. Este lăudabil efortul autorului, care stăpânește foarte bine terminologia domeniului pe care îl analizează. Utilizarea termenilor de specialitate aduce mai multă precizie și claritate textului. Pe de altă parte, având în vedere că mulți dintre cititori nu sunt familiari cu acești termeni, ar fi fost de un real ajutor explicarea lor la prima folosire, eventual acompaniată de un mic glosar la sfârșitul textului. Cartea abundă în informații, din păcate nu întotdeauna însoțite de note, ceea ce îi limitează utilitatea tocmai pentru cei interesați de acest domeniu. Impresia noastră este că în special informațiile preluate din surse nu au fost întotdeauna însoțite de citări.

Cercetarea lui Pierre-Antoine Dessaux are la bază o cantitate și o diversitate impresionantă de surse. Evident, arhivele fabricanților de paste joacă un rol important, ele sunt completate de acte notariale și arhive personale, de o mare varietate de fonduri emise de diverse autorități naționale și locale, de arhive ale instituțiilor de credit, ale lanțurilor comerciale etc. O mențiune specială merită interviurile realizate de autor între 1996 și 2003, care i-au permis să aibă acces la informații inedite legate de traiectoria mărcii Panzani. Mai important, interviurile i-au oferit perspective multiple, de la viziunea fondatorului și multă vreme directorului companiei, Jean Panzani, până la simpli lucrători.

Vermicelles et coquillettes. Histoire d'une industrie alimentaire française este o impresionantă sinteză a unui domeniu foarte complex și dinamic al industriei alimentare din Franța ultimului sfert de mileniu. Utilizând variate metode de cercetare, explorând numeroase și diverse surse, Pierre-Antoine Dessaux reușește să ofere o analiză convingătoare a acestui sector economic. Cercetarea istoricului francez ar trebui să fie un prilej pentru a reevalua prioritățile istoriografice referitoare la istoria economiei românești. Studiile realizate până acum s-au concentrat în mod tradițional asupra unor sectoare spectaculoase, precum petrolul sau industria aeronautică. Demonstrând importanța sectorului pastelor, Dessaux subliniază implicit poziția pe care o are industria alimentară într-una din cele mai puternic industrializate țări din ultimele două secole. Cu atât mai mult în cazul românesc ar trebui deschise șantiere de cercetare în istoria industriei alimentare, în multe privințe cea mai importantă de la noi înainte de 1945.

Simion Câlția*

* Conf. univ. dr., Facultatea de Istorie, Universitatea București, România; simioncaltia@hotmail.com.

Carmen-Sorina Rîjnoveanu (coord.), *The wars of independence, diplomacy and society. New perspectives and approaches on the Great Eastern Crisis 1875-1878. Războaiele de independență, diplomație și societate. Noi perspective și abordări privind Marea Criză Orientală 1875-1878*, București, Editura Militară, 2023, 284 p.

Acest volum reprezintă rezultatul firesc al conferinței internaționale, cu același titlu, desfășurată în perioada 9-10 mai 2022, la București, și organizată cu ocazia aniversării a 145 de ani de la proclamarea independenței României. Lucrarea este coordonată de Carmen-Sorina Rîjnoveanu, actualmente directorul Institutului pentru Studii Politice de Apărare și Istorie Militară, cu o bogată activitate de cercetare. Menționăm doar câteva realizări științifice ale sale: co-editor la mai multe lucrări, dintre care amintim: *Future of NATO. Readings and Documents Collection*, Bucharest, Institute for Political Studies of Defence and Military History, 2002, sau *The Wars of Independence, Diplomacy and Society. New perspectives and approaches on the Great Eastern Crisis 1875-1878*, Bucharest, Editura Militară, 2023. De asemenea, a publicat numeroase articole care tratează problemele globale internaționale din perioada contemporană: *The attacks of September 11. Consequences on North-Atlantic Alliance's Development*, „Review of Military History”, 2002; *Military History and Collective Identity*, in A. Sookermany (ed.), *Handbook of Military Science*, Springer, 2023.

Reunind comunicările unor istorici și cercetători din România, dar și din afara țării, volumul cuprinde, pe lângă o notă asupra ediției și o prefață, articole în limba română și engleză referitoare la independența României, dar și din perioada crizei orientale din 1875-1878. De asemenea, volumul conține un indice de nume, iar la finalul acestuia sunt incluse fotografiile din cadrul lucrărilor conferinței. În nota asupra ediției, Carmen-Sorina Rîjnoveanu a subliniat motivele inițierii conferinței internaționale, importanța readucerii în prim plan a unui eveniment cu o semnificație primordială pentru statul român, obiectivele conferinței, principalii actori ai crizei orientale și dimensiunile geopolitice din perioada 1875-1878. Este deosebit de interesantă atitudinea coordonatoarei, care a susținut că, deși Rusia a avut un rol activ în contextul general al obținerii independenței, meritele pentru acest act revin în exclusivitate armatei române și eforturilor depuse de guvernul de la București. Pe de o parte, afirmația este justificată, întrucât Imperiul Rus nu a întreprins acțiuni directe în sprijinul proclamării independenței României. Pe de altă parte, nu poate fi ignorat faptul că evoluțiile internaționale din acea perioadă, acțiunile guvernului de la Petersburg, precum și pierderile suferite de armata rusă au creat un cadru favorabil pentru statul român, care a putut astfel să-și afirme suveranitatea. În contextul aniversării a 145 de ani de la proclamarea independenței, accentuarea contribuției armatei române este nu doar firească, ci și necesară, întrucât evidențiază rolul activ și determinant jucat de aceasta în consolidarea statutului României ca stat independent.

Criza orientală din anii 1875-1878 a reprezentat un fenomen complex, accentuat de aspecte interconectate: situația internă a Imperiului Otoman, politica statelor balcanice și interesele Marilor Puteri. Analiza unui astfel de fenomen a reprezentat dintotdeauna o provocare majoră pentru istorici, întrucât fiecare istoriografie oferă perspective distincte asupra evenimentelor care au marcat criza orientală, viziuni adesea influențate de interesele Marilor Puteri. Totodată, existența unor colecții bogate de documente permite o scriere istorică dinamică, în continuă dezvoltare, care aduce constant elemente de noutate. Textele abordează o paletă largă de subiecte referitoare la criza orientală și războiul ruso-otoman din 1877-1878, conflict care a facilitat îndeplinirea celui mai important deziderat al României: obținerea independenței. Originalitatea temelor abordate sporește interesul

pentru trecutul regiunii balcanice, ale cărei consecințe istorice continuă să fie vizibile și în prezent. Interesul pentru această etapă majoră a crizei orientale rămâne constant, întrucât a reprezentat un moment esențial pentru statele creștine care și-au câștigat independența față de Imperiul Otoman, dar și pentru celelalte state, care fie că nu au obținut independența (de exemplu Bulgaria), fie că au aparținut grupului Marilor Puteri (Franța, Italia, Marea Britanie, Germania), dar toate au fost influențate de transformările semnificative ale epocii.

Primul articol, semnat de Holger Afflerbach, investighează comparativ modul în care Marile Puteri au gestionat crizele din timpul problemei Orientului Apropiat (1875-1880), punând accent pe agendele umanitare și pe reacțiile opiniei publice. Articolul analizează în mod riguros toate componentele crizei orientale, subliniind reacțiile publicului britanic față de acțiunile Imperiului Otoman în Balcani. În acest context, au fost evidențiate divergențele interne din societatea britanică apărute în timpul comiterii masacrelor din Bulgaria. Aspectele readuse în prim-plan de autor subliniază faptul că, deși Marea Britanie era un susținător constant al Imperiului Otoman, nu toți membrii societății engleze erau de acord cu politica adoptată de guvernul de la Londra. Următorul articol, redactat de Christian Ortner, analizează rolul monarhiei habsburgice într-o perioadă marcată de o criză internațională. Prezența unui articol dedicat rolului Austro-Ungariei în contextul crizei orientale contribuie la o înțelegere mai profundă a modului în care a evoluat acest fenomen. Dubla Monarhie deținea un rol esențial, aflându-se în centrul evenimentelor, prin implicarea în negocieri secrete cu Rusia, urmărirea unor interese ascunse și menținerea unui raport strategic cu Germania. Fără îndoială, influența sa a fost determinantă în configurarea dinamicii crizei.

Un rol deosebit în economia volumului este acordat impactului italian în contextul problemei orientale. Trei articole – scrise de Emanuele di Muro, Emilio Tirone și Mihai Dobre – sunt dedicate aportului pe care l-a avut Italia. Inițial, s-au conturat aspecte importante despre chestiunea Dobrogei în rapoartele militare italiene. De asemenea, a fost punctată activitatea militarilor din Italia în timpul crizei orientale și interferențele româno-italiene în perioada războiului ruso-otoman din 1877-1878. Toate aceste articole aduc elemente de noutate în istoriografia românească referitoare la un stat care, pe de o parte, a fost implicat în criza orientală, iar pe de alta, a adoptat în comparație cu alte Mari Puteri o poziție relativ neutră. În mod constant, studiile subliniază faptul că Italia a început să joace un rol tot mai important în echilibrul diplomatic european, în special după realizarea unificării sale statale. În volum regăsim și două articole – redactate de Dalibor Denda și Miljan Milkic – în care este evidențiată importanța Serbiei în cadrul dinamicii regionale și în contextul mai larg al crizei orientale. Primul articol surprinde aportul armatei sârbe în timpul războiului, iar celălalt oferă detalii despre afirmarea statului sârb pe scena internațională.

Pe lângă cele enunțate mai sus, în volum regăsim analizată și contribuția lui Otto von Bismarck în timpul Congresului de la Berlin. Heiner Bröckerman surprinde faptul că scopul principal al cancelarului german a fost reducerea influenței ruse în Balcani. Germania ocupa un loc aparte în contextul crizei orientale, motiv pentru care analiza implicării sale în acest fenomen devine esențială în orice demers de înțelegere și interpretare a evenimentelor.

Articolul semnat de Mihail Simov este consacrat Rusiei, stat care a avut un rol determinant în intensificarea crizei orientale. Studiul se remarcă prin relevanța sa, evidențiind implicarea unei Mari Puteri într-un context geopolitic dificil. În timpul crizei orientale, Rusia a avut un rol esențial, motiv pentru care numeroase cercetări istorice se concentrează asupra acestui stat. Autorul articolului susține că evenimentele din 1875-1878

au fost anticipate de Rusia, care se pregătea din timp pentru o intervenție în chestiunile orientale ale Imperiului Otoman. Deși Rusia urmărea să-și reafirme influența în Balcani, ca reacție la umilințele suferite prin Tratatul de la Paris din 1856, inițiativa conflictului nu i-a aparținut. Aceasta a fost declanșată de revoltele populației creștine din Imperiul Otoman. Astfel, deși ipoteza unei intervenții premeditate este plauzibilă, fără izbucnirea mișcărilor insurgente, Rusia ar fi amânat acțiunea militară până la un moment mai favorabil.

Deși toate articolele abordează aceeași tematică generală, se poate observa o diversitate remarcabilă de subiecte, variind de la analiza confruntărilor militare propriu-zise până la reflecții de ordin istoriografic. Este important de subliniat că unele contribuții adoptă o abordare analitică, punând accent pe interpretarea evenimentelor în context regional și internațional, în timp ce altele se disting printr-o perspectivă preponderent militară, axată pe strategiile de luptă, structurile armatei sau deciziile tactice ale epocii. Toate articolele au contribuit la completarea tabloului crizei orientale, unele adoptând o abordare regională, concentrată asupra Serbiei, Bulgariei sau României, în timp ce altele au realizat analize mai generale, evidențiind dinamica complexă a relațiilor internaționale din perioada respectivă. Utilitatea volumului este una dublă, deoarece nu se adresează numai cunoscătorilor din medicul academic, ci și publicului larg interesat de istoria națională și internațională.

Maria Cerniș*

Relații politice și militare româno-otomane-turce 1878-1989: documente, volumul I, 1878-1938 = *Romanian-Ottoman-Turkish Political and Military Relations 1878-1989: documents*, volume I, 1878-1938, coord. Carmen-Sorina Rîjnoveanu, responsabil de vol. Manuel Stănescu, București, Editura Militară, 2023, 559 p.

Volumul de față cuprinde documente menite să evidențieze relațiile politice și militare româno-otomano-turce din perioada 1878–1938, fiind selectate din mai multe fonduri ale Arhivei Diplomatice a Ministerului Afacerilor Externe (AMAE), Arhivelor Militare Naționale Române (AMNR), Arhivelor Naționale Istorice Centrale (ANIC) și Arhivei Consiliului Național pentru Studiarea Arhivelor Securității (ACNSAS). Acestora li se adaugă manuscrise păstrate la Biblioteca Academiei Române (BAR), precum și articole de presă din ziarele românești „Adevărul” și „Universul”.

Lucrarea este structurată în mai multe părți: un studiu introductiv, semnat de coordonatoarea volumului, o notă asupra ediției, semnată de editor, lista abrevierilor și lista documentelor. Volumul este alcătuit din trei capitole, organizate cronologic și delimitate de evenimente definitorii pentru evoluția relațiilor dintre cele două state, fiind completat de o cronologie, bibliografie și indice de nume. Elementele narative sunt însoțite de versiuni în limba engleză, în mod similar titlului volumului.

Studiul introductiv, semnat de coordonatoarea volumului, Carmen-Sorina Rîjnoveanu, argumentează necesitatea publicării unor lucrări de acest tip, menționând totodată continuarea seriei printr-un volum dedicat relațiilor bilaterale din perioada celui de-Al Doilea Război Mondial și a Războiului Rece. Autoarea oferă o prezentare succintă a relațiilor dintre cele două părți înainte de obținerea independenței României, continuând cu evoluția acestora în perioada acoperită de documentele selectate în prezentul volum

* Doctorand, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, România; cermaria290@gmail.com.

au fost anticipate de Rusia, care se pregătea din timp pentru o intervenție în chestiunile orientale ale Imperiului Otoman. Deși Rusia urmărea să-și reafirme influența în Balcani, ca reacție la umilințele suferite prin Tratatul de la Paris din 1856, inițiativa conflictului nu i-a aparținut. Aceasta a fost declanșată de revoltele populației creștine din Imperiul Otoman. Astfel, deși ipoteza unei intervenții premeditate este plauzibilă, fără izbucnirea mișcărilor insurgente, Rusia ar fi amânat acțiunea militară până la un moment mai favorabil.

Deși toate articolele abordează aceeași tematică generală, se poate observa o diversitate remarcabilă de subiecte, variind de la analiza confruntărilor militare propriu-zise până la reflecții de ordin istoriografic. Este important de subliniat că unele contribuții adoptă o abordare analitică, punând accent pe interpretarea evenimentelor în context regional și internațional, în timp ce altele se disting printr-o perspectivă preponderent militară, axată pe strategiile de luptă, structurile armatei sau deciziile tactice ale epocii. Toate articolele au contribuit la completarea tabloului crizei orientale, unele adoptând o abordare regională, concentrată asupra Serbiei, Bulgariei sau României, în timp ce altele au realizat analize mai generale, evidențiind dinamica complexă a relațiilor internaționale din perioada respectivă. Utilitatea volumului este una dublă, deoarece nu se adresează numai cunoscătorilor din medicul academic, ci și publicului larg interesat de istoria națională și internațională.

Maria Cerniș*

Relații politice și militare româno-otomane-turce 1878-1989: documente, volumul I, 1878-1938 = *Romanian-Ottoman-Turkish Political and Military Relations 1878-1989: documents*, volume I, 1878-1938, coord. Carmen-Sorina Rîjnoveanu, responsabil de vol. Manuel Stănescu, București, Editura Militară, 2023, 559 p.

Volumul de față cuprinde documente menite să evidențieze relațiile politice și militare româno-otomano-turce din perioada 1878–1938, fiind selectate din mai multe fonduri ale Arhivei Diplomatice a Ministerului Afacerilor Externe (AMAE), Arhivelor Militare Naționale Române (AMNR), Arhivelor Naționale Istorice Centrale (ANIC) și Arhivei Consiliului Național pentru Studiarea Arhivelor Securității (ACNSAS). Acestora li se adaugă manuscrise păstrate la Biblioteca Academiei Române (BAR), precum și articole de presă din ziarele românești „Adevărul” și „Universul”.

Lucrarea este structurată în mai multe părți: un studiu introductiv, semnat de coordonatoarea volumului, o notă asupra ediției, semnată de editor, lista abrevierilor și lista documentelor. Volumul este alcătuit din trei capitole, organizate cronologic și delimitate de evenimente definitorii pentru evoluția relațiilor dintre cele două state, fiind completat de o cronologie, bibliografie și indice de nume. Elementele narative sunt însoțite de versiuni în limba engleză, în mod similar titlului volumului.

Studiul introductiv, semnat de coordonatoarea volumului, Carmen-Sorina Rîjnoveanu, argumentează necesitatea publicării unor lucrări de acest tip, menționând totodată continuarea seriei printr-un volum dedicat relațiilor bilaterale din perioada celui de-Al Doilea Război Mondial și a Războiului Rece. Autoarea oferă o prezentare succintă a relațiilor dintre cele două părți înainte de obținerea independenței României, continuând cu evoluția acestora în perioada acoperită de documentele selectate în prezentul volum

* Doctorand, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, România; cermaria290@gmail.com.

(1878-1938). Sunt evidențiate importanța statelor balcanice în cadrul relațiilor bilaterale dintre România și Imperiul Otoman, precum și propunerile de alianță formulate de guvernul de la Constantinopol către București, menite să asigure controlul asupra regiunii europene a imperiului. Războaiele balcanice și Primul Război Mondial, alături de tratatele de pace care le-au urmat, sunt analizate din perspectiva efectelor produse asupra relațiilor dintre cele două state. O atenție sporită este acordată relațiilor româno-turce și evoluției acestora până în anul 1938, în contextul constituirii Republicii Turcia și al definirii poziției sale în politica externă regională, precum și al eforturilor României de a-și consolida noul statut internațional după Marele Război. Deși Imperiul Otoman a dispărut, iar Republica Turcia a apărut pe scena internațională în 1923, un element a rămas constant în interesul României: chestiunea strămtorilor, care continuă să ocupe un loc central încă din momentul obținerii independenței.

Fiecare dintre capitole – *Relațiile româno-otomane după recunoașterea independenței României 1878-1911, De la Imperiul Otoman la Republica Turcia. Relații bilaterale între continuitate și schimbare 1912-1923 și O alianță pentru pacea Balcanilor 1924-1938* – debutează cu o scurtă introducere menită să ofere contextul istoric necesar înțelegerii documentelor selectate. Aceste părți introductive subliniază atât situația din regiunea balcanică, cât și evoluțiile interne ale celor două părți implicate, precum și cadrul general al relațiilor bilaterale.

Documentele incluse în volum sunt de o mare varietate, fiecare fiind însoțit de o descriere în limbile română și engleză. Acestea cuprind rapoarte ale miniștrilor plenipotențari români de la Constantinopol, respectiv Ankara, precum și ale altor reprezentanți ai legațiilor române din Imperiul Otoman și, ulterior, din Republica Turcia, alături de telegrame primite de aceștia de la București, în special de la ministrul român al Afacerilor Străine, dar și de la Constantinopol, respectiv de la ministrul otoman al Afacerilor Străine. Volumul include, de asemenea, convenții și tratate încheiate între cele două state, articole de presă referitoare la relațiile bilaterale – spre exemplu, prin includerea opiniilor unor oameni politici otomani –, rapoarte ale atașatilor militari români acreditați în capitala Imperiului Otoman și, ulterior, în Republica Turcia, precum și documente ale misiunii militare române de la sfârșitul Primului Război Mondial, referitoare la situația prizonierilor români. Acestora li se adaugă buletinele de informare ale Ministerului Afacerilor Străine, Direcția Politici Orientale, Secția Balcanică.

Majoritatea documentelor reflectă activitatea legației României de la Constantinopol și, ulterior, de la Ankara, desfășurată sub conducerea mai multor miniștri plenipotențari: Dumitru Brătianu, Petre P. Mavrogheni, Gheorghe M. Ghica, Ion Bălăceanu, Mihail Mitilineu, Trandafir Djuvara, Alexandru I. Ghica, Alexandru Em. Lahovari, Ioan Papiniu, Nicolae Mișu și Constantin G. Manu, în perioada Imperiului Otoman, respectiv Gheorghe Filality, Ion P. Carp, Edmond Ciuntu, Eugen Filotti și Alexandru Télémaque, în perioada Republicii Turcia. Ultimul document inclus în volum face trimitere la ridicarea la rang de ambasadă a Legației României de la Ankara, în timp ce, la București, Legația Turciei beneficia de același statut.

Conținutul documentelor evidențiază diferitele momente de fluctuație în relațiile româno-otomano-turce. Spre exemplu, sunt prezentate eforturile Porții Otomane de a atrage Vechiul Regat într-o alianță militară. În vederea menținerii stabilității în teritoriile sale europene, Imperiul Otoman a optat pentru o apropiere de București, în condițiile în care România nu formula pretenții teritoriale, interesul său concentrându-se asupra „chestiunii aromâne” și a situației strămtorilor. Astfel, tema alianței este reflectată în mai multe documente incluse în primul capitol: articole de presă care subliniază avantajele unei

asemenea alianțe la nivel regional (p. 235-237; p. 241-243; p. 249-250), precum și rapoartele președintelui Consiliului de Miniștri, Dimitrie A. Sturdza, adresate regelui Carol I, în care este menționat interesul otoman pentru încheierea unei alianțe (p. 195-196; p. 200-211). Acestea sunt completate de un fragment din memoriile ministrului plenipotențiar de la Constantinopol, Trandafir Djuvara (p. 214-216). Ansamblul acestor documente permite evidențierea importanței relațiilor bilaterale dintre cele două state în perioada premergătoare războaielor balcanice, oferind argumente formulate de ambele părți în favoarea menținerii dialogului diplomatic.

Volumul reprezintă o lucrare esențială pentru orice cercetător interesat de aprofundarea relațiilor dintre România și Imperiul Otoman, respectiv Republica Turcia. Documentele prezentate oferă o perspectivă valoroasă asupra schimburilor diplomatice dintre cele două state în momente-cheie ale proceselor lor istorice de transformare. În unele cazuri, precum rapoartele lui Dimitrie A. Sturdza adresate regelui Carol I, pe lângă textul redactat în limba germană este pusă la dispoziție și traducerea în limba română, ceea ce constituie un avantaj al lucrării. Prezența cronologiei, a bibliografiei și a indicelui de nume reprezintă un alt atu semnificativ, facilitând atât identificarea rapidă a informațiilor, cât și continuarea cercetării dincolo de corpusul documentar selectat.

Andrei Grigoraș*

Eduard Andrei, Laurențiu Vlad, *Două istorii ale participării României la Expoziția Universală de la New York (1939-1940)*, Târgoviște, Cetatea de scaun, 2024, 281 p.

Volumul de față reconstituie imaginarul identitar al României din pragul celui de-al Doilea Război Mondial, prin analiza participării la Expoziția Universală de la New York. Lucrarea oferă două perspective asupra prezenței României la această Expoziție Universală, care a avut loc în anii 1939-1940. Cele două unghiuri de abordare se completează și stilizează în ansamblu cartea de față, alături de numeroasele ilustrații inserate. Pe de o parte, este expusă analiza istoricului Laurențiu Vlad, care înfățișează resorturile politice și diplomatice ale participării României, alături de semnificațiile simbolice specifice imaginarului identitar al epocii. Pe de altă parte, cercetătorul Eduard Andrei creionează o istorie a artei din jurul acestui eveniment, urmărind operele trimise de statul român, artiștii implicați, caracteristicile exponatelor românești etc. Laurențiu Vlad este profesor al Universității din București, cu preocupări de cercetare în domeniul istoriei ideilor politice, al istoriei mentalităților, imagologiei și imaginarului identitar național, precum și al diplomației culturale. Eduard Andrei este specialist în istoria artei, cercetător științific la Institutul de Istoria Artei „G. Oprescu” al Academiei Române. Cartea este structurată în două părți, a câte cinci capitole fiecare. Prima parte, semnată de Laurențiu Vlad, urmărește dimensiunea istorică a participării României la Expoziția Universală de la New York, pentru ca a doua parte să fie dedicată dimensiunii artistice, cu autor Eduard Andrei. Capitolele constituie studii și cercetări cu un caracter distinct, dar care reușesc să ofere o imagine coerentă și de ansamblu asupra subiectului. Unele secvențe ale lucrării au fost publicate anterior de autori, dar în volumul de față, pe lângă proiectarea unei perspective integratoare, sunt cuprinse informații inedite și adăugiri consistente.

* Doctorand, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, România; andrei.grigoras11@yahoo.com.

asemenea alianțe la nivel regional (p. 235-237; p. 241-243; p. 249-250), precum și rapoartele președintelui Consiliului de Miniștri, Dimitrie A. Sturdza, adresate regelui Carol I, în care este menționat interesul otoman pentru încheierea unei alianțe (p. 195-196; p. 200-211). Acestea sunt completate de un fragment din memoriile ministrului plenipotențiar de la Constantinopol, Trandafir Djuvara (p. 214-216). Ansamblul acestor documente permite evidențierea importanței relațiilor bilaterale dintre cele două state în perioada premergătoare războaielor balcanice, oferind argumente formulate de ambele părți în favoarea menținerii dialogului diplomatic.

Volumul reprezintă o lucrare esențială pentru orice cercetător interesat de aprofundarea relațiilor dintre România și Imperiul Otoman, respectiv Republica Turcia. Documentele prezentate oferă o perspectivă valoroasă asupra schimburilor diplomatice dintre cele două state în momente-cheie ale proceselor lor istorice de transformare. În unele cazuri, precum rapoartele lui Dimitrie A. Sturdza adresate regelui Carol I, pe lângă textul redactat în limba germană este pusă la dispoziție și traducerea în limba română, ceea ce constituie un avantaj al lucrării. Prezența cronologiei, a bibliografiei și a indicelui de nume reprezintă un alt atu semnificativ, facilitând atât identificarea rapidă a informațiilor, cât și continuarea cercetării dincolo de corpusul documentar selectat.

Andrei Grigoraș*

Eduard Andrei, Laurențiu Vlad, *Două istorii ale participării României la Expoziția Universală de la New York (1939-1940)*, Târgoviște, Cetatea de scaun, 2024, 281 p.

Volumul de față reconstituie imaginarul identitar al României din pragul celui de-al Doilea Război Mondial, prin analiza participării la Expoziția Universală de la New York. Lucrarea oferă două perspective asupra prezenței României la această Expoziție Universală, care a avut loc în anii 1939-1940. Cele două unghiuri de abordare se completează și stilizează în ansamblu cartea de față, alături de numeroasele ilustrații inserate. Pe de o parte, este expusă analiza istoricului Laurențiu Vlad, care înfățișează resorturile politice și diplomatice ale participării României, alături de semnificațiile simbolice specifice imaginarului identitar al epocii. Pe de altă parte, cercetătorul Eduard Andrei creionează o istorie a artei din jurul acestui eveniment, urmărind operele trimise de statul român, artiștii implicați, caracteristicile exponatelor românești etc. Laurențiu Vlad este profesor al Universității din București, cu preocupări de cercetare în domeniul istoriei ideilor politice, al istoriei mentalităților, imagologiei și imaginarului identitar național, precum și al diplomației culturale. Eduard Andrei este specialist în istoria artei, cercetător științific la Institutul de Istoria Artei „G. Oprescu” al Academiei Române. Cartea este structurată în două părți, a câte cinci capitole fiecare. Prima parte, semnată de Laurențiu Vlad, urmărește dimensiunea istorică a participării României la Expoziția Universală de la New York, pentru ca a doua parte să fie dedicată dimensiunii artistice, cu autor Eduard Andrei. Capitolele constituie studii și cercetări cu un caracter distinct, dar care reușesc să ofere o imagine coerentă și de ansamblu asupra subiectului. Unele secvențe ale lucrării au fost publicate anterior de autori, dar în volumul de față, pe lângă proiectarea unei perspective integratoare, sunt cuprinse informații inedite și adăugiri consistente.

* Doctorand, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, România; andrei.grigoras11@yahoo.com.

Inițiativa celor doi autori a avut la bază cercetarea documentelor de arhivă din fonduri ale Arhivelor Naționale Istorice Centrale, Arhivele Ministerului Afacerilor Externe și Arhiva Muzeului Național de Artă. Desigur, lor li se adaugă presa vremii și numeroase surse editate, precum și o cercetare de teren întreprinsă în SUA de Eduard Andrei, care, plecând de la documente de arhivă, a luat urma unor opere de artă rămase în Statele Unite (p. 157-185). Din punct de vedere istoriografic, subiectul a fost puțin explorat, cunoscând totuși contribuții relevante, unele, e drept, tangențiale, consemnate de autori pe parcursul volumului, însă potențialul temei i-a îndemnat pe cei doi istorici să anunțe viitoare noutăți editoriale pe acest subiect (p. 7, p. 245). Conținutul volumului îmbină informația rezultată din cercetarea critică a diverselor documente inedite și editate, cu numeroase citate din diverse surse primare, unele expuse pe larg, fotografii și ilustrații, fie din arhive, fie realizate de autori. De asemenea, o serie de documente inedite au fost publicate în paginile acestei cărți (p. 33-46), remarcându-se, spre exemplu, corespondența dintre diplomatul Andrei Popovici și sociologul Dimitrie Gusti, însărcinați cu organizarea evenimentului (p. 77-85).

Semnificațiile Expozițiilor Universale au evoluat în secolele XIX-XX, de la reprezentarea identității pe coordonatele naționalismului romantic, de multe ori cu un caracter eclectic, spre conturarea „arhetipurilor naționale” din secolul XX, unde propaganda statelor avea un rol central (p. 10-11). Statul român a dat curs invitației de a participa la Expoziția de la New York din 1939-1940, iar organizarea a stat sub auspiciile Fundațiilor Culturale Regale și a sociologului Dimitrie Gusti, care deținea funcția de „Comisar general al României”, o funcție asemănătoare având și pentru Expoziția de la Paris, din 1937. Pe lângă persoane din sfera științifică și culturală, au fost implicați și diplomați de carieră, precum Andrei Popovici și Radu Irimescu. La New York, statul român a amenajat două construcții, Casa Românească și Pavilionul Oficial. Laurențiu Vlad urmărește cu atenție preocupările responsabililor în această direcție, detaliile construirii, provocările organizării edificiilor etc. (p. 63-65). Asupra arhitecturii celor două clădiri românești a revenit în partea a doua a volumului Eduard Andrei. Acesta notează că Pavilionul Oficial, proiectat de G. M. Cantacuzino, „se dorea un simbol al arhitecturii românești moderne”, ilustrând „așa-zisul” stil „Carol al II-lea”, dar „cu subtile referințe la arhitectura orientală de tradiție (post)bizantină” (p. 145). Casa Românească, în schimb, proiectată de Octav Doicescu, „făcea o reverență directă vechii arhitecturi din spațiul românesc și aducea o notă de pitoresc și exotism oriental” (p. 152).

Laurențiu Vlad atrage atenția asupra înființării unui birou al propagandei românești cu ocazia evenimentului, un veritabil moment al „diplomației culturale” românești (p. 69-85). În același timp, dimensiunea propagandistică avea în centru regimul lui Carol II. Inițiativa aparținea diplomatului Andrei Popovici, care se îngrijea de funcționarea acestui birou. Din câte se pare, în cadrul Expoziției de la New York, aceste proiecte românești au fost un veritabil succes de imagine (p. 76). Pe lângă notele unor diplomați în acest sens, se cuvine a fi amintit și impactul evenimentelor culturale organizate în acest context, aspect bine reflectat în presa vremii, precum concertul dirijat de George Enescu la Opera metropolitană. De altfel, capitolul IV al primei părți oferă „o schiță biografică” a diplomatului de carieră Andrei Popovici, care reflectă rolul său în cadrul relațiilor româno-americane, mai ales pe coordonatele „diplomației culturale” (p. 87-102).

Cu privire la „componenta istorică a imaginii identitare a României” din cadrul Expoziției Universale de la New York, profesorul Laurențiu Vlad atrage atenția asupra frizei realizată de Mac Constantinescu, „o compoziție impunătoare”, care se întindea pe 30 de metri. Aceasta era amplasată pe balustrada balconului din holul central al Pavilionului românesc și reda istoria națională prin figuri reprezentative din diferite epoci. Imaginea identității din perspectivă istorică a fost analizată împreună cu alte mărturii din cadrul Expoziției, surprinse

în discursuri, declarații, tablouri, presa vremii etc. (p. 103-106). Atrage atenția maniera în care era reprezentat Carol al II-lea. Conform broșurilor de popularizare, acesta era „făuritorul” „Noii Români”, „regele tinerilor și al țăranilor”, cel care reorganiza țara „prin educație și reformă socială” (p. 109). La baza reprezentărilor identitare stătea concepția despre națiune a lui Dimitrie Gusti (p. 112-113), astfel „idealul național, valorile sociale și etice, modelul de societate” trebuiau reconstituite prin „referințe validate de timp din istoria românească” (p. 113). Iar simbolul acestei Români, redate cu ocazia Expoziției Universale din 1939, era suveranul ei, Carol II. Mai mult, toate acestea reflectau o „țară complet nouă”, fondată printr-o „revoluție regală”, adică lovitură de stat” din 1938, „cosmetizată propagandistic”, o Românie care privea spre „lumea de mâine”, în acord cu sloganul expoziției americane (p. 116).

Eduard Andrei, în a doua parte a volumului, a subliniat, de asemenea, rolul lui Dimitrie Gusti în edificarea imaginii identitare a României (p. 130) și a urmărit cu precădere dimensiunea artistică a participării statului român, prin operele și artiștii implicați. În acest context, au fost trimise la New York „lucrări semnate de cei mai importanți artiști români de la sfârșitul secolului al XIX-lea/începutul secolului XX și din perioada interbelică” (p. 157), ba chiar fusese discutată organizarea unei expoziții Brâncuși, nematerializată însă (p. 213). Pe fondul începerii celui de-al Doilea Război Mondial, multe dintre aceste opere nu au mai revenit în țară, ajungând „dispersate” în diverse locuri din SUA. Astfel, periplul co-autorului, care a îmbinat munca de teren cu cercetarea arhivistică, a dezvăluit soarta unor opere „pierdute”. O parte a lor au fost identificate în biserici ortodoxe, precum Catedrala „Sfânta Maria” din Cleveland, Ohio, biserica „Sfântul Dumitru” din Manhattan, New York, dar și la Cathedral of Learning, din cadrul University of Pittsburgh, Pennsylvania (p. 157-158), sau Ambasada României de la Washington, D.C. (p. 169-175). Demn de menționat este că, cu această ocazie, au fost regăsite tablouri, precum „Întorcerea de la târg”, semnat de Francisc Șirato (p. 180-185). Dacă în prima parte, volumul oferă biografia unui diplomat, în a doua parte, Eduard Andrei expune schița biografică a unui artist, pictorul Ilie Cristoloveanu, subliniind rolul acestuia și al familiei lui în promovarea imaginii României cu ocazia Expoziției. Autorul atrage atenția că activitatea acestei familii, plecată în SUA încă din 1922, reflecta „prin cuvânt, sunet și culoare (...) dovadă vie de patriotism autentic, dincolo de retorica oficială” (p. 211).

Care a fost, așadar, imaginea identitară a României în cadrul Expoziției Universale de la New York? Autorii volumului concluzionează că arhitectura celor două edificii românești, broșurile, exponatele „au conturat o imagine duală a identității României” (p. 243). Astfel, pe de o parte, era valorizată tradiția „ca legitimare a unui specific național bazat pe un trecut istoric glorios sau mitic”, iar pe de alta, era expusă o Românie „modernă, occidentalizată, industrializată”, al cărei ctitor era Carol al II-lea (p. 244-245). Cu alte cuvinte, perspectiva identitară se împletea cu cea propagandistică, iar „concepția despre societate” a lui Dimitrie Gusti a stabilit orizontul teoretic și simbolic al manifestării.

În concluzie, volumul *Două istorii ale participării României la Expoziția Universală de la New York (1939-1940)* oferă o perspectivă de ansamblu asupra imaginii identitare proiectate de statul român la sfârșitul perioadei interbelice. Plecând de la maniera în care s-a prezentat România în cadrul Expoziției Universale de la New York și împletind istoria politică cu diplomația culturală și istoria artei, autorii creionează o istorie a imaginarului identității naționale, relevând în același timp detaliile și subtilitățile vieții politice, culturale și diplomatice ale României lui Carol al II-lea.

Mădălin Anghel*

* Doctorand, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, România; madalinanghel17@gmail.com.

Constantin Hlihor, *Cu mâinile altora: România și războaiele prin intermediari în Africa (1970-1985)*, București, Corint, 2025, 364 p.

Lupta pentru putere este una dintre principalele forțe care a pus în mișcare istoria omenirii. Acumularea puterii și ierarhia pe care o generează sunt la fel de inevitabile ca lupta pentru obținerea sa și a tuturor beneficiilor care îi sunt asociate. Forma pe care o ia această confruntare variază în funcție de contextul istoric în care se manifestă. Sfârșitul celui de-Al Doilea Război Mondial și încheierea vechii hegemonii europene au dat naștere unei lumi dominate de două superputeri rivale, SUA și URSS. Posibilitatea anihilării reciproce prin intermediul armamentului nuclear a împiedicat o confruntare deschisă, „caldă”, între cei doi adversari. Cultura, economia, politica și diplomația au substituit armatele în lupta directă pentru supremație. Imposibilitatea confruntării militare directe a potențat importanța spațiilor marginale ale Războiului Rece în extinderea influenței geopolitice a Washingtonului sau Moscovei. America de Sud, Africa și Asia au devenit teatrele de operațiuni ale competiției dintre cele două superputeri prin așa numitele războaie prin intermediari, care au dat un specific aparte celei de-a doua jumătăți a secolului XX. Luptele, aparent minore, între țări lipsite de posibilități au fost transformate în tragedii umane prin infuzia de echipament și expertiză din partea superputerilor. Coreea, Vietnam, Angola și Afghanistan sunt borne care au marcat desfășurarea Războiului Rece. Modul în care România a încercat să navigheze prin această situație primejdioasă este subiectul principal al lucrării lui Constantin Hlihor.

Experiența științifică și didactică a autorului se reflectă în calitatea lucrării sale, intitulată sugestiv *Cu mâinile altora: România și războaiele prin intermediari în Africa (1970-1985)*. Pregătirea sa în domeniul militar și în cel istoric i-a oferit o perspectivă aparte asupra Războiului Rece, principalul subiect asupra căruia s-a aplecat. Situația geopolitică a României în timpul Războiului Rece este analizată în numeroase articole și lucrări, printre cele mai recente menționând aici: *România și șocurile geopolitice ale războiului rece, 1980-1991* (Editura IRRd, 2016) sau *Armata Roșie în România* (Editura Pro Universitaria, 2018). Toate acestea se bazează pe o bibliografie solidă, compusă din cele mai valoroase cercetări din domeniu, atât locale cât și străine, precum și pe documente de arhivă. Utilizarea Arhivelor Naționale și a arhivelor Ministerului Afacerilor Externe oferă informații inedite cu privire la problematica discutată.

În cea mai recentă lucrare semnată de istoricul Constantin Hlihor este tratată politica regimului Ceaușescu față de războaiele duse prin intermediari de cele două superputeri în Africa. Tema este una extrem de interesantă, mai ales în contextul geopolitic actual, acest tip de conflict revenind în prim-planul relațiilor internaționale. Analiza realizată de Constantin Hlihor completează imaginea politicii externe a regimului comunist din România. Dacă apropierea sa de Occident și încercarea de separare de politica Moscovei sunt fenomene omniprezente în lucrările care tratează relațiile externe ale României, activitatea statului în lumea a treia apare doar ca note de subsol. Aceasta este menționată, de cele mai multe ori, când este adus în discuție efortul propagandistic al regimului de a-și construi o imagine de mediator imparțial în relațiile internaționale. Vizitele reciproce ale dictatorilor africani și ale lui Nicolae Ceaușescu sunt date ca exemplu pentru a ilustra eșecul, sau chiar derizoriul, acestei strategii. *Cu mâinile altora* are meritul de a demonta această imagine. Contextualizând politicile statului român, lucrarea demonstrează faptul că aceste legături cu alte state nu au avut doar o valoare propagandistică, ci au reprezentat o încercare reală de a crește autonomia României în cadrul Blocului Estic, formând alianțe politice și economice cu alte state aflate la granița

dintre cele două mari sfere de influență. De asemenea, campania dusă de statul român a fost una atent calibrată, pentru a nu deveni un pion al URSS, dar și pentru a nu atrage ostilitatea superputerii sovietice.

Singurul punct slab al lucrării, dacă poate fi numit astfel, este preferința clară a autorului pentru unul dintre blocurile geopolitice ale Războiului Rece. Imperialismul și exploatarea populațiilor subjugate sunt realități condamnabile, indiferent de ideologia și sistemul economic al agresorului. Fie că asuprirea vine prin intermediul companiilor străine și a mercenarilor sau prin dictaturi populare și gărzi revoluționare, ea rămâne indezirabilă în ambele situații. Din punct de vedere al surselor folosite în elaborarea lucrării, se observă o relativă lipsă a documentelor din arhivele sovietice. Acest ultim punct poate fi justificat, ținând cont de situația internațională actuală, care îngreunează accesul la astfel de surse.

Structura lucrării este simplă și urmează un plan ce înlesnește receptarea mesajului de către cititor. Cele trei mari capitole pornesc de la contextul general al epocii pe care o tratează. Cadrul istoric al subiectului, Războiul Rece, a fost prezentat într-o manieră captivantă, accentul fiind pus pe interesele superputerilor și modul în care acestea au încercat să le apere. Astfel a fost analizat fenomenul războaielor prin intermediari, context relevant pentru explicarea politicii României comuniste. Tot pentru a construi argumentația ulterioară, a fost prezentată și poziția statului român în Blocul Estic și relația sa cu SUA și URSS.

Urmărind desfășurarea cronologică a evenimentelor, *Cu mâinile altora* prezintă cititorului obiectivele României de a-și găsi aliați pe plan internațional și a-și întări autonomia în cadrul sferei de influență sovietică. Principalele direcții în care au acționat a fost să stabilească relații bilaterale cu diverse state din Africa, fără a urma politica Moscovei față de zona respectivă. Totodată, aceste contacte au fost și un prilej de a menține legături cu Occidentul, mai ales prin canale diplomatice și economice din lumea a treia. Această strategie a fost concepută în așa fel în cât să nu stârnească o reacție puternică din partea URSS. Menținând o poziție ortodoxă din punct de vedere ideologic și susținând cauza anti-imperialistă, România a reușit să nu devină un pion sovietic în Africa și și-a atins obiectivele strategice.

Lucrarea lui Constantin Hlihor este o contribuție valoroasă la istoriografia regimului comunist din România. Acoperă o arie puțin studiată, devenind astfel o lectură obligatorie pentru cei care doresc să cerceteze subiectul politicii externe a României comuniste. Volumul se ancorează într-o abordare sistematică a temei și o bază documentară solidă. De asemenea, cercetarea este extrem de relevantă din perspectiva temei abordate. Războaiele prin intermediari au revenit în prim-planul relațiilor internaționale, iar ordinea mondială pare a se îndrepta spre multipolaritate. În acest context, cunoașterea situațiilor similare din ultimul secol poate oferi chiar și unui cititor neinițiat o nouă perspectivă asupra prezentului.

*Teodor-Petru Bărgăoanu**

* Doctorand, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, România; tpbargaoanu@gmail.com.